		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
నాడీజ్ఞానము	...	0	4
మశూచికము (Small-Pox)	...	0	4
వైద్యశతశ్లోకి	...	0	6
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	4
రావణకుమారతంత్రము ,,	...	0	6
చక్రదత్త ,,	...	4	0
ఘృతతరంగము ,,	...	1	4
చికిత్సాసారము ,,	...	2	8
రసప్రదీపిక, పద్యకావ్యము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	12
రాజమార్తాండము ,,	...	0	10
లోలంబరాజీయము, సద్వైద్యజీవనము,,	...	0	12
హోమియోపతి గృహవైద్యము	...	1	0
వస్తుగుణమహోదధి, తెనుగువచనము	...	6	0
వంధ్యాతంత్రము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	8
వృక్షాయుర్వేదము ,,	...	0	6
సహదేవపశువైద్యశాస్త్రము, తాత్పర్యము	...	0	6
సర్వౌషధిగుణకల్పము ,,	...	2	8
శార్ఙ్గధరసంహిత, క్రొత్తకూర్పు ,,	...	5	8
శార్ఙ్గధరకృతత్రిశతి	...	0	8
సుశ్రుతశారీరము	...	2	8
షడ్రసనిఘంటువు, అభిధానరత్నమాల	...	0	12
సూతికాచికిత్స, డా॥ వరదప్పనాయుడు	...	1	4
మాధవనిదానము, ఆంధ్రవ్యాఖ్యానము	...	4	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్ప్లనేడ్, మదరాసు.

శ్రీరస్తు

మనుచరిత్రము.

అల్లసాని పెద్దనామాత్యప్రణీతము.

చెన్నపురి:
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచే
ప్రకటితము.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the 'Vavilla' Press
Madras.

పీఠిక

ఉ. తల్లి సమస్తభాషలకు దైవతభాషయ; దేశభాషలన్
పిల్లలలోన నాంధ్రి యనుపేరిటి దెంతయు ముద్దులాఁడి రా
ట్టల్లజు లాదరించినకతంబునఁ బల్కులఁ గుల్కుమీఱి య
ల్లల్లన దక్కనక్కసెలియండ్రకు నెక్కుడుకీర్తి చేకొనెన్.

క. జిలిబిలిపలుకుల బలుము
ద్దులు గులికెడు తెలుఁగుబాసతో సరి యగునే
తెలిసియుఁ దెలియక వీనుల
నలయించెడు వెఱ్ఱిమొఱ్ఱి యఱవొఱబాసల్.

సంస్కృత మనిపేర్కొనఁబడిన యార్యభాషయే తొలుతొలుత భరతఖండమునఁ బెంపొందినవాఙ్మయము. చాల నఱకు దానివలననే తర్వాతఁ బ్రాకృతములును దేశభాషలును బెంపొందినవి. దక్షిణహిందూదేశమునఁ గల దేశభాషలలో నాంధ్ర ద్రవిడ కర్ణాటభాషలు ప్రధానమయినవి. ఇందు ద్రవిడ కర్ణాటభాష లాంధ్రమునకంటెఁ బ్రాచీనము లని యూహింపఁబడుచున్నవి. ఆ రెండుభాషలలోను గ్రంథములు రచింపఁబడుచు వచ్చిన కొంతకాలమునకుఁగాని యాంధ్రభాషలో గ్రంథరచన ముపక్రమింపఁబడినట్టు చూపట్టదు. గ్రంథరచన ముపక్రమింపఁబడుటకుఁబూర్వ మాంధ్రభాషస్థితి యెట్టిదో మన కించుకయుఁ దెలియరాదు. ఇటీవల నాంధ్రకవితకుఁ బుట్టినిల్లనఁ జెల్లిన వేంగిదేశమునం దానాఁడు జన్మించిననాగవర్మ కర్ణాటభాషకు ఛందోంబుధి యనుఛందశ్శాస్త్రగ్రంథమును రచించె; కాని యాంధ్రభాషయూసైన నెత్తఁ డయ్యె. నాఁటికీభాషకుఁ దిన్ననిరూ

పేర్పడలేదు కావలయు. ఆకాలమున మనదేశమును జాళుక్యులు పాలించుచుండిరి. ఆర్యధర్మము నిర్వ్యాక్రముగా సాగింపఁబడుచుండెను. జనులకుఁ బురాణాదిజిజ్ఞాసయం దాదరము మెండుకొనియుండెను. వారు సంస్కృతభాషాగ్రథితములైన తత్తద్గ్రంథములను 'గొసటబీసచే' చదివి గాథలు ద్రప్వచుండిరి. రాను రాను దేశభాషకును గొంత రూపేర్పడుచుండఁబోలు అక్కాలతన నత్తటి దేశభాషాకవన మావశ్యక మయ్యెను. అయినను దానికిఁ దగినసామగ్రిని గూర్చి కవితను వెలయించువా రవతరింప వలసియుండిరి. ఇట్లు సనఁ జన,

క. మును మార్గకవిత లోకం,బున వెలయఁగ దేశికవితఁ బుట్టించి తెనుం
గు నిలిపి రంధ్రవిషయమునఁ, జనసత్యాశ్రయునిఁ దొట్టిచాళుక్యనృపుల్.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము.

దాదాపు నేఁటికి వేయిసం॥ లను బూర్వము చాళుక్యాన్వయభూషణమును సత్యాశ్రయాదిబిరుదాంచితుఁడును రాజమహేంద్రము రాజధానిగా వేంగిదేశమును బాలించినవాఁడునునగు రాజరాజనరేంద్రుని యాస్థానమునఁ గల సర్వజ్ఞుఁ డగు నన్నయభట్టారకుఁ డనుపండితకవియే మన యాంధ్రభాషలోఁ దొలుతఁ గవిత నవతరింపఁజేసినవాఁడని తలఁపఁబడుచున్నాఁడు. రాజరాజనరేంద్రుని ప్రేరణమున నీతఁడు పంచమవేద మగుభారతమును దెల్గున రచింప దొరఁకొని యరణ్యపర్వములోని కొంత భాగమువఱకును నెఱవేర్చెను. ఈతనికవనమున సంస్కృతమర్యాదలు మెండుకొనియుండును. నుడికారముగల తెలుఁగుఁ బలుకుబడులఁ గూర్చుటయం దీతఁడు తక్కువవాఁడు కాఁడు.

చ. బహువనపాదపాబ్ధికులపర్వతపూర్ణసరస్సరస్వతీ
సహితమహామహీధర మజస్రసహస్రఫణాళిఁ దాల్చి దు

స్పహతరమూర్తికిఁ జలధిశాయికిఁ బాయక శయ్యయైనయ
య్యహిపతిదుష్కృతాంతకుఁ డనంతుఁడు మాకుఁ బ్రసన్నుఁడయ్యెడున్.
ఎల్లవారు నెఱుఁగ నొల్లనిధర్మవు, చేల! నీకుఁ జెప్పనేల వలసెఁ
జిఱుతవాని కింత తెఱుసఁటిపలుకులు, సన్నె వృద్ధజనము లున్నచోట.

పదపడి కవిబ్రహ్మ యనంబడుతిక్కన విరాటపర్వము మొదలు
15 పర్వముల భారతమును దెలుఁగు కావించెను. తెలుఁగుఁ
బలుకుబళ్లను గుబాళింపఁజేయుటయం దీతని కీడు మఱి లేదు.
ఈతనికవనమున రసపోషకములు కానిపదములు సాధారణ
ముగాఁ జూపట్టవు

చిచ్చఱకన్ను మూసుకొని చేతిత్రిశూలము డాఁచి లీలమై
వచ్చినరుద్రుచందమున వ్రాలుదు వీ వనిలోన నోర్వఁగా
వచ్చునె నిన్ను నెట్టివరువారికి నీకృప నాశ్రయింపఁగా
వచ్చితి నెవ్విధిం గెలువ వచ్చు మహాత్మ! యెఱుంగఁ జెప్పవే.

తర్వాత నీముగ్గురకుఁ దుల్యుఁడనఁదగువాఁ డెఱ్ఱా
ప్రగ్గడ. ఈతనికృతులం దరణ్యపర్వశేషపూరణ మొకటి.

స్ఫురదరుణాంశురాగరుచిఁ బొంపిరివోయి నిరస్తనీరదా
వరణములై దళత్కమలవైభవజృంభణ ముల్లసిల్ల ను
ద్ధురతరహంససారసమధువ్రతనిస్వనము ల్సెలంగఁగాఁ
గరము వెలింగె వాసరముఖంబులు శారదవేళఁ జూడఁగన్.

ఈముప్వురను గవిత్రయ మందురు. వీరివాక్కు లాంధ్ర
భాషకుఁ బరమప్రమాణములు. ఇట్లాంధ్రభారతము ముగియు
నప్పటికి దాదాపు 300 సం॥ పట్టెను. ఈనడుమను గొందఱు
కవులు కటికవు లితర పురాణాదులను దెలిఁగించుచు వచ్చిరి. ఇట్లు
రానురాను గ్రొత్తత్రోవలు త్రొక్కి కవనమున మార్పులు
గలిగించినవాఁడు కవిసార్వభౌముఁడు నాఁబడు శ్రీనాథుఁడు.

ఈతఁడు తొంటివారివలెఁ జాలమట్టునకు సంస్కృతగ్రంథము లనే తెలిఁగించినవాఁడయ్యెను గూర్పునందు మార్పు కలిగిం తర్వాతి ప్రబంధరచనకు మార్గదర్శకుఁడయ్యెను. *సీసపద్యము యెయ్యాగ్రపువడకలు మొదలగునవి యాతఁడు నెలకొల్పిన శ్రీనాథునితర్వాత నాతనిచరణముల నందుకొనక కవిత సెప్ప నేర్చినవారు లేరు. శ్రీనాథునికాలమునకుముందే యవను యలజడి కలుగుచు వచ్చుటచే వారియాచారవ్యవహారములున గొన్ని మనదేశమున నెలకొనఁ జొచ్చినవి. కావున నాకాలను నుండియుఁ గవులు తమకవనమునఁ గొన్నియన్యదేశ్యపదముల రుచివిశేషముంలబట్టి యందందుఁ బొందుపఱుచుచు వచ్చిరి మచ్చునకొకటి యుదాహరింపఁబడుచున్నది.

ఖుసిమీఆఙ్ సురథాణి నిందుకొలువై కూర్చున్నచోన్.

శ్రీనాథునిహరవిలాసము

కొందఱు

సీ. పచ్చని హురుమంజి పని...సైంధవంబు. మను. ఆ. 4 ప. 28

ఈ మొదలగు పద్యములలోఁ బెద్దనయే తొలుదొలుత జొప్పింప మొదలిడె ననిరి.

పదపడి శ్రీనాథుఁడు చూపినత్రోవఁగొని సంస్కృతగ్రంథ ములఁ దెల్గించుటయ కాక పురాణకథలఁ గైకొని స్వకపో కల్పనలఁ గూర్చి చతుర్దశవర్ణనలతో మిశ్రప్రబంధములన

---

* శ్లోకపద్యములు సమానార్థకము లయ్యెనవి యాంధ్రభాషల సంస్కృతభాషాగ్రథితమునకును నాంధ్రభాషాగ్రథితమునకును వ్యవహరింప బడుచుండునట్లే ప్రబంధపదము భారతాదిసర్వగ్రంథవాచక మయ్యు నిటీవల మిశ్రోత్పాద్యాన్యతరమగు నితివృత్తముతోఁ జతుర్దశవర్ణనలఁగూర్చి రచింపఁబడు కావ్యమునకుఁ బేరుగా వాడఁబడుచున్నది.

ర్వాతికవులు రచింపనారంభించిరి. ఆకాలమున నుత్పాద్యకుగు
తివృత్తముతోఁ గృతిసెప్పుట తప్పుగాఁ దలఁపఁబడుటచేఁ గావ
యు నాంధ్రమున నేకవియు దానికి దొరఁకొనినవాఁడు కాఁడు.
ట్లు శ్రీనాథునకుఁ దర్వాత మిశ్రప్రబంధములు రచించిన
ారిలోఁ దొల్తటివాఁ డనఁదగు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి
ూవిషయము నిట్లు వ్రాక్రుచ్చెను.

ప్రఖ్యాతం బన మిశ్రబంధ మన నుత్పాద్యం బనంగాఁ ద్రిధా
వ్యాఖ్యాతం బగు వస్తు వందు మఱి యథ్యాహారముం జేయఁగాఁ
బ్రఖ్యాతం బితివృత్త మైనఁ గృతి సెప్పన్ వక్తకున్ శ్రోతకున్
విఖ్యాతిం గలిగించుఁ బుణ్యమహిమన్ విశ్వంభరామండలిన్,

ఈతఁడు భారతమందలి శకుంతలోపాఖ్యానకథను
కొని దానికిఁ గాళిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతలనాటకమును
ోడు చేసికొని శృంగారశాకుంతల మను ప్రబంధమును రచిం
ెను. శృంగారశాకుంతలము రచింపఁబడిన తర్వాత సర్వో
ృష్టముగా వెల్వడినమహాప్రబంధము మన యీ

మనుచరిత్రము.

దీనికిఁ బ్రధానముగా గ్రంథకర్త పేర్కొన్న పేరు స్వారో
ిషమనుసంభవము. అయ్యును మనుచరిత్ర మనునామము
విచే 'మనుచరిత్రం బందుకొను వేళ' అని యొకచోఁ బేర్కొనఁ
డియున్నది. మఱియు లోకమున రూఢమై యున్నది. ఇది
తుర్దశవర్ణనలు గలిగిన యాఱాశ్వాసముల ప్రబంధరత్నము.

దీనికి కృతిభర్త కృష్ణదేవరాయలు.

ఈతఁడు బళ్లారిమండలములోని యానెగొందికిసమీపమున
ండిన విద్యానగర మనుపట్టణరాజము రాజధానిగా దక్షిణ

హిందూదేశమున కెల్ల నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము నిర్వహించిన శూరాగ్రేసరుఁడగు నృపసార్వభౌముఁడు. ఈనృపాలరత్నము జనించినకాలము సరిగాఁ దెలిసినది కాదు: గాని ౧౫౦౯ సం॥ పట్టాభిషిక్తుఁడయినట్లు కనుఁగొనంబడినది. కృష్ణరాయలు బహువారములు దండయాత్రలు వెడలి నానారాజులను జయించి రాష్ట్రముల నాక్రమించుకొని తురుష్కులముష్కరకృత్యముల నడఁగించి మహారాజ్యవైభవము ననుభవించుటయు కాక సరస కవితావిలాసలాలసుఁడై పెద్దనాదిసుకవీంద్రులపల్కుఁదేనియలఁ జూఱలఁగొని సంస్కృతాంధ్రములందు మేలయినకవనము చెప్ప నేర్చిన సుకవిరాజశిఖామణి. ఈతఁడు తెలుఁగున విష్ణుచిత్తీయ మనుప్రౌఢప్రబంధమును రచించెను. సంస్కృతమున మదాలస చరిత్ర, సత్యాప్రీణనము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞాన చింతామణి మొదలగుగ్రంథములను రచించి నట్లాముక్తమాల్యదలోఁ జెప్పికొనెను గాని యవి నామావశిష్టము లయినవి.

*కృష్ణరాయ లీమనుచరిత్రమునకే కాక ముక్కు తిమ్మన రచించిన పారిజాతాపహరణమునకును, కర్ణాటభాషలోఁ దిమ్మణార్యుఁ డనుకవి రచించిన భారతమునకుఁ గూడఁ గృతిపతి యయ్యెను. ఈతఁడు దండయాత్రలకు వెడలునపుడు వెంటఁ గవీంద్రులసయితము కొంపోయెడువాఁడు.

†ఈతనికిఁ జదరంగపుటాటయందు మిక్కిలి కుతూహలముండినట్లు క్రింద నుదాహరింపఁబడిన ప్రాచ్యలిఖితపుస్తక

---

*అస్మన్మిత్రు లొకరు జాంబవతీపరిణయ మను పేరినాటక మొకటి కృష్ణరాయవిరచితము నూత్నముగాఁ దమకుఁ జిక్కిన దని చెప్పుచున్నారు.

† ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమందలి చారిత్రకసంపుటములలో, "నృసింహదేవరాయల కుమారుండు శ్రీకృష్ణదేవమహారాయలు విజయనగర

ఖాండాగారమందలి ప్రాచీన విలేఖనములవలన దెలియుచున్నది. ఆంధ్రభాషను మహోచ్ఛ్రదశ నందించిన యీ ప్రభుసార్వభౌముఁడు ౧౫౩౦ సం॥ కీర్తిశేషుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రభోజుఁ డని ప్రసిద్ధిగన్న యీకృష్ణరాయలయాస్థానమునయం దష్టదిగ్గజములు నాఁబడు కవీశ్వరులలో నెల్ల వయసునందును గవితానైపుణియందును బెద్దవాఁడు మన యీ మనుచరిత్రమునకు

కృతికర్త పెద్దనామాత్యుఁడు.

ఈతఁడు నందవరీక బ్రాహ్మణుఁడు. ఇంటిపే రల్లసానివారు. తండ్రి పేరు చొక్కన. బళ్లారిప్రాంతమందలి దోపాడు పరగణా లోని దోరాలగ్రామ మీతనివాసస్థలము. కృష్ణరాయలు మను

మందు వజ్రసింహాసనారూఢుఁడై పృథివీరాజ్యంబు చేయుచుండగాను పైవ్రాసిన (కొపొప్పోలు) గ్రామకరణాలు బొడ్డుచర్ల పెదతిమ్మన్న చినతిమ్మన్న అనే యిద్దఱు అన్నతమ్ములు. వీరిలో పెదతిమ్మన్న అనే ఆయన గ్రామంలో కరణీకం అనుభవిస్తూ వుండెను. చిన్నతిమ్మన్న అనే ఆయన కవీశ్వరదిగ్గంతి అనిపించుకుని కృష్ణరాయలవారివద్ద పోయి రాయలతో చదరంగం ఆడుతూ వుండేవాడున్ను ఆట గెలిస్తే వెయ్యార్లువరకు పందెంచేసి గెలుస్తూ ఉండేవాడున్ను. అప్పుడు శ్రీకృష్ణదేవమహారాయలు చాలాసంతోషించి కొపొప్పోలు గ్రామం సర్వాగ్రహారంగా ధారవోసి యిచ్చి కొపొప్పోలుకు ప్రతినామం కృష్ణరాయపురం అనినామం యేర్పరిచిరి. ఈచిన్నతిమ్మన అనే కరణం కవీశ్వరుఁడు చెప్పినపద్యం"

క. శతసంఖ్యా లొక్కటైనను, సతతము శ్రీకృష్ణరాయజగతీపతితోఁ
జతురంగ మాడి గెల్చును, ధృతిమంతుఁడు బొడ్డుచెర్ల తిమ్మన బళిరే.

ఉ. ధీరుఁడు బొడ్డుచర్ల చినతిమ్మనమంత్రికుమారుఁ డంచితా
కారుఁడు సత్కళావిదుఁడు కౌశికగోత్రుఁడు పద్మనేత్ర సే
వారతబుద్ధి నందవరవంశ్యుఁడు సత్కవిలోకనాథుఁ డా
[illegible]

చరిత్రమును గృతినందుకొనునప్పు డూరేగించుటకై పెద్దనార్యునిఁ బల్లకీ నెక్కించి తనచేతితో నద్దాని లేవనెత్తి యాతని యెడఁ గలయాదరాతిశయమును వెల్లడించెనఁట. కృష్ణరాయల యాస్థానమునఁ గల యాకవిపండితమండలిలో నాతనికే గౌరవ మెక్కువ. ఒకప్పుడు కృష్ణరాయలు పసిఁడిపళ్లెరమునఁ గవిగండ పెండేరమును గొనివచ్చి సభాస్థానమున నిడి సంస్కృతాంధ్రములందు సమముగాఁ గవనము చెప్పనేర్చినవా రిద్దానిఁ గైకొన నర్హు లనఁగా సభ్యులు మిన్నకుండి రనియు దానిపై గృష్ణరాయలు,

ఉ. ముద్దుగ గండపెండియరముఁ గొనుఁ డంచు బహూకరింపఁగా
నొద్దిక నా కొసంగు మని యొక్కరుఁ గోరఁగ లేరు లేరొకో

అని సగముపద్యముఁ జదివె ననియుఁ బెద్దనామాత్యుఁ డంతట లేచి,

పెద్దనఁ బోలుపండితులు పృథ్విని లే రని నీ వెఱుంగవే
పెద్దన కీఁ దలంచినను బేరిమి నా కిడు కృష్ణరాణ్ణృపా.

అని పూరించి,

ఉ. పూఁతమెఱుంగులుం బసరుపూపబెడంగులుఁ జూపునట్టి వా
కైతలు జగ్గునిగ్గు నెన గావలె గమ్మునఁ గమ్మనన్వలెన్
రాతిరియుం బవల్ మఱపు రానిహొయల్ చెలియారజంపు ని
ద్దాతరితీపులం బలెను దారసిలన్వలె లోఁ దలంచినన్
బాఁతిగఁ గైకొనన్వలెను బైదలికుత్తుకలోనిపల్లటీ
కూఁత లనన్వలెన్ సొగసుకోర్కులు రావలె నాలకించినన్
జేతికొలందిఁ గౌఁగిటను జేర్చినఁ గన్నియచిన్నిపొన్నిమే
ల్పూఁతలచన్నుదోయివలె ముచ్చటగావలెఁ బట్టిచూచినన్
డాతొడనున్న మిన్నులమిటారపుముద్దులగుమ్మ కమ్మనా
వాతెఱదొండపండువలె వాచవి గావలెఁ బంటనూఁదినన్

గాతలఁ దమ్మిమాలిదోరకైవసపుంజవరాలిసిబ్బెపు
న్మై తెలియబ్బురంపుజిగినిబ్బరపుబ్బగుగబ్బిగుబ్బలాం
బూఁతల నున్నకాయ సరిపోఁడిమి కిన్నెర మెట్లబంతి సం
గాతపుసన్నబంతిబయకారపుఁ గన్నడగౌళపంతుకా
సాతత తానతానలపసం దివుటాడెడు గోటమీటుబల్
మ్రోఁతలునుంబలెక్ హారువు మొల్లము గావలె నచ్చతెన్గు లీ
రీతిగ, సంస్కృతంబు పచరించినపట్టున భారతీవధూ
టీతపనీయగర్భనికటీభవదాననపర్వసాహితీ
భౌతికనాటకప్రకరభారతభారతసమ్మతప్రభా
పాతసుధాప్రపూరబహుభంగఘుమంఘుమఘుంఘుమార్భటీ
జాతకతాళయుఁగ్మలయసంగతిచుంచువిపంచికామృదం
గాతతతేహితత్తహితహోధితదంధణుధాణుదింధిమి
వ్రాతనయానుకూలపదవారకుహూద్వహహోరికింకిణీ
నూతనఘుల్ఘులాచరణమాపురఝూళిఝుళీమరందసం
ఘాతవియద్ధునీచకచకద్వికచోత్పలసారసంగ్రహో
యాతకుమారగంధవహహారిసుగంధవిలాసయుక్తమై
చేతము చల్లఁజేయవలె జిల్లునఁ జల్లవలె న్మనోహర
ద్యోతకగోస్తనీఫలమధుద్రవగోఘృతపాయసప్రసా
రాతిరసప్రసారరుచిరప్రసరంబుగ సారెసారెకున్.

అనుపద్యమాలిక నాశువుగా విరచించి చదివెనఁట ! ానిపై గృష్ణరాయలు తానై యాశుకవిగండపెండేరము నాతని ాదమునఁ దొడిగెను. ఆశుకవిత్వమునఁ గానాలోచనము సల్పియు ట్టిరసము కూర్ప నగునో యట్లే యాశువుగను జెప్ప నేర్చి ెగాని చెత్తకూసపు కానేరదు. మఱొకప్పు డేదో కృష్ణ

చ. నిరుపహతిస్థలంబు రమణీప్రియదూతిక తెచ్చి యిచ్చుక
ప్పురవిడె మాత్మ కింపయినభోజన ముయ్యెలమంచ మొప్పుత
ప్పరయురసజ్ఞు లూహ తెలియంగల లేఖకపాఠకోత్తముల్
దొరకినఁగాక యూరక కృతుల్ రచియింపు మనంగ శక్యమే.

అని నిరాకరించెనని చెప్పుదురు.

పెద్దనార్యున 'కాంధ్రకవితాపితామహుఁ' డని బిరుద నామము కలదు. ఈబిరుదము "పురాణకథను గొని స్వకపోల కల్పనలు గూర్చి తొలుదొలుత మనుచరిత్రమును ప్రబంధ రూపమున రచించుటచేఁ గలిగిన" దని కొందరందురుగాని యది సరికాదు.

ఇట్టిప్రబంధములఁగూర్చినవారిలోఁ బెద్దనార్యుఁడుతొలు దొలుతటివాఁ డనునది నిలువనేరనిమాట. అంతకుముందే యిట్టి రచనము కలదని తెలిపి యున్నాఁడను. ఒకవేళ తొలుదొలుతటి దనియే యొప్పుకొన్నను నీబిరుద మీగ్రంథరచనమును బట్టి వచ్చినదనుట పొసఁగ నేరదు. మనుచరిత్రమును రచింపు మని కోరునప్పుడే కృష్ణరాయలచే,

క. హితుఁడవు... పేర్కొనసీకున్. మను. పీఠిక. ప. 15.

అని పెద్దన పేర్కొనఁబడియున్నాఁడు.

కృష్ణరాయలు తనయాస్థానకవులలో నెల్ల వయసుచేతను గవితచేతను బెద్దవాఁ డగుటచేఁ బెద్దనామాత్యున కీ బిరుద మొసంగియుండును. ఈతఁ డీమనుచరిత్రమును గాక హరి కథాసార మనునొక ప్రబంధమును రచించి తనగురువగు శఠకోపయతికిఁ గృతినొసఁగెను. ఆ గ్రంథమునుండి యీక్రింది పద్యములు రంగరాట్ఛందమున నుదాహరింపఁబడి యున్నవి.

క. అంబరము పగుల నార్చి ప్రలంబాసురుఁ డాగ్రహము వెలయఁగ దిసినవే-
ళం బలరాముఁడు చేముస,లంబున వానితల ద్రుంచె లావుమెఱయఁగన్.

క. ఆదేవోత్తముఁడు సుధాం,భోధి సవైకాగ్రిమపళిమున బాలుం డై
చేదోయిచేత దక్షిణ,పాదము గొని నోటఁ జెప్పెఁ బకపక నగుచున్.

క. శఠకోపయతికి ఘనతరు,శఠారకోపమమతికిని గురుశమహ్వాత్క-
ర్మఠనిరతికిఁ జతురాగను, పఠనాయతనియతికి నజపాసంభృతికిన్.

గీ. అఖిలహారికాంక్షి కాశ్రయపర్ణశా,లోపకంఠమునకు లోకకర్త
చేర నేఁగి యచటఁ బారవంబునడిగ్గి, యధివసించియుండు నర్థితోడ.

క. బాలరసాలకిసాలము, గ్రోలుచుఁ బలికెడిపికంబు కో యనఁ జాలం
జాలింబడి యానయమధు,రాలాపము లనియె నాదరణమున వినఁగన్.

ఇది గాక కృష్ణరాయలు స్వర్గస్థుఁడైన పిదప నాతని నిర్యాణ మునుగూర్చి సీసపద్యశతక మొకటి రచించె ననియుఁ దామా పద్యశతకము నొకచోఁ జూచియుంటి మనియు మిత్రులొకరు నుడువుచున్నారు; కాని యది లభించినది కాదు.

సీ. ఎదురైనచోఁదనమదకరీంద్రముని ల్పి కేలూఁతయొసఁగియెక్కించుకొనియె
కోకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహారంబు లడిగినసీమలయందు నిచ్చె
మనుచరిత్రం బందుకొనువేళఁ బురమేఁగఁ బల్లకిఁ దనకేలఁ బట్టి యెత్తె
బిరుదైన కవిగండపెండేరమున కీవె తగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె

గీ. 'ఆంధ్రకవితాపితామహ అల్లసాని, పెద్దనకవీంద్ర' యనినన్నుఁ బిలుచునట్టి
కృష్ణరాయఁతో దివి కేఁగలేక, బ్రదికియున్నాఁడ జీవచ్ఛవంబనగుచు.

అనుపద్య మొకటిమాత్రము వాడుకలోఁ గలదు. మఱియుఁ గృష్ణరాయనిర్యాణానంతరము కన్నడరాజ్యముపైకి గజపతి రాజు దండెత్తిరాఁగా,

సీ. రాయరావుతు గండరాచయేనుఁగు వచ్చి యాఱట్లకోట గోరాడునాఁడు
సంపెటనరపాలసార్వభౌముఁడు వచ్చి సింహాద్రి జయశిలఁ జేర్చునాఁడు

నెలగోలుసింహంబు చేరి ధిక్కృతిఁ గంచుతల్పులఁ గరుల డీకొల్పునాఁడు
ఘనతరనిర్భరగండపెండెర మిచ్చి కూఁతు రాయల కొసఁగూర్చునాఁడు
గీ. నోడ తెలుంగవా చచ్చితో యుర్వి లేవొ, చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతొ
కన్నడంబెట్లుసొచ్చెను గజపతీంద్ర! తెలిచినిలుకుక్కసొచ్చిన తెఱఁగుదోఁప.

అను సీసపద్యమును బంపెననియు, దానిపై నాతఁడు సిగ్గిలి తిరిగిపోయె ననియుఁ దెలియుచున్నది. మును మనుమసిద్ధిరాజు ప్రతాపరుద్రునకుఁ దన రాజ్యము నోడిపోఁగాఁ దిక్కనామాత్యుఁడు తనకవితచేఁ బ్రతాపరుద్రుని మెప్పించి మరల నారాజ్య మాతని కిప్పించె నఁట!

వెలుగోటి రాజయినమాదయలింగమనేఁ డల్లయవేముని తల నఱికి తనతమ్మపడిగం బొదిగించి సందికంత పోతరాజను పేరి కఠారిఁ గైకొనఁగా శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డాతనిఁ జేర నరిగి, కవనముచే నాతనిఁ బొగడి మెప్పించి మరల నాకఠారిఁ గొని తెచ్చె నఁట! బళిరా కవిత్వమహత్త్వము!

ఇంకను గృష్ణరాయనిచే రచింపఁబడినట్లు గల యాముక్త మాల్యదయుఁ బెద్దనచేతనే రచింపఁబడిన దని యొకయైతిహ్యము బహుకాలమునుండి కలదు. రంగరాట్ఛందమునం దాముక్త మాల్యదలోని పద్యము లుదాహరింపఁబడు నెడ 'పెద్దనగారి యాముక్తమాల్యదలో" నని నుడువఁబడియున్నది. మఱియు నాముక్తమాల్యదకుఁ బ్రాచీన వ్యాఖ్యాత యొకఁడు తన వ్యాఖ్యానావసానమునఁ 'బెద్దన రచించిన యాముక్తమాల్యద' యని పద్యరూపమున వాకొనియున్నాఁడు. ఇంకను గొన్ని యెడలఁ బెద్దనకృతమని కలదు. మనుచరిత్ర మెట్టిహృదయంగమములగు భావములతో విలసిల్లుచున్నదో యాముక్తమాల్యదయు నట్లే చెల్వు మీఱుచున్నది. కాని రెండిటికిని శైలి

యందుఁ గొండొక భేదము కలదు. ఇట్టి భేద మొక్క కవియే కాల భేదముచే రచించినకృతులందుఁ జూపట్టుచుండుట లేకపోలేదు. ఇదియ్యెడ బాణుని కాదంబరీహర్షచరిత్రములు తార్కాణముగాఁ జూడనగును. 'కవితా ప్రావీణ్యఫణీశ' మొదలగుపదములచే సంబోధింపఁబడిన కృష్ణరాయలుకవనము చేయలేక యితరుఁడు రచించినదానిని తనపేరఁ బ్రకటించుకొనె ననుటయుఁ బొసఁగుఁబాటు కలదిగాఁ దోఁచుటలేదు. ఈవిషయము సత్యమైనను నసత్యమైనను దాము రచించినగ్రంథములను దమ రాజులు రచించినట్లే వారిపేళ్లతోఁ బ్రకటించునాచారము వెనుకటి కవులకు లేకపోలేదు. ఇవిగాక పెద్దనకృతములని వాడఁబడునవి కొన్ని చాటుపద్యములు గలవు.

తన దివ్యకవితావిలాసముచేఁ గృష్ణరాయల మెప్పించి యాతని కత్యంతగౌరవనీయుఁడై యీమనుచరిత్రము నాతనికే కృతిసేసి యనేకాగ్రహారములను గొని మహాభోగముల ననుభవించి యైహికేచ్ఛలఁ దనియుటయ కాక వైష్ణవాగ్రేసరుఁడై కోకటమును తనయగ్రహారమునకు శఠకోపపురమని యాత్మగురుఁ డగుశఠకోపయతిపేరు వెట్టి బ్రాహ్మణులకు సర్వాగ్రహారముగా నొసఁగి యింక ననేక దేవాలయములకు భూదానములు సేసి పారత్రికసౌఖ్యమును సయుత మార్జించుకొనిన యీయాంధ్రకవితాపితామహుఁడు కృష్ణరాయనిర్యాణానంతరముసయితము జీవించియుండి ౧౫౪౦ సం॥ ప్రాంతమున నశ్వరమగు భౌతికశరీరమును ద్యజించి శాశ్వత మగుకీర్తిమూర్తిని దాల్చెను. ఎంతవఱ కీయాంధ్రభాష ప్రచారము గలదై సుస్థిరముగ వెలయుచుండునో యంతవఱకును బెద్దనార్యుని యశశ్శరీరమునకు భంగపాటు వాటిల్ల నేరదు.

గ్రంథవిమర్శము.

రచనాచాతుర్యము.

మార్కండేయపురాణమునం దీస్వారోచిషమనుజన్మ వృత్తాంతము సమగ్రముగాఁ గలదు. ఆపురాణమును మారన యాంధ్రీకరించెను. రెండొండుపట్టుల నౌచితీపోషణమునకై చిఱుమార్పులఁ గావించెఁ గాని పెద్దనామాత్యుఁ డీప్రబంధ రాజమును దుదముట్ట నామార్కండేయపురాణపుఁ ద్రోవనే పెంపొందించెను. మారనకవిత్వమున ౧౫౦ పద్యములలో ముగి సినకథ యీతనికవనమున ౮౦౦ పద్యములవఱకుఁ బెరిఁగినది. ఈ మనుచరిత్రము 'అల్లసానివానియల్లికజిగిబిగి' యను పలు కును బ్రతిపదమునకు సార్థకపఱుచుచున్నది. పెద్దనామాత్యుఁ డీప్రబంధమును దీర్ఘకాలము పరిశ్రమచేసి తనసర్వతోముఖ పాండిత్యమును జతుర్విధకవితావిలాసమును వెలయించి నిబ్బర మైనశైలి నాహా పుట్టించునట్లు పోహళించెనుగాని యందదు కులుగా నెందును ముడిపెట్టలేదు. ఈగ్రంథమునందుఁ గూర్పు నేర్పును భావవైచిత్ర్యమును బిక్కటిల్లనిపద్యముగాని గద్యము గాని చూపట్టదు. ఎక్కడఁ బట్టిన నక్కడఁ గవీశ్వరుని లోక జ్ఞానమును భాషావైదుష్యమును గల్పనాచాతుర్యమును వెల్లి విరియుచున్నవి. పెద్దనార్యుని పద్దెములు ముద్దులొలుకునిద్దంపుఁ బలుకుల నేర్చికూర్చితీర్చి దిద్ది చికిలిసేసి నునుమెఱుఁగు వెట్టి వెల్వరింపఁబడినవి. కావుటచే నెక్కడను నొక్కులువోయి కాన్పింపవు. మఱియు సంస్కృతాంధ్రముల నందముగాఁ గలయఁ గూర్చుకతన నితని కవనమున సంస్కృతప్రౌఢియుఁ దెలుఁగు నుడికారమును మిసమిసలు వేఱుచుఁ జెఱలాడుచున్నవి.

శైలి.

శా. తావుల్ క్రేవలఁ జల్లు...గారుడోత్కీర్ణముల్. మను. ఆ. 2 ప. 22

క. మృగమదసౌరభవిభవ...మారుతమొలసెన్. మను. ఆ. 2 ప. 24

ఈ పద్యపునాల్గవచరణ మట్టిమారుతము నొలయించుచునే యున్నది.

శా. వాలారుంగొనగోళ్ల...దేశాత్తికిన్. మను. ఆ. 3 ప. 57

చ. జిలుఁగులఁ బెట్టుచుం దొడలఁ...నిల్చెనోయనన్. మను. ఆ. 5 ప. 68

ధ్వనితీనిర్వాహము.

క. అల్లదె కంటే పొనపొన,...వాలుమెకంబుల్. మను. ఆ. 4 ప. 16

క. తిమిరంపుగుబ్బచన్నుల,...మదమేమిటికిన్. మను. ఆ. 4 ప. 83

కల్పనాచాతుర్యము.

చ. మరున కొసంగఁ గాలము,...నెత్తెన త్రటిన్. మను. ఆ. 3 ప. 24

భావప్రకాశనము.

మ. మునుమున్ పుట్టెడు...పద్మరిబులన్. మను. ఆ. 2 ప. 30

స్వభావపరిజ్ఞానము.

చ. పలుకులు నేర్పువేళఁ,...కీరశారికల్. మను. ఆ. 3 ప. 58

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్న నెలుఁ...చక్రవాకి. మను. ఆ. 3 ప. 16

ఈ సీసపద్యము పెద్దనార్యునిభాషాంతరీకరణ చాతుర్యమును వెల్లివిరియించుచున్నది. చూడుఁడు.

శ్లో. ఆయాతి యాతి పురరేవ జలం ప్రయాతి
పక్షాంకురాణి విచినోతి ధునోతి పక్షౌ,
ఉన్మత్తవద్భ్రమతి కూజతి మందమందం
కాంతావియోగవిధురో నిశి చక్రవాకః.

ఈశ్లోకమున కాపద్య మనువాదమయ్యు నెంతయేని మనోజ్ఞముగాఁ బెంపొందింపఁబడినది. మఱియుఁ బుంలింగమున కన్న కర్తృపద మత్యంత స్వారస్యాపాదక మగునట్లు స్త్రీలింగముగా మార్పఁబడినది. పెక్కుచోటుల నీతఁ డేదే నొకలోకోక్తినో, ప్రకృతిచిత్రమునో కైకొని దానికి వన్నెలు చిన్నెలు వచ్చునట్లు మే లయినకల్పనఁ గల్పించి పద్దెమునఁ బెట్టి బాగుబా గనిపించును.

చ. మదకలకుంభికుంభ ... పంక్తులు వోలె బోరులన్. మను. పీఠిక. ప. 41

ఈపద్యమునందలికల్పన "వానిపుట్టి మునిఁగినది" యను లోకోక్తినిబట్టి పుట్టినది.

ఉ. క్రూరవనేభదంతహతకుడ్య ... పట్టణంబులన్. మను. పీఠిక. ప. 36

ఈపద్యము గిజిగాఁడులు మిడుఁగుఱుఁబుర్వులను దమగూండ్లలో వెల్తురునకై చేర్చి యుంచుకొను ననుప్రకృతిచిత్రమునుబట్టి యందముగాఁ బొందుపఱుపబడినది. కృష్ణరాయని వంశాదివర్ణనమున నితఁడు చిత్రించిన ప్రతికల్పనయు ననుపమానమై వెలయుచున్నది.

పెద్దన తన వెనుకటికవులు కూర్చినకూర్పులలోనివే లేర్చికొని పొదువుగా నదుకుకొనుచు నొక్కొక్కయెడఁ దొంటికంటె సుతారము మీఱునట్లు భావళించును.

చ. ఉడిగి మడింగి మై మఱచి యున్నతతంగ లలోనఁ జేరె నె
క్కుడిమగవాఁడొకో? యనుచుఁ గండఁగ మేల్కనుచో నతండ యి
ప్పుడు మగఁ డంచుఁ గోరుటకుఁ బొందుగఁ జెప్పితి ముల్లు పుచ్చి కొ
ఱ్ఱడఁచినచంద మయ్యెఁ గమలానన యీవిరహానలంబునన్.

ఉత్తరహరివంశము, సోముఁడు.

చ. ఉడుపతిబారికి స్వాఱచి ... జరింపనేటికిన్. మను. ఆ. 3 ప. 34.

మ. అనుమానింపక యాసుధాంధసులు మాయాకల్పనావంచనం
బున వైశ్వానరునిన్ హరించిరి యవుంబో యింతమాత్రంబులో
నన నాయోగమహానుభావమునకున్ భంగంబు వాటిల్లునే
ననికల్గాఁచిన పెండ్లి మానునొకో దుశ్చారిత్రము ల్గంటిరే.

కాశీఖండము, శ్రీనాథుఁడు.

కా. తంత్రీ నాకు నను గ్రహింపఁగదె...గష్టముష్టింపచా.

మను ఆ. 5 ప. 17

ి. పులిమల్లఁ డడవిపోతులరాజు గరుడుండు గాలివేగంబు పందెలపసిఁడి
విష్ణుప్రసాదంబు వెండిగుండులపరి పచ్చిమిర్యము వెట్టిపుచ్చకాయ
వేఁటమాణిక్యంబు విరవాది మెడబల్మి పెట్టుగాఁడు వకారిపిడుగుతునుక
జిగురుఁడు చిత్రాంగి శ్రీరామబాణంబు పులియండు కస్తూరి బొడ్డుమల్లె
యనఁగ మఱియును బెక్కుతోయముల పేళ్ల
దారకులు దేరవచ్చె నుద్దండవృత్తి
వేఁటకుక్కలు మృగరాజవిగ్రహములు
వటుకనాథుని వాహ్యాళివాహనములు.

శృంగారశాకుంతలము, పినవీరభద్రకవి.

పులియఁడు బూచిగాఁ...గ్రహించి యుద్ధతిన్. మను. ఆ. 4 ప. 32

పెద్దనామాత్యుఁడు పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రుని శాకుంతల
ంనఁ గల వేఁటవర్ణనము మొదలగునది తిన్నగ నెత్తుకొని దాని
ంటెఁ బెక్కుమడుఁగు లెక్కువ చక్కఁదనము గల్గునట్లు తాను
ఏకూర్చెను. మఱియు మారన మార్కండేయపురాణమును
ౖయే యీగ్రంథము పెంపొందింపఁబడినదగుటచే నందలిరచన
ము గొన్ని యిందుఁ జొచ్చినవి. ఒండు రెండు జక్కనిపద్య
లఁ బోలినపద్యములుఁ గలవు. ఇవిగాక గడుసుఁ బోకడలకు
యు నుడికారములకు విడిదిపట్టును నగుకవిసార్వభౌముని
శావిలాసమును బహువారములు తఱచితఱచి చదివి
వంపడినవాఁడు కావుటచేఁ బ్రౌఢకవనమం దత్యంతాదరము

గల పెద్దనార్యుఁడు తనయాదరాతిశయమున కుద్ద్యోతకముగాఁ గావలయు నాయారచనాచమత్కారములను మనుచరిత్రమునఁ బెక్కుచోట్ల నెలకొల్పెను. "మిన్నులుపడ్డచోటు, కులము సాములు, వెన్నతోఁ బెట్టినది, కడుపారఁగన్నతల్లి, హుటాహుటినడలు, చన్నవిసిపిదుకఁ, బండికందెనచాయ" మొదలగు మేలయిన తెలుఁగుపలుకుఁబడులు పెక్కులు శ్రీనాథుని కవనమునుండి మనుచరిత్రమునకుఁ గొనితేరఁబడినవి. పైగ్రంథములలోనిపద్యములు పరిమితముగాఁ బెద్దనార్యునిపద్యములతోఁ బోల్చి చూపఁబడుచున్నవి

సీ. అనియమ్మహాభాగుఁ డాచమనమొనర్చి నియతుండుశుచియునైనిలిచిగార్హ
పత్యాగ్నిఁ దనమది భావించి వందన మొనరించి యిట్లను ననిలమిత్ర
నీయంద యాహవనీయాగ్నియును దక్షిణాగ్నియుఁ బ్రభవించె నఖిలదేవ
తలకును దృప్తి నీవలన సిద్ధించును సకలలోకముల కాశ్రయమ వీవ
గీ. నిత్యసత్యమూర్తి నీప్రసాదంబున, నినుఁడు గ్రుంకకుండ నిపుడ యింటి
కరుగువాఁడఁగాక యాగమోదికకర్మ, జాతనైష్ఠికుండ నైతినేని.

మార్కండేయపురాణము.

తే. ... ...
...వార్చిప్రవరుండు గార్హపత్య,వహ్నినిట్లని పొగడెభావమునఁదలఁచి.
మ. దివిషద్వర్గము...స్వాహావధూవల్లభా. మను. ఆ. 2 ప. 75
ఉ. దానజపాగ్నిహోత్ర...హవ్యవాహనా. మను. ఆ. 2 ప. 76
తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మ జన్మ, నేవిభావసియనుదాన...మార్కం.
తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మభవను,ననువిభావసి...మను. ఆ. 6 ప. 17

ఇట్టులు మార్కండేయపురాణపుఁబోలికలు కొన్ని గలవు.

సీ. సంపూర్ణపూర్ణిమాసాంద్రచంద్రాతపవిలసితశశికాంతవేదికలను
మంజరీసంజాతమకరందనిష్యందమాకందమాధవీమండపముల
శృంగారవనమహాశృంగారమణిశృంగహాటకశైలశృంగాటకముల
సంఫుల్లహల్లకసహకారవాసనోజ్జ్వలదీర్ఘదీర్ఘికాసైకతముల

గీ. గగనగంగాతరంగిణీగంధవాహ, బంధురోదగ్రసౌధాగ్రభాగములను
నవనవోల్లాసరతికళానైపుణములఁ, బ్రతిదినంబురమించిరిసతియుఁబతియు.
జక్కనవిక్రమార్కచరిత్ర.

సీ. గంగాతరంగిణీరంగ...లేపసామగ్రిఁ జెంది. మను ఆ. 6 ప. 62

సీ. నలినసంభవువాహనమువారువంబులు కులముసాములుమాకుఁగువలయాక్షి
చదలేటిబంగారుజలరుహంబులతూండ్లు భోజనంబులు మాకుఁబువ్వుఁబోఁడి
సత్యలోకముదాఁక సకలలోకంబులు నాటపట్టులుమాకు నబ్జవదన
మధురాక్షరము లైనమామాటలు వినంగ నమృతాంధసులు యోగ్యులనుప
[మాంగి

గీ. భారతీదేవిముంజేతిపలుకుఁజిలుక, సమదగజయాన సబ్రహ్మచారి మాకు
వేదశాస్త్రపురాణాదివిద్య లెల్లఁ, దరుణి నీయాన ఘంటాపథంబు మాకు.
శృంగారనైషధము.

సీ. చిన్ని వెన్నెలకందు...గోత్రామరేంద్ర. మను. ఆ. 2 ప. 43

సీ. గిరినికుంజములఁ గుంజరపుంజమనుశంకఁ గంఠీరవంబు లుత్కంఠనెగయఁ
బల్వలంబుల గిరిప్రకరంబు లనుశంక నెఱకురాజులు విందులెక్కవెట్టఁ
గడలిమధ్యంబునఁ గాకోల మనుశంక జలదేవతలు భీతి సంభ్రమింప
నదములఁ గువలకాననవాటి యనుశంక నిందిందిరశ్రేణు లెదురుకొనఁగ

గీ. రజతగిరియందుఁ దాండవారంభరభస, భంగిపలితపరశ్వధపాణివికట
కంధరారుద్ధగజకృత్తిశంతశంక, ప్రమథులకుఁదోఁపనంధకారంబు ప్రబలె.
భీమఖండము-శ్రీనాథుఁడు.

సీ. ఉరుదరీకుహరను...జరఠారుణాతపములు. మను. ఆ. 3 ప. 11

సీ. పతిపాణిపల్లవచ్యుతనీవిబంధనవ్యగ్రబాలాహస్తవనరుహంబు
ధవకృతాధరబింబదశనక్షతవ్యథాభుగ్నలీలావతీభ్రూలతంబు...
శృంగారనైషధము.

సీ. సహసానఖంపచ...శయ్యానిపాత... మను. ఆ. 3 ప. 116

చ. కోసరి వసంతకాలమునఁ గోయిల క్రోల్చినభంగి నేడ్చె న
బ్బసరుహానేత్ర కొండచఱిఁ బెద్దయెలుంగున వెక్కి వెక్కి వె
క్కస మగుమన్యువేగమునఁ గాటుకకన్నులనీరు సోనలై
యుఁసిరికకాయలంతలు పయోధరముల్ దిగువాఱు నట్లుగన్.

కాశీఖండము.

ఉ. పాటున కింతులోర్తురె...చిందువందగన్. మను. ఆ. 2 ప. 70

ఇట్లనేకముగాఁ జూపఁదగును. పై యేడ్పుపద్దెములఁ బట్టి పారిజాతాపహరణమునఁ దిమ్మనయు,వసుచరిత్రమున రామరాజభూషణుఁడును రెండుపద్యములఁ గూర్చిరి.

ఉ. ఈసునఁ బుట్టి డెందమున హెచ్చినశోకదవానలంబుచే
గాసిలి యేడ్చెఁ బ్రాణవిభుకట్టెదురన్ లలితాంగి పంకజ
శ్రీసఖ మైనమోముపయిఁ జేలచెఱంగిడి బాలపల్లవ
గ్రాసకషాయకంఠకలకంఠవధూకలకాకలీధ్వనిన్.

పారిజాతాపహరణము.

శా. ఆజాబిల్లివెలుంగువెల్లికల డాయన్ లేక రాకానిశా
రాజశ్రీసఖ మైనమోమునఁ బటాగ్రం బొత్తి యెల్గెత్తి యా
రాజీవానన యేడ్చెఁ గిన్నరవధూరాజత్కరాంభోజకాం
భోజీమేళవిపంచికారవసుధాపూరంబు తోరంబుగన్.

వసుచరిత్రము.

ఈపద్యములపైఁ దెనాలిరామలింగకవి, 'అల్లసాని పెద్దన అటునిటు నేడ్చెను. ముక్కుతిమ్మన ముద్దు ముద్దుగా నేడ్చెను. బట్టుమూర్తి బావు రని యేడ్చెను' అని యభిప్రాయ మిచ్చెనఁట.

పెద్దనామాత్యుని తర్వాత మనుచరిత్రమునకుఁ బ్రతిబింబములుగాఁ బ్రబంధములు కుప్ప తెప్ప లై యుప్పతిల్లినవి. మనుచరిత్రమునందలి పద్యముల పోలికపద్యములును గల్పనల పోలికకల్పనలును బెక్కులు పొడచూపినవి.

క. సురగరుడోరగ... నేర్తురె పీనిక్. మను. ఆ. 2 ప. 37

క. నర ఖేచర విద్యాధర, గరుడోరగసిద్ధసాధ్యగంధర్వతతిన్
నిరతముఁ గనుఁగొందున యీ, నరనాథునిఁ బోలఁ గలరె నమ్రనిరూఢిన్.

సకలకథాసారసంగ్రహము.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్చె...జూపట్టెనానాత్తతిన్. మను. ఆ. 2 ప. 33

మ. అనిమేషస్థితి మాన్చెఁ జంచలపుఁజూపస్వేదభావంబు గ్ర
ద్దన వారించె విసూత్నఘర్మజలవిస్తారప్రపూరంబుతో
డన దేవాంగన కయ్యెడన్ భ్రమరకీటన్యాయమై యొప్పి య
మ్మనుజేంద్రున్ భ్రమియించునంతనె రహిన్ మర్త్యత్వమున్ సంధిలెన్.

సకలకథాసారసంగ్రహము.

సీ. వదనప్రభూతలావణ్యంబు—మృదుపదములు మను. ఆ. 2 ప. 36

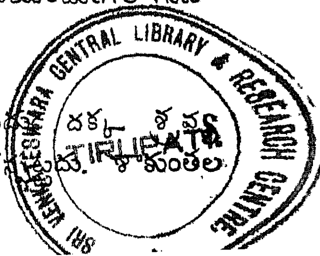
సీ. వదనసౌందర్యవిస్ఫారాంబుసంభూతకంజంబులగు వానికన్నుదోయి
మదనసామ్రాజ్యసమ్యక్ప్రతిక యనంగ సరసమౌ వానివక్షస్స్థలంబు
కర్ణకుండలరత్నకాంతులఁ గొననిక్కు వగలుమీఱెను వానియొగుభుజములు
అతులప్రవాళసంతతిరుచిసంపద నదలింపఁ జనువానిమృదుపదములు...

సకలకథాసారసంగ్రహము.

ఈసకలకథాసారసంగ్రహము నొనర్చిన యయ్యలరాజు రామభద్రకవి కృష్ణరాయల యాస్థానకవియే. ఈతఁడు పెద్దనకు శిష్యుఁడందురు. సమకాలముననే యిట్టిప్రతిపద్యము లేర్పడినవి. ఇట్టివి చూప దొరఁకొన్న నెన్నేనిఁ జూపనగును. పెద్దాడ నాగరాజామాత్యుఁడు రచించిన శకుంతలాపరిణయము మనుచరిత్రపుఁబ్రతిరూపమే. ఇట్లనేకులు కవులు మనుచరిత్రమునకుఁ బోలికగాఁ గవనము చెప్పఁబూనుటకు దానియందుఁగల గుణోత్కృష్ట్యమే కారణము.

కథాసంవిధానము.

సంస్కృతభాషలో దృశ్యకావ్యములందు దక్క శ్రవ్యకావ్యములందు వస్త్వైక్యము తఱచు కనబడదు. శకుంతల

మృచ్ఛకటికాదు లగురూపకములలోనియితివృత్తము ప్రధాన
పాత్రము లగునాయికానాయకులవృత్తాంతమున కనుబంధియై
పెంపొంది తుద కానాయికానాయకులవృత్తాంతముతోడనే
పర్యవసించుచున్నది. నాటకములం దితివృత్తమనుహారమునకు
నాయికానాయకులు కొలికిముత్తెములుగా నుందురు. ఇయ్యది
యత్యంత చమత్కారాపాదకమై యింపునింపుచుండును. ఇంక
శ్రవ్యకావ్యములందుఁ గొన్నిట నట్లుకాక యెక్కడకక్కడ
కితివృత్తము తెంపు చెందుచున్నది. దిలీపునివృత్తాంతముతో
నారంభింపఁబడిన రఘువంశకావ్య మగ్నివర్ణునివృత్తాంతముతో
ముగింపఁబడినది. ఎక్కడనోయారంభింపఁబడినకథ యెక్కడనో
ముగింపఁబడుటచే వస్త్వైక్యము లేదు. ఇఁక మనయాంధ్రభాష
లోఁ బ్రాచీనకవులు దృశ్యకావ్యముల రచింపరైరి. మఱియు
సంస్కృతమందలి దృశ్యకావ్యముల దెలిఁగించునెడ సయి
తము శ్రవ్యకావ్యములుగనే తెల్గించుచువచ్చిరి. యక్షగానము
లను కొండొకతెఱఁగు రూపకప్రతిరూపము లుప్పతిల్లినవిగాని
వానిని దృశ్యకావ్యములక్రిందఁ బరిగణింపఁబోలదు. ఇటీవల
మిశ్రోత్పాద్యాన్యతరమగు నితివృత్తముతోఁ గావింపఁబడుచు
వచ్చిన పెక్కుశ్రవ్యకావ్యములందు సంస్కృతనాటకక్రమము
నఁ గొంతవస్త్వైక్యము కానవచ్చుచున్నది. వీరభద్రునిశృంగార
శాకుంతలము, తిమ్మన పారిజాతాపహరణము మొదలగునవి
వస్త్వైక్యము గలవియే. కాని యట్టులు వస్త్వైక్యము కలిగితీర
వలయు ననునిబంధ మీతెలుఁగుప్రబంధములపట్టున నున్నట్టు
చూపట్టదు. దీనికి నిదర్శకముగా రఘువంశాదికావ్యములవలె
మన మనుచరిత్రమును వస్త్వైక్యము లేకయున్నది. ఇందు రసో
త్తరముగా రచింపఁబడిన వరూథినీప్రవరవృత్తాంతము మూఁ

డవ యాశ్వాసముతో ముగిసిపోవుచున్నది. నాలవయాశ్వాసమున నుపక్రమింపఁబడిన స్వారోచివృత్తాంత మాఱవయాశ్వాసములోఁ గొంతవఱకే కలదు. ఆవల స్వారోచిషమనువృత్తాంతముతోఁ బ్రబంధము ముగింపఁబడినది. ఇట్టివిచ్ఛేదము శ్రోతలకుఁ గొండొకపట్టుల నిరుత్సాహము గల్పించుచుండును. అందును నిందు సరిసగమువఱకు గ్రంథమునఁ బెంపొందిన ప్రవరవరూథినీవృత్తాంతము విచ్ఛిన్నమై వేఱొకకథలో సంక్రమించిపోవుట యెంతయుఁ బాఠకులయుత్సాహమును వెన్నడఁ జేయుచున్నది. కాని, లోకస్వభావమునకు సరిపోవుసంవిధానముతో నర్హ్యపాత్రముల నెలకొల్పి యౌచితి కెందునుభంగము రాకుండఁ దత్తద్రూపచేష్టాదుల నమర్చి యేపట్టునఁ జూచిన నాపట్టున నద్దిరా యనవలయు నట్టు లితివృత్తమును నడపించు నేర్పు పెద్దనకుఁ గుదిరినట్టు మఱియొకకవికిఁ గుదిరినది కాదు. నిగూఢములుగా నుండు మనోభావములను స్ఫుటపఱిచి చప్పున విప్పి చెప్పునట్లు పద్యమున నీతఁడు నిరూపించును.

ప్రవరునిస్వరూపస్వభావాదులను వర్ణించుపట్టును సిద్ధుని తోడి సంభాషణముఁ దెల్పెడిపట్టును జదివిన పదఁపడి జ్ఞానదృష్టికిఁ బ్రవరుని శాంతరసస్ఫూర్తి లొలుకుస్వరూపము పొడకట్టకపోదు.

ఈ సందర్భమున నీచిన్నిపద్యమును స్మరించినఁ జాలును.

గీ. మానినాథ కుటుంబజంబాలపటల,... మొకటిదక్క. మను. ఆ. 1 ప. 64

పదంపడి ప్రవరవరూథినీసంభాషణమున నీతఁడు శాంతశృంగారరసములకు స్పర్ధ పెంచి నించిన హొయలు వర్ణనాతీతము. ఇచ్చో అంకుటాంధ్ర జంకెనలును వలపులును దలఁపులును బసరు పిండినట్లుపిండి వడపోసి తేర్చి చూపించెను. మఱియు

బ్రహ్మవాదుల యైహికేచ్ఛావైముఖ్యమును, వైదికకర్మాదరమును, బ్రహ్మవర్చసప్రాభవమును, వెల్లివిరియించి యద్దిరా యనిపించెను.

ఉ. ఎన్నిభవంబులంగలుగు... జేర్చుభాగ్యముల్. మను. ఆ. 2 ప. 57

ఈపద్యము వెన్నవలెఁ గరఁగుచునే యున్నది.

శా. ఉపాండిత్యము నీకుఁ... మీసంప్రదాయార్థముల్. మను. ఆ. 2 ప. 64

ఓహో! వేదాదివిద్యాసంపన్నుఁ డగు ప్రవరుని భాషణమెట్టికూర్పునఁ గూర్చి యౌచిత్యము నించెను.

ఇట్లౌచిత్యవిచారచర్చ గావించుట కెంతయేని నవకాశము కలదు కాని యిది యదను కాదు.

ఈ తెఱఁగున సరససంవిధానము గలయీప్రబంధరాజమునఁ గొంద ఱౌకయసందర్భమును జూపుచున్నారు. ప్రవరుని యింటికి సిద్ధుఁడు కుతపకాలమున నరుదెంచినట్లు కలదుగదా! కుతపమనఁగాఁ బగటి పదునేన్మిదిముహూర్తములలో నెనిమిదవ ముహూర్తము. అప్పు డాసిద్ధున కిష్టమృష్టాన్నకలనచే సంతుష్టిఁ గావించి యింకను దీర్ఘయాత్రావృత్తాంతప్రసంగము కొంతజరపి పదఁపడి యాతనియొద్దఁ బాదలేపముఁగొని ప్రవరుఁడు హిమవంతమునకు బయలుదేఱునప్పటికిఁ గొంత సమయము కడచి యుండును. అప్వల హిమవంతమున కరిగి యందుఁ గొంతతడవయ్యెవిశేషములఁ బరికించి చూచినపదఁపడి ప్రవరుఁడు.

మ. నళినీబాంధవ... మధ్యాహ్నముగ్ దెల్పెడిన్. మను. ఆ. 2 ప. 12

అని యనుకొనుట యసంగతము. ఎంత లేదనిన నప్పటి కపరాహ్ణమునఁ జాలవఱకుఁ గడచని యుండును. ఇచోఁ బ్రవరుఁ డాసిద్ధుఁడు చనుదెంచిననాఁడు హిమాలయమున కరుగకమఱు

దినము ప్రొద్దుట నరిగె నని చెప్పి మఱికొంద ఱాయనుప పత్తిని నివారించుచున్నారు. ఈ సమర్థనము మార్కండేయ పురాణానురోధియే కాని పెద్దనమాత్ర మట్టి వ్యవధి నించుక యేని సూచించినవాఁడు కాఁడు. గర్భిత మనవలెను.

ఇదిగాక యొండు రెండు శబ్దదోషములును బొడకట్టు చున్నవి.

'పణిసూనుకణాదబాదరాయణసూత్రఫక్కి విద్వాంసు లుపన్యసింప'

ఇందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన పణిసూనుపద మసాధువు. కవిసార్వభౌముఁడును దనశృంగారనైషధమున,

శా. 'ప్రాతఃకాలము వాయసంబు పణిసాపత్యోక్తశాస్త్రంబులోన్'

అనెను. పెద్దన యా త్రోవనే త్రొక్కెను. అష్టాధ్యాయి మొదలగు గ్రంథముల రచించిన వ్యాకరణశాస్త్రప్రవక్త పాణిని 'పాణిన' మునియొక్క సంతానము గాని, పణినముని సంతానముగాఁడు. "పణనం పణః, పణోఽస్యాస్తీతి పణీ," నకారాంతమగు నీ "పణిన్" శబ్దముపై గోత్రాపత్యార్థమున "అణ్" ప్రత్యయము రాఁగా "పాణిన" యనురూప మేర్పడినది. పదపడి యువాపత్యార్థమున "ఇఞ్" ప్రత్యయము రాఁగా "పాణిని" యనురూప మేర్పడినది. ఎట్లయినను బాణిని పాణినసూనుఁ డగును కాని పణినసూనుఁడు గాఁడు. ఇది సమర్థింప వెరవు గానరాదు. మఱియుఁ గృత్యవతరణమున

'కొఱఁతం బడున్ గుకవి పృథ్వీభృత్సమీపస్థలిన్'

అనుచో న్యూనతయను నర్థమునఁ "గొఱఁత" యను పదము సరియగుఁగాని, 'శూల' మను రెండవయర్థమున 'కొఱఁత' అనురూపము సరి కాదు. కొఱుశబ్దమునుండి యట్టిరూప మేర్పడ నేరదు.

'కౌఁగిలది యెక్కడ హా విధి యేమిసేయుదున్'

కౌఁగిలి అది, అనుచో నికారసంధి కావింపఁబడినది.

'అనాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్యా మన న్నెఱుంగవే'

ఇచ్చో "అనన్నెఱుంగవే" యని పోతన్నగారు ప్రయోగించెడు తెలుఁగునఁ బ్రయోగింపఁబడినది. ఈసంధి సమంజస మైనది కాదు.

అమృతరసపూర మగు పెద్దన్నగారి సరసకవితాప్రసారమున నీ నలుసులు పరిగణనీయములుగావు ఆనెఱిఁగి యాంధ్రకవనము నీతఁడు కూర్పఁగల్గిన ట్లిటీవల నెవ్వరును గూర్ప నేరరైరి.

కొంటె కోణంగి యగు కవిచౌడప్పయును దన వెక్కిరింపు స్వభావమును మాని,

క. పెద్దనవలెఁ గృతి సెప్పినఁ, బెద్దనవలె నల్పకవినిఁ బెద్దనవలెనా?
ఎద్దనవలె మొద్దనవలెఁ, గ్రద్దనవలెఁ గుండవరపుఁ గవిచౌడప్పా!

అని పెద్దనార్యునిఁగూర్చి తన మెప్పును వెల్లడించెను. కృష్ణరాయలవంటి రాజచూడామణిని బెద్దనార్యునివంటి విద్వత్కవిరత్నమును గాంచుభాగ్య మాంధ్రదేశమున కిఁక నెన్నఁటికైనఁ గలుగఁగలదా!

ఉ. కూర్చినకూర్పులా! స్వరస
గుంభనముల్, కవితాప్రసారమా
తేర్చినతేనె! యంచు విను
తింపఁ బ్రబంధము సంతరించి లో
కార్చితుఁ డైన పెద్దనమ
హాకవిసత్కవితావిలాసముం

గూర్చి విమర్శ సల్ప నోనఁ
గూడునె యొక్కని కల్పబుద్ధికిన్.

ఉ. ముద్దులు మూటఁ గట్టునుడి
పొంకమునందును మేల్మికూరుపుం
బద్దెపుబింకమందు, రస
బంధమునందుఁ, గథాప్రకారముం
దిద్దెడుతీర్పునందు గడి
దేఱినమాకవితాపితామహుం
బెద్దన నాంధ్రపుంగయితఁ
బెద్ద ననారతముం దలంచెదన్.

వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.

కథాసంగ్రహము.

ప్రవరుఁడు బ్రాహ్మణకులప్రదీపుఁడు; వేదవేదాంగములయందుఁ అనంతకౌశలము గడించిన కోవిదుఁడు; ధనికుఁడు, అయినను మత్తుఁడు గాఁడు; శమదమాభరణుఁడు; సచ్ఛీలుఁడు; మఱియుఁ వివిధాధ్వరనిర్మల ధర్మకర్మదీక్షాపరతంత్రుఁడు; ఇంతకును యువకుఁడు; విశేషించి మకరాంక శశాంకమనోజ్ఞమూర్తి; అనుకూలనాయకుఁడు; కూరిమిసోమిదమ్మ సకల విధముల ననుకూలయై ఎపుడు నెడబాసియుండని పదదాసియై, సేవించు చుండ, తలిదండ్రు లింటిపెత్తనము దీర్చుచుండ శిష్యులకు విద్దెలఁ గఱపుచు స్వధర్మసేవ నేమరని గృహమేధి; అరుణాస్పదపురనివాసి. ఆపురము వరణా నదీతీరమున వెలయుఁ మహీకంఠహారనాయకమణి.

ప్రవరునకు అతిథిపూజ యనిన పరమానందము. ఆతని కూరిమిసోమి దమ్మ కూడ నట్టిదే. ఆమె ఎంతమంది వచ్చినను వండుటకు విసువదు. అతి థులు అర్ధరాత్రి వచ్చినను మహానందముతో నామె వారికి కావలసిన వెల్లఁ బెట్టును. గృహిణి సౌజన్యమువలన ప్రవరుని అతిథిపూజాభిలాష తరుగక ఆనందప్రదమై యుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు ఒకసిద్ధుఁడు వచ్చెను. ప్రవరుఁడు ఆతనికి సకలోపచారములును జేసి సంతోషింపఁజేసి విశ్రాంతి గైకొనిన పిదప చెంతఁజేరి "మహాత్మా, ఎక్కడనుండి ఎక్కడకుఁ బోవు చున్నారు ? ఏయేదేశములందు వసించినారు ? ఏయే పర్వతములను జూచి నారు ? ఏతీర్థములందుఁ గ్రుంకినారు ? ఏయేద్వీపములు చూచినారు ? మఱియు నింక నేయే స్థలములు సందర్శించినారు?" అని ప్రశ్నించెను. సిద్ధుఁడు అందులకు "నేను మెట్టని గుట్ట. నేను గ్రుంకని తీర్థము, నేను సేవింపనిక్షేత్రము, నేను చూడని స్థలమును లే"వని బదులు చెప్పెను; గాని ఈమాటలు వినుటవలన ప్రవరునకు ఆశ్చర్యము కలిగెను.

ంత లేఁ బ్రాయమున ఇన్ని స్థలములు సందర్శించుట ఎట్లు? ప్రవరుని ఈయనుమానమును విని సిద్ధుఁడు మందహాసము గావించి "నడకయె యాథా ముగాఁ గలవారికిఁ ఇది పొసఁగనిదే; గాని నాకొక పాదలేపము లియుండును. దానివలన ఎంత దూరమైనను క్షణములోఁ బోఁగలను." అని ప్పెను. ప్రవరునకుఁ దొలుత నాశ్చర్యము గలిగెను. పిదప నాశగలిగెను. షుని ప్రసన్నునిఁ జేసికొనిన సులభముగా సకలతీర్థములును సేవింపవచ్చును నా? ఈయూహ నాతఁడు సిద్ధునకు ఎఱిఁగించి పొగడెను. సహజకోమల ృదయుఁడు అగుసిద్ధుఁడు పాత్రుఁడగు ప్రవరుని యభిలాషకు ఆనందించి 'డనే తన ప్రేఁపసజ్జయందలి పసరు తీసి ఇది యది యని చెప్పక ఆతని దములకుఁ బూసెను. ప్రవరుఁడు హిమగిరినిఁ జూడఁగోరెను. ఉత్తర ణమునందే అతఁడు హిమగిరిమీఁదికిఁ బోయి నిలిచెను.

హిమగిరిపై నాతఁడు అనేకరమ్యస్థలంబులం గాంచెను. అనేకదివ్య ంబుల నరసెను. అన్నిటి మాహాత్మ్యమును ఎన్నుచు అటు నిటు తిరుగు ృటికి పగలు రెండు జాములు అయ్యెను. "కర్మకలాపమునకు వేళ దాఁటి పుచున్నది. ఇప్పటికి ఇంటికిఁ బోయెదను. రేపు వచ్చి మఱలఁ జూడ చ్చు." అని యాతఁడు తలంచి ఎగురఁబోయెను, గాని ప్రయోజనము గలేదు. చూడఁగా పాదములకుఁ బూయఁబడిన ఆకుఁబసరు మంచువలన గిపోయి యుండెను. ఈస్థితిఁ జూచిన వెంటనే ప్రవరుని హృదయమున ుపడెను. "ఇఁక నిక్కడ నుండి విముక్తిలేదు. నాజీవితము ఇచ్చటనే ృమార్గములయం దంతమగును." అని యాతఁడు అనేకవిధముల వగవ ను. కొంతతడవు ఇట్లు ఆతఁడు సకలమును మఱచి దుఃఖించి "హిమ మునీంద్రులకు నిలయము. ఇందు నన్ను ఇలు సేర్పఁగల మహాత్ముఁ ఁడును గాన్పింపఁడా? అని తలఁచి ముందునకు సాగఁగా నచ్చట గానము వినఁబడెను. తోడనే అతని హృదయమున నొక యాశాజ్యోతి గెను. "ఇచ్చట నొక మున్యాశ్రమ మున్నది. నేను రక్షితుఁడ నగు ' అని తలంచి యాతఁడు ముందునకుఁ బోఁగా నచ్చట మ్రోఁడు లిగు నట్టు వీణవాయించు నొక [illegible]

నేమియు ననుమానింపక ఆమె చెంగటికేగి "కురంగనయనా, తోడులేక ఒంటిఁ జరించుచున్న నీవు ఎవ్వతెవు? నేను బ్రాహ్మణుఁడను. ప్రవరుఁడు ననువాఁడ. త్రోవ తప్పియున్నాను. నాపురము సేరు మార్గము సెప్పి పుణ్యము గట్టుకొమ్ము. నీకు శుభమగును" అని పలికెను. అంతకుఁ బూర్వమే ఆతనిపై మదితగిలియుండుటవలనను, ఈఅమాయికపుఁబలుకులు వినుటవలనను ఆమెకు చిఱునవ్వు వచ్చెను. అంత నామె "చేరెఁడేసి కన్నులుండఁ దెరువెవ్వరి నడిగెదవు? ఏకాంతమున నున్న జవరాండ్రను పల్కరించు నీదుండుడుకుదన మిఁకఁ జాలును. నీవు వచ్చిన త్రోవ ఇంతలోనే మఱచిపోయితివా? నాపేరు వరూథిని. ఘృతాచి, తిలోత్తమ, హరిణి, హేమ, రంభ మున్నగు రమణీశిరోమణులు నాకు ప్రాణసఖురాండ్రు. మేము రత్నకాంతులచే మిఱుమిట్లు గొను ఈ హిమవన్నగముమీఁద వసించియున్న వారము. భూసురా, కైతవకుసుమశరాసనా, మాయింటి బందుగుఁడ వైతివి. మామణిభవనమున నేఁటికి నిలిచి విందుఁగైకొని మమ్మానందింపజేయుము. కుందనము వంటి నీమేను గాఢమగు మధ్యందినాతపముచే కందినది. ముద్దులొలుకు ముఖము వసివాడినది. బడలికతీరిన తరువాతఁ బోవచ్చును. తొందరవలదు." అని బదులు చెప్పెను. వరూథిని తన భావమంతయు ఈమాటలయందు వెల్లడించితి ననుకొనెను. రెండవమదనుండనం జెల్లు ఈభూసురుఁడు ఆభావమును గ్రహించి తన్ను ఆదరించు ననుకొనెను; గాని ఆవైదికబ్రాహ్మణునకు ఈయర్థమే తోఁపదయ్యెను. ఆతఁడు "పాపము ఈపడుచు మర్యాద యెఱింగినది. బ్రాహ్మణభక్తిగల ఆస్తికురాలు." అని భావించెను.

ఆతని హృదయదర్పణము అమూల్యము. నిరుపమానము; గాని దాని మీఁద నగిషీపనులు లేవు. అది ఉన్నరూపమును ఉన్నట్టే గ్రహించును; గాని ఆరూపమునకుఁ జిన్నెలు వన్నెలు వెట్టఁజాలదు. వరూథిని, తత్తరపడి లేచుట, నునుపోఁకబోదియఁజేరి, విలోకనప్రభావీచికలను వెల్లిగొల్పుట మున్నగునవి లజ్జాకార్యములుగనే ఆహృదయదర్పణమునఁ బ్రతిఫలించెను. సందర్భములు ఇట్లుండుటం జేసి యావైదికశిఖామణి "రమణీ! నీవు చూపిన యాదరము చాలును. అదియే నాకు బ్రహ్మానందమును గూర్చినది. ఇక్కడ

నుండుటకు వీలులేదు. మీయింట నుండిన నొకటియుం నుండకున్న మఱి యొకటియునా? భక్తియే చాలును. అగ్నిహోత్రాదికములు అగు కర్మకాండము నెఱవేర్పవలసియున్నది. మానినీ, మీమాహాత్మ్యములు ఆశ్చర్యకరములు. మీకెందు నసాధ్యము లేదు. నన్ను నావారితోఁ జేర్పుము" అని బతిమాలెను. ఈ ఛాందసపుఁబల్కులకు ఆమెకు చిఱునవ్వు వచ్చెను. "బ్రాహ్మణుఁడా, ఊరో యని పలువరించెదవు. ఎక్కడియూరు? నీకాలు ఒకచో నిలువదా? ఇంతలో నీయిల్లెక్కడకుఁ బోవును? ఈరత్నకందరములు, ఈనందనచందనోత్కరము, ఈగాంగసైకతములు, ఈలవలీనికుంజములు, ఇవన్నియుం మీపర్ణకుటీరమునకు సరిరాకపోయెనా? కుమారధరణీసురా, ఇఁక చల్లకై వచ్చి ముంత దాఁపనేల? మదనుఁడు నన్ను నీకు కన్యాదానము చేసినాఁడు. ఇఁక నీవు మాఱువల్కిన నేను బ్రదుకఁ జాలను. నన్ను బాల ముంచినను నీట ముంచినను నీదే భారము" అని యావరూథిని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ప్రవరుని మది ఝల్లు మనియెను. ఇది యెక్కడి కర్మము? అని తలఁచి యతఁడు "కాంతా, నీవు వెఱ్ఱిదానవు, ప్రతిషై కర్మకాండమున దినములు గడపు నన్ను ఏమని కామించితివి? సంగతిసందర్భములు ఆలోచింపవలదా? నాకిట్టివి ఏమియుఁ దెలియవు. అగ్నిహోత్రములకును దేవతార్చనమునకును బ్రాహ్మణార్చనమునకును వేళ యతిక్రమించినది. భుక్తికి కాలము దాఁటిపోయినది. నా తల్లిదండ్రులు కడువృద్ధులు. వారు ఆఁకట నకనకలాడుచు నాకొఱకు ఎదురుచూచుచుందురు. 'వేయేల? నేఁడు ఇలు సేరకుండిన సమస్తధర్మములును చెడిపోవును. ఇఁక నాయెదుట నిట్టి మాటలాడకుము" అని నిశ్చయము తెలిపివేసెను. ఇది వినుటతోడనే వరూథిని హృదయము జల్లు మనియెను. ఇంతవఱకును గల ధైర్యము తొలఁగిపోయెను. అంతట ఎట్లో లేచికొని ఆమె "మదనమోహనా, నీకిది తగునా? ఇట్టి ఎలప్రాయమును చాలును మూలమునులేని వైదికకర్మలలోఁ గడుపఁ జెల్లునా? ఇఁక సుఖించుట ఎన్నఁడు? మీయజ్ఞములకు అన్నిటికిని ఫలము మాకవుఁళ్ల సుఖించుటకే గదా? ఇట సమస్తమును కలదు. ననుగూడి ఇందు సుఖిం

పుము. ఎంతపుణ్యము చేసికొనిన మానవునకు గంధర్వాంగనల పొందు లభించును? స్వర్గఫలంబెల్ల ఎదుట సాక్షాత్కరించి ప్రార్థించుచుండ దేహశోషణములగు వ్రతములకొఱకు ఇంకను బ్రాకులాడెదవేల?" అని యాతని నోడఁబఱుపఁ జూచెను; గాని వీనివలన ప్రవరుని మదికి చలనము కలుగలేదు. "అతివా, నీవు చెప్పినది ఎల్ల కాముకులసంగతి. కామదూరునకు ఇది ఎట్లు సందర్భించును? నాతో నిఁక వేయుంమాట లాడకుము. ఎఱిఁగితివేని అరుణాస్పదనగరమార్గమును దెలిపి పుణ్యము గట్టుకొనుము. లేకున్న నూరకుండుము" అని యాతఁడు ఇఁక మొగమోట విడిచి పలికెను; గాని ఇంతమాత్రమున వరూథినికి అధైర్యము గలుగలేదు. "బ్రాహ్మణుఁడా! ఏల చెడెదవు? హృదయ మెందు లగ్నమై ఏకాగ్రమై యుండునో, ఇంద్రియములు ఎందు లగ్నములై మఱలకుండునో, అట్టి అదియే పరబ్రహ్మము. 'ఆనందో బ్రహ్మ' యను ప్రాఁబలుకు నూహింపుము" అని యామె ముదలకించి "ఇఁక నీతఁడు దీనికిఁ బ్రత్యుత్తరము చెప్పలేఁడు. స్వాధీనము అగును" అని గర్వించెను; గాని అతఁడు అందులకు ఒడంబడలేదు. అతఁడు మందహాసము గావించి పెదవి విఱిచి ఇట్లు చెప్పెను. "తరుణీ, ఇట్టి యద్భుతపాండిత్యము నీకుఁదక్క మఱియెరికిని లేదు. కామశాస్త్రోపాధ్యాయునికిఁ దగినట్లు పలుకుచున్నావు. త్రయీధర్మములు పాపములు. రతియే పుణ్యము అను నీవాదము కంటె మఱియొక వింతయేమి ఉన్నది? మోక్షప్రాప్తికి ఇంతకన్న మార్గము లేదని నీవు చెప్పవలసినదే. ప్రాతస్సాయంకాలములయందు హవ్యములచేఁ దృప్తుడగు అగ్నిదేవుఁడు అనుగ్రహించు సౌఖ్యములను వివరింప నాకుఁ దరముగాదు. నాకు అరణులు, దర్భలు, అగ్నులు ప్రియములైనట్లు ఇతరములు ఇష్టములు గావు. దేహములు శాశ్వతములు గావు. మీసాలమీఁది తేనియలవంటి ఇట్టి తుచ్ఛసుఖములను గుఱించి ఇక నాచెంతఁ జెప్పకుము."

ఈమాటలు వినునప్పటికి వరూథినికి మాటలేకపోయెను. కన్నుల నీరు గిఱ్ఱునఁ దిరిగెను. కంఠమునందు గద్గదిక తోఁచెను. అంత నామె ఎట్లో తెఱచేసికొని "నన్నింక బాధపెట్టకుము" అని దీనయై మీఁద వ్రాలి కౌఁగి

లించి అధరము నొక్కఁజూచెను. అంతట బ్రాహ్మణుఁడు ఓరమోమిడి ఆమె ప్రయత్నమును గొనసాగనీయక "పో" అని త్రోసివేసెను. అట్లు అతఁడు త్రోయఁగా ఆమె పరాభవమువలన సిగ్గును ఆ వెంటనే అధికతరదుఃఖమును గడలుకొనఁగా చుఱచుఱఁ జూచుచు నింకను కొంచెను ఆసతో కొప్పు సవరించుకొనుచు "కృపారహితుఁడా, నీవు గెంటిన ఇంతులు తాళఁగలరా? నీగోరు ఇచ్చట గీచుకొనిపోయెఁ జూడుము." అని కొంతవడి వేదన నెపంబున కలస్వనంబుతో నేడ్చి "యాగములు చేసితి నంటివి. తపము చేసితి నంటివి. నిర్దయుఁడు ఎన్ని చేసిన నేమిఫలము? భూతదయగలవానికి అనేక సత్కార్యములు చేసినవానికిఁ గలుగు పుణ్యములు గలుగును. ఈమాత్రము తెలియలేనివాని నీచదువేమి ప్రయోజనము? పరాశరుఁడు దాశకన్యతోఁ గ్రీడించెను. విశ్వామిత్రుఁడు మేనకతో రమించెను. మాండకర్ణి అచ్చరలతో భోగించెను. ఇంద్రుఁడు అహల్యతో సుఖించెను. వారికేమైన వన్నె తరిగెనా? నీవు అంతకంటెను ఘనుఁడవా? ఇనుపకచ్చడాలు కట్టుకొనిన మునిముచ్చు లందఱును తామరసనేత్రులఇండ్ల బందాలు కారా?" అని మఱల ముదలకించెను.

ప్రవరుఁడు ఆమాటలు ఏమియును వినిపించుకొనక ఆమె పైఁబడి నపుడు అంటిన జవ్వాది కడిగికొని వార్చి గార్హపత్యవహ్నినిఁ బొగడి తదను గ్రహమున స్వస్థలముఁ జేరుకొనెను.

ప్రవరుని కాఠిన్యమునకు ఆమె కుందుచుండఁగా నామె చెలికత్తెలు వచ్చి ఊరడింపఁ బూనిరి; గాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఆమెకు విచారము పొంగిపొంగి యుఁబుకసాగెను.

అట్టి స్థితియందే సఖులు ఆమెను పూదోఁటకుఁ గొనిపోయిరి. అంతకుఁ బూర్వము గంధర్వుఁ డొకఁడు ఆమెను మోహించి తిరస్కృతుఁడయ్యు "జవరాండ్ర చిత్తములు చంచలములు. ఓపికపట్టి సమయ మెఱిఁగి ప్రవర్తించిన నేఁడు తిరస్కరించినవనితలు రేపు గౌరవించి చేకొందురు" అని తలఁచి అందే డాఁగియుండెను. అదృష్టవశమున ప్రవరుని వరూథిని మోహిం

చుటయు, అతఁడు తిరస్కరించి పోవుటయు గంధర్వుని కండ్లఁబడెను. అంతట నాతఁడు "నేను అదృష్టవంతుఁడను" అని తలంచికొని సఖులతో వరూథిని పూలదోఁటకు వచ్చునప్పటికి అచ్చటను బ్రవరునిరూపము ధరించి ఆవనమున నొకచో దేవతార్చనకుఁ బోలె పూలు గోయుచునుండెను. పరిభ్రమణవశమున వరూథిని ఆతనిం జూచెను. తోడనే యామె మహోత్కంఠతో నాతనిచెంతకుఁ బోయి అతిదీనముగఁ బ్రార్థించెను. తన యభిలాష నెఱవేఱినందులకు గంధర్వుఁడు హృదయమునఁ బరమానందభరితుఁ డై కరుణార్ద్రహృదయునివోలె నటించుచు "అబలా, నీవు సంగతిసందర్భములు ఆలోచించుట లేదు. అరుణాస్పదనగరవాసినగు నేను ఎక్కడ? హిమగిరివాసిని వగు నీవు ఎక్కడ? ఇంట నాతల్లిదండ్రులును, ఇల్లాలును నాకొఱకు దుఃఖించుచుండఁగా కర్మకాండమెల్ల బూదిఁ గలియుచుండఁగా ఏమియు నెఱుఁగనివానివోలె నేను నీతో భోగించుచు నిచ్చట నెట్లుండఁగలను? నీతోఁ గలిసిమెలసి యుండుట కన్న, ఇంద్రభోగము వేఱు లేదని నాకుఁ దెలియనిది గాదు. అయినను దుఃఖితుఁడనగు నాకు సర్వము నసహ్యముగ నున్నది. అయినను నిన్నటినుండియుం నీవు అనుభవించుచున్న పరితాపమును జూడఁజాలకున్నాను. వ్రతముకంటె పరోపకారమే ఘనము గదా! అయినను ఒక్క సంగతి కలదు. సంభోగసమయమున స్త్రీపురుషులు ఒండొరులు చూచుకొనఁగూడదు. కన్నులు మూసికోవలెను. ఇది మాదేశమునఁ గల సదాచారము. ఈయాచారమునకు విరుద్ధముగ నేను ప్రవర్తింపఁజాలను. ఇందులకు నీకిష్టమేని చెప్పుము. లేకున్న ఇంక నేనెట్లు ఇంటికిఁ బోలేనుగదా? ఈమందాకినీతీరమున ఈహిమగిరిపై ఈవనములో ఈమునుల నడుమ విధికి అబ్రహ్మణ్యముఁ బెట్టుచుఁ దపము ఆచరింతును. మఱియుం నీక నొక్కటిగూడ వినుము. తొలుత మొగమోటపడిన పిదప దుఃఖింపవలసివచ్చును. అంత్యనిష్ఠురత్వముకంటె ఆదినిష్ఠురత్వము మంచిది. వ్రతము చెడినను ఫలము దక్కవలయునుగదా? నేను నిన్ను సమ్మతింపఁజేసి పోవుదనుక నీవు నన్ను విడువఁగూడదు. వీనికి నీపూర్ణాంగీకారమును దెలుపుము. ఇంతయేల నందువా? నేను విదేశీయుండను. నీకొఱకు నేను వ్రత

భ్రష్టుఁడ నగుచున్నాను. నాజీవితమును నీపాదనికటమున నర్పింపఁబోవు చున్నాను. నీతో చిరకాలము సుఖింపనైన సుఖింపవలెను. లేకున్న తపమైన నాచరింపవలెను గాన ఉభయభ్రష్టత్వమున కంగీకరింపఁజాలను గదా!" అని యూరకుండెను.

ఉన్నట్లుండఁగా వరూథిని హృదయమున ఈ అనుకూలవచనము వినుట వలన ఆనంద మొక్కమాఱుగ విజృంభించుటవలన ఉక్కిరిబిక్కిరియై కొంతదడవు మాట్లాడఁజాలక గద్గదికతో "నీచెప్పుచేతల మెలంగుదాన" నని బాస చేసెను. ఇది విని ఆమె చెలికత్తె లెల్లరును కొంతపడి మేలమాడి పిదప వారిని ఒక మణిమండితాలయము సేర్చి వెడలిపోయిరి.

పిదప వారు చిరకాలము అనంగసుఖసాగరమునఁ దేలినపిదప వరూథిని గర్భవతి యయ్యెను. అదితెలిసి గంధర్వుఁడు "ఇఁక నిక్కడ నుండ వలసినపని తీఱిపోయినది. చెప్పకయే పోయిన వియోగమును దాళఁజాలక మృతిఁజెంది నాకు స్త్రీహత్యాపాతకము నంటఁగట్టవచ్చును. ఇచ్చటఁ జేయుచున్న మోసము బయల్పడుటయుం అందులకుఁ గినిసి యామె శపించుటయుం సంభవింపవచ్చు"నని తలంచి ఒప్పించియే చనువాఁడై ఒకనాఁడు ప్రేమతోఁ జేరఁ దీసి "ప్రియా, నాకుఁ బాదలేప మొసంగినసిద్ధుఁడు తీర్థయాత్రావశంబున నిచ్చటకు వచ్చి నాకుఁ గాన్పించెను. ఆతనివలన నాసంసారపుస్థితిగతులు అన్నియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇంతీ, ఏమిచెప్పుదును! నాయసాన్నిధ్యమువలన పండువంటి నాసంసారము అంతయుఁ బాడై పోయినది. నాతలిదండ్రులు మచ్చములుపట్టి నాయందె ప్రాణములు నిలుపుకొని యున్నారు. ఇంక నా యిల్లాలి సంగతి చెప్పనక్కఱలేదు. శిష్యులు చెల్లాచెదరై పోయినారు. పొలములు అన్నియు బీడులు అయిపోయినవి. ఇవి విన్న నామనసున కెట్లుండునో యోచింపుము. కావున ఒకమాఱు పోయి అందఱ నూఱడించి సంసారమంతయుం చక్కఁ జేసికొని మఱల వచ్చెదను; గావున అనుగ్రహించి నాకు సెలవు దయచేయుము." అని పలికెను.

ఇది వినిన తోడనే వరూథిని కన్నులనుండి బాష్పధారలు దొరల సాగెను. అంతట గంధర్వుఁడు ఆమెను జేరఁదీసి కౌఁగిలించుకొని "ధీరురాలవు.

ప్రియా, నీవు ఇట్లు వగవఁదగునా? దివ్యవనితవై యుండియు సంగతి సందర్భములు యోచింపక ఇట్లు విచారింతువా? యోగము, వియోగము శాశ్వతములా? రాకపోకలు కట్టుపడిపోవు సందర్భములు ఇప్పుడేమి తటస్థించినవి. ఆసిద్ధుఁడు నాపు ఆమహావిద్యను మూలముట్టుగ నెఱింగించెను. ఇఁక నాకిచ్చటకు మఱల వచ్చుచుఁ బోవుచునుండుట విలాసమాత్రము." అని యామె నెట్లో యూరడించి తనమార్గమునఁ బరమానందముతోఁ బోయెను.

పిదప వరూథిని నవమాసములును నిండుడు నొక శుభముహూర్తమున చక్కని కుమారునిఁ గనెను. మునులు ఆతనికిఁ జాతకర్మనిర్వర్తించి సూర్యచంద్రులవోలె వెలయుచుండుటఁ గాంచి స్వరోచి యన నామం బిడిరి. యుక్తసమయమున అక్షరాభ్యాసముఁజేసి సకలవిద్యల నుపదేశించిరి. స్వరోచి అద్వితీయవీరుఁడై మందరగిరిమీఁద విశ్వకర్మచే నిర్మితంబైన నగరమును ఆటవికులు ఎల్లరును భయభక్తులతోఁ గొలుచుచుండ రాజ్యపాలనము ప్రారంభించెను.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు ఆతఁడు పరిజనులచేఁ బ్రోత్సహింపఁబడి యొక మహారణ్యమునకు వేఁటకుఁ బోయెను. అచ్చట నాతఁడు తనివితీఱునట్లు దుష్టమృగములను సంహరించి వినోదించుచుండఁగా కొన్ని యపశకునము అయ్యెను అవి చూచి శాకునికుఁడు ఒకఁడు లేచి "దేవా! అనిమిత్తము పొడచూపుచున్నవి. మన పొలము దాఁటి చాల దవ్వు వచ్చితిమి. ఇఁక మఱలుదము" అనియెను. అది విని స్వరోచి గుఱ్ఱమెక్కెను. ఆ వెంటనే మఱికొన్ని శుభశకునములు అయ్యెను. స్వరోచి "తొలుత నేదో మహా యుద్ధము అపాయకరమైనది జరిగినపిదప జయమబ్బు"నని తలంచుచుండఁగా చెంగట "హా, హా, అబలను, ఆర్తను, అనాథను, ఎవరును రక్షించువారు లేరా?" అని ధ్వని వినవచ్చెను. "ఎవరో దుర్మార్గులొక అనాథరమణిని బాధించుచున్నారు. రక్షించెద" నని స్వరోచి, ధ్వని వచ్చిన దిక్కునకు ఉఱుక నుంకించుచుండఁగా ఒక జవరాలు తడఁబడుచు వచ్చి "రాజా, నేఁటికి

మూఁడుదినములనుండి ఒకరాక్షసుఁడు నన్ను వెంబడించుచున్నాఁడు. నేను ందీవరాక్షుఁడు అను గంధర్వరాజునకు మరుదశ్వని కుమార్తెయందుఁ ొడమిన మనోరమ యనుదానను. నాతలిదండ్రులు నన్ను మిగుల గారాబ ంతోఁ బెంచుకొనుచుండిరి; గాని ఆముద్దులు అన్నియుం ఇప్పుడు ఏటికి? ాకు కళావతి విభావసి అను ఇరువురు చెలికత్తెలు కలరు. ఒకనాఁడు ేము మూవురమును వెండికొండకుఁ బుష్పములకొఱకు అరిగి అందు ృణాచ్ఛాదితముఖంబగు ఒక గుహాయందు ఒక వృద్ధమునిని గాంచితిమి. తఁడు బూఁచివలె నుండుటచే 'ఇతని నోరెద్ది? ఇతని నేత్రములు ఎవ్వి? తని చెవులు ఎవ్వి' అని బాల్యచాపలమున మొగముపట్టికొని ఊఁచితిని. ంతట నాముని సమాధిభ్రష్టుఁడై 'పడుచుఁదనపు మదముచే ఒడలెఱుఁగక ృద్ధుఁడ నగు నన్నిట్లు అవమానించితివి; గావున నీవు రాక్షసునిచేతంబడి ్రమపడెదవుగాక' అని శపించెను. మఱియు నాతఁడు గొడ్డును బాది ష్ఠి తనచేతి నాగబెత్తముతో నన్ను చావఁగొట్టెను. అంతట నాచెలికత్తెలు గఁబడి ఆతనిని 'నీవు మానవజన్మ మెత్తలేదా? ఆఁడుతోఁడునఁ బుట్టలేదా? పస్సు ఇందులకేనా? ఈకుసుమకోమలి నిట్లు చావఁగొట్టుటకు చేతులును, ంచుటకు నోరును ఎట్లు వచ్చిన?' వని దూఱఁగా నాతఁడు వారిమీఁద ఱింతకోపపడి క్షయరోగముచే మీరు పీడితులగుదురుగాక యని శపించెను. దారుణరోగము వారి నప్పుడే ఆశ్రయించెను. పిదప నన్ను ఒక ఘోర క్షసుఁడు మూఁడుదినములనుండి వెంబడించుచున్నాఁడు. రాజా, నీకు మ అస్త్రహృదయము అనువిద్య నిచ్చెదను. దానిని తొలుత ఈశ్వరునిచే స్వయంభువమనువును, ఆతనివలన వసిష్ఠుఁడును, ఆతనివలన చిత్రాశ్వుఁడు ు నామాతామహుఁడును, క్రమముగ పొందిరి. ఆతఁడు మాతండ్రికి ణము ఇచ్చెను. మాతండ్రి నాకు ఇచ్చెను. దానిని నీకు ఇపుడు ఒసంగె ు. దానిసాయంబున నీవు నన్ను వెంబడించుచున్న రాక్షసునిఁ దును డి నన్ను రక్షింపుము, ఒకానొక స్త్రీవలన విద్యఁ బడయుటకు సందే పకుము" అని పలికెను. స్వరోచి ఆమాటలకు సంతసించి శుచియై నిలి . తోడనే మనోరమ ఆవిద్యను సరహస్యముగ నాతని కుపదేశించెను.

ఇంతలో రాక్షసుఁడు మండిపడుచు వచ్చి స్వరోచిని దాఁకెను. అంతట పోరు ప్రారంభమయ్యెను. రాక్షసుఁడు ఎంతకును ఓల్గకుండుటఁ జూచి స్వరోచి ఆగ్నేయాస్త్రమును ప్రయోగించెను. ఆయేటుతో రాక్షసుఁడు నేలఁ గూలెను. తోడనే ఆఘోరదేహమునుండి ఒకానొక దివ్యతేజస్సు మింటికెగసి గంధర్వరూపము గొనెను. ఉత్తరక్షణమునందే గంధర్వుఁడు క్రిందికి వచ్చి స్వరోచిని ప్రేమతో కౌఁగిలించుకొని "వత్సా, నీవు క్షేమముగా నున్నావా? నీ ప్రజలకు అందఱును క్షేమమా? నేను ఇందీవరాక్షుఁడు అను గంధర్వుఁడను. ఈమనోరమ నాముద్దులకొమార్తె. ఒకముని ఆయుర్వేదమును శిష్యులకు ఉపదేశించుచుండుటఁ జూచి దాసియందు ఆసగొని చెంతకుఁ బోయి అభివందనము చేసి ఆయుర్వేదము ఉపదేశింప ననేకవిధములఁ బ్రార్థించినను ముని తిరస్కరించెను. అంతట నేను ప్రచ్ఛన్నుఁడనై ఆదియంతయు నెనిమిదిమాసములలో గ్రహించి సంపూర్ణమైన తరువాత నిజరూపముతో నెదుటకుఁ బోయి 'ఓయీ, చదువు చెప్పుమనిన గొణుగుకొంటివి. ఆసక్తియున్నవానికి విద్య రాకపోవునా?' అని చేసినది అంతయుఁ జెప్పితిని. అందులకు ముని కోపించి 'ఘోరరాక్షసుఁడవు కమ్ము' అని శపించెను. అందులకుఁ జింతించి శరణుఁ బొందఁగా కనికరించి యాతఁడు 'కొన్ని దినములకు కొమార్తెను మ్రింగఁబోయి కడకొక ధన్వుని శరముల వాతఁబడి శాపముక్తుఁడ వయ్యెదవు' అని యానతిచ్చెను.

పిదపఁ గొలఁదిదినములకే నాకు రాక్షసత్వము ప్రాప్తించెను. పౌరుల నందఱను మ్రింగితిని. ఇరుగుపొరుగు పట్టణములనుగూడ నాశము చేసితిని. తుదకు ఏరును గాన్పింపకపోవుటచే కొమార్తెను వెంబడించితిని. పిదప జరిగినదంతయుఁ నీకుఁ దెల్లమే" యని యాతఁడు సర్వము నెఱింగించి "నీవు నాకు చేసిన మహోపకారమునకు నీకు ఏమి చేసినను తీఱదు. అయినను ఆయుర్వేదమును రమణీమణి యగు నాగారాబుకూఁతురు మనోరమను నీకు అర్పించెదను. గైకొమ్ము" అని చెప్పెను. స్వరోచి ఆనందముతో నంగీకరించెను. వారు అందఱును నాఁటిరేయి అక్కడనే గడపిరి. తెల్లవాఱునప్పు

టికి ఇందీవరాక్షుని మంత్రిసామంతాదులు అందఱును వచ్చి ప్రభువునకు స్వాగతమిచ్చిరి. పిదప ఇందీవరాక్షుఁడు స్వరోచితోడను మనోరమతోడను మహావైభవము నెలంగ స్వపురమునకుఁ బోయి ఒక శుభముహూర్తమున మహావైభవముతో మనోరమను స్వరోచికిఁ బెండ్లిచేసెను. మఱియు నల్లునకు అనేకాముూల్యవస్తువులు కానుకగా నిచ్చెను.

పెద్దలు మనోరమాస్వరోచులకు పునస్సంధానము చేయించిరి. నాఁటిరాత్రి మనోరమ వదనము వాడియుండెను. స్వరోచి అందులకేమి కారణమని యడుగఁగా నామె నాచెలికత్తెలు ఇద్దఱు ఘోరకాంతారమున క్రూరవ్యాధిచే బాధపడుచుండఁగా నాకెక్కడి యానందమని పలికెను. తోడనే స్వరోచి మనోరమ దారిచూపఁగా నరణ్యమునకుఁ బోయి తనకు నాయుర్వేదము కరతలామలకమై యున్నది గావున చికిత్స చేసి వారికి పూర్వ సౌందర్యము నొడఁగూర్చెను. అంతట వారిరువురును తాము నేర్చిన విద్యల నాతనికిచ్చి తమ్ము పెండ్లియాడవలసినదని ప్రార్థించిరి. స్వరోచి మనోరమ ననుజ్ఞను బొంది యట్లే కావించె.

పిదప వారు ముగ్వురతోడను అతఁడు చాలకాలము సుఖించెను. కనాఁడు అతఁడు వేఁటతమి నడవికిఁ బోయెను. అచ్చట ననేకజంతువులను ంహరించిన పిదప నాతఁడొక పందిని సంహరింపఁబోఁగా నొక యాఁడు ేడి ఎదుటకు వచ్చి "రాజా, దానినిం జంపకుము. దానివలన నీకేమియుఁ ్రయోజనము లేదు. నన్నుఁ జంపుము" అనియెను. అందులకు రాజు ఆశ్చర్య కితుఁడై నిన్నేల చంపవలయు నని యడుగఁగా నది ఇట్లు అనియెను. ఇతరాంగనలతోఁ గ్రీడించువానిని గోరుటకన్నఁ జచ్చుటమేలు" ఇది విని ాజు "నీవెవ్వనిని మోహించితివి?" అని యడుగఁగా లేడి నిన్నే యనెను. ాజు అందులకు విభ్రాంతుఁడై మాఱుపలుకఁ జాలకయుండఁగా నది న్ను కౌఁగిలించుకొనుము. అంతే చాలు" ననియెను. రాజు అట్లే చేసెను. ోడనే లేడి ఒక అద్వితీయసుందరి యై అతనికౌఁగిట నిలిచెను.

ఇది చూచి రాజు ఆశ్చర్యచకితుఁడై నీచరిత్ర చెప్పుమని యడు గా "నేను ఈవనదేవతను. సమస్తదేవతలును నీవలన మనువును బడయుం

టకు నన్ను బ్రార్థింపఁగా వచ్చితిని. రాజా, నీవు అదృష్టవంతుఁడవు. నన్ను అంగీకరింపుము" అని యామె బదులు చెప్పెను. రాజు ఆనందించి ఆమెను స్వీకరించెను.

కొన్నిదినములకు ఆమె గర్భిణియై నవమాసములు నిండినతరువాత నొక చక్కని కుమారునిఁ గనియెను. స్వారోచిషుఁ డను పేరుగల యా బాలకుఁడు యుక్తసమయమున శ్రీహరిని గూర్చి తపంబాచరించెను. శ్రీహరి ప్రసన్నుఁ డయ్యెను. స్వారోచిషుఁడు అనేకవిధముల శ్రీహరినిఁ బ్రార్థించి "దేవా, నేనీప్రపంచమున నుండఁజాలను. నన్ను నీలోఁ గలుపుకొనుము" అని వేఁడెను. అందులకు శ్రీహరి "నీకోరినయట్లే ఇచ్చెదను; కాని కొన్నిదినములు నీవు భూలోకమున ధర్మమును రక్షింపవలసియున్నది. కావున రెండవ మనువవై పాలింపుము." అని యాజ్ఞాపించి తిరోహితుఁ డయ్యెను. స్వారోచిషుఁడును శ్రీహరియానతి చొప్పున చాలఁగాలము ప్రజలను పాలించి తుది శ్రీమహావిష్ణువులో నైక్యమయ్యెను.

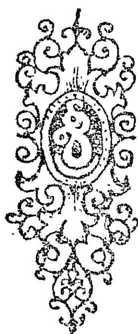
శ్రీ ర స్తు

శ్రీకృష్ణాయ నమః.

మనుచరిత్రము.

స టీ క ము.

పీ ఠి క.

శ్రీ వక్షోజకురంగనాభ మెదపైఁ
జెన్నొంద విశ్వంభరా
దేవిన్ దత్కమలాసమీపమునఁ బ్రీ
తిన్ నిల్పినాఁడో యనం
గా వందారుసనందనాదినిజభ
క్తశ్రేణికిన్ దోఁచు రా
జీవాక్షుండు కృతార్థుఁ జేయు శుభదృ
ష్టిన్ గృష్ణరాయాధిపున్. 1

“కావ్యం యశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే, సద్యః పర ర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే.” అనునాలంకారికప్రామాణ్యం

బున నాంధ్రకవితాపితామహుఁడు శ్రేయస్సాధనం బగుకావ్యము రచింపఁ బూని "ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖమ్" అను మూఁడువిధములలో నాశీర్వాదరూప మగుమంగళమును గావ్యారంభమున నిటు లొనరించెను.

టీక. శ్రీవక్షోజకురంగనాభము-శ్రీ=లక్ష్మియొక్క, వక్షోజ=కుచముల యందలి, కురంగనాభము=కస్తూరి, ఎదపైన్ = రొమ్మమీఁద, చెన్నొందన్, విశ్వంభరాదేవిన్ = భూదేవిని, తత్కమలాసమీపమునన్ = ఆలక్ష్మిచెంతను, ప్రీతిన్, నిల్పినాఁడో, అనంగాన్, వందారు...శ్రేణికిన్ - వందారు = నమస్కరించు, సనందనాది = సనందనుఁడు మొదలగు, నిజ = తన, భక్త శ్రేణికిన్ = భక్తసంఘమునకు, తోఁచు, రాజీవాక్షుండు = కమలములఁ బోలుకన్నులు గలవిష్ణుఁడు, శుభదృష్టిన్ = శుభకరమైన చూపున, కృష్ణరాయాధిపున్, కృతార్థున్ = నెఱవేర్పఁబడిన ప్రయోజనము గలవానినిఁగా చేయున్.

తాత్పర్యము. లక్ష్మీదేవిని గౌఁగిలించుకొన్నప్పు డామె పాలిండ్లమీఁది కస్తూరి తనరొమ్మున నంటుకొనఁగాఁ, దత్కాలమున సేవింప నరుదెంచిన సనందనాదులకు, లక్ష్మితోపాటు భూదేవినిసయితము రొమ్ముపై నిల్పుకొనెనా యనుతలంపుఁ గలుగఁజేయువిష్ణుమూర్తి కృష్ణరాయప్రభునిఁ గృతార్థునిఁ జేయుఁగాత.

లక్ష్మీదేవికుచములయొత్తిడివలనఁ గలిగిన కస్తూరిమచ్చను నిత్యబ్రహ్మచర్యపరు లగుసనందనాదులు గ్రహింపకపోవుట సముచితముగా నున్నది. మఱియుఁ గృష్ణరాయలకు రాజ్యలక్ష్మిసమృద్ధి నాశాసించుచు విష్ణుని లక్ష్మీభూముల రొమ్మున నిల్పుకొనువానిఁగా వర్ణించుట యుక్తరూపము.

కావ్యాదియందు మగణము శుభదాయక మనుటకు "శ్లో. మో భూమిస్త్రిగురుశ్శ్రియం వితనుతే"; మఱియు, అప్పకవి,

తే. "భువనములకెల్ల నాధారభూతమైన
జగతి యధిదైవతంబు గాఁ జను మగణము
తనకుఁ గారణ మగుటచే దానిఁ గూడి
ధన మొసఁగు శ్రీదుఁడని పల్కెఁ దాతనొజ్జ."

కావ్యాదిని శ్రీకారము శుభదాయక మనుటకు

క. "పదపడి శ్రీకారము కృతి, మొదల నిలిచి దోషపుంజము నడంచి శుభం
బొదవించుఁ బరుస మినుమును, గదిసి సువర్ణంబు సేయుకరణిన్ ధరణిన్."
(అప్పకవి)

లక్ష్మీ స్తనకస్తూరి భూదేవి యని మునులకుఁ దోఁచుట గంధర్వుఁడు నరాధిపునికిఁ బ్రవరునివలెఁ దోఁచుటకు సూచనముగాన నిది కావ్యార్థసూచనము.

ఈపద్యమున భ్రాంతిమదలంకారోజ్జీవిత మగును శ్లేషాలంకారము.

ఉ. ఉల్లమునందు నక్కటికమూనుట మీనులమందుఁ గంటిమిం
చల్లన మేల మాడునచలాత్మజమాటకు లేఁతనవ్వు సం
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాశుపతదివ్యశరాఢ్యునిఁ జేయు శాంబరీ
భిల్లుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్టశుభ ప్రతిపాది గావుతన్. 2

టీ. ఉల్లమునందున్ = మనస్సున, అక్కటికము=జాలి, ఊనుటన్, మీనులమందున్=మీఁజాతియందు, కంటిమి, అంచున్, అల్లనన్=మెల్లఁగా, మేలము = పరిహాసకము, ఆడు అచలాత్మజమాటకున్ = పలుకు పార్వతి పల్కునకు, లేఁతనవ్వు, సంధిల్లన్, కిరీటిన్=అర్జునుని, పాశు...ఢ్యునిన్ - పాశుపత=పాశుపత (శివునిసంబంధమైనది) మనెడు, దివ్యశర = దివ్యాస్త్రముతో, ఆఢ్యునిన్ = సంపన్నుని, చేయు, శాంబరీభిల్లుఁడు = మాయా కిరాతుఁడు, కృష్ణరాయలకున్, అభీ...తిపాది-అభీష్టశుభ = ఇష్టము లైన శుభములను, ప్రతిపాది=కూర్చువాఁడు, కావుతన్.

తా. అరణ్యవాసకాలమున నర్జునుఁడు పాశుపతాస్త్రమున కై కావించినతపస్సునకు మెచ్చి కిరాతవేషమున నరుదెంచి హేలగాఁ బోరి యాతని

కోడుట నభినయింపఁగాఁ బార్వతి చూచి "మీకులమున నెన్నఁడును లేనిజాలి కాన్పించెనే" యని కావించు పరియాచకమునకుఁ జిఱునవ్వు నవ్వుచుఁ బాశుపతాస్త్రము నాతనికి దయసేయుశివుఁడు కృష్ణరాయల కభీష్ట శుభముల సమకూర్చుఁగాత.

పార్వతి యచలాత్మజగాన యోగ్యురాలు. కానసే యుత్తముఁడగు తనప్రాణేశ్వరుని నల్లన మేలమాడినది. భావవేదిగాన శంకరుఁడు చిఱునగవు దాల్చెను. కిరీటికి పాశుపతము నొసంగుతఱిగానఁ బార్వతి సువ్యక్తముగఁ బరిహాసమాడుటకుఁగాని శివుఁడు హాసరూపమున సంతసము వెలిబుచ్చుటకుఁ గాలి వీలుగాకపోయినది. చిఱునవ్వు ఉత్తమలక్షణమనుటకు.

శ్లో. "శ్రేష్ఠానాం స్మితహసితే మధ్యానాం విహసితావహసితే చ,
నీచానామపహసితం తథాతిహసితం చ షడ్భేదాః.
ఈషద్వికాసి నయనం స్మితం స్యాత్స్పందితాధరమ్.(సాహిత్యదర్పణము)

అర్జునునకు శత్రుజయార్థము దివ్యాస్త్రము నొసఁగినశివుఁడు కృష్ణరాయలకుఁ దత్తత్సాధనములఁ జేకూర్చున ట్లాశాసించుట యొప్పిదము.

కిరాతవేషము ధరించియు దయాశాలియయ్యుఁ గిరీటిని బరీక్షింప నెంచి వచ్చియు నస్త్రదానధురంధరుఁ డయ్యు దయౌదార్యముల కునికిపట్టైన పరమేశ్వరుఁడు రాయలను దయతోఁ జూచుటయు నభీష్టసిద్ధిఁ జేకూర్చుటయుం సహజవిశేషములె.

కిరాతునియందు దయారసోత్పన్నమను విషమకార్యోత్పత్తి చెప్పఁబడుటచే నలంకారము విషమము.

ఉ. నాలుగుమోముల౯ నిగమనాదము లుప్పతిల౯ బ్రచండవా
తూలహతి౯ జనించురొదతోడిగుహావళి నొప్పు మేరువు౯
బోలి పయోజపీఠి మునిముఖ్యులు గొల్వఁగ వాణిఁగూడి పే
రోలగమున్న ధాతవిభవోజ్జ్వలుఁ జేయుతఁ గృష్ణరాయనిన్.

టీ. నాలుగు మోములన్, నిగమనాదములు = వేదధ్వనులు, ఉప్ప
న్ = ఉద్భవిల్లఁగా, ప్రచండవాతూలహతిన్ = తీవ్రములైనగాడ్పుల
ఁకుడుచే, జనించు, రొదతోడిగుహావళిన్ = ధ్వనితోఁగూడిన గుహలతో,
ష్ఠ మేరువున్ బోలి, పయోజపీఠిన్ = పద్మాసనపీఠమున, మునిముఖ్యులు,
ల్వఁగన్, వాణిన్, కూడి, పేరోలగము = పెద్దకొలువు, ఉన్న, ధాత =
హ్మదేవుఁడు, కృష్ణరాయనిన్, విభవోజ్జ్వలున్ = సంపదతో నొప్పారు
నిఁగా, చేయుంతన్.

తా. నాల్గు ముఖములందును వేదపాఠధ్వనులు వెలువడుచుండఁగాఁ
గాడ్పులు తాఁకి రొదసేయుగుహలు గలమేరువువోలెఁ బొల్పుచు ముని
ష్ఠులు సేవింప సరస్వతితోఁ దమ్మిగద్దియపైఁ గొలువుండు బ్రహ్మ కృష్ణ
యల కైశ్వర్యాభివృద్ధి గలిగించుఁగాత.

బ్రహ్మ మేరువుగను వాతూలధ్వని గలగుహలు వేదధ్వనిగల
ఖములుగను జెప్పఁబడుటచే నలంకారము పూర్ణోపమము. నిగమపఠనమున
నెపురుషత్వము. మేరు వనుటచే సర్వాతిశాయికాంత్యతిశయము, వాణిఁ
డి యనుటచే భాషాధిపత్యముసూచితము. మునిముఖ్యులచే సేవలఁ గొను
ంఁ బేరోలగ మొనరించుటయు బ్రహ్మకుఁ గల నిగ్రహానుగ్రహశక్తికిఁ
భవాధిక్యమునకుఁ దార్కాణములు. ఇట్టి యుత్తమగుణవిశిష్టుఁడు ముని
వ్యుఁడు నగుబ్రహ్మ సుధీజనసేవ్యుఁ డగురాయల విభవశాలిని జేయుంట మిగుల
భ మని భావము.

అంకముఁ జేరి శైలతనయాస్తనదుగ్ధము లాను వేళ బా
ల్యాంకవిచేష్టఁ దొండమున నవ్వలిచన్ గబళింపఁబోయి యా
వంకఁ గుచంబుఁ గాన కహివల్లభహారముఁ గాంచి వేమృణా
ళాంకురశంక నంటెడుగజాస్యునిఁ గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్. 4

టీ. అంకమున్ = ఒడియందు, చేరి, శైలతనయాస్తనదుగ్ధములు =

పార్వతిచనఁబాలను, అనువేళన్ = త్రాగునప్పుడు, బాల్యాంకవిచేష్టన్ = పిల్లతనపుఁజేష్టయముచే, తొండమునన్, అవ్వలిచన్ = ఆవలికుచమును, కబళింపఁబోయి = కుడువఁబోయి (పట్టుకొనఁబోయి), ఆవంకన్ = ఆప్రక్కను, కుచంబున్, కానక, అహివల్లభహారమున్ = సర్పహారమును, కాంచి, వేఁశీఘ్రముగా, మృణాళాంకురశంకన్ = లేఁతతామరకాఁడ యనుసంశయమున, అంటెడుగజాస్యునిన్ = తాఁకెడుగజాననుని, అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోరికనెఱవేఱుటకొఱకు, కొల్తున్.

తా. అర్ధనారీశ్వరమూర్తిభేదమున నున్నప్పుడు తల్లియొడిఁ జేరి చనుఁ ద్రావుచు బిడ్డలయలవాటుచొప్పున రెండవకుచమును దొండమునఁ బైకొనఁ బోఁగా నాప్రక్క శివదేహ మగుటచేఁ గుచము కానక సర్పహారముఁ గాంచి తాను గజవదనుఁడు గావున దానిని దామరతూఁ డనుకొని పట్టుకొనఁ బోవువిఘ్నేశ్వరుని నభీష్టసిద్ధికై సేవింతును. భ్రాంతిమదలంకారము.

తొడపైఁ జేరి గౌరిస్తన్యము గ్రోలుచుండె ననుటవలనఁ బార్వతికి మిగులఁ బ్రేమపాత్రుఁడగు పుత్రుఁడని భావము. ఆవలిచన్ను గానరాకపోయి నపుడు వెదకి కనుఁగొనయత్నింపక హారముగనున్న పామునందుకొని తామర తూడని గ్రహింపఁబోవుట గజాస్యమువలనఁగలిగిన సహజ బాల్యాంకవిచేష్ట.

తామరతూండ్లకుఁ బాములకుఁ బోలిక గలదు.

సీ. 'శేషపుచ్ఛచ్ఛాయఁ జెలువొందుబిసములు" (శృంగారనైషధము)

సీ. చేర్చుక్కగా నిడ్డచిన్నిజాబిల్లిచే
సిందూరతిలకంబు చెమ్మగిల్ల
నవతంసకుసుమంబునం దున్నయెలదేఁటి
రుతి కించిదంచితశ్రుతుల నీన
ఘనమైనరారాపుచనుదోయి రాయిడిఁ
దుంబీఫలంబు తుందుడుకుఁ జెందఁ

దరుణాంగుళిచ్ఛాయ దంతపుసరకట్టు
లింగిలీకపువింతరంగు లీన
తే. నుపనిషత్తులు బోటులై యోలగింపఁ
బుండరీకాసనమునఁ గూర్చుండి మదికి
నించువేడుక వీణ వాయించుచెలువ
నలువరాణి మదాత్మలో వెలయుఁగాత. 5

టీ. చేర్చుక్కగాన్ = పాపటబొట్టుగా, ఇడ్డచిన్నిజాబిల్లిచేన్ = తాల్చుకొన్న లేఁతచందురునిచే, సిందూరతిలకంబు = చెందిరపుబొట్టు, చెమ్మగిల్లన్ = ద్రవింపఁగా, చేర్చుక్కయన స్త్రీలలంకారార్థముగాఁ బాపటనుముందు ధరించు నొకభూషావిశేషము. సరస్వతి చంద్రునిఁ బాపటబొట్టుగా ధరించెను. చంద్రుఁడు శిశిరకరుఁడుగానఁ గరస్పర్శచేఁ దిలకము చెమ్మగిల్లెను. అవతంసకుసుమంబునందున్ = కర్ణాభరణముగాఁ దాల్చినపూవునందు, ఉన్న, యెలదేఁటిరుతి = క్రొత్తతుమ్మెదఝుంకారము, కించిదంచితశ్రుతులన్ = ఇంచుక యొప్పిదములగు (స్థాయిని దెలుపు) ధ్వనులను, ఈనన్ = కలిగింపఁగా, ఎలదేటి యనుటచే ఝుంకారాతిశయము సూచితము. సరస్వతికంఠధ్వని కంచితమగు శ్రుతి వీణె. కించిదంచితశ్రుతి ఎలఁదేటియులివు. ఘనము, ఐన, రారాపుచనుదోయి రాయిడిన్ = ఒత్తిడి గలచనుఁగవయొక్క యొరపిడిచే, తుంబీఫలంబు = వీణసొఱకాయ, తుందుడుకన్ = ఎక్కువయదరుఁబాటును, చెందన్, చనుదోయిరారాపు యౌవనాతిశయము సూచించును. ఉత్తుంగస్తనఘట్టనమున వీణెసొరకాయ గదలుటచే వీణయుఁ గదలుచుండెనని తెలియనగును. కదలు వీణెపై శ్రుతిగూర్చుటచే సరస్వతీసంగీతమహిమాతిశయ మిట సూచింపఁబడినది. తరుణాంగుళిచ్ఛాయన్ = నునువ్రేళ్ల కాంతిచే, దంతపుసరకట్టులు=దంతముతోఁగట్టినవీణెమెట్లు, ఇంగిలీకపువింతరంగులు, ఈనన్, దంతపుసరకట్టులపై నెఱ్ఱనివ్రేళ్లు సోఁకినపుడును నఖములకాంతి ప్రసరించినపుడును నెఱ్ఱని

తెల్లని ప్రకాశముగలసి సరకట్టు లింగిలీకపువింతరంగు లీనె నని భావము. ఉపనిషత్తులు, బోటులై = చెలికత్తెలై, ఓలగింపన్ = సభదీరఁగా, పుండరీకాసనమునన్ = తెల్లతామరగద్దియపై, కూర్చుండి, మదికిన్, ఇంచువేడుకన్ వీణన్, వాయించుచెలువ, నలువరాణి = సరస్వతి, మదాత్మలోన్ = నామనస్సున, వెలయుఁగాతన్.

దేవకాంతలను శిరమాదిగ వర్ణించుట కవినియమముగానఁ దొలుత భూషణసంబంధముచే ముఖము, అవతంసవశమునఁ గర్ణములు, దుంబీఫలవశమున స్తనములు, సరకట్టులకతన వ్రేళ్లు, పీఠసంగతిచేఁ బాదము లిం దభివర్ణితములు.

తా. చేరుచుక్కగాఁ దాల్చుకొన్న బాలచంద్రునివలనఁ జెందిరపు బొట్టు చెమరుక్రమ్మఁగా, కర్ణాభరణమునం దున్న కొదమతుమ్మెదధ్వని శ్రుతిఁ గూర్పఁగా, బింకపుగుబ్బలయొరపున వీణసొఱకాయ యదరఁగా, ఎఱ్ఱని వ్రేళ్లకాంతిచేఁ దెల్లనివీణమెట్లు ఇంగిలీకపుఁగాంతులను వెలయింపఁగా నుపనిషత్కాంతలు సభదీరఁగాఁ దెల్లదమ్మిగద్దియపైఁ గూర్చుండి వీణవాయించు సరస్వతి నాడెందమున నిల్చుఁగాత. అతిశయోక్తి తద్గుణాలంకారములు.

క. కొలుతున్ మద్గురు విద్యా
నిలయున్ గరుణాకటాక్షనిబిడజ్యోత్స్నా
దళితాశ్రితజనదురిత
చ్ఛలగాఢధ్వాంతసమితి శఠకోపయతిన్. 6

టీ. విద్యానిలయున్, కరుణా...సమితిన్-కరుణాకటాక్ష = దయగలకడకంటిచూపు లనెడు, నిబిడజ్యోత్స్నా = దట్టపువెన్నెలచే, దళిత = పోఁగొట్టఁబడిన, ఆశ్రితజన = ఆశ్రయించినజనులయొక్క, దురిత = పాపమనెడి, ఛల = మిషచేత, గాఢధ్వాంతసమితిన్ = గాఢాంధకారపుంజముగల, శఠకోపయతిన్, మద్గురున్, కొలుతున్.

తా. చదువుల తనికిపట్టగువాఁడును, గడకంటిచూపులచేతనే శిష్యుల యజ్ఞానమును బోఁగొట్టు ప్రభావము గలవాఁడును, గురుఁడు నగుశఠకోప యతికి నమస్కరించెదను.

కటాక్షములందుఁ జంద్రికాత్వము ఆరోపించుటచే నలంకారము రూపకము. దురితమునకు అసత్యముగా ధ్వాంతారోపణము చేయుటచే నలంకార మపహ్నుతి.

ఉ. వనజాతోపము వాల్మికులారుతనయున్ ద్వైపాయనున్ భట్టబా
ణుని భాసున్ భవభూతిభారవి సుబంధున్ బిల్హణున్ గాళిదా
సునిమాఘున్ శివభద్రుమల్హణకవిం జోరున్ మురారిన్ మయూ
రునిసౌమిల్లినిదండిఁ బ్రస్తుతులఁ జేకొందున్ వచశ్శుద్ధికిన్. 7

టీ. వనజాతోపమున్ = విష్ణుతుల్యుఁడయిన, వాల్మలూరుతనయున్ = ల్మీకిని, ద్వైపాయనున్ = వ్యాసుని, భట్టబాణునిన్, భాసున్, భవ గాతిని, భారవిన్, సుబంధున్, బిల్హణున్, కాళిదాసునిన్, మాఘున్, శివ ద్రున్, మల్హణకవిన్, చోరున్, మురారిన్, మయూరునిన్, సౌమి)న్, దండిన్, వచశ్శుద్ధికిన్ = మాటలపారిశుద్ధ్యమునకు, ప్రస్తుతులన్ = కులచేత, చేకొందున్ = సంస్మరించెదను,

పైని చేకొనఁబడిన కవులందఱు సంస్కృతకవులు. పుట్టలో జనించు వాల్మీకిని వాల్మలూరుతనయుఁ డని కృష్ణద్వీప మునికిగాఁ గలవాఁడగుటచే సుని ద్వైపాయనుఁ డని యందురు.

వ్యాసరచితభారతామ్నాయ మాంధ్రభా
షగ నొనర్చి జగతిఁ బొగడు గనిన
నన్నపార్యుఁ దిక్కనను గృతక్రతు శంభు
దాసు నెఱ్ఱసుకవిఁ దలఁతు భక్తి. 3

టీ. వ్యాసరచితభారతామ్నాయము=వ్యాసునిచే రచింపఁబడిన భారత వేదమును, 'భారతః పంచమో వేదః' అనుటవలన భారతమునకు వేదత్వము. ఆంధ్రభాషగన్, ఒనర్చి, జగతిన్, పొగడు=పొగడ్త, కనిన, నన్నపార్యున్ కృతక్రతున్ = చేయఁబడిన యజ్ఞము గలవాఁడగు. (యజ్ఞ మొనరించిన) తిక్కనన్=తిక్కనసోమయాజిని, శంభుదాసున్ = శంభుదాసుఁ డనుమాఱు పేరు గల, ఎఱ్ఱనకవిన్, భక్తిన్, తలఁతున్.

మ. భరమై తోఁచుకుటుంబరక్షణకుఁగాఁ బ్రాల్మాలి చింతన్ నిరం
తర తాళీదళసంపుటప్రకర కాంతారంబునం దర్థపుం
దెరువాటుల్ దెగి కొట్టి తద్జ్ఞపరిషద్విజ్ఞాతచౌర్యక్రియా
విరసుండై కొఱఁతన్ బడున్ గుకవి పృథ్వీభృత్సమీపక్షితిన్. 9

శ్లేషచేఁ గుకవియందుఁ జోరునిలక్షణముల నారోపించి కవి యుభయులయం దభేదారోప మీక్రిందివిధముగాఁ జేసియున్నాఁడు.

టీ. భరమై = బరువై, తోఁచుకుటుంబరక్షణకుఁగాన్, ప్రాల్మాలి = శక్తిలేక, చింతన్, నిరం...కాంతారంబునందున్-నిరంతర = దట్టమయిన, తాళీదళసంపుటప్రకర = తాటియాకుపుస్తకపుఁగట్టలగుంపనెడి, కాంతారంబునందున్ = అడవిలో, అర్థపుందెరువాటుల్ = (ఇతరుల) పదార్థములనెడు ధనములత్రోవలను, తెగి కొట్టి = తెగబాఱిదోఁచికొని, కుకవి కేవలకుటుంబభరణమునకే కవితఁ జెప్పఁబూనినవాఁ డగుటచే నసంఖ్యాకములుగా నున్న తాళపత్రగ్రంథములనుండి పదార్థాదికము గ్రహింపసాహసించును. తద్జ్ఞ...సుండై- తత్ జ్ఞ=దాని(పద్యార్థములను-సొమ్మును) నెఱిఁగిన, పరిషత్=సభ్యులచే,విజ్ఞాత= ఎఱుఁగఁబడిన, చౌర్యక్రియా = దొంగతనముచే, విరసుండై=మర్యాదలేని వాఁడై, పృథ్వీభృత్సమీపక్షితిన్=రాజసన్నిధానమున, (కొండదగ్గఱ)కుకవి= దుష్కవి, కొఱఁతన్ = హైన్యమును, (కొఱ్ఱుశ) పడున్. చౌర్యమునకు శిక్షవిధించువారు తద్జ్ఞపరిషత్సభ్యులు. శిక్షాస్థానము పృథ్వీభృత్సమీప

భూమి. కుకవి తాను మహాకవి నని చెప్పుకొని సంపాదించుకొన్న గౌరవము కోలుపోవును. చోరుఁడు శిక్షార్థము కొట్టుబడుఁబడును.

తా. కుకవి (దొంగ) ఆలుబిడ్డలను పోషించుకొను వెరవుఁ గానక కడుపు కక్కుర్తిచేఁ దాటియాకుపుస్తకపుఁగట్టలోని యితరకవులపద్యార్థములను (సొమ్ములను) దొంగిలి తనవిగాఁ బెట్టుకొని వానితత్త్వమెఱిఁగినవా రవి వెల్ల డించినంత మర్యాదఁగోల్పోయి రాజసాన్నిధ్యమున (పర్వతసన్నిధిని) హైన్య మున (కొట్టున):బడును. కొట్టు అనునర్థమున 'కొఱఁతక్' అనుట విచార ణీయము- కొట్టుశబ్దమున కోపవిభక్తికము 'కొఱఁత' యన నగును. కుకవి యర్థ మున నమర్యాదార్థమున కొఱఁత యనవలసివచ్చును గాన నిట సాధుత్వము నకు మార్గము గానరాదు.

కుకవి చోరుఁడు నటుంబరణమునకుఁ బ్రాలుమాలి చేయుచేఁతల భేదారోపముగాఁజెప్పఁబడుటచే నలంకారము సావయవరూపకము. కుకవికిఁ జోరత్వము గమ్యమగుటచే ఏకదేశవివర్తిశ్లేషచే శ్లేషానుప్రాణితమును.

క. అని యిష్టదేవతావం
దనసుకవిస్తుతులుఁ గుకవితతినిక్కృతియుఁ జే
సి నవీనకావ్యరచనకు
ననుకూలకథల్ దలంచునాసమయమునన్.   10

టీ. అని, ఇష్టదేవతాసుకవిస్తుతులు = అభీష్టదాయకులగు వేలుపుల యొక్కయు సత్కవులయొక్కయు స్తోత్రము, కుకవితతి నిక్కృతియుఁక్ = దుష్కవి సమూహముయొక్క నిరాకృతియు, చేసి, నవీనకావ్యరచనకుఁక్ = నూతన కావ్యనిర్మాణమునకు, అనుకూలకథల్ =యోగ్యములగు గాథలు, తలంచు నా సమయమునక్ =ఆలోచించు కాలమునందు-పైపద్యముతో నన్వయము.

సీ. ఉదయాచలేంద్రము మొదల నెవ్వనికుమా
రతకుఁ గ్రౌంచాచలరాజ మయ్యె

నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షుఁ
లరిఁగాపు లెవ్వానిఖరతరాసి
కాపంచగౌడధాత్రీపదం బెవ్వాని
కసివాలుగా నేఁగునట్టిబయలు
సకలయాచకజనాశాపూర్తి కెవ్వాని
ఘనభుజాదండంబు కల్పశాఖ
తే. ప్రబల రాజాధిరాజవీరప్రతాప
రాజపరమేశబిరుదవిభ్రాజి యెవ్వఁ
డట్టిశ్రీకృష్ణదేవరాయాగ్రగణ్యుఁ
డొక్కనాఁడు కుతూహలం బుప్పతిల్ల. 11

టీ. ఎవ్వని, కుమారతకున్ = బాల్యమునకు (కుమారస్వామిభావమునకు), మొదలన్, ఉదయాచలేంద్రము = ఉదయగిరిదుర్గము, క్రౌంచాచలరాజము=క్రౌంచమనుపర్వతశ్రేష్ఠము, అయ్యెన్. (కుమారస్వామి క్రౌంచపర్వతమును భేదించెను.) కృష్ణదేవరాయలు కుమారస్వామి క్రౌంచాచలము భేదించినటుల నుదయగిరిదుర్గమును దొలుదొలుత భేదించె నని భావము. ఎవ్వాని, ఖరతరాసికిన్ = మిగుల వాఁడి యైనకత్తికి, నావాడపతిశకంధరసింధురాధ్యక్షులు=నావాడదేశపురాజులును, శకంధరదేశపురాజులును; (కళింగపు) గజపతిరాజును, అరిఁగాఁపులు=పన్ను చెల్లించువారో? శకంధరుఁడనువాఁడు గుజరాతు దేశమును బరిపాలించుశికిందర్ అనువాఁడని చరిత్రకారులయూహ. రాయల కాలమున గుజరాతు నీపేరినవాఁడు పాలించుటచే నీయూహ తగియున్నది. ఆపంచగౌడధాత్రీపదంబు = పంచగౌడదేశముల పర్యంతము గలభూభాగము (గౌడులు, కాన్యకుబ్జులు, సారస్వతులు, ఉత్కలులు, మైథిలులు అని గౌడు లైదుతెగలవారు), అసివాలుగాన్ = స్వారిగా, ఏఁగునట్టిబయలు, అనఁగా: గౌడదేశముతుదవఱకుఁగలదేశ మంతయుఁ గృష్ణరాయనికి వాహ్యాళివెడలు

దేశముగా నయ్యె ననుట. ఆపంచగౌడధాత్రీ పదములోని ఆఙ్ ను "ఆఙ్ మర్యాదాభివిధ్యోః" అనుపాణినిసూత్రానుసారముగా గౌడదేశమువఱకు నని చెప్ప నగును. గుజరాతుదేశము గౌడదేశమునకుఁ దగిలియున్నదిగాన ఆపంచ గౌడయనుచో గుజరాతుదేశమంతయుం ననుట సమంజసము. ఇది రాయల యుత్తర దిగ్విజయయాత్రా సూచనము. ఎవ్వాని, ఘనభుజాదండంబు=దండము వంటిభుజము, సకలయాచకజనాశాపూర్తికిన్=సమస్తయాచకులయొక్కయుం గోరికలను నించుటకు, కల్పశాఖి=కల్పవృక్షమో, ఎవ్వఁడు, ప్రబల...విభ్రాజి- ప్రబల=అధికమైన, రాజాధిరాజ; వీరప్రతాప; రాజపరమేశ (అను) బిరుద (ములచే), విభ్రాజి = ప్రకాశించువాఁడో, అట్టి శ్రీకృష్ణదేవరాయాగ్ర గణ్యుఁడు, ఒక్కనాఁడు, కుతూహలంబు=వేడుక, ఉప్పతిల్లన్.

ఈపద్యమునందు రాయల దుర్గభేదననైపుణ్యము పరరాజ్యాకర్షణ ప్రతిభాతిశయము విజయయాత్రాసంరంభాదికము దాతృతాతిశయము క్రమముగా వర్ణింపఁబడినవి.

శకంధరపదము శికందర్ అను పారశీకపదమునకు సంస్కృతరూపమై యుండును గాన గుజరాతునవాబగు శికందరు అని కొందఱర్థముచెప్పుచున్నారు.

తా. కృష్ణదేవరాయలు మొట్టమొదటఁ గుమారస్వామి క్రౌంచపర్వతమును భేదించినట్టు ఉదయగిరిదుర్గమును సాధించి పిమ్మట నావాడీపతి మొదలయినరాజులను దనకుఁ గప్పము కట్టునట్టుగా నొప్పించి హిందూస్థానపర్యంతమైన పంచగౌడదేశముల స్వారి తిరుగుభూములవలె నిష్కంటకముగా నేలి కల్పవృక్షమునువలె యాచకులు కోరినవానినెల్లఁ దనివితీర నిచ్చి రాజాధిరాజాదిబిరుదములు చెలఁగఁగా రాజ్యము నేలుచుండి యొకనాఁడు వేడుక పుట్టఁగా. అలంకారము: రూపకము, అతిశయోక్తి.

సీ. ఇందీవరంబుల నీను క్రాల్గన్నుల
శరదిందుముఖులు చామరము లిడఁగఁ

బణినసూనుకణాదబాదరాయణసూత్ర
ఫక్కి విద్వాంసు లుపన్యసింపఁ
బార్శ్వభూమి నభీరుభటకదంబకరాళ
హేతిచ్ఛటాచ్ఛాయ నిరులుకొనఁగ
సామంతమండనోద్దామమాణిక్యాంశు
మండలం బొలసి యీరెండ గాయ
తే. మూరురాయరగండపెండారమణిమ
రీచిరించోళిఁ గలయ నావృతము లగుచు
నంకపాళి నటద్దుకూలాంచలములు
చిత్రమాంజిష్ఠవిభ్రమశ్రీ వహింప. 12

టీ. ఇందీవరంబులన్ = నల్లగలువలను, ఈనుక్రొగ్గన్నుల = కురియుచుఁ బ్రకాశించుకన్నులు గల, శరదిందుముఖులు = శరచ్చంద్రునిఁ బోలు ముఖములుగలస్త్రీలు, పణి...ఫక్కిన్ = పాణినియొక్కయుఁ, గణాదునియొక్కయు, బాదరాయణునియొక్కయు సూత్రములపద్ధతిని (వ్యాకరణతర్క వేదాంతముల త్రోవలను), అభీరు...చాయ - అభీరు = భయములేని, భటకదంబమునుయొక్క, కరాళ=భయంకరమయిన, హేతి = కత్తులయొక్క, ఛటా = సమూహముయొక్క, ఛాయన్ = కాంతిచే, ఇరులుకొనఁగన్ = చీఁకట్లు క్రమ్మఁగా, సామంత...మండలంబు - సామంత = స్వతంత్రులగు ప్రక్కరాజులయొక్క, మండన=భూషలయందలి, ఉద్దామ=ఎక్కువయిన (మాణిక్యములయొక్క), అంశుమండలంబు = కాంతిపుంజము, ఒలసి = చుట్టుకొని, ఈరెండ=లేఁతయెండ, కాయన్, మూరు...రించోళిన్ - మూరురాయర = ముగ్గురు (అశ్వపతి-గజపతి-నరపతులను) రాజులకు, గండపెండార=నాయకుఁడని తెలుపుపాదాభరణమునందలి, మణిమరీచి = రత్నకాంతులయొక్క, రించోళిన్=సమూహముచే, కలయన్=అంతటను, అంకపాళిన్ = ఒడియందు, నటద్దుకూలాంచలములు = చలించు తెలిపట్టువలువలచెఱఁగులు, చిత్ర...

్రీ-చిత్ర=చిత్రవర్ణము గలిగిన, మాంజిష్ఠ = ఎఱుపు మీఱినపసుపురంగు
ుక్క, విభ్రమశ్రీ = విలాసమును.

తా. కలువకంటులు చామరములు వీవఁగా విద్వాంసులు వ్యాకర
ాదిశాస్త్రమర్యాదల నుపన్యసింపఁగా సామంతరాజులు కొలిచియుండఁగాఁ
ొలిసున్న మూరురాయరగండ పెండారమునందలి రత్నకాంతులు ప్రసరించు
చేఁ దాల్చిన తెలిపట్టువలువ చిత్రవర్ణములను జెందఁగా. (పైపద్యముతో
న్వయము.)

ఈ పద్యమునందు 'పణినసూనుఁ' డనుపదమునకు సాధుత్వము విచార
ుము. పాణినునపత్యమును పాణినియనువ్యుత్పత్తికలదుగాని పణినునియపత్య
ని చూపట్టదు. శ్రీనాథకవియును 'పణినాపత్యోక్తశాస్త్రంబులో' అని
్రయోగించెను. 'ప్రోక్తాల్లుక్, గాథివిదథికేశిగణిపణినశ్చ' ఈసూత్రవృత్తులచే
ణనం పణః...సోఽస్యాస్తీతి పణీ-తస్య గోత్రాపత్యం పాణినః తతో
ూన్యపత్యే ఇఞ్ పాణినిః." అని పాణినిశబ్దనిరూపణము కౌముదియందుఁ
ుదు. రామభద్రయజ్వయు నిటులె పణికొడుకు పణినుఁడనియు నతని
నుమఁడు! పాణినుఁడనియుఁ బాణినునికొడుకు పాణినియని పతంజలిచరి
్రమునందుఁ జెప్పెను. గాని పణినసూనుపదము సాధుత్వము పణినః+నప్తా
ు నెడ నప్తాయనుపదమునుండి 'నామైకదేశగ్రహణేనామమాత్రగ్రహణం'
ు న్యాయముచే నప్తాపదావినకారముగ్రహించి పణినసూను అనియాంధ్ర
ాతాపితామహుఁడు ప్రయోగించియుండును. ఇటులె భారవియందు "తవాభి
'నాత్" అనుచో త. యన తార్క్ష్యుఁడని. న. యన వాసుకియని మల్లి
ాథుఁడు వ్యాఖ్యఁ జెప్పెగాన "స్థితిశ్చ గతిశ్చ చింతనీయా" యనుధర్మ
ుచేఁ బైవిధముగాఁ బణినసూనుశబ్దమును సాధువుగా భావింప నగును. ఇట్టి
పర్థనమె శ్రీనాథుని పణినాపత్యే అనుచో నైషధవ్యాఖ్యాతలు వ్యాఖ్యలో
్రాసియున్నారు.

శా. "ప్రాతఃకాలమునందుఁ గాక ఫణినాథోక్తశాస్త్రంబులోఁ"
(శృంగారనైషధము.)

అలం. తద్గుణము.

క. భువనవిజయాఖ్యసంస
ద్భువనస్థితభద్రపీఠిఁ బ్రాజ్ఞులగోష్ఠిన్
గవితామధురిమ డెందము
దవులన్ గొలువుండి సదయతన్ ననుఁ బల్కెన్. 13

టీ. భువన...పీఠిన్-భువనవిజయాఖ్య = భువనవిజయ మను పేరుగల, సంసద్భువన = సభాగృహమున, స్థిత=ఉన్న, భద్రపీఠిన్ = సింహాసనమందు (సువర్ణ పీఠమునందు), ప్రాజ్ఞులగోష్ఠిన్ = పండితుల ప్రసంగమువలన, కవితా మధురిమ = కవితయొక్క మాధుర్యము, డెందము = మనస్సు, తవులన్=ఆకర్షింపఁగా, కొలువుండి=కొలువుతీఱి కూర్చుండి, సదయతన్ = దయాసహితభావముతో, ననున్ = నన్నుఁగూర్చి, పల్కెన్ = (ముందుఁ జెప్పఁబోవువిధముగా) పలికెను.

తే. సప్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తిఁ గాంచి
ఖిలము గాకుండునది ధాత్రిఁ గృతియ కానఁ
గృతి రచింపుము మాకు శిరీషకుసుమ
పేశలసుధామయోక్తులఁ బెద్దనార్య. 14

టీ. సప్తసంతానములలోన్ = తటాకము, ధననిక్షేపము, అగ్రహారము, శివాలయము, ఆరామము, కృతి, పుత్త్రుఁడు అనువానిలో, ప్రశస్తిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచి, ఖిలము గాక = చెడక, శిరీ...క్తులన్ - శిరీషకుసుమ = దిరిసెనపుఁబువ్వువలె, పేశల = మృదువులై, సుధామయ = అమృతతుల్యములైన, ఉక్తులన్=పలుకులతో, మాకున్=మాకంకితముగా, కృతి రచింపుము = నూతనకావ్యము నొనరింపుము.

సప్తసంతానములు కాలవశమున నన్నియుం నశించునవె ప్రపంచము నందు వ్యాప్తిగలది గాన కృతి కట్టినాశనము లేదు. అందుచేఁ గృతి మిగులఁ బ్రశస్తమైనది. సప్తసంతానములలోఁ గృతి ప్రశస్త మనుటకు

క. "ఇల సప్తసంతతులలోఁ,పలఁ గావ్యము దక్క దేవభవనవనాదుల్
ఖిలములగు కొన్నివర్షం,బుల కని చంపువు రచించె భోజుం డెఱుకన్."

సప్తసంతానములు—

. "తనయుండు చెఱువును గావ్యం,బు నిధానము గుడి వనంబు భూదేవస్థా
పనమును ననునియ్యేడును, జను శాస్త్రములందు సప్తసంతతు లనఁగన్."

(అప్పకవీయము.)

అలం. ఉపమాలంకారము.

. హితుఁడవు చతురవచోనిధి
వతులపురాణాగమేతిహాసకథార్థ
స్మృతియుతుఁడ వాంధ్రకవితా
పితామహుఁడ వెవ్వ రీడు పేర్కొన నీకున్. 15

టీ. చతురవచోనిధివి = నేర్పుగలపలుకులకు గనివంటివాఁడవు. అతుల ...యుతుఁడవు-అతుల = అసమానము లయిన, పురాణ (బ్రహ్మపురాణాది ం) ఆగమ (పాంచరాత్రాదికము) ఇతిహాస (భారతాదికము) ములయొక్క, కథార్థ = కథాసందర్భములయొక్క, స్మృతియుతుఁడవు = జ్ఞప్తి కల డవు, ఆంధ్రకవితాపితామహుఁడవు= తెల్గుకవనమునకు బ్రహ్మవు, ఈడు= ి, నీకున్ పేర్కొనన్ =ఎన్నుటకు, ఎవరు = ఎవరు కలరు ?

మనువులలో స్వారోచిష
మనుసంభవ మరయ రసమంచితకథలన్
విన నింపు కలిధ్వంసక
మనఘ భవచ్చతురరచన కనుకూలంబున్. 16

టీ. అనఘా = పాపరహితుఁడవగు పెద్దనార్యా! మనువులలోన్ = స్వాయంభువుఁడు మొదలుగాఁగల పదునలుగురు మనువులలో, స్వారోచిష మనుసంభవము=స్వారోచిషమూరుఁ డయిన రెండవమనువుపుట్టువు, రససముచిత కథలన్=శృంగారాదిరసములతో నొప్పినములగుకథలతో, వినన్, ఇంపు = ఇష్టమైనది, కలిధ్వంసకము = పాపమును నశింపఁజేయునది, భవచ్చతుర రచనకున్=ఇంపైననీకూర్పునకు, అనుకూలము = తగినది.

వ. కావున మార్కండేయపురాణోక్తప్రకారంబునం జెప్పు మని కర్పూరతాంబూలంబు పెట్టినఁ బట్టి మహాప్రసాదం బని మోదంబున నమ్మహాప్రబంధనిబంధనంబునకుఁ బ్రారంభించితి నేతత్కథానాయకరత్నం బగునమ్మహీనాథువంశావతారం బెట్టి దనిన. 17

టీ. కావునన్, మార్కండేయ పురాణోక్త ప్రకారంబునన్ = మార్కండేయ పురాణమునందుఁ జెప్పఁబడిన రీతిగ, చెప్పు మని=ప్రబంధము రచింపు మని, కర్పూరతాంబూలంబు = పచ్చకప్పురములోనగు సుగంధ వస్తు మిశ్ర తాంబూలంబును, పెట్టినన్=ఈయఁగా, మోదంబునన్=సంతసముతో, మహాప్రసాదం బని=గొప్పయనుగ్రహ మని, పట్టి = పరిగ్రహించి, అమ్మహా ప్రబంధ నిబంధనంబునకున్ = ఆమహాకావ్యరచనమునకు, ప్రారంభించితిన్= పూనుకొంటిని, ఏతత్కథా నాయకరత్నం బగు=ఈకృతికిఁ బతి యగు, అమ్మహీ నాథు వంశావతారము = ఆకృష్ణదేవరాయల వంగడపుఁ బుట్టుక, ఎట్టి దనినన్.

మహాకావ్యలక్షణము ఇరువదిరెండు వర్ణనములు.—

సీ. "పురమును ఋతుషట్కమును బ్రయాణంబును
శైలంబు వేఁటయు సాగరంబు
మౌనీంద్రపుణ్యాశ్రమంబును మంత్రంబు
ద్యూతంబు పిదప నద్భుతరణంబు

విజయంబు మద్యపానజవికారంబును
వనవిహారంబును వారికేళి
కన్యాంగసౌందర్యకథనంబు హిమకరా
భ్యుదయంబు విప్రలంభోచితంబు
తే. పద్మమిత్రోదయంబును బరిణయంబు
సురతమును దౌహృదంబును సుతజననము
ననఁగ నిరువదిరెండువర్ణనలు గూర్చి
చెప్పవలయుఁ బ్రబంధము శ్రీనివాస." (అప్పకవీయము.)

సీ. కలశపాథోరాశిగర్భవీచిమతల్లి
కడుపార నెవ్వానిఁ గన్నతల్లి
యనలాక్షుఘనజటావనవాటి కెవ్వాఁడు
వన్నెవెట్టునవార్తవంపుఁబువ్వు
సకలదైవతబుభుక్షాపూర్తి కెవ్వాఁడు
పుట్టుగానని మేనిమెట్టపంట
కటికిచీకటితిండికరములగిలిగింత
నెవ్వాఁడు దొగకన్నె నవ్వఁ జేయు
తే. నతఁడు వొగడొందు మధుకైటభారిమఱఁది
కళలనెలవగువాఁడు చుక్కలకు ఱేఁడు
మిసిమిపసిఁడి వలరాజు మేనమామ
వేవెలుంగులదొరజోడు రేవెలుంగు. 18

టీ. కలశ...మతల్లి - కలశపాథోరాశి = పాలసముద్రముయొక్క, ర్భవీచిమతల్లి = నడిమి దగు మేలిమితరఁగ (పాలసముద్రమునఁ బుట్టినవాఁ నుట), అనలా...టికిన్ - అనలాక్షు=శివునియొక్క, ఘనజటా = పెంజడ ను, వనవాటికిన్ = తోఁటపట్టునకు, వన్నెవెట్టు=అలంకారము నొసఁగు,

ఆసార్తవంపుఁబువ్వు = ఋతుసంబంధములేని పువ్వొ (ఆయాఋతువులందుఁ గలుగునదిగాక సర్వకాలము నుండునది యనుట). సకల...ర్తికిన్ - సకలదైవత = ఎల్లదేవతలయొక్క, బుభుక్షా = ఆఁకలియొక్క, పూర్తికిన్ = తీఱుటకు, పుట్టు = మొలక, కానని, మేనిమెట్టపంట = దేహరూపమగుమెరక పంటయో (మెట్టపంట వర్షాద్యావశ్యకము లేమిచే నెప్పుడును పండునది) చంద్రుఁడు దేవతల కాహారము, కటికి...గిలిగింత-కటికిచీకటి = గాఢాంధకారము, తిండి = భోజనముగాఁ గల (చీకటిని మ్రింగివేసెడు), కరములు=కిరణముల (చేతుల), గిలిగింతన్=చక్కిలిగిలిచే, తొగకన్నెన్ = కలువయను జవ్వనిని, మధుకైటభారిమఱఁది = విష్ణునకుఁ బెండ్లముతోఁబుట్టువు, కళలనెలవు = పదునాఱుకళలకుఁదావు, మిసిమిపరసీమ=కాంతికిఁ బరమావధి, వలరాజు=మన్మథునకు, మేనమామ, వేవెలుంగులదొరజోడు = సూర్యునకు జతకాఁడు, రేవెలుంగు=రాతిరిఁ బ్రకాశించువాఁడు, చంద్రుఁడు.

విశ్వకర్మ యబ్ధియందు జనించినయమృతమును బోసియుంచుట కొక కలశమును సృజించెను. ఆకలశమునకు సంబంధించినదిగాన పాలకడలిని గలశపాథోరాశి యందురు.

శ్లో. "సాగరే మథ్యమానే తు పీయూషార్థం సురాసురైః
పీయూషధారణార్థాయ నిర్మితా విశ్వకర్మణా
కలాకలాస్తు దేవానా మసితాస్తాః పృథక్ పృథక్
యతః కృతాస్తు కలశా స్తతస్తే సంప్రకీర్తితాః." (కాళికాపురాణము.)

చీకటిపదమును సార్థబిందుకముగా నిప్పటివారు వ్యవహరించుచున్నారు గాని ప్రయోగములందు అరసున్న జూపట్టదు. చూడుఁడు.

కం. "...ఏకతమయజినరత్నము, చీకటినొకనాఁడు దెచ్చి." (ఆ-౬, ప-౯౯)

ఉ. "మీకృపఁగోరి భూరుహసమీపముఁ జేరితి...
చీకటిరాత్రి నాగ హరిసింధుర,..." (ఆ-౭, ప-౪)

(దశకుమారచరిత్రము.)

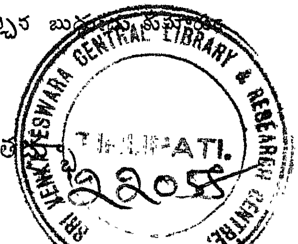
తా. పాలసముద్రమునందుఁ బుట్టినవాఁడును, శివునిజటాజూటమునకుఁ బుష్పాలంకారమైనవాఁడును, దేవతలకుఁ దనకిరణముల నాహారముగా నిచ్చువాఁడును, గలువలను వికసింపఁ జేయువాఁడును, లక్ష్మీదేవికిఁ దోడఁ బుట్టినవాఁడును, బదియాఱుకళలకుఁ జోటయినవాఁడును, నశ్విన్యాదినక్షత్రములకు భర్తయును, గాంతికి నిధియును, సూర్యునికి జతకాఁడు నయిన చంద్రుఁడు పొగడొందును. అలం. పర్యాయోక్తి రూపకాతిశయోక్తులు.

తే. ఆసుధాధాముని భవమహాంబురాశి
కుబ్బుమీఱంగ నందనుఁ డుదయమయ్యె
వేదవేదాంగశాస్త్రార్థవిశదవాస
నాత్తధిషణాధురంధరుం డైనబుధుఁడు. 19

టీ. ఆసు...శికిన్ - ఆసుధాధాము = ఆచంద్రునియొక్క, విభవ = సంపద యనెడు, మహాంబురాశికిన్ = గొప్పసంద్రమునకు, ఉబ్బు = అతిశయము, వేద...ధరుండు - వేద = నాల్గు (ఋగ్యజుస్సామాథర్వములను) వేదములయొక్కయును, వేదాంగ = ఆఱు (శిక్ష, వ్యాకరణము, ఛందస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము, కల్పము నను) వేదాంగములయొక్కయును, శాస్త్ర = మీమాంసాది శాస్త్రములయొక్కయును, అర్థ = అభిప్రాయమునందలి, (అర్థములయొక్క), విశద = విస్పష్టమయిన, వాసనా=ఎఱుకచే, ఆత్త = పొందఁబడిన, ధిషణా=బుద్ధియందు, ధురంధరుండు = బరువు మోసినవాఁడు, ప్రవీణుఁడనుట. ఐనబుధుఁడు=అయి మెప్పునట్టి బుధుఁడనువాఁడు, ఉదయమయ్యెన్ = జనించెను. (బుధనామ మిట నన్వర్థనామధేయముగా గ్రహింపనగును.)

తా. ఆచంద్రునకు వేదవేదాంగాదివిద్యలనేర్చిన బుధుఁడను పుత్త్రుఁడు కలిగె. కయ్యె.

. వానికిఁ బురూరవుఁడు ప్ర
జ్ఞానిధి యుదయించె సింహసదృశుఁడు త

జానికి నాయువు తనయుం
డై నెగడె నతండు గనె యయాతినరేంద్రున్. 20

టీ. వానికిన్ = ఆబుధునకు, ప్రజ్ఞానిధి=బుద్ధికి గనివంటివాఁడును సింహసదృశుఁడు=(పరాక్రమమునందు) సింహముతోఁ సమానుఁడగు, పురూరవుఁడు, ఉదయించెన్=జనించెను. తద్భూజానికిన్ = ఆరాజునకు, ఆయువను వాఁడు, తనయుండై=కొమారుఁడై, నెగడెన్=అతిశయించెను. అతండు = ఆయువు, యయాతినరేంద్రున్=యయాతిమహారాజును, కనెన్=కనియెను.

వ్యాకరణము—భూజానియన్నపుడు భూమియే జాయగాఁ (భార్యగా) గలవాఁడని యర్థము. బహువ్రీహిని జాయాశబ్దంబు జానియగు (బాలవ్యా.)

తా. బుధునకుఁ బురూరవుఁడు నాతనికి నాయువు నాతనికి యయాతి యనియుఁ జనించిరి.

క. అతనికి యదుతుర్వసు లను
సుతు లుద్భవ మొందిరహితసూదనులు గళా
న్వితమతులు వారిలో వి
శ్రుతకీర్తి వహించెఁ దుర్వసుఁడు గుణనిధియై. 21

టీ. అతనికిన్, అహితసూదనులు=వైరులను బరిమార్చువారు, కళా న్వితమతులు = విద్యలతోఁ గూడినచిత్తము కలవారు, అయిన, యదు తుర్వసులు=యదుఁడు తుర్వసుఁడు, అను సుతులు=అనుకొమారులు, ఉద్భవ మొందిరి=పుట్టిరి. వారిలోన్ తుర్వసుఁడు, గుణనిధియై = మంచిగొనములు కునికిపట్టయి, విశ్రుతకీర్తిన్ = ప్రఖ్యాతయశమును, వహించెన్=పొందెను.

తే. వానివంశంబు తుళువాన్వాయ మయ్యె
నందుఁ బెక్కండ్రునృపు లుదయంబునొంది
నిఖిలభువనప్రపూర్ణనిర్ణిద్రకీర్తి
నధిపు లైరి తదీయాన్వయమునఁ బుట్టి. 22

టీ. వానివంశము=ఆతుర్వసునివంశము, తుళువాన్వవాయము = తుళువ వంశము, అయ్యెన్ =ఆయెను, అందున్, పెక్కండ్రు నృపులు = పెక్కుమంది రాజులు, ఉదయమొంది=జన్మించి, నిఖి...కీర్తి-న్ నిఖిలభువన=ఎల్లలోకము లందును, ప్రపూర్ణ=నిండిన, నిర్ణిద్ర=విజృంభించు, కీర్తిన్=కీర్తిచే, తదీయా న్వయమునన్ = ఆతుళువరాజులవంశమున, అధికుఁడై రి = గొప్పవారైరి. తదీయాన్వయమునన్ = ఆతుళువరాజసంబంధ మగు వంశమునందు, పుట్టి= జన్మించి, ఈపద్యమునకుఁ గర్త ముందుపద్యమునందలి తిమ్మక్షితీశాగ్రణి.

తా. తుర్వసుని వంశమునే తుళువవంశ మని వ్యవహరింపసాగిరి. ఆ వంశమునందు జనియించి యసంఖ్యాకులగు రాజులు నిరుపమానయశముచే సుప్రసిద్ధిఁ గాంచిరి. ఆవంశమునందు,

వ్యా.—కీర్తిన్ అనుచో ద్వితీయకుఁ దృతీయార్థము. జడంబు తృతీయాసప్తములకు ద్వితీయ బహుళంబుగా నగు. (బాలవ్యాకరణము.)

మహాస్రగ్ధర. ఘనుఁడై తిమ్మక్షితీశాగ్రణి శఠకమఠగ్రావసం
ఘాతవాతా, శనరాడాశాంతదంతిస్థవిరకిరులజంజాటముల్
నూన్పి యిమ్మేదిని దోర్దండైకపీఠిన్ దిరముపఱిచి కీర్తి
ద్యుతుల్ రోదసిన్ బర్వ నరాతుల్ నమ్రులై పార్శ్వవ
ములఁ గొలువఁ దీవ్రప్రతాపంబు నూపెన్. 23

టీ. తిమ్మక్షితీశాగ్రణి=తిమ్మరాజశ్రేష్ఠుఁడు, శఠ...జాటముల్ - శఠ= కపట మగు, కమఠ = తాఁబేటియొక్కయు (కూర్మావతారపు విష్ణుని యొక్క), గ్రావసంఘాత = కొండల గుంపులయొక్కయు, వాతాశన, రాట్ = ఆదిశేషునియొక్కయు, ఆశాంతదంతి = దిగ్గజములయొక్కయు, స్థవిరకిరుల = ఆదివరాహముయొక్కయు, జంజాటముల్ = తగులములు, దోర్దండైకపీఠిన్ = భుజదండ మను ప్రధానపీఠమున, తిరముపఱిచి = స్థిర

పఱచి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశఃకాంతులు, రోదసిన్ = పృథివ్యాకాశములందు, అరాతుల్=శత్రులు, నమ్రులై = వంగినవారై, పార్శ్వములన్ = ప్రక్కలను, తీవ్రప్రతాపంబు = వాఁడియైనపరాక్రమములు, చూపెన్ = కనఁబఱచెను.

కూర్మము, గ్రావసంఘము, ఆదిశేషువు, కిరులు మోయఁజాలనిభూభారము మోయుంటయందు దోర్దండపీఠిని భరించుటయందు దదతిశయప్రజ్ఞాశాలియనుట, కీర్తిద్యుతులు లోకమంతయుం వ్యాపించినమాత్రన విరోధులు లొంగరు. వారిని లొంగఁదీయుటకుఁ బ్రతాపంబుఁ జూపెను. నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁ డనిభావము.

తా. తిమ్మరాజు కూర్మాదులయెడ తెగని తగులపుఁబాఁదఱను మాన్పి భూమిని దనబాహుపీఠమునందే నిల్పుకొని భరించుచుఁ దనకీర్తి లోకమెల్ల నిండారఁగా, విరోధిరాజులు ప్రక్కల నడఁగి యుండఁగా మిక్కిలి పరాక్రమమున నెగడెను. అలం. అతిశయోక్తి.

క. వితరణఖని యాతిమ్మ
క్షితిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం
చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుఁ
డతిపుణ్యుఁడు పుట్టె సజ్జనావనపరుఁడై. 24

టీ. వితరణఖని=దానమునకు గని యయిన, ఆతిమ్మ క్షితిపగ్రామణికిన్= ఆతిమ్మరాజశ్రేష్ఠునకు, దేవకీదేవికిన్ = దేవకి యను పేరు గలరాణికి, అంచితమూర్తి=ఒప్పిదమగునాకారము గలవాఁడు, సజ్జనావనపరుఁడై = సత్పురుషుల రక్షించుటయం దాసక్తిగలవాఁడై, ఈశ్వరప్రభుఁడు = ఈశ్వరరాజు, పుట్టెన్=జనించెను. ఉపమాలంకారము.

చ. బలమదమత్తదుష్టపురభంజనుఁడై పరిపాలితాశ్రయుఁడై, యిల
పయిఁదొంటియీశ్వరుఁడెయీశ్వరుఁడై జనియింపరూపఱెన్

జలరుహనేత్రలన్ దొఱఁగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై
మెలఁగెడుశత్రుభూపతుల మేనులదాల్చిన మన్మథాంకముల్.

టీ. బల...భంజనుఁ డై-బల = చతురంగబలముయొక్క (మదముచే) మత్త = మదము గొన్న, దుష్ట = చెడ్డరాజులయొక్క (చెడ్డరక్కసుల యొక్క) పుర=పట్టణములను (త్రిపురములను), భంజనుఁ డై = నాశము చేసినవాఁడై, పరిపాలితార్యుఁడై =పాలింపఁబడిన పెద్దలుగలవాఁడై (పాలింపఁ బడిన పార్వతిగలవాఁడై), తొంటియీశ్వరుఁడె = మునుపటి శివుఁడే, ఇలపయిన్, ఈశ్వరుఁడై = ఈశ్వరరాజయి, జనియింపన్ =పుట్టఁగా, పరిపాలితార్యుఁ డనునపుడు పరిపాలింపఁబడిన యార్యులుగలవాఁడు గాని నార్యులను బాలించువాఁ డని యీశ్వరరాజు పరముగాను, బాలింపఁబడిన యార్య=పార్వతి గలవాఁడు గానఁ బార్వతిపతియగు శంకరుఁ డని యీశ్వరుని పరముగను నర్థము సాధించునది. జలరుహనేత్రలన్ = తామరలవంటికన్నులు గలస్త్రీలను, తొఱఁగి=త్యజించి, శైల వనంబులన్ = పర్వతములందును, అడవులందును, భీతచిత్తులై = భయంపడినహృదయముగలవారై, మన్మథాంకముల్ = మన్మథ చిహ్నములు-కామవికారములు, రూపఱెన్ = నశించెను.

ఈశ్వరుఁడు తనకంటిమంటచే మన్మథునిఁ గాల్చి భస్మముచేసినవాఁడు గావున నీశ్వరజననముచే మన్మథాంకములు నశించుట సాజమె యని భావము.

తా. దుష్టులగు రక్కసులయొక్క పురములు మూటిని బరిమార్చి యార్యను బరిపాలించిన వెనుకటి యా యీశ్వరుఁడే, మరల నిప్పు డీశ్వర రాజై జనియించి శత్రురాజులపట్టణములను ధ్వంసపఱిచి యార్యులను బరి పాలించుచుండఁగా నాలుబిడ్డలను వదలి కొండలను నడవులను బెదుగొని తిరుగాడుచుండు శత్రురాజులదేహములందు మన్మథవికారములు నశించెను.

అలం. రూపకము.

సీ. నిజభుజాశ్రితధారుణీవజ్రకవచంబు
దుష్టభుజంగాహితుండికుండు
వనజేక్షణామనోధనపర్యతోహరుం
డరిహంససంసదభ్రాగమంబు
మార్గణగణపికమధుమాసదివసంబు
గుణరత్నరోహణక్షోణిధరము
బాంధవసందోహపద్మవనీహేళి
కారుణ్యరసనిమ్నగాకళత్రుఁ
తే. డని జగంబుల మిగులఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచె
ధరణిధవదత్తవివిధోపదావిధాస
మార్జితశ్రీవినిర్జితనిర్జరాల
యేశ్వరుఁడు తిమ్మభూపతియీశ్వరుండు. 26

టీ. ధరణి...శ్వరుండు - ధరణిధవ=రాజులచే, దత్త = ఈయఁబడిన, వివిధ(ములగు) ఉపదా = కానికలయొక్క, విధా=రీతిచే, సమార్జిత = సంపాదింపఁబడిన, శ్రీ=సంపదచే, వినిర్జిత = జయింపఁబడిన, నిర్జరాలయేశ్వరుఁడు = ఇంద్రుఁడు గలవాఁడు (నానారాజులచేఁ గానికలుగా సమర్పింపఁబడు సంపదలభోగముచే నింద్రుని మించినవాఁడనుట. తిమ్మభూపాలుఁడు సమస్తదిక్కులను జయించి రాజుల నందఱ సామంతులను జేసికొనుటచే వారివలన సమస్తసత్కృతు లొందఁగలిగెను. ఇందుచేఁ దిమ్మభూపాలుని భాగ్యాతిశయముపరాక్రమము సువ్యక్తమగును) నిజ...చంబు-నిజ=తనయొక్క, భుజ=భుజమును, ఆశ్రిత=ఆశ్రయించిన, ధారుణీ=భూమికి, వజ్రకచచంబు=వజ్రమణిరచిత మైనయంగరక్ష యగువాఁడును, (వజ్రకవచము భేదింపరానిది) తాను రాజుగా నున్నంతకాలము పరరాజు లెవరును రాజ్యాపేక్షచేఁ దల యెత్తఁజాలరై రని భావము. దుష్ట...కుండు - దుష్ట = దుర్మార్గ లనెడు,

భుజంగ=పాములకు, అహితుండికుండు = పాములవాఁ డగువాఁడును, వన... హారుండు-వనజేక్షణా=తమ్మికంటులయొక్క, మనోధన = చిత్త మను సొమ్మునకు, పశ్యతోహరుండు=చూచుచుండఁగనే దొంగిలించుగడిదొంగ, అరి... మంబు - అరి=శత్రువు లనెడు, హంస=అంచలయొక్క, సంసత్=సముదాయమునకు, అభ్రాగమంబు=వానకాలమును, (వర్షకాలమున నంచలు క్రౌంచనగ గుహామార్గమును నాధారముఁజేసికొని మానససరోవరమున కేఁగుననిచెప్పుదురు. అందుచే వర్షర్తు వంచలకు వినాశనకరము,) మార్గణ...దివసంబు - మార్గణగణ=యాచకసమూహము నెడు, పిక=కోకిలలకు, మధుమాసదివసంబు = వసంతకాలపుదినమైనవాఁడును, గుణ...రము-గుణ = సద్గుణము లనెడు, రత్న(ములకు), రోహణక్షోణిధరము = రోహణపర్వత మగువాఁడును, (రోహణాచలమున రత్నములు మెండుగా జనించును.) బాంధవసందోహ = చుట్టముల ప్రోవనెడు, పద్మవనీ=తామరతోఁపునకు, హేళి = సూర్యుఁడగువాఁడును, కారు...త్రుఁడు-కారుణ్యరస = దయారసమునకు, నిమ్నగాకళత్రుఁడు = సముద్ర మగువాఁడును, అనన్ = అనునట్లు, జగంబులన్ = లోకములందు, మిగులన్=అధికముగా, ప్రఖ్యాతిన్ = ప్రసిద్ధిని, కాంచెన్=పొందెను.

అలం. రూపకోల్లేఖములు.

క. ఆయీశ్వరనృపతికిఁ బు
ణ్యాయతమతి యైనబుక్కమాంబకుఁ దేజ
స్తోయజహితు లుదయించిరి
ధీయుతు లగునారసింహ తిమ్మనరేంద్రుల్. 27

టీ. ఆయీశ్వర నృపతికిన్, పుణ్యాయతమతి = పుణ్యములచే నతిశయించిన బుద్ధిగలది, ఐన బుక్కమాంబకున్, తేజః+తోయజహితులు =

తిమ్మనరేంద్రుల్ = నరసింహభూపాలుఁడు, తిమ్మభూపాలుఁడును, ఉదయించిరి = జనించిరి.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి
చందనమందారకుందచంద్రాంశునిభా
స్పందయశస్తుందిలది
క్కందరుఁడై ధాత్రి యేలెఁ గలుషము లడఁగన్. 28

టీ. అందున్=వారిలో, నరసప్రభుఁడు, హరిచందన...కందరుఁడై - హరిచందన=శ్రీగంధముతోడను, మందార = కల్పవృక్షముతోడను, కుంద= మల్లెపూవులతోడను, చంద్రాంశు = వెన్నెలతోడను, నిభ = సమాన మగు, అస్పంద=కదలిక లేని, యశః=కీర్తిచే, తుందిల=నిండారిన, దిక్కందరుఁడై = దిక్కు లనెడుగుహలు గలవాఁడై, కలుషములు=పాపములు, అడఁగన్ = నశించునట్లు, ధాత్రి యేలెన్=భూమిని పాలించెను.

ఉపమాతిశయోక్తు లలంకారములు.

ఉ. శ్రీరుచిరత్వభూతిమతిజిత్వరతాకృతిశక్తికాంతులన్
ధీరత సారభోగముల ధీనిధి యీశ్వరనారసింహుఁ డా
వారిజనాభశంకరుల వారికుమారుల వారితమ్ములన్
వారియనుంగుమామలను వారివిరోధులఁ బోలునిమ్మహిన్.

టీ. ధీనిధి=బుద్ధికి గని యగు, ఈశ్వరనారసింహుఁడు = ఈశ్వరరాజు కుమారుఁడైననరసింహరాయలు, శ్రీరుచిరత్వ...తులన్ - శ్రీరుచిరత్వ = లక్ష్మిచే భాసిల్లుటచేతను, భూతి=ఐశ్వర్యముచేతను, మతిజిత్వరతా = బుద్ధిచే జయించుస్వభావముచేతను, ఆకృతి = ఆకారముచేతను, శక్తి = సామర్థ్యముచేతను, కాంతులన్ = చక్కఁదనముచేతను, ధీరతన్ = ధైర్యముచేతను, సారభోగములన్=బలముచేతను, అనుభవముచేతను, వారిజనాభశంకరులన్= విష్ణువును, శివుని, వారికుమారులన్ = బ్రహ్మను, కుమారస్వామిని, వారి

తమ్ములన్ = మన్మథుని, వీరభద్రుని, వారియనుంగుమామలను = చంద్రుని, మైనాకుని, వారివిరోధులన్ = రాహువును నింద్రుని, పోలున్.

ఈశ్వరనారసింహుఁడు గాక నతఁడు సర్వవిధముల శివలక్షణములు విష్ణులక్షణములు గలవాఁడై యుండెను. కాననే శివవిష్ణువుల మహాశక్తులె గాక వారిసంబంధు లయు విరోధులయు శక్తిసామర్థ్యములుగూడఁ గలిగి యుండెను. ఇందీశ్వరనారసింహుని లక్ష్మీసమృద్ధ్యాదు లభివర్ణితములు.

తా. నరసరాజు లక్ష్మీసంపన్నతచే విష్ణుమూర్తిని, ఐశ్వర్యముచే శివుని, బుద్ధిచే బ్రహ్మదేవుని, జయించుస్వభావమునఁ గుమారస్వామిని, ఆకారమున మన్మథుని, శక్తిచే వీరభద్రుని, గాంతిచేఁ జంద్రుని, ధైర్యమున మైనాక పర్వతమును, చేవచేత రాహువును, భోగములచే దేవేంద్రునిఁ బోలును.

అలం. ఉపమ. యథాసంఖ్యము.

సీ. అంభోధివసనవిశ్వంభరావలయంబుఁ
దనబాహుపురిమరతకముఁ జేసె
నశ్రాంతవిశ్రాణనాసారలక్ష్మికిఁ
గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసెఁ
గకుబంతనిఖిలరాణ్ణికరంబుఁ జరణము
జీరంబుసాలభంజికలఁ జేసె
మహనీయనిజవినిర్మలయశస్సరసికి
గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁ జేసె
తే. నతిశితకృపాణకృత్తమత్తారివీర
మండలేశసకుండలమకుటనూత్న
మస్తమాల్యపరంపరామండనార్చి
తేశ్వరుం డగునారసింహేశ్వరుండు. 30.

టీ. అతిశిత...శ్వరుండు-అతిశిత=మిగుల వాఁడి యగు, కృపాణ = కత్తిచే కృత్త=తెగ నఱకఁబడిన, మత్త = మదించిన,అరివీర = శత్రువీరు

లైన, మండలేశ = రాజులయొక్క, సకుండల = కుండలములతోఁ గూడిన, మకుట=కిరీటములు గల, నూత్న=క్రొత్త వయిన, మస్తమాల్య = శిరోమాలి కలయొక్క, పరంపరా = సమూహము గను, మండన = అలంకారములచే, అర్చిత = పూజింపఁబడిన, ఈశ్వరుండు = శివుఁడు గలవాఁడు, శంకరుఁడు తలపుఱ్ఱెలు దండగాఁ గలవాఁడు. అవియు మిగులఁ బ్రాఁతవిగాన ఈశ్వర నార సింహుఁడు విరోధిరాజులఁ జంపి వారికుండలాలంకృతశిరస్సులు క్రొత్తమాలి కలుగా శివుని కంఠమున నలరించి పూజించె ననుట. అంభోధి...యంబు-అంభోధి=సముద్రమే, వసన = వస్త్రము గాఁగల, విశ్వంభరావలయంబున్ = భూమండలమును, తన బాహుపురి మరతకమున్ = తనభుజకీర్తులకు మరకతమణిగా, చేసెన్=ఒనరించెను. భుజకీర్తులందు మణిని భరించుట యెంతచులకనయో నరసరాజునకు భూభారము అంత తేలికగనుండెను. ఆక్రాంత...ష్మికిన్-ఆక్రాంత =ఎడతెగని, విశ్రాణన=దానము సెడు, ఆసార = ఎడతెగక కురియుధారా వర్షము యొక్క, ఉష్మికిన్=కల్మికి, కవికదంబమున్ = కవిసముదాయమును, చాతకములన్= చాతకపక్షులను, (చాతకములు మేఘదత్తమగు నుదకమునకై కాచికొని యుండును. దానిఁ దక్క నితరజలము నవి కైకొనవు. అటులె కవులుగూడ నరసరా జొసంగు దానములచేఁ దృప్తినొంది యాచ్నావృత్తిని మొదలంట మాని రని భావము. కకుబం...రంబు-కకుబంత=దిగంతములందలి, నిఖిలరాట్=ఎల్లరాజులయొక్క, నికరంబున్=సమూహమును, చరణ...లను-చరణమంజీరంబు=కాలియందెను (చెక్కఁబడిన) సాలభంజికలను=బొమ్మలను, (తనకు నోడిన నానాదేశపురాజులను దన కాలిగండపెండేరమునఁ జెక్కించె ననుట) రాజులు బలవద్విరోధుల వధించినపుడు క్రోధము చల్లారక వారి బొమ్మలు చెక్కించి కాలికడియములందుఁ దాల్చుట కలదు. ఇందులకుఁ బ్రమాణములు.—

సీ. "డాకాలిగండపెండారంబునందున బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వ్రేల"
సీ. జేజేలయొకిమీఁ జెక్కినగండపెండారంబు పదమున నందుమీఱ"

(దశావతారచరిత్రము)

మహనీయ...సికిన్-మహనీయ=పూజార్హమైన, నిజ=తనయొక్క, వినిర్మల=స్వచ్ఛమగు, యశః=కీర్తియను, సరసికిన్=కొలనికి, గగనంబున్ = ఆకసమును, కలహంసకంబున్ = రాజహంసనుగా, చేసెన్ = ఒనరించెను.

తా. నరసరాజు విలాసముగా భూమిని, భరించి పాలించె ననియుఁ గవుల నెడతెగక మనిచె ననియుఁ దనకోడినరాజులను గాలియందెయందు బొమ్మలఁగాఁ జెక్కించె ననియు, ఎల్లలోకములను దనయశము నించె ననియుఁ దెగ నఱకిన విరోధిరాజులతలలచేఁ గపాలమాలాధారి యగు పరమేశ్వరు నర్చించె ననియుఁ దాత్పర్యము. అలం. రూపకము. అతిశయోక్తి.

తే. ఆనృసింహప్రభుండు తిప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యు
తాంశసంభవుఁ గృష్ణరాయక్షితీంద్రు. 31

టీ. ఆనృసింహ ప్రభుండు = ఆనరసరాజు, తిప్పాంబవలనన్, వీర నరసింహరాయ భూవిభునిన్, నాగమాంబిక వలనన్, అచ్యుతాంశ సంభవున్=విష్ణుఅంశవలన జనించిన, కృష్ణరాయక్షితీంద్రున్ = శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, అను, నందనులన్ = కుమారులను, కాంచెన్=కనియెను.

తా. ఆనరసరాజు తిప్పాంబ నాగమాంబ యనునిర్వురు భార్యలయందు వీరనరసింహరాయఁడు కృష్ణరాయఁడు ననునిర్వురు కొమరులఁ బడసెను. అందుఁ గృష్ణరాయలు విష్ణ్వంశసంభూతుండు.

క. వీరనృసింహుఁడు నిజభుజ
దారుణకరవాలపరుషధారాహతవీ
రారి యగుచు నేకాతప
వారణముగ నేలె ధర నవారణమహిమన్. 32

టీ. నిజ...రారి-నిజ=తనయొక్క, భుజ=బాహువునందున్న, దారుణ=తీక్ష్ణమైన, కరవాల=కత్తియొక్క, పరుష = తీవ్రమైన, ధారా = వాయిచేత

హత = చంపఁబడిన, వీరారి=శూరు లగుశత్రువులు గలవాఁడు, అవారణ మహిమన్ = ఆటంకములేని ప్రతాపముచే, ఏకాతపవారణముగన్ = ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగా, వీరనృసింహుఁడు = వీరనరసింహరాయలు, ధరన్ = భూభాగమును, ఏలెన్ = పరిపాలించెను.

తా. వీరనరసింహరాయలు కరవాలముచే విరోధులనందఱను ఖండించి, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నిఖిలభూమండలము నిరాటంకముగాఁ బాలించెను.

క. ఆవిభునసంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చెఁ గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునున్ దనకుఁ గూర్చుదేవేరులు గాన్. 33

టీ. ఆ విభునసంతరంబ = ఆవీరనరసింహరాయల పిమ్మట, కృష్ణరాయఁడు, చిన్నాదేవియున్, శుభమతి=యోగ్యమగు బుద్ధిగలది యగు, తిరుమల దేవియున్, తనకున్, కూర్చుదేవేరులుగాన్ = ప్రియమైన పట్టపురాణులై యుండ, ధరావలయమున్ = భూచక్రమును, తాల్చెన్=ధరించెను.

తా. వీరనరసింహరాయల యనంతరము కృష్ణదేవరాయలు చిన్నాదేవియు తిరుమలదేవియుఁ బట్టపురాణులై యుండ రాజ్యభారము వహించెను.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులకు
నతివృష్టిదోషభయంబు వాసెఁ
గంటకాగమభీతి గడచె నుద్ధతభూమి
భృత్కటకం బెల్ల నెత్తువడియె
మానె నఘస్ఫూర్తి మరుభూములందును
నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసె

నాబాలగోపాల మఖిలసద్వ్రిజమును
నానందమున మన్కి నతిశయిల్లఁ
బ్రజలకెల్లను గడు రామరాజ్య మయ్యెఁ
జారుసత్త్వాఢ్యుఁ డీశ్వరనారసింహ
భూవిభునికృష్ణరాయఁ డభ్యుదయ మొంది
పెంపు మీఱంగ ధాత్రిఁ బాలింపుచుండ. 34

టీ. చారుసత్త్వాఢ్యుఁడు = ఒప్పిద మగుబలము గల, ఈశ్వరనారసింహభూవిభునికృష్ణరాయఁడు = ఈశ్వరరాజుకొడు కగునారసింహరాయని పుత్త్రుఁడు కృష్ణరాయఁడు, అభ్యుదయము = ఉచ్ఛస్థితిని, పెంపు=అభివృద్ధి, మీఱంగన్ =అతిశయింపఁగా, ధూమకేతుక్షోభ=తోఁకచుక్కలవలనియాపద, తోఁకచుక్కలరాక యుపద్రవకర మని కలదు). అతివృష్టిదోషభయంబు = అధికవర్షములవలనిడిగులు, కంటకాగమభీతి = క్షుద్రవిరోధులరాకవలని భయము, (దోఁపిడిగాండ్రవలనిభయము), ఉద్ధత...కటకంబు - ఉద్ధత = అతిశయించిన, భూమిభృత్ = రాజులయొక్క. కటకంబు=రాజధాని, ఎత్తుపడియెన్ = బీదవడెను. అఘస్ఫూర్తి = పాపపుహెచ్చు, మరుభూములందును=నిర్జలప్రదేశములందును, (నెలకు మూఁడేసివానలు కురియుటచే దేశము సత క్షేమమును సుభిక్షమును గల్గె నని కలదు). ఆబాలగోపాలము = పిల్లలు గొల్లలు మొదలుకొని, అఖిలసద్ద్విజమును = సమస్తసత్పురుషులసమూహమును, ఆనందమునన్ = సంతోషముతో, మన్కిన్ = బ్రదుకుటచే, రామరాజ్యము=రామునిరాజ్యమును బోలురాజ్యము (రామరాజ్యమున దేశమున కెట్టియసౌఖ్యములు కలుగ కుండెను. కృష్ణరాయనికాలమునను రాజ్య మట్టి దయ్యె ననుట.) అయ్యెన్ =ఆయెను.

ధూమకేతువు లనిష్టసూచకము లనుటకు
"ఉక్తవిపరీతరూపో న శుభకరో ధూమకేతురుత్పన్నః

ఇంద్రాయుధానుకారీ విశేషతో ద్విత్రిచూళో. వా.”

ఈ మొదలగు ప్రమాణములచేఁ దోఃశచుక్కలు అనిష్టసూచకములనుట స్పష్టము.

తా. కృష్ణదేవరాయలు భూమండలము పాలించునపుడు ప్రజలందఱు సుఖించిరి. సకాలమునందు వానలు గుఱియుటచే భూమి సస్యసమృద్ధిచే రాణించెను. ప్రజలజీవితము సౌఖ్యవంత మయ్యెను. ఇంతయేల రాయలరాజ్య కాలమునందుఁ బ్రజలు రామరాజ్యమునందువలె సుఖించిరి.

మ. అలపోత్రిప్రభుదంష్ట్ర భోగివరభోగాగ్రాళిఱా లుద్భటా
చలకూటోపలకోటి రూపుచెడ నిచ్చల్ రాయఁగా నైన మొ
క్కలు భూకాంతకు నున్ననయ్యె నరసక్ష్మాపాలు శ్రీకృష్ణరా
యలబాహామృగనాభిసంకుమదసాంద్రాలేపపంకంబునన్. 35

టీ. భూకాంతకున్ = భూదేవికి, అల...దంష్ట్ర=ఆ యాదివరాహమూర్తియొక్క కోఱయు, భోగి...ఱాలు-భోగివర=ఆదిశేషుని, భోగాగ్ర= పడగమీఁద నున్న, ఱాలు=ఱాళ్లను (మణులను), ఉద్భ...కోటి-ఉద్భట = అతిశయించిన, అచల=పర్వతములయొక్క, కూట = శిఖరములందలి, ఉపల = ఱాళ్లయొక్క, కోటి=సమూహమును, రూపుచెడన్ = అందము చెడునట్లు, నిచ్చల్=ఎప్పుడును, రాయఁగాన్ = ఒరయఁగా, ఐన మొక్కలు = ఏర్పడిన గంట్లు, నరస...బునన్ = నరసక్ష్మాపాలునికొమరుఁడైన శ్రీకృష్ణరాయలయొక్క, బాహా=భుజమందలి, మృగనాభి=కస్తూరి చేతను, సంకుమద = జవాజి చేతను, సాంద్ర=చిక్కనయిన, ఆలేప=పూఁతయొక్క, పంకంబునన్=బురదచే, నున్ననయ్యెన్ = నునుపయ్యెను.

పందికోఱ పదనైనది. ఱాలు కఠినమైనవి. శిలాకోటికూడఁ గఠినములె. వీనియొఱయిక యసామాన్యమైనదిగాన భూకాంత కందము చెడిపడెను. సంకుమదము కస్తూరి కలిపిన బురదవలె నగును. భూమిపైఁగల

గండ్లు మట్టితోఁ బూడ్చుచున్నటుల భూకాంతగంట్లు కస్తూరికాద్యాలేపము లతో రాయలు నివారించెనని భావము. రాయల మైత్రీపాత్రము, పంకము వంటివిగాన నే భూకాంత మేను నున్న నయ్యెను.

తా. అంతవఱకును ఎడతెగక భరించుచున్నయాదివరాహమూర్తి యొక్క కోఱ, ఆదిశేషునిపడగలమీఁదిఱాళ్లు, కులపర్వతశిఖరములమీఁది శిలలు, ఒరసి గంట్లేర్పడి రూపు చెడి యున్న భూదేవి నాకృష్ణరాయఁడు తన భుజము ననే తాల్చుటచే నచటఁబూయఁబడిన సుగంధిచందనము చిక్కగ నంటి గంట్లు పూడి యాభూదేవి నవర నయ్యెను. భూమి నాతఁడు నిర్బాధముగాఁ బరి పాలించె ననుట. అలం. అతిశయోక్తి.

ఉ. క్రూరవనేభదంతహతకుడ్యపరిచ్యుతవజ్రపంక్తిఁ బో
ల్పారుమిఱుంగుఱుంబురువులంచు వెసన్ గొనిపోయి పొంతశృం
గారవనద్రుమాళి గిజిగాఁడులు గూఁడులఁ జేర్చు దీపికల్
గా రహిఁ గృష్ణరాయమహికాంతుని శాత్రవపట్టణంబులన్.

టీ. కృష్ణ...ణంబులన్ - కృష్ణరాయఁ (డనెడు), మహికాంతుని = రాజుయొక్క, శాత్రవపట్టణంబులన్ = శత్రుపురములందు, క్రూర...పంక్తిన్ - క్రూర = కఠినములయిన, వనేభదంత = అడవియేనుఁగులకొమ్ములచే, హత = కొట్టఁబడిన, కుడ్య = గోడలనుండి, పరిచ్యుత = రాలిన, వజ్రపంక్తిన్ = వజ్రముల ప్రోవును, పోల్పారు = ఒప్పునట్టి, మిఱుంగుఱుంబురువులు = మిణుఁగుఱుఁ బురు గులు, వెసన్ = శీఘ్రముగా, శృంగారవనద్రుమాళిన్ = ఉద్యానవనములందలి చెట్లయందు, గిజిగాఁడులు = బంగారుపిచ్చుకలు. దీపికల్ గాన్ = దీపములుగా, రహిన్ = ఆసక్తితో, చేర్చున్ = పెట్టును. (గిజిగాండ్లు గూండ్లలో వెలుతురుం టకు మెఱుఁగుడుపుర్వులఁ గొనిపోయి పెట్టుకొను ననుట ప్రసిద్ధము.)

రాజులు భోగపురుషులుగాన గోడలకు రత్నములు చెక్కిరి. మిగుల దృఢమైనవైనను దుష్టములగువనగజముల కోఱపోటునకవి రాలినవి. శాత్రవ

పట్టణములు పాడువడుటచే నేనుఁగులు గోడల గోరాడుటచే రత్నములఁ బతు తేరుటకు నవకాశము చిక్కెను. (రత్నములు దీపికలు ఇవి రక్తవర్ణవస్తుగణము లోనివి.)

తా. కృష్ణరాయనివిరోధిరాజులపట్టణములు పాడ్వడి కాఱడవులు కాఁగా నందు వసించు నడవియేనుఁగు లచ్చటఁ జెడియున్న మేడలగోడలను దంతములతోఁ బడఁగొట్టుటచే వానినుండి రాలినవజ్రములను బంగారు పిచ్చుకలు మిణుఁగుఱుఁబురుగు లనుకొని కొనిపోయి రాత్రులందు వెలుతురుకై తమ గూండ్లలో నునిచికొనును. అతిశయోక్తి, భ్రాంతిమంతము, అలంకారము.

సీ. తొలుదొల్త నుదయాద్రి శిలఁ దాఁకి తీండ్రించు
నసిలోహమున వెచ్చనై జనించె
మఱి కొండవీ డెక్కి మార్కొని నలిఁగిన
యల కసవాపాత్రు నంటి రాఁజె
నట సాఁగి జమ్మిలోయఁ బడి వేగ దహించెఁ
గోన బిట్టేర్చెఁ గొట్టానఁ దగిలెఁ
గనకగిరిస్ఫూర్తిఁ గరఁచె గౌతమిఁ గ్రాఁచె
నవుల నాపొట్నూర రవులుకొనియె
తే. మాడెములు ప్రేల్చె నొడ్డాది మసి యొనర్చెఁ
గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలఁగి పఱవఁ
దోఁకచిచ్చన నౌర యుద్ధురతఁ గృష్ణ
రాయబాహుప్రతాపజాగ్రన్మహాగ్ని. ౩౭

టీ. కృష్ణరాయ...హాగ్ని-కృష్ణరాయ(లయొక్క), బాహుప్రతాప=భుజపరాక్రమ మను, జాగ్రత్ = ప్రజ్వలించు, మహాగ్ని, ఉద్ధురతన్=ఎగసేఁగుటచే, తోఁకచిచ్చనన్=ఒకటివెంటనొకటిగాఁ గ్రుచ్చినపిడుకల్లకంటించిన ప్పనసట్లు, అలం. ఉత్ప్రేక్ష. తొలుదొల్తన్ = మునుముందు, ఉదయాద్రి

శిలన్ = 'ఉదయగిరియను (చెకుముకి) ఱాతిని, తాఁకి=తగిలి, తీండ్రించునసిలోహమునన్ = వేఁడిగొన్నఖడ్గమను నుక్కువలన, వెచ్చనయి = వేఁడియై, జనించెన్=పుట్టెను. చెకుముకివలనఁ బూర్వము అగ్నిని జనింపఁజేయువారు. ఇటఁ జెకుముకిఱాయి యుదయగిరి. దానిపైఁగొట్టు నుక్కు తురుక రాయల ఖడ్గము, పరాక్రమమనువహ్ని తొలుత నుదయగిరియందు జనించెను. మొదట నుదయగిరి ముట్టడించి గెలిచెనని భావము. (రూపకము) కొండవీడు (అనుపురమును) (కొండప్రదేశమును) ఎక్కి, మాఱొక్కని=ఎదురొక్కని; నలియైన = నలఁగియున్న, (పిడుక మొదలగువాని నలియైన), అల, కసవాపాత్రుక్ = కసవాపాత్రుఁ డనురాజును, (చెకుముకిఱాతఁ బొడమిననిప్పు పిడుకనలిమీఁదఁ బడి రాఁజును) అంటి, రాఁజెన్ = రగులుకొనెను. రవ్వ నలియందుఁగాని రాఁజదు. ఇట నలి కసవాపాత్రుఁడు. రవ్వ ఉదయగిరి విజయమునందుఁ గడించిన బలసాహసాతిశయము. అలం-రూపకము. అట=అవ్వల, సాఁగి = వెడలి జమ్మిలోయన్=జమ్మిలోయ యనుమన్నెమున (జమ్మున), వేగన్=శీఘ్రముగా, (పాఠాంతరము. వేఁగిన్=వేఁగిదేశమును) కోనన్ = కోన యనుమన్నెమును (మోటుప్రదేశమును), బిట్టేర్చెన్=అంటఁగాల్చెను. కొట్టానన్=కొట్టమను దేశమున (గోష్ఠమున), తగిలెన్ = అంటుకొనెను. రాఁజినయగ్నిహోత్రము జమ్మిలోయ, కోన, కొట్టము. ఇవి సులభముగా సాధ్యమయ్యెను. రాయలప్రతాపాగ్ని యిట మండెను, పరాక్రమవిజృంభణము సూచితము. (రూపకము) కనకగిరిస్ఫూర్తిన్=కనకగిరి (బంగారుకొండ) యనుదుర్గముయొక్కయతిశయమును, కరచెన్=కరఁగించెను. గౌతమిన్ = గోదావరిని, త్రాఁచెన్=త్రాఁగఁజేసెను. అవులన్=పిదప, అపొట్నూరన్=పొట్నూరనుపట్టణమునందు, రవులుకొనియెన్=ప్రజ్వలించెను. మాడెములు (అను మన్నెములను) ప్రేల్చెన్ = ప్రేలఁజేసెను. ఒడ్డాదిన్=ఒడ్డాదియనుపట్టణమును, మసియొనర్చెన్ = భస్మముగఁజేసెను. గజరాజు=గజపతిరాజు = (ఏనుఁగు), కలఁగి=కలఁతనొంది; పఱవన్=పరువిడునట్లు, కటకపురిన్ = కటకమనుపట్టణమును, కాల్చెన్ = మసి

మొనర్చెను. ఇటఁ బరాక్రమవహ్ని కాల్చుట, రవులుకొనుట చెప్పఁబడెను. ఇంతతో నీదిగ్జైత్రయాత్ర సమాప్తమయ్యెను.

తా. ఈపద్యమునఁ గృష్ణరాయని ప్రతాప మగ్నిగా రూపింపఁబడినది. మఱియు నయ్యది యొకటినుండి మఱియొకటికిఁ బ్రాఁకుటచే దోఁకచిచ్చుగా నుత్ప్రేక్షింపఁబడెను. అయగ్నికిఁ జెకముకిజాలికిని నుక్కునకును నొరయికచే జనించుట (పిడుక) నలిలోరాఁజుట ఇమ్ము వహించుట మొదలగుధర్మములలోఁ గొన్ని శ్లేషమర్యాదచే సమర్థింపఁబడినవి. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలకు సంకరము.

మ. ధరకెంధూళులు కృష్ణరాయలచమూధాటీగతిన్ వింధ్యగ
హ్వరముల్ దూఱఁగఁ జూచి తారచటఁ గాఁపై యుండుటన్
జాల నచ్చెరువై యొఱ్ఱనివింతచీకటులు వచ్చెన్ జూడరే
యంచు వే, సొరిదిన్ జూతురు వీరరుద్రగజరాట్ శుద్ధాంత
ముగ్ధాంగనల్. 33

టీ. వీరరు...గనల్-వీరరుద్ర గజరాట్ = వీరరుద్రగజపతి రాజుల యొక్క, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందలి, ముగ్ధాంగనల్ = లోక మెఱుఁగని స్త్రీలు, కృష్ణ ..గతిన్-కృష్ణరాయల(యొక్క), చమూ=సేనయొక్క, ధాటీగతిన్ = దాడినడచుటచే, ధరకెంధూళులు = భూమిమీఁది యొఱ్ఱనిదుమారములు, వింధ్యగహ్వరముల్ =వింధ్యపర్వతపుగుహలందు, దూఱఁగన్ =దూరఁగా, తారు=తాము, కాఁపై=కాఁపురమయి, అచ్చెరువై = ఆశ్చర్యముకలిగి, ఎఱ్ఱని వింతచీకటులు = ఎఱ్ఱరంగు గలచిత్రపుఁజీకట్లు చూడరే = చూడుఁడు, వే=వేగముగా, సొరిదిన్=సరిగా, చూతురు=వీక్షింతురు.

కెంధూళి యనుచో విభాగము కెంపు+ధూళి యని. కెంపు ప్రాంతాదులలోనిదిగాన సమాసమునందు మీఁదిహల్లునకు లోపము ద్రుతాదేశముచే బిందుసిద్ధియు నొప్పి కెంధూళి యైనది.

ఒకరు చీకటు లెఱ్ఱగానుంటఁ బ్రకృతివిరుద్ధమనిరి. ఇది ముగ్ధాజనభ్రాంతి. కాన వింతచీకటు లనుకొనిరి. ఇంతియగాక సమీపమునందున్న భూపర్ణ

మునుబట్టి రేణుప్రసరణ ముండును. వింధ్యప్రాంతభూములు రక్తధూళీవృతములని కవి యెఱ్ఱనిదుమ్మును వర్ణించెను. దుమ్ము నెఱ్ఱగాఁ జెప్పుటయుఁ గలదు.

"తురగఖురహత స్తథా హి రేణుః...పతతి పరిణతారుణప్రకాశః."

(అభిజ్ఞానశాకుంతలము.)

తా. కృష్ణరాయలవలని భయముచే రాష్ట్రమును వీడి వింధ్యపర్వతపు గుహాలలో వసించు వీరరుద్రగజపతియొక్క లోక మెఱుఁగని యంతఃపురస్త్రీలా కృష్ణరాయలసేనలు దండువెడలుటచే రేఁగినయెఱ్ఱధూళి తమ వసించుగుహాలను దట్టముగాఁ జుట్టుకొనఁగా నిదియేమో యెఱ్ఱచీఁకటి క్రమ్ముకొనెనని యొకరొకరు చెప్పికొనుచుఁ జూచుచుందురు. సంబంధాతిశయోక్తి, పరికరము. భ్రాంతిమంతము. చపలాతిశయోక్తి. వీనిలోఁ బరికరభ్రాంతిమంతములకు నంగాంగిభావసంకరము.

చ. అభిరతిఁ గృష్ణరాయఁడు జయాంకములన్ లిఖియించి తాళస
న్నిభముగఁ బొట్టునూరికడ నిల్పినకంబము సింహభూధర
ప్రభుతిరునాళ్లకున్ దిగుసురప్రకరంబు కళింగమేదినీ
విభునపకీర్తికజ్జలము వేడుకఁ బెట్టి పఠించు నిచ్చలున్. 39

టీ. అభిరతిన్=ఆసక్తితో, జయాంకములన్ = విజయచిహ్నములను, లిఖియించి = వ్రాసి, తాళసన్నిభముగన్ = తాటిచెట్టుతో సమానముగా, పొట్టునూరికడన్ = పొట్టునూ రను గ్రామముచెంత, నిల్పిన = ప్రతిష్ఠించిన, కంబమున్ = శాసనస్తంభమును, సింహభూధరప్రభుతిరునాళ్లకున్ = సింహాచలస్వామియైన నరసింహస్వామియొక్క యుత్సవములకు, దిగుసురప్రకరంబు= చనుదెంచు దేవతలగుంపు, కళింగమేదినీవిభునపకీర్తికజ్జలము = కళింగరాజు యొక్క యపయశ మనుమసిని, నిచ్చలున్=ఎప్పుడును.

తా. కృష్ణరాయలు తనవిజయవార్తలను జెక్కించి పొట్నూరియొద్ద నిల్పిన పొడవయిన జయధ్వజరూపమగు శాసనశిలను, సింహాచలనరసింహ

స్వామియుత్సవములను గాంచుటకు స్వర్గమునుండి వచ్చుదేవత లెప్పుడును జేరువఁ గాంచి కళింగరాజునపకీర్తి యనుమసి రాసి చదువుచుందురు.

అపకీర్తిని నలుపుగను గీర్తిని తెలుపుగను గవులు వర్ణించుట ప్రసిద్ధము. శాసనశిలలకు మసిరాసి చదువుదురు. గజపతియపకీర్తియే శాసనపఠనమున కనువగుమసి. శాసనశిలాస్తంభము తాళసన్నిభ మగుటచేఁ బఠనము భూమికి దిగుదేవతలకె సుసాధ్య మగుచున్నది.

మహాస్రగ్ధర. ఎకరాలన్ మండువాసాహిణములఁ గలభద్రేభ
సందోహవాహా, ప్రకరంబున్ గొంచుఁ దత్తత్ప్రభువులు
పనుపన్ రాయబారుల్ విలోకోత్సుకులై నిత్యంబు శ్రీ
కృష్ణునియవసరముల్ చూతు రందంద కొల్వొందక యా
ప్రత్యూష మాసంధ్యము పనివడి తన్మందిరాళిందభూమిన్.

టీ. తత్తత్ప్రభువులు = ఆయారాజులు, పనుపన్ = పంపఁగా, ఎకరాలన్ = మొగసాలలయందును, మండువాసాహిణములన్ = ఎత్తుగాఁ గట్టఁబడిన గుఱ్ఱపుశాలలందును, కల, భద్రే... ప్రకరంబున్-భద్రేభ = భద్రజాతియేనుగుల యొక్కయు, వాహ=గుఱ్ఱములయొక్కయు, ప్రకరంబున్ = సమూహమును, కొంచున్=తోకొని, నిత్యంబున్=ఎప్పుడును, రాయబారుల్=రాయబారము నడపువారు, కొల్వొందక=దర్శనము దొరకక, ఆప్రత్యూషము = తెల్లవాఱినది మొదలు, ఆసంధ్యము=ప్రొద్దుక్రుంకువఱకును, పనివడి=ప్రయత్నపడి, తన్మందిరాళిందభూమిన్ = ఆకృష్ణరాయలమందిరపుముంగిట, విలోకోత్సుకులై = చూడ నాస కలవారై, అందంద=ఎడనెడ, శ్రీకృష్ణుని యవసరముల్ = శ్రీకృష్ణరాయల (శ్రీకృష్ణమూర్తియొక్క) సమయములను, చూతురు = ప్రతీక్షింతురు.

గజజాతులు మూఁడు భద్రము, మందము, మృగము అని. ఉత్తమమైనది భద్రజాతిగజము. మండువాయన దూలములసరియెత్తున స్తంభముల మీఁదికి వచ్చిన గుఱ్ఱపుశాలలని శ్రీగారి ప్రతియందు దర్శము గలదు.

తా. ఇతరరాజులు పంపినరాయబారులు కానికగాఁ గొనివచ్చిన భద్రగజములను, ఉన్నతాశ్వములను దోడ నుంచుకొని శ్రీకృష్ణరాయలదర్శనము దొరకమిచే నగరివాఁకిట ప్రొద్దుననుండి సాయంకాలమువఱకు ననుదినము దర్శనమునకు సమయము వేచికొనియుందురు. స్వభావోక్త్యలంకారము.

చ. మదకలకుంభికుంభనవమౌక్తికముల్ గనుపట్టు బట్టమై
వదలక కృష్ణరాయకరవాలమునన్ దగుధారనీట న
భ్యుదయమునొంది శాత్రవులపుట్టిమునుంగఁగ ఫేనపంక్తితోఁ
బొదిగొనిపైపయిన్ వెడలుబుద్బుదపంక్తులువోలెఁబోరులన్.

టీ. పోరులన్ = యుద్ధములందు, కృష్ణరాయ(లయొక్క), కరవాలమునన్ = కత్తియందు, తగుధారనీటన్ = ఒప్పునట్టివాయి యనెడు నీటియందు, శాత్రవులపుట్టి మునుంగఁగన్ = శత్రురాజులపుట్టి, (పుట్టియన సంగడియనుట ప్రమాదము. ప్రవాహమునందు మనుష్యులు దాటుటకు బద్దలతోఁ బెద్దబుట్టయల్లి యందు నీరుదిగకుండుటకై చుట్టును జర్మముతో మూయుదురు. ఇందు మనుష్యులనుంచి యేఱుదాటింతురు. చుట్టు బరువు సమానముగ లేనిచో నిది మున్గుచు) మునిఁగిపోఁగా, (దశకూలిపోఁగా) కార్యములుచెడి యాపదలు క్రమ్ముపట్టున నీలోకోక్తి యుపయోగింపఁబడును. అభ్యుదయమున్, ఒంది = అభివృద్ధిచెంది, ఫేనపంక్తితోన్ = నురువుతెట్టులతో, పొదిగొని = కలిసి, పైపయిన్ = మీఁదమీఁద, వెడలుబుద్బుదపంక్తులువోలెన్ = ఉప్పతిల్లు నీటిబుగ్గలప్రోవువలె, మదకలకుంభికుంభనవమౌక్తికముల్ = మదముగొన్న యేనుఁగుల కుంభస్థలములందలి క్రొమ్ముత్తెములు, కనుపట్టున్.

ముత్యములు ఏనుఁగులకుంభస్థలములందుఁగూడ జనించును.

"కరీంద్ర జీమూత వరాహ శంఖ మత్స్యాహి శుక్త్యుద్భవవేణుజాని,
ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి."

(బృహత్సంహిత.)

తా. పోరులందుఁ గృష్ణరాయలచే నఱకఁబడిన యేనుఁగులకుంభస్థలముల నుండి వెల్వడు క్రొమ్ముత్తెము లాతనిఖడ్గధార యను ప్రవాహమున శత్రువుల పుట్టి మున్గఁగా (ప్రయత్నము లంకరింపఁగా) నురువువిండుతో వెడలునీటి బుగ్గలువోలెఁ గానిపించును. నీటిలో నొకవస్తువు మున్గినప్పుడు నురువును బుడగలును వెడలుట స్వాభావికము. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము, అతిశయోక్తి వీని కంగాంగిభావసంకరము.

సీ. వేదండభయదశుండాదండనిర్వాంత
వమధువుల్ పైఁ జిల్కువారి గాఁగఁ
దత్కర్ణవిస్తీర్ణతాళవృంతోద్ధూత
ధూళి చేటలఁ జల్లుదుమ్ము గాఁగ
శ్రమబుర్బురత్తురంగమనాసికాగళ
త్ఫేంకంబు పై చుకర్దమము గాఁగఁ
గుపితయోధాతిప్తఘనంత కాంతారఖే
లనములు దండఘట్టనలు గాఁగఁ
తే. జెనఁటిపగఱప్రతాపంబుచిచ్చు లార్పు
కరణి గడిదేశములు చొచ్చి కలఁచి యులఁచు
మూరురాయరగండాంకవీరకృష్ణ
రాయభూభృద్భయంకర ప్రబలధాటి. 42

టీ. మూరు... ధాటి-మూరురాయరగండ = గజపతి, అశ్వపతి, నరపతులనుమువ్వురురాజులను బరిమార్చినవాఁ డను, అంక = బిరుదనామముగల, వీర=వీరుఁడగు, 'కృష్ణరాయభూభృత్ = కృష్ణరాయప్రభువుయొక్క, భయంకర=వెఱపుఁగూర్చు, ప్రబల=ఉత్కటమయిన, ధాటి = దాడి, వేదండ... మధువుల్ = వేదండ=ఏనుఁగులయొక్క, భయద=భయమునిచ్చు, శుండాదండ = దండములవంటి తుండములనుండి, నిర్వాంత=వెలికిఁ జిమ్మఁబడిన, వమధువుల్ = తుంపురులు, పైన్ = మీఁద, చిల్కువారి = చల్లునట్టినీరు, తత్కర్ణ...

ధూళి-తత్=వానియొక్క, కర్ణ=చెవులనెడి, విస్తీర్ణ=పెద్దవియగు, తాళవృం
విసనకఱ్ఱలచేత, ఉద్ధూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, ధూళి=పరాగము, శ్రమ
పంకంబు-శ్రమ=అలసటచే, ఖుర్బురత్=ఖురఖురమను, తురంగమ=గుఱ్ఱ
యొక్క, నాసికా=ముక్కులనుండి, గళత్ = తొరఁగు, పంకంబు=మల
కర్దమము=బురుద, కుపిత...లనములు - కుపిత=కోపించిన, యోధ=వీరు
ఆక్షిప్త=చిమ్మఁబడిన, కుంతకాంతార=వెదురుపొదలవంటి యీఁటెలయొక
ఖేలనములు=విహారములు, దండఘట్టనలు=కఱ్ఱలదెబ్బలు, చెనఁటి...చిచ్చు
చెనఁటి=దుర్మార్గులైన, పగఱ=శత్రులయొక్క, ప్రతాపంబు చిచ్చులు=
క్రమమనునిప్పులను, ఆర్పుకరణిన్ = చల్లార్చునట్లు, గడిదేశములన్ =
హద్దుదేశములను, అలఁచున్ = కలఁతపెట్టును.

గడియన సరిహద్దనుటకు

క. "పరగును సీమావాహిని, విరజయనఁగ నచట్నొకటి విమలామృతని
ర్ఝరపూరయగుచు నది గడి, పరమపదమునకు భవప్రపంచంబునకున్."
(పరమయోగివిలాసము. ఆ

కృష్ణదేవరాయలధాటి ప్రబలము భయంకరము గానఁ జెనఁటిపగ
ప్రతాపవహ్ని నార్పుటయుం భయంకరక్రియగాఁ జెప్పఁబడెను. రాఁ
విజయయాత్రలందు గజసైన్యము ఆశ్వికసైన్యము కాల్బంట్లు విజయా
పాటుపడుచుండిరని భావము.

తా. శ్రీకృష్ణరాయలు దాడి వెడలినప్పుడేన్గులు తుండముల
చిమ్ము తుంపురులును, నవి చెవుల వీచుకొనుటచే రేఁగెడు దుమ్మును, గుఱ్ఱ
ముక్కులనుండి జాఱుమలమును, భటులు ప్రయోగించునీఁటెలదెబ్బ
నాతనిశత్రురాజుల ప్రతాపాగ్ని నిజల్లార్చుటకుఁ బైఁజల్లునీరుగను, జేట
గుప్పుమన్నగను, పైఁగప్పు బురుదగను, నవ్వాల ఘట్టించుకఱ్ఱదెబ్బల
నయ్యెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము.

షష్ఠ్యంతములు.

క. ఏవంవిధగుణవంతున, కావల్గత్తురగబహువిధారోహకళా
రేవంతునకతిశాంతున, కావిష్కృతకీర్తిధవళితాశాంతునకున్.

టీ. ఏవంవిధగుణవంతునకున్ = ఇట్టిగుణములుకలవానికిని, ఆవల్గ... ంతునకున్-ఆవల్గత్ = అంకెటచు దుముకాఁడు, తురగ=గుఱ్ఱములయొక్క, హువిధ=పెక్కు తెఱఁగులైన, ఆరోహకళా=ఎక్కెడుమెలకువలందు, రేవంతు కున్=అశ్వశిక్షకుఁ డగువానికిని, ఆవిష్కృ...తునకున్ - ఆవిష్కృత = వ్యాపింపఁజేయఁబడిన, కీర్తి(చే), ధవళిత=తెల్లనివిగాఁజేయఁబడిన, ఆశాంతు కున్=దిగంతములుగలవానికిని, పైనాల్గవపద్యమువఱకును శేషాన్వయము. నాల్గుకంటె నెక్కువపద్యముల శేషాన్వయ మున్నఁ గుళక మందురు.

కృష్ణదేవరాయ లశ్వవిద్యయందు మిగులఁ గుశలుఁ డనియు మిక్కిలి ర్తిశాలి యనియుఁ భావము.

. పుంఖానుపుంఖసైంధవ, రింఖాసంఘాతజాతరేణూగ్రతమో
రింఖద్రిపునృపదహార, ప్రేంఖదసుగ్రసనజఠరభృత్యసిఫణికిన్.

టీ. పుంఖా...ఫణికిన్-పుంఖానుపుంఖ = ఎడతెగని, సైంధవ=గుఱ్ఱ ములయొక్క, రింఖా=గిట్టలయొక్క, సంఘాత = గట్టితాఁకుడులవలన, జాత= పుట్టిన, రేణు=దుమ్మునెడు, ఉగ్ర=భయంకరమైన, తమః = చీఁకటియందు, ంఖత్=తబ్బిబ్బగుచున్న, రిపునృప = శత్రురాజులయొక్క, దహార=హృద యములందు, ప్రేంఖత్=చలించుచున్న, అసు=ప్రాణములయొక్క, గ్రసన = మ్రింగుటచే, జఠర=పొట్టయొక్క, భృతి=నిండించుకొనుటగల, అసి = కత్తి యనెడు, ఫణికిన్ = పాముగలవానికిని.

పుంఖానుపుంఖ మన బాణముపిడివెంట బాణముపిడి పోవునటుల సంగర మున బాణములు వేయుట - ఎడతెగక యనునర్థమున దీనిని ధారాళముగ వాడుచున్నారు.

తా. ఎడతెగక గుంపులుగుంపులుగాఁ దోతెంచుగుఱ్ఱములగిట్టల త్రొక్కుడులచే రేఁగినధూళి యను చీకటిలోఁ దబ్బిబ్బులు పడుశత్రురాజులప్రాణముల నాతనిఖడ్గమనుపాము మ్రింగి పొట్టనించుకొనును. గుఱ్ఱపుసేనలతో దండెత్తి శత్రురాజులఁ జంపినాఁ డనుట. అలం. రూపకము.

క. అవిరళవితరణవిద్యా
నవరాధేయునకు సజ్జనవిధేయునకుఁ
గవితాస్త్రీలోలునకుఁ
ఖవిటంకనటద్యశోబ్ధికల్లోలునకున్. 45.

టీ. అవిర...యునకు-అవిరళ - ఎడతెగని, వితరణవిద్యా = దానవిద్యయందు, నవరాధేయునకుఁ = అభినవకర్ణునకును, సజ్జనవిధేయునకుఁ =పండితులయెడ నడఁకువగలవానికిని, కవితా స్త్రీలోలునకుఁ=కవిత యనెడు నెలఁతయం దాసక్తిగలవానికి, ఖవి...లునకుఁ—ఖవిటంక = ఆకాశాగ్రభాగములందు, నటత్=చరించు, యశోబ్ధి=కీర్తి సముద్రముయొక్క, కల్లోలునకుఁ= తరంగములుగలవానికి, ఆకాశమెల్లను వ్యాపించిన కీర్తిగలవాఁ డనుట.

ఆకాలమునఁ గర్ణుఁడౌదార్యమునం దెంతపేరెన్నికఁ గాంచెనో యీకాలమున రాయ లంత పేరెన్నికఁ గాంచెను. కాన కృష్ణరాయలు నవరాధేయుండు "సన్నక్షత్రే విద్యమానే పండితే" అను నిఘంటూక్తిచే "సజ్జన" అనుచో పండితులని చెప్పుటయే సమంజసము.

క. దిగధీశాసహ్యాధగ, ద్ధగితేద్ధరుచిప్రతాపతపనస్ఫురణ
స్థగితద్యుమణికినిమిషా,ర్ధగృహీతకళింగరాజతనయాగ్రణికిన్.

టీ. దిగధీ...మణికి-దిగధీశ = దిక్పాలురకు, అసహ్యా = సహింపరాని, ధగద్ధగిత = ధగధగాయమానమైన, ఇద్ధ = ఒప్పిదమగు, రుచి = కాంతిగల, ప్రతాపతపన=పరాక్రమ మనుసూర్యునియొక్క, స్ఫురణ = ప్రకాశముచే, స్థగిత=మాటుచేయఁబడిన, ద్యుమణికిఁ = సూర్యుఁడు గలవానికి. నిమి...

గ్రణికిన్—నిమిషార్ధ = అరనిముసములో, గృహీత = పట్టుకొఁబడిన, కళింగ (రాజుయొక్క) తనయా గ్రణికిన్ = శ్రేష్ఠుఁడగుకుమారుఁడు కలవానికిని, ప్రతాపము తీవ్రతయందు సూర్యునిమించినది కాన సూర్యబింబమును మాటు పఱుపఁ గలిగెను. అరనిముసములోఁ గళింగరాజును బట్టుకొనుట రాయల విక్రమసాహస బలవీర్యాదులను వెల్లడించును.

క. కరుణాకర వేంకటవిభు, చరణస్మరణ ప్రసంగసంగతమతి కీ
శ్వరనరసింహామహీభృ,ద్వరనందనకృష్ణ రాయ ధరణీపతికిన్.

టీ. కరుణాకర-కరుణా=దయకు, ఆకర=గనియయిన, వేంకటవిభు = వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క, చరణ = పాదములయొక్క, స్మరణప్రసంగ = స్మరించుటగల సంభాషణమందు, సంగత = అంటిన, మతికిన్=బుద్ధి గల వానికి, ఈశ్వరనరసింహామహీభృత్ = ఈశ్వరరాజుకుమారుఁడైన నరసింహ రాయనికి, వరనందన=పుత్త్రశ్రేష్ఠుఁడైన, కృష్ణరాయధరణీపతికిన్.

కృష్ణదేవరాయలు తిరుపతివేంకటేశ్వరులసేవకుఁడనియుం భక్తుఁడనియుం నాఁటనితిరుపతిశాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. రాయలకుఁ దిరుపతివేంక టేశ్వరుఁ డిష్టదైవ మని భావము.

ప్రథమాశ్వాసము.

కథాప్రారంభము

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పఁ బూనినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునకుఁ గథాక్రమం బెట్టి దనిన జైమినిముని స్వాయంభువమనుకథాశ్రవణానంతరంబున మీఁద నెవ్వండు మను వయ్యె నెఱింగింపు మనవుడుఁ బక్షులు మార్కండేయుండు క్రోష్టుకికిఁ జెప్పినప్రకారంబున నిట్లని చెప్పఁ దొడంగె 48

టీ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగాన్ = శ్రేయః పరంపర కభివృద్ధియగునట్లు, నాయొనర్పన్ బూనిన= నేను రచింపఁదొడఁగిన, మహాప్రబంధమునకున్ = సమస్తవర్ణనావృతమగు మహాకావ్యమునకు, కథాక్రమము = కథయొక్క వరుస, ఎట్టిదనినన్ = ఏవిధముగా నుండుననన, జైమినిముని= జైమినియను ఋషీశ్వరుఁడు, స్వాయంభువ...రంబు - స్వాయంభువ మను(వుయొక్క), కథా=కథయొక్క, శ్రవణానంతరంబునన్ = వినుట యైనపిదప, ఎవ్వండుమను వయ్యెన్ = ఏమహామహుఁడు మనువయ్యెనో, ఎఱిఁగింపుము. అనవుడు = అనియడుగఁగా, పక్షులు= ధర్మపక్షులు, మార్కండేయమహాముని, చెప్పిన ప్రకారంబునన్, ఇట్లని, చెప్పందొడంగెన్ = చెప్పుటకు మొదలుపెట్టెను.

మ. వరణాద్వీపవతీతటాంచలమునన్ వప్రస్థలీచుంబితాంబరమై సౌధసుధాప్రభాధవళితప్రాలేయరుఙ్మండలీ, హరిణాంబైయరుణాస్పదం బనఁగ నార్యావర్తదేశంబునన్, బుర మొప్పున్ మహికంఠహారతరళస్ఫూర్తిన్ విడంబింపుచున్. 49

టీ. ఆర్యావర్త దేశంబునన్ = ఆర్యావర్త (వింధ్యపర్వత హిమవత్పర్వతములనడిమిదేశము) మనుదేశమునందు. వరణాద్వీపవతీతటాంచలమునన్ = వరణానదియొడ్డువద్దను, వప్ర...బరమై-వప్రస్థలీ = ప్రాకారప్రదేశముచే, చుంబిత = తాఁకఁబడిన, అంబరమై = ఆకాశముగలదై, సౌధ...ణంబై = సౌధ = మేడలమీఁది, సుధా = సున్నముచే, ధవళిత = తెల్లఁగాఁ జేయఁబడిన, ప్రాలేయరుక్ = చంద్రుని యొక్క, మండలీ = మండలమందలి, హరిణంబై = జింకగలదై, మహీకంఠహారతరళస్ఫూర్తిన్ - మహీ = భూమియొక్క, కంఠ = మెడయందలి, హార(మునందలి), తరళ = నడిమిపెద్దమణియొక్క, స్ఫూర్తిన్ = ప్రకాశమును, విడంబింపుచున్ = సరిపోలుచు, అరుణాస్పదంబనఁగన్ = అరుణాస్పదమను పేరుతో, పురము = పట్టణము, ఒప్పున్ = ఒప్పిదముగా నుండును.

నదీతటమున నుంటచే నివాసయోగ్యమనియు వప్రస్థలీచుంబితాంబరమనుటచే వైరిదుర్భేద మనియు గ్రాహ్యము. ప్రాలేయరుఙ్మండల మనుటచే సంపూర్ణచంద్రుఁ డనుట. కాననే యందు హరిణలాంఛనము బాగుగాఁ గనిపించును. హరిణాంకమును దెల్లఁగాఁ జేయుటచే మేడలధావళ్యము ఔన్నత్యము సూచితము. తరళస్ఫూర్తి యనుటచే భూమండలమునందలి సమస్తనగరములను మించియుండె ననుట.

తా. ఆర్యావర్తదేశమున వరణానదియొడ్డున నాకాశము నంటుకోట గోడయును, చంద్రమండలమును రాయునంత యెత్తును, నందలి జింకను సయితము తెల్లఁగాఁ జేయఁజాలు తెల్లని పాలగచ్చునిగనిగయును గల మేడలును గలిగి భూదేవి తాల్చినహారమునడిమిపతకమో యనున ట్లరుణాస్పదమనుపుర మొకటి కలదు. అలం. అతిశయోక్తి, ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ.

సీ. అచటివిప్రులు మెచ్చ రఖిలవిద్యాప్రౌఢి
ముదిమడిదప్పిన మొదటివేల్పు

నచటిరాజులు బంటు నంపి భార్గవు నైన
బింకానఁ బిలిపింతు రంకమునకు
నచటి మేటికిరాటు లలకాధిపతి నైన
మును సంచి మొద లిచ్చి మనుప దక్షు
లచటినాలవజాతి హాలముఖాత్తవిభూతి
నాదిభిక్షువు భైక్ష మైనమాన్పు
తే. నచటి వెలయాండ్రు రంభాదు లైన నోరయఁ
గా సెకొంగున వారించి కడపఁ గలరు
నాట్య రేఖాకళాధురంధరనిరూఢి
నచటఁ బుట్టినచిగురుఁ గొమ్మైనఁ జేవ. 50

టీ. అఖిలవిద్యాప్రౌఢిన్ = ఎల్లవిద్యలయందలి నేర్పుచే, ముదిమది ప్పిన మొదటివేల్పున్ = ముసలితనముచే మతిమళ్లిన బ్రహ్మదేవుని, అచటి ప్రులు=ఆనగరమునందలి బ్రాహ్మణులు, మెచ్చరు = మెచ్చుకొనరు, (ఆనగ మునందలి బ్రాహ్మణులు సమస్తవిద్యలు నేర్చినవా రగుటచే బ్రహ్మనుగూడఁ త్తవిభ్రమముగల ముదుసలివాఁ డని సరకుచేయరు) అచటిరాజులు= ఆనగర ందలి క్షత్రియులు, బంటునంపి = భటుని బంపి, భార్గవునైనన్ = పరశు ాముమైనను, బింకానన్ = గర్వముతో, అంకమునకున్=చేరువకు (సర్వ త్రియవినాశకుఁడైన పరశురాముని సయితము బంటును బంపి దగ్గఱకుఁ లిపించుకొనఁగల సామర్థ్యము గలవా రనుట,) కిరాటులు = కోమటుల్లు, లకాధిపతినైనన్=కుబేరునైనను, మును=ముందుగా, సంచిమొదలు = మూల నము, ఇచ్చి, మనుపన్=రక్షించుటకు, దక్షులు=నేర్పరులు (ధనవంతులలోఁ చేరుఁడే యగ్రగణ్యుఁడు. అతనిని సంచిమొద లొసంగి బ్రదికింపఁగ రివైశ్యులసంపదతిశయమును దెలియఁజేయును, నాలవజాతి = శూ ులముఖాత్తవిభూతిన్ = నాఁగేటి మొనచే నార్జింపఁబడిన క్షువు భైక్షమైనన్ = మొదటిబిచ్చమెత్తువాఁ డగ

మెత్తుటనైనను,) మాన్పుక్ = నివారింపఁజేయుఁను. (శూద్రులు పంటఁ బండించి భాగ్యముల గడించి సత్పాత్రదానము గావించుటలో సుప్రసిద్ధు లని భావము,), వెలయాండ్రు = వేశ్యలు, నాట్యరేఖా...నిరూఢిక్ - నాట్యరేఖా=నృత్యచాతురియను, కళా = విద్యయందు, ధురంధర = బరువు మోసిన (సంపూర్ణముగా నలవడిన) నిరూఢిక్=నేర్పుచే, రంభాదులైనక్ = రంభ మొదలగు నప్సరస్స్త్రీలయినను, ఒరయక్ = ఎదురొ్కను నెడ, కాసె కొంగునక్=వెన్కకు దోఁపుకొను చీరచెంగుచేత, కడపఁగలరు = తిరుగఁగొట్టఁగలరు. చిగురుఁగొమ్మైనక్ = లేఁతకొమ్మ యయినను, చేవ= గట్టితనముగలది. అలం. అతిశయోక్తి.

దత్తమండలమునందుఁ జివురుచెట్టను నొకజాతిచెట్టు గలదు. ఎంత ముదిరినను దానఁ జేవయుండదు. గాన నచటఁ బుట్టినఁజివురుకొమ్మైన చేవ యనుచో నాపురమునఁబుట్టిన చివురుచెట్టునఁ బుట్టినకొమ్మయుఁ జేవతో నుండునను భావము సమంజసము.

రామాభ్యుదయములోని, చిగురుకొమ్మయుం జేవల్, వసుచరిత్రములోని చిగురుగొమ్మ చేవయుం నిట్టిద.

ఉ. ఆపురిఁ బాయకుండు మకరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి భా
షాపరశేషభోగి వివిధాధ్వరనిర్మలధర్మకర్మదీ
క్షాపరతంత్రుఁ డంబురుహగర్భకులాభరణం బనారతా
ధ్యాపనతత్పరుండు ప్రవరాఖ్యుఁ డలేఖ్యతనూవిలాసుఁడై.

టీ- మకరాంకశశాంకమనోజ్ఞమూర్తి = మన్మథునివలెను జంద్రునివలెను మనోహరమైన యాకారముగలవాఁడు, భాషాపరశేషభోగి = వాక్కునందు రెండవయాదిశేషుఁ డగువాఁడు, వివి...తంత్రుఁడు-వివిధ = పలుతెఱఁగులైన, అధ్వర = యజ్ఞములయొక్కయు, నిర్మలకర్మ=పుణ్యకర్మముల యొక్కయు, దీక్షా=నియమములకు, పరతంత్రుఁడు = అధీనుఁడగువాఁడును,

అంబురుహగర్భకులాభరణంబు = బ్రాహ్మణకులమున కలంకారమగువాఁడును, అనా...రుండు - అనారత=ఎప్పుడును, అధ్యాపన = వేదాధ్యయనము చేయించుటయందు, తత్పరుండు=ఆసక్తిగలవాఁడు, ప్రవరాఖ్యుఁడు = ప్రవరుఁడను పేరుగలవాఁడు, ఆలేఖ్యతనూవిలాసుఁడై = (చిత్తరువులందు) వ్రాయ నలవిగాని శరీరసౌందర్యముగలవాఁడై, పాయక = విడువక, అపురిన్, ఉండును.

అలం. ఉపమ. రూపకము.

ఆకారవిద్యానిష్ఠాభిజాత్యములయం దసమానుఁడు. అంబురుహగర్భకులాభరణ మనుటవలనఁ బూర్వోక్త సుగుణాతిశయముచే సెట్టిలోపము లేకనుండె ననుట.

ఆ. వానిచక్కఁదనము వైరాగ్యమునఁ జేసి
కాంక్ష సేయుజారకామినులకు
భోగబాహ్యమయ్యెఁ బూచినసంపెంగ
పొలుపు మధుకరాంగనలకుఁ బోలె.

టీ. వైరాగ్యమునఁ జేసి = విరక్తభావమువలన, కాంక్షసేయు = కోరునట్టి, జారకామినులకున్ = అంకుటాండ్రకు, పూచినసంపెంగపొలుపు = వికసించినసంపెంగపూవుయొక్క బాగు, మధుకరాంగనలకుఁ బోలెన్ = తుమ్మెదలకువలె, భోగబాహ్యము=అనుభవమునకుఁ దక్కనిది, అయ్యెన్.

సంపెంగఁదావిని తుమ్మెద లొల్లకపోవుట ప్రసిద్ధము. ఇటఁ బ్రవరుఁడు సంపెంగపూవు. పరపురుషునియందాసక్తమై తిరుగుజారకామినులు తుమ్మెదజవరాండ్రు. సంపెఁగను దుమ్మెద లొల్లమికి

శా. "నానాసూనవితానవాసనల నానందించుసారంగ మే
లా నన్నొల్ల దటంచుగంధఫలి..." (వసు.)

శ్లో. "చరన్వనాంతే నవమంజరీషు, న షట్పదో గంధఫలీ న జిఘ్రతి
సా కిం న రమ్యా స చ కిం న రంతా, బలీయసీ కేవలమీశ్వరేచ్ఛా."

తా. వికసించినసంపెంగపూవువికాసము, ఆఁడుతుమ్మెదల యనుభవ మునకుఁ దక్కనట్లు విప్రయేచ్ఛ లేనివాఁ డగుటచే నా ప్రవరునిచక్కఁదనము జారకామిను లెంత యపేక్షించినను ననుభవింప నలవిగాని దయ్యెను. అలం. ఉపమ.

ఉ. యౌవనమందు యజ్వయు ధనాఢ్యుఁడు నై కమనీయకౌతుక
శ్రీవిధిఁ గూఁకటుల్ గొలిచి చేసినకూరిమిసోమిదమ్మ సౌ
ఖ్యావహ యై భజింప సుఖు లై తలిదండ్రులుగూడి దేవియుఁ
దేవరవోలెనుండి యిలు దీర్పఁగఁ గాఁపుర మొప్పు వానికిన్.

టీ. యజ్వయుఁన్ = యజ్ఞముచేసినవాఁడును, ధనాఢ్యుఁడును = ధన వంతుఁడును, కమనీ...విధిన్ - కమనీయ=కోరఁదగిన, కౌతుకశ్రీ = కుతూహ లపుసంపదయొక్క, విధిన్ = రీతితో, కూఁకటుల్=పిల్లజుట్లను, కొలిచి = కొల్తపెట్టి (ఇరువురివయస్సు ఇంచుమించుగా సమాన మని నిశ్చయించికొని) చేసిన=(పెండ్లి) చేసిన, కూరిమిసోమిదమ్మ = ప్రేమపుసోమిదేవి, సోమిదమ్మ. ఇది సోమిదేవియొక్క వికృతిరూపము. సౌఖ్యావహ యై = సుఖమును గూర్చు నదియై, భజింపన్ = సేవచేయుచుండఁగా. సుఖులై=సుఖవంతులై, కూడి = కలసి, దేవియుఁన్ దేవరవోలెన్ = పార్వతీపరమేశ్వరులవలె, ఇలుదీర్పఁగన్= ఇంటిపనులను జక్కఁబెట్టుచుండఁగా, కాఁపురము = సంసారము, వానికిన్ = ఆ ప్రవరునకు, ఒప్పున్.

పార్వతీపరమేశ్వరు లనాదిదంపతులు మిగులవృద్ధులగు ప్రవరాఖ్యుని జననీజనకులు పార్వతీపరమేశ్వరులవలె నీడుజోడుగ మహామహిమతో నుండి రనుట.

తా. ఆ ప్రవరుఁడు పిన్ననాఁటనే యజ్ఞముచేసి ధనవంతుఁడై యీడు జోడుగా నున్న తనప్రియభార్య సుఖపెట్టుచు సేవించుచుండఁగాఁ బార్వతీ పరమేశ్వరులవలెఁ దల్లిదండ్రులు క్షేమమున నుండి గృహకృత్యము చక్కఁ బెట్టుచుండఁగా సౌఖ్యమునఁ గాఁపురము చేయుచుండెను.

సీ. వరణాతరంగిణీదరవికస్వరనూత్న
కమలకషాయగంధము వహించి
ప్రత్యూషపవనాంకురములు పైకొను వేళ
వామనస్తుతిపరత్వమున లేచి
సచ్ఛాత్త్రుఁ డగుచు నిచ్చలు నేఁగి యయ్యేట
నఘమర్షణస్నాన మాచరించి
సాంధ్యకృత్యముఁ దీర్చి సావిత్రి జపియించి
సైకతస్థలిఁ గర్మసాక్షిఁ గొలిఁగి
తే. ఫలసమిత్కుశకుసుమాదిబహుపదార్థ
తతియు నుదికినమడుఁగుదోవతులుఁ గొంచు
బ్రహ్మచారులు వెంట రా బ్రాహ్మణుండు
వచ్చు నింటికిఁ బ్రజ దన్ను మెచ్చి చూడ. 54

టీ. వర...థము-వరణాతరంగిణీ = వరణానదియందలి, దరవికస్వర = ఇంచుకవిడఁబాఱిన, నూత్న = క్రొత్తవగు, కమల = తామరపూలయొక్క, కషాయ=ఒగరైన, గంధముక్ =వాసనను, వహించి = ధరించి, నదులయందుఁ దామరపూవులున్నటులఁ జెప్పుట కవిసమయము. నూత్నకమలములన నానాఁడె విచ్చనారంభించిన తామరపూలు. అవి కొంచెము విచ్చినవిగాన తావి ముమ్మరముగ నుంటచే మంచితావితోఁగూడ నొప్పుచున్నవనుట. కషాయమన సుగంధమనుటకు—"కషాయో రసభేదేఽపి నిర్యాసేచ విలేపనే, అంగరాగేచ నస్త్రీ స్యాత్ సురభౌ లోహితే త్రిషు. మేదిని." ప్రత్యూషపవనాంకురములు = వేకువవేళయందలిలేగాలులు, పైకొను వేళన్ = మేనుతాఁకు సమయమున, వామనస్తుతిపరత్వమునన్ = వామనమూర్తియొక్క ధ్యానమునందలి యాసక్తిచేత, లేచి=శయ్యను విడిచిలేచి, ప్రాతఃకాలమున నిదుర సెజ్జనుండి లేచునపుడు విష్ణుమూర్తిని స్మరించుచుండునని భావము. సచ్ఛాత్త్రుఁడు = శిష్యులతోఁ గూడుకొన్నవాఁడు, నిచ్చలున్ = ఎప్పుడును, ఏఁగి=పోయి, అయ్యేటన్ =

ఆవరణానదియందు, అఘమర్షణస్నానము = పాపమును బోఁగొట్టు (అఘమర్షణ మంత్రములజపించుచుఁ జేయు) స్నానమును, సాంధ్యకృత్యము=సంధ్యావందనమును, సావిత్రిన్=గాయత్రిని, సైకతస్థలిన్=ఇసుకతిన్నెపై, కర్మసాక్షికిన్=సూర్యునకు, ఫల...తతియుఁన్-ఫల=పండ్లు, సమిత్=సమిధలు, కుశ=దర్భలు, కుసుమ=పూవులు, ఆది=మొదలగు, బహుపదార్థతతియున్ = పెక్కువస్తువుల సమూహమును, మడుఁగుదోవతులు = మడివస్త్రములు, కొంచున్ = తీసికొని, బ్రహ్మచారులు = వడుగులగు విద్యార్థులు, వెంటరాన్ = వెంబడివచ్చుచుండ బ్రాహ్మణుండు=ప్రవరాఖ్యుఁడు, ప్రజ=జనులు, తన్నున్, మెచ్చిచూడన్= మెచ్చుకొనిసందర్శించుచుండ, ఇంటికిన్ వచ్చును = ఇంటికరుదెంచును.

శా. శీలంబున్ గులమున్ శమంబు దమమున్ జెల్వంబు లేఁబ్రా
యమున్, బోలన్ జూచి యతండె పాత్రుఁడని యేభూపాలుఁ
డీవచ్చినన్, సాలగ్రామము మున్నగాఁ గొనఁడు మాన్యక్షే
త్రముల్ పెక్కుచందాలన్ బండు నొకప్పుడున్ దఱుఁగ
దింటన్ బాఁడియున్ బంటయున్. 55

టీ. శీలంబున్ = సద్వర్తనమును, కులమున్=సద్వంశమును, శమంబున్=బాహ్యేంద్రియనిగ్రహమును, దమమున్ = అంతరింద్రియనిగ్రహమును, చెల్వంబున్=సొగసుఁదనము, లేఁబ్రాయమున్ = చిఱుతవయస్సును, పోలన్=కూడియుండఁగా, చూచి=పరికించి, (దానపరిగ్రహణమునకుఁ దగిన సమస్తయోగ్యత లీతనియెడఁగలవుగాన నితనికొసంగుట యుభయతారకమని) అతండె = ఆప్రవరాఖ్యుఁడె, పాత్రుఁడు=అర్హుఁడు, అని=అనిభావించి, ఏభూపాలుఁడు=ఏరాజైనను, ఈవచ్చినన్=ఇచ్చుటకువచ్చిన యెడల (తమకై తాము రాజులు దానమొసంగ నింటికి వచ్చిన) సాలగ్రామమున్నగాన్ = సాలగ్రామము మొదలొక్కానియుఁ, గొనఁడు = పరిగ్రహింపఁడు. మాన్యక్షేత్రముల్ = మాన్యపుభూములు, (రాజులు మొదఁగువారు గౌరవించి పన్ను

కుండ నిచ్చినభూమిని మాన్య మందురు.) పెక్కు-చందాలన్ = పలు తెఱం
లుగా, పండున్ = ఫలించును. పాఁడియుఁన్, పంటయుఁన్, ఇంటన్ =
గృహమునందు, ఒకప్పుడున్, తఱుఁగదు=కొఱఁతపడదు.

చందములు (రూ) చందాలు. బా. సూ. లులనలు పరంబగునపుడు
ణవర్ణలోపంబును పూర్వస్వరదీర్ఘంబును విభాష నగు.

తా. ప్రవరుని యోగ్యతను జూచి రాజులు నానావిధములయిన దాన
ంల నీయవత్తురు. అతఁడు ప్రతిగ్రహము పాపము గలిగించు నని నిర్దోష
మైన సాలగ్రామదానము సయితము తీసికొనకుండును. అయినను మాన్యపు
గ్రామములు తప్పక పండుచుండును గావున నతనియింటఁ బాఁడిపంటలు
కొఱఁతలేక యుండును.

క. వండ నలయదు వేవురు వచ్చిరేని
నన్నపూర్ణకు నుద్ది యానతనిగృహిణి
నతిథు లేతేర * నడికిరేయైనఁ బెట్టు
నలయుభోజ్యంబు లింట నవ్వారి గాఁగ. 56

టీ. అన్నపూర్ణకున్ = అన్నపూర్ణాదేవికి, ఉద్ది = సాటి, ఆనతని
గృహిణి=అగునట్టి యాతనిభార్య, వేవురు = వేయిమంది, వండన్ = వండి
పెట్టుటకు, అలయదు=విసువదు. అతిథులు=మార్గస్థులు, ఏతేరన్ = రాఁగా,
నడికిరేయిన్=అర్ధరాత్రమున, భోజ్యంబులు = భోజనపదార్థములు, అవ్వారి
గాఁగన్=కొదవలేకుండ, పెట్టున్=వడ్డించును.

తా. ప్రవరునిభార్య అతిథులకుఁ బెట్టిపోయుటలో నన్నపూర్ణాదేవికి
సమానురాలు. అర్ధరాత్రమునం దతిథులు వచ్చినను వారివారి కిచ్ఛ యగు
పదార్థముల నలయక పక్వమొనరించి పెట్టును.

* నడురేయియైన - బ్రౌనుదొరవారి పాఠము.

సీ. తీర్థసంవాసు లేతెంచినా రని విన్న
నెదురుగా నేఁగు దవ్వెంత యైన
నేఁగి తత్పదముల కెఱఁగి యింటికిఁ దెచ్చుఁ
దెచ్చి సద్భక్తి నాతిథ్య మిచ్చు
నిచ్చి యిష్టాన్న సంతృప్తులఁగాఁ జేయుఁ
జేసి కూర్చున్నచోఁ జేర వచ్చు
వచ్చి యిద్ధరఁ గల్గు వనధిపర్వతసరి
త్తీర్థమాహాత్మ్యముల్ దెలియ నడుగు

తే. నడిగి యోజనపరిమాణ మరయు నరసి
పోవలయుఁ జూడ ననుచు నూర్పులు నిగుడ్చు
ననుదినము తీర్థసందర్శనాభిలాష
మాత్మ నుప్పొంగ నత్తరుణాగ్నిహోత్రి.

టీ. అత్తరుణాగ్నిహోత్రి = ఆలేఁబ్రాయపుయజ్వ, అగ్నిహోత్రియన యజ్ఞానంతరము విధి ననుసరించి నియతితో నగ్నిహోత్రమున వేల్చుచుండు వాఁడు. తీర్థసంవాసులు = పుణ్యతీర్థనివాసులు, ఏతెంచినారు = వచ్చినారు, అని, విన్నన్ = ఆలకించినయెడల, దవ్వు = దూరము, ఎంతయైనన్, ఎదురుగా నేగున్, తీర్థవాసము పుణ్యప్రదముగాన నటనుండి వచ్చువారు, యోగ్యు లని ప్రవరునిభావన. ఏఁగి = ఆవిధముగా నెదురేఁగి, తత్పదములకున్ = వారియడుగులకు, ఎఱఁగి = నమస్కరించి, సద్భక్తిన్ = తిన్ననిభక్తితో, ఆతిథ్యము = అతిథిసత్కారమును, ఇచ్చున్ = ఒసఁగును. ఇచ్చి = ఇటులాతిథ్యమొసంగి, ఇష్టాన్న సంతృప్తులన్ = హితమైనభోజనముచేఁ దృప్తిచెందినవారినిగా, చేయున్ = ఒనరించును, చేసి, కూర్చున్నచోన్ = విశ్రాంతిగాఁగూర్చున్నపుడు, చేరవచ్చున్ = దగ్గఱ కరుగును. ఇద్ధరన్ = ఈభూమియి, వన...త్మ్యముల్ - వనధి = సముద్రములయొక్కయు, పర్వత = కొండలయొక్కయు, సరిత్ = నదులయొక్కయు,

మాహాత్మ్యముల్ = ప్రభావములను, తెలియన్ = తెలిసికొనుటకు, అడుగున్ = ప్రశ్నించును. అడిగి=ప్రశ్నించి, యోజనపరిమాణము = ఆమడలపరిమితిని; అతీర్థక్షేత్రములకుఁ దానున్నచోటునకుఁగల దూరమును, అరయుంన్=విచారించును. అరసి=ఆవిధమునంతయుం విచారించి, చూడన్=తాను దెలిసికొన్న పుణ్యప్రదేశములు సందర్శించుటకు, పోవలయుంన్, అంచున్, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, నిగుడ్చున్=విడుచును. నిట్టూర్పులు నిగిడించుట యసాధ్యమగు క్షేత్రసందర్శనము నెటులేని గావించి కృతార్థుఁడఁ గావలయుం నని.

క. ఈవిధమున నభ్యాగత
సేవాపరతంత్రసకలజీవనుఁడై భూ
దేవకుమారకుఁ డుండం
గా విను మొకనాఁడు కుతపకాలమునందున్. 58

టీ. ఈవిధమునన్ = పైనిజెప్పఁబడినటుల, అభ్యా...వనుఁడు-అభ్యాగత=ఆగంతుకులయొక్క, సేవా=శుశ్రూషకు, పరతంత్ర=అధీనమైన, సకలజీవనుఁడై = ఎల్లఁబ్రదుకుఁదెరువుగలవాఁడై, భూదేవకుమారకుఁడు = విప్రపుత్త్రుఁడు, ఉండంగాన్, వినుము. ఒకనాఁడు=ఒకానొకదినమునందు కుతపకాలమునందున్ = మధ్యాహ్ననంతరమున (పదునాఱుపదునేడుగడియల కాలమున)

సీ. ముడిచినయొంటికెంజడ మూయు మువ్వన్నె
మెగముతోలు కిరీటముగ ధరించి
కకపాల కేదారకటకముద్రితపాణిఁ
గుఱుచలాతాముతోఁ గూర్చి పట్టి
యైణేయ మైనయొడ్డాణంబులవణిచే
నక్కళించినపొట్ట మక్కళించి

యారకూటచ్ఛాయ నవఘుళింపఁగఁ జాలు
బడుగు దేహంబున భస్మ మలఁది
తే. మిట్టయురమున నిడుయోగపట్టె మెఱయఁ
జెవుల రుద్రాక్షపోఁగులు చవుకళింపఁ
గావికుబుసంబు జలకుండికయును బూని
చేరెఁ దద్గేహ మౌషధసిద్ధుఁ డొకఁడు. 59

టీ. ముడిచి...జడ-ముడిచిన=చుట్టచుట్టిన, ఒంటికెంజడ = ఒక్కటియగు సెట్టనిజట, మూయన్=ఆవరించునట్లు, మువ్వన్నె మెగముతోలు=పులితోలు, కిరీటముఁగన్ = కుల్లాయిగ, ధరించి=తాల్చి, జడగానరాకుండఁ బులితోలుతోఁ జేసిన కుల్లాయి పెట్టుకొనెనని భావము. కకపాల=కక్షపాలను, సన్యాసులు చంకనుదగిలించుకొను భూతిమొదలగు వస్తువులను దాఁచియుంచుకొను సంచి, కేదార...పాణిన్-కేదారకటక = పంచలోహములతోఁ జేసినకడియముచే, ముద్రిత=చిహ్నితమైన, పాణిన్=హస్తమున, కుఱుచలాతాముతోన్ = పొట్టిదగుయోగదండముతో, కూర్చి = జతపఱచుకొని, పట్టి=పట్టుకొని (కక్షపాలను తనచేతికఱ్ఱకుఁ దగిలించుకొనెను) ఐణేయము=లేడిచర్మముతోఁ జేయఁబడినది, ఒడ్డాణంబులవణిచేన్ = నడుముకట్టుయొక్కబిగిచే, అక్కళించిన పొట్టన్ = లోని కణఁచుకొన్నకడుపును, మక్కళించి = ఉబికించి, ఆరకూటచ్ఛాయన్ = ఇత్తడిరంగును, అవఘుళింపఁగన్ = మించుటకు, చాలు=తగిన, బడుగుదేహమునన్ = బక్కచిక్కినశరీరమున, భస్మము=విభూతి, అలఁది = పూసికొని, మిట్టయురమునన్ = ఎత్తైనఱొమ్మునందు, నిడుయోగపట్టె=పొడుగైన (పట్టుతోఁ జేయఁబడి జంధెమువాఱుగా మెడ నుంచుకొనఁబడు) యోగాభ్యాసవ్యంజక మగుపట్టము, మెఱయన్=ప్రకాశింపుచుండ, చెవులన్=కర్ణములందు, రుద్రాక్షపోఁగులు = రుద్రాక్షలుగ్రుచ్చిన చెవిపోఁగులు, చవుకళింపన్ = కదలుచుచెలువొందఁగా, కావికుబుసంబున్ = కావిరంగుగల చొక్కాయు

యును, జలకుండికయును = నీళ్లుగలకమండలువును, పూని, ఔషధసిద్ధుఁడు= ఓషధులసిద్ధిఁ బొందినవాఁడు (యోగి), తద్గేహము = ఆప్రవరునిగృహము, చేరెన్=ప్రవేశించెను.

తా. పులితోలుతోఁ జేయఁబడినకుళ్లాయియుఁ, బంచలోహములు చేర్చిచేసినకడియమును, గక్షపాలయును, యోగదండమును, ఆఁడుజింక తోలుతోఁజేసిన నడికట్టుపట్టెయు, యోగపట్టమును ధరించి. పసుపువన్నెగల దేహమునందు విభూతిపూసికొని, రుద్రాక్షపోఁగులు పెట్టుకొని, కావి చొక్కాయ తొడిగి నీళ్లతొడికమండులువును జేతఁబట్టినవాఁ డయి యొకసిద్ధ పురుషుఁడు ప్రవరునియింటికి వచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఇట్లు చనుదెంచుపరమయోగీంద్రుఁ గాంచి
భక్తిసంయుక్తి నెదురేఁగి ప్రణతుఁ డగుచు
నర్ఘ్యపాద్యాదిపూజనం బాచరించి
యిష్టమృష్టాన్నకలన సంతుష్టుఁ జేసి. 60

టీ. ఇట్లు = ఈవిధముగా, చనుదెంచు = వచ్చుచున్న పరమయోగీంద్రున్=ఉత్తముఁడగు యోగీశ్వరుని, కాంచి = ప్రవరుఁడు చూచి, భక్తిసంయుక్తిన్=భక్తియుప్పతిల్లుటచే, ఎదురేఁగి, ప్రణతుఁడు = నమస్కరించినవాఁడు, అగుచున్, చూచినంతన యెదురేఁగి ప్రణతుఁ డగుటచే నాగంతుకునియెడలఁ గల భక్త్యతిశయము తేటపడును. అర్ఘ్యపాద్యాదిపూజనంబు= అర్ఘ్యము పాద్యము మొదలైనవానితోఁ జేయఁబడుపూజను, కాళ్లుచేతులు కడుగుకొనుటకు నీరిచ్చి పూవులతోఁ బూజచేసి, (అర్ఘ్య.మన హస్తోదకము, పాద్య మనఁ బాదోదకము.) ఇష్టమృష్టాన్నకలనన్ = ఇష్టమగునట్టియుఁ బరిశుద్ధమైనట్టియు నన్నము నొసఁగుటచే, సంతుష్టున్ = సంతోషించినవానిఁగా, చేసి=ఒనరించి, యోగి కెట్టియాహారము అభిమతమొ యట్టిసాత్త్వికాహారము నొసంగె ననుట.

క. ఎందుండి యెందుఁ బోవుచు
నిందుల కేతెంచినార లిప్పుడు విద్వ
ద్వందిత నేఁడు గదా మ
న్మందిరము పవిత్ర మయ్యె మాన్యుఁడ నైతిన్. 61

టీ. విద్వద్వందిత=పండితులచే నమస్కరింపఁబడినవాఁడా! (తాము) ఎందుండి = ఏప్రదేశమునుండి, ఎందున్ పోవుచున్ = ఎక్కడికరుగుచు, ఇప్పుడు=ఈసమయమునందు, ఇందులకున్ = ఈప్రదేశమునకు, ఏతెంచినారలు=వచ్చినారు. నేఁడుగదా=ఈదినమునందె, మత్+మందిరము = నాయిల్లు, పవిత్రము=పరిశుద్ధము, అయ్యెన్=ఆయెను. మాన్యుఁడను = పూజనీయుఁడను (యోగ్యుల కాతిథ్య మీఁగలుగుట సుకృతాతిశయము) ఐతిన్.

మహాపురుషుల యాగమనముచే గృహము పవిత్రమగు ననుట ప్రసిద్ధము. "శ్లో. యన్మనీషిపదాంభోజరజఃకణపవిత్రితం, తదేవ భవనం."

తా. ఓయోగీంద్రుఁడా! మీ రెచటనుండి యెచటికిఁ బోవుచు నిచటికి వచ్చినారు? పెద్దలైన మీరాకచేత మాయిల్లు పరిశుద్ధ మయినది. మీదర్శనముచేత నేను బూజ్యతను వహించితిని.

క. మీమాటలు మంత్రంబులు
మీ మెట్టినయెడ ప్రయాగ మీపాదపవి
త్రామలతోయము లలఘు
ద్యోమార్గఘురాంబుపౌనరుక్త్యము లుర్విన్. 62

టీ. ఉర్విన్ = భూమియందు, మీమాటలు = మీరుపలుకువచనములు మంత్రములు=మంత్రములవలెఁ బావనములైనవి. మీ మెట్టినయెడ = మీరు త్రొక్కినచోటు, ప్రయాగ=సుప్రసిద్ధమగు ప్రయాగక్షేత్రమువంటిది. మీ పాదపవిత్రామలతోయములు=మీయడుగులు తగిలి పవిత్రమగునిర్మలజలములు, అలఘు...రుక్త్యములు-అలఘు = ఎక్కువగు, ద్యోమార్గఘుర = ఆకాశగంగ

యొక్క, అంబు=ఉదకములకు, పౌనరుక్త్యములు=అవియే ఇవి (కావుటచే వీనిని వేఱుగాఁ జెప్పుట పునరుక్తి.) అవియే యని మఱలఁ జెప్పుట ఒకమాఱు చెప్పినదానిని మఱలఁ జెప్పుట పునరుక్తి, సీపాదోదకము ఆకాశగంగవలె మిగులఁ బవిత్రమైన దని భావము.

ఉ. వానిది భాగ్యవైభవము వానిది పుణ్యవిశేష మెమ్మెయిన్
వాని దవంధ్యజీవనము వానిది జన్మము వేఱు సేయ కె
వ్వానిగృహాంతరంబున భవాదృశయోగిజనంబు పావన
స్నానవిధాన్నపానముల సంతసమందుచుఁ బోవు నిచ్చలున్.

టీ. భవాదృశయోగిజనంబు = మీవంటియోగులు, ఎవ్వానిగృహాంతరంబునన్=ఎవనియింటిలో, వేఱుసేయక=భేదముసేంచక, పావనస్నానవిధాన్నపానములన్ = పవిత్రమైన స్నానవిధిచేతను, అన్నపానముల (గైకొనుట) చేతను, నిచ్చలున్=ఎప్పుడును, సంతసము = సంతోషమును, అందుచున్ = పొందుచు, పోవున్=వెళ్లునో, వానిది=అవ్వానిదె, భాగ్యవైభవము=అదృష్టదశ, వానిది = అవ్వానిదె, ఎమ్మెయిన్=ఎన్నివిధములను, అవంధ్యజీవనము = సార్థకమైనబ్రదుకు, వానిది=అగృహస్థునిదె, జన్మము = పుట్టుక, ఉత్తములగు యోగులకుఁ బరిచర్యచేయఁగలవాఁడె సార్థకజన్ముఁ డనుట.

తా. ఓయోగీశ్వరా! మీవంటిపెద్ద లెవనియింట భేదములేక స్వబంధువులవలెనే స్నానభోజనపానములుచేసి తృప్తినొంది పోవుచుందురో యా గృహస్థుఁడు భాగ్యవంతుఁడును బుణ్యవంతుఁడు నగును. అటువంటి గృహస్థుఁడే సార్థకజీవనమును సార్థకజన్మము నగును.

తే. మానినాథ కుటుంబజంబాలపటల
మగ్నమాదృశగృహమేధిమండలంబు
నుద్ధరింపంగ నౌషధ మొండు గలదె
యుష్మదంఘ్రిరజోలేశ మొకటి దక్క. 64

టీ. మౌనినాథ=మునిశ్రేష్ఠుఁడా! కుటుం...లంబుకా-కుటుంబ=సంసార మను, జంబాలపటల=రొంపిపోవ్రులో, మగ్న=మునిఁగి యున్న, మాదృశ = నావంటి, గృహమేధిమండలంబుకా = సంసారులసమూహమును, ఉద్ధరిం పంగకా=లేవనెత్తుటకు, యుష్మదంఘ్రిరజోలేశము = మీపాదములమీఁదిధూళి రేణువు, ఒండు = ఒకటి, తక్కకా=కాక, ఔషధము=మందు, కలదే = ఉన్నదా? లే దని భావము. కుటుంబము ఆధ్యాత్మికచింతగలవారలకుఁ బురదయె కాదు. బురదపోవ్రు. కానసే గృహమేధిమండలమందు మగ్నులు కాఁగలిగిరి. పాదధూళియె యుద్ధరింపఁగలిగినపుడు స్వయముగ మౌనినాథుఁడెంతేని తోడుసూపఁగలఁడు.

ఔషధము పదరజము అనుదానిచే ప్రవరునికౌషధప్రాప్తి దూరక్షేత్రసందర్శనసిద్ధి ద్యోతక మగుచున్నది. రూపకాలంకారము.

తా. ఓమునీంద్రా! బురదయందువలెనే పెట్టినకా లూఁడదీసికొన శక్యముకాని సంసారమునందు మునిఁగియున్న మావంటివారి నుద్ధరింపఁజాలినది మీపాదధూళి యొకటే కాని మఱియేదియుఁ గాదు. (మీపాదధూళి సోఁకినమాత్రమున సంసారబంధము వీడిపోవు నని భావము.)

క. నా విని ముని యిట్లను వ
త్సా విను మావంటితైర్థికావళి కెల్లన్
మీవంటిగృహస్థులసుఖ
జీవనమునఁ గాదె తీర్థసేవయుఁ దలఁపన్. 65

టీ. నాకా=అనఁగా, విని=ఆలకించి, ముని=మునీశ్వరుఁడు, ఇట్లనుకా= ఈవిధముగాఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను. వత్సా = కుఱ్ఱా! విను = ఆలకించుము, మావంటి=(సన్యాసులై దేశాటనముఁ జేయుచు) మమ్ముఁబోలిన, తైర్థికావళికికా= తీర్థయాత్రాపరులసమూహమునకు, ఎల్లకా=అందఱకు, సుఖజీవనమునకా = సుఖముగా జీవించుటచేత, తీర్థసేవయుంకా = పుణ్యప్రదములగు తీర్థములను

క్షేత్రములను సేవించుటయుఁగూడ, తలఁపక్ = విచారింపఁగా, మీవంటి గృహస్థుల సుఖజీవనమునఁ గాదె=మీబోటి యతిథిసేవాపరాయణులగు గేస్తులు సుఖముగా జీవింపఁగలుగుటచేతనే గదా!

తా. ముని యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—వత్సా! మీవంటిగృహస్థులు సుఖజీవనులై యుండినసే కదా, మాఁబోటితైర్థికులు తీర్థయాత్రలు చేయుచుండఁ గలుగుట.

సీ. కెలఁకుల నున్నతంగేటిజున్ను గృహమేధి
యజమానుఁ డంకస్థితార్థపేటి
పండిన పెరటికల్పకము వాస్తవ్యుండు
దొడ్డిబెట్టిన వేల్పుగిడ్డి కాఁపు
కడ లేనియమృతంపునడబావి సంసారి
సవిధమేరునగంబు భవనభర్త
మరుదేశపథమధ్యమప్రప కులపతి
యాఁకటి కొదవుసస్యము కుటుంబి

తే. బధిరపంగ్వంధభిక్షుకబ్రహ్మచారి
జటిపరివ్రాజకాతిథిక్షపణకావ
ధూతకాపాలికాద్యనాథులకుఁ గాన
భూసురోత్తమ గార్హస్థ్యమునకు సరియె. 66

టీ. బధిర...థులకుక్-బధిర=చెవిటివాండ్రు, పంగు=కుంటివాండ్రు, అంధ=గ్రుడ్డివాండ్రు, భిక్షుక = బిచ్చగాండ్రు, బ్రహ్మచారి = వటువులు, జటి = వానప్రస్థులు, పరివ్రాజక = సన్న్యాసులు, అతిథి = ఆగంతుకులు, క్షపణక=బౌద్ధభిక్షుకులు, అవధూత=దిగంబరులు, కాపాలిక = కాపాలికమతస్థులు, ఆది=మొదలగు, అనాథులకుక్ = దిక్కులేనివారలకు, గృహమేధి = గృహస్థుఁడు, కెలఁకులక్ = ప్రక్కలను, ఉన్న, తంగేటిజున్ను = తంగేటి

చెట్టునకుఁ బెట్టఁబడిన తేనెతుట్టె (వంటివాఁడు), యజమానుఁడు = గృహస్థుఁడు (వాస్తవ్యుఁడు, కాఁపు, సంసారి, భవనభర్త, కులపతి, కుటుంబి, ఈపదములన్నియుం గృహస్థుఁ డనునర్థము కలవియే) యజమానుఁడు = గృహస్థుఁడు, అంకస్థితార్థపేటి = తొడపైనున్నధనపుఁబెట్టె (వంటివాఁడు) వాస్తవ్యుఁడు = గృహస్థుఁడు, పెరటికల్పకము=దొడ్డిలోనికల్పవృక్షము (వంటివాఁడు) కాఁపు= గృహస్థుఁడు, దొడ్డిన్ = పెరటియందు, పెట్టిన=ఉంచిన, వేల్పుగిడ్డి=కామధేనువు (వంటివాఁడు) సంసారి=గృహస్థుఁడు, కడ=పారము, లేని=లేకుండు, నడబావి=దిగుబావి (వంటివాఁడు), భవనభర్త = గృహస్థుఁడు, సవిధమేరు. నగంబు=సమీపమున నున్న మేరుపర్వతము (వంటివాఁడు) కులపతి = గృహ. స్థుఁడు, మరుదేశ...ప్రప - మరుదేశ=నీరులేనిప్రదేశమందలి, పథ=త్రోవయొక్క, మధ్యమ=నడుమనుండు, ప్రప=చలిపందిరి (వంటివాఁడు). కుటుంబి= గృహస్థుఁడు, ఆఁకటికిన్ = ఆఁకలివేళను, ఒదవు సస్యము = ఉపయోగపడు. పైరు, కానన్=కాఁబట్టి. భూసురోత్తమ=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! గార్హస్థ్యమునకున్ = గృహస్థత్వమునకు, సరియె=ఇతరాశ్రమములు సమానములా? కా. వనుట. సమీపమున నున్న తంగేటిజున్ను, తొడపైనున్నధనపుఁబెట్టె మొదలగునవి సర్వదా యెటుల సుసాధ్యములో యటులె గృహస్థాశ్రమము తదితరులకు సహాయకరమని భావము. రూపకోల్లేఖములు.

తా. చెవిటి, కుంటి, గ్రుడ్డి మొదలయిన దిక్కుమాలినవారికెల్లను గృహస్థుఁడే రక్షకుఁడు. కాఁబట్టి గృహస్థాశ్రమమువంటియాశ్రమము లేదు.

క. నావుడుఁ బ్రవరుం డిట్లను
దేవా దేవర సమస్తతీర్థాటనమున్
గావింపుదు రిలపై నటు
గావున విభజించి యడుగఁ గౌతుక మయ్యెన్. 67

టీ. నావుడున్=అనఁగా, (మునివరుఁడు వాకొనినంతన) ప్రవరుఁడు= ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఇట్లు అనున్=ఈవిధముగాఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

దేవా = మహానుభావా! మీరు, ఇలపైక్ = భూమియందు, సమస్తతీర్థాటనముక్ = ఎల్లతీర్థములందు సంచారమును, కావింతురు = చేయుదురు, విభజించి యడుగక్ = ఒక్కొక్కయంశమును వేఱుపఱచియడుగుటకు, కౌతుకము = సంతోషము, అయ్యెక్.

తా. సిద్ధుఁడు గృహస్థాశ్రమమును బ్రశంసింపఁగాఁ బ్రవరుఁడు విని మునీంద్రా! తాము సమస్తపుణ్యతీర్థములను సందర్శించుచుందురుగదా! కావున నాయా తావులఁగల విశేషముల నెఱుంగ మనసయ్యెను.

శా. ఏయేదేశములక్ వసించితిరి మీ రేయేగిరుల్ చూచినా
రేయేతీర్థములందుఁ గ్రుంకిడితి రేయేద్వీపముల్ మెట్టినా
రేయేపుణ్యవనాళిఁ ద్రిమ్మరితి రేయేతోయధుల్ డాసినా
రాయాచోటులఁ గల్గువింతలు మహాత్మా నాకుఁ జెప్పింపవే.

టీ. మహాత్మా = మహానుభావా, మీరు, ఏయేదేశములక్ = ఏయేదేశములయందు, వసించితిరి = ఉంటిరి, పా. చరించితిరి = తిరిగితిరి, ఏయేగిరుల్ = యేపర్వతములు, చూచినారు = సందర్శించితిరి, ఏయేతీర్థములందుక్ = యేపుణ్యజలములయందు, క్రుంకిడితిరి = స్నానము కావించితిరి, ఏయేద్వీపముల్ = ఏయేదీవులను, మెట్టినారు = త్రొక్కితిరి, పుణ్యవనాళిక్ = పవిత్రములైన అరణ్యములందు, త్రిమ్మరితిరి = తిరిగితిరి, తోయధుల్ = సముద్రములను డాసినారు = చేర నరిగినారు.

తా. ఓమహానుభావా! మీ రున్న దేశములను, మీ రాడినతీర్థములను, చూచినకొండలను, జొచ్చినదీవులను, విహరించిన పుణ్యారణ్యములను, స్నానార్థము పోయిన సముద్రములను, వానివానియందుఁగల వింతలను నాకు విశదముగా నానతీయవలయును.

తే. పోయి సేవింప లేకున్నఁ బుణ్యతీర్థ
మహిమ వినుటయు నఖిలకల్మషహరంబ

కాన వేఁడెద ననిన నమ్మౌనివర్యుఁ
డాదరాయత్తచిత్తుఁడై యతని కనియె. 69

టీ. పోయి=ఆయాదివ్యక్షేత్రముల కేఁగి, సేవింపలేకున్నన్=ఆపుణ్యతీర్థముల సేవ చేయఁజాలకున్నను, పుణ్యతీర్థమహిమ = పుణ్యప్రదములగు తీర్థముల ప్రభావము, వినుట=ఆలకించుట, అఖిలకల్మషహరంబ = సమస్తపాపములను పోఁగొట్టఁజాలినదే. కానన్=కావున, వేఁడెదన్ = ప్రార్థించెదను, అనినన్=అని వేఁడఁగా, ఆమ్మౌనివర్యుండు=ఆసిద్ధుఁడు, ఆదరాయత్తుఁడు ఐ=ఆదరమునకు స్వాధీనమయిన మనస్సుగలవాఁడై, అతనికిన్ = ఆప్రవరునకు, అనియెన్.

ఉ. ఓచతురాస్యవంశకలశోదధిపూర్ణశశాంక తీర్థయా
త్రాచణశీలివై జనపదంబులు పుణ్యనదీనదంబులున్
జూచితినందునందుఁ గలచోద్యములున్ గనుఁగొంటి నాపటీ
రాచలపశ్చిమాచలహిమాచలపూర్వదిశాచలంబుగన్. 70

టీ. చతు...శాంక-చతురాస్య = బ్రహ్మయొక్క, వంశ=కులమనెడు, కలశోదధి=పాలసముద్రమునకు, పూర్ణశశాంక=పూర్ణచంద్రుఁడా! తీర్థయాత్రాచణశీలివై = తీర్థయాత్రలు చేయుటయందుఁ బ్రఖ్యాతమగుస్వభావము గలవాఁడవై, జనపదంబులు = దేశములును, పుణ్యనదీనదంబులున్ = పవిత్రములైన నదులును నదములను (తూర్పునకుఁ బ్రవహించునవి నదులు, పడమరకుఁ బ్రవహించునవి నదములు), ఆపటీరాచ...చలంబుగన్-ఆపటీరాచల=మలయపర్వతము మొదలుకొని, పశ్చిమాచల=అస్తాచలము, హిమాచల=హిమవత్పర్వతము, పూర్వదిశాచలంబుగన్ = ఉదయపర్వతమువఱకు గలుగునట్లు (ఈ నాల్గు పర్వతములు చుట్టివచ్చునట్టి దేశము ననుట.) (దిశాచలంబులన్ అని పా.) చూచితిన్=కాంచితిని, అందునందుఁగలచోద్యములన్=ఆయా తావులయందుఁ గలవింతలను, కనుఁగొంటిన్ = కాంచితిని.

చతు...శశాంక అనుటచేఁ బ్రవరుని యాభిజాత్య సౌశీల్య పాండి
త్యాగులు సిద్ధుండు గ్రహించె ననుట. నాలుగు దిక్కులు చుట్టి వచ్చితి నను
టచేఁ బ్రపంచమునందలి వింత లన్నింటిని దర్శించెనని భావము.

మా. కేదారేశు భజించితిన్ శిరమునన్ గీలించితిన్ హింగుళా
పాదాంభోరుహముల్ ప్రయాగనిలయుం బద్మాక్షు సేవించితిన్
యాదోనాథసుతాకళత్రు బదరీనారాయణున్ గంటి నీ
యాదేశం బన నేల చూచితి సమస్తాశావకాశంబులన్. 71

టీ. కేదారేశున్ = కేదారేశ్వరుని, భజించితిన్ = సేవించితిని,
హింగుళాపాదాంభోరుహముల్ = హింగుళాదేవియొక్క పాదపద్మములను,
శిరమునన్ = తలయందు, కీలించితిన్ = తాల్చితిని, సాష్టాంగనమస్కారము
చేసెనని భావము, ప్రయాగనిలయున్ = ప్రయాగయందువసించు, పద్మాక్షున్ =
మాధవుని, సేవించితిన్ = భజించితిని, యాదోనాథసుతాకళత్రున్ = లక్ష్మీ
నాథుఁ డగు, (సముద్రునిపుత్రి యగు లక్ష్మి భార్యగాఁగలవాఁ డగు) బదరీ
నారాయణున్ = బదరికాశ్రమమున నెలకొను నారాయణుని, కంటిన్ =
చూచితిని, ఈయాదేశం బన నేల = ఈప్రదేశము ఆప్రదేశ మని పేరు పెట్టి
చెప్ప నేల, సమస్త+ఆశా+అవకాశంబులన్ = సర్వదిక్కులయొక్క మధ్య
ప్రదేశములను (ప్రపంచమునంతయు) చూచితిన్ = నేను కాంచితిని.

అది యట్లుండె వినుము గృహస్థరత్నంబ! లంబమానరవిరథ
తురంగ శృంగారచామరచామరచ్ఛటాప్రేక్షణక్షణోద్ధీప్రిత
చమరసముదయం బగునుదయంబునం గలవిశేషంబులు శేష
ఫణికి నైన లెక్కింప శక్యంబె, యంధకరిపుకంధరావాసవా
సుకి వియోగభవదుర్వ్యథాభోగ భోగినీభోగభాగ పరి
వేష్టితపటీరవిటపివాటికావేల్లదేలాలతావలయం బగు
మలయంబునం గలచలువకు విలువ యెయ్యది, యకటకట

వికటకూటకోటివిటంక శృంగాటకాఘాటకమాన జరదిందు
బింబగళదమృతబిందుదుర్దినార్ద్రీకృతసల్లకీపల్లవప్రభంజన
పరాంజనహస్తిహస్తం బగున స్తంబునం గలమణిప్రస్తరం
బుల విశ్రాంతిఁ జింతించిన మేనం బులకలిప్పొడుం బోడమెడు,
స్వస్వప్రవర్ధిత వర్ధిష్ణుధరణీరుహాసందోహదోహదప్రథా
నాసమానఖేల శైలబిలవిలాసినీవిలాస వాచాలతులాకోటి
కలకలాహూయమానమానసమదాలసమరాళం బగురజత
శైలంబుకోలఁబులం గాఁగళువిహారప్రదేశంబులం గన్న
సంసృతిక్లేశంబులు వాయవే సతతమదజలస్రవణపరాయ
ణైరావణవిషాణకోటి సముట్టంకితకటకపరిస్ఫుర త్కురు
విందకందళవ్రాతజాతాలాతశంకాపసర్పదభ్రముభ్రమీ
విభ్రమధురంధరం బగు మేరుధరాధరంబు శిఖరంబుల సోయ
గంబులు గలయం గనుంగొనుట బహుజన్మకృతసుకృతపరి
పాకంబునం గాక యేల చేకూఱునేర్చు నేనిట్టిమహాద్భుతంబు
లీశ్వరానుగ్రహంబున నల్పకాలంబునం గనుంగొంటి నను
టయు నీషదంకురితహాసగ్రసిష్ణుగండయుగళుం డగుచుఁ
బ్రవరుం డతని కిట్లనియె. 72

టీ. అట్లుండనిమ్ము = అటుండనిమ్ము, గృహస్థరత్నంబ = గృహస్థులలో శ్రేష్ఠుఁడ! లంబమాన... సముదయంబు-లంబమాన = వ్రేలాడుచున్న, రవి రథ=సూర్యునిరథముయొక్క, తురంగ=అశ్వములను, శృంగార = అలంకార మయిన, చారు = సుందరమగు, చామరచ్ఛటా = చామరపుగుదులయొక్క, ప్రేక్షణ=చూచుటయందలి, క్షణ=ఉత్సవముచే, ఉద్గ్రీవ = మెడలు పైకెత్తు కొనియున్న, చమరసముదయంబు=చమరమృగములసమూహముకలది (సూర్యా

ృవముల కలంకారముగా నుంపఁబడిన చామరములఁ గాంచి యీపర్వతము
ాఁది చమరీమృగము లా యశ్వములను మోరలు పై కెత్తుకొని చూచు
నుట.) ఉదయంబునన్ = ఉదయపర్వతమునందు, కలవిశేషంబులు = కలిగిన
వతిశయములు, శేషఫణికి నైనన్ = ఆదిశేషున కైనను, లెక్కింపన్ = ఇన్ని
యని లెక్కపెట్టుటకు, శక్యంబె = శకమా? శేషుఁడేని గణింపఁ జాలఁ డనుట.
చామరము లలంకారముగ నుంటచే సజాతీయచమరీమృగము లని యితర
ిమరీమృగములు తలయెత్తి చూచుచుండెనని భావము) గుఱ్ఱములకుఁ జామ
ము లలంకరింతురనుటకు శ్లో. "ముక్తేషు రశ్మిషు నిరాయతపూర్వకాయాః,
ష్కంపచామరశిఖా నిభృతోర్ధ్వకర్ణాః, ఆత్మోత్థితైరపి రజోభి రలంఘ
యాః, ధావంత్యమీ మృగజవాక్షమయేవ రథ్యాః." (అభిజ్ఞానశాకుంతలము).
ులం. భ్రాంతిమంతము. అంధక...లతావలయంబు-అంధకరిపు=శివునియొక్క,
ంధరా=కంఠము, ఆవాస=నివాసముగాఁగల వాసుకి (యొక్క), వియోగ =
డబాటుచే, భవ=పుట్టిన, దుర్వ్యథా=పెద్దవెతయొక్క, ఆభోగ=పరిపూర్ణత
ల, భోగినీ=సర్పాంగనలయొక్క, భోగభాగ=శరీరభాగములచే, పరివేష్టిత =
ట్టుకోఁబడిన, పటీరవిటపి=గంధపుఁజెట్టుయొక్క, వాటికా = వీథులయందు,
ల్లత్ =అల్లుకొనుచున్న, ఏలాలతావలయంబు=ఏలకితీవలప్రోవులుగలది,(భర్త
యగు వాసుకి శివునికంఠమున వసించుటచే వియోగమును సైఁపఁజాలక పరితాప
ిడు సర్పాంగనలు చుట్టుకొన్న గంధపుఁజెట్టయందు నేలకితీఁగ లల్లుకొన్న
నుట, మలయంబునన్ = మలయపర్వతమునందు, కలచలువకున్ = ఉన్న
లువఁదనమునకు, విలువ = వెల, ఎయ్యది=ఏది, లేదనుట. విరహతాపమునకుఁ
ందన ముపశమనౌషధము. సర్పాంగనలు భర్తవలని యెడబాటుసైఁపనోపక
ాప మాపుకొనుటకు గంధపుమ్రాఁకులఁ గౌఁగిలించికొనిరి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష—
కటకట=ఆహాహా, ఇది ప్రశంసార్థకము. వికట...హస్తంబు-వికట=పొడవ
గ్గయిన, కూటకోటి = శిఖరసమూహములయొక్క, విటంక = గూండ్లవంటి

ముంజూరుసౌటియలయొక్క, శృంగాటక=కూడలిపట్టులందు, అఘోకమాన = దుముకుచున్న, జరదిందుబింబ = అస్తమించుచంద్రబింబమునుండి, గళత్ = తొరఁగు, అమృతబిందు = అమృతబిందువులచేఁ గలిగిన, దుర్దిన = జడివాన దినమున, ఆర్ద్రీకృత=తడిసినవిగాఁ జేయఁబడిన, సల్లకీ = అందుగుఁజెట్లయందలి పల్లవ=చివుళ్లయొక్క, ప్రభంజన=నాశము చేయుటయందు, పర=ఆసక్తమయిన, అంజనహస్తి=అంజన మను పడమటిదిక్కునఁగల యేనుఁగుయొక్క, హస్తంబు = తుండముగలది, అగు అస్తంబునన్ = అస్తాచలమునందు, కల మణిప్రస్తరంబుల విశ్రాంతిన్=ఉన్న మణిమయములగు చటియలపై విశ్రమించుటను, చింతించినన్ = తలంచుకొన్నను, మేనన్ = దేహమునందు, పులకలు=గగుర్పాటులు, ఇప్పుడున్ = ఇపుడుగూడ, పొడమెడున్ = పొటమరించుచున్నవి. అందుగుఁజివుళ్లు ఏనుఁగులకు మిగుల యిష్టమనుట కిందే సీ. "తుండముల్ సాచి యందుగుచివుళ్లకు నిక్కి కరులదంతచ్ఛాయ గడలుకొనఁగ" యని గలదు. స్వస్వ...మరాళంబు - స్వస్వ=తమతమచే, ప్రవర్ధిత=వృద్ధిపొందింపఁబడిన, వర్ధిష్ణు=వృద్ధిపొందఁదగు, ధరణీరుహసందోహ = చెట్లసమూహముయొక్క, దోహద=అసమయమునఁ బుష్పాదులు కలుగునట్లు చేయుంకర్మమే, ప్రధాన=ముఖ్యముగా, అసమాన = సాటిలేనట్టుగా, ఖేలత్=విహరించుచున్న, ఐలబిలవిలాసినీ = కుబేరునిస్త్రీలయొక్క, విలాస=విలాసమును గల్గించునట్టి, వాచాల=ధ్వనించుచున్న, తులాకోటి=అందెలయొక్క, కలకల (ధ్వనిచే), ఆహూయమాన = పిల్వఁబడుచున్న, మానస=మానస మను సరస్సునందలి, మదాలస=మదముచేఁ జొక్కిన, మరాళంబు=అంచలు గలది. (కుబేరుని జవరాండ్రు తమచేఁ బెంపఁబడిన వృక్షములకు దోహదక్రియలు చేయుటకై సంచరించునప్పుడు కలకలమని మ్రోఁగు తమ యందెల మ్రోఁతకు, తమ జాతి పక్షుల కూఁత లనుకొని యంచలు చేరవచ్చు ననుట.) అగు రజతశైలంబు నోలంబునన్ = ఐన వెండికొండమాటు చోటులను, కాలగతు

హార ప్రదేశంబులన్ = శివుని విహరించు తావులను, కన్న = చూచిన యెడల, సంసృతిక్లేశంబులు = సంసారికష్టములు, పాయవే=పోవా? అంచల ఱపులు అందెల మ్రోతలు సమముగా నుండు ననుటకు శ్లో. "ఏతాశ్చల వలయసంహతి మేఖలోత్థ, ఝుంకారనూపురపరాజితరాజహంస్యః." (భర్తృ రి) సతత...ధురంధరంబు-సతత=ఎడతెగక, మదజల=మదోదకముయొక్క, ప్రవణ=ప్రవించుటయందు, పరాయణ=సంసక్తమయిన, ఐరావణ = ఐరా తము యొక్క, విషాణకోటి=దంతాగ్రములచే, సముట్టంకిత = పొడువఁబడిన, టక=కొండ నడిమి ప్రదేశమందు, పరిస్ఫురత్=ప్రకాశించు, కురువింద = ంపులయొక్క, కందళవ్రాత=మొలకలగుంపు వలన, జాత=కలిగిన, అలాత ంకా = కొఱవు లనెడి సంశయముచే, అపసర్పత్ = తప్పించుకొనిపోవు, భ్రమ=ఆఁడయేనుఁగుయొక్క, భ్రమి = చుట్టుదిరుగుటయొక్క, విభ్రమ రంధరంబు=విలాసము ఎక్కువగాఁ గలది అగు, మేరు...సోయగంబు - రుధరాధరంబు = మేరుపర్వతముయొక్క, శిఖరంబుల (యొక్క), సోయ బు=సొగసు, కలయన్=అంతటను, కనుంగొనుట = చూచుట, (బాగుగాఁ ష్టిదీర సందర్శించుట) బహు...పాకంబునన్-బహుజన్మ=అనేక జన్మము డు, కృత=చేయఁబడిన, సుకృత = పుణ్యముయొక్క, పరిపాకంబునన్ = డుటచే, కాక=కాని, ఏల=ఎందులకు, చేకూఱనేర్చున్ = కలుగనేర్చును, అలంకారము భ్రాంతిమంతము. కురువిందములు మదకోకిలముల కంటి ంటివలె నెఱ్ఱగా నుండునని రత్నశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడెను. అగ్ని రక్త ము లోని దనుటకు "నవకిసలయతల్పం పుంజితాంగారకల్పం" అని పుష్ప ణవిలాసము. కురువింద మెఱ్ఱగా నుండుటకు దృష్టాంతము సీ. "సలలిత త్తకోకిలలోచనద్యుతి నలరారు కురువెంద మనెడు కెంపు" (రత్నపరీక్ష) కాద్భుతంబులు=మిక్కిలి నాశ్చర్యము కలిగించునవి, ఈశ్వరానుగ్రహం న్ = దేవునియనుగ్రహముచే, అల్పకాలంబునన్ = త్వరగనే, కనుం

గొంటిఁ = చూచితిని, అనుటయుఁ = అని సిద్ధుఁడు చెప్పఁగా, ఈషదం... ఖుండు - ఈషత్ = కొంచెముగా, అంకురిత = పొడమిన, హాస = నగవుచు, గ్రసిష్ణు = మ్రింగు, గండయుగఖుండు = రెండు చెక్కిళ్లుగలవాఁడు, (ఇంచుక మొలకెత్తు నవ్వును జెక్కిళ్లతో మాటినవాఁడై) ప్రవరుండు, అతనికిఁ = మునికి, ఇట్లు అనియెఁ.

చ. వెఱవక మీ కొనర్తు నొక విన్నప మిట్టివి యెల్లఁ జూచి రా
నెఱకలు గట్టుకొన్న మఱి యేండ్లును బూండ్లును బట్టుఁ
బ్రాయపుం, జిఱుతతనంబు మీ మొగము సెప్పక చెప్పెడు
నద్దిరయ్య మా, కెఱుఁగఁ దరంబె మీ మహిమ లీర యెఱుం
గుదు రేమి చెప్పెదున్. 73

టీ. వెఱవక = జంకు చెందక, ఒకవిన్నపము = ఒకమనవి, మీకుఁ = తమకు, ఒనర్తుఁ = చేయుదును, మి మ్మొకవిషయము ప్రశ్నించెదను. ఇట్టివి యెల్లఁ = ఇట్టివిచిత్రములన్నియును, చూచిరాఁ = చూచివచ్చుటకు, ఎఱకలు = ఱెక్కలు, కట్టుకొన్నఁ = కట్టికొనినను (ఱెక్కలతోఁ బోయి వ్రాలినను), మఱి = ఇంకను, ఏండ్లును బూండ్లును = పెక్కు సంవత్సరముల కాలము, పట్టుఁ = సరిపోవు, మీ మొగము = మీముఖము, ప్రాయపుంజిఱుతతనంబు = వయస్సునఁ జిన్నతనమును, చెప్పకచెప్పెడుఁ = నోటితోఁ జెప్పనక్కఱ లేకయే చెప్పుచున్నది, అద్దిరయ్య = అహా! ఈర = మీరే, మీమహిమలు = మీ ప్రభావములు, మాకుఁ = మాబోంట్లకు, ఎఱుఁగఁ = తెలిసికొనుటకు, తరంబె = శక్యమా! ఈర = మీరలే, ఎఱుంగుదురు = గుర్తెఱుంగుదురు. అనన్యసాధ్యమగు మీమహిమ మాబోంట్లెఱుంగఁ జాలరు, ఏమిచెప్పెదుఁ = ఇఁక నేమి చెప్పఁగలను?

తా. జంకు గొనక మీతో నొకటి మనవిచేసికొనుచున్నాను. మీరు చూచితి మన్నయీవిచిత్రముల నెల్లఁ జూచివచ్చుటకు రెక్కలు గట్టుకొని

పోయినను నెన్నిసంవత్సరము లైనఁ బట్టును. మీరు మిక్కిలి చిన్నవయసు గలవారని మీముఖము చెప్పకయే చెప్పుచున్నది. ఇంత చిన్నవయస్సున నవియెల్ల నెట్లు చూడఁగల్గితిరో, ఆహా! మీమహత్త్వములు మీకుఁ దెలియవలయుఁగాని మాకుఁ దెలియఁ దరమా!

క. అనినఁ బరదేశి గృహపతి
కనియెన్ సందియముఁ దెలియ నడుగుట తప్పా
వినవయ్య జరయు రుజయును
జెనకంగా వెఱచు మమ్ము సిద్ధుల మగుటన్. 74

టీ. అనినన్ = ప్రవరుఁడనఁగా, పరదేశి=ఇతరదేశపువాఁడు(సిద్ధుఁడు), గృహపతికిన్ = ఇంటియజమానునకు, (ప్రవరునకు) అనియెన్ = ఇటులఁ బ్రత్యుత్తర మొసంగెను. సందియముఁ=సందేహమును, తెలియన్ = తెలిసికొనుటకు, అడుగుట = ప్రశ్నించుట, తప్పా=దోసమా? వినవయ్యా=ఆలకింపుము. సిద్ధులము = ఔషధసిద్ధి గలవారము, అగుటన్ = అవుట చేత, మమ్మున్, జరయున్ = ముదుసలితనమును, రుజయును = రోగమును, చెనకంగాన్=అంటుటకు, వెఱచున్=భయపడును.

తా. ప్రవరునితో సిద్ధుఁ డనియెను. వెఱవ నేల? సంశయము వారించుకొనుట కడుగుట తప్పు కాదు. మేము సిద్ధులము గావున ముదిమియుం రోగమును మమ్ము ముట్ట నేరవు.

మ. పరమం బైనరహస్య మా నయిన దాఁపన్ జెప్పెదన్ భూమిని
ర్జరవంశోత్తమ పాదలేప మనుపేరన్ గల్గుదివ్యౌషధం
పురసంబీశ్వరసత్కృపన్ గలిగెఁ దద్భూరిప్రభావంబునన్
జరియింతుమ్ బవమానమానసతిరస్కారిత్వరాహంకృతిన్.

టీ. భూమినిర్జరవంశోత్తమ = బ్రాహ్మణవంశమున శ్రేష్ఠుఁడగువాఁడా! (ప్రవరుఁడా) పరమంబు = గొప్పది, రహస్యము = దాఁచిపుచ్చ వలసినది,

డాఁపక = దాఁచియుంచను, పాదలేప మను పేరన్ = పాదలేప (అడుగుపూఁత) యను పేరితో, దివ్యౌషధంపురసంబు = ఉత్తమమగు నోషధిసంబంధమగు రసము, ఈశ్వరసత్కృపన్ = దైవానుగ్రహముచే, కల్గెన్ = నాకు లభించెను. తద్భూరి ప్రభావంబునన్ = దానియొక్క గొప్పమహత్త్వముచేత, పవమా...హంకృతిన్ - పవమాన = వాయువును, మానస = మనస్సును, తిరస్కారి=వంచించునట్టి, త్వరా=వేగముయొక్క, అహంకృతిన్ = అహంకారముచే, చరియింతున్ = తిరుగుదును.

పరమరహస్యముగానఁ జెప్పరాదు. నీవు భూదేవులం దుత్తముఁడవు. కాన నెఱింగించుచున్నాఁడ ననుటచే రహస్యప్రకటనమువలనఁ గలుగు దోసఁగుకంటెఁ దెలుపుటయే ఫలప్రదమని భావము. దివ్యౌషధముగాన నేయది భూరిప్రభావముగలది. ఈశ్వరసత్కృపాలబ్ధముగావున నది సామాన్యులకు లభించునది కాదనుట.

తా. విప్రోత్తమా ! మిక్కిలి గోప్య మగువిషయమైనను నీకు దాఁపక చెప్పుచున్నాను. దైవానుగ్రహమువలన నాకుఁ బాదలేప మనునొకయోషధీరసము సంభవించినది. దానిసామర్థ్యమున వాయువేగమును మనోవేగమును మించినవేగముతోఁ దిరుగుదును.

క. దివి బిసరుహబాంధవసైం
 ధవసంఘం బెంతదవ్వు దగ లేకరుగున్
 భువి నంతదవ్వు నేమును
 దవతవ లేకరుగుదుము హుటాహుటి నడలన్. 76

టీ. దివిన్ = ఆకసమున, బిస...సంఘంబు-బిసరుహ = పద్మములకు, బాంధవ=చుట్ట మగుసూర్యునియొక్క, సైంధవసంఘంబు = గుఱ్ఱముల సమూహము, ఎంతదవ్వు=ఎంతదూరము, దగలేక=దప్పిలేక, (శ్రమలేక) అరుగున్ = పోవునో, భువిన్ = భూమిని, అంతదవ్వున్ = అంతదూరమును, దగయన

దప్పియనుటకంటె అలసటయనుటయే యొప్పిదము. ప్రయాణము చేఁగలుగునది యలసట. దగపదమును అలసట యనునర్థమునఁ బెద్దనార్యుఁడు నాలుగవ యాశ్వాసమున నిండె సీ. "పెనుదవ్వు దగదొట్టఁ జని కెట్టవడఁ గొట్టె నుడు వీథి బెళగువ్వ నొక్కయణుజు." అని కలదు. నేమును=మేమును, తపతప లేక=ఆయాసము లేక, హుటాహుటినడలన్=చకచకగల నడకలతో, అరుగుదుము=పోవుదుము.

తా. ఆకాశమున సూర్యాశ్వము లెంతదూర మనాయాసముగా నరుగునో భూమిపై మేమును నంతదూరము చకచకనడకలతో శ్రమలేక తిరుగుదుము.

మ. అనినన్ విప్రవరుండు కౌతుకభరవ్యగ్రాంతరంగుండు భ
క్తినిబద్ధాంజలిబంధురుండు నయి మీదివ్యప్రభావం బెఱుం
గనినాప్రల్లదముల్ సహించి మునిలోకగ్రామణీ సత్కృపన్
నను మీశిష్యుని దీర్థయాత్రవలనన్ ధన్యాత్ముగాఁజేయరే.

టీ. విప్రవరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు (ప్రవరుఁడు), కౌతుక... రంగుండు - కౌతుకభర = కుతూహలాతిశయముచే, వ్యగ్ర = తొందరపడు, అంతరంగుండు = మనస్సుగలవాఁడు, భక్తి...బంధురుండు - భక్తి (చేత), నిబద్ధ=కూర్పఁబడిన, అంజలిబంధురుండున్ = దోసిలిచేత నొప్పువాఁడును, అయి, మీదివ్యప్రభావంబు=మీగొప్పసామర్థ్యమును, ఎఱుంగని=గ్రహింపఁజాలని, నాప్రల్లదముల్=నావదరుపల్కులను, సహించి = ఓర్చి, మునిలోక గ్రామణీ=మునిజనులలో శ్రేష్ఠుఁడా, సత్కృపన్ = మంచికరుణతో, మీశిష్యునిన్=మీశిష్యుఁడనయిన, ననున్ = నన్ను, సామాన్య మానవునిగాఁ దలంచి యెటులఁ బోయి ప్రపంచమంతయు దర్శింపఁగలిగితిరనుట ప్రల్లదము. ఔన ప్రమాదము సిద్ధుని ప్రశస్తి గ్రహించినంతన ప్రవరుఁడు కౌతుకము అంజలి

బంధము దాల్చెను. తీర్థయాత్రవలనన్ = తీర్థములకు యాత్రలుచేయుటచే, ధన్యాత్ముఁగాన్ = కృతార్థమయినయాత్మ గలవానిఁగా, చేయరే = చేయుఁడీ.

తా. అనినప్పటికిఁ బ్రవరుఁడు అతికుతూహలముచే మనస్సు తొట్రుపడఁగా దోసిలియొగ్గి, మునివర్యా! మీమాహాత్మ్యమును తెలిసికొనలేక నేను పల్కిన ప్రల్లదపుఁబల్కులను మన్నించి కరుణతో శిష్యుఁడ నగునన్ను తీర్థయాత్రలఁ జేయించి కృతార్థునిఁ జేయ వేఁడెద ననెను.

క. అనుటయు రసలింగము నిడు
తనవట్రువ ప్రేఁపసజ్జ దంతపుబరణిన్
నించినయొకపస రిది యది
యని చెప్పక పూసెఁ దత్పదాంబుజయుగళిన్. 78

టీ. అనుటయున్ = అనఁగా, రసలింగమున్ = రసముతోఁ గావించిన కణికెను, తన = తనయొక్క, వట్రువ ప్రేఁపసజ్జన్ = గుండ్రని ప్రేఁపబుట్టలోని, నించిన = నిండించిన, ఒకపసరు = ఒకానొకపచ్చనిద్రవము, ఇదియది యని చెప్పక = ఎట్టిదనియుఁ దెలుపక, తత్పదాంబుజయుగళిన్ = ఆతని తామరవంటి రెండడుగులందును, పూసెన్ = రాచెను.

తా. పరమరహస్యము గానఁ బ్రవరుఁ డాపసరు పేరడుగలేదు. ఈశ్వరలబ్ధము పరమగోప్యము గాన మునియుఁ బేరుచెప్పక పసరు రాచెను.

క. ఆమం దిడి యతఁ డరిగిన
భూమీసురుఁ డరిగెఁ దుహినభూధరశృంగ
శ్యామలకోమల కానన
హేమాఢ్యదరీఝరీనిరీక్షాపేక్షన్. 79

టీ. ఆమందున్ = ఆపాదలేపనమును, ఇడి = పూసి, అరిగినన్ = పోవఁగా, భూమీసురుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు (ప్రవరుఁడు), తుహిన... పేక్షన్ = తుహినభూధర = మంచుఁగొండయొక్క, శృంగ = శిఖరములందలి, శ్యామల =

పసరుమీాఱినవలఃపుగల, కోమల=నవనవలాడు, కానన = అడవులయొక్కయు, హేమ = బంగారుతో, అర్ఘ్య=ఒప్పిన, దరీగృహాలయొక్కయు, ఝరీ = సెలయేళ్లయొక్కయు, నిరీక్షా = చూచుటయందలి, అపేక్షన్ = కోరికచే, అరిగెన్=పోయెను.

దరీశబ్దమునకుఁ గొండఱు లోయ యని యర్థము చెప్పిరి.

పచ్చగా నున్నచెట్లను నలుపుగాఁ జెప్పుట కవిసమయము.

వ. అనిన విని యమ్మహీసురవరుఁ డట్లరిగి యెట్లు ప్రవర్తించె నతని పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు మనంబునకు హర్షోత్కర్షంబుఁ గల్పించెఁ దర్వాతివృత్తాంతంబుఁ గృపాయత్తచిత్తంబున నానతీయవలయు నని యడుగుటయును. 80

టీ. అనినన్=(ఇట్లు పక్షులు) పలుకఁగా, (జైమిని) విని, మహీసుర వరుండు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు (ప్రవరుఁడు), ఎట్లు = ఏవిధముగా, ప్రవర్తించెన్=నడచుకొనెను. అతని=అప్రవరాఖ్యుని, పుణ్యవర్తనశ్రవణంబు = పవిత్రమయిన నడువడియొక్కవినుట, హర్షోత్కర్షంబున్ = సంతోషాతిశయమును, కల్పించెన్ = కలుగఁజేసెను. తర్వాతివృత్తాంతంబు = మంచుకొండకేఁగినది మొదలుజరిగినకథ, కృపాయత్తచిత్తంబునన్ = దయకునధీనమయిన మనస్సుతో, ఆనతీయవలయున్=సెలవీయవలెను. అని యడుగుటయున్ = అని జైమినిమహాముని యడుగఁగా, దీనికి రెండవయాశ్వాసమునందలి యవధరింపు మను క్రియతో నన్వయము.

శా. గంగాస్వచ్ఛతరంగభంగికయశోగాఢచ్ఛవిచ్ఛన్నసా
రంగాంకాంక నిరంకుశప్రతికళాప్రౌఢిప్రియంభావుకా
గాంగేయాచలచాపసూపురవచోగాంభీర్యలీలాస్పదా
బంగాళాంగకళింగభూపసుభటాభ్రశ్రేణిఝంఝానిలా. 81

టీ. గంగా...కాంక-గంగా (నదియొక్క), స్వచ్ఛ = నిర్మలమయిన,

తరంగ = తరఁగలయొక్క, భంగిక = రీతిగల, యశః = కీర్తియొక్క, గాఢ = అధికమయిన, ఛవి=కాంతిచే, ఛన్న=కప్పఁబడిన, సారంగాంక = చంద్రునియొక్క, అంక = కళంకముగలవాఁడా! (గంగాతరంగములవలె స్వచ్ఛమయినకీర్తియొక్క కాంతిచేఁ జంద్రునిలోని కళంకమును గప్పిపుచ్చిన వాఁడనుట.) నిరంకుశ...భావుకా - నిరంకుశ = నిరాఘాటకమయిన, ప్రతికళా = ప్రతివిద్యయందలి, ప్రౌఢి = సామర్థ్యమువలన, ప్రియం భావుకా = ఇష్టుఁడగువాఁడా! గాంగే...స్పదా - గాంగేయాచల=మేరు పర్వతము, చాప = విల్లుగాఁగల శివునియొక్క, నూపుర = అందియయగు నాదిశేషునియొక్క, వచః=వాక్కులవంటి వాక్కులయొక్క, గాంభీర్య = ప్రౌఢిమయొక్క, లీలా = విలాసమునకు, ఆస్పదా = స్థానమగువాఁడా! బంగా...నిలా - బంగా, ళాంగ, కళింగ (ములను దేశములయొక్క) భూప = రాజులయొక్క, సుభట=మంచిబంటు లను, అభ్రశ్రేణి = మేఘ పంక్తికి, ఝంఝాఘానిలా=పెద్దగాలియగువాఁడా! (ఈ విశేషణము లన్నియుఁ గృతిపతి యగు కృష్ణరాయనికిఁ జెందుచున్నవి.) రూపకము.

గంగాజలము స్వచ్ఛతాసాంద్రముగాన కీర్తితో నుపమింపఁబడెను. ఇటులె శ్రీనాథుఁడును గొండొకచో "సాటిచదలేటిసెటికిపాటకగర్భనివధూ టికి...విశదయశంబుల్" అని చెప్పెను. శేషుఁడు సహస్రముఖుఁడుగాన నాతనివచోగాంభీర్య మసమాన మైనది. రాయలంతటి వచోగాంభీర్యము గలవాఁడనుటకు నిరంకుశప్రతికళాప్రౌఢిప్రియంభావుకత్వము సాధనము.

తా. చంద్రమండలమువఱకు వ్యాపించిన గంగయందలి యలలవలెఁ దెల్లనైనకీర్తిగలవాఁడవును, ఎల్లవిద్యలందునుగలమిక్కుటమయిన పాండిత్య ముచే మేలొందినవాఁడవును, ఆదిశేషునివాగ్వైఖరివంటివాగ్వైఖరి గలవాఁ డవును, అంగకళింగబంగాళదేశముల రాజుల సేనలను గెలిచినవాఁడవునైన కృష్ణదేవరాయా! అలం. ఉపమాతిశయోక్తి నిదర్శనారూపకములు.

క. మండలికతపనశోభిత, కుండలిపతిశయనకర్ణకుండలితరసా

ఖండకవి కావ్య దిగ్వే, దండ శ్రుతిదళనకలహతాడితపటహా.

టీ. మండ...భిత-మండలికతపన = (సామంతరాజులకు సూర్యుఁడు) ఏ బిరుదముచే, శోభిత=ప్రకాశించువాఁడా! కుండలి...కావ్య-కుండలి =ఆదిశేషుఁడు, శయన=సెజ్జగాఁగల విష్ణువి, కర్ణ=వీనులకు, కుండలిత = డలములుగాఁజేయఁబడిన, రసాఖండ=శృంగారాది రసములతో నెడతెగని, =కవులయొక్క, కావ్య=కావ్యములుగలవాఁడా! దిగ్వేదండ...పటహా- ్వదండ=దిగ్గజములయొక్క, శ్రుతి=చెవులను, దళన = పగులగొట్టునట్టి, హతాడిత = యుద్ధములందు మ్రోయింపఁబడిన, పటహా = తప్పెటలుగల ఁడా!

మండలికుఁడనఁగా వింశతియోజనముల (ఇరువదియామడల) విశాల భూమిని బరిపాలించువాఁడు, తనకంకితముగాఁ గాక వేంకటేశ్వరాంకిత గాఁ బెక్కుకావ్యములు కవులఁ బ్రోత్సహించి రచింపఁజేసినవాఁడనుభావ ు "కుండలిపతి...కవికావ్య" సమాసమునుండి గ్రహింప నగును.

తా. మండలికతపనుఁడనుబిరుదము గలవాఁడా! విష్ణునకు శ్రవణా ం మగునట్లు కవులచే రసవంతము లగుకావ్యములఁ జెప్పించినవాఁడా! ద్ధములందు దిగ్గజముల చెవు లదరునట్లు పటహముల మ్రోయించువాఁడా!

శ్వాహా. కుకురుకాశికురుకరూశకోసలాంధ్రసింధుబా
హ్లికళికాంగవంగసింహళేశకన్యకామణి
ప్రకరపాణిఘటితరత్నపాదుకాకలాచికా
ముకురవీటికాకరండముఖ్యరాజలాంఛనా. 93

టీ. కుకురు, కాశ, కురు, కరూశ, కోస, లాంధ్ర, సింధు, బాహ్లిక, 'ంగ, వంగ, సింహళ (దేశములకు), ఈశ = ప్రభువులయొక్క, కన్యకా = కన్యారత్నములయొక్క, ప్రకర = సమూహముయొక్క, పాణి= ములందు, ఘటిత = తాల్పఁబడిన, రత్నపాదుకా = మణులుపొదిగిన

పావకోళ్లు, కలాచికా = తమ్మపడిగము, ముకుర = అద్దము. వీటికాకరండక = తాంబూలపుఁ బెట్టె, ముఖ్య = మొదలగు. రాజలాంఛనా = రాజచిహ్నములు గలవాఁడా!

తా. కురుకుకాశాది దేశముల రాజుల నోడించి, కొనివచ్చినవారి కన్నెలు తమ్మపడిగము పావకోళ్లు మొదలగువానిని దాల్పఁగా రాజలాంఛనములతో నొప్పారువాఁడా!

గద్యము ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితామతల్లికాల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్త్ర పెద్దనార్యప్రణీతంబై నస్వారోచిషమనుసంభవం బను మహాప్రబంధంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము. 84

టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్వత్తాసంపదగల, ఆంధ్ర కవితాపితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ=అంతట వ్యాప్తిగల, అంక=బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణునియొక్క, పాదాంబుజ=పాదపద్మములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సను తుమ్మెద గలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస = నందవర మనెడి యూరివారివంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁ డగునట్టియు, శఠకోప తాపస = శఠకోపయతియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ=నాల్గువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవనములు), కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్త్ర = అల్లసానిచొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్య = పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడినది. మహాప్రబంధంబునందున్ = మహాకావ్యమున, ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీ
ంండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వాడిల్లవంశపయోరాశిరాకాసుధా
రుండు నగురామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులం
ర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ
ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

మనుచరిత్రము.

స టీ క ము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

ఖండశీతనగమ
ధ్యాఖండక్షోణిమండలాఖండల వి
ద్యాఖేలనభోజ సుధీ
లేఖద్రుమ కృష్ణరాయ లీలామదనా. 1

టీ. శ్రీఖండ...ఖండల-శ్రీఖండశీతనగ=మలయపర్వతముయొక్కయుం హిమవత్పర్వతముయొక్కయు, మధ్య=నడుమనుండు, అఖండ = వేఱులేని, క్షోణిమండల = భూమండలమునకు, ఆఖండల = ఇంద్రుఁడవగువాఁడా! విద్యా...భోజ-విద్యా = విద్యలయందు, ఖేలన = విహరించుటలో, భోజ = భోజుఁడవగువాఁడా! సుధీలేఖద్రుమ=పండితులకుఁ గల్పవృక్షమగువాఁడా! లీలామదనా=విలాసములందు మన్మథుఁడ వగువాఁడా! ఇది కృతిపతికి సంబోధనము. అవధరింపు మను పైపద్యముతో నన్వయము.

తా. మలయపర్వతమునకును హిమాలయమునకును మధ్యగల భూభాగమునంతయుఁ బాలించువాఁడును విద్యావినోదములయందు భోజునివంటివాఁడును బండితులకుఁ గల్పవృక్షమువంటివాఁడును, జక్కఁదనమందు మన్మథునివంటివాఁడు నగు కృష్ణదేవరాయా!

వ. అవధరింపుము జైమినిమునీంద్రవరుం బ్రజ్ఞాసాంద్రంబు
లగు పక్షీంద్రంబు లవ్వలికథ యిట్లని చెప్పం దొడంగె. 2

టీ. అవధరింపుము=వినుము. జైమినిమునీంద్రవరుఁ = జైమినిముని శ్రేష్ఠునితో, ప్రజ్ఞాసాంద్రంబులు = బుద్ధిచే నతిశయించినవి. అగుపక్షీంద్రంబులు = అగునట్టి ధర్మపక్షిశ్రేష్ఠములు, అవ్వలికథఁ = అవలికథను, ఇట్లని= ఈపయిఁ జెప్పినవిధముగా, చెప్పందొడంగెఁ = చెప్పనారంభించెను.

చ. అటఁ జని కాంచెభూమిసురుఁ డంబరచుంబిశిరస్సరజ్ఝరీ
పటలముహుర్ముహుర్లుఠదభంగతరంగమృదంగనిస్స్వన
స్ఫుటనటనానుకూలపరిఫుల్లకలాపకలాపిజాలముఁ
గటకచరత్కరేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్. 3

టీ. భూమిసురుఁడు = ప్రవరుఁడు, చని=సిద్ధసహాయమువలనఁ బాదలేపము చేఁబోయి, అటఁ=అక్కడ, అంబర...జాలముఁ-అంబర = ఆకాశమును, చుంబి=తాఁకుచున్న, శిరః = కొనలనుండి, సరత్=ప్రవహించుచున్న, ఝరీపటల=సెలయేళ్ల మొత్తమునందు, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, లుఠత్= దొరలుచున్న, అభంగ=అడ్డులేని, తరంగ = తరఁగలనెడి, మృదంగ=మద్దెలల యొక్క, నిస్స్వన=ధ్వనిచే, స్ఫుట=వెల్లడియగుచున్న, నటన = నాట్యమునకు, అనుకూల=తగినట్లుగా, పరిఫుల్ల = విచ్చఁబాఱిన, కలాప = పింఛములుగల, కలాపిజాలముఁ=నెమిళ్లసమూహముగలదానిని, కటక...సాలముఁ-కటక = పర్వతమధ్యదేశమున, చరత్=సంచరించు, కరేణు = ఆఁడుఏనుఁగులయొక్క, కర=తుండములచే, కంపిత = కదల్పఁబడిన, సాలముఁ = చెట్లుగలదానిని, శీతశైలముఁ=హిమవత్పర్వతమును, కాంచెఁ=చూచెను.

సెలయేళ్లమ్రోఁత మిక్కుటముగా నుంట ఆకాశము నంటు శిఖరముల నుండి దొరలుటవలన; పింఛములు విప్పినటించుచున్నవిగాన కలాపిపద ప్రయోగము సరసతరము. నెమిళ్లనటనము తాళముల కనుకూలముగా నుండును. ఏదేని

శ్రోత వినవచ్చినంతన యది మేఘధ్వని యని నెమిళ్లు నృత్యము చేయును.
నెమిళ్లయాట తాళానుకూల మనుటకు

శ్లో. "తాళైశ్శింజావలయసుభగైర్నర్తితః కాన్తయా మే
యామధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకణ్ఠః సుహృద్వః." ఉ. మేఘసందేశము.

శ్లో. "భ్రమిషు కృతపుటాన్తర్మణ్డలావృత్తిచక్షుః
ప్రచలితచతురభ్రూతాణ్డవైర్మణ్డయన్త్యా
కరకిసలయతాళైః కాన్తయా నర్త్యమానం
సుతమివ మనసా త్వాం వత్సలేన స్మరామి." ఉత్తరరామచరిత్రము.

తా. అట్లు ప్రవరాఖ్యుఁడు పోయి హిమవత్పర్వతమును జూచెను.
అం దాకాశము నంటుశిఖరాగ్రములనుండి, ప్రవహించు సెలయేర్లయలల
నప్పళ్లు మద్దెలమ్రోఁతలువోలె వినఁబడఁగాఁ బింఛములను విచ్చుకొని యా
ధ్వనికిఁ దగినట్లు నెమిళ్లాడుచున్నవి. దానిసడిమిప్రదేశములందు గజములు
తొండములతోఁ జెట్లను జట్టి యూఁగులాడించుచున్నవి. రూపకాలంకారము.

క. కాంచి యంతరంగంబునఁ దరంగితంబగుహర్షోత్కర్షంబున. 4

టీ. కాంచి=చూచి, అంతరంగంబునన్=మనస్సునందు, తరంగితంబు=
పొరలుచున్న, హర్షోత్కర్షంబునన్ = సంతోషాతిశయముచే.

గీ. నరనారాయణచరణాం
బురుహద్వయభద్రచిహ్నముద్రితబదరీ
తరుషండమండలాంతర
సరణిన్ ధరణీసురుండు సనఁ జన నెదుటన్. 5

టీ. ధరణీసురుండు=బ్రాహ్మణుఁ డగుప్రవరాఖ్యుఁడు, నరనా...సర
ణిన్-నరనారాయణ = నరుఁడు నారాయణుఁడు ననుఋషులయొక్క,
చరణాంబురుహ=పాదపద్మములందలి, భద్రచిహ్న = శుభచిహ్నలచే, హల
కులిశాంకుశాదిరేఖలు మిగుల శుభమైనవిగాన నిట్టిరేఖలగుర్తులచే ననుట.

ముద్రిత=గుఱుతులుగలదిగాఁ జేయఁబడిన, బదరీతరు = రేఁగుచెట్లయొక్క, షండ=సమూహముయొక్క, మండల=ఆవరణరూప ప్రదేశముయొక్క, సరణిన్=మార్గమున, చనఁజనన్ = పోఁగాఁబోఁగా, (షష్ఠ్యర్థమునందు సప్తమీ యము.) ఎదుటన్=ముందుభాగమున.

తా. ఆప్రవరుఁడు నరనారాయణు లనుమహర్షులు తపస్సుచేసిన బదరీవనము గాంచి దానినడిమిత్రోవను బోఁగాఁబోఁగా.

క. ఉల్లలదలకాజలకణ
పల్లవితకదంబముకుళపరిమళలహరీ
హల్లోహలమదబంభర
మల్లధ్వను లెసఁగ విసరె మరుదంకురముల్. 6

టీ. ఉల్లల...మల్లధ్వనులు-ఉల్లలత్=మీఁదికి రేఁగుచున్న, అలకా = అలక యనునదియొక్క, జలకణ = నీటిబిందువులచే, పల్లవిత = చిగిర్చిన, కదంబ = కడిమిచెట్లయొక్క, ముకుళ = మొగ్గలయొక్క, పరిమళలహరీ = సౌరభప్రవాహమునందు, హల్లోహల=అభిలాషగల వగుచున్నట్టియు, లోహల= అవ్యక్తధ్వనులుగల, అలకానదియొద్దను నున్న కడిమిచెట్టుల పూఁదేనె గ్రోలి సోలెడితుమ్మెదలు కైపున నవ్యక్తమధురముగా ధ్వనులు చేయుచుండెను. మద బంభరమల్ల=మదించిన గండుతుమ్మెదలయొక్క, ధ్వనులు, ఎసఁగన్ = మీఱఁగా, మరుదంకురముల్ = చిఱుతెమ్మెరలు, విసరెన్=వీచెను.

కదంబము నీటికడఁ బెఱుగునది. కావుననే యేటియొద్దను గడిమి చెట్లున్నటులఁ జెప్పఁబడును.

శ్లో. "జంబూవేతసవానీరకదంబోదుంబరార్జునాః
బీజపూరకమృద్వీకా లకుచాశ్చ సదాడిమాః
వంజులో నక్తమాలశ్చ తిలకః పనస స్తథా
తిమిరో మ్రాతకశ్చైవ షోడశానూపజాః స్మృతాః." బృహత్సంహిత.

వానచినుకులకుఁ గడిమి పూఁతఁ బూయును.

శ్లో. "నీపం దృష్ట్వా హరితకపిశం కేసరై రర్ధరూఢై
రావిర్భూత ప్రథమముకుళాః కన్దళీశ్చానుకచ్ఛం
... ...
సారంగాస్తే జలలవముచః సూచయిష్యంతి మార్గమ్." మేఘసందేశము.

"నీపకుసుమాదికం దృశ్యతే తత్ర తత్ర త్వయా (మేఘేన) వృష్టమిత్యనుమీయత." వ్యాఖ్య.

వానచినుకులకుఁ బూచునట్లు అలకాజలకణములచేఁ గడిమిచెట్లు పూచెనని భావము.

తా. అలకానదినీటితుంపురులు పైపైఁ బడుచుండుటచేఁ జిగిర్చిపూచిన కడిమిపూలమకరందమును త్రావి పొగరు రేఁగినతుమ్మెదలఝుంకారములతో మెల్ల మెల్లఁగాఁ జల్లగాలి వీచెను.

సీ. తొండముల్సాఁచి యందుఁగుఁజిగుళ్లకు నిక్క
కరులదంతచ్ఛాయ గడలుకొనఁగ
నెలవుల వనదంశములు మూఁగి నెఱవెట్టఁ
గ్రోల్పులుల్ పొదరిండ్ల గుఱక లిడఁగ
నెలయేటియిసుకలంకల వరాహంబులు
మొత్తంబులై త్రవ్వి ముస్తె లెత్త
నడ్డంబు నిడుపు నాపడ్డలగతి మనుఁ
బిల్లి డొంకలనుండి క్రేళ్లు దాఁటఁ
తే. ప్రబలభల్లుకనఖభల్లభయదమథన
శిథిలమధుకోశవిసరవిశీర్ణమక్షి
కాంతరాంతరదంతురితాతపమునఁ
బుడమి తిలతండులన్యాయమున వెలుంగ. 7

టీ. తొండములన్ = తొండములను, చాఁచి = చాగించి, అందుగుఁ జిగుళ్లకున్=అందుగు చెట్టుయొక్క లేఁతయాకులకొఱకు, నిక్క=సాగఁబాఱు, మునికాళ్లతోనుండి నిలుచుండునట్టి, కరులదంతచ్ఛాయ = ఏనుగులదంతముల కాంతి, కడలుకొనఁగన్ = విస్తరించఁగా, ఏనుఁగుతుండము వ్రాలియున్నంత వఱకు నంతకాంతులు విరివిగాఁ బ్రసరింపవీలుండదు. సాఁచి చిగుళ్లకు నిక్కినపుడుదంతములకాంతి ప్రసరించును. (అందుగు చిగుళ్ల నందుకొనుటకై నిక్కి తొండములు సాఁచుగజములదంతములకాంతి నలువైపుల వ్యాపించుచున్నదనుట.) సెలవులన్ = పెదవులకొనలందు, వనదంశములు=అడవి యీఁగలు, మూఁగి నెఱపెట్టన్=సందుచేయఁగా, క్రోల్పులుల్ = పెద్దపులులు, పొదరిండ్లన్ =తీఁగలల్లుకొని యిండ్లవలెనుండు పొదలయందు (నికుంజములందు), గుఱక లిడఁగన్=గురుపెట్టి నిదురఁబోవుచుండ, (సెలవులు పొలసుకంపొలయుటచే నీఁగలుమూఁగి తొలుచుచుండెను. నిద్రామాంద్యముగాన నోడలెఱుంగవయ్యెను.) అడవియీఁగలు మూఁగి సెలవులకడఁ దొలుచుచుండఁగాఁ బెద్దపులులుమాంసము దిని మత్తెక్కి పొదరిండ్లలో గుఱకలుపెట్టుచున్నవనుట.) సెలయేటియిసుక లంకలన్ = సెలయేళ్లలోని యిసుకదిబ్బలందు, వరాహంబులు= అడవిపందులు, మొత్తంబులై=గుంపులై, త్రవ్వి = నేలయంతయు ముట్టెతోఁ బెకలించి, ముస్తెలు=తుంగగడ్డలు, ఎత్తన్ = కోరతోఁ బైకెత్తుచుండ, (ఏటిలంకలలో నడవిపందులు గుంపులు గుంపులుగాఁ గూడి తుంగముస్తెలను బెల్లగించుచున్నవనుట.) అడ్డంబు, నిడుపును (గల), ఆపడ్డలగతిన్ = ఆవుపెయ్యలవలె, మనుఁబిళ్లు=అడుమన్నులు (ఒకవిధమైన మృగములు) డొంకలనుండి = నడచుటచేఁ బల్లముగామాఱిన త్రోవలనుండి, కేళ్లుదాఁటన్ = దుముకులాడఁగా, (మనుఁబిళ్లు అన నాఁడుమన్నులు; అవియే డొంకల దుముకుచుండ నిఁక మగవానిని గూర్చి చెప్పఁబనిలేదు. ఆఁడుదే యాపుపడ్డయంతయుండ మగదెంతయుండునో చెప్పందరముగాదు) ప్రబల... తపమునన్ - ప్రబల = పొగరుదేఁగిన, మిగులబలముగల) భల్లుక = ఎలుఁగుగొడ్లయొక్క, నఖభల్ల = బల్లెములవంటి

గోళ్లయొక్క, భయద = భయముకలిగించునట్టి, మథన = చిదుముటలచే, (త్రచ్చుటచేత) శిథిల = తునిఁగిన, మధుకోశవిసర = తేనెతుట్టెలసమూహము నుండి, విశీర్ణ = రేఁగిన, మక్షికా = ఈఁగలయొక్క, అంతరాంతర = నడుమ నడుమ, దంతురిత = దట్టమైన, ఆతపమునన్ = ఎండచేత, పుడమి = భూమి, తిల తండులన్యాయమునన్ = నువ్వులు బియ్యము కలిసినవిధమున (ఎలుఁగుగొడ్డు తమగోళ్లతోఁ దేనెతుట్టెలను చిదుమఁగొట్టఁగా నీఁగలు రేఁగి తిరుగుచుండు టచే నెండలో వానినీడ లేర్పడి నూవులు బియ్యము కలియఁబోసినట్లు నేల యుండె నని భావము.) వెలుంగన్ = ప్రకాశించుచుండ, మీఁదిపద్యము లోని పరికించున్ అను క్రియతో నన్వయము.

అందుగుచివుళ్లు ఏనుఁగులకుఁ బ్రియ మగునాహారము.

శ్లో. "సీతాదేవ్యాస్స్వకరకలితైస్సల్లకీపల్లవాగ్రై
రగ్రే లోలః కరికలభకో యః పురా పోషితోఽభూత్."

ఉత్తరరామచరిత్రము, అం. 3 సల్లకీపల్లవ మన యందుగుచివురు.

ఎలుగుబంట్లగోళ్లు బలమైనవియు బల్లెములవలె వాఁడియుఁ బొడవును గలవి గావున నవి తేనెతెట్టెల పట్టి యొరయుట భయంకరముగ నుండె ననుట. తేనెటీఁగలకుఁ దేనె పెర కోశము (ధనరాశి), అడివిరోధిస్వాధీనమగుటచే సురక్షితముగ బయటపడి వనమునంతటను దుమ్మైనలు గలయ నల్లుకొనెను. వానినీడ వెలుఁగు గలసి తిలతండులన్యాయమును భూమికిఁ జేకూర్చెను.

తా. ఏనుఁగు లందుగుచిగుళ్లకై నిక్కి తొండములు చాఁచునప్పుడు వాని దంతములకాంతు లతిశయించుచుండె ననియు, పెద్దపులులు నిద్రపోవుచుండఁగా వాని పెదవులమూలలఁ గాఱెడిజొల్లునకు నడవియీఁగలు ముసురుకొనుచుండె ననియు, పందులు నెలయేళ్లలోని యిసుకదిబ్బలు త్రవ్వి తుంగగడ్డలు పెల్లగించి తినుచుండె ననియు, ఋశ్యమృగములు బలిసిన యావుపెయ్యలవలె డొంకలయందు దుముకులాడుచు మెలఁగె ననియు, ఎలుఁగుగొడ్డు పుట్టలను గోళ్లతోఁ బెల్లగింపఁగా వానిలోఁ దెట్టెలు పెట్టియున్న తేనెటీఁగలు రేఁగి

చూడుచుండె ననియు, వానినీడలు నల్లగాను వాని నడుమనడుమ వ్యాపించు నట్టి యెండపొడలు తెల్లగాను గనఁబడుటచే నువ్వులు బియ్యము వెదచల్లిన ట్లుండె ననియు భావము.

క. పరికించుచు డెందంబునఁ
బురికొను కౌతుకముతోడ భూమీసురుఁ డ
గ్గిరికటకతటనిరంతర
తరుగహనగుహావిహారతత్పరమతి యై. 8

టీ. పరికించుచున్ = చూచుచు, డెందంబునన్ = మనస్సునందు, పురికొనుకౌతుకముతోడన్ = అతిశయించు కుతూహలముతో, భూమీసురుఁడు = బ్రాహ్మణుండు (ప్రవరుఁడు), అగ్గిరి...మతియై-అగ్గిరి=ఆపర్వతముయొక్క, కటకతట=నడిమిప్రదేశమందును ప్రక్కలందును, నిరంతర = సాంద్రమయిన, తరు=వృక్షములుగల, గహన = అడవులయందును, గుహా = గుహలయందును, విహార=విహరించుటయందును, తత్పర=ఆసక్తిగల, మతియై =బుద్ధిగలవాఁడై, శైలమధ్యభాగమునందు చెట్లు మిగుల దట్టముగా నుండెను. గుహలు దర్శనీయములుగా నుండెను. కాన విహారకుతుక మతిశయించెను. తరువులు నిరంతరములుగానుంటచే గుహలు కటకప్రదేశమున కేఁగినఁగాని కనుపట్టకున్నవని భావము.

సీ. నిడుదవెన్నెలగుంపు జడగట్టు సగరుము
మ్మనుమండు తపము గైకొనినచోటు
జరఠకచ్ఛపకులేశ్వరువెన్ను గానరా
జగతికి మిన్నేఱు దిగినచోటు
పుచ్ఛడీకతనంబు పోఁబెట్టి గిరికన్య
పతిఁ గొల్వ నాయాసపడినచోటు
వలరాచరాచవాఁ డలికాక్షుకను వెచ్చఁ
గరఁగిన యలకనికరపుఁజోటు

తే. తపసియిల్లాండ్ర చెలువంబు దలఁచి తలఁచి
మున్న ముచ్చిచ్చును విరాళిగొన్నచోటు
కనుపపులు వేల్పుఁబడవాలుఁ గన్నచోటు
హర్షమునఁ జూచి ప్రవరాఖ్యుఁ డాత్మలోన. 9

టీ. ప్రవరాఖ్యుఁడు = ప్రవరుఁడను పేరుగల బ్రాహ్మణుఁడు (కర్త), నిడుద పెన్నెఱిగుంపు=నిడుపయి నిగనిగలుగల తలవెండ్రుకల ప్రోవు, జడగట్టఁ = పెనఁచుకొనిపోవునట్లు, సగరుమ్మనుమండు = భగీరథుండు, తపసు = తపస్సును, కైకొనినచోటు=పూనిన ప్రదేశము, జరఠ... వెన్ను-జరఠ = ముదివాఁడగు, కచ్ఛపకులేశ్వరు=తాబేటిదొర (ఆదికూర్మము) యొక్క, వెన్ను = వీఁపు, కానరాఁ = అగపడునట్లు, గంగ హిమగిరినుండి పడుటచే ధారాపాతమున భూమి విచ్చి భూమివహించిన యాదికూర్మముమూఁపు కనిపించెననుట. మిన్నేఱు = ఆకాశగంగ (ప్రవాహముపడునురవడికి భూమి యంతవఱకుఁ దెగియె ననుట). దిగినచోటు = అవతరించిన ప్రదేశము. పుచ్చడీకతనంబు = సిగ్గరితనమును, పోఁబెట్టి = తొలఁగఁద్రోసి, గిరికన్య = పార్వతి, పతిఁ = భర్తను (శివుని), కొల్వఁ = సేవించుటకు, ఆయాసపడినచోటు=శ్రమపడిన ప్రదేశమును, పలరాచరాచవాఁడు = మన్మథుఁడను క్షత్రియుఁడు, అలికాక్షుకనువెచ్చఁ = ఫాలనేత్రుని (శివుని) కంటిమంటచే, కరఁగిన = స్రగ్గిపోయిన, అలకనికరపుఁజోటు=ఆజాలిగలిగించుతావు, తపసియిల్లాండ్ర చెలువంబుఁ = సప్తర్షుల స్త్రీలచక్కఁదనము, తలఁచితలఁచి=స్మరించి స్మరించి, (మునిపత్నులఁ గామించుట యయుక్తమని యూహించి యెట్టకేలకు సాహసించి) ముచ్చిచ్చును, (గార్హపత్య, ఆహవనీయ, దక్షిణాగ్నులు అను) మూఁడగ్నులును, విరాళి=మోహము, కొన్నచోటు = పొందినయట్టి ప్రదేశము, కనుపపులు=జెల్లుగడ్డి, వేల్పుఁబడవాలుఁ = దేవతల సేనాధిపతిని (కుమారస్వామిని), కన్నచోటు = ప్రసవించిన ప్రదేశమును, హర్షమునఁ =

సంతసముతో, చూచి=సందర్శించి, ఆత్మలోనన్ = తనమనస్సునందు, మీఁది పద్యముతో నన్వయము.

తా. భగీరథుఁడు తపస్సు చేసినచోటును, ఆకాశగంగ భూమి కవతరించినప్రదేశమును, పార్వతి శివునకు శుశ్రూష సల్పినప్రదేశమును, మన్మథుఁడు శివునికంటిమంటచే నీఱయినట్టి జాలి గల్పించుప్రదేశమును, అగ్నిదేవుఁడు సప్తర్షులకాంతలపై మోహముఁ జెందినప్రదేశమును, కుమారస్వామి జననము చెందిన బెల్లుదుబ్బులను జూచి సంతోషించి ప్రవరుఁడు తనలో.

చ. విలయకృశానుకీలముల వేఁడిమిఁ బోఁడిమిమాలి వెల్మిడిన్
గలసినభూతధాత్రి మఱి క్రమ్మఱ రూపయి నిల్చి యోష
ధుల్, మొలవఁగఁ జేయునట్టినయముల్ బ్రతికల్పము నెట్లు గాం
చునీ, చలిమలవల్ల నుల్లసిలుచల్లఁదనంబును నూనకుండినన్.

టీ. విలయ...వేఁడిమిన్ - విలయ = ప్రళయకాలపు, కృశానుకీలముల = అగ్నిజ్వాలలయొక్క, వేఁడిమిన్ = వేఁడిచే, పోఁడిమిమాలి=రూపుమాసి, వెల్మిడిన్=భస్మమున, కలసిన = కలసిపోయిన, భూతధాత్రి=భూమి, క్రమ్మఱన్=తిరిగి, రూపయి = ఆకారమేర్పడి, నిల్చి=ఎప్పటివలె నిలువఁబడి, ఓషధులు=వృక్షలతాదిమూలికలు, మొలవఁగన్ = మొలచునట్లుగా, చేయునట్టి=చేయఁగాఁగల, నయమున్ = మంచిని, ప్రతికల్పమున్=ఒక్కొక సృష్టిప్రారంభకాలమునను, ఈచలిమలవల్లన్ = ఈహిమవత్పర్వతమువలన, ఉల్లసిలుచల్లఁదనఁబును=ఉప్పతిలునట్టిశైత్యమును, ఊనకుండినన్ = పొందకుండినచో, ఎట్లు=ఏవిధముగా, కాంచున్ = పొందును. వెలి+మిడుఁగు=వెలిమిడి. దీనిప్రాస్వరూపము వెల్మిడి. వెల్మిడియన బూదియనుటకు.

సీ. "తగనంధునకును నద్దంబు చూపినయట్లు
వెలిమిడిలో నెయ్యి వేల్చినట్లు" పంచతంత్రము.

తా. ప్రళయకాలమున మహాగ్నిజ్వాలలచేఁ గాలి భస్మమైపోయి భూమి యీహిమవత్పర్వతపుఁజలువఁ గొనక యుండినచో, మరల రూపుచెంది తరుగుల్మలతాదులను మొలిపించుకొనఁజాలదు. కావ్యలింగము.

సీ. పసుపునిగ్గులు దేఱుపాఁపజన్నిద మొప్పఁ
   బ్రమథాధిపతి యింటిపట్టెఱిఁగె
శచి కీఁత గఱపుచుఁ జదలేట సురరాజు
   జలకేళిసవరించుచెలువెఱిఁగె
నదనుతోఁ జేఁపి చన్నవిసి యోషధుల మ
   న్నాదవు కొండల కెల్లఁ బిదుక నెఱిఁగె
వేల్పుటింతులలోన విఱ్ఱవీఁగుచు మేన
   నవరత్నరచనలరవణ మెఱిఁగెఁ
తే. బరిపరివిధంపుఁజన్నంపుబరికరంపు
   సొంపుసంపద నిఖిలనిలింపసభయు
   నప్పటప్పటికిని జిహ్వాత్రుప్తి దుల్ల
   నా మెత లెఱిఁగె నీతుషారాద్రికతన. 1

టీ. ఈతుషారాద్రికతనన్ = ఈమంచుకొండమూలమున, ప్రమథాధిపతి = శివుఁడు, పసుపునిగ్గులు = పసుపుకాంతులు, తేఱుపాఁపజన్నిదము = లేటగాఁగన్నడుసర్పయజ్ఞోపవీతము, ఒప్పన్ = ఒప్పునట్లు, బ్రహ్మచర్యాశ్రమధర్మమును నిర్వర్తించుచు ననుట, ప్రమథాధిపతి = ప్రమథులగణమున కధిపతియగు శంకరుఁడు, ఇంటిపట్టు=గృహస్థధర్మము, ఎఱిఁగెన్ = తెలిసికొనెను. (హిమవంతుఁడు కూఁతు నిచ్చుటచే, శివునకుఁ దనసర్పయజ్ఞోపవీతమునకుఁ బసుపంటుకొని పచ్చనకాఁగా గృహస్థత్వ మలవడెననుట,) (పా. పసుపునిగ్గులు మీఱు=పసుపుకాంతు లతిశయించు) సురరాజు=ఇంద్రుఁడు, శచికిన్ = శచీదేవికి, ఈఁతగఱపుచున్=ఈఁతనేర్పుచు, చదలేటన్ = ఆకాశగంగలో, జల

కేళి=జలవిహారములు, సవరించుచెలువు = కానించుపొల్పును, ఎఱింగెన్ = పొందెను.) ఆకాశగంగ హిమవత్పర్వతమునఁ బ్రవహించుటచే నందు శచితో నింద్రునకు జలక్రీడగావింప వసతిపడియెననుట.) మన్మోదవు=గోరూపిణియగు భూదేవి, అదనుతోన్ = సమయమున, చేఁపి, చన్నువిసి = మొనవిరియించి, అంటినంతనస్రవించునటుల, కొండలకెల్లన్, ఓషధులన్=లతాగుల్మాదులను, పిదుకనెఱింగెన్ = పిండుటతెలిసికొనెను. ఈయంశము కుమారసంభవములోని ప్రథమసర్గమునం దీక్రిందిశ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడెను. విష్ణుపురాణభాగవతాదులం దీకథాంశము సుప్రసిద్ధము. శ్లో. "యం సర్వశైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరౌ స్థితే దోగ్ధరి దోహదక్షే, భాస్వంతి రత్నాని మహౌషధీశ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహుర్ధరిత్రీం." (భూమి గోరూపమును దాల్చినప్పుడు హిమవంతుఁడు దూడయై చేఁపుతెప్పించుటచేతనే యోషధులనెల్ల కొండలకుఁ బిదుకనయ్యెననుట.) మేన=మేనక యనునచ్చర, వేల్పుటింతులలోనన్=దేవతాస్త్రీలలో, విఱ్ఱవీఁగుచున్=మిగులనిక్కుచు, నవరత్న=(వజ్ర, వైడూర్య, నీల, గోమేధిక, మరకత, మాణిక్య, పుష్పరాగ, మౌక్తిక, ప్రవాళములను) తొమ్మిది తెఱఁగుల మణులయొక్క, రచనలరవణములు=చెక్కడములుగలనగలను, ఎఱిఁగెన్ (మేనక హిమవంతునిభార్య గావున ననేక రత్నములగనులు గలహిమవంతుఁడు తనభార్యకు రత్నాభరణముల నించుటచే నామె దేవతాస్త్రీలలో విఱ్ఱవీఁగుచున్నదనుట.) నిఖిలనిలింప సభయుఁన్ = ఎల్ల దేవతాసమూహమును, పరి...సంపదన్-పరిపరివిధంపు = నానావిధములైన, జన్నంపు = యజ్ఞముల యొక్క, పరికరంపు=సాధనములయొక్క, సొంపుసంపదన్ = మేలిమికలుగుటచే, అప్పటప్పటికిన్=అప్పుడప్పుడు, జిహ్వాత్రుప్పు=నాలుకకుఁ గల్గినరోఁత (పా. జిహ్వతుప్పటెల్లన్ = నాలుకయరుచిచెడఁగా) దుల్లన్=తొలఁగిపోవునట్లు, ఆమెతలు=విందుకుడుపులు, (ఎడనెడ ననేకులు హిమవంతమునఁ బలువిధములైనయజ్ఞములు చేయుటచే దేవతలకు మంచిమంచి హవిర్భాగములు చెంద నయ్యె ననుట.) ఎఱిఁగెన్. అలం. రూపకము నుదాత్తము.

హిమవంతము రత్నములకు నెలవనుట సుప్రసిద్ధము.

శ్లో. "అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతం."

మ. తలమే బ్రహ్మకు నైన నీనగమహత్త్వం బెన్న నే నియ్యెడన్
గలచోద్యంబులు చెప్ప గన్గొనియెదన్ గాకేమి నేఁడేఁగెదన్
నలినీబాంధవభానుతప్తరవికాంతస్యందినీహారకం, దళచూ
త్కారపరంపరల్ పయింపయిన్ మధ్యాహ్నముం దెల్పెడిన్.

టీ. ఈనగమహత్త్వంబు = ఈహిమవంతముయొక్క ప్రభావము, ఎన్నన్ = ప్రశంసించుటకు, బ్రహ్మకునైనన్ = బ్రహ్మకునేని (నలుమోముల వేలుపగు బ్రహ్మయే నేరఁడేని మనుష్యునిచేఁ గాదనుట.) తలమే = శక్యమా? ఇయ్యెడన్ = ఈహిమవంతునియందు, కలచోద్యంబులు = ఉన్న చిత్రములు, నేను, చెప్ప, కన్గొనియెదంగాకేమి = చూచెదఁగాక, నేఁడు, ఏఁగెదన్ = పోయెదను. నలినీ...పరంపరల్ - నలినీబాంధవ = సూర్యునియొక్క, భాను = కిరణములచే, తప్త = తపింపఁజేయఁబడిన, రవికాంత = సూర్యకాంతమణులపైకి, స్యంది = లొఱఁగుచున్న, నీహారకందళ = మంచుబొట్లవలని, చూత్కార = చూఁచూఁ అనుధ్వనియొక్క, పరంపరల్ = వరుసలు, పయింపయిన్ = క్రమక్రమముగా, మధ్యాహ్నమున్ = పట్టపగలగుటను. తెల్పెడిన్ = తెలియఁజేయుచున్నవి.

శృంగములయొత్తుచే సూర్యబింబము కానరాదయ్యెను. మధ్యాహ్నమగుట నెండకు మంచు కరఁగుట యది ప్రజ్వరిల్లు సూర్యకాంతములపైఁబడి ధ్వనియగుట మధ్యాహ్నము గుర్తింపఁజేసెను. సూర్యస్పర్శచే సూర్యకాంతములు వేఁడిగొను ననుటకు

తే. "అర్కకాంత మచేతనం బయ్యు సవితృ, పాదములు సోఁకినంతన ప్రజ్వరిల్లు."

భర్తృహరి.

తా. ఈపర్వతముయొక్క మాహాత్మ్యమును గణుతింప బ్రహ్మకైనఁ దరముకాదు. సూర్యకిరణములు తాఁకి ఆవేఁడి యెక్కినసూర్యకాంతమణుల చఱియలపై మంచుబొట్లు పడి చుఁయి చుఁయి మనుట మధ్యాహ్న మగుటను దెల్పుచున్నది. నేఁటి కింటికరిగెదను. ఱేపు మరల వచ్చి చూడరాదా?

తే. అనుచుఁ గ్రమ్మఱువేళ నీహారవారి
బెరసి తత్పాదలేపంబు గరఁగి పోయెఁ
గరఁగిపోవుట యెఱుఁగఁ డద్ధరణిసురుఁడు
దైవకృతమున కిల నసాధ్యంబు గలదె. 13

టీ. అనుచున్=ఇటులఁ దలపోయుచు, క్రమ్మఱువేళన్ = మరలు ిమయమున, నీహారవారి = మంచునీరు, బెరసి=అంటి, తత్పాదలేపంబు = ితనిపాదములకుఁ బూయఁబడినపసరుపూఁత, కరఁగిపోయెన్ = ద్రవమై యంటుకొనిపోయెను. కరఁగిపోవుటన్ = ఆవిధముగా నీరై పోవుటను, అద్ధరణి ురుఁడు=ఆబ్రాహ్మణుఁడు (ప్రవరుఁడు), ఎఱుఁగఁడు = గ్రహించినవాఁడు ాఁడు. (కాఁబట్టి), ఇలన్ = భూమిపై, దైవకృతమునకున్ = దైవము ియుయత్నమునకు, అసాధ్యంబు = సాధింపరానిది, కలదె=కలదా? దైవము ెఁచినది యయి తీరును గాని తప్పిపోదనుట. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

ఁ. అతఁ డట్లౌషధహీనుఁడై నిజపురీయాత్రామిళత్కౌతుకో
ద్ధతిఁ బోవన్ సపదిస్ఫుటార్తిఁ జరణద్వంద్వంబు రాకుండినన్
మతిఁ జింతించుచు నవ్విధం బెఱిఁగి హా నన్నిట్లు దైవంబ తె
చ్చితె యీఘోరవనప్రదేశమునకున్ సిద్ధాపదేశంబునన్.

టీ. అతఁడు = ఆప్రవరాఖ్యుఁడు, అట్లు=ఆవిధముగా, ఔషధహీనుఁడై =పాదలేపము లేనివాఁడై, నిజ...ద్ధతిన్ - నిజపురీ = తనపట్టణమును ార్చి, యాత్రా=ప్రయాణమగుటయందు, మిళత్=కూడుచున్న, కౌతుకోద్ధ ి=కుతూహలాతిశయముచే, పోవన్=ఎగిరిపోవుటకు, చరణద్వంద్వంబు =

అడుగుదోయి, సపదిస్ఫుటార్తిన్ = అప్పుడే స్పష్టమగు దుఃఖముచే (సపరిస్ఫూర్తిన్ = చక్కఁగాఁదోఁచుచున్న దుఃఖముచేఁ గూడుకొనుటచేత. పా.) మతిన్=మనస్సునందు, చింతించుచున్=విచారము చెందుచు, అవ్విధంబు = అట్లెగిరిపోలేకపోవుటకుఁ గలకారణమును, హా = అక్కటా, సిద్ధాపదేశంబునన్=సిద్ధునిమిషచేత, (సిద్ధోపదేశంబునన్ = సిద్ధునియుపదేశముచేత, పా.) దైవంబ=దైవమా! నన్నున్, ఇట్లు=ఈవిధముగా, ఈఘోరవనప్రదేశమునకున్ = ఈభయంకరమైన యడవినేలకు, తెచ్చితె=తీసికొనివచ్చితివా ?

తొలుత దైవకృతమున కసాధ్యము లేదని నిశ్చయించుకొనెను. కావున ఘోరప్రదేశమునఁ దానుచిక్కుపడుటకు సిద్ధుఁడు నిమిత్తమాత్రుఁడు. దైవ మాపదలఁ గూర్చునెడ నొకనిని నిమిత్తమాత్రునిగఁ గల్పించును.

తా. ఆవిధముగాఁ బాదలేపము పోయినయాప్రవరుఁడు తన యూరికిఁ బోవుటకు నెగురలేకపోవుటచేఁ బాదలేపము కరఁగిపోయిన దని తెలిసికొని "యయ్యో! దైవమా! సిద్ధుఁ డనుమిష కల్పించి న న్నీఘోరారణ్యప్రదేశమునకుఁ గొనివచ్చితివా ?" యని దుఃఖించెను. కావ్యలింగము.

క. ఎక్కడి యరుణాస్పదపుర
మెక్కడితుహినాద్రి క్రొవ్వి యే రాఁ దగునే
యక్కట మును సను దెంచిన
దిక్కిది యని యెఱుఁగ వెడలుతెరు వెయ్యదియో 15

టీ. ఎక్కడి అరుణాస్పదపురము = అరుణాస్పదపుర మెక్కడ నున్నది, ఎక్కడితుహినాద్రి=మంచుకొండ యెక్కడ నున్నది! (దీనికి దానికి మిక్కిలి దూరముగదా!) క్రొవ్వి=మదించి, ఏన్=నేను, రాన్=వచ్చుట, తగునే = కూడునా? అక్కట=అయ్యో! మును=మునుపు, చను దెంచిన దిక్కు=ఇక్కడకువచ్చినదిశ, ఇది=ఇట్టిది, అని యెఱుఁగన్=అని నేనెఱుంగఁజాలను, వెడలు తెరువు = ఇటనుండిపోయెడిత్రోవ (పా. వెడలు తెఱఁగు = బయలు వెడలు విధము,) ఎయ్యదియో = ఏదోగదా!

తా. అరుణాస్పదపుర మెక్కడ? మంచుగొండఁ యెక్కడ? పాగ రున నేను రాఁదగునా? అయ్యో! వెనుక వచ్చినవై పిది యని యెఱుఁగను. ఇంక బయలువెడలువిధ మెట్లో!

మ. అకలంకౌషధసత్త్వముఁ దెలియమాయాద్వారకావంతికా
శికురుక్షేత్రగయాప్రయాగములు నే సేవింప కుద్దండగం
డకవేదండవరాహవాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్రమిమ్మంచుఁగొం
డకు రాఁజెల్లునెబుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్.

టీ. అకలంకౌషధసత్త్వముఁ = నిష్కల్మషమయిన యౌషధపు సామర్థ్యమును, తెలియన్ = తెలిసికొనుటకు, మాయా...ప్రయాగములు- మాయా=మాయానగరము-హరిద్వారము, ద్వారకా = ద్వారావతీనగరము, అవంతి=ఉజ్జయినీపట్టణము, కాశి=వారణాసి, కురుక్షేత్ర = కురుక్షేత్రము, గయా=గయాక్షేత్రము, ప్రయాగ = ప్రయాగక్షేత్రము (వీనిని) నే సేవింపక = నేను సందర్శించుటకుఁ బోవక, ఉద్దండ...వ్యాఘ్రము - ఉద్దండ = భయంకరములైన, గండక = గండమృగములు, వేదండ=ఏనుగులు, వరాహ = అడవిపందులు, వాహరిపు=అడవిదున్నలు, ఖడ్గ=ఖడ్గమృగములు, వ్యాఘ్రము= పెద్దపులులు కలది (ఖడ్గగండకశబ్దము లేకార్థవాచకము లయ్యు నిందు వేఱుగాఁ బ్రయోగింపఁబడుట కాధారము కానము). ఇమ్మంచుఁగొండకున్ = ఈ హిమవత్పర్వతమునకు, రాఁ జెల్లునె = వచ్చుట తగునా? శ్రోత్రియుల్ = వేదము చదివి కర్మముల నాచరించువారు, బుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా = బుద్ధిమాంద్యముచేఁ గల్పింపఁబడిన వెఱ్ఱితనము గలవారు గదా! అర్థాంతర న్యాసాలంకృతి.

వేదము పఠించినవారికి బుద్ధివికాస ముండదు. కాళిదాసు విక్రమోర్వ శీయమున "వేదాభ్యాసజడః" అనెను. కేవలపఠనము ప్రతిభాదాయకము

కాదనుట. గండక = అనుచో స్వార్థమందు కప్రత్యయమనియు గండయన స్థూలశిలలుగాన ఉద్దండగండక=భయంకరములగు శిలలపై నున్న అని చెప్పుచున్నారు. సమార్థకములగు గండకఖడ్గముల కేకార్థముచెప్పుటకంటె నిదియే సముచితము.

ఖడ్గవ్యాఘ్రము...ఇమ్మంచుకొండకు

అనుచో బాలవ్యాకరణమునందలి కారకపరిచ్ఛేదములోని "ఒకానొకచో విశేషణంబుల షష్ఠికిం బ్రథమ విభాషనగు" ననుసూత్రము చూచునది. ఇందుల కాధారములు.

ఆ. "భేద్య భేదకముల భేదంబు జెల్లదు, పరవిభక్తిలింగవచనములకు
నొందు భేదకముల కుండును బ్రథమయు, జయమురక్షకుండు శౌరికనఁగ."
—కవిలోకచింతామణి.

క. "ప్రథితముగఁ గృతులషష్ఠికిఁ బ్రథమవిశేషణము జెల్లుఁ బరిపంథిమదో
న్మథనుఁడు రాముని కెనయే, పృథివిం జిఱుదొరలనంగ వృషపతిగమనా."
—సర్వలక్షణసారసంగ్రహము.

క. "అపరాహ్ణసమయమున నిట్లుపమాతీతాతిఘోరయుద్ధం బయ్యెన్
రిపుభయదభుజుఁడు భీమున, కపరిమితబలుండు కౌరవాధీశునకున్."
భార. భీష్మ. ఆ. 2

శా. "విద్యారాజీవభవుండు మారయకుఁ, బుణ్యాచారభీమాంబకున్
—శృంగారనైషధము.

క. "మీపనుపున రాజ్యముపా, లీపాండుతనూభవులకు నీకున్న భుజా
టోపభయంకరుఁ డర్జును, కోపానలమడరి ముట్టికొనదే వారిన్."
—భారత. ఉద్యో. ఆ. 1

తా. నేను సిద్ధుఁడిచ్చినమందుమహిమ తెలియవలె నన్నమాయ ద్వారకయవంతి కాశి కురుక్షేత్రము గయ ప్రయాగము మొదలైన పుణ్యక్షేత్రములకుఁ బోయి వానిని సేవింపక గండకము లేనుఁగు లడవిపందులు కారు

న్నలు పెద్దపులులు మొదలుగాఁగల క్రూరమృగములు విశేషముగా నుండెడి రామంచుఁగొండకు రావచ్చునా? కేవలవైదికు లయిన నావంటివారు బుద్ధి మాంద్యమువలని చిత్తభ్రమము గలవారై యుందురు. కాఁబట్టి నేను నట్టి చిత్తవిభ్రమముచేత నీరారానిచోటికి వచ్చితిని. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

నను నిముసంబు గానక యున్న నూ రెల్ల
నరయుమజ్జనకుఁ డెంత తడలునొక్కొ
యెపుడు సంధ్యలయందు నిలు వెళ్లనీక న
న్నోమె మెడుతల్లి యెం తొఱలునొక్కొ
యనుకూలవతి నాదుమనసులో వర్తించు
కులకాంత మది నెంత కుందునొక్కొ
కెడఁ దోడునీడలై క్రీడించుసచ్ఛాత్రు
లింతకు నెంత చింతింతురొక్కొ

యతిథిసంతర్పణంబు లే మయ్యెనొక్కొ
యగ్ను లేమయ్యెనొక్కొ నిత్యంబులైన
కృత్యములఁ బాపి దైవంబ కినుక నిట్లు
పాఱవైచితె మిన్నులు పడ్డచోట. 17

టీ. ననుక్, నిముసంబు = నిమిషము, కానక యున్నక్ =. చూడ కున్నచో, ఊరెల్లక్ = గ్రామమంతయు, అరయుమజ్జనకుఁడు = వెదకునట్టి తండ్రి, ఎం తడలునొక్కొ=ఎంత విచారపడునో! నన్నుక్, ఎపుడుక్ = ఎల్లప్పుడు, సంధ్యలయందుక్ = త్రిసంధ్యలయందు, (ఉదయమధ్యాహ్న సాయంతనసంధ్యలందు) ఇలువెళ్లనీక = ఇల్లుదాఁటనీక, ఓమెడుతల్లి = కాపాడెడుతల్లి, ఎంతొఱలునొక్కొ = ఎంతదుఃఖపడునో, అనుకూలవతి = అనుకూలవతియగునది, నాదు మనసులోక్ = నామనసునకులోఁబడి, వర్తించుకుల కాంత = నడుచుకులాంగన (భార్య), ఎంత కుందునొక్కొ = ఎంతగా వెత నొందునో, కెడక్ = దగ్గఱ, తోడునీడలై = సహాయులై, క్రీడించు=ఆట

లాడుకొను (విహరించు) సచ్ఛాత్రులు = మంచిశిష్యులు, ఇంతకున్ = ఇంతటియీయెడబాటునకు, ఎంత చింతింతు రొక్కొ=ఎంతవిచారము నొందుదురో గదా ! అతిథిసంతర్పణంబులు = అన్నార్థులై వచ్చినవారి సమారాధనములు, ఏమయ్యెనొక్కొ=ఏమైపోయినవో గదా! అగ్నులు = గార్హపత్యము-ఆహవనీయము, దక్షిణాగ్ని అను నగ్నిహోత్రములు, ఏమయ్యెనొక్కొ = ఏమిరైపోయినవోగదా ! నిత్యంబులైనకృత్యములన్=నిత్యమును జేయవలసినకర్మములను, పాపి=తప్పించి, మిన్నులు పడ్డచోటన్ = ఆకాశము ఒఱిగిన ప్రదేశమున (బహుదూర ప్రదేశమున), పాఱవైచితె = మిగులదూరదేశమునందుఁ బడవైచితివా? మిగుల దూరమున బంధువులకును నిత్యకృత్యములకు దూరముచేసి కూలఁద్రోచితివా యనుట. అలం. సందేహము.

శ్రీనాథకవియుఁ "బోకాలెద మిన్నులుబడ్డచోటికిన్" అని కాశీఖండమునఁ జెప్పినాఁడు. మిన్నులు పడ్డచోటు, కానని క్రంతలు ఇవి జాతీయములు. మిన్ను విఱిగి నేలఁ బడిన యీభయంకరదూరభూములలోఁ బడవేసితివా యని దేవుని నిష్ఠురము లాడుట.

క. నను నిలుసేరనుపాయం
బొనరింపఁగఁ జాలుసుకృతి యొకఁ డొదవఁ డొకో
యనుచున్ జింతాసాగర
మున మునిఁగి భయంబు గదురఁ బోవుచు నెదురన్. 18

టీ. ననున్ = నన్ను, ఇలుసేరనుపాయంబు = ఇంటికిఁబోవు తెఱఁగు, ఒనరింపఁగన్=చేయుటకు చాలుసుకృతి=చాలిన పుణ్యాత్ముఁడు, ఒకఁడు = ఎవఁడైన నొక్కఁడు, ఒదవఁడొకో = కలుగఁడా యేమి? అనుచున్=అనుకొనుచు, చింతాసాగరమునన్ = విచార మను సముద్రమునందు, మునిఁగి = మునిఁగినవాఁడై, పోవుచున్, ఎదురన్ = ముందుభాగమునందు, పైపద్యముతో నన్వయము.

నిర్మానుష్యప్రదేశము. వచ్చినత్రోవ యెఱుంగఁడు కాన చింతాసాగర
న మునింగెను. మునింగినవాఁడు తరంగవేగమునఁ గొట్టుకొనిపోవునటుల
రాతిశయమునఁ బ్రవరుఁడు మతితప్పిపోవుచుండెను. అలం. రూపకము.
దేహము.

కులిశధారాహతిపొలుపునఁ బైనుండి
యడుగు మోవఁగ జేగుఱైనతటులఁ
గనుపట్టులోయ గంగానిర్ఝరము పాఱఁ
జలువ యౌనయ్యేటి కెలఁకులందు
నిసుక వెట్టిన నేల నేచి యర్కాంశులఁ
జొరనీక దట్టమై యిరులు గవియు
క్రముకపున్నాగనారంగరంభానాళి
కేరాదివిటపికాంతారవీథిఁ
గెరలుపికశారికాకీరకేకిభృంగ
సారసధ్వనిఁ దనలోనిచంద్రకాంత
దరులు ప్రతిశబ్ద మీన గంధర్వయక్ష
గానఘూర్ణిత మగునొక్కకోనఁ గనియె. 19

టీ. కులిశధారాహతిపొలుపునన్ = వజ్రాయుధపుపోటుచేతినఱకుడు
) విధమున, పైనుండి=మీఁదినుండి, అడుగు మోవఁగన్=అడుగంటునట్లు,
ఱు=కావిరంగుగలవి,ఐన, తటులన్=ప్రక్కలతో, కనుపట్టులోయన్=అగ
పల్లపుఁ బ్రదేశమున, వజ్రధారచేఁ గొండలు భిన్నములగుట ప్రసి
. మంచుకొండయందలి లోయలు పైనుండి క్రిందివఱకు ఏకశిలలతో
భేదితములవలె నుండెను. సూర్యకిరణప్రసారము చాలినంత లేమిచే నచటి
యందు జేగుఱుపట్టెను. గంగానిర్ఝరము=గంగాప్రవాహము, పాఱన్ =
హించుటచే, చలువ=చల్లన, ఔనయ్యేటికెలఁకులందున్ = అగునట్టి

యూగంగానదియిరుప్రక్కలను, ఇసుక పెట్టిన నేలన్ = ఇసుకదిబ్బపెట్టినలంక నేలను, ఏచి=ఎదిగి, అర్కాంశులన్ = సూర్యకిరణములను, చొరనీక=ప్రవే శింపనీయక, దట్టమై=చిక్కనై, ఇరులుగవియు=చీకట్లు క్రమ్ము, క్రముక... వీథిన్-క్రముక=పోఁక, పున్నాగ = పొన్న, నారంగ=నారింజ, రంభా = అరఁటి, నాళికేర = కొబ్బరి, ఆది=మొదలగు, విటపి=చెట్లయొక్క, కాం తారవీథిన్=తోఁపులవరుసను, కెరలుపిక...ధ్వనిన్ - కెరలు=కూయుచున్న, పిక = కోయిలలయొక్కయు, శారికా = గోర్వంకలయొక్కయు, కీర = చిల్కలయొక్కయు, కేకి = నెమిళ్లయొక్కయు, భృంగ = తుమ్మెదల యొక్కయు, సారస=బెగ్గురుపక్షులయొక్కయు, ధ్వనిన్ = చప్పుడుచే, తన లోని చంద్రకాంతదరులు=తనలోపలి చంద్రకాంతమణిమయ మైనగుహలు, ప్రతిశబ్దము=ప్రతిధ్వనిని, ఈనన్ = జనింపఁజేయఁగా, గంధర్వ...ఘూర్ణి తము-గంధర్వ=గంధర్వులయొక్కయు, యక్ష=యక్షులయొక్కయు, గాన= గానముచే, ఘూర్ణితము=తిరుగుడుపడుచున్నది, అగు, ఒక్కకోనన్=ఒకానొక లోయను, కనియెన్ = చూచెను.

కోయిలలు పల్లవితచూతాదివృక్షములందును, చిలుకలు నారంగాది ఫలవృక్షములందును, గోరువంక లందునిందును నుండెను. నెమిళ్లు చెట్లు క్రిక్కి రిసి చీకటులొలయుటచే నదియ మేఘమని నృత్య మొనరించుచుండెను. తుమ్మె దలు రొదలుచేయుచున్న వనుటచే నచటిలతలు పూచి మకరందభరితములై యుండె ననియు బెగ్గురుపక్షులు అఱచుచున్న వనుటచే నచటిజలాశయములు విహారయోగ్యములుగా నున్న వనియు భావము.

ఇరులు నిత్యబహువచనాంతము. దృష్టాం.

క. "కే లేకవచన మరయఁగఁ, గాలును దెమ్మెరలు సహజ బహువచనంబుల్"
కావ్యాలంకారచూడామణి. (ఆ. ౮)

తా. ఇంద్రుని వజ్రాయుధపు నఱకుగుఱు తనునట్లు మీఁదినుండి యడుగుపఱకను నెఱ్ఱనైనయొడ్డులు గలకొండచరికినదుమఁ గన్పడులోయలోఁ

ప్రవహించు గంగాప్రవాహమున కిరుప్రక్కలఁ బెట్టినయిసుకలంకలమీఁదఁ బెరిఁగి సూర్యకిరణములను జొరనీయక చిక్కనై చీఁకటిగ్రమ్ము పోఁక, పొన్న, నారింజ, అరఁటి మొదలగు వృక్షజాతులతోఁపులలోఁ గూఁత పెట్టు కోయిలలు, గోర్వంకలు మొదలగుపక్షులధ్వనులును వానికిఁ బ్రతిశబ్దములిచ్చు నెల ఱాలగుహలును గలిగి గంధర్వులయొక్కయు, యక్షులయొక్కయు, సంగీతములచే నొప్పారుకోన నొకదానిఁ బ్రవరుఁడు కాంచెను. ఉత్ప్రేక్ష.

క. కనుఁగొని యిది మునియాశ్రమ
మనుతపాతపా వొడమి యిచటి కరిగిన నాకున్
గననగు నొక తెఱువ యని
మనమునఁ గలదిగులు కొంత మట్టుపడంగన్. 20

టీ. కనుఁగొని=ఆలోయనుగాంచి, ఇది, మునియాశ్రమము = మునులు తపస్సుచేయుచోటు, అనుతపాతప = అనుసట్టి భ్రాంతి, పొడమి = కలిగి, ఇచటికిన్ = ఈయాశ్రమమునకు, అరిగినన్=పోయినచో, నాకున్, ఒక తెఱువ = ఒకయుపాయము, కననగున్ = దొరకవచ్చును, అని, మనమునన్=మనస్సునందు, కలదిగులు = కలిగినచింత, కొంత=కొంచెము, మట్టుపడంగన్=మరుగుపడఁగా, (తగ్గఁగా), పైపద్యముతో నన్వయము.

చ. నికటమహీధరాగ్రతటనిర్గతనిర్ఝరధారఁ బాసి లో
యకుఁ దలక్రిందుగా మలఁకలై దిగు కాలువ వెంటఁ బూచుమ
ల్లిక లవలంబనంబుగ నలిప్రకరధ్వని చిమ్మిరేఁగ లో
నికి మణిపట్టభంగసరణిన్ ధరణీసురుఁ డేఁగి చెంగటన్. 21

టీ. ధరణీసురుఁడు=బ్రాహ్మణుఁడు (ప్రవరుఁడు), నికట...ధారన్ - నికట=సమీపమందలి, మహీధరాగ్ర = కొండకొనయొక్క, తట=ప్రదేశము నుండి, నిర్గత=వెల్వడిన, నిర్ఝరధారన్ =సెలయేటిజాలును, పాసి = విడిచి (వేఱయి), తలక్రిందుగాన్ = ఎత్తునుండిపల్లమునకు, మలఁకలై = మెలికలు

చెంది, దిగుకాలువవెంటన్, పూచు, మల్లికలు = మల్లెతీవెలు, అవలంబనం బుగన్=చేయూఁతగాఁగా, అళిప్రకరధ్వని = తుమ్మెదగుంపులఝుంకారము, చిమ్మిరేఁగన్=చెలరేఁగఁగా, మణిపట్టభంగసరణిన్ = మణులతో నిర్మించిన మెట్లదారిని, ఏఁగి=పోయి, చెంగటన్=దగ్గఱ.

కొండకొననుండి సెలయేరు తలక్రిందుగాఁ బాఱుచున్నదిగానఁ బాత వేగమునఁ జీలికలయ్యెను. మల్లెలను జేయూఁతఁగొన్నంతన తుమ్మెదలు చెల రేఁగుచుండెననుటచేఁ బూలచే మల్లె లలరుచుండెననియుఁ, బ్రదేశము పంకిల ముగానుండుటచేఁ గేలూఁతగొనెననియుం భావము. అవలంబనమునకు నెన్నిరెయి మల్లెతీవియలఁ గైకొనుటచేఁ దుమ్మెదలగుంపు చిమ్మిరేఁగెను. 25 వ పద్యమునం దచ్చోటు జనాన్వితమనుకొనుటకు మణులమెట్లు భవనము మేనితావి సార్థ కము లయ్యెను.

తా. చేరువ నున్న కొండకొననుండి వెడలిన సెలయేటినుండి చీలి తల క్రిందుగా సాలోయలోనికి మెలికలువాఱిపోవు కాలువప్రక్కలను బుష్పిం చినమల్లెతీఁగలు చేపట్టుగాఁ జేసికొని తుమ్మెదలఝుంకారము చెలరేఁగఁగా మణులతోఁ గట్టిన మెట్లత్రోవను లోనికేఁగి చేరువను (పైపద్యముతో నన్వయము.)

శా. తావుల్ క్రేవలఁ జల్లుచెంగలువకేదారంబుతీరంబునన్
మావుల్ క్రొవ్వులు నల్లిబిల్లిగొనుకాంతారంబునం దైందవ
గ్రావాకల్పితకాయమానజటిలద్రాక్షాగుళుచ్ఛంబులన్
బూవుందీవెలనొప్పునొక్కభవనంబున్ గారుడోత్కీర్ణమున్.

టీ. తావుల్=పరిమళములను, క్రేవలన్ = ప్రక్కలందు, చల్లు... తీరంబునన్-చల్లు=విదిర్చునట్టి, చెంగలువకేదారంబు=ఎఱ్ఱకల్వలుగల పరిమడి యొక్క, తీరంబునన్=దగ్గర, ఎఱ్ఱగలువ తావు లోలయం నా సమీపమునం దనుట, మావుల్=మామిళ్లను, క్రొవ్వులు=గోరంటలు, అల్లిబిల్లిగొను కాంతా రంబునందున్=పెనఁగొను తోఁపునందు, కాంతారంబునన్ = అడవియందు,

ఐంద...గుళుచ్ఛంబులన్ - ఐందవగ్రావ=నెలఱాల (కంబముల) చేత, అకల్పిత= కూర్పఁబడిన, కాయమాన=మేల్కట్టు పందిటియందు, జటిల = అల్లుకొన్న, ద్రాక్షా=ద్రాక్షతీఁగలయందలి, గుళుచ్ఛంబులన్ = పండ్లగుత్తులచేతను, పూవుం పెవెలన్=పూఁదీఁగలచేతను, ఒప్పు=ఒప్పుచున్న, భవనంబున్=ఇంటిని, గారుడో త్కీర్ణమున్=గరుడపచ్చలచే పొదుగఁబడినదానిని, (దీనికిఁ బైక్రియతో నన్వ యము.

పూవుందీవెల అనుచో బిందుసిద్ధికి సూత్రము "సమాసంబుల నుదం ంబు లగు స్త్రీసమంబులకుం బరుష సరళంబులు పరంబు లగునపుడు గాగమం బగు" ఇటులె, చిగురుంగైదువు, పూవుంబోఁడి.

తా. దిక్కులఁ బరిమళమును విరజిమ్ము చెంగలువలుగల వరిమడిదగ్గఱ, హామిల్లు గోరంటలు పెనఁగొన్నతోఁపులో నెలఱాలకంబములతోఁగట్టిన ందిలిపై దట్టముగాఁ బ్రాఁకి గెలలువేసిన ద్రాక్షతీఁగలును బూవుఁదీఁగలును ల్గి యింపై గరుడపచ్చలు పొదుగఁబడిన యొక యిల్లును.

క. కాంచి తదీయవిచిత్రో
దంచితసౌభాగ్యగరిమ కచ్చెరువడి య
క్కాంచనగర్భాన్వయమణి
యించుక దఱియంగ నచటి కేఁగెడు వేళన్. 23

టీ. కాంచి=ఆ దివ్యభవనమునుజూచి, తదీయ...గరిమకున్-తదీయ = ానియొక్క, విచిత్ర=వింతయైన, ఉదంచిత = మిగుల బాగైన, సౌభాగ్య రిమకున్=చక్కఁదనపుఁ బెంపునకు, అచ్చెరువడి = ఆశ్చర్యపడి, అక్కాంచన ర్భాన్వయమణి = ఆ బ్రాహ్మణవంశశ్రేష్ఠుఁడు (ప్రవరుఁడు), ఇంచుక = ంచెము, తఱియంగన్ = సమీపింపఁగా, అచటికిన్=ఆతావునకు, ఏఁగెడు ళన్=పోవునప్పుడు, పైపద్యముతో నన్వయము. తోలుత నాశ్రమముగా ంచెను. చక్కఁదనపుఁబెం పచ్చెరువుగూర్చి యాశ్రమము గాదేమొ యను ంకను బలపఱిచెను. చేయఁదోఁచక యించుక సమీపించెను.

క. మృగమదసౌరభవిభవ
ద్విగుణితఘనసారసాంద్రవీటీగంధ
స్థగితేతరపరిమళ మై
మగువపొలుపుఁ దెలుపునొక్కమారుత మొలసెన్. 24

టీ. మృగమద...పరిమళమై - మృగమద = కస్తూరియొక్క, సౌరభ విభవ=పరిమళపుఁ బెంపుచే, ద్విగుణిత=రెట్టింపుగాఁ జేయఁబడిన, ఘనసార= పచ్చకప్పురముచే, సాంద్ర=నిండిన, వీటీ=తాంబూలముయొక్క, గంధ=సువాసనచే, స్థగిత = కప్పఁబడిన, ఇతరపరిమళమై = ఇతర వస్తువుల సౌరభము గలదై, మగువపొలుపున్ =జవరాలిజాడను, తెలుపు=తెలియఁజేయు, ఒక్క= ఒకానొక, మారుతము=గాలి, ఒలసెన్ =వీచెను.

కస్తూరి యనక మృగమద మనుటచే సద్యోవినిర్భిన్న మనుట, పచ్చకప్పురము తావిపెంపు గలది. కస్తూరిచే దానితావి యిబ్బడియైనది. ఈ సుగంధాతిశయ మితరపుష్పగంధములఁ గప్పెను. ఇది వీటికాగంధము గాన మగువపొలుపు తెలియుచున్నది.

తా. కస్తూరి, పచ్చకప్పురము మొదలగు పరిమళద్రవ్యములు కలిసిన తమ్మవాసన యితర పరిమళములను గప్పివేయఁగా జవరాలిజాడఁ దెలుపు నొక గాలి యల్లన వీచెను. అలం. కావ్యలింగము.

మ. అతఁ డావాతపరంపరాపరిమళవ్యాపారలీలన్ జనా
న్వితమిచ్చోటని చేరఁబోయి కనియెన్ విద్యుల్లతావిగ్రహన్
శతపత్రేక్షణఁ జంచరీకచికురన్ జంద్రాస్యఁ జక్రస్తనిన్
నతనాభిన్ నవలా నొకానొకమరున్నారీశిరోరత్నమున్. 25

టీ. అతఁడు = ఆప్రవరాఖ్యుఁడు, ఆ, వాతపరంపరా...లీలన్-వాతపరంపరా=గాలిజాలునందు, పరిమళ=సుగంధముయొక్క, వ్యాపారలీలన్ = ప్రవర్తనవిలాసముచేత, ఇచ్చోటు=ఈ ప్రదేశము, జనాన్వితము = జనులు

గలది, అని = అనుకొని, చేరఁబోయి=సమీపించి, విద్యుల్లతావిగ్రహన్ = మెఱుపుఁ దీఁగవంటి మేనుగలదానిని, శతపత్రేక్షణన్ = కమలములవంటి కన్నులు గలదానిని, చంచరీకచికురన్ = తుమ్మెదలవంటి కురులుగలదానిని, చంద్రాస్యన్ = చంద్రునిఁబోలు మోముగలదానిని, చక్రస్తనిన్ = చక్రవాకములవంటి చన్నులుగలదానిని, నతనాభిన్=లోఁతైన బొడ్డుగలదానిని, ఒకానొక, మరున్నారీశిరోరత్నమున్ = దేవతాస్త్రీలలో మిన్నయగు, నవలాన్=జవరాలిని, కనియెన్.

పీచినది వాతము గాదు. వాతపరంపర. కాననే జనసమన్విత మని గ్రహింపఁ గలుగుట. వరూథిని వేల్పుచెలువ గాన ముఖాదిగాఁ గవి వర్ణించెను. పాక్కిలి లోఁతుగా నుంటచే నుత్తమజాతి స్త్రీ యని సాముద్రికము. దేవకాంతామణి కావున నాకారము శుభలక్షణలక్షితమై యున్న దనుట.

నవలాపదము దీర్ఘాంతమగు దేశ్యము. నవలయను హ్రస్వాంతరూపము గూడఁ గలదు. హ్రస్వాంతము గల దనుటకు, క. "అన్నవలముద్దుమోముచు" (విక్రమార్కచరిత్రము.)

తా. ఆ ప్రవరుఁ డాగాలిజాలునుబట్టి యిచ్చోట జనులు గల రని తెలిసికొని చేర నరిగి మెఱుపుఁదీఁగవంటి మేను, కమలములవంటి కన్నులుఁ, దుమ్మెదలవంటి కురులును, జందురునివంటి నెమ్మోమును, జక్కవలవంటి చన్నులును, లోఁతైనబొడ్డును గలయొకానొక వేల్పుజవరాలిని గన్గొనెను.

తే. అమలమణిమయనిజమందిరాంగణస్థ
తరుణసహకారమూలవితర్ది మీఁద
శీతలానిల మొలయ నాసీన యైన
యన్నిలింపాబ్జముఖియు నయ్యవసరమున. 26

టీ. అమల...మీఁదన్-అమలమణిమయ=నిర్మలములైన మణులతోఁ గూర్పఁబడిన, నిజ = తనయొక్క, మందిర = ఇంటియొక్క, అంగణస్థ = ముంగిట నున్న, తరుణసహకార=లేఁతమావిగున్నయొక్క, మూల = మొదట

నున్న, వితర్దిమీఁదన్=తిన్నెపై, శీతలానిలము=చల్లగాలి, ఒలయన్ = వీవఁగా, ఆసీన = కూరుచున్నది. అన్నిలింపాబ్జముఖియున్ = ఆ వేలుపువెలఁదియును, అయ్యవసరమునన్ = ఆసమయమునందు (పైపద్యముతో నన్వయము.)

సీ. తతనితంబాభోగధవళాంశుకములోని
యంగదట్టపుఁగావిరంగువలన
శశికాంతమణిపీఠి జాజువాఱఁగఁ గాయ
లుత్తుంగకుచపాళి నత్తమిల్లఁ
దరుణాంగుళిధూతతంత్రీస్వనంబుతో
జిలిబిలిపాట ముద్దులు నటింప
నాలాపగతిఁ జొక్కి యరమోడ్పుఁగనుదోయి
రతిపారవశ్యవిభ్రమముఁ దెలుపఁ
తే. ప్రౌఢిఁ బలికించుగీతప్రబంధములకుఁ
గమ్రకరపంకరుహరత్నకటకఝణఝ
ణధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమానములు గొలుప
నింపు దళుకొత్త వీణ వాయింపుచుండి. 27

టీ. తత...రంగువలనన్-తత=విరివియైన, నితంబ=పిఱుఁదులయొక్క, ఆభోగ = పరిపూర్ణతగల, ధవళాంశుకములోని = తెల్లసెల్లాలోని, అంగ దట్టపు=పావడయొక్క, కావిరంగువలనన్ = ఎఱుపురంగువలన, శశికాంత మణిపీఠి = చంద్రకాంతమణులుపొదిగినపీఠము, జాజువాఱఁగన్ = ఎఱుపు సోఁకఁగా, (లోనియంగదట్టపుఁగావిరంగు పైనున్న పలుచనిసెల్లానుండి మణిపీఠిక మీఁదికిఁ బ్రసరించుచున్న దనుట.) కాయలు = వీణసొఱకాయలు, ఉత్తుంగ కుచపాళిన్ = ఉన్నతమైన స్తనప్రదేశమున, అత్తమిల్లన్ = ఒత్తుకొనఁగా, పిఱుఁదులు ప్రేఁగుగా నుంటచేఁ గావివల్వ విశాలమైన దని యూహ్యము. శశి కాంతము స్వచ్ఛశిల గావున వలువకావిరంగందుఁ బ్రతిబింబించె నని భావము. గుబ్బ లుబ్బుగా నున్నగుబ్బెతలు వీణఁగొని వాయించుతఱి వీణసొరకాయలు

పాలిండ్లనొరయుంట సాజము. దీనిచే గుబ్బలప్రేగు ఉబ్బుని_స్ఫృతి సూచితము. "శ్లో. సమున్నతఘనస్తనస్తబక చుంబితుంబీఫలక్వణన్మధురవీణయావిబుధలోకలోలభ్రువా త్వదీయముపగీయతే." చూ. ప్ర. 5 ప. ప్రసన్నరాఘవము. తరుణా...స్వనంబుతోన్ - తరుణాంగుళీ=లేఁతవ్రేళ్లచేత, ధూత = కదల్పఁబడిన, తంత్రీ=తంతులయొక్క, స్వనంబుతోన్ = ధ్వనితో, జిలిబిలిపాట=సన్నని పాట, ముద్దులు = పొలుపును, నటింపన్=కలిగింపఁగా, ఆలాపగతిన్ = రాగమునాలపించురీతిచే, అరమోడ్పుఁగనుదోయి = సగముమూఁతపడుటగలకన్నులు, రతిపారవశ్యవిభ్రమము = సురతమునందలి మైమఱుపాటు పొల్పును, తెలుపన్=ఎఱుఁగఁజేయఁగా, ప్రౌఢిన్ = నేర్పుతో, పలికించు గీతప్రబంధములకున్ = (వీణపైఁ) బలుకఁజేయు సంగీతరచనలకు, క్రమ...స్ఫూర్తి-క్రమ=మనోహరమైన, కరపంకరుహ = హస్తపద్మములందలి, రత్నకటక=రత్నములు తాఁపినకడియములయొక్క, ఝుఁఝుణధ్వనిస్ఫూర్తి=ఝుణఝుణ మనుధ్వనికలుగుట, తాళమానములు = తాళముయొక్క నియమములను, కొలుపన్ = కలిగించుచుండఁగాను, ఇంపు = హాయులు, తళుకొత్తన్ = మీఱఁగా, వీణవాయింపుచుండి (పైపద్యముతో నన్వయము.)

రతిపారవశ్యమునందుఁ గన్నులఱమోడ్పుగొను ననుటకు దృష్టాంతము.

క. "గాత్రంబు పరవశంబగు, నేత్రంబులు మూయుఁ జెమటనించినయూర్పుల్
చిత్రగతిఁబొలయు."

—కళాశాస్త్రము.

పాళి యనఁ బ్రదేశ మనుటకు.

"పాళిః కర్ణలతాగ్రే చ ప్రదేశాంకాశ్రిపంక్తిషు
శ్మశ్రుచ్ఛేదయాకాయాం సంజాతశ్మశ్రుయోషితి."

—నానార్థరత్నమాల.

కృదికారాదక్తినః-అనుసూత్రముచేఁ బాళిశబ్దమునకు దీర్ఘము గూడ వచ్చును.

సంగీతశాస్త్రమునందుఁ బ్రబంధలక్షణము.

శ్లో. "చతుర్భిర్ధాతుభిష్షడ్భిశ్చాంగైర్యస్మాత్ప్రయుజ్యతే,
తస్మాత్ ప్రబంధః కథితః." —సంగీతచూడామణి.

తా. చందిరకావిపావడఁ దోఁడిగి వికివి రైనపిఱుఁదుల నిండారునట్లు పలుచనితెల్లసెల్లా చుట్టి పైఁటగాఁ బోదిగిన దగుటచే లోనిపావడరంగు సెల్లా పైకిఁ దోఁచుచుఁ జంద్రకాంతమణులు తాఁపినపీఁటపైఁ మెఱుపుదేఱుచుం డెను. వీణకు నమర్చినసారకాయలు, త్రయినచనుపట్టున నొఱగియుండెను. నునుప్రేళ్లతోఁ గదల్పఁబడుతీఁగలధ్వనితో సన్నని తనగాత్రపుఁబాట ముద్దులు గొలుపుచుండెను. రాగము నాలపించునప్పు డరమొగిడి కన్నుదోయి సురతము నందలి మైమఱపును దెలుపుచుండెను. వీణపైఁ బలికించుకృతులకుఁ దనకర కంకణములచప్పుడు తాళము లిడుచున్న ట్లుండెను. ఈవిధమున హొయలు మెఱయ వీణ వాయించుచు. అలం, తద్గుణనిదర్శనారూపకములు.

ఉ. అబ్బురపాటుతోడ నయనాంబుజముల్ వికసింపఁ గాంతిపె
ల్లుబ్బి కనీనికల్ వికసితోత్పలపంక్తులఁ గ్రుమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁజన్గవ గగుర్పొడువన్ మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బతిలంగఁ జూచె నలకూబరసన్నిభు నద్ధరామరున్. 23

టీ. అబ్బురపాటుతోడన్=అబ్బురపడుటతో, నయనాంబుజముల్ = కన్నుదమ్ములు, వికసింపన్=విరఁబాఱఁగా, కాంతి=ప్రకాశము, పెల్లుబ్బి = మిక్కిలిమెండై, కనీనికల్=కంటిలోని నల్లనిగ్రుడ్లు, వికసితోత్పలపంక్తులన్= విచ్చినకలువపూదండలను, క్రుమ్మరింపఁగాన్ = ఉప్పతిలఁజేయఁగా, గుబ్బ... గవ-గుబ్బ=గుండ్రనై, మెఱుంగు = మిసమిసలుగల, చన్గవ = స్తనద్వయము, గగుర్పొడువన్ = పులకింపఁగా, మదిలోనన్ = మనస్సున, కోరికల్, గుబ్బ తిలంగన్=పెల్లుమీఱఁగా, నలకూబరసన్నిభున్ = నలకూబరునితో సమానుఁ డగు, అద్ధరామరున్ = ఆబ్రాహ్మణుని, చూచెన్ = కాంచెను.

కనీనికలు కోడెతనంపుఁబడుచులకు నల్లకలువలకాంతితో నలరారు చుండును. ఈభావముతోనే కనులు నల్లకలువలని కవులువాడుట సుప్రసిద్ధము.

రోమాంచము సాత్త్వికభావము. హర్షాతిశయముచే రోమాంచమయ్యెను. శ్లో. "రోమాంచో విస్మయోత్సాహహర్షాద్యైః" అనియాలంకారికమతము. హృదయానందవశమునఁ గనులు వికసించుటయుఁ బులకరించుటయుఁ సహజము. ఇటు లనుటకుఁ బ్రమాణము.

శ్లో. "మనోరథస్య లాభేన సిద్ధ్యా యోగ్యస్య వస్తునః
ప్రియసంగమదేవాదిప్రసాదాదేశ్చ కల్పితః,
మనః ప్రసాదో హర్షః స్యాత్తత్ర నేత్రస్య ఫుల్లతా
ప్రియభాషణమాశ్లేషః పులకానాం ప్రరోహణమ్."

పైనిజెప్పఁబడిన నేత్రఫుల్లతయే నయనాంబుజవికసనము. మనోభావమును బయలుపఱచుభావముల ననుభావము లందురు. రోమాంచము అను భావవిశేష మగు సాత్త్వికభావము. ఇది వరూథినివలపు నెఱిఁగించును.

తా. అట్లు వీణ వాయించుచున్న యా వేల్పులేమ కన్నుదమ్ములను విరియఁజేసి కలువదండలను గురియుంచూపులతో గుబ్బచన్ను లుబికి గగుర్పొడిచి మిసమిసలాడఁగా లోలోఁ గోరికలు రేఁగఁగా నలకూబరునిఁ బోలిన యాప్రవరునిఁ జూచెను. అలం. పరిణామము.

ఉ. చూచి ఝళంఝళత్కటకసూచితవేగపదారవింద యై
లేచి కుచంబులున్ దుఱుము లేనడుమల్లలనాడ నయ్యెడన్
బూచినయొక్క పోఁకనునుబోదియఁ జేరి విలోకనప్రభా
వీచికలన్ దదీయపదవీకలశాంబుధి వెల్లిగొల్పుచున్. 29

టీ. ఝుళంఝుళ...విందయై - ఝుళంఝుళత్ = ఝుళంఝుళ మను, కటక=అందెలచే, సూచిత=సూచింపఁబడిన, వేగ(ముగల), పదారవిందయై = పాదపద్మములుగలదై, లేచి, కుచంబులుఁ=స్తనములును, తుఱుము=కొప్పును, లేనడుము = నకనకలాడు నడుమును, అల్లలనాఁడఁ = తూగాఁడఁగా, అయ్యెడఁ = అక్కడ, పూచిన, ఒక్క, పోఁకనునుబోదియఁ = పోఁక చెట్టుయొక్క నున్ననైన యాలవాలమును, చేరి, విలోకనప్రభావీచికలఁ - విలోకన=చూపులయొక్క, ప్రభావీచికలఁ = కాంతితరంగములచే, తదీయ పదవీకలశాంబుధిఁ = అతఁడు వచ్చు మార్గ మను పాలసముద్రమును, వెల్లి గొల్పుచుఁ=పొంగి పొరలఁజేయుచు (అయ్యువిద తెలిచూపులను దొంతర దొంతరలుగా బ్రసరించుచుండుటచే నాతని మార్గము పాలసముద్రము వలెనయి దొరలిదొరలివచ్చు పైపై చూపులకు వెల్లిగొన్నట్లయ్యె నని భావము.) పరిణామాలంకారము.

పూలురాలుటచేఁ బెన్నెఱిముడి వీడె ననుట, చూపులఁగాంతులు ప్రసరించుట, తురుమువీడుట, జనులు నడుము అల్లలనాడించుట కామేంగితములు.

శ్లో. "ఓష్ఠః ప్రస్ఫుర తీక్షణే విచలతః కూపోదకే మత్స్యవత్
ధమ్మిల్లః కుసుమాంచితో విగళతి ప్రాప్తోఽపి బంధం పునః,
ప్రచ్ఛన్నౌ వ్రజతస్తనౌ ప్రకటతాం శ్రోణీతటం దృశ్యతే
నీవీ చ స్ఖలతి స్థితాఽపి సుదృఢం కామేంగితం యోషితామ్."

—రతిరహస్యము.

తా. ఆ దేవతాస్త్రీ యాప్రవరునిఁ జూచి యందెలు గలుగలుమని మ్రోయఁగా లేచి కుచములును గొప్పును సన్ననడుమును నల్లల నాడఁగాఁ జేరువ నున్న యొకపోఁకమానుచాటున కేఁగి యాతనిమార్గమున కేసి తెలి చూపులు దొంతర దొంతరలుగాఁ బుచ్చెను. పరిణామాలంకారము.

మ. మునుమున్ బుట్టెడుకొంకు లౌల్యము నిడన్ మోదంబు వి
స్తీర్ణతన్, జొనుపన్ గోర్కులు గ్రేళ్లుద్రిప్ప మదిమెచ్చుల్
తెప్ప లల్లార్ప నత్యనుషంగస్థితి ఱిచ్చపా టొసఁగ నొయ్యా
రంబునన్ జంద్రికల్, దనుకన్ జూచె లతాంగి భూసురుఁ
బ్రఫుల్లన్నేత్రపద్మంబులన్. 30

టీ. లతాంగి=ఆస్త్రీ, మునుమున్ = ముందుముందు, పుట్టెడుకొంకు = జనించెడు సంశయము. లౌల్యము = చాపల్యమును, ఇడన్ = ఒసఁగఁగా, మోదంబు=సంతోషము, విస్తీర్ణతన్=వైశాల్యమును, చొనుపన్ = చెందిం పఁగా, కోర్కులు=కోరికలు, క్రేళ్లుద్రిప్పన్ = దుసికిల్లాడింపఁగా, కన్నులు కొంకుచేతను గోర్కులచేతను జంచలము లయ్యెను. మదిమెచ్చుల్ = మనసు నందలి మెప్పులు, తెప్ప లల్లార్పన్=కనుతెప్పలను ద్రిప్పఁ జేయఁగా, అత్యను షంగస్థితి=ఎంతయుఁ జేరికగలది యగునునికి, ఱిచ్చపాటు = నిశ్చేష్టత్వమును, చంద్రికల్=వెన్నెలలు, తనుకన్=కాయఁగా, ప్రఫుల్ల న్నేత్రపద్మంబులన్= విరియఁబాఱుచున్న కనుదమ్ములతో (తామరపూవులవలె నిండార విచ్చినవియు ననురాగప్రకటనము చేయునవియు నగు చూపులతో) భూసురున్=బ్రాహ్మ ణుని, చూచెన్ = కాంచెను.

చూపులు శ్వేతముగా వర్ణించుట కలదు.

మ. "జగతీనాథునిముందటన్ నిలిచె సాక్షాత్కారముం బొంది యా
జగదేకస్తవనీయ శారద శరచ్చంద్రాతపాలోకమున్"

శృంగారనైషధము. ఆ. ౪

తా. ఆతనిఁ జూచినతోడనే కలిగినకొంకు బెళుకును కల్గింపఁగా సంతో షము వైశాల్యముఁ జెందింపఁగా నుప్పతిల్లు కోరికలచే తుసికింతలాడి లోని ం తెప్పలల్లార్పింపఁగా నదివఱ కెఱుక లేనిచేరిక నిశ్చేష్టత్వమును గూర్పఁగా విరఁబాఱుకన్నుదమ్ములతో నాయింతి యొయ్యారముగా వెన్నెలలు నిగుడునట్లు ప్రవరునిఁ జూచెను. పరిణామాలంకారము.

క. పంకజముఖి కప్పుడు మై
నంకురితము లయ్యెఁ బులక లావిష్కృతమీ
నాంకానలసూచకధూ
మాంకురములఁబోలె మఱియు నతనిఁ జూడన్. 31

టీ. పంకజముఖికిన్ = తామరపూవంటిముఖముగలయాస్త్రీకి, మైన్ = శరీరమున, ఆవిష్కృత...మాంకురములఁ బోలెన్-ఆవిష్కృత = వెల్వరింపఁబడిన, మీనాంకానల = మదనాగ్నిని, సూచక = తెలియఁజేయునవి యయిన, ధూమాంకురములఁబోలెన్ = పొగల యంకురములవలె, పులకలు, అంకురితములయ్యెన్ = మొలచెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. (హఠాత్సందర్శనము వలన వలపు లోలోన జనించి గుబ్బలు గగుర్పొడిచెను. తృప్తిదీఱ చూచిన కతన మేనినిండ పులకలు జనించెను. ధూమము కృష్ణవర్ణగణము.)

తా. మఱియు నాతనిఁ జూచునప్పటి కాయువిదకు రవుల్కొను మన్మథాగ్నిని దోఁపించుపొగరేకలట్లు మయినిండఁ బులకలు పొటమరించెను.

ఉ. తొంగలిఱెప్పలన్ దొలఁగఁద్రోయుచుఁ బైపయివిస్తరిల్లుక
న్నుంగవయాక్రమించుకొనునోముఖచంద్రునటంచుఁబోవ
నీకంగజుఁడానపెట్టి కదియన్ గుఱి వ్రాసె ననంగ జాఱె సా
రంగమదంబు లేఁజెమటఁ గ్రమ్మె లలాటముడిగ్గి చెక్కులన్.

టీ. తొంగలి ఱెప్పలన్ = వాలు ఱెప్పలను, తొలఁగఁ ద్రోయుచున్ = తప్పఁద్రోయుచు, పైపయిన్ = మీఁది మీఁదికి, విస్తరిల్లు కన్నుంగవ = వ్యాపించుకనుదోయి, నేత్రఫుల్లత మోహాతిశయమును సూచించును. కనులు ముఖము నంతయు నాక్రమించుకొను నేమో యనునటులఁ బూర్తి వికసించె ననుట. ముఖచంద్రున్ = చంద్రునిఁబోలు ముఖమును, ఆక్రమించుకొనునో = ఆవరించుకొనునో, అటంచున్ = అని తలంచి, పోవనీక = ఆవలకు

సాగిపోవనీయక, అంగజుఁడు=మన్మథుఁడు, ఆనవెట్టి=హద్దుపెట్టి, కదియన్=అంటునట్లు, గుటి=గుఱుతు, వ్రాసెననంగ, సారంగమదంబు=(నొసటి) కస్తురి, లేఁజెమటన్ = చిఱుచెమటచే, జాఱి, లలాటమున్ = ఫాలమును, డిగ్గి=దిగి, చెక్కులన్, క్రమ్మెన్=అల్లుకొనెను.

స్వేదోద్గమము సాత్వికలక్షణము, ఇట్టుకటకు

శ్లో. "స్తంభప్రళయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ
అశ్రువైశ్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్వికాః పరికీర్తితాః."

తా. వాలుఱెప్పలను బైపయి కెగసఁ ద్రోయుచున్న యీకన్నుగవ యింక ముఖముసయితము నాక్రమించుకొనునేమో యని మన్మథుఁడాన పెట్టి గీచిన గీఁతయనునట్లు చిఱుచెమ్మట గ్రమ్మి కస్తురిబొట్టు కరఁగి చెక్కుల జాఱెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

మ. అనిమేషస్థితి మాన్పె బిత్తరపుఁజూపస్వేదతావృత్తి మా
న్పెనవస్వేదసమృద్ధిబోధకళ మాన్పెన్ మోహవిభ్రాంతి తో
డనె గీర్వాణవధూటికిన్ భ్రమరకీటన్యాయ మొప్పన్ మను
ష్యునిభావించుటమానుషత్వము మెయిన్ జూపట్టె నాన్తఱిన్.

టీ. గీర్వాణవధూటికిన్ = దేవతాస్త్రీకి, అత్తఱిన్=అప్పుడు, భ్రమరకీటన్యాయము = పురుగు తుమ్మెద యగున్యాయము (పురుగును దెచ్చి తుమ్మెద తనగూటినుంచి పెంచఁగాఁ బురుగు తుమ్మెదనే మనసున నుంచుకొని కొంతకాలమునకుఁ దుమ్మెదగా మారును) ఒప్పన్= ఒప్పునట్లు, మనుష్యునిన్= మానవుఁడగు ప్రవరాఖ్యుని, భావించుటన్ = తలంచుటచేత, తోడనె = వెంటనే, మానుషత్వము = మనుష్యత్వము, మెయిన్=శరీరమున, చూపట్టె నాన్=కనపడెనా యనునట్లు, బిత్తరపుఁజూపు = బెళుకుఁజూపు, అనిమేషస్థితిన్=ఱెప్పపాటులేనియునికిని, మాన్పెన్, నవస్వేదసమృద్ధి= క్రొంజెమరు పిండుట, అస్వేదతావృత్తిన్ = చెమ్మటలేనితనమును, మాన్పెన్, మోహ

విభ్రాంతి = అనురాగమువలనిమరపు, బోధకళన్ = జాగ్రత్తను, మాన్పెన్ = పోఁగొట్టెను.

తా. మనుష్యుని భావించుటచే నాదేవతాస్త్రీకి భ్రమరకీటన్యాయమున మనుష్యత్వము సంభవించెనా యనునట్లు దేవతాధర్మములగు, అనిమేషస్థితి, అస్వేదతావృత్తి, బోధకళ, మాటి బిత్తరపుఁజూపు నవస్వేదసమృద్ధి మోహవిభ్రాంతి యను మనుష్యధర్మములు వాటిల్లెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. తద్గుణము.

వ. ఇట్లతనిరూపరేఖావిలాసంబులకుం జొక్కి యక్కమలపత్రేక్షణ యాత్మగతంబున. 34

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, అతని=ఆ ప్రవరాఖ్యుని, రూపరేఖావిలాసంబులకున్=సౌందర్యక్రమమునకును, విలాసమునకును, చొక్కి = మోహముఁగొని, (పరవశయై) అక్కమలపత్రేక్షణ = తమ్మిరేకులఁ బోలుకన్నులుగల యాయింతి, ఆత్మగతంబునన్=తనలో, (పైపద్యముతో నన్వయము.)

ఉ. ఎక్కడివాఁడొ యక్షతనయేందుజయంతవసంతకంతులన్
జక్కఁదనంబునన్ గెలువఁజాలెడువాఁడు మహీసురాన్వయం
బెక్కడ యీతనూవిభవ మెక్కడ యేలనిబంటుగా మరున్
డక్కఁగొనంగరాదె యకటా నను వీఁడు పరిగ్రహించినన్.

టీ. (ఈ బ్రాహ్మణుఁడు) యక్షత...కంతులన్ - యక్షతనయ = నలకూబరుని, ఇందు=చంద్రుని, జయంత = ఇంద్రునికొడుకైన జయంతుని, వసంత=వసంతఋతుపురుషుని, కంతులన్ = మన్మథుని, చక్కఁదనంబునన్= సౌందర్యముచేత, గెలువన్ =జయించుటకు, చాలెడువాఁడు = సమర్థుఁడగువాఁడు, ఎక్కడివాఁడొ=ఎక్కడనుండి వచ్చినవాఁడొ, మహీసురాన్వయంబు= బ్రాహ్మణులకులము, ఎక్కడ, ఈ, తనూవిభవము = శరీరసంపత్తి, ఎక్కడ, (దేవతాంశమునఁ బుట్టినవారికె యపూర్వసౌందర్యాతిశయ ముండును. సామాన్యముగ బ్రాహ్మణజాతిలో సౌందర్యమరుదు. ఇతని సౌందర్యము వేల్పు

లలో సౌందర్యవంతుల నతిశయించియున్నది,) అకటా=అయ్యో, వీఁడు = ఈబ్రాహ్మణుఁడు, ననుక్=నన్ను, పరిగ్రహించినక్=కైకొనినచో, మరుక్= మన్మథుని, ఏలనిబంటుగాక్ = తనంతఁదానైన సేవకునిఁగా, (జీతముబత్తెము లీయక యంచితముగా బానిసెతనముచేయుం బంటువానిఁగా), డక్కఁగొనంగ రాదె = లోఁబఱుచుకోరాదా ?

డక్క పదము డక్కయనుటకు

తే. "దంభ డిండీర డోలికాడాడిమాది
శబ్దముల కాదివర్ణముల్ సంస్కృతమున
నుపరివర్గతృతీయమై యొప్పునట్లు
తెనుఁగున దకారము డవర్ణ మొనరుచుండు.

తే. దాఁక దగ్గఱి దిగ్గియ దాయఁ బోయి
దాపలను దిగ్గమను వైకృతముల మొదల
డాఁక డగ్గఱి డిగ్గియ డాయఁబోయి
డాపలను డిగ్గ మని డా కడంగి నిల్చు" (అప్పకవీయము.)

తా. నలకూబరజయంతవసంతాదులను చక్కఁదనమున జయింపఁ జాలునీతఁ డెక్కడివాఁడో గావలయుం. ఈచక్కఁదన మెక్కడ ? బ్రాహ్మణుల మెక్కడ ? వహ్వా ! ఈతఁడు నన్ను, గైకొన్నచో మన్మథసుఖముల నిరాటంకముగా ననుభవింపఁ దగును గదా ! విషమాలంకారము.

సీ. వదనప్రభూతలావణ్యాంబుసంభూత
కమలంబు లన వీనికన్ను లమరు
నిక్కి వీనులతోడ నెక్కసక్కెము లాడు
కరణి నున్నవి వీనిఘనభుజములు
సంకల్పసంభవాస్థానపీఠిక వోలె
వెడఁద యై కనుపట్టు వీనియురము

ప్రతిఘటించుచిగుళ్లపై నెఱ్ఱవాఱిన
రీతి నున్నవి వీనిమృదుపదములు

తే. నేరెటేటియసల్ దెచ్చి నీరజాప్తు
సానఁబట్టినరాపొడి చల్లి మెదిపి
పదను సుధ నిడి చేసెనో పద్మభవుఁడు
వీనిఁ గాకున్నఁ గలదె యీమేనికాంతి. 36

టీ. (ఈపద్యమునందుఁ బ్రవరునిసౌందర్య మభివర్ణితము)వీనికన్నులు= ఈపురుషునినయనములు, వదన...కమలంబులనన్ - వదన = ముఖము యొక్క, ప్రభూత = అధికమైన, లావణ్య = మెఱుపసెడు (ముత్తెముల నిగనిగఁబోలిన యంగకములనిగారమునకు లావణ్యమని పేరు.) అంబు=ఉదకమున, సంభూత = పుట్టిన, కమలంబులు=తామరలు, అనన్ = అనునట్లు, అమరన్ = ఒప్పను వీనిఘనభుజములు = ఈ బ్రాహ్మణుని గొప్పభుజములు (ఎగుబుజములు), నిక్కి = ఎగుపుచెంది, వీనులతోడన్ = చెవులతో, ఎక్కసక్కెములు = వేళాకోళములు, ఆడుకరణిన్, ఉన్నవి. సంకల్ప...పీఠికపోలెన్ - సంకల్పసంభవ = మన్మథునియొక్క, ఆస్థానపీఠికవోలెన్ = కొల్వుగద్దియవలె, వెడఁదయై = విశాలమై, వీనియురము = ఈతనివక్షస్స్థలము, కనుపట్టున్ = కనవచ్చుచుండును, ప్రతిఘటించు = ఎదిరించునట్టి, చిగుళ్లపైన్ = చివుళులపై, ఎఱ్ఱవాఱినరీతిన్ = కనలి యెఱ్ఱవాఱినవిధమున, మృదుపదములు = మెత్తనిపాదములు, ఉన్నవి=ఎఱ్ఱగా నలరారుచున్నవి, పద్మభవుఁడు = బ్రహ్మదేవుఁడు, నేరెటేటియసల్ = జంబూనదియందలిబురద, తెచ్చి (జంబూనదిలోనియడుసు బంగారని చెప్పఁబడును), నీరజాప్తున్=సూర్యుని, సానఁబట్టిన రాపొడి = సానఁబట్టి బింబమును దేర్చునప్పు డరిగి రాలిన రజము, చల్లి, మెదిపి=కలయఁగలిపి, పదను = (ముద్దపాకమునకుఁ గావలసిన) తడిని, సుధన్=అమృతమున, ఇడి, చేసెనో=సృష్టించె

నేమో, కాకున్నన్ = లేనిచో, ఈమేనికాంతి = ఈశరీరలావణ్యము, కలదె=కలుగునా ?

ఛాయాదేవి తనభర్తయగు సూర్యునివేఁడికి సైఁపఁజాలక పోవుటచే నామెతండ్రి యగు త్వష్టప్రజాపతి సూర్యునివేఁడిమి తగ్గింప నెంచి సాన యం దఱుగరాచె ననుపురాణకథ యిట ననుసంధింపఁదగినది. లావణ్యలక్షణము 61 వచనమునఁ జూడనగును.

తా. ఈయందగానికన్నులు ముఖకాంతి యనెడి నీటఁ బుట్టినకమల ములవలె నున్నవి. ఎగుబుజములు నిక్కి చెవులతో నెకసక్కెములాడుచున్న ట్లున్నవి. ఱొమ్ము మన్మథునికొల్వుగద్దియవలె విశాలమై కన్పట్టుచున్నది. పాదములు చిగుళ్లను ధిక్కరించుచు నెట్టివాటిన ట్లున్నవి. బ్రహ్మదేవుఁడు నేరటేటిలోని బంగారపుటడుసును దెచ్చి సూర్యుని సానఁబట్టిన రాపొడి చల్లి కలిపి యమృతము పదనుగాఁ జేసికొని నిర్మించెనో యేమో? లేనిచో నీచక్కఁదనము కలుగునా? ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. సురగరుడోరగనరఖే
చరకిన్నరసిద్ధసాధ్యచారణవిద్యా
ధరగంధర్వకుమారుల
నిరతము గనుఁగొనమె పోలనేర్తురె వీనిన్. 37

టీ. సుర, గరుడ, ఉరగ, నర, ఖేచర, కిన్నర, సిద్ధ, సాధ్య, చారణ, విద్యాధర, గంధర్వ (వీరిలో) కుమారులన్ = పిన్నవయసువారిని, నిరతము = ఎప్పుడును, కనుఁగొనమె=చూడమా! వీనిన్=ఇతనిని, పోలనేర్తురే = సరి పోలఁగలుగుదురా!

మ. అని చింతించుచు మీనకేతనధనుర్జ్యాముక్తనారాచదు
ర్దినసమ్మూర్ఛితమానసాంబురుహ యై దీపించు పెంపత్తఱిం
బునఁ బేటెత్తినలజ్జ నంఘ్రికటకంబుల్ మ్రోయ నడ్డంబు ని

ల్చిన నయ్యచ్చరఁ జూచి చేరఁజని పల్కెన్ వాఁడు విభ్రాం
తుఁడై. 38

టీ. అని = ఇటు లని, చింతించుచున్=తలంచుచు, మీన...రుహాఢ్యై-మీనకేతన=మన్మథునియొక్క, ధనుర్జ్యా=వింటినారినుండి, ముక్త = విడువఁబడిన, నారాచ=బాణములచేఁ గలిగిన (ఇట నారాచములను వర్షధారలుగా రూపించుకొనునది), దుర్దిన = జడివానతో (సూర్యదర్శనము లేనిదినమున,) సమ్మూర్ఛిత=మూర్ఛనొందింపఁబడిన, మానసాంబురుహా = మనమనెడుపద్మము కలది, దీపించుపెన్ దత్తరంబునన్=పెంపొందుపెద్దతత్తఱపాటుచే, పేటెత్తిన లజ్జన్ = బీటవాఱినసిగ్గుతో (సిగ్గుతొలఁగియనుట). అంఘ్రికటకంబుల్ = కాలియందెలు, మ్రోయన్, అడ్డంబునిల్చినన్ = అడ్డమునిల్వఁగా, అయ్యచ్చరన్ = ఆయప్సరస్త్రీని, చూచి = కాంచి, చేరన్ చని = సమీపించి, వాఁడు=ఆప్రవరాఖ్యుఁడు, విభ్రాంతుఁడై=భ్రమనొందినవాఁడై, పల్కెన్ = ఈవిధముగా భాషించెను.

సామాన్యబాణము లనక నారాచములనుటచేఁ బాతవేదనాతిశయము సూచించుట. నారాచలక్షణమునందు అది ఱెల్లుపుల్ల లేక యంతయు నినుముతోఁ జేయఁబడుబాణ మని చెప్పఁబడెను. అది మహావీరునకె సిద్ధించును. కాన మన్మథుఁడు మహావీరుఁడు.

శ్లో. "సర్వలోహాస్తు యే బాణాస్తే నారాచాః ప్రకీర్తితాః,
పంచభిః పృథులైః పక్షైర్యుక్తాః సిద్ధ్యంతి కస్యచిత్.
ఏకైకస్య శరస్యైవ చతుష్పక్షాణి యోజయేత్
షాణ్మాసాత్ సిద్ధ్యతే ముష్టిః శరాః సంవత్సరేణ చ,
నారాచాస్తస్య సిద్ధ్యంతి యస్య తుష్టో మహేశ్వరః."

తా. ఈవిధముగాఁ జింతించుచు మదనవేదనకు లోనై తత్తఱపాటు చెంది సిగ్గుదక్కి కాలియందెలు మ్రోయఁగా, నాదేవతాస్త్రీ పోఁక బోది

యను వీడి ప్రవరునిత్రోవ కడ్డము నిల్చెను. అది చూచి ప్రవరుఁడు, విభ్రాంతుఁ డై చేరఁబోయి పలికెను. రూపకాలంకారము.

ఉ. ఎవ్వతె వీవు భీతహరిణేక్షణ యొంటిఁ జరించె దోట లే
కివ్వనభూమి భూసురుఁడ నేఁబ్రవరాఖ్యుఁడఁ ద్రోవతప్పితిన్
క్రొవ్వున నిన్నగాగ్రమునకున్ జనుదెంచి పురంబుఁ జేర నిం
కెవ్విధిఁ గాంతుఁ దెల్పఁగదవే తెరు వెద్ది శుభంబు నీకగున్.

టీ. భీతహరిణేక్షణ = భయపడిన జింకచూపులఁబోలుచూపులు గల దానా! ఈవు, ఎవ్వతెవు? ఓటలేక=భయములేక, ఇవ్వనభూమిన్ = ఈ యడవిప్రదేశమున, ఒంటిఁజరించెదు=ఒంటరిగాఁ దిరుగుచున్నావు, ఏన్ = నేను, ప్రవరాఖ్యుఁడన్ = ప్రవరుఁ డనువాఁడను, భూసురుఁడను = బ్రాహ్మణుఁడను, క్రొవ్వునన్=మదముచే, ఇన్నగాగ్రమునకున్ = ఈకొండకొమ్మునకు, చనుదెంచి = అరుగుదెంచి, త్రోవదప్పితిన్ = మార్గము తొలంగినవాఁడ నైతిని. ఇంకన్ = ఇఁకమీఁద, పురంబు=అరుణాస్పదపురము, చేరన్=చేరుటకు, ఎవ్విధిన్=ఏవిధమున, కాంతున్ = (ఉపాయమును) గనుగొందును. తెరువు=నేఁబోవలసిన మార్గము, ఎద్ది=ఏది, తెల్పఁగదవే, నీకున్, శుభంబు = మేలు, అగున్=కలుగును.

క్రొవ్వున వచ్చితి ననుట తనప్రమాదాతిశయము సూచించును. భీతహరిణేక్షణ యనుసంబుద్ధి ప్రవరునివంటి నిష్కామినోట రాఁదగ దని కొంద ఱందురు. సంబోధనౌచిత్యము తెలుఁగుకవులు దృష్టిలో నుంచిరనఁ జాలము.

"కదవె ప్రార్థనంబునం దప్రత్యయాంతక్రియలమీఁదఁ గదకదవు పూర్వకంబులన్నాదు లనుప్రయుక్తంబు లగు." ప్రౌ. వ్యా. క్రి. 9. ఉదా. "'ణిసిధాత్వర్థ మనుగ్రహింపఁగదవే నీరేజపత్త్రేక్షణా." (శృం. నై. ఆ. ౧)

తా. ఓయువతీ! నీ వెవ్వతెవు? భీతిలేక యొక్కతెవె యీయరణ్యప్రదేశమునఁ దిరుగుచున్నావు. నేను బ్రాహ్మణుఁడను, పేరు ప్రవరుఁడు.

క్రొవ్వెక్కి యీకొండకువచ్చి త్రోవదప్పితిని. ఏవిధమున నేను బురము చేరఁ గలుగుదును ? తెల్పుమా నీకుఁ బుణ్య మగును.

క. అని తనకథ నెఱిఁగించినఁ
దనకనుఁగవ మెఱుఁగు లుబ్బ దాటంకములున్
జనుఁగవయు నడుము వడఁకఁగ
వనిత సెలవివాఱ నవ్వి వానికి ననియెన్. 40

టీ. అని, తనకథన్, ఎఱిఁగించినన్, వనిత, తనకనుఁగవ మెఱుఁగులు= తనకన్నుదోయి తళతళలు, ఉబ్బన్ = ఉబుకఁగా, తాటంకములున్ = కమ్మలును, చనుఁగవయు, నడుమున్, వడఁకఁగన్, సెలవివాఱన్ = పెదవి మూలలు వెడలునట్లు, నవ్వి, వానికిన్ = ఆతనికి, అనియెన్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పెను.

ఉ. ఇంతలు కన్నులుండఁ దెరు వెవ్వరి వేఁడెదు భూసురేంద్ర యే
కాంతమునందు నున్నజవరాండ్ర నెపం బిడి పల్కరించులా
గింతియ కాక నీ వెఱుఁగవే మును వచ్చినత్రోవచొప్పు నీ
కింతభయంబు లే కడుగ నెల్లిద మైతిమె మాట లేటికిన్. 41

టీ. భూసురేంద్ర= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా, ఇంతలు = (చేరఁజాపుచు) ఇంతవిశాలమయిన, కన్నులు, ఉండన్, తెరువు = మార్గము, ఎవ్వరిన్ వేఁడెదు= ఎవరిని యాచించెదవు ? నెపంబిడి=(ఈయడుగుటయను) మిషపెట్టుకొని, ఏకాంతమునందున్ = రహఃప్రదేశమున, ఉన్న, జవరాండ్రన్ = వయసుఁగత్తెలను, పల్కరించులాగు = మాటాడించు విధము, ఇంతియకాక = అంతేకాని, మును= ఈవఱకు, వచ్చినత్రోవచొప్పు = ఏతెంచిన త్రోవజాడ, ఎఱుఁగవే, ఇంతభయంబులేక, అడుగన్, ఎల్లిదమైతిమి ఏ = తేలికయితిమా. మాటలు, ఏటికిన్. ఇంతలు కన్ను లనుటచేఁ బ్రవరుని నయనవైశాల్యమునకు మెచ్చె నని భావము. నెప మనుటచే నీవు రసికుఁడవు రసికతాప్రకటన కిది

యొక స్త్రీవ గానోపు ననుట. ఏకాంత మనుట యథేచ్ఛావిహారభోగో చిత ప్రదేశ మనియుం జవరాల నని చెప్పుకొనుట సంభోగోచిత యౌవనవిభవ వనియుం సూచించుట.

తా. ఓవిప్రుఁడా! చేరెఁడేసి కన్నులు పెట్టుకొని యితరులను ద్రోవ యడిగెద వేమి? ఒంటరిపాటున నున్న వయసుఁగత్తెలను పల్కరించు విధమేకాని యీవలకు వచ్చినత్రోవ నీ వెఱుఁగవేమి? పలుమాట లేల? ఇంత భయములేకుండ మమ్మడుగుటకు మేము నీకుఁ జులుకనగా నగపడితిమి గాఁబోలు. అపహ్నవాలంకారము.

వ. అని నర్మగర్భంబుగాఁ బలికి క్రమ్మఱ నమ్మగువ యమ్మహీ
సురున కిట్లనియె. 42

టీ. అని = ఈవిధముగా నని, నర్మగర్భంబుగాన్ = పరిహాస గర్భిత ముగా, (తన యభిప్రాయమును మరుగుపఱచి యెదటివానికి సరసముగాఁ దోఁచునటుల మాటలాడుట) పలికి = మాటలాడి, క్రమ్మఱన్=మరల, అమ్మగువ=ఆస్త్రీ, అమ్మహీసురునకున్=ఆబ్రాహ్మణునకు, ఇట్లనియెన్=ఈవిధముగా బదులుచెప్పెను.

సీ. చిన్నివెన్నెలకందు వెన్నుదన్ని సుధాబ్ధిఁ
బొడమినచెలువ తోఁబుట్టు మాకు
రహిఁ బుట్టజంత్రగాత్రముల ఱాల్ గరఁగించు
విమలగాంధర్వంబు విద్య మాకు
ననవిల్తుశాస్త్రంపుమినుకు లావర్తించు
పని వెన్నతోఁడఁ బెట్టినది మాకు
హయమేధరాజసూయము లనఁ బేర్పడ్డ
సవనతంత్రంబు లుంకువలు మాకుఁ

తే. గనకనగసీమఁ గల్పవృక్షములనీడఁ
బచ్చరాచట్టుగమి రచ్చపట్టు మాకుఁ
బద్మసంభవవైకుంఠభర్గసభలు
సాముగరిడీలు మాకు గోత్రామరేంద్ర. 43

టీ. గోత్రామరేంద్ర=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! చిన్ని వెన్నెలకందున్ = ముద్దుల లేఁజందురుని, వెన్నుదన్ని=వెన్నాడి (వెంటనే యనుట,) సుధాబ్ధిన్ = పాలసముద్రమున, పొడమిన చెలువ=పుట్టినస్త్రీ, (లక్ష్మీదేవి యనుట) మాకున్, తోఁబుట్టు = కూడఁబుట్టినది, రహిన్=రక్తి, పుట్టన్=పుట్టునట్లు, జంత్రగాత్రములన్=వీణాగానముచేతను కంఠగానముచేతను, ఱాల్=ఱాళ్లను, కరఁగించు విమల గాంధర్వంబు = కరఁగఁజేయు చక్కని సంగీతము, మాకున్, విద్య= చదువు, ననవిల్తుశాస్త్రంపుమినుకులు = కామశాస్త్రపు వాక్కులు, ఆవర్తించు పని=వల్లెవేయుపని, మాకున్, వెన్నతోఁడఁబెట్టినది=చిన్ననాఁటినుండి యభ్యస్తమైనది, (పసితనమున వెన్నదినుట యలవాటు చేసినటుల మిగులఁ జిన్నతనముననే యభ్యసించిన దనుట) హయమేధ రాజ సూయములు=అశ్వమేధము రాజసూయము, అనన్=అని, పేర్వడ్డసవనతంత్రంబులు = ప్రసిద్ధికెక్కిన యజ్ఞ తంత్రములు, మాకున్, ఉంకువలు=(పెండ్లికిముందు కన్నెయింటివారికి నిచ్చెడుసొమ్ము) ఓలిధనము, కనకనగసీమన్ = మేరుపర్వతప్రదేశమున, కల్పవృక్షములనీడన్, పచ్చఱాచట్టుగమి=గారుత్మతమణివికారములైనపఱుపు ఱాళ్ల సమూహము, రచ్చపట్టు=సభాస్థానము, పద్మసంభవవైకుంఠ భర్గసభలు= బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరుల సభలు, మాకున్, సాముగరిడీలు = సామునేర్చుకొను కూటములు.

ఱాయిశబ్దము సమాసములందుఁ దుదివర్ణము లోపించును. కాన ఱాయి+చట్టు, ఱాచట్టు అయినది, ఇది రేయి ప్రభృతులలోనిది.

తా. (దేవతాస్త్రీ ప్రవరునితో ననుచున్నది) ఓ భూసురోత్తమా! పాలసంద్రమునందు బాలచంద్రునివెనుకఁ బుట్టిన లక్ష్మి మాకుఁ దోఁబుట్టువు.

వీణాగానముచేతను, కంఠగానముచేతను, ఱాల్లనుసైతము కరఁగించు నట్టిరక్తి గలసంగీతము మానేర్చినవిద్య. కామశాస్త్రసిద్ధాంతములను బఠించుట మాకుఁ జిన్ననాఁటనుండియుఁ గలవాటయినది. అశ్వమేధ రాజసూయాదియజ్ఞములు చేయువారి కేము దక్కుదుము. మేరుపర్వతమునఁ గల్పవృక్షములనీడలను బచ్చఱాల్లచరియలపై మేము కూటము దీర్తుము. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరుల సభలు మాకు నాట్యశాలలు (మేము అచ్చరల మనుట.)

క. పేరు వరూథిని విప్రకు
మార! ఘృతాచీతిలోత్తమాహారిణీహే
మారంభాశశిరేఖ లు
దారగుణాఢ్యలు మదీయ లగుప్రాణసఖుల్. 44

టీ. విప్రకుమార=ఓబ్రాహ్మణయువకుఁడా! పేరువరూథిని=నానామధేయము వరూథిని యని, ఉదారగుణాఢ్యలు = గొప్పగుణములుగల్గు ఘృతాచీ, తిలోత్తమా, హారిణీ, హేమా, రంభా, శశిరేఖలు, మదీయలు = నాకిష్టురాండ్రయిన, ప్రాణసఖుల్ = ప్రాణపదములగు చెలిమికత్తెలు.

విప్రకుమార యనుసంబోధనము సాభిప్రాయము. ఉదారాతిశయలగు తిలోత్తమాదులు నాప్రాణసఖులుగాన నాయోగ్యత నీవ గమనింపఁగలవు. నేను వరూథినిని. నన్ను నీ వెఱుంగవేని సుప్రసిద్ధలగు తిలోత్తమాదులనైన నెఱింగియుందువుగాన వారినిబట్టి నాయోగ్యతాదికములు గ్రహింపుమని భావము.

మ. బహురత్నద్యుతి మేదురోదరదరీభాగంబులన్ బొల్చు ని
మ్మిహికాహార్యమునన్ జరింతు మెపుడుం బ్రేమన్ నభోవా
హినీ, లహరీశీతలగంధవాహపరిఖేలన్మంజరీసౌరభ,గ్రహ
ణేందిందిరతుందిలంబు లివి మత్కాంతారసంతానముల్. 45

టీ. బహు...భాగంబులన్ - బహురత్న = అనేకరత్నములయొక్క, ద్యుతి=కాంతితో, మేదుర = సాంద్రమయిన, ఉదర = మధ్యదేశములుగల,

దరిభాగంబులన్ = గుహాప్రదేశములతో, పొల్పునిమ్మిహికాహార్యమునన్ = ఒప్పునట్టియీహిమవత్పర్వతమున, ఎపుడున్ = ఎల్లపుడును, ప్రేమన్=అను రాగాతిశయముతో, చరింతుము=సంచరించెదము. నభో...తుందిలంబులు- నభోవాహినీ = ఆకాశగంగయొక్క, లహరీ = ప్రవాహమువలన, శీతల = చల్లనైన, గంధవాహ=వాయువుతో, పరిఖేలత్ = కలయఁ దిరుగుచున్న, మంజరీసౌరభ=పూగుత్తుల పరిమళముయొక్క, గ్రహణ = గ్రహించుటగల, ఇందిందిర=తుమ్మెదలచే, తుందిలంబులు=నిండినవి (అగు) ఇవి, మత్కాంతార సంతానముల్ = మాయుద్యానసమూహములు.

తుమ్మెదలు మకరందము గ్రోలుటచేఁ బూవులసొంపు చెడును. కాననే కాళిదాసుఁడు శిరీషముల "ఈషత్ చుంబితాని భ్రమరైః" అని చెప్పెను. ఆకాశగంగనుండి వలిగాలి వీచినంతన దీవెలు కదలును. ఆకదలికచేఁ బొడ మినతావిచేఁ దుమ్మెదలు బలిసియున్నవి. దీనిచేఁ బ్రసవసమృద్ధియుం నుద్యాన సౌభాగ్యాతిశయము నీవె గుర్తింపు మనుట.

తా. అనేకకాంతులతో నిండినగుహాలు గలయీహిమవంతమున నెప్పు డును జరించుచుందుము. గంగాతరంగములమీఁదినుండి వచ్చుటచేఁ జల్లనయిన గాలిచేఁ గలయఁ బ్రాఁకుపూగుత్తులపరిమళము సవపట్టి చరించుతుమ్మెదలతో నిండినయీప్రదేశములు మాయుద్యానములు.

క. భూసురకైతవకుసుమశ
రాసన! మాయింటివింద వైతివి గైకొ
మ్మా సముదంచన్మణిభవ
నాసీనత సేదదేఱి యాతిథ్యంబున్. 46

టీ. భూసురకైతవకుసుమశరాసన = బ్రాహ్మణమిషమున నున్న మన్మ థుఁడా! (లేక) కైతవకుసుమశరాసన = కపటమన్మథుఁడవగు, భూసుర = బ్రాహ్మణుఁడా! మాయింటివిందవు = బందుగుఁడవు, ఐతివి, సముదంచన్మణి

భవనాసీనతఁ=ఒప్పారుచుట్టి మణిగృహమునందుఁ గూర్చుంటచే, సేదదేఱి = శ్రమతీఱి, అతిథ్యంబుఁ=అతిథిసత్కారమును, కైకొమ్మా=కొనుమా.

తా. ఓ బ్రాహ్మణోత్తమా! నేఁడు మాకుఁ జుట్టమవైతివి. ఇదిగో, మణినిర్మితగృహము. ఇం దలసటవాయునటుకు విశ్రమించి మేము చేయుం నతిథిపూజల గ్రహింపుము.

తే. కుందనమువంటి మేను మధ్యందినాత
పోష్మహతిఁ గందె వడ దాఁకె నొప్పులొలుకు
వదన మస్మద్గృహంబు పావనము సేసి
బడలికలు వాసి చను మన్న బ్రాహ్మణుండు. 47

టీ. కుందనమువంటి మేను = మేలిమిబంగారువంటిశరీరము, మధ్యంది నాతపోష్మహతిఁ = మిట్టమధ్యాహ్నపు టెండవేఁడిమితాఁకుడుచే, కందెఁ, ఒప్పులు=సొగసులు, ఒలుకువదనము = తుమ్మరించుముఖము, వడదాఁకెఁ, అస్మద్గృహంబు = మాయిల్లు, పావనముచేసి = పవిత్రముచేసి, బడలికలు వాసి=శ్రమముతీఱి, చను మన్నఁ=పొమ్మనఁగా, బ్రాహ్మణుండు. ఇటఁ బలికె ననుక్రియ యధ్యాహార్యము.

పట్టపగటియెండచేఁ గంది బడలిపోయినాఁడవు గాన విశ్రమించుట యవసరము. విశ్రమింపఁ దావులు లేక కాదు. నీ వుత్తముఁడవుగాన నీరాకచే నాగృహము పావనము గాఁగలదు గాన మాయింటికి రమ్మనిభావము. కైతవ కుసుమశరాసన యను సంబుద్ధిచే వరూథినిభావము సువ్యక్తము.

ఉ. అండజయాన నీ వొసఁగునట్టిసపర్యలు మాకు వచ్చె నిం
దుండఁగ రాదు పోవలయు నూరికి నింటికి నిప్పు డేను రా
కుండ నొకండువచ్చిమఱియొండు నెఘ త్తియచాలుసత్క్రియా
కాండముఁ దీర్ప వేగసనఁగావలయుఁ గరుణింపునాపయిన్

టీ. అండజయాన = అంచనడలుగలదానా! నీవు, ఒనఁగునట్టిసపర్యలు=కావించునట్టి యతిథిసత్కారములు, మాకున్ వచ్చెన్ = మాకుఁజేరెను. ఇందున్=ఈప్రదేశమునందు, ఉండఁగరాదు=వసింపఁదగదు. పోవలయున్= మాపురమున కేఁగవలయును. (వరూథినికా మేంగితప్రకటనమునందుఁ గల యనిష్టత నిం దుండఁగరా దనుటచే వ్యక్తమగుచున్నది.) ఇంటికిన్=మీయింటికి, ఇప్పుడు, ఏను=నేను, రాకుండన్ ఒకండు=రాకున్న నొకటి, వచ్చినయతి యొుండున్ ఎ=వచ్చినయతియొకటియగునా? భక్తియ=(నీకుఁగల) ఈభక్తియే చాలును. సత్క్రియాకాండము = పవిత్రమైనకర్మకాండమును, తీర్పన్ = తీర్చుకొనుటకు, వేగ=త్వరగా, చనఁగావలయున్=పోవలయును. నాపయిన్, కరుణింపుము = దయదలంపుము.

అతిథిపూజనము భక్తిప్రకటనము. అభక్తియె సుకృతము గలుగఁజేయుచుండ నతిథివచ్చినంత రాకపోయినంత నెట్టిలాభాలాభములు కలుగ వనుట. సత్క్రియాసమూహము కాలాతీతమునకుఁ దగినదికాదు. కావ కరుణించుట త్రోవచెప్పి పంపుట.

తా. ఓచిన్నదానా! నీవు చేయునట్టి మర్యాదలన్నియుఁ జేసినట్టే యనుకొనుము. ఇప్పు డిక్కడ నిలుచుటకు వల్లపడదు. మీయింటికి నేను వచ్చిన నొకటి రాకున్న నొకటి కాదు. ప్రీతియే చాలును. నేను శీఘ్రముగా మాయూరికిఁ బోవలయుఁ. దయచేసి త్రోవచూపి నన్నుఁ బంపుము.

ఉ. ఏనిఁక నిల్లుసేరుటకునెద్దియుపాయము మీమహత్త్వముల్
మానిని దివ్యముల్ మదిఁ దలంచిననెందునుమీకసాధ్యముల్
గానము గానఁ దల్లి ప్రజలన్ ననుఁ గూర్పు మటన్న లేఁతన
వ్వాననసీమఁ దోఁప ధవళాయతలోచన వాని కిట్లనున్. 49

టీ. ఏన్=నేను, ఇఁకన్ = ఇఁకముందు, ఇల్లు సేరుటకున్ = గృహమునకు (స్వపురమునకు)ఁ బోవుటకు, ఎద్ది యుపాయము = ఏది తెరువు,

మానిని=ఓయువతీ, మీమహత్త్వముల్ = మీప్రభావములు, దివ్యముల్ = అమానుషములైనవి. మదిన్ = మనస్సునందు, తలంచినన్ = విచారింపఁగా, మీకున్, అసాధ్యముల్ = సాధింపరానివి, ఎందున్=ఏప్రదేశమునందును, కానము=చూడఁబోము, కానన్ = కావున, తల్లి=అమ్మా! ప్రజలన్=నావారైనజనులను, ననుఁగూర్పుము = నన్నుఁబ్రజలలోఁబడవేయుము. అటన్నన్ = అనఁగా, లేఁతనవ్వు=చిఱునవ్వు, ఆననసీమన్=ముఖప్రదేశమున, తోఁపన్ = పొడమఁగా, ధవళాయతలోచన = తెల్లనివిశాలములైన కన్నులుగల యా వరూథిని, వానికిన్ = ఆప్రవరాఖ్యునకు, ఇట్లు=ఈవిధముగా, అనున్ = పలికెను.

చూపులను దెల్లఁగను గనులను దెల్లఁగను జెప్పుట కవిసమయము. కనులలోఁ బాపగలభాగముకంటెఁ దెల్లనిభాగ మెక్కువగుటచేఁ బ్రాయికముగఁ దెలికన్ను లనుట గలదు.

సీ. 'తెలికన్నుఁగవకు నెచ్చెలియైనలేఁతన వ్వాలయంగ సరసంపుఁబలుకుపలికి.'
విరాటపర్వము.

తా. తల్లీ! నే నింక నిల్లు చేరుట కుపాయము తెలుపుము. మీమాహాత్మ్యము లద్భుతము లైనవి. మీ కసాధ్యము లెందును లేవు. నన్నుఁ బ్రజలలోఁ బడవేయుము. అని ప్రవరుఁడు ప్రార్థింపఁగాఁ జిఱునవ్వు నవ్వుచు నా వరూథిని యతని కిట్లనియె.

ఉ. ఎక్కడియూరు కాల్ నిలువ కింటికిఁ బోయెద నంచుఁ బల్కెదీ
వక్కట మీకుటీరనిలయంబులకున్ సరి రాక పోయెనే
యిక్కడిరత్నకందరము లిక్కడినందనచందనోత్కరం
బిక్కడిగాంగసైకతము లిక్కడియీలవలీనికుంజముల్? 50

టీ. ఎక్కడియూరు = (ఊరుఊ రనిపలవరించెద వేమి యూరయ్యా అది?) కాల్నిలువక=అడుగునిల్వక, ఇంటికిపోయెదనంచున్ = స్వగృహమునకుఁ బోవలయు ననుచు, పల్కెదు=చెప్పెదవు, అక్కట=అయ్యో! మీకుటీర

నిలయంబులకున్ = మీగుడిసెకొంపలకు, రత్నకందరములు = మణిమయము లగుగుహలు, నందనచందనోత్కరంబు = ఉద్యానములందలి మంచిగంధపు మ్రాఁకులు, ఇక్కడి, గాంగసైకతములు=గంగానదిలోని యిసుకదిన్నెలును, లవలీనికుంజముల్ = వెన్నెలతీఁగల పొదరిండ్లును, సరిరాకపోయెనే = సమానము కాకపోయెనా ?

రత్నకందరము లుపభోగయోగ్యములు. లవలీనికుంజములుగూడ నట్టివి. శైలవిహారసమయమున గుహలందును వనవిహారమున బొదరిండ్లను గ్రీడింప వచ్చు ననుట. నందనోద్యానభూమియం గాంగసైకతము ఉపభోగోచితము లనుటకు

సీ. "నందనోద్యానమందారకచ్ఛాయల విశ్రమింపఁగ నీకు వేడ్కగాదె,
మందాకినీ పాండుమహితసైకతములఁ గ్రీడసల్పఁగ నీకుఁ బ్రియముగాదె."
శృం. నై. ఆ. 3.

లవలీనికుంజములందుఁ బ్రసవసుగంధము వెల్లివిరియుచుంటచేఁ గామో ద్దీపకము. లవలీనికుంజములు సుగంధబంధురము లనుటకు

"... ... ... ఒక్కచో వినూ
తన లవలీలతావళుల తావులఁ దావలమైన తావులన్."

వసు. ద్వి. 28.

తా. కాలాఁగక యూరూర రనుచుఁ బలవరించెద వేమి యూరయ్యా అది ? ఇక్కడి యీమణికందరములు, గంధపుమ్రాఁకుదోఁటలు, ఇక్కడి గంగానదీసైకతములు, ఇక్కడి వెన్నెలతీవపొదరిండ్లు మీగుడిసె కొంపలకు సాటి రాలేదా ?

ఉ. నిక్కము దాఁప నేల ధరణీసురనందన యింక నీపయిన్
జిక్కె మనంబు నాకు ననుఁ జిత్తజుబారికి నప్పగించెదో
చొక్కిమరందమద్యములచూఱలఁ బాటలు వాడు తేంట్లసొం
పెక్కినయట్టిపూఁవుఁబొదరిండ్లను గౌఁగిట గారవించెదో. 51

టీ. ధరణీసురనందన=బ్రాహ్మణపుత్రుఁడా, ఇంకన్=ఇంకను, నిక్కము=నిజమును, దాఁపఁగనేల = దాఁచిపెట్ట నేల. (ఇంతవఱకు వచ్చినపిదప దాఁచుట యెందులకు) నాకున్, నీపయిన్ = నీమీఁద, మనంబు చిక్కెన్=మనస్సుతగిలెను. (నిన్ను వలచితిని) ననున్=నన్ను, చిత్తజుబారికిన్ = మదనావస్థకు, అప్పగించెదో=లోఁబఱచెదవో, మరందమద్యముల = పుష్పరసమను సారాయి యొక్క, చూఱలన్=కొల్లలచేత (కొల్లగాఁ ద్రావుటచేఁ గైపెక్కి) పాటలు పాడు=ఝుంకారము నొనర్చు, తేంట్లన్ = తుమ్మెదలచే, సొంపెక్కినయట్టి = సొగసుమీఱినట్టి, పూవుఁబొదరిండ్లను = పూల నిండారినపొదరిండ్లలో, కౌఁగిటన్=కౌఁగిలింతలయందు, గారవించెదో = సమ్మానించెదవో. పైపద్యముతో నన్వయము.

మద్యపానమువలన గాత్రస్వారస్య మతిశయించును. పొదరిండ్లు తేటులపాటలచే నలరుటకతన మణితాదికములు ఇతరులు వినఁజాల రనియుఁ బూవుఁబొదరిండ్లు గాన మిగులఁ బెనఁగొనియుంటచే నితరులకుఁ గానరాకుండ నుండనగు ననియుఁ భావము.

తుమ్మెదలకుఁ దేనె ద్రావుటచే గాత్రమాధుర్య మతిశయించు ననుటకు
"రతిపతిప్రహితేన కృతక్రుధః ప్రియతమేషు వధూరనునాయికాః,
బకుళపుష్పరసాసవపేశలధ్వనిరగాన్నిరగాన్మధుపావళిః.
మధురయా మధుబోధితమాధవీ మధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా,
మధుకరాంగనయా ముహురున్మదధ్వనిభృతానిభృతాక్షరముజ్జగే."
మాఘకావ్యము.

తా. ఓ విప్రకుమారా! నిజ మింక నేల దాఁచవలయు? నామనము నీపైఁ జిక్కినది. ఇంక నన్ను మన్మథబాధలకుఁ బాల్పఱిచెదవో తేనియల దెగఁ ద్రావి రొద సేయుతుమ్మెదలు గలపూఁబొదరిండ్లలోఁ గౌఁగిటఁ జేర్చి

క. అనుటయుఁ బ్రవరుం డిట్లను
వనజేక్షణ యిట్లు వలుక వరుసయె వ్రతులై
దినములు గడపెడువిప్రులఁ
జనునే కామింప మది విచారము వలదే. 52

టీ. అనుటయు=వరూథిని యిటు లనఁగా, ప్రవరుఁడు, ఇట్లనున్ = ఇటులఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను, వనజేక్షణ = తామరరేకులవంటి కనులు గల చెలువా! ఇట్లు, పలుకన్=మాటలాడుట, వరుసయె=క్రమమా? వ్రతులై= ఉపవాసాదివ్రతముల నాచరించువారై, దినములు=కాలము, కడపెడువిప్రులన్, కామింపన్ = కవయఁగోరుట, చనునే=తగునా? మదిన్ = మనస్సునందు, విచారము=యుక్తాయుక్తనిర్ణయమేని, వలదా=ఉండరాదా?

ఉ. వేలిమియున్ సురార్చనయు విప్రసపర్యయుఁ జిక్కె భుక్తి
కిన్, వేళ యతిక్రమించె జననీజనకుల్ కడువృద్ధు లాఁకటన్,
సోలుచుఁ జింతతో నెదురు సూచుచు నుందురు నాహితా
గ్ని నేఁ, దూలు సమస్తధర్మములుఁ దొయ్యలి నేఁ డిలు
సేరకుండినన్. 53

టీ. తొయ్యలి=ఉవిదా! వేలిమియున్ = అగ్నికార్యమును, సురార్చనయున్ = దేవతార్చనమును, విప్రసపర్యయున్ = బ్రాహ్మణసేవయును, చిక్కెన్=మిగిలియుండెను. భుక్తికిన్=భోజనమునకు, వేళ, అతిక్రమించెన్, జననీజనకుల్ = తలిదండ్రులు, కడున్, వృద్ధులు, ఆఁకటన్ = ఆఁకలిచే, సోలుచున్=ఉసురుసురనుచు, చింతతోన్=విచారముతో, ఎదురుచూచుచున్ ఉందురు. నేన్=నేను, ఆహితాగ్ని = నిత్యముగా నగ్నినుంచుకొని కర్మములఁ గావించువాఁడను, నేఁడు=ఈదినమున, ఇలు=గృహము, చేరకుండినన్= చేరఁబోవక యున్నయెడల, సమస్తధర్మములున్=సర్వశాస్త్రవిహితములగు నాచారములును, తూలున్=చెడును. తప్పక గృహమునకుఁ బోయితీరవలయు నని భావము.

తా. అగ్నికార్యమును దేవతార్చనమును మిగిలి యున్నవి. భోజనకాల మతిక్రమించెను. తల్లిదండ్రులు మిగుల ముదుసళ్లు. ఆఁకలితో నపుసను రనుచు నాకై యెదురుచూచుచుందురు. నే నాహితాగ్నిని. నేఁ డిల్లు చేరకుండినచో సర్వధర్మములుఁ జెడును.

ఉ. నావుడు విన్నఁబాటు వదనంబున నించుక దోఁపఁ బల్కెనో
భావజరూప యిట్టియెలప్రాయము వైదికకర్మనిష్ఠలఁ
బోవఁగ నింక భోగములఁ బొందుట యెన్నఁడు యజ్ఞకోటులం
బావను లౌటకుఁ ఫలము మాకవుఁగిళ్ల సుఖించుటే కదా

టీ. నావుడున్ = అనఁగా, వదనంబునన్ = ముఖమున, ఇంచుక = కొంచెము, విన్నఁబాటు = విన్నపోవుట, తోఁపన్ = ఎఱుకపడఁగా, (వరూథిని) పల్కెన్, ఓభావజరూప = మన్మథునిరూపువంటిరూపుగలవాఁడా! ఇట్టి యెలప్రాయము = ఇటువంటిచిఱుతవయసు, వైదికకర్మనిష్ఠలన్ = వేదప్రతిపాదితములగుకర్మముల ననుష్ఠించుటలందు, పోవఁగన్ = గడచిపోవుచున్నయెడల, ఇంకన్ = ఇఁకను, భోగములన్ = సుఖములను, పొందుట = అనుభవించుట, ఎన్నఁడు = ఎప్పుడు? వయస్సు తీఱినపిదప నీసుఖములు బడయరగునా? యజ్ఞకోటులన్ = యజ్ఞసమూహములచే, పావను లౌటకున్ = పవిత్రు లగుటకు, ఫలము = ప్రయోజనము, మాకవుఁగిళ్లన్ = మాయాలింగనములయందు, సుఖించుటేకదా = సౌఖ్యముల నొందుటయేగదా! (పా. సుఖింపనేగదా = సుఖించుటకేఁగదా).

నిష్ఠాపరులు యజ్ఞములు గావించుచున్నారు. యజ్ఞఫలము అప్సరఃకాంతాసమాగమము. అప్రయత్నముగా నెలప్రాయమున వేల్పుచెలువ సిద్ధించుచుండ నిరాకరించుట ప్రమాద మనుట.

తా. అనఁగా వరూథిని కొంచెము ముఖము చిన్నపుచ్చుకొని యిట్లనియెను. ఓమదనసుందరమూర్తీ! ఇట్టి లేఁబ్రాయము వైదికకర్మానుష్ఠానము

లందుఁ గడపినచో నింక విషయసుఖముల ననుభవించుట యెన్నఁడు? అనేక యజ్ఞములు చేసి పవిత్రు లగుటకు ఫలము మాకవుఁగిలింతలఁ జిక్కి సౌఖ్యము నందుటయే గదా! (యజ్ఞములు చేసినవారు స్వర్గమున నప్సరస్సంగతిఁ జెందుదురని శ్రుతులు.)

సీ. సద్యోవినిర్భిన్నసారంగనాభికా
హృతమై పిసాళించుమృగమదంబు
కసటుపోఁ బ్రాఁబెండఁ గరఁగి కట్టుల నంటి
గమగమ వలచుచొక్కపుజవాజి
పొరలెత్తి ఘనసారతరువులఁ దనుఁదాన
తొరఁగినపచ్చకప్పురపుసిరము
గొజ్జంగిపూఁబొదల్ గురియంగఁ బటికంపు
దోనల నిండినయట్టితుహినజలము
తే. వివిధకుసుమకదంబంబు దివిజతరుజ
మృదులవసనఫలాసవామేయరత్న
భూషణంబులు గల విందు భోగపరుఁడ
వయి రమింపుము నసుఁ గూడి యనుదినంబు. 55

టీ. ఇందుఁ = ఇక్కడ (ఈప్రదేశమగు మంచుమలయందు) సద్యో...హృతమై-సద్యః = అప్పుడే, వినిర్భిన్న=చిట్లిన, సారంగనాభికా = కస్తూరిమృగముయొక్క బొడ్డునుండి, హృతమై=కైకొనఁబడినదై, (హరింపఁబడినదై) పిసాళించు మృగమదంబు = పరిమళించుకస్తూరియును, కసటు = మాలిన్యము, పోఁ=పోవునట్లు, బీఁబెండఁ = తీవ్రమైన యెండచే, కరఁగి = నీరుగా ద్రవించి. కట్టులఁ = కట్టుపుల్లలందు, అంటి = అంటుకొని, గమగమ వలచు చొక్కపుజవాజి = గమగమసువాసనకొట్టు నిద్దపుజవ్వాజియును, పొరలెత్తి = పొరలూడి, ఘనసారతరువులఁ = కర్పూరపుటనఁటిచెట్లనుండి,

తనుఁదాన = తనయంతటతానె (ఇతరుల ప్రయత్నములు లేకయే) తోరఁగిన = క్రిందికి రాలిన, పచ్చకప్పురపు = పచ్చకర్పూరముయొక్క, సిరము=పొడియును, గొజ్జంగిపూఁబొదల్ =గులాబీపూలపొదలు, కురియంగన్ = చినుకఁగా, పటికంపుదొనలన్ = స్ఫటికశిలాస్థలములందలి దొనలలో. నిండినయట్టి, తుహినజలము = పన్నీరును, వివిధకుసుమకదంబంబు = పలు తెఱఁగులైన పూలప్రోవులును, దివిజతరుజ...భూషణంబులు–దివిజతరుజ = కల్పవృక్షములవలనఁగల్గిన, మృదుల=మెత్తనైన, వసన=వస్త్రములును, ఫల = పండ్లును, ఆసవ=మద్యములును, అమేయ=కొలఁదియిడరాని, రత్నభూషణంబులు = రత్నములును నగలును, ఇందున్ కలవు=ఉన్నవి. భోగపరుఁడవై = భోగాసక్తుఁడవై, ననుఁ గూడి=నాతోఁ గలసిమెలసి, అనుదినంబున్ = నిత్యమును, రమియింపుము=భోగింపుము. ఉదాత్తాలంకారము.

సారంగనాభికాహృతమగు కస్తూరి సద్యోవినిర్భిన్న మగుటచే సుగంధాతిశయము సూచితము. జవ్వాజి కట్టెలనంటినది ప్రశస్తమైనచో నెండకె కరగును.

సీ. "కట్టెండవెడఁద కాఁకఁగరంగి ప్రవహించు జవ్వాది డిగ్గియచాలలోయ"
చంద్రికాపరిణయము ద్వి. ౨౦.

గొజ్జంగిపొదరిండ్ల మంచు గురిసి యది పూలకు సోఁకి క్రిందరాలి దొనలఁ జేరినఁ బన్నీ రగును. ఇట్లగుటకు

చ. "కొలకులపజ్జసజ్జకపుఁగొజ్జఁగిపూఁబొదరిండ్లజోరుసన్
జిలుకుహిమాంబుపూరములు శీతకరోపలపట్టికాతటం
బులదుముకంబుటంబెగయుఁ భూరితుషారకణంబు." వసు. ద్వి.

తా. ఓబ్రాహ్మణుఁడా! భోగవస్తువులయిన కస్తూరి జవ్వాజి పచ్చకర్పూరము పన్నీరు పువ్వులు పండ్లు మృదుతరములయిన వస్త్రములు రత్నపుసొమ్ములు త్రాగఁదగిన మద్యములు ఇవన్నియుఁ మిక్కిలి శ్రేష్ఠతరములైనవి యిక్కడ సమృద్ధిగా నున్నవి. వానివలని భోగములనెల్ల ననుభవించుచు

వాతోఁ గూడి యిక్కడ ప్రతిదినమును సంభోగించుచుందుము. అలం. ఉదాత్తము.

క. అంధునకుఁ గొఱయె వెన్నెల
గంధర్వాంగనలపొందు గాదని సంసా
రాంధువునఁ బడియె దకట ది
వాంధము వెలుఁగు గని గొంది నడఁగినభంగిన్. 56

టీ. అంధునకున్ = గ్రుడ్డివానికి, వెన్నెల, కొఱయు=ఆవశ్యకమా! అకట=అయ్యో, గంధర్వాంగనలపొందు = గంధర్వస్త్రీలకూటమి, కాదని = సరిపడదని, సంసారాంధువునన్ = సంసారకూపమున, పడియెదు, దివాంధము=గ్రుడ్లగూబ, వెలుఁగు=వెల్తురును, కని, గొందిన్ = చీఁకటిక్రంతలో, అడఁగినభంగిన్=అణఁగియుండువిధముగా, అలం. ప్రతివస్తూపమ. ఉపమ.

గంధర్వాంగనలు పలువిధముల హృదయమును రంజింపఁగలవారు. అట్టి ముగుద తనంత దొరకఁగా నొల్లమి సిరిరా మోఁకాలడ్డుటవలె నున్నది. అకట యనుటచే నీయవివేకస్థితి నాకె సంతాపము కలుగఁజేయుచున్నదనుట.

తా. గ్రుడ్డివానికి వెన్నెల పనికిరానియట్లు మావలని సంభోగసుఖ మెఱుఁగని నీకు నామాటలు పనికిరానివయ్యెను. నీవు వెలుతురు చూడనొల్లక గ్రుడ్లగూబ చీఁకటికమ్ముకొన్న యిఱుకుమూలలోఁ దాగునట్లు గంధర్వస్త్రీల మయిన మాకూటమి యొల్లక సంసార మనెడి నూతిలోఁ బడియుండఁ గోరుచున్నావే యయ్యో యిది తగునా యని యడిగెను. అలం. ప్రతివస్తూపమ, ఉపమయు.

ఉ. ఎన్నిభవంబులన్ గలుగు నిక్షుశరాసనసాయకవ్యథా
ఖిన్నత వాడి వత్తలయి కేలఁ గపోలము లూఁది చూపులన్
విన్నఁదనంబు దోఁపఁ గనువేఁదుఱులన్ బయిగాలి సోఁకినన్
వెన్నవలెన్ గరంగునలివేణులఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుభాగ్యముల్.

టీ. ఇక్షు...ఖిన్నతన్-ఇక్షుశరాసన=మన్మథునియొక్క, సాయక = బాణములయొక్క, వ్యథా=బాధవలని, ఖిన్నతన్ = వ్యాకులతచేత, వాడి = నవకము చెడి, (ఇది వ్యథాతిశయము దెలుపును.) వత్తలయి=కృశించి, కేలన్ = చేతులందు, కపోలములు = చెక్కిళ్లు, ఊఁది = చేర్చి, చూపులన్, విన్నఁదనంబు=దైన్యము, తోఁపన్=కనిపింపఁగా, కనువేఁదుఋనన్=కంటిపిచ్చిచేత, ఇది చక్షుఃప్రీతి యను ననంగదశావిశేషము. పరస్పరానురాగమున కిదియె ప్రథమావలంబము. పైగాలి=(ప్రియుని) మీఁదిగాలి, సోఁకినన్ = తాఁకినను, వెన్నవలెన్=(వేఁడితాఁకిన) వెన్నవలె, ఏప్రయత్నములేకయే విరహముచేఁ గృశించి తమకుఁ దాముగా వచ్చి ప్రార్థించి యనుట. కరంగునలివేణులన్ = మనసుకరఁగు నువిదలను, కౌఁగిటన్ = కౌఁగిలియందు, చేర్చుభాగ్యముల్ = చేర్చుకొనునట్టి యదృష్టములు, ఎన్నిభవంబులన్ కలుగున్ = ఎన్నిజన్మము లెత్తి ప్రయత్నముచేసిన సంభవించును? తమంతఁ దాము వలచి వలపువ్రేగుచేఁ గృశించి కన్నంతమాత్రనఁ గరఁగిపోవు చెలువలు పురుషునికి వేయిజన్మములకు లభించుట యరిది. అట్టి లోకోత్తరభాగ్యమును గూడఁ దోలంగఁ ద్రోచి కొనుచున్నాఁడవనుట.

తా. తమ్ముఁ జూచి వలచి పూవిల్తునితూపులపోటులకుఁ జిక్కి వాడి కృశించి చెక్కిళ్లు చేతులఁ జేర్చి బీదచూపుఃతోఁ జూపువారిని వెల్లడించుచుఁ దమగాలి సోఁకినను మనసు కరఁగి మెత్తఁబడుజవరాండ్రను గౌఁగిటఁ జేర్చు కొనుభాగ్య మెన్నిజన్మములకును సంభవింపదు.

క. కుశలతయే వ్రతముల నగు
నశనాయాపీడ నింద్రియనిరోధమునన్
గృశుఁడవయి యాత్మ నలఁచుట
నశరీరస్వర్గసుఖము నమకొని యుండన్. 58

టీ. నశరీరస్వర్గసుఖము = ఈశరీరముతోనే (లభ్యముగా) స్వర్గలోక సౌఖ్యము, సమకొని యుండన్ = సంభవించియుండఁగా, వ్రతములన్=ఉప

వాసాదినియమములచే, అగునశనాయాపీడన్ = అగునట్టి క్షుద్బాధచే, (అశనాయాసమునన్ = అగునట్టి ఆహార(వర్జన) శ్రమచేత నని. పా.) ఇంద్రియనిరోధకమునన్=విషయములందుఁ బ్రవర్తింపనీక పంచేంద్రియములను బిగ్గఁబట్టుటచే, కృశుఁడవు = చిక్కినవాఁడవు, అయి, ఆత్మన్ = జీవాత్మను, అలఁచుట = హింసఁజేయుట, కుశలతయే = మంచిదా ? నేర్పరితనమా ? శరీరానంతరస్వర్గసుఖ మప్సరోంగనాభోగము. సుఖ మెఱుంగఁదగినది దేహము. అదిలేని పారలౌకికసౌఖ్యముకంటె నీసశరీరసుఖము గొప్ప దనుట.

తా. ఇప్పటిపుణ్యకర్మములకు ఫలముగా శరీరము విడిచినపిదప లభింపఁబోవు స్వర్గసౌఖ్య మిప్పు డీశరీరముతోనే లభించుచుండఁగా నింక నుపవాసాదులు చేసి శరీరమును కృశింపఁజేసికొని జీవాత్మను హింసపెట్టుట మంచిదా ? కావ్యలింగాలంకారము.

తే. అనినఁ బ్రవరుండు నీ వన్నయర్థ మెల్ల
నిజము కాముకుఁ డైనవానికి నకాముఁ
డిది గణించునె జలజాక్షి యెఱిఁగితేని
నగరమార్గంబుఁ జూపి పుణ్యమునఁ బొమ్ము. 59

టీ. అనినన్=ఇటులఁ బ్రవరునితో వరూథిని యనఁగా, ప్రవరుఁడు, జలజాక్షి=ఓ చిన్నదానా ! నీవు+అన్నయర్థము=నీచెప్పినవిషయము, ఎల్లన్ = అంతయుం, కాముకుఁడు = విషయాపేక్షగలవాఁడు, ఐనవానికిన్=అయినట్టియుంవకునకు, నిజము = (అపేక్షితమగుట) సత్యము. అకాముకుఁడు=విషయాపేక్షలేనివాఁడు, ఇది=ఈయంశమును, గణించునె=లెక్క చేయునా? కాముకుఁడు కానివాని కీసౌఖ్యము వర్జనీయ మనుట. ఎఱిఁగితేని=నీ వెఱింగియున్నపక్షమున, నగరమార్గంబున్ = పట్టణమునకుఁ బోవుత్రోవను, చూపి = చూపించి, పుణ్యమునఁబొమ్ము=పుణ్యము కట్టుకొనుము. ప్రవరాఖ్యుఁడు కడకు విసికి నీమాటలు కాముకులనుగూర్చినవి. నావి కావు. త్రోవయే నిన్నడుగునది యనెను.

తా. ఓజలజాక్షీ! నీవు చెప్పినసంగతి విషయేచ్ఛలు గలవానికిఁ జెల్లును గాని నిష్కాములమై మోక్షము నపేక్షించు మాబోంట్లకుఁ జెల్లదు. కావున నీమాటలు వలదు. ఎఱిఁగియుంటివా యూరికిఁజేరుతెరువు తెలిపి పుణ్యము కట్టికొనుము.

క. బ్రాహ్మణుఁ డింద్రియవశగతి
జిహ్మాచరణైకనిపుణచిత్తజనిశితా
జిహ్మగములపాలై చెడు
బ్రహ్మానందాధిరాజ్యపదవీచ్యుతుఁడై. 60

టీ. బ్రాహ్మణుఁడు = బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నుఁడగువాఁడు, ఇంద్రియవశగతిన్ = ఇంద్రియములకు లోఁబడిన నడువడిగలుగుటచే, జిహ్మా...జిహ్మగముల పాలై - జిహ్మాచరణ = వంకరలు కలిగించుటలో, ఏక = ముఖ్యముగా, నిపుణ = నేర్పరి యగు, చిత్తజ = మదనునియొక్క, నిశిత = వాఁడియైన, అజిహ్మగముల పాలు ఐ = ములుకులపరమై, బ్రహ్మా...చ్యుతుఁడై - బ్రహ్మానంద = పరమాత్మానుభవమువలనఁ గలిగిన సంతోషముయొక్క, అధిరాజ్య = అధిష్ఠించిన ప్రభుత్వముయొక్క, పదవీ = మార్గమునుండి, చ్యుతుఁడై = జాఱినవాఁడై, (తొలంగి) చెడున్ = నశించును.

తా. బ్రాహ్మణుఁడగువాని కింద్రియనిగ్రహము ముఖ్యముగా నుండఁదగినది. ఇంద్రియనిగ్రహములేనివాఁడు మోక్షము పొందఁజాలఁడు. అలం. కావ్యలింగము.

వ. అనిన నత్తెఱవ యక్కఱకరిపలుకుల కులికి గఱిగఱిం గఱవఁ గరకరిం జెఱకువిలుకాఁడు పరగించువిరిదమ్మిగొరకలు నెఱఁకులఁ జూఱుకుచుఱుక్కనం గాఁడినఁ గడుం గెరలి పరిణతవివిధవిబుధతరుజనితమధురమధురసం బానమదంబు నదటునం జిదిమిన నెఱుంగక మదనహారు నైనఁ జదుగునం

గదియ గమకించుతిమురునం గొమిరెప్రాయంపుమదంబునను ననన్యకన్యాసామాన్యలావణ్యరేఖామదంబునను నొంటిపాటునం గంటికిం బ్రియుండై తంగేటిజంటిచందంబునం గొంటుఁదనం బెఱుంగక కుఱంగట నున్న యమ్మహీసురవరకుమారుతారుణ్యమౌగ్ధ్యంబులం జేసి తనవైదగ్ధ్యంబు మెఱయఁగలిగె నని పల్లవించునుల్లంబునుల్లాసంబునం గదుసుమదంబున నోసరించక చంచలదృగంచల ప్రభలతనిముఖాంబుజంబునం బొలయ వలయమణిగణచ్ఛాయాకలాపంబు లుప్పరం బెగయఁ గొప్పు చక్కం జెక్కుచు జక్కవగిబ్బలుం బోని గబ్బిగుబ్బలం బొబ్బిల్లుకుంకుమరసంబునం బంకిలంబు లగు హారముక్తాతారకంబుల నఖకోరకంబులం గీఱి తీరువడం జేయుచుఁ బతితపవనతరుకుసుమకేసరంబులు రాల్చు నెపంబునం బయ్యెద విదిల్చి చక్క సవరించుచు నంతంతం బొలయు చెలులం దలచూపక యుండఁ దత్తఱంబునం జేసి బొమముడిపాటుతో మగిడిమగిడి చూచుచుఁ జిడిముడిపాటుచూపుల నంకురించుజంకెనల వారించుచుం జేరి యిట్లనియె. 61

టీ. ఆత్తెఱవ = ఆస్త్రీ, అక్కఱకరిపలుకులకున్ = ఆ (ప్రవరుని) కఠినపుమాటలకు, ఉలికి, చెఱకువిలుకాఁడు = మదనుఁడు, గఱిగఱిన్ = ఔక్కతో ఔక్క, కఱచన్ = అంటుకొట్లు (ఎడతెఱపిలేక,) కరకరిన్ = క్రౌర్యముతో, పరగించు విరిదమ్మిగొరకలు = ప్రయోగించు విచ్చినతమ్మిపూములుకులు, సెఱఁకులన్ = ఆయువుపట్టులను, చుఱుకుచుఱుక్కనన్ = చుఱుకుచుఱుక్కుమని, కాఁడినన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగా, కదున్, కెరలి = అతిశయించి, ఔక్కతోఔక్క యొరయునటు లనుట పుంఖానుపుంఖ

ముగా ననుట. బాణములు మిగుల వేగముగా లక్ష్యము తొలంగక పోవుటకు వానికి ఈఁకలు కట్టు సాచారము గలదు. కాన నాయుంపుషట్టుల గుఱి తప్పక గాటముగా నాటుచున్న వని భావము. పరిణత...రసంబు - పరిణత = పండిన, వివిధ=నానావిధములగు, విబుధతరు = కల్పవృక్షములవలన, జనిత = పుట్టిన, మధుర=తీయని, మధురసంబు = మద్యమును, అనుమదంబు = త్రావు మత్తుయొక్క, అదటునన్=ఉద్రేకముచే, చిదిమినన్ = నొక్కినను, ఎఱుంగక, మదనహరున్నైనన్=శివున్నైనను, చదురునన్=నైపుణ్యముచే, కదియన్= కలియుటకు, గమకించుతిమురునన్ = యత్నించుపొగరుచేతను, ప్రౌఢవయసే మదముచేఁ గన్నెఱుంగనీయనిది అందు మద్యమద మున్న నొడలెఱుంగుట కష్టము. ఈ మధురస మట్టిదికాదు. విబుధతరుజన్యము గాన మఱియుఁ దైవు గలిగించు నని భావము. కొమిరెప్రాయంపు మదంబునను= కన్నెప్రాయపు మదముచేతను, అనన్య...మదంబునను-అనన్యకన్యాసామాన్య = ఇతరకన్యలకు లేని, లావణ్యరేఖా = మేనిమిసమిసతీరువలని, మదంబునను = మదముచేతను, ఒంటిపాటునన్, కంటికిన్, ప్రియుండై = ప్రియముగలుగఁ జేయువాఁడై, లావణ్య మన సౌందర్యాతిశయముగల వెలఁదులదేహకాంతి. తల్లక్షణము. శ్లో. "ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరలత్వమివాంతరా, ప్రతిభాతి యదంగేషు లావణ్యం తదిహోచ్యతే." తంగేటిజుంటిచందంబునన్ = తంగేడుచెట్టునకుఁ బట్టినతేనెతుట్టెవలె, గొంటుఁదనంబు = దుడుఁకుఁదనమును, ఎఱుంగక, కుఱంగటన్ = చెంగట, ఉన్నయమ్మహీ...మార్థ్యంబులం జేసి-ఉన్నయమ్మహీసుర వరకుమారు=ఉన్నట్టియాలేఁ బ్రాయపు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుని, తారుణ్య మార్థ్యంబులం జేసి=వయసుచేతను చక్కఁదనముచేతను, తన వైదగ్ధ్యంబు = తననేర్పు, మెఱయన్=ప్రకాశింప, కద్దె నని, పల్లవించు నుల్లంబు నుల్లాసంబునన్ = చిగిరించు మనస్సుయొక్క సంతోషముచే, కదురు మదంబునన్ = కలుగు మదముచేతను, ఓసరించక = తొలఁగక, చంచల...ప్రభలు-చంచల = బెళి కెడు, దృగంచల = కనుఁగొలఁకులయొక్క, ప్రభలు = కాంతులు, అతని

ముఖాంబుజంబునన్ = ఆతనిముఖపద్మమున, పొలయన్ = ప్రసరింపఁగా వలయ...కలాపంబులు-వలయ=కంకణములయొక్క, మణిగణ=రత్నసమూహములయొక్క, ఛాయా=కాంతులయొక్క, కలాపంబులు = సమూహములు, ఉప్పరంబు = ఆకాశమునకు, ఎగయన్ = వ్యాపింపఁగా, కంకణకాంతులు మింటికి వ్యాపించుట పెన్నెరి సవరించి కొనుటకుఁ గే లెత్తుటచేత. దానఁ జన్నులబిగియుం సువ్యక్త మయ్యెను. కొప్పు, చక్కన్ = చక్కఁగా, చెక్కుచున్ = కుదుర్చుచు, జక్కవ గిబ్బలుంబోని = ప్రాయపుఁజక్రవాక పక్షులంబోలు, గబ్బిగుబ్బలన్ = బిగిచన్నులనుండి, జొబ్బిల్లు కుంకుమ రసంబునన్ = స్రవించు కుంకుమపూవు రసముచే, పంకిలంబులు = బురదయంటినవానిఁబోలినవి, అగు, హారముక్తాతారకంబులన్ = ముత్యాల హారమందలి నక్షత్రములఁబోలినముత్యములను, నఖకోరకంబులన్ = మొగ్గలఁబోలు గోళ్లను, గీఱి, తీరువడం జేయుచున్=చక్కఁజేయుచు, పతిత వనతరుకుసుమకేసరంబులు = రాలినయుద్యానవనములందలి పూలకింజల్కములను, రాల్చు నెపంబునన్ = తొలంగఁద్రోయుమిషతో, పయ్యెద = పైఁట, విదిల్చి, చక్కసవరించుచున్, అంతంతన్ = అంతటంతట, పొలయుం చెలులన్=పర్తిల్లు చెలికత్తెలను, తలచూపక యుండన్ = తలకనఁబఱుపకుండు నట్లు, తత్తఱంబునం జేసి = తొందరచేత, బొమముడిపాటుతోన్, మగిడి మగిడి=తిరిగి తిరిగి, చూచుచున్, చిడిముడిపాటుచూపులన్ = చెరచెరవను చూపులందు, అంకురించుజంకెనలన్=మొలచుబెదరింపులచేత, వారించుచున్= ఆటంకపఱుచుచు, చేరి=ప్రవరాఖ్యుని సమీపించి, ఇట్లనియెన్=ఈవిధముగాఁ బలికెను.

శా. ఎందే డెందము కందళించు రహిచే నేకాగ్రతన్ నిర్వృతిన్
జెందున్ గుంభగతప్రదీపకళికాశ్రీ దోఁప నెం దెందుఁ బో
కెందే నింద్రియములఁ సుఖంబుఁ గనునా యుంపేపర బ్రహ్మమా
నందో బ్రహ్మ యటన్న ప్రాఁజదువు నంతర్బుద్ధి యూహింపుమా.

టీ. ఎందేని=ఏవిషయమున, డెందము=మనస్సు, రహిచేని=ప్రీతిచే, కందళించునొ=వికాసముచెందునో, (చిగిరించునో) ఎందును = ఏవిషయమున, కుంభ...శ్రీ - కుంభగత = గాజుకుప్పెలోనున్న, ప్రదీపకళికా = దీపపు మొగ్గయొక్క, శ్రీ=శోభ, తోఁచన్=తోఁచునట్లు, ఏకాగ్రతన్ = దాని యందే నిలిచి, (కలకఁబాఱనికనముచే నిశ్చలత్వ మొంది) నిర్వృతిన్=సౌఖ్యమును, చెందున్=చెందునో, (దీనికిఁ గర్త డెందము) ఎందేని = ఏవిషయమున, ఇంద్రియములు = పంచేంద్రియములు, (త్వక్చక్షురాదులు లోనగు నైదింద్రియము లనుట) ఎందున్ పోక = ఇతరములయెడకుఁ జలింపక, సుఖంబున్=సౌఖ్యమును, కనున్ = పొందునో, ఆయింపే = ఆపాలుపే, పరబ్రహ్మము=పరతత్త్వము, ఆనందః బ్రహ్మ=ఆనందమే బ్రహ్మము, అటన్నప్రాఁజదువున్=అన్నవేదవాక్యమును, అంతర్బుద్ధిన్=మనస్సులో, ఊహింపుమా = విచారింపుమా,

ఆనందాతిశయమె పరతత్త్వము. గాజుకుప్పెలోని దీపమువలె మనసెందు నిల్చినను నందుఁ గలుగు నానందమె పరబ్రహ్మము. ప్రాఁజదువు: సమాసములందుఁ బ్రాఁతాదులకు మీఁది వర్ణలోపంబును బరుషములు పరములైన ద్రుతాదేశంబును గలుగును.

తా. ఏవిషయమున మనస్సు వికాసముచెంది తన్మయమై నిర్వాణము చెందునో, ఇంద్రియము లన్నియుం నేవిషయమున లయించి సుఖ మందునో అట్టివిషయమువలని యానందమే బ్రహ్మానందము. 'ఆనందో బ్రహ్మ' యను వేదవాక్యమున కర్థమును యోజింపుము.

తే. అనుచుఁ ద న్నొడఁబఱుచునయ్యమరకాంత
తత్తఱముఁ జూచి యాత్మ నతండు దనకు
సిగ్గు వెగటును బొడమ నిష్ప్రహతఁ దెలుపు
నొక్కచిఱునవ్వు నవ్వి యయ్యువిద కనియె. 63

టీ. అనుచున్ = ఇటు లనిచెప్పుచు, ఒడఁబఱుచు నయ్యమరకాంత తత్తఱము=అంగీకరింపఁజేయు నాయప్సరస్త్రీయాత్రమును, చూచి=కాంచి, అతఁడు=ఆప్రవరాఖ్యుఁడు, ఆత్మన్ = మనస్సునందు, తనకున్, సిగ్గున్ = లజ్జయు, వెగటున్=విరసత్వమును, ఏవయు, పొడమన్=జనింపఁగా, నిష్పృహతన్=నైరాశ్యమును, విరాగమును, తెలుపునొక్కచిఱునవ్వు = తెలియఁజేయునట్టియొక్క దరహాసమును, నవ్వి, అయ్యువిదకున్ = ఆవరూథినితో, అనిరొన్=ఇటులఁ బలికెను.

తా. ఆవిధముగాఁ దన్నంగీకరింపఁజేయు నాయచ్చరవేగిరపాటును జూచి తనలో సిగ్గును నేవయుఁ గలుగఁగా నైరాశ్యమును దెలుపున ట్టొక చిఱునవ్వు నవ్వి ప్రవరుఁడు ఇట్లనియెను.

శా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ దక్క మఱియెందేఁ గంటిమే కామ
శాస్త్రోపాధ్యాయివి నా వచించెదవు మేలోహో త్ర
యీధర్మముల్, పాపంబుల్ రతిపుణ్య మంచు నిఁక నేలా
తర్కముల్ మోక్షలక్ష్మీపథ్యాగమసూత్రపంక్తి కివె పో
మీసంప్రదాయార్థముల్. 64

టీ. ఈపాండిత్యము = ఈవేత్తృత్వము, నీకుఁ దక్కన్ = నీకుఁగాక, మఱియెందేన్=ఇఁక నెక్కడనైనను, కంటిమే = చూచితిమా, కామశాస్త్రోపాధ్యాయివి నాన్ = కామశాస్త్రమున గురుత్వము చేయుదానివలె, కామశాస్త్రము చదివించుదానవు, నాన్ = అనునట్లు, త్రయీధర్మముల్=వైదికధర్మములు, పాపంబుల్=పాపమును గలుగఁజేయునవి, రతి = సురతము, పుణ్యము=సుకృతము, అంచున్=అనుచు, (అని సిద్ధాంత మొనరించి) వచించెదవు=చెప్పుచున్నావు. మేలు=మంచిది, ఓహో=సెబాసు, తర్కముల్ = చర్చలు, ఏలా=ఎందునకు ? మోక్ష...పంక్తికిన్ — మోక్షలక్ష్మి=ముక్తిసంపదలకు, పథి= మార్గమైన, మోక్షధర్మము గ్రహింప ననువగు, ఆగమసూత్రపంక్తి

కిన్ =(వేదాంత) శాస్త్రసూత్రములపంక్తులకు, మీసంప్రదాయార్థముల్ = పరంపరగా మీలోఁ జెప్పుకొనఁబడు నర్థములు, ఇవె పో=ఇవేయెకో!

త్రయి పాప మనుట, రతి పుణ్య మనుట కామశాస్త్రోపాధ్యాయిని చెప్పఁదగినది. కాన నిటు లర్థముచెప్పుట కాముకసంప్రదాయార్థమే! కాకున్న నెందేని యిట్టియర్థ మెఱుంగ కుందుమా?

తా. ఈపాండిత్యము నీకుఁ గాక మఱియెవ్వరికిని లేదు. "వేదప్రతిపాదితము లగుధర్మములు పాపములు! సంభోగము పుణ్యము!" అనుచు కామశాస్త్రమున నుపాధ్యాయురాలవువలెఁ జెప్పుచున్నావు. బాగుబాగు! వేదాంతసూత్రములకుఁ బరంపరగా మీలోఁ జెప్పుకొనునర్థము లివియే కాఁబోలు. వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

మ. తరుణీ రేపును మాపు హవ్యములచేతన్ దృప్తుఁ డౌవహ్ని
సత్కరుణాదృష్టి నొసంగుసౌఖ్యము లెఱుంగన్ శక్యమే
నీకు నా, కరణుల్ దర్భలు నగ్నులున్ బ్రియము లైన
ట్లన్యముల్ గా వొడల్, తిరమే చెప్పకు మిట్టితుచ్ఛసుఖ
ముల్ మీపాలపైఁ దేనియల్. 65

టీ. తరుణీ=ఓప్రోయాలా, వరూథినీ! రేపుమాపు=ఉదయాస్తమయకాలములందు, హవ్యములచేతన్ = హోమద్రవ్యముచే, తృప్తుఁడు=పరితోషము చెందినవాఁడు, ఔవహ్ని = అగునట్టి యగ్నిదేవుఁడు, సత్కరుణాదృష్టిన్ = మంచిదయాదృష్టితో, ఒసంగుసౌఖ్యములు = ఇచ్చుసుఖములు, నీకున్ = కేవలకామాంధురాలవగు నీకు, ఎఱుంగన్=గ్రహించుటకు, తెలిసికొనుటకు, శక్యమే=శరమా? (ఇంత యేల?) నాకున్, అరణుల్ = (అగ్నిపొడమునటకు నొకదానిపైనొకటిపెట్టి మథించు) కొయ్యలు, దర్భలున్=కుశలు, అగ్నులున్=అగ్నిహోత్రములు, ప్రియములు = ఇష్టములైనవి, ఏనట్లు = అయినరీతిగా, అన్యములు = ఇతరములు, కావు=ఇష్టములు కావు, ఒడల్ =

శరీరము, తిరమే=స్థిరమా, ఇట్టి తుచ్ఛసుఖముల్ = ఇటువంటినీచసౌఖ్యములు, చెప్పకు=(శ్రేష్ఠము లని సాధు) తెలుపకుము, మీసాలపైఁ దేనియల్ =మీస ములమీఁద నిలిచిన తేనెబిందువులఁ బోలినవి. మీసములకంటిన తేనె నాలుకకు సోఁకినపు డించుక మాధుర్యముగా నుండునుగాని సంపూర్ణముగ మాధుర్య మనుభవించుటకు వీలుకాదు. అటులె పరకాంతారతియుఁ దాత్కాలిక సౌఖ్యము. దాని కేల యపేక్షింపరా దన్న అది తుచ్ఛసుఖము. మీసాలమీఁది తేనె మీసములఁ దెల్లఁజేయుటనటుల నీతుచ్ఛసుఖము ఇహపరములకు భంగకరము.

తా. ఉవిదా! ప్రాతస్సాయంసమయములందు హోమద్రవ్యములచేఁ బరితృప్తి చెందునగ్నిదేవుఁడు కలిగించుసౌఖ్యములు, నీ వే మెఱుఁగుదువు? నాకు నగ్నులు దర్భలు మొదలగునవి ప్రియమ ట్లితరమగునవి కావు. శరీరము నశించి పోవునది. నీచెప్పు నీచసౌఖ్యములు మీసాలపై నిలిచిన తేనెబోట్లఁ బోలునవి (అనఁగా, నల్పములును నంతలోఁ దీఱిపోవునవియు నని భావము.) అలం. వ్యతిరేకము. ప్రతివస్తూపమ.

చ. అనుటయు మాఱులేక హృదయాబ్జము జల్లన మోము వెల్లనై
కనలుచు నీరు దేఱు తెలిగన్నుల నాతనిఁ బుల్కుపుల్కునం
గనుఁగొని మాటలం బొదువుగద్గదికం దలయూఁచి యక్కటా
వనిత తనంతఁ దా వలచి వచ్చినఁ జుల్కనగాదె యేరికిన్. 66

టీ. అనుటయున్ = ప్రవరాఖ్యుఁడిటు లనఁగానే, హృదయాబ్జము= హృదయపద్మము, జల్లనన్ = జల్లు మనఁగా, మోము=ముఖము, వెల్లనై=వెల వెలబాఱఁగా, కనలుచున్ = కంటగించుచు, నీరుదేఱుతెలిగన్నులన్=కన్నీరు గ్రమ్ము తెల్లకన్నులతో, ఆతనిన్, పుల్కుపుల్కునన్ = నీరాఁచుకొనియూఁచు కొనిచూచుచూపులతో, కనుఁగొని = చూచి, మాటలన్ = నుడువులయందు, పొదువుగద్గదికన్ = కప్పునట్టిడగ్గుత్తికతో, తలయూఁచి = తలకదలించి, అక్కటా=అయ్యో! వనిత=స్త్రీ, తనంతన్ తాన్ = తనకుఁదానై, వలచి =

కిూహించి, వచ్చినక్ = వచ్చినపక్షమున, వీరికిన్ = ఎవ్వరికైనను (ఎంత సమర్థునకైనను) చుల్కనకాదె=లాఘవముకాదా! మిగుల చులకనయగు ని భావము.

తా. ప్రవరుఁ డిట్లు పలుకఁగా మఱుమాటాడలేక గుండె జల్లు నఁగాఁ దిక్కమొగము వైచి కంటగించుచు జాఱుకన్నీరు నాఁచుకొనుచు ావనిఁ జూచి, అక్కటా! ఎవరికైనను స్త్రీ తనంతఁ దానై పలచి వచ్చు కిని చుల్కనగుట గదా! అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

సి. వెతలఁ బెట్టకు మింక నన్నను చు నీవిబంధ మూడఁ గ యో ద్ధతి నూర్పుల్ నిగుడఁగ వడిఁ విరులు చిందఁ గొప్పూ వీడఁ దనూలత త్రోడ్తోఁ బులకింపఁగా ననునయాలా పాతిదీనాస్యయై, రతిసంరంభము మీఱ నిర్జరవధూరత్నంబు పై పాటునన్. 67

టీ. నిర్జరవధూరత్నంబు = వేల్పుగఱితమిన్న, ఇంకన్ =(ఈవిధముగా లచియుండఁ) ఈమీఁద, వెతలం బెట్టకుము = విచారముల పాలొచేయకుము, న్నన్, అనుచున్ = అనివాకొనుచు, నీవిబంధము=పోఁకముడి, ఊడఁన్, యోద్ధతిన్ = ఎక్కువవడిచే, ఊర్పుల్ = నిట్టూర్పులు, నిగుడన్ = ితిశయింపఁగా, వడిన్=వేగముగా, విరులు=పూవులు, చిందన్ = రాలఁగా, ొప్పు=వేణీబంధము, వీడన్=ఊడిపోవఁగా, తనూలత = తీఁగఁబోని మేను, ోడ్తోన్ = వెనువెంటనే, పులకింపఁగాన్, అను...స్యయై - అనునయా ాప = బతిమాలుకొనుమాటలచే, అతిదీనాస్యయై = మిక్కిలి దిక్కమొగము లదై, రతిసంరంభము=సంభోగమందలియాత్రము, మీఱన్, పైపాటునన్= ాఁదవ్రాలుటతో, స్వభావోక్త్యలంకారము. కామాతిశయముచేఁ బరితప్త గు చెలులకుఁ బ్రియునిసందర్శించినంతన నీవి తనంతనవీడు నని పూర్వకవులు ప్పియున్నారు.

"స్రస్తా నీవీ న ఖలు సహసా సా స్వయం ముక్తబంధా" బిల్హణీయము.
"కాన్తే తల్పముపాగతే విగళితా నీవీ దృఢాపి స్వయం" అమరుకము.

శా. ప్రాంచద్భూషణబాహుమూలరుచితోఁ బాలిండ్లు పొంగారఁ
బై, యంచుల్ మోవఁగఁ గౌఁగిలించి యధరం బాసింప
'హా! శ్రీహరీ', యంచున్ బ్రాహ్మణుఁ డోరమో మిడి
తదీయాంసద్వయం బంటి పో, మ్మంచున్ ద్రోచెఁ గలంచునే
సతులమాయల్ ధీరచిత్తంబులన్. 68

టీ. ప్రాంచ...రుచితోన్ - ప్రాంచత్ = మిక్కిలి యింపగుచున్న, భూషణ=నగలుగల, బాహుమూల=చంకలయొక్క, రుచితోన్ = కాంతితో, పాలిండ్లు = కుచములు, పొంగారన్ = ఉబుకఁగా, పైయంచుల్ = చనుమొనలు, మోవఁగన్ = అనునట్లు, కౌఁగిలించి, అధరంబు = మోవిని, ఆసింపన్=ఇచ్ఛగింపఁగా, "హా! శ్రీహరీ" అంచున్=పాపపరిహారార్థముగా శ్రీహరిని స్మరణముచేయుచు, బ్రాహ్మణుఁడు=ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఓర మోము=పెడమొగము, ఇడి, తదీయాంసద్వయంబు = దాని రెండుభుజశిరస్సులను, అంటి=తాఁకి (ఊరక-కేలు తాకించి యనుట) పొమ్ము+అంచున్ = అవలకుఁ బొమ్ము అని, త్రోచెన్=త్రోసివేసెను, సతులమాయల్ = స్త్రీలకపటకృత్యములు, ధీరచిత్తంబులన్ = పండితులమనస్సులను (దిట్టతనముగలవారి మనస్సులను) కలంచునే=కలఁతపెట్టునా? అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. త్రోపువడి నిలిచి ఘనల
జ్జాపరవశ యగుచుఁ గొప్పు సవరించి యొడల్
దీపింప నతనిఁ జూఱచుఱఁ
గోపమునన్ జూచి క్రేఁటుగొనుచున్ బలికెన్. 69

టీ. త్రోపు+పడి = తొలఁగఁ ద్రోయఁబడుటపొంది (ప్రవరునిచేఁ ద్రోసివేయఁబడి) నిలిచి = నిలిచియుండి, ఘనలజ్జాపరవశ = మెండగుసిగ్గుచే

నస్వాధీనురాలు, అగుచున్, కొప్పు సవరించి, ఒడల్=మేను, దీపింపన్ = ప్రకాశింపఁగా, (అవయవముల నన్నింటిని బ్రవరునకు స్పష్టముగాఁ గనవచ్చు నటులఁజేసి) అతనిన్=ఆబ్రాహ్మణుని, చుఱచుఱన్=చుఱచుఱమనుచు, కోపమునన్=ఆగ్రహముతో, (పా-కోపన=కోపవతియగు నాయాఁడుది. ఇది కర్తృపదము) చూచి=వీక్షించి, (పా. వీక్షించి) క్రేఁటుకొనుచున్=గొంతుచక్కఁ జేసికొనుచు, పలికెన్.

తా. అట్లు ప్రవరాఖ్యుఁడు తొలఁగఁద్రోయఁగాఁ దొలఁగి నిలువఁబడి యవమానమువలని సిగ్గు హెచ్చఁగా దేహసుంకయము నతనికిఁ గానవచ్చునట్లు పైఁటచెఱఁగు తొలఁగించి వీడినకొప్పు చక్కఁగా ముడుఁచుకొనుచుఁ గోపముతోడి వేఁడిచూపులతో నతనిఁ జూచుచు, డగ్గుత్తికపడినగొంతు సవరించుకొనుచు నీవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. పాటున కింతు లోర్తురె కృపారహితాత్మక నీవు త్రోవ
నిచ్చోటు భవన్నఖాంకురము సోఁకెఁ గనుంగొను మంచు
జూపి యప్పాటలగంధి వేదననెపం బిడి యేడ్చెఁ గలస్వ
నంబుతో, మీటిన విచ్చుఁగుబ్బచనుమిట్టల నశ్రులు చిందు
వందఁగన్. 70

టీ. కృపారహితాత్మక = దయలేనిగుండెగలవాఁడా, పాటునకున్ = దెబ్బకు, త్రోయఁబడుటకు, ఇంతులు=స్త్రీలు, ఓర్తురె=సహింతురా? సుకుమారములగు స్త్రీలదేహము లీకఠినకార్యమును సహింప వనుట. నీవు త్రోవన్= త్రోయఁగా. (కుచదేశము కన్పుఱచుచు), ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ, భవన్నఖాంకురము = నీగోనగోరు, సోఁకెన్=తగిలెను. కనుంగొనుము = చూడుము, అంచున్ = అని, చూపి = కుచప్రదేశము పైఁగలగంటును జూపించి, అప్పాటలగంధి = పాటలపుష్పముల తావివంటి తావి గలయాస్త్రీ, వేదననెపంబు=(గోటిగిల్లునలని) బాధయనుమిష, ఇడి=కల్పించుకొని, మీటినన్=

గోరఁజిమ్మినను, విచ్చు=పగులునట్టి, గబ్బ=గుండ్రని, చనుమిట్టలన్ = గబ్బి గుబ్బలపై, అశ్రులు=కన్నీరు, చిందువందఁగన్ = చిందులుచిందఁగా, కలస్వనంబుతోన్=అవ్యక్తమధురమగుధ్వనితో, ఏడ్చెన్.

కృపారహితాత్మక యనుటచే నీవొనరించు సత్కృతులన్నియుం నిష్ఫలములని సూచన. ఏడ్పు కలస్వనమగుటచేఁ జెలికత్తె లాలింపలేకపోయిరి. వేదన నిజమైనదికాదు నెపము. చనుమిట్టలను సోఁకి కన్నీరు చిందె ననుటచే గుబ్బల యుబ్బు బింకము సూచితము.

తా. ఓకటికగుండెవాఁడా, స్త్రీలు పాటునకుఁ దాళుదురా? నీవు త్రోయఁగా నిక్కడ నీగోరు తాఁకెను, చూడు మనుచుఁ (జక్కట్టుపైఁ) జూపి నొప్పి యనుమిష పెట్టుకొని యున్నతస్తనములపైఁ గన్నీరు చిందఁగా నవ్యక్తమధురధ్వనితో నేడ్చెను.

క. ఈవిధమున నతికరుణము
గా వనరుహనేత్ర కన్నుఁగవధవళరుచుల్
కావిగొన నేడ్చి వెండియు
నావిప్రకుమారుఁ జూచి యలమటఁ బల్కెన్. 71

టీ. వనరుహనేత్ర = (తామరరేకులవంటి కనులుగల) ఆవరూథిని, అతికరుణముగాన్ = మిక్కిలి జాలికలుగునట్లు, ఈవిధమునన్=ఈరీతిగా, కన్నుఁగవధవళరుచుల్ = రెండుకన్నులయొక్కయుఁ దెలికాంతులు, కావిగొనన్=ఎఱ్ఱవాఱఁగా, ఏడ్చి, వెండియున్=తిరిగియు, ఆవిప్రకుమారున్ = ఆప్రవరాఖ్యుని, చూచి=తిలకించి, అలమటన్ = విచారముతో, పలికెన్= ఇటుల వాకొనెను.

కరుణ మన శోకాతిరేకము. ఈయర్థముననే భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్రమునందు "పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః" అనియు, "కరుణస్య మూర్తిరివవా శరీరిణీ విరహవ్యథేవ వనమేతి జానకీ" అనియు:

ప్రయోగములు గలవు. కరుణము కరుణ వేఱు. కరుణ పరదుఃఖప్రహారణేచ్ఛ కాన కరుణ మనుచోఁ గొండఱు కరుణ యని యర్థము వ్రాసిరిగాని యది పొసఁగదు.

కనులఁ దెలుపుగా వర్ణించుట కవిసమయము. కనులందుఁ బాపగల భాగము తక్కువయుఁ దెలిభాగ మెక్కువగాన నిటుల వర్ణించుచుందురు. దృష్టాంతము.

చ. "కలువలనుం జకోరములఁ గారుమెఱుంగుల గండుమీల వె
న్నెలలను దమ్మిఱేకులను నిర్మలమౌక్తికరత్నశుక్తులన్
దలఁచి పయోజగర్భుఁడు సుధారసధారలు రెంటిలో విసం
బులు చిలికించి చేసెనొకొ పొల్పెసలారఁగ దీనినేత్రముల్."

శృంగారనై — 3 ప. 166. అ.

ఉ. చేసితి జన్నముల్ తపము చేసితి నంటి దయావిహీనతన్
జేసినపుణ్యముల్ ఫలముసెందునె పుణ్యము లెన్ని యేనియున్
జేసినవానిసద్గతియె చేకుఱు భూతదయార్ద్రబుద్ధికో
భూసురవర్య యింత దలపోయవు నీచదు వేల చెప్పుమా?

టీ. ఓ భూసురవర్య=ఓ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! జన్నముల్=యజ్ఞములు, చేసితిన్, తపము, చేసితిన్, అంటి = అంటివి. దయావిహీనతన్=దయ లేక, చేసినపుణ్యముల్, ఫలముచెందునె = ఫలముకల వగునా? పుణ్యములు, ఎన్నియేనియున్ = ఎన్నియైనను, చేసినవానిసద్గతియె = చేసినపురుషునికిఁ గలుగుమంచిగతియె, భూతదయార్ద్రబుద్ధికిన్ = ప్రాణులయందు దయారస ముతో నిండినబుద్ధిగలవానికి, చేకుఱున్, ఇంత దలపోయవు=ఇంతమాత్రము చింతింపవు. ఈవిషయస్వభావ మిట్టిదని యెప్పుడును యోచింపవు. నీచదువు= నీవు చదువుకొన్న యీవిద్య (స్వధర్మమున కుపయోగింపని నీవిద్య) ఏల= ఎందులకు, ఏమియుపయోగము, చెప్పుమా=నీవె చెప్పుము.

తా. ఓభూసురోత్తమా! యజ్ఞములు చేసితిని, తపములు చేసితిని, అంటివి. దయాస్వభావము లేనియప్పు డెన్నిపుణ్యములు చేసిన నేమిఫలము? ఎన్నియేనిపుణ్యములు చేసినవారు పొందుసద్గతి నే యొక్కభూతదయగల వాఁడు పొందఁగలఁడు. ఇంతమాత్రము చింతింప లేవైతివి. నీచదు వెందు లకు? చెప్పు. కావ్యలింగ మలంకారము.

సీ. వెలిపెట్టిరే బాడబులు పరాశరుఁ బట్టి
దాశకన్యాకేళిఁ దప్పు సేసి
కులములో వన్నెతక్కువ యయ్యెనే గాధి
పట్టికి మేనకచుట్టరికము
ననుపు కాఁడై వేల్పునాగవాసముఁ గూడి
మహిమ గోల్పడియెనే మాందకర్ణి
స్వారాజ్య మేలంగనీరైరె సుర లహ
ల్యాజారుఁ డైనజంభాసురారి
తే. వారికంటెను నీమహత్త్వంబు ఘనమె
పవనపర్ణాంబుభక్షులై నవసి యినుప
కచ్చడాల్ గట్టుకొనుముని మ్రుచ్చులెల్ల
తామరసనేత్ర లిండ్ల బందాలు గారె. 73

టీ. బాడబులు=బ్రాహ్మణులు, దాశకన్యాకేళిన్ = దాశరాజుకూఁతు రైన మత్స్యగంధియొక్క కలయికను, తప్పుచేసి=తప్పుగాఁగొని, పరాశరున్ = పరాశరమహామునిని, పట్టి = పట్టుకొని, వెలిపెట్టిరే = బహిష్కరించిరా? గాధిపట్టికిన్=విశ్వామిత్రునకు, మేనకచుట్టరికము = మేనకతోడిసంబంధము, కులములోన్, వన్నెతక్కువ=మర్యాదతక్కువైనది, అయ్యెనే? ననుపుకాఁడై = అంటుకాఁడై, వేల్పునాగవాసమున్=అచ్చరగుంపును, కూడి=కలసి, (పలువురు వేశ్యలను గవసినను) మాందకర్ణి, మహిమ=మహత్త్వమును, కోల్పడియెనే =

కోలుపోయెనా? సురలు = దేవతలు, అహల్యాజారుఁడు = అహల్యకొఱకు విటుఁడు, అయిన, జంభాసురారిన్ =ఇంద్రుని, స్వారాజ్యము=స్వర్గ రాజ్యమును, ఏలంగనీరై రే=ఏలనీయకపోయిరా? పవన...క్షులు-పవన=గాలిని, పర్ణ=ఆకులను, అంబు=నీటిని, భక్షులై = భక్షించువారై, నవసి=చిక్కి, ఇనుపకచ్చడాల్ =ఇనుపగోఁచులను, కట్టుకొను, ముని ముచ్చులు=దొంగవేషపుమునులు, తామరసనేత్రలిండ్లన్ = అందగత్తెల యిండ్లలో, బందాలు = బంధింపఁబడువారు (పడియుండువారు) కారె? తపస్సుచేసి స్వర్గమునకుఁ జేరినపిదప నెంతటి మహానుభావులైనను వేల్పుముగుదలకూటమితోఁ దృప్తిఁ బొందువారె. అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

నేత్రలయిండ్లు అనువర్థమునందు నేత్రలిండ్లు అనుటకుఁ బ్రమాణములు.—

గీ. "పాండవజ్యేష్ఠునకుఁ బ్రీతిఁ బరమయావ
రాజ్య మిచ్చితి కురువృద్ధరాజులొద్ద"

భార. ఆది. ఆ. 6.

ఉ. "...పెద్దమ్మ సురారులమ్మ కడుపారడిఁ
బుచ్చినయమ్మ ... ..." భాగవతము.

తే. అనిన నేమియు ననక యచ్ఛవనజగంధి
మేనిజవ్వాదిపస కదంబించునొడలు
గడిగికొని వార్చి ప్రవరుండు గార్హపత్య
వహ్ని నిట్లని పొగడె భావమునఁ దలఁచి. 74

టీ. అనినన్=వరూథిని యిటు లనఁగా, ప్రవరుఁడు=ప్రవరాఖ్యుఁడు, ఏమియు ననక=ప్రత్యుత్తరము నేమియుఁజెప్పక, అచ్ఛవ...పస-అచ్ఛవనజగంధి=అచక్కనివెలంతియొక్క, మేనిజవ్వాదిపస = శరీరమందలి నిద్దపు జవ్వాజి

సారము, కదంబించునొడలు = అంటియున్నశరీరము, కడిగికొని=తావి పోవు నటులఁ గడిగివైచి, వార్చి=ఆచమించి, గార్హపత్యవహ్నిన్ = నిత్యముగాఁ దా నారాధించు గార్హపత్య మనుపేరుగల యగ్నిని, భావమునన్ =మనస్సున, తలఁచి=తలఁచుకొని, ధ్యానించి, ఇట్లని = మీఁదఁజెప్పఁబోవురీతిగా, పొగ డెను=స్తుతించెను.

మొదట వీటీగంధపరిమళము, తరువాత పాటలగంధి యనుట జవ్వాది పస కదంబించునొడ లనుటచే వరూథిని మేనంగరాగాదికములచే సుగంధబంధు రముగ నున్నటులఁ గవి పలుతావుల సూచించెను.

ఉ. దివిషద్వర్గము నీముఖంబునన తృప్తిం గాంచు నిన్నీశుఁగా
స్తవముల్ సేయు శ్రుతుల్ సమస్తజగదంతర్యామివిన్ నీవ
య్యాహవనీయంబును దక్షిణాగ్నియును నీయం దుద్భవిం
చుం గ్రతూత్సవసంధాయక నన్నుఁ గావఁగదవే స్వాహా
వధూవల్లభా. 75

టీ. క్రతూత్సవసంధాయక = యజ్ఞరూప మగునుత్సవమును సమ కూర్చువాఁడా! (యజ్ఞకార్యసాధనభూతుఁ డనుట) స్వాహావధూవల్లభా = స్వాహాదేవికిఁ బ్రియుఁడా! దివిషద్వర్గము=దేవతాసమూహము, నీముఖంబు నన = నీముఖమునవే, తృప్తిన్ = తనివిని, కాంచున్=పొందును. (అగ్ని యందు వేల్చు యాగభాగములను హవిస్సులు వేల్పులు గ్రహింతురు. దేవత లగ్నిముఖు లని శ్రుతులు) శ్రుతులు=వేదములు, నిన్నున్ = తేజోమూర్తి వగు నిన్ను, ఈశుఁగాన్=ఈశ్వరునిగా, స్తవముల్=స్తోత్రములను, చేయును; వేదము లగ్నినీశ్వరుఁ డనుచున్న వనుట. సమస్తజగదంతర్యామివిన్=సకలలోక ములకు నంతరాత్మవు, నీవ = నీవే, ఆహవనీయంబును, దక్షిణాగ్నియును (ఈరెండగ్నులను గ్రమముగా వైశ్వదేవాదికర్మములందు హోమము చేయుటకును, వేదికి దక్షిణముగాఁ బ్రాయశ్చిత్తాదులందు హోమమునకును నిల్పుకొనఁ

బహును) నీయందుఁ=నీయందె, ఉద్భవించుఁ=పుట్టును, (కాన), నన్నుఁ= నీయెడభక్తిశ్రద్ధలుగలనన్ను, కావవే=ఆపదనుండి కాపాడవయ్యా!

గార్హపత్యాగ్నిలోనుండి వైశ్వదేవాదిక్రియ లొనరించుటకుఁ గైకొని క్రియాపరిసమాప్తివఱకు హోమము చేయునగ్నిని ఆహవనీయ మనియు, ప్రాయశ్చిత్తాదికార్యములకొఱకు వేదికకు దక్షిణభాగమునం దుంచుకొనునగ్నిని దక్షిణాగ్ని యనియు నందురు.

ఉ. దానజపాగ్నిహోత్రపరతంత్రుఁడ నేని భవత్పదాంబుజ
ధ్యానరతుండ నేనిఁ బరదారధనాదులఁ గోర నేని స
న్మానముతోడ నన్ను సదనంబున నిల్పు మినుండు పశ్చిమాం
భోనిధిలోనఁ గ్రుంకకయమున్న రయంబున హవ్యవాహనా.

టీ. హవ్యవాహనా=వహ్నిదేవుఁడా! (హవ్యములను వహించువాఁడు అని వ్యుత్పత్తి) దాన...తంత్రుఁడనేనిఁ = దాన, జప, అగ్నిహోత్ర (ములకు), పరతంత్రుఁడనేనిఁ=అధీనుఁడ నగుదునేని, భవ...రతుండనేనిఁ= భవత్=నీయొక్క, పదాంబుజ = పాదపద్మములయొక్క, ధ్యాన(మునందు) రతుండనేనిఁ=ఆసక్తిగలవాఁడ నగుదునేని, పర...దులఁ=పర = ఇతరుల యొక్క, దారధనాదులఁ=భార్య ధనము మొదలగువానిని, కోరనేనిఁ సన్మానముతోడఁ=గౌరవముతో, సదనంబునఁ = ఇంట. ఇనుండు=సూర్యుఁడు, పశ్చిమాంభోనిధిలోనఁ = పడమటిసముద్రమున, క్రుంకకయ మున్న=మునుఁగకమునుపే, నిల్పుము = చేర్పుము.

సన్మానముతో నిల్లుజేర్పుమనుటచే వరూథినిచే సగౌరవము కాకుండ నిల్లుచేర్పుమనిభావము. ప్రొద్దుగ్రుంకకముందె పోవలయు ననుట అగ్నిహోత్రాదిక్రియలు నిర్వర్తించుటకు, దయము వరూథినివలని భయాతిశయ మును సూచించుచు.

వ. అని సంస్తుతించిన నగ్ని దేవుం డమ్మహీదేవు దేహంబున సన్ని
హితుం డగుటయు నమ్మహాభాగుండు గండుమీఱి పొడు
పుఁగొండ నఖండసంధ్యారాగప్రభామండలాంతర్గతుం డగు
పుండరీకవనబంధుండునుంబోలె నుత్తప్తకనకద్రవధారాగౌ
రం బగుతనుచ్ఛాయాపూరంబున నక్కాన వెలిఁగించుచు
నిజగమనవిరోధిని యగునవ్వరూథినీహృదయకంజంబున రం
జిల్లునమందానురాగరసమకరందంబు నందంద పొంగంజేయు
చుఁ బావకప్రసాదలబ్ధం బగుపవనజవంబున నిజమందిరం
బున కరిగి నిత్యకృత్యసత్కర్మకలాపంబులు నిర్వర్తించె నని
మార్కండేయుండు క్రోష్టికిం జెప్పె నని చెప్పిన 77

టీ. అని, సంస్తుతించినన్ = స్తోత్రముచేయఁగా, అగ్నిదేవుండు = అగ్నిహోత్రుఁడు, అమ్మహీదేవుదేహంబునన్ = అబ్రాహ్మణునిశరీరమున, సన్నిహితుండు= ఆసన్నుఁడు, అగుటయున్ = కాఁగా, అమ్మహాభాగుండు=పూజ్యుఁడగు నాప్రవరుఁడు, గండుమీఱి=బలుపుచెంది, పొడుపుఁగొండన్ = ఉదయపర్వతమున, అఖండ...అంతర్గతుండు - అఖండ = ఎడతెగని, సంధ్యారాగ = సంజవేళయందలి యెఱ్ఱఁదనముయొక్క, ప్రభామండల=కాంతిసమూహముయొక్క, అంతర్గతుండు=లోనున్నవాఁడు, అగు, పుండరీకవనబంధుండునుంబోలెన్ = సూర్యునివలె, ఉత్తప్త...గౌరంబు-ఉత్తప్త = పుటపాకముచేయఁబడిన, కనకద్రవ=కరఁగినీరై యున్న బంగారుయొక్క, ధారాగౌరంబు = ధారయొక్క పసిమివంటి పసిమిగలది, అగుతనుచ్ఛాయాపూరంబునన్ = శరీరకాంతిప్రవాహముచేత, అక్కానన్ = ఆయడవిని, నిజగమనవిరోధిని=తనప్రయాణమునకు నడ్డుచేయునది అగు, అవ్వరూథిని (యొక్క) హృదయకంజంబునన్=హృదయపద్మమున, రంజిల్లు...మకరందంబున్-రంజిల్లు = ఒప్పునట్టి, అమంద = అల్పముకాని, అనురాగరసమకరందంబున్ = ప్రేమరసమును

మకరందమును, అందంద=ఎడనెడ, పొంగంజేయుచున్ = పైకుబుకఁజేయుచు, (పెంచుచు) పావకప్రసాదలబ్ధంబు = అగ్నిదేవునిదయవలనఁ బొందఁబడినది అగు, పవనజవంబునన్ = వాయువేగముతో, నిజమందిరంబునకున్ = తన గృహమునకు, అరిగి=పోయి, నిత్య...పంబులు-నిత్యకృత్య=అనుదినముఁజేయఁదగిన, సత్కర్మ=పుణ్యకర్మములయొక్క, కలాపంబులు=సమూహములు, నిర్వర్తించెను=నెఱవేర్చెను. అని=యిటులని, మార్కండేయుండు = మార్కండేయ మహాముని, క్రోష్టికిన్=క్రోష్టియనుమునితో, చెప్పెన్, అని, చెప్పినన్ = పక్షులు జైమినిమునితోఁ జెప్పఁగా-దీనికిఁ బైపద్యముతో నన్వయము.

తా. ప్రవరుఁ డిటుల నగ్నిని స్తుతింప నగ్నిదేవుఁడు ప్రవరునిదేహమునం దావేశించి యమితతేజోబలములఁ గలిగించెను. అంతఁ బ్రవరుఁడు వరూథినిని దొలంగి దానియనురాగము నభివృద్ధిఁజేయుచు వాయువేగముతో గృహముచేరి నిత్యకర్మములు సక్రమముగా నిర్వర్తించుకొనెను. ఉత్ప్రేక్షారూపకాలంకారములు.

క. జైమిని యాదివ్యఖగ
గ్రాముణులన్ జూచి వేడ్క గడలుకొనంగా
నామీఁద వరూథినివిధ
మేమయ్యె నెఱుంగఁ జెప్పరే నా కనుడున్. 78

టీ. జైమిని=జైమినియనుమహాముని, ఆదివ్యఖగగ్రామణులన్ = దేవసంబంధములయిన యాపక్షిశ్రేష్ఠములను, వేడ్క=వేడుక, (కథలు వినుటయందాసక్తి) కడలుకొనంగాన్=ఎక్కువకాఁగా, ఆమీఁదన్=అటమీఁదట, వరూథినివిధము=వరూథినిప్రకారము, ఏమయ్యెన్ = ఏమిగా జరిగెను, నాకున్, ఎఱుంగన్ = విశదమగునట్లు, చెప్పరే = మీరు చెప్పుఁడు, అనుడున్=అని యడుగఁగా, దీనికిఁ బైయాశ్వాసమునందలి యవధరింపు మనుక్రియతో నన్వయము.

శా. నిస్తంద్రప్రతిభా సుధీనుత దిశోన్మీలద్యశశ్శ్రీర్వధూ
హస్తాగ్రామలకాయమానమహనీయాంభోజగర్భాండ సై
న్యస్తోమోత్థరజోవ్రజస్థగితకృష్ణా గౌతమీమధ్యభూ
మ్యస్తోకోత్కలరాట్పురీహరణలీలావార్యశౌర్యోదయా. 79

టీ. నిస్త... ప్రతిభా—నిస్తంద్ర=మాంద్యములేని, ప్రతిభా=అప్పటికి వికాసమునందుబుద్ధివిశేషముగలవాఁడా, సుధీనుత=పండితులచేఁ బొగడఁబడిన వాఁడా, దిశో...గర్భాండ-దిశా = దిక్కులయందు, ఉన్మీలత్ = వర్తించు చున్న, యశశ్శ్రీః=కీర్తిసంపద యను, వధూ=స్త్రీయొక్క, హస్తాగ్ర=అఱచేతి లోని, ఆమలకాయమాన = ఉసిరికకాయయగుచున్న, మహనీయ = గొప్ప దగు, అంభోజగర్భాండ=బ్రహ్మాండముగలవాఁడా! సమస్తదిగంతరములయందు వ్యాప్తమైన బ్రహ్మాండము తనచేతిలోని యుసిరికకాయవలెఁ దోఁపఁజేయుం కీర్తిసంపదగలవాఁడా యనుట. సైన్య...దయా—సైన్యస్తోమ = సేనాసమూహమువలన, ఉత్థ=పుట్టిన, రజోవ్రజ=పరాగసమూహముచే, స్థగిత=పొదుగఁబడిన, కృష్ణా=కృష్ణవేణినదియొక్కయు, గౌతమీ=గోదావరినదియొక్కయు, మధ్యభూమి=నడిమిప్రదేశమందలి, అస్తోక=అల్పముకాని, (ఇది పట్టణమునకు విశేషణము) ఉత్కలరాట్ = ఉత్కలదేశపురాజుయొక్క, పురీ = పట్టణము యొక్క, హరణ=హరించుటయను, లీలా=విలాసమున, అవార్య=నివారింప రాని, శౌర్యోదయా=శౌర్యాతిశయముగలవాఁడా, సులభముగాఁ గృష్ణాగౌతములమధ్య సురక్షితముగా నున్న యుత్కలరాజులరాజధానిని పైకొన్నవాఁడా యని భావము. రూపకము నతిశయోక్తియు నలంకారములు.

తా. హెచ్చరికతోఁడిబుద్ధివిశేషమును బండితులవినుతియు బ్రహ్మాండము నావరించి వెలుఁగుచున్నకీర్తియుఁ గలిగి కృష్ణాగోదావరీనదులమధ్య భాగమునందుఁ గలదేశమంతయు నాక్రమించి యుత్కలపురాజుదైనపట్ట

ఱము ననాయాసముగ వశపఱచుకొని యడ్డములేని శౌర్యాతిశయమును వహించినవాఁడా! అలం. రూపకము, అతిశయోక్తియు.

క. బిసరుహనయనానవవిధ
కుసుమాయుధ యవధికుధరకూటాంచలభూ
విసృమర తేజశ్చంపక
భసలదసత్కీర్తిమలినపరిపంథినృపా. 80

టీ. బిస...కుసుమాయుధ - బిసరుహనయనా = పద్మనేత్రలగు స్త్రీలకు, నవవిధ = క్రొత్తరీతిగల, కుసుమాయుధ = మన్మథుఁడగువాఁడా, అవధి...పరిపంథినృపా-అవధికుధర = చక్రవాళపర్వతముయొక్క, కూటాంచల=శిఖరాగ్రములందలి, భూ = ప్రదేశమందు, విసృమర = వ్యాపించిన, తేజః=ప్రతాప మను, చంపక = సంపెఁగపూలకు, భసలత్ = తుమ్మెద యగుచున్న, అసత్కీర్తి=అపకీర్తిచే, మలిన=మలినులైన, పరిపంథినృపా=శత్రురాజులుగలవాఁడా! రూపకాలంకారము.

సంపంగిపూవును దుమ్మెద దరియఁజాలదు. అటులె ప్రపంచవ్యాప్తి గల కృష్ణరాయల ప్రతాప మనుసంపంగిపూవును రాజులయపకీర్తి యంటఁజాలకున్న దని భావము. సంపెంగను రక్తవర్ణముగా వర్ణించుట గలదు.

తే. "వెలఁది యిచ్చట సంపెంగవిరులు గహన
దేవతలయిండ్ల నెత్తినదీపశిఖలు"

ఇందే. ఆ. 3-౭౬.

తా. చక్కఁదనముచేత మన్మథునివలె స్త్రీలను మోహింపఁజేయువాఁడవును, చక్రవాళపర్వతము శిఖరములవఱకు వ్యాపించిన ప్రతాపముచేత శత్రురాజులను దఱుమఁగొట్టినవాఁడవు నైనవాఁడా! అలం. రూపకము.

కవిరాజవిరాజితము.—

నలనృగరంతిభగీరథభారతనందనకల్ప యనల్పయశ
శ్చులుకితలోక విలోకివధూజనసూనశరాసన మానఖనీ
ప్రళయఘనాఘనఘోషజయానకభాంకృతిభీమచపేటలుఠ
త్కలబరిగీకటకక్షితిరక్షక కన్నడరాజ్యరమారమణా. 81

టీ. నల...కల్ప=నల, నృగ, రంతి, భగీరథ, భారతనందనకల్ప = భరతవంశజులగు, నలచక్రవర్తి, రంతిదేవుఁడు, భగీరథుఁడు, భరతవంశజులగు ధర్మరాజాదులను బోలినవాఁడా! అన...లోక-అనల్ప = ఎక్కువయిన, యశః=కీర్తిచే, చులుకిత = పుడిసిటఁగొనఁబడిన, లోక = లోకములుగలవాఁడా, విలోకి......సూనశరాసన—విలోకి=చూచెడు, వధూజన=స్త్రీజనమునకు, సూనశరాసన = మన్మథుఁడగువాఁడా, మానఖనీ = మనస్సు గొప్పదనమునకు గనియగువాఁడా, "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని యమరము. ప్రళయ...రక్షక = ప్రళయ (కాలమందలి), ఘనాఘన = వర్షించు మేఘముల యొక్క, ఘోష=మ్రోఁతవంటి మ్రోఁతగల, జయానక = జయభేరియొక్క, భాంకృతి = భాంకారమను, భీమ=భయంకరమగు, చపేట = చెంపదెబ్బచే, లుఠత్=దొరలుచున్న, కలబరిగీకటక = కలబరిగి యను రాజధానియొక్క, క్షితిరక్షక=రాజుగలవాఁడా, కన్నడరాజ్యరమారమణా= కన్నడరాజ్యలక్ష్మికిఁ బ్రియుఁడా?

ప్రథమాశ్వాసమునందలి సీ. "సనకాది" అనుపద్యములోని కల్బరిగనగరము, ఈ పద్యమునందలి కలబరిగీకటకము గుల్బర్గా యనఁబడు బహమనరాజధాని యని చరిత్రకారులతలంపు. రాయలు గుల్బర్గానగరమును ముట్టడించుటకుఁ దిరుపతికియాత్రార్థ మేఁగినపు డచటనుండి యేఁగె నని రాయవాచకమునందుఁ గలదు. గుల్బర్గానగరము నిజాము రాష్ట్రమునం దున్నది.

తా. నలుఁడు నృగుఁడు రంతిదేవుఁడు భగీరథుఁడు ధర్మరాజు మొదలుగాఁ గల పూర్వరాజులతో సరిపోల్పఁదగిన సచ్చరిత్రము గలవాఁడవును

లోకాతీత మయినకీర్తి గలవాఁడవును స్త్రీలచూపునకు మన్మథునివలెఁ దోఁచు పట్టి చక్కఁదనము గలవాఁడవును మానమునకు నునికిపట్టయినవాఁడవును జయభేరీధ్వని విన్నమాత్రముననే కలబరిగిరాజును బెదరి నేలఁబడి పొరలాడు నట్లు చేసినవాఁడవును కర్ణాటదేశము నేలువాఁడవు నైన కృష్ణదేవరాయా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవంశో త్తంసశఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామతల్లి కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్యప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము. 82

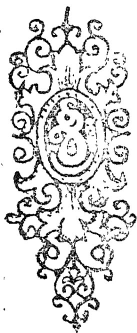
టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు-శ్రీమత్ - విద్వత్తాసంపదగల, ఆంధ్రకవితా పితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతట వ్యాప్తిగల, అంక=బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష=విష్ణువియొక్క, పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సనెడు తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస=నందవర మనెడి యూరివారి వంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁ డగునట్టియు, శఠకోపతాపస=శఠకోపయతియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు, కవనములు), కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసాని-చొక్కయామాత్యపుత్ర = అల్లసాని చొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్య = పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు=రచియింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందుక్=మహాకావ్యమున, ద్వితీయాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగురామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యాకం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

వసుచరిత్రము.

స టీ క ము.

తృ తీ యా శ్వా స ము.

శ్రీవేంకటేశపదప
ద్మావేశితసదయహృదయ హరనిటలనట
త్పావకపరిభావిమహః
ప్రావృతనిఖిలాశ కృష్ణరాయమహీశా. 1

టీ. శ్రీ...హృదయ - శ్రీ = లక్ష్మితోఁగూడిన, వేంకటేశ = వేంకటేశ్వరస్వామియొక్క, పదపద్మ = పాదపద్మములందు, ఆవేశిత = ఉంపఁబడినట్టియు, సదయ=దయతోఁగూడినట్టియు, హృదయ = డెందముగలవాఁడా, హర...నిఖిలాశ-హర = శివునియొక్క, నిటల=నొసట, నటత్ = వర్తించు, పావక=అగ్నిని, పరిభావి=తిరస్కరించు, మహః=ప్రతాపముచే, ప్రావృత = ఆవరింపఁబడిన, నిఖిలాశ = ఎల్లదిక్కులుగలవాఁడా, కృష్ణరాయమహీశా = కృష్ణరాయప్రభూ.

ఇందుఁ బరాక్రమము అగ్నిగా నుపమింపఁబడెను. అగ్ని రక్తగణములోఁ జేరినది. పరాక్రమమును ఎఱ్ఱగను గీర్తిని తెల్లగను కవులు వర్ణించుట కవిసమయము. దృష్టాంతము.

శ్లో. "శుక్లత్వం కీర్తిహాసాదౌ కార్ష్ణ్యం దుష్కీర్త్యఘాదిషు,
ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే రక్తత్వం క్రోధరాగయోః." కావ్యకల్పలత.

తా. శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి పాదకమలమందు మనసు గలవాఁడా! దయాస్వభావము గలవాఁడా! శివునిచిచ్చుఱకంటిమంటకంటె వేఁడిమి గల ప్రతాపము గలవాఁడా! కృష్ణరాయనరనాథా! ఉపమాలంకారము.

వ. అవధరింపు మమ్మహాత్మునకుం బక్షు లిట్లనియె. 2

టీ. అవధరింపుము = చిత్తగింపుము. అమ్మహాత్మునకున్ = ఆమహానుభావుఁడగు జైమినిమునితో, పక్షులు=కథఁ జెప్పెడిపక్షులు, ఇట్లనియెన్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పెను.

శా. ఆభూదేవకుమారుఁ డేఁగినఁ దదీయానూనరమ్యాకృతిన్
దా భావంబున నిల్పి యంగభవకోదండోగ్రమౌర్వీరవ
క్షోభాకంపితధైర్యయై యలఁత నచ్చో నిల్వ కచ్చేల్వ త
ద్భూభృన్మేఖల వెంటఁ * గానలబడిన్ దుఃఖాబ్ధినిర్మగ్నయై.

టీ. ఆభూదేవకుమారుఁడు = ఆకొమరుఁబ్రాయపు బ్రాహ్మణుఁడు, ఏఁగినన్=వెడలిపోఁగా, అచ్చేల్వ=అవరూథిని, తాన్=తాను, తదీ...కృతిన్-తదీయ=ఆతనిదైన, అనూన=కొఱఁతలేని, రమ్య=చక్కఁదనపు, ఆకృతిన్ = ఆకారమును, భావంబునన్ = మనస్సునందు, నిల్పి=నిలుపుకొన్నదై (ఎల్లపుడాయాకారమునే తలంచికొనుచు ననుట), అంగ...ధైర్యయై-అంగభవ = మదనునియొక్క, కోదండ=ధనుస్సునందలి, ఉగ్ర=క్రూరమైన, మౌర్వీ=నారియొక్క, రవ=ధ్వనివలని, క్షోభ=పీడచే, ఆకంపిత=కదల్పఁబడిన, ధైర్యయై=ధైర్యముగలదై, అలఁతన్=శ్రమచే, అచ్చోన్=అయ్యెడ, నిల్వక=నిలువఁజాలక (ఆప్రవరుఁడు లేమిచే నాప్రదేశము నివాసయోగ్యముగా భావింపక)

* 'కానలఁబడెన్' వెనుకటిపాఠమున కన్వయసారళ్యమును, ఈపాఠమున నర్థసారస్యమును గలదు.

దుఃఖాబ్ధినిర్మగ్నయై=దుఃఖసముద్రమునమున్గినదై, తద్భూ...వెంటన్-తత్ = ఆ, భూభృత్ = కొండయొక్క, మేఖలవెంటన్ = నడిప్రదేశమువెంబడి, కానలబడిన్=అడవులత్రోవను, పైపద్యముతో నన్వయము. (పా. కానలఁ బడెన్ అనుపాఠము స్వీకరింతుమేని తిరుగుచున్ అనుక్రియతో నన్వయింపదు గాన నీ పాఠము గ్రాహ్యము కాదు.)

ప్రవరునియాకారము చిత్తమున నిలుపుకొన్నంతన వలపు జనించెను. మన్మథుని నారితుమ్మెదలు వానిమ్రోఁత వలపువ్రేగుచే నుండువరూథినికి క్షోభ గూర్చెను. మన్మథునినారి తుమ్మెద చాలనుటకు

శ్లో. "ధనుః పౌష్పం మౌర్వీ మధుకరమయీ పంచవిశిఖాః
వసంతః సామంతో మలయమరుదాయోధనరథః." సౌందర్యలహరి.

తా. ఆవిప్రుఁ డట్లు తన్నుఁ ద్రోసిపుచ్చి యరుగఁగా నావరూథిని యతనిచక్కఁదనమును దలఁచితలఁచి మన్మథబాణములతాఁకులచే ధైర్యము దక్కి దుఃఖమున మునిఁగి యచ్చట నిల్వలేక యాకొండనడితావులందలి యడవులత్రోవలఁబడి.

క. తిరుగుచు ధరణీసురవరుఁ
డరిగినచొప్పరసి యరసి యట కానక యా
హరిణాంకముఖి సఖీజన
పరివృత యై మగిడివచ్చి భావములోనన్. 4

టీ. తిరుగుచున్ = సంచరించుచు, ధరణీసురవరుఁడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు, అరిగినచొప్పు=పోయినవిధము, అరసిఅరసి = విచారించి విచారించి, అట=అక్కడ, ఆహరిణాంకముఖి = చంద్రునిఁబోలు ముఖముగలయాయింతి, సఖీజనపరివృతయై = చెలికత్తెలచే వెనుదవ్వులఁబడినదై, చెలిమికత్తెలచే నావరింపఁబడినదై (తన్ను వెదుక వచ్చి కలసికొన్నచెలులతోఁ గూడి), మగిడివచ్చి= తిరిగివచ్చి, భావములోనన్=మనస్సులో. (పా. మరలివచ్చి) పైపద్యముతో నన్వయము.

తా. అట్లు వరూథిని యడవులఁబడి తిరుగుచుఁ బ్రవరుఁ డరిగిన జాడ వెదకి వెదకి కానలేక యంతలోఁ దన్ను వెదుదవిలిన చెలికత్తెలతోఁ దిరిగివచ్చి మనస్సులో.

ఉ. అక్కట వాఁడు నాతగుల మాఱడి సేసి దయావిహీనుఁడై
చిక్కక త్రోఁచి పోయె దరిఁ జేరఁగ రాని వియోగసాగరం
బెక్కడ నీఁదుదాన నిఁక నీకొఱనోములు నోఁచినట్టినే
నెక్కడ వానికౌఁగి లది యెక్కడ హావిధి యేమి సేయుదున్.

టీ. అక్కట=అయ్యో, వాఁడు = ఆబ్రాహ్మణుఁడు, నాతగులము = నావలపును, ఆఱడిచేసి = రట్టుచేసి, వ్యర్థముచేసి (రట్టు అన నల్లరి. తాను మనుష్యుని వలపింపలేకపోయెనే వేలుపుముగుదయై వ్యర్థురా లయ్యె నని తోడి వా రొనరించు నల్లరి,) దయావిహీనుఁడై=కరుణ లేనివాఁడై, చిక్కక=అందక, త్రోఁచిపోయెన్=(కౌఁగిలించుకోఁ బోయినప్పుడు) తొలఁగఁద్రోసి యరిగెను. దరిన్=గట్టును, చేరఁగన్ = చేరుటకు, రానివియోగసాగరంబు=అలవికాని విరహసముద్రము, ఎక్కడన్=ఎంతవఱకని, ఈఁదుదానన్ = ఈఁదఁగలను? ఇఁకన్, ఈకొఱనోములు నోఁచినట్టినేను = తప్పవనోములునోఁచిన యీ నేను, ఎక్కడ? వానికౌఁగిలి అది=వానియావిధమగు కౌఁగిలింత, ఎక్కడ? (ఆ సుందరాకారుని కౌఁగిలి నావంటికొఱనోములు నోఁచిన నిర్భాగ్యురాలి కెటుల లభించు ననుట) హావిధి=అయ్యో దైవమా? ఏమిసేయుదున్=విరహ మెటులఁ దొలఁగించుకొందును? (పా. విధి నేమి చేయుదున్=నాకిట్టి దుర్విచారము కలుగఁజేసిన బ్రహ్మ నేమిచేసి పగతీర్చికొందును.)

వేల్పుచెలువ తనంత వలచిరాఁగా మానవుఁడు తొలంగిపోవుట వేల్పు చెలువ నోఁచినకొఱనోముల ఫలముగాని వేఱుగాదు.

తా. అయ్యో! అతఁడు నాయంత నేనై వలచినను, నావలపును అట్టు చేసి చేఁజిక్కక తోపు తోసిపోయెను. దరిగానని యీవిరహసముద్రము

నెట్లోఁదఁగలను ? తక్కువనోములు నోఁచినట్టి యీ నే నెక్కడ ? వానికాఁగి లెక్కడ ? హా దైవమా ! యేమి చేయుదును ? అలం. పరిణామము, విషమము.

ఉ. కమ్మనికుందనంబు కసుగందనిమే నెలదేఁటిదాఁటులన్
బమ్మెరవోవఁ దోలుఁ దెగబాఱెఁడు వెండ్రుక లిందుబింబమున్
గిమ్మనినీదు మోము గిరిక్రేపులు మూఁపులు కౌను గానరా
దమ్మకచెల్ల ! వానివికచాంబకముల్ శతపత్త్రజైత్త్రముల్. 61

టీ. అమ్మకచెల్ల=ఔరా ! వాని=ఆప్రవరుని, కసుగందనిమేను = ఇంచుకంతయినవాడుదేఱని (వాని) శరీరము, కమ్మని కుందనంబు=పరిమళించుమేలిమి బంగారము, తెగబాఱెఁడువెండ్రుకలు = బారకొలఁదినిమించిన (వాని) తలవెండ్రుకలు, ఎలదేఁటిదాఁటులన్=కొదమతుమ్మెదబారులను, బమ్మెరవోవన్= అదరిపోవునట్లు, తోలున్=పాఱదోలును, మోము = ఆతనిముఖము, ఇందుబింబమున్=చంద్రబింబమును, కిమ్మనినీదు = ఏమి యని వాయెత్తి మాటలాడనీయదు. తిరస్కరించును. మూఁపులు=భుజశిరస్సులు, గిరిక్రేపులు = పర్వతశిఖరములు, మిగుల నున్నతముగా నున్న వనిభావము. కౌను=నడుము, కానరాదు=అగపడదు. వాని వికచఅంబకముల్=విరఁబాఱియుండు వానికన్నులు, శతపత్త్రజైత్త్రముల్=పద్మములను జయించునవి.

శైలశిఖరములవలె భుజము లున్నతములుగా నుంట సౌందర్యాతిశయము. విజయవిలాసంబునం దిటులె "ఎగుభుజంబులవాఁడు" అనియుం, ఇందే ద్వితీయాశ్వాసమున "నిక్కి పీనులతోడ నెక్కసక్కెము లాడుకరణి నున్నవి వీనిఘనభుజములు" అనియుఁ జెప్పఁబడెను.

తా. ఆహా ! ఏమని వర్ణింతును? ఇంతైన వాడుదేఱని వానిశరీరము పరిమళము కలమేలిమి బంగారము. బారతోబాఱెఁడు నిడుపుగల వానివెండ్రుకలు తుమ్మెదలబారును మీఱు నెఱులు గలిగి యున్నవి. ముఖమా చంద్రబింబమును మించి యున్నది. భుజశిరస్సులు పర్వతాగ్రములవలె నున్నత

ముతై యున్నవి. వహ్వా! వానికన్నులు విశాలములై కమలములను లెక్క-గొనక యున్నవి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ, రూపకము, అతిశయోక్తి.

ఉ. చొక్కపుఁ బ్రాయముఙ్ మిగుల సోయగముఙ్ గలప్రాణనా
యకుం,డెక్కుడువశ్యతఙ్ రతుల నేఁకటఁదీర్చి సమేళ మొప్పఁ
గా, నక్కున గారవించి ప్రియమందఁగ నోఁచనియింతి దైన
యా,చక్కఁదనం బదేమిటికి జవ్వన మేటికిఁ బ్రాణ మేటికిన్?

టీ. చొక్కపుఁ బ్రాయముఙ్ = తేఱినయౌవనమును, మిగులఙ్, సోయగముఙ్ = చక్కఁదనమును, కలప్రాణనాయకుఁడు = కలిగిన ప్రియవల్లభుఁడు, ఎక్కుడు వశ్యతఙ్ = ఎక్కువయధీనతతో, రతులఙ్ = సంభోగములయందలి, ఏఁకటఙ్ = అత్యపేక్షను, తీర్చి = నవరించి, సమేళము = ఐక్యము, (ఒకటిగా కలిసియుండుట) ఒప్పఁగాఙ్ = చెలఁగునట్లు, అక్కునఙ్ = ఱొమ్మున, గారవించి = గారవింపఁగా, ప్రియము = ప్రేమమును, అందఁగఙ్ = చెందుటకు, నోఁచనియింతిది = నోఁచుకొనని దురదృష్టవంతురాలగు స్త్రీది, ఐనయాచక్కఁదనంబు అది = అట్టి సౌందర్యము, ఏమిటికిఙ్ = ఎందులకు? జవ్వనము = యౌవనము, ఏటికిఙ్ = ఎందులకు? ప్రాణము = ఉసురు, ఏటికిఙ్ = ఎందులకు? ఇన్నియుం వ్యర్థ మని భావము.

రతులఁ దృప్తిదీర్చుట, సమేళ మొప్ప నక్కున గారవించుట అనువాని చేఁ బురుషాయితభోగ మూహ్యము. ఇవియే రతికిఁ బరమావధి. అట్టిభాగ్యమునకు నోఁచనైతి ననుట. అక్కున గారవింపఁబడుటయే పురుషాయితధర్మ మనుటకు

శ్లో. "ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కించిదున్మీలితానాం
ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగండస్థలానా
మధరమధు వధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి." భర్తృహరి. శృం. శ.

తా. తేఱినయౌవనము నిండారు చక్కఁదనమును గల్గుమనగి

ప్రియుఁడు మిక్కిలి స్వాధీనుఁడై సంభోగకాంక్షలఁ దీర్చుచు అక్కున(ఁ జేర్చుకొనుచుండ సౌఖ్య మందుటకు నోఁచుకొనని యీఁడుదాని చక్కఁదనము యౌవనము ప్రాణము నిష్ప్రయోజనములు. అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము.

ఉ. ఎంతతపంబు సేసి జనియించినవారొకొ మర్త్యభామినుల్
కాంతుఁ డవజ్ఞ సేసినను గాయము వాయుదు రేనమర్త్యనై
చింతల వంతలం జివికి సిగ్గుఱితిఱ్ఱ మృతి లేనినాదుచె
ల్వింతయు శూన్యగేహమున కెత్తినదీపిక యయ్యె నక్కటా!

టీ. మర్త్యభామినుల్=మనుష్యస్త్రీలు, ఎంతతపంబు చేసి = ఎంత పెద్ద తపస్సునుగావించి, జనియించినవారొకొ=పుట్టిరో? కాంతుఁడు = ప్రియుఁడు, అవజ్ఞ=అవమానము, చేసినన్=చేసిన పక్షమున, కాయము = శరీరమును, వాయుదురు=వీడుదురు, ఏన్=నేను, అమర్త్యనై=(చావులేని) దేవతాస్త్రీనై, చింతలన్ వంతలన్=దుఃఖములతోను అవస్థలతోను, చివికి=చీకుచెంది, సిగ్గు ఱితిన్=సిగ్గుమాలితిని, మృతిలేనినాదుచెల్వు ఇంతయున్=చావులేనినాచక్కఁదనమంతయుం, శూన్యగేహమునకున్=పాడుకొంపకు, ఎత్తినదీపిక = పెట్టిన దీపము, అయ్యెన్=అయెను. అక్కటా=అయ్యో !

"మ్రియత ఇతి మర్త్యః" అను వ్యుత్పత్తిచేత మనుష్యజన్మము చావు గల దని, తద్వ్యతిరేక మగుటచే నమర్త్యులు చావు లేనివా రని భావము.

తా. మనుష్యస్త్రీ లెంతయేని పుణ్యము చేసినవారు. ప్రియులు వారి యెడ నవజ్ఞను జూపునపుడు దేహము వీడి దుఃఖముఁ దీర్చుకొందురు. దేవతాస్త్రీ నగుటచేఁ జింతలను వంతలను జీకుచెంది సిగ్గుమాలవలసినదే కాని చావఁ దరముగాదు గదా! చావులేని నా యీచక్కఁదన మంతయుఁ బాడుకొంపకుఁ బెట్టినదీపమువలె నయినది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, లేశము, పరికరాంకురము, నిదర్శన.

వ. అని వితర్కించుచుం గ్రించుఁదనంబునన్ బునఃపునఃపరిభవకారి యై కాఱియంబెట్టుసిరిపట్టి బెట్టేయన్ గాఁడి చనునల

రంపకట్టియల గుట్టు చెడి వెచ్చవెచ్చనై హెచ్చి విచ్చల విడిం గాయునుద్దామవిరహదవదహనదాహంబున దేహంబు తల్లడిల్ల మల్లడిగొని వెల్లడరునిట్టూర్పుగాడ్పువిసరులంగస రెత్తి యంతకంత కంతరంగంబున నింతం తనరాక పొంగి చింతాసాగరంబు వేగిరంబ వెల్లివాఁడిచె ననఁ దుడిచిన నడం గక సారెకుం దారకల నీరికలెత్తుపొఁగరన నిగనిగ లీనుమ డిగ నిగుడ మిగులువగల బుగులుబుగులున నెగసి యెగసి యొప్పులకుప్ప లగుతెప్పలం జిప్పిలుకాటుక లప్పళించి కరంచి దరదళదరుణకమలదళశోణంబు లగుదృక్కోణంబులం దిగు వాఱుకన్నీరు చెన్నారుకర్ణద్వయీగోళంబులు నిండి తను తాపతప్తం బగుహాటకతాటంకయుగళంబునం బడి క్రొం బొగ లెగయింప బిసకిసలయసగంధం బగు మణిబంధం బునఁ జికురబంధంబుఁ జేర్చుకొని పొరలం దుఱిమిన విరు లురుల నరవిరిసి కవిసి యిఱులుకొనుగరగరని నెఱికురులు గుఱి గడవఁ బెరిఁగిన వగుటం జేసి రాశిపడి మెయి మూసికొని గ్రహగణంబులం జెన్నగుమిన్ను విఱిగి పయిం బడినవడువున బెడంగువడఁ గలయం దలకొనుపులక మొలకపయిరునకుం బాఱు దుర్వారవారిపూరం బనం గ్రమ క్రమంబున నంగంబులం గ్రమ్ము చెమ్మటలమిన్నేటి పెన్నీటి వఱ్ఱున మునుంగకుండ సవరించినమించుకుంభప్లవం బనం బరిభ్రష్టోత్తరీయం బై బయలువడి యుబ్బరంపుగుబ్బచను దోయి నిబ్బరంపుమెఱుంగు లీనం గుపితహరనయనశిఖిశిఖా భస్మీకృతస్మరవిరహశోకంబునం బడి చందురునిం బట్టుకొని యడలురతిరమణిచందంబునం గుసుమితలతాంతనిశాంతశశి

కాంతవేదికాంతరంబున మేను సేర్చి వివిధదశాంతరంబుల
వేఁగుచుండె నంత. 9

టీ. వితర్కించుచున్=చింతసేయుచు, క్రించుఁదనంబునన్ = నైచ్యముచే, పునఃపునఃపరిభవకారియై = మాటిమాటికి నవమానము చేయువాఁడై, తిరస్కార మని కొందఱు వ్రాసిరిగాని పరాభవ మనుటయే తగియున్నది. కాఱియంబెట్టు సిరిపట్టి=బాధపెట్టుమన్మథుఁడు, బెట్టు=మిక్కిలి, ఏయన్ = ప్రేయఁగా, కాఁడి=గ్రుచ్చుకొని, చనుఅలరుఅంపకట్టియలన్=(దూసి) పోవు పూములుకులచే, గట్టుచెడి=మర్మముచెడి, వెచ్చవెచ్చనై = ఇంచుక వేఁడియై, హెచ్చి, విచ్చలవిడిన్=అడ్డులేక, కాయు = కాయుచున్న అలం. పరిణామము. ఉద్దామ... దాహంబునన్ - ఉద్దామ=మితిమీఱిన, విరహ=వియోగవ్యథ యను, దవదహన=దవాగ్నియొక్క, దాహంబునన్=తాపముచే, దేహంబు=శరీరము, తల్లడిల్లన్=అదురుకొనఁగా, మల్లడిగొని=దట్టమయిన, పెల్లు = మిక్కిలి, అడరునిట్టూర్పుగాడ్పువిసరులన్ = అతిశయించు దీర్ఘశ్వాసపుగాలియొక్క వీచుటలచే, కసరెత్తి=తుపానుగల్గి, అంతకంతకున్ = అప్పటప్పటికి, అంతరంగంబునన్=హృదయమున, ఇంత అంత అనన్ రాక = పరిమాణము చెప్పఁదరముగాక, పొంగి, చింతాసాగరంబు=దుఃఖసముద్రము, వేగిరంబ = శీఘ్రముగా. వెల్లివాఱిచెనన్=పొర్లిప్రవహించెనో యనునట్లు. అలం. రూపకోత్ప్రేక్షలు రెండును. తుడిచినన్=వస్త్రపుకొంగుతోఁదుడుచుకొన్నను, అడంగక=మానక, సారెకున్=మాటికిని, తొరకలన్=నల్లగ్రుడ్లనుండి, ఈరికలు = మొలకలు, ఎత్తు=ఎత్తునట్టి, ఫాగరు=నల్లనయో (నల్లనివర్ణమేమో), అనన్=అనునటుల, నిగనిగలు=నిగనిగనికాంతులు, ఇనుమడిగన్=రెట్టింపుగా, నిగుడన్=వ్యాప్తిచెందఁగా, మిగులువగలన్=హెచ్చైనదుఃఖముచే, బుగులుబుగులునన్=బుగులుబుగులు మనునట్లు, ఎగసియెగసి=ఉప్పతిల్లియుప్పతిల్లి, ఒప్పులకుప్పలు=చక్కఁదనాలప్రోవులు, అగుఱెప్పలన్=ఐన కనుఱెప్పలవలననుండి, చిప్పిలు కాటుకలు = ఉబికెడుకాటుకలను, అప్పళించి=ఆక్రమించి, కరఁ...

జేసి, దర...శోణంబులు - దరదళత్=కొంచెము విచ్చు, అరుణకమల = ఎఱ్ఱదామరలయొక్క, దళ=ఱేకులవలె, శోణంబులు=ఎఱ్ఱనివి. అలం. ఉపమ. అగు దృక్కోణంబులన్=అగునట్టి నేత్రాంతములనుండి, దిగువాఱు = స్రవించునట్టి, కన్నీరు, చెన్నారు కర్ణద్వయీగోళంబులు = ఒప్పునట్టి చెవిదోయియొక్క రంధ్రములను, నిండి, తనుతాపతప్తంబు = శరీరపువేఁడిమిచేఁ గాఁచబడినది, అగు హాటకతాటంకయుగళంబునన్ = అగునట్టి బంగారు కమ్మలజతపై, పడి=పడినదై, క్రొంబొగలు=క్రొత్తపొగలను, ఎగయింపన్=రేఁపఁగా, అలం. అతిశయోక్తి. బిసకిసలయసగంధంబు = తమ్మిచిగురుఁబోలినది, అగుమణిబంధంబునన్=అగునట్టి మణికట్టున, అలం-ఉపమ. చికురబంధంబున్ = వెండ్రుకల ముడిని, చేర్చుకొని=పెట్టుకొని (నిలుపుకొని) పొరలన్=దొరలునట్టుగ, తుఱిమినవిరులు=చెరివినపూలు, ఉరులన్ = తొఱఁగునట్లు, అరవిరిసి=సగమువిచ్చి, కవిసి=క్రమ్మి, ఇరులుకొను...కురులు - ఇరులుకొను=చీఁకట్లుకమ్ము, గరగరని నెఱికురులు=అందముగల్గి నొక్కులుదీఱిన వెండ్రుకలు, గుఱి=హద్దు, కడపన్=కడచునట్లు, పెరిఁగినవి=వృద్ధినొందినవి, అగుటం జేసి=కాఁబట్టి, (వెండ్రుకల నల్లదనమును జీఁకటితోఁ బోల్చుటయు నొక్కులుగా నున్న వెండ్రుకలు చీఁకటులఁబోలి మనోహరముగా నుంటయు సాజము. ఇందులకు సీ. "మొలకచీఁకటి జలజలరాల్పఁగారాదె నెరులుమించిన వీరికురులయందు"—పాండురంగమాహాత్మ్యము, రాశిపడి=ప్రోవై, మెయిన్=శరీరమును, మూసికొని = ఆవరించుకొని, గ్రహగణంబులన్=గ్రహసమూహములచే, చెన్నగుమిన్ను = ఒప్పగునాకాశము, విఱిగి=తునిఁగి, పయిన్=తనమీఁద, పడినపడుపునన్ = పడినవిధమున, బెడంగుపడన్=అందమగుచుండఁగా, కలయన్ = అంతటను, తలకొను...పయిరునకున్-తలకొను = సంభవించు, పులక=రోమోద్గమమను, మొలకపయిరునకున్ = మొక్కపైరునకు, అలం. రూపకము. పాఱు...పూరంబు-పాఱు=ప్రవహించు, దుర్వార = అడ్డగింపరాని, వారిపూరంబు = జలప్రవాహము, అనన్ = అనునట్లు, అలం-ఉత్ప్రేక్ష. క్రమక్రమంబునన్,

అంగంబులన్ = అవయవములందు, క్రమ్ము...వట్టునన్-క్రమ్ము=వ్యాపించు, చెమ్మటల=చెమటచేనైన, మిన్నేటి=గంగయొక్క, పెన్నీటివట్టునన్ = పెద్ద నీటివఱదయందు, మునుంగకుండన్=మునిఁగిపోకుండునటుల, సవరించినన్ = సరిచేయఁగా, మించు:కుంభప్లవం బనన్ = అతిశయించునట్టి కుండల బోరగిలఁ బెట్టి కట్టిన తెప్పయో యనునట్లు. అలం-ఉత్ప్రేక్ష. పరిభ్రష్టోత్తరీయంబై = జాఱినపైఁటగలదై, బయలువడి, అబ్బురంపుగుబ్బ చనుదోయి=అపుర్వాపమైన వట్రువగల కుచద్వయము, నిబ్బరంపు మెఱుఁగులు=నిద్దపుకాంతులను, ఈనన్ = కలిగించుచుండఁగా, వలువ తొలంగుటచేఁ గనిపించు గబ్బిగుబ్బలు చెమ్మట మిన్నేరు దాటుటకుఁ గట్టిన కుండల బోరగిలవైచి కట్టిన తెప్ప కైవడి యున్న వనుట. వట్రువయు బిగియుఁ గలచన్నులకాంతి కందళించును. ఇ ట్లనుటకు-ఉ. "క్రిక్కిఱిచన్నుదోయి యిరుక్రేవల కాంతియుఁ బంచబాణుఁ గ్రొవ్వెక్కఁగఁజేయ"-శృంగార నై. ఆ-7. కుపిత...శోకంబునన్-కుపిత = కోపించిన, హర=శివునియొక్క, నయనశిఖి = నేత్రాగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాలలచే, భస్మీకృత = బూదిగాఁజేయఁబడిన, స్మర = మన్మథునియొక్క, విరహ=ఎడఁబాటువలని, శోకంబునన్=దుఃఖమునందు, పడి=పడినదై, చందు రునిన్=చంద్రుని, పట్టుకొని, అడలు...చందంబునన్ - అడలు=దుఃఖించు, రతిరమణిచందంబునన్ = రతీదేవివిధమున, అలం-ఉపమ. కుసుమిత... తరంబునన్—కుసుమిత = పూచిన, లతానిశాంత=లతాగృహమందలి, శశి కాంత వేదికాంతరంబునన్ = చంద్రకాంతమణిమయ మగు తిన్నియపై, మేను సేర్చి=శరీర ముంచి, చంద్రకాంతశిలపై వరూథిని పరుండుట భర్తృ మరణమునకుఁ బరితపించుచు రతీదేవి చంద్రుని బట్టుకొని విచారపడునటు లున్న దనుట, వివిధ దశాంతరంబులన్ = పలుతెఱఁగులగు నవస్థాభేదముల, వేఁగుచుండెన్ = బాధపడుచుండెను. (మన్మథావస్థలు పది.—చక్షుఃప్రీతి, మనస్సంగము, సంకల్పము, జాగరము, కృశత, అరతి, లజ్జాత్యాగము, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము.)

పూర్వానురాగరూప మగు విప్రలంభమునందుఁ బదియవస్థలు, కొందఱి మతమునఁ బండ్రెండవస్థ లని చెప్పఁబడినవి. పైని చెప్పఁబడిన దశావస్థల నిటుల నాలంకారికులు నిర్వచించిరి.—

శ్లో. "చక్షుఃప్రీతిః ప్రథమం చింతాసంగ స్తతో౽థ సంకల్పః
నిద్రాచ్ఛేద స్తనుతా విషయనివృత్తి స్త్రపానాశః
ఉన్మాదో మూర్ఛా మృతి రిత్యేతే స్మరదశా దశైవ స్యుః."

ఈ పదియవస్థలు విరహజన్యములు. కొందఱు ద్వాదశావస్థలు చెప్పిరి. ప్రతాపరుద్రీయమునందు శ్లో. "అవస్థా ద్వాదశ మతాః కామశాస్త్రాను సారతః" అనుదానికి అలంకారశాస్త్రమునుబట్టి యవస్థలు పదియే యని వ్యాఖ్యాత యనెను. "దశావస్థాసు తత్రాదౌ" అని దశరూపకమునందును, "దశావస్థాః స్మృతాసతః" అని సింగభూపాలీయకమునందును అవస్థాదశకమే చెప్పఁబడియున్నది. ద్వాదశావస్థలు కామశాస్త్రానుసారముగ నై యుండును.

తా. ఈవిధముగా వరూథిని వితర్కించుచు మన్మథతాపమునకు దేహము తల్లడిల్లఁగా, నిట్టూర్పుగాడ్పు లనుతుపాను గొట్టి పొంగి పొర్లు నంతరంగమందలి చింతాసాగరపు వెల్లువ యనునట్లు తుడిచినను దగ్గఱ కెప్పలకాటుకను గలసి నల్లగుఁడ్లకాంతులో యన నిగనిగలాడుచు నెఱ్ఱ దామరరేకులవంటి కన్నులకొనలనుండి దిగువాఱుకన్నీరు బంగరుకమ్మ లపైఁ బడి క్రొత్తకాంతులఁ గల్పింపఁగా, తమ్మిచివురుం బోలుమణికట్టుపయి వెండ్రుకలముడి నేర్చికొనుటచే సగమువీడి నిండుగాఁ దుఱిమినపూలు పొరలుచుండఁ జీఁకట్లు క్రమ్ము పొదవచ్చిన నెఱికురులు రాశిపడి శరీరము నిండ మూసికొని నక్షత్రగ్రహములతో నొప్పెడునాకసము విఱిగి మీఁదఁ బడిన విధమునఁ గాఁగా, అంతటను మొలకలెత్తిన పులకలకుఁ బొఱి జల ప్రవాహ మనున ట్లున్న చెమ్మటవఱదలో మునిఁగిపోకుండఁ బెట్టిన (రెండు కుండలతోఁ గట్టిన) తెప్ప యనునట్లు పైఁట జాఱిన గబ్బిచను దోయి మెఱుఁగులు కురియఁగా, మన్మథుఁడు శివునికంటిమంటచే నీఱు

చేయఁబడఁగా నాతని విరహమునకుఁ దాళలేక చంద్రునిఁ బట్టుకొని యేడ్చు రతీదేవివిధమున, పూచిన లతాగృహమునందు చంద్రకాంతశిలాతలమున శరీరము చేర్చి బహుదశాభేదములతో బాధపడుచుండెను.

చ. తరుణి ననన్యకాంత నతిదారుణపుష్పశిలీముఖవ్యథా
భరవివశాంగి నంగభవబాధకు నగ్గముసేసి క్రూరుఁడై
యరిగె మహీసురాధముఁ డహంకృతితో నని రోషభీషణ
స్ఫురణ వహించెనో యన నభోమణి దాల్చెఁ గషాయదీధితిన్.

టీ. తరుణిన్=వయసుదానిని, అనన్యకాంతన్ = మఱొకప్రియుఁడు లేనిదానిని, అతి...శాంగిన్ - అతిదారుణ=మిగులఁ గ్రూరమయిన, పుష్పశిలీముఖ=పూవిల్తునివలని, వ్యథాభర=అధికబాధచే, వివశ=పరవశమగు, అంగిన్= శరీరముగలదానిని, వరూథినిని, అంగభవబాధకున్ = మదనావస్థకు, అగ్గము చేసి=పాల్పఱిచి, క్రూరుఁడై=కఠినుఁడై, దయాశూన్యుఁడై యనుట. మహీసురాధముఁడు=అధమ బ్రాహ్మణుఁడు, అహంకృతితోన్=అహంకారముతో, అరిగెన్ = పోయెను, అని=అనుకొని, రోషభీషణ స్ఫురణన్=కోపముచే భయంకరమగు తేజమును, వహించెనో=తాల్చెనేమో, అనన్ = అనునట్టుల, నభోమణి = సూర్యుఁడు, కషాయదీధితిన్ = ఎఱ్ఱనికాంతిని, తాల్చెన్ = ధరించెను.

కోపము రక్తవర్ణగణములోనిది. (మూఁడవ ఆశ్వాసములోని మొదటి పద్యవ్యాఖ్య చూడుము.) అస్తమించుతఱి సూర్యుఁ డెఱ్ఱనగుట సాజము.

కషాయమన ఎఱుపురంగనుటకు—

'కషాయో రసభేదేఽపి నిర్యాసే చ విలేపనే,
అంగరాగే చ న స్త్రీ స్యాత్ సురభౌ లోహితే త్రిషు.' మేదిని.

తా. చిన్నారి వయసుది ఇతరు నెవ్వనిఁ బ్రేమింపనిది తన్ను వలచినది యగువరూథినిని ప్రేమింపక మన్మథావస్థలపాలుచేసి ప్రవరుఁడు క్రూరుఁడై

త్రోసి చనియె నని కోపము దాల్చి యెఱ్ఱవాఱెనో యనునట్లు సూర్యుఁ డెఱ్ఱని కాంతి గలవాఁ డయ్యెను. అలం. పరికరము, ఉత్ప్రేక్ష, కావ్యలింగము.

సీ. ఉరుదరీకుహరసుప్తోత్థశార్దూలముల్
 ఝరవారి శోణితశంకఁ ద్రావ
వనకుంజమధ్యశాద్వలచరన్మృగపంక్తి
 దావపావకభీతిఁ దల్లడిల్ల
నాశ్రమాంతరభూరుహాగ్రముల్ మునికోటి
 బద్ధకాషాయవిభ్రాంతిఁ జూడ
ఘనసానుశృంగశృంగాటకంబులఁ గాంచి
 యమరులు హేమాద్రి యనుచు వ్రాలఁ
తే. గాసెఁ బేశలరుచిఁ గింశుకప్రవాళ
ఘుసృణకిసలయకంకేళికుసుమగుచ్ఛ
బంధుజీవజపారాగబాంధవంబు
లన్నగంబున జరఠారుణాతపములు. 11

టీ. ఉరు...శార్దూలముల్ - ఉరు=గొప్పవగు, దరీకుహర = గుహల కలుగులలో, సుప్తోత్థ=నిద్రించి లేచిన, శార్దూలముల్ = పెద్దపులులు, ఝర వారి = సెలయేళ్లలోని నీటిని, శోణితశంకన్ = రక్త మనుసూహతో, త్రావన్ = త్రాగఁగా, (గుహలలో నిద్రించుచుండి అప్పుడే లేచి వచ్చిన పెద్దపులులు సెలయేళ్లలోనినీటిని రక్త మని త్రాగఁగా ననుట), వన...మృగ పంక్తి—వన = అడవియందలి, కుంజ=పొదరిండ్లయొక్క, మధ్య = నడిమి, శాద్వల = పచ్చికపట్టులందు, చరత్ = చరించు, మృగపంక్తి = జింకల గుంపు, దావపావకభీతిన్ = దావాగ్ని యనెడు భయముచే, తల్లడిల్లన్ (పొదరిండ్ల నడిమి పచ్చికనేలలందు మేఁతమేయుజింకలు పొదరిం డ్లెఱ్ఱగాఁ గాన్పించుటచేఁ గాఱుచిచ్చని జడియఁగా ననుట), ఆశ్రమాం...గ్రముల్-

ఆశ్రమాంతర = మునిపల్లెలలో నున్న, భూరుహాగ్రముల్ = వృక్షాగ్రము లను, మునికోటి = మునిసమూహము, బద్ధకాషాయవిభ్రాంతిక్ = అరఁ గట్టిన కావివస్త్రము లను భ్రమతో, చూడక్, (మునిపల్లెలలో నున్నవృక్ష ములకొనలను జూచి మునులు తమ కావివస్త్రముల నెండఁగట్టినట్లు భ్రాంతి చెందఁగా ననుట), ఘన...శృంగాటకంబులక్-ఘన = గొప్పవైన, సాను = చఱియలను, శృంగ=శిఖరములను, శృంగాటకంబులక్ = నాల్గుత్రోవలు కలియుచోట్లను, కాంచి, అమరులు = దేవతలు, హేమాద్రి యనుచుక్ = మేరుపర్వత మని, వ్రాలక్ (విమానము లెక్కి యాకసమునఁ దిరుగుదేవత లెఱ్ఱనిచఱియలను శిఖరములను జడుకములను గాంచి మేరుపర్వతమే యను కొని దిగి రాఁగా ననుట), హిమవంతము సాంధ్యరాగముచే నెఱ్ఱపడెను. సువర్ణము రక్తగుణములోనిది గాన నెఱ్ఱగా నున్న మంచుకొండను వేల్పులు మేరుగిరిగా భ్రమించిరి. అన్నగంబునక్=ఆ కొండపై, కింశుక...బాంధ వంబులు - కింశుక = మోదుగుపూవులయొక్కయు, ప్రవాళ = పవడముల యొక్కయు, ఘుసృణ=కుంకుమపూవుయొక్కయు, కిసలయ= చిగురుటాకుల యొక్కయు, కంకేళి కుసుమగుచ్ఛ = రక్తాశోకపుఁ బూగుత్తులయొక్కయు, బంధుజీవ=మంకెనపూలయొక్కయు, జపా = జపాకుసుమములయొక్కయు, రాగ=ఎఱుపునకు, బాంధవంబులు=చుట్టాలు (అగు) జరఠారుణాతపములు = ముదిరినయెఱ్ఱయెండలు (సంజయెండలు), పేశలరుచిక్ = మృదుకాంతితో, కాసెక్. అలం. భ్రాంతిమంతము నుపమయు.

సాయంసమయమునందు ఎండ ఎఱ్ఱగానుండి సమస్తవస్తువులను రక్త వర్ణముతో నలరారఁ జేయుచు నలుగడల వ్యాపించి వేఁడిలేక యొప్పె నని భావము.

శా. శ్రేణుల్ గట్టె నభోంతరాళమునఁ బాఠీక బకుల్ లుష్ణాం
  శుపా, పాణవ్రాతము కోష్ణ మయ్యె మృగతృష్ణావార్ధు లిం

కెన్ జపా,శోణం బయ్యెఁ బతంగబింబము దిశాస్తోమంబు
శోభాదరి,ద్రాణం బయ్యె సరోజషండములు నిద్రాణంబు
లయ్యెన్ గడున్. 12

టీ. పక్షులు = పులుఁగులు, నభః+అంతరాళంబునన్ = ఆకాశము మధ్యభాగమునందు, శ్రేణుల్ కట్టి=బారులుదీరి, పాఱెన్=పఱచెను (పరుగెత్తె ననుట), ఉష్ణాంశుపాషాణవ్రాతము=సూర్యకాంతపురాళ్ల సమూహము, కోష్ణము = నులివేఁడిగలది, అయ్యెన్ = ఆయెను. కోష్ణ మన నులివేఁడి యనుటకు—"కోష్ణం కవోష్ణం మందోష్ణం కదుష్ణం" అమరము. మృగతృష్ణావార్ధులు=ఎండమావు లనుసముద్రములు—సముద్రములవలె నంతులేక కానఁబడు నెండమావులు, ఇంకెన్=ఇంకిపోయెను. పతంగబింబము=సూర్యమండలము, జపాశోణంబు=జపాకుసుమము(దాసాని)వలె నెఱ్ఱనిది, అయ్యెన్, దిశాస్తోమంబు = దిక్కులసమూహము, శోభాదరిద్రాణంబు = కాంతిచేఁ బేదఱికము చెందినది. (కాంతిమాలినది), అయ్యెన్ = ఆయెను, సరోజషండములు = పద్మసమూహములు, నిద్రాణంబులు=ముకుళించినవి, ఆయెన్.

తా. పక్షులు మేఁతకుఁ బోయినతావులనుండి తమతమ యునికితావులకు బారులుదీరి పఱవఁగా నెండ సోఁకి మండుచున్న సూర్యకాంతపురాళ్లు చల్లఁదనము నొందుచుండఁగా నెండమావు లణఁగిపోఁగా దిక్కులకాంతి తఱుఁగఁగాఁ గమలములు ముడుఁగఁగా సూర్యమండల మెఱ్ఱవాఱెను. అనఁగాఁ బ్రొద్దు గ్రుంకుసమయ మయ్యె నని తా. అలం. స్వభావోక్తి, పరిణామము, ఉపమయును.

క. తరణి యిదె క్రుంకుచున్నాఁ
డరుదె మ్మని చంద్రుఁ బిల్వ నరిగెడు రజనీ
తరుణీమణిదూతిక లన
నరిగెఁ దూర్పునకు నీడ లతిదీర్ఘము లై. 13

టీ. తరణి = సూర్యుఁడు, ఇదె=ఇదిగో, క్రుంకుచున్నాఁడు = అస్తమించుచున్నాఁడు. అరుదెమ్ము = ఏతెమ్ము, నీవు త్వరగా రమ్ము, అని, చంద్రుక్ =చందమామను, పిల్వక్ = పిల్చుటకు, అరిగెడు...దూతికలు - అరిగెడు=వెళ్లినట్టి, రజనీతరుణీమణి = రాత్రియను స్త్రీయొక్క, దూతికలు = తార్పుకత్తెలు, అనక్ = అనునటుల, నీడలు = (వస్తువుల) ఛాయలు, అతిదీర్ఘములై = మిగుల నిడుపులై, తూర్పునకుక్ = తూర్పుదిక్కునుగూర్చి అరిగెక్ = పోయెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

రాత్రి యనుచెలువకుఁ జంద్రుఁడు ప్రియుఁడు. ప్రతాపశాలియగు తరణి యున్నంతవఱకుఁ గలయిక పొసఁగదు.తూర్పునకుఁ బొడవుసాగిననీడ లుదయింపఁబోవు చంద్రుని బిలుచుదూతిక లని భావము.

తా. ప్రతాపవంతుఁ డయినసూర్యుఁ డనువైరికి వెఱచి చంద్రుఁడు డాఁగియుండఁగా నాతఁ డస్తమించుచున్నాఁ డింక నీవు రమ్మని పిల్చుకొని వచ్చుటకై పోవు రాత్రి యను స్త్రీయొక్కదూతికలో యనునట్లు వృక్షాదుల నీడలు దూర్పునకుఁ బొడవుగాఁ బోవుచుండెను.

క. క్రుంకె నపరాంబురాశిం
బంకజబంధుఁడు తదీయబడబాముఖవీ
క్షాంకురితకుతుకరథ్యని
రంకుశ వేగాపహృతశతాంగుఁడువోలెన్. 14

టీ. పంకజబంధుఁడు=సూర్యుఁడు, అపరాంబురాశిక్ =పడమటి సముద్రమున, తదీయ...తాంగుఁడువోలెక్-తదీయ=ఆపడమటిసంద్రపు సంబంధమగు, ఆపడమటి సముద్రమునం దుండెడు, బడబా=ఆఁడుగుఱ్ఱముయొక్క, ముఖ=ముఖముయొక్క, వీక్షా=చూచుటచే, అంకురిత=అంకురించిన, కుతుక= కుతూహలముగల, రథ్య = రథాశ్వములయొక్క, నిరంకుశ=అడ్డులేని, వేగ = వేగముచే, అపహృత = ఈడ్చుకొని పోఁబడిన, శతాంగుఁడువోలెక్ =

రథముగలవాఁడువలె, (సంజవేళ సూర్యునిగమన మతివేగముగల్గినట్లు కన్పడుట ప్రసిద్ధము.) క్రుంకెన్ = అస్తమించెను.

సూర్యునియశ్వములను ఏడని కొందఱు ఒకటియని కొందఱు చెప్పుదురు. సప్తాశ్వనామముచే నేడనుట ప్రసిద్ధము. (ఒకటియనుపక్షమును పెద్దన స్వీకరించునటులఁ దోఁచును. సముద్రమునం దాఁడుగుఱ్ఱము గలదనియుం దానికడుపున బడబాగ్ని యుండి యది వాననీరు గ్రోలునని పురాణకథ.) కొందఱు సూర్యునిరథాశ్వము సప్త+అను నశ్వముకానసే సప్తాశ్వుఁ డయ్యెనందురు. సూర్యునియం దేడురంగులు గలవు, వానినే సప్తాశ్వముగాఁ జెప్పి రని ప్రకృతిజ్ఞులందురు. గురుబాలప్రబోధికలో "సప్త అశ్వాః యస్య సః సప్తాశ్వః" అనియు, "సప్తనామకః అశ్వః యస్యేతి వా సప్తాశ్వః" అనియుం నుభయపక్షముల కనుకూలము లగు వ్యుత్పత్తులు గలవు.

తా. సూర్యరథము పడమటిసముద్రముఁ జేరఁ బోవునప్పు డందు బడబాగ్నిని వహించి యుండెడు నాఁడుగుఱ్ఱపు మోర కన్పడఁగానే దానిని కలయుంతమకముతో నతివేగమున సూర్యాశ్వములు రథము నీడ్చుకొని పోయెనో యనున ట్లంతలో సూర్యుఁ డస్తమించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

వ. ఆసమయంబున. 15

సీ. ఏవిహంగముఁ గన్న నెలుఁగిచ్చుచు సారె
కును సైకతంబులఁ గూడఁ దారుఁ
దారి కన్గొని యది తనజోడు గాకున్న
మెడ యెత్తి కలయంగ మింట నరయు
నరసి కన్నీటితో మరలి తామర యెక్కి
వదన మెండఁగ సరోవారి నద్దు
నద్దిత్రావఁగ నైఁప కట్టిట్టు గన్గొని
ప్రతిబింబ మీాక్షించి భ్రమసి యుఱుకు

తే. నుఱికి యెఱకలు దడియ వేఱొక్కతమ్మి
కరుగు నరిగి రవంబుతోఁ దిరుగు తేంట్లఁ
బొడుచు ముక్కున మఱియును బోవు వెదక
సంజఁ బ్రియుఁ బాసి వగ నొక్కచక్రవాకి. 16

టీ. ఒక్కచక్రవాకి=ఒకయాఁడుజక్కవ, సంజన్=సంధ్యాకాలమున, ప్రియున్=మగజక్కవను, పాసి = ఎడబాసి, వగన్=విచారముతో, సైకతంబులన్=ఇసుకతిన్నెలపై, ఏవిహంగమున్ = ఏపక్షిని, కన్నన్ = చూచినను, ఎలుఁగు ఇచ్చుచున్=కూఁతనొసఁగుచు (అది తన్ను గుఱుతించుటకు), సారెకును=మాటికిని, కూడన్=(దానిని) కలయుటకు, తారున్ = వెన్నాడును, తా నెవతెయో కంఠస్వరంబుతోఁ దెలుపుకొనుచుఁ బ్రియుఁడేమో యని యితరపక్షిని సమీపించును, తారి=అట్లు వెన్నాడి, కన్గొని=చూచి, అది, తనజోడు=తనజంటది, కాకున్నన్=కాకపోఁగా, మెడయెత్తి = (తన జంటపులుఁ గెటు వోవుచున్నదో యెచట వాలునో యని చూచుటకు) మెడ సాచి, కలయంగన్=అంతటను; మింటన్=ఆకసమున, అరయున్=చూచును. అరసి=చూచి, కన్నీటితోన్=కన్నుల నీరు రాఁగా, (ప్రియుఁడు కనిపింపఁడాయెనే యని కన్నీరు గార్చుచు), మరలి=వెనుకకుఁ దిరిగి, తామర = తామరపూవును, ఎక్కి, వదనము=ముఖము, ఎండఁగన్=ఎండిపోవుచుండఁగా, (అఱచి యఱచి నోటి తడి యాఱిపోవఁగా) సరః+వారిన్ = సరస్సునందలి నీటిని, అద్దున్=అనును, అద్ది=అని, త్రావఁగన్=త్రాగుటకు, సైఁపక=చవికాక, అట్టిట్టు=అటునిటు, కన్గొని=చూచి, ప్రతిబింబము = (నీటిలోఁదోఁచు) తన మాఱురూపును, ఈక్షించి=కాంచి, భ్రమసి=భ్రమించి, (తనప్రియుఁడో యని), ఉఱుకున్=దుముకును. ఉఱికి, ఎఱకలు=ఱెక్కలు, తడియన్, వేఱొక్కతమ్మికిన్=మఱొకపద్మమునకు, అరుగున్=పోవును, అరిగి, రవంబుతోన్ = ధ్వనితో, తిరుగు తేంట్లన్=తిరిగెడు తుమ్మెదలను, ముక్కునన్=ముక్కుతో, (తాను జింకతో నున్నపు డుల్లాసముగాఁ జెలఁరేగి కూయుచున్నవే యని)

పొడుచుక్=పొడుచును, మఱియుంకు=మరల, వెదకక్=(ప్రియుని) వెదకు టకు, పోవుక్=(వేఱొకదిక్కునకు) పోవుచు.

చక్రవాకమును జెప్పక చక్రవాకిని జెప్పుట వరూథిని యవస్థ సూచించుట. చక్రవాకములకు వియోగమునఁ గన్నీరు గారు ననుటకు

సీ. "చక్రవాకములలోచనయుగ్మకముల నె
ట్లుబ్బెనో విరహబాష్పోదకములు."

(శృం. నై. ఆ-౭.)

తా. సాయంకాలమున జతఁబాసి యొక యాఁడుజక్కవ తన ప్రియునిఁ గానఁజాలక యిసుకతిన్నెలపై నేపక్షిని జూచినను గూఁత యం దిచ్చుచుఁ దనప్రియుఁడే యనుకొని కదియ వెనుదవులును. అట్లు వెను దవిలి చూచి యది తన జోడు కాఁకపోఁగాఁ దాను జూచినది యాకస మున కెగరెనేమో యని మెడ పైకెత్తి మింట నంతటను జూచును. చూచి యట కానక కన్నుల నీరు గ్రుక్కుకొనుచుఁ దిరిగివచ్చి కొలనిలోఁ దామరపూవెక్కి నోరఁ దడి యారుటచే నీట నోరద్దును. అద్ది త్రావ రుచిం పక యిటు నటుఁ జూచుచు నీటిలోఁ దనప్రతిబింబ మగపడఁగాఁ బ్రియుఁ డని భ్రమసి దుముకును. అంత ఱెక్కలు దడియఁగా వేఱొక్క తామరపూవుఁ జేరును. చేరి యక్కడ ఝుంకారము సేయుచుఁ దిరుగు తుమ్మెదలఁ జూచి సైఁపరాక ముక్కునఁ బొడుచును. అంత మఱియుం వెదకఁ బోవును. (జక్కవలకు రేల కనులు కానరావు. కావున నవి ప్రొద్దు గ్రుంకినచోఁ గలసికొనలేక విరహవేదన పడుట ప్రసిద్ధము. పక్షికే యింత విరహవేదన కల్గునప్పుడు వరూథినివంటివాని కెంత కల్గునో యనునది దీనిచే నెఱుఁగఁదగినది.) స్వభావోక్తి భ్రాంతిమంతము లలంకారములు.

సీ. రవిబింబపతనదీర్ణపయోధిగర్భని
ర్గతశేషఫణిఫణారత్నరుచియొ

దివసావసానసందీప్తాస్తగిరిశిఖా
జ్యోతిర్లతాప్రతానాతపంబొ
తపనధూర్దండనిర్దళితదిక్తటదృశ్య
కమలజాండకటాహకనకఘృణియొ
చండీశతాండవోత్సవసంభృతకుపా
హస్తాగ్రదీపగభస్తిచయమొ

తే. ద్రాగ్విదాహచ్ఛిదావినిద్రాణమదవ
దంజనాలానమూలశయ్యావిధాన
వారుణాధోరణాకల్పితోరుశోణ
మృత్తికారాశియో యన మెఱసె సంధ్య. 17

టీ. సంధ్య=సంజ కెంపు, రవి...రుచియొ-రవిబింబ = సూర్యబింబము యొక్క, పతన = పడుటచే, దీర్ణ = నెఱివిచ్చిన, పయోధి = సముద్రము యొక్క, గర్భ = లోపలిభాగమునుండి, నిర్గత = బయలువెడలిన, శేష ఫణి=(నాగలోకమందుండు) ఆదిశేషునియొక్క, ఫణా = పడగలయందలి, రత్న=మణులయొక్క, రుచియొ = కాంతియొ, దివసా...తపంబొ-దివసావసాన = సాయంకాలమున, సందీప్త = ప్రజ్వలించు, అస్తగిరి = అస్తాద్రి యొక్క, శిఖా = శిఖరములందలి, జ్యోతిర్లతా = మెఱుఁగుఁదీఁగెల, ప్రతాన=సమూహముయొక్క, ఆతపంబొ = వెలుఁగో, జ్యోతిర్లతయన తీఁగెల వలె వెలుఁగుచుండు జ్యోతు లని కొందఱు చెప్పుదురుగాని యంత సరసముగాదు. అడవులందుఁ గొండలందు జ్యోతిర్లతలు చీఁకటిరాత్రులయందుఁ బ్రకాశించును. దృష్టాం—శ్లో. "వనేచరాణాం వనితాసఖానాం దరీగృహోత్సంగ నిషక్తభాసః, భవంతి యత్రౌషధయో రజన్యామతైలపూరాస్సురతప్రదీపాః." కుమారసంభవము. తపన...ఘృణియొ-తపన = సూర్యునియొక్క, ధూర్దండ = రథపునొగచే, నిర్దళిత = పగులఁగొట్టఁబడిన, దిక్తట = దిక్ప్రదేశములందు,

దృశ్య=తోఁచునట్టి, కమలజాండ = బ్రహ్మాండ మను, కటాహ=గంగాళము యొక్క, కనకఘృణియొ = బంగారుకాంతియో, చండీశ...చయమొ - చండీశ=శివునియొక్క, తాండవోత్సవ = నాట్యోత్సవమందు, సంభృత = పట్టుకోఁబడిన, క్షపా=రాత్రియను స్త్రీయొక్క, హస్తాగ్ర = చేతికొన నున్న, దీప=దివటీయొక్క, గభస్తి=కాంతులయొక్క, చయమొ = సమూహమో, ద్రాక్...రాశియో-ద్రాక్ = త్వరగా, విదాహ=అతిదాహమును, ఛిదా=పోఁ గొట్టుటయందు, వినిద్రాణ = మేలుఁకువతో నున్న, మదవత్ = మదముగల, అంజన = అంజన మనెడు పడమటిదెసయేనుఁగుయొక్క, ఆలాన = కట్టుఁ గొయ్యయొక్క, మూల=మొదట, శయ్యావిధాన=పడక నేర్పఱుచుకొనుటకు, వారుణ=వరుణునిసంబంధి యగు, ఆధోరణ=మావటివానిచే, అకల్పిత=కల్పింపఁ బడిన, ఉరు=పెద్ద, శోణమృత్తికా = ఎఱ్ఱమట్టియొక్క, రాశియో=ప్రోవో, అనక్=అనునటుల, మెఱసెక్ = ప్రకాశించెను.

(మదమెక్కువయైన యేనుంగులకు దప్పిక యతిశయించును. ఆదప్పిక యెఱ్ఱమట్టిపైఁ బరున్నచో మాను ను గాన నట్టియేనుంగుల శయనస్థలమున నెఱ్ఱ మన్ను వోయవలె నని గజశాస్త్రమునందుఁ గలదు.)

తా. సూర్యుఁడు పడునెడఁ బాయ విచ్చిన పడమటిసముద్రమునుండి మీఁదికి కానిపించిన శేషునిపడగలమీఁది రత్నముల కాంతియో? (శేషుఁడు వేయిపడగలు గలవాఁడు గావునను సూర్యుఁడు సహస్రకిరణుఁడు గావునను కిరణకాంతులు రత్నకాంతులో యన నుండె ననుట యత్యంతసముచితము.) అస్తాద్రిశిఖరములందు సూర్యుఁ డస్తమింపఁగానే ప్రజ్వలించు మెఱుఁగుడుఁ దీఁగెలవెల్తురో? సూర్యునిరథపునొగ తాకి దిక్ప్రదేశము బ్రద్దలయి లోనికి ప్రసరించిన బ్రహ్మాండ మను బంగారుగంగాళముయొక్క కాంతియో? శివుఁడు తాండవమాడుతఱి రాత్రి యనుస్త్రీ తాల్చిన దివ్వటీవెలుఁగో? పశ్చిమ దిగ్గజమునకు మద మెక్కి విదాహము కలుగఁగా దానిని దగ్గించుటకై వరు ణునిసంబంధి యగుమావటివాఁ డాదిగ్గజపుఁగట్టుఁగంబముదగ్గఱఁ బఱచిన

ఎఱ్ఱమట్టిప్రోవో యనునట్లు సాయంసంధ్యారాగము ప్రకాశించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. బహుళజలప్లవమాన
ద్రుహిణాండము చెమ్మ యుఱికి రూక్షార్కవిభా
రహితతఁ గాటుకపట్టెను
రహి చెడి యన నంధతమసరాసులు బెరసెన్. 13

టీ. బహుళ...డము-బహుళ = విస్తారమయిన, జల=నీటియందు, ప్లవమాన= తేలుచున్న, ద్రుహిణాండము= బ్రహ్మాండము, చెమ్మ యుఱికి = చెమ్మదిగి, రూక్షా...రహితతన్-రూక్ష = తీక్ష్ణమైన, అర్కవిభా = సూర్యకాంతియొక్క, రహితతన్ = లేకపోవుటచే, రహి చెడి=సొగసుదక్కి, కాటుకపట్టెన్ = బుఁగులుకొని నల్లని బూజుపట్టెను. అనన్=అనునటుల, అంధతమసరాసులు=కటికి చీఁకటిప్రోవులు, బెరసెన్=వ్యాపించెను.

తా. అధికమైన యావరణజలమునఁ దేలియాడు బ్రహ్మాండము చెమ్మగిల్లి తీక్ష్ణమైనయెండ తాఁకమిచే బుగులుకొని నల్లనిబూజు పట్టెనో యనునట్లు కటికిచీఁకట్లు క్రమ్మెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. మృగనాభిపంకంబు మెయినిండ నలఁదిన
మాయాకిరాతుమైచాయఁ దెగడి
నవపింఛమయభూష లవధరించి నటించు
పంకజాక్షునిచెల్వు సుంక మడిగి
కాదంబనికురుంబకలిత యై ప్రవహించు
కాళిందిగర్వంబుఁ గాకు సేసి
తాపింఛవిటపికాంతారసంవృత మైన
యంజనాచలరేఖ నవఘళించి

తే. కవిసె మఱియును గాకోలకాలకంఠ
కంఠకలకంఠకరిఘటాఖంజరీట
ఘనఘనాఘనసంకాశగాఢకాంతిఁ
గటికచీఁకటి రోదసీగహ్వరమున. 19

టీ. కటికచీఁకటి=గాఢాంధకారము, (ఇది కర్తృపదము) మృగనాభి పంకంబు=కస్తూరీరసమును, మెయినిండఁగ = శరీరమంతటను, అలఁదిన... చాయఁగ - అలఁదిన = పూసిన, మాయాకిరాతు = కపటపుబోయనియొక్క (శివునియొక్క), (పా. కిరాతి=బోయెత, కాళి) మైచాయఁగ = శరీర కాంతిని, తెగడి=తిరస్కరించి, నవ...భూషలు-నవ = క్రొత్తవైన, పింఛ మయ=నెమలిపురితోఁజేయఁబడిన, భూషలు=అలంకారములు, అవధరించి = తాల్చి, నటించు...చెల్వు-నటించు=నాట్యము చేయు, పంకజాక్షుని=కృష్ణుని యొక్క, చెల్వు=అందమును, సుంకము అడిగి = పన్ను అడిగి (తన్నుంబోలి యుండుటచేఁ దనకు పన్ను తెమ్మని), కాదంబ...కలిత-కాదంబ నికురుంబ = నల్లనిహంసలసమూహముతో, నల్లనిముక్కు తెల్లనికాళ్లు గలహంసలను కాదంబము లందురు. కలిత ఐ=కూడినదై, ప్రవహించు, కాళింది=యమున యొక్క, గర్వంబుఁగ, కాకుచేసి = వ్యర్థముచేసి, తాపింఛ...సంవృతము - తాపింఛవిటపి=చీఁకటిమ్రాఁకులయొక్క, కాంతార=అడవులచే, సంవృతము= ఆవరింపఁబడినది, ఐన, అంజనాచల రేఖఁగ = కాటుకకొండయొక్క రీతిని, అవఘళించి=మించి, మఱియును, కాకోల...కాంతిఁగ - కాకోల = మాల కాకులతోను, కాలకంఠకంఠ=నెమిళ్ల మెడలతోను, కలకంఠ=కోకిలలతోను, కరిఘటా=ఏనుఁగుమందతోను, ఖంజరీట = కాటుకపిట్టలతోను, ఘనఘనా ఘన=వర్షించు కాఱుమబ్బులతోను, సంకాశ=పోలెడు, గాఢకాంతిఁగ = దట్ట మయినప్రకాశముతో, రోదసీగహ్వరమునఁగ = భూమ్యాకాశముల నడిమి ప దేశమున, కవిసెఁగ=క్రమ్ముకొనెను.

ఇందు నలుపున కతిశయత్వము గల్పించుటకై సహజముగా నల్లని వస్తువులకుఁగల యాయానీలవిశేషములను జెప్పెను. కిరాతుఁడు, కృష్ణుఁడు, కాళింది, అంజనాచలము. ఇవి స్వయముగా నల్లనివి. వీనికిఁగల కస్తూరిపూఁత నెమిలియీఁకలు, నల్లనిహంసలు, చీఁకటిచెట్టులతోడి సంబంధము నలుపునకుఁ గల యతిశయత్వము దెలుపును. కారుచీఁకటులు గవిసె నని భావము.

తా. మాయాకిరాతుఁ డగు మేనెల్లఁ గస్తూరి యలఁదికొన్న శివుఁడు, నెమిలిపించెము నలంకరించుకొన్న కృష్ణుఁడు, నల్లహంసములు గల్గిన యమున, చీఁకటిచెట్లతోఁపులు గలకాటుకకొండ, మాలకాకి, నెమిలిగొంతు, కోకిల, ఏన్గుమంద, కాటుకపిట్ట, కాఱుమబ్బు—వీనియొక్క కాఱునలుపును మించిన నలుపుతోఁ గటికిచీఁకటి జగమెల్లఁ గ్రమ్ముకొనెను. నిదర్శనాలంకారము.

క. అంతటఁ బ్రాచి నిశాపతి
యంతికగతుఁ డౌట విని ముఖాలంబితమః
కుంతలములు దీర్పఁగఁ గొను
దంతపుదువ్వెన యనంగ ధవళిమ దోఁచెన్. 20

టీ. అంతటన్ = ఈవిధముగాఁ జీఁకటియావరింపఁగా, ప్రాచి = తూర్పుదెస యనుస్త్రీ, నిశాపతి = (రాతిరికిఁ బెన్మిటి యగు) చంద్రుఁడు, అంతికగతుఁడు = దగ్గఱకువచ్చినవాఁడు, ఔటన్ = అగుటను, విని = ఆలకించి, ముఖా...కుంతలములు - ముఖ = ముందఱిభాగమనుముఖమునందు, ఆలంబి = వ్రేలాడు, తమఃకుంతలములు = చీఁకటియను వెండ్రుకలు, తీర్పఁగన్ = చక్కదిద్దుటకు, కైకొను = తీసికొను, దంతపుదువ్వెన = ఏనుఁగుదంతముతోఁ జేసినదువ్వెనయేమో, అనంగన్ = అనునటుల, ధవళిమ = తెలుపు, తోఁచెన్ = కానవయ్యెను. చంద్రోదయమునకు ముందుఁ దెలుపురంగుతో మిన్ను గానవచ్చె నని భావము.

తా. ఆపైఁ దూర్పుదెసస్త్రీ చంద్రుఁడు చేరువకు వచ్చుచున్నాఁ

డని విని మోమున వ్రాలియున్న చీఁకట్లనువెంద్రుకలను జక్కఁజేసికొనుటకై త్తికొన్న దంతపుదువ్వెనయో యనునట్లు తూర్పునఁ దెలుపు చూపట్టెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకము.

చ. మరున కొసంగఁ గాలము తమశ్ఛట గాటుక గా నవోదయ
స్ఫురదరుణప్రభాపథికశోణితసిక్తసితోడుభక్తముల్
హరిహయదిఙ్నభస్థ్సలమునన్ బలిచల్లి వటాంకముల్ వసూ
త్కరభరితంబునై వెలుఁగఁ గాంచి సుధానిధి నెత్తె నత్తఱిన్.

టీ. అత్తఱిన్ = ఆసమయమున, కాలః = కాల మను పురుషుఁడు, మరునకున్ = మన్మథునకు, ఒసంగన్ = ఇచ్చుటకు, తమః ఛట = చీఁకటిరాశి, గాటుక = (నిధులనుగుర్తించుటకు సాధన మగు) అంజనము, గాన్ = కాఁగా, నవో...భక్తముల్ - నవోదయ = క్రొత్తగానుదయించు కాలమునందుఁ బొడమి, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, అరుణప్రభా = ఎఱ్ఱనికాంతియను, పథిక = వియోగులయొక్క, శోణిత = రక్తముచే, సిక్త = తడుపఁబడిన, సిత = తెల్లని, ఉడు = నక్షత్రము లనెడు, భక్తముల్ = అన్నమును. (నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడిన యెఱ్ఱనియన్నమును) హరి...స్థలమునన్ - హరిహయదిక్ = తూరుపుదెస యందలి, నభస్థ్సలమునన్ = ఆకాశమున, బలి = భూతబలిని, చల్లి, వటాంకముల్ = మఱ్ఱిచెట్టుగుర్తుగలదియును, వసూత్కరభరితంబును = కిరణసమూహ మను ధనసమూహముతో నిండినదియును, ఐ, వెలుఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా, గాంచి, సుధానిధిన్ = అమృతమునకు నిధి యగు చంద్రుని—చంద్రుఁడనెడునిధిని, ఎత్తెన్ = పైకిఁ దీసెను. చంద్రునిలోని కళంకమును మఱ్ఱిగా వర్ణించుటయుఁ గలదు. సీ. "అమృతాంశుమండలం బాలవాలముగాఁగ మొలచె నొక్కటి జగన్మోహనముగ, మఱ్ఱిమాత్రంబ." జైమినీభారతము. ఆశ్వా. ౧.

తా. లోకమున నిధుల నెత్తువారు నిధిసాధకమగుకాటుకను కన్నులకుఁ బెట్టుకొని చూచి యానిధులఁ గాచియుండిన పిశాచాదులవలనిబాధ తొలఁగు

టకై నెత్తుటికూడును దూర్పుదిక్కున బలివైచి దానికిఁ జెట్టునో పుట్టనో గుఱుతుంచుకొని త్రవ్వి యెత్తుదురు. ఆవిధముననే ప్రకృతము కాలపురుషుఁడు చీఁకటి యనుకాటుకను బెట్టుకొని చూచి చంద్రునియుదయమునఁ దూర్పునఁ దోతెంచురక్తిమ యనురక్తము కలిపి నక్షత్రము లనునన్నమును దూర్పుదిక్కున భూతబలిగాఁ జల్లి మఱ్ఱి గుఱుతుగల (చంద్రునిలోనికళంకమును మఱ్ఱిచెట్టుగా వర్ణించుట కలదు.) చంద్రుఁ డనునిధిని మన్మథున కిచ్చుటకై త్రవ్వి యెత్తెను. రూపకాలంకారము.

మ. జలజాగారపరంపరల్ మఘవదాశాభిత్తిఁ దీండ్రించుచున్
దళమై వెన్నెలచిప్పు లంటిన మిళద్బాహ్యచ్ఛదశ్యామికా
చ్ఛలనంగంది ముడుంగుచో సిమసిమచ్ఛబ్దంబుతోఁ బుట్టున
గ్గలపుంగ్రొంబొగలో యనంగ వెడలెన్గర్భస్వనద్భృంగముల్.

టీ. జలజాగారపరంపరల్ - జలజ=పద్మములను, అగార=ఇండ్లయొక్క, పరంపరల్ = వరుసలు, మఘవత్, ఆశా భిత్తిన్ = తూర్పుదిక్కనెడు గోడనుండి, తీండ్రించుచున్ = ప్రజ్వలించుచు, వెన్నెలచిప్పలు = వెన్నెల యనునిప్పలు, దళమై=మొదలై, అంటినన్=తాఁకఁగా, మిళ...చ్ఛలనన్ - మిళత్=కలసికొను, బాహ్యచ్ఛద = పైఱేకులయొక్క, శ్యామికా = నలుపను, ఛలవన్ = మిషచే, కంది=కమలి, ముడుంగుచోన్ = ముడుఁగుకొను నప్పుడు, సిమసిమచ్ఛబ్దంబుతోన్=సిమసిమయనుధ్వనితో, పుట్టు...బొగలో= పుట్టు, అగ్గలపు=అధికమగు, క్రొంబొగలో = క్రొత్తపొగలో, అనంగన్= అనఁగా, గర్భస్వనద్భృంగముల్ = లోపలిభాగమునుండి ధ్వనిచేయుచుతుమ్మెదలు, వెడలెన్=బయలు దేఱెను.

రాత్రులందుఁ దమ్ములు ముకుళించును. అందుచే ముకుళములందు నిర్బంధము గలుగునేమో యని తుమ్మెదలు ముందుగనె వెడలుట సహజము. తుమ్మెదలు నల్లగా నుండుటచే పొగవెడలినటుల బయట వచ్చుచున్న వని

చెప్పఁబడెను. పొగ కృష్ణగణములోనిది. తమ్ములనుండివచ్చు తుమ్మెదలరాకడ పొగవలె నున్నదనుటకు.—

ఉ. "అంబుజినీపురంధ్రి హృదయాధిపుఁ గానక ప్రక్కి యబ్జప
త్త్రంబునఁ దేటియూరుపుపొగల్ వెడలంగను నిద్రవోవఁ గో
కంబది హేళికిం దెలుపఁగాదె ప్రియప్రమదావియోగశో
కంబు గణింపకేఁగె నిజకార్యము లెంతురె మిత్రతత్పరుల్." (వసు ఆ.౪)

తా. చంద్రోదయము కాఁగానే తూర్పుదిక్కనెడు గోడనుండి వెన్నెల యనునగ్నిజ్వాలలు పడి పద్మము లనునిండ్లవరుస ముడుఁగుచున్న పైకప్పుటెకుల నలుపను నెపమునఁ గమిరి త్రుంగుచో సిమసిమ యనుధ్వనితోఁ బైకిరేఁగు తొలిపొగలో యనునట్లు ఝుంకారము చేయుచుతుమ్మెదలాపద్మముల పుట్టలలోనుండి పైకి వెడలెను. చంద్రుఁ డుదయించెను. వెన్నెల నిండారెను. పద్మములు ముడుచుకొనిపోవుచుండ వానిలోనితుమ్మెదలు రొద సేయుచుఁ బైకి వెడలెను. అలం. రూపకము, అపహ్నుతి, ఉత్ప్రేక్ష.

సీ. ప్రిదిలి కైరవదళశ్రేణి నొక్కులు దీరె
శశికాంతపంక్తుల జలము లూరెఁ
గోరి కాంతులతోఁ జకోరికల్ రతిఁ గేరె
వారాశిగర్వంబు మేర మీఱెఁ
ద్రోపడి యిరులు పటాపంచలై పాఱె
దిఙ్ముఖంబుల వింత తెలివి సేరెఁ
జక్రవాకంబు లబ్జకుడుంగములు దూఱెఁ
గామినీకాంతులకలఁక దేఱె

తే. మదనుఁ డమ్ముల నూఱె హిమంబు పేరె
జడిసి విరహిణి వగఁ గూరె జారచోర
దర్పములు జాఱె రవికరతాప మాఱెఁ
జూడఁ జూడంగఁ దారకస్ఫురణ దాఱె.

టీ. కైరవదళశ్రేణి = కలువఱేకులవరుస, ప్రిదిలి = విరఁబాఱి, (పా. శిథిలకైరవదళశ్రేణి, శిథిల = చందముదక్కిన), నొక్కులు దీరెన్ = గొగ్గులు మాసెను. శశికాంతపంక్తులన్ = చంద్రకాంతపురాళ్లవరుసల, జలములు=నీరు, ఊరెన్ = స్రవించెను, కోరి=అభిలషించి, కాంతులతోన్ = ప్రియులతో, చకోరికల్ = వెన్నెలపులుఁగులు, రతిన్ = సురతమున, కేరెన్=చెలరేఁగెను, వారాశిగర్వంబు=సముద్రపుఁబొగరు, మేరమీఱెన్ = హద్దు దాఁటెను. (పోటుపొడిచె ననుట.) త్రోపడి = తొలఁగఁద్రోయఁబడి (వెన్నెలచే), ఇరులు=చీఁకటి, పటాపంచలై = ఎక్కడి దక్కడనే రూపు చెడి, పాఱెన్=పర్వెత్తెను, దిఙ్ముఖంబులన్ = దిక్కుల మొదళ్లందు, వింత తెలివి=క్రొత్తతేట, చేరెన్=ప్రవేశించెను. చక్రవాకంబులు = జక్కవలు, అబ్జకుడుంగములు=తామరపొదలు, తూఱెన్ = చొచ్చెను, కామినీకాంతుల కలఁక=దంపతుల ప్రణయకలహము, తేఱెన్ = తేటదనము చెందెను. మదనుఁడు=మన్మథుఁడు, అమ్ములన్ = బాణములను, నూఱెన్ = పదనుబెట్టెను, హిమంబు=మంచు, పేరెన్ = పేరుకొనెను, విరహిణి = విరహమునొందిన యంగనాజనము, వగన్=విచారమును, కూరెన్ = పొందెను, జారచోరదర్పములు = జారులయొక్కయుఁ జోరులయొక్కయుఁ బొగరులు, జాఱెన్ = తొలంగెను, రవికరతాపము = సూర్యకిరణముల వేఁడిమి, ఆఱెన్ = చల్లాఱెను, చూడన్ చూడన్ కన్ = అంతటంతట, తారకస్ఫురణ = నక్షత్రములవెలుఁగు, తాఱెన్ = మాసెను. (కోరి కాంతలతోఁ జకోరముల్ అని పా.) అన్నియుం బహువచనాంతములుగాఁ జెప్పి విరహిణి యను నేకవచనాంతపదముఁ జెప్పుటచే వరూథిని వెన్నెలకు వెఱచి శ్రమల నొందె ననునర్థ మూహింప నగును. కామినీకాంతులు. చెలువలు కామించిన వారు. పురుషులు వారికి మనోహరముగా నుండువారు. వెన్నెల గాయుటచే వలపు చెలరేఁగఁ బ్రణయకోపము తగ్గె నని భావము.

తా. చంద్రోదయముకాఁగానే కలువలు వికసించెను. చంద్రకాంతిశిలలు కరఁగెను. చకోరపక్షులు సంభోగసుఖము ననుభవించెను. సముద్రముప్పొంగెను. చీఁకట్లు తొలఁగెను. దిక్కులన్నియుఁ దెల్లఁగాఁ గనఁబడెను. చక్రవాకపక్షులు తామరలేఁగజొంపములలో ముడుఁగుకొనెను. స్త్రీపురుషులు ప్రణయకలహములు మాని క్రీడించిరి. మన్మథుఁడు విరహులను వేధింపసాగెను. మంచు పోవ్బెను. విరహిణీస్త్రీలు చంద్రునిచే విరహవేదన పెరుగఁగా విచారపడసాగిరి. జారచోరులసంచారము నిలిచిపోయెను. పగటివేళఁ గాసిన యెండవలని వేండ్ర మంతయు వెన్నెలచే నుపశమిల్లెను. నక్షత్రములు క్రమక్రమముగా మఱఁగిపోయెను. (ఇందు విరహిణి యను పదము ఏకవచనాంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడుటచే పర్యాప్తిని చంద్రప్రకాశమునకు వెఱచి దుఃఖమునొందె ననునర్థ మూహింపఁ దగియున్నది.)
అలం. స్వభావోక్తి.

మ. స్ఫుటసౌగంధికరాగరక్తరుచి మైఁ బూనెన్ జపాసన్నిధి
స్ఫటికంబట్లుదయాద్రిగైరికశిరస్థానస్థితిన్ జంద్రుఁ డ
చ్చోటు వాయన్ శుచి యయ్యెనోఁ బ్రకృతి నచ్చోఁ డైనసన్మార్గియె
న్నఁటికిం గూటమిపంకనచ్చువికృతిన్ మగ్నుండు గా నేర్చునే.

టీ. చంద్రుఁడు, ఉదయా...స్థితిన్ - ఉదయాద్రి = ఉదయపర్వతముయొక్క, గైరిక = మనశ్శిలాదిగైరిక ధాతువులతోఁ గూడిన, శిరస్థానస్థితిన్ = శిఖరప్రదేశమందుండుటచేత, జపాసన్నిధిస్ఫటికంబట్లు - జపా = దాసానిపువ్వుయొక్క, సన్నిధి = సమీపమునందున్న, స్ఫటికంబట్లు=పటికపుఱాతివలె, స్ఫుట...రుచిన్-స్ఫుట=విచ్చిన, సౌగంధిక = ఎఱ్ఱగల్వయొక్క, రాగ = ఎఱుపువంటి, రక్త=ఎఱ్ఱని, రుచిన్ = కాంతిని, మైన్=శరీరమున, పూనెన్=ధరించెను. అచ్చోటు=ఆప్రదేశము, వాయన్=విడువఁగా, శుచి= పరిశుద్ధుఁడు, (తెల్లనివాఁడు), అయ్యెన్, ఔన్ = అగును. ఇదియుక్తమే

ప్రకృతిన్ =స్వభావముచే, అచ్ఛుండు = నిర్మలుఁడు (తెల్లనివాఁడు), ఐన సన్మార్గి = అగునట్టి మంచి నడవడికలవాఁడు (నక్షత్రమార్గముకలవాఁడు), ఎన్నఁటికిన్ =ఎప్పటికైనను, కూటమివంకన్ = సహవాసమువలన, వచ్చు వికృతిన్ =వచ్చెడువికారమున, మగ్నుండు = మున్గినవాఁడు, కానేర్చునే? కాజాలఁ డనుట.

ఉదయించుతఱిఁ జంద్రుఁడు ఎఱ్ఱగా నుండి యావల ధవళకాంతితో నలరు ననుట యిందుఁ జెప్పఁబడెను. చంద్రుఁడు సహజస్వచ్ఛుఁడు. స్వచ్ఛ మగు స్ఫటికముదగ్గర దాసానిపువ్వు నుంచిన స్ఫటిక మెఱ్ఱగా నుండును. ఉద యాచలము గైరికాదిధాతువులచే నెఱ్ఱగ నుండునది. దానిచెంత నుంటచేతనే చంద్రుఁ డెఱ్ఱగా నుండెను. ఉదయచంద్రుఁ డెఱ్ఱగా నుండు ననుటకు.—

తే. "లలితకాశ్మీరభవసమాలంభకర్మ
పాటలంబైన నీముఖాబ్జంబుతోడ
నొరయుఁ గాన భవత్కేళియోగ్యమైన
పొదుపుగుబ్బలిఁ బొడతెంచు పూర్ణవిధుఁడు."(శృంగారనైషధముఆ.౫)

తే. "ప్రాచి తెలిచాయ యనుమంచు ప్రబలభాస్వ
దంశుకవిహీనగానఁ దా నందుకొర్వఁ
జాల కూన్చిన నవకేలిచక్ర మనఁగ
నపుడు తొలికెంపుతో సారసారి పొల్చె." (చంద్రికాపరిణయము. ౪.)

తా. చంద్రుఁ డుదయించుచోఁ దూర్పుఁగొండశిఖరమునందలిధాతు రాగము సోఁకుటచే జపాకుసుమముదగ్గఱ నున్నస్ఫటికమువలె నెఱ్ఱగాఁ బొడకట్టెను. అవ్వల నటనుండి తొలఁగి పైకి రాఁగా స్వచ్ఛరూపుఁ డయ్యెను. స్వభావముచే నిర్మలుఁ డైనవాఁడు సహవాసదోషముచే నొకవికారము తనకు వాటిల్లినను వెంటనే తప్పించుకొనును గాని యందే మునిఁగియుండఁడు గదా! అలం. అర్థాంతరన్యాసోపమలు.

శా. ఆరూఢస్థితిఁ జంద్రికాధవళితాజాండంబులోఁ జంద్రుఁడో
ప్పారెన్ గాలభిషగ్వరుం డవిరతం బై కాముకశ్రేణికిన్
మారోత్సాహము నిల్పఁ బాదరసమున్ బంధించి గ్రాసార్థమై
క్షీరస్థాలికఁ బెట్టినట్టిగుటికా సిద్ధౌషధంబో యనన్. 25

టీ. చంద్రుఁడు, ఆరూఢస్థితిన్ = ఆకసమున కెక్కియున్న యునికి యందు, చంద్రి...డంబులోన్-చంద్రికా=వెన్నెలచే, ధవళిత = తెల్లఁగాఁ జేయఁబడిన, అజాండంబులోన్ = బ్రహ్మాండమున, కాలభిషగ్వరుండు=కాల మను వైద్యవర్యుఁడు, కాముకశ్రేణికిన్ = కాముకుల సమూహమునకు, మారోత్సాహము=మన్మథోత్సాహము, అవిరతంబై=ఎడతెగనిదై, నిల్పన్ = నిల్పుటకు, పాదరసమున్=పాదరస మను రసద్రవ్యమును, బంధించి=వస్త్వాంతరప్రయోగమున గడ్డకట్టునట్టుచేసి, (పా. మర్దించి = మూలికలతోఁజేర్చి గడ్డకట్టునటుల నూరి) గ్రాసార్థమై=మ్రింగుటకై, క్షీరస్థాలికన్=పాలకుండలో, పెట్టినట్టి. గుటికా సిద్ధౌషధంబో - గుటికా = గుళికయగునట్లు, సిద్ధ=సిద్ధులచేత సాధింపఁబడిన, ఔషధంబో = మందేమో, అనన్ = అనునట్లు, ఒప్పారెన్=ఒప్పెను.

చంద్రికాధవళితాజాండము క్షీరస్థాలికగను, జంద్రుఁడు పాదరసగుళికగను, రూపింపఁబడెను. రసగుళికవలనఁ బుంస్త్వ మతిశయించును గానఁ జంద్రికాప్రసాదముచేఁ బ్రపంచము ధవళముగా నుండఁ గాముకులు యథేచ్ఛముగాఁ గ్రీడించిరని భావము.

గుండ్రముగా నుండువాని గుటికగా వర్ణించుట గలదు.

సీ. "హరిహరబ్రహ్మ మహానుభావంబు లొక్కటిగాఁ గరంగిన గుటిక యనఁగ
భానుబింబంబు పూర్వాద్రిపై వెలింగెన్." (భారతము. విరాట.)

"...చిగురువిందుల నీలిగమూళికిన్ హాలా,
హాలగుళికాభదుర్మదఘునా
ళికి నాళికి లోఁగి యాత్మలోన్" (వసు. ఆ. 3.)

తుమ్మెదలు గుండ్రముగ నుండుఁ గాన విసపుగుండ్లుగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియుచున్నది.

తా. కాల మను వైద్యుఁడు కాముకుల కెడతెగక కామోద్రేకము నిల్చియుండుటకై పాదరసమును మూలికలతోఁ గలిపి గడ్డకట్టునట్టు చేసి మ్రింగుటకై క్షీరపాత్రమున నుంపఁబడిన ఘుటికాసిద్ధులు సాధించిన యావ ధమో యనునట్టు వెన్నెల నిండారి యున్న బ్రహ్మాండమునఁ జంద్రుఁడు చెలఁగుచుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, రూపకములు.

తే. రాజు తేజస్వియై గ్రహరాజుమీఁద
నలిగి దాడిగ వెంటాడ నిలువ కతఁడు
బెగడుపడి పాఱుచోఁ జెఱఁ దగిలినట్టి
ఛాయ యిది యన నీలలాంఛనము మెఱసె. 26

టీ. రాజు=చంద్రుఁడనురాజు, తేజస్వియై=ప్రభగలవాఁడై, గ్రహరాజుమీఁదన్=సూర్యుఁ డను వేఱొకరాజుపై, అలిగి=కోపించి, దాడిగన్=దండయాత్రగా, వెంటాడన్ = వెంబడింపఁగా, అతఁడు = ఆసూర్యుఁ డను రాజు, బెగడుపడి=భయపడి, పాఱుచోన్ = పర్వెత్తునపుడు, చెఱన్=చెఱ సాలకు, తగిలినట్టి = చిక్కినట్టి, ఛాయ = (అతనిభార్యయగు) ఛాయాదేవి, ఇది=ఈ కానఁబడునది, అనన్=అనునట్లు, నీలలాంఛనము = చంద్రునిలోని (నల్లనిగుర్తు) కళంకము, మెఱసెన్ = ప్రకాశించెను.

కళంకము లాంఛనము సమార్థకము లనుటకు శ్లో. "కళంకాంకౌ లాంఛనం చ" అమరము. విరోధి బలవంతుఁడై వెనుదగిలినపుడు ప్రాణభయముచే బిఱికిరాజులు సర్వస్వము వదలి పాఱిపోవుదురు. అపుడు రాజపత్నుల బంధించుటగాఁ గళంక ముత్ప్రేక్షింపఁబడెను.

తా. చంద్రుఁడనురాజు ప్రతాపశాలియై సూర్యుఁ డనుపగరాజుపై దాడివెడలి వెంబడింపఁగా నాతఁడు భయపడి పాఱిపోవుచోఁ జెఱకుఁ జిక్కిన యాతనిభార్య ఛాయాదేవి యనునట్లు చంద్రునిలోని కళంక మొప్పారెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

తే. కలయ జగమునఁ గలయట్టినలుపు లెల్లఁ
దెలుపులుగఁ జేసి నీడలు దెలుపు సేయఁ
గా వశము గామిఁ బొడముదుఃఖమునఁ బోలె
సాంద్రచంద్రిక తుహినబాష్పములు గురిసె. 27

టీ. సాంద్రచంద్రిక = దట్టమైనవెన్నెల, జగమునన్ = లోకమున, కలయన్=అంతటను, కలయట్టినలుపులెల్లన్ = ఉన్న నల్లనివస్తువుల నన్నింటిని, తెలుపులుగన్ = తెల్లనివస్తువులుగా, చేసి = చేసియు, నీడలు=చెట్టులు మొదలగువాని నీడలు, తెలుపు=తెల్లనివిగా, చేయఁగాన్ = చేయుటకు, వశముగామిన్ = శక్యము కాక పోవుటచే, పొడముదుఃఖమునన్ పోలెన్ = పుట్టుదుఃఖముచేతనువలె, తుహినబాష్పములు = మంచుచినుకులను, కురిసెన్ = కురియించెను. వెన్నెలనుండి మంచుగురియు ననుట ప్రసిద్ధము.

సీ. "చంద్రాతపమున నేచందాన గురిసెనో ధారాళ మగుచు నీహారవృష్టి"
(శృంగారనైషధము. ఆ-౭.)

తుహినమన మంచుఅనుటకు—"అవశ్యాయస్తు నీహారస్తుషారస్తుహినం హిమం"
(అమరము.)

తా. వెన్నెల తాను జగమునందలి నల్లని పదార్థములఁ దెల్లఁగాఁ జేసియు నీడలను దెలుపు చేయుటకు శక్యము కాకపోవుటచే జనించిన దుఃఖముచేతనో యన మంచుచినుకులను గురిసెను. అలం-ఉత్ప్రేక్ష.

వ. మఱియు వికసితకైరవంబు లగుసరోవరంబుల నిజధవళధాళధళ్యంబున నాక్రమించి యందు నానందించునరవిందమందిరవుం బుట్టినింటిసొబగు చూపి, చూపఱకు నిందుబింబంబిది గ్రహంబు లివి యనునంతరంబు లేకుండ నేకవర్ణంబు గావించి, సేవించుచకోరకదంబములపుక్కిళ్లకు వెక్కసంబై ముక్కులకు నెక్కి చిక్కంబడి, యొండొండ బొండు

మల్లియలదండడిం దొరఁగుపుప్పొళ్ల నుప్పతిల్లునెత్తావులకు వెకలు లై యాడు మొకరితుమ్మెదలు రొదలు గఁ మెఱుఁగు డుంబురుపులట్లు మిసమిసని మెఱవ సపిమెఱుంగు మొత్తం బుల నుమిసి యుమిసి, యందంద ప్రవహించునిందూపల స్యందంబులకు విందు లగునిందీవరమరందంబులబెండడింబడి బందన గొనువలిమించు క్రొమ్మంచుటౌదు లీఁడియాఁడి వడి సడలి సుడివడుచు నోడ లోముసోమరిగాలియలవోకసోఁ కులం గదలికదల వనం గదలునుపవన కదళీ కేతకీ తాల హింతాల నారికేళపూగావళికోమలపలాశద్రోణికల నునుపు గలవారలయోరల శరధిత్రఁగలమీఁదనుంబోలె గిఱికొని, యెల్లవల్లికలుం బూవక పూచిన ట్టుల్లసిల్ల ఱె ల్లుల్లసిల్లిన చందంబునం దెల్లతెల్లనై, మొల్లమిగ నంతకంతకు దిగం తంబులు దంతంబులు దీరిచినయిడుపులుంబోలెఁ దీండ్రింప రేయెండ దానగుటం జేసి యెండమావులం బుట్టించె ననఁ బట్టు గలపటికంపురాచట్టునేలల నెట్టుకొని, వెండియుం జిట్టి కంబులకుం బెడమొగంబు వెట్టుకొని, పట్టఁబట్టం బోవుప్రాణ భర్తలవెంటం బడి నూపురంబులు మొరయ వేనలులు విరియఁ గ్రమంబున బుట్టునిట్టూర్పుపవనంబు జవంబునఁ బైఁటకొంగెడలింప నందనికౌఁగిటంబొదివి ప్రియంబుచిలుకఁ బలికి ముద్దాడుజవరాండ్రదంతచంద్రికలసాంద్రతం బంతంబు మెఱసి, మంతనంపువేళల మాటతబ్బిబ్బునం బుట్టుపాలయల కలం దలలు వంచి రొద లేనివాలియేడ్పు లేడ్చుప్రియఁ ననునయింప సింపునం జనవు మెఱసి చెక్కుటద్దంబుల నొక్కి మొగం బెగయనెత్తి ముత్తియంపుముంగఱరంగున

డలుకొనుబుడిబుడికన్నీటం బ్రతిఫలించి తుఱంగలించుతన
ం నిగనిగలు గనుంగొని నగెనగె ననుచుం జుంబనం బిడం
ోయి కెంగేల నదరంట వాటువడుకాముకులవెలవెల
ాటుకూటువం గోటికిం బడగలెత్తి, పిండిచల్లినగతిం గాయ
ాయ లజ్జించి బుజ్జవంబునం బొదరిండ్లకుందార్చి కాంతులం
వయునంగనాచులగు నంగనలయంగంబులపస ముంగిటం
డఁ జలితకిసలయాంతరాళంబులం దూఱితూఱి యిరుబు
రియించి పతులప్రార్థనంబులం బుంభావసురతాడంబరంబు
కుఁ దోడుసూపి దూపటిలి యంగరాగంబులు గరంగం
జెమర్చినచంచలాక్షులనిద్దంపుఁదనూలతలం బుట్టి దట్టంబు
గుచిఱుచెమటబొట్టులం బొడకట్టి తెలుపారు మలయ
ంపుఁజిటులుగందంబులయందంబు లొసంగి, సంజకడం
ారు నొడివినసంకేతంబుల నుండక తెరువుగట్టి పొరువుఁ
కవులనీడల నడంగి నవ్వటాలకు వెనుకపాటునం గదిసి
ముసుంగు లెడలింప బెగడి కళవళంపుఁజూపుల వల్లభులం
జూచి యల్లన నగునభిసారికలవెడందకన్నులచెన్ను నన్ను
ొని, పొదలుమదనోన్మాదంబునకుం బ్రోదిగా మోదంబునం
ాదంబరి గ్రోలించి విటకదంబంబునకు నొసంగునంబు
మహాముఖుల యొప్పులకుప్ప లగు నిప్పపూమొగ్గలం బోని
బుగ్గలం దగ్గలిక సూపుకమ్మపంజులవజ్రపుంజకచకల నకనకలు
ేడుకొని, కలికితనంబులం గలసి మెలసి రతాంతంబునం
బరిశ్రాంతి యడంగ నంగణంబుల నిలిచి యొండొరులకురులు
మవ్వాచు విహరించుసమయంబునం బల్లవులు కేళి కల్లప్పు
డన్నతమమాటలు దలఁపించిన నుదరిపడి మందస్మితంబు లంకు

రించుహుంకృతుల జంకించి కంకణంబులరత్నంపుఁదళుకులు సెదర నుంకించి వైచుచేమంతిపూబంతులం బుటపుటనై, మిటమిటం గాయుదట్టంపుఁబండువెన్నెలమెండున బెండువడి డెందంబు గంది తాలిమి చిందువంద్రై కెందలిరుపాన్పునం దనువాొందక లేచి కూర్చుండి కన్నీరు గోట మీటుచు బోటితో వరూథిని యిట్లనియె. 29

టీ. మఱియుఁన్, వికసితకైరవంబులు = విచ్చినకలువలుగలవి, అగు సరోవరంబులన్=అయినట్టి మేఁటికొలఁకులందు, నిజధవళధాళధళ్యంబునన్ = తనతెలుపుయొక్క ధళధళయనుకాంతిచే, ఆక్రమించి=ఆవరించి, అందున్= ఆకొలనియందు, ఆనందించు నరవిందమందిరకున్ = సంతోషించులక్ష్మికి, పుట్టి నింటిసొబగు = పాలసముద్రముయొక్క సొగసును, చూపి=చూపించి (సరో వరములు వెన్నెలచేఁ దెల్లనై పాలసముద్రమువలె లక్ష్మికిఁ దోఁచునటులఁజే యనుట) పా. పోలికచూపి. అలంకారము. ఉపమ. చూపఱకున్=చూచు వారికి, ఇది, ఇందుబింబంబు = చంద్రబింబము, ఇవి, గ్రహంబులు=అంగా రాది గ్రహములు, ఇట నక్షత్రములుకూడ గ్రాహ్యములు. అనునంతరంబు అనుభేదము, లేకుండన్=లేకుండనుండునటుల, ఏకవర్ణంబు=ఒకటే (తెలుపు రంగు, కావించి, అలం-మీలనము. సేవించు...పుక్కిళ్లకున్ - సేవించు (వెన్నెలను) అనుభవించు, చకోరకదంబంబుల = వెన్నెలపులుఁగుల మొ ములయొక్క, పుక్కిళ్లకున్ = బుగ్గలలోపలిభాగములకు - నోళ్లకు, వెక్క సంబై=ఎక్కువై, ముక్కులకున్=ముక్కులలోనికి, ఎక్కి=ఎగదట్టి, అలం అతిశయోక్తి. వెన్నెలలను జకోరములు తృప్తి దీర నారగించు ననుటకు.—

సీ. "విరహుమైసోఁకి వేఁడియావెన్నెల పచ్చివెన్నెల నులివెచ్చఁజేసి
కలువపుప్పొళ్లచేఁ గసటైనవెన్నెలఁగలిపెవెన్నెలలోన వడియఁదేర్చి

చంద్రకాంతపునీటఁ జాలైనవెన్నెల మదురువెన్నెల జుట్టుబదను జేసి
సతులమైపూఁత పిసాళించు వెన్నెలఁ దనుపు వెన్నెల రసాయనముగూర్చి
తే. చిగురువిలుకానిజాతరఁ జేయఁబూని,కోలముసాములనందఱఁ గూడఁ జెట్టి
వంతుగలయంగబువ్వంపుబంతినిందు, పెట్టి రెలమిచకోరంపుఁజేరటాండ్రు."
(పారిజాతాపహరణము.)

చిక్కంబడి = చిక్కనై, అలంకారము:— ఉత్ప్రేక్ష. (వెన్నెలపులుఁగుల పుక్కిళ్లు నిండి యెక్కువై ముక్కున వచ్చె ననుట.) ఒండొండ=ఒక్కొక్కటొక్కటిగా, బొండుమల్లియలన్ = బొండుమల్లెలనుండి, దండడిన్ = తఱుచుగా, తొరఁగుపుప్పొళ్లన్ = రాలుపుష్పపరాగముచే, ఉప్పతిల్లునెత్తావులకున్ = పుట్టునిండుసువాసనలకు, వెకలులై = ఆశపడునవై, ఆడు మొకరి తుమ్మెదలు= (మీఁదఁ) దిరుగునట్టి ఝుంకరించు తుమ్మెదలు, రొదలుగల మెఱుఁగుడుంబురుపులట్లు=ధ్వనులుగల మిడుఁగుఱుఁబుర్వులవలె, మిసమిసనిమెఱవన్ = మిసమిసలాడుచుఁ బ్రకాశింపఁగా, ససిమెఱుంగు మొత్తంబులన్=సిద్ధయిన వెలుఁగు ప్రోవులను, ఉమిసి యుఁమిసి=వెళ్లఁగ్రక్కి క్రక్కి, (బొండుమల్లెపూల పరిమళమునకై ఝుంకరించుచుఁ దిరుగాడు తుమ్మెదలు వెన్నెలమైఁబడఁగా మిసమిసలాడుచు మిడుఁగుఱుఁబుర్వులవలెఁ బ్రకాశించె ననుట) అలం-ఉత్ప్రేక్ష. అందంద = అటనట, ప్రవహించు...స్యందంబులకున్ - ప్రవహించు = పాఱుచున్న, ఇందూపల=చంద్రకాంతపుఱాళ్లయొక్క, స్యందంబులకున్=నీటి ఊటలకు, విందులు=చుట్టాలు, అగు...బెందడిన్-అగు, ఇందీవర=నల్లగల్వల, మరందంబుల = తేనెలయొక్క, బెందడిన్=అొచ్చునందు, పడి, బందనగొను...టొదులు - బందనగొను = జిగటగొను, వలిమించు = చలిమీఱిన, క్రొమ్మంచు టొదులు = క్రొత్తమంచునీటి కాల్వలు, ఈఁదియీఁది, పడి, సడలి=తగ్గి, సుడివడుచున్=సుడివడుచు, ఒడలు=దేహమును, ఓము...సోఁకులన్-ఓము=కాపాడు, సోమరిగాలి = మందానిలముయొక్క, అలవోకసోఁకులన్=విలాసపుఁదాఁకులచే, కదలీకదలవు = కదలియును గదలలేదు, అసన్ =

అనునట్లు, కదలీకదలక వ్యాకరణదుష్ట మని యిటీవల ముద్రణములలోఁ గదలెంగదలవు అని మార్పఁబడెను. కదలీకదలక లోనగుచోటులఁ బ్రార్థక యిత్తులకు దీర్ఘముగూడఁ బ్రాచీనప్రయోగములందుఁ గలదు. గాన నిది గ్రాహ్య మని మాతలంపు. ప్రాచీనగ్రంథములం దిట్టిప్రయోగములు గలవు.

క. "నమ్మమిమృత్యువు పెద్దయుం, నమ్ముటయపమృత్యువగుట నరపతి నమ్మీ
నమ్మకపనులనుగొనినిత్యమ్మునుసూక్ష్మమతి దాని నరయఁగవలయున్."

(భారతము, శాంతి. ద్వి. ఆ. 351 ప.)

నూతన ముద్రణమునందు "నరపతిమిత్రుక్, నమ్మిపనులుగొనునది" అని మార్పఁబడినది. ఇది సాహసము. "కూడీకూడని చిన్నకూకటులతో గోపార్భక శ్రేణితో" దేవకీనందనశతకము. కదలు... ద్రోణికలఁ - కదలు, ఉపవన= ఉద్యానములందలి, కదళీ = అరఁటిచెట్లయొక్కయు, కేతకీ = మొగిలిచెట్ల యొక్కయు, హింతాళ=హింతాళవృక్షములయొక్కయు, నారికేళ = కొబ్బరి చెట్లయొక్కయు, పూగ = పోఁకచెట్లయొక్కయు, ఆవళి=వరుసలయొక్క. కోమల=మృదువులైన, పలాశద్రోణికలఁ=ఆకు దొన్నెలయందు, నునుపు = నున్నన, కలపొరలయోరలఁ=కలిగిన యావరణల ప్రక్కలందు, శరధితరఁ గలమీఁదనుంబోలె=సముద్రపు తరంగములమీఁదనువలె, గిఱికొని=వ్యాపించి (మందమారుతమునోఁక కదలీకదలనట్లున్న యచ్చెవృక్షములకొన యాతుఁ పైఁ బడుచో సముద్రతరంగములపైఁ బడినట్లుండె ననుట.) అలం—ఉపమ ఎల్లవల్లికలుఁ = అన్నితీవలును, పూవక = పుష్పింపకయే, పూచినట్లు ఉల్లసిల్లఁ = రంజిల్లఁగా, జెల్లు = జెల్లుగడ్డి, ఉల్లసిల్లిన చందంబునఁ = విరియఁబూచిన విధమున, తెల్లతెల్లనై, మొల్లమిగఁ=దట్టముగా, అం కంతకుఁ, దిగంతంబులు=దిక్కులకొనలు, దంతంబులు = ఏనుగుదంతములును తీరిచినయిదుపులుంబోలెఁ = తీర్చిన పార్శ్వభాగములవలె, తీండ్రింపఁ ప్రకాశింపఁగా, రేయెండ=రాత్రివేళయెండ (రేయెండపదమునకు వెన్నె యనునర్థము నింతకుఁ బ్రాచీనకావ్యములందు మృగ్యము. రేయెండ

ఈ రెండు, సమానార్థకములుగాఁ జూపఁబడెడు) రాత్రివేళ కాయునట్టి యెండ యని యొకరుచెప్పిరికాని యంతసరసముగా లేదు. పూవులు శ్వేతగణములో నివిగాన నన్ని తెగలపూవులను జెప్పునపుడు తెల్లవిగానె చెప్పుదురు. ఇట్లను టకు శ్లో. "శుభ్రాణిభారతీధర్మ శేషేశవరుణేందవః, ముక్తాకుసుమనక్షత్ర దన్త స్వేదాంబుబిందవః"—కావ్యకల్పలత. తాన్=తాను, అగుటం జేసి, ఎండమా వులన్ = ఎండవేళబయళ్లలో నీటిప్రవాహమువలెఁ బొడకట్టువానిని, పుట్టిం చెను. అనన్, పట్టుగల=అవకాశమున్న, పటికంపురాచట్టు నేలలన్=స్ఫటికపు రాతిచట్టుగల నేలలందు, నెట్టుకొని=ఒత్తుకొని, (తాను రాత్రియెండ వేళనుండు నెండమావులఁ బుట్టించెనో యనునట్లు స్ఫటికపుచట్టు నేలలపై దట్టముగాఁ బ్రసరించె ననుట.) అలం-ఉత్ప్రేక్ష. వెండియున్ = మఱియు, చిట్టకంబుల కున్=ఎకసక్కెములకు, పెడమొగంబువెట్టుకొని = మారుమొగము పెట్టుకొని, పట్టఁబట్టన్=అందుకొనిపట్టుకొనుటకై, పోవు=తప్పుకొనిపోవు, ప్రాణభర్తల = మిగుల ప్రియముగలమగలయొక్క, వెంటంబడి=వెంబడిదగిలి, నూపురంబులు= కాలియందెలు, మొరయన్=ధ్వనిసేయఁగా, పూర్వకాలమున నొకవిధమగు గజ్జెలయందియలు స్త్రీలు ధరింప వానిమ్రోఁత మిగుల మనోహరముగ నుండె డిది. అందియలు మ్రోగు ననుటకు—

"ఏతాశ్చలద్వలయసంహతి మేఖలోత్థఝుంకారనూపురపరాజితరాజహంస్యః
కుర్వంతికస్యనమనోవివశంతరుణ్యోవిత్రస్తముగ్ధహారిణీసదృశైఃకటాక్షైః."
(భర్తృ-శృంగా.)

"కింకిణీ, నూతనఘల్ ఘలాచరణ నూపురఝాంకృఝుళీమరంద సంజాత ...." —పెద్దనార్యునిచాటువు. వేసవులు = వెంద్రుకముళ్లు, విరియన్ = విడఁగా, క్రమంబునన్ = వరుసతో, పుట్టు నిట్టూర్పుపవ నంబు=నిడుద యూర్పులఁగాలి, జవంబునన్ = వేగముచే, పైఁటకొంగు, ఎడలింపన్ = తొలఁగింపఁగా, అందనికౌఁగిటన్ = అమరనికౌఁగిటిలో, పొదివి = కుదుర్చుకొని, ప్రియంబుచిలుకన్ = ప్రేమ తొలఁకగా, పలికి

ముద్దాడు...సాంద్రతన్ = ముద్దాడు = ముద్దుపెట్టుకొను, జవరాండ్ర = యువతులయొక్క, దంతచంద్రికల = దంతకాంతులయొక్క, సాంద్రతన్ = చిక్కఁదనముచే, పంతంబు మెఱసి = పట్టుదలమీఱి, మంతనంపువేళలన్ = ఏకాంతపువేళలందు, మాటతబ్బిబ్బునన్ = మాటలతడఁబాటుచే, పుట్టుపోలయలుకలన్=కలుగు ప్రణయకలహములచే, తలలు వంచి, రొద = చప్పుడు, లేని, నాలియేడ్పులు = వగయేడ్పులు, ఏడ్చు, ప్రియలన్ = ప్రియురాండ్రను, అనునయింపన్=ఓదార్చుటకు, ఇంపునన్, చనవు = స్వాతంత్ర్యము, మెఱసి = మెఱయించి, చెక్కుటద్దంబులు = అద్దములఁబోలు చెక్కిళ్లను, నొక్కి, మొగంబు, ఎగయనెత్తి = పైకెత్తి, ముత్తియంపు ముంగఱరంగునన్ = ముత్తెముగట్టిన ముక్కరవిధమున, కడలుకొనుబుడిబుడికన్నీటన్ = వెల్వడుచినుకుచినుకుకన్నీటిలో, ప్రతిఫలించి = ప్రతిబింబించి, తుఱంగలించుతనదునిగనిగలు = ప్రకాశించు తనయొక్క నిగనిగమనుకాంతులను, కనుంగొని=చూచి, నగెనగెన్ = నవ్వెనవ్వె, అనుచున్, చుంబనంబు = ముద్దు, ఇడంబోయి, జవరాలేడ్చుటఁ గని విటుఁడు బుజ్జగింపనెంచి మొగము నెత్తఁ జెక్కులఁజిందు కన్నీట వెన్నెల ప్రతిబింబించెను. ప్రియురాలు నవ్వుచుండె నని మోవినొక్కి మఱింతకోపము గల్గించె నని భావము. కెంగేలన్ = ఎఱ్ఱనిహస్తములతో, అదరంటన్ = చుఱుకంటఁగా, వాటు...కూటువన్ = వాటువడు = దెబ్బపడునట్టి, కాముకుల (యొక్క), వెలవెలపాటు = తెల్లపోవుటయొక్క, కూటువన్ = కలయికచే, కోటికెంబడగ లెత్తి = మహోన్నతసంపదచెంది, (అమితమైన తెల్పుచెంది యనుట.) అలం - ఉత్ప్రేక్ష. పిండిచల్లినగతిన్, కాయన్ = (వెన్నెల) కాయఁగా, డాయన్=డగ్గఱుటకు. లజ్జించి=సిగ్గిలి, బుజ్జవంబునన్ = లాలనముచే, పొదరిండ్లకున్, లతాగృహములకు, పొదరిండ్లు భోగయోగ్యములు. పుష్పరజము పూవులు సెజ్జవలె నుండును. పరులుగుర్తించనటుల పొదరిల్లు దట్టముగా నుండుఁగానఁ గాముకులు

పొదరిండ్లను గోరుదురు. తార్చి = చేర్చుకొని, కాంతులన్ = ప్రియులను, కపటపునంగనాచులు = కూడుధూర్తురాండ్రు, అగునంగనలయంగంబులపస = అగునట్టిస్త్రీలయొక్క యవయవముల మేలిమి, ముంగిటంబడన్ = బయలు పడునట్లు, చలితకిసలయాంతరాళంబులన్ = కదలియాడు చిగురుటాకుల సందులలో, తూఱితూఱి = ప్రవేశించి ప్రవేశించి, ఇరులు = చీఁకట్లను, విరియించి=విడఁగొట్టి, పొదరిండ్లు దట్టముగానుండుటచేఁ జెలువల యవయవ సౌందర్యముల నరయ వీలుకాదయ్యెను, చలితకిసలయములనుటచేఁ జిఱుగాలి వీచి వారికానందకరముగ నుండె ననియు నాకులు గదలుటచే సందులనుండి వెన్నెల ప్రసరించి చెలువలయవయవదర్శనమున కనుకూలముఁ జేసె నని భావము. అలం - ఉత్ప్రేక్ష. పతులప్రార్థనంబులన్ = ప్రియులవేఁడుకొనుటచే, పుంభావసురతాడంబరంబునకున్ = పురుషాయితమందలి విజృంభణమునకు, తోడుసూపి = సాహాయ్యమును జూపఁగా, దూపటిలి = డస్సి, అంగరాగంబులు = మైపూఁతలు, కరంగన్ = కరఁగునట్లు, చెమర్చిన...లతలన్- చెమర్చిన = చెమటపట్టిన, చంచలాక్షుల = స్త్రీలయొక్క, నిద్దంపు = నును పైన, తనూలతలన్ = తీఁగలవంటి శరీరములందు, పుట్టి, దట్టంబులు, అగు, చిఱుచెమటఁబొట్టులన్=చిన్నచిన్న చెమటబొట్టులందు, పొడకట్టి=ప్రతిఫలించి, కన్పడి, పురుషాయితము నందు నాయికకె బడలిక యెక్కువ. అలయికచేఁ జెమట మేన జనించుటయు మైపూఁతలు కరఁగుటయు సాజము. స్త్రీలబడలికయే యెక్కుడనుటకు—

శ్లో. "ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కించిదున్మీలితానాం
ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగండస్థలానా
మధరమధు వధూనాం భాగ్యవంతః పిబంతి. (భర్తృహరి.)

స్రగ్ధర. "...పతుఁలఁబవరిపైఁ బ్రౌఢిపాటించి నిట్టూ
ర్పెకదొట్టన్ డస్సి వీరాయితమతి మఱితారెట్లొ మున్నట్లయా నా,

యికలం గందర్పుఁ డోటం బెఱిఁగితరిమిపీఁచేసె." (ఆముక్తమాల్యద.)

తెలుపారు...అందంబులు- తెలుపారు=తెల్పెక్కిన, మలయజంపు = మంచిగంధముయొక్క, చిటులు=చిట్లిన, గందంబుల=గంధపుఁబూఁతలయొక్క, అందంబులు=చక్కనలు,ఒసంగి=యిచ్చి, అలం-నిదర్శనము. సంజకడన్=సంజవేళ, తారు=తమరు, నొడివినసంకేతంబులన్ = చెప్పినరహస్యస్థలములందు, ఉండక, తెరువుగట్టి=దారికాచి, పొరువుఁదరువులనీడలన్ = ప్రక్కలనుండు చెట్లనీడయందు, అడంగి=దాఁగి, నవ్వుటాలకున్ = వేళాకోళమునకు, వెనుకపాటునన్ = వెనుకపడుటచేత, కదిసి = చేరవచ్చి, ముసుంగులు = (ఎఱుకపడకుండుటకు వేసికొన్న) ముసుఁగులను, ఎడలింపన్ = తొలఁగింపఁగా, బెగడి = భయపడి, కళవళంపుఁజూపులన్ = బెదరుపాటుగలచూపులతో, వల్లభులన్ = ప్రియులను, జూచి, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, నగు...చెన్నునన్-నగు=నవ్వునట్టి, అభిసారికల = అంకుటాండ్రయొక్క, వెడందకన్నుల చెన్నునన్ = విశాలనేత్రములయందముచే, అన్నుకొని=మదముగొని (అతిశయించి యనుట), అలం-ఉత్ప్రేక్ష. పొదలుమదనోన్మాదంబునకున్ = కలుగు మన్మథోద్రేకమునకు, ప్రోదిగాన్ = తోడ్పాటుగా, మోదంబునన్ = సంతోషముతో, కాదంబరి = కల్లును, గండూషించి = పుక్కిలించి, విటకదంబంబునకున్ - జారులసమూహమునకు, ఒసంగు...బుగ్గలందున్ - ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, అంబురుహముఖుల = పద్మములవంటిముఖము గలస్త్రీలయొక్క, ఒప్పులకుప్పలు = చక్కఁదనాలరాసులు, అగునిప్పపూమొగ్గలంబోని = అగునట్టి యిప్పపూవుల మొగ్గలంబోలు, (కల్లుగ్రోలినవారిబుగ్గలు కొంచెమెఱుపు గలిసిన తెలుపుతో నుండును గాన నిట నిప్పపూవులతోఁ బోల్పఁబడెనని గ్రహించునది) బుగ్గలందున్, అగ్గలిక = హెచ్చును, చూపు...చకచకల - చూపు, కమ్మపంజుల=పంజులవలెఁ దేజరిల్లుకమ్మలయందలి, వజ్రపుంజకచకల = వజ్రకాంతులచే, నకనకలు = సన్నఁదనములు, వీడుకొని = వదలి, అలం-ఉపమ. కలికితనంబులన్ = మెలపులతో, కలిసిమెలసి, రతాంతంబునన్ =

సురతావసానమున, పరిశ్రాంతి = బడలిక, ఆఱఁగన్ = శాంతింప, అంగణంబులన్ = ముంగిళ్లయందు, నిలిచి, ఒండొరులకురులు = (ఒకరి తలవెండ్రుకలను మఱియొకరు) ఒకరొకరి వెండ్రుకలు, దువ్వుచున్ = చిక్కుదీర్చుచు, విహరించుసమయంబునన్, పల్లవులు=విటులు, కేళికిన్ = రతికి, అల్లప్పుడు=ఆసమయమున, అన్నతమమాటలు, తలఁపించినన్ = తలఁపఁజేయఁగా, ఉదరిపడి = సిగ్గుపడి, మందస్మితంబులు=చిఱునవ్వులు, అంకురించుహుంకృతులన్ = పొడమునదలింపులచే, జంకించి = బెదరించి, కంకణంబుల...తళుకులు - కంకణంబుల (యొక్క) రత్నంపుఁదళుకులు=రత్నములకాంతులు, చెదరన్ = వ్యాపింపఁగా, ఉంకించి= ఊఁచి, వైచుచేమంతిపూబంతులన్ = వేయునట్టిసేవంతిపూలచెండ్లచేత, పుటపుటనై = పిక్కటిల్లి, మిటమిటన్ = మిటమిట యనుకాంతి, కాయు... మెండునన్-కాయు = ప్రకాశించు, దట్టంపు = చిక్కనైన, పండువెన్నెల= ముదురు వెన్నెలయొక్క, మెండునన్ = అతిశయముచే, బెండువడి = తేలికపడి, డెందంబు = హృదయము, కంది = కమలి (తాపము నొంది), తాలిమి= ధైర్యము, చిందువందై = కకావికలై, కెందలిరుపాన్పునన్ = ఎఱ్ఱనిచివుళ్లు పఱచిన ప్రక్కపై, తనువు = శరీరము, ఒందక = కుదురుపడక, పరుండియుండ నించుకేనియుం ననువుపడక, లేచి = పానుపునుండి లేచి, కూర్చుండి= (విచారముతోఁ) గూర్చుండి, కన్నీరు = కంటినీరు (బాష్పములు) గోటన్= గోటితో, మీటుచున్ = ఎగజిమ్ముచు (గోటితోఁ జిందఁగొట్టుచు) వరూథిని ఇట్లనియెన్ = ఈవిధముగాఁ బలికెను. (తన చెలికత్తెతో వక్ష్యమాణవిధముగా వాపోయెను.)

ఉ. నోములు నోఁచినమ్మలు మనోరథముల్ దయివాఱ నిత్తఱిన్
దామరతంపరై ప్రియులఁ దారు విహారము సల్ప వీరిలో
నీమెయి దుఃఖశీల నగు నే వసియింపఁ దరంబె పోద మా
రామముఁ జూడ నందు సుకరం బగు సర్వము నంబుజాననా.

టీ. అంబుజాననా = పద్మముఁబోలు మోముగలదానా! చెలీ! నోములు నోఁచినమ్మలు = (వెనుక) మంచివ్రతములుచేసిన పుణ్యశాలినులు; మనోరథముల్ = కోరికలు, దయివాఱన్ = నెఱవేఱఁగా, ఇత్తఱిన్ = ఈ వెన్నెలరాత్రియందు, తామరతంపరై=పెంపుచెంది, ఇష్టమువచ్చినవిధముగా, ప్రియులున్=ప్రాణనాయకులును, తారున్=తామును, విహారము=వేడుకగా సంచారముచేయుట, సల్పన్=చేయుచుండఁగ, వీరిలోన్ = ఇట్లు సౌఖ్యము ననుభవించుచున్న యీస్త్రీలలో, ఈమెయిన్ = ఈవిధమున, దుఃఖశీలను= దుఃఖపడుస్వభావముగలదానను, అగు నేన్, వసియింపన్ = ఉండుటకు, తరంబె = శక్యమా! ఆరామము చూడన్ = ఉద్యానవనమును జూచుటకు, పోదము=పోవుదము, అందున్ = ఆతోఁటయందు, సర్వమున్ = సమస్తము, సుకరంబు=సుఖముగాఁ జేయఁదగినది, అగున్=కాఁగలదు. ధన్యురాండ్రగు స్త్రీలకుఁ బూర్వవ్రతఫలమున నిష్టప్రియసంయోగభాగ్యము సిద్ధించినది. నేను కొఱనోముల నోఁచి దుఃఖశీలనైతిని. కాననే నేను వసింప తరముగా దని వరూథిని యనెను. విరహిణులకుఁ జంద్రికానిశలు ప్రియాసహచరులసందర్శనము మిగుల వ్యథాకరములు.

తామరతంపరయనం దామరలగుంపువలెఁ బెనవేసికొనియనుట. ఇది కలసిమెలసి, అభివృద్ధినొంది యనునర్థమున వాడఁబడును. కలసిమెలసి యనుటకు,—

"తామరతంపరైన చెలులు చుట్టలు కలిసి" (భార. ఉద్యో. ఆ. 3.)

తా. చెలీ! పూర్వజన్మమున మంచినోములునోఁచుకొన్న పుణ్యవతులు కోరికలు నెఱవేఱఁగా ప్రియులుం దాము దామరతంపరగా సౌఖ్యము ననుభవించుచుండఁగా వీరిలో నొక్కరితనై ప్రియసమాగమము దొరకక దుఃఖపడునేను నిల్వఁగల్గుదునా? శృంగారవనమునకుఁ బోవుదము. సర్వము నక్కడ చక్కఁబడఁగలదు. కావ్యలింగాలంకారము.

క. అని పలికి పాన్పు డిగి కా
మిని చంద్రాతపము వేఁడిమికిఁ బైటచెఱం
గున ముసుఁ గిడి నిజకేళీ
వనిఁ జొచ్చి వియోగవహ్ని వడఁబడి తెగువన్. 30

టీ. అని. పలికి = తనచెలిమికత్తెతో నిట్లుఁ జెప్పి, పాన్పు = పఱపు, డిగి = దిగి, కామిని = ప్రియసంగమవాంఛతోఁ బరితప్తురా లగువరూథిని, చంద్రాతపమువేఁడిమికిన్ = వెన్నెలవేఁడికి, పైఁటచెఱంగునన్ = పయ్యెద చెంగుతో, ముసుఁగిడి = ముసుఁగువేసికొని (సమస్తావయవములకు వెన్నెలసోక కుండఁజేసికొని) నిజకేళీవనిన్ = తనవిహారవనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, వియోగవహ్నిన్=విరహాగ్ని చే, వడఁబడి=సొక్కి, తెగువన్ = సాహసముతో, (పైపద్యముతో నన్వయము.)

దిగియనుశబ్దమునందలి దకారమునకు డకారము వచ్చుటకు.—

తే. "దాఁక దగ్గఱ దిగ్గియ దాయఁబోయి
దాపలను దిగ్గుమనువైకృతముల మొదల
డాఁక డగ్గఱ డిగ్గియ డాయఁబోయి
డాపలను డిగ్గుమని డా కడంగి నిల్చు." (అప్పకవీయము.)

విరహిణులకుఁ జంద్రాతపము సహింపరానియంత వేఁడిగా నుండును. కానఁ బయ్యెంటచెఱఁగుతోఁ గప్పుకొందురు. ఇటు లనుటకు.—

శ్లో. "స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయంతీ శశినో మయూఖాన్." (భర్తృహరి. శృం.)

సీ. చనుఁగప్పు దొలఁగ వాసనగాలి కెదు రేఁగుఁ
బరు వొప్పు నలుఁగులఁ బొలుకరణి
నిడుదవేనలినూనెముడి వీడఁ జిగురాకుఁ
బొదఁ దూఱుఁ గార్చిచ్చుఁ గదియుకరణిఁ

బసిఁడిగాజులు పైకి వెసఁ ద్రోచి నునుఁదీఁగఁ
దెమలించు నురిత్రాఁడు నెమకుకరణి
మొలనూలు బిగియించి వెలఁది వెన్నెలఁ జొచ్చుఁ
బిఱుదీయ కేటిలో నుఱుకుకరణి
తే. జడియ దళులకుఁ గురియుపుప్పొడుల మునుఁగు
మావికడ నిల్చు విరులనెత్తావిఁ గ్రోలు
విషమసాయకునేఁపుల విసివి విసివి
తనువుఁ దొఱఁగంగఁ దలఁచి యవ్వనరుహాక్షి. 31

టీ. అవ్వనరుహాక్షి = ఆవరూథిని, విషమసాయకునేఁపులన్ = మన్మథ బాధలచేత, (పా-విషమసాయకు తూపులన్ = మన్మథునిబాణములచే) విసివివిసివి = మిగుల విసువుచెంది, తనువు = శరీరమును, తొఱఁగంగన్ = విడుచుటకు, తలఁచి=నిశ్చయించి, పరువు = పరుగు, ఒప్పన్ = ఒప్పునట్లు, అలుఁగులన్ = బాణములందు, పాఱుకరణిన్ = పర్వెత్తురీతిని (బాణములు తనపైకివచ్చుచుండ వానికెదురు పరుగిడువిధమున ననుట) చనుఁగప్పు=చనులకుఁ బైనున్నపయ్యెద, తొలఁగన్ = తొలఁగిపోవ, వాసనగాలికిన్ = పరిమళముగల వాయువునకు, ఎదురేఁగున్ = ఎదురుగాఁబోవును. (అలుఁగులన్=కత్తులమీఁద నని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు) కార్చిచ్చున్ = దావాగ్నిని, కదియు కరణిన్ = చేరఁబోవువిధమున. నిడుద...ముడి - నిడుద=పొడవైన, వేనలి=సిగయొక్క, నూనెముడి = దూముడి (నూనియు రాచి వేసినముడి యూరక వీడును) పీడన్ = వదలఁగా, చిగురాకుఁబొదన్ = చిగురాకులుగలపొదలో, తూఱున్ = ప్రవేశించును. విరహిణీమతి చలనముచే మరణింప నెంచి చిగురుటాకులరాశి యగ్నికుండమని దూఁకుననుటకు.——

శ్లో. "అధివసతి వసంతే మత్తకామా దురంతే
నవకిసలయతల్పం పుంజితాంగారకల్పం,

విరహామసహామానా చక్రవాకీసమానా
చకితవనకురంగీలోచనా కోమలాంగీ." (పుష్పబాణ.)

ఉరిత్రాడు = ఉరిత్రాటిని, సెమకుకరణిన్ = వెదకువిధమున, పసిఁడి గాజులు = బంగారు గాజులు. పైకిన్, వెసన్ = వేగ, త్రోచి = ఎగఁద్రోఁచి, నునుఁదీఁగెన్=నునుపైనతీవను, తెమలించుచున్=లాగును. ఏటిలోన్= సముద్రమున, (ఏఱనసముద్ర మర్థమునుటకు "పాలేటివేత్రచ్చుచో" నని ప్రయోగము.) ఉఱుకుకరణిన్ = దుముకునట్లు, మొలనూలు = మొలత్రాటిని, బిగియించి=బిగియదీసి, వెఁదివెన్నెలన్ = తేటవెన్నెలను, చొచ్చున్ = చొరఁబడును, అళులకున్ = తుమ్మెదలకు, జడియదు, కురియుఁ పుష్పొడులన్ = రాలుపుష్పపరాగమున, మునుఁగున్, మావికడన్ = మామిడిచెట్టునొద్ద, నిల్చున్, విరుల సెత్తావిన్=పూవ్రలనిండు పరిమళమును, క్రోలున్. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

ఇది మృతి యను చివరి మన్మథావస్థ. ఇందు మరణప్రయత్న మభివర్ణింపఁబడినది.

శ్లో. "స్మరార్త్యా మరణోద్యోగో మృతి రిత్యభిధీయతే" ఇది యంతయుఁ దాప మను నాలవ మన్మథావస్థ లక్షణములు. తాపలక్షణములు.—

"చక్షుః ప్రీతి శ్చిన్తా సంకల్పో గుణమతిః క్రియాద్వేషః
తాపో లజ్జాత్యాగో మూర్ఛా మృతిర్దశావస్థాః.
తత్ప్రాప్తేర్విప్రకర్షేణ తాపః స్యాత్ కామజో జ్వరః
వైవర్ణ్యమశ్రువైరస్యం శయనే పరిలుంఠనం
నిశ్వాసముఖశోషాద్యా అనుభావా స్తదుద్భవాః."
(సాహిత్యచింతామణి.)

వెలఁదివెన్నెల యన ధవళ మగువెన్నెల. వెలఁది యన ధవళ మనుటకు:—

గీ. "ఈ వెలందియొడల్ పైడిలో వెలంది" (విజయవిలాసము.)

సీ. "ఓలి నన్నింటి సద్యోఘృతంబుల నించి వెలఁదిపట్టున వర్తు లలవరించి"
(భోజరాజీయము. ఆ. ౩)

క. అట్టియెడ నమ్మృగేక్షణఁ
బట్టి సఖీజనము వెఱఁగుఁబట్టీ తగవే
యిట్టి తెగు వనుచుఁ జెక్కులఁ
దొట్టినకన్నీరు వోవఁ దుడుచుచుఁ బలికెన్. 32

టీ. అట్టియెడన్=ఆ సమయమున, అమ్మృగేక్షణన్ = జింకచూపుల వంటి చూపులుగల యావరూథినిని, సఖీజనము=చెలికత్తెల సమూహము, పట్టి= చుట్టుముట్టి, వెఱఁగుఁబట్టీ = పిచ్చిబిడ్డా! ఇట్టి తెగువ = ఇట్టిసాహసము, తగవే=తగునా, అనుచున్, చెక్కులన్=చెక్కిళ్లయందు, తొట్టినకన్నీరు = కాఱినకన్నీటిని, పోవన్=పోవునట్లు, తుడుచుచున్ = వస్త్రముతో నొత్తుచు, పలికెన్ = వాకొనెను.

ఉ. పూఁతపసిండివంటివలపున్ బచరించుకులంబునీతికిన్
లేఁత గదమ్మ యిత్తెఱఁగు లేమ సురాంగన లెల్ల నిట్టినీ
చేఁతకు మెత్తురమ్మ దయ సేయక తిన్ననిమేను వెన్నెలన్
వేఁతురఁటమ్మ యింత కనువేఁడుక నెల్లునఁటమ్మ యింతికిన్.

టీ. లేమ = చిన్నదానా! పూఁతపసిండివంటివలపున్ = నీరూఁదిన బంగారువలెఁ బైపైఁదోఁపఁజేయు మోహమును. హృదయమునందు లేకున్నను బయటి కున్నటుల వర్తించుట సహజము. అట్టికృత్రిమ మగువలపును, పచ...నీతికిన్—పచరించు = నటించు, కులంబు = వంగడముయొక్క, నీతికిన్=న్యాయమునకు, వేశ్యాజాతి మర్యాదకు, ఇత్తెఱఁగు = ఈవిధము, ఈ విధముగా నిక్కువమగు వలపునఁబడి పరితాపమునొంది విరహాగ్ని మగ్న వగుట, లేఁత = చులకన, కదమ్మ, సురాంగనలెల్లన్ = దేవతా స్త్రీలందఱును, ఇట్టి నీచేఁతకున్ = ఇటువంటి నీవ్యాపారమునకు, మెత్తురమ్మ = మెచ్చుదురఁటమ్మా? దయసేయక = ప్రేమింపక, తిన్ననిమేను = చక్కని శరీరము, వెన్నెలన్, వేఁతురఁటమ్మ = తపింపఁజేయుదురా! ఇంతికిన్ = స్త్రీకి, ఇంతకనువేఁదుక=ఇంతచూపువిచ్చి, చెల్లునఁటమ్మ.

బంగారు ఒకనికి మోహము గలిగించును గాని తా నొకరి మోహింపదు. మనకుల మట్టిది. అట్టికులమునఁ బొడమియుఁ గనువేఁడుకచే నిటుల మెలఁగు నిన్నుఁ జూచిన వేల్పుచెలులు నవ్వకపోరు. ఈ మనోహరాకారము నెడఁ గనికరములేమి తగ దనియుఁ "శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధన" మన్నటులఁ గామధర్మసాధనభూత మగు దేహమునెడఁ గనికరింప నగు నని చెలులు వరూథినికిఁ దెలిపిరి.

తా. నీరూఁదిన బంగారమువలె పైపై వలపులు చూపవలసిన బోగముకులముమర్యాద లేక యిట్లు నిక్కపుమోహము నిల్పి తాపపడుట తగదు. నీకులము వెలఁదు లెవ్వరును నీనడవడికి మెచ్చుకొనరు. కాపాడుకొనక యీ చక్కఁదనాల శరీరమును వెన్నెలలో వేఁచుట తగదు. ఆఁడువాండ్రకింత చూపుపిచ్చి కూడదు.

చ. ఉడుపతిబారికిన్ వెఱచి యూఱట యౌ నని పేరుటామనిన్
ముడివడుకంతుసేనలకు ముయ్యెలగు ట్టయినట్టి యిందు రా
నడఁగునె తాపవహ్ని మనమై హరిణేక్షణ ముల్లు పుచ్చి కొ
ట్టడఁచినచందమయ్యెఁ బదమా యెలదోఁటఁ జరింప కింటికిన్!

టీ. హరిణేక్షణ=జింక చూపులుగల వరూథినీ! ఉడుపతిబారికిన్ = చంద్రునివలనిహింసకు, వెఱచి, ఊరటయౌన్ = కొంతశాంతియగును, అని= అనుకొని, పేరుటామనిన్ = నిండారినవసంతకాలమున, ముడివడుకంతుసేనలకున్=గుమిగూడు మరునిదండునకు, ముయ్యెలగుట్ట = కూడలిపట్టు, అయినట్టి=అయి యొప్పుచున్నటువంటి, ఇందున్ = ఈతోఁటకు, (మన్మథుని పరివారమున కునికిపట్టగు నీ యుద్యానవనము మీఁదు మిక్కిలి తాపకరము గాని వేఱు గాదు గాన) రాన్ = వచ్చినయెడ, తాపవహ్ని=విరహతాపాగ్ని, అడఁగునె=శాంతించునా, మనమై=మనయంతమనము, ముల్లుపుచ్చి = ముల్లు తీసివైచి, కొట్టు=ఇనుపమేకును, అడఁచినచందము = దిగగ్రుచ్చినవిధము,

అయ్యెన్, ఎలదోఁటన్ = లేఁదోఁటను, చరింపక = తిరుగక, ఇంటికిన్, పదమా=నడువుమా !

వనము తాపహర మని యిందుఁ జొచ్చితివి గాని వసంతుఁ డిందు నిండారియున్నాఁడు. వసంతబుతు విది యనుట. వసంతుఁడు మరుని సామంతుఁడు. పూవులు, తుమ్మెదలు, మలయానిలాదులు మరునిపరివారమె గాన నిటఁ జేరుట ప్రమాదము. మరుని పరివారము.—

శ్లో. "ధనుః పౌష్పం మౌర్వీ మధుకరమయీ పంచవిశిఖాః
వసంతః సామంతో మలయమరుదాయోధనరథః"

(సౌందర్యలహరి.)

తా. వరూథినీ! చంద్రునివలన బాధకుఁ దాళలేక యూఱట చెందుటకని నిండారిన వసంతకాలమున శుకపికాదులకు నెలవయిన యీ యెలదోఁటకు రాఁదగునా? ఇది మల్లు తీసి యా గాయమున కొఱ్ఱు గ్రుచ్చుకొనినట్లున్నది. ఇక్కడ తాపము హెచ్చునే కాని యుపశాంతి కలుగదు. ఇంతట నీ యెలదోఁటలోఁ దిరుగుట మాని యింటికిఁ బోవుదము రమ్ము. ఇందు విషమాలంకారము ధ్వనించుచున్నది. అలం-లోకోక్తి; కావ్యలింగము.

క. అని యొడఁబడఁ బల్కుచుఁ దో
డ్కొని వచ్చినఁ బాన్పుఁ జేరి గురుకుచ దనపైఁ
గనకనఁ గనలెడు వెలుఁగులఁ
గనికర మఱి మండుచంద్రుఁ గని కర మలుకన్. 35

టీ. అని=ఇటులని, ఒడఁబడన్ = అంగీకరించునట్లు, పల్కుచున్ = చెప్పుచు, తోడ్కొని వచ్చినన్=తీసికొనిరాఁగా, గురుకుచ = గబ్బిగుబ్బలు గల యా వరూథిని, తనపైన్=తనమీఁద, కనకనన్ = కనకనమనుచు, (ఇది మండుట కనుకరణము) కనలెడు వెలుఁగులన్ = వెలిఁగెడి కిరణములతో, కనికరము=దయ, అఱి=దయమాలి, మండుచంద్రున్=వెలుఁగుచున్న చందు

రుని, కని, కరము=మిక్కిలి, అలుకన్=కోపముతో, (వైపద్యముతో నన్వయము.) విరహిణులకుఁ జంద్రకిరణములు మిగుల వేఁడిగా నుండును. కాన వెన్నెలలోఁ జొరవెఱచి చంద్రుని దూషింతురు.

"శ్లో. చంద్రః చండకరాయతే" (శృంగారతిలకము.)

తా. అని యొప్పించి చెచ్చెలు లింటికిఁ గొని తేరఁగా నా వరూథిని నిప్పు లొలుకుచు వెలుఁగుచున్న చంద్రునిఁ జూచి మిగులఁ గోపముతో.

క. ఓచెల్ల ! విరహిణీవధ
మేచతురత నీకు దురితమే చేయుపనుల్
రాచఱికపుఫలమే య
య్యో! చంద్ర వివేక మెఱుఁగవా కా గురుసేవన్. 36

టీ. ఓచెల్ల=ఇస్సిరో ! ఇది సంతాపార్థకము. చంద్ర = చంద్రుఁడా, నీకు, విరహిణీవధము=వియోగినులను హింసించుట, ఏచతురత = ఎట్టి నేర్పరితనము? దురితమే=పాపము నే, చేయుఁ పనుల్=కలిగించునట్టిపనులు, రాచఱికపుఫలమే = దొరతనపుఁ బ్రయోజనమా? గురుసేవన్ = గురుశుశ్రూషచే వివేకము=యుక్తాయుక్తములు తెలిసికొనునట్టి తెలివిని, ఎఱుఁగవా కో=తెలిసికొన్నవాఁడవు కావో యేమో! (ఇది వెక్కిరింపు మాట.) బృహస్పతియొద్ద శుశ్రూషచేసి నీవు గడించిన వివేక మాయన భార్యను జేరఁదీసికొనుటయే కాదా ? గురుసేవచే వివేకమును గడించి పుణ్యకార్యములు గావించినవాఁడవు కావు. కాననే విరహిణీవధూమారణమునకుఁ బూనుకొంటివి. చంద్రునకు రాజను నామాంతరేము గలదు. రాజధర్మము రాచఱికము. విరహిణీవధ నీ పరిపాలనాఫలితమా యని యాక్షేపణ.

"రాజీవాక్షుల నేచుపాతకివిచంద్రా రాజవా నీవు" (వసుచరిత్ర

సీ. తొలుదొల్తఁ గమలమిత్రునివంక రూపాట
దక్షాధ్వరధ్వంసి తన్నుఁ గనుటఁ

బరివేషమిషమునఁ బాశంబు దాల్చుటఁ
గప్పు దేహమునందుఁ గానఁబడుటఁ
గాలవశంబునఁ గాని తోఁపక యుంట
సతతనిష్ఠురగదాన్వితతఁ గనుటఁ
బూని పాండుక్షేత్రమునఁ బ్రవర్తించుటఁ
బ్రకటానురాగతారకుఁ డగుటను
తే. నంతరం బెద్ది యాత్మలో నరసి చూడ
రాజ సీకును నలధర్మరాజునకును
బ్రాణిలోకంబు బాధలఁ బఱుచునపుడు
ధర్మపద మొక్కఁ డెక్కుడా ధన్యునందు. 37

టీ. (ఈపద్యమునందు యమునకును జంద్రునకును సమత్వము తెలుపఁబడినది. కావున రెండుపక్షముల నర్థముఁ జూచుకొనునది) తొలుదొల్తక్ = మొట్టమొదట, కమలమిత్రునివంకక్ = సూర్యునివలన, రూపోటక్ = స్వరూపము చెందుటచేతను, (సూర్యకిరణములు సోఁకి రూపేర్పడుటచే నని చంద్రపరమునను, సూర్యునకుం గొడుకగుటచే నని యమపరమునను సరిచూచుకొనునది) సూర్యకిరణములు సోఁకగాఁ గళలు వృద్ధిఁబొంది చంద్రునకు స్వరూప మేర్పడుట శాస్త్రసిద్ధము.

సీ. "చండదీధితికరజ్వాలమండలములోఁ బ్రోదిబొందిన మహోగ్రుండు వీఁడె"
(శృం-నై.)

చంద్రునివృద్ధిక్షయములకు సూర్యుఁడే కారకుఁడు.

"కలాః షోడశ సోమస్య శుక్లే వర్ధయతే రవిః
... ...
కలావశిష్టో నిష్పీతః ప్రవిష్టః సూర్యమండలం
అమాయాం విశతే రశ్మౌ ఆమావాసీ తతస్స్మృతా.
ఏవం సంక్షీయతే సోమః క్షీణస్త్వాప్యాయతే పునః
తస్మాత్ సూర్యః శశాంకస్య క్షయవృద్ధివిధే ర్విభుః." (దేవీపురాణము.)

దక్షాధ్వరధ్వంసితన్ను = (చం) దక్షునియజ్ఞము చెడఁగొట్టిన వీరభద్రుని కాలితాఁపును, (య) దక్షయజ్ఞము చెడఁగొట్టించిన శివుని కాలితాఁపును, కనుటన్ = పొందుటచేతను, పరివేషమిషమునన్ = (చం) గాలి గుడి యను నెపమున, "పరివేషస్తు పరిధి రుపసూర్యకమండలే". చంద్రునకు సూర్యునకుఁ జైని మండలాకారముగ నుండు తేజమును బరివేష మందురు. అది చుట్టు చుట్టినత్రాడువలెఁ దోఁచుచున్న దని భావము. పాశంబున్ = పాశమును, తాల్చుటన్ = ధరించుటచేతనుఁ (య) పరివేషమిషమునన్ = (ప్రాణి సమూహమును) చుట్టుకొను నెపమున, పాశంబున్=త్రాడును, తాల్చుటన్ = ధరించుటచేతను, (ప్రాణుల సర్వత్ర యాక్రమించు నెపమున స్వతస్సిద్ధమైన వల్లెత్రాటిని (కాలపాశమును) దాల్చుటచేతనని యమునిపరమగు నర్థము.), (చం) కప్పు = కళంకము, (య) నలుపు, కానఁబడుటన్, కాల వశంబునన్ కాని (చం) కాలమునుబట్టియే కాని, (కళలవృద్ధిక్షయాదిక మునుబట్టి యనుట) (య) చావుకాలముననే కాని, తోఁపకయుంటన్ = అగపడకుండుటచేతను, సతతసితఘోరగదాన్వితతన్ = (చం) ఎప్పుడును ఘోరమైన క్షయరోగముతోఁ గూడికొనుటను, (య) ఎప్పుడును క్రూరమైన గద యను నాయుధముతోఁ గూడియుండుటను, కనుటన్, పూని=ప్రయత్నపడి, పాండుక్షేత్రమునన్ = (చం) తెల్లనిశరీరముతో, (య) పాండు రాజుభార్యయందు, ప్రవర్తించుటన్ = (చం) వర్తించుటచేతను, (య) ప్రవర్తన చేయుటచేతను, ప్రకటానురాగతారకుఁ డగుటను, (చం) ప్రసిద్ధమయిన అనురాగముగల యశ్విన్యాదినక్షత్రములు గలవాఁడు, (య) ప్రస్ఫుటమయిన యెఱ్ఱఁదనముతోఁగూడిన గ్రుడ్లుగలవాఁడు అగుటను, ఆత్మలోన్, అరసిచూడన్, రాజ=రాజనామముగల చంద్రుఁడా! నీకును, అల ధర్మరాజునకును = ఆ యమధర్మరాజునకును, అంతరంబు = భేదము, ఎద్ది, ప్రాణిలోకంబున్ = ప్రాణులసమూహమును, బాధలఁబఱుచునపుడు =

బాధలఁబెట్టునెడ, ఆ ధన్యునందుఁ = ఆ పుణ్యాత్మునందు, ధర్మపదము ఒక్కఁడు=ధర్మశబ్దము ఒక్కటి, ఎక్కుడు=ఎక్కువ.

చంద్రా! నీవు రాజవు. అతఁడు ధర్మరాజు. మీయిరువురు పరపీడారతులైనను అతనియెడ ధర్మపదమొకటి యతిశయముగా నున్నది. కాన నాతఁడు ధర్మవిచారణ మొనరించి యధార్మికులను మాత్రము హింసించి యన్వర్థనాముఁడై యున్నాఁడు. నీ వధర్మాత్ముఁడవుగాన ధర్మరాజగు యమునికంటెఁ గూడఁ గ్రూరుఁడవు. మీయిరువురి కంతరము ధర్మపదమునఁ దక్కఁ బ్రాణిలోకమును బాధపఱచునపుడు లే దనుట.

తా. నీవును యమధర్మరాజును సమానులే. కాని యమాతఁడు ప్రాణిహింసపట్టున ధర్మమును విచారించువాఁ డగుటచే ధర్మపద మొక్కటి హెచ్చుకలదు. నీకంటె యముఁడే మేలని భావము. అలం. రూపకము వ్యతిరేకము గమ్యము.

చ. ఒక పెనుఁబాఁపఱేఁడు చల మొప్ప రసాతలసీమకుఁ జకో
రకములు భూతధాత్రికి సురల్ దివికిన్ బగ దీఱు నట్లుగా
మెక మెకపాటుతోడ నిను మ్రింగక పో రెపుడుఁ ద్రిలోకకం
టకుఁడవు గాన నీయెడలు నజ్జుగఁ జేసి కురంగలాంఛనా.

టీ. కురంగలాంఛనా=చంద్రుఁడా! జింకవలెఁ గానవచ్చు మచ్చగలవాఁడా! కళంకితాత్ముఁడా యనుట. త్రిలోకకంటకుఁడవు = మూఁడులోకములకును బాధకుఁడవు, విరోధివి. కానన్ = కావున, చలము = మత్సరము, ఒప్పన్=అమరునట్లు, రసాతలసీమకున్ = పాతాళప్రదేశమునకు, ఒక పెనుఁబాఁపఱేఁడు=ఒక్క పెద్దసర్పరాజును—రాహువు, భూతధాత్రికిన్=భూలోకమునకు, చకోరకములు = వెన్నెలపులుఁగులును, దివికిన్ = స్వర్గలోకమునకును, సురలు = దేవతలును, పగదీఱునట్లుగాన్ = మూఁడులోకములవారికిని గలవిరోధము తీరిపోవునటుల, మెకమెకపాటుతోడన్ = త్రుళ్ళుతో, గర్వ

మతో, నీయొడలు = నీశరీరమును, నజ్జుగఁజేసి = నులినులిచేసి-నలఁగఁగొట్టి, నినుఁ, మ్రింగకపోరు = మ్రింగనే మ్రింగుదురు.

చంద్రుని దేవతలు భుజింతు రనుటకు:!—

శ్లో. "పర్యాయపీతస్య సురైర్హిమాంశోః కలాక్షయశ్శ్లాఘ్యతరోభివృద్ధేః." రఘు.

శ్లో. "భక్ష్యార్థం సర్వదేవానాం సోమః సృష్టః స్వయంభువా,
త్రయశ్చ త్రిసహస్రాశ్చ దేవా స్సోమం పిబంతి యే." దేవీపురాణము.

చకోరములు వెన్నెలఁ దిను ననుట కవిసమయసిద్ధము.

శ్లో. "జ్యోత్స్నా పేయా చకోరైర్జలధరసమయే మానసం యాంతి హంసాః
ఇత్యాద్యన్యేయ మన్యత్ కవిసమయగతం సత్కవీనాం ప్రబంధే."
(సాహిత్యదర్పణము.)

తా. చంద్రా! నీవు ముల్లోకములకును బాధకుఁడవు కావున నీమచ్చ మడఁగించుటకై పాతాళలోకమున నొకసర్పరాజును (రాహువు), భూలోకమున వెన్నెలపులుఁగులును, స్వర్గలోకమున దేవతలును నీయొడలు నజ్జునజ్జుగఁ జేసి మ్రింగుచుందురు. రాహువు పర్వముల గ్రసించుటయు, చకోరములు కిరణము లాహరించుటయు, వేల్పులు కళలను హరించుటయు నెఱుంగునది. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. వాతాపివలన నెఱిఁగితొ
శీతకిరణ కడుపుఁ జొచ్చి జీర్ణింపని యీ
రీతి నినుఁ దినియు నాయువు
చేత సురల్ చెడరుగాక చెఱుపవె వారిన్. 39

టీ. శీతకిరణ = చంద్రుఁడా, కడుపుచొచ్చి = కడుపులోఁ బ్రవేశించి, జీర్ణింపని యీరీతిన్=అఱుగకయుండు నీవిధమును, వాతాపివలనన్= వాతాపిరాక్షసునివలన, ఎఱిఁగితొ = తెలిసికొంటివా యేమి, (ఈనీతిన్ = ఈన్యాయమును పా.) నినున్=నిన్ను, తినియున్ = భుజించియు, ఆయువు చేతన్ = ఆయుష్యముగలవా రగుటచేత (చావులేనివా రగుటచే), చెడరు

గాక=చెడరుగాని, (లేనిచో) వారిన్=నశించువారైనయెడల నాదేవతలను గూడ, చెఱుపవే=చంపవా. నీవు నిశాచరుఁడవు. వాతాపి నిశాచరుఁడు గాన నిరువు రొక తెగవారు. కానసే యాతనివద్ద నీజీర్ణముగానివిద్య నభ్య సింపఁగలిగితివి. శీతకిరణ యనుటచేఁ జలిదియన్నమువలె నీవు జీర్ణముగా కుంటి వనుభావ మూహ్యము. సురు లనక సుర లనుటకు సురశబ్దము నిత్యముగా స్త్రీసమం బని బాలవ్యాకరణము. "చంద్రమా జాయతే పునః నవోనవో భవతి జాయమానః...ప్రచంద్రమాః" ఇత్యాదులచేఁ జంద్రుఁడు మాటిమాటికిఁ బుట్టి వృద్ధినొందుచుండు నని తెలిసికొననగును.

తా. జీర్ణింపక మఱల వెడలి వచ్చు నీరీతిని వాతాపిరాక్షసునియొద్ద నేర్చుకొంటివా యేమి? దేవతలు చావులేనివా రగుటచే నినుఁ దినియుఁ జావకైరి గాని లేనిచో నశింపఁజేయవా? (వాతాపి యసురాక్షసుఁడు మేఁకయై మునివేషధారి యగువానితమ్ముఁ డిల్వలునిచే నతిథు లగుమునులకు మాంసభోజనముగ తాను వండి పెట్టఁబడుటయుఁ వారామాంసము భుజించినతోడన కడుపుఁ జించుకొని స్వస్వరూపముతో బయల్వెడలి వచ్చినయామునులను భక్షించుటయుఁ బురాణప్రసిద్ధము.)

తే. త్రిపురసంహార మొనరించునపుడు హరుఁడు
బండికల్లుగ నీమేను గండి చేసె
నదియు నెలవాటి తెగటాఱ వైతి చంద్ర
యకట! రోహిణియెడ నపథ్యమునఁ జేసి. 79

టీ. చంద్ర! హరుఁడు = శివుఁడు, త్రిపురసంహారము = రాక్షసుల మూఁడుపురములయొక్కయు వినాశమును, ఒనరించునప్పుడు = చేయుఁనపుడు, బండికల్లుగన్=రథచక్రముగా, నీమేను=నీశరీరమును, గండిచేసెన్ = తొలఁచి రంధ్రముచేసెను. అదియుఁన్ = ఆరంధ్రపుగాయమును, నెలవాటి = నెల వేసి, రోహిణియెడన్=ప్రియసతియగు రోహిణివిషయమున, అపథ్యమునన్

చేసి=(సంసర్గమను) అపథ్యమువలన (దోషించి), తెగటాఱితివి = చావ వైతివి. అయ్యో=అక్కటా (పా. అపథ్యంబు గలిగి) చంద్రునకుఁ దక్కిన గ్రహాదులకంటె రోహిణి మిగులఁ బ్రియమగుభార్య గాన రోహిణీసంగమము చెప్పఁబడెను.

శ్లో. "హేరోహిణి త్వమసి రాత్రిచరస్య భార్యా." (శృంగారతిలకము.)

తా. చంద్రా! శివుఁడు త్రిపురసంహారము చేయునాఁడు నీశరీరమును బండిచక్రముగఁ జేసికొని గండి పొడిచెను. ఆగండి సెలవేసి రోహిణీసమాగమమువలన దోషించి చావనైనఁ జావకపోతివిగదా! మేము నీచే హింస లొందవలసిన యోగ ముండుటచేతనే నీవు బ్రదికితివి.

తే. పాలఁ బుట్టినమాత్రాన మేలిగుణము
నేఁడు నీ కేల గల్గునో నీరజారి
నీటఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడోటు వహ్ని
గాల్చుచున్నాఁడు జగమెల్లఁ గరుణ లేక. 41

టీ. ఓనీరజారి = చంద్రా! పాలన్ = (పాలసముద్రమం దనుట.) క్షీరమునందు, పుట్టినమాత్రాన్ = జననము నొందినంతమాత్రముచేతనే, నేఁడు=ఈదినము, మేలిగుణము=ఉత్తమభావము, నీకున్, ఏల కల్గున్ = ఏవిధముగాఁ గలుగఁగలదు? మంచిగోనములుగలుగుటకు మంచితావునఁ బుట్టుట యెన్నఁటికిఁ గారణము కాఁజాలదు. ఎటులన, నీటన్ = జలమున, పుట్టినవాఁడుకాఁడోటు=పుట్టినవాఁడు కాఁడాయేమి? వహ్ని=అగ్ని, జగమెల్లన్= లోకమంతయు, కరుణలేక = దయలేక, కాల్చుచున్నాఁడు = దహించుచున్నాఁడు. నీరజారి యను సంబోధనముచే నీతోఁబుట్టువులగు నీరజములకే పగవాఁడ వగు నీవు పుట్టువోకచోటనేగల యచ్చరలయెడఁ గనికరింతువా యని స్వారస్యము.

తా. నీటఁ బుట్టి యగ్నిహోత్రుఁడు జగమెల్లఁ గాల్చుచున్నాఁడు. పాలఁ బుట్టినమాత్రాననే నీకుమాత్రము మంచిగుణము కల్గునా యేమి? ప్రతివస్తూపమాలంకారము.

క. గోవధము సేయు తురకల
దైవంబవు నీవు మొదలఁ దక్కక పాంథ
స్త్రీవధము సేయ రోయుదె
నీవర్తన మేమి చెప్ప నీరజవైరీ. 42

టీ. నీరజవైరీ=చంద్రా! నీవు, మొదలన్ = మొదలనే, గోవధము = గోవులహింసను, చేయుతురకలదైవంబవు = చేయునట్టితురకలకు దేవుఁడవు, (తురుష్కులు చంద్రోదయమును జూచికాని నమాజు మొదలగునవి చేయరు.) తక్కక = మానక, పాంథస్త్రీవధము = విరహిణీవధము, చేయన్ = చేయుటకు, రోయుదె = రోఁతపడుదువా? నీవర్తనము=నీనడువడి, ఏమిచెప్పన్ = ఇంక నే మనఁగవచ్చును?

తా. చద్రా! తొల్తనే నీవు గోవులం జంపి తినుతురకలకు దైవమవు. ఇట్టి నీ వింక విరహిణీస్త్రీలను జంపుట కేవగించుకొందువా! నీ నడువడి నేమనవచ్చు? భక్తులచే గోవధఁజేయించు మహానుభావుఁడ వగు నీవు పంచమహాపాతములఁ జేయుటలో వెనుకాడుదువా? అందు విరహిణీస్త్రీవధము నీకు మఱియుఁ జులకనకదా! అర్థాపత్త్యలంకారము.

క. విడువక తలపయిఁ గొన్నా
ళ్లిడి చూచి కళంకి వగుట యెఱిఁగి మహేశుం
డుడుకుచు దక్షాధ్వరమున
నడుగునఁ బడవైచె దాన నడఁగవు చంద్రా. 43

టీ. చంద్రా! ఓచందమామా! (నిన్ను) మహేశుండు = శివుఁడు, విడువక = మానక, తలపయిన్ = తలమీఁద నలంకారముగా, కొన్నాళ్లు =

కొన్నిదినములు, (నీగుణ మెఱుంగరానియంతవఱకు) ఇడి = ఉంచుకొని, చూచి, కళంకివి = కళంకముగలవాఁడవు—అపవాదము గలవాఁడవు, అగుట = ఐయుండుట, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని, ఉడుకుచున్ = కోపించుచు, దక్షాధ్వరమునన్ = దక్షునియజ్ఞమున, అడుగునన్ = కాలిక్రింద, (వీరభద్రాకృతిగలవాఁడై). పడవైచెన్ = పడవైచి త్రొక్కెను. దానన్ = ఆకాలిక్రిందఁబడి చెందిన నలుగుడుచేనైనను, అడఁగవు = నశింపవైతివి. చచ్చినవాఁడవు కాకపోతివి !

తా. చంద్రా ! శివుఁడు నిన్నుఁ గొన్నాళ్లు తలపైఁ దాల్చి చూచి నీ కళంకము నెఱిఁగి దక్షయజ్ఞమున వీరభద్రమూర్తియై కాలిక్రింద నలుఁగఁ ద్రొక్కెను. అప్పుడును జావవైతివి గదరా ! విశేషోక్త్యలంకారము.

క. గాండీవము నీచేతిది
పాండవునిన్ జేరఁబట్టి బ్రతికితి మా వి
ల్లుండిన నేఁడు నిశాచర
చెండవె యల్లునికిఁ దోడు శితభల్లములన్. 41

టీ. నిశాచర=రాత్రులయందుఁ జరించు నోరాక్షసుఁడా ! చంద్రుఁడా ! నీచేతిది = నీచేతిలోనుండెడిది, గాండీవము=గాండీవ మనువిల్లు, పాండవునిన్ = అర్జునుని, చేరఁబట్టి = చేరుటచేతనే, బ్రతికితిమి = జీవించియున్నారము, ఆవిల్లు = ఆగాండీవధనుస్సు, ఉండినన్ = (నీచేతనే) ఉన్నయెడల, నేఁడు = ఈదినము-ఇప్పుడు, ఈవిరహావస్థయందు, అల్లునికిన్ = మేనల్లుఁడగు మన్మథునికి, తోడు = సహాయముగా, శితభల్లములన్ = వాఁడిములుకులచే, చెండవె = ఖండింపక యూరకుందువా ? ఖండించితీరెదవు.

పూలములుకులతోడను జెఱకువింటితోడను నీయల్లుఁడే ప్రాణములు తీయుచుండ నంతకు గొప్పవాఁడవును మామవగునీవు గాండీవమె యున్నచో వాఁడిబాణము లేయుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది ? నీవు నిశాచరుఁడవుగాన నెపుడో చంపెడివాఁడవు.

తా. ఓరి నిశాచరుఁడా! మున్ను నీచేనున్న గాండీవ మాయర్జునునిచేఁ జిక్కెఁ గావున బ్రతికితిమిగావలయుం. అట్లుకాక యావిల్లు నీచేతనే యుండినచో మేనల్లునకుఁ దోడుగా వాఁడిములుకు లేసి మమ్ముఁ జెండాడవా? ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

వ. అని పలికి యక్కలికి తేనియలొలుకు పూములుకుల జళుకుఁ
బుట్టించు నించువిలుతు నుద్దేశించి. 45

టీ. అనిపలికి=అని వాకొని(ఇట్లు చంద్రుని నిందించి,) అక్కలికి=ఆస్త్రీ, వరూథిని, తేనియలొలుకుపూములుకులన్ = తేనెలు చిందుపుష్పబాణములచే, (అవి విషముఁబూసిన ములుకులవలె నయ్యె నని వ్యంజితము) జళుకు= భయమును, పుట్టించు = కలుగఁజేయు, ఇంచువిలుతున్ = మన్మథుని, చెఱకువింటివానిని, ఉద్దేశించి = గుఱించి.

చ. తొడిఁబడఁ బాఱి పైకుఱికి ధూర్జటి కంటికడిందిమంటలో
నడపొడ గానరాక తెగటాఱియుఁ గాలినయట్టి మ్రోడుకై
వడి రతిలోచనాంబువులవాన నిగిర్చితె పాంథబాధకై
మడియ కనంగ యవ్వాలఁడిమంగళసూత్రమహాత్త్వమెట్టిదో.

టీ. అనంగ=శరీరములేనివాఁడా! మన్మథుఁడా! తొడిఁబడన్=తత్తఱపడఁగా, పాఱి=పర్వెత్తి, పైకిన్ = (శివునిమీఁదికి) ఉఱికి, ధూర్జ...మంటలోన్-ధూర్జటి = శివునియొక్క, కంటి, కడిందిమంటలోన్ = తీవ్రాగ్నిలో, అడపొడగానరాక=ఉన్నయునికియే కన్పడకుండునట్లు, తెగటాఱియున్ = నశించియు, కాలినయట్టి మ్రోడుకైవడిన్ = (కారుచిచ్చుచే) మాడిపోయిన వృక్షమువలె, మడియక=చావక, రతి...వానన్-రతి యొక్క, లోచనాంబువుల = కన్నీళ్లయొక్క, వానన్ = వర్షముచే, దుఃఖాతిశయముచే వానచినుకులవలె నెడతెగకుండ రాలుచున్నకన్నీటిచే, పాంథబాధకై = విరహుల హింసకొఱకై, ఇగిర్చితె=చిగిర్చితివా, అవ్వాలఁది...హాత్త్వము-అవ్వాలఁది =

ఆరతియొక్క, మంగళసూత్రమహత్త్వము=తాలిబొట్టుయొక్కసామర్థ్యము, ఎట్టిదో = ఎంతయద్భుతమైనదోగదా! శివలోచనాగ్నిచే మన్మథుఁడు బూది యయ్యెను. రతి విలపింపఁగా శివుఁ డనుగ్రహించి యనంగుఁడుగా నుండునటుల వరమును బ్రసాదించెను. కాన మన్మథుఁ డనంగుఁడై యుండఁగలుగుట రతి కన్నీటియొక్కయు మంగళసూత్రముయొక్కయుఁ జలువవలన.

తా. మన్మథా! శివుని కంటిమంటలో రూపఱినను, కాలినద్రోణము వలెఁ జావక రతియొక్క కన్నీటి వానచేఁ దిరిగి మాటిమాటికి హింసించుటకై చిగిర్చితివా? ఆమె మంగళసూత్ర మహత్త్వ మెట్టిదో గదా! శివునికంటి మంటను మన్మథుఁడు భస్మము కాఁగాఁ బిదప రతివిలాపము నాలించి శివుఁ డామెకు మన్మథునకుఁ జావులేనట్లు వరమిచ్చె ననియుఁ బురాణకథ. అలం. విషమము, ఉత్ప్రేక్ష, ఉపమ, హేతువులు.

శా. సాహంకారత శంకరుం డలిగి నేత్రాగ్నిన్ బయిన్ బంపినన్
స్వాహాకాముకుఁడౌటనిన్న తఁడు గావంబోలు మోహోడిసం
దేహంబేని రతీశ నీవు మగుడన్ దేహంబుతో నుండు టె
ట్లాహా! దైవము దోసకారులకె తోడై వచ్చు నెప్పట్టునన్.

టీ. రతీశ = మన్మథా! సాహంకారతన్ = గర్వముతోఁగూడి యుండుటచేత, నీవు గర్వించినవాఁడ వగుటచేత, శంకరుండు = శివుఁడు, అలిగి = కోపించి, నేత్రాగ్నిన్ = కంటిమంటను, పయిన్ పంపినన్ = నీమీఁదికిఁ బంపఁగా, అతఁడు = ఆ ప్రయోగింపఁబడిన యగ్నిహోత్రుఁడు, స్వాహాకాముకుఁడు = స్వాహాదేవిని గామించినవాఁడు, ఔటన్ = అగుటచే, మోహోడి = కామమును గలిగించు నీకు నపకృతిఁజేయలేక మొగ మోటపడి, కావంబోలున్ = కాపాడియుండవచ్చును. సందేహంబుఏనిన్ = (ఈవిషయమున) సందియ మయినపక్షమున, నీవు, మగుడన్ = తిరిగి, దేహంబుతోన్ = శరీరముతో, ఉండుటెట్లు = ఉండుట యెటులసిద్ధించును?

దైవము = దేవుఁడు, దోసకారులకే = పాపపుఁబను లొనర్చువారికే, ఎప్పట్టునన్ = ఎప్పుడును, తోడైవచ్చున్ = సాయమైవచ్చును. ఆహా = ఇది యాశ్చర్యము.

మన్మథుఁడు ఇంద్రుఁడు మొదలగువారిప్రేరణచేతనేగాక యహంకారముచేతఁ గూడ శివునిపైకి విజృంభించెను. మన్మథుఁడు సాహంకారి యనుట కతనివాక్యములు.

శ్లో. "ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం శరైర్మదీయైః కతమః సురారిః,
బిభేతు మోఘీకృత బాహువీర్యః స్త్రీభ్యోఽపి కోపస్ఫురితాధరాభ్యః.
శ్లో. తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయుధోఽపి సహాయమేకం మధుమేవలబ్ధ్వా
కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణేః ధైర్యచ్యుతిం కేమమధన్వినోఽన్యే."
(మూ. కుమార సం. తృ. స.)

తా. మన్మథా! ఎదిరి నెఱుఁగక వర్తించు నీగర్వమునకు శంకరుండాగ్రహించి నీపైకి నేత్రాగ్నిని బ్రయోగింపఁగా నాయగ్నిహోత్రుఁడు స్వాహాకాముకుఁ డౌటచే మొగమోడి నిన్నుఁజంపఁ డయ్యెను. కానిచో నీవు తిరిగియుం దేహముతో నుండు టెట్లు? ఆహా! దైవము సైతము పాపాత్ములకే తోడగుచుండును గదా? అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

చ. జడ నొకయింత లేని నెఱచక్కఁదనమ్ముల నెల్లఁ గూర్పఁగాఁ
బొడవయినట్టి ధన్యుఁడవు భోగివి పూవిలుకాఁడ విట్టి నీ
వెడపక నిష్ఠురత్వమున కెట్లలవాటుగఁ జేసి తక్కటా!
పడఁతులమీఁద నేయ రతిపయ్యెదకున్ ననుపైనచేతులన్.

టీ. జడను = మాంద్యము, ఒకయింత = ఇంచుకైనను, లేని, నెఱచక్కఁదనంబులనెల్లన్ = నిండుసౌందర్యములనన్నిటిని, కూర్పఁగాన్ = రాశిచేయఁగా, పొడవు = ఆకారముగా, అయినట్టిధన్యుఁడవు = ఏర్పడిన కృతార్థుఁడవు. మిగులఁ జక్కఁదనముగలిగి లోకోత్తరుఁడవై వర్తించువాఁడవు.

భోగివి=భోగముల ననుభవించువాఁడవు, పూవిలుకాఁడవు = పూవులువిల్లుగాఁ గలవాఁడవు. ఇట్టినీవు = ఇట్టిమృదులక్షణములుగలవాఁడవగు నీవు, రతిపయ్యెదకున్=రతిదేవిపైఁటకు, ననుపు=ప్రియము, ఐనచేతులన్=అగునట్టిచేతులతో, ఎడపక=ఎడతెగక, పడఁతులమీఁదన్ = స్త్రీలపై, ఏయన్=ప్రయోగించునట్లు, బాణప్రయోగము చేయునంతటి, నిష్ఠురత్వమునకున్ = కాఠిన్యమునకు, ఎట్లు, అలవాటుగన్ = అభ్యాసముగా, చేసితి=కావించితివి, అక్కట=అయ్యో!

మన్మథుఁడు చక్కనివా రందఱికంటెను మిగులఁ జక్కనివాఁడు. రతీదేవి ప్రలాపించుచు నీయభిప్రాయము నె చెప్పెను.

శ్లో. "ఉపమానమభూద్విలాసినాం కరణం యత్తవ కాంతిమత్తయా,
తదిదం గతమీదృశీం దశాం న విదీర్యే కఠినాః ఖలు స్త్రియః."
(కుమార. చతు.)

తా. మన్మథా! నీవు లోకమునందలి నిండుచక్కఁదనముల నెల్లఁ బ్రోవుచేసి యేర్పఱుపఁబడిన ట్లున్న సౌందర్యము గలవాఁడవు. మిగుల భోగపురుషుఁడవు. మృదులములైనపూలు విల్లుగాఁ దాల్చువాఁడవు. ఇట్టి నీవు రతీదేవియొక్క, మనుపైఁట నంటఁదగిన యెలచేతులను విరహిణులపై బాణములు ప్రయోగించుపాటి కఠినుఁదనమున కెట్లలవాటు చేసితివి? విషమాలంకారము.

తే. అనుచు నిందించి వలవంత యినుమడింప
నవ్వరారోహ విదళితహల్లకముల
కమ్మపుప్పొడి పైదుమారమ్ము రేఁచు
మలయమంథరపవనుపై నలుక వొడమి. 49

టీ. అనుచున్ = ఇటు లని, నిందించి = (మన్మథుని) దూషించి, వలవంత = మదనతాపము, ఇనుమడింపన్ = రెట్టింపఁగా, అవ్వరారోహ = (నెఱిపిఱుఁదులుగల) ఆస్త్రీ, విద...దుమారమ్ము - విదళిత = విరియఁ

జేయఁబడిన, హల్లకముల = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క, కమ్మపుప్పొడి = కమ్మని వాసన గలపుష్పపరాగముయొక్క, పైదుమారమ్ము = మీఁదిధూళిని, రేఁచు ...తమపైన్ - రేఁచు = తనపైకిరేఁగించు, మలయమంథరపవనుపైన్ = మలయపర్వతము నుండివచ్చు మందమారుతముమీఁద, అలుక = కోపము, పొడమి=కలిగి, దీనికి ముందున్న వచనములోని "అని పలికి" యనుదానితో నన్వయము.

మలయమంథరపవనమనుటచే మలయగిరినుండి గందపుఁదావులతో వీచు నది యనియు, మంథరమనుటచే నెఱ్ఱగలువలపుప్పొడి బరువున మెల్లఁగా వీచు చున్న దనియు భావము. ముందుపద్యములోని గంధవాహా యనుసంబోధనచే నీభావము సువ్యక్తము.

తా. అని యీపైఁ జెప్పినచొప్పున వరూథిని మన్మథుని నిందించి మన్మథతాపము హెచ్చఁగా నెఱ్ఱకలువలపుప్పొడితోఁ జల్లఁగా వీచుచున్న పరిమళముతోడి దక్షిణపుగాలి సోఁకులకుఁ దాళలేక యాగాలిపైఁ గోపించినదై యని తా. అలం. కావ్యలింగము.

ఉ. అక్కట గంధవాహ తగవా హరిణాంకునిఁగూడిపాంథులన్
బొక్కఁగఁ జేయఁ బావకునిపొందొనరించి జగమ్ము లేర్చునీ
యక్కఱగామి మాన వది యట్టిద చుక్కనివృత్తిదర్జనుం
డొక్కనిఁజొచ్చిక్రిందుపడు నొండ్లకుఁగీడొనరింపగల్గినన్. 50

టీ. అక్కట! గంధవాహ = (సుగంధమును మోయు) మారుతమా! హరిణాంకునిన్=చంద్రుని, కూడి, పాంథులన్ = విరహులను, పొక్కఁగఁ జేయన్ = పరితపింపఁజేయుట, తగవా = యుక్తమా, పావకునిపొందు = అగ్నిచెల్మి, ఒనరించి = చేసి, జగమ్ములు = లోకములు, ఏర్చునీయక్కఱగామి=కాల్చునట్టి నీ (అగ్నివలన నేర్చుకొన్న) యావనికిమాలినతనము, మానవు, అదియట్టిది అ = అగునది యట్టే, అదుష్టస్వభావ మటువంటిదే.

దుర్జనుండు=దుష్టుఁడగు మనుష్యుఁడు, ఒండ్లకున్ = ఇతరులకు, కీడు= అపకారము, ఒనరింపన్ = చేయుటకు, కల్గినన్ = వీలు కలిగినయెడ; చుల్క-నివృత్తిన్ = నీచవ్యాపారమున, ఒక్కనిన్ = ఒండొకని, చొచ్చి = చేరి, క్రిందుపడున్=లోఁబడును. అల్ప వ్యాపారమునందింకొకదుష్టునిఁ జేరి లోఁబడి యుండు ననుట.

గంధవాహుఁడు పావకుని పొందొనరించిన విధము—ఆగ్నేయ మూలకు నంటియుండునది దక్షిణదిశ. అటనే మలయపర్వతము గలదు. అట నుండి వీచుగాలియే మలయపవనము! ప్రక్కన నగ్ని గలఁడు గాన నగ్నితోఁ జెలిమి చేసె ననుటకు గారణములు.

తా. అయ్యో! మారుతమా! ఇది నీకుఁ దగునా? చంద్రునితోఁ గూడి విరహులను మాడ్చుచుంటివే. అగ్నితోఁగూడి లోకములఁ గాల్చు పనికి మాలినతనము మానవైతివి. అవు నదియంతే, దుర్మార్గుఁ డొకరికి కీడుచేయ నందు గుదిరినప్పుడు వేఱొకదుష్టునిఁ గూడి యానీచకృత్యమున వానికి లోఁబడును గదా! అర్థాంతరన్యాసపరికరాలంకారములు.

క. నాలుకలు రెండు నిన్నుఁ
గ్రోలనె కల్పించె నలువ ఘోరాహికి న
న్నాలిగ్రహ మిప్పుడుఁ దెగఁ దినఁ
జాలద మృదుపవన విరహిజనదురితమునన్. 51

టీ. మృదుపవన = చల్లగాలీ! నలువ = చతుర్ముఖుఁ డగుబ్రహ్మ, ఘోరాహికిన్ = భయంకరమైన సర్పమునకు (జాత్యేకవచనము), నాలుకలు రెండు=రెండునాలుకలు (పాము ద్విరసన మను పేరు గలది) నిన్నుం గ్రోలనే = నిన్నుఁ దినుటకె, కల్పించెన్ = కలుగఁజేసెను. అన్నాలిగ్రహము=అకులిసికపిశాచము, (పాము వేయేండ్లు జీవించినఁ బిశాచ మగు నందురు.) ఇప్పుడును = ఇప్పటికిని, విరహిజనదురితమునన్ = వియోగి

జనుల పాపము కారణమున, ప్రియుల నెడబాసి తపించు మాబోంట్లపాపము చేతనేమో! తెగఁదినఁజాలద = మొదలంటఁ దిననే లేకుండెను.

తా. మలయమారుతమా! బ్రహ్మ సర్పములకు రెండేసినాల్కలు నిన్ను మ్రింగుటకే కల్పించెను. అయినను మాబోఁటి విరహిజనులపాపముచే నిప్పటికిని నాసర్పములు నిన్ను నిశ్శేషముగా మ్రింగివేయనే లేకున్నవి. విశేషోక్త్యలంకారము.

వ. అని పలికి యక్కలకంఠకంఠి దీపించుతాపంబు పెల్లున మూర్ఛిల్లినం దోడిపల్లవోష్ఠు లల్లనల్లన హల్లకంబుల హిమాంబుపూరంబులం గర్పూరపటీరకర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళభంగముల నంగంబులకుం జలువ పుట్టింప నెట్టకేలకుం దెలిసె నంతఁ బ్రభాతసమయం బగుటయు నొక్కపువ్వుఁబోఁడి వరూథినితో నిట్లనియె. 52

టీ. అని = ఇటు లని, పలికి = మలయమారుతమును నిందఁగావించి, అక్కలకంఠకంఠి = కోయిలపలుకుగల యావరూథిని, దీపిం... పెల్లునన్ - దీపించు = ప్రజ్వలించు, తాపంబు = మన్మథతాపపు, పెల్లునన్ = అతిశయముచే, మూర్ఛిల్లినన్ = మూర్ఛనొందఁగా, చూచి = చూచినవారై, తోడిపల్లవోష్ఠులు = వరూథినితోఁ గూడియున్న చిగురాకువంటి పెదవిగల చెలిమికత్తెలు, అల్లనల్లన = మెల్ల మెల్లఁగా, హల్లకంబులన్ = కలువల చేతను, హిమాంబుపూరంబులన్ = పన్నీటి వెల్లువలచేతను, కర్పూ...బులన్ - కర్పూర = కర్పూరముచేర్చిన, పటీర = గంధముయొక్క, కర్దమ = పంకము యొక్క, ఆసారంబులన్ = ఎడతెగని చల్లుటచేతను, చెంగావులన్ = చెంగావి వల్వలచేతను, మృణాళభంగంబులన్ = తామరతూండ్లతుంపుల చేతను, అంగంబులకున్ = అవయవములకు, చలువ = చల్లఁదనము, పుట్టింపన్ = కలుగఁజేయఁగా, శిశిరోపచారములు చేయఁగా ననుట. ఎట్ట

కేలకున్ = బహుప్రయత్నమున, తెలిసెన్=(స్మృతి) తెలిసెను. అంతన్ = అప్పుడు, ప్రభాతసమయంబు = తెల్లవారు సమయము, అగుటయున్ = కాఁగా, ఒక్కపువ్వుఁబోఁడి=ఒకపూలవంటి మనోహరాంగకములుగల చెలువ, వరూథినితోన్ = వరూథినినిగూర్చి, ఇట్లనియెన్ = ఇట్లు పలికెను.

చెంగావికిని ఉదయచ్చంద్రచంద్రికకును సామ్యము గలదు, చెంగావి యుందయచ్చంద్రికవలెఁ జల్లనైనది. చంద్రిక వేఁడిగ నుండును. చంద్రికవలె నించుకవెట్టగానుండు చెంగావి చల్లగా నుండును. విరహిణికిఁ జెంగావి తాప హారియనుటకు,—

దమయంతికిఁ జెలులు చేయు శిశిరోపచారభాగమునుండి దృష్టాంతము

సీ. "పలిపెంపుఁజెంగావిపలువ గప్పు చకోరి బిసకాండహారంబు వెట్టు హారిణి" (శృం. నై. ఆ. ౨)

తా. ఇట్లు పలికి వరూథిని తాపము హెచ్చి మూర్ఛిల్లె. నెచ్చెలులు బహువిధోపచారములఁ జేసి తేర్చిరి. అంతఁ దెల్లవాఱువేళ యయ్యె. అప్పు డొకచెలి వరూథినితో ని ట్లనియె.

ఉ. పాటన సేయమిన్ గురులు పైఁబడి శీర్ణపటీరపంకలా
లాటిక మై దరస్మితవిలాసపుఁజంద్రిక డొంకి వాడుటన్
దేటఁదొఱంగి విన్ననగునీమొగమోయన మాసిచంద్రుఁడో
పాటలగంధి వ్రాలె నదె భానురుచిన్ దనకందు మీఱఁగన్.

టీ. ఓ పాటలగంధి = పాటలపుఁబూవులపరిమళముఁ బోలుపరిమళము గలదానా! పాటన సేయమిన్ = చక్కపఱుపక పోవుటచే—దువ్వకపోవుట చేత, కురులు=ముంగురులు, పైఁబడి=పైని గ్రమ్ముకొని, శీర్ణ...లాటికమై-శీర్ణ = చెదరిన, పటీరపంక=మంచిగంధము చేనైన, లాలాటికమై=పాపటబొట్టుకలదై, దర...జంద్రిక-దరస్మిత = చిఱునగవుయొక్క, విలాసపుఁజంద్రిక = వికాస

మనువెన్నెల, డొంకి=తగ్గి, వాడుటన్ = వాడిపోవుటచేత, తేట=ప్రసన్నత, తొఱంగి=మాసి, విన్ననగు=చిన్నవోయిన, నీ మొగమో అనన్ =నీముఖమే మొ యనునటుల - నీముఖమువలె, మాసి = కాంతితగ్గి, భానురుచిన్ = సూర్య కాంతిచే, తనకందు = తనకళంకము, మీఱఁగన్ = హెచ్చుఁగా, అడఁ గ్రాలెన్ = అస్తమించెను

కురులు మోమునందు జారిన వరూథినిముఖము కళంకముతో నున్న చంద్రబింబమును బోలియుండెను. ఆచంద్రుఁడు భానురుచిచేఁ గాంతిమాసిన చంద్రుఁడు. వరూథిని మోమునఁ జిఱునవ్వుచు గాంతి లేమిచే నదియుఁ గాంతి కోలుపోయిన చంద్రునివలె నున్నది. అద్దపుబిళ్లవలెఁ జంద్రుఁడు గానవచ్చు నటులు వరూథిని ముఖము మంచిగంధ మంటఁగట్టిన పాపటబొట్టువలె నున్నదని భావము.

తా. ఓపాటలగంధీ ! చిక్కులు దీర్చి దువ్వి చక్కపఱుపకపోవుటచేఁ జెదరి నీవెండ్రుకలు క్రమ్ముకొని మంచిగంధ మంటి యట్టవలెఁ గట్టి పాపట బొట్టుచందమునఁ గానరాఁగా చిఱునగవుపొలుపు తగ్గి, వాడి చిన్నవోయి యున్న నీమొగమో యనునట్లు సూర్యునివెలుఁగుచేఁ దనకాంతి మాసి కళంక మెక్కువ కాఁగాఁ జంద్రుఁడు అస్తమించెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ. సకుటుంబముగ వీఁగి చరమశైలముఁ జేరు
తుహినాంశుదుముదారుదొర యనంగ
నాసీరమై వచ్చునలినబాంధవుఁ డెక్క
యంబుపై దీపించు నద్ద మనఁగ
నరుణాగ్రనిబిడవాద్యములలోఁ గనుపట్టు
సమయశాంఖికుచేతిశంఖ మనఁగ
నినుఁ దప్పు డజుఁ డౌట మునుమున్న పడివాగెఁ
గొనివచ్చురాయంచకోద మనఁగ

తే. నుదయగిరిమీఁదఁ గోపురం బుండి నిగుడు
నహితరవిరశ్మిచే బద్ధుఁ డగుచుఁ దోడి
బలఁగమైనట్టిచుక్కలవలసత్రోవఁ
జూప నేతెంచె నన వేగుఁజుక్క వొడిచె. 54

టీ. సకుటుంబముగన్ = ఆలుబిడ్డలతో, పిఁగి = (సూర్యుఁడను) శత్రునకు భయపడిపాఱి, చరమశైలమున్ = పడమటికొండను, చేరు = చేరుటకుఁ బోవుచున్న (వలసపోవుచున్న) తుహి...దార - తుహినాంశు = చంద్రుని యొక్క, దుముదారుదార = (రాజునకు వెనుక కాపుదలయై యుండెడు) సేనానాయకుఁడో, అనంగన్ = అనునట్లుగాను, నాసీరమై = సేనా ముఖమై—దండునకుముందు నడచునదియై, వచ్చు = వచ్చుచున్న, నలినబాంధవు టెక్కెయంబుపైన్ = సూర్యునిధ్వజము మీఁద, దీపించు నద్దము అనఁగన్ = ప్రకాశించుఅద్దమేమో యనునట్లు, అరు...లలోన్ - అరుణాగ్ర = సూర్యుని ముందఱ, నిబిడ = ఎడతెగని, వాద్యములలోన్ = భేరిమొదలగు వాద్యముల యందు, కనుపట్టు = కనఁబడుచున్న, సమయ...శంఖము - సమయ = కాల మను, శాంఖిక = శంఖమూఁదువానియొక్క, చేతిశంఖము = చేతిలోనిశంఖ మేమో, అనంగన్ = అనునట్లు, ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు, అప్పుడు = ఆకాలము నందు-ఉదయకాలమునందు, అజుఁ డౌటన్ = బ్రహ్మ యగుటచే, (సూర్యుఁ డుదయమున బ్రహ్మ, మధ్యాహ్నమున రుద్రుఁడు, అస్తమానమున విష్ణువు నగు నని చెప్పఁబడును.) మునుమున్న = ముందుముందుగా, పడివాగెన్ = ఎక్కుటకు సిద్ధపఱుపఁబడినతీరున, కొనివచ్చు = ఎదటికిఁ దీసికొనివచ్చుచున్న, రాయంచకొదమ = చిఱుతప్రాయంపు రాజహంస, అనఁగన్, ఉదయగిరి మీఁదన్ = పొడుపుకొండమీఁద, గోపురంబుండి = పగవారిని దెలిసికొనుటకొఱకు పొంచుండి, నిగుడు...రశ్మిచేన్ - నిగుడు = ముందునకుసాగు, అహిత = శత్రుఁడగు, రవి = సూర్యునియొక్క, రశ్మిచేన్ = కిరణములనుత్రాటిచే, బద్ధుఁ

డగుచున్ = కట్టఁబడినవాఁడగుచు, తోడి=తనతోడిదగు, బలఁగము = ఆశ్రితజనము, ఐనట్టిచుక్కల = ఐననక్షత్రములయొక్క, వలసత్రోవన్=విప్లవమునకు వెఱచి ప్రాణార్తులై యితరదేశములకు బ్రదుకఁబోవు త్రోవను, చూపన్ = చూపించుటకు, ఏతెంచెనో యనన్=వచ్చెనేమో యనునటుల, వేగుఁజుక్క = తెల్లవాఱుచుక్క (శుక్రుఁడు), పొడిచెన్ = ఉదయించెను. ఉత్ప్రేక్షారూపకాలంకారములు.

మ. సకలాశాగతినర్మకోపవిరతిశ్రౌతక్రియారంభణా, త్మకవర్గత్ర
యికిన్ మదుచ్చరితశబ్దజ్ఞానమే మూలమిం,తకుఁబోలన్ వినుఁ
డంచుఁదెల్పుగతిఁ జెంతన్ గొండపై పల్లెలన్, గృకవాకుల్
మొరసెన్ గృహోపరిఁ ద్రిభంగిన్ భుగ్నకంఠధ్వనిన్. 55

టీ. సక...త్రయికిన్ - సకలాశాగతి = (పనిపాటులకు జనులు) ఎల్లదిక్కులకుఁబోవుట—జనులు స్వకార్యములు నిర్వర్తించుకొనుటకు నెవరి దారినివారలు యథేచ్ఛముగాఁ బోవుట. నర్మకోపవిరతి = ప్రణయకోపముయొక్క చల్లారుట, స్త్రీపురుషులు పొలయలుకను మానుకొని రతులకు దొరకొనుట, శ్రౌతక్రియారంభణ = వేదచోదితములైనకర్మలఁ జఱుప నారంభించుట—వేదవిహితములగు స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠానములు వేళదాట నీయక నెఱవేర్చుట, ఆత్మక=(అనునీ) రూపమైన, వర్గత్రయికిన్ = త్రివర్గమునకు, (అర్థ, కామ, ధర్మ పురుషార్థములందుఁ బ్రవృత్తికి), మదుచ్చరితశబ్దజ్ఞానమే=నాచేఁబలుకఁబడిన పలుకుయొక్క యెఱుకయే—ధ్వని వినుటచేఁ గలిగిన మెలఁకువయే, మూలము=ఆధారము, ఇంతకున్ = ఈవిషయమునకు, పోలన్=సరిగా, వినుఁడు = (లోకులారా) ఆలకింపుఁడు, అంచున్ = అని, తెల్పుగతిన్=తెలియఁజేయుంవిధముగా, చెంతన్=సమీపమునందున్న, కొండపైపల్లెలన్ = కొండమీఁదిపల్లెలలో, గృహోపరి = ఇండ్లమీఁద, కృకవా

శుల్ = కోళ్లు, భుగ్నకంఠధ్వనిన్ = వంగినకంఠపుధ్వనితో, త్రిభంగిన్ = ముత్తెఱఁగుల, మొరసెన్ = కూసెన్.

ఏదేని పనిమంది యాలకింపవలసిన యంశముఁజెప్పువాఁడు ఎత్తగు స్థలమునందుండి చెప్పినచో నలువురు తొలుత చూచి తఱువాత విన వీలుకలుగును. గాన కోళ్లు ఉన్నతస్థలముల నెక్కి త్రివర్గావశ్యకమును దెలుపుచున్నవి. కోడికూఁతయందున్న ఉవర్ణములు (కొక్కొరోకో యని హ్రస్వదీర్ఘప్లుత రూపములయిన స్వరములు) మూఁడు మూఁడుపురుషార్థముల సూచించినట్లుండెను.

తా. ప్రజలు పనిపాటులకు నలుదెసలకై యరుగుట, దంపతులు ప్రణయకోపము నుజ్జగించుట, నైష్ఠిక లనుష్ఠానములకుఁ బూనుట యను నీ అర్థ, కామ, ధర్మపురుషార్థవ్యాపారములకు నాకూయంకూఁతయే కారణము. లెన్నఁగా జనులారా! వినుఁడని తెల్పువిధమున నచ్చటి కొండపల్లెలలో నిండ్లపైనెక్కి గొంతు వంచి ముత్తెఱఁగు లగుకూఁతలను గోళ్లు కూసెను. అలం. ఉత్ప్రేక్షాస్వభావోక్తులు.

మ. ఇనుఁ డస్తాద్రికిఁ బోవఁ గొల్లగొని నేఁ డేతేరఁ దద్దీప్తి నం
జనసంబంధజబాంధవంబున రతిశ్రాంతాంగనానేత్రకో
ణనికాయంబుల డాఁచితద్దపళిమన్ దాఁబూనెనో చొప్పుమా
ర్పనన్ వెల్వెలఁబాఱె దీపకళికావ్రాతంబు శాతోదరీ. 56

టీ. శాతోదరీ = చిక్కనకడుపుగలదానా! (వరూథినీ), ఇనుఁడు = సూర్యుఁడు అస్తాద్రికిన్ = పడమటికొండకు, పోవన్ = పోఁగా, దీపకళికా వ్రాతంబు = దీపపుమొగ్గలసమూహము, తద్దీప్తిన్ = అతనికాంతిని, కొల్లగొని = దోఁచుకొని, నేఁడు = ఈదినమున, ఏతేరఁగాన్ = ఆసూర్యుఁడు మరల రాఁగా, చొప్పుమార్పన్ = ఉన్నవిధముమార్చుటకై, (తాను దొంగ యని గురుతెంతు రేమో యని యున్నయునికి మరుగుపఱచి తెలియకుండఁ జేయుటకు,) అంజనసంబంధజబాంధవంబునన్ = కాటుకసంబంధముచేఁ గల్గిన

చుట్టరికముచే, రతి...నికాయంబులన్ - రతిశ్రాంత = సురతముచే బడలిన అంగనా=స్త్రీలయొక్క, నేత్రకోణ=కనుగొనలయొక్క, నికాయంబులన్ = సమూహములందు, డాఁచి=దాఁచి, తద్ధవళిమన్ = వాని తెల్లఁదనమును, తాన్ = తాను, పూనెనో = వహించెనో, అనన్, వెల్వెలఁబాఱెన్ = తెల్లపోయెను.

సూర్యుఁ డస్తమించినపు డాతనికాంతి యగ్నిహోత్రుని జేరు ననుట ప్రసిద్ధము. సూర్యుఁ డస్తమింప దీపములు సూర్యకాంతిని గొల్లగొనె ననుటచే నగ్నియందు సూర్యకాంతి చేరుట సూచింపఁబడెను. సూర్యకాంతి రాత్రి అగ్నిని జేరు ననుటకు.—

శ్లో. "రుచిధామ్ని భర్తరిభృశంవిమలాః పరలోకమభ్యుపగతేవివశుః,
జ్వలనంత్విషఃకథమివేతరథాసులభోఽన్యజన్మని స ఏవపతిః." (మాఘకావ్య.)

తా. వరూథినీ! సూర్యుఁ డస్తగిరి కరుగఁగా దీపములు వాని ప్రకాశమును దొంగిలి వెలుంగుచు నేఁడు మఱల నాతఁడు రాఁగా నున్నరూపును మార్చుటకై కౌటుకసంబంధముచేఁ దమకు మిత్త్రము లైనరతిశ్రాంత లగునంగనల కడకన్నులడగ్గర నీప్రకాశము డాఁచి వానితెలుపును తాము తాల్చెనో యనునట్లు దీపములు తెలతెలవాఱెను. రతిశ్రాంత లగు నంగనలకనుఁగొన లెఱ్ఱవాఱె ననియు దీపములు కాంతి తగ్గి తెలతెలవాఱె ననియు భావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

శా. వాలారుంగొనగోళ్ల నీవలసతన్ వాయించుచో నాటకున్
మేళం బైనవిపంచి నిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసి యా
యాలాపంబె యవేళఁ బల్కెడుఁ బ్రభాతాయాంతవాతాహ
తా,లోలత్తంత్రుల మేళవింపఁగదవే లోలాక్షి దేశాక్షికిన్.

టీ. లోలాక్షి=చలించు కన్నులుగలదానా! నీవు అలసతన్=ప్రాల్మాలికచే, వాలారుంగొనగోళ్లన్=వాఁడియగు గోటికొనలచే, వాయించుచోన్,

నాటకుఁ=నాటరాగమునకు, మేళంబు = స్వరస్థానములు సరికూర్పఁబడినది, ఐనవిపంచి=అయినట్టి వీణ, నిన్న మొదలుఁ, నీవు, అంటమిఁ చేసి=తాఁకక పోవుటచే, ప్రభాతా...తంత్రులఁ - ప్రభాత = ప్రాతఃకాలమందు, ఆయాత=వచ్చిన, వాత=గాలిచే, ఆహత = తాఁకఁబడినవై, ఆలోలత్ = మిగులఁ గదలుచున్న, తంత్రులఁ=తీఁగలచే, ఆయాలాపంబె=ఆనాటరాగపు స్వరక్రమమునే, (నాటకు మేళము గావింపఁబడియుండుటచే మెట్లపై గాలి సోఁకి యిప్పుడుగూడ సమయవ్యతిరిక్తముగా నాటరాగమునే,) ఆవేళఁ = ఆసమయమున, పల్కెడుఁ = పల్కుచున్నది. దేశాక్షికిఁ = దేశాక్షిరాగ మునకు, మేళవింపఁగదవే = స్వరస్థానములు కూర్చుమా. స్వభావోక్త్యలం కారము.

తా. ఓవరూథినీ! నీవు నిన్న మధ్యాహ్నకాలమునం దప్పటికిఁ దగినట్టు నాటరాగమునకు స్వరస్థానములు కుదిర్చి మీటుచున్నవీణ యది మొదలు నీవు దానిని ముట్టకుండుటచేత నిప్పుడును దంతులు గాలిచేఁ గదలఁగా నామేళము తోనే వాఁగుచున్నది. అది యీ యుదయకాలమునకుఁ బొసఁగదు గనుక నిప్పటికిఁదగిన దేశాక్షిరాగమున కనుకూలముగా స్వరస్థానములు కుదిర్చి, జతపఱుపుము. (ఇట్లనుటచేత మధ్యాహ్నకాలమునందుఁ బాడఁదగినది నాట రాగము. ప్రాతఃకాలమునందుఁ బాడఁదగినది దేశాక్షిరాగము అనుట తేఁట పడుచున్నది.) స్వభావోక్తి.

చ. పలుకులు నేర్పువేళఁ గలభాషిణి నీ విటులుండఁ బంజరం
బుల నరగన్ను వెట్టి ముఖముల్ చరణాగ్రనఖాళి గోఁకు
చుఁ, నిలుగుచు నావులింపుచు వనీవిహృగోత్కర మెట్లు
వల్కు నప్పలుకులె యట్లు లెత్తి విని పల్కెడు వింటివె
కీరశారికల్. 53

టీ. కలభాషిణి = అవ్యక్తమధురములగు పలుకులుగలదానా! వరూ థినీ! పలుకులు = మాటలు, నేర్పువేళఁ = అభ్యసింపఁజేయు సమయము.

నందు, నీవు, ఇటులుండఁగ = ఈవిధముగా నస్వస్థవై యుండుటచే, (పరాధీన హృదయముతోనుండి బుజ్జగింపక పోవుటచేత,) పంజరంబులఁ = పెంపుడు పక్షులకొఱకు ఏర్పాటుచేయఁబడిన గూండ్లయందు, కీరశారికల్ = చిలుకలు గోర్వంకలు, అరగన్నువెట్టి = మూఁగన్నువైచి, సగము మూసి సగము తెఱచినటు లున్న కన్నులతో - నిదురచేఁ దూలుచు, చరణాగ్రనఖాళిఁ = కాలిగోటికొనలపంక్తులతో, గోఁకుచుఁ = గోఁకికొనుచు, నిలుగుచుఁ = ఒడలు విఱుచుచు, ఆవులించుచుఁ = ఆవులింతలు విడచుచు, వనీవిహగోత్కరము=అడవిపక్షులగుంపు, ఎట్టుపల్కుఁ = ఏవిధముగాఁ గూయునో, అప్పలుకులె = ఆకూఁతలె, అఱ్ఱులెత్తి = మెడలు పైకెత్తుకొని, విని=ఆలకించి, పలికెడుఁ = పలుకుచున్నవి, వింటివె = నీవు విన్నావా?

తా. వరూథినీ! చిలుకలకును గోర్వంకలకును నీవు వాడుక చొప్పున నిప్పుడు మాటలు నేర్పమిచేఁ బంజరములలో నరగన్ను వైచుకొని గోళ్లతో మెడలు గోఁకికొనుచు, నావులించుచు నడవి పక్షులకూఁతలు విని వానినే మరలఁ గూయుచున్నవి, వినుచున్నావా? అడవిపక్షుల యఱపులకె మఱల యలవాటుపడిన యెడల నీకలభాషణములు వచ్చుట చాలకష్టము. స్వభావోక్తి భ్రాంతిమదలంకారములు.

మ. ఉరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై యొప్పారు బ్రహ్మాండము
న్గరిడిఁ గాలపుహొంతకాఁడు చరమాంగస్కంధముఁ జేర్చు
ని,బ్బరపుఁ సంగడమో యనన్ శశి డిగెన్ బ్రాగ్భూమిభృ
త్కైతవేతరబాహాగ్రపుసంగడం బనఁగ మార్తాండుండు
దోఁచెన్ దివిన్. 59

టీ. ఉరు...కలితమై-ఉరు = అధికమైన, సంధ్యాతప = ప్రాతస్సంధ్య వేళఁగల్గు ప్రకాశమను, శోణమృత్=ఎఱ్ఱమట్టితో, కలితమై = కూడినదై, ఒప్పారు=ఒప్పుచున్న, బ్రహ్మాండము, అన్ గరిడిన్ = అనునట్టి గరిడిసాలలో,

కాలపుహొంతకాఁడు = కాల మను జెట్టికాఁడు, చరమాగస్కంధముక్ =పడమటికొండ యనుమూఁపున, చేర్చు...గడమో-చేర్చు=పెట్టుకొను, నిబ్బరపు=గట్టిదైన, సంగడమో=గుండో, అనక్=అనునటులు, (సాధనము చేయునపుడు జెట్టివాండ్రు బంతివలె గుండ్రముగా నుండు పెద్దశిలాఖండమునో లోహవస్తువునో భుజములపై ద్రిప్పుదురు. దీని సంక్తోలా యని యందురు.) శశి = చంద్రుఁడు, డిగెన్ = దిగువకు వ్రాలెను. (అస్తమించెను) ప్రాగ్భూ... సంగడంబు - ప్రాగ్భూమిభృత్ = తూర్పుకొండ యను, కైతవ = మిషగల, ఇతరబాహాగ్రపు = రెండవభుజముమీఁది, సంగడంబు = గుండు, అనఁగన్ మార్తండుండు = సూర్యుఁడు, దివిన్ = ఆకసమున, తోఁచెన్.

జెట్టులు పోరుచోటు అభ్యాసము చేయుచోటు ఎఱ్ఱమట్టితో నించియుందురు. రక్తపాతము జరిగినను తెలియకుంటకు, ఎఱుపురంగు ప్రతాపమును సూచించునది గాన ప్రతాపాతిశయమునకుఁ గూడ, గరిడీ యెఱ్ఱని మట్టి పఱుపఁబడి రక్తవర్ణముతో నలరారు ననుటకు.—

తే. "బహువిరోధిమణిప్రభాపల్లవాగ్ర మల్లసంగ్రామఖురళికామండలాయ
మాననానాపరిష్కారమహితగాత్రి మనుజపతిపుత్త్రి యాస్థానమునకువచ్చె."
(శృంగారనై. ఆ. ౫.)

తా. ప్రాతస్సంధ్యారాగ మను నెఱ్ఱమట్టితో నెసఁగెడు బ్రహ్మాండ మను గరిడిసాలలో కాల మనుజెట్టి పడమటికొండ యనుమూఁపునఁ జేర్చుకొనుసంక్తోలా (ఇదియొక గరిడిసాధనము) యనునట్లు చంద్రుఁడు వ్రాలెను. తూర్పుకొండ యను రెండవ మూఁపుమీఁద దాల్చు సంక్తోలా యనునట్లు సూర్యుఁ డుదయించెను. రూపకోత్ప్రేక్షాపహ్నవములు, అలం.

చ. కరకరి గూఁటఁ గట్టి యిడఁగా మొఱవెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకందళవిఘట్టన నించుక వాయివిడ్డ తా, మర
మొఱవెట్టిపెట్టి పలుమాఱును వాకిలి దాఁటి యాఁగుచున్

మొరయ విపంచి మీటుగతి మ్రోసి యళుల్ వెడలెన్
గొలంకులన్. 10

టీ. కరకరిన్ = కఱకుదనముతో — క్రూరస్వభావముతో ననుట. గూఁటన్ = గూఁటిలో, కట్టియిడఁగాన్ = కొయ్యపెట్టినప్పుడు, మొఱ వెట్టెడులీలన్ = పక్షులు మొఱ్ఱోయని కూయుఁనటుల, బాల...విఘట్టనన్ = బాలభాస్కర = బాలసూర్యునియొక్క, కర = కిరణములనెడు, కాండకం దళ = కట్టిపుల్లయొక్క, విఘట్టనన్ = పోటుచే, ఇంచుక = కొంచెము, వాయివిడ్డతామరన్ = నోరువిచ్చిన తామరపూవునందు, ఇట జాత్యేకవచనము. మొఱవెట్టి పెట్టి = దుఃఖముతో నఱచియఱచి, పలుమాఱును = మాటిమాటికి, వాకిలి = విడిసిన ద్వారమును, దాఁటి, ఆఁగుచున్ = నిలుచుచు, మొఱయన్ = మ్రోయుఁనట్లు, విపంచిమీటుగతిన్ = వీణ మీటువిధమున, మ్రోసి = ఝుంకరించి, అళులు = తుమ్మెదలు, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, వెడలెన్ = తామరపూవులనుండి బయలుదేరెను.

తుమ్మెదల యఱపు వీణమ్రోఁతలవలె నుండు నని కవులు చెప్పుట ప్రసిద్ధము. చూడుఁడు. చంపూభారతము.

శ్లో. "ఆలాపకాలసమపల్లవితాంకవీణాసౌరభ్యపాతిమధుపారవసంకులస్య,
తంత్రీస్వనస్యసమితౌతరుణీరవస్యజానాతియత్రచతురోపినతారతమ్యమ్."

తా. దయమాలినవాఁ డెవఁ డయిన గూఁటఁ గట్టిపెట్టి పొడువఁగాఁ బ్రాణభయముచేఁ గూటిలో నున్నపక్షులు విచారముతో రొద చేసెడువిధమున బాలభాస్కరుని కిరణములతాఁకుడుచేఁ గొంచెము ద్వార మేర్పడిన పద్మమునుండి తుమ్మెదలు వెలువడి యక్కడనే యిటునటుఁ దిరుగాడుచు, వీణ మీటువిధమున మ్రోయుచుండెను. స్వభావోక్త్యుపమాలంకారములు.

చ. అడరునవీనభానుకిరణానల మంటినఁ గూడుకొన్నపుప్పొడి
కొలుచెల్ల మోచికొని పోయెడి సంభ్రమ మొప్పఁ గంటివే

పడఁతి భవద్విహారవనపద్మసరఃకుముదాలయంబులన్, వెడలు
మిళిందబృందములు వీఁపుపిశంగిమకైతవంబునన్. 61

టీ. పడఁతి = వరూథినీ! భవ...యంబులన్ - భవత్ = నీయొక్క, విహారవన=శృంగారవనమునందలి, పద్మసరః=తమ్మిపూఁగొలఁకులందలి, కుముద= కల్వలను, ఆలయంబులన్ = ఇండ్లలోనుండి, వెడలు మిళిందబృందములు = బయలుదేరు తుమ్మెదల సమూహములు, వీఁపు పిశంగిమ కైతవంబునన్ = వీఁపుయొక్క పసిమి యనుమిషచే, అదరు...అనలము - అదరు = అతిశయించు, నవీనభాను = బాలభాస్కరుని, కిరణానలము = కిరణాగ్ని, అంటినన్ = అంటఁగా, కూడుకొన్న, పుప్పొడికోలుచు = పుష్పపరాగ మను ధాన్యమును, ఎల్లన్ = అంతయు, సంభ్రమము = తొట్రుపాటు, ఒప్పన్ = ఒప్పఁగా, మోచికొని=ఎత్తుకొని, పోయెడిన్ = పోవుచున్నవి, కంటివే = చూచితివా? తుమ్మెదలు మేనంతయు నల్లఁగానుండి వీఁపున మాత్రము పచ్చఁగా నుండును. ఆపసుపురంగుగల తేంట్లు ఇండ్లకాపులు ధాన్యము మోసికొను రైతుగ నుత్ప్రేక్షింపఁ బడెను. తుమ్మెదవీఁపులు పచ్చగా నుండు ననుటకు.—

ఉ. "తుమ్మెదద్రిమ్మరీఁడు పయిఁదోఁచు పిశంగిమ పద్మినీనిశాం,
కమ్మనితాఁ బరాగపటిఁ గప్పి" (వసు-ఆశ్వా. 3-138)

తా. వరూథినీ! నీయుద్యానవనమున యందలి తమ్మికొలఁకులలో సూర్యకిరణములు ప్రసరింపఁగా నచటి కల్వలలోని తేంట్లు వానిపుప్పొడియంటి పచ్చనైన వీఁపులతో వెల్వడిపోవుట, నిప్పంటుకొని తగులఁబడుచున్న యిండ్లలో నుండి నిల్వఁజేసి యుంచుకొన్న ధాన్యమును వీఁపులపై మోసికొని వెల్వడు సంసారులవలె నున్నవి చూచితివా? ప్రొద్దు క్రుంకఁగనే తమ్ములను వదలి రాత్రియంతయుఁ గలువపూలలో విహరించి కొంచెమాగిన నవి ముకుళించునేమో యని యందుఁ జిక్కక వీఁపునఁ బరాగమంటుకొనఁ దుమ్మెదలు బైటికి వచ్చుచున్న వని భావము. అలం. ఉత్ప్రేక్షారూపకాపహ్నవములు.

చ. కొలకొలఁగూయుఁ బైనొఱగుఁ గుత్తుకఁ గుత్తుకఁ జుట్టు బాఱు
చిల్వలక్రియఁ గానరానిగతులన్ మయిమైఁ బెనుచున్ జ
నించునశ్రు లఱుత నొత్తు సోలు నిలుచున్ విధిచాతురిఁ
గూడియున్ రతిన్, దలఁపవు కంటె పాసినవెతల్ దలఁపిం
చుచుఁ గోకదంపతుల్. 62

టీ. కోకదంపతుల్ = చక్రవాకపక్షుల జతలు, విధిచాతురిన్=దైవ విలాసముచే, కూడియున్=మరలఁ గలసియు, పాసినవెతల్ = కడచిన కష్టములను, తలఁపించుచున్ = ఒకదాని నొకటి తలఁచుకొనునట్లు చేసికొనుచు, కొలఁకొలకూయున్ = కలకలధ్వని నిండార నఱచును, పైనొఱగున్ = ఒకదానిపైకి వేఱొకటి మ్రొగ్గియానుకొనును. కుత్తుకన్ కుత్తుకన్ = గొంతును గొంతును, చుట్టున్ = అలముకొనును. పాఱుచిల్వలక్రియన్ = పారాడు పాములవలె, కానరాని, గతులన్ = నడకతో, మయిమైన్ = దేహముతో దేహమును, పెనుచున్=పెనవేసికొనును. జనించు నశ్రువుల్ = జనించుకన్నీళ్లను, అఱుతన్ = ఒండొంటిమెడలచేత, ఒత్తున్=తుడుచును, సోలును = సొమ్మసిల్లును. నిలుచున్=ఏమియుఁ జేయక యూరక నిలువఁబడును. రతిన్=భోగములును, తలఁపవు, కంటె=చూచితివా?

తా. వరూథినీ! చక్రవాకదంపతులు ప్రొద్దు క్రుంకినపైఁ గన్ను తెలియక యొండొంటి నెడఁబాసి రేయెల్ల వియోగము ననుభవించి ప్రొద్దు పొడువఁగానే మరలఁ గలసికొని కడచిన కష్టములఁ దలఁపించుకొనుచుఁ గొలకొలఁ గూయుచుఁ బైపై నొఱగుచు గొంతుగొంతుఁ గలుపుకొనుచుఁ బారాడు పాములవలెఁ బెనఁగొనుచుఁ గన్నీరు కార్చుచు నిట్లు పలుతెఱఁగుల సంకటపడునుగాని సంభోగసౌఖ్యమును దలంపవు చూచితివా? అలం. స్వభావోక్తి, కారక దీపకము, ఉపమ, విశేషోక్తి.

ఉ. ఇందునిభాస్య వాఁడనఁగ నింద్రుఁడొ చంద్రుఁడొ యాయుపేం

ద్రుఁడో, యిందులకై వగల్ బొగుల నేటికి నేఁటికి నందుఁబో
దమ్మా, నందనభూమి భూమిసురనందనుఁ డుండక పోఁడు రమ్ము
నీ, చందము నందముం గనిన జవ్వని యెవ్వని వెఱ్ఱిఁ జేయదే.

టీ. ఇందునిభాస్య = చంద్రునివంటి ముఖముగలదానా! వరూథినీ, వాఁడు=ఆప్రవరుఁడు, అనఁగన్ = అనఁగా, ఇంద్రుఁడో = దేవరాజో, చంద్రుఁడో=చందమామయో, అయుపేంద్రుఁడో=ప్రసిద్ధుఁడైన విష్ణుఁడో, సుప్రసిద్ధుఁడగు నింద్రుఁడు చంద్రుఁడు విష్ణువును కాఁడు. అంతటి దేవుఁడైన విరాళిగొనుటయు వెదకుటయు సమంజసముగాని సామాన్యమానవుని కొఱకా ఇంతటి వలవంతలతో వేగుట, ఇందులకై =వాని సాంగత్యమునకై, వగన్ = విచారముతో, పొగుల నేటికి = దుఃఖింప నేల? నేఁటికిన్ = నేఁడును, అందున్ = ఆయుద్యానవనమునకు, పోదము, ఆనందనభూమిన్ = సంతోషకరమయిన యీప్రదేశమున, భూమిసురనందనుఁడు = ప్రవరుఁడు, ఉండకపోఁడు = ఉండనేయుండును, రమ్ము = పోదమురమ్ము. శృంగారవనము జూచి యా యువకుఁడు కాలూనక యందు నిలువకపోఁగలఁడా? జవ్వని= చిన్నదానా! నీచందమున్ అందమున్ = నీవిధమును జక్కఁదనమును, కనినన్ = చూచినయెడల, ఎవ్వనిన్ = ఎట్టివానినైనను, వెఱ్ఱిన్ = కామవికార మందినవానిఁగా, చేయదే = చేయదా?

ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు విష్ణువు లోనగువారె నిన్నుగాంచిన వలతురు. ఇఁక సామాన్య బ్రాహ్మణునిసంగతిఁ జెప్పవలసిన దే మున్నది? ఇంద్రాదులు తమ మహత్త్వముచే నీ మీఁదివలపు నాపుకొనఁగలుగుదు రేమోగాని సామాన్యుఁడగు ప్రవరాఖ్యుఁడు ముగ్ధుఁడై యీ ప్రదేశమునం దెందెందొ యుండు ననుట.

తా. వరూథినీ! ఆప్రవరుఁ డనఁగా నింద్రుఁడా చంద్రుఁడా! ఆతని పొందునకై యింతగా చింతపడ నేల? నేఁడుకూడ నయ్యుద్యాన

మున కరుగుదము. అచ్చో నవ్విప్రకుమారుఁ డుండకపోఁడు. రా! నీచందము నీ యందము చూచినచో నెట్టి వానికి వెట్టిపట్టదు? అలం. ఉపమ, ప్రతిషేధము, అర్థాపత్తి.

ఉ. ఏల దురంతవేదనమెయిన్ బొరలాడెదు తాల్మిదక్కి మే
లే లలితాంగి యెంతపని లెమ్మిది విప్రవరుండు గోలయున్
బాలుఁడుఁ గాన నప్పటికిఁ బైఁబడఁ గొంకెనుగాని వానికిన్
గాలొకచోటనిల్చునె వగన్ మగుడన్ నినుఁజూచునంతకున్.

టీ. లలితాంగి = ఇంపైన యవయవములు గలదానా! తాల్మి = ధైర్యమును, తక్కి = కోల్పోయి, ఏల=ఎందులకు, దురంతవేదనమెయిన్ = అంతము లేనిబాధతో, పొరలాడెదు = క్రిందుమీఁదు పడుచుఁ దపించెదవు? మేలే = మంచిదా-ఇదియుక్తమా? ఎంతపనిలెమ్ము = ఎంతమాత్రపుఁబనిలే - యసాధ్యముకాదు (లెమ్ము అనుట యలక్ష్యమును సూచించును.) విప్రవరుండు= నీవువలచిన యాబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు, గోలయున్=యుక్తాయుక్తజ్ఞానశూన్యుఁడును, బాలుఁడున్=పసివాఁడును, కానన్=కాఁబట్టి, అప్పటికిన్=ఆ సమయమునకు, పైఁబడన్, కొంకెను. కాని, వానికిన్, మగుడన్=తిరిగి, నినున్, చూచునంతకున్ = చూచువఱకును, వగన్=విచారముచే, కాలు = పాదము, ఒకచోటన్=ఒక ప్రదేశమునందు, నిల్చునే = నిలుకడగా నుండునా? ఈ వనము వదలిపోవనే పోవఁడు. పోయెఁబో వెనుకకు మఱలిపోయినచో నిముసముండక వచ్చితీరును.

తా. వరూథినీ! ఓర్పు వీడి మితిలేని వేదనఁజెందెదేల? మేలా యిది! అతని వశపఱచుకొనుట యనఁగా నెంతపని? ఎఱుఁగనివాఁడును బాలుఁడును గాన నప్పు డాతఁ డట్లు మీఁదఁబడ సంశయించెను గాని వానికి మరల నిన్నుఁ జూడకున్నచోఁ గాలొకచోట నిల్చునా?

క. రారమ్మనుటయు దివిష
న్నారీరత్నంబు నికటనాకధునీక
ల్హారాంభోరుహమధురస
ధారాచంద్రకితసలిలధౌతాననయై. 65

టీ. రారమ్ము = వనవిహారమునకు రావే రా యని, అనుటయుఁన్ = చెలికత్తె యనఁగా, దివిషన్నారీరత్నంబు = వేల్పుఁగన్నెలలో మిన్న యగు వరూథిని, నికట...ననయై-నికట = సమీపమున నున్న, నాకధునీ = ఆకాశగంగలోని, కల్హార = చెంగల్వలయు, అంభోరుహ=పద్మములయు, మధురస= మకరందముయొక్క, ధారా = ధారలచే, చంద్రకిత = నెమలియీఁక కన్నులవలె జిడ్డుదేఱినదిగాఁ జేయఁబడిన, సలిల = నీటిచే, ధౌత = కడుగఁబడిన, ఆననయై = మొగముకలదై, ఈ పద్యమునకుఁ బైపద్యముతో నన్వయము.

పరిశుద్ధమగు జలమునందుఁ దేనియ బొట్టువేసిన జిడ్డుతేఱును. దానిపై సూర్యకిరణములు వ్యాపించెనేని యింద్రధనుస్సులోని రంగులవలె నుండును. ఇట నది యభివర్ణితము.

తా. ఈ విధముగాఁ జెలికత్తె రారమ్మనుటయు నావరూథిని చెంగట నున్న గంగానదిలోని కలువలనుండియు తామరలనుండియు నొలిఁగిన పూఁదేనెచే జిడ్డుకట్టిన నీట మొగము కడుగుకొని.

సీ. ఘనసారపంక మొక్కలతాంగి దెచ్చిన
మటి వ్రేలనె చుక్కబొట్టు పెట్టి
యింతి యొక్కతె పూవుటెత్తు లెత్తినఁ జూచి
విసువుతో నొకకొన్ని విరులు దుఱిమి
పడఁతి యొక్కతె రత్నపాదుక లిడ నిల్చి
తోడుగ కవ్వలికిఁ బోనడుగు పెట్టి

బాగాలు వెస నొక్కపద్మాక్షి యొసఁగిన
వెగ్గలం బని కొన్ని వెడల నుమిసి
తే. సగము గొఱికినయాకును సఖులు పిలువ
సగ మొసఁగును త్తరముఁ జెప్పి సగము మఱపు
సగము నయి చింతచే సగ మగుచు నరిగె
నవ్వరూథిని యంతికోద్యానమునకు. 66

టీ. ఘనసారపంకము=కప్పురపుగందము, ఒక్కలతాంగి=ఒకతీఁగవంటి మేనుగలచెలువ, తెచ్చినన్=తేఁగా, వ్రేలనే=కొనవ్రేలితోనె, మ్రుచ్చి=తాఁకి, చుక్కబొట్టు పెట్టి = చుక్కవలెబొట్టు పెట్టుకొని, ఇంతియొక్కతె=ఇంకొక చెలియ, పూవుటెత్తులు = పూదొంతులు, ఎత్తినన్ = ఎత్తి చేతఁబట్టుకొనఁగా, చూచి=ఆదొంతరలఁ జూచి, విసువుతోన్=విరక్తితో, కొన్నివిరులు = అందుఁ గొన్నిపూలుమాత్రము, తుఱిమి=కొప్పున నిడి, పడఁతియొక్కతె = మఱియొక పరిచారిక, రత్నపాదుకలు = రత్నాలపావకోళ్లు, ఇడన్=ముందఱికిఁ దెచ్చి పెట్టఁగా, నిల్చి=సరిగా నిలిచి, తొడుగక=కాలధరింపక, అవ్వలికిన్ పోన్= తొలఁగిపడునట్లు, అడుగు పెట్టి = పాదముచొన్పి, ఒక్కపద్మాక్షి = ఇంకొక్క పరిచారిక, వెసన్ = త్వరగా, బాగాలు = కత్తిరించినపోఁకలు, ఒసఁగినన్ = చేతి కందీయఁగా, వెగ్గలంబు = హెచ్చు, అని = అనిచెప్పి, కొన్ని = ఆబాగ ములలోఁ గొన్నిటిని, వెడల నుమిసి = పోవునటుల నూచి, సగముకొఱికిన యాకును=సగముమాత్రముకొఱికిన తములపాకును, సఖులు=చెలులు, పిల్వన్, సగము, మఱపు = అజ్ఞానము, సగము, ఐ=కలదై, చింతచేన్, సగము, అగుచున్, అంతికోద్యానమునకున్, వెడలెన్.

ఇందు అరతి యను మదనావస్థ చెప్పఁబడెను. "అరతి ప్రియవస్తు ద్వేషః" అని తల్లక్షణము. శైత్యోపచారవికారము అరతి యని యిటుల కావ్యాలంకారసంగ్రహమునఁ గలదు.—

మ. "నిరతం బాత్మకరాంఘ్రి బాహునఖకాంతిస్ఫూర్తికిం దిగ్గుఁడై
శరణంబొందు ప్రవాళపద్మబిసపుష్పశ్రేణికిం గ్రమ్మఱన్
శరణంబందుట హీనమం చనొ మదిన్ శైత్యోపచారక్రియా
గరిమం బొల్లదు మానినీమణి కడంకన్ శ్రీనృసింహాధిపా."
(తృతీయాశ్వాసము. ప. ౧౭౫)

తా. వరూథిని ప్రియవిరహవేదనచేత విరక్తినొందినదై గంధము పూసికొనక, పువ్వులు కొప్పునఁ జక్కఁగాఁ బెట్టుకొనక, పావకోళ్లు కాళ్లఁదొడుగక, వక్కలాకు లొల్లక, చెలికత్తెలాడు మాటలకు బదులుమాటలు సరిగాఁ జెప్పక, స్మృతిగలిగియుం లేనిదానివలెనే విచారముచేఁ గృశించిన దేహముగలదై, మెల్లఁగా నింటివెంబడి శృంగారపుఁ దోఁటకుఁ బోయెను.

వ. ఆసమయంబున దేవజాతిత్వజనితవిమలజ్ఞానపాటవంబునం దద్వృత్తాంతంబు సమస్తంబు నెఱుంగుటం జేసి. 67

టీ. దేవ...టవంబునన్-దేవజాతిత్వ=దేవజాతి యగుటవలన, జనిత=పుట్టిన, విమలజ్ఞాన = నిర్మలమగు తెల్వియొక్క, పాటవంబునన్ = గట్టితనముచే (సామర్థ్యముచే), తద్వృత్తాంతంబు = ఆవరూథిని సమాచారము, సమస్తంబున్ = అంతయు, ఎఱింగి = తెలిసినవాఁ డగుటచేత (కర్త గంధర్వుఁడు.)

శా. ఏగంధర్వుఁడు తద్విలాసములు మున్నీక్షించి తానెంతయున్
రాగాంధుండయి గోరి హత్తక గడున్ రారాపులం గంతుఁడు
ద్వేగం బందఁగఁజేయు నెవ్వగల నువ్విళ్లూరుచున్ వేఁగువాఁ
డాగంధర్వకుమారుఁ డంగభవవిద్యాపారగుం డాత్మలోన్.

టీ. మున్ను = పూర్వము (ఇంతకు వెనుక) ఏగంధర్వుఁడు = ఏగంధర్వకుమారుఁడు, తద్విలాసములు = ఆవరూథిని శృంగారచేష్టలను, ఈక్షించి= చూచి, తాన్=తాను, ఎంతయున్=విస్తారముగా, రాగాంధుండయి = అను

రాగముచేఁ గాననివాఁడయి, కోరి=వరూథినిపొందు నపేక్షించి, హత్తక = జతపడక, కడున్ = మిక్కిలి, రారాపులన్ = ఒత్తిడిచే, కంతుఁడు=మన్మథుఁడు, ఉద్వేగంబు=కలవరమును, అందఁగఁజేయన్ = పొందింపఁగా, నెవ్వగలన్=నిండువిచారముతో, ఉవ్విళ్లూరుచున్, ఏగంధర్వుఁడు, వేఁగువాఁడు=పరితపించుచుండువాఁడో, అంగభవవిద్యాపారగుండు = మన్మథవిద్యయందు గడిదేరినవాఁడు, (అగు) ఆగంధర్వకుమారుఁడు = యౌవనవంతుఁడగు నాగంధర్వకుమారుఁడు, ఆత్మలోన్ = హృదయమునందు, పైపద్యముతో నన్వయము.

విలాస మనునది ఇష్టుఁడగు ప్రియుని గవయ నభిలషించి భ్రూనేత్ర చాలనాదులచే నుత్సాహము వెల్లడించుట. విలాసమునకు లక్షణము.—

శ్లో. "ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భ్రూనేత్రాననకర్మభిః,
తాత్కాలికో విశేషో యస్స విలాస ఇతీరితః." (రసార్ణవసుధాకరము.)

తా. మును పాకగంధర్వుఁడు వరూథినిసౌందర్యమును దాని శృంగార చేష్టలను జూచి మోహించి యది యందులకు సమ్మతింపకపోఁగా దానిని వలపించు నుపాయము గానక నాఁటనుండి మన్మథవేదన పొందుచున్నవాఁడై వరూథిని ప్రవరాఖ్యుని వలచి వాఁడు తన్నొల్లమిచేత మన్మథవ్యథపడుచున్న వృత్తాంతము విని తన మనసులో నిట్లాలోచించెను.

ఉ. ఒక్కొకవేళఁ బద్మముఖు లొల్లమి సేయుదురొక్కవేళఁ బె
న్మక్కువ నాదరింతురు క్షణక్షణముల్ జవరాండ్రచిత్తముల్
బక్కన వేసటన్ జన దుపాయములన్ దగునచ్చికంబులన్
జిక్కఁగఁ జేసి డాసి సతిచిత్తముఁ బట్టి సుఖింపఁగాఁదగున్.

టీ. పద్మముఖులు = తామరపూవులవంటి ముఖముగలవారు—స్త్రీలు, ఒక్కొకవేళన్ = ఒకానొకసమయమునందు, హృదయము రాగాతిశయముచే విజృంభించనియపుడు, ఒల్లమిసేయుదురు = ఇచ్చగింపక పోవుదురు.

ఒక్కవేళన్ = ఒకానొకసమయమున, పెన్మక్కువన్ = పెద్దయపేక్షతో, ఆదరింతురు, జవరాండ్రచిత్తముల్ = యువతులడెందములు, క్షణక్షణముల్ = ప్రతిక్షణమునకు మారునవి, (కాన) పక్కునన్ = తటాలున, వేసరన్ చనదు=విసువరాదు. ఉపాయములన్ = బహువిధములగు నుపాయములచేతను, తగు నిచ్చకంబులన్ = అనువైన యిచ్చకాలతోడను, చిక్కఁగఁ జేసి = స్వాధీనపఱుచుకొని, డాసి = దగ్గఱి, సతిచిత్తముఁబట్టి = ఆఁడుదాని మనసు ననువర్తించి, సుఖింపఁగాఁ దగున్=సంభోగసౌఖ్యముల ననుభవింపఁగాఁ దగును.

స్త్రీలచిత్తములు క్షణక్షణము చలించునవిగానఁ గాలానుసారములగు ప్రయత్నములు చేయవలయు ననుటకు.—

ఉ. "ఇప్పటి నీతలంచు తెఱఁగిట్టిదయా నిటమీఁద నెవ్వఁడే
చొప్పున నుండునో! నిజముసుద్ది యెఱుంగము గాని యంగ్మలీ
చెప్పెడి దేమి! బాలికలచిత్తము లంబుతరంగలోలముల్."

(శృంగారనైషధము. ఆ. 2)

తా. ఒక్కొకప్పుడు తిరస్కరింతురు. ఇంకొకప్పుడు మిక్కిలి మక్కువ చూపుదురు. స్త్రీలచిత్తములు చపలము లగునవి కావునఁ దటాలున విసివి విడువరాదు. ఉపాయములు చేసి యనువయిన యిచ్చకములు పలికి స్వాధీనపఱుచుకొని దగ్గఱి యాఁడుదాని మనసు గుర్తెఱిఁగి సుఖింప నగును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, కావ్యలింగము.

క. అని తలఁచి యవ్విలాసిని
యనిశముఁ గ్రీడించుపుష్పితారామంబున్
మునుకలుగఁ జొచ్చి యొకచం
దనభూజమునీడ నిల్చి దంభం బమరన్. 70

టీ. అని తలంచి = ఈవిధముగాఁ దలంచికొని, అనిశముఁ = ఎప్పుడును, అవ్విలాసిని = విలాసవతియగు వరూథిని, క్రీడించు పుష్పితారామంబునకా = విహరించు వికసించినతోఁటను, మును కలుగకా = వరూథిని రాకముందే, చొచ్చి = చేరి, ఒకచందనభూజము నీడకా = ఒక మంచిగందపుఁజెట్టునీడను, దంభంబు = కపటము, అమరకా = ఒప్పఁగా, నిల్చి = నిలువఁబడి, వైపద్యముతో నన్వయము.

తా. గంధర్వకుమారుఁడు ఎటులేని ప్రయత్నించిన వరూథిని సమాగమము లభింపవచ్చు ననుకొని ఆమెకంటె ముందుగా నామె విహరింపవచ్చు నుద్యానవనముఁ జేరి యటఁగల యొకగంధపుమ్రాని నీడను గపటాచరణములతో నిలచియుండెను.

సీ. అర్ధచంద్రుని తేట నవఘళించులలాట
పట్టి దీర్చినగంగమట్టితోడఁ
జెక్కుటద్దములందు జిగివెల్లువలు చిందు
రమణీయమణికుండలములతోడఁ
బసిఁడిప్రాఁతచెఱంగు మిసిమి దోఁపఁ జెలంగు
నరుణాంశుకోత్తరీయంబుతోడ
సరిలేని రాకట్టుజాళువా మొలకట్టు
బెడఁగావునీర్కావిపింజెతోడ
ధవళధవళము లగుజన్నిదములతోడఁ
గాశికాముద్ర యిడినయుంగరముతోడ
శాంతరస మొల్కు బ్రహ్మతేజంబుతోడఁ
బ్రవరుఁ డయ్యె వియచ్చరప్రవరుఁ డపుడు. 71

టీ. అపుడు = ఆసమయమునందు, వియచ్చర ప్రవరుఁడు = గంధర్వుఁడు, అర్ధచంద్రుని తేటకా = అర్ధచంద్రుని తిన్నఁదనమును, అవఘళించు లలాటపట్టికా

=తిరస్కరించుకొనలను, తీర్చినగంగమట్టితోడన్ - తీర్చిన=తిలకముగా దిద్దిన, గంగమట్టితోడన్ = గంగానదిలోని మృత్తికతోడను, నదీజలమునందు స్నానముచేసి సంధ్యవార్చినపుడు నదీమృత్తిక మొగమున బొట్టుపెట్టుకొనుట ఆచారము. చెక్కుటద్దములందున్ = అద్దములంబోలు చెక్కులందు, జిగివెల్లువలు =కాంతిప్రవాహములు, ప్రవాహమువలె వ్యాపించు గాంతివిశేషములనుట. చిందు = తొలఁకుచున్నట్టి, రమణీయమణికుండలములతోడన్ - రమణీయ=మనోహరమైన, మణి = రత్నములుచెక్కిన, కుండలములతోడన్ = కర్ణభూషణములతోడను, (మణిభూషలు గాన కాంతివెల్లువలు) పసిఁడి ... మిసిమి - పసిఁడివ్రాఁత = బంగారు పనితనముగల, చెఱఁగు మిసిమి = అంచుయొక్క మిసమిస, తోఁపన్, చెలంగు = ఒప్పు, అరుణాంశుకోత్తరీయంబుతోడన్ - అరుణ = ఎఱ్ఱని, అంశుక = రంగుగల, ఉత్తరీయంబుతోడన్ = జందెమువాటుగాఁ బైవేసికొన్న యుపవస్త్రముతోడను, సరిలేని = సాటిలేని, రాకట్టు = రత్నపుఁ గట్టడముగల, జాళువా మొలకట్టు=మేలిమి బంగరు మొలత్రాడు, బెళఁగారు = అంద మొసఁగు, నీర్కావి పింజెతోడన్ - నీర్కావి = నీట నానఁబెట్టి నీడను ఆరవేయుటచేఁ గొంచెము ఎఱుపురంగుగలదిగా నున్న దోవతియొక్క, పింజెతోడన్ = వ్రేలాడునటుల విడిచిపెట్టిన కుచ్చెళ్లతోడను, ధవళధవళనములు = మిగులఁ దెల్లనివి, అగు, జన్నిదములతోడన్ = యజ్ఞోపవీతములతోడను, కాశికాముద్ర = కాశిముద్ర, ఇడిన = వేసిన, ఉంగరముతోడన్ = అంగుళీయకముతోడను, శాంతరసము, ఒలుక = చిందుచున్న, బ్రహ్మతేజంబుతోడన్ = బ్రాహ్మణతేజముతోడను, ప్రవరుఁడు = ప్రవరనామము ధరించినవాఁడు, అయ్యెన్=ఆయెను.

తా. అప్పుడు నొసట గంగమట్టిబొట్టును, చెక్కిళ్లపై వ్యాపించు కాంతులుగల రత్నాలకర్ణాభరణములును, చెఱఁగులం దక్షరపంక్తివలె సరిగతో నేయఁబడిన కమ్ములుగల యుత్తరీయమును, రత్నములుచెక్కిన మొలత్రాడును,

ముందరితట్టుకుచ్చెలు వ్రేలఁగట్టిన నీరుకావిదోవతియు, మిక్కిలి తెల్లగానుండెడి యజ్ఞోపవీతములును, కాశీముద్రతోడి ముద్దుటుంగరమును ధరించి మొగము నందు శాంతరసమును గనఁబఱచునట్టి బ్రాహ్మణతేజస్సు వెలయఁగా నాగంధర్వుఁడు ప్రవరునిరూపమును బొందెను.

క. ఇట నవ్వరూథినియు నొ
కొ్కటఁ గతిపయసఖులు దన్నుఁ గొలిచి నడువఁగాఁ
జటులఝళంఝళరవపద
కటకసమాకృష్టకేళికలహంసిక యై. 72

టీ. ఇటన్=ఇక్కడ, అక్కడ గంధర్వుఁడు వనముచేరియుండఁగాఁ జెలిమికత్తెలచెంత, ఆ, వరూథినియున్ = వలపువంతచేఁ దపించుచున్న వరూథినియు, ఒక్కొటన్ = ఒక్కటిగా, కతిపయసఖులు = కొందఱు నెచ్చెలులు, తన్నున్ = తనను, కొలిచి=సేవించి, నడువఁగాన్ = తనవెంట నడచి వచ్చుచుండఁగా, చటు...కయై-చటుల = చలించునట్టియు, ఝళంఝళరవ = ఝళఝళ మనుధ్వనితోఁ గూడినట్టి, పదకటక=కాలియందెలచే, సమాకృష్ట=వెనుదవ్వలునట్లు చేయఁబడిన, కేళికలహంసికయై = విలాసమునకుఁ బెంపఁబడిన రాయంచలుగలదై, కాలియందెలమ్రోఁత యంచల మ్రోఁతవలె నుంటచే సజాతీయ పక్షిసముదాయ మనుభ్రమతోఁ బెంపుడుహంసలు వరూథినిని వెంబడించెను. కటకరవము అంచలయులివువలె నుంటను దృష్టాంతములు వెనుక నీయఁబడెను.

ఒక్కట, రూ. ఒక్కొట. ఒక్కొట యనుటకు.—

క. "ఇట పాండవకౌరవు లొ
కొ్కట నందఱు గురుననుజ్ఞఁ గొని" (భారతము. ఆదిపర్వము.)

సీ. ఉరగపూత్కారధూమోగ్రగంధముఁ బాసి
పొలయుఁబో యీతావి మలయపవనుఁ

డనలాక్షు పెడబొబ్బ నలమినతలదిమ్ముఁ
        బాయుఁబో యీ తేంట్లపాట మరుఁడు
ఘర్మసామీప్యసంకలితదాహస్ఫూర్తి
        నాఁగుఁబో యీ నీడ నల్లమధుఁడు
గరళసోదర్యాత్తకరసుధాకటుకత్వ
        ముడుపుఁబో యీ తేనె నోషధీశుఁ
తే. డనఁగఁ జంపకకురవకపనసతినిశ
నిచులవంజులదాడిమీవిచికిలామ్ర
పాటలీపూగకేసరప్రముఖతరుల
సొబగు మీఱునుద్యానంబుఁ జొచ్చి యచట. 73

టీ. మలయపవనుఁడు = మలయమారుతము - మలయపర్వతమునుండి వచ్చుచల్లగాలి, దక్షిణపు దిక్కునుండి వచ్చు గంపెపుఁదావి గలగాలి, ఈ తావిన్ = ఈ పరిమళముచే, ఉరగ...గంధమున్ - ఉరగ = పాముల యొక్క, ఫూత్కార = బుసలవలనఁ గలిగిన, ధూమ = పొగచే, ఉగ్ర = వేండ్ర మగు, గంధమున్ = వాసనను, పాసి, పొలయుఁబో = ప్రసరించుఁ జుమీ, పాములవిసము అగ్నిగాన బుసకొట్టుటలు పొగలుగాఁ జెప్పఁబడెను. విసము అగ్నిగఁ జెప్పుదు రనుటకు "విసపుఁజిచ్చొండొండ దెసలు ప్రేల్వ". ఫూత్కృతులనుండి పొగలు వెడలు ననుటగూడ నిటులె సుప్రసిద్ధము.—

తే. "పొదలుతనఫూత్కృతులనెల్లఁ బొగలు గవిసి
యబ్జజాండ మూదరవెట్టినట్లు గాఁగ
కాలకర్కశకాయుండు." (హరివంశము. పూ. ఆ. ౫).

మరుఁడు = మన్మథుఁడు, ఈ తేంట్లపాటన్ = ఈతుమ్మెదలపాటచే, అన...బొబ్బన్ - అనలాక్షు = శివునియొక్క, పెడబొబ్బన్ = పెద్దదర్దరింపుచే, అలమినతలదిమ్మున్ = మూఁగిన శిరోవేదనను, పాయున్‌పో = ఎడఁ

బాయుచున్నది! అల్ల మధుఁడు=ఆవసంతుఁడు, ఈనీడన్ = ఈచెట్లనీడచే, ఘర్మ...స్ఫూర్తిన్ - ఘర్మ = గ్రీష్మముయొక్క, సామీప్య = చేరికచే, సంకలిత = చేకూరిన, దాహస్ఫూర్తిన్ = తాపపుహెచ్చును, అఁగుఁబో = అణఁచును చుమీ! ఓషధీశుఁడు=చంద్రుఁడు, ఈతేనెన్ = ఈపూఁదేనెచే, గరళ...కటుకత్వము-గరళ = విషముయొక్క, సోదర్య = తోఁబుట్టుతనముచే, ఆత్త=పొందఁబడిన, కర = కిరణములయొక్క, సుధా=అమృతమందలి, కటుకత్వము = చేఁదును, ఉడుపుఁబో = పోఁగొట్టుకొనునుజుమీ! అనఁగన్ = అనుసట్లు, చంపక...తరులసొబగున్ - చంపక=సంపంగి, కురవక = గోరంట, పనస, తినిశ = సెమ్మి, నిచుళ = ప్రబ్బలి, వంజుళ=అశోకము, దాడిమీ = దానిమ్మ, విచికిల = సన్నమల్లె, ఆమ్ర=మామిడి, పాటలీ = కలిగొట్టు, పూగ=పోఁక, కేసర=సురపొన్న, ప్రముఖ=మొదలైన, తరులన్ = చెట్లచే, సొబగు=సొగసు, మీఱు=అతిశయించు, ఉద్యానమున్ = విహారశృంగారవనమును, చొచ్చి=ప్రవేశించి, అచటన్=అక్కడ, పైపద్యముతో నన్వయము. అలం. అప్రస్తుతప్రశంసోత్ప్రేక్షలు.

తుమ్మెదలరవమును పాట యని చెప్పటకలదు. దృష్టాంతములు—

క. "వీణలందై యమృతపుసోనల పొందై యమందసుమచరదళినీ
గానము క్రందై యారవ మానందబ్రహ్మమైన నధిపతి బలికెన్."

(వసు. ద్వితీ.)

శా. "భృంగా కృష్ణుఁడు మంచివాఁడనుచు సంప్రీతిన్ ప్రసంగించెదీ
సంగీతంబున మేము సొక్కుదుమె." (భాగవ. దశ.)

సీ. "మాధవీమధుపానమత్తాలినీగాన
విభవాకులోద్యానవీథులందు" (కవికర్ణరసాయనము.)

తా. ఈతోఁటలోనిగోరంట సంపెఁగ పనస మామిడి సురపొన్న మొదలుగాఁ గల వృక్షములవలని ఫలపుష్పపరిమళములచేతను దుమ్మెదల

ఝుంకారముల చేతను మ్రాఁకులనీడల చేతను తేనెలమాధుర్యము చేతను క్రమముగా మలయమారుతమును మన్మథుఁడును వసంతుఁడును జంద్రుఁడును దమతమ లోపములను బోఁగొట్టుకొనుచున్నారు. అట్లుండఁగా నితరులకొఱఁతలు దీఱకపోవునా! తప్పక తీఱు నను నిశ్చయముతో నాతోఁటను జొచ్చి యని తాత్పర్యము. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, ఉత్ప్రేక్షయును.

మ. పవమానప్లవమానపంకజరజఃపాళీపిశంగచ్ఛవీ
భవదభ్యర్ణవికీర్ణకృత్రిమసరిత్పాథస్తరంగాహతైం
దవపాషాణవితర్దికాతలమునన్ నాళీకపత్త్రాక్షులు [గన్.
త్సవమొప్పన్ విహరించుచున్ సరసవాచాప్రౌఢిమల్ మీఱఁ

టీ. పవమాన...తలమునన్ -పవమాన=గాలిచే, ప్లవమాన=తేలియాడుచున్న, పంకజ = తామరపూలయొక్క, రజఃపాళీ = పరాగపుంజముచే, పిశంగచ్ఛవీభవత్ = పచ్చనికాంతిగలవగుచున్న, అభ్యర్ణ=చెంగట, వికీర్ణ= చెదరిన, కృత్రిమసరిత్ = కాల్వలయొక్క, పాథః = నీళ్లయొక్క,తరంగ= తరఁగలచే, ఆహత = కొట్టఁబడుచుండు, ఐందవపాషాణ = చంద్రకాంతమణులుగూర్చిన, వితర్దికాతలమునన్ = అరుఁగుపై, నాళీకపత్త్రాక్షులు = తమ్మిఱేకులవంటికన్నులుగల స్త్రీలు, ఉత్సవము = వేడుక, ఒప్పన్ = ఒప్పునటుల, విహరించుచున్=సంచారముచేయుచు, సరస... ప్రౌఢిమల్ - సరస= ఇంపైన, వాచాప్రౌఢిమల్ = వాక్చమత్కారములు, మీఱఁగన్ = అతిశయింపఁగా, పైపద్యముతో నన్వయము.

వరూథిని విరహిణిగాన శిశిరోపకృతు లవసరము. పరాగము, తరంగములగాలి, చంద్రకాంతవేదిక ఇవి సహజశీతలములు. వీని నుపాయాంతరముచే సమకూర్చిరి. పుష్పాడి గాలికిఁ దమ్ములనుండి రాలుచుండె ననుటచే నాప్రదేశము నేత్రపర్వముగ నుండెననియుఁ అలలతాకిడి చంద్రకాంతవేదికకు సోఁకు

చున్న దనుటచే మఱియుఁ జల్లఁగా నుండెననియు భావము. సరసప్రసంగములు అన్యవ్యాసంగవశమున విరహబాధ నపనయించుటకు.

ప్రాఢిమ-ఇది ఇమనిచ్ప్రత్యయము. ఇట్టివె మగ్ధిమ ఇత్యాదులు. ప్రాఢిమ ప్రయోగములచే సాధువు. "గంభీరవాక్ప్రౌఢిమన్" శ్రీనాథమహాకవి, ఇమనిచ్ప్రత్యయములు మృగ్యములని వామనుఁడు.

తా. గాలిచేఁ దూఁగియాడు తమ్మిపుప్పొడి క్రమ్మి పసిమిగాంచిన చెంగటి కాల్వల నీళ్లలోనితరఁగలు తాఁకుచున్న నెలరాతి తిన్నెపై నాకమల నయనలు సరసవాక్యము లాడుకొనుచు ఉత్సవముతో విహారము సల్పుచు. (పైపద్యముతో నన్వయము.)

చ. బటువయి విఱ్ఱవీఁగి పరిపాటిగఁ బూచి పరాగపుంజ మొ
క్కొటఁ గలయంగఁ బర్వఁ గొనగొమ్మను గోయిల మించ
నొప్పెఁ జెంగటియెలమావి హారరుచి గందవొడిన్ గను
పట్టి నీలతాస్ఫుటతరచూచుకం బగుచుఁ బొల్చు వనేందిర
గుబ్బచన్ననన్.

టీ. బటువయి = వట్రువై, విఱ్ఱవీఁగి = మిగుల నిగిడినిక్కి, పరిపాటిగన్=తీరుగా, జొంపముగాఁ బెరిఁగి దర్శనీయముగా, పూచి = పుష్పించి, పరాగపుంజము = పుప్పొడిప్రోవు, ఒక్కొటన్ = ఒక్కసారిగా, కలయంగన్ = అంతటను, పర్వన్ = వ్యాపింపఁగా, కొనగొమ్మను = కొటారుకొమ్మపై, కోయిల, మించన్ = ఒప్పఁగా, చెంగటియెలమావి = దగ్గఱనున్న లేఁతమామిడిగున్న, హారరుచిన్ = ముత్యాలహారపుఁ గాంతిచేతను, గందవొడిన్=బంకపొడిచేతను, కనుపట్టి = కన్పడి, నీలతా...చూచుకంబు - నీలతాఁనలుపుచే, స్ఫుటతర = మిగుల స్పష్టమైన, చూచుకంబు = చన్మొన గలది, అగుచున్, పొల్చు=చెలఁగెడు, వనేందిరగుబ్బచన్ను = వనలక్ష్మియొక్క గుండ్రనికుచము, అనన్ ఒప్పెన్.

గున్నమావి గుబ్బచన్నుగను, పుష్పాడి చనులపైఁ బూయుగందపొడి పూఁతగను, పూలకాంతి హారరుచిగను, కోయిల చన్ను మొనగను జెప్పఁబడి నది, హారములు, పూవులు శ్వేతగణములోనివి. గుబ్బచన్ను అనుటచే బిగివి నిండారి గుబ్బవలె నిక్కినచన్ను.

తా. గుండ్రనై నిక్కి జొంపములు వైచి తీరుగాఁ బూఁత పూచి, యంతటను బుష్పాడి క్రమ్ముకొని కొనగొమ్మను గోయిల గల్గిన యీలేమావి గున్న ముత్యాలహారములును, బుక్కామును గల్గి నల్లని చన్నుక్కలతో నొప్పు వనలక్ష్మియొక్క గుబ్బచన్నో యనునట్లు చూపట్టుచున్నది. ఉత్ప్రేక్షా లంకారము.

తే. వెలఁది యిచ్చటిసంపెంగవిరులు గహన
దేవతలయిండ్ల నెత్తినదీపశిఖలు
గాక యుండినఁ బంచబంగాళ మగుచుఁ
బాఱునే మత్తమధుకరపటలతమము. 76

టీ. వెలఁది=ఓచెలియా! ఇచ్చటి సంపెంగవిరులు = ఈవనములోని పూచిన సంపెంగపూలు, గహనదేవతల యిండ్లన్ = వనదేవతలయిండ్లలో, ఎత్తినదీపశిఖలు = పెట్టినదీపజ్వాలలు, కాకయుండినన్ = కానిచో, మత్త మధుకరపటలతమము = మదించిన తుమ్మెదల సమూహ మనుచీఁకటి, పంచ బంగాళ మగుచున్ = రూపుమాసినదై, పాఱునే=పాఱిపోవునా!

సంపెఁగపూవును రక్తవర్ణముగాఁ జెప్పుటకలదు. ఇందుచే దీపములు గూడ రక్తవర్ణము లని గ్రహించునది. సంపెంగపూవును జూచినతుమ్మెదలు దీపమును జూచిన చీఁకటులవలెఁ దొలంగును. మధుకరముల మత్తము లనుట చేతను బటలమనుటచేతను అంధకారమునకు నెక్కువ సాదృశ్యముంట స్పష్టము.

తా. చెలీ! ఇచ్చటి సంపెంగపూలు వనదేవతలయిండ్లలోని దీప జ్వాల లనఁదగును. కావుననే కాఱుతుమ్మెద లను చీఁకట్లు వానిని జేరక దూర ముగాఁ బాఱుచున్నవి. అలం. అనుమానము, రూపకమును.

చ. అపరిమితానురాగసుమనోలసయై చిగురాకుఁ జేతులన్
దపసిని గౌఁగిలించె వనితా యిదె రంభ దలంప రంభ దా
నపరిమితానురాగసుమనోలసయై చిగురాకుఁ జేతులన్
దపసిని గౌఁగిలించు టుచితంబె కదా యన నవ్వె రంభయున్.

టీ. వనితా = చెలీ, రంభ = అరఁటిచెట్టు, అపరిమిత...లసయై - అపరిమిత = మితిలేని, అనురాగ = ఎఱ్ఱఁదనముతోఁగూడిన, సుమనః = పూవుచే, అలసయై = ఓపనిదై, వాలియల్లుకొను స్వభావముగలదై, చిగురాకుఁజేతులన్ = చిగురాకులను చేతులతో, తపసిని = అగిసెచెట్టును, కౌఁగిలించెన్ = అనుకొనెను-ఆలింగనము చేసికొనెను, ఇదె = ఇదిగోఁ జూడుము, (అని యొకతె చెప్పఁగా మఱియొకతె) తలంపన్=విచారింపఁగా, రంభ = రంభయనునచ్చర, తాన్=తాను, అపరి...లసయై - అపరిమిత = మితిలేని. అనురాగ=అనురక్తితోఁ గూడిన, సుమనః = మంచిమనస్సుచే, అలసయై = ఓపికలేనిదై, చిగురాకుఁజేతులన్ = చిగురాకులవంటి చేతులతో, తపసిని = తపస్సు కావించు వానిని, కౌఁగిలించుట = ఆలింగనముచేయుట, ఉచితంబె కదా = యుక్తమే కదా. అనన్ = అనఁగా, రంభయున్ = (వారిలోఁ గలసి విహరించు) రంభయను నచ్చర, నవ్వెన్=అందులకుఁ బరిహసించెను.

అవిసెచెట్టును నాఁచినయరఁటిచెట్టు ఆనుకొనెను. దానినే యర్థాంతర వివక్షచే రంభ తపస్విని కౌఁగిలించుకొనె నని పలికి చెలికత్తెలు నవ్వులాడిరి.

తా. వనితా ! రంభ (అరఁటి) మెండయిన యనురాగము (ఎఱుపు) గల సుమనస్సుల (=పూవుయొక్క) బరువు మోయలేనిదై తపసిని (అగిసెను) కౌఁగిలించుకొనెను, అని యొకతె మఱొకచెలితో ననఁగా నది యా వాక్యమునకే యర్థాంతరకల్పన చేసి మరల ననుచున్నది. అగును, రంభ (అచ్చర) అపరిమిత మగు ననురాగము గలమంచిమనస్సుతో నోపనిదై చిగురాకులం బోలు చేతులతోఁ దపస్విని గౌఁగిలించుట వింత గాదు గదా ! యనఁగా రంభయుం నవ్వెను. వక్రోక్త్యలంకారము.

ఆ. కొమ్మ కన్నుఁగవకుఁ గోరగింపఁగఁ బూచి
తఱుచుజొత్తు గ్రక్కదాసనంబు
గవియునీతమాలగహనాంధకారవి
తానమునకు నుదయభానుఁ డయ్యె. 78

టీ. కొమ్మ=బాలా! కన్నుఁగవకున్ = కందోయికి, కోరగింపఁగన్ = వెక్కస మగునట్లు, కనులారఁ జూడ వీలుగాని|యటుల, పూచి = పుష్పించి, తఱుచుజొత్తు=ఎక్కువర క్తిమను, క్రక్కదాసనంబు = వెలిపఱుచు దాసాని చెట్టు, కవియం = క్రమ్ముకొను, ఈతమాలగహనాంధకారవితానమునకున్ = ఈ చీఁకటిమ్రాఁకుల తోఁపులోని చీఁకటితండమునకు, ఉదయభానుఁడు = ఉదయించుచున్న సూర్యుఁడు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

దాసానిపువ్వులు మిగుల నెఱ్ఱఁగా నుండును గాన నుదయించు సూర్యుని వలె నుండెను. తమాలవృక్షములు చీఁకటులవలె నల్లగా నుండెను.

తా. బాలా! ఎఱ్ఱఁగాఁ బూచి యుండిన యీదాసానిచెట్టు చీఁకటిమ్రాఁకులను గాఢాంధకారమునకు నుదయభానునివగిది యయ్యెను. (ఎఱ్ఱఁగాఁ బూచియుండిన దాసానిపూలకాంతి చీఁకటిచెట్లనలుపును విరజిమ్ముచున్నదనుట). రూపకాలంకారము.

తే. శ్యామలోపరినిబిడపత్త్రాభ్రములకుఁ
గాండషండంబు దిగువానకాల్గు గాఁగఁ
బంకరుహనేత్ర వర్షర్తుశంక నొసఁగు
పోఁకబోదియనవకంపుమోఁకఁ గంటె. 79

టీ. పంకరుహనేత్ర = పద్మనయనా, శ్యామలో...భ్రములకున్ - శ్యామల = పసుపుమీఱిన నల్పుకల, ఉపరి = మీఁది, నిబిడ = తఱచైన, పత్త్ర=ఆకులనెడి, అభ్రములకున్ = మేఘములకు, కాండషండంబు = బోదెల సమూహము, దిగువానకాల్గుగాఁగన్ = (నేలపైకి) దిగువర్ష ధారలుకాఁగా,

వర్షర్తుశంకక్=వర్షకాలమను సంశయమును, ఒసఁగు... మోకక్-ఒసఁగు = ఇచ్చునట్టి, పోఁకబోదియ=పోఁకచెట్ల మొదళ్లయొక్క, నవకంపుమోకక్ = నునుపైనచాలును, కంటె = చూచితివా ?

శ్యామలము అన నలుపురంగునకును ఆకుపచ్చనిరంగునకును జెప్పుట గలదు. చెట్లు ఆకుపచ్చగా నున్నను దూరమున నున్నవాగి కాయాకుపచ్చన నల్లఁగా గానవచ్చును గాన నలుపనుట ప్రసిద్ధము. సంస్కృతకవులు వృక్షపత్రవర్ణము శ్యామల మని చెప్పిరి. దానినే పెద్దన యనుకరించెను. చూడుఁడు ఉత్తరరామచరిత్రము.—

శ్లో. "తస్యాధస్తాద్వయమపి రతాస్తేషు పర్ణోటజేషు
గోదావర్యాః పయసి వితతశ్యామలానోకహశ్రీః." (అంకము. ౨)

తా. సఖీ ! పోఁకమ్రాఁకుల పైనుండు నలుపుమీఱినయాకులు మబ్బువలెను, వానిబోదెలు వానకాల్వగను దోఁచుటచే నిది వర్షాకాలమే మో యనుసందియము గలిగించుచున్నవి చూడు. అలం, రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష యును.

ఉ. చూతమె డాసి పక్వతరశుక్తిపుటాంతరదృశ్యమౌక్తిక
వ్రాతము లై వెలుంగు గరువంపుఁగొటారులనొప్పు తామ్రప
ర్ణీతట మట్లు జీర్ణదళబృందసమావృతపాండురప్రసూ
నాతిమనోజ్ఞమూలముల నర్థి నెసంగుమధూకసాలముల్. ౭౦

టీ. పక్వ...వ్రాతములై-పక్వతర = మిక్కిలి నిండిన, శుక్తిపుట = ముత్తెపుఁజిప్పలయొక్క, అంతర=లోపల, దృశ్య=చూడఁదగిన, మౌక్తిక = ముత్యములయొక్క, వ్రాతములై = సమూహములుకలవై, వెలుంగు=ప్రకాశించునట్టి, గరువంపుఁగొటారులక్ = గొప్పవగు రాశిపోఁతపోయం నెలవులతో, ఒప్పు, తామ్రపర్ణీతట మట్లు = తామ్రపర్ణీనదీతీరప్రదేశమువలె, జీర్ణదళ...మూలములక్—జీర్ణ = పండిన, దళ=ఆకులయొక్క, బృంద =

సమూహముచేత, సమావృత = కప్పఁబడిన, పాండుర = తెల్లనైన, ప్రసూన = పుష్పములచే, అతిమనోజ్ఞ = మిగుల మనోహరము లయిన, మూలములన్ = మొదళ్లచే, ఎసంగుమధూకసాలముల్ = ఒప్పునట్టి ఇప్పమ్రాఁకులను, అర్థిన్ = ప్రీతితో, డాసి = చేరి, చూతమె = మనము కనుఁగొందమా!

రాలిన పండుటాకులు ముత్తెపుఁజిప్పలుగను ఇప్పపూవులు ముత్తెముల రాసులుగను ఇప్పమ్రాఁకులమొదళ్లు తామ్రపర్ణీతీరములుగను నిం దుపమింపఁ బడెను.

ముత్తెములు తామ్రపర్ణియందు విశేషముగా జనించుననుటకాధారము.

ఉ. "నైపుణిఁజందనాద్రిగహనద్రుమసౌరభవీచిఁ దామ్రప
ర్ణీపరిలబ్ధమౌక్తికమణిప్రకరంబులు దోఁచి దక్షిణా
శాపవనుండు సల్లువెదఁ జల్ల జనించెన కాక వీనికే
లా పొడమంగ నప్పొలపమప్పుడు నా వనిఁ దోఁచెఁ గొన్ననల్."

(ఆముక్తమాల్యద పంచ. ౧౧౪)

తా. ముత్యములు వెలికిఁ బ్రకాశించు ముదురుముత్యపుఁజిప్పల కొటారులతో నొప్పారు తామ్రపర్ణీనదీతీరముపలెఁ దొఱఁగిన యెండుటాకు దొప్పలలో రాలి నిండినపూలు గలయిప్పమ్రాఁకులమొదళ్లను పోయి చూతమా! (తామ్రపర్ణీనదిలో ముత్యాలు దొరకుట ప్రసిద్ధము. ఉపమాలంకారము.

క. పంకజముఖి విరహులపయిఁ
గింకన్ నిజసైన్యకోటికిని సెలవిడుమిా
నాంకునికరతల మన నల
కంకేళిన్ జిగురు గాలిఁ గదలెడుఁ గంటే 81

టీ. పంకజముఖి = పద్మానవా! విరహులపయిన్ = వియోగము నందువారిమిాఁద, ప్రియజనము నెడఁబాసిన స్త్రీపురుషులమిాఁద, కింకన్ =

కోపముతో, నిజసైన్యకోటికిని = తనసేనాసమూహమునకు, సెలవు = అను
జ్ఞను, (దండువెడలుటకు ఉత్తరువు గావించునట్టి యనుట) ఇడుమీనాంకుని=
ఇచ్చునట్టి మన్మథుని, (చేపటెక్కెముగాఁ గలవాఁ డనుట) కరతలము =
చేయి, అనన్, అల కంకేళిన్ = ఆయశోకవృక్షమున, చిగురు = చిగురు
టాకు, గాలికిన్ = గాలిచేత, కదలెడున్ = కదలుచున్నది, కంటే =
చూచితివా ?

తా. చెలియా ! వియుక్తులమీఁదఁ గోపముతో దాడి వెడలుటకుఁ దనసేనాసమూహమున కనుజ్ఞ నొసఁగు మన్మథునిహస్తసంజ్ఞయో యనునట్లు ఆ యశోకవృక్షమునఁ జిగురాకు గాలిచేఁ గదలుచున్నది. చూచితివా? ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. మన్మథపరివారము వెనుకఁ జెప్పఁబడెను.

చ. నునుఁజిగురాకు మేయుతఱి నోరికెలంకులఁ దేఁటి గుట్టినన్
వనతరుశాఖలన్ గువకువధ్వనిఁ బాఱుపికాంగనన్ బికం,బ
నునయ మొప్పమాన్పుగతినాత్మ ముఖంబుముఖంబుఁ జేర్చిచుం
బన మొనరించెసందుసుడిమాయలుగా మగవారికృత్యముల్.

టీ. నునుఁజిగురాకున్ = మిగుల మృదువగు చిగురుటాకును, మేయుఁ
తఱిన్=తినునప్పుడు, నోరికెలంకులన్ = నోటిపార్శ్వములందు, తేఁటి =
తుమ్మెద, కుట్టినన్ = నోటితోఁ బొడువఁగా, వనతరుశాఖలన్ = తోఁట
లోని చెట్లకొమ్మలపై, కువకువధ్వనిన్ = కువకువమనుకూతతో, పాఱుపికాం
గనన్=పర్విడు నాఁడుఁగోయిలను, పికంబు = మగకోయిల, అనునయము =
ఊరడింపు, ఒప్పన్ = ఒప్పునటుల, మాన్పుగతిన్ = ఆతుమ్మెదగుట్టఁగాఁ
గలిగిన బాధను బోఁగొట్టునటుల, ఆత్మముఖంబు=తనముఖమును, ముఖంబున్ =
ఆఁడుకోయిలముఖముతో, చేర్చి = జతపఱచి, చుంబన మొనరించెన్ =
ముద్దిడుకొనెను. మగవారికృత్యముల్ = మగవారిపనులు, సందు సుడిమాయ
[illegible]

నోటికెలంకులు మిగుల మృదువగు భాగములు గానఁ దేఁటిగుట్టిన మిక్కిలి బాధ. శాఖలపైనుండి చివురుల మేయుంతటి తేఁటిగుట్టెగాన దిక్కుదెలియంగక లేచినది లేచినట్టులఁ గొమ్మలనడుమనుండి పరుగెత్తెను. కోకిల పరుగెత్తునపుడు కువకువ యనియుం నాగియున్నపుడు కోకోయనియుఁ గూయుట ప్రసిద్ధము.

ఆఁడుకోయిల తేఁటి గుట్టఁగా నవస్థపడుచుండ మగకోయిల మోసము చేఁ దనపని నెరవేర్చుట వరూథిని విరహావస్థలో నుండ మాయాప్రవరవేషముతో గంధర్వుఁడు తనపని నెరవేర్చుకొనె నను కథాంశమునకు సూచన.

తా. నెచ్చెలీ! యామావిడిచెట్టునం దొకయాఁడుఁగోయిల చిగురాకు మేయుచో నోరిప్రక్కఁ దుమ్మెద కుట్టఁగాఁ గువకువఁ గూయుచుఁ గొమ్మలమీఁదుగాఁ బఱువిడుచుండఁగా పుంస్కోకిలము చూచి బాధ మాన్పునదివోలె దానిమొగముతోఁ దనమోముఁ జేర్చి ముద్దుగొనెను. చూచితివా? మగవారినడవళ్లు సమయము చూచి మోసపుచ్చునవి గదా! అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. అని పొగడుచు నొయ్యారపు
టనువున జడ లల్లి జిలుఁగు లగుపయ్యెదలం
జనుకట్లు గట్టి గట్టిగ
ననిమిష కాంతలు లతాంతహరణోత్సుకలై. 23

టీ. అనిమిష కాంతలు = వేలుపుఁజెలువలు, అని = ఇటు లని, పొగడుచున్ =(ఆవనమనోహరత్వమును) పొగడుచు, లతాంతహరణోత్సుకలై - లతాంత = పూవులను, హరణ = కోయుటయందు, ఉత్సుకలై = వేడుకగలవారై, ఒయ్యారపుటనువునన్ = విలాసవైఖరితో, జడలల్లి = జడలను వేసికొని, జిలుగులు=సన్ననివి, అగు, పయ్యెదలన్ = పైఁటలచే, గట్టిగన్ = దృఢముగా, చనుకట్లుకట్టి=రవికలమీఁదఁ జేర్చి బిగఁగట్టి-పూవులు గోయుటకు వెడలి రనుట యిట నధ్యాహార్యము.

తా. ఆదేవతాస్త్రీలు మీఁదఁ జెప్పినవిధముగా నుద్యానవనమును బొగడి యంతటఁ బువ్వులు గోయఁగోరినవారై పువ్వులచెట్లకొమ్మలు మొదలైన వానికిఁ దలవెండ్రుకలు తగులుకొనకుండునట్లుగా జడలువేసికొని పయటఁ జాఱిపోకుండునట్లుగా ఱొమ్ములపైఁ జుట్టి బిగియఁగట్టుకొని వెడలిరి.

రగడ. నేర్పుమై నల్లయది నెఱులఁ దోలుపూఁ దుఱిమె
దర్పకున కర్పింపఁ దలఁప దెంతటి పెరిమె
యింతి పావురపురొద యేల వినె దారజము
వింతయే విరహిణుల వెతఁబెట్టుబేరజము
సురపొన్న క్రొన్ననల్ సొచ్చి నలుగడ వెదకు
తఱుఁగ దందులతావితండంబు క్రొవ్వెదకు
నఱిమి ననుఁ జివురునకు నగునె కంటక మూఁడఁ
జులుకు మనె వేఱొక్కచోటఁ గంటక మూఁడఁ
గుందములు నీకొసఁగఁ గూర్చితిని గై శికము
నిందులకు వెల యడుగ నేల విడు వై శికము
చిఱుఁదేంట్ల కొసఁగె గుజ్జెనఁగూళ్లు గొజ్జంగ
యెఱుఁగ కది పూవంద నేల యిటు రజ్జంగ
నెదరింపఁ బోలు నీ వింతి రతిపతిఁ దెగడఁ
బొదలఁ జిగురులతుదలఁ బూచి యున్నది పొగడ
పుడుకు మల్లన గండవాడికి నీప్రేంకణము:
దడయ కిటు నీకిత్తుఁ దగ రత్నకంకణము
నెరసి పోఁ జూచెదవు నిలునిలువుమా కనము
గురియు తేనెల జీబుకొన్న దంతట వనము
కా దల్లయది ఫుల్లకంకేళి పన్నిదము
మోపు గోడిన నీదు ముత్యాలజన్నిదము

ఏటవా లైనయది యీయరఁటి బాలెంత
చేటునకె యగుచూలు చేఁ గలుగు మే లెంత
నెలఁత యీ గేదంగి నీ కబ్బె బుక్కాను
చిలుకునీపుప్పొళ్లు చెంచెతలబుక్కాము
మితి లేనితేనె నామెత చేసె విరవాది
యితరలతికల మరగి యేఁగు నది పరవాది
కలిగొట్లు ప్రాఁకువేడ్కలె నీకుఁ దఱచెదను
నలినాక్షి కడిమిగండమున కే వెఱచెదను
గురివెంద నదె గిలుబుకొనియెఁ బయ్యెరదొంగ
విరుల గరికుంభకుచ వెరఁజా మై యరగ్రుంగ
మెరమెరనికొలనిదరి మీ లందు లకుముకులు
మరగె నీకనుదోయి మాయింపు చకచకలు
ఏకాంత మని తొలఁగె దెందు నీవఁటె వేఱు
చేకొనవె మున్నాడి చెలువ యీపఁటివేరు
అరిది యీయేడాకులరఁటి నగుకప్పురము
పాళి కల్లడి పోఁకఁ బ్రాఁక బందము దెగియె
నాళి యది దిగజాఱునట్టిచందము నగియె
మలయపవనునిఁ బిలిచె మావి బళి యీవేళ
మలయుకో వెలపంచమస్వరం బను నీల
సులభ మై దొరకె మంజులవాణి చంపకము
* చిలువానెఁ బూఁబోదలు చేరి యిఁక వంపకుము
చనకుఁ డిఁక దవ్వులకు సఖులార పువ్వులకు
ననుచు నలరులు గోసి రతివ లల్లన డాసి. 81

* చిలుకవన్నెపుఁబోదలు—పా.

టీ. (ఈరగడ చెలికత్తెలు పూలుకోయుంతటిఁ బరస్పరము గావించు సంభాషణరూపముగ నున్నది. కావున నెక్కడిమాట కక్కడనే యన్వయము) అల్లయది = అదిగో నాచెలి, నేర్పుమైన్ = నేర్పుతో, నెఱులన్ = తల వెండ్రుకలలో, కోలుపూన్ = తొల్త గోసినపూవును, తుఱిమెన్ = చెరి వెను. దర్పకునకున్ = మన్మథునకు, అర్పింపన్ = సమర్పించుటకు, తలఁ పదు=తలంపదు, ఎంతటి పెరిమె = (పూవులందు) ఎంతప్రేమయో, (పెరిమె యన గౌరవ మనియుఁ బెద్దఱిక మనియుఁ గొంద ఱర్థముఁ జెప్పియున్నారు. పెద్దఱిక మను నర్థము గ్రహింతుమేని పెద్దఱికముచే మన్మథుని లక్ష్యము చేయలే దని భావము.) ఇంతి = చెలీ, పావురపుఱొద = పావురాయికూఁత, ఏల వినెదు = (ప్రశ్న) ఎందులకు వినుచున్నావు? (ఉత్త.) ఆరజము = సొంపైనది. వింతయే=ఇది యంతవింత యైనదా? ఎన్నఁడును విని యెఱుంగ నిదా? విరహిణులన్ = వియోగము పొందినస్త్రీలను, వెతఁబెట్టుబేరజము = ఆయాసపెట్టుకొంటెతనము గలది. సురపొన్నక్రొన్ననల్ = సురపొన్నయొక్క క్రొత్తమొగ్గలను, చొచ్చి = ఆచెట్లలో ప్రవేశించి, నలుగడన్ = నాల్గు వైపులను, వెదకు=నీవు వెదకుము. అందుల తావితండంబు = అపూలవలని పరి మళపుసమృద్ధి, క్రొవ్వెదకున్ = క్రొత్తకొప్పునకు, తఱుగదు = తగ్గదు, అఱిమి = మీఱి, ఆక్రమించి, ననున్ = నన్ను, చివురునకున్ = చివురు టాకునకు, కంటకము = పరుషవచనము, ఆడన్ = పలుకుట, నిందఁ జేయుట, అగునె = అనఁదగునా? వేఱొక్కచోటన్ = ఇంకొక్క ప్రదేశమునందు, కంటకము = ముల్లు, ఆడన్ = నాటుకొనఁగా, గ్రుచ్చి కొనఁగా ననుట, చుఱుకుమనెన్ = చుఱుక్కుమనెను. కుందములు = మొల్ల మొగ్గలు, నీకున్, ఒసఁగెన్ = ఇయ్యను, కైశికమున్ = కొప్పునందు, కూర్చితిన్ = చేర్చితిని, పెట్టుకొంటిని. ఇందులకున్ = ఈపూలకు, వెల = క్రయము, అడుగనేల=అడుగుట యెందులకు, వైశికము = బోగముతనము,

(మోసమును) విడు=మానుము, గొజ్జంగ=గొజ్జఁగపొద, చిఱుఁదేంట్లకుఁ = చిన్నతుమ్మెదలకు, గుజ్జెనఁగూళ్లు = ఆటతిండ్లు, (పసిపిల్ల లాటలాడుకొనుచుఁ జిన్నిపిడతలతో వండుకొని తినునన్నమునకుఁ బేరు) (పా-చిఱుతేంట్లకొదవె గుజ్జనఁగూళ్లు=చిన్నితుమ్మెదలకు గుజ్జనగూళ్లు లభించెను.) ఒసఁగెఁ = ఇచ్చెను, అది = ఆవిషయము, ఎఱుఁగక, పూవు, అందఁ = అందుకోఁగా, ఇటు, రజ్జంగఁ ఏల=నిష్ఠురోక్తు లాడ నేల, ఇంతి=వనితా, నీవు, రతిపతిఁ = మన్మథుని, తెగడఁ = దూఱఁగా, ఎదిరింపఁ బోలుఁ = మారుఁడు నీపయి నెదిరించి యుండవలయును. (కనుకనే) పొగడ=పొగడచెట్టు, తుదలఁ = కొనకొమ్మలయందు, చివురులు = చిగురాకులు, పొదలఁ = వృద్ధినొందఁగా, పూచినది=పుష్పించినది. (మన్మథుని దూషింతువేని నాతనికిఁ గుసుమాయుధములు సిద్ధముగా నున్నవి యనుట), అల్లనఁ=మెల్లఁగా, గందవొడికిఁ = బుక్కాపొడికి, ఈప్రేంకణము = ఈప్రియాళువును, పుడుకుము = కొనవ్రేళ్లతో నానియు నానసటుల నొక్కిపట్టుము. ఇటు=ఈవిధముగా, (పా. తడయకు=ఆలస్యము చేయకుము) తడయక = ఆలస్యము చేయక, నీకుఁ = నీకు, తగఁ =(పుష్పాదివి త్వరగా రాల్చినందులకు) తగినటుల, రత్నకంకణము= మణులు చెక్కినమురుగును, ఇత్తుఁ, నెరసిపోఁ = దాఁటిపోవుటకు, (పొదరిండ్లలో దూరి తప్పించుకొనిపోవుటకు) చూచెదవు = యత్నము చేయుచున్నావు, నిలునిలువుమా = అటులఁబోవల దాగుమాగుము. (ఆదరాద్విరుక్తిః) కసము = అడిగితివేని, తిరిగి నిన్నుఁ గలసికోఁజాలము, (ఏలన) కురియుతేనెలఁ=కాఱుచుండెడు తేనెలచే, అంతటఁ=అన్నిచోటులందును, వనము = ఈ యుద్యానవనము, జేబుకొన్నది = క్రిక్కిఱిసియున్నది. అల్లయది = అదిగోనది, (ఆదూరముగా నెట్టయెదుటఁ గనిపించునది) కాదు = మోదుగుకాదు, ఫుల్లకంకేళి = వికసించిన యశోకవృక్షము, పన్నిదము = పందెము (ఎంత), (మఱొక్కతె యనుచున్నది.) మోదుగు = మోదుగు

చెట్టే, ఓడినన్ = ఓడిపోయినచో, నీదు ముత్యాలజన్నిదము = ముత్యాల సరము (పందెము పెట్టుము) (కాదు=అది కంకేళి కాదు అనునర్థ మొకా నొకరు వ్రాసిరిగాని యంతకంటె నిదియె సరసము). ఈయరఁటిబాలెంత=పూచిన యీ యరఁటిచెట్టు, ఏటవాలైనయది = ఒఱిగినది, చేటునకె = చెఱుపునకే, అగుమాలుచేన్ = అగునట్టిప్రసవముచే, కలుగుమేలు = కలుగు నుపయోగము, ఎంత=ఏపాటిది? (అరఁటిని గెలవైచిన పిదపఁ గొట్టివేయుదు రనుట. అట్టి యాపత్కరమయిన మాలుగనుకనే యిప్పు డిట్టి యవలక్షణము పుట్టినదని భావము.) నెలఁత = వనితా, ఈగేదంగిన్ = ఈపచ్చమొగిలిని, నీకున్ = నీకు, బుక్కాము = గందపొడి, అబ్బెన్=లభించెను, చిలుకు నీపుప్పొళ్లు = రాలునట్టి యీపూదుమ్ము, చెంచెతలబుక్కాము=చెంచుటాండ్రకు గంధపొడి, విరవాది = విరజాజితీఁగ, మితిలేనితేనెన్ = మేరయేలేనంతమకరందమును, ఆమెతచేసెన్=(తుమ్మెదకు) విందుచేసెను (ఎంతో తేనియ నొసంగినను ఆ తుమ్మెద దానితోఁ బరితృప్తి కొంచెమేని పొందక) ఇతరలతికలన్ = పెఱతీవలను, మరగి = రుచిమరగి, ఏఁగున్ = పోవుచున్నది. అది, పరవాది = పరుల పక్షముఁ బూనునది. (కావునఁ దనివిసననిది తన్ను గారవించినవాని దిరస్కరించు ననుట) నలినాక్షి = ఓచెలీ! నీకున్ = నీకు, తఱచు = విస్తారముగా, ఎదను=మదిని. కలిగొట్లు = పాటలీవృక్షములను, ప్రాఁకువేడ్కలె = ఎగఁబ్రాఁకవలయు నను కోరికలే, కడిమిగండమునకున్ = (జాఱిపడినచోఁ గల్గు) పెద్దయాపదను, అటులఁ బ్రాఁకిన జాఱిపడుట నిశ్చయము గాన నాయపాయమునకే, ఏన్ = నేను, వెఱచెదను = భయపడెదను. కరికుంభకుచ = ఏనుఁగు కుంభస్థలములవంటి గుబ్బలుగలచెలియా! గురివెందన్ = బండిగురివెందతీఁగెను, పయ్యెరదొంగ=గాలియనుతస్కరుఁడు, అదె, గిలుబుకొనియెన్ = దొంగిలించెను. కొల్లగొనియెను. తావిగల పూవుల నన్నింటి హరించెను. మై = శరీరము, అరక్రుంగన్ = సగము వంగునట్లు, శరీరమును వంచి, విరులు = గురివెందపూలు, వెరఁజు = ప్రోగుచేయుఁడు. లకుముకులు = టిట్టిభపక్షులు,

(మీాలవల్లంకు లందురు.) మెరమెరని = మెరమెర యని మెఱయుచుండెడి, కొలనిదరిమీాలు = సరస్సుగట్టున నుండెడిచేఁపలు, అంచుఁ = అని భ్రమయుచు, నీకనుదోయిఁ = నీకనులజంటను, మరగెఁ = ఆశించెను. చకచకలు = చకచకలాడు కన్నుల కాంతులు, మాయింపు = అణఁచివేయుము. ఏకాంతము = రహస్యము. అని, తొలఁగెదు = తప్పుకొనెదవు. ఇందుఁ = ఇచ్చో, నీవు, వేఱు అఁటే=వేఱయినదానవా, నీవు గూడ మాలోనిదానవే గదా తొలఁగిపో నేల? మున్నాడి=ముందుగా, చెలువ=చెలీ, ఈపటి వేఱు = ఈపట్టివేఱును, చేకొనవె=కైకొనవె. ఈయేడాకులరఁటిఁ = ఈకానఁబడు ఏడాకులయరఁటి చెట్టునందు, అగుకప్పురము = కల్గుకర్పూరము, అరిది = అపురూపమయినది, సాధారణముగా లభించునది కాదు. దానికిఁ = ఆ కర్పూరమునకు, అల శశియొడలు = ఆచంద్రుని మేను, చంద్రబింబము గూడ, సరిరాదు=సమానము కాదు. (ఏలన) ఉరము = ఱొమ్ము, కప్పు = నల్పు, (చంద్రబింబమునకు మధ్యకళంకము గలదు. ఏకళంకము లేక తెల్లఁగా నున్న పచ్చకప్పుర మాచంద్రుని మించినది) పొళకుఁ = పూపుగెలకు, అల్లది=అదిగో నాచెలి, పోఁకఁ = పోఁకచెట్టును, ప్రాఁకఁ = ఎగఁ బ్రాఁకఁగా, బందము తెగియెఁ=కాలికిఁ గట్టుకొనిన త్రాడు తెగిపోయెను. ఆళి=దానిచెలి, అది దిగజాఱునట్టి చందము = జాఱిపడిపోవుచున్న తెఱఁగు (చూచి) నగియెఁ = నవ్వెను. ఈవేళఁ = ఈసమయమున, బళి = బాగు, మావి=మామిడిచెట్టు, మలయుకోవెల పంచమస్వరంబు అను ఈలఁ= వ్యాపించునట్టి కోయిలయొక్క పంచమ కూజిత మను ఈలచేత, మలయపవనునిఁ = మలయమారుతమును, పిలిచెఁ (గాలి లేనిచో ఈలవేసినయెడ వీచు నని ప్రతీతి) మంజులవాణి = మనోహర వాక్కులు గలదానా (చెలి). చంపకము = సంపంగి, సులభమై = సులువుగా, దొరకెఁ = లభించెను, పూఁబొదలు = పూలపొదలు, చిలువ ఆనెఁ = పాము అంటినది, చేరి = సమీపించి, ఇఁకఁ, వంపకుము = వంగలాగకుము, (పాచిలుక వచ్చెపుఁ

బోదలు, అన్నెపుఁబోదలు=ఇతరములగు పూఁబోదలు, చిలుకవు=పూలనీయవు) సఖులార = చెలిమికత్తెలార, ఇఁకన్ = ఇఁకమీఁద, దవ్వులకున్ = దూరమునకు, పువ్వులకున్, చనకుఁడు = పోకుఁడు. అనుచున్, అళివలు = స్త్రీలు, అల్లనన్, డాసి=చేరి, అలరులు=పూలు, కోసిరి. అలం-మెరమెరనియనుచో భ్రాంతిమంతము. కావ్యలింగము. అరిదిశళియొడలు అనుచో ప్రతీపము. లకుముకులు నీటిరేవున నున్న చేఁపల మిగులఁ జాలకనఁగాఁ బట్టుకొను నపుటకు.

మ. "కలయన్ నీలమయంపుఁ దల్లియొఱదాఁకన్ దేటనీరొప్పర
ధ్యలకూపంబులమీఁలఁ జూచి వలభీవ్యాసంగితుంగద్రుశా
ఖలలో డాఁగి గుభాలనన్ లకుముకుల్ గ్రంద్రై పడున్ లేచు."
(అముక్తమాల్యద ప్రథ. 57)

క. నాళీకమధూన్మత్తమ,రాళీముఖరాళిసుఖకరంబగుకొలనన్
గేళీలాలసగతి డిగి, యాళీనివహంబు లోల లాడెడు వేళన్.

టీ. నాళీక...కరంబు-నాళీక = తామరలయందలి, మధు = మకరందముచే, ఉన్మత్త = మదించిన, మరాళీ = అంచపెంట్లవలనను, ముఖర=ధ్వని చేయు, అళి = తుమ్మెదలవలనను, సుఖకరంబు = సుఖమును గలిగించునది. అగు కొలనన్ = అగు సరస్సున, కేళీలాలసగతిన్ = క్రీడలయందాసక్తి గల స్థితితో, డిగి = దిగి, ఆళీనివహంబులు = చెలికత్తెలసమూహములు, ఓలలు ఆడెడువేళన్ = ఓలలోలలని యీఁదులాడునెడ. పైపద్యముతో నన్వయము.

తా. తామరతూండ్లు దినియుఁ దామరపూఁదేనెలు త్రాగియు మత్తిగొన్నహంసలు దుమ్మెదలు గలిగి సౌఖ్యము గలిగించునదియై యొప్పుచున్న యొక తామరకొలనిలో దిగి వరూథిని చెలికత్తెలందఱును జలక్రీడ చేయుచుండఁగా.

ఉ. వాడినమోముఁదమ్మి తెలివాలికకన్నులు విన్నఁబోవఁ దో
నాడక నెన్నొసల్ కరమునం దిడి తీరనిషణ్ణయై జలం
బాడఁగఁబిల్చువారినొకహస్తపుమ్రొక్కున నాడుఁ డంచుదా
జూడకచూచుచూడ్కినలజోటి దెసల్ పరికింపనొక్కచోన్.

టీ. అలజోటి=ఆస్త్రీ (వరూథిని), వాడినమోముఁదమ్మి = (విరహాతిశయముచే) సోలినపద్మమువంటి ముఖమును, తెలివాలిక కన్నులు = తెల్లనైన నిడుపులైన కన్నులు, విన్నఁబోవన్ = కళదప్పియుండగా, తోన్ = కూడ, ఆడక=(జలక్రీడ) సల్పక, నెన్నొసల్=నిండు నొసలు, కరమునందున్ = అరచేతిలో, ఇడి=ఉంచి, తీరనిషణ్ణ=ఒడ్డునఁగూరుచున్నది, జలంబు ఆడఁగన్= జలవిహారము సేయుటకు, పిల్చువారిన్ = పిలుచుచున్న చెలిమికత్తియలను, ఒక హస్తపుమ్రొక్కునన్=(నొసలు పెట్టుకొన్న చేయిగాక రెండవ) ఒంటి చేతిమ్రొక్కుతో, ఆడుఁడు అంచున్=మీరు సల్పుఁడు (నేను రాను) అని, తాన్, చూడక=ఎదిరివస్తువును గ్రహింపక, చూచుచూడ్కిన్ = చూచెడు రిత్తచూపులతో, దెసల్=దిక్కులు, పరికింపన్ = చూడఁగా, ఒక్కచోన్. పైపద్యముతో నన్వయము.

స్తంభాదులు సాత్వికలక్షణములు; అవి యెనిమిది. కన్నులు చిన్నవోవుట మోము వాడుటయు సాత్వికలక్షణములలోఁ జేరినవనుటకు నాధారము.

"స్తంభ ప్రళయ రోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్య వేపథూ
అశ్రు వైస్వర్య మిత్యష్టౌ సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః" (సాహిత్యచింతామణి).

దెసలు పరికించుట చెలులు చెప్పినమాటను బట్టి ప్రవరుఁ డెటనేని కానవచ్చునేమో యని, మ్రొక్కుతోఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగుట విరహాతిశయమునఁ బలుకనోడి.

తా. ఆవరూథిని విరహాతిశయముచేత వెలవెలఁబోయిన మోము గలదై తక్కు చెలులతో జలక్రీడ సల్పక వామహస్తమున నొసలు చేర్చుకొని

యొద్దునఁ గూర్చుండి నీ రాడ రమ్మని పిల్చుచెలులకు రెండవ చేతితో నేను రాను మీరు కానిం డని మ్రొక్కి మ్రొక్కుచు నెదిరివస్తువును గ్రహింప నేరని రిత్తమాపుతో దిక్కులను జూచుచుండఁగా నొకవైపున.

మాలిని. రవిరుచిఁ ద్రసరేణువ్రాతముల్ మించువాత్యా
నివహనిహతిలో నిందిందిరశ్రేణు లాడన్
గువలయఘనకుల్యాకూలవల్లీవనీసం
భవము లగుచు మింటన్ బర్వుపుష్పాళిలోనన్. 87

టీ. రవిరుచిన్ = సూర్యకాంతియందు (ఎండలో), త్రసరేణువ్రాతముల్ = పరమాణుసమూహములు, మించువాత్యానివహనిహతిలోన్ = అతిశయించుచున్న సుడిగాలియొక్క సమూహముకొట్టుటలో, ఇందిందిరశ్రేణులు = తుమ్మెదల సమూహములు, ఆడన్ = తిరుగుచుండఁగా, కువ...సంభవములు- కువలయ = కలువలచే, ఘన = దట్టమైన, కుల్యా = కాల్వలయొక్క, కూల = గట్లయందలి, వల్లీవనీ = తీఁగెల సమూహమునందు, సంభవములు = జనించినవి, అగుచున్ = అయి, మింటన్ = ఆకసమున, పర్వుపుష్పాళిలోనన్ = ప్రసరించు పుష్పపరాగములో. త్రసరేణువు: గవాక్షమునుండివచ్చు వెలుఁగులోఁ గానవచ్చు అణువును రజ మందురు. దానిలో నాఱవభాగమును త్రసరేణు వందురు. ఇట్లనుటకు.

శ్లో. "జాలసూర్యమరీచిస్థం సూక్ష్మం యద్దృశ్యతే రజః
తస్య షష్ఠతమో భాగః త్రసరేణురితి కథ్యతే."

తా. ఎండవెలుఁగులోఁ గానవచ్చు చిన్నపరాగముతో సుడిగాలి గొట్టఁగాఁ దుమ్మెద లాసుడిగాలిలో నాడుచుండఁ గలువలు నిండిన కాలువల గట్టులందుఁ దీవప్రోవులలోని పుప్పొడులు రేఁగి యాకసమునంతయుం నాక్రమించుకొనఁగా నాపుప్పొడిలోన - (పై పద్యముతో నన్వయము.)

సీ. పసిఁడితోరముతోడిబాహు వల్లన నెత్తి
సారెకుఁ బొదలపైఁ జాఁచి చాఁచి
బింబాధరంబు గంపింప నొయ్యన విపం
చీస్వరంబున జట సెప్పి చెప్పి
దిశల మార్గాన్వేషిదీర్ఘలోచనదీప్తి
గణముచేఁ దోరణకట్టి కట్టి
కమనీయతను కాంతికనకద్రవంబున
నారామరంగంబు నలికి యలికి

తే. యానితంబవిలంబి కాలాహికల్ప
ఘనకచగ్రంథి నచటిభృంగముల కసిత
దీధితులు వడ్డి కొసఁగుచు దేవపూజ
విరులు చిదిమెడికపటభూసురునిఁ గనియె. 88

టీ పసిఁడితోరముతోడి బాహువు—పసిఁడి = బంగారుతోఁ జేసిన, తోరముతోడి = వ్రతకంకణముతోఁగూడిన, బాహువు = భుజమును, అల్లనన్ = మెల్లఁగా, ఎత్తి, సారెకున్ = మాటికిని, పొదలపైన్ = పూవులచే నలరారు పొదలపైన, చాఁచి చాఁచి = సాగించి సాగించి (అందుకొనుటకుఁ జాపి) బింబాధరంబు = దొండపండువంటి మోవి, కంపింపన్ = చలింపఁగా, ఒయ్యనన్ = చక్కఁగా, విపంచీస్వరంబునన్ = వీణాధ్వనివంటి ధ్వనితో, జట=వేదజటను, (ముందు వెనుకపదములను రెట్టించి రెట్టించిచెప్పెడి క్రమమును జట యందురు.) చెప్పిచెప్పి=పలుమాఱు పఠించి పఠించి, మార్గా...గణముచేన్ - మార్గాన్వేషి = త్రోవను వెదకు, దీర్ఘలోచన = నిడుగ కన్నులయొక్క, దీప్తిగణముచేన్ = కాంతిపుంజముచే, దిశలన్ = దిక్కులను, తోరణకట్టికట్టి = తోరణములుకట్టి, పలుమాఱు దిక్కులను దేరి చూచుచు నని భావము. కట్టుపదము పద్యాదులలోనిది గాన పరమగుటచే మువర్ణలోపమయ్యెను. ఇటులె, జయపెట్టు, భయపడు. కమ...వంబునన్ -

కమనీయ = మనోహరమైన, తనుకాంతి = శరీరకాంతి యను, కనకద్రవంబున్ = బంగరునీటిచే, ఆరామరంగంబున్ = వనప్రదేశమును, (ఉద్యానవన మను నాట్యప్రదేశమును) అలికి యలికి= బంగారు కరిగిన నీటివలె నున్న మేనికాంతి యాప్రదేశమునిండ బాగుగాఁ బూసి, ఆనితంబ... గ్రంథిన్ - ఆనితంబ = పిఱుఁదువఱకు, విలంబి=వ్రేలాడు, కాలాహికల్ప = కాలసర్పము వంటి, ఘన = పెద్దదైన, కచగ్రంథిన్ = సిగముడిచే, అచటిభృంగముల కున్=అక్కడి తుమ్మెదలకు, అసితదీధితులు = నల్లనికాంతులు, వడ్డికిన్ = వృద్ధికి, ఒసఁగుచున్ = ఇచ్చుచు, తుమ్మెదలు నల్లనివి; పెన్నెరి యింకను నల్లనిది. కాన తన నీలకాంతి తుమ్మెదలకు వడ్డీ కీయఁగల్గుట. దేవపూజావిరులు= దేవతార్చనపుష్పములు, చిదిమెదుకపటభూసురునిన్ = కోయుకృత్రిమ బ్రాహ్మణుని, ప్రవరవేషధారియగు గంధర్వకుమారుని, కనియెన్ = వరూథిని చూచెను.

తా. వరూథిని బంగారువ్రతకంకణముగల హస్తమును బూలకై పొదలమీఁదికిఁ జాచుచు దొండపండువంటిమోవి యదరఁగా వీణాధ్వని వంటి ధ్వనితో జటసెప్పుచు, త్రోవను వెదకు నిడుదచూడ్కులచే దిక్కులను దోరణకట్టించుచు కరుగఁ బోసిన బంగరువంటి మేనికాంతిని వనమునెల్ల వ్యాపింపఁజేయుచుఁ బిఱుఁదులవఱకు వ్రేలాడు పెన్నెరుల జాఱుముడిచే నచటి తుమ్మెదల కెక్కువనల్పు నొసఁగుచు దేవతార్చనపుష్పములను గోయుం కపటబ్రాహ్మణునిఁ జూచెను. ఉపమాపరిణామనిదర్శనాలంకారములు.

ఉ. కాంచి కలక్వణత్కనకకాంచిక యై యెదు రేఁగి యప్పు డ
కాంచనకేతకీకుసుమగాత్రి వయస్యలడించితన్నికుం,జాంచల
వీథిఁ దాఁటుచు ఘనాంతచలచ్చపలాకృతిన్ గలన్, గాంచిన
వస్తువున్ దెలిసి గాంచినయట్లనురక్తిఁ గాంచుచున్. 89

టీ. కాంచి = ఆకపటబ్రాహ్మణకుమారుని జూచి, అకాంచనకేతకీకుసుమగాత్రి = పసిమి మొగిలిపూవువంటి మేనుగలయావరూథిని, అప్పుడు, వయస్యలన్ = చెలికత్తెలను, డించి=విడిచి, కల...చికయై-కల = అవ్యక్తమధురముగా, క్వణత్ = ధ్వనిచేయుచు, కనక కాంచిక యై = బంగరుమొలనూలుంగలదై, ఎదురేఁగి = ఎదురుగాఁ బోయి, తానే యొంటరిగా నెవ్వతెను సహాయముగైకొనక య్యతఁడున్నయెడ కేఁగి, ఘనాంతచలచ్చపలాకృతిన్ - ఘన= మేఘములయొక్క, అంత=సమీపమునందు, చలత్=సంచరించుచున్న, చపలాకృతిన్ = మెఱుపువిధముగా, తన్నికుంజాంచలవీథిన్ - తన్నికుంజ = మాయావిప్రుఁడు పూలుఁగోయుపొదరింటియొక్క, అంచలవీథిన్ = చివరప్రదేశమందు, తాఱుచున్ = నక్కుచు, కలన్ = స్వప్నమున, కాంచిన వస్తువున్ = చూచిన పదార్థమును, తెలిసి = మేల్కని, కాంచినయట్లు = చూచినవిధమున, అనురక్తిన్ = అనురాగముతో, ఆ కపటబ్రాహ్మణుని, కాంచుచున్ = చూచుచు, మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

తా. ప్రవరాఖ్యునిరూపమును దాల్చి యెదుటఁ గానవచ్చిన గంధర్వకుమారునిఁజూచి ప్రవరుఁడని మనస్సులో నిశ్చయించికొని వానిని బలుమాఱు జూచి కలలోఁ గన్నదానిని మేలుకనినపిదప మరలఁ గాంచినవిధమున సంతసించుచు వయస్యల విడిచి బంగరుగజ్జెల మొలనూలుమ్రోఁగఁగా నెదురు సని, యాతఁడున్నపొదరిండ్లనడుమనే మబ్బులలో మెఱుపు విధమునఁ దాఁచుచు. ఉపమోత్ప్రేక్షానిదర్శన లలంకారములు.

ఉ. ఆకమలాక్షి యింపున దృగంచల మించుక మూసి హర్షబా
ష్పాకులకోణశోణరుచు లగ్రమునన్ జనఁ జూచుచూపుతీ
రై కనుపట్టెఁ దమ్మరస మంటుకొనన్ వెడవింటివాఁడు క్రో
ధైకధురీణతన్ గఱచి యేసినసింగిణికోలయో యనన్. 90

టీ. ఆకమలాక్షి=ఆవరూథిని, ఇంపుగన్=ఎలమితో, దృగంచలము = కడకన్ను, ఇంచుకమూసి=కొంచెముమూసికొన్నదై (అరమూపుతో), హర్ష... రుచులు-హర్షబాష్ప=సంతోషబాష్పములచే, ఆకుల=కలఁకఁబాఱిన, శోణ = కనుగొనలయొక్క, శోణరుచులు=ఎఱ్ఱనికాంతులు, (పా. శోణకోణరుచులు= ఎఱ్ఱనికనుగొనలకాంతులు) అగ్రమునన్=ఎదుర, చనన్ = ప్రసరించునట్లు, చూచుచూపు=కనుఁగొనునట్టిదృష్టి, తీరై=అంతమై, వెడవింటివాఁడు = మన్మథుఁడు, క్రోధైకధురీణతన్=కోపోద్రేకముచే, తమ్మరసము = తాంబూలపు ద్రవము, అంటుకొనన్=సోఁకునటుల, కఱచి = పెదవికొఱికి, ఏసినసింగిణి కోలయో=ప్రయోగించినకొమ్ములవింటి బాణమో, అనన్ = అనునట్లు, కనుపట్టెన్ = కనఁబడెను.

తా. ఆవరూథిని యెలమితోఁ గడకన్ను కొంచెము మూసి సంతోషబాష్పములతోఁ గలఁకపాఱినకన్గొనలయెఱ్ఱనికాంతులు ముందునకుఁబాఱఁగాఁ జూచినచూపు మన్మథుఁడు కోపోద్రేకముతోఁ దమ్మరస మంటునట్లు కసిదీఱఁ గొఱికి ప్రయోగించిన సింగిణికోలయో యనున ట్లుండెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ. తొలుదొల్త వానిఁ గన్నులఁ గాంచినప్పుడ
పల్లవాధరగుండె జల్లు మనియె
నట రెండుమూఁడంజ లరుగునప్పుడ కాళ్లఁ
బంకజాక్షికిఁ దొట్రుపాటు గదిరె
డాయంగఁ జనునప్పుడ ముఖాంబుజంబునఁ
గంబుకంధరకు దైన్యంబు దోఁచెఁ
గదిసి నిల్చినయప్డ కనుదోయి ఱెప్పల
లలనకు మిగులఁ జంచలత బెరసెఁ

తే. గటకటా యనునపుడ గద్గదిక వొడమెఁ
జెఱఁగువట్టినయపుడ లేఁజెమట గ్రమ్మెఁ
బొలసి మాటాడ నుంకింపఁ దలఁచి మోముఁ
దేరకొని చూచునపుడ కన్నీరు వొడమె. 91

టీ. తొలుదొల్తన్ = మునుముందు, వానిన్ = ప్రవరవేషధారియగు గంధర్వకుమారుని, కన్నులన్ = కన్నులతో, కాంచినప్పుడ = చూచినప్పుడే, పల్లవాధరగుండె = చివురువంటి మోవిగల వరూథినిడెందము, జల్లుమనియెన్ = చలించెను. జల్లు అనుట ధ్వన్యనుకరణము. అటన్ = అవ్వల, రెండుమూఁడు, అంజలు = అడుగులు, అరుగునప్పుడ = చనునప్పుడే, పంకజాక్షికిన్ = పద్మములఁబోలు కనులుగల వరూథినికి, కాళ్లన్ = అడుగులందు, తొట్రుపాటు = తడబాటు, కదిరెన్ = కలిగెను, డాయంగన్ = చేర, చనునప్పుడ = పోవునప్పుడే, ముఖాంబుజంబునన్ = ముఖపద్మమున, కంబుకంధరకున్ = శంఖమువంటి మెడగల వరూథినికి, దైన్యంబు = బీదతనము, మనస్సులోనివిచారముచే బయటికిఁ దోఁచిన వెలవెలపాటు, తోఁచెన్ = కనఁబడెను. కదిసి = దగ్గఱి, నిల్చినయప్డు = నిలుచున్నసమయమునందే, లలనకున్ = వరూథినికి, మిగులన్ = విస్తారముగా, కనుదోయి ఱెప్పలన్ = రెండుకన్నులఱెప్పలను, చంచలత = చాంచల్యము, బెరసెన్ = కలిగెను. కటకటా = అయ్యో! (మోసపుచ్చితివిగదా) అనునపుడ = అనుచున్నపుడే, గద్గదిక = డగ్గుత్తిక, వొడమెన్ = జనించెను. చెఱఁగు = (వాని) వస్త్రపుఁగొంగును, పట్టినయపుడ, లేఁజెమట = చిఱుచెమట, క్రమ్మెన్, పొలసి = సోకి, మాటాడన్, ఉంకింపన్ = యత్నించుటకు, తలఁచి, మోము = (వాని)ముఖము, తేరకొని = తేఱఁబాఱి, చూచునపుడ = తిలకించునపుడే, కన్నీరు = బాష్పములు, వొడమెన్ = పుట్టెను. విచారముచేఁ గ్రమ్మెను.

"భావమ్మనోగతం సాక్షాత్స్వహేతుం వ్యంజయంతి యే, తేనుభావా ఇతి ప్రోక్తా భ్రూవిక్షేపస్మితాదయః" అను ప్రమాణముచే రత్యాదులఁ దెల్పు భ్రూవిక్షేపాదు లనుభావములు. ఇవి శారీరములు మానసము లని రెండు విధములు. శారీరములు సాత్వికము లని, మానసములు వ్యభిచారు లని పేరు. ఇందు సాత్వికభావములు ఎనిమిది. అవి యేవన,

శ్లో. "స్తంభః ప్రళయరోమాంచాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపథూ
అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్వికాః పరికీర్తితాః."

ఈ సాత్వికభావము లిందు వరూథినికి మాయాప్రవరసందర్శనమునఁ గలిగినటులఁ జెప్పఁబడెను.

తా. ప్రవరునివేషముతో నున్న యాగంధర్వుని మునుముందు చూడఁగానే యావరూధినికి గుండె జల్లుమనెను. ఆవల రెండుమూఁడడుగులు చనునప్పటికి నడుగులు తడఁబడఁ దొడఁగెను. చేరఁబోవునప్పటికి మోమునను దైన్యము తోఁచెను. చేరి నిల్చునప్పటికి రెండుకనులందును జాపల్యము కలిగెను. కటకటా! న న్నింత మోసపుచ్చితివి గదా యనునప్పటికి డగ్గుత్తిక పడెను. పైకొంగు పట్టుకొనఁగానే చిఱుచెమ్మటలు గ్రమ్మెను. మాటాడుటకుఁ దలఁపఁగానే, కన్నుల నీరు క్రమ్మెను. స్వభావోక్తి.

క. పాటితకరిదంతద్యుతి
పాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపైఁ
గాటుకకన్నీ రొలుకఁగ
మాట వెడలఁ గ్రేటుకొనుచు మానిని పలికెన్. 92

టీ. మానిని = స్త్రీ (వరూథిని), పాటిత...భాగంబులపై - పాటిత = పగుల్పఁబడిన, నడిమికిఁ జీల్పఁబడిన, కరిదంత = ఏనుఁగుదంతములయొక్క, ద్యుతి = కాంతికి, పాటచ్చర = దొంగలైన, గండఫలకభాగంబులపైన్ = పలకలవంటి చెక్కిళ్లపట్టులందు, విరహాతిశయమున స్ఫుటముచే వెలవెల

బోయి నీరసముగా నున్న తెల్లనిచెక్కులందు, కాటుక కన్నీరు = కాటుక గలిసిన కన్నీటిబిందువులు, ఒలుకఁగన్ = చిందుచుండఁగా, మాటవెడలన్ = మాటవచ్చుటకు, క్రేటుకొనుచున్ = గొంతు సరిచేసికొనుచు, పలికెన్ = ఇటులని యొకమాట చెప్పెను. ఉపమాస్వభావోక్తులు.

ఉ. ఏలర యీచలం బుడిగి యేలర బాలరసాలమాలతీ
జాలములో శశాంకకరజాలములో వలవంత నశ్రువుల్
జాలుగ నాల్గుజాలు నిఁకఁ జాలు భవం బనునంత కాఁకకున్
బాలయి రాత్రి పంచశరుబారికిఁ జిక్కితి నీకు దక్కితిన్. 93

టీ. ఈచలంబు = ఈమచ్చరము, పట్టుదల, ఏలర = ఎందుకురా? ఉడిగి = (చలము) మాని, బాల...జాలములోన్ - బాలరసాల = తియ్య మామిడిగున్నయొక్కయు, మాలతీ = జాజులయొక్కయుం, జాలములోన్ = సమూహమునందు, వాని మధ్యభాగములయందు, ఏలర = ఏలుకోరా, రాత్రి, నాల్గుజాలున్ = నాల్గుజాములును, వలవంతన్ = మదనతాపము చే, అశ్రువుల్ =కన్నీరు, జాలుగన్ = వెల్లువకాఁగా, శశాంకకరజాలములోన్ = చంద్రకిరణసమూహమందు, నిండారఁ గాయుం పండువెన్నెలయందు, భవంబు= ఈజన్మము, ఇఁకఁ జాలున్ = ఇంకమీఁదట నవసరము లేదు, అనునంత = అని తలంచునంతటి, కాఁకకున్ = తాపమునకు, పాలు అయి = లోఁబడి, పంచశరుబారికిన్ = మన్మథునిబాధకు, చిక్కితిన్ = లోనైతిని, నీకున్ దక్కితిన్ = నీకు వశమైతిని.

తా. భూసురవర్యా! ఏల యీమచ్చరము? లేమావులలోను జాజిపొద రిండ్లలోను నన్నేలుకొనుము. కడచినరాత్రి యెల్లను గన్నీరు జాలువారఁగా వెన్నెలలో మన్మథబాధకుఁ దాళఁజాలక యిఁక నీజన్మముచాలురా యనునంత చింతకుఁ బాలైతిని. ఇదె నీకు దక్కితిని.

శా. రా వైరాగ్యముఁ బూని నీవు కడు నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్, రావై తేఁ జవిగానియిందులకు హోరాహోరిగాఁ బోరి యేలా వాలాయము సేయఁగా బ్రదుకు నీ వాచారవంతుండ వై, చావో యెక్కుడో నీయెడన్ బోడము వాంఛన్ భూసురగ్రామణీ. 91

టీ. భూసురగ్రామణీ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడా! రా = రమ్ము, (పన్నేలు కొనుము). నీవు, కడున్ = మిక్కిలి, నిర్దాక్షిణ్యచిత్తంబునన్ = దయలేని డెందముతో, వైరాగ్యమున్ = విరక్తతను, పూని, రావై తేన్ = రాక పోతివేని, చవిగానియిందులకున్=నీకు రుచింపనిదీనికై, హోరాహోరిగాన్= నిండుబింకముతో, పోరి = పోరాడి, వాలాయము సేయఁగాన్ = నిర్బంధము చేయఁగా, ఏలా = ఎందులకు, నీవు, ఆచారవంతుడవు ఐ = నిష్ఠకలవాఁడవై, వేదవిహితాచారముల నతిక్రమింపక యగ్నిహోత్రరక్షణము ఏకపత్నీవ్రతము నొనర్చుచు, బ్రదుకు = జీవింపుము. నీయెడన్ = నీయందు, పొడము వాంఛన్ = పుట్టెడుకోరికచే, చావో = చావుమాత్రమో, ఎక్కుడో =దానికి మించినదో.

నీవు ఆచారమునే యపేక్షించి పరకాంత నని నన్ను వదలుదువా? చెప్పవలసినవి యన్నియు నిదివఱకె చెప్పితిని గాన నిర్బంధించి ఫలము లేదు. అందుచే నాకు సిద్ధించునది చావు. అంత కెక్కుడు లేదు గదా! దాని కొప్పు కొని యున్నా నని భావము.

తా. భూసురవర్యా! దయమాలి నన్ను గారవింపక వైరాగ్యము పూని యుండుమీతోఁ బ్రేమింపు మని బలవంతపెట్టి పోరాడఁగా నేల? నీవు సదాచారము నుడెలుచుకొనక నెఱవేర్చుకొనుచుఁ జిరకాలము బ్రదుకుము. నీపై వాంఛచే నాకుఁ జావో దానికంటె నెక్కువో కలిగిన నేమి! ఆక్షేపాలంకారము.

క. కట్టిఁడితనమున కిట్లొడి
గట్టి మనసు ఱాయిసేసి కరఁగవు మఱి నీ
పట్టినది విడువ వింక ని
న్నిట్టట్టన నేల మాయదృష్టం బుండన్. 95

టీ. కట్టిఁడితనమునకున్ = కాఠిన్యమునకు, ఒడిగట్టి = పాల్పడి, ఇట్లు = ఈవిధముగా, ఎంత ప్రార్థించినను ఆమోదింపక, మనసున్ = హృదయమును, ఱాయి చేసి = ఱాతివలెఁ గఠినముఁ జేసికొని, కరఁగవు = మెత్తఁబడవు, కరుణాభావమును దాల్పకపోతి వనుట, మఱి=మఱియును, నీపట్టినది = నీపట్టును, విడువవు = వదలువాఁడవు కావు, మాయదృష్టము=మాభాగ్యము, ఉండన్ = ఇటు లుండ, ఇఁకన్ = ఇంకపైన, నిన్నున్, ఇట్టట్టనన్ ఏల = ఇది యిట్లని అది అట్లని యనుట దేనికి? నిష్ఠురము లెన్ని యాడినను లాభము లేదు.

తా, బ్రాహ్మణుఁడా! కఠినుఁడవై మనసు ఱాయిచేసికొని యెంత ప్రార్థించినను దయ తలఁపకున్నావు. మా దురదృష్టవశమున నీకింతటి కఠినబుద్ధి కలిగినదిగాని వేఱుకారణమునఁ గాదు. ఇఁక నిన్ను నేమనినను లాభము లేదు. మాదురదృష్టమును గూర్చి లోలోన నిందించుకొనవలసినదే. అలం. వ్యాజనింద.

వ. అనిన నక్కుహనాభూసురుండు. 96

టీ. అనినన్ = వరూథిని యిటు లనఁగా, కుహనాభూసురుండు = కపటబ్రాహ్మణుఁ డగు గంధర్వుఁడు.

సీ. కౌనసాఁగి కామినీగోష్ఠిఁ బ్రౌఢము లైన
యుదుటుఁజూపుల తెప్పతుదల నాఁచి
సంతసంబున ముఖాబ్జమునందుఁ జిఱునవ్వు
కదలింపక యుండ డిందుపఱిచి

పొంగారుమైఁ దోఁచుశృంగారచేష్టల
    తమిఁ దెచ్చికోలుమౌగ్ధ్యమున డాఁచి
పొడము రసావేశమున వచ్చునర్మోక్తు
    లొదివి నాలుకకు రాకుండఁ గ్రుక్కి
తే. మస్తకము వాంచి యుసు రని మౌనముద్ర
నేల బొటవ్రేల వ్రాయుచు నిలిచి కొంత
సేపు వెడవెడ చింతించి శిర సొకింత
యెత్తి సన్నంపుటెలుఁగుతో నిట్టు లనియె. 97

టీ. కొనసాఁగి = సమగ్రముగా, కామినీగోష్ఠిన్ = కాముకురాండ్రతోడిసల్లాపమున, ప్రౌఢములు = గడిదేఱినవి, ఐన యొందుటుఁజూపులన్ = అగు నిబ్బరపుఁజూపులను, ఱెప్పతుదలన్ = కొనఱెప్పలచేత, ఆఁచి=అణఁచి, సంతసంబునన్ = సంతోషమున, ముఖాబ్జమునందున్ = తామరపూవువంటి ముఖమునందు, చిఱునవ్వు = దరహాసము, కందళింపకయుండన్ = అంకురింప కుండునట్లు, డిందుపఱిచి = తగ్గించి, పొంగారుమైన్ = ఉబ్బిపొంగు దేహమున, తోఁచుశృంగారచేష్టలతమిన్ = చూపట్టుశృంగార చిహ్నమాత్రమును, తెచ్చికోలుమౌగ్ధ్యమునన్ = తెచ్చుకొన్న ముగ్ధత్వముచే, డాఁచి = దాఁచి, పొడము రసావేశమునన్=ఉప్పతిల్లు మోహరసాతిశయముచే, వచ్చునర్మోక్తులు=నోరికి వచ్చెడు మేలపుమాటలను, ఒదివి = క్రమ్మి, నాలుకకున్ = నాలుకమీఁదికి, రాకుండన్ =రానియటుల, గ్రుక్కి=నోటిలోననే యణఁచి, మస్తకము = తల, వాంచి=వంచి, ఉసు రని = ఉస్సు అని యొక్క నిట్టూర్పును విడిచి, మౌనముద్రన్ = మాటలాడ కుండునియమముతో, నేలన్ = భూమిమీఁద, బొటవ్రేలన్ = కాలిబొటనవ్రేలితో, వ్రాయుచున్ = అక్షరముల లిఖించినటుల నటునిటు నొరయుచు, వెడవెడ = ఏమో లేనిపోనిది, చింతించి = ఆలోచించి, శిరసు = తల, ఒకింత యెత్తి = కొంచెముగ నెత్తి, సన్నంపుటెలుఁగుతోన్ = సన్నకంఠధ్వనితో, హీనస్వరముతో (వినఁ

బడివిన(బడనియట్లు) ఇట్టులు = ఈవిధముగా, అనియెన్ = ఈరీతిగాఁ బ్రత్యుత్తరము నొసంగెను.

ఆమాశ్శృంగారలక్షణము నుపాయాంతరములచే మాటుపఱచుటయే గాక తాను పరకాంతావిముఖుఁడని తెలియుటకు మౌనముద్ర తలవంచుట బొటనవ్రేలు వ్రాయుట సలిపెను. ఇందుచే గంధర్వకుమారుఁడు జాణ యని గ్రహింప నగును.

తా. ఆ ప్రవరవేషముఁ దాల్చినగంధర్వుఁ డప్పుడు (నిజముగా బ్రవరుఁ డనిపించుటకై) స్త్రీలతోఁ గలసి మెలసి యుండుటచే గడిదేఱిన యుండుటుఁజూపులను ఱెప్పలలోనే యడఁచెను. ముఖమునఁ దోఁచు చిఱు నవ్వును గప్పిపుచ్చెను. శరీరమునఁ గన్పట్టుశృంగారచేష్టలయుద్రేకమును లేని పోనిమౌగ్ధ్య మభినయించి డాఁచెను. మోహరసము మీఱివచ్చెడు నర్మవచనములను నాల్కదాఁటనీయకే గుక్కకొనెను. తల వాంచి యుస్సు రని మౌనము దాల్చి కాలిబొటనవ్రేలితో నేల రాయుచు నేమేమో లోలోఁ జింతించి యల్లన తల యెత్తి సన్నగొంతుతో నవ్వల ని ట్లనియెను.

శా. తల్లిందండ్రియు నన్నుఁ గాననిమనస్తాపంబునం బొక్కఁగా
నిల్లాలార్తిఁ గృశింపఁగా సవనవహ్నిశ్రేణిచల్లారఁగా, నిల్లున్
శూన్యత నొంది సొంపు చెడఁగా నిచ్చోట నేఁ జిక్కి యో
ఫుల్లాంభోరుహనేత్ర యేసుఖమునిన్ భోగించెదం జెప్పవే.

టీ. ఓఫుల్లాంభోరుహనేత్ర = వికసించిన తమ్మిపూవువంటి కన్నులుగల దానా! వరూథినీ! తల్లిందండ్రియున్ = తల్లిదండ్రులు, నన్నున్, కానని మనస్తాపంబునన్ = చూడమిచేఁ గలిగిన మనస్సులోని చింతచేత, పొక్కఁ గాన్ = పరితపింపఁగా, ఇల్లాలు=భార్య, ఆర్తిన్=వియోగవ్యథచే, కృశింపఁగాన్=చిక్కఁగా, సవనవహ్నిశ్రేణి = యజ్ఞాగ్నులవరుస, త్రేతాగ్నులు, చల్లారఁగాన్ = ఆఱి చల్లఁబడిపోవఁగా, ఇల్లున్=గృహమును, శూన్యతన్ =

లేమిని, ఒంది=పొంది, పాడువడి యని యొకరర్థముచెప్పిరి, సొంపుచెడఁగాన్ = నిండుతనము మాయఁగా, ఇచ్చోటన్ = ఇక్కడ, నేన్ = నేను, చిక్కి = చిక్కుకొని, ఏసుఖమలిన్ = ఎట్టిసుఖేచ్ఛతో, భోగించెదన్ = నీతో సంభోగింతునో, చెప్పవే = నీవే చెప్పుము.

తా. ఉవిదా! నేను తమకన్నులయెదుట లేక యీకానని క్రంతలయం దుండుటచే నాతల్లిదండ్రులు నాయునికి తెలియక చింతిల్లుచుండ, నా భార్య వియోగదుఃఖ మనుభవించుచుండఁగా, యాజ్ఞికాగ్నులు చల్లారిపోఁగా, గృహము పాడ్వడఁగా, నే నిక్కడఁ జిక్కియుండి సౌఖ్య మెట్లపేక్షింతును? ఎట్లు నీతో భోగము లందుదును? నీవే చింతించుము.

ఆ ర్తి యన విరహతాప మని నరసభూపాలీయమునం దొసఁగఁబడిన యుదాహరణము.

క. "బెడిదపుమదనజ్వరమున, మిడిసిపడున్ హారలతలు మృగలోచనకున్
వెడవిలుతువింటికోలల, వడుపున సతి నింక నేచవలదు నృసింహా."
(ఆశ్వా. 3.)

ఉ. ఓసరసీరుహాక్షి వినవో రతిఁ గౌఁగిట నీవు చేర్పునిం
పాసురభర్తకైనఁ గలదా వల దంచుఁ బెనంగ నేను స
న్న్యాసినె యొక్కటే తహతహన్ మన సొగ్గదు కేళిపై 'నవా
శ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వ మసహ్య' మనా నెఱుంగవే.

టీ. ఓసరసీరుహాక్షి = తామరపూవులవంటి కన్నులుగల వరూథినీ! వినవో = విన్నావుకావా, రతిన్ = సంభోగమునందు, నీవు కౌఁగిటన్ చేర్పునింపు = నీవు కౌఁగిలించుకొనఁగాఁ గలుగునానందము, ఆసురభర్తకైనన్ =ఆయింద్రునకైనను, (సర్వసౌఖ్యముల ననుభవించునట్టి యింద్రుని కేని యనుట) కలదా; వలదు = అక్కఱలేదు, అంచున్=అని, పెనంగన్ = పెనఁగులాడుటకు, ఏను = నేను, సన్న్యాసినె = సన్న్యాసినా యేమి,

ఒక్కటే తహతహన్ = (తల్లిదండ్రులు మొదలగువా రేమైరో యను) నెడ తెగనివిచారముచే, కేళిపైన్ = భోగముమీఁద, మనసు, ఒగ్గదు = పోదు. సంభోగేచ్ఛ జనింపక యున్నది! మనసి = మనస్సు, అనాశ్వాసిత = ఊఱట లేనిదియు, దుఃఖితే = దుఃఖమునొందినదియు నగుచుండ, సర్వం = ఎల్లను, అసహ్యం = రోఁతగలదే, అనన్ = అనఁగా, ఎఱుంగవే = నీవు విని యెఱుంగవా ?

రతి యన "యూనోరన్యోన్యవిషయాస్థాయినీచ్ఛారతిర్భవేత్" అలంకారిక నిర్వచనము. ఇది నరసభూపాలీయమునందు "సంభోగవిషయ మగు నభిలాషస్ఫురణము మనములఁ బొడమిన ధరలో నది రతి" అని చెప్పఁబడెను.

తా. ఉవిదా! నాపలుక్కు వినుము. ప్రేమతో నీవు కౌఁగిటఁజేర్చికొనఁ గలుగునానంద మాయింద్రునకైనఁ గలుగదు. నీ విట్లు నన్నుఁ బ్రేమించుచుండఁగాఁ గూడ దని పెనఁగులాడుటకు నేనేమి సన్న్యాసినా ? ఇల్లేమయ్యెనో? 'తలిదండ్రులేమైరో? కులకాంత యెట్లుండెనో?' అను పెద్ద తహతహచే మనసుగొల్పుచున్నది. ఎఱుఁగవా? "అనాశ్వాసితదుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్యమ్" (మనస్సు ఊరట లేక చింతిలుచుండఁగా సర్వమును నసహ్యమగును) అనుపలుక్కును. అట్టివెతయే నాకు లేకున్నచో నాకయి నేను నీకొఱకు వెదకికొనుచు రాకయుందునా? అలం. అర్థాంతరన్యాసము, అర్థాపత్తి, ప్రతిషేధము.

క. ఐనన్ గానిమ్ము భవ
ద్దీనతకై వ్రతము విడిచితిన్ బరులకు మే
లైనన్ జాలు శరీరం
బైన నుపేక్షింపవలయు నది యట్లుండెన్. 100

టీ. ఐనన్ = అటులైనను, కానిమ్ము = కానీ, నామనస్సు ఎటులున్నను దానింగూర్చి విచారింపను. భవద్దీనతకై = నీదీనత్వమును జూచి.

వ్రతము=ఇఁకమీఁద నిది కోర నని యేర్పఱచికొన్నకట్టుబాటు, విడిచితిక్=ఇపుడె విడనాడితిని. పరులకుక్ = ఇతరులకు, మేలైనక్ = మంచికలిగినను, చాలుక్ = అంతియుచాలును. శరీరంబైనక్ = ఈదేహముసైనను, ఉపేక్షింపవలయుంక్=విడిచిపెట్టవలయును. అది=ఆవిషయము, అట్లుండెక్=అట్లుండఁగా.

తా. నాస్థితి యిటు లున్నను దానినిగూర్చి నే నించుకేనియుం సంశోచింపఁబోను. నీ వింతగా దైన్యపడి యడుగుచున్నావు గావున నానియమము విడనాడితిని. శరీరము విడిచి యైనను నితరులకు మేలు చేయవలయు. ఆవిషయ మట్లుండనీ. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస, కావ్యార్థాపత్తియును.

క. తివురక యిం కొక్కటి విను
కవయు నెడక్ వలయుఁ గన్నుఁగవయును మూయక్
భువి నిది యస్మద్దేశ
వ్యవహారము కన్నుఁ దెఱవ నఘ మగుఁ దెఱవా. 101

టీ. తెఱవా = ఉవిదా! తివురక = తొందరపడక, ఇం కొక్కటి వినుము = ఇంక నొకసంగతిని దెలిపెద నాలకింపుము. కవయు నెడక్ = కలయిక చెందునప్పుడు, కన్నుఁగవయుంక్ = నేత్రద్వయమును, మూయక్ = మూసికొనుట, వలయుంక్ = ఆవశ్యకము, భువిక్ = భూమియందు, కన్ను దెఱవక్=కన్నులను దెఱచుటచేత, అఘమగుక్ = పాపము కలుగును. ఇది = సంభోగసమయమునందుఁ గన్నుమూసికొనుట, అస్మద్దేశవ్యవహారము = మాదేశాచారము.

నిజముగా దోసమేని మా కీయాచార మేల యాచరణమునందు లేకపోయె నని వరూథిని యనునేమో యని మాయాప్రవరుఁడు అస్మద్దేశవ్యవహారమనెను. అఘ మనుటచేఁ బాపమునకు వెఱచి యటులఁ జేయకుండు ననియుఁ దనగుటు మరుగుచెడ కుండు ననియును.

తా. వరూథినీ! ఆత్రపడక మఱొక యీమాటనుగూడ వినుము. భూమిలో మాదేశమున సంభోగసమయమందుఁ బరస్పరము స్త్రీపురుషులు చూచుకొనరు. కన్నులు మూసికొందురు. కన్నులు తెఱచిన పాప మగును. కావ్యలింగాలంకారము,

శా. ఈమర్యాదకు నీవొడంబడిన మేలీభంగి గాదేని మా
భూమిన్ జేరఁగ నెట్లు నీయొడలితోఁ బోవంగ లేనే కదా
యీమందాకినిపొంత నీమునులతో నీవృక్షవాటంబులో
భామా యేఁదపమాచరింతు విధి కబ్రహ్మణ్యమున్ బెట్టుచున్.

టీ. భామా! ఈమర్యాదకున్ = ఈహద్దునకు, నీవు, ఒడంబడినన్ = అంగీకరించినయెడ, మేలు = మంచిది. ఈభంగి = ఈరీతి, కాదేనిన్ = సంభవింపనియెడ, మాభూమిన్, ఎట్లున్ = ఏవిధమునను, ఈయొడలితోన్ = ఈశరీరముతో, చేరఁగన్ = చేరునటుల, పోవంగన్ = పోవుటకు, లేనే కదా = అసమర్థుఁడనేకదా! ఈమందాకినిపొంతన్ = ఈయాకాశగంగానదీ తీరమునందు, ఈమునులతోన్ = ఈతపస్సు చేయుచున్న ఋషీశ్వరులతో, ఈవృక్షవాటంబులోన్ = ఈచెట్లచాలున, ఏన్ = నేను, విధికిన్ = దైవమునకు, అబ్రహ్మణ్యమున్ = చంపవలదని మొఱను, "అబ్రహ్మణ్య మవధ్యోక్తౌ" అమరము, చంపవల దనుట.) పెట్టుచున్ = ఒనరించుచు, తపము= తపస్సు, ఆచరింతున్ = చేసెదను.

లోకములో సుఖముగూర్చునవి రెండే. గంగాతీరమున తపస్సా. కామినీసంగమమొ? ఈయంశమె భర్తృహరియం దిటులఁ జెప్పఁబడినది.—

శ్లో. "ఆవాసః క్రియతాం గాంగే పాపహారిణి వారిణి
స్తనద్వయే తరుణ్యావా మనోహారిణి హారిణి." (శృంగారశతకము.)

తా. వరూథినీ! ఈనియమమునకు నీ వంగీకరించితివా మేలు. లేదేని నే నీశరీరముతో మాయిల్లు చేరనేలేను గదా! ఈగంగయొద్దున నీమునులతో

నీచెట్టతో(పులో దైవమా నన్నుఁ జంపవల దని మొఱపెట్టుచుఁ దపము కావించుచు నిచటనే యుందును.

తే. ఇంక నొక్కటి వినుము పూర్ణేందువదన
వ్రతము చెడ సౌఖ్యమైనను వలయుఁ గలుగ
వాంఛితము దీర నను నీవు వదలఁ జెల్ల
దేను నిను సమ్మతిలఁ జేసి యేఁగుదనుక. 103

టీ. పూర్ణేందువదన = పూర్ణచంద్రునివంటిముఖముగలదానా! (వరూథినీ), ఇంకనొక్కటి, వినుము, వ్రతముచెడన్ = నోముచెడినను, సౌఖ్యమైనన్ = సుఖమైనను, వలయుఁన్ కలుగన్ =కలుగవలయును, వాంఛితము= కోరిక, తీరన్ = తీరఁగా, ననున్, నీవువదలన్=నీవు విడిచిపెట్టుట, చెల్లదు = కూడదు. ఏను నినున్ = నేను నిన్ను, సమ్మతిలన్ చేసి = అంగీకరింపఁజేసి, ఏఁగుదనుకన్ = వెడలువఱకును, (నీవు నన్ను) వదలఁజెల్లదు = విడిచిపెట్టఁగూడదు.

తా. వరూథినీ! వ్రతము చెడినను సుఖమయినను దక్కవలెను. కావున నీ వాంఛితము తీరఁగానే నన్ను వదలెదవేమో? అది తగదు. నేనై నీసమ్మతిని బొంది వెడలువఱకును నీవు నన్ను విడువరాదు. లోకోక్త్యలంకారము.

వ. ఇంత యేమిటి కంటేనిన్ జెప్పెద నేను వైదేశికుండ బంధుమిత్రకళత్రంబులం బాసి దైవయోగంబున నింతదూరం బేఁగుదెంచినవాఁడ మీఁద భవదర్థంబు ప్రార్థితుండనై వ్రతహోమాద్యనుష్ఠానంబులు విడువం గలవాఁడ నగుటం జేసి యంతరంగంబునం గల తెఱంగు తేటపడం బలుక వలసె నాకర్ణింపుము. 104

టీ. ఇంత యేమిటికిన్ = ఇన్నికట్టుఁబాటు లేల, అంటేన్ = అనుదు వేని, చెప్పెదను = నీకుఁ దెలియఁజెప్పెదను. వినుము = (నీవు) ఆలకించుము. (అనుమానింపకుంటకుఁ దనమాటలకుఁ గారణాంతరములు కల్పించుచున్నాఁడు, ఏను = నేను, వైదేశికుండన్ = పరదేశిని, బంధుమిత్రకళత్రంబులన్ = చుట్టాలను, స్నేహితులను, భార్యను, పాసి = ఎడఁబాసి, దైవయోగంబునన్ = విధివశమున, ఇంతదూరంబు, ఏఁగుదెంచినవాఁడన్ = వచ్చినవాఁడను, మీఁదన్ =అటుపై, భవదర్థింబు = నీకొఱకు, ప్రార్థితుండనై = నీచే వేఁడుకొనఁబడినవాఁడనై (నీవు మిగులఁ బ్రార్థింపఁగాఁ దొలఁగఁజాలక) వ్రతహోమాద్యనుష్ఠానంబులు = నియమములు అగ్నికార్యములు మొదలగు నిష్ఠలను, సాంతపనాదివ్రతములు వైశ్వదేవాది హోమము లనుట. విడువఁగల వాఁడను = విడిచిపెట్టుచున్నవాఁడను, అగుటంజేసి = కావున, అంతరంగంబునన్ = మనస్సునందు, కలతెఱంగు = ఉన్నవిధము, తేటపడన్ = విస్పష్ట మగునట్లు, పలుకవలసెన్, ఆకర్ణింపుము = వినుము.

ఉ. నీచనుదోయిసంకుమదనిర్భరవాసన మేన నూన న,య్యోచిర
సౌఖ్యములల్ గనుటయొండెఁ దపంబొనరించి పాపముల్
రాచుట యొండెఁ గాకిహపరంబుల కూరక దూరమై వయ
శ్రీ చన రెంటికిన్ జెడినరేవఁడ నౌదునె నీరజేక్షణా. 105

టీ. నీరజేక్షణా = కమలములవంటి కన్నులుగలదానా! (వరూథినీ) నీచను...వాసన-నీచనుదోయి = నీకుచద్వయమునందలి, సంకుమద = జవ్వాజి యొక్క, నిర్భరవాసన = మెండయినపరిమళము, మేనన్ = శరీరమున, ఊనన్ = తాఁకఁగా, చిరసౌఖ్యముల్ = పెద్దకాలముసుఖములను, కనుట యొండెన్ = పొందుటయైనను, కౌఁగిట బిగించి నీగుబ్బలు మేనొరయుచుండ సుగంధాతిశయమున కానందింపక యనుట. తపంబు=తపస్సు, ఒనరించి=చేసి, పాపముల్ =కలుషములను, రాచుటయొండెన్ =నశింపఁజేయుటయైనను, కాక=

(తగును) కాని, ఇహపరంబులకున్ = ఈలోకమునకుం బరలోకమునకును, ఊరక=వ్యర్థముగా, దూరమై=దవ్వై, ఇహలోకసుఖ మగు నప్సరఃకాంతా భోగసౌఖ్యమును బరలోకసుఖ మగు మోక్షమును ననుభవింపక, వయశ్శ్రీ= యౌవనసంపద, చనన్ = పోఁగా, రెంటికిన్ = రెండుకృత్యములకు, చెడిన రేవఁడన్ = చెడిపోయిన చాకలివాఁడను, ఔదునె! అయ్యో! రెంటికిం జెడిన రేవఁడు.—ఒకచాకలివాఁడు ఏటిలో గుడ్డ లుదుకఁబోయి, నొకఱాతిపైఁ గొన్నియుదికినబట్టలఁ బెట్టి మఱొక రాతిమీఁద బట్టల నుదుకుచుండఁగా వెల్లువ వచ్చెను. అపుడు వాఁ డుదికిపెట్టిన గుడ్డలకై పర్వెత్తఁగా నచ్చటికిఁ జేరునంతలో నాగుడ్డలు కొట్టుకొనిపోయెను. అటనుండి మరల రెండవరాతి దగ్గరకు వచ్చునప్పటికి నవియుఁగొట్టుకొని పోయెను. తెలివి తక్కువదన ముచే నొకరేవులోని బట్టలనైనను గాపాడుకొనఁజాలక పోయెను. కావున దానిఁబట్టి "రెంటికిం జెడినరేవఁడు" అనుసామెత యేర్పడెను.)

రేవఁడు అనుట దప్పనియుఁ రేవణ యనుటయే యుక్త మనియుఁ జూలూరి అప్పయ్య పండితులటీకలో రేవణ యనియె కల దనియుఁ లక్ష్మీనారా యణ ఇత్యాదులలో నిది చేరినదనియుఁ జిన్నయసూరివ్యాకరణము బయలు దేరినపిదప నీపదము సంస్కరింపఁబడి చాకలివాని కథతో మొన్న మొన్న ముడిపెట్టఁబడిన దని అ. ఊ. గారు వ్రాసి యాధారముగా నీక్రిందిశ్లోకము నుదాహరించిరి.—

"ఉంబేకః కారికాం వేత్తి తంత్రం వేత్తి ప్రభాకరః
మండనస్తూభయం వేత్తి నోభయం వేత్తి రేవణః."

శ్లోకవార్తికము, తంత్రవార్తికము రానిరేవణయే యిందలిరేవణ యని ముడిపెట్టిరి. పైఁగా నీతని నాంధ్రుఁ డనిరి. 1851 లో ముద్రితమైన జూలూరి అప్పయ్య పండితులవారి వ్యాఖ్యలో రేవఁడు అనురూప మెగలదు. చాఁకలికథ యావ్యాఖ్యలో నుదాహరింపఁ బడినది. 1893 లో నీమార్పు గలిగె ననుట సాహసము.

రేవు+అన్న, చాఁకిరేవులో నుండునాతఁ డనుటలో రేవన్నయను పదము నిష్పన్నమై దానిరూపాంతరము రేవఁడు అయి యుండును. లేదా రేవఁడు ప్రత్యేకము నామమైనఁ గావచ్చును. ఇహపరసుఖములకు దూర మగుట కిచ్చిన యీసర్వసామాన్యతార్కాణము ఎవ్వరెఱుంగని రేవణా చార్యునకు ముడిపెట్టుట యుచిత మని తోఁచుట లేదు. తాళపత్రగ్రంథ ములలోఁ బెక్కింట రేవఁ డనురూపమె కనిపించుచున్నదిగాన దీనినిగూర్చిన చర్చ యుపేక్షార్హము. రేవఁ డనుపదము గౌరన హరిశ్చంద్రద్విపదయందు కాలకౌశికునిభాషణములందు చాఁకలి యనుతలంపుతో నిట్లుచెప్పెను.

ద్వి. "దక్కితివని నమ్మఁదగదు. నిన్నెపుడు కుక్కకూఁతుర! మెడఁగోసిపోఁగలవు రెండు పోనాడిన రేవనిరీతి నుండబాలకు నిన్ను నోరంత ప్రొద్దు."

తా. వరూథినీ! జవ్వాది వాసనలు మెండుగా గుబాళించు నీచనుఁ గవఁ జక్కఁగాఁ గౌఁగిలించుకొని పెద్దకాలము సుఖమైన ననుభవింపవలె, లేదా తపము కావించి పాపముల నెల్ల నశింపనైనఁ జేసికొనవలెఁ గాని దాని కిని జెడి దీనికిని జెడి యిహపరములఁ బోఁగొట్టుకొని రెంటికిఁ జెడిన రేవఁడను గా నొల్లను. కావున నాకై నేను నిన్ను వదలి పోవునంతవఱకు నన్ను పీడకుండునటుల బోసగావింతువేని నీతోఁ గలసిమెలసియుండెదను. అటులఁ జేయ నియ్యకొనవేని యిపుడె నాత్రోవ నేను జూచుకొందును. లోకోక్త్యలంకారము.

క. అని యాస గలుగఁ బలికిన
విని వేలుపువెలఁది మోము వికసిల్లంగాఁ
దనచేతిచెఱఁగు బిగియక
బెనఁచుచుఁ దల వాంచి నగవు బెరయఁగఁ బలికెన్. 106

టీ. అని = ఇటులని, ఆసగలుగక = కోరికపుట్టునటుల, పలికినక = మాయాప్రవరుఁడు పలుకఁగా, వేలుపువెలఁది = దేవతాస్త్రీ, విని, మోము =

ముఖము, వికసిల్లంగాన్ = విరియఁబాఱఁగా, తనచేతిచెఱఁగు = తనచేతఁ గైకొన్న యాతని ఉత్తరీయపుఁగొంగును, బిగియన్ = బిగియునట్లుల, పెనఁచుచున్ = చేత మెలివేయుచు, నగవు, బెరయఁగన్ = కలుగఁగా, తల వాంచి = తలవంచుకొని, పలికెన్ = ఈవిధముగా నొక్కమాట పలికెను.

శా. హా! నీనిష్ఠురవృత్తి మాని కరుణైకాయత్తచిత్తంబునన్
మానన్ జాల నటంచు నేఁడు శ్రవణానందంబుగాఁ బల్కుటన్
సూనాస్త్రున్ వెలవెట్ట కేలితి సుఖార్ణోరాశిలోఁ గ్రుంకితిన్
నానోముల్ ఫలియించె నావయసు ధన్యంబయ్యె విప్రోత్తమా.

టీ. విప్రోత్తమా = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడా! హా = ఔరా, (ఆఁ=సరే యని పా.) నీనిష్ఠురవృత్తిన్ = నీకాఠిన్యమును, మాని = విడిచి, కరుణైకాయత్తచిత్తంబునన్ = దయకే యధీనమయిన మనస్సుతో, కేవలదయాస్వభావముతో, మానన్ జాలను = విడువలేను, అటంచున్, నేఁడు, శ్రవణానందంబుగాన్ = చెవులపండువుగా, పల్కుటన్ = అనుటచేత, సూనాస్త్రున్ = మదనుని, వెలవెట్టక = జీతము బత్తెము నీయక, ఏలితిన్ = బంటుగా నేలుకొనఁగలిగితిని, సుఖార్ణోరాశిలోన్ = సౌఖ్యసముద్రమున, క్రుంకితిన్ = మునిఁగితిని. నానోముల్ = నావ్రతములు, ఫలియించెన్=పండెను. నావయసు = నాయౌవనము, ధన్యము = కృతార్థము, అయ్యెన్ = ఆయెను. (క్రుంకితిన్ అనుచోఁ జొక్కితిన్ అనియు నావయసు అనుచో నాకులము అనియుఁ బాఠాంతరములు.)

తా. భూసురవర్యా! ఎన్నిచెప్పినను మునుపటివలెఁ గఠినభావము వహించి నన్ను ఖేదపఱుపక, నేఁడు దయ దాల్చి నిన్ను విడువఁజాల నని పల్కుటచే మన్మథుని జీతబత్తెములు లేనిబంటునుగా నేలితిని. సుఖసముద్రమున మునిఁగితిని. నానోములు పండినవి. నాప్రాయము కృతార్థమయ్యెను. రూపకాలంకారము.

వ. నీ వెట్లు చెప్పి తట్లు సేయంగలదాన నని యతని నొడంబఱుచు సమయంబునం దోడినెచ్చెలు లచ్చకోరాక్షిం గూడుకొని.

టీ. నీవు, ఎట్లుచెప్పితి = ఏవిధముగా నడుచుకొనవలయునని యాజ్ఞ నొసంగితివో, అట్లు=ఆవిధముగానే, చేయంగలదానను = చేసెదను (నడచుకొందును), అని, అతనిన్=ఆప్రవరాఖ్యుని, ఒడంబఱుచుసమయంబునన్ = (తనతోడికూటమికి) అంగీకరింపఁజేయువేళ, అచ్చకోరాక్షిన్ = చకోరపక్షులవంటి కన్నులుగల యావరూథినిని, కూడుకొని = చేరి, వైపద్యముతో నన్వయము.

సీ. అకట నిర్దయబుద్ధి వని దూఱెఁ గడు రంభ
యాహా వివేకివౌ దనియె హారిణి
చేఁదు మ్రింగెద నంచుఁ జిలికి నవ్వె ఘృతాచి
మాయలాఁ డని తిట్టె మంజుఘోష
సాశ్రయనిష్ఠురములఁ బ్రార్థించె నూర్వశి
శంకించె రమ్మంచుఁ జంద్రరేఖ
చెలి నేచి తని దిసంతులు గొట్టె మేనక
విడువు మాయ లటంచు నొడివె హేమ
తే. గొంట వనియెఁ దిలోత్తమ కూర్మిఁ గొసరె
ధాన్యమాలిని పుంజికస్థల యదల్చె
దివిజకామిను లీరీతిఁ దిరుగువాఱి
గువ్వకోల్గొంచుఁ దమలోన నవ్వుకొంచు 109

టీ. అకట = అయ్యో! నిర్దయబుద్ధివి = దయలేనిడెందముగలవాఁడవు, అని, కడున్ = మిగుల, రంభ, దూఱెన్ = నిందచేసెను, హారిణి అనునప్సరస, ఆహా! వివేకివి = వివేకముగలవాఁడవు, ఔదు = అగుదువు, అనియెన్ = అనెను, తనకై తాను వలచిరాఁగా వేలుపుఁజేడియను నీవుగాన

విడచితివి, ఇంకొకఁ డెవఁడేని విడచునా? నీవివేకము నడుగవలయునా యని యాక్షేపణ. (అట్టికాంత వలచి వచ్చినపుడు విడనాడ నెంచితివే యెంత యవివేకివి? అనెను.) ఘృతాచి, చేదు మ్రింగెదవు=చేదుపదార్థమును మ్రింగుచున్నావు. బలవంతమున నంగీకరించితివి. వరూథినిపొందు నీకు చేదువస్తువు మ్రింగినట్లుండెనే) అంచున్, చిలికి = వెల్లడిగా, నవ్వెన్, మాయలాఁడు=మోసగాఁడు, అని, మంజుఘోష=ఈపేరుగలయచ్చరపొలఁతి, తిట్టెన్ = దూషించెను. (వలపు దాచికొని యుద్యానవనము దాఁగియుంటయే మోసము) న్యాయనిష్ఠురములన్ = న్యాయముగల నిష్ఠురోక్తులతో, ఊర్వశి, ప్రార్థించెన్ = వేడుకొనెను, రమ్మని=ఈబెట్టుసరియెందులకు, రమ్మంచున్ = ఇఁక లేచిరావయ్యా యని, చంద్రరేఖ, జంకించెన్ = భయపెట్టెను, చెలిన్ = చెలిమికత్తెయగువరూథినిని (పా. నొంచితివి = నొప్పించితివి.) కపటవిరాగముతో విరహాపరవశురాలగు వరూథినిని అవస్థలఁబెట్టితి వనుట, ఏఁచితి = బాధించితివి, అని, మేనక, దిసంతులుఁగొట్టెన్=నిందించెను, మాయలన్=మోసపుఁజేష్టలను, విడు+అటంచున్ = వదలిపెట్టుము అని, (విడువు మీల యని పాఠాంతరము, ఈల=సిగ్గు) హేమ, నొడివెన్ = పల్కెను, గొంటవు = గడసరివి, (అని) తిలోత్తమ, అనియెన్ = వాకొనెను, కూర్మిన్ = ప్రేమతో, ధాన్యమాలిని, కొసరెన్ = కోరెను, పుంజికస్థల, అదల్చెన్ = బెదరించెను. దివిజకామినులు = దేవతాస్త్రీలు, ఈరీతిన్ = ఈవిధముగా, తిరుగువాఱి = చుట్టుమూఁగి, గువ్వకొల్గొంచున్=గుంపుగూడుచు, (పా. గువ్వకరిగొంద్రు= గుంపుగూడికొందురు.) తమలోనన్ = తమలోఁదాము, నవ్వుకొంచున్ = నవ్వులాడుచు, ఉండిరి అధ్యాహారము.

క. అకుహనాభూసురుఁ డపు
డా కాంతలసరససమ్మదాలాపములన్
గైకొనుచు ముదితహృదయుం
డై కేలీవనము వెడలి యరిగి కుటిఁగటన్, 10

టీ. అపుడు=అచ్చేరలిటుల మాటలాడుతఱి, ఆకుహనాభూసురుఁడు = ఆకపటబ్రాహ్మణుఁడు, ఆకాం...పములన్ - ఆకాంతల = ఆస్త్రీలయొక్క, సరస = రసవంతములయిన, సమ్మదాలాపములన్ = సంతోషసంభాషణములను, కైకొనుచున్=అంగీకరించుచు, ముదితహృదయుండు=సంతోషించిన మనస్సు కలవాఁడు, ఐ, కేళీవనము = ఉద్యానవనము, వెడలి = అరిగి, కుఱంగటన్ = చెంతన్.

ఆస్థలమువదలుట యచ్చరలనుడువులకు లజ్జించినవానివలె నటించుటకు.

తా. వేల్పుచెలువలు౦డ ఱీవిధముగా సరసాలాపము లొనరించుచుండ వారలప్రసంగములను సంతోషహృదయముతో మాయాప్రవరాఖ్యుఁ డాలకించుచుఁ జెంత నున్న యుద్యానవనమున కేఁగెను.

సీ. మృగనాభినికరంపుబుగబుగల్ గలచోటఁ
జదలేటితుంపురుల్ చెదరుచోట
వకుళవాటీగంధవహుఁడు పైకొనుచోటఁ
గర్పూరతరుధూళి గప్పుచోటఁ
బసమీఱుసెలయేఱు లిసుకవెట్టినచోటఁ
జిగురుమావులసంజ నిగుడుచోట
నవమాలికలతీవెన ట్లొట్టిపడుచోట
మాణిక్యదీపముల్ మలయుచోటఁ
తే. భ్రమదమునఁ దేఁటు లెలుఁగెత్తి పాడుచోట
శారిక లనంగశాస్త్రముల్ చదువుచోటఁ
గీరకలకంఠములు క్రొవ్విఁ గేరుచోటఁ
బావురము లారజంబులు పలుకుచోట. 111

టీ. మృగనాభినికరంపు బుగబుగల్ - మృగనాభి = కస్తూరియొక్క, నికరంపు = రాశియొక్క, బుగబుగల్ = గుప్పుగుప్పునఁ గొట్టుతావులు

కలచోటన్=ఉన్నచోటను, చదలేటితుంపురుల్ = ఆకాశగంగలోని నీటితుంపురులు, చెదరుచోటన్ = ప్రసరించునట్టితావునను, పవుళవాటీగంధవహుఁడు = పొగడచెట్లతోఁపుమీఁదనుండి వచ్చువాయువు, సుగంధమును గొనితెచ్చువాఁడు గాన గంధవహుఁడు; ఇట గంధవహుఁడు పవుళవాటినుండి తావులను గొనివచ్చుచున్నాఁడు. పైకొనుచోటన్ = ప్రసరించు స్థలమునను, కర్పూరతరుధూళి = పచ్చకప్పురపు టరఁటిచెట్టులయొక్క కర్పూరపుఁబరాగము, కప్పుచోటన్ = క్రమ్ముకొను తావునను, పస...యేఱులు – పసమీఱు = బాగుమీఱిన, సెలయేఱులు = కొండయేళ్లు, ఇసుక పెట్టినచోటన్ = ఇసుకతిన్నియ లేర్పడునటులఁ బ్రవహించిన తావులయందును, చిగురుమావులసంజ = చిగిర్చినమావిచెట్లకావిరంగు, సంధ్యారాగమువంటి మావిచిగుళ్లకాంతులు, నిగుడుచోటన్=వ్యాపించుస్థలమునను, నవమాలికలతీవెనట్టు=జాజితీఁగల (ఉయ్యేల) త్రాళ్లు, ఉట్టిపడుచోటన్ = ఉప్పతిల్లెడు స్థలములను, నట్టు = అంటు త్రొక్కిన మొక్కలని యొకవ్యాఖ్యాత. (పా – నవమాలికలతేనె నట్టొట్టుపడుచోటన్ = జాజిపూవులనుండి తెంపులేక తేనియలుకారుచోటులను) మాణిక్యదీపముల్ = దీపములవలెఁ బ్రకాశించునట్టిరత్నములు, మలయుచోటన్ = వ్యాపించుస్థలమునను, ప్రమదమునన్ = సంతోషముచే, లేఁటులు, ఎలుఁగెత్తి = గొంతెత్తి, పాడుచోటన్ = గానములు గావించు ప్రదేశమునందును, శారికలు = గోర్వంకలు, అనంగశాస్త్రముల్ = మన్మథశాస్త్రములను, చదువుచోటన్ = పఠించుప్రదేశమునందును (అనంగశాస్త్రములు అచ్చరలు పఠించుట విని తాము నేర్చి గోరువంకలు తమంత తాము పఠించుచున్నచోటుర నని భావము) కీరకలకంఠములు=చిలుకలు కోయిలలు, క్రొవ్వి, కేరుచోటన్ = చెలరేఁగుతావునను, పావురములు = పావురాళ్లు, ఆరజంబులు = అమధురధ్వనులను, పలుకుచోటన్, పైఁజెప్పిన మనోహరలక్షణములచే నలరారుచున్నప్రదేశమునందు అని భావము. (వైపద్యముతో నన్వయము). అలం. ఉదాత్తము, రూపకము, పరిణామము.

తే. ఆవరూథినిమణిమండితాలయంబుఁ
గాంచి యనురాగమునఁ బ్రవేశించి యంత
వారి నిరువురఁ గూర్చి యవ్వనజగంధు
లాత్మగృహముల కేఁగి రనంతరంబ. 112

టీ. ఆవరూథిని (యొక్క) మణిమండితాలయంబున్ = మణులతోఁ బ్రకాశించు గృహమును, కాంచి = చూచి, అనురాగమునన్ = ప్రేమతో, ప్రవేశించి = అందుఁజొచ్చి, అంతన్ = అట్లుచేరఁగానే, వారిన్ ఇరువురన్ = వారిద్దఱను, కూర్చి = జతగాఁ జేర్చి, అవ్వనజగంధులు = ఆచెలికత్తెలు, ఆత్మగృహములకున్ = తమయిండ్లకు, ఏఁగిరి = వెడలిపోయిరి. అనంతరంబ = వెంటనే మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.

క. ఫుల్లలవలీనవైలా
వల్లిమతల్లికలతోడ వాసంతికలు
ద్వల్లీల నల్లిబిల్లిగ
నల్లికొనిన యొకలతాగృహాంతరసీమన్. 113

టీ. ఫుల్ల...తోడన్-ఫుల్ల = వికసించిన, లవలీ = వెన్నెలతీఁగలతోడను, నవ ఏలా=లేఁతయేలకియొక్క, వల్లిమతల్లికలతోడన్ = మేలగుతీఁగలతోడను, వాసంతికలు = బండిగురివెందతీఁగలు, ఉద్వల్లీలన్ = ఉప్పతిల్లు విలాసములతో, అల్లిబిల్లిగన్ = కలిసిమెలసి, అల్లికొనిన = పెనవేసికొనిన ఒకలతాగృహ = ఒకపొదరింటియొక్క, అంతరసీమన్ = లోపలిప్రదేశమునందు "భోగింపఁదొడంగిరి" అనునంశముగల పైపద్యముతో నన్వయము

క. ఆగంధర్వకుమారుఁడు
నాగజగమనయుఁ బ్రఫుల్లహల్లకతల్పా
భోగంబున రహిం మిగులఁగ
భోగింపఁ దొడంగి రాత్మఁ బొంగెడు కాంక్షన్. 114

టీ. ఆగంధర్వకుమారుఁడుఁ = ప్రవరాఖ్యుని వేషమును ధరించిన గంధర్వకుమారుఁడును, ఆగజగమనయుఁ = ఏనుఁగునడకవంటి యొయ్యారపు నడకగల వరూథినియును, ప్రఫుల్ల...భోగంబునఁ - ప్రఫుల్ల = వికసించిన, మల్లిక = ఎట్టుఁగల్వల, తల్ప = సెజ్జయొక్క, ఆభోగంబునఁ = వైశాల్యమున (విశాలమగుతల్పమున). రహి = రక్తి, మిగులఁగఁ = అతిశయింపఁగా, ఆత్మఁ = హృదయమునందు, పొంగెడుకాంక్షఁ = పెంపువొందెడు నాసతో, భోగింపఁ = సంభోగముచేయ, తొడంగిరి = మొదలు పెట్టిరి. వరూథినిని తరుణియనియు గజయాన యనియుఁ జెప్పుటచే నామె ద్వితీయ యౌవన యని గ్రహింపవలయును. ద్వితీయయౌవనాలక్షణములు.—

శ్లో. "స్తనౌ పీనౌ తనుర్మధ్యః పాణిపాదస్థరక్తిమా
ఊరూ కరికరాకారౌ అంగం వ్యక్తాంగసంధికమ్.
నితంబో విపులో నాభిర్గభీరా జఘనం ఘనం
సువ్యక్తరోమావళిస్స్నిగ్ధ్యమంగకేసరశేతుణమ్. (రసార్ణవసుధాకరము)

వ. ఆసమయంబున. 115

సీ. సహసానఖంపచస్తనదత్తపరిరంభ
మాముహూలసరిచుంబితాధరోష్ఠ
మతిశయప్రేమకల్పితదంతసంబాధ
మగణితగ్లానిశయ్యానిపాత
మతివేలమణితయాచ్ఞార్థగల్లచపేట
మతిదీనవాక్యాంచితాత్మవిరహ
మంకురత్పులకజాలావిద్ధసర్వాంగ
మానందకృతహారవాననాబ్జ

తే. మాక్రమక్షీణనువిసర్గ మానిమీలి
తాక్ష మాస్విన్నగండ మాయత్తచేష్ట

మాస్తిమితభూషణారవ మావధూటి
ప్రథమసురతంబు గంధర్వపతిఁ గరంచె. 116

టీ. సహసా...పరిరంభము - సహసా = తొందరకలుగునట్టుల, సఖంపచ = గోరుపెచ్చఁగా నుండెడి, స్తన = చన్నుఁగవచేత, దత్త = ఒసంగఁబడిన, పరిరంభము = కౌఁగిలింతగలదియుం, ఆమూ...ష్టము - ఆమూల = అంతయుం, కొఱఁతలేకుండ సంపూర్ణముగా, పరిచుంబిత = బాగుగా ముద్దుఁగొనఁబడిన, అధరోష్ఠము = మోవిగలదియుం, అతిశయ... బాధము-అతిశయ = మిక్కుటమైన, ప్రేమ = అనురాగముచేత, కల్పిత = ఒనరింపఁబడిన, దంతసంబాధము = దంతక్షతములు (పలు నొక్కుల్లు) గల దియుం, అగణిత...నిపాతము - అగణిత = ఎంచఁగా వశముగాని, గ్లాని = శ్రమవలనఁ గల్గినబడలికచేత, శయ్యా = పానుపునందు, నిపాతము = తూలిపడుటయుం, అతివేల...చపేటము - అతివేల = విస్తారమైన, మణిత = సంభోగకాలమునఁ గలుగు కంఠధ్వనులయొక్క, యాచ్ఞార్థ = యాచనకొఱకు లభించిన, గల్లచపేటము = చెంపపెట్టులుగలదియుం, అతిదీన...విరహము- అతి = మిక్కిలిగ, దీన = విచారమును దెలియఁజేయుం, వాక్ = పలుకుల చేత, సూచిత = సూచింపఁబడిన - తెలియఁజేయఁబడిన, ఆత్మవిరహము = తమ వియోగముగలదియుం, అంకురత్...సర్వాంగము-అంకురత్ = మొలచు చున్న, పులకజాల = గగ్గురుపాటు సమూహముచేత, ఆవిద్ధ = బాగుగా గ్రుచ్చుకొనఁబడిన, సర్వాంగము = సమస్తావయవములుగలదియుం, ఆనంద... బ్జము-ఆనంద = సంతోషముచేత, కృత = చేయఁబడిన, హారవ = హాహా యను ధ్వనులతోఁగూడిన, ఆననాబ్జము=తామరపూవులవంటి ముఖములు గలదియుం, అక్రమ...వర్ణము - అక్రమ = క్రమక్రమముగా, క్షీణ=తరిగి పోవుచున్న, నుతి = పొగడ్తమాటలయొక్క, వర్ణము = అక్షరములుగల దియుం, అనిమీలితాక్షము = పూర్తిగా మూయఁబడిన కన్నులుగలదియుం,

ఆస్విన్నగండము=అంతటను జెమర్చిన చెక్కులు గలదియును, ఆయత్తచేష్టము= స్వాధీనమైన శృంగారచేష్టలుగలదియును, అస్తిమితభూషణారవము = మిగులం దగ్గిపోయిన కరకంకణాద్యాభరణముల మ్రోఁతగలదియునైన, అవధూటి = అవరూథినియొక్క, ప్రథమసురతంబు = తొలికూటమి, గంధర్వపతిన్ = గంధర్వాధీశ్వరుండగు మాయాప్రవరుని, కరంచెన్ = కరఁగునటులఁజేసెను. సంతోషపెట్టెను. అశ్రమక్షీణ - అని పాఠాంతరము గలదు.

ఇందు శ్రమ మను సంచారీభావము చెప్పఁబడెను. తల్లక్షణము.—

శ్రమః ఖేదోఽధ్వమృగయాయుద్ధవాహాధిరోహణైః
సంభోగనృత్తశస్త్రాస్త్రవ్యాయామాద్యైః ప్రజాయతే.
నిశ్వాసస్వేదసీత్కారాః సంకోచో ముఖనేత్రయోః
శీతవాతోదకచ్ఛాయాపేక్షా సంవాహనాని చ
అంగమోటనమిత్యాద్యైరనుభావైస్తు లక్ష్యతే.''

ప్రథమసంభోగమునందు శ్రమగాను, నిమీలితాక్షము, చెక్కులు చెమర్చుట, వ్యథయును సహజములు. శ్రీనాథకవియును,

తే. ''అస్తి వామ్యభార మస్తి కౌతూహలం బస్తి ఘర్మసలిల మస్తి కంప
మస్తి భీతి, యస్తిహర్ష మస్తివ్యథం బస్తివాంఛ మయ్యెనపుడురతము''అని.

ఈవిధముగాఁ జెప్పినాఁడు. అస్తిమితభూషణ మను వాక్యము సంభోగ జనిత సుఖపారవశ్యమును దెలుపును. భవభూతియును నిటులె సంభోగావసర మున-''న జానే తతః'' అనియు, ''నహి తతో జానే కిమాసీదితి'' అని కాళి దాసుఁడును జెప్పియున్నారు. ఇవి సంభోగసుఖపారవశ్యకమును దెలుపును. పరవశమునఁ గంకణాదికచలనము లాగుట సహజము. అలం-ఉదాత్తము.

క. అన్నునఁ గనుమూయుట రొద
సన్నగిలుటఁ గౌఁగిలింత సడలుట నేర్పుల్

సున్నగుట వరూథినిరతి
కన్నెతీకపురతియుఁబోలెఁ గడు నింపొసఁగెన్. 117

టీ. అన్నునన్ = పారవశ్యముచే, కనుమూయుంటన్ = కనులమూసి కొనుటచేతను, రొద = కంఠధ్వని, సన్నగిలుటన్=తగ్గుటచేతను, కౌఁగిలింత = ఆలింగనము, సడలుటన్ = వదలఁబాఱుటచే, నేర్పుల్ = మెలఁకువలు, సున్నఅగుటన్ = లేనివియగుటచేతను (లేకుండఁబోవుటచే), వరూథినిరతి= వరూథినియొక్క సంభోగము, కన్నెతీకపురతియున్ పోలెన్ = తొల్తటి కూటమివలె, భోగముపడుచుతోఁజేయు తొలినాటికూటమివలె, కడున్ = మిగుల, ఇంపు = ఉత్సాహము, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

క. ఈవిధమున నయ్యిరువురు
భావజతంత్రైకపరత బహుకాలము సౌ
ఖ్యావహలీలల నుండం
గా వేలుపుముద్దరాలు గర్భముఁ దాల్చెన్. 118

టీ. ఈవిధమునన్ = ఈరీతిగా, అయ్యిరువురున్ = ఆవరూథినియు మాయాప్రవరాఖ్యుఁడును, భావజతంత్రైకపరతన్ = మన్మథవ్యాపారములందే యాసక్తిగలిగి, బహుకాలము = విశేషకాలము, చిరకాలము, సౌఖ్యావహలీలలన్ = సౌఖ్యమును కూర్చువిలాసములతో, ఉండంగాన్ = ఇటుల వర్తించుచుండఁగా, వేలుపుముద్దరాలు = దేవతాస్త్రీ (వరూథిని), గర్భము = పిండమును, తాల్చెన్ = ధరించెను. (ఇటుల గర్భము ధరించినంత.)

తా. ఇతరవ్యాపారములు మాని వరూథినియు మాయాప్రవరుఁడును సురతవ్యాపారములందు వర్తించుచుఁ జాలకాలము గడపిరి. ఇటులుండ వరూథిని గర్భవతి యయ్యెను.

క. నడ జడనువడియె నారే
ర్పడియెన్ జను మొనలు నల్లపడియెన్ వడియన్

బడియోఁ గడు నొడలు పడఁతికి
బడలికయును నిదుర యరుచి బహుళం బయ్యెన్. 119

టీ. పడఁతికిన్ = ఇంతికి, నడ=నడక, జడనుపడియెన్ = మందగించెను, ఆరు = నూఁగారు, ఏర్పడియెన్ = వ్యక్తపడియెను. చను మొనలు = స్తనాగ్రములు, నల్లనడియెన్ = నలుపెక్కెను. కడున్ = మిక్కిలి, ఒడలు = మేను, వడియంబడియెన్ = సన్నగిల్లెను. బడలిక = ఆయాసము, నిదుర = నిద్ర, అరుచి = ఇష్టములగు వస్తువులయందు రుచితప్పుట, బహుళంబు = విస్తారము, అయ్యెన్. స్వభావోక్త్యలంకారము.

గర్భము లావగుకొలఁది నారు స్పష్టమగుచుండును.—

సీ. "దుష్టాలయంబుల ధూమరేఖలుపుట్ట లేమయూరున రోమలేఖ మెఱసె"
(భాగవతము దశమ.)

మ. పలుచంబాఱుటఁ గోమలస్మితరుచుల్ పైఁదోఁచెనా
గౌరకాంతుల గండద్వితయంబు పొల్చెఁ బ్రమదార్ణోరాశి
ఖేలన్నవోత్కలికాభంగపరంపరోపరిపను ద్యత్ఫాండుడిండీ
రపంక్తులు నాఁ జిట్టుము లుల్లసిల్లెఁ దఱుచై తోడ్తోఁ గు
రంగాక్షికిన్. 120

టీ. కురంగాక్షికిన్ = జింకకన్నులవంటికన్నులు గలయావరూథినికి, (ఈవిధముగా గర్భచిహ్నములన్నియు నేర్పడిన) తోడ్తోన్ = వెనువెంటనే, గండద్వితయంబు = రెండుచెక్కిళ్లును, పలుచంబాఱుటన్ = పల్చనగుటచే, కోమలస్మితరుచుల్ = మృదువైనచిఱునవ్వు వెల్గులు, పైన్ = మీఁదికి, తోఁచెనాన్ = కన్పడెనా యనునట్లు, గౌరకాంతులన్ = తెల్లనికాంతులతో, పొల్చెన్ = ఒప్పెను. ప్రమ...పంక్తులునాన్ - ప్రమద=సంతోషమను, అర్ణోరాశి = సముద్రమునందు, ఖేలత్ = విహరించు, నవ=క్రొత్త, ఉత్కలికా కోరికలను, భంగపరంపరా = తరఁగలవరుసలయొక్క, ఉపరి=

మీఁద, సముద్యత్ = పుట్టు, పాండు = తెల్లని, డిండీరపంక్తులు = నురువు వరుసలు, నాన్ = అనఁగా, చిట్టుములు = వేవిళ్లయోకిలింతలు, నురుగువలె నోటినుండివచ్చునట్టి యుమ్మిలు, తఱుచై = విస్తారమై, ఉల్లసిల్లెన్ = అతిశయించెను.

తా. చెక్కులు పలుచఁబాఱుట మృదువులగు చిఱునవ్వువెలుగులు పైకిఁ బ్రసరించెనేమో యన్నటుల వరూథినిచెక్కులు తెల్లపడెను. సంతోష మను సముద్రమందు జనించిన కోర్కులను తరంగములపై బొడము నురుగు వరుసలవలె నురుగుతోఁ గూడిన యుమ్మి యతిశయించెను. ఇవి గర్భిణీలక్షణములు. ఉత్ప్రేక్షారూపకములు అలం.

తే. నాకజలజాక్షి నిఱుపేదనడుము బలిసి
యల్లనల్లన వళిసీమ నాక్రమించెఁ
బేర్చి దివసక్రమంబున బీద బలిసి
బందికాఁడైనఁ బోరువులు బ్రదుకఁ గనునె. 121

టీ. నాక...నడుము-నాకజలజాక్షి = అప్సరస్త్రీయొక్క (వరూథిని యొక్క), నిఱుపేదనడుము=మిక్కిలిబీదయగునడుము, బలిసి=లావెక్కి, అల్లనల్లనన్=మెల్లమెల్లఁగా, వళిసీమన్ = కడుపుమీఁదిముడుతలప్రదేశమును, ఆక్రమించెన్ = ఆవరించుకొనెను. నడుము బలియుటచే ముడుత లన్నియు నంతరించెను. బీద=బీదవాఁడు, బలహీనుఁడు, దివసక్రమంబునన్ = దినముల వెంబడిని, బలిసి = బలవంతుఁడై, పేర్చి = అతిశయించి, బందికాఁడు = దొంగ, ఐనన్, పొరువులు = ఇరుగుపొరుగులు, బ్రదుకఁగనునె = జీవించునా? జీవింపఁజాలదనిభావము. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

నిఱుపేదనడు మనుటచే వరూథినినడుము మిక్కిలి సన్ననిది. అల్లనల్లన యనుట గర్భము నానాఁటికిఁ గ్రమాభివృద్ధినొందిన దనుట.

క. పాటలసుగంధి పాటలు
నాటలు లే కప్పు డొప్పె నలసతఁ బథికో

త్స్ఫోటనజయపరిశ్రాంత
జ్యాటంకృతిచలనమదనచాపముఁబోలెన్. 122

టీ. పాటలసుగంధి = పాదిరిపూవువంటి దేహపరిమళము గలయా వరూథిని, అప్పుడు = ఆగర్భముధరించిన సమయమునందు, పాటలు = సంగీతము బాడుటలు, ఆటలు = నాట్యము మొదలగుక్రీడలు, లేక, అలసతన్ = ప్రాల్మాలికతో, పథికో...చాపముఁబోలెన్-పథిక = వియుక్తులను, ఉత్స్ఫోటన = పెల్లగించుటవలని, జయ = గెల్పుచే, పరిశ్రాంత = నిల్చిపోయిన, విశ్రాంతిని దీసికొనుచుండిన, జ్యా=నారియొక్క, టంకృతి=టాత్కారమును, చలన = కదలికయుఁగల, మదనచాపముఁబోలెన్ = మన్మథునివిల్లువోలె, ఒప్పెన్ = ఒప్పినదాయెను.

ఇట మదనచాపము వరూథిని. పాటలు నారిమ్రోఁతలు. ఆటలు వింటిచలనము. వరూథిని యలసత పథికోత్స్ఫోటనజయపరిశ్రాంతత. మన్మథుఁడు విరహివధానంతరము విల్లునెక్కుడించినటుల, చిరకాలభోగానంతరము వరూథినియుం గర్భముఁ ధరించి యలసతతో నొప్పెను.

తా. గర్భభారముచే నాటలుఁ బాటలు లేక యలసురాలై యున్న యావరూథిని, మన్మథుఁడు విరహులను జయించినపిదప, నెక్కుడించి పడవైచుటచేనారిమ్రోఁతయుఁ గదలికయుఁ లేక యుండువిల్లో యనునట్లుండెను. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

సీ. మనసుకక్కుఱితి మెల్లన లేచి చేతులఁ
గాంతుని జబ్బుగాఁ గౌఁగిలించు
నలసత మృద్గంధి యైనకమ్మనినోర
నధరంబు నెడనెడ నాని కూర్కు
మణితాదిపవనధారణశక్తి చాలమి
నొయ్యన నర్మోక్తి నుబ్బొనర్చుఁ

గాంక్షితక్రీడ కంగము పంపు సేయమి
నొడ్డుగా నిట్టూర్పు లొరయఁ బొగులు
తే. నిచ్చ యెఱిఁగినరతికేళి మెచ్చి పొగడు
నప్పు డక్కాంత రతిపరిహాసవేళ
జీవితేశుస మేళంపుఁ జేఁత లుడుపుఁ
బ్రార్థనాపూర్వదీనసంభాషణముల. 123

టీ. అప్పుడు = గర్భధారణమువలన నాయాసముగలిగిన యాసమయమునందు, అక్కాంత = ఆవరూథిని, మనసుకన్నుఁఱిలిన్ = హృదయము మాటిమాటికి సంభోగక్రియాలోభము గలదగుటచే, మెల్లనన్ లేచి = తిన్నఁగా నెటులో లేచి, చేతులన్ = చేతులతో, కాంతునిన్ = ప్రియుని, జబ్బుగాన్ = మేను లొరసి యొరయ నటుల, కౌఁగిలించున్ = కౌఁగిలించుకొనును. అలసతన్ = (గర్భభారముచేఁ గలిగిన) అలయికచేత, మృద్గంధి=మట్టివాసనగలది, ఐరశమ్మనినోరన్ = అయినరుచికరమగునోటితో, ఎడనెడన్ = అపుడపుడు, అధరంబు = ప్రియునిమోవిని, ఆని = చవిగొని, కూర్కున్ = నిదురఁబోవును. మణితాది...శక్తి - మణితాది = గళరవములు మొదలగువానికి, పవన = ఊరుపుగాలిని, ధారణశక్తి = బిగబట్టుబలము, చాలమిన్ = వలసినంత లేకపోవుటచేత, ఒయ్యనన్=మెల్లఁగా నర్మోక్తిన్ = పరిహాసవాక్యములచేత, ఉబ్బు = ప్రియునకు సంతోషమును, ఒనర్చున్ = కలుగఁజేయును. కాంక్షితక్రీడకున్=ప్రియుఁడుగోరిన సంభోగక్రియకు, అంగము = దేహము, పంపుసేయమిన్ = వలచినటుల స్వాధీనము కాకపోవుటచేత, ఒడ్డుగాన్ = విశేషముగ, నిట్టూర్పులు = దీర్ఘములగునిశ్వాసములు, ఒలయఁగాన్ = కలుగఁగా, పొగులున్ = విచారపడును. ఇచ్ఛ = తనకోరిక, ఎఱిఁగినరతికేళిన్ = తెలిపిన ప్రియునిదైన సురతక్రీడను, మెచ్చి = మెచ్చుకొని, పొగడున్ = కొనియాడును. రతిపరిహాసవేళన్ = సంభోగసమయమునందుఁ బరిహాసములనాడునపుడు, ప్రార్థ

నా...భాషణములక్-ప్రార్థనా=వేడికొనుట, పూర్వ = ముందుగాఁగల, దీన = దైన్యముగల, సంభాషణములక్=మాటలచేత, జీవితేశు... చేతలు - జీవితేశు = ప్రాణనాయకునియొక్క, సమేళంపుఁజేతలు = కూటమికొఱకుఁ జేయుచేష్టలు, ఉడుపుక్ = మాన్పను. అలం. స్వభావోక్తి.

గర్భభారముతో నున్న కాంతలు మృదువగు భోగముల కిచ్చగించుట సాజము. ఇటులె గర్భిణీసురతము కవిరాజమనోరంజనమునఁ జెప్పఁబడినది చూడుఁడు.

ఉ. "పీడని ప్రేమలం గలియుఁ బేఁకటి ప్రేఁగుటలంతికూటముల్
వేడుకను న్వినోదమొదవింపఁగ నయ్యుపనాథుతో హిత
క్రీడ మెలంగుచుండ నరిగెన్నవమాసములుం." (ద్వితీయాశ్వాసము.)

ఈపద్యమునందలి గర్భిణీసురతవర్ణనము మిగుల నేహ్యముగ నున్న దని యొకానొకరు వ్రాసిరిగాని యది సరిగాదు. వరూథిని దేవవేశ్య, కేవల కామార్త. గర్భధారణానంతరము గలిగినయశక్తిచేఁగూడఁ గలయికలఁ గోరె ననుట యామెకామాతిశయమునె తెలుపుచుగాన నిది గర్హ్యము గాదు. అంతియగాక బ్రౌనుదొరవారిటీకలో నీపద్యము లేదు. కొన్ని ప్రతులయం దీ పద్యము గానరామి ప్రక్షిప్తమేమో యని తోఁచెడిని. ఇంక నిది విచార్యము.

క. అంత వియచ్చరుఁ డభిమత
మంతయు సమకూఱుటయును నచ్చర గర్భ
శ్రాంత యగుటయును గనుఁగొని
యింతట నిచ్చోటు వాయ కే నిఁక నున్నన్. 124

టీ. అంతక్ = వరూథిని పైవిధముగా గర్భభారముతో నున్నపుడు, వియచ్చరుఁడు = (ప్రవరవేషమున నున్న) గంధర్వుఁడు, అభిమతము = కోరిక, అంతయుక్ = సంపూర్తిగా, సమకూఱుటయును = సిద్ధించుటయును,

అచ్చర = వరూథిని, గర్భశ్రాంత = వేఁకటిపలనియలసతగలది, అగుటయుఁ ఐయుండుటయు, కనుఁగొని=చూచి, ఇంతటఁ=ఇంతటితో, ఏను, ఇచ్చోటు, పాయకఁ=వదలక, ఇఁకఁ = ఇఁకమీఁద, ఉన్నఁ=ఉన్నయెడల, వైపద్య ముతో నన్వయము.

క. వంచన యెఱిఁగిన మఱి శపి
యించునొ సురకాంత చెప్పకేఁగినఁ బ్రేమన్
బంచశరశరపరంపరఁ
బంచత ప్రాపించి మీఁదఁ బాపం బిడునో. 125

టీ. సురకాంత = దేవతాస్త్రీ (వరూథిని), వంచన = (నాచేసిన) మోసము, ఎఱిఁగినఁ, మఱి=పిమ్మట, శపియించునొ = శాపము పెట్టునో, చెప్పక, ఏఁగినఁ=వెళ్లినచో, ప్రేమన్=స్నేహముచే, పంచశర...పరంపరన్- పంచశర=మదనునియొక్క, శరపరంపరన్ = బాణసమూహముచే, పంచతన్= చావును, ప్రాపించి=చెంది, మీఁదన్=(నా)పై, పాపంబు=స్త్రీవధపాతకమును, ఇడునో.

సురకాంత గాన శాపశక్తి గలదు. వంచన బయటపడెనా సహింపదు. చెప్పకేఁగిన ప్రేమ మరణింపఁజేయును. మన్మథుఁడు పంచశరుఁడు. శరపరం పరకుఁ దప్పుకొను టసాధ్యము. మరునిములుకులు చంపు ననుటకు.—

క. "తూ డుడిగించు నశోకము, వాడించును మల్లెవిరి వివర్ణతసేయున్
జాడఁగఁజాతము తలఁపుల్, జోడించును దమ్మి చంపఁజూచుం గలువల్."

తా. ఈదేవతాస్త్రీ నామోసమును గ్రహించెనేని శపించునో లేక చెప్పకయే యరిగినచో విరహమున కోర్వక మేను విడిచి స్త్రీహత్యాపాతక మునకుఁ బాల్పఱుచునో! సందేహాలంకారము.

వ. అని వితర్కించి యక్కపటవిప్రుం డెఱింగించి యనిపించు

కొనియ పోవువాఁడై యప్పు డప్పువ్వుఁబోఁడి డాయం
బోయి బుజ్జవం బొప్ప ని ట్లనియె. 126

టీ, ఇట్లు = ఈవిధముగా, వితర్కించి = తనలోఁ దా నాలోచనము గావించి, ఆకపటవిప్రుండు = ఆమోసపుబ్రాహ్మణుఁడు, గంధర్వుఁడు, ఎఱింగించి=వరూథినికెటులో చెప్పి, అనిపించుకొనియ=వీడ్కొనఁజేసికొనియె, అజ్ఞనొందియే, పోవువాఁడై=పోవ నిశ్చయించికొన్నవాఁడై, అప్పువ్వుబోఁడిన్ = ఆపుష్పమువలె సుకుమార మగు దేహముగల వరూథినిని, డాయం బోయి=చేరనరిగి, బుజ్జవంబు=ఉపలాలనము, ఒప్పన్=ఒప్పునట్లుగా, ఇట్లనియెన్ = ఈవిధముగాఁ బలికెను.

తే. ఎవ్వఁడేఁ బాదలేప మెక్కింత నాదు
పాదములఁ బూయ నింతేసిపనులు పుట్టె
నమ్మహాయోగి బహుయోజనాధ్వగామి
యీగిరికి నేఁగు దెంచె నేఁ డేఁగి కంటి. 127

టీ, ఎవ్వఁడేన్=ఏసిద్ధుఁడు, పాదలేపము=పాదములకు దూరగమనము కొఱకు రాచికొను పసరుపూఁత, నాదుపాదమున్ = నాయడుగులందు, పూయన్=రాయఁగా. ఇంతేసిపనులు = (మంచుఁగొండకు నారాక, పాదలేపనము మంచుసోకి కరఁగిపోవుట పిదప యిల్లుజేరలేక నీతగులమునకు లోనగుట లోనగు) యీనడవళ్లన్నియును, పుట్టెన్=పుట్టెనో, అమ్మహాయోగి=ఆ గొప్పవాఁడగు సిద్ధుఁడు, బహుయోజనాధ్వగామి = అనేకములగు నామడల త్రోవ పయనము చేయువాఁడు, ఈగిరికిన్ = ఈకొండకు, నేఁడు, ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను. ఏఁగి=నేను పోయి, కంటిన్=చూచితిని.

తా. ఈహిమవత్పర్వతమునకు వచ్చి నానావిధములయిన యవస్థలు పడుటకుఁ గారణముగా ముందు నాయడుగులకుఁ బసరు రాచి పోయిన

సిద్ధుఁడు నేఁ డెక్కడెక్కడనో తిరిగి యీకొండకు వచ్చినాఁడు. నే నాయనను విహారార్థముగాఁ బోయినప్పుడు చూచి మాటలాడివచ్చితిని.

క. అతఁడు మఱి తీర్థయాత్రా
వ్రతవశమున వచ్చి మాపురంబు తెరువుగాఁ
గతలుగ మాసంసార
స్థితు లెల్లను జెప్పె నేమి సెప్పుదు నబలా. 128

టీ. అబలా = వరూథినీ, అతఁడు=ఆ సిద్ధుఁడు, మఱి = ఇప్పుడును గూడ, తీర్థయాత్రావ్రతవశమునన్ = తీర్థములనుగూర్చి పయనము చేయుంట యను నియమమునుబట్టి, మాపురంబు తెరువుగాన్ = మాయూరి త్రోవఁగా, వచ్చి, కతలుగన్=కథలుగా, మా సంసారస్థితులు=మా కాఁపురపుస్థితిగతులు, ఎల్లన్ = అన్నియు, చెప్పెను = తెలిపెను, ఏమి సెప్పుదున్ = నే నేమని చెప్పుదును. ఆవృత్తాంతమంతయుు నీకుఁ జెప్పఁ జాలకుంటిని.

సీ. పైపరాయురిక చొప్పడమిఁ బక్వము దప్పి
పండఁబాఱినపొల మెండఁబాఱెఁ
గట్టఁ గాపింప దక్షత లేమి నూరూర
బందెలఁ బడిపోయెఁ బశుగణంబు
వంచనామతిఁ బ్రాడ్వివాకులై వటువు లా
జ్జల కొప్పగించిరి చదువు లెల్లఁ
గికురించి రిచ్చి పుచ్చుకొనుచోటులవార
లాఁకకు లోనుగా కప్పు లీక
తే. గ్రహణసంక్రమణాదుల రాచనగరఁ
గాసువీసంబు వెడలమి గ్రాసమునకు
నాధి వెట్టిరి క్షేత్రంబులందుఁ గొన్ని
లెస్సయుండునె గృహకర్త లేని బ్రదుకు. 129

టీ. పైపరామరిక = పైవిచారణ, చొప్పడమిన్ = సమకూఱకో పోవుటచే, పక్వముదప్పి = అదనుచెడి, పండఁబాఱినపొలము = పండుటకు సిద్ధమైనచేను, ఎండఁబాఱెన్ = ఎండిపోఁ జొచ్చెను. కట్టన్ = గుంజలను గట్టిపెట్టుటకును, కాపింపన్ = మేఁతకుఁ దోలుకొనిపోయి కాచుకొనివచ్చు నట్లు చేయుటకును, దక్షత=దిక్కు, లేమిన్ = లేకపోవుటచే, ఊరూరన్ = ఊరికి నూరికి, పశుగణంబు = పశువుల సమూహము, బందెలన్ = బందె దొడ్డిలో, పడిపోయెన్ = చిక్కికొని పోయెను. పశువు లసంఖ్యాకములు గాన ఊరూరియందుఁ జిక్కుపడెను. వంచనామతిన్ = కొంటెబుద్ధితో ప్రాడ్వివాకులై = తగవులమారులై, వటువులు = విద్యార్థులు. చదువులెల్లన్, ఒజ్జలకున్ = ఉపాధ్యాయులకు, ఒప్పగించిరి = అప్పగింతఁబెట్టిరి. మఱచి పోయిరి. వటువులనఁ జదువుకొనుచున్న బ్రహ్మచారులు. బ్రహ్మచారు లనక వటువు లనుట తొందరపాటు సూచించును. కానసే తగవులతంపరలై వచ్చి విద్దియనంతయుం నప్పగింతపెట్టి రనుట. ఇచ్చి పుచ్చుకొను చోటులవారలు = అప్పు లిచ్చి పుచ్చుకొను సంబంధముగల తావులవారలు. అప్పులు = అప్పు తీసికొన్నసొమ్ము, అంకకున్ = ఏర్పాటునకు, లోనుగాక = లోఁబడక, కికురించిరి = వంచించిరి. గ్రహణసంక్రమణాదులన్ = సూర్యచంద్ర గ్రహణములు మకరసంక్రమణాది సంక్రాంతులు మొదలగువానియందు, రాచ నగరన్ = రాచదివాణమున, కాసువీసంబు = కాసుగాని వీసముగాని, వెడలమిన్ = రాకపోవుటచే. గ్రాసమునకున్ = భుక్తికి, క్షేత్రంబునందున్ = మాన్యములందు, కొన్ని, ఆధివెట్టిరి = కుదువయుంచిరి. గృహకర్త = ఇంటి యజమానుఁడు, లేనిబ్రదుకు = లేనికాఁపురము, లెస్స యుండునె=చక్కఁగా నుండునా !

తా. ఇన్నివ్యవహారములు నే నింటనుండి మెలఁకువతో నవరించుకొను వాఁడను. బహుకాల మిట నుంటచే బ్రసిద్ధినొందిన నాసంసారస్థితిగతు.

లన్నియుం బూర్తిగా మారి కథలయ్యెను. యజమానిలేని యింటినిఁగూర్చి ప్రత్యేకించి చెప్పవలసిన దేమున్నది? అర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

క. అది గాకే నిట వచ్చిన
యది మొదలుగఁ జింతచే నహర్నిశమును నా
కెదురెదురె చూచు చిద్దఱు
ముదుసళ్లును బుత్త్రమోహమున నగునార్తిన్. 130

టీ. అదిగాక=సర్వము సేను లేకపోవుటచేఁ జెడిపోవుటయేగాక, ఏన్=నేను, ఇట వచ్చినది మొదలుగన్ = ఈమంచుకొండను వచ్చినది యాదిగా, ఇద్దఱు ముదుసళ్లును=వృద్ధులగు నాతలిదండ్రు లిరువురును, అహర్నిశమును = పగలును రాతిరియును, పుత్త్రమోహమునన్=పుత్త్రప్రేమచే, అగునార్తిన్ = కలుగువ్యథచే, నాకున్=నాకొఱకై, ఎదురెదురె చూచుచున్ = దిక్కులు చూచుటయే పనిగాఁ బెట్టుకొని. (పైపద్యముతో నన్వయము.)

క. తడి గంట నెప్పుడుఁ దఱుఁగక
కడి దఱుఁగఁగ వడియుఁ దఱిఁగి గాసిన్ బుడమిన్
బడినఁ గనరాక మంచపుఁ
దోడుగలై రట్టె రుజలతో నేమందున్. 131

టీ. కంటన్ = కంటియందు, ఎప్పుడున్ = సర్వకాలసర్వావస్థలయందును (ఎల్లప్పుడు ననుట), తడి=నీరు, తఱుఁగక = తగ్గక, కడి = ఆహారము, తఱుఁగఁగన్=తగ్గఁగా, వడియున్ = శక్తియును, తఱిఁగి = తగ్గి, గాసిన్= శ్రమచే, పుడమిన్, పడినన్=పడియున్నను, కనరాక=కానఁబడక, నేలపైఁ బడియున్నపుడు బరుండియుండిరని గుర్తింపరానంతగా శుష్కించి యని భావము. రుజలతోన్=వ్యాధులతో, మంచపుఁదోడుగలు = మంచముమీఁది తొడుగుమందలు, మంచమును విడి బైట నడుగిడ లేనివారు, ఐరట్టె = ఐనారఁట, ఏమందున్ = ఏమని చెప్పుదును? అతిశయోక్తి అలంకారము.

తా. నన్ను విడచి నాతలిదండ్రు లెపుడు దుఃఖించిదుఃఖించి శుష్కించిరి. మంచములో నుండి బైటనడుగుఁబెట్టరాని యట్టుల వారు శుష్కించిరి. నాకుటుంబస్థితినిగూర్చి యింకఁ జెప్పవలసినదేమున్నది?

క. కావున వారలఁ జూడం
గా వేగమ చనఁగవలయుఁ గమలదళాక్షీ
నీ వెఱుఁగనిధర్మాధ
ర్మావస్థితి గలదె దీనికై యడలకుమీ. 132

టీ. కమలదళాక్షీ = తామర రేకులఁబోలుకన్నులుగలదానా (వరూథినీ)! కావునన్ = కాఁబట్టి, వారలన్ = ఇట్టి విచారస్థితియందున్న వృద్ధులగు తలిదండ్రులను, చూడంగాన్ = చూచుటకు, వేగమ = త్వరగా, చనఁగవలయున్ = నేను ఇల్లుచేరఁబోవలయును. నీ వెఱుఁగని = నీకుఁ దెలియరాని, ధర్మాధర్మ = న్యాయాన్యాయములయొక్క, అవస్థితి = మర్యాద, కలదె = ఉన్నదా? లేదు. సమస్తధర్మములను నీ వెఱింగియే యున్నావు. కావున, దీనికై = నేను నిన్ను విడిచిపోవుటకు, అడలకుమీ = దుఃఖపడకుమా!

తా. వరూథినీ! నీవు ధర్మము అధర్మము నెఱింగినదానవు గాని వట్టిదానవు గావు. మాతల్లిదండ్రులు కుటుంబముస్థితి యిటులున్నది. నే నింటికిఁ బోవలసియున్నది. నావియోగమునకుఁ బరితపింపకుము.

క. వడిఁ గాఁచికాఁచి యుండన్
గడవలనీ రినుము ద్రావుకై వడిఁ బై పైఁ
బొడమెడుకోర్కులచేఁ బె
ల్లుడికినమది భోగముక్తి కూఱట గనునే. 133

టీ. కాఁచికాఁచి = కొల్మిలోఁ గాకయెక్కించియెక్కించి, ఉండన్ = ఇనుము, కడవలనీరు = కుండలకొలఁదినీటిని, వడిన్ = వేగముగా, త్రావుకై వడిన్ = త్రాగువిధమున, పైపైన్ = మీఁదమీఁద, పొడమెడుకోర్కులచేన్ =

పుట్టుచున్న కోరికలచేత, వెల్లుడికినమది = మిక్కిలి తప్తమైనడెందము, భోగ కాంక్షలచే నుద్రేకవంత మగు హృదయము, భోగము క్తికిన్ =విషయానుభవ త్యాగమునకు, ఊఱట = ఓర్మిని, కనునే = పొందునా!

ఇనుము కాఁచఁగాఁ గాఁచఁగాఁ గాకయెక్కినది. హృదయము కోర్కులచే వెట్టగొన్నది. వెట్టచేఁ బెల్లుడికినది. కాన వేఁడియందు హృదయమునకు ఇనుమునకుఁ బోలిక. ఇనుము నీరు గోరునటుల హృదయము భోగముల నపేక్షించుచున్న దని భావము.

తా. ఇనుము కాఁక హెచ్చినకొలఁది నెక్కువనీటిని బీల్చుపగిదిని, మఱిమఱి పుట్టుచున్న కోరికలచే నుడుకుచెందిన డెందము, భోగము లెన్ని యైన నపేక్షించునే కాని విరమించుట కూఱటఁ జెందునా? ఉపమాలంకారము.

ఉ. కావున నెన్నఁడున్ దెగని కాంక్ష నెపం బొకఁ డెన్ని రోసి నేఁ
బోవఁదలంతునేని వలపున్ ననుపున్ దగవున్ బ్రియంబునున్
నీవలనన్ సమగ్రములు నిల్చిన సంపెఁగపువ్వుఁదేనె క్రొ
త్తావికిఁ దేఁటి చిక్కినవిధంబునఁ జిక్కినె లోలలోచనా!

టీ. లోలలోచనా = చలించుకన్నులుగలదానా! (వరూథినీ), కావునన్ = కాఁబట్టి, ఎన్నఁడున్ = ఎప్పుడును, తెగనికాంక్షన్ = తీరనికోరికను, రోసి = రోఁతపడి, నెపంబు ఒకఁడు = ఒక నెపమును, ఎన్ని=ఎంచి, కలుగఁజేసికొని, నేన్ = నేను, పోవన్ = నిన్ను విడిచిపెట్టిపోవుటకు, తలంతునేనిన్=తలంచినయెడ, వలపున్ = మోహమును, ననుపున్ = అనురాగమును, తగవున్ = న్యాయమును, ప్రియంబునున్ = ఇష్టమును, నీవలనన్ = నీయెడల, సమగ్రములు = నిండారియున్నవి. కొఱఁతలేక పరిపూర్ణముగా నున్నవి. నిల్చినన్ = (పోక) నిల్చినయెడ, సంపెఁగ... తావిన్-సంపెఁగపువ్వు = సంపంగిపుష్పముయొక్క, తేనె = మకరందముయొక్క,

క్రొత్తావిక్ = క్రొత్తపరిమళమునకు, తేఁటి=తుమ్మెద, చిక్కినవిధంబునన్ = తగులుకొన్నవిధమున, చిక్కనె = తగులుకొననా? తప్పక తగుల్కొని తపింతును!

తా. నెచ్చెలీ! భోగములో మానరానివి. ప్రయాణమో ఆపరానిది. కాఁబట్టి యెన్నటికిని దెంపు లేని యీభోగేచ్ఛ కేదే నొకసాకు పన్ని వెడలి పోవుదు నన్నచో నీయెడల మోహము ననురాగము న్యాయము మంచియు నిండుకొనియున్నవి. నీవంటి ప్రియురాలి నెటుల విడిచిపోవవగును? విడిచిపోక నీచెలిమి నాసించి యిక్కడనే యుండుచున్నచో సంపెఁగపూఁదేనె పరిమళమునకుఁ దుమ్మెద జిక్కుకొన్నవిధమున చుట్టపక్కములకు స్వజనమునకుఁ గానివాఁడనై యిటనే గతింపవలసివచ్చునుగదా! తుమ్మెదలకు సంపెంగ పూవుఁదావిగాని తేనియగాని రుచింపదు. పైగా నపాయకరము. ఉపమాలంకారము.

"నానాసూనవితానవాసనల నానందించు సారంగ మే
లా న న్నొల్లదటంచు గంధఫలి." (వసుచరిత్రము.)

ఉ. ఎవ్వఁడు మీఁ దెఱుంగక యథేచ్ఛసుఖైకరతిన్ జరింపఁగా
నవ్వల వంశహాని వ్రతహాని యశోధనహాని పుట్టుఁ దా
నవ్వాఁడఁ గమ్మనుష్యపశు వయ్యవివేకి చెఱున్ జగంబునన్
నవ్వఁగఁబాలు రౌరవమునం బడఁబాలును నిందపాలునై.

టీ. ఎవ్వఁడు = ఏమనుష్యుఁడు, మీఁదు = ముందుఁజరుగఁబోవు దానిని, భవిష్యత్తును, ఎఱుంగక = తెలిసికొనక, యథేచ్ఛసుఖైకరతిన్ = ఇష్టమువచ్చినట్లు సౌఖ్యములయందే యాసక్తితో, చరింపఁగాన్ = ప్రవర్తింపఁగా, అవ్వలన్ = అటుపై, వంశహాని, = కులహాని, వ్రతహాని = ఆచారనియమనాశము, యశోధనహాని = కీర్తికి ధనమునకు నాశము, పుట్టున్=పుట్టునో, అవ్వాఁడఁగు = ఆజడుఁడు, అమ్మనుష్యపశువు = మనుష్య

రూపమునను్న యాపశువు, అయ్యవివేకి = ఆవివేకహీనుఁడు, తాన్ = తాను, జగంబునన్=లోకమునందు, నవ్వఁగఁబాలున్ = నవ్వులకుఁబాలును, రౌరవమునన్ = నరకమున, పడఁబాలును=పడుటకుఁ బాత్రమును, నింద పాలును = నిందకుఁబాత్రమును, ఐ, చెడున్ = నశించును.

సుఖాదులకుఁ బరిమితి గలదు. యథేచ్ఛసుఖైకరతి పశుధర్మము. దానిచేఁ బెక్కునష్టములు సంభవించును. కామాదికములవలన జనించు సుఖముకంటె తృష్ణాక్షయమువలన లభించుసుఖమే గొప్పది. కాన నింతతో సంబంధము త్రెంచుకొనుచుంటి నని ప్రవరవేషధారి పల్కెను. కామసుఖముకంటెఁ దృష్ణాయుక్షసుఖమె గొప్ప దనుటకు.—

శ్లో. "యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖం
తృష్ణాక్షయసుఖస్యైతే నార్హతష్షోడశీం కలామ్." (భారతము, శాంతి.)

తా. ఎవఁడు ముందుగతి యెఱుఁగక యిష్టము వచ్చినట్టు విషయైకసక్తుఁడై ప్రవర్తించునో యట్టి వివేకశూన్యుఁ డగు మానవపశువు కులమును ఆచారమును కీర్తిని ధనమును సర్వమును జెఱుచుకొని నలుపురలో నవ్వులకును నిందకును బాలై నరకము గాంచును. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

మ. అనినం జిత్తము జల్లనన్ సొరుగు నయ్యంభోజపత్రాక్షి
లోచనగోళంబులఁ జిమ్మలై చిలుపలై జాలై తరంగంబులై, చనుదోయిన్ గొనబొకురంగమదచర్చల్ జాజిపో
నొక్కయొడ్డున బాష్పాంబుర్ఝరంబు లుప్పతిలెఁ బోటుం
బాటుగా నెంతయున్. 131

టీ. అనినన్ = ఇటుల మాయాప్రవరుఁ డనఁగానే, చిత్తము = మనస్సు, జల్లనన్ = జల్లు మనఁగా, (దిగులు నొందఁగా) సొరుగు... గోళంబులన్-సొరుగు=వ్రాలిపడినట్టి, అయ్యంభోజపత్రాక్షి = తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదియగు నావరూథినియొక్క, లోచనగోళంబులన్ = కనుగ్రుడ్ల

యందు, బాష్పాంబుఝరంబులు = కన్నీటిప్రవాహములు, (మొదట్), చిమ్మలై = బిందువుల మొత్తములై, తొలుత చిన్నచిన్నబొట్టువలె స్రవించి, చిలుపలై = పడియలై, కొంచెము కొంచెముగాఁ బల్లపుఁదావుల నిలిచి, జాలై = ప్రవాహమై, తరంగంబులై = కెరటములవలెఁ జెలరేఁగినవయి, చనుదోయిన్ = కుచద్వయమున, కురంగమదచర్చల్ = కస్తూరితో వ్రాసినపత్రరచనలు, జాఱిపోన్ = జాఱిపోఁగా, ఒక్కుయెద్దునన్ = ఒక్కుపూనికఁగా, (ఒక్క మెందునన్ = ఒక్కయతిశయముతో పా.) పోటున్ = ఉబుకుటయుం పాటున్ = తగ్గుటయుఁ, కాన్ = కాఁగా, ఎంతయున్ = మిక్కిలి, ఉప్పతిలెన్ = పుట్టెను.

తా. ప్రవరరూపధారియగు గంధర్వకుమారుఁ డీవిధముగా స్వగ్రామమున కేఁగుదు నని చెప్పఁగా వరూథిని నేలవ్రాలి పరవశమునొంది గుండియ యదరఁగా విచారము భరింపనోపక గ్రుడ్లనుండి వెల్లువలు వెల్లువలుగాఁ గన్నీరు విడువసాగెను. సారాలంకారము.

క. అత్తఱి గంధర్వవిభుం
డత్తామరసాక్షివదన మక్కునఁ గృపతో
నొత్తి మొగ మెత్తి యశ్రులు
మెత్తనఁ గొనగోరఁ బాఱమీటుచుఁ బలికెన్. 137

టీ. అత్తఱిన్ = అప్పుడు, గంధర్వవిభుండు = (ప్రవరవేషముననున్న) గంధర్వశ్రేష్ఠుఁడు, అత్తామరసాక్షివదనము = ఆవరూథినిముఖమును, అక్కునన్ = ఱొమ్మున, ఒత్తి, కృపతోన్ = దయతో, మొగమెత్తి = ఆయమముఖమును జేతితో నల్లన పైకెత్తి, అశ్రులు = కన్నీరు, మెత్తనన్ = సుకుమారముగా - గోరుసోఁకనటుల, కొనగోరన్ = గోటికొనతో, పాఱమీటుచున్ = తొలఁగఁజిమ్ముచు, పలికెన్ = ఇట్లు వాకొనెను.

తా. అప్పు డాగంధర్వుఁడు వరూథిని దుఃఖము చూచి జాలికొని దయతో దానిముఖము తనఱొమ్మున నదిమిపట్టి యూఱడించి యంతట

మెల్లఁగా మొగమెత్తిపట్టుకొని కన్నీళ్లు దుడుచుచు దానిదుఃఖ ముపశమించున ట్లొకమాట చెప్పెను.

శా. ధీరస్వాంతవు వంత నీకుఁ దగునే దివ్యాంగనల్ కోవిదల్
గారే యోగవియోగముల్ సతములే కర్తవ్యముల్ సేయరే
పోరే రారె ప్రియంబు గల్గినజనుల్ పోరామి పోఁ బోవునే
పోరాకుండఁగ నేమి కాళ్లు దెగెనే ఫుల్లాంబుజాతేక్షణా.

టీ. ఫుల్లాంబుజాతేక్షణా=విరిసిన తామరపూవువంటికన్నులుగలదానా (వరూథినీ), ధీరస్వాంతవు=తాల్మిగల డెందముగలదానవు, నీకున్ = నీవంటి దానికి, వంత=దుఃఖము, తగునే, దివ్యాంగనల్=దేవతాస్త్రీలు, కోవిదల్ = జ్ఞానముగలవారు, వివేకముగలవారు, కారే=కారా? అగుదురుగదా! యోగ వియోగముల్ = కలయికగాని యెడఁబాటుగాని, సతములే = నిత్యములా, కర్తవ్యముల్ = చేయవలసినవి, చేయరే=లోకు లెవ్వరు చేయరా! చేయుం దురుగాదా యనుట, ప్రియంబుగల్గినజనుల్ = ప్రేమగలవారు, పోరే=పోవల సిన తావులకుఁ బోవుటలేదా! రారే=రావలసిన తావునకు వచ్చుటలేదా! పోరామి=ఉన్నస్నేహము, పోన్ = (ఎచటికైన) నరిగినమాత్రాన, పోవునే, పోరాకుండఁగన్ = పోకుండుటకును రాకుండుటకును, పోవలసినచోటు లకుఁ బోవకుండుటకును రావలసిన చోటులకు రాకుండుటకును, ఏమి కాళ్లు తెగెనే = కాళ్లు విఱిగిపోయెనా యేమి? (గళ్లుతెగెనే=సంబంధములు విడి పోయెనా-పా.)

యోగము (కలిసికొనుట) ఎట్లుల సతముకాదో వియోగ మటులె సతము గాదు. మనుష్యజాతి స్త్రీవలె దివ్యాంగనయుం నిందులకుఁ బరితపించుట కోవిద తకు భంగము. ధీరస్వాంతలు వంతనొందుదురా!

తా. నెచ్చెలీ! నీవు మిగులఁ దాల్మి గలదానవు. దుఃఖింపఁ దగునా? దేవాంగనలు వివేకవతులు గదా! యోగవియోగములు శాశ్వతములా? చేయ

వలసిన కార్యములు చేసికొనవలదా ? పరస్పరముం బ్రేమము గలవా రెచటికిని బోరా రారా ? ఎచటికేనిం బోయినమాత్రాన స్నేహము చెడునా ? ఎందును బోయి రాకుండుటకుం గాళ్లు తెగిపోయెనా ? అలం అప్రస్తుతప్రశంస.

తే. మూలముట్టుగఁ దెల్పె నమ్మునివరుండు
ప్రార్థితుం డయి నాకు నప్పరమవిద్య
వచ్చుచును బోవుచుండెద వదల నిన్ను
శుకకలాలాప! నమ్ము త్రిశుద్ధిగ నను. 139

టీ. శుకకలాలాప=చిలుకవలె నవ్యక్తమధురముగ మాటలాడుదానా ! అమ్మునివరుండు – ఆపాదలేపనము నొసంగిన సిద్ధుఁడు, ప్రార్థితుండయి = నాచే వేఁడుకొనఁబడినవాఁడయి, అప్పరమవిద్యన్ = ఆగొప్పవిద్యను, మూలముట్టుగన్ = సమూలముగా, తెల్పెన్ = తెలియఁజేసెను. వచ్చుచును బోవుచుండెదను = తలసినపుడెల్ల నీయొద్దకు నాకయి నేనే వచ్చిపోవుచునుందును. నిన్నున్ వదలను = నిన్ను విడిచిపెట్టను, త్రిశుద్ధిగన్ = ముమ్మాటికిని, నమ్ము=నామాటల నమ్ముము, (పా. త్రిశుద్ధికిన్ = ముమ్మాటికి)

తా. చెచ్చెలీ! నిన్ను నే వీడను. ముమ్మాటికిని నమ్ముము. ఆమునివర్యుని బ్రార్థించి యతనియొద్ద పాదలేపముతోఁ గోరినచోటులకుఁబోవునట్టి యామహావిద్యను సమగ్రముగా నేర్చుకొంటిని, వచ్చుచుఁ బోవుచు నుందును.

తే. అని వరూథిని నూరార్చి యచటు వాసి
పోయెఁ దనయిచ్చ గంధర్వపుంగవుండు
తప్పరాదు ఋణానుబంధంబు దెగినఁ
బ్రాణపద మైనవలపును బాసి చనదె. 140

టీ. అని=ఇటుల నమ్మఁదగినమాటలను దెలిపి, వరూథినిన్, గంధర్వపుంగవుఁడు = గంధర్వశ్రేష్ఠుఁడు, ఊరార్చి = ఓదార్చి, అచటు = ఆచోటు, వాసి=విడిచిపెట్టి, తనయిచ్చన్=తన యిష్టమువచ్చిన చొవ్వున, పోయెన్ =

వెడలిపోయినవాఁడాయెను, ఋణానుబంధంబు = పూర్వజన్మపుఋణసంబంధము, తెగినన్ = తీఱిన యెడల, ప్రాణపదము = జీవితస్థానము, (ప్రాణసమానము) అయినవలపును = అయిన యనురాగముకూడ, పాసి చనదె = తొలఁగిపోదా? తప్ప రాదు=ఇది తప్పదు.

తా. మరలఁ దప్పక వచ్చువాఁడ నని వరూథిని నమ్మునటుల నెన్నియో యిచ్చకములు చెప్పి గంధర్వశ్రేష్ఠుఁడు తన యిచ్చవచ్చిన నరిగెను. ఋణానుబంధము తీఱిపోయినచో నెట్టిమోహమేని దొలఁగిపోదా! అర్థాంతరన్యాసమలంకారము.

వ. అనుటయుఁ దరువాతివృత్తాంతంబుఁ గృపాయత్తం బగు
చిత్తంబున నానతీవలయు నని యడుగుటయుఁను. 141

టీ. అనుటయుఁన్ = ఇటులఁ బక్షులు చెప్పఁగా, తరువాతి వృత్తాంతంబు=అపిమ్మటి కథాంశమును, కృపాయత్తంబు = దయాధీనమైనది, అగు చిత్తంబునన్ = అగునట్టి మనస్సుతో, ఆనతీవలయున్ = సెలవొసంగవలయును, అని యడుగుటయుఁన్ = అని యడిగినంతనే, (నాలవయాశ్వాసపు 2-వ వచనమునందలి 'అనియెన్' అనుదానితో నన్వయము).

శా హిందూరాజ్యరమాధురంధరభుజాహిగ్రామణీకంచుక
త్కుందస్వచ్ఛయశోగుళుచ్ఛ! యవనక్షోణీధవస్థాపనా
మందీభూతకృపాకటాక్ష! యసకృన్మాద్యత్కళింగాంగనా
బందిగ్రాహవిగాహితోత్తరకకుబ్ఘాటీసమాటీకనా! 142

టీ. హిందూ...గుళుచ్ఛ - హిందూరాజ్యరమా = హిందూదేశపురాజ్యలక్ష్మియొక్క, ధురంధర = భారము వహించిన, భుజాహిగ్రామణీ = భుజమను సర్పశ్రేష్ఠునకు, కంచుకత్ = కుబుసమువలె నగుచున్న, కుందస్వచ్ఛ = మొల్లపూలవలెఁ దెల్లనైన, యశోగుళుచ్ఛ = కీర్తిపుంజముగలవాఁడా, (కీర్తియనెడు పూలగుత్తిగలవాఁడా! పూలగుత్తి వలె స్వచ్ఛమగు కీర్తిగలవాఁ

డనుట) యవ...టాక్ష-యవనక్షోణీధవ = తురకరాజుయొక్క, స్థాపన = ప్రతిష్ఠించుటయందు, అమందీభూత = తగ్గని, కృపాకటాక్ష = దయగల చూపుకలవాఁడా, అస...సమాటీకనా - అసకృత్ =మాటిమాటికి, మాద్యత్ = పొగరుకొను, కళింగ = కళింగరాజుయొక్క, అంగనా = స్త్రీలయొక్క, బందీగ్రాహ=చెఱగాఁ గొనివచ్చుటయందు, విగాహిత = ప్రవేశింపఁ జేయ బడిన, ఉత్తరకకుప్ = ఉత్తరదిక్కునందలి, ధాటీ = దాడియొక్క, సమాటీకనా = ప్రయత్నము గలవాఁడా (అని కృష్ణరాయనికి సంబోధనము.)

తా. ఆదిశేషునివలె హిందూదేశరాజ్యభారముఁ దాల్చి కీర్తిగన్నవాఁడవును, లోఁబడిన తురకరాజును దిరిగి దయతోడ రాచఱికమున నిల్పినవాఁడవును, పలుతడవ లుత్తరదేశమునకు దండెత్తి కళింగరాజుమద మడఁచి వానిస్త్రీలను జెఱపట్టి తెచ్చినవాఁడవును (అగు కృష్ణరాయా)! ఉపమాలంకారము.

క. తిరుమలదేవీచరణో
దరలాక్షాకల్పకల్పితస్థలకమల
స్ఫురదిందీవరబంధుర
హారిహయమణివలయకూటహర్మ్యవిహారీ! 143

టీ. తిరు...విహారీ-తిరుమలదేవీ = తిరుమలదేవి యనురాణియొక్క, చరణోదర = అఱకాళ్లయందు, (పాదముల యడుగుప్రదేశమునందు) లాక్షాకల్ప = లత్తుకచేఁ జేయఁబడిన యలంకారముచే, కల్పిత = కలుగఁ జేయఁబడిన, స్థలకమల = మెట్టతామరలందు, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, ఇందీవర = నల్లగల్వలవలెనే, బంధుర = పిట్టమయిన, హారిహయమణి = ఇంద్రనీలమణిమయ మయిన, వలయ = గుండ్రని, కూటహర్మ్య=యంత్రాల మేడయందు, విహారీ = విహరించువాఁడా!

తా. ఇంద్రనీలమణి కుట్టిమమందుఁ దిరుమలదేవియొక్క లాక్షాసక్తము లయిన పాదములాని లత్తుక యంటినప్రదేశములు మెట్టదామరలవలెను

తక్కిన తావులు నల్లగల్వలవలెను నుండెనని తాత్పర్యము. అట్టి మేడ మీఁద విహరించువాఁడా యని కృష్ణరాయనికి సంబోధనము. (హర్మ్యాగ్రమున ఇంద్రనీలములు పఱుపఁ బడెను. లాక్షారసము సోఁకినచోటులు మెట్టతామరలుగఁ దక్కినతావులు నల్లగలువలుగా నుండెను.) ఉదాత్తమలంకారము.

ఉత్సాహ. వర్ణనీయకీర్తివైభవా! ప్రభూతభూతిదృ
క్కర్ణకుండలా! వితీర్ణికర్ణ! దీర్ణహృద్భ్రమ
ద్దుర్ణయారిమానహారి! దుర్భరానకార్భటీ
ఘూర్ణమానకొండపల్లికొండవీడుమండలా. 144

టీ. వర్ణ ... భవా-వర్ణనీయ = వర్ణింపఁదగిన, కీర్తివైభవా = యశోవిస్తారముగలవాఁడా, ప్రభూత...డలా-ప్రభూత=నిండారిన, భూతి=ఐశ్వర్యముచే, దృక్కర్ణకుండలా=(పాములు కుండలములుగాఁ గల) శివుఁడా, (శివుఁడష్టైశ్వర్యసంపన్నుఁడు అట్టివాఁడా యనుట.) వితీర్ణికర్ణ = దాతృతయందుఁ గర్ణుఁ డగువాఁడా, దీర్ణ...మానహారి - దీర్ణ = పగిలిన, హృత్ = గుండెలు గలవారై, భ్రమత్=తిరుగాడు, దుర్ణయ = నీతిమాలిన, అరి = శత్రులయొక్క, మాన = గర్వమును, హారి=హరించినవాఁడా, దుర్భ...మండలా-దుర్భర = భరింపరాని, ఆనక=భేరియొక్క, ఆర్భటీ = మ్రోఁతచే, ఘూర్ణమాన = తిరుగుపడుచున్న, కొండపల్లి కొండవీడుమండలా = కొండపల్లికొండవీడురాజ్యభాగములు గలవాఁడా!

తా. పొగడ్త కెక్కిన కీర్తి గలవాఁడా! ఐశ్వర్యమున శివునివంటివాఁడా! దానకర్ణుఁడా! దుర్ణయులైన రాజులు గుండె పగులునట్లు చేయువాఁడా! భేరీధ్వానమాత్రముననే కొండపల్లి కొండవీడు రాజ్యములను వణఁకించువాఁడా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక
పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిరనందవర పురవం

శ్రీ త్తంసశఠకోపతాపసప్రసాదాసాదిత చతుర్విధకవితామతల్లి కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్త్ర పెద్దనార్య ప్రణీతం బైన స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము. 145

టీ. శ్రీమ... ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్వత్తాసంపదగల, ఆంధ్రకవితాపితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతటవ్యాప్తిగల, అంక=బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష=విష్ణువుయొక్క, పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అధీన = వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సనెడు తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస=నందవర మనెడి యూరివారివంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁడగునట్టియు, శఠకోపతాపస = శఠకోపయతియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు, కవనములు), కవితామతల్లిక=శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్ర = అల్లసానిచొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁ డగునట్టియు, పెద్దనార్య=పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు=రచియింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందుక్ = మహాకావ్యమున, తృతీయాశ్వాసము.

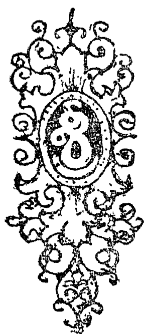
ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును పావిళ్ల వంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

మనుచరిత్రము.

సటీకము.

చతుర్థాశ్వాసము.

కృష్ణరాయ! గుణర
త్నాకల్పా! కల్పకద్రుమాధికదాన
శ్రీకుతుకాగతలోకా
లోకాంతరసకలసుకవిలోకస్తుత్యా! 1

టీ. శ్రీకృష్ణరాయ=సంపద్యుక్తుఁడవగు నో కృష్ణరాయప్రభువతంసా, గుణరత్నాకల్పా - గుణ = సద్గుణములనెడు, రత్న=రత్నములే, ఆకల్పా = భూషణములుగాఁ గలవాఁడా, కల్పక...స్తుత్యా - కల్పక = కల్పవృక్షమనియెడు, ద్రుమ = చెట్టునకంటె, కల్పవృక్షముకంటె, అధిక = మిక్కిలియైన, దానశ్రీ = వితరణసంపదయందలి, కుతుక = సంతసముచే, ఆగత = వచ్చియున్న, లోకాలోక = చక్రవాళభూధరముయొక్క, అంతర = మధ్యప్రదేశమునందుండిన, సకల = ఎల్లవారునైన, సుకవి= మంచికవుల, లోక= బృందముచే, స్తుత్యా = స్తవముచేయఁదగినవాఁడా, ఈకృతిపతిసంబోధనము తరువాతవచ్చు వచనములోని అవధరింపు మనుదానితో నన్వయింపవలయును.

కల్పవృక్ష మనక కల్పకమనుటచేఁ గప్రత్యయము గున్న యని తెలుపును: చిగుళ్లు ఫలములు పూవులు సర్వజనులకందుబాటులో నుండు ననుట. కోరికలు పడయుట సర్వజనసాధ్యముగా నుండె ననుట.

తా. సర్వసుగుణములు గలిగి కల్పకమును మించిన దాతృత్వముచే లోకాలోకపర్వతముచే నావృతం బైనధరణీభాగంబునం దుండిన సమస్తసుకవులుం జేరి పొగడుచుండ వెలయుం శ్రీకృష్ణరాయ ప్రభువరా. (చక్రవాళ పర్వతము భూమండలముచుట్టు నుండు నందురు.)

వ. అవధరింపుము జైమినిమునీంద్రునకుఁ బతంగపుంగవంబు లి ట్లనియె. 2

టీ. అవధరింపుము = వినుము, జైమినిమునీంద్రునకున్ = జైమిని యను మునివర్యునకు, జైమినిమునితో నని యర్థము. పతంగపుంగవంబులు = పిట్టలలో మిన్నలు, ఇట్లనియెన్ = పైవిధముగాఁ జెప్పెను.

తా. చరిత్రముం జెప్పుపక్షులు జైమినిముని కీక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

సీ. మున్ను విప్రాకారమునఁ గూడుచోఁ శంకఁ
గనుమూయఁ బనిచె నాఖచరభర్త
యవ్వరారోహయు నాసక్త గావున
నిచ్చలో నటు సేయ నియ్యకొనియె
నాప్రతిజ్ఞాపూర్తి యయ్యెఁ దనంత న
వ్వనితకు రతిపారవశ్యపటిమ
నపుడు తత్ప్రవరదేహసమిద్ధశిఖిదీప్తి
శాంబరీమహిమచే సంగ్రహించి
తే. నట్టిగంధర్వమూర్తి సౌఖ్యానుభూతిఁ
జలన మేదినమానసాబ్జమున నిలువ

వెలసెఁ దేజోమయం బైనవృద్ధి నట్టి
మేటిగర్భంబు నెలలు తొమ్మిదియు నిండె. 3

టీ. మున్ను = పూర్వము, విప్రాకారమునన్ = బ్రాహ్మణస్వరూపముతో, కూడుచోన్ = కలిసియుండునపుడు, శంకన్ = నిజస్వరూపము తెలిసిపోవునను సందియముచే, ఆఖచరభర్త = ఆగంధర్వప్రభుఁడు, కనుమూయన్ = నేత్రములను మూసుకొని యుండునట్లు, పనిచెన్ = ఆజ్ఞాపించెను. అవ్వరారోహయున్ = ఆమగువయును (వరూథినియుం), ఆసక్త = ఆసక్తిగలది (తాత్పర్యము గలది), కావునన్, అటుసేయన్ = ఆప్రకార మొనర్చుటకు (కనుమూయుటకు), ఇచ్ఛలోన్ = తలంపునందు, ఇయ్యకొనియెన్ = సమ్మతించెను. అవ్వనితకున్ = ఆస్త్రీకి (అనఁగా వరూథినికి), రతిపారవశ్యపటిమన్ - రతి = సంగమమునందలి, పారవశ్య = పరవశత్వముయొక్క, పటిమన్ = సమర్థతచే, తనంతన్ = తనయంతటఁ దానే, ఆప్రతిజ్ఞాపూర్తి = ఆప్రతిన తుదముట్టుట (ఇందలి ప్రతిజ్ఞ కనుమూయుటయు), అపుడు = ఆసంభోగవేళను, తత్ప్రవరదేహ సమిద్ధ శిఖిదీప్తిన్ - తత్ప్రవర = ఆప్రవరుని, దేహ = ఒడలునందు, సమిద్ధ = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న, శిఖిదీప్తిన్ = అగ్నియొక్క వెలుఁగువంటి తేజమును, శాంబరీ మహిమచేన్ - శాంబరీ = మాయయొక్క, మహిమచేన్ = మహిమవలన, సంగ్రహించినట్టి గంధర్వమూర్తి = తాను దాల్చియున్న గంధర్వాకారము, సౌఖ్యానుభూతిన్ = సుఖము ననుభవించుటచే, చలనము = చాంచల్యము, ఏదినమానసాబ్జమునన్ - ఏదిన = పోయిన, మానసాబ్జమునన్ = మనసుపంకజమున, నిలువన్ = నిల్చియుండఁగా, అట్టి మేటిగర్భంబు = ఆయుత్కృష్టమైన గర్భము, తేజోమయంబు = కాంతిమయము, ఐనవృద్ధి = అయిన యభివృద్ధిచే, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను, నెలలు తొమ్మిదియు నిండెన్ = నవమాసములు పూర్తి యయ్యెను.

రతిపారవశ్యముచేఁ గనులు మూఁతపడుట ప్రసిద్ధము. వరూథిని ప్రమాదముచేనైన నియమ ముల్లంఘింపకుండ రతిపారవశ్యము తోడుపడి కనులు మూయించెను. కనులు రతిపరవశమున మూఁతపడు ననుటకు ఇందే,

సీ. "ఆలాపగతిసౌఖ్యనర మోడ్పుకనుఁగవ రతిపారవశ్యవిభ్రమము దెలుప."

క. "గాత్రంబు పరవశం బగు, నేత్రంబులుమూయుఁజెమటనించినయూర్పుల్
చిత్రగతిఁబోలయుఁబలుకులు, చిత్రించుచునుండు..."కళాశాస్త్రము,ద్వి.

వరూథిని రతిపారవశ్యమునఁ గనులు మూసెను గానఁ బ్రవరుని మనోహరాకారము హృదయమునందు నిలిపెను. మార్కండేయపురాణమునందుఁ గూడ నిటులె వరూథిని ప్రవరునిమూర్తి హృదయమున నిలిపె నని కలదు.

క. "సురతసమయమున నాసుందరి నయనాబ్జములు మోడ్చి దహానశిఖావి
స్ఫురితశరీరుండగు నాధరణిసురకుమారు నాత్మఁ దలఁచెను నెమ్మిన్."
(పంచమాశ్వాసము.)

తా. కామరూపి కావుటచే గంధర్వుఁడు విప్రాకారమున వచ్చి వరూథినితోఁ గ్రీడించుచుఁ గలయికయప్డు నిజాకారము కనఁబడిన మోసమగు నని యామెను నేత్రనిమీలనము చేయఁ గోరెను. ఆకోరికపై నావరూథిని కన్నులు ముకుళింప నవసరము లేకుండ రతిపారవశ్యపటిమచేతనే మూఁతపడియెను. ఆట్టి సంభోగమున గర్భము గలిగెను. అది మిక్కిలి తేజోమయము గానఁ బెంపు చెందఁ దొమ్మిదినెలలు నిండెను. (రతిసమయమునను, ప్రాణావసాన సమయమునను మాయావరణ ముండ దని పెద్దలు పల్కుదురు. కావునఁ దన వేషము వెల్లడి యగు నని "ఇది మాదేశాచార" మనుమిషపైఁ దనపై ననురాగము గల యావరూథినితోఁ జెప్పె ననుట). అలం. సమాధి.

వ. అనంతరంబ యొకానొకపుణ్యదివసంబున. 4

టీ. అనంతరంబ=మాపపూర్తియైనంత, ఒకానొకపుణ్యదివసంబునన్ = ఒక శుభదినమున.

శా. తేజం బబ్జభవాండగేహమునకున్ దీపాంకురచ్ఛాయయై
రాజిల్లన్ గ్రహపంచకంబు రవిఁ జేరం బోనిలగ్నంబునన్
రాజీవాక్షి కుమారుఁ గాంచె సుమనోరాజన్యమాన్యున్ జనుల్,
జేజేవెట్టఁ బ్రసూనవర్షమమరశ్రేణుల్ ప్రవర్షింపఁగన్.

టీ. గ్రహపంచకంబు = అంగారక, చంద్ర, బృహస్పతి, శుక్ర, శనైశ్చరులను గ్రహము లైదును, రవిన్ = రవిగ్రహమును, చేరంబోని లగ్నంబునన్ = సమీపింప కున్న లగ్నమందు, రాజీవాక్షి=తామర రేకుల వంటి కనులుగల వరూథిని (గర్భము ధరించిన వరూథిని), తేజంబు = శరీర కాంతి, అబ్జభవాండగేహమునకున్ = బ్రహ్మాండ గృహమునకు, దీపాంకుర చ్ఛాయయై = మొలకదీపపుకాంతియై, రాజిల్లన్ = దీపింపఁగా, జనుల్ = ప్రజలు, జేజేవెట్టన్=జయజయధ్వనులతో స్తుతింపఁగా, అమరశ్రేణులు = దివిజబృందము, ప్రసూనవర్షము = పుష్పవృష్టి, ప్రవర్షింపఁగన్ = కురియుం నట్లుచేయఁగా, సుమనోరాజన్యమాన్యున్ = దివిజపతి యగు నింద్రునిచే మన్నింపఁబడ నర్హుఁ డగు నతని, కుమారున్=పుత్రుని, కాంచెన్=కనియెను

గ్రహపంచకము సూర్యునిచేరుట యనఁగా సూర్యుఁ డున్నరాశిలో నాయైదుగ్రహములు చేరుట; అదియే యస్తమయము. అస్తమయదోషము గల గ్రహములు శుభఫలము లొసంగఁజాల వని జ్యోతిశ్శాస్త్రమతము గాన అంగారకాదిగ్రహముల కస్తమయదోషము లేని యుత్తమలగ్నమునందు. 'దీపాంకురచ్ఛాయమై' యను పాఠాంతరము గలదు. ఛాయాశబ్దము షష్ఠీసమాసమున వైకల్పికముగా నపుంసకలింగ మగు నని యొకానొకరు సమర్థించిరిగాని యంతకంటె ఛాయ యని స్త్రీలింగమునె యుంచి, మైయను ప్రత్యయమునకుఁ దృతీయార్థము చెప్పుట యుక్త మని తోఁచుచున్నది.

తా. ఆవరూథిని, సురలు కుసుమువర్షముం గురియ జనులు స్తోత్రము చేయుచుండ శుభగ్రహములతోఁ గూడిన లగ్నమున దేదీప్యమానుఁడగు

దేవేంద్రునిచేఁ గొనియాడఁ దగువాఁడును మహత్తరకాంతి సంపన్నుఁడు నగు కుమారునిఁ గనియెను. అలం. రూపకము. ఉపమ.

క. స్వరుచిస్ఫురణను శశిభా
స్కరపావకతారకాప్రకాశము లెల్లన్
విరళములు సేయ నతనికి
స్వారోచి యనునామ మిడి రచటిమును లెల్లన్. 6

టీ. స్వరుచిస్ఫురణన్ = తనయొక్క తేజముయొక్క ప్రకాశము చేత, శశిభాస్కర...ప్రకాశములు-శశి = చంద్రునియొక్కయు, భాస్కర= సూర్యునియొక్కయు, పావక = అగ్నిహోత్రునియొక్కయు, తారకా = నక్షత్రములయొక్కయు, ప్రకాశములు = వెలుఁగులను, విరళములు=దూర మైనవిగా (తక్కువ యైనవిగా), చేయన్=చేయుటచేత, అతనికిన్=ఆబిడ్డ నికి, అచటి మును లెల్లన్, స్వారోచి = స్వారోచి (స్వప్రకాశముగల యట్టి వాఁడు), అనునామము = అను పేరు, ఇడిరి=పెట్టిరి.

మునులు స్వారోచి యని నామకరణము గావించుటచే నాపే రెంతయుఁ దగియున్న దని భావము. మునులవాక్యమునే యర్థ మనుసరించుఁ గాన నన్వర్థ మగు నీనామము మిగుల నొప్పును. ఋషుల వాక్కులఁగూర్చి,

శ్లో. "లౌకికానాం హి సాధూనామర్థం వాగనువర్తతే,
ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి." (ఉత్తరరామ.)

తా. సూర్యచంద్రాదులగు కాంతిగలవారిప్రభ నడఁచు శరీరచ్ఛాయ గలవాఁడు గావున నక్కడ నున్నఋషులు స్వారోచి యని పేరుపెట్టిరి. అలం. అతిశయోక్తి.

చ. మఱియు నతండు సంయమిసమాజవినిర్మితజాతకర్ముఁ డై
నెఱిఁ బరివర్ధితుండు నుపనీతుఁడు నై వివిధాయుధంబులన్
గఱకరి యై రణస్థలుల గద్దఱి యై నిగమార్థవేది యై
నెఱతనకాఁడు నై మెఱసె నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలన్. 7

టీ. మఱియుఁన్ = వెండియు, అతండు=ఆవరూథిని కుమారుఁ డగు స్వరోచి యనుబాలుఁడు, సంయమిసమాజ...కర్ముఁడై = తపశ్శాలురయొక్క బృందముచే నొనర్పఁబడిన జాతకర్మము గలవాఁడై, (జాతకర్మ మన జన్మసమయమునఁ జేయు వేదవిహితమగు నొకానొక కార్యము) నెఱిన్=నానాఁటన్, పరివర్ధితుండున్ = లెస్సగఁ బెంపఁబడిన యతఁడును, ఉపనీతుఁడున్ = ఉపనయనము గావింపఁబడినవాఁడును, వివిధాయుధంబులన్ = అనేక విధాయుధోపయోగములందును, కలకరియై = చాలినవాఁడై, రణస్థలులన్ = యుద్ధభూములయందు, గద్దఱియై = దార్ఢ్యముగలవాఁడై, (దిట్టయై), నిగమార్థవేదియై=వేదములును వానియర్థమును దెలిసినవాఁడై, నెఱతనకాఁడునై= అన్నిఁటియందు నేర్పుగలవాఁడై, నిర్మలకాంతివిలాసరేఖలన్ - నిర్మల = విమలమైన, కాంతి=సౌందర్యముచేతను, విలాస=హొయలుయొక్క, రేఖలన్ = ప్రకారములచే, మెఱసెన్ = వెలుఁగొందెను.

ప్రయోగోపసంహారాదులకు దివ్యమంత్రములు గల యస్త్రములను నభ్యసించుట కుపనీతుఁ డగుట యవసరము. కాననే ఉపనయనానంతరము శస్త్రవిద్య నేర్పఁబడెను. నెఱతనకాఁడగు నప్పటికిఁ బూర్వోక్తవిద్యలన్నియు నభ్యసించెను.

తా. ఆబిడ్డఁడు దినదినాభివృద్ధి గలిగి మునీంద్రులచే జాతకర్మ నామకరణాదులం బొంది, వడుగు చేయఁబడి, ధనుర్వేదము నభ్యసించి, వేదార్థాదులు నేర్చికొని, పోరులం దిట్టఁడై, సకల న్యాయవిచారణములం జేయ సమర్థుఁడై కళావంతుఁ డయ్యెను.

స్రగ్ధర. గుర్వుద్దిగోత్రాచలంబుల్ గుబగుబ లయిపో గోతముల్
గ్రుద్దులీలన్, ఖద్దిన్ జెండాడు మ్రాఁకుల్ కవుఁగిటికొలఁదుల్
కత్తి నొక్కొక్క ఘాతన్, బ్రోద్దామప్రౌఢి వాతాద్భుతగతిఁ

బఱచుఁ భూమిజవ్వాడఁగా నిట్లద్దేవీనందనుం డత్యనుపమ
బలుఁడై యౌవనారంభ వేళన్. 8

టీ. గోత్రాచలంబుల్ = కులపర్వతముల నేడింటిని, గులగులలయి పోఁ = నుగ్గయిపోవునట్లు, గోతముల్ = మల్లసాధనవిశేషములగు గోనెసంచులను, గ్రుద్దులీలఁ=ముష్టిఘాతముచేయునట్లు, గ్రుద్దుఁ = పిడికిలితోఁ బొడుచును (జెట్టీలు సాధనము చేయుతఱి దిటవుగల గోతములలో ఱాలు పోసి గోతములను గ్రుద్దుచు సాధనములు చేయుచుండుట ప్రసిద్ధము.) కవుఁగిటికోలఁదుల్=ఆలింగనము చేసికొనుటకుఁదగినవైన, మ్రాఁకుల్ = చెట్లను, ఖడ్గిఁ=సారప్రయత్నముతో, కత్తిఁ=ఖడ్గముతో, ఒక్కొక్కఘాతఁ = ఒక్కొక్క దెబ్బతో (ఒకచెట్టు నొక్కదెబ్బతో) చెండాడుఁ = ముక్కలుగా ఖండించును. భూమి, జవ్వాడఁగాఁ = కంపమునొందఁగా, ప్రోద్దామప్రౌఢిఁ=అతిశయ మగుశక్తిచే (పా. ప్రోద్దామక్రీడఁ= హెచ్చగు ఆటలందు), వాతాద్భుతగతిఁ = వాయువుయొక్క యచ్చెరువైన వేగముం బోలినవేగముతో, పఱచుఁ = పరుగిడును. ఇట్లు, అద్దేవీనందనుండు=ఆదివ్యవనితాకుమారుఁడు, యౌవనారంభవేళఁ = తారుణ్యప్రారంభమునందు, అత్యనుపమబలుఁడై=ఉపమారహితమగు మెండైనబలము గలవాఁడై, పైపద్యముతో నన్వయము.

కులపర్వతములు: మహేంద్రము, మలయము, సహ్యము, శుక్తిమంతము, పారియాత్రకము, గంధమాదనము, వింధ్యము. ఇందు స్వరోచి దేహబలము, అసిచాలననైపుణ్యము, గమనవేగాతిశయము చెప్పఁబడెను. యౌవనారంభమునందె యనుపమబలుఁ డగుటచే ముందు లోకోత్తరుఁడు కాఁగలఁ డనుట.

తా. స్వరోచి యౌవనారంభవేళ నమితబలముచే కులాచలములను గోతములపై గ్రుద్దినట్లు గ్రుద్దుచు, పెద్దమ్రాఁకులను గత్తితో నఱకుచు, ధరణి వడంక నతివేగమునం బరువెత్తుచు నుండెను. ఇం దుపమయు నతిశయోక్తియుం జెప్పఁబడియెను.

క. వేదండముతొండముసరి
కోదండముఁ దివియు నెడమఁ గుడి నిబిడజ్యా
నాదము రోదసి నిండఁగ
భేదించుఁ గండశిలలఁ బృథుబాణములన్. 9

టీ. వేదండము తొండము సరి కోదండమున్ = ఏనుఁగుతొండముతో సరియైనధనుస్సును, ఎడమన్ = ఎడమవైపునను, కుడిన్ = కుడివైపునను, నిబిడజ్యానాదము = దట్టమైన గుణధ్వని, రోదసిన్ = భూమ్యాకాశమధ్యమున, నిండఁగన్ = పూర్ణముగురీతిని, తివియున్ = లాగును. గండశిలలన్ = పెద్దగుండుఱాళ్లను, పృథుబాణములన్ = పెద్దబాణములచే, భేదించున్ = బ్రద్దలుగొట్టును.

భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగము నిండునదిగాన నారిమ్రోఁత నిబిడము. సామాన్యబాణములైన శిలల భేదింపవు. శిలలు గండశిలలు బాణములు మిగుల గొప్పవి. కాననే విల్లును ఏన్గుతొండములావున నుంట; అతిశయము ఎడమ కుడి సమముగా నేయుంట.

తా. ఏనుఁగుతొండమువంటి లావగువింటి నెక్కిడి, భూమియుం నాకసము నిండునట్లు నారి సారించుచు గొప్పగొప్పబాణములతో నెడమచేతితోను గుడిచేతితోను గండశిలలను భేదించుచుండెను. ఉపమాతిశయోక్త్యలంకారములు.

క. అతఁడు మఱి తనకు మంథ
క్షితిభృత్తటి విశ్వకర్మ చేసిననగరిన్
వితతాటవికచమూసే
వితుఁడై సామ్రాజ్య మనుభవింప నొకతఱిన్. 10

టీ. అతఁడు=ఆస్వారోచి, మఱి=మఱియును, మంథక్షితిభృత్తటిన్ = మందరపర్వతపు చఱియయందు, విశ్వకర్మ = దేవతల శిల్పకారుఁడు, చేసిన నగరిన్ = (అపూర్వరీతిగా) నిర్మాణముచేసిన పట్టణమునందు, వితతాటవిక చమూసేవితుఁడై-వితత=విస్తారమైన, ఆటవిక = అడవిజాతివారలయొక్క, చమూ = సైన్యముచేత, సేవితుఁడు ఐ=సేవింపఁబడువాఁడై, సామ్రాజ్యము=ప్రభుత్వసంపదను, అనుభవింపన్ = అనుభవించుచుండ, ఒకతఱిన్=ఒక్క సమయమున.

తా. స్వారోచి విశ్వకర్మ నిర్మించిన మందరాద్రితటమునం గల నగరమున బహుకిరాతసమూహము కొల్చుచుండ సామ్రాజ్య మనుభవించుచుండ నొక్కనాఁడు; ముందు పద్యముతో నన్వయము.

క. కరకాచిటపటరవభీ
కరమై పెళపెళనినాదఘనమై ఝుంఝా
మరుదుజ్ఝితబిలమంద్ర
స్వరమై యక్కొండ నొక్కవర్షము గురిసెన్. 11

టీ. అక్కొండన్ = అనగముపైఁ కరకాచిటపటరవభీకరమై = వడగండ్ల చిటపటధ్వనిచే భయముం బుట్టించునదియై, పెళపెళనినాదఘనమై = పెళపెళయను చప్పుడులతో గర్జించు మబ్బులంగలది యగుచు, ఝుంఝా... స్వరమై - ఝుంఝామరుత్=వర్షయుక్త మగు వాయువుచే, ఉజ్ఝిత = విడువఁబడిన, బిల=కొండగవుల, మంద్రస్వరమై = పెద్దశబ్దముగలిగినదియై, గంభీరధ్వనిగలదై (మంద్రస్తు గంభీరః - అమ.) ఒక్కవర్షము = ఒకవాన, గురిసెన్ = వర్షించెను.

తా. ఆకొండపై వడగండ్లు రాలుచుండఁగాఁ, పెళపెళ మొగుల్లుఱుముచుండఁగా, గాలివలన గుహలు ధ్వని చేయుచుండఁగా, వర్షము గురిసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. తెలతెల వేగిన నగ్గిరి
జలజలఁ బ్రవహించుసెలలచప్పుళ్లు శిఖా
వలకులకలకేకాకల
కలములు గలతలపాలంబు గనుఁగొను వేడ్కన్. 12

టీ. తెలతెలవేగినన్ =(పైనఁ జెప్పిన విధముగా రాత్రియంతయు నెడ తెగక వాన కురిసి) పిమ్మటఁ దెల్లఁగాఁ దెల్లవాఱఁగానే, అగ్గిరిన్ = ఆపర్వత మున, జలజలన్ = జలజల యనుచు, ప్రవహించు సెలలచప్పుళ్లు - ప్రవ హించు=పాఱుచున్న, సెలల = గిరినిర్ఝరములయొక్క, చప్పుళ్లు = నాద ములు, శిఖావల...కలకలములు - శిఖావల=మయూరముల, కుల=సమూహ ములయొక్క, కల = అవ్యక్తమాధుర్యముగల, కేకా = ధ్వనుల (నెమిళ్ల ధ్వనికిఁ గేక యని పేరు), కలకలములు=కోలాహల నాదములును, కలతల పాలంబున్ = కలిగియున్న పర్వతముయొక్క నెత్తములను, కనుఁగొను వేడ్కన్ =దర్శింపఁ బుట్టినసంతోషముతో, మీఁది పద్యముతో నన్వయము.

సెలయేళ్లు ఎత్తగు ప్రదేశములనుండి ప్రవహించుచుంటచే మిగుల మ్రోఁత జనించెను. ఆమ్రోఁతను మేఘధ్వనిగా భావించి నెమిళ్లు కేకలు వేయుచు నానందపరవశమున నుండెను. సెలయేళ్లు నెమిళ్లు దర్శనీయములు.

నగరములందును గ్రామములందును వేఁకువజామునఁ గోళ్లు కూసినటుల నడవులయందు నెమిళ్లు వేగినంతన కూయుచుండును. వర్షము కురిసి వెలిసిన నాఁటి వేఁకువజామున నెమిళ్లు మిక్కుటముగా నఱచును.

తా. తెల్లవాఱినంతట నా మందరపర్వతముపైఁ బ్రవహించు సెల యేళ్లను, నాదము చేయుచున్న నెమిళ్లగుంపులును గల కొండనెత్తములం జూడఁ దలఁచి.

ఆ. అన్నగాగ్రమెక్కి యందొక్క శశికాంత
వేదిఁ గతిపయాప్తవేష్టితుండుఁ

కుటజవిపినపవననటదలకభరుండు
నగుచుఁ బ్రొద్దు జరపునవసరమున. 13

టీ. అన్నగాగ్రము=ఆ పర్వతశిఖరమును, ఎక్కి, అందున్ = దాని పైభాగమున, ఒక్క శశికాంతవేదిన్ = ఒక చంద్రకాంత శిలామయ మగు తిన్నెపై, కతిప...వేష్టితుండున్ - కతిపయ=కొందఱు, ఆప్త = స్నేహితులచే, వేష్టితుండున్=చుట్టువారు కొనఁబడినవాఁడును, కుటజ...భరుండు—కుటజ=కొండమల్లెల, విపిన=వనముపైనుండి వచ్చెడు, పవన = వాయువుచే, నటత్ = చలించుచున్న, అలక భరుండున్ = ముంగురులయొక్క భారము గలవాఁడు, అగుచున్, ప్రొద్దుజరపు నవసరమునన్ = కాలక్షేపము చేయుచున్న వేళను, కొండమల్లెలనుండి వచ్చుగాలి చిఱుగాలి, తావి మిక్కుటము. మందగమనముగల కుటజ సుగంధవాయువుల సుఖస్పర్శము స్వరోచి ముంగురులఁ గదలించుచుండెను. కాన సుఖస్పర్శము సూచితము.

తా. స్వరోచి యాకొండ నెక్కి యందుఁ గల చంద్రకాంతవేదిపైఁ గొండమల్లెలపైనుండి వీచుగాలిం గ్రోలుచు మిత్త్రులు గొల్వఁ గూర్చుండి వినోదించునప్పుడు.

ఆ. ఒక్కయెఱుకుఱేఁడు నక్కకొమ్మును నిఱ్ఱి
గోఱజంబు జున్నుఁ జాఱపప్పుఁ
బీలిగఱులయుంపకోలలు నెలవిండ్లుఁ
గాను కిచ్చి కరయుగంబు మొగిచి. 14

టీ. ఒక్కయెఱుకుఱేఁడు = ఒక శబరనాయకుఁడు, నక్కకొమ్మును = నక్కయొక్కకొఱయు, ఇఱ్ఱిగోఱజంబున్ = లేఁడిగోరోచనమును (మృగనాభి యనుట), జున్నున్=తేనెయును, చాఱపప్పున్=ముంతమామిడిపప్పును, (అరణ్యములందు చాఱచెట్టనునది గలదు. దాని కాయలనుండి దీయుపప్పు జీడిపప్పుకంటెఁ జిన్నదిగను రుచ్యముగా నుండును. జీడిపప్పు గాఁ జెప్పుటకుఁ

గారణము మృగ్యము.), పీలిగఱులయంపకోలలుక్ =పికిలి యనుపక్షి వెండ్రుకఅతోఁగట్టిన పుంఖములు గలబాణములును, సెలవిండ్లును = ఒకదినుసు ధనుస్సులును, సెలసుకట్టెతోఁ జేసినధనుస్సులు, కరయుగంబు మొగిచి = చేతులు రెండును మోడ్చి (నమస్కరించి); సెలసుకట్టె ధనువు లాటవికులు వాఁడుదురు. చాలగట్టివి యనుట కాధారము.—

తే. "విల్లుపట్టినసెల పదినాళ్లలోన
వీఁకగలిగినతడవిల్లు వెదురువిల్లు
సెలసువిల్లును మొదలైన చేఁగవిండ్లు
చులకఁగాఁదీసి శబరేంద్రసూనుఁ డేయు."

(శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము. తృ.)

తా. అచ్చటి కొకశబరుఁడు తమఱేఁడగు స్వరోచిని దర్శింప నెంచి నక్కళోఱయుం మంచికస్తూరియుం, తేనెయుఁ, జాఱపప్పును, ప్రశస్తతరములగు ధనుర్బాణములు నుపాయనము పెట్టి నమస్కరించి.

వ. యుగవిగమసమయసముద్భూత జీమూతపటలంబునుంబోలెఁ గైలాసగిరినితంబప్రాంతకాంతారపర్యంతంబు నిరంతరంబై కాఱుకొన్నయొక్కగహనరేఖం గరాంగుళిం జూపి భూపతి కిట్లనియె. 15

టీ. యుగ...బోలెక్-యుగవిగమసమయ=కాలపరిమాణ మగుయుగములు సమాప్తినొందునపుడు, కృత త్రేతాదియుగములుముగింపఁ బ్రళయమువచ్చినపుడు, సముద్భూత=పొడమిన, జీమూత=మబ్బుల, పటలంబునుంబోలెక్=సముదాయమురీతి, కైలాస...పర్యంతంబు-కైలాసగిరి=శివనిలయ మగు రజతపర్వతముయొక్క, నితంబ = (పర్వత) మధ్యభాగమునకు, ప్రాంత=దాఁపున నున్న, కాంతారపర్యంతంబు = వనముదాఁక, నిరంతరంబై = తెఱపిలేనిదై, కాఱుకొన్న...రేఖక్-కాఱుకొన్న=ఒత్తుగాఁ జీఁకటివలె నున్న, దట్టముగాఁ బెరిగిన

యని కొందఱు. (పా. కారుకొను = చీకటికమ్ము) ఒక్కగహనరేఖన్ = ఒక వనపంక్తిని, కరాంగుళిన్ = చేతివ్రేలితో, చూపి, భూపతికిన్ = స్వరోచికి, ఇట్లనియె = ఇటులని చెప్పెను. చివురాకులచాయ ఆకుపచ్చగా నున్న, దూరముననున్న వారికి నలుపుగాఁ గానిపించును, ఆకుపచ్చరంగును కృష్ణవర్ణగణమునందుఁ జేర్చి చెప్పుట గలదు. కానసే ప్రళయకాలమేఘముల వర్ణముతోఁ బోల్చిచెప్పఁబడెను. ఆకుజొంపములచాయ మేఘవర్ణముతోఁ బోల్చుటకు వేఱొక ఉదాహరణము.

సీ. "అభినవజలధరశ్యామంబు లగునెడ లాకుజొంపంబుల ననుకరింప"

(భారతము-విరాటపర్వము.)

శ్లో. "గోదావర్యాః పయసి వితతశ్యామలానోకహా శ్రీః." (ఉత్తరరామ.)

తా. ప్రళయకాలమునందలి నీలమేఘమువలెఁ గైలాసపర్వతము దనుక కాఱుకొనియున్న యొక యడవిం జూపి ముందుఁ జెప్పఁబోవునట్లు పలికెను.

అలం. ఉత్ప్రేక్ష,

క. అల్లదె కంటే పొనపొన
దెల్లనిగట్టుఱుత మబ్బుదేఱెడుపొలమం
దెల్లెడఁ జూచిన ధరణీ
వల్లభ పీరాముసేన వాలుమెకంబుల్. 16

టీ. ధరణీవల్లభ=భూపతీ, అల్లదె = అదె కనఁబడుచున్నది. కంటే = చూచితివా, పొనపొన = చూచాయఁగా, తెల్లనిగట్టుఱుతన్ = కైలాసను సమీపమున, మబ్బు దేఱెడు పొలమందున్ = చీఁకటి చుట్టుచున్నవనమున, చూచినన్ = వీక్షింపఁగా, ఎల్లెడన్ = అంతటను, వాలుమెకంబులు = క్రూరజంతువులు, పీరాముసేన = శ్రీరామసైన్యము, లెక్కలేని దని యర్థము. పొనపొన యన చూచాయ యనుటకు.

రగడ. పొలఁతి యది చనసాగెఁ బొనపొన్ననీడలకు (ఉత్తరరామాయణము.)

దీని యామ్రేడితరూపము పొన పొన.

తా. ఓరాజా ! ఆకనఁబడుచున్న కైలాసప్రాంతమున ఘాతుకమృగము లమితముగా నెక్కుడఁ జూచినం గలవు. అలం. లోకోక్తి.

సీ. కండూతికై రాయుఁ గర్కశం బగుతుంటిఁ
బీఁటవెట్టినమ్రాను పెల్లగిల్లఁ
జెవి దార్చి విని చీమ చిటు కన్న నొకపారి
నెలవి వెంపరలాడు జిట్ట లెల్లఁ
జప్పరించు వెదుళ్లి సట లుబ్బ దంష్ట్రాగ్ని
చొంగ పైఁబడి చుంయి చుంయి మనఁగఁ
జంద్రనిప్పులువోలెఁ దీండ్రించుకనుమించు
లెసఁగ నొండొంటిపై నెక్కుఁబాఱు
తే. వెట్టదినముల మడుఁగులమట్టి గలఁప
బుడబుడధ్వని వెడలుబుద్బుదములందుఁ
జెలుపచిలుపని నేతులు జిడ్డుదేఱు
నేమి చెప్పుదుఁ గ్రొవ్విన యేకలములు. 17

టీ. క్రొవ్వినయేకలములు = క్రొవ్వుపట్టినయడవిపందులు, కండూతికై=దురదకయి, కర్కశంబు=కరుకెక్కినది, అగుతుంటిన్=అయిన కట్యధోభాగముచే, పీఁటవెట్టినమ్రాను = స్థిరముగా నూఁదియుండినచెట్టు, పాదుకొన్న వృక్ష మని కొంద అందురు. పీఁటవలెఁ గూర్చుంట కుపయోగించికొన్న యనుట, పెల్లగిల్లన్=మొదలు సడలియూడునటుల, రాయున్ = మేనితో రాయును,చీమచిటుకన్నన్=చిటుకుమని చీమ చప్పుడు చేసినను, ఎంతమాత్రపుఁ గొద్దిచప్పుడు చేసినను, చెవిదార్చి=చెవియావైపునకై యిచ్చి, విని, ఒకపారి= ఒక్కుమాఱుగా, నెలవి = కొమ్మునఁజీల్చి, జిట్టలెల్లన్ = వెదురుజీణిగా లన్నియు, వెంపరలాడున్=చిమ్మివేయును. (చిటుకన్న నటఁబాఱి నెలవివెంపరలాడుఁ జెట్టులెల్ల, అని పాఠాంతరము. అటఁబాఱి = ఆధ్వనిగల చోటునకుఁ

బరుగెత్తి, సెలవి = కోఱతో జిమ్మి, చెట్టులెల్లన్ = అన్నిచెట్టులను, వెంపరలాడఁగన్ = పెఱికివేయును) సటలు = మెడపై నున్న వెండ్రుకలు, ఉబ్బన్ = నిక్కఁగా, దంష్ట్రాగ్ని = కోఱయొక్క యొరయికచేఁ గల్గిన యగ్ని, చొంగ = నోటినుండి కారెడిచొల్లు, పైఁబడి = మీఁదనుండి, చుంయి చుంయి మనఁగన్ = చుంయిచుంయి మను ధ్వనులఁ గలుగఁ జేయఁగా, వెదుళ్లు = లేఁతవెదురుమోఁకలు, చప్పరించున్ = నవిలిరుచిచూచును. (పా - చప్పరించును వెన్నుసటలునుబ్బ = వీఁపుమెడమీఁది వెండ్రుక లుబ్బునటులఁ జప్పరించును.) చంద్రనిప్పులువోలెన్ = చంద్ర కట్టెఁగాల్చిన నిప్పులో యను నటుల, తీండ్రించుకనుమించులు = వెలుఁగునయన ప్రభలు, ఎసఁగన్ = వృద్ధికాఁగా, ఒండొంటిపైన్ = ఒక్కటిపై నొక్కటి, ఎక్కన్, పాఱున్ = పరుగిడును. వెట్టదినములన్ = ఎండకాలమున, మడుఁగులన్, చిన్నచిన్న నీటిపడియలను జలాశయములను, మట్టి = త్రొక్కివైచి, కలఁపన్ = కలఁచివేయఁగా, బుడబుడధ్వనిన్ = బుడబుడమని వెడలుశబ్దముతో, వెడలుబుద్బుదములందున్ = బైలుదేఱు బుడగలలో, చిలుపచిలుపని = కొద్దికొద్దియైన, నేతులజిడ్డు = చమురుమెఱుఁగు, తేఱున్ = పైకి తేలును. ఏమిచెప్పుదున్ = ఎంత క్రొవ్వియుండెనో నేను చెప్పఁజాలను.

పందికన్నులు మిక్కిలి యెఱ్ఱగా నుండును గాన నగ్నికణములతోఁ బోల్తురు. ఉదా.—

ఉ. "కోలము గాంచె నానృపతికుంజరుఁడు......

లోలవిలోచనాంచలవిలోకితరోషమహాగ్నికీలమున్."

(విక్రమార్కచరిత్రము. ద్వి.)

తా. ఆవనమునందలి పందులు దురదపోవుటకై వనవృక్షములను రాచి కొన్నిటాచెట్లు కదలిపోవును. కొంచె మేదియేని ధ్వని వినవచ్చినఁ జెవి యొగ్గివిని కోపముచే దగ్గఱనున్న వెదురుచెట్లు చిమ్మివైచును. వెదుళ్లు చప్పరించును. ఒక్కదానిపై నొక్కటి యెక్కఁబోవును. ఎండయపుడు మడుఁగు

లలో దిగిన నీటిపైఁ జముఁరుజిడ్డు వెడలుచుండును. వానిసంగతి నే నేమి చెప్పు దును! అలం. అతిశయోక్తి. ఉపమ. స్వభావోక్తి.

చ. బల మిఁక నేమి సెప్ప విను పండువెదుళ్లవలీల మోరత్రో
ఫులఁ బడఁ జొప్పవంచుకొనుపోలికవంచితదగ్రధాన్యముల్
సెలవుల ఫేన ముట్టిపడ జిట్టలతోడనె చప్పరించు న, ప్పొల
ముపరాహపోతములు భూవర తొండము లేనియేనుఁగుల్.

టీ. భూవర = ధరణీశా! విను. అప్పొలము వరాహపోతములు=ఆ వనములోని పందిసలుగులు, తొండము లేని యేనుఁగులు, ఇఁకన్ = ఇంకను, ఇంతకుమించి యనుట, బలము = ఆవరాహముల బలము, ఏమిచెప్పన్=ఏమని మనవిచేయఁగలను. పండువెదుళ్లు=బాగుగాఁ బండిన ముదురు వెదురుచెట్లులు, అవలీలన్ = తేలికగా, మోరత్రోపులన్ = ముట్టెతోఁ ద్రోసివేయుటచే, పడన్ = పడునట్లు, చొప్ప = జొన్న సజ్జ లోనగు సస్యములదంటు, వంచు కొనుపోలికన్=వంగి దీని గ్రహించు విధముగా, వంచి=వెదుళ్లను వంగఁదీసి, తదగ్రధాన్యముల్ = ఆచివరల నున్న వెదురుబియ్యమును, సెలవులన్ = పెద వులకోణములందు, ఫేనము = నురుఁగు, ఉట్టిపడన్ = వెడలిపడఁగా, జిట్టల తోడనె = వెన్నులతోడనె, చప్పరించున్ = నమలి రుచి చూచుచు మ్రింగును.

తా. అందలి సూకరములగున్నలు తొండములు లేవుగాని యేనుఁ గులే యనవచ్చును. చొప్పదంటు వంచినట్లు పండువెదుళ్లు వంచి వానితుదల నున్న ధాన్యమును నురుఁగుగ్రక్కుచు నమలును. అలం. స్వభావోక్తి. రూపకము.

క. పొడిచిన కైదువునకుఁ జము
రిడఁగా వల దగ్గికాఁక యించుక యుడిసన్
జెడుగట్టిల గ్రుచ్చినసం
జొడు మంటలఁ దగిలి నెయ్యి జొటజొట వడియున్. 19

టీ. పొడిచినకైదువునకున్ = ఆవరాహములం జంపిన యాయుధమునకు, చమురు = నూనె, ఇడఁగాన్ = త్రుప్పు పట్టకుండుటకై పూయుట, వలదు = అనవసరము, చెడుగజ్జులన్ = మాంసము కాల్చునపుడు గ్రుచ్చి నినుపపుల్లలకు, గ్రుచ్చిన సంజూడు = గ్రుచ్చి పట్టుకొన్న వానిమాంసము, అగ్గి కాఁకన్=నిప్పుసెకయందు, ఇంచుక = కొద్దిగా, ఇడినన్ = పెట్టినను, మంటలన్=ఆనిప్పుమంటలయందు, నెయ్యి=చమురు, జొటజొట వడియున్= బొటబొట మని కాఱును.

తా. ఆపందిగున్నలం బొడిచిన కత్తులు మొదలగువానికిఁ ద్రుప్పు పట్టకుండుటకై చమురు రాయ నక్కఱ లేదు. ఆమాంసములోఁ గ్రొవ్వున్నది. మాంసమున కగ్గి సెగ దగిలినపుడు చమురోడుచుండుటయే దానికిఁ దార్కాణగదా! మిగులఁ బందులు క్రొవ్వియుండె నని భావము.

తే. వలదు కుక్కల విడువంగ వలవ దేయ
నడచి మొలపిడియమ్మునఁ బొడువవచ్చుఁ
బంకమున గొరిజ దిగఁబడఁ బఱవ లేవు
మన్ను లివ్వేళ రేగటిమన్ను లందు. 20

టీ. మన్నులు = మన్నులజంతువులు (ఋష్యములు), ఇవ్వేళన్=ఈ సమయమునందు—వానకురిసి నేలయంతయుం నానియున్న యిపుడు, రేగటి మన్నులందున్=బంకమట్టి నేలలయందు, పంకము = ఊబియందు, గొరిజ = గిట్ట, దిగఁబడన్=కూరుకొని పోవుటచే, పఱవలేవు = పరుగిడలేవు. అందున్, కుక్కలన్ = వేఁటకుక్కలను, విడువంగన్ = ఉసికొలుపుట, వలదు = అక్కఱలేదు, ఏయన్ = బాణములు గుఱిగాఁ బ్రయోగించుట, వలవదు = అక్కఱలేదు. నడచి = మెల్లఁగా దరియ నేఁగి, మొలపిడియమ్మునన్ = మొలను బెట్టుకొనిన పిడికత్తితోనె, పొడువ వచ్చున్=పొడిచి చంపవచ్చును.

రేగటిమన్ను అంటినంతన దిగఁబడునది. ఋష్యములు బాగుగా బలిసినవి. సహజభీరువులుగాన తమంతన బెదరి బురదలో దిగఁబడునుగాన ఋష్యములను జేరి పొడువవచ్చును. కుక్కలతోనేని సాధ్యముగాని ఋష్యములవేఁట యిపుడు సుసాధ్యము. ఆలసించిన నిట్టి మంచి యవకాశము లుండవుగాన వెంటనే వేఁట కాయితము గమ్మని ప్రోత్సహించుట. పంకము గౌరిజ యనునెడ పంకమునందు అను సప్తమికి విభక్తి లోపము కానవయ్యెడిని. ఇది లాక్షణిక మనుట కాధారములు.

తే. "ఎవ్వరికి నీక తమతమ యిండ్లబ్రాతి
కొని సుఖంబుండి రథముపైఁ గొంద రందు" (భార. ఆది. ఆ. 7)

శా. "భావంబుల్ భయ ముజ్జగించి చనుఁడీ భవ్యాద్రి చా టందఱున్"
(హరివం. పూ. ఆ. 7)

తా. ఇపుడు వానకురిసిన బంకమట్టినేలలం దామన్నులు కాలుదిగఁబడి పరుగెత్తలేవు; కావునఁ గుక్కలు వలదు. బాణము లక్కఱలేదు. దగ్గఱకు నడిచిపోయి మొలపిడియముతోనే పొడువ వచ్చును.

క. పొదచెదరి బోదచఱచిన
యొడళ్లతో నాల్గు రెండు నొకటియుఁ బ్రంగల్
వెడలిన కొమ్ములబరువున
నడుగిడఁగా లేవు బలిసి యందలిదుప్పుల్. 21

టీ. అందలిదుప్పుల్=ఆయడవి యందలి దుప్పులు, బలిసి = బాగుగాఁ గండఁబెట్టి, పొదచెదరి = పొదపొదలుగా నుండిన మచ్చలన్నియుఁ బోయి, బోదచఱచిన = మత్తుగొనియున్న, (పా-బూఁదిచఱచిన = బూడిదరంగు గలిగిన), ఒడళ్లతో = దేహములతో, నాల్గు రెండు ఒకటియున్ = నాలుగును, రెండును, ఒకటియుఁగా నున్నవగు, ప్రంగల్ = పలవలు, వెడలిన = మొలచిన, కొమ్ములబరువునన్=(చీలికలుగాఁ దీరి పొడవులైన పెను) కొమ్ముల బరువుచేత, అడుగిడఁగా లేవు = అడుగు కదిపి యడుగు వేయలేవు.

దుప్పులు ముదిరినకొలంది మేనిమచ్చలు తగ్గి మేనంతయుం నొకరంగు లోనికి వచ్చును. బలిసియున్నవి. కొమ్ములప్రేగుచేఁ దలలు బరువగుచున్నవి. ఈబురదలో నవియుం గూరుకొన్న ఊరకఁ జిక్కును.

తా. ఆవనములోని పృషతము లనుజంతువులు ముదిరిన కారణమున నొడలిమచ్చలు చెదరి దేహమంతయుం బూడిదరంగు చఱచి ' పలవలుగల కొమ్ముల బలుపున నడుగుదీసి యడుగుపెట్టలేకున్నవి. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. చలము లొదవ ముండ్లు గల ప్రాఁకుదీములఁ
గెరలి తాఁకి కొమ్ము లురులఁ దగిలి
వాని లేవ నీడ్చి కానకే కొనిపోవుఁ
బోతరించి యిఱ్ఱిపోతు లచట. 22

టీ. అచటన్ = ఆ యడవియందు, ఇఱ్ఱిపోతులు = మగలేడులు, పోతరించి = మదమెక్కి, చలములు = పంతములు, ఒదవన్ = పుట్టఁగా ముండ్లుగల ప్రాఁకుదీములన్-ముండ్లు గల = ఇనుపముండ్లు నాటిన, ప్రాఁకు దీములన్ = కొయ్యతో మగలేడులవలెనే చేసి నిలిపిన బొమ్మలను, (సజాతీయజంతువులను బట్టుటకు వేఁటకానిచేఁ బెంపఁబడిన జంతువులను దీమములు అందురు.) కెరలి=కోపించి, తాఁకి = (తమతోఁ బోర నున్న మృగములుగాఁ దలంచి) ఎదుర్కొని, ఉరులన్ = ఆదీమములకుఁ గూర్చిన యుచ్చులలో, తగిలి = తగుల్కొని, వానిన్ = ఆదీమములను, లేవనీడ్చి, కానకే = వనమునకే, కొనిపోవున్=పట్టుకొనిపోవును. ("క్రోధ మొదవ బండగులఁ బ్రాఁకు దీములఁ గెరలితాఁకి కొమ్ముటురులఁదగిలి" అనుపాఠము శబ్దరత్నాకరమందుఁ గలదు. క్రోధ మొదవన్=కోపముకలుగఁగా, బండగులన్=బోనులను, ప్రాఁకున్= ఎక్కును. కొమ్ము టురులఁ దగిలి=కొమ్ములవలలోఁ జిక్కుకొని ప్రాఁకుదీము లనఁ గొయ్యబోనులని యొకవ్యాఖ్యాత వ్రాసెనుగాని యది సమంజసముగాదు.)

తా. ఆకానలోని యిఱ్ఱిపోతులు, తమ్ము పట్టుకొనుటకై వేటకాండ్రు పెట్టిన దీమములయురులను గ్రోధముతోఁ గొమ్ములఁ జిమ్మి యవి యురులలోఁ జిక్కికొనఁగా వాని నీడ్చికొనిపోవును. అలం. అతిశయోక్తి.

ఆ. కప్పువెట్టి వెన్ను కందమ్ము సమముగాఁ
బొదలి జోళ్లుగట్టి పోరుచుండి
మలయుఁ గాని పోవు మానిసిఁ బొడగన్న
నేమి చెప్ప వానియీసు లధిప. 23

టీ. అధిప = నృపాలా! కప్పువెట్టి = శరీరము నల్లవడి, వెన్ను = వీఁపును, కందమ్ము = మూఁపురమును, కంఠమ్ము నని పాఠము గలదు. సమముగాన్ =సరిగా—హెచ్చుతగ్గులు లేక సమానముగా నుండునటుల, పొదలి= వృద్ధిపొంది, జోళ్లుగట్టి = ఆఁడుదియు మగదియు జతలు జతలుగాఁ గూడి, పోరుచున్ ఉండి = ఎదటిమృగముతో సారెసారెకు మచ్చరముతోఁ గలియఁబడుచునుండి, మానిసిన్ = నరుని, పొడగన్నన్=కాంచినను, మలయున్ కాని = కదిసిపోట్లాడుచుండునే కాని, పోవు=తగవుమాని తొలఁగిపోవు, వాని = ఆయిఱ్ఱిపోతుల, యీసులు = ఈర్ష్యలు, ఏమి చెప్పన్ = ఏమి చెప్పుదును? చెప్పఁజాల మని భావము.

మూఁపు వీఁపు సమముగా నుంటచే బాగుగా బలసియున్న వని భావము. మేను నల్లవడినచో బాగుగాఁ గ్రొవ్వినటుల గుర్తు. తమలోఁ దామె కలహించుతటి యిఱ్ఱులయెడఁ గానవచ్చు ఈసే వానిపోతరము దెలుపుచుండ నితరదృష్టాంతము లక్కఱలే దని భావము.

తా. సర్వాంగములును గ్రొవ్వుచే సమానముగఁ బెరఁగిన యక్కడి లేడు లొకదానితో నొకటి జతపడక పోరాడుచు మనుష్యులను గాంచినను భయపడి పోక చలముచేఁ గలహించుచునే యుండును.

క. కట్టియఁ జేకొని డేగం
బట్టి యుబుసుపోకఁ బోలము మట్టినఁ జాలున్
దొట్టిన క్రొవ్వులు గలయవి
చెట్టడిచినఁ జేటెఁ డేమి చెప్పన్ బులుఁగుల్. 24

టీ. కట్టియన్ = మ్రానుకోలను, చేకొని = పట్టుకొని, డేగన్ = (వేఁట కలవాటువడిన పెంపుడు) డేగను, పట్టి=పట్టుకొని, ఉబుసుపోకన్= కాలక్షేపమునకువలె, పోలము = ఆవనమును, మట్టినన్ = చొచ్చినను, చాలును=అంతియ చాలును. పక్షులవేఁట కేప్రయత్నములును జేయవలసిన యవసరము లేదు. పులుఁగులు=పిట్టలు, తొట్టిన క్రొవ్వులుగలయవి = పూర్ణ మయిన క్రొవ్వుగలవి. చెట్టడిచినన్ = చెట్టుచెట్టును గట్టియతోఁ గొట్టినను, చేటెఁడు=చేట నిండును, ఏమిచెప్పన్.

తా. ఆయడవిలోనున్న పక్షులసంగతి చెప్ప నలవి గాదు. గట్టె దీసికొని డేగను విలాసముగాఁ గొని వనమునందు విహరించినఁ జాలును. చెట్టు కద లించిన చేటెడుపక్షులు లభింపఁగలవు. అలం. అతిశయోక్తి.

తే. ఉడుముగరిమిడికొక్కుదండడియు వెల్ల
యెలుకకల్లెల్కతఱుచును నేమి చెప్ప
నడవి నెల్లెడఁ జూచిన నవనినాథ
జల్లెడయుఁబోలె లాఁగల నుల్లసిల్లు. 25

టీ. అవనినాథ = భూపతీ! ఉడుము = ఈపేరుగల గోధిక లను జంతువులయొక్కయుం, గరిమిడికొక్కు = పందికొక్కులయొక్కయుంను, దండడియున్ = అతిశయమును, వెల్లయెలుక = తెల్లమూషకములు, కల్లెల్క = కన్నములలో నుండు చిన్నయెలుకలయొక్కయుం, తఱుచును= మిక్కుటమును, ఏమిచెప్పన్=ఏమని మనవిచేయుదును, అడవిన్ = కాన నమునందు, ఎల్లెడన్ = సమస్తప్రదేశములందు, చూచినన్ = క

గొన్నను, లాఁగలన్ = బిలములచేత, జల్లెడయుంబోలెన్ = జల్లెడకుఁగల రంధ్రమువలె, ఉల్లసిల్లున్ = ఒప్పుచుండును, (ఎల్లెల్క = తెల్లనియెలుక యని బ్రౌనుదొరవారి ప్రతిలోనిపాఠము.) అడవినిండ నుడుములు పంది కొక్కులు కన్నములు వేసియున్న వని భావము.

తా. ఉడుములు, పందికొక్కులు, తెల్లయెలుకలు, చిట్టెలుకలు మొదలైనవాని తఱచుచే నవి నివసించు కలుగు లెక్కుడై యడవి యంతటను జల్లెడవలె నగపడును. ఉపమాలంకారము.

క. అనుటయు మృగయాకౌతుక
మునఁ జిత్తము చెంగలింప భూధరశృంగం
బుననుండి డిగ్గి నగరికి
ననిమిషకాంతాకుమారుఁ డరిగి రయమునన్. 26

టీ. అనుటయున్ = ఆయెఱుకుఁ డిట్లు పల్కఁగా, మృగయాకౌతుకమునన్ = వేఁటాడుటయందుఁగల కుతుకముచే, చిత్తము = మనసు, చెంగలింపన్ = శ్రేష్ఠదాఁటఁగా, అభిలాషము కలది యైనకతన, అనిమిషకాంతాకుమారుఁడు = దేవవనిత యగు వరూథిని కుమారుఁడు, భూధరశృంగంబుననుండి = పర్వతశిఖరమునుండి, డిగ్గి = దిగి, నగరికిన్ = పురములోనికి, రయమునన్ = వేగముగా, అరిగి = చని, పైపద్యముతో నన్వయము.

స్వారోచి మాయాప్రవరవేషధారియగు గంధర్వునకు జనించెను. వరూథిని బ్రహ్మతేజస్సంపన్నుఁడగు ప్రవరుని గర్భధారణసమయమునఁ దలంచి కొనెను. కాన నెవరికొమరుఁడో నిర్ణయించుటకంటె వరూథిని పుత్రుఁడనుటయె యుచితము. అనిమిషకాంతాకుమారుఁ డనుటచే నితఁడు అమానుషశక్తిసంపన్నుఁ డని వ్యక్త మగును.

తా. ఈపైమాటలు బోయ చెప్పఁగా స్వారోచికి వేఁటాడ మనసుపుట్టి వేగమునఁ బర్వతము దిగి పట్టణములోనికిఁ బోయి.

వ. నగరు సొచ్చి యచ్చటం గక్ష్యాంతరశాలాంతరాళంబులం
దందంద తండతండంబులై వ్రేలునత్తెంబులం జమురంటు
పలలఖండంబుల మండితంబు లగునిడుదవెదురుదండెంబుల
బర్హిబర్హనిబద్ధాగ్రంబు లై కోమరారు దోరెపుత్రాళ్ల
తోడం దిరుగుడులవెడంగువడి వడి దప్పునట్లు త్రాళ్లం గట్టి
వడి పొట్ట లదురంగ నిక్కి పరిసెనంబులు వేయునవియును,
నపహసితశార్దూలకుటిలనఖకోటిపాటవంబులగు త్రోటిపు
టంబులం జటకసరటాదిజంతుకళేబరంబులం జరణనఖరాం
కురంబుల నిఱికి చీరుచుం గేరునవియును, నాఁడునాఁటికిం
బాటించి వేటకాం డ్రద నెఱింగి మేపుమేపులచమత్కా
రంబుల నిరాకరించి వీకునం దిరిగి తిరిగి యీఁక దీర్చుకోను
నవియును, బద నగ్గలించి కూయుచుం గడుపు నకనకంబడం
గనుకట్టుతోడమోములు మలంచుచుం బంజరస్థితకీరశారికా
పారావతాదులపలుకు లాకర్ణించి యెగసి యెగసి నిజావస్థిత
తాదృగ్విధాధారవేణుయష్టులకుఁ జట్టుపలు చెదరం
బ్రదక్షిణభ్రమణంబులఁ బరిభ్రమించి మగుడ నెట్టకేలకు
మట్టుకోనునవియును, మేరమీఱం దిన్నయెరల నన్నుకోని
యరగన్నువెట్టి బోరకడం బోటమరింపం గూరుకుచుం
గుతికిలంబడునవియును నై పఱఁగుపలుదెఱంగులడేగమొ
త్తంబులను, గుత్తంబు లగుమిగుల మెత్తనిజలపోతతోలు
పలిడలు మెడల నమరం బసుపార్చి కట్టుఁగంబంబులకుం
దార్చిబంధించిన కుందనంపు గొలుసులు గల్లుగల్లుమనంగనొడ
ళ్లుజాడించికొనుచుం గొనసాఁగిసోగలై ముంగిసమోరలుం
బోనిమోరలు సారెసారెకు నెత్తి బయలుఁపసివట్టుచుఁగట్టైదుటి

వాజిశాలలం గట్టినపొట్టేళ్లకైయాదిగొని నీల్గి కాలుద్రవ్వి ఘనఘనాఘనఘర్ఘరధ్వానసమధ్వనులు చెలంగ మ్రోఁగుచు నింగిఁ బ్రాఁకుచు నింగలంబు లుమియునయనగోళంబులనాభీలంబులై వివృతవదనగహ్వరవిలంబిజిహ్వాపల్లవంబులకుం గ్రూరతరదంతకోణకాంతికలాపంబులం గోరకస్తబకయోగంబు గల్పించుచు నల్పేతరగ్రస్తకీలాలపలలజాలగ్రాసంబులు నెన్న డుమున్న(దనంబున నటమిగుల డిగ్గి చనకునికిఁ గటితటంబులకంటెం దారె పుటపుట నయ్యె ననఁ దోరంబు లగుబోరలఁ గందంబులనందంబులు గని బిరుదు లంకించి తమ్ము నుపలాలించుపరిపాలకులసంస్తవంబులకుఁ జెవిదార్చె ననం గర్ణకిసలయంబులు వ్రాలంబడి వెండిగుండులుంబోలెఁ గన్నులపండువులై గండభైరవుపూజవారువంబు లన మెండుకొని యుండుజాగిలంబులునుఁ గాంచి యందు నందును వేఁటకు నుఱవైనవాని నేర్పఱించి తెచ్చుటకు ననుచరుల నీవు నీవని నియమించి తానును నాఖేటకోచితపరిపాటి సన్నద్ధుండయ్యె; నయ్యవసరంబున. 27

టీ. నగరు = రాజగృహము, చొచ్చి = లోనికిఁ జని, అచ్చటఁ, కక్ష్యాంత...బులఁ - కక్ష్యాంతర = చుట్టుకోట్లారములయందలి, తొట్టికట్టుల లోపలి, శాలా=సాలలయొక్క, అంతరాళంబులఁ = లోపల, అందంద = అక్కడక్కడ, తండతండంబులై = ప్రోవుప్రోవులై, వ్రేలునత్తెంబులఁ = వ్రేలఁబడిన తోలుతొడుగులందు, (డేగలం బెంచువారు వానిగోరులు గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేతికిఁ దొడుగుకొనుట కనుకూలముగాఁ దోలుతోఁ జేయఁబడిన చేతితొడుపును అత్తె మందురు) చమురు = జిడ్డు మొదలగునవి, అంటుపలలఖండంబులఁ = అంటుకొనునట్టి మాంసపుముక్కలచే, మండితంబులు = శృంగారింపఁబడినవి. మాంసపుముక్కలు డేగలు తినుటకుఁ గట్టిలకుఁ గట్టి

యుంచిరని భావము. అగు...దండెంబులన్ - అగు, నిడుద = పొడవైన, వెదురుదండెంబులన్ = వెదురుగడలదండెములయందు, బర్హి...గ్రంబులై- బర్హి = మయూరముల, బర్హ = పింఛములచేత, నిబద్ధ = బంధింపఁబడిన, అగ్రంబులై తుదలుగలవై, కొమరా...తోడన్ - కొమరారు = ఒప్పు చున్న, దోరెపుఁద్రాళ్లతోడన్=బంధనరజ్జువులతో, తిరుగుడులన్ = భ్రమణ ములచే, వెడంగువడి = వికలత్వమునొంది, వడిదప్పనట్లు - వడి = భ్రమణ మునందు వేగము, తప్పనట్లు = తొలఁగిపోవునటుల, త్రాళ్లన్ = దోరెపుఁ ద్రాళ్లచేత, కట్టువడి = బంధింపఁబడి, పొట్టలు = కడుపులు, అదురంగన్ = అదరిపోవఁగా, నిక్కి = నిగిడి, పరిసెనంబులు వేయుచునవియును = దుముకు నవియు (పరిసెనము లన జెట్లుపట్టుచేష్టావిశేషము లని గంతులని బ్రౌనుదొర వారివ్యాఖ్య. పరిసెనము = డేఁగలకు ఆఁకలియెత్తి వేఁటయందుఁ జోరవ కలుగుటకై మందిచ్చి కలిగించువాంతి యనియు-పా. పరిసెనంబులు సేయు నవియు నని శబ్దరత్నాకరము) (స్వభావోక్త్యలంకారము.) అపహ...పాటవం బులు-అపహసిత=నవ్వఁబడిన, శార్దూల = పులులయొక్క, కుటిల = వంపు లుగల, నఖకోటి = గోటితుదల, పాటవంబులగు = పటుత్వముగలవి యగు, (పులిగోళ్లవలె వంకలు దేరి దృఢమున వానిని మించిన పని భావము.) త్రోటి పుటంబులన్ = దొప్పలవలె నున్న ముక్కులచే, చటక...రంబులన్-చటక= పిచ్చుక,సరట=లొండ, అవి=మున్నగు, జంతుకళేబరంబులన్=జంతువుల శరీర ములను, చరణ...బులన్-చరణ=పాదములయొక్క, నఖర=నఖములయొక్క, అంకురంబులన్=మోసులచే, ఇఱికి=అంకించిపట్టుకొని, చీరుచున్ = చీలిచి వైచుచు, కేరునవియును=సంతసించునట్టివియు, ఉత్సాహపడుచుండునవియు (అలం-ఉపమ.), నాఁడు నాఁటికిన్ = దినదినమును, పాటించి = జాగరూక తతో విచారించి, వేఁటకాండ్రు=వేఁటలాడువారు, అదను =(ఆఁకలిగొన్న) సమయము, ఎఱింగి=తెలిసి, మేపు= మేయునటులఁజేయు, మేపుల= మేఁతల, చమత్కారంబులన్=నేర్పులను, (సమయముదాఁటనీక మెలఁకువతో నాహార

మొసంగుచున్నను) నిరాకరించి = లక్ష్యముసేయక, వీఁకన్ = గర్వముచే, తిరిగితిరిగి, ఈఁకదీర్చుకొనునవియును = పక్షులందలి యీఁకల సరుదు కొనునట్టివియు, వీఁపునం దిరిగితిరిగి యని బ్రౌనుదొరవారి ప్రతి. అలం-స్వభావోక్తి. పదను=మేఁతకాలము, అగ్గలించి=అతిక్రమించి, కూయుచున్ = అఱచుచు, కడుపు=పొట్ట, నకనకంబడన్ = కృశింపఁగా, కనుకట్టుతోడన్ = కన్నులకుఁ గట్టినమూఁతతో, మోములు = మొగములు, మఱలించుచున్ = మరల్చుచు (డేగలు పట్టుకొన్నవాని గ్రుడ్డు పొడుచు నను తలంపుతోఁ గనులు కానరాకుంటకుఁ దోలుతిత్తి దిగవేయుట కలదు) పంజరస్థిత = పంజరములలో నున్న, కీర=శుకములు, శారికా=గోరువంకలు, పారావత=పావురములు,ఆదుల=మున్నగువాని, పలుకులు, ఆకర్ణించి=ఆలకించి, ఎగసియెగసి=ఎగిరియెగిరి, నిజ=తమ, అవస్థిత=వసించునట్టి, తాదృగ్విధ=ఆరీతియగు, మునుఁజెప్పఁబడినటుల, గట్టఁబడిన, ఆధారవేణుయష్టులకున్ = అవలంబనయోగ్యములగు వెదురు కఱ్ఱలకు, చట్టుపలుచెదరన్ = ఱెక్కలు చెదరునట్టులు, ప్రదక్షిణభ్రమణంబులన్=సవ్యముగాఁ జుట్టివచ్చుటలచే, పరిభ్రమించి=తిరిగి, మగుడన్ = క్రమ్మఱ, ఎట్టకేలకున్=అతికష్టముచే, మట్టుకొనునవియును = తిరముకొనియున్నట్టివియు, డేగలు ఆఁకలిగొని పంజరములం దున్న చిలుకగోరువంకల పలుకులు విని వానిం దిన నుఱకఁబోయి తామున్న వెదురుగడలపైననే యతిశ్రమ మీఁదఁ బడి కుదురుకొనుచుండెను. (అలం. స్వభావోక్తి.) మేరమీఱన్ = హద్దుదాఁటునటుల, తిన్నయెరలన్=భుజించిన మేఁతలచే, అన్నుకొని=ముసంచి, అరగన్నుపెట్టి = అరమోడ్పుగన్నులుగలవియై, బోరకడన్ = గుండెలవైపు, పొటమరింపన్ = స్ఫుటము లగునట్లు, గూరుకుచున్ = కునుకుచు, కుతికిలంబడునవియును=కుదికిలంబడునట్టివియును, ఐ, డేగలు మితిమీఱి ఆహారము తిన్నచో మత్తున నిదురించుఁగాన బరిమితాహార మొసంగుదురు. పఱఁగు = ఒప్పెడు, పలుదెఱంగుల=అనేకవిధముల, డేగమొత్తంబులను = డేగలసమూ

హామును, గుత్తంబులగు=హెచ్చుతగ్గులు లేక సరిపోయి, మిగుల మెత్తని = మిక్కిలి మృదువైన, జలపోత = బంగరుపూఁత పూయఁబడిన, తోలుపట్టెడలు, మెడలన్ = కంఠములయందు, అమరన్=ఒప్పఁగా, పసుపార్చి = పసుపుకలిపిన నీటిలోఁ దానమాడించి, కట్టుఁగంబంబులకున్ = కట్టినకఱ్ఱలకు, తార్చి = దగ్గఱగాఁ జేర్చి, బంధించిన కుందనంపుగొలుసులు = కట్టిపెట్టిన మంచిబంగారుతోఁ జేయఁబడిన గొలుసులు, గల్లుగల్లుమనంగన్ = గల్లుగల్లుమని మ్రోఁగుచుండఁగా, ఒడళ్లు జాడించికొనుచున్ = మేనులు దులిపికొనుచు, కొనసాగి=మేనునిగుడునటుల సాచికొని, సోగలై=పొడవుగలవియై, ముంగిసమోరలుంబోని = ముంగిసమూతులంబోలిన, మోరలు = ముట్టెలను, సారెసారెకున్ = మాటిమాటికిని, ఎత్తి = పైకిఎత్తుకొని, బయలు = శూన్యప్రదేశమును, పసివట్టుచున్ = వాసనచూచుచు, కట్టెదుటి = ఎదురుగానున్న, వాజిశాలలన్ = గుఱ్ఱములసాలలయందు, కట్టిన, పొట్టేళ్లకై = మగగొఱ్ఱెలకొఱకు, ఆడిగొని=కన్నువేసి, పొంచియుండి యని కొందఱు. నీల్గి= ముందునకు నిక్కి, కాలుద్రవ్వి = నేలమీఁదఁ గాలితోఁ గోరాడి, ఘన= గొప్పదియైన, ఘనాఘన = వానకురియుచున్న మబ్బులయొక్క, ఘుర్ఘురధ్వాన=పెద్దచప్పుడుతోఁ గలసిన గర్జనలతో, సమ = సరియైన, ధ్వనులు= అఱపులు, చెలంగన్, మ్రోఁగుచున్ = మొఱుఁగుచు, నింగిన్ = గగనమును, ప్రాఁకుచున్=ఱొమ్ముతో మీఁదికి జరుగుచు, కట్టినకొయ్యలనాధారము చేసికొని పైకిలేచి ప్రాఁకునటుల నటించుచు, ఇంగలంబులు=అగ్నులు, ఉమియు=ఉమ్మివేయుచున్న (వెడలించుచున్న), నయనగోళంబులన్=వట్రువులైన లోచనగుళికలచే, ఆభీలంబులై = భయజనకములై, (అలం. ఉపమ.) వివృత = తెఱవఁబడిన, వదనగహ్వర=పర్వతగుహాలవలె నున్న నోళ్లనుండి, విలంబి=వ్రేలాడుచుండిన, జిహ్వా = నాలుక లనియెడు, పల్లవంబులకున్= చిగురుటాకులకు, క్రూరతర=అతికఠినములగు, దంత=దంతముల, కోణ=మొనలయొక్క, కాంతి=వెలుఁగులయొక్క, కలాపంబులన్ = సముదాయముచే, కోరకస్తబకయోగంబు = మొగ్గలగుత్తుఁబొందును, కల్పించుచున్ = పుట్టిం

చుచు; నాలుకలు ఎఱ్ఱగా నుండునుగాన చివురుటాకులతోను, కోఱలు తెల్లగా నుండును గాన మొగ్గలతోను బోల్పఁబడెను. (అలం-రూపకము.) అల్పేతర = విస్తారముగా, గ్రస్త=గ్రసింపఁబడిన, కీలాల=నెత్తురుతోడి, పలల = నంజుడు యొక్క, జాల=ప్రోవులయొక్క, గ్రాసంబులు=భోజనవస్తువులు, నెన్నడుము సన్నఁదనంబునన్ = అన్నువకౌనుయొక్క తనుత్వముచే, అటన్ = ఆవల, మిగులన్, డిగ్గిచనకునికిన్ = దిగివెడలకుండుటచే, కటితటంబులకంటెన్ = నితంబభాగములకంటెను, తారె = తమరె, పుటపుటనయ్యెన్ = పెరిఁగెను, అనన్, తోరంబులు=బలుపుచెందినవి, అగు, బోరలన్=ఉరములచే, కందంబులన్ = మూఁపులచే, అందంబులు కని=చక్కదనములు పొంది, నడుము మిగుల సన్నముగాను ఊర్ధ్వకాయము లావుగాను నుండెను, బిరుదులు=బిరుదములను, అంకించి = స్తుతించి, తమ్మున్, ఉపలాలించు = లాలనముచేయు, పరిపాలకుల = పోషించువారియొక్క, సంస్తవంబులకున్ = స్తుతులకు, చెవిదార్చు ననన్ = కర్ణము లావైపునకుఁ బెట్టినవో యనురీతి, కర్ణకిసలయంబులు=చిగురులవంటి శ్రోత్రములు, వ్రాలంబడి = వ్రేలఁబడి, వెండిగుండులుంబోలెన్=వెండితోఁజేసిన గుండులవలె,కన్నులపండువులై=నేత్రానందకరములై, గండ...వంబులు-గండభైరవు = గండభైరవదేవునియొక్క, పూజవారు వంబులు=పూజకొఱకుఁ దెచ్చినగుత్తులో, అనన్=అనునటుల, (అలం-ఉత్ప్రేక్ష) మెండుకొని=పూర్ణమై, ఉండు, జాగిలంబులనున్ = వేఁటాడు నొకవిధపు శునకములను, కాంచి = చూచి, అందునందున్ = వానివాని యందు, వేఁటకున్ , ఉఱవైనవానిన్ = తగినవానిని, ఏర్పఱిచి = ఏఱి, తెచ్చుటకున్, అనుచరులన్ = కింకరులను, నీవు నీ పని, నియమించి= అనతిపెట్టి, తానును, ఆఖేట...పాటిన్-ఆఖేటక=వేఁటనిమిత్తము, ఉచిత = యోగ్యమైన, పరిపాటిన్=విధమున, సన్నద్ధుండు=సిద్ధమైనవాఁడు, అయ్యెన్, అయ్యవసరంబునన్ = అప్పుడు.

ఆటవికుఁడు దుప్పులు పందులు లోనగు నడవిజంతువులనుగూర్చియుఁ బక్షులనుగూర్చియుఁ జెప్పెను. కాన మృగముల వేఁటాడుటకు వేఁటకుక్కలను బక్షిగణమును వేఁటలాడుటకు క్రమశిక్షనొందిన డేగలను స్వరోచి తగినవాని నేఱించెను.

సీ. పచ్చనిహురుముంజిపనివాగె పక్కెర
పారసిపల్లంబు పట్టమయము
రాణ నొప్పారుపై ఠాణంబుసింగిణి
తళుకులకోరులతరకసంబు
మిహిపసిండిపరుంజు మొహదా కెలంకుల
తావు గుజ్జరిసేఁతకేవడంబు
డాకెలంకున సిరాజీకరాచురకత్తి
కుఱఁగటఁ గ్రొవ్వాఁడిగోరకలపొది

తే. పీలికుంచెతలాటంబు జేరజంబు
మణులమొగముట్టు వన్నిసాహిణి యొకండు
కర్తయెదుటికిఁ గొనివచ్చె గంధవాహ
బాంధవం బగునొకమహాసైంధవంబు.

టీ. పచ్చని = పచ్చరంగుగల, హురుముంజి = హురుముంజిదేశపు, పని = రత్నాదులుతాపుట, చెక్కుట మున్నగుపనులు గలిగిన, వాగె = కళ్లెము, పక్కెర=కవచము (కప్పెడుకంబళివంటిది), పట్టమయము = పట్టుతోఁ జేయఁబడిన, పారసిపల్లంబు = పారసీకములోని జీను, రాణన్ = ఇంపుగా, ఒప్పారు = చక్కనైయున్న, పైఠాణంబుసింగిణి = పైఠాణదేశసంబంధమైన విల్లును, తళుకు లకోరుల తరకసంబు=ధగధగ వెలుఁగుచున్న బాణములపొది, మిహి=మేలిమి, పసిండి = సువర్ణమయమైన, పరుంజు = పట్టుకొనుపిడియున్న, మొహదా = ఈపేరుగల వంకకత్తియు, కెలంకులతావు =

ఆకత్తిప్రక్కను, గుజ్జరిసేఁతకేవడంబు = గుజరాతిదేశపు పనివానితనము గల. కేడెమ్మును, డాకెలంకునన్ = ఎడమవైపున, సిరాజీ=సిరాజీదేశపు, కరా = కఱుకైన, చురకత్తి=మొనగలిగిన చిన్నకత్తియును, కుఱంగటన్ = (దానికి) దగ్గఱఁగా, క్రొవ్వాఁడి = క్రొత్తఁగా వాఁడిపెట్టఁబడిన, గొరకలపొది = పొట్టియొఁటెలబత్తలికయు, పీలికుంచెతలాటంబు = పికిలియను పిట్టలబొడ్డు క్రిందనుండు నెఱ్ఱనివెండ్రుకల కుచ్చులతోఁ జేయఁబడిన తురాయియును, పేరజంబుమణుల = కృత్రిమరత్నములయొక్క, మొగమట్టు = మొగపుఁ బట్టమును, (పేరొజంబుమణులనియుం గలదు), పన్ని=పూన్చి, సాహిణి = గుఱ్ఱపువాఁడు, ఒకండు, గంధవాహబాంధవంబు = (వేగమునందు) వాయుం పునకు బందుగు, అగు, సైంధవంబున్=సింధుదేశభవమైన యశ్వమును, కర్త యెదుటికిన్ = స్వారోచియగ్రమునకు, కొనివచ్చెన్.

తళుకులకోరుల అనుచోఁ దళుకులకోరీల యని పాఠాంతరము గలదు. నన్నయభట్టారకుఁడు ఆంధ్రశబ్దచింతామణియందును దద్వ్యాఖ్యలో అహోబలపండితుఁడు లకోరీ దీర్ఘాంతముగా నిశ్చయించిరి. అథర్వణాచార్యుఁడు లఘుత్వము నామోదించినాఁడు. కవులు తఱుచుగా హ్రస్వాంతముగఁ బ్రయోగించిరిగాన లకోరులనుపాఠము దుష్టముకాదు. లకోరులు సాధు వను టకుఁ బ్రమాణములు.—

ఉ. "క్రొద్దికిఁ బచ్చవిల్తుని లకోరుల కేమగుచున్నదో గదా."

(తారాశశాంకము, ఆ. ౪.)

సీ. "ఈసంపఁగిలకోరి హేలావతీతనూమృదుభావ మింతని యెఱిఁగివచ్చె."

(బహులాశ్వచరిత్రము, ఆ. 3.)

చ. "కలఁపలకోరులం గులుకుగబ్బిచనుంగవ గాడనేయఁగన్."

(దశావతారచరిత్రము, ఆ. 3.)

తే. "ద్విజుఁ డటులఁ బాడిదప్పి క్రొవ్విరిలకోరి."

(సత్యభామాసాంత్వనము, ఆ. ౪.)

లకోరీలు అనుపాఠము గ్రహింతుమేని యదియుం సాధువు. ప్రయోగము.

క. "ఈరీతిం గెందలిరు ల,కోరీ సురతాణి కాఁకగూర్చుచకోరీ
శారీకీరీమ త్తమ,యూరీరవములకు నలికి యుంగ్మలి మదిలోన్."

(చంద్రభానుచరిత్రము, ఆ. ౨.)

తా. కళ్లెము, జీను, దానిప్రక్కనుగత్తులు, గటారులు నమ్ములపొదులు, సీఁటెలు, బాకులు మున్నగు నాఖేటసాధనసంపన్నం బైనయొక్క గుఱ్ఱమును రాజు న్నొద్దకు నశ్వరక్షకుఁడు తెచ్చెను.

క. తెచ్చుటయు నిచ్చ మెచ్చి మ
రుచ్చటులకురంగరయనిరోధిస్యదగ
ర్వోచ్చం బగున త్తేజి సు
హృచ్చక్రం బలర వేగ నెక్కి వెడలినన్. 29

టీ. తెచ్చుటయుఀ = ఆగుఱ్ఱమును సాహిణి తెచ్చి యిడఁగానే, ఇచ్చఀ = మనంబున, మెచ్చి, మరు...చ్చంబు-మరుత్ = గాలిసంబంధమైన, చటుల = పటుత్వముగల, కురంగ=మృగములయొక్క, రయ=వడిని, నిరోధి = నిలుపఁజాలిన, స్యద = రయముచేతనైన, గర్వ = గర్వముచే, ఉచ్చంబు=ఉన్నతమైనది, అగున త్తేజిఀ = అయిన యాయశ్వమును, సుహృచ్చక్రంబు = స్నిగ్ధబృందము, అలరఀ = ఆనందపడఁగా, వేగ, ఎక్కి, వెడలినఀ = ప్రయాణము కాఁగా. అలం. ఉపమ.

వాయువు వాహనము సామాన్యకురంగముగాదు సమర్థమైనది. స్వరోచి యెక్కిన యశ్వము వాయుతురంగమును వేగమున నతిక్రమించినది. వాయువేగమునఁ బోవఁగలది. కాననే గంధవాహబాంధవము. తనవాహనముల

కంటె వాయువు వేగముగాఁ బోఁగలవాఁడు. అతనితో సమముగాఁ బోఁగలది గానసే యతనికి బాంధవ మనిపించుకొనెను కాన గర్వోచ్చము.

తా. వాయువాహన మైనజింకకంటెను వేగముగఁ బర్వెత్తఁజాలిన యాగుఱ్ఱమును స్నేహితుల కానందము గలుగున ట్లెక్కి బయలుదేఱినంతట. అలం. ఉపమ.

చ. జడలు మలంచి చొళ్లెముగ సన్నపుఁబాగ లడంగఁ జుట్టి చ
ల్లడములు పూని మీఁదఁ బదిలంబుగఁ గట్టినమట్టికాసెలన్
బిడియము లంటఁదోపి పృథుభీషణబాహులసాళువంబులన్
దడవి కెరల్చుచున్ జనిరి నాథునిమ్రోల నృపాలనందనుల్.

టీ. నృపాలనందనుల్ = రాజకుమారులు, జడలు = శిరోజము లల్లిన జడలు, మలంచి=వంచి, చొళ్లెముగన్=గుండ్రపుచుట్టగా, సన్నపుఁబాగలు = మృదుతరములైన తలపాగలలో, అడంగన్ = కానరాకుండ నాజడలు ఇమిడి యుండునట్లు చుట్టి, చల్లడములు=చల్లడములు (లాగులు), పూని = తాల్చి, మీఁదన్=లాగులమీఁద, పదిలంబుగాన్ = గట్టిగా, కట్టిన = ధరించిన, మట్టికాసెలన్=మట్టిరంగులలో మంచిన నడికట్టులయందు, బిడియములు = బాఁకులను, అంటన్‌దోఁపి=పిడివఱకంటుకొని యుండునటుల లోనికి దోఁపి, పృథు= పెద్దవియైన, భీషణ=బెదరుపుట్టించు, బాహుల = చేతులయం దున్న (యని యర్థము.) సాళువంబులన్ = డేగలను, తడవి=దువ్వి, కెరల్చుచున్ = పురికొల్పుచును, నాథునిమ్రోలన్=స్వరోచిముందఱ, చనిరి=నడచిరి.

తా. స్వరోచి యున్న తాశ్వము నెక్కి వేఁటకుఁ బరివారముతో బయలుదేరఁగానే రాజపుత్త్రు లెల్లరుఁ దమజడలు తలపాగలలో నడఁగునట్లు చుట్టుకొని లాగులు తొడిగికొని కాసెకోకలు బిగించి మొలలో కత్తులు దోఁపికొని వేఁటకుఁ దగిన వేషమును ధరించి ముంజేతులపై నున్న డేగలను వేఁటకుఁ బ్రోత్సహించు మెలకువతోఁ బట్టుకొని వేఁటకు వెడలిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

సీ. ఇవి కంఠపాశంబు లింత డుస్సిన మీఁదఁ
బడి దిశాకరి నైనఁ గెడపఁజాలు
నివి మింటఁ బఱచుపక్షీంద్రుఁ జూపిన నీడ
బడి వాలునందాఁకఁ బఱవఁజాలు
నివి గాలి గనిన మూకవరాహదనుజేంద్రు
నైన జుట్టెంటిలోఁ నాఁగఁజాలు
నివి కాటు కొల్పిన వృద్ధకూర్మము వీఁపుఁ
జిప్పైన నెఱచికై చింపఁజాలు
తే. ననఁగ ఘర్ఘరగళగర్తజనితభూరి
భూభృదురుబిలభరితభౌభౌభయంక
రార్భటీదీర్ణదిగ్భిత్తు లగుచుఁ జెలఁగె
సరిపెణలఁ బట్టి తెచ్చినజాగిలములు. 31

టీ. ఇవి=ఈశునకములు, కంఠపాశంబులు = మెడకుఁగట్టిన త్రాళ్లు, ఇంత డుస్సినన్ = ఒక్కింత సడలించిన, దిశాకరి నైనన్=దిగ్దంతి నైనను, మీఁదఁబడి=పైనిఁబడి, కెడపఁజాలున్ =వధింపఁగలవు. ఎంతదూరమునం దుండు జంతువునైనను గొలుసు వదలినంతమాత్రమున సాహసముగాఁ బోయి శునకములు పట్టుకొనఁగలవు. ఇవి, మింటన్=గగనమున, పఱచుపక్షీంద్రున్=ఎగురుచున్నగరుడుని, చూపినన్, వాలునందాఁకన్=ఆపక్షిరాజు క్రిందికి దిగునంతదాఁక, నీడబడిన్=భూమిపైఁ గనఁబడుచున్న చాయనుబట్టి, పఱవఁజాలున్ = పరువిడఁగలవు. పైనున్నపక్షులనీడ గుర్తించి నీడవెంటఁబోయి వాలునంతవఱకు వెంబడించి యాశునకములు పట్టుకొనఁగలవు. ఇవి, గాలి గనినన్ = వానిపైనుండివచ్చు వాసనపసిపట్టినచో, మూకవరాహదనుజేంద్రున్=సూకరవేషము వేసిన మూకుఁ డనురక్కసిరాజు నైన, జుట్టెంటిలోన్=(దూరముపోకుండ), జుత్తెఁడు లేక జుట్టెఁడు వ్రేలెఁడు నని పరిమాణార్థకము. ఆఁగఁజాలున్ =

నిలుపఁగలవు. సాధ్యముగాని యెంతటిపోతరించిన యడవిపందినైనను ఈశునకము మిగులఁ జేరువలోనె పట్టుకొని యాపఁగలవు. ఇవి, కాటుకొల్పినన్ = కఱవఁబురికొలిపితిమా, వృద్ధకూర్మము వీఁపుఁజిప్ప = ఆదికచ్ఛపముయొక్క వీఁపుచిప్ప (తాఁబేలు బొరుసునైనను), చింపఁజాలున్ = చీల్చివేయఁగలవు. తాఁబేలువీఁపు మిగులఁ గఠినమైనది. అందు ఆదికూర్మమువీఁపు చెప్పఁ బనిలేదు. కాఁటందెనేని యాశునకము ఆదికూర్మమువీఁపునేని చీల్పఁగలదు. అనఁగన్, ఘుర్ఘుర...భిత్తులు—ఘుర్ఘుర=ఘుర్ఘుర మనెడు, గళగర్త=కంఠమనుగోయినుండి, జనిత=పుట్టిన, భూరి=విస్తారమైన, భూభృత్=కొండయొక్క, ఉరు=గొప్పవైన, బిల=గవులయందు, భరిత=పూరింపఁబడిన, భౌభౌభయంకరార్భటీ=భౌభౌ అను భీతి పుట్టించుచున్న మొఱుగుటలచే, దీర్ణ=పగిలిన, దిగ్భిత్తులు=దిక్కు గోడలుగలయవి, అగుచున్, సరిపెణలన్ = శృంఖలములచే, పట్టి=వేఁటకాండ్రు పట్టుకొని, తెచ్చిన=వెంటఁ గొనితెచ్చిన, జాగిలములు=వేఁటకుక్కలు, చెలఁగెన్ = ఒప్పెను.

తా. ఈకుక్కలు దిశాకరులనైన నిగ్రహించును. ఇవి యాకసమున నెగురు గరుత్మంతునితోఁగూడ నీడజాడఁబట్టి పరుగెత్తును. ఇవి వాసన ననుసరించి మూకాసురునైన (వాఁడు నిజమైనపంది కాకున్నను) నిలుపును. దంతపటుత్వమున నాదికూర్మము వీఁపైన భేదించును. అని యనుకొనఁ జాలి భౌభౌ అను నరపులతో పర్వతగుహాలను మాఱుమ్రోనట్లు చేయుచు వేఁటకై గొలుసులు కట్టి వేఁటకాండ్రు గొనిరా కుక్కలు వెడలెను. అలం. అశక్యకరణము; కావ్యార్థాపత్తి; ఉత్ప్రేక్ష.

చ. పులియఁడుబూచిగాఁడసురపోతులరాజనుమంతిగాఁడు చెం
గలువ సివంగి భైరవుఁడు గత్తెర సంపఁగి వెండిగుండు ము
ల్లెలగుది వాయువేగి చిటిలింగఁడు సాళ్వఁడు వత్సనాభి యే
కలములమిత్తి గబ్బియనఁగాఁ గలవాని గ్రహించి యుద్ధతిన్.

టీ. పులియఁడు, బూచిగాఁడు, ఈవిధమైన పేరులు గలకుక్కలను (ఈరీతిని గబ్బి యనువఱకుఁ జేర్లని తెలియవలెను.) గ్రహించి వేఁటకాండ్రు ద్ధతిగా వెడలిరి.

ఉ. కట్టిననీలిదిండ్లు సెలకట్టియవిండ్లును విండ్లగౌసెనల్
చుట్టి నొసళ్లపై నిడినజుంజుఱుఁబల్లసిగల్ కటీతటిన్
బెట్టినమోటకత్తులును మేనులఁ గార్కొనుకప్పు లేర్చి చేఁ
బట్టినవేఁటయమ్ములును బాగగువాగురికుల్ మహాధ్వనిన్. 33

టీ. కట్టిన=నడుములు బిగియునటులఁ గట్టుకొనిన, నీలిదిండ్లు = నల్ల కాసెకోకలును, సెలకట్టియవిండ్లును=ఒకదినుసు విండ్లును, (సెలసుకట్టియతోఁ జేసినవిండ్లు) విండ్లగౌసెనల్ = విండ్లుపెట్టు ఖురకాలును, చుట్టి = మెలియఁ జుట్టి, నొసళ్లపైన్=నొసటిప్రదేశముల మీఁదికి వచ్చునటుల, ఇడినజుంజుఱు పల్లసిగల్ = ఉంచుకొనిన చిక్కుపడిన యెఱ్ఱ జుట్లును, కటీతటిన్ = వెనుక ప్రక్కను - మొలవెనుకభాగములందు, పెట్టిన మోటకత్తులు = పెట్టుకొనిన యుక్కుకత్తులు, మేనులన్ = దేహములందంతట, కార్కొనుకప్పులు = కమ్ముకొనిన నీలచ్ఛాయలును, ఏర్చి = మేలైనవి తీసి, చేపట్టినవేఁటయమ్ములు= పట్టుకొని వేఁటాడుటకుఁ దగినబాణములును, బాగగు వాగురికుల్ = తగిన వలవేఁటకాండ్రు, వాగురిక యన నుచ్చు; దానితో వేఁటలాడువానిని వాగు రికుఁ డందురు. మహాధ్వనిన్ =పెద్దధ్వనికలుఁగునటుల మాటలాడుచు, పైపద్య ముతో నన్వయము. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. నల్లకాసెలు కట్టుకొని, ధనుర్బాణములు ధరించి, విండ్లకుఁ బెట్టు నొఱగుడ్డలు తలకుఁ జుట్టుకొని, చిఱ్ఱవెండ్రుకలజుట్టుతో నల్లయొడళ్లతోఁ గత్తులు మొల దోపికొని యురులవేఁటకాండ్రు వెడలిరి.

సీ. సట లెత్తుకొని యొత్తుకిటినైన మోటూస
పడి యేయఁ బోడుతు నీపాదమాన

కలగుండుపడఁ జెండుకరి నైనఁ జెవి పట్టి
బలిమిమైఁ దెత్తు నీపాదమాన
సెల నెప్పుకొని రొప్పుపులి నైనఁ బీడించి
పడవైతుఁ జొచ్చి నీపాదమాన
తెరఁ దూఱి వెఱఁ బాఱుగురుపోతుపై నైనఁ
బడి యెక్కి పొడుతు నీపాదమాన
తే. యితరదుర్బలమృగపంక్తు లేమి లెక్క
కండగరువంపుమాటలు గావు సుమ్ము
చూడు మమ్మని పంతంబు లాడుకొనుచు
నవ్వరూథినిసుతుఁ గొల్చి యరిగి రపుడు. 34

టీ. సటలు=జడలు (మెడపై నుండు రోమములు), ఎత్తుకొని = నిగి డించి, ఒత్తుకిటినైనన్ = ఒరసికొనివచ్చు సూకరమునైనను, మోటు = వేఁటకాండ్రు తమకడ్డు పెట్టుకొనుతడికలు మొదలగునవి యని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు, మఱుగుగా నుంచుకొను మనుష్యాద్యాకృతి యని యొకరు, వ్రాసి యున్నారు. ఆసపడి=దానిమాటుననుండి, దానిమాటు నపేక్షించి, ఏయన్ = బాణమును విడువను, పొడుతున్ = ఎదురుగాఁ బోయి తెగించి బల్లెముతోఁ బొడిచెదను. నీ పాదమాన = నీ పాదముపై నొట్టుపెట్టుకొందును. పందికి మెడమీఁది రోమములు నిక్కఁ బొడుచుట పూర్తిగాఁ గోపము వచ్చినటులఁ దెలుపును. అట్టి పంది నెదురుట యపాయకరమైనను సాహసింపఁ గల నని భావము. కలగుండుపడన్ = కలఁగిపోవునట్లు, చెండుకరినైనన్ = చెండాడు చున్న గజమునేని, చెవిపట్టి = చెవులను బట్టుకొని, బలిమిమైన్=బలాత్కారముగా, తెత్తున్ = తెచ్చెదను, నీపాదమాన = నీ పాదములతోడు, సెలన్ = సెలయేటిని, నెప్పుకొని=తావుచేసికొని, రొప్పుపులినైనన్ = గాండ్రించుచున్న బెబ్బులినైనను, చొచ్చి=దానియిరవునకుఁబోయి, పీడించి=బాణములు మొద

లగువానిచే నొప్పించి, పడవైతుఁగ్=నేలపైఁ బడఁద్రోయుందును, నీపాదమాన- (ఇది పంతపుమాట); వెఱక్=భీతిచే, పాఱు, గురుపోతు నైనన్=గవయము నేని, పడి=మీఁదఁబడి, తెరన్=తెరచీరనుండి, తూఱి=బయటపడి, ఎక్కి=దానిపయి నెక్కి, పొడుతుఁగ్ = పిడికిటితోఁ బొడిచి చంపఁగలను, అడవిపంది, ఏనుఁగు, పులి, గురుపోతు వీనిని జంపుటయే కష్టము. వానినే సులభముగాఁ బట్టి చంపఁ గలిగినపుడు, ఇతరదుర్బలమృగపంక్తులు = తక్కినబలహీనములైన జంతుసమూహములు, ఏమి లెక్క=నేను గణింపను. కండగరువంపుమాటలు=క్రొవ్వెక్కి పల్కువాక్యములు, కావుసుమ్ము = కావుసుమా, మమ్ము = వేఁటయందు నేర్పరుల మగు మమ్ము, చూడుము = వేటలోఁ బరిశీలింపుము. (ఇప్పుడెందులకు?) అని, పంతంబులు = ప్రతిజ్ఞలు, ఆడుకొనుచుఁగ్ = పలుకుకొనుచు, అవ్వరూథినిసుతుఁగ్=ఆవరూథినికుమారుఁడైన స్వరోచిని, కొల్చి = చుట్టుకొని, అరిగిరి = నడచిరి. అపుడు. పైపద్యములో నన్వయము. అలం. కావ్యార్థాపత్తి.

తా. వేటకాండ్రు రాజుతో నేనింతవాఁడ నంతవాఁడ నని గర్వపుమాటలు గాక తమ కున్నసహజమైన బలముకలిమినిఁ బంతంబులాడుచు నడిచిరి.

ఆ. మువ్వ గదల నత్తైములనుండి యెగురుచుఁ
బదనుమీఱ నెరల వెదకుడేగ
పదువు వట్టి దండపాణులై నడిచిరి
విభునిగెడల డేగవేఁటకాండ్రు. 35

టీ. డేగవేఁటకాండ్రు = డేగలసహాయముచేఁ పక్షులవేఁటలాడు వేఁటకాండ్రు, మువ్వగదలన్ = కాలినున్నమువ్వ కదలునట్లు, అత్తైములనుండి = చేతికిఁదొడుగుకొనిన తోలుకవచముపైనుండి, ఎగురుచుఁగ్=మీఁదికిఁ బలుమా ఱెగయుచు, పదనుమీఱన్ = వేళదాఁటిపోఁగా, ఎరలన్ = మేఁతలను, వెదకుడేగపదువుఁగ్ (పదు వన మంద), పట్టుకొని, దండపాణులై =

చేతులలోఁ గట్టిలుగల వారై, విభుని గెడలన్ = అధికారిపార్శ్వభాగము లను, (పా-మ్రోలన్ = ముందుభాగమున) నడిచిరి = నడువఁదొడఁగిరి. ఆఁకలి బాగుగాఁగొన్నపుడుగాని డేగ పక్షుల వేటాడదు గాన ఆఁకలిగొను నటుల డేగలఁ గొనివచ్చి రని భావము.

తా. మేఁత వేళ యతిక్రమించి యాఁకలిచేఁ జేతులపై నుండు తమ కాలిమువ్వ ధ్వనిచేయ నెగురుడేగలను బట్టుకొనుచు రాజువెంటఁ గట్టియలం బట్టుకొని వెడలిరి. అలం. స్వభావోక్తి.

ఆ. గూనివీఁపు లదుర గొణఁగి తిట్టుచు నేకుఁ
గఱచినట్టికుక్కగండ్లనంగ
మూతినరపమీసములబోయముదుసళ్లు
పందివలలు మోచి పఱచి రపుడు. 36

టీ. గూనివీఁపులు = గూనులుగలవెన్నులు, అదరన్ = చలింపఁగా, గొణఁగి = లోలోన (నసుకొనుచు) తిట్టుచు, ఏకుఁగఱచినట్టి = దూదియేకును నోటితోఁ బట్టుకొనిన, కుక్కగండ్లు = గండుకుక్కలు, అనఁగన్, మూతి నరపమీసముల బోయముదుసళ్లు = మూతిపైఁ దెల్లమీసములుగల ముసలి బోయలు, అపుడు, పందివలలు = పందులఁ బట్టుకొను నురులను, మోచి = వహించి, పఱచిరి = పరుగిడిరి.

తా. (వలలమోయుచుండుటచేతనే) గూనులెక్కిన వీఁపులతోఁ దెల్ల మీసములగల వృద్ధకిరాతులు, తమపైయధికృతుల లోలోనఁ దిట్టుకొనుచు, పందివలలను మోసికొని పోయిరి. అలం - ఉత్ప్రేక్ష - స్వభావోక్తి.

వ ఇట్లరిగి యమ్మహారణ్యంబు సొచ్చి విచ్చలవిడి నచ్చటం బచ్చిక బయళ్ల మచ్చిక లచ్చుపడం దటిచ్చటులం బగులోచన ప్రభాపటలంబు దిక్తటంబులం బర్వఁ దాఱుమాఱుపడ నిడికొనిన మొగంబులతో నేణిజిహ్వాపల్లవోల్లిహ్యమానాం

గంబు లగుసారంగంబులఖురళికారంగంబు లనం గనుపట్టు చెలికపట్టులును, బిట్టిసంగునాఁకటం దట్టువడి పొట్టకై పుట్టకూటికిం జీమలకుం జెదలునకు నెలుంగులు గులగులం బుట్టలు నిశితజనఖరకులిశకోటులం గోరాడ నాదండఁ గాచుకొని యుండి వెడలిచను విషవిస్ఫురద్భుజంగంబుల నల్లడం గబళించి గెంటకుండ దంటు చప్పరించుగతిం జప్ప రించుచు నొండొంటికిం జేరెంబులు వాఱి కుప్పించి తప్పిం చుకొనుదుప్పులఖురజశ్ఛటల నెసక మెసంగుమసమసకల మలుంగువడి యుండుగండోపలంబులును, బరిహాసితసితేతర పాషాణపాటవంబు లగు విషాణపరిఘంబు లొండొంటిం దాఁకి కఠిల్లు పెఠిల్లు మనఁ బోరుకారుపోతులకోలాహలం బులం బ్రతిశబ్దంబు లీనుకోనలును, మద మొదవ నెదపదను నంబోదలు పెట్టలకుంజుట్టంబులై చిల్లరసలుగులం బిల్లలం జొల్లరంబుల సాగనిచ్చి గమికి వెనుకయై మలయుచుఁ బిఱుందఁ దిరుగుచిఱుగున్నలకు వెన్నాడు తోడేళ్లసివం గులం దిరిగి తిరిగి మొత్తి పోనొత్తి చరియించునేకచరం బుల ఘుర్ఘురధ్వానంబుల ఘూర్ణమానంబు లగుపరిగె పక్కె- పలు మేడు రేఁగు వేము పులుగుడు గురివెంద యీఁదు గేదంగి మోదు గౌరు కోరింద కనుము కానుగు మొదలగుపొ దలం బొడు వగునానావిపినపాదపకలాపంబులును, మాటి మాటికి మానిసికాటు మరగి తెరువులు గాచి కాచి డగ్గుత్తిక పడందిను పెద్దపాలవలనఁ బుటపుటనై త్రుప్పుల్లు దుల్లి త్రుల్లి గంతు లిడుగబ్బిబెబ్బులులనలఁగుడుల దొడ్డజనంబులు మంత్రించి పోరక దిగిచిన నీరు మే పుడిగి గిరులు గ్రక్కదల

వాఁపోవుచుం దిరిగితిరిగి వాకట్టువిడిచినప్పుడు దప్పికై పాఱి సెలయేటిడొంకులం బొఱ్ఱులు ఒఱ్ఱుకెలంకులం గాఁడ గాండ్రుగాండ్రు మని రొప్పి నొప్పి కుప్పరంబుగా వియత్తలంబునకు విల్లెత్తుపొడు వెగసి నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ గూలు క్రోల్పులులఘుర్ఘురధ్వనుల గుండియ లవిసి కలగుండు పడు కారండవంబులపక్షపుటపటాత్కారంబుల బోరుకలంగుసెలయేటిడొంకులును, మేఁతవెంబడిం బొలముపల్లంబులం దిరిగి తిరిగి పెంట్రికలు వెట్టు పెంటపట్టునకు వచ్చి యచ్చటం గ్రుచ్చి కానరాకుండ మునుమున్న మృగయుండు బిసయొడ్డి సంఘటించిన కాలిబోనులం బడి బెగడక యద్దారు వీడ్చుకొని యీరములఁ దఱియంబడి యవ్వలికై వెడలి చనలేక గెడసి తన్నుకొనుమన్ను మెకంబులయాక్రందనంబులం గ్రందుకొనువిషమప్రదేశంబులును, జిఱుతగండ్లగమిచేత దైవికంబున డాప్రక్క మీఁదువడ దాఁటువడి యవి గొంతు క్రొన్నెత్తురులెక్రోలి విడిచిచన మార్మెడలువడి మశకవనదంశమ్ములు మూఁగ మూఁగం బాఱినకొండగొఱియములుగుడుబొందులకు సందడించు కంకగృధ్రావళుల మొల్లంబుల ముసుంగుపడుపల్లంబులును, మేయుతఱి వీఁ పెక్కి తేఁచొకటి మూఁపురంబు గఱచి కఱచి యెఱచి పడవైవం దోఁడియొక రెండుమూఁడు వెనుక ముందఱ నందంద కాళ్లం బెనంగుచు నత్తునుక లేఱియేఱి తినఁ గాలెడలినయెడ మందుతద్వేదనకుఁ గాక మట్ట లెత్తుకొని యొత్తు గలపొదరుటడవులు చొరంబాఱు పిడికడితికదుపునురవడికివిఱిగి పడినవిటపివిటపంబులం దడుకువాడిచినగతి నొందునెడలును, పదులుపదులుఁ

నూఱులునూఱులు వేలువేలు గుములుగట్టి దట్టం బగు నెయ్యంబున వెదురుబియ్యంబు లొండొంటి కొసంగఁ గరివర కరేణువులు వంప ముంపు చెడి యిట్టట్టుపడి తిట్టలగుజిట్టల సంకటంబు లగుడొంకలు నీక్షించి హర్షించి యెక్కుడు తమి నొక్కయెడనడుగు వెడలని యెంకిఁ గని వాఱుగవులునకు మెకము దిగ దని యెన్ని మన్ను దూర్పెత్తించి గాలి పరికించి దిగువదెస దొడ్డివల పన్ని యెగువ పొలిమేరబారాదియగు దూరం బేఁగఁ బోఁగు వాఱించి యత్త్రాట వల మోవం దెర లెత్తి యెత్తి నత్తెరఁ దుత్తుమురుగాఁ జించుకొనిపాఱినం బోనీక బారిసమరుటకు వలచుట్టునుం జెట్టు దండగొని నిలువ నలువుగలపుళిందులఁ గొందఱ నిలిపి యమ్మంది పిఱుంద జాగిలంబులతోడ వాగురికుల నిలువ నియమించి తెరకు లోనగువాని నందుఁ బడంగొట్టించియు గట్టువెంట దట్టంబుగాఁ బ్రజ నెక్కించి మఱి కలయ గహనతలంబున నెల్లం బెల్లుగా విల్లువేఁటకు నేటుదప్పని మేటివిలుకాండ్ర మృగములు వెలువడుటకు హరిచ్ఛదచ్ఛటావృతశిరస్కకటి ధనుష్కోటులై కొట్టికానిం జూపెట్టుకొని యెదురు మాటులుగాకుండ నుండి చెదరి పోరదెరువులం బఱవకుండ నీరవముల సందుసందులం దమతమకట్టినమోటకత్తుల నొం డొండ ఖండితంబు లగుమండగలకంపమండలు ద్రోచి మునుములకా గనుమ లొనరించుకొనంబంచి తాను నొక్కొక్కయెడం బాదచారియు నొక్కొక్కయెడఁ దుర గాధిరూఢుండును నై యెల్లెడల మెలంగుచుం గూఁత లెగయఁ బణవ మృదంగ దుందుభిప్రముఖ తూర్యంబులు

గొట్టించియుఁ గాహళులు పట్టించియు నగ్నియంత్రంబులు
ముట్టించియు రొద మిన్నుముట్టఁ జోపు వెట్టించిన. 37

టీ. ఇట్లు = పైనిచెప్పినరీతిని, అరిగి=చని, అమ్మహారణ్యంబు = ఆపెద్ద వనమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ఇచ్ఛలవిడిఁ = యథేచ్ఛముగా, అచ్చటఁ = ఆయడవియందు, పచ్చికబయళ్లఁ = పచ్చఁగాగడ్డిపట్టినతావుల యందు, మచ్చికలు = ప్రేమములు, అచ్చుపడఁ = తేటపడునట్లుల, తటిచ్చటులంబు = మెఱపునట్లుల్ఁ ప్రభావంతములు, అగులోచ...పటలంబు = అగు, లోచన = నేత్రముల, ప్రభా = తేజస్సులయొక్క, పటలంబు = సముదాయము, దిక్తటంబులఁ = దిగంతములందు, పర్వఁ = ప్రసరింపఁగా, తాఱుమాఱుపడఁ = వ్యత్యయ మగునట్లు, ఇడికొనినమొగంబులతోఁ = ఉంచుకొనినమోములతో, ఏణీ=ఆఁడుళేళ్ల, జిహ్వాపల్లవ = చిగురుటాకుల యట్టి నాల్కలచే, ఉల్లిహ్యమాన=మీఁదికినాకఁబడుచుండిన, అంగంబులు = శరీరములుగలవి, అగు, సారంగంబుల = మగలేడుల, ఖురళికారంగంబు = సాముచేసెడుతావులు, అనఁ, కనుపట్టు=కనఁబడు, చెలికపట్టులును=బీటినేలలును, బెదరుచూపులతో దిక్కులుచూచుచు నాఁడులేడు లాడజ్లునాకుచుండ మగలేళ్లు తలలాడించుచు నుండెను. తలకదలించునపుడు కొమ్ములుగదలించుట కట్టియో కత్తియో గొని చేయుసాముపలె నుంటచే నది గరిడీ యని తోఁపఁ జేసెను (అలం. స్వభావోక్తి-ఉత్ప్రేక్ష.) బిట్టు = ఎక్కుడుగ, ఎసంగునాఁకటఁ = పెరుగుచున్నయాఁకలిచే, తట్టుపడి = అలసి, పొట్టకై కడుపునించుకొనుటకై, పుట్టకూటికిఁ = పుట్టలలో నుండు పువ్వులకడికొఱకు, (చీమగ్రద్దచే ముద్దలుముద్దలుగాఁజేయఁబడినపుట్టమట్టికొఱకని యొకానొకరు) చీమలకుఁ=చీమలగుంపులకును, చెదలునకుఁ = చెదలుపురుగులకును, ఎలుంగులు = ఎలుఁగుబంటులు, గులగులఁ = గులగులమనుధ్వని కలుగునట్లుగా, (ఇది ధ్వన్యనుకరణము.) పుట్టలు, నిశిత = తీక్ష్ణములైన, నిజ = తమ, నఖర

కులిశ = వజ్రాయుధములవంటిగోరుల, కోటులన్ = అగ్రములతో, కోరాడన్ = (మన్ను) చిమ్మివేయఁగా, ఆదండన్ = ఆప్రక్కలను, కాచుకొనియుండి, వెడలిచను = (ఆయెలుఁగుబంటులు త్రవ్వినకలుగులనుండి) పైకిపోవుచుండిన, విషవిస్ఫురత్ = విషముతోఁ బ్రజ్వరిల్లెడు, భుజంగంబులన్ = సర్పములను, నల్గడన్ = నలుతట్లను, కబళించి=కఱచిపట్టి, గెంటకుండన్ = కదలకుండురీతిని, దాటు=చొప్పదంటు, చప్పరించుగతిన్=నమలిరసముగ్రోలునట్టుల, చప్పరించుచున్ = నమలి రసమును గ్రోలుచు, ఒండొంటికిన్ = ఒకదానిపైనొక్కటి, పేరెంబులువాఱి = పరుగులిడి, కుప్పించి = మీఁది కుబికి, తప్పించుకొనుదుప్పుల = తమపైఁ బడువానిబారినుండి తొలంగిపోవు దుప్పుల యొక్క, ఖురజ = డెక్కలవలనం బొడమిన, రజశ్ఛటలన్ = పరాగసమూహముచే, ఎసకమెసంగు = వృద్ధియగుచున్న, మసమసకలన్ = అల్పతిమిరములందు, మఱుంగుపడి = కప్పువడి, ఉండు గండోపలంబులును = పెద్దఱాతిగుండ్లును, ఎలుఁగుబంటు పుట్టలు పగులఁదీయుతఱి బయటికి వచ్చు పాములను నమలుచుఁ దమలోఁదాము పోడుచుకొన నుద్యమించుచు దుప్పులు కుప్పించుచుండ లేచినధూళిచేఁ జెంత నున్న పెద్దపెద్దశిల లన్నియుం మఱుఁగుపడుచుండె ననిభావము. (అలం. స్వభావోక్తి) పరిహసిత=కొంచెపఱుపఁబడిన, సితేతర = నల్లని, పాషాణ = ఱాళ్లయొక్క, పాటవంబులు = సామర్థ్యముగలవి, అగు, విషాణపరిఘంబులు = పరిఘలవంటికొమ్ములు, ఒండొంటిన్ = ఒక్కదానితో నొక్కటి, తాఁకి = స్పృశించి, కఠిల్లుపెఠిల్లుమనన్ = పెఠిల్ పెఠిల్లనిధ్వని చేయఁగా, పోరుకారుపోతుల=యుద్ధము చేయు వనమహిషముల,కోలాహలంబులన్=కలకలముచే, ప్రతిశబ్దంబులు = ప్రతిధ్వనులు, ఈనుకోనలును = కలిగించుచున్నపర్వతపుసందులును, నల్లని కొండఱాళ్లవలె నున్న యడవిదున్నలు గుదెలవంటి కొమ్ములు కొండలన్నియుఁ బ్రతిధ్వనులీనఁ బోరాడుచుండెను. అలం. స్వభావోక్తి-ఉపమ. పరిఘ మనఁ బెద్దకఱ్ఱ యని యొకరు వ్రాసిరి. అదిసరి

కాదు. "పరిఘః పరిఘాతః" అమరము. "పరితో హన్యతే అనేన పరిఘః" అని వ్యుత్పత్తి; ఇనుపకట్లగుదియ. మదము, ఒదవన్=పుట్టఁగా, ఎదపదనునన్=ఎదవోవుసమయమున, (చూలుకాలమునందు), పొదలు పెట్టలకున్=కామమువృద్ధిపొందుచున్న యేఁదువరాహములకు, చుట్టంబులై, చిల్లర సలుగులన్=ప్రసిద్ధిలేని పందిగున్నలను, పిల్లలన్, చుల్లరంబులన్=పాలువిడచినపందిపిల్లలను, సాగనిచ్చి=కదలిపోనిచ్చి, గమికిన్=మందకు, వెనుకయై, మలయుచున్ = విహరించుచు, పిఱుంద౯=వెనుక, తిరుగు, చిఱుగున్నలకున్, వెన్నాడు=వెంబడించు, తోఁడేళ్లన్, సివంగులన్, తిరిగి, తిరిగి, మొత్తి=కొట్టి, పోనొత్తి=పోఁద్రోలి, చరియించు=తిరుగుచున్న, ఏకచరంబుల=వరాహములయొక్క, ఘుర్ఘురధ్వానంబులన్ = గురగురచప్పుడులచే, ఘూర్ణమానంబులు = తిరుగుడువడుచున్నవి, అగు, పరిగె (ఒకదినుసుచెట్టు), పక్కె = పిచులవృక్షము, పలుమేరు (ఇదియొకవృక్షము), రేఁగు=బదరి, వేము=వేఁప, వులుగుడు = వాతఘ్ని, గురివెంద=బండిగురిగింజ, ఈఁదు = ఈఁతచెట్లు, గేదంగి = మొగలి, మోదుగు, ఔరు=అవురుగడ్డి, కోరింద=జతూక, కనుము=కనుపగడ్డి, కానుగు = తమాలము, మొసలగు = మొదలుగాఁగలయవియగు, పొదలన్ = పొదలచేత, పొదువు=ఉన్నతము, అగు=ఐనటువంటి, నానా=పెక్కులయిన, విపినపాదప=వనవృక్షములయొక్క, కలాపంబులును=సముదయములును, ఎదరైన యేదు పందులతో వెనుకవచ్చుచుఁ జిన్నచిన్నపిల్లలు ముందుసాగిపోవునటులఁ జేసి నడువఁజాలక వెనుకఁబడినకూనలను క్రూరజంతువులు గొనిపోకుండఁ జూచుచు అడవిమగపందులు వనమునందు స్వతంత్రముగాఁ జరించుచుండెను. అలంస్వభావోక్తి. ఏకచరంబు, ఒంటరికాఁ డనుపదమునకు సంస్కృతీకరణము. క్రొవ్వి యొంటరిగాఁ దిరుగు మగపంది నొంటరికాఁ డందురు. మాటిమాటికిన్, మానిసికాటు = జనులనుగఱచుట, మరగి=అభ్యసించి, తెరువులు=దారులను, కాచికాచి, దగ్గుత్తికపడన్ = కంఠమున కెగఁ దోసినట్లు, తినుపెద్దపొలవలనన్=తినునట్టినరమాంసమువలన, పుటపుటనై=మిగులబలుపెక్కి, త్రుప్పుళ్లు=

బొచ్చు, దుల్లి=రాలి, త్రుళ్లి = మదమెక్కి, గంతులు, ఇడుగబ్బిబెబ్బులుల నలఁగుడులన్ = పెట్టునట్టి ఘనములైన వ్యాఘ్రములరాయిడిచే, దొడ్డజపంబులు = గోశాలలలోనినరులు, మంత్రించి, పొరకదిగిచినన్ = గడ్డిపరకతీసి దిగఁదుడువఁగా, నీరు=జలము గ్రోలుటయుం, మేపు=ఆహారమునుగొనుటయుం, ఉడిగి=విడిచి, గిరులు = పర్వతములు, గ్రక్కదలన్=ఎక్కుడు చలింపఁగా, వాపోవుచున్=బొబ్బలిడుచు, తిరిగితిరిగి, వాకట్టు = వాగ్బంధనము, విడిచినప్పుడు=విడిపించినప్పుడు, దప్పికై=దాహమునకై, పాఱి=పరుగెత్తిపోయి, సెలయేటిటెంకులన్ = గిరినిర్ఝరముల తావులందు, పాఱమ్ములు = పాఱల వంటి ముఖములుగలశరములు, ఱొమ్ముకెలంకులన్ = గుండెలరెండువంకలను, కాఁడన్ = గ్రుచ్చుకొనఁగా, గాండ్రుగాండ్రుమని = కాండ్రుకాండ్రు మను శబ్దముకలుగునటుల, రొప్పి = ధ్వనిచేసి, నొప్పికిన్, ఉప్పరంబుగాన్= పైఁగా, వియత్తలంబునకున్ = గగనభాగమునకు, విల్లెత్తుపొడువు=వింటిపెట్టు నెత్తు, ఎగసి=దుమికి, నెత్తురులు గ్రక్కుచును, కూలు=నేలఁబడు, క్రొల్పులుల= పెద్దపులుల, ఘుర్ఘురధ్వనులన్=ఘుర్ఘురధ్వానములచే, గుండియ లవిసి=గుండెలు బ్రద్దలై, కలగుండువడు=కలఁత వడునట్టి, కారండవంబుల = కన్నెలేడిపిట్టల యొక్క, పక్షపుట=దొప్పలవంటిఱెక్కల, పటాత్కారంబులన్ = పటపట యను చప్పుళ్లచే, బోరుకలంగు=ధ్వనించుచున్న, సెలయేటిటెంకులును=కొండ యేళ్లచోట్లును, బెబ్బులులు మనుష్యులఁ జంపి తిన నలవాటుపడి యితరమాంస మొల్లక మనుజులను వెదకుచుండఁ బశుపాలకులు వాకట్టు కట్టుటచేఁ బులి నీరు గాని మేఁతగాని కొన వీలుగాదయ్యెను, వాకట్టు తొలఁగఁగాఁ సెలయేటినీరు గ్రోలుతఱి బాణమువేయ దానితాఁకున భయంకరముగాఁ గూయుటచే సెల యేటియందలి జలపక్షులు రొదచేయుచుండె నని భావము. (అలం-స్వభావోక్తి) మేఁతవెంబడిన్ = మేపుటవెంట, పొలముపల్లంబులన్, తిరిగితిరిగి, పెంట్రికలుపెట్టు పెంటపట్టునకున్-పెంట్రికలు = (అడవిజంతువులు విడుచు) లద్దెలు, పెట్టు = వేయు, పెంటపట్టునకున్ = పెంటగలచోటునకు, వచ్చి,

అచ్చటన్ = ఆవెంటపట్టునందు, త్రుచ్చి = నాటి, కానరాకుండన్ = మన్ను మెకంబులకుఁ దెలియకుండునట్టుల, మునుమున్న = మృగములక్కడకు రాకమున్నె, మృగయుండు=వేఁటాడువాఁడు, బిస=మీటబోను, ఒడ్డి=ఉంచి, సంఘటించిన = కూర్చిన, కాలిబోనులన్ = కాలినిపట్టుకొనునట్టి మీటలందు, పడి, బెగడక = భీతిల్లక, అద్దారువు ఆమీటకొయ్యను, ఈడ్చుకొని, ఈరములన్=పొదలను, తఱియంబడి = సమీపించి, చేరి, అవ్వలికై = ఆపొదలయావలికి, వెడలి = దాఁటి, చనలేక = పోనేరక, కెడసి=పడి, తన్నుకొను, మన్ను మెకంబుల=మన్నులనెడుజంతువుల, ఆక్రందనంబులన్ = కూఁతలచేత, క్రందుకొను=నిండినట్టి, విషమ = సమముగాలేని, ప్రదేశంబులును=తావులును, దుప్పిజాతి ఒకనాఁడు వెంటవేసినచోటికె మఱునాఁడు వచ్చి వెంటవేయును. ఇది సహజగుణము. ఇది యెఱింగి బుళ్యములు రాకముందె వేఁటకాండ్రు బోను లొడ్డఁగాఁ బెంటవేయ వచ్చి బోనులోఁ జిక్కి బోనులను లాగికొని పొదరింద్లలోనికిఁ బోయి యటఁ జిక్కువడి యదివిషమప్రదేశమగుటచే నావలఁ బోరాక యఱచుచుండెను. (అలం-స్వభావోక్తి.) చిఱుత గండ్లగమిచేతన్ = చిందుగుపులులనుందచే, దైవికంబునన్ = దైవాధీనమున, డాప్రక్కమీఁదుపడన్ = ఎడమపార్శ్వముపైకి వచ్చునట్లు, దాఁటువడి = దాటుటచేఁ గ్రిందఁబడి, అవి=ఆచిఱుతగండ్లు, గొంతుక్రొన్నెత్తురులె=కంఠమునందలి క్రొత్తనెత్తురులె, క్రోలి = పీల్చి, విడిచి, చనన్ = పోయినపిమ్మట, మార్కెడలువడి=మాఱుమెడలు పడినవై, మశకవనదంశములు-మశక = దోమలును, వనదంశములు = అడవియీఁగలును, మూఁగన్, మూఁగంబాఱిన = మూఁగిపోవుటకు మొదలిడిన—క్రుళ్లిపోవుటకు మొదలుపెట్టిన, కొండగొఱియ = కొండలలోనుండుగొఱ్ఱెల, ముఱుగుడుబొందులకున్ = ముఱిగిపోయిన కళేబరములనిమిత్తము, సందడించు = ఒత్తడిగాఁ దిరుగుచున్న, కంక = రాబందులయొక్క, గృధ్ర=గ్రద్దలయొక్క, ఆవళుల=బారుల, మొల్లంబులన్ = మొత్తములచేత, ముసుంగువడుపల్లంబులును = మూసికొనఁబడిన పల్లములును, పల్లంబులలోఁ

గొండగొట్టెలుపడి యుండెను. వానిని దిన నదవిపులుంగులు మూఁగియుంటచేఁ బల్లెంబులన్నియు నిండియుండెను. మేఁతసందడిచేఁ గడుఁజాలు ఱేఁచుకుక్కలఁ గుర్తింపఁజాలవయ్యెను. మేయుంతఱిన్ = మేయుచుండఁగా, ఱేఁచు = నవశునకము, ఒకటి, పీఁపెక్కి, మూఁపురంబున్, కఱచికఱచి, ఎఱచి=మాంసమును, పడవైవన్ = పడవేయఁగా, తోడియొక రెండుమూఁడు=మొదటిఱేఁచుతోడుగానున్నయొకటిరెండు ఱేఁచులు, వెనుకన్ = పృష్ఠభాగమును, ముందరన్= ఎదుటివైపును, అందంద=మిక్కిలిగా, కాళ్లన్=పాదములలో, పెనంగుచున్ = అడ్డుపడుచు, అత్తునుకలు = ఆముక్కలను, ఏఱియేఱి = తీసికొని తీసికొని, తినన్ = భక్షించుచుండఁగా, కాలు, ఎడలినయెడన్ = తప్పినయెడల, మండుతద్వేదనకున్ = మండుచున్న యట్టినొప్పికి, కాక = ఓర్వఁజాలక, మట్టలు = తోఁక మొదటితావులు, ఎత్తుకొని, ఒత్తు = దట్టము, కలపొదరుటడవులం = ఒత్తుగాఁబోదలుగల వనములలో, చొరంబాఱు=చొరఁబోవుచున్న, పిడికడిలి = ఆఁడుకడుఁజాలయొక్క, కదుపు = గుంపుల, ఉరవడికిన్ = అతివేగమునకు, విఱిగి = విఱిగిపోయి, పడిన = నేలపైఁ బడిపోయిన, విటపివిటపంబులన్ = చెట్టుకొమ్మలచే, తడుకువాడిచినగతిన్ = కంచెవేసిన రీతిని, ఒందు నెడలును = పొందుతావులును, మేయుచున్న ఆఁడుకడుఁజాల ఱేఁచుకుక్కలు పీఁ పెక్కి మాంసము దినుచుండెను. క్రిందఁబడు మాంసమును దినుచు మఱికొన్ని ఱేఁచులు కాళ్లకుఁ బెనఁగొన నాబాధతొలంగించుకొనుటకుఁ గడుఁజా లుఱుకుచుండెను. ఆతాఁకిడిచేఁ గొమ్మలు విరిగిపడెను. విరిగినకొమ్మలు కంచెవేసినటు లుండెను. (అలం. స్వభావోక్తి) పదులు పదులు= పదేసిపదేసి, నూఱులునూఱులు = నూటేసి నూటేసి, వేలువేలు, గుములుగట్టి = మందలుగాఁజేరి, దట్టంబు = తఱచు, అగు నెయ్యంబునన్ = ఐనస్నేహముతో, వెదురుబియ్యంబులు, ఒండొంటికిన్ = ఒకదానికొకటి, ఒసంగన్ = ఇచ్చురిమిత్తము, కరివరకరేణువులు=మగయేనుఁగులునాఁడేనుఁగులు, వంపన్ = వంగునట్టుచేయఁగా, ముంపుచెడి = ఒత్తువిడిపోయి, ఇట్టట్టువడి = ఈప్రక్కకు

న్నా ప్రక్కకు నొరగి, తిట్టలు=ప్రోవులు, అగుజిట్టలన్=అయిన వెదురువెన్నులచే, సంకటంబులు (విశాలము చాలనివి), అగు, డొంకలును, ఈక్షించి=కనుఁగొని, మగయేనుఁగులు ఆఁడేనుఁగులు గుంపులు గుంపులుగాఁ గూడి యొకదాని కొకటి యందించుకొన వెంచి వంపఁగా వెదురులు వీడిపోయెను. రాలినవెన్నులు (కుప్పలగుటచేఁ ద్రోవలన్నియుం మిగుల నిరుకుగా నుండెను. అలం. స్వభావోక్తి) హర్షించి = సంతసపడి, ఎక్కుడుతమిన్ = మిక్కుటమైన యాసక్తితో, ఒక్కయెడన్ = ఒక్కతావున, అడుగు=పదము, వెడలనిటెంకిన్ = సాగని తావులను, కని = ఈక్షించి, వాఱుగవులునకున్ = తోలుపట్టెడనుండి కొట్టుచున్నవాసనకు, మెకము=మృగము, దిగదని = దిగిరాదని, ఎన్ని=విచారించి, మన్ను, తూరుపెత్తించి = ఎగురఁబోయించి, గాలిపరికించి = గాలి యేవైపునకు వీచుచున్నదో పరీక్షచేసి, మన్ను తూర్పారఁబట్టుట గాలి యే దిక్కున వీచుచున్నదో యెఱుంగుటకు, దిగువదెసన్ = క్రిందివైపున, గాలికి వాలుగానుండువైపున, దొడ్డివల = దొడ్డివలె నొకటే త్రోవయుండి నాలుగు దిక్కులగలియనంటియున్నవల, పన్ని = [illegible]గ్గి, ఎగువపాలిమేరన్ = పైభాగమున నున్న సరిహద్దులలో, బారాది=మిక్కిలి, అగు దూరము = అయిన దూరప్రదేశము, ఏఁగన్ = చనునటుల, పోఁగువారించి = నూలుత్రాఁడు చుట్టించి, అత్త్రాటన్ = ఆత్రాడునందు, వలమోవన్ = వల తగులునట్లు, తెరలెత్తి=వలలొగ్గించి, ఎత్తినతెరన్=ఎత్తినయడ్డువలను, తుత్తుమురుగాన్= ముక్కముక్కలగునటుల, పాఱినన్ = పరుగిడినను, పోనీక, బారిసమరుటకున్=చంపుటకై, వలచుట్టును, చెట్టుదండగొని = చెట్టు నాధారముగాఁ గొని, నిలువన్ = ఉండునట్లు, నలువు = ఉపాయము, కలపుళిందులన్ = కలిగినట్టియెఱుకులను, కొందఱన్ = కొంతమందిని, నిలిపి=ఉంచి, జంతువులు వచ్చు త్రోవ గాలివాలున గ్రహించి ముందె త్రోవయంతయుం వలతోఁ గప్పిరి. అడవిమృగములు బలిష్ఠమైనవి. వల చీల్చుకొని పోవునేమో యని యటులఁ బాఱిపోవు వానిని జంపుటకు నేర్పరులగు వేఁటకాండ్రు వెనుక నుంచి రని

భావము. అమ్మంది పిఱుందన్ = ఆ యెఱుకువాండ్ర వెనుక, జాగిలంబుల తోడన్ = వేటకుక్కలతో, వాగురికులన్ = ఉచ్చులొగ్గెడువారిని, నిలువన్ = నిలుచునటుల, నియమించి = ఆనతియిచ్చి, వేటకాండ్రకుఁ జిక్కకున్నచోఁ గుక్కలచేఁ జంపించి పట్టుకొనుట తుదిపని. తెరకున్ = అడ్డువలకు, లోనగువానిన్ = అగ్గమైన జంతువులను, అందున్ = అక్కడనే, పడంగొట్టించియున్ = చంపి పడవేయించి, గట్టువెంటన్ = పర్వతము వెంబడిని, దట్టముగా, ప్రజన్=జనులను, ఎక్కించి, మఱి, కలయన్=అంతటను నిండుకొనునట్లు, గహనతలంబున నెల్లన్=వనభాగమున నన్నిచోటులను, పెల్లుగాన్ = ఎక్కుడుగా, విల్లువేటకున్ = ధనుస్సుపట్టి వేటాడుటకు, ఏటు=గుఱి, తప్పనిమేటి విలుకాండ్రన్ = మంచిధానుష్కులను, మృగములు=జంతువులు, వెలువడుటకున్ = బయల్పడుటకు, హరిచ్ఛద = పచ్చరంగు గలపత్త్రముల, ఛటా=సమూహముచే, వృత=ఆవరింపఁబడిన, శిరః = శిరస్సులును, కటి = అధఃప్రదేశములును, ధనుః = ధనుస్సుల, కోటులై = కొనలుగలవై, కొట్టికానిన్ = వేగులవాని, చూపెట్టుకొని = కనుపెట్టుకొని, ఎదురుమాటులు = ముందువైపు చాటులు, కాకుండన్, ఉండి, వేఁగులవాఁడు నలువైపులఁ దిరుగుచు మృగముల సంగతి తాను ముందు గ్రహించి తోడివారికిఁ జెప్పవలయుఁగాన మృగములు గుర్తింపకుంటకై యాకులను గప్పుకొనెను. మాటులు ఎదురుగా నున్న మృగములఁ గొట్టునపుడు తమలోఁ దమకె తగులు నని వ్యత్యస్తముగా నేర్పఱచిరి. చెదరి, పొరదెరువులన్=తప్పుత్రోవలయందు, పఱవక = పరుగెత్తక, ఉండన్ = ఉండులాగున, ఈరముల=పొదరిండ్లయొక్క, సందుసందులన్, తమతమకట్టిన మోటకత్తులన్= తాము తాముకట్టుకొనిన మచ్చుకత్తులచే, ఒండొండన్ = వరుసగా, ఖండితములు = ఖండింపఁబడినవి, అగుమండగలకంపమండలు = అయిన పంగలుగల కంపలమండలను, త్రోచి, మునుములన్=ముందుభాగములయందు, కనుమలు = సందుదారులను, ఒనరించుకొనన్=రచించుకొనునటుల, పంచి =

నియోగించి, తానును, (స్వరోచియును) ఒక్కొక్కయెడన్, పాదచారి యయ్యెన్ = కాల్నడ నేగువాఁడును, ఒక్కొక్కయెడన్=వేఱొక్క ప్రదేశము నందు, తురగారూఢుండునై=గుఱ్ఱముపై నెక్కి పోవువాఁడునై, ఎల్లెడలన్= అన్నితావులను, మెలంగుచున్ = సంచరించుచు, కూఁతలు = అఱపులు, ఎగయన్ = ప్రసరింపఁగా, పణవమృదంగదుందుభిప్రముఖతూర్యంబులు— పణవ=ఉడుక, మృదంగ = మద్దెల, దుందుభి=నగారా, ప్రముఖ = మొదలు గాఁగల, తూర్యంబులు = వాద్యంబులు, మ్రోయించియున్ = మ్రోగించునట్లొనర్చియు, కాహళులు = తూయాబూరలు, సన్నాయీలు, పట్టించియున్ = ఊఁదించియును, అగ్నియంత్రంబులు = మందుగుండు నుపయోగించు యంత్రములను, తుపాకులు మొదలగు నాళయంత్రములు, ముట్టించియున్ = అంటింపించియు, రొద=చప్పుడు, మిన్నుముట్టన్ = ఆకసమున కందునట్లుగా, చోపువెట్టించినన్ = జంతువులనిమిత్తము చోపుడు పెట్టింపఁగా, కలఁత పెట్టునటులఁ జేయఁగా,

మ. చకితైణాహుతిదావ మాపళితపుచ్ఛస్వల్పగచ్ఛత్తర
క్షుక మద్రిగ్రహయాళుభల్లుకము వక్షోభాగనితిష్ఠడిం
భకవల్గత్ప్లవగీకదంబము ప్రధానాంభగప్రోత్థితక్రోడనా
యక మాభీలముఖద్విపిస్థపుటితం బయ్యెన్ వనం బత్తఱిన్.

టీ. అత్తఱిన్=ఆవేఁటయపుడు, వనంబు=కాన, చకిత...దావము - చకిత=భీతినొందిన, ఏణ = లేడులనెడు, ఆహుతి = హోమద్రవ్యముగల, దావము=వనాగ్నికలిగినట్టిది, కార్చిచ్చుగలది. వేఁటకాండ్రు గావించు చప్పుడులకు లేడులు బెదరి దిక్కుదెలియక పఱచి కారుచిచ్చులోఁ బడి మరణించుచుండె నని భావము. ఆపళిత...తరక్షుకము - ఆపళిత = పూర్ణముగా చుట్టఁబెట్టుకొనఁబడిన, పుచ్ఛ=తోఁకలుగలవియై, స్వల్ప = నెమ్మదిగా, గచ్ఛత్ = నడచుచుండిన, తరక్షుకము = సివంగులుగలదియును, తోఁకలు ముడుచు

కానుట భయము పెంపును సూచించును. అద్రిగ్ర...భల్లుకము - అద్రి = పర్వతములను, గ్రహయాళి = గ్రహించుచున్న, భల్లుకము = ఎలుఁగులుగలదియు, వక్షోభాగ...కదంబము - వక్షోభాగ=ఉదరమున, నిక్షిప్త = పెట్టుకొనఁబడిన, డింభక = చిన్నపిల్లలుగలదియై, వల్గత్ = దుముకుచున్న, ప్లవగీకదంబము = ఆఁడుకోఁతులయొక్క మందకలిగినట్టిదియు, హ్రదాంభః...నాయకము - హ్రద=జలాశయముల, అంభః=నీటిలోననుండి, ప్రోత్థిత = పైకిలేచిన, క్రోడనాయకము = మిన్నలైనపందులుగలదియు, అభీల...స్థపుటితంబు - అభీల = భయజనకమైన, ముఖ = మోములుగల, ద్వీపి = వ్యాఘ్రములచే, ద్వీపి యనఁ బెద్దపులి యనుటకు, "వ్యాఘ్రే ద్వీపాదద్వీపినౌ మసూరశ్చండకోపనః" అని నిఘంటువు. స్థపుటితంబు = ఎగుడు దిగుడుగా నొనర్పఁబడినదియును, అయ్యెన్.

తా. ఆవేఁటసమయమున నాయడవిలో, జింకలు దవవహ్నిలోఁబడి పోయినవి. తోఁకలు ముడుచుకొని సివంగులు పరుగెత్తఁ జాలక పోయెను. కొండలంబట్టి యెలుంగులు ప్రాఁకఁజొచ్చెను. పిల్లలను గడుపున నద్దుకొని కోఁతులు గంతులిడినవి. మడువులలోనుండి పెద్దపందులు వెడలిపోయెను. పెద్దపులులు నోరులు తెఱచుకొని తిరుగాడెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నెల వెడలియు నెఱి సడలియుఁ
జల ముడిగియు నిదుర సెడియు జంట లెడసియున్
గలహము లడఁగియుఁ బఱచెన్
బులి కిరి కరి మన్ను దున్న మొదలగు మెకముల్. 39

టీ. నెలవు = ఉనికిపట్టు, ఎడలియున్ = వదలియు, నెఱి = సామర్థ్యము, సడలియున్ = విడిచిపెట్టియు, చలము = మచ్చరము. ఉడిగియున్ = తొలఁగియును, నిదుర = నిద్ర, చెడియున్ = నశించియు, జంటలు=జోళ్లు, ఎడసియున్ = వీడియును, కలహములు = పోరులు,

అడఁగియుండ్ = ఉడిగియుండు, పులి, కిరి = వరాహము, కరి = ఏనుఁగు, మన్ను = మన్నుజంతువు—ఋశ్యమృగము, దున్న = అడవిదున్నపోతు, మొదలగు, మెకముల్ = జంతువులు, పఱచెన్ = పరుగెత్తెను.

వేటకాండ్రు జంటలుగాఁగూడిన జంతువులను నిదురబోవు జంతువులను దెవులుగొంటులను జంపరుగావునఁ దొలుత వాద్యధ్వని గావించి పిదపఁ జప్పుడులుచేయుటచే మృగములు బెదరి నలుగెలకులఁ బరుగెత్తఁ దొడంగెను.

మృగములఁ జంపరానిస్థితులు.—

తే. "పఱవనోపకయున్న మైమఱచి వెంటఁ
బెనఁగియున్నను బ్రసవింప మొనసియున్నఁ
దెవులుగొనియున్న మృగములఁ దివిరి యేయ
రెఱచి యాహారముగ మను నెఱుకులైన." (భారతము, ఆది. పంచమ.)

ఉ. అత్తఱి వేఁపికాండ్రు యమునాంబుతరంగపరంపరాకృతిన్
ముత్తర మైననూకరసముత్కరముం గని మోటుకాండ్రు వి
ల్లెత్తకమున్న రాజుమది కెక్కుడునట్లుగ దీని మిత్తికిన్
బుత్తమటంచుఁ బట్టెడలు బోరన డుయ్య భయంకరార్భటిన్.

టీ. అత్తఱిన్ = ఆవేటయపుడు, వేఁపికాండ్రు=కుక్కలంబట్టుకొను వారు, (వేటకాండ్రనిపాఠము గలదు,) యమునా...కృతిన్-యమునా= ఆకాళిందీనదియందలి, అంబు = జలముయొక్క, తరంగపరంపరా = కరడుల గుమియొక్క, ఆకృతిన్=రూపముతో, ముత్తరము=ముప్పరుసలు, ఐనసూకర సముత్కరముం=అయినట్టిపందులమందను, కని=కాంచి, మోటుకాండ్రు = మాటువేటకాండ్రు, కృత్రిమములగు నాకారములను జాటుచేసికొని వేట లాడువారు, విల్లు = ధనువును, ఎత్తకమున్న = ఎత్తకమునుపే, రాజు మదికిన్=స్వరోచిమనంబునకు, ఎక్కుడునట్లుగన్ = సంతసము కలుగురీతిని, దీనిన్=ఈపందులగుంపును, (ఈవరాహకదంబమును), మిత్తికిన్ = మృత్యువు

నకు, పుత్తము = పంపుదము; అటంచుఁ = అని యనుచు, బోరనఁ = త్వరితముగ, పట్టెడలు = కంఠమునకుంబెట్టిన పట్టెడలు, డుయ్యఁ = విప్పి వేయఁగా, భయంకరార్భటిఁ = భీతిగలిగించునట్టి కూఁతలతో, వైపద్య మంతో నన్వయము.

అడవిపందులు నల్లగా నుంటచే యమునాజలముతో సాటిజెప్పఁబడెను. యమునయంఁ గృష్ణవర్ణగణములోనిది. ఒడ్డునకు వచ్చుతరంగములు మిగులఁ జిన్నవిగను మధ్యనుండుతరంగములు కొంచెము పెద్దవిగను దూరముగనుండు తరంగములు చాలపెద్దవిగను నుండును. వరాహములు గూడ నటులె ముందు కూనలను ఆవెనుక నడిమిప్రాయము వానిని వెనుకఁ బెద్దవియుం నుండి ముత్తెలం గులతో నడచుచుండెను. వరాహములు సముత్కర మనుటచే ననంఖ్యాకము లని భావము.

తా. అపుడు కుక్కలవేటకాండ్రు, కాళిందీనదీతరంగములవలె నల్లని పందిమందలు కానరాఁగా మాటువేఁటకాండ్ర కంటె ముందుగ రాజుగారి మనస్సునకు వచ్చునట్లు కుక్కలను విప్పి యంసికొల్పిరి. అలం - ఉపమ.

క. జాగిలములు మొలసడములు
సాగెఁ గలిసి చాపముక్తశరగతి నం దా
జాగిలము లెదిరెఁ బందుల
కై గోధాదికముగాలి కడరె నితరముల్. 41

టీ. జాగిలములు = వేఁటకుపయోగించు పొడవైనకుక్కలును, మొలసడములు = చిన్నకుక్కలును, కలిసి, చాప=ధనుస్సునుండి, ముక్త = వదలఁబడిన, శర=బాణముల, గతిఁ = గమనమువంటి గమనముతో, సాగెఁ = నడచెను. అందుఁ=ఆరెండువిధముల శునకములలో, జాగిలములు = వేఁట కుక్కలు, పందులకై = అడవిపందులకొఱకు, ఎదిరెఁ = ఎదిరించెను. ఇతర

ములు = తక్కినవి, గోధాదికముగాలికిక్ = ఉడుములు మున్నగువాని పసి పట్టుటకై, అడరెక్ =యత్నించెను.

మొఱసడ మన మోటకుక్క యని బ్రౌ ౯ దొరవారి ప్రతియందర్థము కలదు. కుందేళ్లు, ఉడుములు లోనగు చిన్న జంతువులఁ బట్టుచిన్న కుక్క లను టయే తగియున్నది. ఈయాశ్వాసములోని 51-వ పద్యమునందు మొఱసడ ములనే ఉడుపకుక్కలని చెప్పఁబడెను. ఉడుము + కుక్క యనువిభాగము గల్గి ఉడుపకుక్క పదమేర్పడెనుగానఁ జిన్నజంతువులఁ బట్టుట కుపయోగించు చిన్నకుక్క లని యనుటయే తగియున్నది. అలం. నిదర్శన.

తా. జాగిలములును, బొంతకుక్కలును శరవేగముతోఁ బందులకొఱ కును నుడుములు మొదనగువానికొఱకును బైలుదేరెను.

సీ. ఎగుచుకూఁతలు మున్ముట్టె యెత్తి బిట్టాలించి
గమికిఁ గన్నాకయి గాలి యరయు
వడిఁ గుక్క లంటంగ వచ్చిన మెడఁ ద్రిప్పి
ఘుర్ఘురించుచు బయల్ గొమ్ముఁ జిమ్ముఁ
దారసించినచోట దారునఁ జొరఁ బాఱి
యొకటిరెంటిని దొబ్బ లురల నడుచుఁ
బాలచేరులు వట్టి తూలింప బలిమి నీ
డ్చుకొని డొంకలఁ దూఱి చుట్లఁ బెట్టు
తే. నీఁటెపోటులఁ బడి ప్రేవు లీఁదులాడఁ
బోయి పోలేక దగ దొట్టి పొదలు సొచ్చి
బెండు వడియును జొరనీదు పీఁటవెట్టి
చూపులనె యేర్పఁ బ్రజ నొక్కసూకరంబు. 4

టీ. ఒక్కసూకరంబు=ఒకవరాహము, ఎగుచుకూఁతలు=వేఁటకాండ్రు జంతువులు బెదరి పరుగెత్తుటకై పెట్టుబొబ్బలను, మున్ముట్టెయెత్తి = మోరపయి

కెత్తి, బిట్టు=చక్కఁగా, ఆలించి=ఆఁకర్ణించి, గమికిన్=తమమందకు, కన్నాకు=శ్రేష్ఠము, (అధిపతి), అయి, గాలియరయున్=వేఁటకాండ్రవైపునుండిరోయని పసిపట్టును. గుంపునకు మేటి గావున నన్నింటిక్షేమలాభములు గుర్తించి విన వచ్చినచప్పు డెచ్చటిదో గుంపుపెద్దయగుపంది తొలుత తలయెత్తి యాలకించెను. వడిన్=వడిగా, కుక్కలు=జాగిలములు - పందివేఁటకుక్కలు, అంటంగవచ్చి పన్ = సమీపమునకు రాఁగా, మెడ = కంఠమును, త్రిప్పి=వెనుకకుఁద్రిప్పి ఘుర్ఘురించుచు (ఇది పందిచేయుం ధ్వని), బయలు = అంతరాళమును, కొమ్మున్, చిమ్మున్ (కొమ్ము విసరును). తారసించినచోటన్ = అవి దగ్గఱకు వచ్చినయెడ, దారునన్ = చటాలున, చోరఁబాఱి = చొరఁబడి, ఒకటి రెంటిన్=ఒకటినైనను రెంటినైనను గుక్కలను, దొబ్బలు=నెత్తురుతోఁగూడిన మాంసఖండములు, ఉరలన్ = క్రిందఁబడునటుల, అడుచున్ = తాడించును. కోఱతోఁ దెగునటులఁ గొట్టును. పాలచేరులు = పాలచేరునరములు, (గజ్జలలోని సన్ననినరములను), పట్టి = కోఱలతోఁ గఱచిపట్టుకొని, తూలింపన్ = (కుక్కలు) నొప్పింపఁగా, బలిమిన్=సామర్థ్యముచే, ఈడ్చుకొని, డొంకలన్=ఈవలనావలకంచెలున్న సన్నని యిఱుకు త్రోవలయందు, దూఱి, చుట్టఁబెట్టున్=త్రిప్పలాడించును (పాట్లఁబెట్టును). ఈఁటెపోటులన్=ఈఁటెపోటులచేత, పడిన్ పైకివచ్చి, ప్రేవులు=ప్రేగులు, ఈఁదులాడన్=వ్రేలఁబడుచుండఁగా, పోయి కొంతదూరము వెడలి, పోలేక=అవలఁబోఁజాలక, దగ దొట్టి=దప్పిగొని, అలసిపోయి.పొదలు సొచ్చి=గుల్మములయందుఁ బ్రవేశించి, బెండువడియుండును=తూలిపోయియుండును, పీఁటవెట్టి=పిఱుఁదుల నేల కానించి ముందుకాళ్లు నేల కానించి కూర్చుండి, ప్రజన్=వేఁటకాండ్ర ననుట. చేరనీదు=సమీపింపనీయదు, చూపులనె=కనుచూపులతోడనె, ఏర్చున్=నిప్పులవలెఁ గన్నులెఱ్ఱఁగఁ జేసి మనుజులను గాల్చునట్లు భయంకరముగాఁ జూచుచుండును.

పీఁటవెట్టిన పందినిఁ దునుముట కష్టము. వేఁటకుక్కలు వెనుకనుండి పట్టుకొనకుండ బల్లెముతో బాటుపొడువకుండ అపాయస్థితిలో సూకరము

పెట్టునను మేనానించి నలుదిక్కులు మెలకువతోఁ జూచుచుండును. ఆ చూపులు గుండియ లవియించును. అలం - స్వభావోక్తి.

తా. ఒకపంది మనుష్యులచప్పుడు విని మందముందు నిలిచి కుక్కలు మీఁదఁ బడఁబోయిన సందకున్నను దల విసరుచు కుక్కలు సమీపించిన యొకటిరెంటిని దొబ్బలు పడునట్లు కొట్టి కుక్కలు తన్నుఁ బట్టుకొనినచో వానిని డొంకలలోని కీడ్చుకొనిపోవుచు నీఁటెపోటునకుఁ దనప్రేవులు పైకి వెడలుచుండఁగా నడువలేక నడువలేక నడుచుచు నొక్కచోఁ గూర్చుండి చూపులచేతనే జనులను బెదరించుచుండెను.

క. అట్టియెడ నొకవరాహము
బిట్టడిచిన మెఱసెఁ గుక్కప్రేవులు దంష్ట్రన్
జుట్టుకొని రొంపిఁ గలఁపఁగ
నిట్టలముగఁ దగిలినట్టియెట్టులు వోలెన్. 43

టీ. అట్టియెడన్ = అపుడు, ఒకవరాహము=ఒకపంది, బిట్టు=బాగుగా, అడిచినన్ = కొట్టుటచే, కుక్కప్రేవులు=ఒకవేటకుక్కనరములు, దంష్ట్రన్= కోఱను, చుట్టుకొని=పెనవేసికొని, రొంపిన్=అడుసును, కలఁపఁగన్=కలఁచి వేయఁగా, ఇట్టలముగన్ = మిక్కుటముగా, తగిలినట్టియెట్టులు=పెనవేసికొని చుట్టుకొన్న యెట్టులు (మహీలతలను ఎట్టు లని యందురు.) పోలెన్, మెఱసెన్= తగియెను.

తా. ఒకపంది తనమీఁదికి వచ్చు దుముకు వేఁటకుక్కను దనకోఱతోఁ గొట్టఁగా దానికడుపులోని ప్రేవులు కోఱకుఁ జుట్టుకొనియెను. పందికోఱకుఁ జుట్టుకొనిన ప్రేవులు కోఱతో బురద కలియఁబెట్టుసమయమునఁ జుట్టుకొనిన యెట్టులవిధమున నుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఇట్టలము, నిట్టలము అని రెండురూపములు కలవు. మొదటిరూపమె యిట్టల మని తోఁచెడి.

మ. హరిణం బొక్కటి కుక్కతండముఁ బుళిందానీకముం ద్రోచి
యుర్వరఁ గాలూఁదక దాఁట నేటలవికిన్ వాహంబు నడ్డం
బు నూఁకి రసావల్లభుఁ డేసె భల్లమును నింగిన్ గాళ్లు జో
డించుచో, గొరిజల్ నాలుగుఁ ద్రెవ్వ సేన వొగడెన్ గోదండ
పాండిత్యమున్. 44

టీ. హరిణం బొక్కటి = ఒక్కలేడి, కుక్కతండమున్ = కుక్కల గుంపును, పుళిందానీకమున్ = ఎఱుకువాండ్రను, త్రోచి = తొలఁగఁద్రోచికొని, ఉర్వరన్ = భూమిపై, కాలూఁదక = పాదమానక, దాఁటన్ = దాఁటుచుఁగా, ఏటలవికిన్ = బాణముప్రయోగించుట కనువగుటకు, వాహంబున్ = అశ్వమును, అడ్డంబు నూకి = అడ్డుగాఁబోనిచ్చి, రసావల్లభుఁడు = రాజు, (స్వరోచి), నింగిన్ = ఆకసమున, కాళ్లు, జోడించుచోన్ = దగ్గఱగాఁదీసికొనుచున్నపుడు, గొరిజల్ = డెక్కలు, నాలుగున్, త్రెవ్వన్ = తెగిపోవునట్లు, భల్లమును = శరమును (బల్లెము), ఏసెన్ = వేసెను. కోదండపాండిత్యమున్ = (స్వరోచికిఁ) గల ధనుర్విద్యాకౌశలమును, సేన = స్వరోచిసైన్యము, పొగడెన్ = స్తుతించెను.

తా. ఒకజింక కుక్కలను బుళిందులను గడచి పోవుటకై నేలం గా లూనక యెగురుచుండ స్వరోచి తనగుఱ్ఱమును దానికడ్డముగాఁ దోలి యాలేడి నాల్గుకాళ్లు నొక్కటిగా, (ఎగురుచున్నపుడు) కూర్చికొనినపుడు గిట్టలు తెగునట్లు బాణముం బ్రయోగింపఁగా నాతనిసేన యెంతయు నాతని శరలక్ష్యమును బ్రశంస గావించెను.

క. పఱచు నొకకడితిఁ బతి ముకుఁ
జెఱమలకై యేయఁ జిప్ప చినుఁగఁగ నది యు
క్కఱఁ గాఁడి దుస్సి పాఱిన
నఱిముఱిఁ జాపరువు వాఱె యల్లటు వడియెన్. 45

టీ. పతి=ప్రభువు, స్వరోచి, పఱచునోకకడితిక్ = పాఱిపోవుచున్న గోకర్ణమృగమును, ముకుఁజెఱమలకై=నాసికాపుటములకుగుఱిగా, ఏయన్ = శరప్రయోగముం జేయఁగా, చిప్ప=ముట్టెయొక్కచిప్ప, చినుఁగఁగన్ = చీలిపోవునటుల, అది=ఆయేసినశరము, కాఁడి=తూఱి, ఉక్కఱన్ = బలముడుగునటుల, దుస్సిపాఱన్ = ఈవలినుండి యావలికిఁబోఁగా, అఱిమఱిన్= పర్యాకులముగా, చాపరువు = చావు పరువు, చాపరువు వాఱి = చావుపరుగెత్తి, అల్లటుపడియెన్ = అల్లంతదూరమునం బడియెను. (పా. అఱిమఱిఁజూపరువు.)

తా. పరుగెత్తుచుండినకడుఁజూను ముక్కుపుటములకుఁ బెట్టి స్వరోచి కొట్టఁగా నది చావుపరుగుతోఁ గొంతదూర మేఁగి పడి మృతి నందెను.

మ. గవిలో బెబ్బులి డాఁగి గ్రుడ్లు మెఱమంగాఁ గాంచి రా జేసె నే
యఁ పడిన్ బాణము వెంటనే నిగిడి పైకి క్లేచి రాఁ నేసె రెం
డవ కాండంబుఁ దదస్త్రముక్ గొనక డాయన్ వచ్చి కౌక్షేయక
ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూలెఁ బవిధారాభిన్నశైలాకృతిన్.

టీ. బెబ్బులి=పెద్దపులి, గవిలోన్=కొండగుహలో, డాఁగి = కనఁబడకుండనుండి, గ్రుడ్లు = నేత్రగోళములు, మెఱమంగాన్ = మెఱుమునట్లు చేయఁగా, చీఁకటిలోనుండి జూచునపుడు పులికన్నులు మిగులఁబ్రకాశముగాఁ గానఁబడును. రాజు=స్వరోచి, ఏసెన్=బాణమును బ్రయోగించెను, ఏయన్ = బాణమును బ్రయోగింపఁగానే, బాణము వెంటనే = ఆ వేసిన బాణము వెంబడిగనే, బాణవేగముతో బాణమువచ్చినతావునకు, నిగిడి=సాగి, అట్లు = ఆవిధముగా, పైకిన్ = రాజుమీఁదకు, ఏచి=చెలరేగి, (విజృంభించి) పడిన్=వడిగా, రాన్=రాఁగా, కాంచి=కని, రెండవకాండంబున్=రెండవశరమును, ఏసెన్=వదలెను, తదస్త్రముక్=ఆశరమునుంగూడ, కొనక=లెక్కింపక, డాయన్=రాజును సమీపించుటకు, వచ్చి=చనుదెంచి, కౌక్షేయకప్రవిభి

న్నంబుఁ=కత్తితోఁగొట్టబడినది, ఐ, పవి...కృతిఁ-పవిధారా=కులిశముయొక్క వాడిచే, భిన్న=ఖండింపఁబడిన, శైలాకృతిఁ=పర్వతమువలె, నేలఁ=భూమి మీఁద, కూలెఁ=పడెను. (మరణించెను.) (మెఱవంగా యని శబ్దరత్నాకర పాఠము.)

గుహలోనున్న బెబ్బులిని నేత్రకాంతులకతన గుర్తుపట్టుటకు గుఱి చూచి బాణము వేయుటకు వీలుపడెను. గుహలోని జంతువుపై బాణము వేయుట బైటికిఁ దోలుటకు. సమీపించినపు డెదుర్కొని కత్తితోఁ దునుము టయే వీరకార్యము.

తా. పర్వతగుహలోనుండి కనుగుడ్లు మెఱయం గాంచుచున్న వ్యాఘ్రమును స్వరోచి బాణప్రయోగము చేయఁగా దానివెంబడినే యాత నిపై కది దుమికిన నింకొకబాణము వదలెను. దానిం గణింపక దగ్గఱకు రాఁగాఁ జేతితోఁ గత్తిపుచ్చుకొని నఱకిన వజ్రాయుధముచేఁ గూలినకొండవలె నేలం బడియె. అలం. ఉపమ. స్వభావోక్తి.

తే. క్రొవ్వి నడగొండకైవడి గునుకునొక్క
యొంటిగాని మహీనాథుఁ డొదిఁగి యేయ
గొరక మే నుచ్చి ధరఁ గాఁడ శిరము విసరె
లే దసృక్పాన మనుచుఁ దెల్పెడు ననంగ. 47

టీ. క్రొవ్వి=బాగుగా మదించి, నడగొండకైవడిఁ=నడుచుచున్న కొండయేమోయనునట్లు, గునుకు=పరువిడుచున్న, చిఱుపరువెత్తుచున్న యని బ్రౌనుదొరవారియర్థము. ఒక, ఒంటిగానిఁ=వరాహమును,మహీనాథుఁడు=ప్రభువు (స్వరోచి), ఒదిఁగి=ప్రక్కకుంజని, ఏయఁ=శరముచు విడు వఁగా, గొరక=ఆశరము, మేనుచ్చి=శరీరమునుండి దుస్సి చని, ధరఁ=నేల యందు, కాఁడఁ=గ్రుచ్చుకొనఁగా, అసృక్పానము=రక్తముంగ్రోలుట, లేదు=ఈబాణమునాసెత్తురుద్రావలేదు,అనుచుఁ=అని, తెల్పెడుఁ=ఎఱుఁగఁ జెప్పుచున్నదియో, అనంగఁ=అనుచున్నదేమోయనువిధముగా, శిరము=పంది తనతలను, విసరెఁ=తాటించెను.

బాణమును ఈవలనుండి యావలకు దూరిపోవునటులఁ బ్రయోగించిన యెడల దానికి రక్తమంటదు. దశరథుఁడు వేఁటాడుతఱిఁ గారెనుమును గొట్టె నెడ నిట్లే.—

శ్లో. "తేనాభిఘాతరభసస్య వికృష్య పత్రీ
వన్యస్య నేత్రవివరే మహిషస్య ముక్తః,
నిర్భిద్య విగ్రహమశోణితదీప్తపుంఖ
స్తం పాతయాంప్రథమమాస పపాత పశ్చాత్."
(రఘువంశము. నవమస్సర్గము.)

తా. క్రొవ్విన పందియొక్కటి గునగునఁబరువిడి పోవుచుండ స్వరోచి బాణమును దేహమునుం దూసికొనిపోయి యవ్వల నేలం దూఱె ననియు, నపు డాపంది తల విసరి క్రిందఁబడియె ననియు, నావిసరుటం జూడ రాజు విడిచినబాణము దేహము దుస్సిపోయినదే కాని రక్తపాన మేమియుఁ జేయ లే దని చెప్పిన ట్లుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. ఒక్కఁ డడుగెత్తి గొఱకవేయుచును డాఁచి
నట్టరిగి వెంకిఁ గని వీఁకఁ బట్టుటయును
మృగయు లందఱుఁ జని వెల్వరించి నిశిత
కాండములఁ జెండి రొక పెద్దకారుపోతు. 48

టీ. ఒక్కఁడు=ఒకబోయవాఁడు, అడుగెత్తి=మెల్లఁగాఁ బాదములను గదలించి యావలఁ బెట్టి, గొఱకవేయుచును = కారుపోతువలె నఱచుచు, (పరకవేయుచు ననుపాఠమున వచ్చుత్రోవలో గడ్డిపరకలు వేయుచు నని యర్థము.), అరిగి=చని, వెంకిన్ = కారుపోతులపెంటపట్టునందు, ఒక, పెద్ద కారుపోతున్=పెద్దవనమహిషమును, కని=కనుంగొని, డాఁచినట్టు=తా నక్కడ దాఁచియుంచినవిధముగానే, వీఁకన్ = ప్రయత్నముతో, పట్టుటయున్=పట్టి కొనఁగానే, మృగయులు=వేఁటలాడుచున్నబోయవాండ్రు, అందఱున్=ఎల్ల

రును, చని=ఏఁగి, వెల్వరించి=పెంటపట్టునుండి బయటి కీడ్చికొని తెచ్చి, ని కాండములన్=తీక్ష్ణములైన శరములతో, చెండిరి=నఱికిరి.

తా. ఒకవేఁటకాఁడు కారుదున్న యున్నచోటికిఁ జక్కఁగాఁ దపలె నఱచుచుఁ బోయి యంతయును న్నచట దానిం దాఁచి యుంచిన పట్టుకొనఁ దక్కినబోయలు కూడుకొని దానిం గొట్టిరి.

ఉ. ఆసమయంబునన్ జకితమై మెక మెవ్వనిమీఁదఁ బాఱె వా
డేసినయమ్ము వమ్మయి మహిన్ బడ కొక్కటి కొండ చాలి, పై
తాసులఁ జేయ మెచ్చివసుధాధిపముఖ్యుఁడు మోట్ల నున్నబా
ణాసనభృత్పుళిందులకు నర్థి నొసంగె నభీప్సితార్థముల్. 4

టీ. ఆసమయంబునన్=ఆకాలమున, మెకము=జంతువు, చకితమై వెఱచినదై, ఎవ్వనిమీఁదన్ = ఏబోయనిపై, పాఱెన్=పరుగిడివచ్చినదో వాఁడు=ఆవేఁటకాఁడు, ఏసినయమ్ము = కొట్టినశరము, వమ్మయి = వృథయై మహిన్ = నేలపై, పడక = పడిపోక, ఒక్కటికిన్=ఒక్కమెకమునకు ఒండ (ఒండు+అ)=ఒకశరమే, చాలి = సరిపడినదై, పైతాసులన్ = ఆపై వచ్చిన క్రూరమృగములను ప్రాణముపోయినవానినిగా, చేయన్=ఒనర్పఁగా మెచ్చి=పొగడి, వసుధాధిపముఖ్యుఁడు = నరవరేణ్యుఁడు, మోట్లన్=మన ష్యాకృతులతోనున్న మోట్లయందు, ఉన్న = ఉన్నట్టి, బాణాసనభృత్ = ధనుర్ధారులగు, పుళిందులకున్=ఎఱుకవాండ్రకు, అభీప్సితార్థముల్=ఇష్టార్థము లను, అర్థిన్=ప్రేమతో, ఒసంగెన్=ఇచ్చెను. మనుష్యాకృతులగు మోటులఁ దుంటచే మృగములు బెదరి పైఁబడినను వేఁటకాండ్రు బ్రతుకఁగలిగిరి, పైఁబడి నను మోటులందు సురక్షితులుగా నుండియు మృగములఁ జంపినవాఁడె నేర్పరి గాన నట్టివారి నందఱఁ బ్రభువు సత్కరించెను.

తా. ఆవేఁటయందు మృగములు చెదరి బోయలపైఁ బడ నొక్కొక్క బాణమున వారందఱు వానినిం జంపుపాండిత్యమునకు స్వరోచి మెచ్చి

మోట్లలో నున్న యెఱుకు లందఱకును గోరినవస్తువు లొసంగి సంతోష పఱచెను.

క. వలఁ బాఱినవానిని భటు
లలుఁగులపాలాడి రధిపుకై పట్టిరి బె
బ్బులి మహిష మెలుఁగు కిటి దోఁ
డేలు మొదలగువానిఁ గొన్నిటిని వేఁటకరుల్. 50

టీ. భటులు=సేవకులు - విల్లువేఁటకాండ్రు, వలన్=జాలమునుండి, పాఱినవానిని = తప్పించుకొనిపోయినమెకములను, అలుఁగులపాలాడిరి = బాణములకుఁబాలుపఱచిరి. బాణములను బ్రయోగించి సంహరించిరి. వేఁటకరుల్ = వేఁటాడుకిరాతులు, అధిపుకై = రాజున కిచ్చుటకు, బెబ్బులి = వ్యాఘ్రము, మహిషము = గొఱదున్న, ఎలుఁగు=భల్లూకము, కిటి = పంది, తోఁడేలు=వృకము, మొదలగువానిన్ = లోనగువలలందుఁబడిన జంతువులను, కొన్నిటిన్ = చిక్కినవానిలోఁగొన్నింటినిమాత్రమే, పట్టిరి=ప్రాణములతోఁ బట్టుకొని తెచ్చిరి. కువర్ణంబు పరంబగునపు డుకారంబునకు నకారం బగు నని వ్యాకరణము విధించుచున్నను అధిపుకై యనుటకుఁ గారణము మృగ్యము. ఇట్టి ప్రయోగములు కొన్నిగలవు.

సీ. "సంగరమునకు నుత్సవము కేఁగెడుక్రియ
సొలువకచనియెడు శూరులార." (ఉత్తరహరివంశము. ఆ. 6)

క. "కమలానన వినునావిక్రమముకు వెలఁబెట్టెదేని." (నిర్వ. రా. ఆ. 7.)

ఉ. లాలనగ్రొత్త...గోలయుంసాధువైనయొకకోమటికిన్నిషధేంద్రుబచ్చుకన్.
(శృంగారనై. ఆ. 6.)

చ. "వనరుహనాభు కుత్సవుఁడు వజ్రికి జీవుఁడు." (విక్రమార్క చరిత్రము).
ఇట్టిప్రయోగము లాధునికకవులకృతులలో మిక్కుటముగాఁ గలవుగాని గ్రామ్యములు కావు.

తా. వేటకాండ్రు వలలోఁ బడి వలఁజించుకొని పాఱిపోవు జంతువులను బాణప్రయోగాదులచేఁ జంపిరి. వలలోఁ బడియున్న వానిలోఁ బులి, కారుదున్న, పంది, తోఁడేలులోనగు క్రూరమృగములను మిగుల సాహసించి ప్రాణములతోఁడనే రాజునకు సమర్పించుటకై పట్టుకొనిరి.

తే. మున్ను జాగిలములఁ గూడి చన్నయట్టి
యుడుపకుక్కలు కుందేళ్ల నుందురువుల
నుడుముల గ్రహింపఁ బుట్టలకడలఁ బొదల
గిరులసఱియలఁ బసివట్టి తిరుగుచోట. 51

టీ. మున్ను = ఇంతకుఁబూర్వము, జాగిలములన్ = పెద్దమేకములను బట్టు కుక్కలను, కూడి=కలిసి, చన్నయట్టియుడుపకుక్కలు = పోయియున్న యుడుములంబట్టుకుక్కలు, కుందేళ్లన్ = చెవులపిల్లులను, ఉందురువులన్ = మూషికములను, ఉడుములన్=గోధికలను, గ్రహింపన్=పట్టుటకు, పుట్టలకడన్=చిన్నపుట్టలవద్దను, పొదలన్ = చెట్లులగుబురులుగలతావునను, గిరులసఱియలన్=పర్వతముల ప్రక్కలయందును, పసిపట్టి = వాసనను గుర్తించి, తిరుగుచోటన్ = తిరుగుచున్నపుడు.

తా. జాగిలములతోఁగూడ బొంతకుక్కలు వేటాడఁబోయి యుడుములు చెవులపోతులు మున్నగువానిం బట్టుటకై పసిపట్టుచుఁ గొండచఱియల వెంబడి తిరుగుసమయమున.

చ. బరవస మొప్ప గాలితడఁబాటుమెయిన్ గవిఁ దూఱి యొక్కకుర్కురము తమంబులో వెరఁజి కోఱలచేఁ గబళించి పొట్టపెం,జెర నుడు మంచుఁ దెచ్చి కని చేవ దొఱంగక ద్రుంచి వైచె దద్దురుబిరుద ప్రమాదములకున్ బతి మోద విషాదశాలిగాన్. 52

టీ. ఒక్కకుర్కురము = ఒకబొంతకుక్క, ఉడుములఁబట్టు చిన్నకుక్క. బరవసము=పరాధీనబుద్ధి, (పూనిక, తేఁకువ యని కొందఱు వ్రాసిరి.

ని యది సరి యని తోఁచదు.) ఒప్పన్ = వెలయఁగా, గాలితడఁబాటు
ంయిన్ = పసిమూచుటలో వచ్చినవ్యత్యాసముచే, గవిన్ = గుహలో,
గాటి = ప్రవేశించి, తమంబులోన్ = అంధకారములో, వెరఁజి = విద
ంచి, కోఱలచేన్ = కోఱపండ్లచేత, కబళించి = కవ్విపట్టుకొని, పొట్ట
పెంజరన్ = పొట్టపెంజెర యనునొకవిధ మగు సర్పమును, ఉడుమంచున్=
ఉడు మను నూహతో తెచ్చి, కని=చూచి (ఉడుము కాదు, పొట్టపెంజెరను
పట్టుకొంటి నని యాకుక్క తెలిసికొని), తద్గురు... ప్రమాదములకున్-తత్=
ఆశునకముయొక్క, గురు=విస్తారమగు, బిరుద=శౌర్యమునకును, ప్రమాదము
లకున్ = అనవధానమునకును, పతి = స్వరోచి, మోదవిషాదశాలి = ఆనంద
మును విచారమును గలవాఁడు, కాన్=కాఁగా, చేవ=ధైర్యమును, తొలం
గక=వదలక, త్రుంచివైచెన్=ముక్కలుచేసెను.

బిరుదపదము శౌర్య మనునర్థమునఁ బ్రామాణికప్రయోగములు గాన
రావు. శబ్దరత్నాకర మీపదమును వికృతి యని తెలుపుచున్నది. పెద్దనార్యుఁడు
సంస్కృతపదముగా భావించికాఁబోలు సమాసములో వాడియున్నాఁడు.
బిరుదపదము మహారాష్ట్రపద మని లాక్షణికులు నిర్ణయించినారు.

క. "బిరుశబ్దంబు విరోధోత్కరము మహారాష్ట్రభాషఁ దత్ప్రతివిధులన్
బిరుదములనఁ జను వానినె, ధర బిరుదావళి యొనర్పఁదగు నండ్రు బుధుల్."
(కావ్యాలంకారసంగ్రహము.)

తే. "క్షితి మహారాష్ట్రభాషచేఁ జెప్పఁబడెడు
భీకరోక్తులు బిరుదులై పెక్కుఁ జెల్లు." (అప్పకవీయము.)

తా. ఉడుములం బట్టుకుక్క యొక్కటి పసిపట్టుటలోఁ బొరపా
టున గుహలోనికిఁ జని యుడు మనుకొని పొట్టపెంజరం బట్టుకొని తెచ్చి
యది సర్ప మని తెలిసికొని ధైర్యముతో ముక్కలు ముక్కలుగాఁ గొఱికి
వైచెను. దానిం జూచి రాజు సంతోషమును బొందెను.

క. ఒడ లుబ్బ నిక్కి ముందఱి
యడుగులు ధర నూఁది చిందునలబలమునకున్
జడియక యొకగబ్బిగండు
కుక్కడుఁగడిమిన్ దివిచెఁ గ్రుంగి కొమ్ములయుడుమున్. 53

టీ. ఒకగబ్బిగండు = బాగుగా బలిసియున్న యొకగండుఁగుక్క, ఒడలు = శరీరము, ఉబ్బన్ = పొంగఁగా, నిక్కి = సాగినటుల నిలచియుండి, ముందఱియడుగులు = ముందఱివగు రెండుపాదములును, ధరన్ = నేలపై, ఊఁది = ఆని, చిందునలబలమునకున్ = ప్రసరించినసందడికి, జడియక = భయపడక, ఎక్కుడుఁగడిమిన్ = మిక్కిలియైన శూరత్వముతో, క్రుంగి = మ్రొగ్గతిల్లి, కొమ్ములయుడుమున్ = కొమ్ములున్న గోధికను, తివిచెన్ = బైటికి లాగెను.

తా. ఒకగండుకుక్క (కన్నములోనున్న) కొమ్ములయుడుమును సంతసముచే నుబ్బొంగుచు ముందఱికాళ్లు క్రుంచి యితరమగుచప్పుడు నేమియుం లెక్కింపక మిగుల ధైర్యముగాఁ బట్టుకొని తీసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. కంపతోఁడు గీడ్చిన ట్లేఁదు గానఁ జన్న
తెరు వెఱుంగుచు నొకఁ డేఁగి పరువుతోన
పడి యడఁగి యుండఁగాఁ బటపటన ముండ్లు
గాలిఁ గదలుటఁ గని పంత్రకోలఁ బొడిచె. 54

టీ. ఒకఁడు = ఒకబోయ, కానన్ = వనములో, ఏఁదు = శల్యమృగము, కంపతోఁడుగు = ముండ్లుగల కొమ్మలబొత్తిని, ఈడ్చినట్లు = లాగికొనిపోవునటుల, (ముండ్లభారముతో నేఁదుపంది యేఁగుట కంపతోఁడుగు లాగినటుల నుండెను), చన్నన్ = పోఁగా, తెరువు = ఆముండ్లపందిచనినదారిని, ఎఱుంగుచున్ = అరయుచు, ఏఁగి = చని, పరువుతోన = పరుగిడిచనుట

తోనె, పడి = దాఁగి, అడఁగియుండఁగాన్ = కనఁబడకుండ నుండఁగా, పటపటన్=పటపట యను చప్పుడగునట్లు, ముండ్లు, గాలిన్ = వాయువశమున, కదలుటన్ = కదలుటను, కని = కాంచి, పంత్రకోలన్ = పూఁడు నాలుగు చిలువలుగల యినుపకఱ్ఱతో, పొడిచెన్=ఆయేఁదుపందిని వేఁట కాఁడు సంహరించెను.

తా. ముండ్లపందియొకటి యెపుడో తనయొడలిముండ్లు క్రిందనీడ్చుకొనుచుఁ గంపతో డుగుపోయినట్లులం బోయినజాడ కనఁబడఁగా నా వెంటనే చని యొక్క వేఁటకాఁడు పోయి యది దాగియున్నటులఁ దెలిసికొని గాలిచే దానియొడలిపైఁ గలముండ్లు కదలు చప్పుడుంబట్టి పంత్రకోలతోఁ బొడిచి చంపెను. అలం. ఉపమ.

వ. అత్తఱిన్ దత్తఱంబున మొత్తంబయి చోపుడుఁగోలలు
గొని కెలంకులపొలంబులన్ బులుఁగులన్ జోపుచు డేగ
వేఁటకాండ్రు వేఱుపడి వేఁటాడన్ దొడంగి రందు. 55

టీ. అత్తఱిన్=ఆవేళ, డేగవేఁటకాండ్రు=డేగలతోఁ బక్షులను వేఁటలాడుబోయవాండ్రు, మొత్తంబై=గుమిగూడి, వేఱుపడి=మొత్తముగాఏర్పడి, తత్తఱంబునన్ = తొట్రుపడుచు, చోపుడుఁ గోలలు = చెట్లులమీఁద నున్న పక్షులను లేవఁగొట్టునట్టికఱ్ఱలు, కొని = పట్టుకొని, కెలంకులపొలంబులన్ = చుట్టుప్రక్కల నున్నతావులలో, పులుఁగులన్ = పిట్టలను, జోపుచున్ = లేచునట్లుగాఁ దోలుచు, వేఁటాడన్ = వేఁటయాడుటకు, తొడంగిరి = మొదలిడిరి, అందున్ = ఆపనియందు.

ఉ. లీలఁ బుళిందుఁడొక్కఁడు కళిందసుతోర్మిసరోజినీనళాం
దోళితకోకరేఖఁ దనతోరపునల్లనిదీర్ఘబాహుపై
హాలహాలంబపోలె విడియత్తెమునన్ దలయెత్తి చూచుఁబల్
సాళువమున్ వడిన్ జనుశశంబుపయిన్ విడిచెన్ మహోద్ధతిన్.

టీ. పుళిందుఁడు = కిరాతుఁడు, ఒక్కఁడు, లీలన్ = విలాసముగా కళింద...రేఖన్-కళింద సుతా = కాళిందీనదియొక్క, ఊర్మి=తరంగము యందలి, సరోజినీ=కమలముయొక్క, దళ = పత్రమునందు, ఆందోళిత ఊఁపఁబడిన, కోకరేఖన్ = చక్రవాకమురీతిని, తన...బాహుపైన్-తన తనయొక్క, తోరపు = బలమైన, నల్లని, దీర్ఘబాహుపైన్ = పొడవై బాహువుమీఁద, విడియత్తెమునన్ = ప్రకాశించుచున్న చేతికిఁ దొడుగుకొ తోలుపై, హాలహాలంబపోలెన్ = హాలాహలవిషమురీతి, తలయెత్తి = శి స్సును పైకెత్తుకొని, చూచు = కాంచుచున్న, బల్నాళువముఁన్ = పె డేగను, వడిన్ = వేగముగా, చనుశశంబుపైన్ = పోయెడుచెవులపో మీఁద, మహోద్ధతిన్ = పెద్దవడితో, విడిచెన్ = విడిచిపెట్టెను.

కిరాతుఁడు నల్లగా నుంటచేతను యమునాజలము నల్లగా నుంటచేత రెంటికిఁ బోలిక. యమునాతరంగమునకును కిరాతునిబాహువులకును తా రాకునకు విడియత్తెమునకును, చక్రవాకరూపమునకు డేగకును ఉపమానో మేయములు.

బాహుశబ్దమునకు వుకారాంతాదేశము లేమికి "రాహు బాహు శబ్దంబుల కంతట వువర్ణలోపంబు వైకల్పికంబు." (ప్రౌఢవ్యాకరణము

తా. కాళిందీనదీతరంగములో నున్నతామరాకుమీఁద నున్నచక్ర వాకమువలె నొకనల్లనికిరాతునిబాహువుపైఁ గలయత్తెముమీఁదనుండి త యెత్తి యిటునటుఁ జూచుచు నున్నసాళువపు డేగను (వాఁడు) వడిగ బర్వెత్తిపోవుచున్న కుందేటిపై విసరెను. అలం. ఉపమ.

క. మొలదట్టిచెఱఁగుఁ జెక్కుచు
బలుదిట్టకిరాతుఁ డొకఁడు పటువగుముష్టిన్
సెలకట్టెఁ బట్టి వేటొక
సెలకలన్ గొట్టివెచెఁ జెనుగుంగాకిన్

టీ. బలుదిట్ట = మిగులదార్ఢ్యముగల, కిరాతుఁడొకఁడు = బోయ (యొకఁడు), మొల...చెఱఁగున్-మొలదట్టి = నడుమునకు బిగియుంనటులఁ గట్టుకొన్న కాసెకోకయొక్క, చెఱఁగున్ = చుంగును, చెక్కుచున్ = దోఁపుకొనుచు, పటువు = దిట్టము, అగుముష్టిన్ = అయినట్టిపిడికిటిని, సెలకట్టెన్ = ఒకవిధమగుడేగను, పట్టి = గ్రహించి, వేఱొకసెలకట్టెన్ = మఱియొకవిధమగు వాఁడిబాణముతో (బ్రౌనుదొరవారు వ్రాయించిన టీకలో సెలకట్టె = చిన్నకఱ్ఱ యనిరి. శబ్దరత్నాకరములో బాణ మనియు గలదు. సెలకట్టెఁ బట్టి యనుచో జలకట్టె యని గల పాఠము గ్రాహ్యము గాదు.) చెమరుంగాకిన్ = జెముడుగాకిని, (దీనిని బొంతకాకి యని కూడ నందురు) కొట్టివైచెన్ = కొట్టి చంపివేసెను.

తా. ఒకదిట్ట యగుబోయవాఁడు ఊడిపోవుచున్న కాసెకోకచెంగు పైకి ద్రోఁపుకొనుచు నొకచేత సెలకట్టె యనుజాతికిఁ జెందిన బాణవేగమునఁ బోవుడేగను బట్టుకొనియే చెమరుఁగాకిని వేఱొక సెలకట్టె యనుబాణముతోఁ గొట్టెను.

సీ. పెనుదవ్వ దగదొట్టఁ జని రెట్ట పడఁ గొట్టె
నుడువీథి బెళగువ్వ నొక్కయణుజు
ఱెక్కతాఁకున స్రుక్క నిక్కి ప్రక్కలు నొక్కె
నుఱక కల్లేటి నొక్కొక్కరణంబు
పొదఁ దూఱునొకమేటి పూరేటి వెలికిఁ బోఁ
దోలి కైకొనె నొక్కతోఁచిగాఁడు
తను నేలుదొర చిత్తమున మెచ్చఁ దీతువుఁ
జని పట్టె బిట్టొక్కజాలెడేగ
తే. విజ్జువిజ్జనఁ దన్నుంగ విడువ కెలమిఁ
గఱకుటంఘ్రుల నిఱికించి గజ్జె గదలఁ

గఱికి నెఱినెఱకొ లెమ్ముకయును విఱుగ
విఱిచె వడిఁ గైజు నొక పెద్దవేసడంబు.

టీ. ఒక్కయణుజు = అణు జనునొకవిధమగు డేగ, పెనుదవ్వ = చా దూరము, దగదొట్టఁ = దప్పిపుట్టునటుల, అలుపు పుట్టునటుల యని కొం దఱు; చని = పోయి, ఉడువీథిఁ = గగనమార్గమున, బెళగువ్వఁ = కపో మును, రెట్టపడఁ = రెట్టవేయునట్లుగా, చావఁబోవుచు రెట్టవైచి చచ్చు నటుల, కొట్టెఁ = కాలితో బాగుగాఁ దన్నెను. ఒక్కఓరణంబు = ఓరణ మనునొకడేగ, తెక్కతాఁకునఁ = తనతెక్కతగులుటచేతనే, స్రుక్కఁ = కృశించునట్లు, ఉఱక = సరకుగొనక, కల్లెటిఁ = కల్లేడుఅను పేరుగ యొకపక్షిని, నిక్కి = విజృంభించి, ప్రక్కలు నొక్కఁ = ప్రక్కలణఁగ బట్టుకొని యొత్తి చంపివైచెను. ఒక్క తోఁచిగాఁడు = తోఁచిగాఁ డన వేఱొకజాతిడేగ, పొదఁ = పొదలో, తూఱు...రేటిఁ - తూఱు = దాఁగుచున్న, ఒకమేఁటిపూరేటిఁ = మిన్నయగుపూరేడుపిట్టను, వెలికిఁ = వెలుపలకు, పోఁదోలి = బైటికి వెడలఁ గొట్టి, కైకొనెఁ = పట్టుకొనెను ఒక్కజాలెడేగ = జాలెజాతికిఁ జెందిన యొకానొకడేగ, తను నేలుదొర = తన్నుఁబెంచుప్రభువు, చిత్తమునఁ = మనస్సున, మెచ్చఁ = మెచ్చు కొనునట్లు, చని = గుఱిగాఁ బోయి, తీతువుఁ = తీతువుపిట్టను, బిట్టు = గట్టిగా, పట్టెఁ = పట్టుకొనెను. ఒకపెద్దవేసడంబు = వేసడ మను పెద్ద డేగ, కైజుఁ = కైజనుపిట్టను, విజ్జువిజ్జునఁ = విజ్జువిజ్జు మనునట్లు తన్నంగఁ = తన్నుచుండ, విడువక = విడిచిపెట్టక, ఎలమిఁ = సంతసముతో కఱకుటంఘ్రులఁ = కఱకులైన పాదములయందు, ఇఱికించి = నొక్కిపట్టు కొని, గజ్జె = కాలిమువ్వ, కదలఁ, కఱికి = రావిడిచేసి, నెఱినెఱకొలెమ్ము యును = ప్రతిపక్షమునందునుగల పెద్దయెముక, విఱుగఁ = విఱుగునటుల వడిఁ = వడిగా, విఱిచెను = విఱిచివైచెను.

తా. ఆడేగ వేఁటయందు అణుజు ఓరజము తోఁచిగాఁడు జాలె వేసడము నసెడిపలు తెగలడేగలు బెళగువ్వ కల్జేడు పూరేడు తీతువుకైజు అనఁబడు పక్షివిశేషములను బట్టి కొట్టి చంపి తమ్ముఁ బెంచినవారి కిచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. నింగికయి కుంచె యెత్తి వె
సం గో యని యార్వఁ బక్షిసంహతిగాడ్పుల్
ఙం గని మ్రోయఁ గుజాగ్రపుఁ
గొంగల నొకలగుడు డిగ్గి కొట్టె నిలఁబడన్. 59

టీ, కుంచె=తోఁకయందలి యీఁకలబొత్తి,ని ంగికయి = ఆకసమువైపునకు, ఎత్తి = లేచునటులుగా నెత్తి, వెసన్=వేగముగ, కో యని యార్వన్= కో యని యఱవగా, ఒకలగుడు= లగుడను పేరుగలడేగ, పక్షిసంహతిగాడ్పులు=ఱెక్కగుమియొక్కగాలి, ఝంగని=ఝంగను చప్పుడుతో, మ్రోయన్= ధ్వనిచేయఁగా, డిగ్గి=క్రిందికి దిగి, కుజాగ్రపుఁగొంగలన్ = చెట్లచివర నున్న కొంగలను, ఇలఁ బడన్=భూమిపైఁ బడురీతిని, కొట్టెను. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. ఆకాశమువంకకుఁ గుంచె యాడించి వేఁటకాఁడు కో యని యార్వఁగా లగుడనుడేగ యొక్కటి ఱెక్కలగాలి ఝంగని విసరుచుండఁ గ్రిందికి దిగుచుఁ జెట్లకొమ్మలపై నున్న కొంగలను పీడఁగొట్టెను.

వ ఇట్లా ఖేటఖేలనంబున వివిధమృగవిహగవధం బాచరించి చాలించి యంచెలంచెలన్ బంచతాపతితచమరసృమరకిరి హరిణ రురు మహిష పృషదంశ గోధికా శశ పిశితఖండంబు లొండొండ యువ్వెత్తుఁగా నాకుఁబొత్తరలన్ గట్టియు గుడులుగుట్టియుఁ జిక్కంబుల నించియుఁ గావడుల నుంచియు సవరించి దిగడిగన విసరి బగబగన మండుచిదుఁగు సొదమంటల కడ్డంబువట్టి మాంసంబులు సూఁడిచూఁడి

వాఁడు లగుకత్తులఁ దిత్తు లొలిచి కుత్తుకలు గోసి శితము
ఖంబు లగునఖంబులఁ బెకలించి విపులవపురపహసితమహా
శైలంబు లగుశార్దూలంబులబొందుల నందంద పడవైచి
యంతంతఁ గాంతారంబున దంతురంబుగాఁ బడిన దంతా
వళంబులదంతంబులు గైకొనియుఁ దత్కుంభనిర్గత మౌక్తి
కంబు లేఱికొనియు గోఱజంబుఁ జమరవాలంబున బర్హి
బర్హంబులఁ బరిగ్రహించియు మరలి యత్తఱి గడింది
నెత్తురఁ బ్రొద్దగుట వెఱచఱవం జఱవ నేఁదు పెనుముండ్లఁ
బండ్లసరియలు నెఱియలు వాఱ బోరనఁ గాఱుధారాళ
రుధిరాసారపూరంబు నాకినాకి నాలుకలు దిగవైచి యేచిన
మహాతపోష్ణంబునఁ దృష్ణ వొడమి దగ నిగుడ వగ రడరి
యొడలఁ దొడలను మెడలను బెడిదంపునిడుదకోఱల
సలుగు లడిచినయొడలం బొడబొడను వెడలెడునుడుకు
నెత్తుటఁ బడలి తూలుకొలేయకమ్ములయంగమ్ము లార్ద్రకర్ప
టంబులం గప్పి దప్పి నిగుడ నప్పాలంబు పశ్చిమపుదండ
నుండు వెండికొండబండలఁ జండకరకరహిండనంబునం బొం
డు ప్రభలు నిండి ఱఱచుతఱచుసెలయేఱులసూరెలం గాఱు
కొనుభూరుహనికాయంబుల డాయం జని తద్ఘనచ్ఛాయల
నిలిచి యచ్చటఁ గ్రొచ్చి గరువునేలల గుంట లొనరించి
లోన నుమ్మగిలి గబ్బు వలవక కమ్మతావులు గలనావురాకులు
వఱచి యొఱచిలో మేలేఱి కారిజముఁ గందనకాయక్రొవ్వు
మొదలగు మిగుల మెత్తనిపలలభిత్తంబులందుఁ గ్రందు
కొనఁ గ్రుక్కి యెక్కువతక్కువలు గాకుండఁ గండ గల
తింత్రిణీశిలాటుసంఘాతంబు లామీఁద నెఱయం బచరించి

యెసరుగాఁ జేట లగు వేఁడినల్లులు గుమ్మరించి లవణ కణసంచ
యంబు నించి లావుగాఁ గావు గప్పి యుపరిప్రదేశంబులఁ
గా రెనుపవెంటపట్ల నీరాలు నేలుఁబిడుకలదాల్లిడి నెల్లికొ
య్యాలు ద్రచ్చి నుచ్చు లంటించినఁ బెచ్చు వెరుఁగుచిచ్చు
లాత్రంపులఁ దవిలించి చిముడ నుడికిన వెలువరించి యుప్పు
వెప్పునఁ గలయప్పిశితఖండంబులు గనగననినిప్పులంజమురు
చిప్పిలం గాల్చిన కమ్మకఱకుట్లం జట్రాతిపయిఁ గాత్రేనికిం
గుడుపువెట్టి పిదపఁ బాళ్లవెంబడిం బంచుకొని తారు నుప
యోగించి తద్దేవతాప్రీతికై తలలు దోఁకలు డొక్కలు నచటి
విటపివిటపంబుల వ్రేలంగట్టి శిశిరమధురసలిలమ్ములు ద్రావి
వాగురికులు విశ్రమింప నిలింపాంగనాసుతుండును సహాస
మాగతచతురవలలకృతపలల ఫలమూలాదిశుచిమధురమృగ
యోచితాహారంబులం దృప్తి వహించి పరిజనారచితపల్లవా
సనాసీనుండై గండూషితపుండరీకమధురసాసారంబు లగు
నిర్ఝరానిలకిశోరంబు లోలయ నలయికలు దీఱ యున్నసమ
యంబున. 60

టీ. ఇట్టు = ఈరీతిగా, ఆఖేటఖేలనంబునన్ = వేఁటయనునాట యందు, వివిధమృగవిహంగవధంబు-వివిధ = అనేకములయిన, మృగ = మెకములయొక్కయు, విహంగ = పిట్టలయొక్కయు, వధంబు = సంహరించుటను, ఆచరించి = ఒనర్చి, చాలించి=మాని, అంచెలంచెలన్ = అందంను, పంచతా ...బులు-పంచతా = మృతినొందుటచే, పతిత=పడినట్టి, చమర=సవరపుమెకములు, సృమర=పెద్దశాలిచమరములు, కిరి=పందులు, హరిణ=లేడులు, రురు=కృష్ణసారములు (నల్లచాఱలుగలజింకలు), మహిష = అడవిదున్నలు, పృషదంశ=(అడవి) పిల్లులు, గోధికా=ఉడుములు, శశ = చెవులపిల్లులు (ఈజంతువుల), పిశితఖండంబులు = మాంసపుముక్కలను, ఒండొండ = వేర్వేఱుగా.

ఉవ్వెత్తుగాన్=మిగులకుండునట్లు, ఆకుఁబొత్తరలన్ = ఆకుపొట్లములయందు, కట్టియున్ = పొట్లములుగాఁగట్టి, గుదులుగుట్టియున్ = తోరణములుగా గ్రుచ్చియును, చిక్కంబులన్ నించియున్ = చిక్కములలో నిండించియుం, కావడులన్=కావళ్లయందు, ఉంచియున్=పెట్టియుం, సవరించి=కూర్చుకొని, దిగదిగనన్ = దిగదిగయని ధ్వని కలుగునట్లు, (అనుకరణధ్వని), విసరి=గాలి తగులునట్లు విసరి, బగబగన్=బగబగ యనునట్లు, మందుచిదుఁగుసొదమంటలకున్ = మందుపుడకల (సమిధల) నిప్పుమంటలో, అడ్డంబువట్టి=అడ్డముగాఁ బట్టుకొని, మీసంబులు, చూఁడిచూఁడి = కాలిచికాలిచి, వాఁడులు = వాఁడిగలవి, అగుకత్తులన్ = అయినట్టికత్తులతో, తిత్తులొలిచి = తోళ్లుదీసి, కుత్తుకలు = కంఠములు, కోసి, శితముఖంబులు = వాఁడియైనమొనలుగలవి, అగు నఖంబులన్ = అయినట్టిగోళ్లతో, పెకలించి=పెఱికి, విపుల...శైలంబులు- విపుల=గొప్పవి యగు, వపుః = శరీరముచే, అపహసిత = తిరస్కరింపఁబడిన, మహాశైలంబులు=గొప్పకొండలుగలవి, కొండవలెనుండు గొప్పదేహములు గలవనుట, అగు...బొందులన్-అగు, శార్దూలంబుల = పులులయొక్క, బొందులన్ = దేహములను, అందంద = (అవి పడియున్నచోట) అచ్చటనచ్చటనే, పడవైచి = ప్రోగుచేసి, మిగుల స్థూలశరీరములుగాన మోయ ప్రాలుమాలియటనే యుంచిరి. (పులిమీసములతో విరోధులు తమకిష్టములేనివారికై దుష్ప్రయోగములు చేయుదు రని కలదు. పులిని జంపిన వేఁటకాఁడుగాక వానిహితులుగాని దానిమీసములు వెంటనే గాల్చి వేయుదురు. అటులఁ గాల్చివేయనియెడల నామీసములు ముక్కలుగఁ జేసి పరమాన్నములోఁ గలిపి వండిపెట్టినయెడలఁ దిన్నవారు జనిపోవుదు రని చెప్పుదురు. అందుచే మీసములు కాల్చినటులఁ జెప్పఁబడెను.) అంతంతన్ = అక్కడనక్కడ, కాంతారంబునన్=వనములో, దంతురంబుగాన్ = చిక్కఁగా, పడిన, దంతావళంబులదంతంబులు = ఏనుఁగుల కోఱలను, కైకొనియున్ = పుచ్చుకొనియు తత్కుంభ = ఆయేనుఁగుకుంభస్థలమునుండి, నిర్గత = బైలువెడలిన, మౌక్తిక

బులు = ముత్తెములను, ఏఱికొనియుఁ = ఏర్పఱించి తెచ్చికొనియు, ఏనుఁగు కుంభస్థలములందుముత్యములు పుట్టు ననుటకు. శ్లో. "కరీంద్రజీమూత వరాహ శంఖ మత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని, ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి." (ఏనుఁగుకుంభస్థలములందుఁ బుట్టు ముత్తెములు ఉసిరికకాయలంత యుండు నని రత్నశాస్త్రము.) గోఱజంబుల్ = గోరోజనము, చమరవాలంబులన్ = చమరములను మృగము తోఁక కుచ్చులను (ఇవియే సవరములు), బర్హి బర్హంబులన్ = నెమిలికుంచెలను, పరిగ్రహించియుఁ = సంపాదించుకొనియు, మరలి, అత్తఱిన్ = ఆసమయము, కడిందిసెత్తురుంబ్రొద్దు = మిగులనెట్టఁగాఁ బ్రకాశించుప్రొద్దు (మధ్యాహ్నము), అగుటన్ = అగుటవలన, వెఱచఱవంజఱవన్ = భీతిపుట్టఁగాఁబుట్టఁగా, ఏఁదుపెనుముండ్లన్ = ముండ్లపందుల పెద్ద ముండ్లచే, పండ్లసరియలు = దంతములుకొనలు, నెఱియలువాఱి = బీటలు వడి, బోరనన్ = ఎక్కుడుగా, కాఱు...పూరంబు - కాఱు = ఓడుచున్న, ధారాళ = అడ్డులేని, రుధిర = రక్తముయొక్క, ఆసార = ధారలయొక్క, పూరంబు = వెల్లువను, నాకినాకి = ఎన్నియోమాఱులు నాకి, ఏదులు ముండ్లతోఁ గొట్టఁగాఁ వేఁటకుక్కల యొడలినిండ గాయములుపడెను. ఆగాయములు లోతుగా నుంటచేఁ దెంపులేక రక్తముగాఱుచుండ నాకుకొనుచుండెను. నాలుకలుదిగవైచి = నాల్కలువ్రేలాడవైచికొని, ఏచినమహాతపోష్ణంబునన్ - ఏచిన = విజృంభించిన, మహాతప = పెద్దయెండయొక్క, ఉష్ణంబునన్ = వేఁడిచేతను, తృష్ణ = దప్పిక, పొడమి = కలిగి, దగ = తాపము, నిగుడన్ = ప్రసరింపఁగా, (ఎక్కుడుకాఁగా), వగరు = వగరుపు, అడరి = పుట్టి, ఒడలన్ = శరీరములందును, తొడలన్ = తొడలయందును, మెడలన్, సలుగులు = వరాహములు, బెడిదంపునిడుదకోఱలన్ = వాఁడిగలపొడవులైన దంష్ట్రలతో, అడఁచినయెడలన్ = కొట్టినచోటులను, బొడబొడను = బుడబుడ యనుచు, వెడలెడునుడుకు నెత్తురున్ = పొడముచున్న యుష్ణ

రక్తముచే, పందులు కోఱలతో శునకములను పీలగుచోటులనెల్లఁ గొట్టెను. ఎండవేఁడిమికిఁ దప్పికిఁ గృశించిన శునకముల మేనులనుండి వేఁడినెత్తురు కారుచుండెను. (అప్పుడే గాయమునుండి స్రవించు నెత్తురు వెచ్చఁగా నుండును) బడలి = అలసి. తూలుకౌలేయకమ్ములయంగమ్ములు - తూలు = తూలుచున్న, కౌలేయకమ్ముల = శునకముల, అంగమ్ములు = శరీరములను, ఆర్ద్ర కర్పటంబులన్ = తడిసినదుప్పటులచే, కప్పి, దప్పి = దాహము, నిగుడన్ = ఎక్కుడు కాఁగా, అప్పొలంబు పశ్చిమపుదండన్ = ఆకోనకుఁ బడమటివైపున, ఉండు వెండికొండబండలన్ = ఉండిన కైలాసపర్వత పాషాణములయందు, చండకరకరహిండనంబులన్-చండకర = భాస్కరునియొక్క, కర = కిరణముల, హిండనంబులన్ = ప్రసారములచే, పాండుప్రభలు = తెల్లవెలుఁగులు, నిండి, పఱచు...సూరెలన్ - పఱచు = పాఱుచున్న, తఱుచు = విశేషమునైన, సెల యేఱులన్ = కొండలందుఁ బుట్టు నేఱుల యొక్క, సూరెలన్ = ప్రక్కలను, కాఱు...బులన్ - కాఱుకొను = ఎత్తుగా నున్న, భూరుహ = చెట్లయొక్క, నికాయంబులన్ = గుంపులను, డాయం జని = సమీపించి, తద్ఘనచ్ఛాయలన్ = వానిపెద్దనీడలను, నిలిచి, అచ్చటన్ = అచ్చోటున, క్రొచ్చి = త్రవ్వి, గరువు నేలలన్ = గరప నేలల యందు, గుంటలు = గోతులు, ఒనరించి = చేసి, లోనన్ = ఆగోతులలో, ఉమ్మగిలి = ఆవిరిచుట్టి, గబ్బువలవక = దుర్వాసనపుట్టక, కమ్మతావులు = సువాసనలు, కలనావురాకులు=కలిగిననాఁగురాకులను, పఱచి=క్రిందఁబఱచి, ఎఱచిలోన్ = మాంసములో, మేలు = శ్రేష్ఠమైనదానిని, ఏఱి = తేర్చి, కారిజము=కారిజమును (కడుపులో నీరుతిత్తిక్రింద నుండెడు మాంసఖండ విశేషము), కందనగాయ = గుండెకాయ, క్రొవ్వు, మొదలగు, మిగుల మెత్తని, పలలభిత్తంబులు = మాంసపుముక్కలను, అందున్ = ఆయాకులు పఱచిన గోతులలో, క్రందుకొనన్ = నిండునట్టు, క్రుక్కి = అదిమిపెట్టి, ఎక్కువ తక్కువలు = హెచ్చుగాని తక్కువగాని, కాకుండన్ = కాకుండ

నుండునటుల, కండ...బులు-కండగల = ముదిరిన, తింత్రిణీశలాటు=చింతకాయల, సంఘాతంబులు=ప్రోగులను, ఆమీఁదన్=ఆమాంసపుముక్కలమీఁద, నెఱియన్ = అంతటను, పచరించి = పఱచి, ఎసరుగాన్=ఎసటిలోనీరుగా, లేటలు = స్వచ్ఛమైనవి, అగు వేఁడినల్లలు = అయిన వేఁడిరక్తమును, (అగు లేటినల్లలు=అయిన లేడిరక్తము. పా.) క్రుమ్మరించి = ద్రిమ్మరించి, లవణకణసంచయంబున్ = ఉప్పురాళ్లసముదాయమును, నించి = వైచి, లావుగాన్= దట్టముగా, కావుగప్పి=కావు వేసికప్పి, ఉపరిప్రదేశంబులన్=వానిపై ప్రదేశములందు, కారెనుపపెంట పట్లన్ = వనమహిషములు నివసించుచోటులను, నీరాఱునేఱుఁబిడుకలన్ = ఎండినయేఱుఁబిడుకలతో, దాళ్లిడి=దాలులపేర్చి, నెల్లికొయ్యలు = నెల్లిచెట్టుకఱ్ఱలను, త్రచ్చి = మథించి, నుచ్చులు = మేఁకపెంట్రికలు, అంటించన్=తగిలింపఁగా, అడవిలో మాంసాదికము వండుటకుఁ బాత్రములు లేవుగాన గరపనేలలో గోతులు దీసి పైని గొల్లజిడ్డుతీఁగయాకులు పఱచి దానిలో మెత్తనిమాంసఖండము లుంచి పులుపునకుఁ జింతకాయలు వేసి లేడినెత్తురును ఎసరుగాఁ బోసి నెల్లికఱ్ఱ మథించి యగ్నిదీసి మేఁకపెంటికలతో రాజఁబెట్టి యేఱుఁబిడుకలను బైనిపెట్టి పక్వమొనరించిరి. పెచ్చుపెరుఁగుచిచ్చులు=వృద్ధిపొందిన నిప్పులు, ఆత్రంపులన్ = ఆకుమ్ములయందు, తవిలించి = అంటించి, చిముడన్ = చిమిడిపోవునట్లు, ఉడికినన్ = పక్వము కాఁగానే, వెలువరించి = పైకిఁదీసి, ఉప్పువెప్పును = ఆవిరిబోకుండ నుడికించుటచేఁ గలిగిన వేఁడిమిని (పా. అప్పువెప్పును = పచ్చియుం వెచ్చియుం) కలయప్పిశితఖండంబులు=కలిగినయానంజుడు తునుకలను, గనగననినిప్పులన్ = కణకణమండుచున్న యగ్నియందు, చమురు = మాంసములోనిచమురు, చిప్పిలన్ = కాఱునట్లు, కాల్చినకమ్మకఱకుట్లన్ - కాల్చిన=ఇనుపశలాకలకు గ్రుచ్చి కాల్చిన, కమ్మ = పరిమళముగల, కఱకుట్లన్ = కఱకుట్లుమాంసముతో, చట్రాతిపైన్ = చాఁపఱాతిమీఁద, కాట్రేనికిన్ = వనదేవతకు, (కాటిజేని హ్రస్వరూపము కాట్రేఁడు. వ్యుత్పత్తినిఁబట్టి కాట్రేఁడన శంకరుఁ-

డని స్పష్టమగుచున్నది గాని పూజించినది వనాధిదేవతను గాన వనదేవత నని యర్థము వ్రాయఁబడెను.) కుడుపువెట్టి = నివేదన మొనర్చి, పిదపన్ = పిమ్మట, పాళ్లు వెంబడిన్ = వంతులచొప్పున, పంచుకొని, తారున్ = తాము, ఉపయోగించి = తిని, తద్దేవతాప్రీతికై = ఆకాంత్రేని ప్రీతి నిమిత్తము, తలలు = మృగములశిరస్సులను, తోఁకలు = వాలములు, డొక్కలు = భుజములకుఁ దొడలకు మధ్యభాగములు, పొట్టలు, అచటివిటపి విటపంబులన్ = అక్కడ నున్నచెట్లకొమ్మలయందు, వ్రేలం గట్టి=వ్రేలాడు నట్లుకట్టి, శిశిరమధురసలిలమ్ములు=చల్లనివియు తియ్యనివియు నగునుదకములు, త్రావి=పానము చేసి, వాగురికులు = మృగయులు, విశ్రమింపన్=ఆయాసము బోవఁగూరుచుండఁగా, నిలింపాంగనాసుతుండును=దేవవనితయగు వరూథిని కుమారుఁడును (స్వరోచి), సహ...బులన్-సహ=దోడుఁగా, సమాగత = వచ్చిన, చతుర=నిపుణులైన, వలల=వంట చేయువాండ్ర చేత, కృత=(వంట) చేయఁబడిన, పలల=మాంసము, ఫల=పండులు, మూల = దుంపలు, ఆది = మున్నగు, శుచి=శుద్ధములైన, మధుర = తీయని, మృగయ = వేఁటసమయం బునకు, ఉచిత = ఉచితమైన, ఆహారంబులన్ = ఆహారపదార్థములచే, తృప్తి వహించి = తనివినొంది, వంటవాండ్రు మిగుల నేర్పరులుగాననే పరికరసమృద్ధియుఁ లేనితావున మధురముగాఁ బిశితముల వండఁగలిగిరి. సహజసుకుమారుఁడు రాజు; అది వేఁటతఱికిఁ దగిన యాహారముగానఁ దృప్తిగాఁ దినెను. పరి... సీనుండై-పరిజన=తనతో నున్న సేవకులచే, ఆరచిత = బాగుగాఁబఱపఁబడిన, పల్లవ=లేఁతయాకుల చేతనైన, ఆసన=కూర్చుండుపీటపై, ఆసీనుండై = కూరు చుండినవాఁడై, గండూషి...సారంబులు-గండూషిత = పుక్కిలింపఁబడిన, పుండరీక=తెల్లతామరలోని, మధురస=తేనెయొక్క, ఆసారంబులు=వృష్టులు గలవి, తెల్లఁదామరపూవులలోనుండి స్రవించు తేనియ చినుకులతో వీచు చున్నవి యగు, నిర్ఝరానిలకిశోరంబులు, నిర్ఝర = ఏఱులమీఁదినుండివచ్చు, అనిలకిశోరంబులు = సన్నవాయువులు, ఒలయన్ = పైవిసరుచుండఁగా, అల

యికలు = శ్రమములు, తీఱి=తగ్గి, ఉన్నసమయంబునన్ = ఉన్నప్పుడు. పైపద్యముతో నన్వయము.

మత్తకోకిల. నిండెఁ గావిరి దిక్తటంబుల నింగిఁ గుండలిచండరు
జ్మండలిం గనుఁగొంచు మ్రోసెను మాలకాకులమూఁక ల
య్యొండ నిల్చి యదల్చె నప్డు శివాళి యూళలఁ బద్మగ
ర్భాండభాండము ధూళిధూసర మయ్యె నుద్ధతవాత్యలన్.

టీ. కావిరి=పొగవలెనుండునల్లఁదనము, దిక్తటంబులన్=దిశాభాగములందు, నిండెన్ =పూర్ణమయ్యెను, నింగిన్ = ఆకసమున, కుండ...మండలిన్ -కుండలి = పరివేషముతోడ, చండరుక్= సూర్యుని, మండలిన్ = బింబమును, కనుఁగొంచున్ = కాంచుచు, మాలకాకులమూఁకలు = ద్రోణకాకసమూహము, మ్రోసెన్ =అఱచెను. అప్డు=అప్పుడు, అయ్యెడన్ = అచ్చోటను, నిల్చి=నిలువఁబడియుండి, శివాళి=నక్కలగుంపు, ఊళలన్ =కూఁతలచే, అదల్చెన్ =అదలించెను. ఉద్ధతవాత్యలన్ = హెచ్చుగా విసరుచున్న సుడిగాడ్పులచే, మీఁదికెగయుచున్న సుడిగాలిచేత, పద్మగర్భాండభాండము = బ్రహ్మాండకటాహము, ధూళిధూసరితము = పరాగముచేఁ కొంచెము తెల్లఁగానున్నది, అయ్యెన్ = ఆయెను. సుడిగాలి వీచుటయుఁ గావిరి యావరించుటయుం లోనగునవి యెల్ల నరిష్టసూచకములు. ఉత్తరరామాయణమునందు ఇందలియరిష్టములు కొన్ని చెప్పఁబడెను.

సీ. "సుడిగాడ్పు తేరినల్చుట్టుఁజుట్టలువెట్టెగడిఁదిమంటలువెళ్ళఁగ్రక్కెనక్క"
తే. "కావిరి దిగంతములనెల్లఁ గ్రమ్ముకొనియె." (షష్ఠాశ్వాసము.)

తా. దిక్కులనిండఁ గావిరి కప్పెను. సూర్యబింబముం గాంచుచు మాలకాకు లఱచెను. నక్క లూళలు వైచెను. సుడిగాలిగుంపు వడిగా విసరి బ్రహ్మాండమంతయుం ధూళిచే నీషత్పాండువర్ణము గలదియయ్యెను. (ఇట్టి గుణములు అరిష్టసూచకములు.)

క. ఆకొఱగాములఁ గనుఁగొని
శాకునికుం డొకఁడు లేచి సంభ్రమ మొదవన్
జ్యాకలితశరాసనుఁ డై
వీఁకను సైనికులఁ దిట్టి విభుతో ననియెన్. 62

టీ. ఆకొఱగాములన్=అయరిష్టసూచకములను, కనుఁగొని = చూచి, శాకునికుండు=శకునములు తెలిసినవాఁడు, ఒకఁడు=అటనున్నవారిలోనొకఁడు, లేచి=కూర్చున్నచోటినుండిలేచి, వీఁకశబ్దము సార్ధబిందుకమైనను ప్రాసయం దానియతి పాటింపఁబడలేదు. వీఁక సార్ధబిందుక మనుటకు "అకలినీరువట్టు... వీఁక రఘూద్వహుండు," (రామాభ్యుదయము.) సంభ్రమము=తొట్రుపాటు, ఒదవన్=పుట్టఁగా, జ్యా...డై-జ్యా=వింటినారితో, కలిత = కూఁడిన, శరాసనుఁడై=ధనుస్సుగలవాఁడై (ధనుస్సునెక్కు పెట్టినవాఁడై), వీఁకన్=సాహసముతో, సైనికులన్ = సేనలోనివారిని, తిట్టి, విభుతోన్ = స్వరోచితో, అనియెన్=ఈక్రిందిరీతిం బల్కెను.

తా. ఆదుశ్శకునములం గనిపెట్టి యొక్కశకునముల నెఱిఁగినవాఁడు ధనుర్ధారియై లేచి సైన్యములోనివారి నదలించుచు విపరీతదుశ్శకునములఁ జూచియుం నేమఱియుండఁ దగునా యని పలికి, రాజుతో నేదియో చెప్పెను.

క. తఱచుగ మెకములఁ బొరిగొను
మఱపున వచ్చితిమి దవ్వ మనపాల మిట కి
త్తఱి నగునిమిత్తములు నృప
కొఱగా విదె మనకుఁ బెద్దగొడ వగు ననినన్. 63

టీ. నృపా = ఓరాజా, తఱచుగన్ = మిక్కిలిగ, మెకములన్ = జంతువులను, పొరిగొనుమఱపునన్ = చంపుటయందలి యుంత్సాహమువలనఁ గలిగిన పరాకుచేత, వచ్చితిమి=ఇంతదూర మరుగుదెంచితిమి. మనపాలము = మనముండుతావు, ఇటకున్=ఇక్కడకు, దవ్వు=మిగులదూరము, ఇత్తఱిన్ =

ఇప్పుడు, అగునిమిత్తములు = అగుచున్నశకునములు, కాఁగావు=తగినవికావు. ఇదె = ఇదిగో, ఈయుత్తరక్షణమునందె, మనకున్ = మనయందఱకును, పెద్దగొడవ = గొప్పయాపద, అగున్ = కలుగును, అనినన్=అని చెప్పఁగా, (ఇపుడే యేదేనొకయాపద రాఁబోవుచున్నది). వైపద్యముతో నన్వయము.

తా. ఓరాజా! వేఁటాడుసందడిని మననివాసములకు దూరముగా వచ్చితిమి. దుశ్శకునములు తోఁచుచున్నవి. మన కేదో గొప్పయాపద త్వరలోఁ గలుగు నని నాకుఁ దోఁచుచున్న దని యనఁగా.

మ. అతఁ డాస్ఫాలితసజ్యకార్ముకుఁడు వాహారూఢుఁడుఁ బా
ర్శ్వసం,భృతతూణాహృతచండకాండుఁడు దిశా ప్రేంఖత్క
టాక్షాంచల,ద్యుతిజాలుండును నై పుళిందభటసందోహం
బుతోడన్ మహా,ద్ధతి నుండన్ జయలాభసూచకనిమిత్తం
బుల్ మెయిం దోఁచినన్. 64

టీ. అతఁడు=ఆస్వరోచి, ఆస్ఫాలితసజ్యకార్ముకుఁడున్ - ఆస్ఫాలిత= ధ్వనిచేయఁబడిన—మ్రోయింపఁబడిన యనుట, సజ్య = ఎక్కిడఁబడిన, కార్ముకుఁడున్ = విల్లుగలవాఁడును, వాహారూఢుఁడున్ = అశ్వము నెక్కిన వాఁడును, పార్శ్వ... కాండుఁడు-పార్శ్వ=ప్రక్కలను, సంభృత = లెస్సగ ధరింపఁబడిన, తూణ = బాణములపొదినుండి, ఆహృత = తీసికొనఁబడిన, చండ = తీక్ష్ణమైన, కాండుఁడును = శరములుగలవాఁడును, దిశా...జాలుండునునై - దిశా = దిక్కులయందు, ప్రేంఖత్ = వ్యాపించుచున్న, ఎగురుచున్న, కటాక్ష = క్రేఁగన్నులయొక్క, ద్యుతిజాలుండునునై = కాంతుల పంక్తిగలవాఁడునై, పుళింద...తోడన్ - పుళింద = బోయలైన, భట = బంట్లయొక్క, సందోహంబుతోడన్=సమూహముతో, మహోద్ధతిన్=మిగుల నౌద్ధత్యముతో, ఉండన్ = ఉండఁగా, జయ...బుల్ - జయ = గెల్పు

యొక్క, లాభ=లాభమును, సూచక = తెలుపునట్టి, నిమిత్తంబుల్ = శకునమ్ములు, మెయిన్ = శరీరమున, తోఁచినన్ = కనఁబడఁగా, (శరీరస్పందాదిశుభసూచకములు తోఁచిన వనుట).

దక్షిణాక్షిభుజోరుస్పందాదులు దేహమునఁ దోఁచు శుభలక్షణములు. స్పందనముల శుభాశుభలక్షణము లిట్లు చెప్పఁబడెను.——

క. "కనుకుడికొనదిగువవలన, ననయముపయి నదరఁ గీడు నటు కొన దిగువన్
గను కీడు పైన మొదలెం,చిన మేలగు నెడమకన్ను శిఖినరసింహా.

క. అడుగు పెదవి మృష్టాన్నము, కడులాభము గడ్డ మదరఁగా ధన మబ్బున్
గుడిచెక్కు లెడమచెక్కిలి, చెడుచోరభయంబులం డ్రు శిఖినరసింహా.

క. ఆజి యగున్ నొసల......"

తా. ఈమాటలు విని స్వరోచి ధనుర్బాణధారియై గుఱ్ఱ మెక్కి నలుదెసలఁ దనకటాక్షవృష్టులు పఱపుచు నెఱుకువాండ్రు మున్నగు భటవర్గముతో నుండఁగాఁ గొన్ని తనకు శరీర మదరుట మొదలగు శుభశకునముల సూచన యయ్యెను.

వ. ప్రాణరక్షాసంశయం బగుమహారణక్షోభం బొక్కటికలుగు
మీఁద నెట్టకేలకు మితివెట్టరానిజయమంగళంబు లగు నని
యంతరంగంబున నిశ్చయించి యూఱడిలుసమయంబున. 65

టీ. ప్రాణరక్షాసంశయంబు = ప్రాణములను సంరక్షించుకొనుటకే సంశయము గలిగినవి, అగు, మహారణక్షోభంబు = పెద్దయుద్ధపుఁగలఁత, ఒక్కటి, కలుగున్ = ముందుగాఁ గలుగును, మీఁదన్ = పిమ్మట, ఎట్టకేలకున్ = చిట్టచివరకు, మితి పెట్టన్ = గణించుటకు, రానిజయమంగళంబులు = వలనుగాని జయమును మేలును, అగున్ = కల్గును, అని, అంతరంగంబునన్ = మనంబున, నిశ్చయించి = నిశ్చయపఱచుకొని, ఊఱడిలుసమయంబునన్ = మనశ్శాంతి చేసికొనునవ్వేళ.

స్పందనములు (అదరుటలు) శుభమును అశుభమునుకూడ సూచించును. శుభాశుభమిశ్రములుగా సూచన లుంటచే రాజు తొలుత మిగుల నపాయము తరువాత మిగులశుభము కలుగు నని తలంచెను.

క. ఆవిపినాంతరమున హా
హా వనిత ననాథ నబల నార్త విపన్నన్
గావరె యీపుణ్యమునం
బోవరె యని పలుకునాఁడు మొఱ వినఁబడియెన్. 66

టీ. ఆవిపినాంతరమునన్ = అవనములోనుండి, హాహా=అక్కటకటా! వనితన్ = స్త్రీని, అనాథన్ = నాథుఁడు లేనిదానను, అబలన్ = దుర్బలను, ఆర్తన్ = బాధపడుచున్నదానను, విపన్నన్=విపత్తునందున్నదానను, కావరె = రక్షింపరయ్యా! ఈపుణ్యమునం బోవరె=ఈపుణ్యముంగట్టుకొనరో, అని, పలుకునాఁడు మొఱ=పలుకుచున్నయాఁడుదాని మొఱ్ఱ, వినఁబడెయెన్ = విననయ్యెను.

ఆఁడుదానిని గాపాడుటయే సుకృతము. అందాపన్నను దీనురాలిని దిక్కులేనిదానిని గాపాడుట మఱియు సుకృతము. ఈసుకృత మంతంతన లభించునది కాదు. అప్రయత్నలభ్య మగు నీసుకృతమున కెవరేని పాల్గొనుఁడని ప్రార్థించెను.

తా. వైరీతిగా ముందు రణక్షోభము గలిగినను పిమ్మట మేలు గలుగునని స్వరోచి తలంచుచుండ నాయడవిలో నొకయాఁడుదానిదుగఖరవము "అక్కటా! వనితను, అనాథను, అర్తురాలను, నన్ను రక్షించి పుణ్యము గట్టుకొం" డనుచు వినంబడియెను.

క. ఆమొఱ వేమఱుఁ జెవి నిడి
భూమండలభర్త కరుణ పొడమఁగ నయ్యో
యేమానిని కెవ్వానిచే
నేమాయెనొ యనుచు నచటు నీక్షించుతఱిన్. 67

టీ. భూమండలభర్త = భూపతి (స్వరోచి), ఆమొఱ = ఆయాఁడు దానివిలాపవాక్యములను, వేమఱున్ = పెక్కుమాఱులు, చెవినిడి = ఆల కించి, కరుణ = దయ, పొడమఁగన్ = కలుఁగఁగా, అయ్యో, ఏమానినికిన్ = ఏవనితకు, ఎవ్వనిచేన్ = ఏపురుషునిచేత, ఏమాయెనో = ఏమియాపద సంభవించెనో, అనుచున్ = అని తలఁచుచు, అచటున్ = అధ్వని వినఁ బడినవైపును, ఈక్షించుతఱిన్ = కాంచునపుడు.

తా. స్వరోచి యాయాక్రందనము విని పాప మెవ్వతెయో సెట్టి యపాయము సంభవించెనోగదా? యని యావైపునకుం జూచుచుండఁగా.

శా. మట్టెల్ మ్రోయఁగ గబ్బిచన్నుఁగవ కంపంబంద వేణీభరం
బట్టిట్టై కటిఁ జిమ్మచీఁకటులు గా నశ్రువ్రజం బోడిక
ల్గట్టన్ జూపులు చిమ్మరేఁగి దివి రోలంబాళిఁ గల్పింపఁగా
మిట్టాడంగ నరుండు లేనియడవిన్ మీనాక్షి దీనాకృతిన్.

టీ. మీనాక్షి = మత్స్యములవంటి నేత్రములుగల వనితయొకతె, మట్టెల్ = కాలిమట్టెలు, మ్రోయఁగన్ = మ్రోఁగఁగా, గబ్బిచన్నుఁగవ = గొప్పదైన కుచద్వంద్వము, కంపంబు = వడఁకును, అందన్ = చెందఁగా, వేణీభరంబు = జటాభారము, అట్టిట్టై = చెదరి, కటిన్ = పిఱుఁదులపై, చిమ్మచీఁకటులు = చిక్కనిచీఁకటులు, కాన్ = క్రమ్మినటులకాఁగా, అశ్రువ్రజంబు = కన్నీటిగుంపు, ఓడికల్ = ధారలుగా, కట్టన్ = ఏర్పడఁగా, తెంపులేక కాలువలవలెఁ బ్రవహింపఁగా, చూపులు=వీక్షణములు, చిమ్మరేఁగి= మిగులచెదరి, (రూ. చిమ్మిరేఁగు-భయవశమునఁ బరుగెత్తుచు రక్షించువా రెవరా యని దిక్కులుచూచుటచే సన్నికడలకుఁ జెదరి) దివిన్=ఆకసమునందు, రోలం బాళిన్=తుమ్మెదలబంతులను, కల్పింపఁగాన్=పుట్టింపఁగా, మిట్టాడంగన్ =

తిరుగాడుటకు, నరుండు = మానవుఁడు. లేనియడవిన్ = లేనియట్టివనమున, దీనాకృతిన్=దుఃఖము నొందినరూపముతో. మీఁదిపద్యముతో నన్వయము. అలం. స్వభావోక్తి.

నరు లెవరు సంచరింపని యడవిగాన దేవతలేని కరుణింతురేమో యని పైకిఁ జూచుటచేఁ జూపులు పైకిఁ బ్రసరించి తుమ్మెదలబాఱువలె నుండెను. చూపులు తుమ్మెదలగుంపుగాఁ జెప్పుట గలదు. చూపులు కృష్ణగణము,—

శ్లో. "వేశ్యాస్త్వత్తో నఖపదసుఖాన్ ప్రాప్య వర్షాగ్రబిందూన్
ఆమోక్ష్యంతే త్వయి మధుకరశ్రేణిదీర్ఘాన్ కటాక్షాన్."

(మేఘసందేశము.)

తా. ఒకస్త్రీ మట్టెలు మ్రోఁగుచుండఁగా, స్తనద్వయము కదలుచుండ, జడవీడి వీఁపుపైఁ బిఱుదులవఱకుఁ బడి చీఁకటిక్రమ్మిన ట్లుండఁగాఁ, గన్నీరు ధారలుకట్టుచుండ, (భయముచేత) దృష్టులు గగనంబునఁ దుమ్మెదలపంక్తులవలె నగుచుండఁగా జనసంచారములేని యావనమందు దైన్యము నొందిన యాకార ముతో (ఎదుట నిలిచె నని ముందఱిపద్యములో నున్నది.)

క. ఒక్కతె భయశోకంబుల
వెక్కుచు మెయిఁ గలవిలాసవిభ్రమలక్ష్ముల్
దక్కుటయును నొకయొఱపై
నెక్కొన ధరణీశు నెదుర నిలిచి వినీతిన్. 69

టీ. ఒక్కతె = (పైనిఁ జెప్పఁబడిన యొకస్త్రీ) భయశోకంబులన్ = భయముచేతను దుఃఖముచేతను, వెక్కుచున్ = వెక్కివెక్కి యేడ్చుచు, మెయిన్ = దేహమునందు, కల...లక్ష్ముల్-కల=కలిగిన, విలాస=ప్రియులను జూచినపుడు కనుబొమ్మలు మోములోనగువాని చేతలవలన వెల్లడియగు సొబగు, విభ్రమ=మదనావేశమునఁ గలుగుతొట్రుపాటు, భూషణముల వ్యత్యస్త ముగఁ దాల్చుట, (లోనగువాని) లక్ష్ముల్ = సంపత్తులు, తక్కుటయున్ =

లేకపోవుటయును, ఒకయొఱపై = ఒకరీతిచక్కఁదనమై, నెక్కొనన్ = స్థిరముకాఁగా, ధరణీశునెదురన్ = స్వారోచి కెదుట, నిలిచి, వినీతిన్ = వినయముతో.

విలాసలక్షణము.—

"ప్రియసంప్రాప్తిసమయే భ్రూనేత్రాననకర్మభిః
తాత్కాలికో విశేషో యస్స విలాస ఇతీరితః."

విభ్రమము.—

"ప్రియాగమనవేళాయాం మదనావేశసంభ్రమాత్
విభ్రమాంగదకాంచ్యాదిభూషాస్థానవిపర్యయః."

(రసార్ణవసుధాకరము.)

తా. వెక్కివెక్కి యేడ్చుచు శృంగారచేష్టాభావమైనను నదియొక వింత సౌందర్యము కలుగునట్లు స్వారోచియెదుట నిలువంబడి (పలికె నని ముందఱి పద్యములో నున్నది.)

క. పలుచని వాతెఱ మెఱుఁగునఁ
బలు మెఱుఁగులు సందడింపఁ బాపటపై నం
జలిఁ జేర్చి జళుకుఁజూపులఁ
బలుకులఁ బులకండ మొలుకఁ బలికెఁ గలఁకన్. 70

టీ. పలుచనివాతెఱమెఱుఁగునన్ = పల్చనిపెదవియొక్క కాంతిలో, పలుమెఱుఁగులు = దంతకాంతులు, సందడింపన్ = కలసియతిశయింపఁగా, పాపటపైన్ = సీమంతముపై, అంజలిన్ = మోడ్పుఁగేలును, చేర్చి = ఘటించి, జళుకుఁజూపులన్ = చంచలదృష్టులతో, కలఁకన్ = కలవరపాటుతో, పలుకులన్ = పలుకులయందు, పులకండము = పటికబెల్లము, (రుచి) ఒలుకన్ = ఒలుకుచుండఁగా, పలికెన్ = వక్ష్యమాణవిధముగాఁ బలికెను.

వాతెఱ యెఱ్ఱగా నుంటచే దానికాంతులు ప్రసరింప దంతము లెఱ్ఱవడి మిగుల మనోహరముగాఁ గనుపించును. ఎఱ్ఱడాలుచే నొప్పుదంతములు

మిగుల మనోహరముగా నుండు ననుటకు సుభగశబ్దమును విశేషముగాఁ గవి సార్వభౌముఁడు కూర్చెను.

తే. "విభుఁడు పరిహాసమాడి నవ్వించుఁగాని
పడయ లేఁడయ్యె నెన్ని యుపాయములను
రాజబింబాస్యతాంబూలరాగసుభగ
దంతకురువిందమాలికాదర్శనంబు." (శృం. నై. ఆ 7-ప 173.)

ఇటులె కాళిదాసమహాకవియు నెఱ్ఱగా నున్న పెదవియొక్కయుఁ దెల్లగా నున్న దంతములయొక్కయుఁ గాంతిని లోకోత్తరముగా వర్ణించెను.

శ్లో. పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యాన్ముక్తాఫలం వా స్ఫుటవిద్రుమస్థం,
తతోనుకుర్యాద్విశదస్య తస్యాస్తామ్రౌష్ఠపర్యస్తరుచః స్మితస్య."
(కుమార. ప్రథమస్సర్గ.)

తా. వాతెఱమెఱుఁగులును దంతముల మెఱుఁగులును గలిసికొను నట్లుగా, నొదలఁ గేలుదోయి చేర్చి భయపడి దిక్కులు చూచుచు కలవర పాటుతో స్వరోచిఁగూర్చి యొకమాట చెప్పెను.

శా. ఓరాజన్యమహేంద్ర యోమణిగణప్రోతాసివాతాశన
ప్రారజ్యత్కటిచక్ర యోముఖరశార్ఙ్గక్రూరబాహార్గళా
యోరుక్షాచలకల్ప యోకవచితప్రాఘాంగ కావంగదే
యోరాహుత్తశిరోమణీ నిరవధిప్రోద్యత్ప్రతాపారణీ. 71

టీ. ఓరాజన్యమహేంద్ర = ఓభూపాలరత్నమా, ఓమ...చక్ర- ఓ=ఓయి, మణిగణ=మణులచేత, ప్రోత = చెక్కఁబడిన, అసివాతాశన=పాము వలె నున్న కత్తిచే, ప్రారజ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కటిచక్ర = చక్రాకార ములుగా నున్నపిఱుఁదులు గలవాఁడా, ఓ... బాహార్గళా-ఓ, ముఖర=ధ్వని చేయుచున్న, శార్ఙ్గ = ధనుస్సుతోఁగూడిన, క్రూర = కఠినములగు, బాహా ర్గళా = తలుపుగడియకఱ్ఱలవంటి భుజద్వయము గలవాఁడా, ఓరుక్షాచల

కల్ప = ఓ బంగరుకొండవంటివాఁడా, అర్థులకుఁ గామితము లొసంగుటలో బంగరుకొండవంటివాఁడ వనియుఁ గొండవంటి ధైర్యముగలవాఁడ వనియు భావము. ఓకవచితవ్యూఢాంగ = ఓ మైమఱువుఁ దాల్చిన ఘనశరీరము గలవాఁడా, ఓరాహుత్త శిరోమణీ = ఓరాజపుత్రులందఱిలోన తలకట్టా, నిరవ...రణీ–నిరవధి=హద్దులేని, ప్రోద్యత్=మిగుల వెలుంగుచున్న, ప్రతాప= ప్రతాపమునకు, అరణీ=అగ్ని ద్రిప్పెడు పుడకలవంటివాఁడా, (అరణి=అగ్నిమంథపుకఱ్ఱ, ఇక్కడఁ బ్రతాపము నరణి యని చెప్పుటచేఁ బ్రతాపమును నిప్పుగా భావింపవలయును.) కావం గదే = రక్షింపుమా.

ఖడ్గముపిడి పాముతలను మిగిలినభాగము పాముదేహమును బోలి యుండెను. పాముతలపై మణులుండునటుల ఖడ్గమునకుఁ గూడ మణులు చెక్కఁబడి యుండెను గాన "మణిగణ ప్రోతాసివాతాశన" పద మెంతయుఁ నొప్పియున్నది.

ప్రతాపము విరోధులకుఁ దాపకారిగావున నగ్నిగా వర్ణించుట కవి సమయము. అలం. ఉపమ, రూపకము.

తా. రాజేంద్రుఁడవు, రత్నఖచిత మగుపెద్దకత్తిఁ దాల్చితివి, ధనుర్ధారివి, (కాంతిని, ధైర్యమున) మేరువువంటివాఁడవు, రౌతులమిన్నవు, తేజశ్శాలివి (కావున), నను రక్షింపు మని (కోరె నని) తాత్పర్యము.

క. అనినఁ దలంపున నింపిన
యనుకంప నిలింపచంపకామోదసుతుం
డనునయ మొప్పఁగ నోడకు
మని నిజవృత్తాంత మడుగ నది యిట్లనియెన్. 72

టీ. అనినన్ = రక్షింపు మని (ఆవనిత) పలుకఁగా, నిలింపచంపకామోదసుతుండు = సంపెఁగతావివంటి మేనితావిగల వరూథినిపుత్రుఁడు, (స్వరోచి), తలంపునన్ = మనస్సులో, నింపినయనుకంపన్ = నిండఁజేసిన

కృపతో, అనునయము = ఊఱడిల్లఁజేయుట, ఒప్పఁగన్ = వెలయుచుండఁగా, ఓడకుము = వెఱవకుము, అని, నిజవృత్తాంతమున్ = ఆకోమలి వార్తను, అడుగన్ = ప్రశ్నింపఁగా, అది, ఇట్లనియెన్ = ఈరీతిగా నుత్తరము చెప్పెను.

తా. స్వరోచి యాకాంతపై దయగలిగి నీవు భయపడకుమని యూఱడించి నీ వెవ్వరు సంగతి యేమని యడిగిన నామె యిట్లు చెప్పుచున్నది.

సీ. విసుమానములు గాఁగ వసతోడఁ బెనవెట్టి
        నెట్టెంబుగాఁ బ్రేవుఁ జుట్టినాఁడు
    బండికందెనచాయ బైసిమాలిన మేన
        మెదడుగందపుఁబూఁత మెత్తినాఁడు
    కనకాంపు డాచేతిపునుకకప్పెర నిండఁ
        బ్రాణికోటుల నల్లఁ బట్టినాఁడు
    కొకిబికి వేసంపుఁ గూనిమూఁపులమీఁద
        మూఁడుపంగలయీఁటె మోపినాఁడు
తే. నిట్టతాడనఁ బొడవుచే నిక్కినాఁడు
    నిడుదకోఱల మిడిగ్రుడ్ల నెగడినాఁడు
    నరవరోత్తమ నేఁడుమూనాళ్లనుండి
    యసుఱు గొన వెంటఁ దిరిగెడు నసురయొకఁడు. 73

టీ. నరవరోత్తమ = ఓరాజతిలకమా, విసుమానములు గాఁగన్ = ఎగుడుదిగుడుగా (విసుమానములు = హెచ్చుతగ్గులు బ్రౌనుదొరవారిప్రతిలోని పాఠము.) వసతోడన్ = క్రొవ్వుపొరలతో, పెనవెట్టి = గుట్టఁబెట్టి, పిరివెట్టి, నెట్టెంబుగాన్ = గుండ్రముగానుండు తలగుడ్డవలె, ప్రేవున్ = ప్రేఁగులను, చుట్టినాఁడు=చుట్టలుగాఁ దలకుఁ జుట్టుకొనినాఁడు. బండికందెన చాయన్ = బండియిరుసునకుఁ బట్టియున్న మడ్డిమసివంటి, బైసిమాలిన

మేనన్ = సొంపులేనియొడలిపై, వికృతాకారముగల దేహమునం దనుట. మెదడుగందపుఁబూఁత = (జంతువుల) మెదడు అను చందనపంకమును, మెత్తి నాఁడు = దట్టముగాఁ బూసికొనినాఁడు. ఆరినకొలఁది మరలమరలఁ బూయుట మెత్తుట యందురు. కునఖ...కప్పెర - కునఖంపు = పుప్పిగోళ్లుగల, డాచేతి = ఎడమచేతిలోని, పునుకకప్పెరన్ = కపాలపాత్రమును, నిండన్= నిండునటుల, ప్రాణికోటులనల్లన్ = జంతుజాలములరక్తమును, పట్టినాఁడు = నించినాఁడు, పోసికొనినాఁడు, కొకిబికి = వికృతరూపముగా నున్న, వేసంపు= వేషముగల, గూని = గూనులుగల, మూఁపులమీఁదన్ = అంసములమీఁద, మూఁడుపంగలయీఁటెన్ = మూఁడుచిలువలుగా నున్నబల్లెమును (త్రిశూలము), మోపినాఁడు = ఆనించిపెట్టుకొనినాఁడు, నిట్టతాడనన్ = మిగులఁ బొడవైనతాటిచెట్టువలె, పొడవుచేన్ = ఔన్నత్యముచే, నిక్కినాఁడు=నిగిడి నాఁడు, నిడుదకోఱలన్ = దీర్ఘములైన దంష్ట్రలచేతను, మిడిగుడ్లన్ = మీఁదికిఁ బెరిఁగిననేత్రకోణములచేతను, నెగడినాఁడు = అతిశయించినాఁడు, విఱ్ఱవీఁగుచున్నాఁ డనిభావము. అసురయొకఁడు=దానవుఁడొక్కండు, నేఁడు మూనాళ్లనుండి= నేఁటికిమూఁడునాళ్లనుండి, ఉసుఱుగొనన్ = నాప్రాణములం బుచ్చుకొనుటకు, నన్నుఁ జంపి భుజించుటకొఱకు,వెంటఁ దిరిగెడున్ = నన్ను వెంబడించి సంచరించుచున్నాఁడు.

నల్లనివస్తువు లన్నింటికంటె మిగులనల్లనిది బండికండెన. శ్రీనాథుఁడును మిగులనల్లని కలిదేహమును వర్ణించునపుడుగూడ నిటులె,

సీ. "బండికండెనతోడఁ బ్రతివచ్చుమైచాయ
సిలిపచ్చడముతో మేలవింప." (శృం. నై. ఆ. ౭.)

నెట్టె మన గుండుతలపాగ యనుటకు.—

సీ. "తనయడుగుండమ్ములను రాచనెట్టెంపుఁ
బులుదిండిరాతుమ్మెదలు చెలంగ." (యయాతిచరిత్రము, ఆ. ౧.)

తా. ఒక్క రాక్షసుఁడు, క్రొవ్వుపోరలు ప్రేవులుఁ దలకుఁ జుట్టుకొని, మసిపంటియసహ్యదేహమున గంధమువలె మెదడు పూసికొని, యెడమచేతిలో నెత్తురు నించిన పుఱ్ఱె పట్టుకొని, మూఁపులపైఁ ద్రిశూలముం బెట్టుకొని నిడుదకోఱలును, మిడిగ్రుడ్లును, నిట్టతాడువంటియొడలును గలిగి నన్నుఁ జంపుటకు మూఁడుదినములనుండి వెన్నాడి వచ్చుచున్నాఁడు. అలం. స్వభావోక్తి, నిదర్శన, రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

క. ఏయెడ ననదలమొఱ వా
లాయము వినవలయు 'దుర్బలస్య బలం రా
జా' యన వినవే ధరణీ
నాయకులకు నార్తరక్షణంబులె క్రతువుల్. 74

టీ. ఏయెడన్ = ఎల్లపుడును, అనదలమొఱ = దిక్కులేనివారి దైన్యంపుమొఱను, వాలాయము = తప్పకుండ, వినవలయున్ = ఆదరింపవలయుం ననుట. దుర్బలస్య = బలములేనివానికి, రాజా = రాజే, బలం = బలము, అనన్ = పెద్ద లిట్లు చెప్పుచుండఁగా, వినవే = నీవు వినియే యుంటివి గదా! ధరణీనాయకులకున్ = భూపాలురకు, ఆర్తరక్షణంబులె = ఆర్తులను (దీనులను) గాపాడుటలె, క్రతువుల్ = రాజు లొనర్పవలసిన యశ్వమేధాదులవంటివి. (దీనులం బోషించినఁ గ్రతువుచేసినంతఫల మని తాత్పర్యము). అలం. కావ్యలింగము, రూపకము.

తా. ఓరాజేంద్రా! నేను దిక్కులేని దీనురాలను. ఆర్తురాల నగు నాయాఁడుకుయ్యి నాలింపవలయును. బలములేనివారికి రాజేబలము (ఆధారము). రాజులకు దీనసంరక్షణము యజ్ఞ నిర్వాహణమువంటిది.

క. మరుదశ్వపుత్త్రి కిందీ
వరాక్షిగంధర్వరాజువలనఁ బోడమితిన్
నరవర వెలసితిఁ గళలం
దు రమించుటఁ జేసి భువి మనోరమ యనఁగన్. 57

టీ. నరవర = నృపా, మరుదశ్వపుత్త్రికిన్ = మరుదశ్వుఁ డను పేరు గల గంధర్వునికుమారితెకు, ఇందీవరాక్షుగంధర్వరాజువలనన్ = ఇందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వపతివలన, పొడమితిన్ = జన్మించితిని. కళలందున్ = చతుష్షష్టికళలయందును (అఱువదినాల్గువిద్యలయందును), రమించుటఁజేసి = వ్యాసంగము చేయుటంబట్టి, భువిన్ = ఈభూలోకమందు, మనోరమ యనఁగన్ = మనోరమ యను నామమున, వెలసితిన్ = ప్రసిద్ధినొందితిని.

తా. నాతండ్రి యిందీవరాక్షుఁడు (అనుగంధర్వుఁడు). నాతల్లి మరుదశ్వునికొమరిత. నే నన్నికళలయందును రమించుచుండుటచే నాకు మనోరమ యని పేరు వచ్చె.

శా. రారాపిల్ల భుజాంగదంబులమణుల్ రాలంగ విద్యాధరుల్
గారా మొప్పఁగ నెత్తికొండ్రు నను నంకస్థాయినిం జేయఁగా
వారిన్ వీడ్కొని సింహపీఠికఁ జలత్వంబొందు మాతండ్రి మం
జీరం బించుక ఘల్లు మన్న నవి దాఁ జెప్పంగ నిం కేటికిన్.

టీ. విద్యాధరుల్ = విద్యాధరులను దేవజాతివారు, రారాపిల్లన్ = (తొలుత నే నెత్తుకొనవలయును నే నెత్తుకొనవలయు ననుతమకము చే) ఒకరి నొకరు త్రోసికొనివచ్చుటచేఁ గలిగిన యొరపిళ్లవలన, భుజాంగదంబులమణుల్ = భుజకీర్తులలోనిమణులు, అంగదములు రత్నములుచెక్కినవిగాన నొరపిడిచే, రాలంగన్ = రాలిపోవుచుండ, గారాము = ముద్దు, ఒప్పఁగన్ = ఒప్పునట్లు, నన్నున్, ఎత్తికొండ్రు = ఎత్తుకొనియాడింతురు, మాతండ్రి = మాయయ్య, మంజీరంబు = నాకాలియందె, ఇంచుక ఘల్లుమన్నన్ = ఎంతస్వల్పముగా చప్పుడైనను, (నేను నడయాడుచుంటి నను సూచన దెలిసినంతన కందిపోవునేమో యని) అంకస్థాయినిం జేయఁగాన్ = తనతొడమీఁదఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొనినదానినిగాఁ జేయుటకు, (తొడపైఁ జేర్చి కూర్చుండఁ బెట్టుకొనుటకు) (అంకస్థాయిగాఁ గొల్వులోవారిన్ = ఒడియందున్నదాననగుటకుఁ గొలువు

కూటమునందున్న వారిని, ఇది (బ్రౌనుదొరవారి ముద్రిత ప్రతిలోనిపాఠము). వారిన్ = ఆయెత్తుకొనువిద్యాధరులను, వీడ్కొని=తొలఁగిపోవుం డని, సింహ. పీఠికన్ = సింహాసనమునందుండి, చలత్వంబొందున్ = చలించును. లేచి వచ్చు నని భావము. అవి=ఆసుద్దులను, తాన్=నేను, ఇంకన్ = ఇట్టి స్థితిలో - ఈదురవస్థనొందుసమయమునందు, చెప్పంగన్=చెప్పుట, ఏటికిన్= ఏల ? చెప్పుకొనుట స్వోత్కర్షయె గాని ఫలము లేదు. ఒకదాని నొకటిగాని ఒకరి నొకరు గాని రాచికొనినంత గలుగురాపిడి రారాపిడి యందురు. దీనికి శ్రీనాథుఁడు,

సీ. "రతిదేవి సెవ్వఁగు రారాపుఁజన్నులు." (శృంగా. ఆ 7.)

తా. ఒకరొకరు నేను నే నని విద్యాధరు లొత్తిడిపెట్టుచు వచ్చి తమ భుజాంగదమ్ములందలిరత్నములు రాలుచుండ న న్నెత్తుకొనుచుండిరి. నాతండ్రి నాకాలియందె కొంచెము ధ్వనిచేసినంత నే, న న్నెత్తి తొడమీఁద నుంచుకొన సింహాసనముమీఁదనుండి లేచి విద్యాధరుల నందఱ తొలఁగుఁడు తాళుఁ డని వారించును. ఆవెనుకటిసుద్దు లన్నియుం నిపు డీస్థితిలోఁ జెప్పుకొనుటవలన నాకు లాభ మేమి ? అలం-స్వభావోక్తి, ఆక్షేపము, ఉదాత్తము.

తే. దేవ పారర్షి పట్టి కళావతియును
నల్లమందారవిద్యాధరాత్మజన్మ
యగువిభావసియును నాకుఁ బ్రాణసఖులు
వారు నేనును నొకనాఁడు గారవమున. 77

టీ. దేవ=రాజా, పారర్షి పట్టి = పారుఁ డను ఋషికొమరిత, కళావతియును=కళావతియను పేరుగలకన్నెయు, అల్ల...జన్మ-అల్ల=సుప్రసిద్ధుఁడైన, మందార = మందారనామముగల, విద్యాధర = విద్యాధరుని, ఆత్మజన్మ = పుత్త్రిక, అగువిభావసియున్=అయినట్టి విభావసి యను నామముగలకన్యకయు, నాకుఁ బ్రాణసఖులు=నాప్రియసఖులు (నెచ్చెలులు), వారున్=ఆయిద్దఱును,

నేనును, గారవమునన్ =అన్యోన్యానురాగముతో, ఒకనాఁడు=ఒకానొకదినము నందు. (పా - నాదుప్రాణసఖుల్) మార్కండేయపురాణమునందు విభావరి యని చెలికత్తె పేరు చెప్పఁబడెను.

తా. నాకు పారుఁ డను ఋషికిఁ బుత్త్రిక యగు కళావతియును, మం దారుఁ డను విద్యాధరునకుఁ బుత్త్రియగువిభావసియును ప్రాణపదమువంటి చెలిమి కత్తెలు. వారును నేనును గలిసి యొకానొకదినమున మిగుల నుత్సాహముతో (మీఁదిపద్యముతో నన్వయము.)

సీ. నెత్తమ్ము లేకొండ నెత్తమ్ములం దాడు
విద్యాధరీకోటి విటులతోడ
నెచటిగాడ్పులఁ బుట్టువిచికిలామోదంబు
శబరకాంతలగుట్టు సళ్లఁబెట్టు
నెన్నగేంద్రపుఁజఱుల్ మిన్నంది పెన్నంది
కోరాడుఁ దనగుబ్బకొమ్ము లొడ్డి
యెందుండు గురివెందపందిళ్లపూఁదేనె
జడి యిందుశిలలందు జాలువాఱు
తే. నట్టికలధౌతశిఖరిఁ బుష్పాపచయము
సేయువేడుకఁ బొదరిండ్లఛాయలందుఁ
దిరుగుచుండి యొకానొకదెసఁ దృణంబు
దళముగా వాత మొలచినబిలమునందు. 78

టీ. ఏకొండనెత్తమ్ములందున్ = ఏపర్వతముపైనున్న సమానమగుప్రదే శములందు, విద్యాధరీకోటి = విద్యాధరవనితాగణము, విటులతోడన్ = కోడెకాండ్రగువిటకాండ్రతో, నెత్తమ్ములు=ద్యూతములను, ఆడున్ = ఆడు చుండునో, ఎచటిగాడ్పులన్ = ఏకొండమీఁదిగాలిచే, పుట్టు...దంబు-పుట్టు= పుట్టుచున్న, విచికల = చిన్నమల్లెపువ్వుల, ఆమోదంబు = వాసన, శబరకాం

తలగుట్టు = చెంచెతలరహస్యమును, సళ్లఁబెట్టున్ = వీడఁజేయుచుండునో (ఆపుష్పములపరిమళము వారికిఁ గల మన్మథోద్రేకమును మఱుగుపఱచికొను టలోఁ గల నేర్పునంతయుఁ దొలఁగించుచున్న దనుట. మన్మథతాపముకలిగించు చున్న దని భావము.) ఎన్నగేంద్రపుఁజఱుల్ = ఏగట్టులరాయచఱియలను, పెన్నంది = పెద్దనంది - శంకరునివాహన మగు నందీశ్వరుఁడు, మిన్నంది= మిన్నుముట్టి (ఉప్పొంగి), తనగుబ్బకొమ్ములు = తలుపుగుబ్బలవంటి తన కుఱుచ కొమ్ములను, (గుబ్బ లనఁ దలుపులు మొదలగువానికి వేయునవి), ఒడ్డి = ఒగ్గి, శోరాడున్ = పొడిచియాడునో (వృషభము మొదలగు కొమ్ములు గలవి మంటిదిబ్బలు మొదలగువానిని బొడిచి మన్నుఁ జిమ్ముట కలదు), ఎందున్= ఎచ్చోట, ఉండు...జడి-ఉండు = ఉండునట్టి, గురివెందపందిళ్లు = గురువెంద తీఁగలల్లుకొనిన కాయమానములవలనం బుట్టెడు, పూఁదేనెజడి = పువ్వులలోని మకరందవృష్టి, ఇందుశిలలందున్ = చంద్రకాంతపు ఱాలపై, జాలు వాఱున్ = పఱదలై పాఱుచుండునో, అట్టికలధౌతశిఖరిన్ = అటువంటి కైలాసపర్వతశిఖరకూటమునందు, పుష్పాపచయము చేయు వేడుకన్-పుష్ప= పూవులయొక్క, అపచయము చేయు వేడుకన్ =కోయుటయందైనసంతసము చే, పొదరిండ్ల ఛాయలందున్ = ఇండ్లవలెనున్నపొదలవైపున, తిరుగుచుండి = సంచరించుచునుండి, ఒకానొక దెసన్ = ఒక్కచోట, తృణంబు = పూరి, దళముగాన్ = ఒత్తుగా, వాతన్ = ముఖప్రదేశమునందు (ముందు భాగము నందు), మొలచినబిలమునందున్ = పెరిఁగినగుహాలో, (అన్వయము ముందు న్నది.) విద్యాధరకాంత లసంఖ్యాకలు, విటులు నటులె యసంఖ్యాకులు. వీరలందఱు విమానములతో సంచరించుచుతఱి మంచుకొండపైఁగల విశాలశిఖర మాకర్షించి జూదములాడఁ బురికొల్పుచుండెను. విటులతో నాడునాటలు గాన నేజంట కాజంటగా నాడుకొనవలయును. ఇందఱి క్రీడాదికమునకు నెత్త మనుకూలముగ నున్న దనుట. శిఖరములందు వేల్పులు, మేఖలలయందుఁ శబరకాంతలుఁ జఱియలయందుఁ బశుగణము, క్రిందిభాగమునందుఁ బొద

రిం ద్లుంటచే హిమాలయము స్త్రీలకుఁగూడ విహారయోగ్యముగా నున్నదని భావము.

తా. తమవిటులతో విద్యాధరకాంతలు జూదమాడు చదునులుగల యట్టియు, శబరస్త్రీలకు మన్మథోద్రేకముం బుట్టించు చిఱుమల్లెపూలవాసనతో నిండినవాయువులుగలట్టియు, శివునివాహనమైన వృషభము తనకొమ్ములతోఁ బొడిచి యాడుచున్న శిఖరములుగలట్టియు, గురివెందలనుండి వెడలుపుష్పరజము కాలువలు చంద్రకాంతశిలలు గలట్టియు, వెండికొండపై మేము ముప్పూర ముసు ఋాపులుకోయుచు నొకానొకచోట గడ్డిచే మూసికొనిపోయిన ద్వారముగలగుహయందు (ముందుపద్యములో నున్న జీర్ణమునిని గాంచితి మని తాత్పర్యము.) అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. ఊసరవెల్లిచందమున నొక్కటఁ బీఱనరాలు దేఱఁగా
మీసలు గడ్డముం జడలు మే నుదరంబును వీనులుం జరా
ధూసర మైనరోమతతితోఁ బెనఁగంబడి దూది రాశిగాఁ
జేసినరీతి నున్నయొకజీర్ణమునిం గని కౌతుకంబునన్. 79

టీ. ఊసరవెల్లిచందమునన్=ఊసరవెల్లి యను నొకవిధ మగు తొండ వలె, (ముదిరినతొండ నూసరవెల్లి యందురు.) ఒక్కటన్ = ఒక్కవిధముగా, బీఱనరాలు=పెద్దవియగునరములు, తేఱఁగాన్=స్పష్టముగా నగపడుచుండఁగా, మీసలు = మీసములు, గడ్డమున్, జడలు, మేను = దేహమును, ఉదరంబున్=బొజ్జను, వీనులున్ = చెవులును, జరాధూసరము=వృద్ధత్వముచే నరయ నారంభించినది (ధూసర మన బూడిదరంగు; వెంద్రుకలు చాలవఱకు నరసి కొలఁదిగ నరయకుంటచేనామిశ్రవర్ణముధూసరము.) ఐనరోమతతి తోడన్=అయినట్టిరోమముల సముదాయముతో, పెనఁగంబడి=కూడుకొనఁబడి, దూది, రాశిగాన్=ప్రోవుగా, చేసిన రీతిన్ = చేసినయటుల, ఉన్నయొక జీర్ణమునిన్=ఉండినయొక ముదిసినమునీంద్రుని, చూచి, కౌతుకంబునన్ = వేడుకతో, అన్వయము పైపద్యమునం గలదు.

తా. రక్తమాంసములు క్షీణించుటచే నరములన్నియుఁ బయటికిఁ గానవచ్చును. నొడలినిండ నున్న వెండ్రుకలన్నియుం నరయుంటచే దూదిరాశి వలె నున్న యొకవృద్ధుఁ డగుఋషీశ్వరుం జూచి కుతూహలముతో. అలం. ఉపమ. ఉత్ప్రేక్ష. స్వభావోక్తి.

తే. ఇతనివదనకుహర మెద్ది నేత్రద్వయం
బెద్ది కర్ణయుగళ మెద్ది యనుచు
బూచివోలె నున్న వాచంయమునిమోము
బాల్యచాపలమునఁ బట్టుటయును. 80

టీ. ఇతనివదనకుహరము = ఇమ్మునియొక్కముఖబిలము (నోరు), ఎద్ది= ఎక్కడ నున్నది? నేత్రద్వయంబు = కన్నుఁగవ, ఎద్ది = ఎక్కడ నున్నది? కర్ణయుగళము = వీనుదోయి, ఎద్ది = ఎక్కడ నున్నది? అనుచున్ = అనుకొనుచు, బూచివోలెన్ = భూతమువలె, ఉన్నవాచంయమునిమోము = ఉన్నట్టి మౌనివదనమును, బాల్యచాపలమునన్ = చిన్నతనపుఁజంచలత్వముచే, పట్టుటయున్=పట్టుకొనఁగానే, దూదిబుంగవలెఁ గానవచ్చుటచే నెం దేయవయవములు గలవో చూడవలయు నని కౌతూహలము గలిగెను. మహామునుల జోలి కటులఁ బోవచ్చునా యనుటకుఁ బరిహారము బాల్యచాపలము.

తా. బూచివలె నున్నకారణమున నోరు, కన్నులు, చెవులు, నీతని కున్నవా లేవా యను సందేహము గలిగి యెటనెట నేయవయవములు గలవో పరిశీలించుద మని చిన్నతనపుఁజంచలబుద్ధిచేఁ బట్టుకొంటిని.

క. ధ్యానస్తిమితుం డగున
మ్మౌని మదీయాంగుళీవిమర్శనములచే
మే నెఱిఁగి తొంటియనుసం
ధానము చెడి కన్ను దెఱచి దారుణఫణితిన్. 81

టీ. ధ్యాన స్తిమితుండు = నిశ్చలధ్యానముగలవాఁడు, అగునమ్మౌని = అయినయామునిని, మదీ... చేతన్ - మదీయ = నావియగు, అంగుళీ = చే వ్రేళ్లయొక్క, విమర్శనముల చేతన్ = ఎక్కుడుస్పర్శవలన, మే నెఱింగి=ఒడల తెలిసి, తొంటియనుసంధానము = మొదట నున్ననిష్ఠ, చెడి = చెడిపోయి కన్నుదెఱచి, దారుణఫణితిన్=కఠినవాక్యములతోఁ గూడినరీతిగా, "ముసుర కొను" అనుపద్యములోని పలికె అనుక్రియతో నన్వయము.

ధ్యానలక్షణము.—

ధ్యానము సగుణము నిర్గుణము అని రెండువిధములు. హృదయపద్మమునందు తటస్థలక్షణస్వరూపుఁ డయిన విరాట్పురుషుని నిలిపి మనస్సుచే షోడశోపచారము లొనర్చి పూజించుట సగుణధ్యానము.

శరీరత్రయమును ఇంద్రియములును నేను గా నని సర్వదృక్కగుపరబ్రహ్మము తానను దృఢము కలుగుదనుక నెల్లప్పుడు నిర్వికల్పనిష్ఠగలిగియుండుట నిర్గుణధ్యానము. (చూ. సీతారామాంజనేయము ప్ర.)

తా. నా చేతివ్రేళ్లు గట్టిగాఁ దగులుటచే ధ్యాననిష్ఠ చెడి కన్నులు విచ్చి చూచి నన్నుఁగూర్చి దారుణముగా (ఏదియో పలికె నని తాత్పర్యము.)

ఉ. ఓసి దురాత్మురాల గృహ మొల్లక సర్వసుఖంబులున్ నిరా
యాసమునన్ దొఱంగి మిహిరాంశుమరుచ్ఛదనీరనీరస
గ్రాసము దేహధారకముగా గుహలన్ దపమాచరించుమ
మ్మోసరణిన్ స్పృశించి నగ నేమిఫలంబొనఁగూడెఁ జెప్పుమా.

టీ. ఓసిదురాత్మురాల = ఓదుష్టస్వభావముగలదానా! గృహము = ఇల్లు, ఒల్లక=ఇష్టపడక, బంధము లని యిల్లువాఁకిలిని విడిచిపెట్టి, సర్వసుఖంబులున్ = సమస్తసౌఖ్యములను, నిరాయాసమునన్ = తేలికగా, (సుఖత్యాగము మిగులఁ గష్టమైనను వైరాగ్యదృష్టిచే నాయాసములేకయే వదలిపెట్టి యనుట.) తొఱంగి = వదలి, మిహిరాంశు... గ్రాసము - మిహిర =

సూర్యుని, అంశు=కిరణములను, మరుత్ = వాయువును, ఛద=పత్రములును, ంర = నీరును (ఇట్టి), నీరస = నిస్సారమైన, గ్రాసము = తిండి, దేహ ధారకము = మేను నిల్పునది, కాన్ = కాఁగా, గుహాలన్ = కొండబిల ములలో, తపము = తపంబు, ఆచరించునమ్మున్ = చేసికొనునట్టిమావంటి వారిని, ఈసరణిన్ = ఈప్రకారముగ, స్పృశించి = చేతితో ముట్టికొని, ంగన్ = నవ్వుటచే, ఏమిఫలంబు = ఎట్టిలాభము, ఒనఁగూడెన్=దొరకెనో, చెప్పుమా !

తా. ఓదురాత్మురాలా! ఇల్లు విడిచి సంసారసంబంధములగు సమస్తసుఖ ములను ఇంచుకేని యాయాసపడక సంతోషముగా విడిచిపెట్టి గుహాలలోనుండి సూర్యకిరణములు, వాయువు, ఆకులు, నీరు, నిస్సార మగు నాహారము ప్రాణధార ణకు వలసినంతమాత్రముగా గ్రహించుచుఁ దపస్సు చేసికొను మముబోఁటివారిం దాఁకుటవలన నీ కేమి మేలు గలిగినదో చెప్పుము.

క. తిమిరంపువయసుగుబ్బల
కొమరాలవు నీకుఁ దగినగోవాళ్ల మహిన్
నెమకి నగరాదె ముదిసిన
మముఁ జెనకిన నేమి కలదు మద మేమిటికిన్. 83

టీ. తిమిరం...లవు - తిమిరంపు = మద మెక్కిన—యౌవనోద్రేక ముచే మంచిచెడుగు తెలియంగఁజాలక కనులకుఁ జీఁకటులుక్రమ్మిన, వయసు = వయస్సునందలి, గుబ్బల = బిగువైన గుబ్బలఁబోలు చన్నులు గల, కొమరా లవు = పడుచుదానవు, మహిన్ = ధరయందు, నీకుఁ దగినగోవాళ్లన్ = నీవయస్సునకుఁ దగినమిండగానిని, నెమకి = వెదకి (గ్రహించి), నగరాదె = హాస్యమాడరాదా!, ముదసినమమున్ = ముసలివాండ్రయిన మావంటివారిని, చెనకిన్ = స్పృశింపఁగా (పట్టుకొనఁగా), ఏమి కలదు = ఏమిప్రయో జన మున్నది ? ఇంతక్రొ వ్వేమిటికిన్ = ఇంతకండకావరము తగునా యనుట.

కొమరు = యౌవనము. యౌవనముగలచెలువ కొమరాలు. కొమరాలన యౌవనవతి యని భావము. ఇటు లనుటకు,—

తే. "చాలముద్దరాలు జవరాలు కొమరాలు" (భాగ. స్కం. 9)

తా. నీవు నిండుకొనియున్న యౌవనాంధకారమునఁ గనులు గానక తిరుగుచున్నావు. మునులు నీ కెందుల కుపకరింతురు ? కావున నీకుం దగిన సరసునితోఁ బరిహాసము లాడుము. ముసలివాఁడను నన్నుఁ జూని పరిహాసించుట నీ మదగర్వమును సూచించునే కాని నీ కింతయుం లాభము గానరా దని తిరస్కారము.

క. ముసురుకొనుజరభరంబున
నసుగుసు రై యున్నమమ్ము నడకించితి వి
ట్లుసురు మనఁ బట్టువడు మొక
యసురకు నీవనుచుఁ బలికె నాగ్రహ మెసఁగన్. 84

టీ. ముసు...భరంబునన్-ముసురుకొను=చుట్టుకొనిన, జర = ముదిమి యొక్క, భరంబునన్ = ఉద్రేకము చేత, అసురుసురై = అలసియలసి, ఉన్న మమ్మున్ = ఉన్నమమ్ము, ఇట్లు, అడకించితివి = పరిహాసముచేసితివి (బాధించితివి కావున), ఉసురుమనన్ = ఉస్సురనునట్లు, నీవు, ఒకయసురకున్ = ఒక్కరక్కసికి, పట్టువడుము = దొరకుము. అనుచున్, ఆగ్రహము=క్రోధము, ఎసఁగన్ = ఎక్కుడుకాఁగా, పలికెను = చెప్పెను, శపించెను.

అసురశబ్దంబు వికల్పంబుగా స్త్రీసమంబగు ననుసూత్రముచే నసురుఁ డనియు నసుర యనియుఁ జెప్పవచ్చును.

తా. ముసలితనమున నలసి యల్లాడుచున్న నన్నీరీతిని బరిహాసము చేసితివి గావున నీవు రాక్షసునిచేతం బడి శ్రమపడు మని శపించెను.

క. జననాథ యేమి చెప్పుదుఁ
గనలుచు నవ్విగ్గుతపసి కటము లదరఁగాఁ

దనచేతినాగబెత్తముఁ
గొని పసరముఁ గొట్టినట్లు గొట్టె నదయుఁడై. 85

టీ. జననాథ = నరపాల, ఏమి చెప్పుదున్ = ఏ నేమి యని పల్కుదును? అవ్వృద్ధతపసి = ఆముసలిముని, కనలుచున్ = కోపించుచు, కటములు= కణఁతలు, అదరఁగాన్ = కొట్టుకొనఁగా, అదయుఁడై = దయ లేనివాఁడై, తనచేతినాగబెత్తమున్ = తాను చేతఁబట్టుకొను యోగవేత్రమును, కొని = పుచ్చుకొని, పసరముఁగొట్టినట్టు = గొడ్డును బాదినరీతిని, కొట్టెన్ = నన్నుఁ దాడించెను.

నాగబెత్తము అన పామువలె మెలికలు దిరిగి పిడి పాముపడగవలె నుండు కఱ్ఱ. దీనినె యోగపుబెత్త మందురు. ఇది మునులు లోనగు సిద్ధులవద్ద నుండు చునుటకు, దీనిని శిక్షాసమయమున నుపయోగింతు రనుటకు.—

సీ. "వడినూర్ధ్వగతిని లేవకయుండఁ దననాగ
బెత్తాన మూర్ధాన మొత్తిమొత్తి." (కళాపూర్ణో. ఆ. 3.)

తా. ఓరాజా! పిమ్మట నేమిచెప్పుదును? ఆముసలిఋషి కోపముచేత (దౌడలు) కణఁతలు చలించుచుండఁగా నాగబెత్తముం గొని పశువును గొట్టినటుల నన్ను కరుణమాలి కొట్టెను. అలం. ఉపమ.

క. కొట్టువడి యటకు మును పే
తిట్టుం బడి యేడ్చునాదు దెసఁ గని మదిలోఁ
గట్టలుక వొడమి నాసఖు
లిట్టనిరి మునీంద్రుతోడ నెత్తినపెలుచన్. 86

టీ. కొట్టువడి = దెబ్బదిని, అటకుమునుపే = అంతకుముందే, తిట్టుంబడి = తిట్టుతిని (శాపమునుబొంది), ఏడ్చునాదుదెసన్ = ఏడ్చుచున్న నాయవస్థను, కని = కాంచి, నాసఖులు = నానేస్తురాండ్రు, మదిలోన్ = మనస్సులలో, కట్టలుక = ఎక్కుడుకోపము, పొడమి = జనించి, ఎత్తిన

వెలుచఁన్ = ఆగ్రహావేశముచే, మునీంద్రునితోఁడన్ = ఆమునీంద్రునితో, ఇ ట్లనిరి = ఈరీతిం బలికిరి.

తా. దెబ్బలువడి దానికంటెఁ బూర్వమే శాపమునొంది యేడ్చు స్థితి నాచెలికత్తెలు చూచి కోప మాపుకొనలేక మునితో ముందుచెప్పఁబోవు నామాటలం బల్కిరి.

ఉ. ఓయి దయావిహీనమతి యూరక యీపసిబిడ్డఁ గొట్టఁగాఁ
జేయెటు లాడె నీకు నిది చేసిన దేమి వృథా శపింతురే
బోయవె యాఁడుఁదోడునను బుట్టవె శాపనిమిత్తమే తపం
బీయెడ నున్న శాంతిపరు లేమనువా రిఁక నీచరిత్రకున్. 87

టీ. ఓయిదయావిహీనమతి = ఓ నిర్దయహృదయుఁడా! ఊరక = నిష్కారణము, ఈపసిబిడ్డన్ = ఈచిన్నపిల్లను, కొట్టఁగాన్ = కొట్టుటకు, చే యెటు లాడెన్ = నీచేతు లెట్లువచ్చినవి? మిగుల సుకుమారియగు నీపసి బిడ్డను గొట్టుటకంటె దయమాలినపని వే ఉన్నదా యనుట. ఇది = ఇప్పసి బిడ్డ, చేసినది = ఒనర్చినతప్పు, ఏమి = ఎట్టిది? వృథా = ఊరకయె, శపింతురే = శాప మిత్తురా? బోయవె = ఎఱుకువాఁడవా? ఆఁడుఁదోడునను బుట్టవె = అక్కలుఁ జెల్లెండ్రు లేకుండ నీ వొక్కఁడవే పుట్టియుంటివా? ఆఁడుపడుచులతోఁ బుట్టినవారికిఁ గనికరము ఆఁడుపడుచులఁ బ్రేమించు విధము దెలిసియుండును. నీ వొక్కఁడవె యంట్టిపడిలివి కాఁబోలు ననుట. తపంబు = నీయీతపస్సుచేయుట, శాపనిమిత్తమే = శాపములిచ్చుటకొఱకే యైయున్నదా? ఇఁకన్ = ఇంకమీఁద, నీచరిత్రకున్ = నీయొక్కయీరీతి నడవడికి, ఈయెడన్ = ఇచ్చోట, ఉన్నశాంతిపరులు = తపస్సుచేసికొను చున్న శాంతిస్వభావములుగల మునీంద్రులు, ఏమనువారు = ఏమందురో (యెఱుఁగుదువా.)

కొట్టుట శపించుట యీరెండును గిరాతకార్యములు. తపస్సంపన్ను లొనరింపరానిపని. తపము శాంతసాధనమునకు, శాంతిపరులగు తపస్వులే

నీయవివేకము గనిపట్టఁగలరు. వారిదరి నీవెంతపలుచనరైతివో యోఁజింపక పోతివిగదా యని చెలికత్తెలు పలికిరి.

తా. ఓనిర్దయుండా! కారణము లేనిదే యీబిడ్డను గొట్టుటకు నీచేతు లెట్లాడినవి? ఏమితప్పు చేసినది? ఊరకయె శపించెదరా? దయలేక పోవుటకు (తల్లి బిడ్డ యనకుండ జంతువులం జంపు) కిరాతుఁడవా? నీకు నక్కసెల్లెంద్రులేరా? నీవు తపంబొనర్చుట యొరులకు శాపమిచ్చునిమిత్తమేనా? ఇట్టిని న్గని శాంతిపరులైన యిక్కడ నుండు తక్కినమునీంద్రులే మందురో తెలియంగా?

క. పాము కడు ముదిసి కడపట
గా మగుచందమున వార్ధకంబునఁ గ్రోధం
బేమియు మానక మండెడు
నాముని మునియే తలంప నదియుఁ దపమే. 88

టీ. పాము, కడు ముదిసి = మిక్కిలి ముదిరి, కడపటన్ = తుదకు, గామము = గ్రహము, అగుచందమునన్ = అగునట్లుగా, వార్ధకంబునన్ = వృద్ధత్వమునందు, క్రోధము = రోషము, ఏమియున్ = ఎంతమాత్రమును, మానక = వదలక, మండెడునాముని = కోపవికారము కొంచెమేనియు నాపుకొనఁజాలనిముని, మునియే = మునియేనా? తలంపన్ = ఆలోచింపఁగా, అదియున్ = కోపమును జయింపఁజాలని యాముని గావించునట్టి తపస్సును, తపమే = తపస్సేనా?

నాగుఁబాము వెయ్యిసంవత్సరములు బ్రదుకును. వేయియేండ్లు పూర్తియైన పిమ్మట రెక్కలువచ్చి గ్రహామై మనుజుల బాధించుచు, నాగుఁబాము మిడినా గనఁబడు ననునైతిహ్యాము నిట ననుసంధించుకొనునది. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస. ఉపమ.

తా. పాము ముదిరి గామైనట్లు ముసలితనమునందుఁ గూడఁ గోపము విడువక చిఱచిఱలాడుచుండు నాముని యొక మునియా? అతఁడు చేయం

నది యొకతపస్సా? (నక్కముదిరి వఱ డగుననియు, గ్రద్ద ముదిరి పులుఁ గగు ననియుఁ, బాము ముదిరి గ్రహ మగుననియుఁ జెప్పుకొందురు).

క. పరులయపరాధగతులకుఁ
గెరలక తనుఁ బొగడుచోటఁ గీడాడుచోఁ
బరితోషము రోషము నెదఁ
జొరనీనితపస్వి సుమ్ము సుకృతి ధరిత్రిన్. 89

టీ. ధరిత్రిన్ = భూమియందు, పరుల...గతులకున్ - పరుల = అన్యులయొక్క, అపరాధగతులకున్ = తప్పుదారులకు, ఇతరులు తెలిసియో తెలియకయో చెడుత్రోవలఁ బ్రవేశించినపుడు, కెరలక = కోపము నొందక, తనున్=తన్ను, పొగడుచోటన్=స్తుతించునపుడును, కీడాడుచోన్=నిందించునపుడును, స్తుతినిందాదులయందు సమభావముగలవాఁడై యవికారముగా మెలఁగ నేర్చి, పరితోషమున్ = సంతసమును, రోషమున్ = క్రోధమును, ఎదన్ = డెందమున, చొరనీని = చొరకుండఁజేసెడు (పుట్టకుండఁ జేయు) తపస్వి = తపంబొనర్చునతఁడు, సుమ్ము = సుమా, సుకృతి = ధన్యుఁడు.

తా. ఇతరులు తన కొనర్చిన యెగ్గులకుఁ గోపింపక, తన్నుఁ బొగడు నపుడు సంతోషమును, నిందించునపుడు కోపము లేని మునీంద్రుఁడు ధన్యాత్ముఁడు గాని తక్కినవారు కారనుట. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

తే. ఒండొకఁడ వైన నిపుడ నీపిండి యిడమె
బ్రాహ్మణుఁడ వౌట మాచేత బ్రదుకుఁగంటి
తడవఁ బని లేదు నిన్ను గౌతమునిగోవ
వనుచు వాదించి విడిచిన నాగ్రహించి. 90

టీ. ఒండొకఁడవు=మఱియొకఁడవు - బ్రాహ్మణేతరుఁడవు, ఐనన్ = అయితివేని, ఇపుడ = ఇప్పుడే, నీపిండియిడమె = నీదేహము పిండిచేయమా, బ్రాహ్మణుఁడ వౌటన్=విప్రుఁడవైనకారణమున, 'బ్రాహ్మణో న హంతవ్య'యను

ధర్మానుసారముగా, మా చేతన్ = మా చేతను, బ్రదుకఁగంటి = బ్రదుకఁదగిన యదృష్టమును బడసితివి. నిన్నున్ = నిన్ను, ఇటువంటి = ఇట్టివాఁడ వట్టివాఁడ వని యెంచుటకు, పని లేదు = అవసరము లేదు. గౌతమునిగోవవు = గౌతమమునియావుం బోలినవాఁడవు, వృద్ధుఁడవుగాన తాఁకినంతనమరణించి మాకంతములకు బ్రహ్మహత్యాపాపము కలుగఁ జేయుందువు. అనుచున్ = అని పల్కుచు, వాదించి = వాదముచేసి, విడిచినన్ = వదలఁగా, ఆగ్రహించి = (ముని) కోపమునొంది.

గౌతముని గోవుకథ:—గౌతమమహాముని ద్వాదశవర్ష మహాక్షామము వచ్చినపుడు ప్రతిదిన మదయమున లేచి తాను విడికెడు వడ్లు చల్లుచుండెను. అవి యనుష్ఠానసమయమునకు మొలచి ఫలింపఁగా నన్నాతురులగు సమీపస్థులగు మును లేతెంచిన నవియె పక్వముచేయించి మృష్టాన్నము పెట్టుచుండెను. కఱవు తీరినపిదప మునులు తమతమ యాశ్రమముల కేఁగుచు వినాయకుని ప్రేరణచే గౌతముని దమవెంట రమ్మనిరి. రా ననుటకుఁ గినిసి యొకమాయాగోవును సృజించి పైరుపైఁ దోలిరి. గౌతముఁ డాగోవును దర్భతృణముతోఁ గొట్టఁబోవనది మరణించెను. గోహత్యాదోష మారోపించి మునులందఱు గౌతముని లోఁబఱచికొనిరి. ఇదియె గౌతమునిగోవు.

తా. నీవు బ్రాహ్మణుఁడ వగుటచే నిన్ను విడిచితిమి. మఱియొకజాతివాఁడ వైనఁ జంపివేయమా? తెలిసినది. నీవు గౌతమునిగోవువంటివాఁడవు. (ఊఁదిన నెగిరిపోవునంతటివాఁడవు) అని వాదించి విడిచిపెట్టిన యాకన్యలపైఁ గోపించి.

క. ముసలి శపియించె నపు డ
యుసితాబ్జేక్షణల రాజయక్ష్మక్షోభం
బెసఁగ నశియింప నగు న
ద్దెసఁ బాలుఁడు సుగుడిగామి తెల్లమియె కదా. 91

టీ. అపుడు = అప్పుడు, ముసలి = ఆవృద్ధముని, అయ్యసితాబ్జేక్షణలన్ = నల్ల కలువలవంటి కన్నులుగల పడుచులను, రాజయక్ష్మక్షోభంబు =

క్షయరోగబాధ, ఎసఁగన్ = వృద్ధిపొందఁగా, నశియింపన్ = క్షీణించునట్లు, శపియించెన్ = శాపమిచ్చెను. అగున్ = (అట్టి శాపము పెట్టుట యాముని యోగ్యతకు) తగును. అద్దెసన్=ఆసమయమున, పాఱుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు (ముని), సుగుడిగామి= మేలుగుణముగలవాఁడు కాకపోవుట, తెల్లమియకదా= తేటగా నెఱుకపడుచున్నదిగదా! (పా. సుగుణి=మంచిగుణముగలవాఁడు.)

తా. ఆసమయమునఁ గోపించినముసలిముని యాయిద్దఱను క్షయరోగముచే బాధపడుం డని శపియించెను. అది యతనిగుణమునకుఁ దగియే యున్నది. దీనింబట్టి (నీవుగూడ) యాతఁడు సరసుఁడు గాఁ డని తెలిసికొనవచ్చునుగదా!

క. ఆరుజ యప్పుడ యయ్యం
భోరుహాలోచనలఁ బొందె భూవర నన్నున్
వారత్రయముననుండియు
దారుణగతి నొక్కయసుర తఱిమెడు వెంటన్. 92

టీ. భూవర=రాజా, అప్పుడ=ఆముని శాపమిచ్చినప్పుడే, అయ్యంభోరుహాలోచనలన్ = పద్మములవంటి నేత్రములుగల యాస్త్రీలను, ఆరుజ = ఆరోగము, పొందెన్ = అంటుకొనెను, నన్నున్=నన్ను, వారత్రయమున నుండి=మూఁడునాళ్లనుండి, ("నరవరోత్తమ నేఁడు మూనాళ్లనుండి" యని మనోరమ రాక్షసునిచే మూఁడుదినములనుండి బాధపడుచుంటినని చెప్పెను గాన నిట వారత్రయమునకు మూఁడుదినము లనియె చెప్పవలయును) ఒక్కయసుర=ఒక్కదానవుఁడు, దారుణగతిన్ = క్రూరరీతిని, వెంటన్ = నన్ను వెన్నాడి, తఱిమెడున్ = తఱుముచున్నాఁడు.

తా. నాచెలికత్తె లిద్దఱకు నాక్షయరోగ మాశపించినపుడే యంకురించినది. నన్ను మూఁడుదినములనుండి యొక్కరాక్షసుఁడు వెంబడించి

మ్రింగుటకై మిగులఁ గఠినభావముతో వెంటనంటి తఱుముకొని వచ్చు
చున్నాఁడు.

సీ. ఇచ్చెద నీకస్త్రహృదయంబు నివ్విద్య
నరనాథ మున్ను పినాకపాణి
యగురుద్రుఁ డిచ్చె స్వాయంభువమనువున
కతఁ డిచ్చె మఱి వసిష్ఠాఖ్యమునికి
నతఁ డిచ్చెఁ గరుణఁ జిత్రాయుధుం డను పేరఁ
దనరు మదీయమాతామహునకు
నతఁ డిచ్చెఁ బెండ్లియౌనపు డరణంబుగా
మాతండ్రికతఁ డిచ్చె మమత నాకు
తే. సకలరిపునాశకము యశస్కరము నైన
దీని వేవేగ నాచేఁ బ్రతిగ్రహించి
యడఁపు మాదైత్యు వీరవా రనఁగ వలవ
దనఘు సద్విద్య యొందున్నఁ గొనఁగవలయు. 93

టీ. నరనాథ=జనపతీ, నీకు, అస్త్రహృదయంబున్ = అస్త్రహృదయమను విద్యను, ఇచ్చెదన్ = నేర్పెదను, ఇవ్విద్య = ఈయస్త్రహృదయ మను విద్యను, మున్ను = పూర్వకాలమున, పినాకపాణి = పినాకమనుధనుస్సును చేతఁబట్టినవాఁడు, అగురుద్రుఁడు = అయిన శంకరుఁడు, స్వాయంభువమనువునకున్=స్వాయంభువుఁ డనెడు మొదటిమనువునకు, ఇచ్చెన్ = ఒసఁగెను, అతఁడు=ఆస్వాయంభువమనువు, మఱి=తర్వాత, వసిష్ఠాఖ్యమునికిన్ = వసిష్ఠుఁ డను పేరుగలమునికి, ఇచ్చెన్=అస్త్రహృదయము నొసంగెను. అతఁడు=ఆవసిష్ఠుఁడు, కరుణన్ = దయతో, చిత్రాయుధుండు, అను పేరన్ = అను నామముతో, తనరు = వెలయుచున్న, మదీయ = నాయొక్క, మాతామహునకున్ = తల్లితండ్రికి, ఇచ్చెను. అతఁడు=ఆచిత్రాయుధుఁడు, మాతండ్రికిన్,

పెండ్లియైనపుడు = వివాహము చేయుచున్నపుడు, అరణంబుగాన్ = అల్లున కిచ్చు కట్నముగా, ఇచ్చెను. అతఁడు = మాతండ్రి, మమతన్ = ప్రేమచేత, నాకు నిచ్చెను. సకల రిపునాశకమున్ = సమస్తవిరోధిశమనము గావించునది, యశస్కరమున్ = కీర్తిని గలిగించునదియు, ఐనదీనిన్ = ఐనట్టియీవిద్యను, నాచేన్ = నావలన, వేవేగన్ = త్వరితముగా, ప్రతిగ్రహించి = పుచ్చుకొని, ఆదైత్యున్ = ఆరాక్షసుని, అడఁపుము = మ్రందింపుము. అనఘా = పాపరహితుఁడా! సద్విద్య = మంచివిద్య, ఎందున్నన్ = ఎవ్వరియొద్దనున్నను, కొనఁగ వలయున్ = తీసికొనవలయును, పీరు నారు = విద్యనిచ్చువారు (ఇది యాఁడుది, యితఁడు పురుషుఁడు) ఇట్టివా రట్టివారు, అనఁగన్ = అని యాలోచించుట, వలవదు = తగదు.

"నీచాదప్యుత్తమాం విద్యాం స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి" యను ధర్మమునుబట్టి విద్య తనకంటెఁ దక్కువవా రగు నీచులనుండియుఁ, గన్యను గులహీనునినుండియుఁ బరిగ్రహింపవచ్చును. గావునఁ బరిగ్రహింపుము. విద్యాగ్రహణమునకు యుక్తాయుక్తముల విచారించుచు నుంటి వేని యసురుఁడు పైఁబడును గాన త్వరగఁ బరిగ్రహింపు మని భావము. "సద్విద్యగొనుటకు జాతి చూడకుము, సద్విద్య యుండదే చండాలునందు." అను నార్యోక్తి నిట ననుసంధించునది.

తా. నీకు నే నస్త్రహృదయ మనువిద్య నిచ్చెదను. ఇది నాకు శివుని నుండి క్రమాగతమై వచ్చినది. సకలశత్రు నాశనము చేయును. యశస్కరమైనది. దీనిం గొని నీవారక్కసుం జంపుము. విద్యను స్త్రీవద్దనుండి కొనుటకు సంశయింపకుము. "నీచా దప్యుత్తమా విద్యా" యని సద్విద్య నెవరివలననైనఁ బరిగ్రహింపవలసినదే.

క. అనుటయు శుచియై నిలిచిన
జననాథునకున్ బ్రయోగసంహారంబుల్

వనిత రహస్యంబుగఁ జె
ప్పిన నాతఁడు నెఱిఁగె నంత భీషణభంగిన్ 94

టీ. అనుటయుఁ౯ = అని యిట్లుపల్కఁగనే, శుచియై = పాదప్రక్షాళనము నాచమనాదికముం గావించి శుద్ధుఁడై, నిలిచిన౯ = మంత్రోపదేశము కొఱకు సిద్ధపడి స్వరోచి నిలువఁబడి యుండఁగా, వనిత=మనోరమ, జననాథునకు౯=స్వరోచికి, ప్రయోగసంహారంబుల్ = అస్త్రములయొక్క ప్రయోగము (ఒకనిపై విడుచుట) సంహారము (మరలించుట) మొదలగుసాధనములను, రహస్యంబుగ౯ = రెండవవారికిఁ దెలియకుండునట్లు, చెప్పిన౯ = తెలియం జెప్పఁగా, అతఁడును=ఆరాజును, ఎఱిఁగె౯=గ్రహించెను. అంత౯=అంతట, భీషణభంగి౯ = భయజనక మైనవిధమున.

తా. ఇట్లని మనోరమ చెప్పఁగా నావిద్యను గ్రహించుటకై స్వరోచి శుచిగా నిలువంబడెను. ఆమె స్వరోచికి అస్త్రహృదయమును మిగుల రహస్యముగాఁ బ్రయోగించుట యుపసంహరించుట లోనగు సాధనములతోఁ గూడ నెఱిఁగించెను. ఇంతలో భయంకరమై. (పైపద్యముతో నన్వయము.)

మహాస్రగ్ధర. గళగర్తక్రోడనిర్యత్కహకహకనినదోద్గాఢహాసం
బు భూభృద్బిలముల్ మ్రోయింపఁ గాదంబినిగతిని బొగల్
వెంప మిన్నెల్ల మైగాఁ, జలితాస్యక్రూరదంతక్షతరదవసన
ఘోరకీలాలవేల్లజ్జ్వలనజ్వాలాభజిహ్వాంచలుఁ డగుచు గద౯
జాలముల్ ద్రిప్పికొంచున్. 95

టీ. గళగర్త...హాసంబు-గళగర్త = కలుగువలెనుండు కుత్తుకక్రోవియొక్క, క్రోడ=అంతర్భాగమునుండి, నిర్యత్=బైలుదేఱుచున్న, కహాకహా=కహాకహాయనెడు, నినద = నాదముతోఁడి, ఉద్గాఢ=అతిగాఢమైన, హాసంబు=నవ్వు, భూభృద్బిలముల్ = పర్వతగుహలను, మ్రోయింప౯=ధ్వనించునట్లొనర

అమరము. పొగల్=పొగలను, పెంపక్=వృద్ధిపొందించునట్లు, మిన్నెల్లక్ = గగనమునిండ, మైగాక్ = శరీరముకాఁగా, చలిత...చలుఁడు-చలిత = కద లింపఁబడిన, ఆస్య = మోమునందు, క్రూర=గట్టివైన, దంత=పండ్లయొక్క, క్షత=కఱచుటలచేనైనపుండ్లుగల, రదవసన = ఓష్ఠమువలన, కాఱెడు, క్షార = కారముగల, (వెగటుగూర్చునట్టి) కీలాల = నెత్తురుతో, వేల్లత్ = వ్రేలాడు చున్న, జ్వలన=అగ్నియొక్క, జ్వాలాభ=జ్వాలంబోలిన, జిహ్వాంచలుండు = నాలుకతుదగలిగినవాఁడు, అగుచుక్ = అయి, గదక్ = గదయనునాయుధ మును, జాళిముల్=గిరగిరమని, త్రిప్పుకొంచుక్=త్రిప్పుచు.

తా. సమీపమున నున్న కొండగుహలన్నియుం మాఱుమ్రోఁగునటుల కహకహ యనుసందడి కలుగునటుల నవ్వుచు, మేఘములచాలు ఆకసము నంతయుం నల్లఁగాఁజేయునటుల నాకసమంటు నల్లని విస్తృతశరీరముతో విఱ్ఱ వీగుచు మాటిమాటికి కొఱుకుటచేఁ బెదవులందుఁబడిన పుండ్లనుండి కంపుగొట్టు చొల్లుకారుచుండ అగ్నిజ్వాలనుబోలిన నాలుకతో నాకికొనుచు గదను గిర గిరఁద్రిప్పుచు (దీనికి కర్తృపదము పైపద్యములోని దానవుఁడు.)

(అలం. స్వభావోక్తి. అతిశయోక్తి. ఉపమ.)

ఉ. దానవుఁ డద్ధరారమణుఁ దాఁకె నుదగ్రపదాగ్రఘట్టన
గ్లాని సపాట మై యచటి కాన ఘురట్టవిఘట్టితాకృతిం
బూని చెడక్ గిరీశగళమూలహలాహలకాలకాంతితో
మేనటికంబులాడుతన మేటిత్రిశూలముఁ బూని యుద్ధతిన్.

టీ. దానవుఁడు=దనువుసంతతివాఁడు-రాక్షసుఁడు, ఉదగ్ర...గ్లానిక్-ఉదగ్ర = భయంకరమైన, పదాగ్ర = కడకాలియొక్క, ఘట్టన = అణఁగఁ ద్రొక్కుటవలనఁగలిగిన, గ్లానిక్ = నలఁగుటచేత, సపాటమై = ఎగుడుదిగుడు లేకుండ సమానమై, అచటికాన = అచ్చటివనము, ఘురట్ట...కృతిక్-ఘురట్ట= తిరుగలియందు, విఘట్టిత = విసరఁబడినదానిరూపమువంటి, ఆకృతిక్=ఆకార

మును, పూని=పొంది, చెడన్=చెడిపోఁగా, గిరీశ = ఈశ్వరునియొక్క, గళమూల=మెడక్రిందిభాగమునందుఁగల, హాలాహల=కాలకూటవిషముయొక్క, కాల=నల్లని, కాంతితోన్=వర్ణముతో, మేనఱికంబులు = మేలంపుమాటలు, మేనత్త మేనమామబిడ్డ లాడుకొనుపరిహాసములు, ఆడుతన మేటిత్రిశూలమున్=ఆడునట్టి తన పెద్దముమ్మొనవాలును, శివునికంఠమునందుఁ గాననగుకాలకూటమువలె నల్లగానుండు త్రిశూలమును, పూని=ధరించి, ఉద్ధతిన్=గర్వముతో, అర్ధరారమణున్=ఆరాజైనస్వారోచిని, తాఁకెన్=ఎదిరెను.

తా. ఆదానవుఁడు భూమియంతయుం నలిగి హెచ్చుతగ్గులు లేకుండ సమమగునట్లును అడవిలోనిచెట్లులన్నియుంఁ దాఁకిడికి విఱిగి పడిపోవునట్లును భయంకరముగా నడుగులు పెట్టుచు మిగుల నల్లఁగాఁ బ్రకాశించుచున్న పొడవైన త్రిశూలము భుజంబునం బెట్టుకొని వచ్చి రాజు నెదుర్కొనెను.

(అలం. అతిశయోక్తి. నిదర్శనము. ఉపమ.)

తే. నింగి నొరయు రాకాసిమన్నీని మేని
నీడఁ జీఁకటిఁగొనె నవనీతలంబు
చంద్రికలు గాంచె నట్టహాసముల వెడలు
నిశితదంష్ట్రలచేన వనీతలంబు. 97

టీ. నింగిన్=ఆకసమును, ఒరయు...నీడన్-ఒరయుం = రాయుచున్న, రాకాసిమన్నీని = రక్కసిఱేనియొక్క (రాక్షసరాజుయొక్క), మేని = శరీరముయొక్క, నీడన్=నీడచేత, అవనీతలంబు=నేల, చీఁకటిఁగొనెన్=చీఁకటి పడియెను. అట్టహాసములన్ = వెఱ్ఱినవ్వులవలన, వెడలు...చేన - వెడలు = వైటు వెడలునట్టి, నిశిత=తీక్ష్ణమైన, దంష్ట్రలచేన=పెద్దకోఱలచేతనే, వనీతలంబు=వనభాగము, చంద్రికలు=వెన్నెలలను, కాంచెన్=పడసెను.

తా. మిన్నందిన పొడవుగలరాక్షసుని దేహచ్ఛాయచే భూమియందుఁ జీఁకటి క్రమ్మెను. అట్టహాసము చేయఁగాఁ వైటికిఁ గనఁబడినదంతకాంతుల చేత నడవియంతయుం వెన్నెలలు కాసిన ట్లుండెను. అలం. అతిశయోక్తి.

పంచచామరము—

పలాశి డాసి రాజుఁ జూచి పల్కెఁ నోరి నోరికీ
పాలానఁ బెన్పొ లాన లేకపోవ నీవు దోఁచి తౌ
బలా బలాలితోడఁ బాలఁ బట్టి బిట్టు చుట్టి నిన్
హాళాహళిన్ హలాహలాభ యౌబుభుక్షఁ దీర్చెదన్. 18

టీ. పలాశి=మాంసముం దినురాక్షసుఁడు, డాసి=సమీపించి, రాజున్= రాజగుస్వరోచిని, చూచి = కాంచి, పలికెన్ = ఈవిధముగా భాషించెను. ఓరి=ఓరి, ఈపాలానన్=ఈవనమునందు, నోరికిన్=నోటికి, పెన్పొల = పెద్ద మాంసము, ఆనన్=కుడువను (తినుటకు), లేకపోవన్=దొరకకపోఁగా, నీవు, తోఁచితి=అగపడితివి—లభించితివి, ఔన్=తగును. బలా=బలే (నీవంటిరాచవాఁడు నా కాహారముగా నేఁడు లభించుట మిగులసంతోషము), బలాళితోడన్=నీబలము(సేన)తోఁ గూడ, బాలన్ = ఈబాలికన్, పట్టి = పట్టుకొని, బిట్టు=వడిగా, నిన్ చుట్టి=నిన్నుఁగూడఁ జుట్టఁబెట్టి, హాలాహలాభ = హాలాహల మను విషమువంటిది—కాలకూటమువలె నుదరమును దహింపఁ జేయుచున్నది, ఔబుభుక్షన్ = అగునట్టియాఁకలిని, హాళాహళిన్ = ఆత్రముతో, తీర్చెదన్ = పాపుకొందును. పరిజనముతో నీవును ఈబాలికయు లభించితిరి. ఇందరితో నాయాఁకలితీరును.

తా. రాక్షసుఁడు రాజుదగ్గఱకు వచ్చి యోరీ నా కిక్కడ నోటి చవిదీఱ మనుష్యమాంసము తినుటకు లభింపకపోవుటచేఁ దిరుగుచుండఁగాఁ బరిజనసహితముగా నాయదృష్టవశమున నీవు గనఁబడితివి. నిన్ను నీ సేనను నీబాలికను గలిపి మ్రింగివైచి కాలకూటవిషమువలె జ్వలించుచున్న నాయాఁకలిం దీర్చుకొందు నని పలికెను. అలం. ఉపమ.

ఈపద్యమునందు శబ్దాలంకారము యమకము. తల్లక్షణము.—"స్వరవ్యఞ్జనసముదాయపౌనరుక్త్యం యమకం." వాత్స్యాయనకామసూత్రములు.

మహా స్రగ్ధర. అని బాహాస్ఫోటరావాహతపతగకులం బవ్వనీ
శాఖిశాఖా,జనిత వ్యాకీర్ణ జీర్ణచ్ఛదములకరణిం జల్లనన్ రాల
భూషార్చి సుదీర్ణాలాతచక్రాకృతిగ జిఱజిఱన్ ద్రిప్పివై చెం
గదన్ వైచినం దేజిన్ రాజు గెంటించెం దొలంగ నది
యచ్చెంతకాంతార మేర్చెన్.

టీ. అని=అని చెప్పి, బాహా...కులంబు-బాహా = భుజములయొక్క, ఆస్ఫోట = చఱపులయొక్క, (బాహాస్ఫోటము=దండచఱపులు - మల్లచఱపులని భావము), రావ = చప్పుడుచే, ఆహత = కొట్టఁబడిన, పతగకులంబు = పిట్టలగుంపు, అవ్వనీ...కరణిన్ - అవ్వనీ = ఆవనమున, శాఖి = చెట్ల యొక్క, శాఖా = కొమ్మలవలన, జనిత = కలిగిన, వ్యాకీర్ణ = సర్వత్ర ప్రసరించిన, జీర్ణచ్ఛదములకరణిన్ = పండుటాకులరీతి, జల్లనన్ = జల్లు మనునట్లు, రాలన్ = క్రింద రాలఁగా, పక్షు లాయాకస్మికధ్వనికి బెదరి చచ్చి పండుటాకులవలెఁ బడెను. భూషార్చిన్ = భూషణములకాంతులచే, ఉదీ...కృతిగన్-ఉదీర్ణ = ఘనమగు, అలాత = కొఱవియొక్క, చక్రాకృతిగన్ = చక్రముయొక్క యాకారమువంటి యాకారము కలుగునట్లుగా, గదన్ = గదను, జిఱజిఱన్ = బిఱబిఱమని, త్రిప్పివైచెన్ = త్రిప్పి (స్వరోచిపై) విసరెను. వైచినన్ = విసరఁగా, రాజు, తొలఁగన్ = తొలఁగిపోవునటుల, తేజిన్ = అశ్వమును, గెంటించెన్ = ఉఱికించెను, అది = ఆగద, అచ్చెంత కాంతారము = ఆసమీపవనమును, ఏర్చెన్ = పాడుచేసెను.

తా. అని పల్కి దండదెబ్బలు కొట్టిన నాధ్వనికి వృక్షములమీఁది పిట్టలు చెట్లపండుటాకులు రాలినట్లు క్రిందఁ బడియెను. భూషణములకాంతులచేఁ బ్రకాశించుగదను బిఱబిఱఁ (కొఱవి త్రిప్పినట్లు చక్రాకారముగ వెలుఁగులతోఁ దిరుగఁగాఁ) ద్రిప్పి రాజుపై విసరెను. ఆవ్రేటు తప్పించుకొన రాజు గుఱ్ఱమును దొలఁగ దాఁటించెను. ఆగద యాచుట్టుప్రక్కల నున్నవనవృక్షముల నెల్లఁ బడఁగొట్టెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష, నిదర్శన, అతిశయోక్తి.

పృథ్వి. గదాహతికి నాత్మఁ గొంకక యెదిర్చి రాఁగా నిదేఁ
గదా యనుచుఁ ద్రిప్పి రాక్షసుఁడు వైచె గాఢభ్రమి
నదత్కనకకింకిణీనటనజాగ్రదుగ్రాస్ఫుటీ
వదావదమహాగుహావలభి యైనశూలంబునున్. 100

టీ. గదాహతికిన్ = గదయొక్క దెబ్బకు, ఆత్మన్ = మనస్సులోన, కొంకక = జంకనొందక, ఎదిర్చి = ఎదుర్కొని, రాఁగాన్ = రాఁగా, ఇది = ఈధైర్యము, ఔఁగదా = తగినదేకదా, అనుచున్ = అనిచెప్పుచు, స్వరోచి సాహసమును ప్రశంస యొనర్చుచు, రాక్షసుఁడు = అసుర, గాఢ...వలభి-గాఢ = మిక్కుటమైన, భ్రమి = తిరుగుడులచేత (భ్రమణములచే), నదత్ = ధ్వనిచేయుచున్న, కనకకింకిణీ = బంగారుచిఱుగంటల యొక్క, నటన = చలించుటయందు, జాగ్రత్ = మేలుకువయైన, ఉగ్ర = భీతిజనకమైన, ఆస్ఫుటీ = ఆస్ఫాటముచే, వదావద = అతిప్రలాపము చేయుచున్న - ప్రతిధ్వనిచేయుచున్న, మహాగుహా = పెద్దకొండగవులయొక్క, వలభి = ముందటిభాగములుగలది, ఐనశూలంబునున్ = అయినట్టి శూలమునుగూడ త్రిప్పి = గిఱగిఱఁద్రిప్పి, వైచెన్ = స్వరోచిపై వేసెను.

తా. రాక్షసుఁడు ప్రయోగించిన గదపెట్టును స్వరోచి తప్పించుకొని తనపైకి రాఁగాఁ జూచి శూరునివిధ మిదియే గదా యని స్వరోచిని ప్రశంసించి త్రిప్పునప్పు డెడతెగక గణగణమని మ్రోగుచున్న చిఱుగంటలధ్వనిచేతనే గుహాముఖములు మాఱుమ్రోయునట్టి శూలమునుగూడ నారాజుపై విసరెను. అలం. అతిశయోక్తి.

పృథ్వీవృత్తము:...
"ప్రియం బగుచు రుద్రవిశ్రమము పృథ్వికాసంజ్ఞికా
హ్వయంబగు జసంబుతో జసయవంబులున్ గూడినన్."

అని ౧౧ యతి యని యున్నను ఇందు ౯-వ యతి గలదు.

శా. ఆశూలం బవనీశమౌళి కులిశాహంకారహుంకారకృ
న్నైశిత్యం బభినుత్య మై నెగడుబాణశ్రేణిఁ జెండాడి వే
గాశ శ్వేతగరుత్పరంపరల నాకాశంబు దుగ్ధాబ్ధిసం
కాశంబై వెలుఁగన్ శరావళులచేఁ గప్పెం గకుప్పంక్తులన్.

టీ. అవనీశమౌళి = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, స్వరోచి, కులిశా...శిత్యంబు - కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, అహంకార = అహంభావమునకు - గర్వమునకు, హుంకారకృత్ = హుంకరించుచున్న (నీ కింతగర్వమా యని హుం అనుధ్వనితో నదలించుచున్న - వజ్రాయుధముయొక్క వాఁడిని మించిన యని భావము.) నైశిత్యంబు = తీక్ష్ణత్వము-వాఁడిమి, అభినుత్యమై = మిగుల నుతింపఁదగినదై, నెగడుబాణశ్రేణిన్ = ప్రసిద్ధికెక్కిన బాణములసమూహముచే, ఆశూలంబున్ = ఆదానవుఁడు విసరినశూలమును, చెండాడి = ముక్కలుముక్కలుచేసి, వే=త్వరితముగ, కాశ...పరంపరలన్-కాశ = తెల్లపువ్వులరీతిని, శ్వేత = తెల్లని, గరుత్ = ఱెక్కల, పరంపరలన్ = ఒకదానివెనుక నొకటిగావెడలు (బాణముల) పఙ్క్తులచే, ఆకాశంబు = ఆకాశమున, దుగ్ధాబ్ధిసంకాశంబై = క్షీరసముద్రముతో సమమై, వెలుఁగన్ = మెఱయఁగా, శరావళులచేన్ = బాణజాలములచే, కకుప్పంక్తులన్ = దిక్కులసమూహములను - అన్నిదిక్కులను, కప్పెన్=మూసివైచెను.

శూలము సామాన్యమైనది గాదు. దానిని ద్రిప్పునప్పుడు చిఱుగజ్జెల మ్రోఁత కొండల మాఱుమ్రోగెను. అట్టిశూలమును ద్రుంచుటకుఁ గొండలను నుక్కడంచిన వజ్రాయుధమును మించినయాయుధము గావలెను. కాన నట్టి బాణశ్రేణిచే శూలమును ద్రుంచెను.

తా. స్వరోచి వజ్రాయుధమును దిరస్కరించు వాఁడిగలబాణజాలముం బ్రయోగించి యారాక్షసుఁడు వైచినశూలమును నఱికి, తెల్లనిగఱులు కట్టిన పుంఖానుపుంఖము లగుబాణసముదాయముచే నాకసము పాలసముద్రము వలెఁ గనఁబడ దిక్కుల నన్నింటిని గప్పివైచెను. అలం. ఉపమ.

క. అవి యాతనిపైతోలును
నవియింపఁగ లేక మిడిసి యల్లటువడఁ జూ
చి వనేచరు లేచినవెఱ
దవిలినమతి నద్దిరయ్య దయ్యం బనుచున్. 102

టీ. అవి=ఆశరములు, ఆతనిపైతోలును=ఆరాక్షసునియొడలిచర్మమును గూడ, అవియింపఁగన్ = చీల్ప, లేక = సమర్థములు కాక, మిడిసి = తూలి, అల్లటుపడన్=అంతదూరమునఁ బడఁగా, వనేచరులు=పుళిందులు (వనమునం దిరుగువారు), చూచి=ఆబాణములన్నియుం నిరుపయోగములగుటఁ గనిపెట్టి, ఏచినవెఱ=హెచ్చైనభయము, తవిలినమతిన్ = తగులుకొనిన బుద్ధితో - హృదయమునందు మిగుల భయపడి, అద్దిరయ్య = అద్దిరా, దయ్యంబు = భూత మిది, అనుచున్=అనుకొంచు. (పైపద్యముతో నన్వయము.)

తా. స్వరోచి ప్రయోగించినబాణములు రాక్షసునిపై తోలునైన గ్రుచ్చుకొనలేక తూలి నేలఁబడుటఁ గాంచి కిరాతు లందఱును మిక్కిలి భయపడి యారా యిది పెద్దదయ్య మని తలంచి. (అలం-కావ్యార్థాపత్తి.)

సీ. పక్కుపక్కున నంఘ్రిపాశముల్ వెసఁ ద్రెంచి
డేగతండములు మింటికిని విడిచి
గళగళధ్వనులతోఁ గంఠశృంఖల లూడ్చి
సుడివడఁ గుక్కల నడవిఁ గలిపి
గుప్పుగుప్పున మోచికొనియున్న వలలతోఁ
బలలంపుఁబొత్తరల్ పాఱవైచి
కంగుకంగున నేలఁ గైదప్పుగాఁ బడు
వేఁటమ్ము లేఱక దాఁటి దాఁటి
తే. తిరిగి చూచుచు దల్లిగఁదీసికొనుచు
దగలు దొట్టి యథాయథ లగుచు విఱిగి

యొకఁడు వోయిన త్రోవ వేఱొకఁడు వోక
చెట్టొకఁడు గాఁగ బఱచిరి చెంచు లపుడు. 103

టీ. అపుడు = ఆసమయమున, చెంచులు = బోయవాండ్రు, పక్కుపక్కునన్ = పుటుకుపుటుక్కున, అంఘ్రిపాశముల్ = కాళ్లకుఁగట్టిన దోరపుఁద్రాళ్లు, వెసన్ = వేగముగ, త్రెంచి = త్రెంపి, డేగతండములన్ = డేగల మందను, మింటికిన్ = గగనమునకు, విడిచి = ఎగిరిపోవవదలి, గళగళధ్వనులతోన్ = గళగళమనుధ్వనులతో, కంఠశృంఖలలు = మెడ నున్న గొలుసులు, ఊడ్చి = విప్పి, సుడివడన్ = కలఁత నొందునట్లుగా, కుక్కలన్ = శ్వానములను, అడవిఁగలిపి = వనమునందు విడిచిపెట్టి, గుప్పుగుప్పునన్ = గుప్పుగుప్పు మనునట్లు మోచికొని, ఉన్నవలలతోన్ = ఉన్న వేఁటవలలతోఁగూడ, పలలంపుఁబొత్తరల్ = మాంసపుఁబొట్లములు, పాఱవైచి = దూరముగాఁ బడవేసి, కంగుకంగునన్ = కంగుకంగుమనునటుల, నేలన్ = పుడమిపై, కైదప్ప = చేతి పొరపాటు, కాన్ = అగునట్లు, పడువేఁటమ్ములు = చేతినుండి పడిపోయిన వేఁటకుఁబనికివచ్చు నమ్ములను, ఏఱక = ఏఱుకొనకుండ, దాఁటిదాఁటి = పరుగెత్తి పరుగెత్తి, తిరిగి చూచుచున్ = (రాక్షసుఁడు తమ్ము వెంబడించి వచ్చుచున్నాఁడేమో యని) వెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, దట్టు = నడికట్టుకోకలు, ఎగఁదీసికొనుచున్ = (పీడిపోవుచుండఁ గాలి కడ్డముపడునేమో యని) మీఁదికిఁ జెక్కుకొనుచు, దగలు = దప్పికలు, తొట్టి = ఎక్కుడయి, యథాముఖలు = నలుదిక్కులకుఁ దొలఁగినవారు - ఒకరితో నొకరు సంబంధములేక చీలిపోయినవారు, అగుచున్ = అయి, విఱిగి = చెదరి, ఒకఁడుపోయినత్రోవన్, వేఱొకఁడుపోక, చెట్టొకఁడు గాఁగన్ = ఒకచెట్టున కొక్కఁడుగా - గట్టున కొకఁడుగా గుట్టకొకఁడుగాఁ జీలిపోయి, పఱచిరి = పలాయనము నొందిరి.

తా. ఆకిరాతులు రాక్షసునిఁ దమరాజుబాణములు గొట్టఁజాల వని భయపడి డేగలను విడిచిపెట్టియుఁ, కుక్కలను వదలిపెట్టియుఁ, వలలు

మాంసపుఁబోట్లముఁలుఁ బాఱవైచియుఁ, జేతినుండి జాఱినబాణముల నేఱికొనకయుం, వెనుకనుండి యారక్కసి తఱిమికొని వచ్చుచున్నాఁడేమో యను వెఱపుచే వెనుక వెనుకకుఁ దిరిగి చూచుచు, వీడిపోవుచున్న కానెకోఁకలు సవరించికొనుచు, నలుదిక్కులకు నలుఁవురు నొకరినిగానక యొకరు పరువెత్తి చెట్టొకపిట్టగా నైరి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ప్రోపు దలపోసి నిలుఁవక
పాపాత్మకమై కిరాతబల మటు పాఱన్
భూపతి యయ్యింతి హాయ
స్థాపితఁగాఁ జేసి పలికెఁ దన్ముఖ్యులకున్. 104

టీ. ప్రోపు = రాజుప్రాపకమును - పోషణమును, తలపోసి=తలంచి, నిలుఁవక = నిలువంబడక, పాపాత్మకమై = పాపస్వభావము గలిగి, రాజునెడఁ గృతజ్ఞతఁ జూపి నిలువక ప్రాణభీతిని బాఱిపోవుట పాపకార్యము. కిరాత బలము=పుళిందసేన, అటు=అరీతిగా, పాఱన్ = పరువెత్తిపోవఁగా, భూపతి= రాజు స్వరోచి, అయ్యింతిన్=రాక్షసుఁడు తఱుముకొనిరాఁగాఁ దనయండఁ జేరిన మనోరమ యనుచెలువను, హాయస్థాపితఁగాన్ = అశ్వముపై నెక్కింపఁ బడినదానినిగా, చేసి = ఒనర్చి - గుఱ్ఱముపైని గూర్చుండఁ బెట్టి, తన్ముఖ్యులకున్ = ఆపుళిందానీకములోని పెద్దవారితో, పలికెన్ = ఈక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

తా. తనకు సహాయముగా నుండక తిన్నఋణము దీర్చుకొనుట మఱచి కిరాతు లందఱును బ్రాణభీతిచే నెవరికి వారు చెట్టున కొకఁడు గుట్ట కొకఁడై పోయినంతట మనోరమను రాజు గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూర్చుండఁబెట్టి యొఱుకుఱేండ్రం గాంచి యిట్లు చెప్పెను.

ఉ. కైదువు సున్న పూజ్యములు కంకటఖేటశిరస్త్రలత్రముల్
లే దరదంబు తత్తడి హుళిక్కి సహాయము సర్వమంగళం

బీదనుఁ జుండు చిక్కె భయ మేటికి లుబ్ధకులార యాత్మకుం
బేదతనంబు మేలె మఱి మృత్యువు డాఁగెడిచోట లేదొకో.

టీ. లుబ్ధకులార = ఓకిరాతులార, కైదువు = ఆయుధము, సున్న = లేదు, కంకట...ముల్ = కంకట = మైమఱువును, ఖేట = డాలును, శిరస్త్రాణముల్ = తలనుగాపాడు సట్టితలకుదురు మున్నగునవియు, పూజ్యములు = లేవు, అరదంబు = రథమును, లేదు, తత్తడి = అశ్వము, హుళిక్కి = లేదు, సహాయము = జత, సర్వమంగళంబు = సర్వవిధములఁ జూచినను శూన్యము. ఈదనుజుండు=ఇట్టిపరివారాదిక శూన్యుఁ డగు రాక్షసుం డొకఁడు, చిక్కెన్ = (సర్వబలసమగ్రుఁడ నగు నాచేతిలో) చిక్కువడెను. భయము= భీతి, ఏటికిన్ = ఏల ? ఆత్మకున్ = హృదయమునకు, పేదతనంబు = బేలతనము, మేలె = తగునా ? మఱి = మఱియు (పిఱికితనమున నెటకో పాఱిపోయినపక్షమున) డాఁగెడిచోటన్ =దాఁగియున్న స్థలమునమాత్రము, మృత్యువు = చావు, లేదొకో = సంభవింపదా ? ఎక్కడికిఁ బోయినను మరణము రాఁదగిన సమయమునకు వచ్చితీరు నని భావము.

తా. ఓ కిరాతులార ! ఈరక్కసికి ఆయుధములు, కవచము శిరస్త్రాణము, రథము, గుఱ్ఱము, తోడు నేవియు లేక దైవవశమున సమస్తబలసంయుతుల మగు మనహస్తములలో నొంటరిగాఁ జిక్కినాఁడు గావున వీనిని జంపుట యొక పెద్దపని గాదు. మీరందఱుఁ బిఱికితనముచే నటుల పాఱెద రేల? మీరు పోయి డాఁగినచోటునకు మృత్యువు రాలే దని తలంచితిరా? ధైర్యము తెచ్చుకొనుఁడు. పిఱికిపందలు కాకుఁడు.

ఆ. నీడఁ గడవఁ బాఱి నేలకు వెలిగాఁగ
నడుగు వెట్టి తిరుగ నాత్మ మొఱఁగి
యొకటిఁ దలఁప నరుల కొదవిన నొదవ దే
కరణి మృత్యుదేవిఁ గన్నుఁ బ్రామ. 106

టీ. నరులకున్ = జనులకు, నీడన్ = తననీడను, కడవన్ = తొలఁగునటుల, పాఱన్ = పాఱిపోవుటకును, నేలకున్ = వసుధకు, వెలి = వెలుపల నున్నది, కాఁగన్ = అగునటుల, అడుగు = చరణమును, పెట్టి = మోపి, తిరుగన్ = నడయాడుటకును, ఆత్మన్ = మనంబును, మొఱఁగి = మోసముచేసి , ఒకటిన్ = ఒక్కదానిని, తలఁపన్ = తలపోయుటకును, ఒదవినన్ = దొరకినను, (ఈయసాధ్యకార్యము లెన్నఁటికిని సాధ్యములు కాఁజాలవు. ఒకవేళ నైనను) ఏకరణిన్=ఎట్టులును, మృత్యుదేవిన్=మృత్యుదేవతను, కన్నుఁబ్రామన్ = కనుగప్పుటకు, ఒదవదు = సామర్థ్య ముండదు.

తా. తననీడను దొలఁగించుకొనుట తనకు సాధ్యమైనను గావచ్చును; నేల నంటక నడచిన నడువవచ్చును. మనస్సునకుఁ దెలియక యాలోచనము చేసిన చేయవచ్చును. గాని మృత్యువును దప్పించుకొనుసామర్థ్య మెవ్వరికి నుండదు. అలం- అప్రస్తుతప్రశంస.

క. చావుఁ దలపోసి మానవుఁ
డేవగ దుష్కీర్తి వొరయకే దినములు పోం
డై వెడలునట్లు నడవఁగ
దైవం బటమీఁద మేలు తాన ఘటించున్. 107

టీ. మానవుఁడు = నరుఁడు, చావున్ = చావును, తలపోసి = ఎంచి, ఏవగన్ = ఎట్టులైనను, దుష్కీర్తి = అపయశస్సును, పొరయక ఏ = పొందకుండఁగనే, దినములు = నాఁడులను, వెడలునట్లు=కడచునట్లు, నడవఁగన్ = వర్తించుచుండఁగా, అట మీఁదన్ = తర్వాత, దైవంబు=కాలము, తాన= తనంతటఁదానే, మేలు = శుభమును, ఘటించున్ = సమకూర్చును.

తా. నరులు తా మెప్పటికైనఁ జచ్చువార మే యని తలంచుకొని యున్న నాలుగుదినములు నపకీర్తి రాకుండఁ జక్కఁగా నడుచుచుండిన

దైవము తానే వారివారికిఁ దగినమేళ్లను బొందించును. కావున మీరు పాఱి పోయి యపకీర్తి నొందక యీరాక్షసునిఁ జంపుటలో నాకుఁ దోడుపడి కీర్తి నొందుఁడు. అలం-అప్రస్తుతప్రశంస.

సీ. బుద్ధీంద్రియక్షోభములకుఁ బెట్టనికోట
        విపదంబురాశిదుర్వికృతికోడ
    ఖలదురాలాపమార్గణవజ్రకవచంబు
        రణమహీస్థలికి శ్రీరామరక్ష
    శాత్రవదుర్గర్వసంస్తంభనౌషధి
        మొనయుచింతాశ్రేణిమూఁకవిప్పు
    యోగాదిసంసిద్ధులోనఁగూర్పుపెన్నిధి
        తూలునేకాకులతోడునీడ

తే. సకలగుణప్రధానంబు సకలకార్య
    జాలసాఫల్యకరణైకసాధనంబు
    ధైర్యగుణ మట్టిధైర్యంబు దక్కి పోరఁ
    దత్తఱింతురె యకట మీతరమువారు. 103

టీ. ధైర్యగుణము = ధీరత్వము-దిట్టతన మనెడి గుణము, బుద్ధీంద్రియ క్షోభములకున్ - బుద్ధి = మనస్సుయొక్కయు, ఇంద్రియ = కన్ను మొదలు చెవులు లోనుగాఁగల యింద్రియములయొక్కయు, క్షోభములకున్ = కలవర పాటులకు పెట్టనికోట = పెట్టకుండఁ దనంతటనే యేర్పడినకోట యట్టిది, కోట విరోధులకుఁ జేర నెటులశక్యముగాదో యటులె ధీరగుణము నంతరంగ శత్రు లేవియుఁ జేరఁజాలనిదని భావము. విప...కృతికిన్ - విపత్=విపత్తు లనెడు, అంబురాశి = సంద్రముయొక్క, దుర్వికృతికిన్ = దుష్టవికార మునకు, ఓడ = ఓడవంటిది, ఖల...కవచంబు - ఖల = దుష్టులయొక్క, దురాలాప = వాఁగుడు (అను), మార్గణ = శరములకు, వజ్రకవచంబు = వజ్రముతోఁ జేసిన కవచమువంటిది, రణమహీమస్థలికిన్ = యుద్ధముచేయు

చోటునకు, శ్రీరామరక్ష = శ్రీరామసహాయమువంటిది, ఖలులవలని దుర్వా క్యము లన్నను సంగరరంగ మన్నను ధీరగుణము జలనభావము కలిగింపఁజాలదు. శాత్రవ...షధి - శాత్రవ = శత్రుసంబంధమైన, దుర్గర్వ = దుష్టాభిమాన మునకు, సంస్తంభన = నిలుపుచేయునట్టి, ఓషధి = వనౌషధియట్టిది, మొనయుం ...విప్ప - మొనయుం = పుట్టుచున్న, చింతాశ్రేణి = దుఃఖసముదాయము నకు, మూఁకవిప్ప = ఎడబాటుకలిగించునది, ధీరగుణము విరోధుల గరువ మును జింతలనన్నింటినిఁ దొలఁగఁద్రోయు ననిభావము. యోగాదిసంసిద్ధులు- యోగ=కోరిన వస్తువుదొరకుట, ఆది = మొదలగువానిని, సంసిద్ధులు=బాగుగా సమకూర్చుటలును, ఒనగూర్చు పెన్నిధి = సమకూర్చునట్టి ధననిక్షేపము వంటిది-రొక్కము నించి పెట్టినపాతరవంటిది. తూలు = తూలిపోయి, ఏకా కుల = ఒంటిగా నున్నవారలకు, తోడునీడ విడువకుండ నీడవలె నుండునది, ఏసహాయములేని యొంటరికాండ్రకు ధైర్యగుణమె పదిమందిపెట్టుగా నుండు ననుట. సకలసుగుణప్రధానంబు = సమస్తసద్గుణములయందును ప్రశస్తమై నది, సకల...నంబు - సకల = ఎల్ల, కార్య = కార్యములయొక్క, జాల = సముదాయముయొక్క, సాఫల్య = సాఫల్యమును (నెఱవేఱుటను) కరణ = ఒనర్చుటకు, ఏక = ముఖ్యమైన, సాధనంబు = పనిముట్టు, అట్టిధైర్యంబుఁ = అటువంటి ధైర్యస్వభావమును, తక్కి = వదలి, పోరఁ=రణములో, మీ తరమువారు = మీబోటులు, తత్తఱింతురె = తొట్రుపడుదురా ?

తా. ధైర్యగుణము బుద్ధిని నింద్రియములను, నిశ్చలపఱచును. ఆప దలం దొలఁగించును. దుష్టజనులు నిందించినను మనసున వికృతిం బుట్ట నీయదు. యుద్ధభూమియందు రక్షించును. విరోధియహంకారమును దగ్గిం చును. దుఃఖమున కెడ మియ్యదు. కోర్కులు సమకూర్చును. తోడు లేని వానికి సహాయ మొనర్చును. చేయవలసినపనులం జేయుంట కొకసాధనము. కాఁబట్టి గుణములన్నింటిలో ధైర్యగుణము మీవంటివారు వీడిపోవుటకూడదు. అలం. రూపకము. ఉల్లేఖము.

క. అని తెలిపి తిరుగఁ డనుటయు
మనమున లజ్జించి యెఱుకుమన్నీ లిఁక నీ
జనపతితోడిద లోకం
బని తమతమ మొనలు ద్రిప్పి రవియును దిరిగెన్. 109

టీ. అని = ఇట్లని, తెలిపి = బోధించి, తిరుగుఁడు = మరలుఁడు, వెన్నిచ్చి పోవకుఁడు - యుద్ధరంగమునకు మరలుఁడు, అనుటయుఁన్ = అని స్వరోచి చెప్పినవెంటనే, (ఇందుఁ గర్త స్వరోచి) ఎఱుకుమన్నీలు = చెంచుదొరలు, మనమునన్ = అంతరంగమునందు, లజ్జించి=సిగ్గును బొంది - తాము ప్రాణభయముచే దూరము యోజింపక పాఱిపోయినందులకు సిగ్గుపడి, ఇఁకన్ = ఇంకమీఁద, ఈజనపతితోడిద=ఈ నృపాలునితో నుండునదియే - రాజు చచ్చినఁ జత్తము, రాజు బ్రదికిన బ్రదుకుదము. అతఁడే శరణ్యమనుకొని, లోకంబు=మనలోకము, అని=ఇట్లనుకొని, తమతమ మొనలు = వారివారిదండులను, త్రిప్పిరి = మరల్చిరి, అవియును = ఆమొనలును, తిరిగెన్ = మరలెను.

తా. అని బోధించిన స్వరోచిమాటలకు సిగ్గిల్లి యెఱుకురాజులు తమ బ్రదుకు లారాజుతో నున్న వని నిశ్చయించుకొని పరుగెత్తిపోవుచున్న వారి సేన లన్నియుం యుద్ధభూమివంకకు మరలించిరి. తమనాయకుల యాజ్ఞార్థ మాయాసేన లన్నియుం వెనుకకు మరలి సంగరమున కాయితమయ్యెను.

వ. ఇట్లు తిరిగి యుక్కెక్కి రక్కసుం డెక్కడెక్కడ నని య
క్కోటబలంబు లగుడంబులుఁ గటారు లీఁటెలు పందీఁటెలు
విండ్లు గండ్రగొడ్డండ్లుఁ జిల్లకోలలుఁ బంట్రగోలలు మెఱయ
రయసము ద్ధూతధూళిధూసరితధారాధరపథంబగుచు నొక్క
పరియ చిమ్మిరి యనం గవిసె నందు. 110

టీ. ఇట్లు = ఈరీతిగా, తిరిగి = మరలి, అక్కోటబలంబు=ఆబోయ వారల దండు (చండాలేతరాంత్యజాతివిశేష మని సర్వశబ్దసంబోధిని.)

ఉక్కెక్కి = ధైర్యమగ్గలమై, రక్కసుండు = మనుజాశి, ఎక్కడెక్కడఁక్ = ఏఁడీ యెక్కడ నున్నాఁడు - ఎక్కడనున్నాఁడు, అని, లగుడంబులు=దుడు కఱ్ఱలును, కటారులు = ఖడ్గములు, ఈఁటెలు = బల్లెములు, పందీఁటెలు = పందులఁబొడుచు దృఢతరములగుబల్లెములు, విండ్లు, గండ్రగొడ్డండ్లు = చంద్ర రేఖవలె వంపుగానుండు పెద్దగొడ్డండ్లును, చిల్లకోలలు=తోమరములును, దోఁటి వలె చివరకొక్కెముగల యొకానొకవిధములగు బల్లెములు. పంట్రకోలలు = రెండుమూఁడుసూదిపలవలుగల ప్రాసికోలలును, మెఱయన్ = వెలుఁగఁగా, రయ...పథంబు - రయ = వడిచేత - గమనవేగముచేత, సముద్ధూత = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, ధూళి=రజముచే, ధూసరిత = కొంచెము తెల్లగానైన, ధారాధర పథంబు=గగనము గలది, అగుచున్, ఒక్కపరియ = ఒకమాఱుగనే, చీమపరి= చీమలచాలు, అనన్ = అనురీతిని, కవిసెన్ = రాక్షసుని జుట్టిముట్టినవి, అందున్ = అటులఁ గవిసిన యాంబలమునందు. పై పద్యముతో నన్వయము.

మ. శరసంధానముతోనె కొన్నియడుగుల్ జౌజవ్వనన్ బాఱియ,
 ద్ధరణిన్ గాల్కొని ద్రోణముల్ దివియు దోర్దండంబులం
 జేది యేసిరి బోయల్ దిను మంచు నార్చి పరఁగన్
 జిట్టాసలన్ డాయుచున్, గోరవంకల్ మొఱ వెట్టినట్లు
 గుణముల్ ఘోషింప రోషింపుచున్. 111

టీ. బోయలు = ఎఱుకులు, రోషింపుచున్ = క్రోధించుచు, శరసం ధానముతోనె = అమ్ములు విల్లునందుఁ గూర్చుటతోనే, కొన్నియడుగుల్ = కొన్నియంజలమేర, జౌజవ్వనన్ = నేల జవజవలాడునట్లు, పాఱి=పరుగెత్తి, అద్ధరణిన్ = ఆచోట, కాల్కొని = కాలూఁది నిలువఁబడి, ద్రోణములు= కఱ్ఱగూటములను (ముద్గరములను), తివియుందోర్దండంబులన్ = త్రిప్పఁబట్టి దండములవంటి బాహువులతో ద్రోణములను ద్రిప్పుచు నభ్యాసము చేయుం టచేఁ గట్టిలవలె గడుసుబాఱిన భుజములను, చేది = ఆకర్షించి, గోరవంకలు= గోరువంక పిట్టలు, మొఱపెట్టినట్లు = కూసినట్లు, గుణము = నారి, ఘోషిం

బర్ = మోరఁగా, చిట్టాసలన్ = స్వల్పమైనయాశలతో - చావకబ్రదుక
గల మను నాశ పూర్తిగా నశించునట్లు (పా-చెట్టాసలన్ = చెట్లచాటున)
పరఁగన్ = ప్రసిద్ధమగునట్లు, డాయించున్ = దానవునిదగ్గఱఁ జేయుచు,
తినుము = ఇదిగో వీనిని భుజింపుము. అంచున్=అనుచు, ఆర్చి = కేక
వైచి, ఏసిరి = కొట్టిరి-బాణములఁ బ్రయోగించిరి.

తా. ఎఱుకువాండ్రు క్రోధావేశముచే శరములు ధనుస్సునం గూర్చు-
చునే ముందున కుఱికి పుడమి పడఁకునట్లు పరుగెత్తి నిల్చి ముద్గరసాధనముచేఁ
గఠినములైయున్న బాహువులతో బాణములం గొని గోరువంకపిట్టలవలె
మ్రోగుచున్నవారినిఁగూర్చి యివె వీనిం దిను మంచు నారాక్షసునిమీఁదికి
విడిచిరి.

తే. ఆశరావళి నమ్మనుజాశనుండు
లీల మృగదంశకము మశకాలి నొడిసి
చప్పరించువిధంబున శాతదీర్ఘ
దంష్ట్రికలఁ జప్పరించి రౌద్రమునఁ గెరలి. 112

టీ. అమ్మనుజాశనుండు = మనుష్యులను భుజించువాఁడగు నారాక్ష
సుఁడు, ఆశరావలిన్ = ఆబోయవాండ్రు తనపయి ప్రయోగించిన బాణ
సమూహమును, లీలన్ = విలాసముగా (తేలికగా), మృగదంశకము = కుక్క
కము, మశకాలిన్ = దోమలబాఱును, ఒడిసి = పట్టుకొని, చప్పరించువిధం
బునన్=చప్పరించునట్లు, శాత...లన్ - శాత = పదనుగలవియు, దీర్ఘ =
పొడవైనవియు నైన, దంష్ట్రికలన్=కోఱలచే, చప్పరించి = అంగిట నదిమి
పెట్టి నమలి, రౌద్రమునన్ = భయంకరత్వముతో, కెరలి = చెలరేఁగి-విజృం
భించి. (పైపద్యముతో నన్వయము.)

తా. ఆరాక్షసుఁడు బోయలు వేసినబాణములను, కుక్క దోమలం
జప్పరించునట్లు, దంష్ట్రాకరాళ మైననోరఁ బడవైచుకొని చప్పరించి మిగులఁ
గోపముతో నాబోయదండుపైకిఁ గవిసి. అలం-ఉపమ.

సీ. గళితశృంఖల మైనగంధనాగము వోలెఁ
బ్రజలపైఁ బేరెముల్ వాఱి పాఱి
కలశాబ్ధి మథియించు కైటభాంతకులీల
జవమొప్పఁ జేతులు సాఁచి చాఁచి
కన లూను కీనాశ కాసరమ్మును బోలెఁ
గమిచి తట్టువగుంపుఁ జమురి చమురి
యమృతాపహరణార్థ మరుగు పక్షిస్వామి
గతిఁ బుళిందశ్రేణిఁ గమిచి కమిచి
తే. సెలవులు బిగించి నేత్రదంష్ట్రికలు మెఱయ
నిడుద మొగ మెత్తి మీసలు నెత్తు రొలుకఁ
బటబటఁ గపాలపంక్తులఁ బగుల గొఱికి
బలము నెల్లను గడియలోపలన మ్రింగె. 113

టీ. గళితశృంఖలము = వదలిపోయిన గొలుసులుగలది, ఐనగంధనాగము వోలెన్ = అయినట్టి మదగజమురీతిని, ప్రజలపైన్ = సేనలపై, పేరెముల్వాఱి పాఱి = పలుమాఱు పరుగులెత్తియెత్తి. కలశాబ్ధి = క్షీరసముద్రమును, మథియించు కైటభాంతకులీలన్ = తఱచుచున్న నారాయణునియట్లు, జవము=వడి, ఒప్పన్ = ఒప్పునటుల, చేతులుసాఁచిచాఁచి=పలుమాఱు చేతులు చాఁచియు, కనలు=క్రోధమును, ఊను...బోలెన్-ఊను=వహించునట్టి, కీనాశ=యమునియొక్క, కాసరమ్మునుబోలెన్ = మహిషమునట్లు, కమిచి = కప్పుకొని, తట్టువగుంపున్=చిన్నవిగా నుండు గుఱ్ఱములగుంపును, చమరిచమరి = నలఁగఁగొట్టికొట్టి, అమృతాపహరణార్థము = అమృతభాండముం దెచ్చునిమిత్తము, అరుగుపక్షిస్వామిగతిన్ = వెళ్లుచున్న పక్షీంద్రుఁడగు గరుడునివలె, పుళిందశ్రేణిన్ = చెంచుగుములను, కమిచికమిచి=మ్రింగి మ్రింగి, సెలవులు=ఓష్ఠకోణములను-పెదవుల మొదళ్లను, బిగించి = బిగియునట్లు పట్టి, నేత్రదంష్ట్రికలు=నేత్రములును కోఱపండ్లును, మెఱయన్ = కాంతిలుచున్నట్లు నిడుద

మొగమును = పొడుగైనమోమును, ఎత్తి = మీఁది కెత్తి, మీసలన్ = మీసములమీఁదుగా, నెత్తురోలుకన్ = రక్తము తొణికిపడుచుండఁగా, కపాల పంక్తులన్ = తలపుర్రెలసమూహమును, పటపట = పటపట మనుధ్వనితో, పగులన్ = పగిలి చూర్ణమగునట్లు, కొట్టికి=నమలి, బలమున్నెల్లన్ = కిరాతుల బలమునంతను, గడియలోపలన = గడియ సమయములో, మ్రింగెన్ = మ్రింగెను. కలశాబ్ధిని దేవతలును రాక్షసులును దఱచినటుల భాగవతాదిగ్రంథములందును విష్ణుపురాణమునందును గలదు. విష్ణుమూర్తి స్వయముగాఁ ద్రచ్చినటుల నిందుఁ జెప్పఁబడినది. ఇటులు చెప్పుపురాణకథాంశములు మృగ్యములు. దేవీపురాణమునఁగూడ దేవతలు రాక్షసులు సముద్రమును ద్రచ్చినటులఁ గలదు చూడుఁడు.—

శ్లో. "తే సర్వే తత్ర సహితా మమంథుర్వరుణాలయమ్
తస్మింస్తు మథితే జాతః పునస్సోమో మహీపతే." (దేవీపురాణము.)

తా. కట్టు విప్పుకొనిన మదపుటేనుఁగువలె మనుష్యులపైఁ బడియును సముద్రమథనము చేయుం విష్ణునట్టు చేతులు సాఁచియును, యమునివాహనము వలె గట్టుపుట్టను గొట్టియును, నమృతముం దేఁబోవుగరుఁడునిరీతిం బుళిందులం జంపియును, నోరిలోనుండి నెత్తురు పొరలునట్లు తలపుర్రెలను నమలియును, గడియలోఁ దనపై వెడలినబోయల నెల్లరం జంపి తినియె. అలం. ఉపమ.

క. ఆసమయంబున గీర్వా
ణీసుతుఁ డయ్యింతి నొక్కనికటనికుంజా
వాసమ్మున నిడి క్రమ్మఱి
వే సురరిపుఁ దాఁకెఁ దురగవేగము మెఱయన్. 114

టీ. ఆసమయంబునన్ = తనపరిజనమునంతయుఁ జంపి రాక్షసుఁడు వారిపుసుకల నమలుసమయమునందు, గీర్వాణీసుతుఁడు=దేవవనితాకుమారుఁడు (స్వరోచి), అయ్యింతిన్ = తనతో గుఱ్ఱముపైఁ గూర్చుండఁ బెట్టుకొని

యున్న మనోరమను, ఒక్క...మ్మునన్-ఒక్క = ఒకానొక, నికట = చేరువ నున్న, నికుంజావాసమ్మునన్ = నివాసయోగ్యమగు పొదరింటియందు, ఇడి = కూర్చుండఁబెట్టి, క్రమ్మఱి = తిరిగి, తురగవేగము = గుఱ్ఱపు పరుగువంటి వేగము, మెఱయన్=ఒప్పఁగా - ప్రకాశింపఁగా, (అతిశయింపఁగా ననుట). వే=త్వరితముగా, సురరిపున్ = దేవతలకు విరోధియగు రాక్షసుని, తాఁకెన్ = ఎదిరెను.

తా. ఆసమయంబున స్వరోచి తనతోఁబాటు గుఱ్ఱముమీఁద నున్న మనోరమ యనునాచిన్నదానిని గొనిపోయి యొక సమీపపుపొదలోఁ బెట్టి వేగముగ వచ్చిరాక్షసు నెదిరించెను.

వ. ఇట్లు దలపడి యమ్మనుజదనుజులు బీరంబులు దోరంబులుగాఁ బోరుతఱిఁ భూరమణుండు క్రుద్ధుండై సమిద్ధరణి బద్ధపరంపరయగునంపఱం బెంపఱం జంపరాదు నిలింపారాతి నని వితర్కించి కించిత్తును గొంచక కాంచనద్రవకంచుకితంబును దరణిఖరకిరణకాండచండంబును నయి యాఖండలదోర్దండసముజ్జృంభితవజ్రాయుధచకచకత్ బకపకనవ్యౌవనప్రభేదియలుంగు వెలుంగ మత్తారులకు నుత్తలంబిడు నత్తలంబును బద్మరాగమణిచూడంబగు కేడెంబునుం గొని వేడెంబునం దురంగంబుఁ బఱపి తెఱపి గని తఱుటు చేసి యొరసి చన నుఱికించి కఱకుటరిబరిఁ బఱియ వడం బొడిచి కడచి నిలిచినం బెలుచనం బరిగోలపోటున నాటోపించుమత్తకరివృత్తి నెత్తురొలుక నక్తంచరుం డుదంచితగతి సవ్యదిశఁ గొత్తి తఱుము నపసవ్యగతిం జాళెంబున హయంబుఁ బోనిచ్చుచు నచ్చరకొడుకు దిరిగి తిరిగి సింగిణి నేయుచుం జుట్టుకొని రామనుజాశియు నట్లట్ల వెనుక వెనుక కదుగిదుచు నడ్డంబుగా నడవికడఁ గొత్తికొని నడచి యొదునొదు కగుడు బెడిదంపు

నడక నడరి కడకాళ్లకొఁడియం జిక్కి రక్కసునకుం దుష్కారం బనునాలోన నడిదంబునం బుడమిపలి పెడ విసరు విసరి యసురవరు కరాంగుళంబులు దెగ నడిచె నడిచిన సుడివడక మడమలఁ దాటించిన ఘోటకంబు వెగ్గలంబుగ మ్రొగ్గియు నగ్గలిక చెడక మోఁకరించుకొని కొన్ని యడుగులు సని నేకరించుకొని కంచుమించుగఁ బఱచుట గగనచరుల వెఱఁగు వఱచె నట్లు పఱచినఁ గందంబుఁ జఱచి మొగంబు దుడిచి ప్రస్తుతులఁ గుస్తరించి యతిరభసపూత్కారఘోరారావంబుతో ఘోణారంధ్ర నిశ్శ్వాసగంధవాహప్రవాహంబు వెడలు వాహంబు దగ మట్టువడ నిట్టట్టు మట్టించుచు నాస్వారోచి నిశాచరుఁడొక్క గంబు చూచికొనవలసి నిలిచి యంతన యతం డొక్క తరువుఁ గరయుగళి నిఱియంబట్టి పెల్లగింప మల్లాడునాలో నన గల్లునఁ గింకిణులు మొరయ మెఱుంగు మెఱసినగతి మరలహరిం బఱపి యొకటిరెండు మూఁడు గొరకల నెఱఁకులు గాఁగ గుబ్బకొలందికిం దిగవైచి మ్రాను విడిపించి యెలయించుకొని బయలు వెడలించి దోషాచరుండు పాషాణమ్ముల కెపుడెపుడు వంగె నపుడపు డెల్లం దురంగంబు నటం దోలి గంటియిడి వెంటంబడుటయు గెంటించి లేడు బంతి యన్న య ట్లల్లంత నుండి వాగె సడలించి పగతుపై నిగిడి వాగెఁ గుదియింప ముంగాళ్లు గగనంబున రా మగిడించి యందెచప్పుడుఁ గింకిణీరవంబును నురుమ గిసినగతిఁ దేఁటి మ్రోసినక్రియ నాదాఱక యేదిక్కుఁ జూచిన నాదిక్కునసే వినంబడ నెక్కడఁ జూచినఁ దానయై

నీడ యేర్పడక పార్శ్వంబులంగట్టుకెంబట్టులాలసరి సమకట్టు
తెక్కలుగా యాతుధానుం డనుకొండచిలువ నొడియ
నేలపఱపుగా నాడుగరుడుం డనన్ బాయుచు డాయుచు
దవ్వులన్ బొలసి కుఱంగటఁ దోఁచి కుఱంగట నని చూడ
దవ్వులన్ బొలసి దవ్వుచేరువ లనిర్ధార్యంబులుగా మెలంగన్
దేజికాశ్వంబు మెలంపుచు వింటనుం బంట్రకోలల నడిదం
బున నత్తలంబున నేసియు వ్రేసియు నడిచియున్ బొడి
చియున్ గడపలన్ గానక మిడిసి మృతుండునున్ గాని
దానవునిం జూచి వేసరి రోసంబున. 115

టీ. ఇట్టు=ఈప్రకారముగా, తలపడి = తాఁకి, ఎదిరింపఁగా, అమ్మనుజదనుజులు = ఆనరుఁడును రక్కసియు, బీరంబులు = వీరగుణములు (సాహసములు), తోరంబులుగాన్=ఎక్కుడైనవి కాఁగా, పోరుతఱిన్ = రణమొనర్చునపుడు, భూరమణుండు=స్వరోచి, క్రుద్ధుఁడై=రోషముపొందినవాఁడై, సమిద్ధరణిన్=రణరంగమున, బద్ధపరంపర = కట్టఁబడినబారులుగలవి, అగునంపఱన్= అయినశరసముదాయముచే, నిలింపారాతిన్ = దేవవిరోధిని - దానవుని, పెంపఱన్=ఉద్రేకమునశించునట్లు, చంపరాదు = మడియింపఁ దరము కాదు. వితర్కించి = ఆలోచించి, బాణములను జప్పరించివేయు నీరాక్షసుని బాణసమూహముపై నేసి చంపుట యసాధ్యము. అని యోచించె ననుట. కించిత్తును= ఇంచుకయైనను, కొంచక = సంశయింపక, కాంచన...బును - కాంచనద్రవ= బంగారునీటిచే, కంచుకితంబును = పూఁతపూయఁబడినదియు, తరణి...బును - తరణి=సూర్యునియొక్క, ఖర=తీక్ష్ణమైన, కిరణకాండ = కిరణముల ప్రోవువలె, చండంబును=వాఁడిమిగలదియును, ఐ, ఆఖండ...చకన్=ఆఖండల = దేవేంద్రుని, దోర్దండ=కఱ్ఱలవంటివగు భుజములయందు, సముజ్జృంభిత = మిగుల విజృంభింపఁబడిన - మిగుల వెలుఁగునటులఁ జేయఁబడిన, వజ్రాయుధ = కులి

శముయొక్క, చకచకన్ = చకచకమనుప్రకాశమును, పకపకనవ్వ = పరిహాసము చేయుం, వజ్రభేదియలుంగు=వజ్రభేదియను వాఁడిబాణము, (వజ్రభేది=వజ్రకవచమునుగాని వజ్రాయుధమునుగాని భేదించు నాయుధమనికూడఁ జెప్పవచ్చును) వెలుంగన్ = వెలుఁగఁగా, సామాన్యబాణముల కీరాక్షసుఁడు సాధ్యుఁడు గాఁడని బంగారునీరుపూసినదియుం సూర్యకిరణములవలె మిగుల వాఁడిగలదియుం వజ్రాయుధమును బరిహసించునదియుం వజ్రభేది యను బాణము సంధించి ప్రయోగించెను. అలం, ఉపమ. "పరిహాసముచేయుచు" అనునది యుపమావాచకము. ఉపమావాచకములు. శ్లో. "స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి, ఆక్రోశత్యవజానాతి కదర్థయతి నిందతి. తస్య చానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః. ఉపమాయామిమే ప్రోక్తాః కవీనాం బుద్ధిసౌఖ్యదాః." (దండి) మత్తారులకున్ = మదించినవిరోధులకు, ఉత్తలంబు=పరితాపము, ఇడునత్తలంబును = కలిగించునట్టి యీఁటెను, పద్మరాగమణిమాడంబు=పద్మరాగమణులు (కెంపులు) చెక్కిన గ్రంథులుగలది, (కెంపులు చెక్కినగుబ్బలుగలది. దీనికిఁ గర్తడాలు). అగు కేడెంబును=అగునట్టి డాలును, కొని=పట్టుకొని, వేడెంబునన్=చుట్టుపరువులచే, తురంగంబున్=అశ్వమును, పఱపి=తోలి, తెఱపి=బైలు, కని=చూచి, తఱటుచేసి = చబుకుతోఁగొట్టి, ఒరసి చనన్=రాక్షసుని నశ్వము రాచుకొనిపోవునట్లు, ఉఱికించి=దాఁటించి, కఱకుటరిబరి-కఱకు=దిట్టఁడైన, అరి=శత్రువుయొక్క, బరిన్=ప్రక్కలను, పఱియవడన్=చెక్కలు చేయునటుల, పొడిచి = (తన చేతియీఁటెతోఁబలుమాఱు) పొడిచి, కడచి=తొలఁగి, నిలిచినన్ = నిలువఁబడఁగా, పెలుచనన్ = కోపముతో, బరిగోలపోటునన్ = పార్శ్వములఁ గ్రుచ్చునట్టి కోలయొక్క పోటుచే, (ఒరిసెతోఁ బొడుచుటచేత నని బ్రౌనుదొరవారిప్రతి) ఆటోపి... వృత్తిన్ - ఆటోపించు = అట్టహాసము చేయునట్టి - చెలరేఁగునట్టి, మత్తకరి వృత్తిన్ = గంధగజంబుచందంబున, నెత్తురు = రక్తము, ఒలుకన్ = దేహమునందుఁ జిందఁగ, నక్తంచరుండు = రాత్రిసంచరించువాఁడు - రాక్షసుఁడు,

ఉదంచితగతికిఁ = ఒప్పుచున్నటుల, సవ్యదిశకుఁ = ఎడవైపునకు (కుడి వైపునకనియుం గలదు.), ఒత్తి=రాచుకొని, తఱుమఁ = వెంటాడఁగా, అపసవ్యగతిఁ=కుడికట్టునకుఁ జనునటుల, జాళింబునఁ=ఓరనడకతో, హాయంబుఁ=అశ్వమును, పోనిచ్చుచుఁ = నడిపించుచు, అచ్చరకొడుకు = ఆయప్సరసకుమారుఁడు (స్వరోచి), తిరిగితిరిగి = చుట్టిచుట్టి, రాక్షసుఁడు కుడివైపునకు వచ్చిన రాజు ఎడమవైపునకు రాజుఎడమవైపునకు వచ్చిన రాక్షసుఁడు కుడివైపునకుఁ దిరిగి, సింగిణిఁ = ధనుస్సుచే, ఏయుచుఁ = బాణప్రయోగముచేయుచు, చుట్టికొనిరాఁ = (తను) ఆవరించివచ్చుచుండ, మనుజాశియుఁ=రాక్షసుఁడును, అట్టట్ల=రాజెట్లుకావించిన (తానును) నట్లె, వెనుకవెనుకకుఁ = అడుగువెంట నడుగు వెనుకవైపునకె, అడుగిడుచుఁ = నడుచుచు, అడ్డంబుగాఁ = స్వరోచి కడ్డుగా, అడవికడకుఁ= వనముతుదవఱకును, ఒత్తుకొని నడచి=తోసికొనుచుం బోయి, ఒడుదొడుకు = ఇక్కట్టు, అగుడుఁ=కాఁగా, బెడిదంపునడకఁ = శీఘ్రగమనముచే, అడరి= సంతసించి, కడకాళ్లకుఁ = గుఱ్ఱముయొక్క ముందుకాళ్లకొఱకు, ఒడియఁ = ఒడిసిపట్టరాఁగా, స్వరోచిని నెదుర్కొనుచు రాక్షసుఁడు రాఁగా నాతఁడు గుఱ్ఱమును వెనుకడుగువేయించుచు వనముతుదివఱకుఁ దీసికొని పోయెను, ఇంక గుఱ్ఱము పోఁదగినచోటు లేదని రాక్షసుఁ డానందించి యొడిసి గుఱ్ఱపుముందుకాళ్లు పట్టుకొనఁ బ్రయత్నించెను. తుఖ్ఖారంబు=గుఱ్ఱము, రక్కసునకుఁ=దానవునకు, చిక్కెఁ = దొరకెను. అనునాలోనఁ = అని యనుకొనుచున్నంతలోన, పుడమిపతి=రాజు, పెడవిసరు = ప్రక్కవాటుగావిసరు విధముగా, విసరి = ఈటెను విసరివేసి, అసురవరుకరాంగుళంబులు = రక్కసుని చేతివ్రేళ్లు, తెగఁ=తెగునట్లు, అడిచెఁ = కొట్టెను, అడిచినఁ = అట్లుకొట్టి నప్పటికిని,సుడిపడక=స్రుక్కక,మడమలమఁ=కాలిమడమలతో,తాటించినఁ = తాడింపఁగా, ఘోటకంబు=తురగము, వెగ్గలంబుగఁ=మిగుల, మ్రొగ్గియుం= ముందఱికి మొగ్గునట్లు పడియును, అగ్గలిక = ఆతురత, చెడక = చెడి

పోక, మోఁకరించుకొని = మోఁకాళ్లమీఁద నిలువంబడి కొన్నియడుగులు (దూరము) చని, సేకరించుకొని=సేదదేఱి తెప్పరిల్లి (సకిలించి యని కొందఱు) కంచుమించుగన్ = కనఁబడకుండ చూచువారికన్నులకుఁ గానరానివిధముగా, ప్రయోగములను బట్టిచూడఁగాఁ గంచుమించుగా ననుపదమునకుఁ జెల్లాచెదరు అనునర్థము గానవచ్చుచున్నది. చూడుఁడు.—

సీ. "మేదినీంద్రులు కంచుమించుగాఁగ." (దశావతారచరిత్రము.)

ద్విపద. "వంచన గననీకవలపించివేఁడు, కంచుమించుగ ఘోరకాననంబునకు" (ప్రభులింగలీల.)

సీ. "కంచుమించుగ నెంచునంచ నెంచఁగ సంచరించుపల్కులజేని తపము." (అచలాత్మజాపరిణయము. ఆ. 3.)

పఱచుట = పరుగిడిపోవుట, గగనచరులన్ = ఆకసమునం దిరుగు దేవతలను, వెఱఁగుపఱిచెన్ = అచ్చెరువుపడున ట్లొనర్చెను, పడఁబోయి యాపుకొని యలసటతీఱినంతన యసురునకుఁ జిక్కక గుఱ్ఱ మేఁగుట దేవతలకుఁగూడ సంతోషము కలుగఁజేసెను. అట్లు = ఆచొప్పున, పఱచినన్ = పరుగెత్తఁగా కందంబుఁజఱచి = మూఁపుపైజఱచి, మొగంబు = మొగమును, తుడిచి = దువ్వి, ప్రస్తుతులన్ = పొగడికలచే, కుస్తరించి = బుజ్జగించి, అతి...తోన్- అతి=మిగుల, రభస = వడిగావచ్చు, ఫూత్కార = ఫూత్తనుధ్వనితో, ఘోర= భయముం గలిగించు, ఆరావంబుతోన్ = చప్పుడుతో. ఘోణా...హంబు - ఘోణారంధ్ర = ముక్కుపుటములనుండి పుట్టెడు, నిశ్వాస = ఊపిరియొక్క, గంధవాహ = వాయువుయొక్క, ప్రవాహంబు = వెల్లువ (పరంపర), వెడలు వాహంబున్ =ఉప్పతిల్లుచున్న యశ్వమును, దగ = శ్రమమును, మట్టువడన్= శాంతించునటుల, ఇట్టట్టుమట్టించుచున్ = ఇటునటు నడిపించుచు, నిశ్వాస పరంపరలవలన నశ్వము అలసటనొందినసంగతి రాజు గ్రహించి యలసటదీఱు నంతవఱకు నిటునటు త్రిప్పెను. స్వరోచి, నిశాచరునుద్యోగంబున్=ఆరక్కసి చేయఁబోవుయత్నమును, చూచికొనవలసి = తెలియవలసి, నిలిచి, అంతన =

అంతతోనె, ఆతండు = ఆదనుజుండు, ఒక్కతరువున్ = ఒకచెట్టును, కరయుగళిన్=రెండు చేతులతో, ఇఱియంబట్టి = కలయంబట్టుకొని, పెల్లగింపన్ = ఊడఁదీయుటకై, మల్లాడునాలోనన = అల్లాడుచున్న యీసమయములోనె, గల్లునన్=ఘల్లుమని, కింకిణులు = చిన్నగంటలు, మొరయన్ = మ్రోఁగఁగా, మెఱుంగు=మెఱపు, మెఱసినగతిన్=వెలిఁగినటుల, మరలన్=మరల, హరిన్= గుఱ్ఱమును, పఱపి = వానిపైకి నడపి, ఒకటిరెండుమూఁడు, గోరకలన్=(ఇనుప బాణములచేత, ఇది నారాచపదమునకుఁ బర్యాయపద మనికొందఱు. గుజ్జీటెలని కొందఱు చెప్పుచున్నారు.) నెఱకులు = మర్మములు, కాడన్=గ్రుచ్చుకొనునటుల, గుబ్బకొలందికిన్=బాణము క్రింద నుండు పిడివఱకు, దిగవైచి= దిగునట్లు వేసి, వింట నమ్మును సంధించి పిడివఱకు నసురుని మేన నాటునటులఁ బ్రయోగించి, మ్రాను=ఊడఁదీయుచున్న చెట్టును, విడిపించి = విడుచునట్లు చేసి, ఎలయించుకొని = తనవైపునకుఁ జేరవచ్చునట్లు చేసికొని, బయలు వెడలించి = అమరుగుచోటునుండి బహిరంగస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి, దోషాచరుండు = నిశాచరుఁడు, పాషాణమ్ములకున్ = ఱాళ్లకొఱకు, ఎపుడెపుడు వంగెన్ = ఎప్పుడెప్పుడువంగెనో, అపుడపుడెల్లన్=అప్పుడప్పుడే. తురంగంబున్ = గుఱ్ఱంబును, అంటందోలి = దగ్గఱకు నడపి, గంటెయిడి = వానిదేహమునిండ గాయములు గలుగఁజేసి, మ్రాను పెఱుకు నదనెఱింగి బాణములఁ బ్రయోగించి యాటంక పఱచెను. పైని విసరుటకు ఱాల నేరుచుండ నాయదనున స్వారోచి యసురను సమీపించెను. సమీపించి గాయపఱుపఁగా, వెంటంబడుటయున్ = రాక్షసుఁడు వెంబడింపఁగా, గెంటించి = దాఁటఁ దోలి, లేదు బంతి యన్నయట్లు=అసత్యమనురీతిని-నీకుఁజిక్కుటయసంభవ మనువిధముగా, అల్లంతనుండి= అంతదూరమునుండి. వాగె సడలించి = కళ్లెమును వదులు చేసి, పగతుపైన్ = విరోధిమీఁద, నిగిడి = కవిసి- పైఁబడియనుట, వాగెన్ = కళ్లెమును, వడియింపన్ = వెనుకకుఁ గుదించిపట్టఁగా, ముంగాళ్లు = ముందటికాళ్లు, గగనంబునన్ = ఆకాశమునందు, రాన్=వచ్చునట్లు, మగిడించి=మరలించి, అంచె

చప్పుడును = గుఱ్ఱపుకాలియందెలధ్వనియును, కింకిణీరవంబును = మువ్వల చప్పుడును, ఉరుమగీసినగతిఁ = ఉరుమయను వాద్యవిశేషము వాయించి నట్లు, (తప్పెటవలె గుండ్రముగానుండు చట్టముపైఁ దోలుఁబొదుగఁబడి చుట్టు గలజవళుఁ దాళములు బిగించియుండు నొకవాద్యమును ఉరుమ యందురు. దీనిని జేతితో గీసినంతన మ్రోఁతపుట్టును.) తేఁటి=తుమ్మెద, మోసిన క్రియఁ = ఝుంకరించినట్లు, నాదు=ధ్వని, ఆఱక = చల్లాఱక, ఏదిక్కుఁజూచినఁ = ఏదెసఁ గనుఁగొనినను, ఆదిక్కునసే = ఆదిశాభాగమునందె, వినంబడఁ=వినఁ బడఁగా, ఎక్కడఁజూచినఁ = ఎక్కడఁగాంచినను, తానయై = తానేయై, తాను దప్ప మఱియేదియుఁ గానరాకుండునటుల, నీడ ఏర్పడక = బాగుగా నీడకనంబడక, పార్శ్వంబులఁ = రెండుప్రక్కలను, కట్టుకెంబట్టులాలసరి = కట్టినయెఱ్ఱనిపట్టుజాలరు, సమకట్టు ఱెక్కలుగాఁ = కూర్చిన ఱెక్కలవలెఁ గాఁగా, యాతుధానుండు = దనుజుఁడు, అనుకొండచిలువఁ = అనునట్టి కొండలయందుండు పాము (కొండచిలువ = దుండుపాము), ఒడియఁ = పట్టుకొనుటకు, నేలపఱపుగాఁ=నేలకు మిగులఁ జేరువఁగా, ఆడుగరుడుండు= ఱెక్కలవిచ్చియాడుచున్న గరుత్మంతుఁడేమో, అనఁ = అని తలంచునట్లు, పాయుచుఁ = దూరముగాఁ దొలఁగిపోవుచు, డాయుచుఁ = సమీపమున కేఁగుదెంచుచు. (అలం-ఉత్ప్రేక్ష) దవ్వులఁ = దూరమున, పొలసి = సంచ రించి, కుఱంగటఁ = సమీపమున, తోఁచి = అగపడి, కుఱంగటఁ = దగ్గ ఱగా, అని = కలదని, చూడఁ = చూడఁగా, దవ్వులఁ = దూరముగా, పొలసి = మెలంగి, దవ్వుచేరువలు = దూరమును దగ్గఱయు, అనిర్ధార్యం బులు = నిర్ధారణచేయ నలవి కానివి, కాఁ = అగుచుండ, మెలంగఁ = ప్రవర్తించునట్లు, అంతలో సమీపంబునను అంతలో దూరమునను ఉండి చేరువలో నున్న దనిగాని దూరముగా నున్నదనిగాని నిర్ధారణచేయవీలుగానివిధ ముగాఁ బ్రవర్తించుచు గుఱ్ఱము సంచరించెను. తేజికాశ్వంబు = మేలైన లేజీని, మెలంపుచుఁ = నడుపుచు, వింటఁ = విల్లుచే, పంట్రకోలలఁ =

పలువలుగల కొయ్యబాణములచేతను, అడిదంబునన్ = కత్తిచేతను, అత్తలంబునన్ = ఈఁటెతోడను, ఏసియున్ = వేసియు, ప్రేసియున్ = కొట్టియు, అడిచియున్ = నఱికియు, పొడిచియున్ = పోటుపొడిచియు, వింట బాణముల సంధించి ప్రయోగించియు బంట్రకోలలతోఁ గొట్టియు ఖడ్గముతో ఖండించియు నీఁటెతోఁ బొడిచియు నింకఁ బెక్కుతెఱంగుల ఖండించినను, కడపలన్ = అంతమును, కానక = చూడలేక, మిడిసి = మిట్టి, మృతుండును = మరణించినవాఁడును, కానిదానవునిన్ = కాకుండుదనుజుని, చూచి, వేసరి = విసివి, (బడలి యని కొందఱు) ఎన్నివిధముల యత్నించినను రాక్షసుఁడు చావకుంటచే విసిగి, రోసంబునన్ = కోపముచే. పైపద్యముతో నన్వయము.

క. భూపతి పావకబాణం
బేపున సంధించి తివిచి యేసిన మెయిఁ గీ
లాపటలి పొదువ నతఁడా
రూపం బెడఁబాసి ఖేచరులు వెఱఁగందన్. 116

టీ. భూపతి = స్వరోచి, ఏపునన్ = ఉత్సాహముతో, పావకబాణంబు = అగ్నిదేవతాకమైనబాణమును - ఆగ్నేయాస్త్రమును, సంధించి= సజ్జముచేసి (నారింగూర్చి), తివిచి = చెవివఱకు లాగి, ఏసినన్ = విడువఁగా, ఆబాణముచేత, మెయిన్ = రాక్షసునిదేహమునందు, కీలాపటలి = మంటలసమూహము, పొదువన్ = చుట్టుకొనఁగా, అతఁడు = దనుజుఁడు, ఆరూపంబు = అప్పటితనరాక్షసాకారమును, ఎడఁబాసి = వదలి, ఖేచరులు = ఆకాశమునందు సంచరించువారలు - దేవతలు, వెఱఁగు = ఆశ్చర్యంబును, అందన్ = పొందునట్లు, పైపద్యముతో నన్వయము.

తా. రా జాగ్నేయబాణముం బ్రయోగింపఁగా దానిమంటలు రాక్షసునిదేహమును జుట్టుకొనియెను. అంత వానిరాక్షసాకారము పోయి దేవతల కాశ్చర్యము కలిగించునట్లు.

లయవిభాతి:—

ధగధగని దేహరుచి నిగనిగనికుందనపుఁ
దగడుఁ దెగడన్ జిగురుజిగి నెగచుమోవిన్
నగవు నిగుడన్ గురులపొగరు మగుడన్ నయన
యుగళి వెలిదామరల మగలమగలై డా
లెగయ మృగనాభిఘుగఘుగ లెసఁగఁ జామరలు
మగువ లిడ మౌళిమణి మిగులఁగ వెలుంగన్
బెగలు గలహారములజిగి చెలఁగఁగాఁ గొదమ
మొగులఁ దగుయానమున గగనచరుఁ డయ్యెన్.117

టీ. ధగధగనిదేహరుచి = ధగధగమనుశరీరచ్ఛాయ, నిగనిగనికుంద నపుఁదగడున్ = నిగనిగలాడు మేలిమి బంగారుఱేకును, తెగడన్ = తిరస్కారము చేయఁగా-మేలిమిబంగారుకాంతిని మించి వెలుఁగు దేహకాంతితో, చిగురుజిగిన్ = పల్లవములయొఱ్ఱని కాంతిని, ఎగచుమోవిన్ = తోలివేయు నధరమునందు-తిరస్కరించు నట్టి యెఱ్ఱని పెదవులయందు, నగవు = చిఱునవ్వు, నిగుడన్ = పుట్టఁగా, ఎఱ్ఱఁగా నుండు పెదవుల మధ్యనుండి ప్రసరించు తెల్లనిదంతకాంతులు మిగుల మనోహరముగా నుండును. కురులపొగరు = తలయందున్న వెండ్రుకల నైల్యము, మగుడన్ = మరలఁగా, నయనయుగళి = నేత్రద్వయము, వెలి...మగలై-వెలిదామరల = పుండరీకములలో, మగల = మేలైనవానియొక్క, మగలై = అధిపతులై, నిడుదలు వెడఁదలు నగు తెల్లఁదామరపూవులవలె నున్న తెలిగన్నులయొక్క, డాలు = ప్రభలు, ఎగయన్ = విస్తరిల్లఁగా, మృగనాభిఘుగఘుగలు = ఘుగఘుగయను కస్తూరియొక్క పరిమళములు, ఎసఁగన్ = వృద్ధిపొందఁగా, చామరలు = చామరములు, మగువలు = ఆఁడువాండ్రు, ఇడన్ = పట్టఁగా - విసరఁగా, మౌళిమణి = కిరీటరత్నము, మిగులఁగన్ = మిక్కిలిగా, వెలుంగన్ = కాంతులు ప్రసరింపఁగా-

రత్నఖచిత మగు కిరీటమునందలి వివిధరత్నముల మనోహరములగు కాంతులు నాలుగుదెసలను వ్యాపింపఁగా, తెగలు = పోడవులు, కలహారములజిగి=కలిగి నట్టి గళమునందలి దండలయొక్క కాంతి, చెలఁగఁగాన్ = వెలయఁగా కొదమమొగులన్ = తరుణమేఘమునందు - అపుడె వ్యాపించుచున్న నల్లని మబ్బుపయి, తగుయానమునన్ = ఉచితమైన విమానములో, గగనచరుఁడు= ఆకసమునం జరించువాఁడు (గంధర్వుఁడు), అయ్యెన్=అయ్యెను.

తా. ఆరాక్షసుఁ డాగ్నేయబాణముచే నశించి బంగారుచాయగల మేనును, లేఁజిగుళ్లవంటి మోవిపైఁ బ్రకాశించు నంద మగునగవును, దీర్ఘము లైనతలవెండ్రుకలును, తెల్లఁదామరలం బోలినకన్నులును గలగంధర్వాకారముం దాల్చి, కస్తూరిమిశ్రమై మేనఁ బూయఁబడిన గంధపుఁదావులునిండారఁ, స్త్రీలు, వీచోపు లిడుచుండ విమానారూఢుఁడై కిరీటమణులను గంఠహారమునందలి మణులకాంతియుం బ్రసరింప నాకాశమార్గమునఁ గానఁబడియెం. అలం. ఉపమ-ఉదాత్తము.

క నవనవసౌరభముల నె
క్కువ కువలయవర్ష మప్పుడు గురిసెన్ మొరసెన్
రవరవ మురజరవంబులు
దివి దివిషజ్జలజముఖులు దెలిసి నటింపన్. 118

టీ. అపుడు = అట్టిసమయమునందు, దివిన్ = గగనమునందు, నవనవ సౌరభములన్ = మిగులనూతనమైన సువాసనలచే, ఎక్కువకువలయవర్షము = మిక్కిలి యగు కల్వపూవులవర్షము, కురిసెన్ = వర్షించెను. దివిషజ్జలజముఖులు=దేవతాంగనలు(అచ్చరలు), తెలిసి=ఈగంధర్వునివృత్తాంతము నెఱిఁగి, గంధర్వుఁడు శాపవిముక్తుఁడై రాక్షసరూపము తొరంగిన యంశమును దెలిసికొని, నటింపన్ = నృత్యమొనర్పఁగా, రవరవమురజరవంబులు = రవరవయను మృదంగనాదములు, మొరసెన్=మ్రోఁగెను.

తా. స్వరోచి రాక్షసునిపై నాగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగింపఁగా నాతఁడు పూర్వరూపమును దొరంగి వెంటనే, గంధర్వరూపముంగొనినటులఁ దెలిసికొని దేవతలు కువలయ పుష్పవర్షముం గురిసిరి. అప్సరస లాడుచుండఁ మద్దెల వాయించిరి.

వ. అనిన విని తరువాతివృత్తాంతంబు వినుటకుం దివుటమై మదీయమానసంబు కౌతుకాధీనం బయ్యెడు వినిపింపుఁ డని యడుగుటయును. 119

టీ. అనినన్ = ఈప్రకారము శకుంతములు పలుకఁగా, విని, (జైమిని) తరువాతివృత్తాంతంబు = అనంతరకథను, దివుటమైన్ = ఆసక్తితో, వినుటకున్ = ఆలకించుకొఱకు, మదీయమానసంబు = నాహృదయము, కౌతుకాధీనంబు = కుతూహలపడుచున్నది. అయ్యెడున్ = అగుచున్నయది, వినిపింపుఁడు = నాకు వినఁజెప్పుఁడు. అని యడుగుటయున్ = అని పక్షులను గోరఁగా, (ఇక్కడి కాశ్వాసము పూర్తియైనందున నన్వయము పంచమాశ్వాసములోని రెండవపద్యములోఁ బక్షులు చెప్పినట్లు కలదు).

శా. శ్లాఘాలంఘనజాంఘికోజ్జ్వలగుణాలంకార ఘీంకార హే
షాఘోషోద్భటధాటికాగజఘటాశ్వోత్కృష్ట విశ్వంభరా
మోఘీభూతభుజంగభోగభర సంఫుల్లాబ్జపత్రేక్షణా
ద్రాఘీయగ్రప్రతిభావిచక్షణ త్రయీధర్మైకసంరక్షణా. 120

టీ. శ్లాఘా...కార-శ్లాఘా=పొగడికను, లంఘన = అతిక్రమించుటయందు, జాంఘిక = పిక్కబలిమిగలిగిన, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్న, గుణ = సుగుణములు, అలంకార = ఆభరణములుగాఁగలవాఁడా-కొనియాడ శక్యముగాని యుత్తమగుణములే భూషణములుగాఁ గలవాఁడా యనుట, ఘీంకార...భోగభర-ఘీంకార=గీపెట్టుటలయొక్కయు, హేషా=సకిలించుటలయొక్కయు, ఘోష = నాదముతోడి, ఉద్భట=ఎక్కుడగు, ధాటికా = రణప్రయా

ణమునందలి, గజఘటా = ఏనుఁగులమందలచేతను, అశ్వ = గుఱ్ఱములచేతను, క్షుణ్ణ=నలఁగిన, విశ్వంభరా = వసుధచే, మోఘీభూత = వృథచేయఁబడిన, భుజంగ=ఆదిశేషునియొక్క, భోగభర = పడగలబరువుగలవాఁడా, దిగ్జైత్ర యాత్రలయందు గీపెట్టుచు నేనుఁగులు సకిలించుచుగుఱ్ఱములు తెంపులేక పయనములు గావించుటచే సాత్రోక్కిడివలన భూమిపైనుండి దుమ్మంతయుఁ లేవఁగా భూమిబరువు తగ్గెనని యుం దుచే నాదిశేషునకు భూభారము తగ్గించినవాఁడా యనిభావము. సంఫుల్లాబ్జపత్రేక్షణా=చక్కఁగావిడిన తామర ఱేకులంబోలిన నేత్రములు గలవాఁడా, ద్రాఘీయః ప్రతిభావిచక్షణ - ద్రాఘీయః = విస్తారమయిన, ప్రతిభా=బుద్ధివిశేషముచే, విచక్షణ = నేర్పుగల వాఁడా-యుం క్తసమయములం దుపకరించు సద్యస్స్ఫురణముగల గొప్పబుద్ధి గలవాఁడా, త్రయీధర్మైకసంరక్షణా - త్రయీ = వేదములయందుఁ జెప్పఁ బడిన, ధర్మ=ధర్మములయొక్క, ఏక = ముఖ్యమైన, సంరక్షణ = రక్షించుట కలవాఁడా! వేదములచేఁ జెప్పఁబడిన ధర్మములు స్థాపించి వర్ణాశ్రమధర్మము లను గాపాడుచున్నవాఁడా! శ్రీకృష్ణదేవరాయా! అలం. అత్యుక్తి.

తా. పొగడుటకు సాధ్యముగాని సుగుణములు కలవాఁడా! యుద్ధ యాత్ర వెడలు నేనుఁగుల గుఱ్ఱములనడకచే నలఁగి భూమి రజమై యెగిరి పోవుటచే సర్పరాజునకు భూమివహించుభారమును దగ్గించినవాఁడా, పద్మ ములవంటి వికచనేత్రములు గలవాఁడా, బుద్ధి విభవము గలవాఁడా, వేద మార్గధర్మప్రతిపాలనము చేయువాఁడా! యని కృష్ణదేవరాయలంగూర్చిన కవిసంబోధనములు.

బహుఁవీరహాననమిళద్ఘు
వహానభ్రమత్కృత్కళంకవర్గో గ్రాసి
గ్రహిళభుజయుగళ గజప
త్యహిపహరణతార్క్ష్య సజ్జనావనదక్షా. 121

టీ. బహు...యుగళ-బహు=అనేకులైన, వీర = యుద్ధవీరులయొక్క, హనన=చంపుటచే, మిళత్=సమకూడిన, అఘ=దోషమును, వహన=మోయుంట యొక్క, భ్రమకృత్=భ్రాంతింగలిగించుచున్న, కళంక = నల్లనికాంతియొక్క, వర్గ=పోవుచే, ఉగ్ర=భయజనకమైన, అసి = కత్తిని, గ్రహిళ=పట్టుకొనిన, భుజ=భుజములయొక్క, యుగళ=ద్వంద్వముగలవాఁడా, అనేక విరోధి రాజులను జంపుటచేఁ గల్గినపాపములన్నియుఁ దనయందుఁ బ్రవేశించెనేమో యనునటుల నొప్పు నల్లనిచాయలచే నలరారు భయంకరఖడ్గమును గేల దాల్చిన వీరాధివీరుఁడా! గజ...తార్క్ష్య-గజపతి=కళింగదేశ ప్రభువగు గజ పతి యనెడు, అహిప = పాఁపఱేని, హరణ = పట్టుకొనుటయందు, తార్క్ష్య= గరుడుఁడైనవాఁడా, గరుత్మంతుఁడు పామును బట్టుకొనినవిధముగా నిరా యాసముగా గజపతిని బట్టుకొనినవాఁడా, సజ్జనావనదక్షా = మంచివారిని రక్షించుటయందు సమర్థుఁడా, శిష్టరక్షణకుశలుఁడా ఓకృష్ణదేవరాయా యని కృతిపతికి సంబోధనము. అలం. భ్రాంతిమంతము. ఉత్ప్రేక్ష. రూపకము.

తా. అనేకులం జంపుటచేఁ గల్గినదోషము లేమో తనయందుఁ బ్రతి ఫలించుచున్న వని సంశయము పుట్టునట్లున్న నల్లనిచాయలుగల కత్తిం దాల్చిన వాఁడా! గజపతి యను పామును బట్టుటకు గరుత్మంతునివంటివాఁడా! సజ్జనులను రక్షించువాఁడా?

పృథ్వి. సుధీమధురవాక్సుధాసుముఖ నాగమాంబాసుతా
మధుప్రసవసాయకస్మయవిరామరమ్యాకృతీ
దధీచవిధుకామధుగ్ఘనదదుగ్ధసింధుప్రథా
వధీరణపరాయణోజ్జ్వలవదాన్యతాలంకృతా. 122

టీ. సుధీ...సుముఖ - సుధీ = పండితులయొక్క, మధుర=రుచికరము లైన, వాక్=వాక్యము లను, సుధా=అమృతమునకు, సుముఖ = ఎదురుచూచు వాఁడా, నాగమాంబాసుతా = నాగమ్మపుత్త్రుఁడా, మధు...కృతీ - మధు

వసంతునియొక్కయుం, ప్రసవసాయక = పుష్పబాణుం డగు ఆమన్మథుని యొక్కయుం, స్మయ=గర్వమును, విరామ = ఆపివేయు, రమ్య = సుందర మైన, ఆకృతీ = రూపముగలవాండా, దధీ...లంకృత - దధీచ = దధీచముని యొక్కయుం, విధు = చంద్రునియొక్కయుం, కామధుక్ = కామధేనువు యొక్కయుం, ధనద=కుబేరునియొక్కయుం, దుగ్ధసింధు = క్షీరాబ్ధియొక్కయుం, ప్రథా=ప్రసిద్ధిని, అవధీరణ = తిరుగుబాటు చేయుంటయందు, పరాయణ = నిష్ఠగల, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, వదాన్యతా = దానగుణముచే, అలంకృతా=అలంకరింపఁబడినవాఁడా.

ఇందు రాయల విద్వత్ప్రియతయు, అభిజాత్యమును, సౌందర్యాతిశయమును, ఔదార్యాతిశయమును జెప్పఁబడెను.

(దధీచి ఇంద్రునకు వజ్రాయుధము లభింపఁజేయుంటకు వెన్నెముక నొసంగుటయుం జంద్రుఁడు వేలుపులకుఁ దనకళలఁ బానముచేయ నొసంగుటయుఁ గామధేనువు కోరినవారికామితములు కడమవడక తీర్చుటయుఁ, గుబేరుఁ డర్థులకు లేదనక ధనము నొసంగుటయు, సింధువు తరచినంతన కల్పకామృతాదుల నొసంగుటయుఁ బ్రసిద్ధములగు పురాణకథాంశములు.)

తా. పండితులవాక్యములు వినుటయం దాదరము కలవాఁడా! నాగమాంబకుమారుఁడా! వసంతమన్మథులమించిన సుందరాకారముగలవాఁడా! దధీచుఁడు, చంద్రుఁడు, కామధేనువు, కుబేరుఁడు, పాలసముద్రము మొదలగు వీనికిఁగల ప్రఖ్యాతికంటె మించినదానగుణమునందలి ప్రఖ్యాతి గలవాఁడా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహ సర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధీన మానసేందిందిర నందవరపురవంశోత్తంస శఠకోపతాపసప్రసాదాసాదితచతుర్విధకవితామ

తల్లి కాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్త్ర పెద్దనార్య ప్రణీతంబైన స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబు నందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు-శ్రీమత్=విద్వత్తాసంపదగల, ఆంధ్రకవితాపితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతట వ్యాప్తిగల, అంక = బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణువుయొక్క, పాదాంబుజ = పాదపద్మములకు, అధీన = వశమైన, మానసేందిందిర=మనస్సనెడు తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస = నందవర మనెడి యూరివారివంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁడగునట్టియు, శఠకోపతాపస = శఠకోపయతియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత=పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశుకవనములు), కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయామాత్య పుత్త్ర = అల్లసాని చొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁడగునట్టియు, పెద్దనార్య = పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడినది, మహాప్రబంధంబునందున్ = మహాకావ్యమున, చతుర్థాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీ ధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగురామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేక పూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

మనుచరిత్రము.

స టీ క ము.

పంచమాశ్వాసము.

నందనసౌందర్య సు
ధీనందన వితరణావధీరితబలిరా
డ్భానుజ పరరాజస్వ
ర్భానుభుజాహీంద్ర కృష్ణరాయనరేంద్రా. 1

టీ. శ్రీ = లక్ష్మికి, నందన = పుత్త్రుఁడైనమదనునివంటి, సౌందర్య = అందముకలవాఁడా! సుధీ = పండితులను, నందన = ఆనందపఱుచువాఁడా! వితరణ = దాతృతచే, అవధీరిత = కొఱవడఁజేయఁబడిన బలి = బలిచక్రవర్తియును, రాట్=చందురుండును, భానుజ = కర్ణుండునుగలిగినవాఁడా! పర=విరోధిరాజులనెడి, రాజ=చంద్రులకు, స్వర్భాను = రాహువను, భుజ=భుజమనెడు, అహీంద్ర = భుజగోత్తమముగలిగినవాఁడా! కృష్ణరాయనరేంద్రా! అని కృతినాయకసంబోధనము.

తా. ఎక్కువచక్కఁదనమును ఈవియుఁ విరోధినృపాలురను వశపఱుచుకొను శక్తియును గలవాఁడా! అలం. రూపకము. నిదర్శనము. అతిశయోక్తి.

వ. అవధరింపుము జైమినిమునీంద్రచూడారత్నంబునకు నీడోద్భవంబు లి ట్లనిరి. 2

టీ. అవధరింపుము=ఆలకింపుము, జైమిని=జైమిని యను, మునీంద్ర=మునిశ్రేష్ఠులలో, చూడారత్నంబునకున్ = శిరోరత్న మైన యాతనికి-మునిశ్రేష్ఠులలో నుత్తముఁ డగు జైమిని మహాముని కనుట, నీడోద్భవంబులు = (గూఁటియందుఁ బుట్టిన) కథను జెప్పునట్టి ధర్మపక్షులు, ఇట్లనిరి=ఈప్రకారముగాఁ జెప్పఁ దొడంగెను.

తే. అపుడు గంధర్వపతి మహి కవతరించి
రాజు విస్మయమున హయరాజు డిగ్గ
నక్కు సేర్చి ముదంబుతో ననిరి దంత
కిరణములు హారకాంతులు సరసమాడ! 3

టీ. అపుడు, గంధర్వపతి=(రాక్షసుఁడుగా నుండి స్వరోచి బాణప్రయోగముచేఁ బూర్వరూపము గోలుపోయి స్వస్వరూప మొందిన) గంధర్వరాజన్యుండు, మహికిన్=భూమికి, అవతరించి = (విమానముమీఁదినుండి) దిగి, రాజు = స్వరోచి, విస్మయమునన్=ఆశ్చర్యముతో (తనతోఁ బ్రతిఘటించి పోరిన రాక్షసుఁ డాకస్మికముగా గంధర్వుఁ డగుటయే యాశ్చర్యకారణము) హయరాజున్ = శ్రేష్ఠమైన గుఱ్ఱమును, డిగ్గన్ = దిగఁగా, అక్కు సేర్చి = ఆలింగనముచేసికొని, ముదంబుతోన్ = సంతసమున, దంతకిరణములు=పలువరుసల కాంతులును, హారకాంతులున్=మెడ నున్న ముత్తెపు స్ఫటికపు దండల తెలికాంతులును, సరసమాడన్=కలయికనుబొందఁగా, (తెల్లని దంతకాంతులును హారముల తెలిరుచులు నొకదానితో నొకటి కలసి మెలసి సరసమాడుచున్నటులఁ గనవచ్చుచుండ) అనిరెన్=పలికెను. (ముందు పద్యముతో నన్వయము.) దంతములు హారములందలి ముత్తెములు లోనగునవి శ్వేతగణములోని వనుటకు.—

శ్లో. "శుభ్రాణి భారతీ ధర్మశేషేశవరణేందవః...
ముక్తాకుసుమనక్షత్ర దన్తస్వేదాంబుబిందవః." (కావ్యకల్పలత.)

తా. అప్పుడు రాక్షసత్వమును (రాక్షసరూపమును) వీడి నిజరూపమును బూనిన గంధర్వరాజు విమానముండి భూమిమీఁదికి డిగి తన్ను వీక్షించి యద్భుతముతో నశ్వముం దిగిన స్వరోచిని ముదంబున నాలింగనము చేసి యిట్లనెను. అలం-ఉపమ.

సీ. భద్రమా నీకు నీబాహాభృతక్షితిఁ
బ్రజలకు లెస్సలా రాచవారు
ధన్యుండ నైతి నీదర్శనమ్మునఁజేసి
నాదుష్కృతము లెల్ల నాశమొందె
నీజగత్త్రయి నన్ను నిందీవరాక్షాఖ్యఁ
గీర్తించు నప్సరోగీతసరణి
గారాపుమీతల్లికడవాఁడఁ గాని నే
గణుతింపఁ గడవాఁడఁ గాఁ జుమయ్య

తే. పెండ్లికొడుకవు మాకు నీబిసరుహాక్షి
కూర్మినందన యొకమౌనిఘోరశాప
విస్మృతి మానిసిదిండి నై యకట దీని
ప్రాణముల కల్గఁ దలఁచితిఁ బాపబుద్ధి. 4

టీ. సీవుక్, నీబాహాభృతక్షితిక్=(నీ పరిపాలనయందున్న భూమిలో) నీ భుజములచే భరింపఁబడిన భూమియందు, ప్రజలకుక్ = మనుజులకు, భద్రమా = క్షేమమే కదా? రాచవారు = బంధురాజులు-సాటివారగు క్షత్రియవంశజులందఱు, లెస్సలా = చక్కఁగా నున్నవారుకదా? నీదర్శనమ్మునఁజేసి=నీయొక్క సందర్శనముచేత-నిన్నుఁజూడఁ గలుగుటచేత, ధన్యుండ నైతిక్ = కృతార్థుఁడనైతిని (నీదర్శనసిద్ధికతన రాక్షసజన్మ తొలంగిన దని

కృతజ్ఞతా పూర్వకముగా నొప్పుకొనుట.) దుష్కృతములు = దురితములు, రాక్షస జన్మమునందు నేను గావించిన పాపములు, ఎల్లన్ = అంతయున్, నాశమొందెన్ = నశించెను. ఇంక నాకుఁ బాపములు లేవనుట, అప్సరోగీతసరణిన్ = అప్సరస్త్రీలగానముచే, ఈజగత్త్రయి = ఈ మూఁడులోకములు, నన్నున్, ఇందీవరాక్షాఖ్యన్ = ఇందీవరాక్షుఁ డనెడి నామముతో, కీర్తించున్ = పొగడును. శాపవశమున రాక్షసుఁడనై యిటులైతిని గాని నీకు నేను మేనమామనుగాని యన్యుఁడఁ గాను, నేన్ = నేను, గణుతింపన్ = ఆలోచింపఁగా, గారాపు = ప్రియమును బొందఁదగిన, మీతల్లికడవాఁడన్ = మీయమ్మకుఁ జిన్నితమ్ముఁడను, కాని, కడవాఁడన్ = ఇతరుఁడను, కాన్చుము అయ్య = కానుసుమ్ము. మాకు, పెండ్లికొడుకవు = అల్లుఁడవు, ఈబిసరుహాక్షి = ఈతామరపూవులవంటి కనులుగలది యగు మనోరమ, కూర్మినందన = ప్రియపుత్త్రిక, ఒక, మౌని = మునియొక్క, ఘోర = తీవ్రమైన, శాపవికృతిన్ = శాపకారణముచే, శాపవికారముచేత ననుట, మానిసిదిండినై = మనుజుల భక్షించు రాక్షసుండనై, పాపబుద్ధిన్ = దురితచింతతో, దీని ప్రాణములకున్ = ఈ నాకూఁతుజీవనమునకు, అల్గన్ = కోపించుటకు - ప్రాణము దీయుటకు, తలఁచితిన్ = ఎంచితిని, అకట = అయ్యో! ఇది గతమునకు విచారము నొందుట.

ఆత్మనామము జెప్పికొనుట తగదని శాస్త్రము విధించుచున్నది గాన తన పేరు తాను జెప్పక గంధర్వులు గానము చేయుచున్నటుల నిందీవరాక్షుఁడు చెప్పికొనెను. పేరు చెప్పరా దనుటకు.—

శ్లో. "ఆత్మనామ గురోర్నామ నామాతికృపణస్య చ
ఆయుష్కామో న గృహ్ణీయాజ్జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయోః
నామానుకీర్తనం పుంసామాత్మనశ్చ గురోః స్త్రియాః
దినమేకం హరత్యాయుః... ... ..."

తా. నీవును నీపరిపాలనలో నున్నవారును సుఖముగా నున్నారా! నేను నీదర్శనంబునం జేసి కృతార్థుండ నైతిని. నే నన్యుండనుగాను. మీజననితోఁ బుట్టినవాఁడను. నే నిందీవరాక్షుండను. నీవు మాయల్లుఁడవు. ఇది నా కుమార్తె. మునిశాపమున రాక్షసత్వమును వహించి ప్రియపుత్రిక యను ననురాగమైన లేక యాహా! దీనినే భక్షింపఁబూనితిని. ఇఁక నాసంగతి నే మని చెప్పెదను?

క. అనునెడ వచ్చి మనోరమ
జనకునిపాదముల కెరఁగ సస్నేహమతిన్
గనుఁగవ నీ రొలుకఁగ నం
దనమూర్ధాఘ్రాణ మతఁడు దయఁ గావించెన్. 5

టీ. అనునెడన్ = గంధర్వుఁ డీవిధముగా స్వరోచితోఁ జెప్పుచుండఁగా, మనోరమ=గంధర్వరాజునందన, వచ్చి=సమీపమునకుఁ జేరవచ్చి, జనకునిపాదములకున్=తండ్రియగు నిందీవరాక్షుని యడుగులకు, ఎరఁగన్= నమస్కారము చేయఁగా, అతఁడు, సస్నేహమతిన్ = ప్రేమతోఁగూడిన హృదయముతో, కనుఁగవన్ = కన్నులు రెంటియందును, నీరు = కన్నీరు, ఒలుకఁగన్ = చిందఁగా-కారఁగా, దయన్ = ప్రేమతో, నందన=పుత్త్రిక యొక్క, మూర్ధ=శిరస్సును, ఆఘ్రాణము=వాసనచూచుటను, కావించెన్ = ఒనర్చెను.

తా. ఇందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వరాజు తన సంగతిని విన్నవించుచుండఁగాఁ గొమరిత యగు మనోరమ తండ్రిపాదములకు నమస్కరింప నామెం జూచి విచారమునఁ గంట నీరువెట్టుచుఁ బ్రేమతో శిరస్సును మూర్కొనెను.

ఆ. అపుడు విస్మితాత్ముఁ డై వరూథినిసుతుఁ
డేమి కారణమున నేతపస్వి
యిట్టిశాప మిచ్చె నెట్టిఁగింపు విన వేడు
కయ్యెఁ దనఘ యనిన నాతఁ డనియె. 6

టీ. అపుడు=ఆసమయమునందు, వరూథిని సుతుఁడు= స్వరోచి, విస్మితాత్ముఁడై = ఆశ్చర్యమునొందిన మనస్సుగలవాఁడై, అనఘ=పాపరహితుఁడా, (నీవు పాపము నెఱుంగనివాఁడవు. ఇట్టి నీకు శాప మేముని యొందుల కిచ్చెనో యెఱుంగ నగునని) ఏమికారణమునన్=ఏ హేతువుచేత, ఏతపస్వి = ఏమౌని, ఇట్టిశాపము = రాక్షసుఁడు కమ్మను నీశాపమును, ఇచ్చెన్=ఇచ్చెనో, ఎఱిఁగింపు=తెలియఁజేయుము. వినన్ = వినవలయునను, వేడుక = సంతోషము, అయ్యెన్=ఆయెను. అనినన్=ఇటుల స్వరోచి యనఁగా, ఆతఁడు=ఆయిందీవరాక్షుఁడు, అనియెన్=(ఇటులఁ దన వృత్తాంతమును) తెలిపెను.

తా. స్వరోచి యిందీవరాక్షునిఁ గనుంగొని విస్మయముంబొంది "ఓయీ! యేహేతువుచే నేమునీంద్రుం డిట్టిశాపంబు నీకొసంగెనో యాివిషయము నాకు విన వేడుక యగుచున్నది. చెప్పు" మన నిందీవరాక్షుండు స్వరోచికిఁ దన శాపవృత్తాంతము నీవిధముగాఁ జెప్ప మొదలిడెను.

మ. కలఁ డుల్లోకయశఃపురంధ్రి జగతిన్ గంధర్వవంశంబునన్
నలనాభాహ్వయుఁ డేఁ దదీయతనయుండన్ బ్రహ్మమిత్రుండు శి
ష్యులకున్ గంటను వత్తిఁ బెట్టుకొని యాయుర్వేద మోారంత ప్రౌ
ఢులఁ జెప్పన్ వినుచుండి మానసమునందుం దజ్జిఘృక్షారతిన్. 7

టీ. జగతిన్=ధాత్రియందు, ఉల్లోక = లోకాతీతమైన, యశః = యశస్సనెడు, పురంధ్రి = పతివ్రతగలిగినవాఁడు-పతివ్రత యొక భర్తతోనే యుండునటులఁ గీర్తియుం నొక్కనినే యాశ్రయించె ననుట. గంధర్వవంశంబునన్=గంధర్వులవంగసంబున, నలనాభాహ్వయుండు = నలనాభుఁ డనెడి పేరు గలిగినవాఁడు, కలఁడు, నాతండ్రియగు నలనాభుఁడు మిగులఁ గీర్తిశాలియుం విఖ్యాతుఁడు నైయుండెను. ఏన్=నేను, తదీయతనయుండన్=ఆతని పుత్రుండను, బ్రహ్మమిత్రుండు=బ్రహ్మమిత్రనామము గల మునీశ్వరుఁడు, శిష్యులకున్ = విద్యనభ్యసింపఁ దలఁచి యేతెంచిన యంతేవాసులకు, కంటను

వత్తిఁ బెట్టుకొని-కంటన్ =కంటియందు, వత్తిన్ పెట్టుకొని=దీపము వత్తిఁబెట్టుకొని-రాత్రులందుఁ గూడ దీపముఁబెట్టుకొని,(అక్షరస్వరూపము స్పష్టముగాఁ గానరాని తాళపత్రగ్రంథములు చదువుతఱి దీపము కనులఁజెంతఁ జేర్చిన గాని కానరాదుగానఁ జేరువలో దీపముంచుకొనుటయే కంటవత్తి నిడుకొనుటం. ఓరంతప్రొద్దులన్ = సర్వకాలసర్వావస్థలయందును, ఆయుర్వేదము = వైద్యశాస్త్రంబును, చెప్పన్ = చెప్పుచుండఁగా, వినుచుండి=నే నాలకించుచుండి, ముని శ్రద్ధగాఁ జెప్పుచుండె నని విని, మానసమునందున్ = హృదయమున, తత్ =ఆశాస్త్రమును, జిఘృక్షా = నేర్చుకొనవలె నను, రతిన్ = అభిలాషచే, (ముందరి కన్వయము.)

తా. ఈభూమియందు యశోవంతుఁడైన నలనాభుఁ డనెడిపేరుగల గంధర్వుని తనయుండను నేను. బ్రహ్మమిత్రుం డనెడి యాయుర్వేదవిద్యానిధి శిష్యుల కహోరాత్రములు వైద్యశాస్త్రమును బోధించుచుండ నది విని యయ్యది గ్రహింపవలయు నని యెంచి.

తే. మౌనివరుఁ జేరి భక్తి నమస్కరించి
చెప్పవే నాకు నీవిద్య శిష్యకోటి
తోడఁ గూడంగ నేఁ గృతార్థుండ నగుదు
ననుచుఁ బ్రార్థింప నను జూచి యపహసించి. 8

టీ. మౌనివరున్=ఆమునిశ్రేష్ఠుని, చేరి=సమీపించి, భక్తిన్=పూజ్యభావముతో, నమస్కరించి=మ్రొక్కి (ప్రణామముచేసి) ఈవిద్య=ఈ యాయుర్వేదము, శిష్యకోటితోడఁగూడంగన్ = మీయొద్దఁజదువుకొనువారితోఁ గూడ, నాకున్ చెప్పవే=నాకుఁగూడ నభ్యాసముచేయుము. నేన్, కృతార్థుండను = కోరినకోరిక సఫలమైనవాఁడను, అగుదున్=అయ్యెదను. ఎందు నేలోపము లేని నాకీవిద్య నొసంగితివేని సమస్తకామితములు నెఱవేఱినటు లగును. దానఁ గృతార్థుఁడ నగుదును, అనుచున్ = అని, ప్రార్థింపన్ =

వేఁడఁగా, ననుఁ, చూచి, అపహసించి = వేళాకోళముచేసి, (ముందరి కన్వయము).

తా. ఆ మునివరుచెంగటి కేఁగి భక్తితో నమస్కారముచేసి యీవైద్య శాస్త్రమును నీ శిష్యులతోపాటు నాకుఁగూడ నుపదేశింపుము, ధన్యుండ నయ్యెద నని వేఁడ నన్ను వేళాకోళముచేసి.

క. నటవిటగాయకగణికా
కుటిలవచశ్శీధురసముఁ గ్రోలెడుచెవికి
గటు వీశాస్త్రము వల ది
చ్చుట నినుఁ జదివింప కున్న జరగదె మాకున్. 9

టీ. నట=నాట్యముచేయు వాండ్రయొక్కయు, విట=పరనారీలోలు రగు పురుషులయొక్కయు - జారులయొక్క యనుట, గాయక = సంగీతము పాడువారియొక్కయు, గణికా = వేశ్యలయొక్కయు, కుటిల = వంకర గలిగిన వీరందరి వాక్యములు నీచములుగాన నట్టి, వచః=వాక్యముల నెడి, శీధు రసముఁ=మద్యమును, క్రోలెడు = పానముచేయునట్టి, నటులు, జారులు, పాటకులు, భోగపుఁజెలువలు లోనగువాండ్ర పరిహాసరూపములగు నిందా వాక్యముల నాలించుటయందే సమాదరభావముగల మీబోంట్ల, చెవికి = చెవులకు, ఈశాస్త్రము = ఈయాయుర్వేదశాస్త్రము, కటువు = రుచిలేనిది, వలదు = నీకుఁ బనికిరాదు. ఇచ్చుటన్ = ఈ యాశ్రమభూమియందు, నినుఁ చదివింపకున్నన్ = నిన్నుఁ జదువునటులఁ జేయకయున్న యెడల - నీకుఁ జదువుచెప్ప మేని, మాకున్=(తృష్ణారహితులము మునులము నగు) మాకు, జరగదె=గడువదా ? నిత్యకృత్యముల కేమేని లోపము వాటిల్లునా ?

తా. నటవిటగాయకాది గణికాసాంగత్యమునఁ బ్రొద్దుపుచ్చుచు వాండ్ర పలుకులతో నానందించుటయం దలవాటుపడిన నీచెవుల కీయాయు ర్వేదము రుచించునా ? ఆశ్రమమునందుఁ జేర్చుకొని నీ కిది చెప్పకున్నచో మాకేమి కొఱఁత ? అలం. రూపకము.

తే. అనఁగ నే నట్టివాఁడఁ గా ననఘచరిత
యించుకించుక మీవంటి యెఱుక గలుగు
పెద్దవారలశిక్షలఁ బెరిఁగినాఁడ
నవధరింపుము శిష్యుఁగా ననిన నతఁడు. 10

టీ. అనఁగన్ = బ్రహ్మమిత్రుఁ డిటు లనఁగా, అనఘచరిత=యోగ్యమైన చారిత్రముకల మునీంద్రా! నే నట్టివాఁడఁగాను=నే నట్టిదురభ్యాసములు గలవాఁడఁ గాను, ఇంచుకించుక=స్వల్పము స్వల్పము-శక్తికొలఁది, మీవంటి = మిమ్ముఁబోలిన, ఎఱుకగలుగు = జ్ఞానులైన, పెద్దవారల = ఘనులయొక్క, శిక్షలన్=నేర్పుటలచేత, పెరిఁగినాడన్ = వృద్ధిఁబొందితిని, శిష్యుఁగాన్ = శిష్యునివలె, అవధరింపుము = ఇష్టపడుము. అనినన్=అని నేను వినయమునఁ బ్రార్థింపఁగా, అతఁడు = ఆబ్రహ్మమిత్రమహాముని ముందరి కన్వయము.

తా. ముని యట్లు పలుకఁగా నేను మీరు చెప్పినవాఁడను గాను. మీయట్టిపెద్దల యదుపాజ్ఞలలోఁ బెరిఁగినవాఁడను. నన్ను శిష్యునిగా నంగీకరింపుఁ డని వేఁడఁగా నతఁడు.

క. ధనరాజ్యరమామదమునఁ
గనుగాననినిన్ను శిష్యుఁగాఁ గైకొనుకం
టెను నేరమి గలదే ననుఁ
గనలించుచుఁ ద్రేల కేఁకఁ బో కాలు మటన్నన్. 11

టీ. ధన...మునన్-ధన=ద్రవ్యముయొక్కయుం, రాజ్య = ప్రాభవము యొక్కయుం, రమా = భాగ్యమునవచ్చిన, మదమునన్ = గర్వముచే, కనుగానని=కన్నెఱుంగని, ఐశ్వర్యముతో మునులను రాజులకుఁ గలయంతరమును గ్రహింపఁజాలనున్న, నిన్నున్, శిష్యుఁగాన్ = విద్యార్థిఁగా, కైకొనుటకంటెన్=అంగీకరించుటకంటెను, నేరమి=అజ్ఞానము, కలదే=ఉన్నదా? ఇఁకన్, ననున్, కనలించుచున్ = క్రోధము గలవానినిగాఁ జేయుచు, త్రేలక =

వాగక, (పా. ఇటన్=ఇక్కడనుండి), పోకాలుము=లేచిపొమ్ము, అటన్నన్ = అని బ్రహ్మమిత్రుఁ డనఁగా, "పోకాలుము" అనునది। కోపముతో లేచిపొమ్ము అను నెడ విశేషించి ప్రయోగింపఁబడును. పరితాపముతోఁ బోవుటకుఁగూడ నీప్రయోగము గాననయ్యెడిని. (ముందరి కన్వయము.)

ఉ. "..................అనపత్యతవంకనూర్ధ్వలో
కమ్ములు లేకపోయినఁ బోకాలఁగనిమ్ము" (జైమినిభార. .ఆ 7.)

శా."..................బ్రాహ్మ్యమిం
కోపాోచాలుపోకాలిపోయెదరొపోరో మాటలింకేటికిన్." (ఇందే.ఆ.6.)

ఉ. "భ్రష్ట పోకాలిపొమ్మనుచుఁ బల్కిన నుల్కినమానసంబునన్."
(వరాహాపురాణము. ఆ. 5-15)

తా. ధనరాజ్యములయొక్క సిరివలన మదించి కన్ను గానరినిన్ను శిష్యునిఁగాఁ బరిగ్రహించుటకన్నఁ దెలివితక్కువ యింకొకటి లేదు. కావున నింక నాకుఁ గోపము గల్గునట్లు ప్రేలక లేచిపొమ్మనఁగా.

క. అచటన్ "ద్వేష్టి గతాయు
శ్చ చికిత్సక" మనునయోక్తిచర్చను నుచ్చా
వచవచనంబులఁ గోపము
ప్రచురము గానీక మానిపతి కిట్లంటిన్. 12

టీ. అచటన్ = వానికడ, గతాయుంశ్చ = ఆయువు నశించినవాఁడు, చికిత్సకమ్ = వెజ్జును, ద్వేష్టి = విరోధించుచున్నాఁడు. (చెప్పనిష్టముగాని బోధకుఁడు శిష్యునటులనే ద్వేషించును. అనుట కిది యుపమానము.) అను = అనియెడు, నయోక్తి=నీతివచనముయొక్క, చర్చన్ = విమర్శవలన, ఉచ్చావచవచనంబులన్ = పలుతెఱఁగులవాని యవమానపుపలుకులచేత, కోపము = క్రోధము, ప్రచురము గానీక = బయలుపడనీయక, మానిపతికిన్ = మునిముఖ్యునితో, ఇట్లంటిన్ = ఈవిధముగాఁ బలికితిని.

తా. వైద్యశాస్త్రాభ్యాసముం జేయుంతలంపు గొన్నవాఁడ నగుటం జేసి యప్పు డాతనిసమ్ముఖంబున "ఆయుంవు మూఁడినవాఁడు చికిత్సకునితో ద్వేషించు" ననునీతివాక్యముం దలఁచి కోపంబు నణఁచికొని యాతనిపరుషభాషణంబులఁ గోర్చి యి ట్లంటిని. అలం. లోకోక్తి.

తే. నీవు చదివింతు వనుచు నిన్నియును విడిచి
బిచ్చ మెత్తంగ రాదుగా బేలతపసి
కడవ నాడకు చాలు నీగొడవ యేల
వెజ్జుఁదన మేల యని మది లజ్జ వొడమి. 13

టీ. బేలతపసి = తెలివితక్కువమాని, నీవు, చదివింతు వనుచున్ = విద్య నేర్పించెద వని, ఇన్నియుంను = నాకుఁగల ధనధాన్యరాజ్యాది సర్వసంపదలును, విడిచి = వదలి (నేనును సన్యాసి నయి), బిచ్చమెత్తంగన్ = బికిర మెత్తుట, రాదుగా = తగదుగదా, ఉన్నంతవఱ కనుభవింప వలయునుగాని మాని సన్యాసినై చేయవలసిన దేమున్నది? కాన, కడవన్ = (నాకును నీకును గల తారతమ్యమును గ్రహింపక) మేరమీఱి, ఆడకుము = అతిక్రమించి దూషింపకుము. చాలున్ = ఇప్పటికిఁ బలికినపలుకులు చాలును. నీగొడవ యేల = నీసంగతి నాకెందుకు? వెజ్జుఁదనము = వైద్యత్వము, ఏల = రాజున కు నాకెందులకు, అని = అనిపలికి, మదిన్ = హృదయమునందు, లజ్జ వొడమి = సిగ్గుపుట్టి, మునియొనర్చిన నిందావాక్యములకు సిగ్గుపడి, (ముందరి కన్వయము.)

తా. జ్ఞానహీనుఁడ వగునోమునీ! నీయొద్దఁ జదువ నారంభింతు ననియెవ్వండేని తనయైశ్వర్యముం బోఁగొట్టుకొని బిచ్చమెత్తుకొనఁ గూడదుగదా! మంచిపెద్దలం బాటింపక లేనిపోనివి పలుకకుము. నీచదు వేల? నీవైద్య మేల? నాకు వల దని సిగ్గు వొడమ.

శా. కంఠేబ్రాహ్మణుఁ డెన్నికాఁడు లఱచెం గర్వించి పేరెల్లనా
కంఠోక్తిం బాత్రులె విద్య కెట్లునిది నేఁగైకొందునంచున్ మదిన్

గెంటెంపుంజల ముప్పతిల్లఁ గపటాంతేవాసినై శాంబరిఁ
గొంటుంజందము మీఱ శిష్యుల కడఁ గూర్చుండి చర్చారతిన్.

టీ. కంటే = కనుఁగొంటివా, గర్వించి = పొంగరించి, బ్రాహ్మణుఁడు = విప్రుఁడు, ఎన్నికాఱు లఱచెన్ = ఎన్నిపరుషభాషణములాడెనో, విద్యకున్ = ఆయుర్వేదమును నభ్యసించుటకు, వీరెల్లన్ = ఈశిష్యులందఱును, నాకంటెన్ = నాకన్నను, పాత్రులె = యోగ్యులా, వీరియందుఁగల పాత్రత నాయందేది లేకపోయినదో, ఎట్లున్ = ఏమాయోపాయముచేతనైనను, ఇది = (ఈయాయుర్వేదమును) ఈశాస్త్రము, కైకొందున్ = సంపాదించెదను. అంచున్ = అని, మదిన్ = మనస్సునందు, గెంటెంపుంజలము = ఇనుమడించినపట్టుదల, ఉప్పతిల్లన్ = కలుగఁగా, శాంబరిన్ = మాయగా, కపట = కృత్రిమపు, అంతేవాసి నై = శిష్యుండనై, శిష్యరూపము దాల్చి యచటి శిష్యులలోఁ గలసి నేనుగూడ శిష్యునివలె నటించి, గొంటుంజందము = దుర్మార్గ వర్తనము - దుష్టత్వము, మీఱన్ = అతిశయింపఁగా, శిష్యుల కడన్ = ఛాత్రులసమీపమున, కూర్చుండి = కూర్చున్నవాఁడనై, చర్చా = సంగతిని తరచి కనిపెట్టుటయందలి, రతిన్ = అభిలాషతో, (ముందరి కన్వయము.)

తా. ఈతం డివ్విధంబున నహంకరించి నన్ను నిందించె నీతనికడఁ జదువుశిష్యులు మాత్రము నాకన్న నుత్తములా యని యెంచి యావైద్య శాస్త్రము నభ్యసింపఁ దలంపు గలవాఁడనై కృత్రిమంబున శిష్యునివలె వేసము వేసికొని వారిం జేరి యాసక్తితోఁ జర్చించుచు.

తే. కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగకములు నాల్గు
శల్యదంష్ట్రాజరావృషసంజ్ఞ నాల్గు
నైన యష్టాంగకము తాపు లారఁ గల్గు
వైద్య మెనిమిదినెలల సర్వమును నేర్చి. 15

టీ. కాయ = శరీరము, బాల = చిన్నపిల్లలు, గ్రహ = క్షుద్రదేవతాదులు, ఊర్ధ్వాంగకములు = మీఁదియవయవములు (అనఁగా మెడకుఁ

వైభాగ మండలివి), నాల్గు, శల్య = శలాక మొదలగు, దంష్ట్రా = దంతపు కాటు, జరా = ముదిమి, ముదిమి యన విష ప్రయోగాదికము చేఁ దటస్థించిన యాసన్నమరణావస్థ, వృష = రేతస్సు, సంజ్ఞన్ = ఈగుఋతుల చేనొప్పు, నాల్గున్ = నాలుగును, ఐన = అయినటువంటి, అష్టాంగకముతావులు = ఎనిమిదిచికిత్సాంగముల స్థానములును, అరన్ = ఒప్పునటుల, కల్గు వైద్యము = కలిగియుండు వైద్యశాస్త్రము, సర్వమున్ = అంతయు, ఎనిమిది నెలలన్ = ఎనిమిది నెలలలోపల, నేర్చి = అభ్యసించి, శాంబరిసహాయమున బ్రహ్మమిత్రునివద్ద నేర్చికొని, (పైపద్యముతో నన్వయము.) "కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, గ్రహచికిత్స, ఊర్ధ్వాంగచికిత్స, శల్యచికిత్స, దంష్ట్రాచికిత్స, జరాచికిత్స, వృషచికిత్స, యని యాయుర్వేదమునం దంగము లెనిమిది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము.—"శ్లో. కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగ శల్యదంష్ట్రా జరావృషాన్, అష్టావంగాని తస్యాహు శ్చికిత్సా యేషు సంశ్రితాః", మఱికొందఱు శల్యతంత్రము, శాలాక్యతంత్రము, కాయచికిత్స, భూతచికిత్స, కౌమారభృత్యము, అగదతంత్రము, వాజీకరణతంత్రము, రసాయనతంత్రమని యెనిమిదంగములుగాఁ జెప్పిరి. ఈరెంటికి కించుకమాత్రమె భేదము గలదు. కాయచికిత్స యన జ్వరము, రక్తస్రావము, అతిసారము లోనగు శరీరసంబంధములగు రోగముల నుపశమించుటకుఁ జేయుచికిత్స, బాలచికిత్స బాలురకుఁ బెద్దలకు వ్యాధులందును ఆహారానేకములందును భేదముంటచే బాలచికిత్స ప్రత్యేకించి చెప్పఁబడెను. గ్రహచికిత్స, బాలగ్రహములు మున్నగు క్షుద్రగ్రహములచేఁ గలుగుపీడ నివారించుటకుఁ జేయు మంత్రప్రయోగాదిరూపమగు చికిత్స. ఊర్ధ్వాంగచికిత్స, శిరస్సంబంధములగు మెడనరములు కనులు నాసిక నోరు మెదడు లోనగువానికిఁ గలుగు వ్యాధులు మాన్పుటకుఁ జేయుచికిత్స. శల్యచికిత్స, కత్తి బాణము లోనగునవి గ్రుచ్చుకొనిన వ్రణములకుఁ జేయుచికిత్స. దంష్ట్రాచికిత్స, పాములోనగు విషజంతువుల కోఱనుండి విషము లోనికిఁ బ్రవేశించినతఱి చేయు నివారణచికిత్స.

జరాచికిత్స విషప్రయోగాదికముచే నకాలవార్ధకమువచ్చి దుర్బలుండై యుసాయస్థితియందున్నప్పుడు చేయుం రసాయనచికిత్స. వృషచికిత్స ఇంద్రియము చెడి సంభోగశక్తి నశించినపుడు, తృప్తి, స్వాస్థ్యము, అభివృద్ధి వీనికొఱకుఁ జేయుంచికిత్స. ఆయుర్వేదగ్రంథములందు శల్యచికిత్స, పాటన, వ్యధన, ఛేదన, లేఖన, ప్రచ్ఛన సేవనము లని (చూ. చరకము అధ్యా. ౨౫.) యాఱువిధములుగను మఱికొందఱిమతమున, ఆహార్య, విశ్రావ్యములు గలిపి యెనిమిదివిధములుగను జెప్పఁబడియున్నది. ఇంకను విశేషాంశము లాయుర్వేదగ్రంథములందుఁ దిలకించునది.

తా. కాయము, బాలము, గ్రహము, ఊర్ధ్వాంగకము, శల్యము, దంష్ట్రి, జర, వృషము అను నెనిమిది విభాగములుగాఁగల వైద్యశాస్త్రమునందలి యష్టాంగలక్షణమును ఇందీవరాక్షుఁడు మోసముచే నెనిమిది మాసములలో నేర్చెను.

క. ఇరుమూఁడురుచులదోషపు
విరసత మూనక్ జ్వరాదివృష్యాంతంబై
పరఁగుచికిత్సయుఁ గని శాం
బరిఁ బాసి దపస్వితోడ మదమున నంటిన్. 16

టీ. ఇరుమూఁడురుచుల = (రెండుమూఁడులు) ఆఱురుచులయొక్క, ఉప్పు, కారము, పులుసు, తీపు, చేఁదు, వగరు. (శ్లో. తువరస్తుకషాయోఽస్త్రీ మధురో లవణః కటుః, తిక్తోఽమ్లశ్చ రసాః పుంసి తద్వత్సుషడమీత్రిషు.) (అమరము) దోషపు = తప్పిదముచేఁగలిగిన, విరసత = రసములేకపోవుట, మూనక్ = పోవువిధముగా, జ్వరాది = జ్వరముమొదలు, వృష్యాంతంబై = రేతస్సంబంధచికిత్సాంతముగాఁ్కదగి, జ్వరచికిత్స నారంభము జేసికొని రేతస్సంబంధమగు వృష్యచికిత్సయంతమగువఱకు, పరగు = తగిన, చికిత్సయున్ = వైద్యమును, కని=నేర్చుకొని, మదమునన్ = మత్తతచే, శాంబరిన్ =మాయ

వేషమును, పాసి = వదలి, విద్యయంతయుం నభ్యసించితిని. ఇతఁడు నన్నిఁక నేమిచేయఁగలఁ డనుతిరస్కారభావము గలవాఁడనై, తపస్వితోడన్ = మునితో, అంటిన్ = ఈవిధముగాఁ జెప్పితిని.

తా. షడ్రుచులగు లవణము మొదలగు నాఱురసములయందు నేదేని చవిగానియెడల నాయరుచి దేనిచేఁగలిగెనో యారోగమును దెలిసికొని తన్నివారణముకై చేయుం వానిచికిత్సలను జ్వరాదిరేతస్సంబంధరోగ చికిత్సలతోఁగూడిన శాస్త్ర మంతయును దెలిసికొని కృత్రిమాకారమును దీసివైచి గర్వముతో మునితో నిట్లు వచించితిని.

శా తండ్రీ నాకు ననుగ్రహింపఁగదె వైద్యంబంచుఁ బ్రార్థించినన్
గండ్రల్గా నటులాడి ధిక్కృతులఁ బోకాల్మంటివోహో మ
దిన్ధైర్యంబులు గల్గినవారి కేకరణినేనిన్ విద్య రాకుండునే
గుండ్రాడాఁచినఁ బెండ్లి యేమిటికిఁ జిక్కుం గష్టముష్టింపచా.

టీ. తండ్రీ = ఓనాయనా! నాకున్, వైద్యంబున్ = వైద్యశాస్త్రమును, అనుగ్రహింపఁగదె = దయచేసిచెప్పుమయ్యా, అంచున్ = అని, ప్రార్థించినన్ = వేఁడుకొనఁగా, గండ్రల్గాన్ = పరుషముగా, అటులు = (విద్యార్థిగా వచ్చినపుడు నిందించిన) ఆవిధముగా, ఆడి = అపహాసించి, ధిక్కృతులన్ = అగౌరవవాక్యములచే, పోకాల్మంటివి = లేచిపొమ్మంటివి, ఓహో = ఔరా! నీవు చెప్పకపోయిన! చెప్పువారుగాని యభ్యసించువిధము గాని లేకపోవునా? మదిన్ = హృదయమునందు, తీండ్రల్ = ధైర్యములు-చౌరవలు, కల్గినవారికిన్ = కలవారికి, ఏకరణినేనిన్ = ఎట్లయినను, విద్య = చదువు, రాకుండునే = రాకపోవునా. కష్టముష్టింపచా = నీచపు బిచ్చపు మునీ, గుండ్రా = సన్నికలుపాత్తరపురాతిని, డాఁచినన్ = మరుఁగుపఱిచినయెడల, పెండ్లి, ఏమిటికిన్ = ఎవ్విధమున, చిక్కున్ = ఆఁగిపోవును.

గుండ్రాయిదాఁచిన పెండ్లియాగునా యనుసామెత శ్రీనాథుఁడు

కాశీఖండములో "సనికల్దాఁచినఁ బెండ్లిమానునొకో" అని చెప్పెను. దానినె పెద్దన యనుకరించెను.

తా. ఓతండ్రీ ! నాకు విద్యాభ్యాసము చేయుమని వేఁడఁగా నహంకారమునఁ బోపొమ్మంటివి. పట్టుదలతో నేర్చికొనవలె నన్న విద్య రాకపోవునా ? సన్నిపాత్రమును దాఁచినచోఁ బెండ్లి యాటంక మగునా ? కావున నీవు పొమ్మనినను నీయొద్ద నభ్యసించియే తీరితిని. అలం-అర్థాంతరన్యాసము.

మ. అనినన్ గన్నులు జేవుఱింప నధరం బల్లాడ వేల్లత్పునః
పునరుద్యద్భ్రుకుటీభుజంగయుగళీఫూత్కారఘోరానిలం
బన నూర్పుల్ నిగుడన్ లలాటఫలకంబందంద ఘర్మాంబువుల్
చినుకన్ గంతుదిదృక్షురూక్షనయనక్ష్వేళాకరాళధ్వనిన్.

టీ. అనినన్ = నే నిటులనఁగా, కన్నులు= బ్రహ్మమిత్రుని నేత్రములు కోపవశమున, జేవుఱింపన్ = ఎఱ్ఱఁబడఁగా, అధరంబు =ఓష్ఠము, అల్లాడన్= చలింపఁగా - అదురఁగా ననుట, వేల్లత్ = వ్రేలాడునదియు, పునః పునః = మాటిమాటికిని, తెంపులేక, ఉద్యత్ = ఎగురునదియు నగు, భ్రుకుటీ = మెలికలువడు కనుబొమలనెడి, భుజంగయుగళీ = సర్పద్వయముయొక్క, ఫూత్కార = బుసకొట్టుటయొక్క, ఘోర = భీతినిగలుగఁజేయునదియగు, అనిలంబు=గాలి, అనన్ = అనునటుల, ఊర్పులు = నిట్టూర్పులు, నిగుడన్= వృద్ధిఁబొందఁగా, లలాటఫలకంబు = పలకవలె విశాలమగునుదురు, అందంద = ఎక్కువగా, ఘర్మాంబువుల్ = స్వేదజలము, చినుకన్ = వెడలింపఁగా, కంతు=మదనుని, దిదృక్షు = క్రోధపుఁజూపుఁగనునాసక్తిగల, రూక్షనయన= వేఁడికన్నుగల శంకరునియొక్క, క్ష్వేళా = సింగపుబొబ్బరింతకైవడి, కరాళ= భీతినిఁ గలుగఁజేయునదియైన, ధ్వనిన్ = శబ్దముతో, (ముందరి కన్వయము.)

మన్మథదహనకాలమున శివుఁడొనరించిన బొబ్బ మిగుల భయంకర మనుట.——

సీ. "అనలాక్షు పెదబొబ్బ సలమినతలదిమ్ము
బాయఁబో యీ తేంట్ల పాటమరుఁడు." (ఇందే తృతీయాశ్వాసము.)

తా. నే నీవిధముగాఁ బలుకఁగా బ్రహ్మమిత్రుఁడు మిగులఁ గోపించి కన్నుదోయి కెంపువారఁ బెదవి కదలుచుండ మెలికలువైచుకొని బుసకొట్టుచున్న సర్పద్వయము విడుచు నిట్టూర్పులో యనునట్లు బొమ్మముడిపాటుతో నాస్యముఖభాగమునుండి నిట్టూర్పుగాడ్పులు సందడింప మన్మథునిఁ జూచి సింహధ్వనిచేసిన శివునిభయంకరార్భటియో యనునట్లు కంఠమెత్తె. అలం - ఉత్ప్రేక్ష - స్వభావోక్తి.

వ. జటిలుండు గిటకిటం బండ్లు గొఱికి హుమ్మని కటమ్ము లదుర ముకుఁబుటమ్ములు నటింపఁ గటగటా కుటిలాత్మా యటమటమ్మున విద్యఁగొనుటయుం గాక గుటగుటలు గురువుతోనా యని కటకటంబడి కకపాలలోనిబూది కేలఁ గొని యాసురియగుమాయ మాయెడం బ్రయోగించి వంచించి యపహసించితివి గావున నసురవై పిసితంబును వసయును నసృగ్రసంబు నశనంబులుగా మెసవి వసుధ వసియింపు మని బసుమంబు సల్ల గుండె జల్లుమని కల్లువడి మునితల్లజుపదపల్లవంబులఁ ద్రెళ్లి యిట్లంటి. 19

టీ. జటిలుండు = మునీంద్రుండు, కిటకిటంబండ్లుగొఱికి = కిటకిట మనియెడుధ్వని చేయునట్లు దంతములుగొఱికి, హుమ్మని = హుంకారము గావించి, కటమ్ములు = రెండుకణతలును, అదరన్ = కదులఁగా, కటకటా = అయ్యో! ఇది కోపాతిశయమును సూచించును. కుటిలాత్మా = దుర్మార్గపు మనస్సు గలవాఁడా! అటమటమ్మునన్ = మాయచే, విద్యన్ గొనుటయుంగాక = నేర్చుకొనుటయేకాక, గుటగుటలు = మదప్రలాపములు, గురువుతోనా = విద్యాదాతతోనా, అని, కటకటంబడి = కోపించి, కకపాలలోని = కక్షపాల

యందలి, బూది = విభూతిని, కేలన్ = హస్తముతో, కొని, ఆసురియగు మాయన్ = రాక్షససంబంధమయినమాయను, మాయెడన్, ప్రయోగించి = ప్రసరింపఁజేసి, వంచించి=మోసగించి, అసురునివలెఁ గపటశిష్యవేషము దాల్చి శిష్యుఁడే యని భ్రాంతి గలుగఁజేసి విద్య పఠించుటయే మోసగించుట. ఇది రాక్షసకృత్యము. దీని నొనర్చుటయేగాక, అపహసించితివి=వేళాకోళములుచేసితివి, కావునన్, అసురవై=రాక్షసుఁడవై, పిశితంబును=పలలమును, వసయును=క్రొవ్వును, (కడుపులో బొడ్డు క్రిందనుండెడునుల్లిపొరవంటి క్రొవ్వుపొరను వస యని యందురు.) అస్రగ్రసంబును = రక్తంబును, అశనంబులుగాన్ = తిండిసామగ్రిగా, మెసవి=భక్షించి, వసుధన్=ధాత్రియందు, వసియింపుము= ఉండుము. అని=ఇటులు శపించి, బసుమంబు = భస్మమును, చల్లన్=నాపయిని విసరి చల్లఁగా, గుండె =హృదయము, జల్లుమని=తల్లడిల్లి, అదరి యనుట. కల్లువడి=నివ్వెఱపోయి, శిలవలె నిశ్చేష్టత్వమును బొంది, మునితల్లజు=మునీంద్రుని యొక్క, పదపల్లవంబులన్ = చిగురులబోలిన యడుగులపై, త్రెళ్లి = (భయవశమున నోడలెఱుఁగక) పడి, ఇట్లంటిన్=ఈవిధముగా వాకొంటిని.

తా, మునీంద్రుఁడు జడిపించి యోరా వంచకుఁడా! మాయ చేసి విద్య నభ్యసించినది చాలక పైఁగా నెత్తిపొడుపుమాట లాడి హేళనము చేసెదవా యని మంత్రించి బూది నామీఁదఁ జల్లి, నీవు రాక్షసమాయ మాయెడ నుపయోగించి విద్య లభ్యసించితివిగాన రాక్షసుండవై మాంసము రక్తము మొదలయినవి తినుచు సంచరింపు మని శపింపఁగా నేను భీతినొంది మునిపాదంబులపయిం బడి యి ట్లంటిని.

శా. నాయజ్ఞానము సైఁచి సంయమివరేణ్యా కావవే రాక్షసుం
డై యే నెట్లు భజించువాఁడ దురితంబ యోగ్యాసృఙ్మాంసంబు గా
డై యే నెట్లు భరించువాఁడ నుదరంబార్ద్రాంతరంగుండవై
యోయయ్యాదయ సేయ వేయవధి యేనోర్వఁగ దేహింసకున్.

టీ. సంయమివరేణ్యా = ఓయుత్తమమునీ, నాయజ్ఞానము = నాబుద్ధి ...ంద్యమును, సైఁచి=సహించి, కావవే=కాపాడుమయ్యా, ఏన్=గంధర్వుఁడ ...ం నేను, రాక్షసుండై = రక్కసినై, దురితంబు = దుష్కృతమును, ఎట్లు, ...ంచువాఁడన్ = అనుభవింపనేర్తును - పోషింపఁగలవాఁడను, అయ్యో = ...కటా! ఏన్=నేను (అమృతమును భుజించునేను), నృమాంసంబు=మానుష ...లంబు, కూడై = అన్నమై (అన్నముగా భుజియించి) ఉదరంబు = ...ట్టు, ఎట్లు, భరించువాఁడన్ = నిండించుకొనువాఁడను, ఓయయ్యా = ...ంద్రా! బ్రహ్మమిత్రమునీంద్రా! ఆర్ద్రాంతరంగుండవై=ప్రేమగలవాఁడవై - ...మచేఁ దడిసినహృదయము గలవాఁడవై, అవధి = శాపముతీరుటకుహద్దు ...సేయవే = సెలవిమ్ము, ఏనాఁటి కీశాప మెవరిసహాయముచేఁ దొలంగునో ...చేసి తెలుపఁగదవే, హింసకున్ = ప్రాణహింసకున్, ఏన్ = నేను, ఓపం ...కే = సహింపనుగదా!

తా. మునీంద్రా! బుద్ధితక్కువచే నే నొనర్చిన యపరాధమును ...హించి నన్నుం గాపాడుము. నేను మనుజులమాంసముతో నుదరపోష ...ము చేసికొనుచు శాపభారమును వహించి యుండలేను. నీవలన నైనశాప ...న కిన్నిదినము లని హద్దుపెట్టి రక్షింపుము.

అనినఁ బ్రసన్నుఁడై ముని కరాబ్జములన్ నను నెత్తి వత్స మ
త్తునిశితశాపశూలహతి స్రుక్కితిగా యిఁకఁ గొన్నినాళ్లపైఁ
దనయము మ్రింగఁబోయి యొకధన్యునిదివ్యశరార్చిఁ బ్రేలివే
కనియెదుభద్రమన్నఁదురగంబుపయిన్ బడిప్రొద్దుగ్రుంకఁగన్.

టీ. అనినన్ = అని నేను విచారముతో నీవిధముగా మునికాళ్లపయిఁబడి ...విచేసికోఁగా, ముని=బ్రహ్మమిత్రమహర్షి, ప్రసన్నుఁడై=దయఁగలవాఁడై, ...న్=నన్ను, కరాబ్జములన్ = తామరపూవులవలె మృదువులగు హస్తము ...తో, ఎత్తి= తనయడుగులమీఁదినుండి లేవనెత్తి, వత్స = ఓబిడ్డా, మత్...

హతిక్-మత్=నాయొక్క, సునిశిత=ఎక్కువవాఁడియైన, శాప = దూషణ మనెడు, శూలహతిక్ = శూలముయొక్క దెబ్బచేత, స్రుక్కితిగా=దుఃఖ మొందితివిగదా! ఇఁకన్=ఇంకను, కొన్నినాళ్లపైన్=కొలఁదిదినము లయిన తరువాత, తనయను=నీపుత్రికను, మ్రింగఁబోయి = మ్రింగుటకుఁ బ్రయ త్నము చేసి, ఒకధన్యుని = ఒకానొకమహాత్ముని, దివ్య = మహత్తరమయిన, శర = బాణముయొక్క, అర్చిన్ = మంటవలన, ప్రేలి = తగులఁబడి- దహింపఁబడి, వే = వెంటనే, భద్రము = శుభము, కనియెదు = పొందెదవు, అన్నన్ = అని యిటులఁ జెప్పఁగా, తురగంబుపయిన్ = అశ్వముమీఁద, పడి=ఎక్కి, ప్రొద్దుగ్రుంకఁగన్ = సాయంసమయమునకు (ముందరికన్వ యము.)

తా. ఇట్లామునీంద్రుని వేఁడఁగాఁ దనపాదములపైఁ బడినన్ను లేవఁదీసి, వత్సా ! నీవు నేఁ నిడినశాపమువలన భయపడి నీతప్పు నీవెఱింగి నాపాదములపైఁ బడితివి గాన నిన్నుఁ గనికరించినాఁడను. మిగులస్వల్పకాల ములోనే, నీవు నీకుమార్తెను మ్రింగఁబోవ నొకానొకమహానుభావుని బాణ వహ్నిజ్వాలలచే నీయసురదేహము దహించుకొని పోవ దివ్యరూపమును గ్రహించి శాపమునుండి విడువఁబడెదవు పొమ్మనఁగా గుఱ్ఱము నెక్కి యచ్చట నుండి బయలుదేఱి ప్రొద్దు గ్రుంకునప్పటికి.

క. సన్నపుఁదలయేరున మయి
యన్నొనుచు నాము దిన్నయట్లై రాఁగా
ఖిన్నుఁడనై పురి కేఁగితిఁ
దిన్నఁదనం బుడిగి కొన్నిదివియలు వెలుఁగన్. 22

టీ. సన్నపుఁదలయేరునన్ = స్వల్పమగుశిరోబాధచే, మయి = శరీ రము, అన్నొనుచున్ = తెలియని స్థితిని బొందుచు, ఆముదిన్నయట్లై= విసమును మెసవినరీతియై, రాఁగాన్ = ఏర్పడఁగా, దేహము తలనొప్పిచే బరు వసమొందుచుండఁగా, ఖిన్నుఁడనై =చింతించినవాఁడనై, తిన్నఁదనం బుడిగి=

సహజమగు శాంతస్వభావమును గోలుపోయి (చక్కఁదన మని కొందఱు వ్రాసియున్నారు.) కొన్ని, దివియలు = దీపములు, వెలుఁగన్ = ప్రకాశించుచుండ పురికిన్ = నిజపట్టణమునకు, ఏఁగితిన్ = పోయితిని. ఈపద్యమునకుఁ బాము దిన్నయట్లై సాముదిన్నయట్లై యని రెండుపాఠాంతరములు గలవు. ఆము అన విసమనుటకుఁ బ్రమాణకవులప్రయోగములు మృగ్యములు, సాము అన జొన్నలోనగుపైరులు గోయఁగాఁ బుట్టుమొలక. ఇదిపక్వమునకు రాకముందు విసమె. ఈయర్థము నొక రిద్దఱు వ్రాసియున్నారు.

తా. కొంచెము శిరోభారమున విసముం దిన్నగతిఁ బరవశత్వము గలిగినవాఁడై ఖేదనుుం జెంది దీపములు కొన్ని వెలుఁగుచుండఁగాఁ బట్టణమునకుఁ బోతిని. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అంపఁ దగువారిఁ గసరుచు
నంపి నగరు సొచ్చి వెలఁదు లారతు లీఁగా
నింపఱఁ గశాభిహతులన్
జంపించితి వారి నన్నిశామధ్యమునన్.

టీ, అంపన్ = సెలవొసంగిపంపుటకు, తగువారిన్ = తగినవారిని, కసరుచున్ = భయపెట్టుచు, అంపి = ఎవరినివాసములకు వారలఁ బంపించి, నగరు = రాజమందిరమును, చొచ్చి, వెలదులు=అంగనలు, ఆరతులీఁగాన్ = ఆరతుల నొసంగఁగా, ఇంపు = సంతోషము, అఱన్=నశించునట్లు, వారిన్ = ఆయారతు లీయవచ్చినస్త్రీలను, అన్నిశామధ్యమునన్ = ఆమధ్యరాత్రియందు, కశాభిహతులన్ = కొరడాదెబ్బలచేత, చంపించితిన్ = చచ్చిపోవునటులఁ గొట్టించినాఁడను.

తా. సేవకులు మొదలగువారిని కసరి పంపి రాజమందిరముఁ బ్రవేశించి వంతనఁ గొందఱుచెలువ లారతుల నొసంగిరి. వెంటనే యాఁచెలువలను గొరడాదెబ్బలతో సానదురేయి గొట్టి వారిం జంపించితిని.

సీ. అభ్రమండలి మోచునందాఁక నూరక
పెరిఁగిన ట్లౌ మేను నరవరేణ్య
యవధిభూధరసానువందాఁక నూరక
పఱచిన ట్లౌ మేను పార్థివేంద్ర
యబ్జభూభువనంబునందాఁక నూరక
యెగసిన ట్లౌ మేను జగదధీశ
యహిలోకతల మంటునందాఁక నూరక
పడినయ ట్లౌ మేను ప్రభువతంస
తే. యఖిలజగములు మ్రింగునంతాఁకలియును
నబ్ధు లేడును జెడఁ గ్రోలునంతతృషయు
నచలచాలనచణ మైనయదటుఁ గలిగె
నసురభావంబు నను జెందునవసరమున. 24

టీ. నరవరేణ్య=రాజరాజా, అసురభావంబు = దైత్యత్వము, ననుఁ, చెందు నవసరమునన్ = ఆక్రమించువేళయందు, మేను = నాదేహము, ఊరక = కారణము లేకయే, అభ్రమండలి=గగనమును, మోఁచునందాఁకన్ = తగులునంతదనుక, పెరిఁగినట్లు = వృద్ధినొందినట్లు, ఔన్ = అగును. పార్థివేంద్ర = ఓభూవరవరా, మేను, అవధిభూధర = చక్రవాళగిరియొక్క సానువందాఁకన్ = చఱియదాఁక, ఊరక, పఱచినట్లు = వ్యాపించినట్లు-పరుగెత్తినటులు, ఔన్ = అగును, జగదధీశ = ఓలోకాధిపతీ, మేను, అబ్జభూ = ధాతయొక్క, భువనంబునందాఁకన్ = జగత్తుపర్యంతమును, ఊరక, ఎగసినట్లు = ఎగిరినగతి, ఔన్, ప్రభువతంస = రాజోత్తమా, మేను, అహిలోకతలము=పాతాళలోకమును, అంటునందాఁకన్=ముట్టునంతవఱకును, ఊరక, పడినయట్లు = దించుకొనిపోయినట్లు, ఔన్, అఖిల=సర్వమగు, జగములు=ప్రపంచములను, మ్రింగునంత=తినఁదగినంత, ఆఁకలియున్, అబ్ధు లేడును = సప్తపయోనిధులును, చెడఁ గ్రోలునంత=ఇంకునటుల త్రాగఁ

దగినంత, తృషయున్ = దగయును, అచలచాలన=పర్వతములను గదలించుటకు, చణము = తగినది, ఐన, ఆదటున్ = మత్తతయును, కలిగెను.

తొలుత మే నాకాశమునంటునంత పెద్దదిగాఁ బెరిగెను. తరువాత లావువలనఁ జక్రవాళపర్వతపుఁ జరియలను, సోఁకెను. ఇంకను మేను పెరుఁగుటచే నూర్ధ్వలోకముల కవధి యగు సత్యలోకము నంటెను. సత్యలోకము ఆకసమునందున్న సర్వలోకములకుఁ బైనున్నది. సత్యలోకము మిగులఁ బైనున్న దన్నందులకు,

శా. "ఇంతింతై వటుఁ డింతయై మఱియుఁ దా నింతై నభోవీథిపై
నంతై తోయదమండలాగ్రమున కల్లంతై ప్రభారాశిపై
నంతై చంద్రునికంత యై ధ్రువునిపై నంతై మహర్వాటిపై
నంతై సత్యపదోన్నతుం డగుచు బ్రహ్మాండాంతసంవర్ధి యై."

(భాగవతము.)

తా. రాజరాజా! అట్టి యసురత్వము నన్నాక్రమింపఁగానే నాశరీరము పరవశమై యేమియుం హేతువు లేకుండఁగనే, ఆకాశము నంటునట్లు పొడవుగా నెదుగుచున్నట్లును, చక్రవాళగిరిదనుకఁ బఱచినట్లును, సత్యలోకము వఱకు నెగిరినట్లును, నాగలోకమునం గూలుచున్నట్లును దోఁచి లోకముల నన్నిటి నొకసారి మ్రింగునంతటి యాఁకలియు జలధు లన్నింటిని నిముసములోఁ ద్రాగునంతటి దప్పియును, పర్వతముల నెత్తి యాడించునంతటి బలము కలిగినట్లయ్యెను. అం. స్వభావోక్తి.

క. రక్కసుఁడ నై నెపంబిడి
యొక్కొకయపరాధమునకు నొక్కొక్కఁడు గా
బొక్కఁగ లోకము పురపురఁ
బొక్కఁగఁ బాడయ్యె నంతిపురముఁ బురమున్. 25

టీ. రక్కసుఁడనై = ఈవిధముగా భయంకరరాక్షసుఁడ నై, నెపం బిడి=లేనిపోనితగవుం గల్పించి-ఏదేని నెపము నొకదాని నాధారము చేసికొని, ఒక్కొకయపరాధమునఁకున్ = ఒక్కొక్కతప్పునకు, ఒక్కొక్కఁడు కాన్ = ఒక్కొక్కమనుష్యుఁడు ఆహారమగునటుల, బొక్కఁగన్ = తినుచుండఁగా, లోకము=ప్రజ, పురపురన్ = ఎక్కువఁగా, పొక్కఁగన్ = విచారించునట్లు, అంతిపురమున్ = నగరును, పురమున్ = నేను నివసించు పట్టణమును, పాడయ్యెన్ = నాశన మైపోయెను.

తా. అన్యాయముగా నేను లేనితప్పులం బెట్టి నాగరకుల నెల్లం దిన మొదలిడఁగా నందువలన నంతఃపురమును బట్టణమును క్షీణించి పోవ జనము తొట్రుపాటుం జెందెను.

తే. ఊరు పాడైనఁ గెళవులయూళ్ల కుఱికి
మెసవ దొరఁకొంటిఁ బ్రజ మారిమసఁగినట్లు
తీఱెఁ గతిపయదినముల దేశ మెల్ల
మల్లెపట్టినచేనిక్రమంబు గాఁగ. 26

టీ. ఊరు = నాపట్టణము, పాడైనన్ = (దినక్రమమున మను జులనందఱిఁదినుటచే) నాశనము కాఁగా, కెళవుల=దూరమందున్న, ఊళ్లకున్= గ్రామములకు, ఉఱికి = వీఁగి, ప్రజన్ = సమూహమును, మారిమసఁ గినట్లు = మారియనుక్షుద్రదేవత పాడుచేసినట్లు, మెసవన్ = మ్రింగుటకు, దొరఁకొంటిన్ = ఆరంభించితిని. దేశమెల్లన్ = నాదేశమంతయుఁను, కతి పయదినములన్ = కొద్దిరోజులలోనే, మల్లె = ఒకవిధమగు తెగులు, పట్టిన చేనిక్రమంబు కాఁగన్=పట్టుకొనిన సస్యమువలె నగునట్లు, తీఱెన్ = హరించి పోయెను.

కెళవు లన, ఈవలావలి యనియుఁ సమీపమునందలి యనియుఁ బూర్వ వ్యాఖ్యాతలును వ్రాసియున్నారుగాని యాయర్థము సరిపడదు. రాక్షసుఁడు ప్రజల మ్రింగుట సమీపగ్రామములవారు విని పాఱిపోయి యుందురు గాన

హూరపుగ్రామముల కని చెప్పుట యుక్తముగా నున్నది. కెళవు అన దూరమగు
యకుఁ బ్రాచీనప్రయోగములు గలవు.

. "అనఘుఁడు సత్యమె రూపై
జనియించినవాఁడు వీఁ డసాధ్యుం డీవే
శిను బ్రద్యుమ్నాదుల నిట
నునిచి మనము కెళవుతొలఁగి యుండుదమనుచున్.

(జైమిని. ఆ. ౫.)

(పచ్చగా నుండుచేలలోఁ బుట్టగొడుగులవలెఁ దెల్లగా నుండుకాడతోఁ
ల్లనిపూవులతోఁ నొకవిధమగుఁ జెట్టులు పుట్టును. వీనిని మల్లె యందురు. ఇది
ట్టిన చే లెండిపోవును.)

తా. నాపురమంతయుం నాశనమై పోయిన పిమ్మటఁ జుట్టుపట్ల గల
్రామంబులపయిం బడి మారిదేవత మ్రింగిన ట్లందఱినిఁ జంపి తినుచుండఁగా,
ు తెగులుపట్టి క్షీణించినట్లు, స్వల్పకాలములోనే దేశము సర్వమును
డుపడిపోయెను.

ఇవ్విధంబున విధివిధానంబున యాతుధానుండ నై ధారాధ
రోత్సేధంబును నతినిశితరోమసంబాధంబును ధూమసమధా
మంబును ధృతాంత్రదామంబును జలితకపాలకుండలంబును
జ్వలితసితదంష్ట్రామండలంబును నాగాయుతత్రాణంబును
మస్తకోత్తుంగఘోణంబును నై యనవరతహింసానురూపం
బగురూపంబుఁ దాల్చి శకటాంగభంగికమ్ములై యింగలమ్ము
లొలుకునపాంగమ్ములక్ బిశంగమ్ము లగుచుఁ బశ్యజ్జనాసు
మోచనమ్ములగులోచనమ్ములు వెలుంగ బభ్రుకేశమ్ములు దూల
సకలభూతభయంకరమ్మగుపటిమ నిచటియుటజమ్ముల కుటికి
జటి యనక వటు వనక యతి యనక వ్రతి యనక గృహి

యనక సతియనక శిశువనక భక్షించి భక్షించి కుక్షింభరిత్వం
బునఁ బ్రవర్తిల్లితి నది యట్లుండె వినుము తారలకు వర్ష
ధారలకు నిసుమునకుఁ గసవునకు లెక్కగలిగినఁ గలుగుఁ
గాని మదీయజఠరానలజీర్ణజంతుసంతానంబునకు లెక్క
యిడ నక్కమలగర్భుండును సమర్థుండు గాఁ డిట్టికృత్రిమ
దనుజభావావిష్టుండ నగునాదౌష్ట్యంబు సవసవగాఁ దెలిసి
ముదురక యమున్న మత్కళత్రంబులఁ బుట్టినింటికి వా రుత్స
వావలోకనవ్యాజంబున ననిపించుకొని చని నిజగృహంబుల
నునిచి రక్షించుకొని యుండి రిప్పు డేనశనంబు గానక కానక
కన్నుఁ జిక్కున్నియఁ గైలాసకాననంబునఁ గుసుమంబులు
గోయుదానిఁ గని కనికరం బుడిగి కడుపుఁజిచ్చునకు మ్రింగఁ
దలఁచుకొనివచ్చి యిచ్చోట భవదీయదర్శనంబున వృజిన
రుజవలన విముక్తుండనై నిజప్రకృతిఁ బొంది కృతా
ర్థుండ నైతి. 27

టీ. ఇవ్విధంబునన్ = ఈరీతిగా, విధివిధానంబునన్ = భగవంతుని
యేర్పాటువలన, యాతుధానుండనై = రక్కసినై, ధారాధర = మేఘ
పర్యంతమైన (ధారాధరో జలధరో తటిత్వాన్వారిదోఽంబుభృత్. అమరము).
ఉత్సేధంబును = ఉన్నతమును, అతి నిశిత = మిగుల వాఁడియైన - మిగుల
బిరుసైన యనుట. రోమ = వెండ్రుకల చేత, సంబాధంబును = ఎడములేని
దియుం, ధూమ = పొగతో, సమ = తుల్యమయిన, ధామంబును = ప్రకా
శంబు గలిగినదియుం, ధృత = ధరింపఁబడిన, ఆంత్ర = ప్రేవులయొక్క,
దామంబును = దండలుగలదియుం, చలిత = కంపింపఁబడిన, కపాల = పుఱ్ఱెయు
ముక్కలయొక్క, కుండలంబును = కర్ణభూషణములుగలిగినదియుం, జ్వలిత =
ప్రకాశించునట్టి, సిత = ధవళమైన, దంష్ట్రామండలంబును = కోఱపండ్ల

వరుస గలదియుం, నాగాయుత = పదివేలగజములయొక్క, త్రాణంబును = బలముకలిగినదియు, మస్తక = శిరస్సుమీఁదిదాఁక, ఉత్తుంగ = పొడవుగా నున్న, ఘోణంబును = నాసికగలిగినదియు, ఐ=అయి, అనవరత = తెరపిలేని, హింసా = ప్రాణిహింసకు, అనురూపంబు = తగినది, అగు = అయినటువంటి, రూపంబున్ = ఆకారమును, తాల్చి = ధరించి (అలం-ఉపమ) శకటాంగ = బండిచక్రములయొక్క, భంగికమ్ములు=రీతులుగలవి, ఐ, ఇంగలమ్ములు=అగ్నులు, ఒలుకు = రాలుచున్న, అపాంగమ్ములన్ = క్రేఁగన్నులచేత, పిశంగమ్ములు = పచ్చఁబడినవి, అగుచున్, పశ్యత్ = కాంచుచున్న, జన = నరులయొక్క, అసు = జీవనములను, మోచనమ్ములు = వదలించునవి, అగు, లోచనమ్ములు = నేత్రములు, వెలుంగన్ = ప్రకాశింప, కనులు నిప్పు లురియుచున్నటు లుంటచే జూచినవారు చూచినటుల వెఱపుచే మడియుచుండిరి. అలం-ఉపమయు. స్వభావోక్తియు. బభ్రుకేశమ్ములు = పాటల వర్ణముగల శిరోజములు, తూలన్ = చలించుచుండ, సకలభూతభయంకరంబు = సర్వజీవములకు భీతినిఁ బుట్టఁజేయునదియు. అగు, పటిమన్ = సత్తువచేత, ఇచటి, ఉట జమ్ములకున్=ఆకుటిండ్లకు, "పర్ణశాలోటజో స్త్రియాం." అమరము. ఉఱికి= పేరెమువారి - మునుల పర్ణశాలలపైఁ బడి, జటియనక = మునీంద్రుఁడని యాలోచింపక, వటువనక=బ్రహ్మచారి యని యాలోచింపక, యతి యనక = సన్న్యాసి యని యూహింపక, వ్రతి యనక = వానప్రస్థుఁ డని తలంపక, గృహి యనక=కుటుంబి యని యెంచక, సతి యనక=స్త్రీ యని యెంచక, శిశు వనక=చంటిపిల్లయని తలంపక, భక్షించి భక్షించి = మెసవి మెసవి, కుక్షింభరి త్వంబునన్ = పొట్టనించుకొనువానితనమున, పాప మనుమాటనే మఱచి కేవల మాఁకటిచిచ్చు నార్చుకొనుటయే కర్తవ్యముగఁ బెట్టుకొని, ప్రవర్తిల్లి తిన్ = సంచరించుచుంటిని, అది, అట్టుండెన్ = అట్లుండఁగా, వినుము, తార లకున్ = చుక్కలకును, వర్షధారలకున్=వానచుక్కలకును, ఇసుమునకున్= ఇసుకకణములకును, కసవునకున్ = (భూమిపైఁగల) గడ్డిమొక్కలకును,

లెక్క = ఇన్ని యను పరిగణనము, కలిగినన్ = ఉండినప్పటికిని, కలుగుం గాని = ఉండునుగాని, మదీయ = నాసంబంధమైన, జఠరానల = జఠర వహ్నివలన, జీర్ణ = అఱిగిపోయినటువంటి - నేను తిని జీర్ణించుకొని నటువంటి యనుట, జంతు = జీవములయొక్క, సంతానంబునకున్ = సముదాయమునకు, లెక్కయిడన్, అక్కమలగర్భుండును = విధాత యును-నాలుగు మోములు గల వాఁడును సృష్టికిఁ గర్తయగు నగుబ్రహ్మ, సమర్థుండు కాఁడు = సామర్థ్యముగలవాఁడు కాఁడు, ఇట్టి, కృత్రిమ = పుట్టింపఁబడిన - మునిశాపముచేత సంభవించిన, దనుజభావ = దైత్యత్వము, ఆవిష్టుండను = పొందినవాఁడను, అగు, నాదౌష్ట్యంబు = దుర్మార్గత, నవన వగాన్ = ఒకవిధముగా, తెలిసి = యెఱింగి, ముదురకయ మున్న = పెచ్చు పెరిఁగి యింటివారిని మ్రింగుటకుఁ బోకముందె, మత్ = నాయొక్క, కళత్రంబులన్ = కులభామినులను, పుట్టినింటివారు, ఉత్సవ = వివాహోద్యుత్సవ ములను, అవలోకన = వీక్షించుట యను, వ్యాజంబునన్ = మిషమీఁద, అనిపించుకొని = నాచేఁ బంపున ట్లొప్పించుకొని, చని = వెంటగొంపోయి, నిజగృహంబులన్ = తమగేహములయందు, ఉనిచి = ఉంచుకొని, రక్షించుకొని = కాపాడుకొని, ఉండిరి. ఇప్పుడు = ఈసమయమునందు, ఏన్ = నేను, అశనంబు = తిండి, కానక = కనుఁగొనలేక - దేశమంతయు నేను బాడుపెట్టుటచే నెటను నాహారము చిక్కక, కానక=లేకలేక, కన్న ఇక్కన్ని యన్=నేను గన్న యీబిడ్డను, కైలాస కాననంబునన్= కైలాసగిరియొక్క వనంబున, కుసుమంబులు=పుష్పములు, కోయుదానిన్ = కోయుచున్నదానిని కని = చూచి, కనికరంబు = ప్రేమ, ఉడిగి = విడిచి, కడుపుచిచ్చునకున్ = కడుపుమంటకు - జఠరాగ్నికి, మ్రింగన్ = తినుటకు, తఱుముకొని వచ్చి = వెంటఁబడి తఱిమివచ్చి, ఇచ్చోటన్ = ఈప్రదేశమునందు, భవదీయ = నీదగు, దర్శనంబునన్ = దృష్టివలన. వృజిన = దురిత మగు, రజవలనన్ = ఐబ్బునుండి, విముక్తుండనై = వదలఁబడినవాఁడనై, నిజప్రకృతిన్=పూర్వపు

స్థితిని, పూర్వగంధర్వస్వరూపమును, పొంది = గ్రహించి, కృతార్థుండను = సఫలపమనోరథుండను, ఐతిన్ = అయితిని. శాపాంతమగుటచేఁ బూర్వ స్వరూపమును నీయనుగ్రహముచేఁ బడయఁగలిగితి నని భావము.

క. ఈయుపకారమునకుఁ బ్రతి
సేయఁగ శక్యంబె జంభజిన్నిభ శఫరా
త్యాయతలోచన యైనమ
దీయాత్మజ నీకు నిత్తు దేవీమణిగన్. 28

టీ. జంభజిన్నిభ = దేవేంద్రునిబోలినయోమహారాజా! ఈయుప కారమునకున్=నీవొనరించినయీమేలునకు, ప్రతి=బదులుమేలు, చేయఁగన్= చేయుటకు, శక్యంబె = సాధ్యమా, దేవీమణిగన్ = పట్టమహిషినిగా, శఫర = మత్స్యములవలె, అతి = ఎక్కువ, ఆయత = వెడల్పైన, లోచన = నేత్రములు గలిగినది, ఐన, మదీయాత్మజన్ = నాపుత్త్రికను, ఇత్తున్ = నీ కిచ్చెదను.

శఫర మన బేడిస. బేడిసమీను కదలుచున్న నెంత మనోజ్ఞముగా నుండునో యీమె చలించుచూపు లంత మనోహరముగా నుండునని భావము. చలించుచూపులను బేడిసచూపులుగాఁ బూర్వకవులు వర్ణించిరి.

“తవాపర్ణే కర్ణేజపనయనపైశున్యచకితా
నిలీయంతే నీరే నియతమనిమేషాః శఫరికాః,
ఇయం చ శ్రీర్బద్ధచ్ఛదపుటకవాటం కువలయం
జహాతి ప్రత్యూషే నిశి చ విఘటయ్య ప్రవిశతి.”

(సౌందర్యలహరి.)

తస్మాదస్యాః కుముదవిశదాన్యర్హసి త్వం న ధైర్యా
న్మోఘీకర్తుం చటులశఫరోద్వర్తనప్రేక్షితాని.” (మేఘసందేశము.)

జంభజిన్నిభ యనుసంబోధనము సాభిప్రాయము. జంభరాక్షసుని జంపి యింద్రుఁడు లోకమునకు మేలుజేసినటుల నారాక్షసత్వము పోఁగొట్టి భూలోకమునకు మేలుజేసితివి గాన జంభజిన్నిభనామము తగియున్న దనుట.

తా. ఇట్టి మహోపకారము చేసిననీకు నే నేమియు ప్రత్యుపకారము సేయలేను. కావున నోమహారాజా! నాతనయను నీకుఁ బట్టభార్యగా నిచ్చెదను.

క. ఆయుర్వేదముఁ గైకొని
యీయింతిం బెండ్లియాడు మెలమి రమానా
రాయణపరిణయగేయవి
గాయనగంధర్వ మైన కవ్వపుఁగొండన్. 29

టీ. ఆయుర్వేదమున్ = వైద్యశాస్త్రమును, కైకొని = పరిగ్రహించి, ఎలమిన్ = ఉత్సాహముతో, ఈయింతిన్ = నాపుత్రియగునీబిడ్డను, రమా = లక్ష్మియొక్కయు, నారాయణ = విష్ణుమూర్తియొక్కయు, పరిణయ=వివాహచారిత్రముగల, గేయ = సంగీతమును, విగాయన = ఎక్కువగా గానముచేయుచుండెడు, గంధర్వము = గంధర్వజాతిగలిగినది, ఐన, కవ్వపుఁగొండన్ = మంథాద్రియందు, పెండ్లియాడుము = పెండ్లిచేసికొమ్ము.

తా. నేను నేర్చికొనినవైద్యశాస్త్రమును నాకూఁతుతోఁగూడ నొసంగెదను. గంధర్వగానములు సెలంగ మందరగిరిసమీపమునం గలనాయింటికి వచ్చి కౌతుకముతో వివాహ మాడుము.

లయ. అన్నగముపై జరతపన్నగపతిస్ఫుట ల
 సన్నగసి కోటతుదల న్నగవుకొమ్మల్
మిన్నగలరాయ రుచిఁజెన్నగువిమానముల
 పన్నగడ పన్నగఁ బ్రభిన్నగజఘోట
చ్ఛన్నగవనాపణముల న్నగనిగద్యుతి ర

వి న్నగుమణిప్రకర మున్నగరిమం బే
రెన్నఁ గల యంగడులవన్నెగని సంపదల
మన్నగరి యొప్పు బలభిన్నగరి తేవన్. 30

టీ. అన్నగముపైన్ = ఆకవ్వపుఁగొండమీఁద, జరఠ = వృద్ధత్వమును జెందిన, పన్నగపతి = పాములఱేఁడగు శేషునియొక్క, స్ఫట లనన్ = పడగలో యేమో యనునట్లు, ఎగసి = పైకెఁ బొటకరించి-మీఁదికి నిక్కి, కోటతుదలన్ = ప్రాకారపుగోడలతుదలయందు, ఎగడు = అతిశయించునట్టి, కొమ్మల్ = శిఖరములు, మిన్ను = గగనము, అగలన్ = బ్రద్దలగునట్లు, రాయన్ = ఒరసికొనఁగా - ఆకాశమునంటుకొని యెడ తెగక రాసికొనుట చేత నని భావము. రుచిన్ = కాంతివలన, చెన్నగు = మిగులనందముగాఁ గని పించు, విమానముల = మేడలమీఁద నలుచదరముగాఁ జప్పరములవలె (పంది రులవలె ననికొందఱు) గట్టఁబడిన కట్టడముయొక్క, పన్నగడ = ఏర్పాటు, పన్నుగన్ = అందముగాఁ దనరారుచుండఁగా, ప్రభిన్న = మదించిన, గజ= కరులవలనను, ఘోట = అశ్వములవలనను, ఛన్న = ఆవరింపఁబడినవై, గహన = ప్రవేశింపశక్యముగానివై, ఆపణముల్ = దుకాణములలో, నిగ నిగద్యుతిన్ = నిగనిగ యను ప్రకాశముతో, రవిన్ = దివాకరుని, నగుమణి ప్రకరము = హేళనముచేయురత్నసందోహము, (రాజవీథులందు గజములు గుఱ్ఱములు క్రిక్కిఱిసియుంటచే రత్నములచే నిండిన యంగడులు చేరశక్యము గాకున్నవి. ఆయంగడిలోని రత్నములు సూర్యబింబమును మించి ప్రకాశించు చుండెను. అట్టిరత్నసందోహము) ఉన్నగరిమన్ = ఉన్నగొప్పతనముచేత, పేరు=ప్రసిద్ధిని, ఎన్నన్ = ఎంచుటకు-కొనియాడుటకు, కలయంగడులన్ = తగినరచ్చపట్టులచేతను, వన్నెగని = పొగడికం గాంచి, సంపదలన్ = భాగ్య ములచేత, బలభిత్ = ఇంద్రునిదగు, నగరితేవన్ = పట్టణమువలె-అమరావతీ పట్టణమువలె, మత్ =నాయొక్క, నగరి=పురము, ఒప్పున్=ఒప్పుచుండును.

అంగడులందు రత్నము లెక్కుడుగా నుండె ననుట పురభాగ్యాతిశయము సూచించెను. ఇటులె—"శశ్వదగణ్యపణ్యవిస్తారితమణిగణాదివస్తుజాతవ్యాఖ్యాతరత్నాకరమాహాత్మ్యా." (దశకుమారచరిత్రము.)

తా. నాపురము మందరపర్వతముపై మిక్కిలిపొడవగుకోటకొమ్మలును ప్రకాశించు మేడలమీఁదఁ బొడవుగాఁ దనరారు చిత్రములగు గోపురములును ఎల్లకడల మదపుటేనుంగులు గుఱ్ఱములతోఁ నిండుకొని సూర్యకాంతిని దిరస్కరించురత్నకాంతులచే నంగడులతోఁ బ్రకాశించి యింద్రపురంబువలె సకలవైభవములచే విరాజిల్లుచుండును. అలం. ఉపమ. అతిశయోక్తి. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. అని నిజోదంత మావంత యైన దాఁప
కంతయును జెప్ప నద్భుతం బంతరంగ
మంతయును నిండ హర్షించె నాస్వరోచి
యంత రవి యేఁగెఁ బశ్చిమాశాంతమునకు. 31

టీ. అని=ఇటులని, నిజోదంతము = తనవృత్తాంతము, ఆవంతయుఁన్ = ఆవగింజయంతయుం-కొంచెముగూడ, దాఁపక = మరుగుపఱుపక, అంతయుఁన్ = సమస్తమును, చెప్పన్ = (స్వరోచితో నిందీవరాక్షుఁడు సాకల్యముగా) చెప్పఁగా, అంతరంగమంతయుఁన్ = చిత్తమంతయును, నిండన్, ఇదీవరాక్షుండు దనకు మేనమామయగుటయుం శాపవశమునఁ గుమారిని మ్రింగనెంచుటయుం లోనగు నద్భుతాంశములకు నాశ్చర్యపడి, హర్షించెన్ = సంతోషించెను, అంతన్ - ఆపిమ్మట, రవి = భాస్కరుఁడు, పశ్చిమాశా = పడమటిదిశయొక్క, అంతమునకున్ = కొనకు, ఏఁగెన్ = పోయెను. సాయంతనమయ్యెను.

తా. ఈవిధముగా గంధర్వరాజగు నిందీవరాక్షుఁడు స్వరోచితో నావంతయుఁ దాఁపక నిజవృత్తాంతము సాంతముగాఁ జెప్పిన విని స్వరోచి విస్మయముం గౌతుకముం జెందెను. అంతసూర్యుఁడ స్తశైలము దాపునకుఁ జేరెను.

మ. వికసిల్లం బ్రజ చక్రపాలనము గావించెన్ గరవ్యాపృతిన్
కకుబంతంబుల నాక్రమించెఁ బొసఁగంగా నేర్చె వర్ణాళిఁగాం
తికిఁ బాపెన్ బెర రాజకోటిఁ దుదిశాంతిన్ బొందె దైవంబుసే
తకుఁ దాపం బిఁక నేలనంగ నినుఁ డస్తప్రాప్తుఁ డయ్యెన్ గడన్.

టీ. ఈపద్యమునందు సూర్యునకును రాజునకు సరిపడునటుల నర్థద్వయము గలదు. ఇనుఁడు=వేఁడివెలుఁగు, రాజు-అనియర్థాంతరము, ప్రజ=జనబృందము, వికసిల్లన్=వివేచనకలదికాఁగాసంతోషింపఁగానని యర్థాంతరము, చక్రపాలనము=చక్రవాకములం బరిపాలించుట-మహీమండలములఁ గాపాడుటయని యర్థాంతరము, కావించెన్=చేసెను. కరవ్యాపృతిన్=కిరణములయొక్క-వ్యాపనముచేత-హస్తములుసాచుటంజేసి యని యర్థాంతరము. కకుబంతంబులన్=దిగంతములవఱకు నున్నప్రపంచమంతయు,ఆక్రమించెన్=చుట్టుకొనెను, అధీనముచేసికొనెను, వర్ణాళిన్ = తెలుపునలుపులోనగువన్నెలను, బ్రాహ్మణక్షత్రియాదికమగు వర్ణములనని యర్థాంతరము. పొసఁగంగాన్ = ఒప్పునట్లు, ఏర్చెన్ = విభజనము గావించెను. ఇది యీరంగనియు, నిది యీజాతి యనియు విభజించెను. పెఱరాజకోటిన్ = అన్యుఁడగుసోమునియున్నతిని-వైరిరాజసముదాయమును, కాంతికిన్ = కాంతివలననుండి - పౌరుషమువలననుండి, పాపెన్ = త్రోసివైచెను. (చంద్రకాంతినిఁ దగ్గించెననియు, విరోధిరాజులపౌరుషమును బోఁగొట్టెననియు), దైవంబుసేతకున్ = భగవచ్చేష్టితమునకు, ఇఁకన్, తాపంబు = ఉష్ణత్వమును - చిత్తపరితాపము, ఏల = ఏమిటికి, అనంగన్ = అనునటుల, తుదిన్ = చివరకు, శాంతిన్ = వేఁడిలేకుండుటను-కామక్రోధాదిగుణంబులు లేకుండుటను, శమగుణమును, పొందెన్ = చెందెను, కడన్ = అటుతరువాత, (పా. కడున్ = మిక్కిలి) అస్తప్రాప్తుఁడు-అస్త = క్రుంకుటను-మృతినొందుటను, ప్రాప్తుఁడు = చేరుకొనినయాతఁడు-పొందినయాతఁడు, అయ్యెన్ = ఆయెను. ప్రొద్దుగ్రుంకె నని యర్థము. రాజు మృతినొందె నని యర్థాంతరము.

ఇనశబ్దము రాజునందును సూర్యునందును వర్తించు ననుటకు—

"ఇనస్సూర్యే ప్రభౌ రాజా మృగాంకే క్షత్రియే నృపే" అమరము.

తా. ఒకరాజు ప్రతాపముకలవాఁడై తనదోర్బలముచే సకలదేశ నృపాలురను గెలిచి చక్రవర్తియై యందఱిని వారివారికులమర్యాదలు చెడకుండఁ గాపాడుచుఁ బ్రభుత్వముచేసి విధివశమున మరణకాల మాసన్నము కాఁగా నోర్పు గలిగి కాలధర్మము నందెనో యనువిధముగాఁ బ్రభాకరుఁడు తనకాంతులవలన బ్రహ్మాండమంతయు నలముకొన చంద్రతారాగణప్రకాశము మాయ పలువిధము లగురంగుల వెట్టనించుచు వెలిఁగి రాత్రివేళకుఁ దాపము తగ్గఁ గ్రమక్రమముగా నస్తమయముం గాంచెను. అలం. శ్లేషము. ఉత్ప్రేక్ష. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. అసురవరుఁ డైనయిందీవరాక్షు మేన
నంటుకొన్న స్వరోచిబాణాగ్ని వోలె
నంతఁ గనుపట్టె శుకతుండకాంతిఁ దెగడి
సాంధ్యరాగంబు పశ్చిమాచలమునందు. 33

తా. అసురవరుఁడు = దైత్యోత్తముఁడు, ఐనయిందీవరాక్షు మేనన్ = అయినటువంటి ఇందీవరాక్షుఁ డను గంధర్వునిదేహమువందు, అంటుకొన్న = తగుల్కొన్న, స్వరోచి=స్వరోచియొక్క, బాణ = శరసంబంధమైన, అగ్ని వోలెన్ =అగ్నిహోత్రమువలెనే, అంతన్ = ఆపిమ్మట, సాయంసమయము కాఁగానే, శుకతుండ = చిలుకముక్కుయొక్క, కాంతిన్ = రక్తవర్ణమును, తెగడి = అధిగమించి, సాంధ్యరాగంబు = సంధ్యాకాల రక్తిమము, పశ్చిమ=పడమటి, అచలమునందున్ = పర్వతమునందు - అస్తపర్వతమునందు, కనుపట్టెన్ =కనుపించెను.

తా. శాపకారణమున దైత్యత్వమును జెందినయిందీవరాక్షుని శరీరమునం దగులుకొనిన స్వరోచి యాగ్నేయశరజ్వాలయో యన నస్తమయము

కాఁగాఁ బశ్చిమాచలమునందుఁ జిలుకముక్కువంటి యెఱ్ఱనికాంతిసమూహముతో సాంధ్యరాగంబు గాన్పించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. ఉపమలు.

క. తలచూపె నప్పు డఖిలా
శల దట్టపుటిరులు చిలువజవరాలు నభ
స్స్థలమండపకోపరిసీ
మల నిడినసితాండపటలిమాడ్కిఁ జుక్కల్. 34

టీ. అప్పుడు = ఆసంధ్యారాగానంతరమునందు, అఖిల = సమస్తమైన, ఆశలన్ = దిశలయందు, దట్టపు+ఇరులు - దట్టపు = తఱుచైన, ఇరులు = చీఁకటియనెడి, చిలువజవరాలు = ఆఁడుపాము, నభస్స్థల = గగనతల మను, మండపక = మంటపముయొక్క, ఉపరిసీమలన్ = పైభాగములందు, ఇడిన, సిత = ధవళమైన, అండపటలిమాడ్కిన్ = గ్రుడ్లప్రోవువలె, చుక్కలు, తలచూపెన్ = కాన్పించెను.

తా. తొలుత సంధ్యారాగ మావరించెను. ఆవలఁ జీఁకటి తఱుచుగా దెసలన్నియుఁ గలయ నల్లికొనెను. చీఁకటి యను చిలువచెలువ యాకాశ మను మండపముపైఁ బెట్టిన తెల్లని గ్రుడ్లవలె నాకసమునందుఁ జుక్కలు ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

ఆ. సాంధ్యనటనచండచండీశపదహతిఁ
దరణిచక్ర మొరగి శరధిఁ గ్రుంగ
దొరగల్లు వడియె భూరథేతరభాగ
చక్ర మనఁగ నపుడు శశియుఁ దోఁచె. 35

టీ. అపుడు = ఆసమయమునందు, సాంధ్య = సంజవేళయందలి, నటన = నర్తనముసేయునప్పటి, చండ = మిక్కిలితీక్ష్ణమైన, చండీశ = ఈశ్వరునియొక్క, పదహతిన్ = పాదఘాతముచేత, తరణిచక్రము = భాస్కరాకారమగుచక్రము, ఒరగి = వ్రాలి, శరధిన్ = ఉదధియందు, క్రుంగన్ =

బించుకొనిపోఁగా, భూరథ = భూమ్యాకారమైనతేరియొక్క, ఇతరభాగ = ఇంకొకప్రక్కదియైన, చక్రము=కల్లు, దొరగల్లువడియెక్ = ఒరగలఁబడెనో, అనఁగన్=అనునటుల, శశియున్=సోముఁడును, తోఁచెన్=పుట్టెను.

శంకరుఁడు త్రిపురసంహారము చేయుసమయమునందు భూమిని రథముగను సూర్యచంద్రులను రథచక్రములుగను జేసికొని జయించిన పురాణకథ యిట ననుసంధించుకొనునది. ఈకథ భారతము కర్ణపర్వమునందును స్కాందపురాణమునందును గలదు.

శివుఁ డొనరించు నృత్యమును తాండవ మని వ్యవహరింతురు. ఇటు లనుటకు భారతీయవచనము.

"నాట్యం నృత్యం తథా నృత్తమగ్రే శంభోః ప్రయుక్తవాన్
పర్యాప్తముద్ధతం స్మృత్వా స్వప్రయుక్తం తతో హరః
తండునా స్వగణాగ్ర్యా భరతాయ న్యదీదిశత్
లాస్యమస్యాగ్రతః ప్రీత్యా పార్వత్యా సమదీదిశత్."

తా. ప్రొద్దు గ్రుంకినతఱి సంజవేళ నృత్యమొనర్చుచున్న సాంబమూర్తియొక్క ఘనమైనపాదఘట్టనలచేఁ బుడమి యను తేరియొక్క ఒకచక్రమగు నినుఁడు సాగరమున మునుంగఁగా, రెండవచక్ర మగుచందురుం డొరగలఁ బడెనేమో యనురీతిఁ జంద్రుఁ డుదయించె. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

క. తమ మను కాలాహి ప్రపం
చము నెరగొని యోషధీశసద్యగికృతదం
డమున మగుడంగఁ గ్రక్కెడు
క్రమమున నొయ్యొయ్య విచ్చి కడలకుఁ దొలఁగెన్. 36

టీ. తమము = చీఁకటి, అను=అనెడు, కాలాహి = నల్లత్రాఁచు, ప్రపంచమున్ = లోకమును, ఎరగొని = కబళించి, ఓషధీశ = సోముఁ

డనురాజువలన, సద్యః = తత్క్షణమే, కృత = ఒనర్పఁబడిన, దండమునన్ = దండనమువలన, మగుడంగన్ = తిరుగా, క్రక్కుడుక్రమమునన్ = వెడలఁ గ్రక్కువిధముగా, ఒయ్యొయ్యన్ = నెమ్మదినెమ్మదిగా, విచ్చి = విడి, కడలకున్ = వైపులకు - దూరపుఁబ్రదేశములకు, తొలఁగెన్ = తొలఁగి పోయెను.

కాలాహి తక్కిన పాములకంటెఁగూడ నపాయమైనది. దీనిని శిక్షించుటకుఁ దగినవాఁడు ఓషధులమర్మము నెఱింగిన యోషధీశుఁడె. పా మేదేని భుజించినంతన వెడలఁగ్రక్కించిన నది గర్భమునందె జీర్ణముగాక బ్రదికియుండును. లోకమునంతయుం యథావిధిఁ గ్రక్కించుటకుఁ దలఁచెనుగాన నోషధీశుఁడు తత్క్షణమె (సద్యఃకాలముననె) క్రక్కించెను. అలం. రూపకము. ఉత్ప్రేక్ష.

తా. కృష్ణసర్పము తన కాహార మగుకప్పలు మొదలైనవానిని మ్రింగి నట్లు తిమిరము ప్రపంచమునంతను జుట్టుకొనఁ జంద్రోదయ మాయెను. పిమ్మట వెన్నెల దిక్కుల నలముకొనఁగా నంధకారము పంటాపంచలయ్యె.

సీ. కలయ వెలువగట్టి జలజలఁ బ్రవహించు
శశికాంతవాంతనిర్ఝరము జలము
మలయానిలముచే దుమారంబు రేఁగుసౌ
గంధికంబురజంబు కఱకుదుమ్ము
నిండార విరిసినబొండుమల్లెలనుండి
వడియుమరందంబు గుడరసంబు
తొలఁకి మింటికిఁ బొంగుదుగ్ధపాథోరాశి
కరడులమీఁదిమీఁగడల మెఱుఁగు
తే. తనకు రసవర్గములుగా సుధాకరుండు
పారెసారెకుఁ గరములు సాఁచిచాఁచి

యచ్చ దెలుపుగ నపుడు బ్రహ్మాండమండ
పంబు వెన్నెలసన్నసున్నంబు సేసె. 33

టీ. సుధాకరుండు = శశి యను సున్నపుగచ్చుచేయుం పనివాఁడు,
పుడు = ఆసమయమునందు, కలయన్ = ప్రతిష్ఠలమందునను, వెల్లువగట్టి =
ప్రవాహముగా నయి, జలజలన్ = జలజలమను మోఁత కలుగునట్టుల, ప్రవ
ించు=పాఱుచున్న, శశికాంత = చంద్రకాంతమణులచేత, వాంత=వెడలఁ
గ్రక్కఁబడిన - తనంతనదొరఁగుచున్న, నిర్ఝరము = సెలయేఱుయొక్క,
లము = (పరిశుద్ధమగు) నీరును, మలయానిలముచేన్ = మలయగిరియందలి
ాయువుచేత - మిగుల మందముగా వీచుచల్లనిగాలిచేత, దుమారంబు=ధూళి,
ఁగు = పైకెగయునట్టి, సౌగంధికంబు = మంచిసువాసనయుఁ గొంచెము
క్తవర్ణమును గలకలువపూవులయొక్క, "సౌగంధికం తు కల్హారం హల్లకం
క్తసంధ్యకం." అమరము. రజంబు = పుప్పొడి యనెడు, కఱకుదుమ్మున్ =
సుకయుం (గచ్చున కుపయోగించు నొకవిధమగు బూడిద యని కొందఱు.)
ం డారన్ = బాగుగా, విరిసిన = పుష్పించిన, బొండుమల్లెలనుండి = గుత్తిగా
ండు పెద్దమల్లెపూవులనుండి, వడియు = స్రవించుచున్న, మరందంబు =
ుష్పమరంద మను, గుడరసంబు= పానకమును, తొలఁకి=మించి, మింటికిన్ =
గనమునకు, పొంగు = తనంతన యుప్పొంగుచున్న, దుగ్ధపాథోరాశి =
ీరసాగరముయొక్క, కరడుల = కెరటములయొక్క, మీఁది = పయి
ాగమునందలి, మీఁగడల = మెఱుఁగుపెఱులను, మెఱుఁగు = చమురును,
నకు, రసవర్గములు = సున్నపుగచ్చుపనికి వలయుపరికరములు, కాన్ =
ుగుచుండఁగా, ఈపరికరములతో, సారెసారెకున్ = మాటి మాటికి, కర
ములు = కిరణము లనెడుహస్తములను, చాఁచి సాఁచి = సాగించి సాగించి,
బ్రహ్మాండమండపంబు = బ్రహ్మాండమనునట్టి గొప్పపాపడి, అచ్చతెలుపుగన్ =
ిగులఁదెలుపురంగుగలదిగా, వెన్నెల=జ్యోత్స్న యను, సన్నసున్నంబు = పాల
చ్చు, చేసెన్=కావించెను. సుధాకరుఁడను వెన్నెలగచ్చుచేయుంవాఁ డనియుం

నమృతకిరణుఁ డనువ్యుత్పత్తిచేఁ జంద్రుఁడనియు నర్థాంతరములు గ్రాహ్యములు. సుధా యన సున్నపు గచ్చునుటకు.—"సుధా లేపోఽమృతం స్నుహీ" అని అమరము.

తా. అపుడు చంద్రిక యన్నిదిశలఁ బర్వి వెలుంగఁగా శశియనుసున్నపు పనిచేయువాఁతడు నీరయిపాఱుచున్న చంద్రకాంతశిలాద్రవము నీరుగా, శీతవాతముచేఁ జలించుచున్న పరాగము ఇసుముగా, పుష్పమరందము పానకపునీరుగా, క్షీరసాగరముయొక్క కెరటములపైఁ దేలుచున్నమీఁగడ కాంతి గలుగఁజేయుతైలముగాఁ జేసికొని బ్రహ్మాండమండపమునకుఁ బాల గచ్చుపని చేసెనేమో యనురీతి నుండెను. అలం. రూపకము.

వ. ఆసమయంబునం బరిశ్రాంతుం డగునమ్మహీకాంతుం డొక్క
శశికాంతశిలామండపంబున దట్టంబుగాఁ బఱచినచిగురు
పఱపుల గంధర్వరాజునుం దానును సుఖాసీనుం డై యిష్ట
కథాగోష్ఠి నారాత్రి గడపె నంత. 39

టీ. ఆసమయంబునన్=అటులు స్వచ్ఛముగా వెన్నెల గాయుచున్న సమయమునందు, పరిశ్రాంతుఁడు = పాలుమాలిక గాంచినవాఁడు, అగు అమ్మహీకాంతుండు = అయిన యాస్వరోచి భూపాలుఁడు, ఒక్క, శశికాంతశిలామండపంబునన్ = చంద్రకాంతోపలములవలన నొనర్చినమిద్దెయందు, దట్టంబుగాన్ = ఒత్తుగా, పఱచిన = శయ్యగాఁ బఱచిన, చిగురుపఱపులన్ = ననలచేఁ జేయఁబడిన ప్రక్కలయందు, గంధర్వరాజునున్ = ఇందీవరాక్షుఁడును, తానును = స్వరోచియు, సుఖాసీనుండై = క్షేమముగాఁ గూర్చుండినవాఁడై, ఇష్టకథాగోష్ఠిన్ = హితములైనచరిత్రలు వర్ణించుకొనుటవలన, ఆరాత్రి, కడపెన్, అంతన్ (ముందరి కన్వయము.)

సీ. తనుఁ బాసి శశి దవ్వుచనినవెవ్వగఁబోలెఁ
దొలిదిక్కుజవరాలు వెలుకఁ బాఱెఁ

ప్రథమాద్రిసభయందుఁ బఱచినకెంబట్టు
జముకాణ మనఁగ రాగము జనించె
ధవుఁ గూర్మి కొసరుచున్నవివోలె ముఖరాళి
వనరుహాస్యములఁ బద్మినులు తెఱచె
భానూష్మభీతి మున్పడినచుక్కలభంగి
దొరలె వేకువగాలిఁ దరులమంచు

తే. కాలగుణయుక్తి మింటిచక్కటికి నెగయ
వాసవునిపట్టి పొడువుగా వైచి యాడు
గచ్చుచమరినదారుచక్రంపుబిల్ల
వోలె నొయ్యనఁ బ్రాచి లేఁబ్రొద్దు పొడిచె. 40

టీ. తొలిదిక్కుజవరాలు = పూర్వదిశ యనుయావనాంగన, శశి = చందురుండు, తనుక్ = తన్ను, పాసి=వదలి, దవ్వు=దూరముగా, చనిన=పోవుట చేతఁగలిగిన, నెవ్వగఁబోలెక్ = ఎక్కువవిచారమువలననో యన, వెలుకఁ బాఱెక్ = తెల్లతెల్లబోయెను - తెల్లఁగఁ దెల్లవాఱె ననుట. ప్రథమాద్రిసభ యందుక్ = ఉదయపర్వత మనుసభయందు, పఱచిన, కెంబట్టు=రక్తవర్ణము గల పట్టుసంబంధమైన, జముకాణము = ముదుకగా నేసిన యెఱ్ఱనిపఱచికొను వస్త్రము, అనఁగక్=అనునటుల, రాగము= ప్రాతస్సంధ్యారాగము, జనించెక్ = కలిగెను. తెల్లఁగఁ దెల్లవారినంతనఁ దూరుపున నుదయరాగము తోఁచెను. పద్మినులు=పద్మలతలను పద్మినీజాతియువతులు, ధవుక్ = భర్తయైనభాస్కరుని యొక్క, కూర్మి=నేస్తమును, కొసరుచుక్=వేఁడుకొనుచు, ఉన్నవివోలెక్ = ఉన్నవి యేమోయనునటుల, ముఖర = మ్రోఁగుచున్న, అళి = తుమ్మెదలతోడి, వనరుహ=పద్మములయొక్క, ఆస్యములక్=నోళ్లను, తెఱచెక్ = విచ్చునటులఁ జేసెను. భాను=ప్రభాకరునియొక్క, ఊష్మ = ఉష్ణమనెడి, ప్రతాపమువలనఁ గలిగిన, ప్రతాపమున కుష్ణత్వముఁ జెప్పుట కవిసమయము. భీతిక్ = భీతిచేతను, మున్ = మునుపే, పడినచుక్కలభంగిక్ = నేలరాలిన చుక్కలరీతిగా,

వేకువగాలిన్ = తెల్లవాఱుపట్లు వీచువాయువువలన, తరుల = వృక్షముల యొక్క, మంచు, దొరలెన్ = రాలెను, వాసవునిపట్టి = దేవేంద్రునికుమారుఁడగుజయంతుఁడు, కాల=సమయ మను, గుణ=సూత్రముయొక్క, యుక్తిన్ = కలయికచేత, మింటిచక్కటికిన్ = ఆకసమువైపునకు, ఎగయన్ = ఎగురునటుల, పొడువుగాన్=ఎత్తుగ, వైచియాడు=వేసియాడుకొను, గచ్చు=బచ్చెన వంగు, చమరిన = పూసిన, దారు = కొయ్యతోఁజేసిన, చక్రంపుబిళ్లవోలెన్= వర్తులమైనబిళ్లయేమో యనునట్లు, ఒయ్యనన్ = చక్కఁగా, ప్రాచిన్ = ప్రాగ్దిశయందు, లేఁబ్రొద్దు = లేఁతప్రొద్దు (బాలసూర్యుఁడు), పొడిచెన్ = ఉదయించెను.

పద్మినులు ధవుకూర్మి కొసరుచున్న వనుటచేఁ బద్మినీజాతిస్త్రీలు రతికిఁ గొసరుచుండి రని శ్లేష, వేకువను బద్మినీజాతిస్త్రీ రతిగోరునుగాన నిట నిది యెంతయుఁ దగియున్నది. పద్మినీజాతిలక్షణము.—"మారుకేళి నాలుగవ జామునన దేలుకేళి నితరుఁ జిత్తగింపదు." (కళాశాస్త్రము.)

తా. తెల్లవాఱఁగానే రక్తిమ కలిగెను. పద్మములు వికసించెను. వృక్షములనుండి హిమకణంబులు పడ మొదలుపెట్టెను. సూర్యోదయ మయ్యెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. ఈగతి నత్తఱిఁ దెల తెల
వేగిన గంధర్వపతికి వేగుట విని తా
రాగమున కేఁగి కాంచిరి.
రాగమ్మునఁ గొలిచి మనుపురాతనఖచరుల్. 41

టీ. అత్తఱిన్ = ఆసమయమునందు, ఈగతిన్ = ఈవిధముగా, తెల తెలవేగినన్ = బాగుగాఁ దెల్లవాఱఁగా, గంధర్వపతికిన్, వేగుట=శాపముక్తి యగుట, విని, రాగమ్మునన్ = మక్కువతో, కొలిచి = సేవఁజేసి, మను = బ్రదుకుచున్న, పురాతన = పూర్వపు, ఖచరులు = గంధర్వులు, తారాగమునకున్ = వెండికొండకు, ఏఁగి=పోయి, కాంచిరి = ఇందీవరాక్షుని దర్శించిరి.

తా. ఈవిధముగా ప్రభాతము కాఁగానే తమరాజునకు శాపమోక్షణాకృతి యైనశుభోత్పత్తిసంగతి నాలకించి యిందీవరాక్షునిపూర్వసేవకు లగు గంధర్వు లేతెంచి దర్శనము చేసికొనిరి.

ఉ. కాంచినఁ బొంగి వారొసఁగుకానుక లర్థిఁ బరిగ్రహించి మ
న్నించి పురప్రయాణరతినిక్కన రేంద్రుఁడు మున్నుగాఁ దటి
చ్చంచలవాహమై మణులచాయల దిక్కు లలంకరించుహా
న్నంచురథంబు చాఁగుబళియంచునకీబులు మ్రోయ నెక్కినన్.

టీ. కాంచినన్=తనపురాతనమిత్రులగు గంధర్వులు వచ్చిదర్శింపఁగా, పొంగి= ఇందీవరాక్షుఁ డానందించి, వారు=ఆగంధర్వులు, ఒసఁగుకానుకలు=ఇచ్చునట్టికానుకలు, అర్థిన్=కోరికతో, పరిగ్రహించి=చేకొని, మన్నించి=తగురీతినందఱ గౌరవించి, పుర=పట్టణమునకు, ప్రయాణ=వెళ్లవలెనను, రతి=ఆసక్తి, నిక్కన్=వృద్ధిపొందఁగా, నకీబులు=వెండిబెత్తములు బట్టుకొని ముందునడచు బంట్లు, చాఁగు = సెబాసు, బళి=బళిరా, అంచున్ = ఇట్లని ప్రశంసావాక్యము లాడుచు, మ్రోయన్ =ధ్వని సలుపఁగా, తటిత్ = మెఱుపులరీతి, చంచల = కదలునట్టి, వాహమై=అశ్వములు కలదియై, మణులచాయలన్ = రత్నప్రభల చేత, దిక్కులు = దెసలు, అలంకరించు = కైసేయు, హొన్ను = బంగారు వికారమైన, అంచు = ప్రక్కలుగల, రథంబు, నరేంద్రుఁడు = స్వరోచి, మున్నుగా=ముందఱగా, ఎక్కినన్ = ఎక్కఁగా. తోలుత గౌరవార్థము స్వరోచి నిందీవరాక్షుఁ డెక్కించెను.

తా. పూర్వభటు లేతెంచి యుపాయనములతో భయసంభ్రమము దెలసంగఁ దన్నుదర్శింప నిందీవరాక్షుఁడు ప్రేమతో వార లొసంగు కానుకలను బరిగ్రహించి మన్నించి వేత్రహస్తులు సంతోషముం దెలుప స్వర్ణమయరథముపై ముందు స్వరోచి నధిష్ఠింపు మని తరువాతఁ దా నెక్కఁగా.

క. నందనయు సుచితరత్న
స్యందనమునఁ జనియె నర్థి జనకునిబడి న

యిృ్యందీవరాక్షుఁ డీగతి
మందరమున కెగయ గగనమార్గమునందున్. 43

టీ. నందనయంౘ = కొమార్తెయుం, ఉచిత = తగిన, రత్నస్యందనమునౘ = రత్నమయమగు రథమునందు, అర్థిౘ = ప్రేమతో, జనకునిబడిౘ = తండ్రితోఁగూడ, చనియెౘ = పోయెను. ఈగతిౘ=ఈవిధముగా, అయ్యిందీవరాక్షుఁడు, గగనమార్గమునందుౘ = ఆకసంపుదారిని, మందరమునకుౘ = మందరగిరికి, ఎగయౘ=ఎగురఁగా, (మొందరి కన్వయము.)

తా. కుమార్తె యగు మనోరమయుం మణిగణముచేఁ బ్రకాశించునదియుం దనకుఁ దగినదియు నగు రథమెక్కి యనురాగముతోఁ దండ్రి వెనువెంటనే పోయెను. ఇట్లయ్యిందీవరాక్షుఁడు ఆకాశమార్గమున మందరగిరి కేఁగెను.

సీ. మండిగాలిడి దంతశుండాగ్రహతిఁ జించి
జలధరాంభముఁ గరుల్ చల్లులాడ
నహిమాంశుహయ హేష లాలించి చెవి వంచి
కెరలి వాజులు బయల్ గొరిజఁ ద్రవ్వ
ధ్వజవాతహతి నాఱ వైద్యుతాగ్నులఁ జూఁడి
పగలుదివ్వెలవారు పంజు లెత్తఁ
బెటులుచప్పుడు లాత్మభీరుస్వయంగ్రాహ
పరిరంభసుఖము ఖేచరుల కొసఁగఁ

తే. జామరప్రభ గగనగంగామరాళ
చకచకభ్రమ మొదవింప శంకరాద్రి
కానసము మోచి మందరాగంబుదాఁకఁ
బొఁజువెట్టిరి తన్మూలబలముదొరలు 44

టీ. కరుల్=ఏనుఁగులు, మండిగాలిడి=ఒకకాలు కొద్దిగా వంచి యొకకాలు ముడిచి, ముందుఁ గూనకు మొగ్గి నేలపైఁ గూర్చుండి, దంత=దంతములు

యొక్కయు, శుండా = తుండముయొక్కయు, అగ్ర = చివరయొక్క, హాతిన్ = తాఁకుడుచేత, చించి = మేఘములను జీలఁదీసి, జలధర=మబ్బుల యందలి, అంభముక్ = ఉదకమును, చల్లులాడన్ = ఎగఁజల్లుచుఁ గ్రీడ లొనర్పఁగా, వాజులు = అశ్వములు, అహిమాంశు = భాస్కరియొక్క హాయ=అశ్వములయొక్క, హేషలు = సకిలింపులు, చెవివంచి = చెవులనొగ్గి, ఆలించి = విని, కెరలి = విరోధించి, బయల్ = గగనమును, గొరిజన్ = పాదపుడెక్కలతో, ఇట గొరిజశబ్దము జాత్యైకవచనము. త్రవ్వన్ = కాలు నేల కానించి దుమ్మురేఁగునటుల రాయఁగా, కచ్చెరుఁ గాలు దువ్వఁగా ననుట. పగలుదివ్వెలవారు = దినవేళను కాఁగడాలు పట్టువారు, ధ్వజ = టెక్కెము యొక్క, వాతహాతిన్=వాయువుతగులుటచే, ఆఱన్ = ఆరిపోవఁగా (దివిటీ లారిపోఁగా) వైద్యుతాగ్నులన్ = విద్యుత్సంబంధ మయిననిప్పులయందు, చూఁడి=అంటించి, పంజులు=కాఁగడాలు, ఎత్తన్ = పయికెత్తఁగా, విద్యుద్దీప ములు పూర్వము వాడుచున్నటులును అవి గాలికారకయుండునట్లును శృంగార నైషధము 7-ఆశ్వాసములో 169 పద్యమునందుఁ జెప్పఁబడెను. పెటులుచప్పు డులు = అదరుచున్న క్రొవుల చప్పుడులు, ఆత్మ = తమయొక్క, భీరు = భయపడునట్టి ప్రియాంగనలయొక్క, స్వయం = తమంతటఁతామే, గ్రాహ = పుచ్చుకొనునట్టి, పరిరంభ = కౌఁగిలింతయొక్క, సుఖము, ఖేచరులకున్ = ఆకాశసంచారులకు, ఒసఁగన్ = కలుగఁజేయఁగా, పిఱికివార లగు నచ్చర చేడెలు వెఱపుచే భర్తల కౌఁగిలించిరనుట. చామర=వింజామరలయొక్క, ప్రభ= కాంతి, గగనగంగా=స్వర్గగంగలోని, మరాళ = అంచలయొక్క, చకచక = మిరుమిట్లుగొలుపు వెలుతు రనెడి, భ్రమము = అనుమానమును, ఒదవింపన్ = కలుగఁజేయుచుండఁగా, శంకరాద్రి = కైలాసగిరిసంబంధమయిన, కాననము= అరణ్యము, మోచి = ప్రారంభించి, మందరాగంబుదాఁకన్ = మందరపర్వ తమువరకు, శస్త్రాలబలముదొరలు = ఆయిందీవరాక్షుని సేనయందలియోధులు, పాఁజువెట్టిరి=సేనను నడిపించిరి.

తా. గంధర్వుఁడు కూఁతుతోడను స్వరోచితోడను దనపురంబునకు వెళ్లుచుండఁగా యాతనిసేన యాతఁ డుండురజతాద్రియందలి వనము మొదలు కొని మందరపర్వతముదాఁక బంతిదీఱి నడువ నాయెడ నేనుంగులు మేఘములను బ్రద్దలు చేసి నీళ్లను జిమ్మెను. అశ్వములు భాస్కరునియశ్వముతోఁ బోరాడెను. పగటిదివ్వెలవారు కేతుపటముల వాయువువలన నారిపోవ నాదీపములను విద్యుద్వహ్నియందు వెలిఁగించిరి. అదరుచున్న క్రోవుల ధ్వనులకు భయముఁజెంది గగనచారిణు లగుదివ్యాంగనలు భర్తలం గౌఁగిలించుకొనిరి. చామరప్రభలు స్వర్గగంగలో నున్న మరాళములశరీరధావళ్యప్రభలో యను ననుమానమును గలిగించెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష-ఉదాత్తము.

క. కుంజరశతాంగహయభట
రంజితమై పై రజఃపరంపర లలమన్
మంజులకాంతిఁ గసీసపు
మాంజిష్ఠముఁ బోలె గగనమండప మమరెన్. 45

టీ. గగనమండపము=గగనమనుచావడి, మండప మన నాలుగువైపుల నాలుగు స్తంభములు నెలకొల్పి చుట్టుగోడలులేకుండఁ బైకప్పుతోఁ జేర్పఱచిన భవనవిశేషము. కుంజర = గజములతోడను, శతాంగ = తేరులతోడను, హయ=అశ్వములతోడను, భట=సేనలతోడను, రంజితమై = రంజింపఁజేయఁబడినదై, పైన్=వానిమీఁద, రజః=ధూళియొక్క, పరంపరలు = తండములు, అలమన్=చుట్టుకొనఁగా, మంజుల=హృదయంగమమైన, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేత, కసీసపుమాంజిష్ఠముఁబోలెన్ = రక్తవర్ణము నతిశయించిన పచ్చని రంగు వేసిన నల్లని చాందినిగుడ్డవలె, అమరెన్=ఒప్పెను.

కసీస మన నలుపురంగు. నీలిరం గని కొందఱు చెప్పిరి గాని నలుపను టయె సమంజసము. ఆముక్తమాల్యదయందు, కసీసపదము నలుపు అను నర్థమున నె ప్రయోగింపఁబడెను. చూఁడు.—

ఉ. ఇంగిలికంబునం దడిపి యెత్తుకసీసపురెంటమో యనన్
నింగి గరుత్పరంపరలనిగ్గులచేఁ దొగరెక్క." (ఆశ్వా-౪.)

తా. గంధర్వునిసేన గగనము నాక్రమించి నడువఁ దండోపతండ ములుగాఁ జుట్టుకొనిన గగన మనుమండపము హరిద్రరక్తవర్ణములు మిళితమగురంగులు గలనల్లనిచాందినీగుడ్డయో యనున ట్లున్నది.

తే. సొరిది నీరీతి దివిఁ దోడు సూపినట్టి
దొరలు గొలువంగ ఖచరేంద్రుఁ డరిగి యరిగి
మింట గ్రహరాజు తనసగమింట వెలుఁగు
మంథగిరిఁ గాంచి పలికె నమ్మనుజపతికి. 46

టీ. ఖచరేంద్రుఁడు = గంధర్వరాజగు నిందీవరాక్షుఁడు, సొరిదిన్ = వరుసగా, ఈరీతిన్ = ఈవిధముగా, దివిన్ = గగనమందు, తోడు = సహాయము, చూపినట్టిదొరలు = చూపించినట్టి సరదారులు, కొలువంగన్ = తన్ను సేవింపఁగా, అరిగియరిగి = మిగులదూర మేఁగి, మింటన్ = గగనమందు, గ్రహరాజు = భాస్కరుఁడు, తన సగమింటన్ = నడుమప్రదేశమునకు సమానముగా, వెలుఁగు, మంథగిరిన్ = మంథరపర్వతమును, కాంచి, అమ్మనుజపతికిన్ = ఆప్రభువుతో పలికెన్ = చెప్పెను.

తా. ఇందీవరాక్షుఁ డీ చెప్పినవిధముగాఁ గూడి తోడనే పరిచర్య యొనర్చుచు భటులు నడువ దవ్వేఁగి ముందు నడిమింటి సమానముగా భాస్కరుఁడు ప్రకాశించుచున్న మందరాద్రిఁ గాంచి స్వరోచితో నిట్లు చెప్పెను.

సీ. జరఠకచ్ఛపరాజుచరమాంగగృహమేధి
భోగివేష్టనరేఖఁ బొలుచుజాణ
కులములోఁ దరిలీపు గలిగి మించినమేటి
మైనాకు నొరసినమానటీఁడు
తొలువేలుపుల వేలుపులపనుల్ గొనుతేఁడు
కడలిరాయలలోఁతుగన్న గబ్బి

సురరాజునకుఁ బాండుకరిఁ జేర్చుమరకాఁడు
కల్పకంబులపంటకమ్మతీఁడు
తే. గంటె మథితసుధాధౌతకటకజాత
చంపకవనప్రకంపనాకంపవిసర
దఖరముఖరవమధుకరముఖరశిఖర
నందరసమందిరం బగుమందరంబు. 47

టీ. జరఠ=ముదిసిన, కచ్ఛపరాజు=ఆదికూర్మముయొక్క, చరమాంగ=వెన్నుచిప్పలోని, గృహమేధి = కుటుంబి - కాపురముచేయువాఁడు, సముద్రమథనకాలమందు మందరనగము మునిఁగిపోవ నాదికూర్మ మడుగునఁ జేరిన కథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును. భోగి = ఆదిశేషువుయొక్క, వేష్టన = మెలిగొనుటచేతనైన, రేఖఁ = ఎత్తుపల్లములుగా నున్న యొఱపిడిరేఖలచేత, పొలుచు=ఒప్పుచున్న, జాణ=నేర్పరి, కులములోఁ = పర్వతకులమునందు, తరితీపు = మథించుటచేనైన మధురత్వ మనునతిశయము, కలిగి, మించిన మేటి=అతిశయించిన గొప్పవాఁడు, మైనాకుఁ = మైనాకపర్వతమును, ఒరసిన=తుల్యుఁడైన, మాసటీఁడు=జెట్టి, తొలువేలుపుల = రాక్షసులయొక్కయుం, వేల్పుల=దేవతలయొక్కయుం, పనులు=మథించునట్టి పనులను, కొనుఱేఁడు = పరిగ్రహించినరాజు, కడలిరాయలలోఁతు = సముద్రములకు రాజగు క్షీరసముద్రనిలోఁతు, కన్న=తెలిసికొన్న, గబ్బి=గాంభీర్యముగలవాఁడు, సురరాజునకుఁ=ఇంద్రునకు, పాండుకరిఁ = ధవళగజమును, చేర్చు, మరకాఁడు = నావికుఁడు, నావికుఁడు ద్వీపాంతరములనుండి వస్తువులఁ దెచ్చునటుల మందరుఁడు తెల్లయేనుఁగును దెచ్చి యింద్రున కొసంగెననుట. అనఁగా మందరనగసహాయమున నింద్రున కైరావతము లభ్యమయ్యె నని భావము. కల్పకంబుల=ఈగిమ్రాఁకులయొక్క, పంట=పంటకు, కమ్మతీఁడు=సేద్యగాఁడు, కమతగాఁడు, మథిత = తరిచితీయఁబడిన, సుధా = అమృతమువలన, ధౌత = క్షాళనచేయఁ

బడిన, కటక = నడిమిభాగమునందు, జాత = జనించిన, చంపకవన = చంపకారామమందలి, ప్రకంపన = వాయువువలన, ఆకంప = సర్వత్ర కదలుటవలన విసరత్ = ఎక్కువగాఁ దొలంగుచున్న, అఖర=మెత్తనైన, ముఖ=అస్యములచేతనైన, రవ = ధ్వనులుగల, ఝుంకారములగు, మధుకర = బంభరములచేత, ముఖర = ధ్వనించుచున్న, శిఖర = కొమ్ములచేత, నందరస = సంతోషరసముచేత, మందిరంబు = గృహము, అగు మందరంబు, కంటె = వీక్షించితివా.

తా. రాజా! యీమంథాద్రిం గాంచితివా? ఉదధిం ద్రచ్చునప్పుడు సహాయముగా నున్నయాదికూర్మము వెన్నున తావుచేసికొని యుండెను. ఆదిశేషువు పరివేష్టించుటచే నైనగీరలతో నొప్పి మైనాకపర్వతముతోఁ దుల్యమై గిరులలో నెల్ల శ్రేష్ఠత్వమును బొంది సురాసురులవలన మథిన మను కార్యము నొనర్చి యుందధియొక్కగభీరతలు దెలిసికొని యింద్రున కైరావతమును ఈవిమ్రాఁకును గలిగించి యొసంగి తరిచి తీయఁబడిన యమృతమువలన క్షాళనముచేయఁబడి శుభ్రమైనప్రదేశమం దంకురించి వృద్ధిఁ బొందిన చంపకారామము మీఁదివాయువు తగులుటవలన ధ్వనించుచుఁ బాఱిపోవు నళుల ఝాంకరణధ్వానమువలన నానందరసమున కాధారమైన కొమ్ములచే నొప్పుచుండెను. (సంపెఁగలకుఁ దుమ్మెదలకు విరోధము ప్రసిద్ధము. సంపెఁగల తావి కసటుగా నుంట తుమ్మెదలు సహింపక త్వరగఁ బాఱిపోవుచుండెను. ఱెక్కలచప్పుడు నుండియె ఝుంకారముపుట్టుచున్నదిగాన ఝుంకారాతిశయము యానవేగమును సూచించుచున్నది.) అలం-ఉదాత్తము. (మానసతీఁడు. పా.)

శా. వైకుంఠాంగద హేమ మాతతవలద్వాతాశనాకృష్టరే
ఖాకారంబులఁ జుట్టు నంటి మొలనూలై మేటియొడ్డాణమై
శ్రీకారప్రభఁ గంఠియై శిఖరిభాట్సింహోల్లసత్పట్టమై [తులన్.
యీకొండ౯ గనుఁగొంటెమాయదిపుడు౯ హేరాళపుంగాం

టీ. వైకుంఠ = నారాయణునిదైన, అంగద = బాహుపురులయొక్క, హేమము = సువర్ణము, ఆతత = ఎక్కువగా, వలత్ = మెలిపెట్టుకొను,

వాతాశన = సర్పమగు వాసుకివలన, ఆకృష్ట = చుట్టువారఁబడిన, రేఖాకారంబులన్ = ఒఱపిడిగీతల యాకారములతో, చుట్టును, అంటి = అంటుకొని, మొలనూలై = అల్లికలచే నొప్పు మొలకుఁ గట్టుత్రాడై, మేటియొడ్డాణమై = మేలైన నడుము బిగికిఁబెట్టుకొను సువర్ణాభరణవిశేషమై, శ్రీకార = శ్రీకారముయొక్క, ప్రభన్ = కాంతిచేత, కంఠియై = గళాలంకారమై-కంటెయై, శిఖరి = కొండలకు, రాట్సింహ = రాజోత్తముఁ డగుటవలన, ఉల్లసత్ = వెలుంగునట్టి, పట్టమై = పట్టాభిషేకసమయమున లలాటమునం గట్టిన పట్టమై. ఈకొండన్ = ఈమందరపర్వతమును, హేరాళపుంగాంతులన్ = ఎక్కువ ప్రకాశములతో, ఇపుడున్, మాయదు = మాపుఁజెందదు. కనుఁగొంటె = చూచితివా ? ఒకరీతిగానే ప్రకాశించుచున్న దనుట.

రాట్సింహ అనుటలో రెండుపదములు శ్రేష్ఠవాచకములు.

"స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్ర పుంగవర్షభకుంజరాః,
సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః." (అమరము.)

వాసుకిని త్రాడుగా నొనరించి త్రచ్చుటచే మందరమునం దొఱపిడి రేఖలు కలిగె ననుటకు.—

తే. "కనకకేతకకృతరేఖగాత్రయష్టి
వ్యాళతనుఘృష్టికృతవళీవలయ మగుట
మహితసోపానమును బోనిమందరాద్రి
యింపుఁ బుట్టించుఁ గాత మీయిద్దఱకును." (శృం. నై. ఆ. 5-ప. 62)

తా. ఉదధిఁ ద్రచ్చుతఱి, తరియైనమందరాద్రి ఆదిశేషువును త్రాడుఁ జేసి నిండుగాఁ జుట్టును జుట్టి లాగుటవలన వాసుకి శరీరమువలన రాపాడఁగా నైన నాల్గువరదలు నారాయణమూర్తి భుజాంగదముల సువర్ణమువలన నగు మొలత్రాడు నడుమున బిగించుకొను నొడ్డాణము, కంఠాభరణము నను నలంకారచతుష్కమై యింతవఱకు మాసిపోక వెలుంగుచుండెం గాంచితివా ? అలం - ఉల్లేఖము.

తే వేదవేదాంతముల వేధ వెదకి కనని
పద్మలోచనుశ్రీపాదపంకరుహము
లబ్జరేఖాంకితము లవే యచలవంశ
వల్లభుని మేఖలాసీమనెల్ల మెఱయు. 49

టీ. వేధ = విధాత, వేద = ప్రాఁజదువులయందును, వేదాంతముల
యందుఁన్ = ఉపనిషత్తులయందును, వెదకి = శోధించి, కనని=చూడఁజాలని,
ద్మలోచను = నారాయణమూర్తియొక్కయు, శ్రీ = లక్ష్మీప్రదములైన,
ాదపంకరుహములు = పాదపద్మములు, అబ్జరేఖా = కమలరేఖలయొక్క,
ంకితములు = చిహ్నముంచఁబడినవి. అవే, అచలవంశ = పర్వతసమూహ
ునకు, వల్లభుని = మందరగిరియొక్క, మేఖలాసీమన్ = నడుమ, ఎల్లన్=
ంతటను, మెఱయున్ = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా. వేలుపులలోఁ బెద్ద యగు బ్రహ్మయంతవాఁడు వేదములందును
దాంతములయందును వెదకినను జూడవశముగాని విష్ణుమూర్తియొక్క పాద
ద్మరేఖలు సమస్తపర్వతములలో నతిశ్రేష్ఠమైన మందరాద్రి నడిమితావుల
యందుఁ బ్రకాశించుచుండెను. అలం-విశేషము.

ఉ. నాలుకబంతి వ్రేలఁబడి నంజునఁ దోఁగి తమాలపల్లవ
శ్రీల హసింప నుబ్బి కనుఁగ్రేవల జేవులు పుక్కిలింపఁగా
వాలికమేనిపేఁ చెగయ వాడినమాల్యమువోలె నాదిమ
వ్యాళము దీనిపగ్గ మయినట్టియవస్థఁ దలంతు నెప్పుడున్. 50

టీ. ఆదిమవ్యాళము= మొట్టమొదటి దగు సర్పము - వాసుకి, నాలుక
ంతి=జిహ్వాలయొక్కపఙ్క్తి, వ్రేలఁబడి= అడుగునకు వ్రాలి,నంజునన్=గరళము
న,తోఁగి=బాగుగాఁదడిసి, తమాల=చీఁకటిచెట్టుయొక్క,పల్లవ=చివురులయొక్క,
లన్ = సంపత్తులను, హసింపన్ = పరిహాసము చేయఁగా, అతిశయింపఁగా,
పురు = ఎఱుపురంగు, కనుఁగ్రేవలన్ = నేత్రపు ప్రక్కలయందు, ఉబ్బి=

కుబికి, పుక్కిలింపఁగాన్ = బయటికి నుమియఁగా - వ్యాపింపఁగా, వాలి
పొడవైన, మేని = దేహముయొక్క, పీఁచు = మీఁదిచర్మము, ఎగయన్
లేచిపోవఁగా - దోకికొని చర్మమంతయుఁ నొఱపిడిచేఁ బోవఁగా, వాడి
వదలిన, మాల్యముఁబోలెన్ = పుష్పమాలరీతి, దీనిపగ్గము = ఈమం
పర్వతమునకుఁ గవ్వపుఁద్రాడు, అవస్థన్ = చెడుదశను, ఎప్పుడున్ = ఎల్ల
దును, తలంతున్ = తలంచుచుందును. (పించెగయ యని పాఠాంతరః
పించు=బలము అని బ్రౌనుదొరవారి ప్రతి. ఈపాఠ మంత సరసము
గానిపించుట లేదు.)

తా. సురాసురులు కడలిని మథించుసమయమునఁ గవ్వపుఁ ద్రాడు నొనర్చి యీపర్వతమును జుట్టినవాసుకిదుర్దశ నే నిప్పటికిని మఱవలేను. అఁ నాశేషాహి విషము నుమియుచు నాగరళముచే నార్ద్రమగు జిహ్వాలవరు తమాలవృక్షపల్లవములవలె నీలవర్ణముతో వ్రేలుచుండ నేత్రములు రక్తి మను జెంది రక్తము నుమియుచుఁ బ్రకాశింప నొడలిమీఁది చర్మ మూ వాడిన పుష్పమాలికపోలికగా నుండెను. అలం-ఉపమ. స్వభావము.

చ. బిలముఖపంక్తి నీధరణిభృత్పతి వారిధినిర్భరభ్రమిన్
దలముగ మున్ను ద్రావినసుధారసధారగుణంబునన్ జుమీ
పలితవికారదూరనిరపాయసుఖస్థితిఁ గాంచె నాఁగఁ గో
మలవిచలచ్ఛిరోరుహతమాలవినీలిమరేఖ యొప్పెడిన్. 5

టీ. ఈ, ధరణిభృత్పతి = గిరిరాజు, మున్ను, బిల=కొండబిలములను, ముఖపఙ్క్తిన్=వక్త్రసందోహము చేత-నోళ్ల చేత, వారిధి=క్షీరసాగరమునందలి, నిర్భర=ఎక్కువగా, భ్రమిన్ = భ్రమణముచే, దలముగన్ = నిబిడముగా-విశేషముగా, త్రావిన = పానముగావించిన, సుధారస = అమృతముయొక్క, ధార=ప్రవాహముయొక్క, గుణంబునన్ = గుణముచేతనే, చుమీ = సుమ్మీ, పలిత=తెల్లఁబడుటచేనైన, వికార = మార్పునకు, దూర=దవ్వైన, నిరపాయ=

విక్కులేని, సుఖ=సుఖముయొక్క, స్థితిక్=వాసమును, కాంచెక్, నాఁగక్=
అనురీతి, కోమల=అందమైన, విచలత్ = ఎక్కువ కదలుచున్న, శిరోరుహ =
శృంగము లను శిరస్సులయం దంకురించిన కేశములో యనఁదగిన, తమాల =
తమాలవృక్షములయొక్క, వినీలిమ=ఎక్కువనైల్యముయొక్క, రేఖ = వరుస,
ఒప్పెడిక్ = ఒప్పుచున్నది. మిగులఁ గోమలనులుగాన కానుగు ఆకులు
ఎక్కువ నల్లఁగా నుండెను. మందరమునకు శిఖరములు తలలు, తలలెక్కుడు
గాన తమాలవినీలిమరేఖ వెండ్రుకలు. ఆదికాలమునాఁటివాఁడైనను మంద
రనితలవెండ్రుకలు నెఱయమి యమృతము ద్రావుటచేత, ద్రావినది దల
ముగ, ఒకముఖచేఁ గాదు బిలముఖసమూహముచేత. అలం. ఉత్ప్రేక్ష -
రూపకము.

తా. ఈశకవ్వపుఁగొండకొమ్ములయం దున్నతమాలవృక్షసముదాయము
పర్వతము మున్ను క్షీరసాగరమునఁ దఱిమెనయై భ్రమించునప్పుడు గహ్వ
ము లనువక్త్రములచే సుధారసము ద్రావినహేతువున నేమో వృద్ధత్వము
లేకుంట నల్లఁబారియుండు శిరోజములవలెఁ బ్రకాశించుచుండెను.

సీ. జడధి మథింపఁ జిక్కి సుధసౌరభ మానుటఁ జావు దక్కి జా
పడఁకులనుండి దుగ్ధభవపాండిమ బొందుల నందమొందఁ దనిం
దడవి మెకాలతోఁ గదుపులై చరియించును మేఁతకై బయల్
వెడలి ఘులీకుళీరశకులీమకరీముఖవారిజంతువుల్. 52

టీ. జడధి=పయోనిధిని, మథింపక్ = త్రచ్చుచుండఁగా, చిక్కి =
మందరాద్రి క్రిందఁ దగిలియుండి, సుధ = అమృతముయొక్క, సౌరభముక్=
పరిమళమును, ఆనుటక్ = వాసనఁజూచుటవలన, చావు = మరణము, తక్కి=
తప్పఁగొట్టుకొని, దుగ్ధ=క్షీరమువలన, భవ = పుట్టిన, పాండిమ = శ్వేతత్వము,
బొందులక్=దేహములయందు, అందమొందక్=ఒప్పియుండఁగా, ఇందుక్ =
ఈమందరనగమునందు, జాపడఁకులనుండి = శిలావకాశములయందుండి,
సందులసందులలో నుండి, ఘులీ = అఁడుకమఠములు, కుళీర = ఎండ్రకాయలు

శకులీ=ఆఁడుమత్స్యములు, మకరీ=ఆఁడునక్రములు, ముఖ = మొదలైన, జంతువుల్ = ఉదకమండలిజంతువులు, అడవిమెకాలతోన్ = అడవిమృగలతో సహితము, మేఁతకై = ఆహారమునకై, బయల్వెడలి = శైలముల బయలుదేఱి, కదుపులై=తండములై, చరియించున్=తిరుగుచుండును.

తా. క్షీరసాగరమును దరుచుసమయమందు మీఁదికి రాలేక పతితము క్రిందఁ దగుల్కొనినకమఠములు, నక్రములు, మత్స్యములు, మీఁదమున్నగుజంతువులు దుగ్ధములలో నుండుటచే ధవళిమఁ జెందినదేహముఁ గలవై యందలిసుధ యంటుటచే మరణములేనివై మందరాద్రియొక్కశిల సెరియలలోనుండి యాహారార్థమై వనజంతువులతోఁ గూడ బయలువెడ తండతండములై సంచరించుచుఁ దిరుగుచుండును.

మ. అనుచున్ జందనపంకపంకిలతలంబై కేతురుద్ధాతపా
ధ్వనిరుష్ణం బయి మంచకోపరికుటీవాటీనటన్నర్తకీ
జన మై యావతసర్వతఃకలితవీక్షాతోరణప్రక్స్రిబం
ధన మై యొప్పుపురంబు సొచ్చి భవనద్వారప్రఘాణంబునన్.

టీ. అనుచున్=అనిచెప్పుచు, చందనపంక=గంధపుసీటివలన, పంకిల = బాడియైన, తలంబై = ధాత్రీతలముగలదై, కేతు = టెక్కెములచేత, రుద్ధ = అడ్డగింపఁబడిన, ఆతప = ఎండగలిగిన, అధ్వ = దారియందలి, నిరుష్ణంబై = ఉష్ణములేనిదై, మంచక=చప్పరముయొక్క, ఉపరి = మీఁది, కుటీ = కుటీరములయొక్క, వాటీ=కక్ష్యలయందు, నటత్ = నృత్యముచేయుచున్న, నర్తకీజనమై = నాట్యస్త్రీలుగలిగినదై, యావత = యావనాంగనా సముదాయము యొక్క, సర్వతః = అంతటను, కలిత=నిండిన, వీక్షా=దృష్టులను, తోరణ = తోరణములవలెఁ బ్రకాశించుచున్న, స్రక్ = పూవుటెత్తులయొక్క, నిబంధనమై=రచనకలదై, ఒప్పుపురంబు = ఒప్పుచున్న తననగరము, చొచ్చి=ప్రవేశించి, భవన =గృహముయొక్క, ద్వార = గుమ్మమునకు ముందుండు, ప్రఘాణంబునన్=మండపమందు. (ముందరి కన్వయము.)

నేల గంధపురొంపిచే నలరుటచే నట్టువకత్తియలు మంచెపై నృత్య మొనర్చిరి. లేదా ఇందీవరాక్షునిజూడఁ బ్రజలు మూఁగుటచే నేలపైఁ దెలిసి లేక మంచెలపై నృత్యమొనరించిరి. యువతులచూపులు తెలిచవులు గ్రక్కు చుండును. రాజును సందర్శింప నుత్సాహముదగాంచు చెలువలచూపులె నగరము నలంకరించుపూలదండలవలె నుండును. పుష్పమాలికలు చూపులు శ్వేతగణము లనుట కాధారము లూసంగఁబడెను.

తా. ఇట్లు గంధర్వుఁడు స్వరోచితోఁ జెప్పుచు చిక్కనిమందిగంధపు ళ్లాపులు చల్లి దారులయందుఁ జల్లఁగా నుండుటకై ధ్వజపటము లెత్తి యెత్తుగాఁ గట్టినకట్టడపుచవికలలో నృత్యము సేయుచున్న గణికాంగనల ప్రష్టులు దిశలయందుఁ బుష్పమాలికలతోరణములు నెలకొల్పినట్లు ప్రస రింపఁ బ్రకాశించుపురముం బ్రవేశించి. అలం. రూపకము.

. మంత్రుల బాంధవభటసా
మంతుల నాశ్రితుల నిలిపి మహికాంతు నిశా
కాంతమణికాంతికందళ
కాంతం బగునొక్కదొరనగర విడియించెన్. 54

టీ. మంత్రులన్=సచివులను, బాంధవ = బంధువులను, భట=పరిచార లను, సామంతులన్ = ఇతరదేశప్రభువులను, ఆశ్రితులన్ = అనుసరించి ,నకువారిని, నిలిపి=అవలందు నిలువ నాజ్ఞాపించి, మహికాంతున్ = స్వరో చి, నిశాకాంతమణి = శశికాంతమణులయొక్క, కాంతి = ప్రకాశము యొక్క, కందళ = అంకురములవలన, కాంతంబు = హృదయాహ్లాదమైనది, ఏ, ఒక, దొరనగరన్=ప్రభుమందిరమున, విడియించెన్=విడిసిసేయించెను.

పూర్వముద్రితప్రతులందు మాత్రుల యని కలదు. ఈప్రాసము లాక్ష సమ్మతమె. మంతిపదము మంత్రియనుటకు సమార్థకమగునా యనునది గ్యము. ఆధునికముద్రితప్రతులందు మంతియనియె కలదు.

తా. మంత్రులను, జుట్టములను, సేవకులను, ఇతరదేశరాజులను ఆశ్రితులను, తగినతావులయందు బసలు చేయించి, చంద్రకాంతమణులచే ప్రకాశించు నొకరాజమందిరంబున స్వరోచిని విడిది సేయించెను.

వ. విడియించి యనంతరంబ యంతగపురకాంతాకరాంతతంతన్యమానమణిభాజననీరాజనమంగళంబు లంగీకరించి ప్రియాంగనల సంభావించి మగుడ నాస్థానమండపంబున కేతెంచి మతంగమంకిమంకణమందపాలమరీచిమాండవ్య మార్కండేయాదిమహామునుల రావించి లగ్నంబు నిశ్చయించి గగనచరజంఘాలకరప్రేషితలేఖతరులేఖాముఖంబులఁ జిత్రరథచిత్రాయుధచిత్రసేనాదులగు గంధర్వులను వరాహకర్ణగజకర్ణసుకేతుమాణిభద్రప్రముఖయక్షులను రేవంతప్రముఖగుహ్యకులను మందారముఖ్యవిద్యాధరులను బిలిపించి వినయపూర్వకంబుగా విత్తాధిపతికి విజ్ఞాపనపత్రిక లిఖియించి నిజప్రధానులం బంచి నలకూబరు రావించె నంత. 55

టీ. విడియించి = స్వరోచిని రాజమందిరమున నిలిపి, అనంతరంబ = వెంటనే, అంతగపురకాంతా=అంతివాసపుస్త్రీలయొక్క, కరాంత = కరతలములందు, తంతన్యమాన = ధరింపఁబడుచున్న, (సంతన్యమాన = మిక్కిలి విస్తరింపఁబడుచున్న బ్రౌనుదొరవారిపాఠము.) మణిభాజన = మానికపుఁబళ్లెరములయందైన, నీరాజన = ఆరతులయొక్క, మంగళంబులు = శుభక్రియలు-మంగళపుటారతులు, అంగీకరించి=పరిగ్రహించి, ప్రియాంగనలన్ = అనుంగుచెచ్చెలులను, సంభావించి=గౌరవించి, మగుడన్ = తిరుగ, ఆస్థానమండపంబునకున్=సభామంటపమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి, మతంగుఁడు, మంకి, మంకణుఁడు, మందపాలుఁడు, మరీచి, మాండవ్యుఁడు మార్కండేయుఁడు మొదలగు, మహామునులన్ = గొప్పమునిశ్రేష్ఠులను, రావించి = వచ్చునటులఁజేసి, లగ్నంబు=సుముహూర్తము-రాశ్యుదయమును, నిశ్చయించి=నిర్ణయించి, గగన

వర = గంధర్వులగు, జంఘాల = శీఘ్రగాములగు భటులయొక్క, "జంఘా లోఽతిజవస్తుల్య" అమరము. కర = హస్తములం దుంచి, ప్రేషిత = పంప బడిన, లేఖతరు = దివ్యతరువులనుండి సంపాదించిన, లేఖాముఖంబులన్ = శుభలేఖల మూలముగా, చిత్రరథుఁడు, చిత్రాయుంధుఁడు, చిత్రసేనుఁడు, మున్నగువారు, అగు గంధర్వులన్ = గంధర్వులను, వరాహకర్ణుఁడు, గజ కర్ణుడు, సుకేతుఁడు మాణిభద్రుఁడు, మున్నగుయక్షులను, రేవంతుఁడు, మున్నుగాఁ గలగుహ్యకులను, మందారుఁడు మొదలైన విద్యాధరులను, పిలి పించి, విత్తాధిపతికిన్ = కుబేరునికి, వినయపూర్వకంబుగాన్ = మిక్కిలి నెమ్మదితో, మిగుల నడకువ ముందుకలఁగునట్లుగా, విజ్ఞాపనపత్రిక = విన్న పంపుజాబు, లిఖియించి = వ్రాసి, నిజప్రధానులన్ = స్వీయసచివులను పంచి = పంపించి, నలకూబరున్ = కుబేరునికుమారుని, రావించెన్ = రప్పిం చెను. అంతన్ = ఆ పిమ్మట (ముంచరి కన్వయము.)

. పసుపులనలుఁగిడి రైదువ
బిసరుహలోచనలు పెండ్లిపెద్దలయాజ్ఞన్
వసుధాధ్యక్షుబుభుక్షున
కసితాలకభరకుఁ బేరఁటాం డ్రొగిఁ బాడన్. 56

టీ. ఐదువ బిసరుహలోచనలు = పద్మలోచనలగు ముత్తైదువలు, పెండ్లి పెద్దలయాజ్ఞన్ = పెండ్లి కేతెంచిన పెద్దలగువారియాజ్ఞాప్రకారము, వసుధా ధ్యక్షుబుభుక్షునకున్=రాజేంద్రుఁ డగు స్వరోచికిని, అసితాలకభరకున్= నల్లనికురులుగల మనోరమకును, ఒగిన్ = వరుసగా, పేరఁటాండ్రు = పేరం టముఁజేయవచ్చిన ముత్తయిదువులు, పాడన్ = పాటలు పాడుచుండఁగా పసుపుల నలుఁగు = పసుపుతోఁ గలిసిననలుఁగులు, ఇడిరి = పెట్టిరి.

పేరంట మన శుభకార్యములయందుఁ దాంబూలాదులకొఱ కాఁడు వారలఁ బిలుచుట. ఆపేరఁటముగలస్త్రీలు పేరఁటాండ్రు, అనఁగా ముత్తైదువు లని భావము.

తా. పెండ్లి పెద్దలయాజ్ఞ చేత ముత్తైదువలు స్వరోచికిని మనోరమను జేరఁటాండ్రు పాటలు పాడుచుండఁగా వరుసగాఁ బసుపు నలుఁగు పెట్టిరి.

ఉ. మజ్జన మాడె రాజు కృశమధ్యమ లింపున నంప గుంపులై
గొజ్జఁగనీటివెల్లువలు గోవజవాజులనిగ్గుఁ జూపఁ జం
చజ్జరఠాహికంచుకముచాయమడుంగుల నొత్తెఁ జెమ్మనీ
రుజ్జగిలన్ వహించె మెయినూఁదినఁబాఱుదుకూలచేలముల్.

టీ. రాజు = స్వరోచి, కృశ = అల్పములగు, మధ్యములు = అవలగ్నములుగల యువతులు - సన్ననినడుముగల చెలువలు, ఇంపునన్ = ఉత్సాహముతో, గుంపులై = గుంపులుగాఁ గూడి, వంపన్ = జలమును పోయఁగా గొజ్జఁగనీటి = పన్నీటియొక్క, వెల్లువలు = వఱదలు, గోవ = గోవదేశపు జవాజుల = జవ్వాజులయొక్క, నిగ్గున్ = అతి సౌరభమును, చూపన్ = కనఁబఱుపఁగా మజ్జనమాడెన్ = తానమొనర్చెను, గోవాదేశపుఁ బ్రశస్తమగు జవ్వాదితావులను వెల్లడించు పన్నీట రాజు స్నానము గావించెను. చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, జరఠ = ముదిసిన, అహి = సర్పమగు వాసుకియొక్క, కంచుకముచాయ = పొరవంటి తెల్లనిరంగుగల, మడుంగులన్ = తెల్లబట్టల వలన, చెమ్మనీరు = శరీరమునఁ జెమ్మగా నుండునుదకము, ఉజ్జగిలన్ = పోవునట్లు, ఒత్తెన్ = తడియొత్తుకొనెను. ముదిసిన పాముకుబుసము మిగుల సన్నముగా నుండును. ఊఁదినన్ = ఊఁదినంతనే, పాఱు = ఎగయునట్టి, దుకూల = ప్రశస్తములైన, చేలములు = వసనములు, మెయిన్ = శరీరమున, వహించెన్ = ధరించెను.

తా. ఆ సమయమున స్వరోచి దాసీజనంబు పోయఁగా జవ్వాజివాసనచే నొప్పు ప్రశస్త మగు పన్నీట జలకమాడి పాముకుబుసమువలె సన్నముగా నుండు శుభ్రవస్త్రములచే నొడలు తుడిచికొని విలువ యగు చేలములం దాల్చెను. అలం. నిదర్శనము. అతిశయోక్తి.

చ. గరువునఁ గొత్తఁ జెంగలువకచ్చు ఘటించినమౌళిఁ జుట్టెఁ జెం
దిరికచెఱంగునన్ బసిఁడితీఁగెలు నించినజిల్గుపాగ బం
భరసభవాసనాపవనపారణఁ దేల నలందెఁ గస్తురిన్
మరకతమౌక్తికాదిమణిమండనమండితుఁ డయ్యె నయ్యెడన్.

టీ. అయ్యెడన్ = ఆసమయమునందు, గరువునకున్ = ఒకవైపునకు, ఒత్తన్ = వ్రాలునట్లు, చెంగలువకచ్చు = రక్తోత్పలంపు కుసుమకందుకము, (ఎఱ్ఱకలువరీతిగాఁ బిం జెకూర్చి యని బ్రౌనుదొరవారి ప్రతి.) ఘటించిన మౌళిన్ = తాల్చిన శిఖమీఁద, చెందిరిక = చంద్రకావివసనముయొక్క, చెఱంగునన్ = కొసయందు, (తెఱంగునన్ = రీతిగా. పాఠాంతరము). పసిఁడి తీఁగలు = సువర్ణసూత్రములు, నించిన = నిండించిన, జిల్గుపాగన్ = పలుచనితలగుడ్డను, చుట్టెన్ = తలకుఁ జుట్టుకొనెను. బంభర = తేంట్లయొక్క, సభ = సమూహము, వాసనా = సౌరభముతోఁ గూడిన, పవన = వాయువు యొక్క, పారణన్ = భక్షించుటచేత, తేలన్ = సంతసింపఁగా, కస్తురిన్ = మృగమదమును, అలందెన్ = లేపనముచేసికొనెను. మరకత = పచ్చలు, మౌక్తిక = ముత్తియములు, ఆది = లోనగు, మణి = మణులుగూర్చిన, మండన = అలంకారముచేత, = మండితుఁడు = కైసేసినవాఁడు, అయ్యెన్ = ఆయెను.

చెందిరిక తెఱంగునన్ = కమ్మపైముద్దు విధముగానని శబ్దరత్నాకరము.

రత్నములు రాజులకు రసప్రదములు, స్త్రీలకు సౌఖ్యదాయకములు గాన రాజు ధరించెను. రత్నములను గూర్చి.—

"తేఽపి స్యుః పురుషశ్రేష్ఠాః రసబంధనకారిణః
స్త్రియం కుర్వంతి కాయస్య కాంతిం స్త్రీణాం సుఖప్రదాః."

(భావప్రకాశము.)

చెందిరికయనరక్తవర్ణవస్త్రము. స్వారోచి యెఱ్ఱనితలగుడ్డఁ జుట్టుకొనెను. చెందిరిక రూపాంతరము చెంద్రిక. చెంద్రిక యన నెఱ్ఱనలువ యనుటకు.—

ఉ. "చెంద్రికవన్నియ సాలుచుట్టి—" (విజయ. ఆ. 3.)

చ. 'చికిలిపసిండిబ్రాఁతనునుచెంద్రికవన్నియమేలుకట్టు' (వసుచరిత్రముఆ.౫.)

తా. స్వరోచి రక్తోత్పలకందుకముం బెట్టి సిగచుట్టుఁ జుట్టివచ్చునట్లు కుసుంభారంగువేసిన యందమగు పెట్టునితలపాగఁ జుట్టి కస్తూరిం బూసికొని రత్నమయాభరణములను ధరించెను.

మ. కదిసెన్ లగ్నమటంచు మంత్రులు దొరల్ గంధర్వరాజాజ్ఞను
న్మదవేదండఘటాభటాశ్వరథసేనాజైత్రవాదిత్రసం
పద మీఱన్ జను దెంచి కాంచి ముద మొప్పన్ జేసి రారూఢుగాఁ
గదళీ కాంచనకక్ష్యలన్ మెఱయు లేఖస్వామిచౌదంతిపై. 59

టీ. మంత్రులు = ఇందీవరాక్షుని మంత్రులు, దొరల్ = పెండ్లి పెత్తనమునకు వచ్చిన రాచబందుగులు, లగ్నము=సుముహూర్తము, కదిసెన్=దగ్గఱకు వచ్చెను, అటంచున్ = అని, గంధర్వరాజాజ్ఞన్ = ఇందీవరాక్షుని యనుమతిచే, ఉన్మద = మదాతిశయముచే నొప్పారు, వేదండ = కరుల యొక్క, ఘటా = సమూహములును, భట = కాల్బలములును, అశ్వ = హయములును, రథ = రథములును, మొదలగు, సేనా = చతురంగసేనా పరివారము యొక్కయు, జైత్ర = జయస్వభావములగు, వాదిత్ర = భేరి మొదలగు వాద్యములయొక్కయు, సంపద = వైభవము, మీఱన్ = అతిశయింప, చనుదెంచి = వచ్చి, కాంచి = దర్శనమొనరించి, ముదము = ఉత్సాహము, ఒప్పన్ = ఒప్పిదము కాఁగా, కదళీ = కేతనములచేతను, కాంచన = సువర్ణముచే నొనర్పఁబడిన, కక్ష్యలన్ = నడుముకట్టుచేతను, నడికట్టుపట్టలచేతను, మెఱయు = ప్రకాశించు, లేఖస్వామి = దేవేంద్రునియొక్క, చౌదంతిపైన్ = దంతచతుష్కముచే నొప్పు గజముమీఁద, ఆరూఢుఁగాన్ = ఎక్కినవానినిగా, చేసిరి = ఒనరించిరి.

(కదళిపదము జెండాయందును అరఁటియందును వర్తించును. "కదళీ ధ్వజమోచయోః" ధనంజయనిఘంటువు. "కదళీ వైజయంత్యాం చ రంభాయాం హారిణాంతరే. విశ్వము".)

ఏనుఁగులపై పతాకములు గట్టుట కలదు. ఇట్టి ప్రయోగములు పలు తావులఁ గలవు.

సీ. "పాడవుల సడిసన్న యొడళులు డెంచెనమ్ముల పెంపుగగనంబుకోలఁదివెట్ట"
(భార—విరాట.)

"కూలునేనుంగులు కుంభమధ్యముల వ్రాలుమావతులుపై వ్రాలుడెంచెనలు."
(రామా—యుద్ధ.)

డెంచెనములన టెక్కెములు.

గజములకుఁ గదళికదంబాలంకారము వసుచరిత్రమునందుఁ గూడఁ జెప్పఁబడినది.

ఉ. "ధాతుపరాగ రక్తియును దంతవిభక్తియుఁ జామరప్రకా
శాతిశయంబుసంకుల మదాంకనముక్ గదళీకదంబసం
భూతియుఁ గర్బురాకృతియుఁ బుష్కరభూతియుఁ బూనిభద్రదా
ఖ్యాతివహించిమించె పృథుగండము లచ్చట నద్భుతంబుగన్."
(ఆ. ౬ ప. ౪౨.)

తా. పెండ్లి సుముహూర్త మాసన్న మయ్యె నని గంధర్వరాజునాజ్ఞ మంత్రులును బెండ్లి పెద్దలును మంగళారావములు సెలఁగ చతురంగసేనాయుక్తులై ప్రయాణమై స్వరోచివిడిసినరాజమందిరమునకేఁగి యారాజేంద్రుంజూచి యానందించి తాము అలంకరించి తీసికొని వెళ్లిన యైరావతముపై నెక్కించిరి.

ఉ. అత్తఱిఁ బట్టణంబువికచాంబురుహాక్షులు కౌతుకంబునన్
జిత్తము లుల్లసిల్లఁ గయిసేసి గృహాంగణసౌధమాలికల్
హత్తి నరేంద్రవీథిఁ జతురంగబలంబులుఁ గొల్వఁగా మరు
న్మత్తగజంబుపైఁ జనుకుమారశిరోమణిఁ జూచి రుబ్బునన్.

టీ. అత్తఱిన్ = ఆ సమయమునందు, పట్టణంబు = పురినిగల, వికచ= వికసించిన, అంబురుహ = పద్మములవంటి, అక్షులు=

నేత్రములుగలకాంతలు, కౌతుకంబునన్ = సంతోషముతో, చిత్తములు = మనస్సులు, ఉల్లసిల్లన్ = సంతోషము లొందఁగా కయిసేసి = భూషణములం దాల్చుకొని, గృహాంగణ = ఇండ్ల వాకిండ్లయొక్క, సౌధ=హర్మ్యములయొక్క, మాలికల్ = పఙ్క్తులను, హత్తి = హత్తుకొని చేరి, నరేంద్రవీథిన్ = రాజపథమునందు, చతురంగబలంబులున్ = నాలుగు సేనాంగములును, కొల్వఁగాన్ = సేవింపఁగా, మరుత్ = దేవతలయొక్క, మత్త = మదించిన గజంబుపైన్ = ఐరావతముపైని, చను, కుమార శిరోమణిన్ = రాజపుత్త్రోత్తముఁడగు స్వరోచిని, ఉబ్బునన్ = ఆనందముతో, చూచిరి.

తా. పట్టణమునం గల సువతులందఱు నాసమయమున నానందముతో నలంకరించుకొని వచ్చి గృహములయందును మేడలందును బ్రవేశించి రాజపథమున నైరావతారోహకుఁడై వెళ్లుచున్న స్వరోచిం గాంచిరి.

ఉ. అంచెలు గట్టి కాలితొడుసై చనసీవు గదమ్మ ప్రోదిరా
యంచలి వేటిసంగడములయ్యెను దయ్యమ యేటి వెడ్క నా
కంచుఁబదంబునన్ మొరయునందియయూడఁగఁదన్ని పోయి వీ
టించె లతాంగి యోర్తు మురజిన్నిభు సాగర మేఖలావిభున్.

టీ. లతాంగి = లతవంటి శరీరముగల రమణి, ఓర్తు = ఒకానొకతె, ప్రోదిరాయంచలు = చనువైన రాజమరాళములు - పెంపుడు రాజహంసలు, అంచెలు గట్టి=బారులు దీఱి, కాలితొడుసై = పాదమంజీరముల ధ్వనినాలకించుట యనుబంధుత్వముకలవియై, చనసీవు = పోవనిచ్చుటలేదు, కదమ్మ, ఇవేటిసంగడములు = ఇవియెక్కడి స్నేహములు, సహచరములు, అయ్యెను = ఆయెను, దయ్యమ = దైవమా, నాకున్ = నా వంటి తగులముదానికి, ఏటి వేడ్క = సందర్శనోత్సాహమెక్కడిది, అంచున్ = అనుచు, పదంబునన్ = పాదమునందు, మొరయుం = ధ్వనించుచున్న, అందియన్ = అందెను, ఊడఁగఁదన్ని = ఊడిపోవునటుల గాలు విదలించి, పోయి = ద్వారము

దగ్గఱకుఁబోయి, మురజిత్ = నారాయణమూర్తితో, నిభన్ = సమానుఁడగు, సాగర = సముద్రమే, మేఖలా = ఒడ్డాణముగాఁగల భూమియొక్క, విభున్ = భర్తయగు స్వరోచిని, వీక్షించెన్.

అందెలమ్రోఁత యంచలయులివువలెనుండుటచే నంచలు వెంబడించు ననుట కవిసమయము. ఈ యంశము పలుచోటులఁగలదు.

శ్లో. "ఏతాశ్చలద్వలయ సంహతి మేఖలోత్థ
ఝుంకారనూపురపరాజిత రాజహంస్యః." (భర్తృహరి.)

సీ. "తనుపద్మ మని యంటఁ బెనఁగునంచకు నంఘ్రి
హీరాంగదమ్మృణాళి మిచ్చియనిచె." (వసు. ఆ. 6.)

కడియమిచ్చుటచే సజాతీయానుకారిధ్వని లేమిచే నంచ వెనుకకేఁగ నని భావము.

తా. తన కాలియందెలమ్రోఁత హంసధ్వనివలె నుండుటచేఁ దమజాతి యంచలరొద యని తలంచి పెంపుడు రాయంచలు పతి వెంట నంటి రాసాగెను. అంచలగుంపు వెంటవచ్చుట తన సందర్శనక్రియ కాటంక మని తలంచి కాళ్లను జుట్టుకొనవానిం దప్పించుకొనఁ దలంచి పాదకటకముల నూడఁదన్ని వెడలెను.

చ. వలపులపల్లవుం డొకఁడు వట్టిచలంబున నేఁప దీనయై
యలుకలు తీర్చితీర్చి యొకయచ్చర వచ్చి నృపాలు నన్నగ
ర్వైలువడిచూచెఁ గాముకుఁడువెంటనెరానపుడాత్తఘర్మయై
వెలవెలఁబాఱెఁ దన్ముఖము వెల్వెలఁబాఱెవిటాననాబ్జమున్.

టీ. ఒక, అచ్చర = అప్సరస్త్రీ, వలపులపల్లవుం డొకఁడు = కాముకుఁడైన విటుఁడొకఁడు, వట్టి చలంబునన్ = కారణములేని మచ్చరము చేత, ఏఁపన్ = బాధింపఁగా, దీనయై=విచారపడినదై, అలుకలు = అతని క్రోధము

నివాసమగు హర్మ్యమును నదలి, వచ్చి = ద్వారము చెంగటికి వచ్చి నృపాలుఁ = రాజును, చూచెను. అపుడు = ఆ రాజును జూడవచ్చు సమయమందు, కాముకుఁడు = వలచినవాఁడును, వెంటనె రాఁ = వెంబడించిరాఁగా, ఆత్త = చెందఁబడిన, ఘర్మయై = స్వేదముగలదై, తన్ముఖము = ఆమెముఖము, వెలవెలఁబాఱెఁ = తెల్లఁబోయెను. విట = విటకాని యొక్క, ఆననాబ్జముఁ = ముఖపద్మమును, వెల్వెలఁబాఱెఁ = తెల్లఁబోయెను.

తా. అప్సరసయొక్కతె విటుఁడు మాటి మాటికిఁ దనపైఁ గోపించుచుండ నాతని కోపముం బోఁగొట్టి పోఁగొట్టి చిరాకుపుట్టి ప్రభువునీక్షించు మిషతో లోననుండి వీథిలోనికి వచ్చి రాజుం గాంచెను. వెంటనే నేస్త కాఁడును వచ్చెం గావున నాతనిం జూచి తనతలంపువలపుకానికిఁ దెలిసినదేమో యనుచింతచే శరీరము చెమర్ప మోము విన్ననయ్యెను. పిమ్మటఁ దన మాట సాగకపోయెఁగదా యను తలంపుతో విటకాని మోమును విన్ననయ్యెను.

చ. చిలుకలకొల్కి కల్కి యొకచేడియ నాటకసాలమేడపై
నిలువున నాడుచుండి ధరణీపతిఁ జూడఁ దలంచి యంచునన్
నిలిచి రహిన్ గనుంగొనుచు నెయ్యమునన్ దనువల్లి యుబ్బి కం
చెల తెగి పడ్డఁ గేతనముచీర చెఱంగున మూసెఁ జన్నులన్.

టీ. చిలుకలకొల్కి = చిలుకముక్కునుబోలిన యెఱ్ఱని కనుగొలుకులుగల, కల్కి = అందకత్తెయైన, ఒకచేడియ = ఒకానొకచెలువ, మేడపైనిలువునన్ = హర్మ్యముమీఁది యింటియందలి, నాటకసాలన్ = నాట్యశాలయందు, ఆడుచుండి = నృత్యము చేయుచునుండి, ధరణీపతిన్ = స్వరోచిని, చూడఁదలంచి = చూడవలయు నని యుద్దేశించి, అంచునన్ = నాటకశాల చివరను, నిలిచి=నిలిచియుండి, రహిన్=కోరికతో, కనుంగొనుచున్, నెయ్యమునన్ = స్నేహముచేత-ఆనందాతిశయముచేఁ గాంచుటవలన, తనువల్లి=తీవవంటి శరీరము, ఉబ్బి,కంచెల=కంచుకము, తెగి=బిగువుచే ముడివీడిపోయి, పడ్డన్=పడి

పోఁగా, కేతనము చీరచెఱంగునన్ = టెక్కెముయొక్క వస్త్రపుకొనచే, చన్నులన్ = స్తనములను, మూసెన్ = మాటుపఱచెను. రాజగౌరవార్థము గృహములపై నెలకొల్పఁబడిన కేతనపటమె పైఁటగా నయ్యెనని భావము.

ఇందు హావభావము లభివర్ణితములు. చను లుప్పొంగుట దర్శనోత్సాహమునఁ గాన నిది కామేంగితము. కామేంగితములు ఇదివఱకె యుదాహరించితిమి. గుబ్బ లుప్పొంగి రైకపగులుట కామేంగిత మనుటకు.—

"మోక్తుం నైవేచ్ఛతి కుచపటీమాత్మనా సైవ భిన్నా" (బిల్హణీయము.)
"ద్రాగుత్తుంగఘనస్తనాంగణగళచ్చారూత్తరీయాంచలా"

(పుష్పబాణవిలాసము.)

అవలోకనవశమున గుబ్బ లుప్పొంగు ననుటకుఁ బ్రమాణము.—

మ. "జిలుగుంబయ్యెద జీరువాఱి యెడలన్ శృంగారపత్త్రాంకురం
బులతో నొక్కచకోరలోచనకుచంబుల్ పూర్ణకళ్యాణమం
గళకుంభంబులు నూత్నపల్లవవిభంగ శ్రీసమేతంబులై
న లలిం జెన్నెసలారె నైషధమహీనాథావలోకంబునన్."

(శృంగారనై. ఆ. ౬. ప 67.)

తా. అందకత్తె యొకతె మేడపైభాగమందలి నాటకసాలలో నర్తనము సేయుచు స్వరోచిని గాంచుటకుఁ దలంపుగలిగి నాట్యశాలకొన నొకవైపున నిలిచి యుండి యాతనిఁ జూచుటవలనఁ గలిగిన మోహాతిశయమున శరీరము పొంగి ఱవికముడి తెగి యూడి పడిపోవుటచేఁ జన్నులు బహిరంగము కాఁగా నందు నిల్పియున్న కేతువుయొక్క గుడ్డకొంగుచేఁ జన్నులను గప్పుకొనెను.

ఉ. కీరమనోజ్ఞవాణి యొకకిన్నరి కిన్నెర మీటిమీటి యొ
య్యారపులీల నేఁగి వసుధాధిపుఁ గన్గొనె జిల్గుపయ్యెదన్

హారముఁజక్కఁబెట్టెడుకుచాహితహస్తముపైఁడిగోళ్లుహిం
సారతిసేయుదర్పకునిసంపెఁగముల్కులుఁబోలె మించఁగన్.

టీ. కీరమనోజ్ఞవాణి = శుకవాక్యములవంటి మనోహరమగుమాటలు గల, ఒకకిన్నరి = కిన్నరాంగనయొకర్తు, కిన్నెర, మీటిమీటి = వాయించి వాయించి, ఒయ్యారపులీలన్, పోయి, జిల్గుపయ్యెదన్ = పలుచనిపైఁటను, హారమున్, చక్కఁబెట్టెడు = సద్దుకొనుచున్న, కుచ = పాలిండ్లపై, ఆహిత= నిలుపఁబడిన హస్తము = కరముయొక్క, పైఁడిగోళ్లు = సువర్ణపునఖములు, హింసా = విరహులను బాధపెట్టుటయందు, రతిసేయు = ఇష్టపడునట్టి, దర్పకుని = మదనునియొక్క, సంపెఁగముల్కులుఁబోలెన్ = సంపెంగపువ్వు బాణములంబోలె, మించఁగన్, వసుధాధిపున్ = ప్రభువును, కన్గొనెన్ = చూచెను,

తా. కిన్నరాంగన యొకర్తు కిన్నెర వాయించుచు వాయించుచు మానిస్వరోచిం జూడ నేఁగి తీవలను మీటునప్పుడు వ్రేలికిఁ దగుల్చుకొను బంగారుగోరలుగల వ్రేళ్లతో హారములను బయ్యెదను సవరించుకొనుచు ప్రభువుం గాంచునపు డాగోళ్లు విరహులగు స్త్రీలను బురుషులను హింసింప నిచ్చగించు మారుని సంపెఁగపూవులముల్కులో యను రీతి నున్నది. అలం - ఉత్ప్రేక్ష.

చ. పరవశదైన్య మాడుకొనుప్రౌఢలఁ గానదు ఘర్మవారిచేఁ
గరఁగి స్రవించుచిత్రకము గాన దనాదృతవీటిపాటలా
ధరమున సున్నమంటినవిధంబును గానదు నవ్వటాల కా
భరణము గొన్నఁగానదొకబాల నృపాలునిఁజూచినివ్వెఱన్.

టీ. ఒకబాల=ఒకయౌవనాగమముతో నలరుచిన్నది, నృపాలునిన్ = స్వరోచిని, చూచి = సందర్శించి, నివ్వెఱన్ = తొట్రుపాటుచేత, పరవశదైన్యము= తనమోహామువలనఁ గలిగిన దీనత్వమును, ఆడుకొను = చెప్పుకొను,

చున్న, ప్రౌఢలన్ = ప్రౌఢత్వముగల యువతులను, కానదు = చూడదు, ప్రౌఢకాంతలు బాలభావమును గ్రహించి యెంత కామముగలది యని నింద యొనరించుచుండిరి. తదేకదృష్టితో నుంటచే బాల గ్రహింపదాయెను. ఘర్మ = స్వేదకముయొక్క, వారిచేన్ = ఉదకముచేత, కరఁగి, స్రవించు = జాఱుచున్న, చిత్రకము = బొట్టు, కానదు, అనాదృతిన్ = ఆదరములేక పోవుటచేత, వీటి = తమ్మలముచే నయిన, పాటల= రక్తవర్ణముతోడి, అధరము నన్ = పెదవియందు, సున్నము, అంటిన విధంబునన్ = అంటుకొనినరీతిని, కానదు = చూడదు. నవ్వుటాలకున్=పరిహాసమునకు, ఆభరణము= వస్తువును, కొన్నన్ = ఎవ్వరైనఁ బుచ్చుకొనినను, కానదు = తెలిసికొనదు.

ఇందు స్తంభస్వేదము లనుసాత్వికభావములు చెప్పఁబడెను. తల్ల క్షణములు,—

శ్లో. "సర్వేఽపి సత్వమూలత్వాద్భావా యద్యపి సాత్వికాః,
తథాప్యమీషాం సత్త్వైకమూలత్వాత్సాత్త్వికప్రథా.
అనుభావాశ్చ కథ్యంతే భావసంసూచనాదమీ,
... ...
అన్యేషాం సుఖదుఃఖాదిభావేషు కృతభావనం,
ఆనుకూల్యేన యచ్చిత్తం భావకానాం ప్రవర్తతే.
సత్త్వం తదితి విజ్ఞేయం ప్రాజ్ఞైస్సత్వోద్భవానిమాన్,
సాత్వికా ఇతి జానంతి భరతాద్యా మహర్షయః.
తే స్తంభస్వేదరోమాంచస్వరభేదాశ్చ వేపథుః,
వైవర్ణ్యమశ్రుప్రళయావిత్యష్టౌ పరికీర్తితాః." (రసార్ణవసుధాకరము.)

తా. ఒకానొకచిన్నది ముగ్ధత్వముచే నృపాలుం గాంచి పరవశత్వ మును బొంది, తన్నుఁ జూచి నిందించు ప్రౌఢస్త్రీలను, చెమటబిందువులచేఁ గరఁగిపోయినబొట్టును, తమ్ములము సేయుంతటి పెదవి నంటుకొనిన సున్నమును, పరిహాసమునకుఁ దాను దాల్చిననగను దీసికొన్నను నేమియుం నెఱుంగక యంతయుం మఱచి యున్నది.

చ. అలికులవేణి యొక్కతె రతాంతమునన్ దనయంగవల్లికన్
పులకలుచొక్కు లేఁజెమరు పుట్టఁగ నేఁగి నరేంద్రుఁ జూడనా
పులకలు చొక్కు లేఁజెమరుఁబోవక యట్టుల యుండె నట్టిదో
చెలువగువానిఁగన్గొనినచెల్వకుఁ జూపుల కావె కూటముల్.

టీ. అలికులవేణి= తేఁటితండమువంటి జడగలిగిన, ఒక్కతె, రతాంతమునన్ = సంభోగానంతరమున, తన, అంగవల్లికన్ = లతవంటి శరీరమందు, పులకలు = మేనివెండ్రుకలు నిక్కపొడుచుకొనుటలు- గగుర్పాటు, చొక్కు= ఒడలు తెలియకుండుట, లేఁజెమరు = చిన్నచెమ్మట, పుట్టఁగన్ = కలుగఁగా, ఏఁగి=ద్వారముకడకుఁబోయి, నరేంద్రున్=స్వరోచిని, చూడన్=చూడఁగా, ఆపులకలుచొక్కు లేఁజెమరున్=సంభోగము చేయుటచేతఁ గలిగిన గగుర్పాటు పరవశతవలన కొంచెముగాఁ జెమటపోయుట, పోవక=అణఁగిపోవక, అట్టుల = ఎప్పటియట్లే, ఉండెను, అట్టిది = అసంగతి యటువంటిది, ఔన్, చెలువగు వానిన్=అందగానిని, కన్గొనినన్=చూచిన, చెల్వకున్=రమణికి, చూపుల = దృష్టులే, కూటముల్ = రతులు, కావె = అగును.

ఇందు స్తంభరోమాంచస్వేదములు సూచింపఁబడెను. స్తంభము గగుర్పాటు, చెమట యివి సంభోగసమయమునందుఁ గామేంగితములందును గలుగుట ప్రసిద్ధము.

తా. సంభోగమువలనఁ గలిగిన గగుర్పాటు, చిఱుచెమట మొదలగునవి మాటుపడుపక యొకచెలువ స్వరోచినిఁ దిలకింప నుత్సాహపడి వచ్చెను. రాజును జూడఁగ నుత్సాహాతిశయమున మఱల స్తంభరోమాంచ స్వేదాదులు జనించెను. అలం - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. అలరులబంతి జృంభికకు నడ్డము సేయుచుఁ గర్ణపాలిపై
కలకలఁద్రోయుచున్ దరఁగ లౌ ప్రమదాశ్రులు గోటమీటుచున్, జెలిభుజపీఠినొత్తగిలి చిల్కను దువ్వుచు వాలుఁగన్నుఁగ్రేవల కుదథార చేర నొకవారవిలాసిని చూచె రాసుతున్.

టీ. ఒక, వారవిలాసిని = అందకత్తెయగుగణిక, అలరులబంతిన్ = పుష్పకందుకమును, జృంభికకున్ = ఆవులింతకు, అడ్డము చేయుచున్ = చాటుచేసికొనుచు, కర్ణపాళిపైకిన్ = చెవితమ్మిపైకి, అలకలన్ = ముఖముమీఁదికురులను — ముంగురులను, త్రోయుచున్ = ఎగయఁద్రోయుచు, తరఁగలు = కెరటములు, ఔ, ప్రమదాశ్రులు = ఆనందబాష్పములు, గోటన్ = గోటితో, మీటుచున్ = ఎగఁజిమ్ముచు, చెలి = నేస్తకత్తెయొక్క, భుజపీఠిన్ = పీఁటవలెనున్న బుజముపై, ఒత్తగిలి = కొంచెమొఱఁగి, చిల్కను = పెంపుడుచిలుకను, దువ్వుచున్ = గోటితో గీరుచు, వాలుఁగన్నుఁగ్రేవలకున్ = పొడవులగు క్రేగన్నులకు, ఉదధార = ఎక్కువ ప్రేమవలనఁ బుట్టిన కంటినీటిధార, చేరన్ = చేరుకొనఁగా — నిండఁగా, రాసుతున్ = స్వరోచిని, చూచెను = కాంచెను.

ఇందు అశ్రు వను సాత్త్వికభావము సూచింపఁబడినది.

తా. ఒకవారకాంత యావులింత రాఁగాఁ బువ్వుబంతిని నోటి కడ్డుగా నుంచుకొని మోమున వ్రేలాడుముంగురులఁ బ్రక్కకొత్తిగించుచు చేతిలోని శుకమును దువ్వుచుఁ గంట నీరువెట్టుచు నేస్తకత్తెబుజముమీఁది కొఱగి నిలిచియుండి స్వరోచిం దిలకించె. అలం-స్వభావోక్తి.

చ. జిలుఁగులఁ బెట్టుచున్ దొడలఁ జెంద్రికపావడ యంట మైతడిన్
బెళపెళ లేనిచీరఁ గటి బింకపుఁజన్నులఁ జేర్చికొంచు వే
జలకము లాడియాడి యొకచాన కరస్థితకేశయై నృపున్
వెలువడి చూచె లోఁబడితి నీకని బాసకు నిల్చెనో యనన్.

టీ. ఒకచాన = ఒకచిన్నది, జలకములు = మజ్జనములు, ఆడియాడి = చేసిచేసి (ద్విరుక్తి యాదరాతిశయము దెలుపును) జిలుఁగులన్ = పలుచని చిన్నపంచెలను, పెట్టుచున్ = తడియొత్తుటకు మేనిపైనొత్తుచు, మైతడిన్ = శరీరమందలి తడివలన, తొడలన్ = ఊరువులపైని, చెంద్రికపావడ = చెంద్రకావిగాగర, అంటన్ = అంటుకొనఁగా, కటిన్ = నడుమును, పెళపెళలేని

చీరన్ = తడిసి పెళపెళమను ధ్వన్యనుకరణములేని పయ్యాటకొంగును, బింకపు = బిగువగు, చన్నులన్ = చనుదోయిమీఁద, చేర్చికొంచున్ = చేరునటుల నొనరించుచు, కరస్థిత = హస్తమందున్న, కేశయై = శిరోజములు కలదియై, వెలువడి = వెలువలికి వచ్చి, నీకు లోఁబడితిన్ = నీకు వశ్యురాలనైతిని, అని, బాసకున్ = ఒట్టుపెట్టుకొనుటకై, నిల్చెనో యనన్ = నిలిచినదేమో యను నటుల (ద్వారప్రదేశమునందు నిలిచి), నృపున్ = స్వరోచిని, చూచెన్ = తిలకించెను.

(లోకములో మిగులఘోర మగు ప్రమాణము గావించువారు తడివస్త్రమును గట్టుకొని నీరుగారుచున్న వెండ్రుకలు చేతఁబట్టుకొని రాజు ముందుఁ బ్రమాణముచేయుట యాచారము. ఈపద్యమున ఔత్సుక్య మను సంచారిభావము సూచింపఁబడెను.)

ఔత్సుక్యలక్షణము.—

క. "మదము మదిరాదికృతస, మ్మదమోహావ్యతికరంబు మఱి యౌత్సుక్యం
బదవసమయాక్షమత్వము, మది యర్థవినిర్ణయంబు మఱి యెట్లన్నన్."
(నరసభూపాలీయము.)

విలంబనము సహింపఁజాలమి యౌత్సుక్యము.

తా. ఒకయువిద మజ్జనమాడుచుండ రాజు వచ్చుచుండె నని యాలకించి వేగముగాఁ దడిగుడ్డను విడిచి వైచి యొడలుం దలయుఁ దుడుచుకొన కయే చెంగావిగాగర యూరువుల నంటుకొనిపోవఁ జుట్టుకొని యొడలినీటిచేఁ దడిసినపయ్యెంటచీరను గుచములపైఁగప్పుకొని నీర్గారుశిరోజముల నొకహస్తమున మెలికలువైచి పట్టి బయటికి వచ్చి స్వరోచిం జూచుచుండ నోయి రాజా! నీకు నే నధీనురాల నైతి నని యొట్టుపెట్టుకొనెనో యనువిధంబున నుండెను. అలం-ఉత్ప్రేక్ష.

మ. ఒకనేత్రాంబుజ మొక్కగల్ల మొక చన్నొయ్యార్యరపుణ్ లీల వీ
ధికిఁదోఁచన్ దలుపోరగా నొకపురంధ్రీరత్న మీక్షించె రా

జకిశోరంబుఁ దదీయలై వెలయుభాషాలక్ష్ములఁ జూచి త్ర్యం
బకభాగంబు మొఱంగి మైత్రికి శివాభాగంబ యేతెంచెనాన్.

టీ. పురంధ్రీరత్నము = ఉత్తమురాలగు నొక పతివ్రతాశిరోమణి, తదీయలై = స్వారోచి సంబంధలై - ఆస్వారోచికి వశ్యురాండ్రై, వెలయు= ప్రకాశించు, భాషాలక్ష్ములన్ = సరస్వతిని, లక్ష్మిని, స్వారోచిని విద్యయుం లక్ష్మియుఁ జెందియున్నవనుట చూచి, మైత్రికిన్=స్నేహమునకై, త్ర్యంబక భాగంబున్ = సామేనగు శంకరుని పార్శ్వమును, మొఱంగి=మాటుపఱచి, శివాభాగంబ = గౌరియొక్క యర్ధభాగమే, ఏతెంచెనాన్ = వచ్చెనేమో యనునట్లు, ఒక, నేత్రాంబుజము = ఒకతామరపూవువంటి కన్నును, ఒక, గల్లము = చెంపయును, ఒకచన్ను, ఒయ్యారపున్, లీలన్ = విలాసముతో, వీథికిన్ = బజారునకు-రాజువచ్చుత్రోవకు, తోఁపన్ = కనఁబడునట్లుగా, తలుపు ఓరగాన్ = తలుపుప్రక్కఁగా - తలుపుచాటున సగము మేను బయట సగము మేను నిమిడునంతగాఁ దెఱచియుంచి, రాజకిశోరంబున్ స్వారోచిని, ఈక్షించెన్ = చూచెను.

సందర్శించుచున్నది పతివ్రతారత్నముగాన పార్వతితోఁ బోల్పఁబడి నది. పురంధ్రి కాలముతీఱినది. రాజు కిశోరముగాన సందర్శించుట యుక్తముగ నున్నదని భావము. అలం-ఉత్ప్రేక్ష.

తా. పతివ్రత యొక్కరిత రాజును గాంచుతలంపుతోఁ గవాటము నొకభాగమును మూసి చాటుగా నొకలోచనము, ఒక పార్శ్వము, ఒకచన్ను, వెలుపలికిఁ గాన్పించునట్లు చూచుచుండఁగా శివునికి సామేనుగా నున్న గౌరి నేస్తకాండ్రగు సిరియు, సరస్వతియు, భాగ్యమును జదువునై స్వారోచిం జెంది యుండుటచే వారిం గాంచి సంతోషింపవలయు నని, మొదలును దాఁచుకొని యర్ధశరీరముతో వచ్చి కాన్పించెనేమో యను నట్లుండెను.

మ. కలయన్ గూర్చిఁ జెమర్చువంగములలగ్నంబైనసన్నంపురుం
జులకాశేయమునందు మించుకమలస్తోమంబుచేఁ జూచె నొ

కన్గొలతాతన్వి చెలంగి పొంగుమదికాంక్షల్ దీర మేనెల్లఁగ
న్నులుగావించికుమారుజవ్వనముచెన్నుల్ జూచుచందంబునన్

టీ. ఒక్క, లతాతన్వి = లతవంటి శరీరముగలచిన్నది, చెలంగి = అతిశయించి, పొంగు = ఉప్పొంగెడు, మదికాంక్షల్ = చిత్తములోని యభిలాషములు, తీరన్ = నెఱవేఱఁగా, కూర్మిన్ = ప్రేమచేత, కలయన్ = దేహమంతయుఁ గలియుఁనటుల, చెమర్చు = చెమట పట్టినట్టి, అంగములన్ = అవయవములయందు, లగ్నంబు = తగులుకొనినది, ఐన, సన్నంపు = మిగుల సన్నమైన, మంజుల = సొగసైన, కౌశేయమునందున్ = పట్టుబట్టయందు. మించు కమలస్తోమంబుచేన్ = తామరపలెనున్న చిత్తరువునేతలోని తమ్మిపూవులసమూహముచే, మేనెల్లన్ = దేహమంతయు, కన్నులుగావించి = కనులుగాఁ జేసికొని, చూచుచందంబునన్ = చూచునట్టి విధముగా, కుమారు = స్వారోచియొక్క, జవ్వనముచెన్నున్ = వయస్సుయొక్క యందమును, చూచెను.

ఒడలెల్లఁ గన్నులుచేసికొని చూచుట యాదరాతిశయమును దెలుపును. కనులెగాక ప్రత్యవయవము రాజును జూడఁ గోరెను. ఒడలెల్ల కనులుగాఁ జూచుట యాదరాతిశయమును సూచించు ననుటకు.—

తే. "ఎల్లచిగురాకుఁబోండ్లకు నెంతవేడ్క
యంతవేడుక దనలోన నతిశయిల్ల
నొక్కగుబ్బలకొమరాలు చక్క వచ్చి
కనియె నొడలెల్లఁ గన్నులై మనుజవిభుని."
(శృం. నైష. ఆ. 6. ప. 66)

ఇటులనె యుండు మఱియొకవర్ణనము.—

"న జానే సమ్ముఖాయాతే ప్రియాణి వదతి ప్రియే
సర్వాణ్యంగాని కిం యాంతి నేత్రతాముత కర్ణతామ్."

ఇందు స్వేదము ఔత్సుక్య మనుసాత్త్వికభావములు సూచితములు.
అలం. పరిణామము-ఉత్ప్రేక్ష.

సాత్త్వికలక్షణము.—

క. "అతినిర్వికారచేతో, గతవృత్తివిశేష మరయఁగా సత్త్వము త
త్ప్రతిపాద్యక్రియభావము, సతతాలంకారకారి చను తెలియంగన్."

(కావ్యాలంకారచూడామణి.)

తా. పెండ్లికుమారుని గాంచుతలంపుతో నొక చిన్నది తామరజేకులు గలపట్టువస్త్రమును ధరించి చూడరాఁగా స్వరోచిం జూడ శరీరమంతయుం నేత్రములుగాఁ జేసికొని వీక్షించుచున్నదేమో యనునట్లు వస్త్రము చెమటచే శరీరము నంటుకొని యుండెను.

వ. ఇత్తెఱంగునఁ గరంగునంతరంగంబులు గలకురంగాక్షుల యపాంగంబులఁ దుఱంగలించు సితేతరతరళతరదృగ్రోచుల నభంగశృంగారరసవీచులచాలునంబోలెఁ బొదువంబడి యాలంబితచీనాంబరప్రాలంబమాలికాచిత్రములగు నాతపత్రములు నెఱయఁ బత్త్రమ్ముల డిగ్గి దుర్గాధిపతు లేమేమ యని త్రోపుత్రోపాడుచు వీచువీచోపు లచ్ఛమ్ము లగుకౌముదీ గుచ్ఛమ్ముల సంతరింప నంతికవై జయంతికలఁ గ్రాలువలువలఁ బొలయు చిఱుగరువలిఁ దూలు నీలాలకలయలక లుభయ పార్శ్వసముత్తుంగమత్తమాతంగ మదసౌరభ సంగిభృంగ సంఘంబుల నెలయింప నింపారు కలపంబు లబ్బొటునఁ బేటులెత్తి యొండొరులయొత్తడిఁ బొడిపొడియై యెగయు విస్ఫురపరాగపుఁగంబు చదల నెల్లెడ నుల్లెడ * గట్టిన ట్టుమర దట్టదట్టమ్ముగ సాగునాగరులవాగారవమ్ములు నిగుడ

* వట్టిన. పా.

నెడవడక పొగడు పొగడికలకలకలమ్ములును బుంఖాను పుంఖ శంఖ భేరీ పటహ కాహళ వేణు వీణాదివాదనధ్వా నంబును గలమధురకిన్నరీనిక్వాణంబులరాణం ద్రాణం జెలుచు *విన్నాణంపుంగ్రొల్లు తెలుంగులును వేల్పుగాణలు పాడు లక్ష్మీనారాయణుల కల్యాణంపుంబాటలఁ దీటు కొను తిన్నని రవంబులుఁ గలసి బలసికొను కోలాహలమ్ము లిమ్ముగ సందడుల నెడ గలుగఁ జడియు వేత్రహస్తులప్రశ స్తతరసాహోనినాదంబు సంబంధించి పెంపొలయ నత్యంత కాంతం బయి నిరంతరగతిఁ గ్రంత నడవ నడదివియ లై మకుటారవిందరాగంబులు వెలుంగ నలుగడల సామంత సందోహంబు క్రందుకొన మందమందగమనంబునఁ జను బృందారకవేదండంబుపై నుద్దండతనుచ్ఛాయాంకలాపంబు జంజేటిజంబాలకదంబకంబుడంబు విడంబింపఁ దిన్ననిరవం బునఁ గలసి బలసినకోలాహలంబు హంసాదివిహంగమ వ్యూదయంగమరావంబును బెడంగువడ నడుచుక్రంత నత్యంతదర్శనీయంబు లై మెఱయు మంగళద్రవ్యంబుల నెడనెడఁ దీండ్రించు పుండ్రేక్షుదండంబులకడలఁ గడలు కొను పసరుటాకులడాలు శైవాలంబునందంద క్రందుగా మండుచేదివియలు చెందొవలునుఁ గాఁ బార్శ్వద్వయ సముత్తుంగమణిసౌధవీథికారోదోంతరాళంబున గంధగజ ఘటాఘనాఘనకాంతికధూళిమాగధప్రవాహంబునఁ గూలం కషం బగునృపతిపథయమునాహ్రదంబు గగనగంగావగాహ నాభ్యాసంబున నిండుకొని పోవునదియునుం బోలెఁ దనరఁ

* విన్నాణంబుల.

దనసముద్దామతేజోభరంబునఁ జడిసిన మేరుగిరిమోరులుం
బోలెఁ దీరుగలభుజంబులఁ దాఱుమాఱుగా నిడినతార
తారంపుఁబంచసరంబులు దోరంతరహారంబులుఁ గేయూర
హీరంబులుఁ గరకంకణకురువిందకందళంబులుఁ గటికనక
మేఖలాఘటితంబగు చేరుకరాచురీమంకతంపుఁబిడి మెఱుం
గులుఁ దఱిసి వెన్నెలక్రొన్నురువులబోరనన్నగునరపడుగు
జిలుఁగుకంచుకంబున మించి వెలుపలఁ దోఁప మంచు
గవిసినరోహణమహీధరంబునుంబోలె రాజభవనాంగణంబు
జేరవచ్చె నంత నక్కడ. 71

టీ. ఇత్తెఱంగునఁ=ఈవిధముగా, కరఁగునంతరంగంబులు=ప్రేమతోఁ గూడినచిత్తములు, కల, కురంగాక్షుల = లేఁడిచూపులవంటి చూపులుగలస్త్రీల యొక్క, అపాంగంబులఁ = క్రేగన్నులయందు, తుఱంగలించు = వెలుఁగు చున్న, సితేతర=నీలవర్ణములుగల, తరళతర = ఎక్కువచలములయిన, దృక్= చూపులయొక్క, రోచులఁ = ప్రకాశములచే, అభంగ = కొదువకాని, శృంగారరస = శృంగారరసమను జలప్రవాహమునందలి, వీచుల = కెరటముల యొక్క, చాలునం బోలెఁ = వరుసచేవలె, పొదువంబడి = క్రమ్ముకొనఁబడి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

ఇందు అపాంగపుఁజూపులు నల్లనివిగా నభివర్ణింపఁబడెను. ఇదియుఁ బ్రసిద్ధమె.

శ్లో. "వేశ్యా త్వత్తో నఖపదసుఖాన్ ప్రాప్య వర్షాగ్రబిందూన్
ఆమోక్ష్యన్తే త్వయి మధుకరశ్రేణి దీర్ఘాన్ కటాక్షాన్."
(మేఘసందేశము.)

సీ. "కర్పూరకస్తూరికాప్రవాహంబులు ప్రవహింప లోచన ప్రాంగణముల"
(శృంగారనైషధము. ఆ. ౫. ౭)

చ. తొలకరిచూపు లింపెసఁగు ధూమములై ..."
(చంద్రికాపరిణయము. ఆ. ౨. ౪౭.)

"కటాక్షోఽపాంగదర్శనే." (అమరము.)

"యే తయా తీక్ష్ణచలచక్షుస్త్రిభాగదృష్టా
స్తే కామచంద్రమధుపంచమమారణీయాః
యేషు పునర్నిపతితా సకలాపి దృష్టి
ర్వర్తన్తే తే తిలజలాంజలిదానయోగ్యాః." (కర్పూరమంజరి.)

అలంబిత = చేకొనఁబడిన, చీనాంబర = చీనాదేశపుఁ బట్టుగుడ్డతోఁ గుట్టఁబడినదగు, ప్రాలంబ = చక్కఁగా వ్రేలాడుచున్న జాలరులయొక్క, మాలికా = పఙ్క్తులచేతను, చిత్రమ్ములు = ఆశ్చర్యమునొలుపునవి, అగు, ఆతపత్రమ్ములు=ఛత్రములు, మెఱయన్=ప్రకాశింపఁగా, పత్రమ్ములన్=వాహనములను, డిగ్గి=దిగి, "పత్రం వాహనపక్షయోః" అమరము. దుర్గాధిపతులు = దుర్గముల నేలురాజులు, ఏము ఏమ = మేమేమేమే, సేవచేయుటకు మేము ముందుగాఁ జనవలయును మేము ముందుగాఁ జనవలయును, అని, త్రోపుత్రోపాడుచున్=ఒకరినొకరు తొలంగిపోవునటులఁ ద్రోసికొనుచు, వీచు=విసరునట్టి, వీచోపులు = చామరములు, అచ్ఛమ్ములు = ధవళములై ప్రకాశించునవి, అగు, కౌముదీగుచ్ఛమ్ములన్ = వెన్నెలగుత్తులను, సంతరింపన్ = పుట్టింపఁగా, (అలం. ఉపమ.) అంతిక = చేరువనున్న, వైజయంతికలన్=జండాలయందు, క్రాలు=ప్రకాశించు, వలువలన్ = బట్టలవలన, పొలయు = ఆవరించుచున్న, చిఱుగఱువలిన్=పిల్లవాయువుచేత, తూలు = చలించుచున్న, నీలాలకల = నల్లని ముఖముమీఁదికురులుగల యువతులయొక్క, అలకలు = ముంగురులు, ఉభయపార్శ్వ = రెండువైపుల నుండు, సముత్తుంగ = ఎక్కువపొడవులైన, మత్తమాతంగ = మదగజములయొక్క, మద = మదజలధారలయొక్క సౌరభ=పరిమళములకు, సంగి = దరియుచున్న, భృంగసంఘంబులన్ = తేఁటిమొత్తములను, ఎలయింపన్ = చేరువకు వచ్చునట్లు చేయఁగా, ఏనుఁగుల గండస్థలములందలి మదజలము గ్రోలుచున్న తుమ్మెదలు స్త్రీల ముంగురులు తమ్ము తుమ్మెదలేయనుకొని భ్రమపడి చేరవచ్చునటులఁ జేయుచుండెను. అలం-

భ్రాంతిమంతము. ఇంపారు=సంతోషమును బుట్టించు, కలపంబులు=గంధపుఁజర్చలు, అబ్బొటునన్=ప్రజ్వలనగలిగిన వేఁడిచేత, పేటులెత్తి=పెల్లలులేచి, ఒండొరుల యొత్తడిన్=అన్యోన్యము సంభవించు రాపుచేత, పొడిపొడియై=నలిగి మిక్కిలి పొడియై, ఎగయు=మీఁదికి లేచుచున్న, విస్ఫురదధిర్వాప్తినొందు నైజముఁగలిన, పరాగపూగంబు = ధూళిసముదాయము, చదలన్ = మింట, ఎల్లెడన్, ఉల్లెడ = శుభమునఁగట్టు మేలుంకట్టు, కట్టినట్టు = కట్టినవిధముగా, అమరన్ = ఒప్పఁగా, మేనిగందంపుఁబూఁత యొరయికకతన రేఁగి ధూళియై మింటికెగయ నదియంతయుఁ జాందిని గట్టినటుల నుండెను. అలం. అతిశయోక్తి. దట్టదట్టముగన్ = ఒకరినొకరు త్రోసికొనుచు, మిగుల తఱుచుగా ననుట. సాగు = బయలుదేరివచ్చు, నాగయల = పౌరులయొక్క, వాగారవమ్ములు=వాక్యధ్వనులు, నిగుడన్ = ఎక్కువకాఁగా, ఎడపడక = ఎడతెరపిలేక, పొగడు = స్తోత్రముచేయుచున్న, పొగడికల = స్తుతిపాఠకులగు వందిమాగధులపొగడికలయొక్క, కలకలమ్ములును = కోలాహలధ్వనులును, పుంఖానుపుంఖ = ఒకదానివెనుక నొకటిధ్వనించుచున్న, శంఖ = చిందములు, భేరీ = భేరులు, పటహ = అలొమ్మతప్పెటలు, కాహళ = బాకాలు, వేణు = పిల్లనగ్రోవులు, వీణా = వీణియలు, ఆది = మున్నగు, వాదన = వాద్యవిశేషములయొక్క, ధ్వానంబును = శబ్దములును, కల = అవ్యక్తమయిన, మధుర = ఇంపయిన, కిన్నరీ = కిన్నెరలను వీణియలయొక్క, నిక్వాణంబుల = శబ్దములయొక్క, రాణన్ = మనోహరత్వమును, త్రాణఁజెఱుచు = పటుత్వమువలనఁ దగ్గించునట్టి, వీణారవమును మించియతిశయించు, విన్నాణంపుఁ గొల్పుటెలుంగులున్=కుశలతతోఁ జదువరు లొనర్చు గళనాదములును, నేర్పుతోడి పాఠకులు కొనుగోలుచేయు కంఠస్వరము లని కొందఱు. వేల్పుగాణలు = అప్సరసలు, పాడు=పాడుచున్న, లక్ష్మీనారాయణుల=లక్ష్మీదేవి విష్ణుమూర్తియొక్క, కళ్యాణంపుఁబాటలన్ = పెండ్లిపాటల చేత, దీటుకొను=పూర్ణమగుచున్న, తిన్ననిరవంబులున్ = నెమ్మదిగలధ్వానము

లును, కలసి=అన్నియు నొకటియై, బలసికొను = వ్యాపించునట్టి, కోలాహ
లమ్ములు=కలకలమ్ములు, ఇమ్ముగన్ = తగినవిధముగా, సందడులన్ = సమ్మర్దము
లను, ఒరసికొనుచు వచ్చువారియొత్తిడులను, ఎడగలుగన్ = దూరమగునట్లు
ఒత్తిడితొలంగిపోవునటుల, జడియు=వెడలనెట్టునట్టి, వేత్రహస్తుల=బెత్తముల
ధరించినభటులయొక్క, ప్రశస్తతర = ఎక్కువ పొగడఁదగిన, సాహో
నినాదంబున్ = సంతోషమును గలుగఁ జేయుధ్వనిని, హెచ్చరికచేయుపల
కులధ్వనిని, సంబంధించి = కూడుకొని, పెంపు=ఔన్నత్యమును, ఒలయన్ =
చెందఁగా, అత్యంతకాంతంబయి=మిక్కిలిసుందరమై, నిరంతరగతిన్=ఎడతెగ
తెఱంగున, క్రంతనడపన్ = సారిపట్టుకొని నడవఁగా, పెడ్లికొడుకువారి
పెండ్లికుమార్తెకొఱకుఁ బ్రధానమునకు సంబంధించిన శుభవస్తువులఁ గొ
వచ్చుటను గ్రంతనడచుట యందురు. నడదివియలై = గమనముచేయుచున్న
దీపములై, మకుట=శిరోభూషణమగు కిరీటమునందలి, అరవిందరాగంబులు=
పద్మరాగంబులు, వెలుఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా, నలుగడలన్ = నాలుగ
దెసలయందును, సామంతసందోహంబు = చుట్టు ప్రక్కల నున్న నృపా
సమూహము, క్రందుకొనన్ = చుట్టుకొని రాఁగా, మందమంద = నెమ్మ
నెమ్మదియగు, గమనంబునన్ = గతితో, చను, బృందారక = దివ్యు
యొక్క, వేదండంబుపైన్ = గజమగు నైరావతముమీఁద, ఉద్దండ =
విస్తారమయిన, తనుచ్ఛాయా = శరీరప్రభలయొక్క, కలాపంబు = సమ
దాయము, జంబేటి = జంబూనదియొక్క, జంబాల = బురదయొక్క
కదంబకంబు=గుంపుయొక్క, డంబున్=రీతిని, విడంబింపన్=తులఁదూఁగఁగా
తిన్ననిరవంబునన్ = చక్కనిధ్వానముతో, కలసి, బలసిన = చుట్టుకొనిన
కోలాహలంబులన్ = కలకలమనుచప్పుడును, హంసాది = మరాళములు మొద
లయిన, విహంగమ = పక్షులయొక్క, హృదయంగమ = చిత్తరంజకమయిన
రావంబును = చప్పుడును, బెడంగువడన్ = శోభించునట్లు-అందము గలుగ
జేయునటుల, నడుచుక్రంతన్ = నడుచుచున్న ప్రధానద్రవ్యములఁ గొ

పోవు జనసమూహామునందు (అలం - ఉపమ) అత్యంత = ఎక్కువ, దర్శనీయంబులై = వీక్షింపనొప్పినవై, మెఱయుం = ప్రకాశించు, మంగళద్రవ్యంబులన్ = శుభవస్తువులయందు, ఎడనెడన్ = మధ్యమధ్య, తీండ్రించు = ప్రకాశించుచున్న, పుండ్రేక్షు=చారలచెఱకులయొక్క, దండంబుల = కఱ్ఱలయొక్క, కడలన్=చివరలయందు, కడలుకొను = విజృంభించుచున్న, పసరుటాకుల = పచ్చనియాకులయొక్క, డాలు = ప్రకాశము, శైవాలంబును = నాచును, అందంద, క్రందుగాన్ = విస్తారముగా, మందుచేదివియలు = ప్రకాశించుచున్న చేతిదివిటీలు, చెందొవలునున్=రక్తోత్పలములును, కాన్, పార్శ్వద్వయ = రెండువైపులను, సముత్తుంగ = ఎక్కువయున్నతములైన, మణిసౌధ = రత్నహార్మ్యములయొక్క, వీథికా=మధ్యమార్గములను, రోదోంతరాళంబునన్ = మింటికిమంటికినడుమ, గంధగజ = మత్తేభములయొక్క, ఘటా = సముదాయములనెడి, ఘనాఘన = వానకాఱునందలిమబ్బులయొక్క, కాంతిక=వెలుతురువంటి వెలుతురుగల, ధూళి = పరాగముతోడి, మాగధ = మగధాశ్వములయొక్క, ప్రవాహంబునన్ = వరుసయనువరదచేత, కూలంకషంబు = ఒడ్డులనురాపాడుచుండునది, అగు, నృపతిపథ = రాజవీథియను, యమునాహ్రదంబు = కాళిందీనదియందలిమడుగు, గగనగంగా = మిన్నేటియందు, అవగాహన=స్నానముచేయునట్టి, అభ్యాసంబునన్ = పరిచయముచేత, నిండుకొని=సంపూర్ణమునొంది, పోవునదియునుంబోలెన్=ప్రవహించుదానివిధముగా, తనరన్=ఒప్పఁగా. (అలం. రూపకము - ఉత్ప్రేక్షయును.) తన = తనయొక్క, సముద్దామ = అభ్యంతరములేని, తేజోభరంబునన్ = ప్రకాశాతిశయముచేత, జడిసిన, మేరుగిరి=మేరుపర్వతముయొక్క, మోరులుంబోలెన్ = కొమ్ములోయనునట్లు, తీరు=అందము, కల, భుజంబులన్ = భుజములయందు, తాఱుమాఱుగాన్ = ఎగుడుదిగుడుగా, ఇడిన, తారతారంపు=శుభ్రపతిచినముత్యములయొక్క, పంచసరంబులున్ = ఐదుపేటలుగల బన్నసరములను, దోరంతర=వక్షస్థలమునందలి, హారంబులున్ = మణిసరము

లును, కేయూర = భుజకీర్తులయందలి, హీరంబులున్ = వజ్రములను, కర కంకణ = హస్తకంకణములయొక్క, కురువింద = కురువిందమణులయొక్క, కందళంబులున్ = అంకురములును, కటి = నడుమునందు, కనక మేఖలా = బంగారుమొలత్రాటియందు, ఘటితంబు అగు = కూర్పఁబడిన, చేరు = హారముయొక్క, పేటతోడి, కరాచురీ = బాకుయొక్క, మరకతంపు = పచ్చలుదాపిన, పిడి = కత్తిపిడియొక్క, మెఱుంగులును = కాంతులును, తఱిసి=కూడుకొని, వెన్నెలక్రొమ్మురువులన్ = వెన్నెలక్రొత్తగాఁబోడమిన నురుగు, బోరనన్ = వెంటనే, నగు = హేళనము చేయునట్టి, అరపదుగు = సగముపదుగుతోడి నేసిన, వెలితియచ్చుగలపదుగుతో నేసిన=జల్లెడవలె నెడముగా నేసిన, జిలుగు=పలుచనిబట్టతోఁగూర్చిన, కంచుకంబున్=చొక్కాయను, మించి = అతిశయించి, వెలుపలన్ = బయట, తోఁపన్ = కాన్పింపఁగా, భూషణములందుఁ గలరత్నములకాంతులు నడుముకట్టునందుఁ గల కత్తి మెఱుంగులును గలిసి మేనఁదాల్చిన తెలిపట్టుచొక్కాయి కాంతి మించియుండె నని భావము. మంచు, కవిసిన = చుట్టుకొనిన, రోహణమహీధరంబునుం బోలెన్ = రత్నములతో నిండియున్న రోహణగిరివలెనే, రాజభవన = రాజ మందిరముయొక్క, అంగణంబు=ముందరివాకిలి, చేరవచ్చెన్ = సమీపించెను, అంతన్=అప్పుడు, అక్కడన్ = ఆయిందీవరాక్షునిగృహమునందు, వైపద్యముతో నన్వయము. అలం - ముద్ర, ఉపమ. కురువిందము క్షత్రియరత్నము గావున రాజులు ప్రియముగా ధరింతురు. ఇటుల ననుటకు దృష్టాంతరము.—

"మాణిక్యస్య ప్రవక్ష్యామి యథా జాతిచతుష్టయం
రక్తస్వేదో భవేద్విప్రస్త్వతిరక్తస్తు క్షత్రియః
పద్మరాగో భవేద్విప్రః కురువిందస్తు బాహుజః." (యుక్తికల్పతరువు)

కురువిందము ఆరోగ్యసంపదలఁ గూర్చును.

క. "కురువిందము ధరియించిన, నరవిందహితుండు ప్రీతుఁడై యారోగ్యం
బిరవొంద నిచ్చు నెప్పుడు, సిరులొంద సమస్తకార్యసిద్ధులొసంగున్."

(రత్నపరీక్ష.)

క. కాంతాకదంబకిసలయ
కాంతకరావర్జ్యమానకనకఘటీని
ర్వాంతసుగంధిజలంబుల
నింతి జలకమాడి జిలుఁగు లిడి తడియొత్తెన్. 72

టీ. ఇంతి = మనోరమ, కాంతా = ఊడిగములుసేయువనితలయొక్క, కదంబ=సముదాయముయొక్క, కిసలయ=చివురులువలె, కాంత = అందములయిన, కర = హస్తములచేత, ఆవర్జ్యమాన = లిన్నఁగాఁ బోయఁబడుచున్న, కనకఘటీ = సువర్ణకుండికలనుండి, నిర్వాంత = ఎక్కువఁగా నుమియఁబడుచున్న, సుగంధి = చక్కని పరిమళముతో మిళితమయిన, జలంబులన్, జలకమాడి = తానమాడి, జిలుఁగులు = పలుచనిబట్టలు, ఇడి = మేనఁజేర్చి, తడియొత్తెన్ = దేహమును దుడిచెను.

తా. ఊడిగంపువనితలు బంగారుకడవలతోఁ బన్నీరు వోయ మనోరమ స్నానము చేసి మెత్తనిబట్టతోఁ దుడుచుకొనెను.

చ. తళుకుదుకూలశాటిఁ గటిఁ దాల్చి పటీర మలంది హారకుం
డలమణిపారిహార్యరశనాకటకాంగుళిముద్రికాదిభూ
షలు తొడి పారిజాతవికసత్ప్రసవావళిఁ బూని యొయ్యన
వ్వాలఁది వివాహవేది కలివేణులు దేఁ జనుదెంచె సిగ్గునన్. 73

టీ. అవ్వాలఁది = ఆమనోరమ, తళుకు = తళతళమనుచున్న, దుకూల= ధవళిమగల - తెల్లగాఁ జలువజేయఁబడిన, శాటిన్ =పట్టుబట్టను, కటిన్ = మధ్యమునందు, పిఱుదులుపైననని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. "కటి శ్రోణిః కకుద్మతి" యమరము. "కటిర్నితంబశ్శ్రోణిశ్చ జఘనం." ధనంజయనిఘంటువు. తాల్చి=ధరించి, పటీరము = సుగంధము, అలంది రాచికొని, హార=హారములు, కుండల=కుండలములు, మణి=రతనములుదాపిన, పారిహార్య=గాజులు, సూడిగములు, మట్టిగాజులని కొందఱు వంకీలని కొందఱును, "పరితో హారంత్యనే

నేతి పరిహారో హస్తః తత్ర భవః పారిహార్యః” పరిహారమన హస్తముగాన హస్తాలంకారము. “పరిహారః పరిహృతౌ హస్తే చ” రభసుఁడు. గాజులనుటయె తగియున్నది. రశనా = పదియాఱుపేటలమొలనూలు, కటక = హస్తకడియములు, అంగుళి = వ్రేళ్లనిడుకొను, ముద్రికా = ఉంగరములు, ఆది = మొదలగు, భూషలు = అలంకారములు, తొడి = తొడిగి, పారిజాత = ఈవిమ్రాఁకుయొక్క, వికసత్ = వికసించిన, ప్రసవ = పుష్పములయొక్క, ఆవళిన్ = వరుసను, పూని = పెట్టుకొని, ఒయ్యనన్ = తిన్నఁగా, ఆలివేణులు = వనితలు, తేన్ = తీసికొనిరాఁగా, వివాహ = పరిణయసంబంధమయిన, వేదికిన్ = తిన్నెపైకి, సిగ్గునన్ = లజ్జతో, చనుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా. మనోరమ సుగంధద్రవ్యములను బూసికొని మంచిమంచిపలువిధములగు విలువగలయలంకారములను ధరించి స్త్రీలు వెంట నిడుకొని రాఁగా వివాహవేదికకు సిగ్గుతో వచ్చెను.

తే. ఇట గృహద్వారసీమకు నేఁగుదెంచు
నాకుమారున కిందీవరాక్షుఁ డెదురు
సని మరుత్కరి డిగ్గి వందనమొనర్చు
నతని దీవించి హితమంత్రియుతము గాఁగ. 74

టీ. ఇటన్ = ఇక్కడ-పెండ్లికుమారునిచెంగట, గృహద్వారసీమకున్ = రాజమందిరద్వారముకడకు, ఏఁగుదెంచు = వచ్చుచున్న, ఆకుమారునకున్ = పెండ్లికుమారుఁడగుస్వరోచికి, ఇందీవరాక్షుఁడు, ఎదురుసని = ఎదురుగాఁబోయి, మరుత్కరిన్ = ఐరావతమును, డిగ్గి = దిగి, వందనము = నమస్కారము, ఒనర్చునతనిన్ = చేయుచున్నస్వరోచిని, దీవించి = ఆశీర్వచనముగావించి, హితః = స్నేహితులతోను, మంత్రియుతముగాఁగన్ = సచివులతోఁ గలసికొనునట్లుగా, ముందరికన్వయము.

తా. రాజమందిరద్వారసమీపమునకుఁ బెండ్లికుమారుఁ డగుస్వరోచి వచ్చి యైరావతముం దిగఁగా గంధర్వరాజెదురుకొలుసన్నాహము చేసిన స్వరోచి నమస్కరింపఁగా నాశీర్వదించి స్నేహితులు మంత్రులతోఁ గలిసి.

వ. భూసురాశీర్వాదనాదంబులు రోదసి నిండ నభ్యంతరగృహంబునకుం దోడ్కొని పోవునప్పు డప్పుడమిఱేఁ డెడనెడం బుణ్యాంగన లోసంగునీరాజనోపచారమ్ము లాదరించుచుఁ గక్ష్యాంతరద్వారదేశంబుల మంగళార్థంబుగా నిడిన పూర్ణకలశముకురాదిపదార్థంబులఁ గనుంగొనుచుఁ దోరణస్తంభాయమానరంభాతరుకిసలయోత్తాలతాళవృంతానిలంబులఁ గుంతలంబులు చలియింప మంథరగతిఁ గింపురుషవృషభుం డగుగంధర్వరాజప్రధానుం డొసంగుకైదండ గొని యల్లనల్లన నడచి పురోహితబ్రాహ్మణబంధుపురంధ్రీసందోహనీరంధ్రంబయి వైవాహికక్రియారంభసంభారసంభ్రమద్రంభాదిమరుద్రంభోరువుల కలికినునుసోగపలుకులకలకలంబునం గొలగొల మనుకౌతుకాగారంబు సొత్తెంచి. 75

టీ. భూసుర = విప్రులయొక్క, ఆశీర్వాద = దీవనలయొక్క, నాదంబులు = చప్పుడులు, రోదసి=మింటికిమంటికి నడుమ నున్న ప్రదేశమంతయు, నిండన్, అభ్యంతరగృహంబునకున్ = మధ్యగృహంబునకు = వివాహవేదిక యమర్పఁబడిన గృహభాగమునకు, తోడ్కొని = వెంటఁగొని, పోవునప్పుడు = పోవుచున్న సమయమందు, అప్పుడమిఱేఁడు = ఆస్వరోచి, ఎడనెడన్ = మధ్యమధ్య, పుణ్యాంగనలు = పేరఁటాండ్రు, ఒసంగు, నీరాజనోపచారమ్ములు = మంగళమర్యాదలను, ఆదరించుచున్ = స్వీకరించుచు, కక్ష్యాంతరద్వారదేశంబులన్ = ఒక్కొక్క తొట్టికట్టుయొక్కయు ముంగిళ్లయందు, మంగళార్థంబుగాన్ మంగళసూచకముగా, ఇడిన = ఉంచినట్టి, పూర్ణకలశ = ఉదపూరితములగు పూజాకలశములు, ముకుర = దర్పణములు,

ఆది=మొదలగు, పదార్థంబులన్ = వస్తువులను, కనుంగొనుచున్ = చూచుచు, తోరణ = హర్మ్యములయందలి శృంగములగుమ్మములయొక్క - గోపుర ద్వారములయొక్క యనుట. స్తంభాయమాన = స్తంభములుగా నాచ రించుచున్న, రంభాతరు = అరఁటిచెట్లయొక్క, కిసలయ = లేఁతపత్త్రము లను, ఉత్తాల=పొడవులైన, తాళవృంత = తాఁటియాకు వీవనలవలని, అ లంబులన్ = మారుతములవలన, కుంతలంబులు = శిరోజములు, చ యింపన్ = చలనమునొందఁగాఁ మంథర = నెమ్మదియగు, గతిన్ = గమ ముతో, కింపురుషవృషభుండు = కింపురుషోత్తముఁడు, అగుగంధర్వరా ప్రధానుండు=అగు నిందీవరాక్షునిమంత్రి, ఒసంగు = ఇచ్చునట్టి, కైదండ చేతిపట్టు, కొని=గ్రహించి, అల్లనల్లనన్=నెమ్మది నెమ్మదిగా, నడచి, పురోహిత పురోహితుఁడు, బ్రాహ్మణ = ద్విజులు, బంధు=బంధువులు, పురంధ్రీ = మం చరిత్రలుగల పేరఁటాండ్రు, సందోహ=వీరిసముదాయముచేత, నీరంధ్రంబయి ఎడములేనిదై, వైవాహిక=వివాహసంబంధమైన, క్రియా=కార్యములయొక్క ఆరంభ=ప్రారంభించునప్పుడు వలయు, సంభార = వస్తుసముదాయమును దీ కొని వచ్చుటయందు, సంభ్రమత్ = తొట్రుపడుచున్న, రంభాది = రం మొదలుగాఁ గల, మరుత్ = దేవతాసంబంధినులగు, రంభోరువుల = అరఁ బోదెలవంటి తొడలుగల వనితలయొక్క, కలికి=చిత్తానందములైన, నును మార్దవములగు, సోగ = బారుగల-ఎడతెగని, పలుకుల=మాటలయొక్క, క కలంబులన్ = కలకలధ్వానములచేత, గొలగొలమను = సందడిసేయుచున్న కౌతుకాగారంబు = వివాహమంటపమును, చొత్తెంచి = చేరి, ముం కన్యయము.

చ. ప్రభలు నభోవిటంకమున భానుమరీచులఁ బ్రోదిసేయఁ గ
స్తుభనిభనూత్నరత్నపరిశోభిత మై గరుడాశ్మ వేదిరు
గ్విభవము పొల్పుగుంజవిక విద్రుమపాదసువర్ణపీఠిపైఁ
బ్రభుత దలిర్ప మామ వనుపన్ వసియించె నుదంచితస్థితిన్

టీ. ప్రభలు = కాంతులు, నభోవిటంకమునన్ = గగనముయొక్క ముంగిటి ప్రదేశమునందలి, భాను = భాస్కరునియొక్క, మరీచులన్ = కిరణములను, ప్రోదిసేయన్ = వృద్ధిపొందింపఁగా, కౌస్తుభ = కౌస్తుభ మను రత్నముతో, నిభ=సరియగు, నూత్న = నవీనములైన, రత్న = మణులచేత, పరిశోభితమై=అంతటను వెలుఁగొందునదియై, గరుడాశ్మ=గరుడపచ్చరాలతోఁ గూర్పఁబడిన, వేది=తిన్నెయొక్క, రుక్ = కాంతివలననైన, విభవము = ఐశ్వర్యము, ఫాల్గుగుంజవికన్ =తనరునట్టి వివాహపుసాలయందు, విద్రుమ= పవడములచే నొనర్పఁబడిన, పాద=గ్రంథులుగల, సువర్ణపీఠిపైన్ = సువర్ణ సింహాసనమున, ప్రభుత=ప్రాభవము, తలిర్పన్ = అధికముకాఁగా, మామ, పనుపన్ = ఏర్పఱుపఁగా, ఉదంచిత = మిగులనందమైన, స్థితిన్ = నివాస ముతో, వసియించెన్ = కూర్చుండెను,

తా. అట్లు వివాహమంటపముం జేరి చక్కని మణిప్రభలచేఁ బ్రకాశించు నామండపంబునం బచ్చలతాలకట్టడములుగల వివాహవేదికయందుఁ బవడంపుఁ గోళ్లపీఠమున గంధర్వరాజు కూర్చుండు మనఁ గూర్చుండెను.

క. విధియుతముగ ఖచరుఁ డవ
న్యధినాథున కొసఁగెఁ బసిఁడిహరివాణమునన్
మధురమఖభుగ్గవీదధి
మధురససంపర్కమయినమధుపర్కంబున్. 77

టీ. ఖచరుఁడు=గంధర్వరాజు, అవన్యధినాథునకున్ = భూభర్తయగు స్వరోచికి, విధియుతముగన్ = యథావిధిగా, పసిఁడిహరివాణమునన్ = సువర్ణపాత్రముతో, మధుర=రుచిగల, మఖభుగ్గవీ = కామధేనువుయొక్క, దధి = పెరుఁగుతో, మధురస = తేనెయొక్క, సంపర్కము = చేరికగలది, అయిన, మధుపర్కంబున్ = దధిక్షీరములు తేనె మున్నగునవి కలిపిన పదార్థ మును, ఒసఁగెన్ = ఇచ్చెను.

మధుపర్కమునుగూర్చి కాళికాపురాణమునం దిటులఁ జెప్పఁబడెను.—
"దధిసర్పిర్జలం క్షౌద్రం సితైతాభిస్తు పంచభిః,
ప్రోచ్యతే మధుపర్కస్తు సర్వదేవౌఘతుష్టయే,
జలంతు సర్వతస్స్వల్పం సితాదధిఘృతం సమం,
సర్వేషామధికం క్షౌద్రం మధుపర్కే ప్రయోజయేత్."

పెరుగు, నేయి, తేనె, పంచదార, జలము అను నైదింటితో మధు పర్కమును జేయుదురు. అన్నింటిలోఁ దేనెయొక్కవభాగము గలియునుగా మధుపర్క మని దీని నందురు. దీనినె శ్రీనాథమహాకవి "పారణఁ జేసె రా మధుపర్కపుఁదేనియ" నని శృంగార నై. ఆ ఒ లోఁ జెప్పెను.

పంచదారబదులు అరఁటిపండును జేర్చి బ్రౌనుదొరవారివ్యాఖ్యలో వ్రాయఁబడెను. దానినే యీవలివా రనుకరించిరి. కాని యది శాస్త్రసిద్ధము గాదు.

తా. పెండ్లికుమారుఁ డగు స్వరోచికి మామ యగు గంధర్వరాజు శాస్త్రప్రకారము బంగారపుగిన్నెలో దధి, నేయి, జలము, తేనె, పంచదార కలిపి చేయు మధుపర్క మనుపదార్థమును నొసంగెను.

తే. అంచితాకృతి సాక్షాత్కరించినట్టి
రమకుఁ బ్రతివచ్చుసురమనోరమ మనోర
మ యనుదాని ననుంగుజామాతఁ గైట
భారిసరిగాఁగ నర్చించి దారవోసె. 78

టీ. అనుంగుజామాతన్ = ఇష్టుఁడైనయల్లుని, కైటభారిసరిగాఁగన్ = నారాయణునితోసరిగా, అర్చించి = గౌరవించి, అంచితాకృతిన్ = తగిన సౌందర్యముచేత, సాక్షాత్కరించినట్టి = దర్శనమిచ్చినట్టి, రమకున్=కమలాదేవితో, ప్రతివచ్చు=సరిపోలుచున్న, సుర=దేవతలయొక్క, మనోరమన్ = చిత్తములయందు రమించునట్టి, మనోరమ యనుదానిన్ = మనోరమ యను చిన్నదానిని, దారవోసెన్ = ధారాపూర్వకముగా దానము గావించెను.

విష్ణుస్వరూపుఁడ వగునీకుఁ గన్యనిచ్చుచున్నాఁడ ననుసర్థము నిచ్చు "దాస్యామి విష్ణవే తుభ్యం" అను మంత్రముతో నిందీవరాక్షుఁడు స్వరోచికిఁ గన్యాదానము గావించెను.

తా. గంధర్వరాజు విష్ణుమూర్తినిఁ బూజించునట్లు లల్లునిం గౌరవించి లక్ష్మీసమానురాలైనముద్దుబిడ్డను స్వరోచికి ధారాపూర్వకముగా నొసంగెను. అలం-ఉపమ.

క. తదనంతరంబ హర్షము
పొదలుమదిఁ మెట్టుఁబ్రాలపుట్టికలయెడఁ
గదియంబట్టిన పెంతెరఁ
గదియించిరి బంధుజనులు కన్యావరులన్. 79

టీ. తదనంతరంబ = అటుతరువాత, బంధుజనులు = చుట్టములగు వారు, హర్షము = ఆనందము, పొదలుమదిఁ = వృద్ధిపొందుచున్న చిత్తముతో, మెట్టుఁబ్రాలపుట్టికలయెడఁ = నేసఁబ్రాలతట్టలున్నయెడ, దంపతులకు ముందుగాఁ బెద్దరాశిగాఁ జేర్చి పెద్దలుపోయఁదగిన హరిద్రతండులములుగల గంపలచెంగట, కదియంబట్టిన=సమీపింపఁబట్టుకొనిన, పెంతెరఁ= గొప్పతెరబట్టను, కన్యావరులఁ = వధూవరులను, కదియించిరి = చేరువ పఱిచిరి. మెట్టుఁబ్రాలపుట్టికయన త్రొక్కుడుతలఁబ్రాలని కొందఱు. అను కూలదాంపత్యమును చూచి బంధువులు హర్షించిరి, హర్షము మడిపొదలుట యింక నతిశయించుచున్న దనుట.

తా. కన్యాదానానంతరమున బంధువులు వధూవరులను దీవనఁ బ్రాలగంపలయొద్దఁ బట్టిన తెరసమీపమునఁ జేర్చిరి.

ఉ. అప్పుడుతూర్యముల్ మొరయ నిమ్మిథునమ్ము విలోకనస్పృహం
దెప్పలఁ దేల వంపఁబడు తెల్లనిచీర తెరఁ గ్రమంబునఁ

గొప్పు మొగంబునట్టుఁ జనుఁగొండలుఁ దోఁప లతాంగిపోలెఁ
ల్వుప్పతిలన్ సుధారసపయోనిధి పెం దెరఁ బుట్టునిందిరన్.

టీ. అప్పుడు = ఆసమయమునందు, తూర్యముల్ = మంగళవాద్యములు, మొరయన్ = మ్రోఁగఁగా, అమ్మిథునమ్ము = ఆదంపతులు, విలోకస్పృహన్ = ఒండొరులఁ జూచుకొనునభిలాషయందు, తెప్పలఁదేలన్ ఉప్పొంగుచుండఁగా, వంపఁబడు = క్రిందికి దిగఁదీయఁబడుచున్న, తెల్ల తెరచీరన్ = తెల్లనిదగు తెరచీరయందు. క్రమంబునన్ = వరుసవెంబడి కొప్పు = ధమ్మిల్లమును, మొగంబున్ = ముఖమును, అట్టున్ = మెడయు చనుఁగొండలున్ = పర్వతములంబోలెఁ బెద్దవియగుచన్నులును, తోఁపన్ కాన్పింపఁగా, లతాంగి = మనోరమ, చెల్వు = సొగసు, ఉప్పతిలన్ పుట్టునట్లు, సుధారసపయోనిధి = క్షీరసాగరముయొక్క, పెందెరన్ = గొ కెరటమునందు, పుట్టు, ఇందిరన్ = లక్ష్మిని, పోలెన్ = పోల్పఁబడియుండె.

తెల్లని కెరటములు క్షీరసముద్రమున నుంట ప్రసిద్ధము. తెర కెరట వలె నుండెను. మిన్నొరయునట్లు పెరుగు కెరటములు తగ్గునటులఁ దెరకొంచె కొంచెముగా వంచఁబడెను. తరంగములలోనుండి లక్ష్మి బయటవచ్చినట దల మొదలుకొని యొక్కొక్కయవయవము గనిపించె ననుట. లక్ష్మిజననమ క్షీరసాగరము విష్ణువులోనగువారికి వాసమైనటుల మనోరమావశమున నిం రాత్మునినగరము స్వరోచి లోనగు వేల్పుల కునికిపట్టయ్యెను. శ్రీవిష్ణువు వేల్పులకు క్షీరసముద్ర మునికి యనుటకు.—

"లవణజలధిరాదౌ దుగ్ధసింధుశ్చ తస్మా
దమృతమమృతరశ్మిః శ్రీశ్చ యస్మాద్బభూవ,
మహితచరణపద్మః పద్మజన్మాదిదేవై
ర్వసతి సకలవాసో వాసుదేవశ్చయత్ర."

(గోళాధ్యాయమ

తా. అప్పుడు మంగళధ్వను లగుచుండఁగా, వధూవరులమధ్యను పట్టుకొనఁబడిన తెల్లబట్టతెరను పేరఁటాండ్రు ంచుకించుక క్రిందికి వంచునప్పుడు, ఆ తెరచాటున నుండి పెండ్లికూఁతు రగు మనోరమ క్రమక్రమముగా, కొప్పు, ముఖము, మెడ, పాలిండ్లును గనఁబడుటచే నావధువు క్షీరసాగరముయొక్క గొప్ప కెరటమువలన నుత్పత్తి యగుచున్న లక్ష్మివలె నుండెను. అలం. ఉపమ.

చ. కటకరవంబు బోరుకలఁగన్ రమణుల్ తెరచీర వంచినన్
దటుకున రాజుమోమెదుటఁ దారసమైనలతాంగినేత్రముల్
చటులత లజ్జ దల్లడిలె జాలరిచేవలఁ బాసి ధాత్రిపై
నటునిటు మిట్టిమిట్టిపడునంబుచరంబులుఁబోలె నత్తఱిన్.

టీ. అత్తఱిన్ = అప్పుడు, కటకరవంబు = కంకణనినాదము, బోరుకలఁగన్ = ఘల్లురని ధ్వనింపఁగా, రమణుల్ = వనితలు, తెరచీర = తెరగుడ్డను, వంచినన్ = వ్రాల్పఁగా, తటుకునన్ = హఠాత్తుగా, రాజుమోము = పెండ్లికొమరునిముఖము, ఎదుటన్, తారసమైనన్ = చేరువకాఁగా, అంతకుముందునుండి సందర్శింప నెంచి యుత్సుకపడుకనులకు అకస్మికముగాఁ బ్రియుఁడు కనిపింపఁగా, లతాంగి = మనోరమయొక్క, నేత్రముల్, చటులతన్ = చంచలతవలన, లజ్జన్ = త్రపచేత, జాలరి = బోయవానియొక్క, చేవలన్ = హస్తమందలివలనుండిఁ పాసి = విడివడి, ధాత్రిపైన్ = నేలమీఁద, అటునిటు = అవైపునకు నీవైపునకు, మిట్టిమిట్టి = మిడిసిమిడిసి, పడు, అంబుచరంబులుఁ బోలెన్ = మత్స్యములువలెనే, తల్లడిలెన్ = చలించెను,

తా. పెండ్లికొడుకునకుఁ బెండ్లికూఁతునకు స్త్రీలు మధ్యను బట్టిన తెరచీర వంచునప్పుడు పెండ్లికుమారునిమోము పెండ్లికొమరితకు సమీపమునఁ గాన నయ్యెను, అంతఁ బెండ్లికొమరిత తొట్రుపాటుగల నేత్రములతో మిగులఁ బ్రియముగా రాజపుత్రు నీక్షించెను. అలం. ఉపమ.

మ. అవనీశత్రిదశేంద్రుచూపుబరి కన్యాగండపాళిద్వయీ
నవలావణ్యరసంబుఁ గొల్లగొని యంతన్ జెంతఁ ఫాలంపురా
జు విలోకించి చలించి కైకొనినయాసొమ్మెల్ల ఘర్మాంబుకై
తవమొప్పన్ వెసడించి తూఱెఁగబరీతాపింఛకుంజాంతమున్.

టీ. అవనీశత్రిదశేంద్రు = రాజేంద్రునియొక్క - స్వరోచియొక్క, చూపు = చూపను, బరి=చోరుఁడు, కన్యా = మనోరమయొక్క, గండపాళిద్వయీ = చెక్కిటి ప్రదేశముల జంటయొక్క, నవ = నూతనమయిన, లావణ్యరసంబున్ = సౌందర్యమువలనఁ గలిగినప్రభను, ముత్తెములందుఁ దళదళలాడెడి కాంతివిశేషమువంటి మేనికాంతిని లావణ్య మందురు. తల్లక్షణ ముదాహృతము. కొల్లగొని = దోఁచుకొనిపోయి, అంతన్ = అటుల దోఁచుకొనిపోవునపుడు, చెంతన్=సమీపప్రదేశమునందు, ఫాలంపురాజున్ = అర్ధచంద్రాకృతిగల నొసలనురాజును, విలోకించి = తిలకించి, చలించి= వణఁకి, కైకొనినయాసొమ్మెల్లన్=తా నపహరించిన లావణ్య మనెడి ధనమంతయుం, ఘర్మాంబుకైతవము = స్వేదబిందువు లనుమిష, ఒప్పన్ = పొందు వడఁగా, వెసన్ = శీఘ్రముగా, డించి = దొంగిలించిన లావణ్యరసమును వదలిపెట్టి, కబరీ = తురుమను, తాపింఛ = చీఁకటి మ్రాఁకులయొక్క, కుంజాంతమున్=పొదరింట, తూఱెన్=ప్రవేశించెను.

తా. స్వరోచియొక్కవీక్షణ మనుచోరుఁడు గండభాగములయొక్క ప్రకాశ మనుద్రవ్యమును హరించి తత్క్షణమే ఫాల మనురాజుం గాంచి భయపడి స్వేద మనునెపముచేత హరించినద్రవ్యమును పాఱవైచి ధమ్మిల్లమను చీఁకటిమ్రాఁకులలో దూఱి మాటుపడియుండెను. (ఇందు స్వరోచి మనోరమ యొక్క దరహాసముజిందుచెక్కులను, భ్రూలాస్యమునకు నెలవగు నుదురును, చీఁకటివలె నల్లఁగా నున్న పెన్నెఱిని గ్రమముగాఁ జూచె నని భావగుంభనము చేసెను.

ఈపద్యమునందుఁ జక్షుఃప్రీతి యనుమన్మథావస్థయు, స్వేదమనెడి సాత్త్వికభావము రాజునకుఁ గలిగినటులఁ దెలుపఁబడెను. అలం. రూపకము. అపహ్నుతి.

ఆ. రాజుచూడ్కి కపుడు రాజీవముఖిచూడ్కు
లెదురుకొనియె లజ్జఁ గొదికి కొదికి
జడిసి జడిసి జహ్నుసంభవాంభోవేణి
కెదురు లెక్కుమీలకొదమ లనఁగ. 83

టీ. అపుడు = ఆసమయమునందు, రాజుచూడ్కికిన్ = స్వరోచి వీక్షణమునకు, రాజీవముఖిచూడ్కులు = మనోరమవీక్షణములు, లజ్జన్ = సిగ్గుచేత, కొదికికొదికి=సంకోచించి సంకోచించి, జడిసిజడిసి=భయపడిభయపడి, జహ్నుసంభవాంభోవేణికిన్=గంగానదీప్రవాహమునకు, ఎదురులెక్కు = ఎదురుగా నీఁదు, మీలకొదమలు=చిన్నచేఁపలేమో, అనన్ = అనునటుల, ఎదుర్కొనియెన్ = ఎదురుకోలుగాఁ బోయెను.

కనులవెలుఁగులు అధరణకాంతులు జహ్నుసంభవావేణికవలె నుండెను. ఇరువురిచూపు లాప్రవాహమున కెదురేఁగు చేఁపపిల్లలవలె నుండెను. చేఁపలు నీటికి కెదురీఁదుట ప్రసిద్ధము. నాయకునిచూపులు గంగాప్రవాహముగ నాయికచూపులు చేఁపలవలెను వర్ణించిన యీపద్యము చూడుఁడు.

తే. "చెలిఁ దఱియవచ్చు నరపాలసితదృగాళి
దారి నాదారిచూపుచా ల్దవిలి నడిచె
నపుడు గగనధునీప్రవాహంబు సొచ్చి
వేగ నెదురెక్కు మీనౌఘువిధివహించి."

(చంద్రికాపరిణయము, తృ. 82.)

తా. స్వరోచిని మనోరమయు మనోరమను స్వరోచియుఁ నొండొరులు చూచికొన వారిచూపులు గంగాప్రవాహమునకు నెదురేఁగుచున్న కొదమచేఁపలవలె నుండెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. తనుమధ్యత్రివళుల్ నటింపనిలమీఁదన్మట్టియల్ మోవఁగాఁ
గనుపాపల్ పయిఱెప్పలన్ గదియనుత్కంఠాగ్రయై నిక్కి నా
థునిమౌళిన్ దలఁబ్రాలు వోసె నవలా దోర్మూలకూలంకష
స్తనవిస్ఫూర్తికి సందిదండలధళల్ సాహోనినాదం బిడన్. 84

టీ. తనుమధ్యత్రివళుల్ = సూక్ష్మమగునడుమును కడుపుమీఁది మూఁడు ముడుతలును, నటింపన్ = కదలఁగా, ఇలమీఁదన్ = పుడమిమీఁద, మట్టియల్ = కాలిమెట్టెలు, మోవఁగాన్ = ఆనఁగా, కనుపాపల్ = కంటి నల్లగ్రుడ్డులోనిపాపలు, పయిఱెప్పలన్ = మీఁదిఱెప్పలయందు, కదియన్ = దగ్గఱిల్లఁగా, ఉత్కంఠాగ్రయై = నిలువఁబడినగళాగ్రముగలదై - మెడ కొంచెముగాఁ బయికెత్తి, నిక్కి = పైకి నిగిడి, దోర్మూల = కక్షములయొక్క, కూలంకష = ఒడ్డునుదాఁకుచున్న - ప్రక్కలనొరయుచున్న, స్తన = చన్నులయొక్క, విస్ఫూర్తికిన్ = ఎక్కువకాంతికి, సందిదండల, ధళల్ = ధళధళయనుప్రకాశములు, సాహోనినాదంబిడన్ = చోపుదారులకేకలను దెలుపుచప్పుడును బుట్టింపఁగా, నవలా = మనోరమ, నాథునిమౌళిన్ = భర్తయగుస్వారోచిశిరము నందు, తలఁబ్రాలు = శిరమునఁ బోయుఁనట్టిసేసలు, పోసెను.

నడుము మిగుల సన్నముగానుండి దానిపయిని వళులు మూఁడు కనిపించుట సౌందర్యాతిశయమును బ్రకటించును. ఇటులె వళులచే నడరు దమయంతిమధ్యమును శ్రీనాథుఁ డిటుల నభివర్ణించెను.

"కర మసదైన యాసుదతికౌను వళిత్రితయంబుచే నిరం
తరమయి యాక్రమింపఁబడె." (శృ. నై. ఆ. ౩. ౧౯౨)

తా. మనోరమ నడుము జవ్వాడుచుండ మెట్టెలు మోయుచుండ నుదుటుచూపులతోఁ జూచుచు మెడ కొంచెమెత్తి మిగుల నుత్సాహముతో స్వారోచిపై తలఁబ్రాలు పోసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

చ. ముడివడుకంకణప్రభల ముత్తెపుసేసలు దోయిలించి యొ
త్తెడుతఱి బాహుమూలకుచదీప్తులపైఁ బతిదృష్టి పర్వినన్

బొడమినలజ్జఁ బాణియుగముల్ వెసవంచియ మౌళిమీఁదికై
పొడవునఁ జల్లె లేనగవు పొల్తుక ఱెప్పల నప్పళించుచున్.

టీ. పొల్తుక=మనోరమ, ముడివడు = చుట్టుకొనుచున్న, కంకణ=హస్త కంకణములయొక్క, ప్రభలన్ = ప్రకాశములతో, ముత్తెపుసేసలు = ముత్యముల తలఁబ్రాలు, దోయిలించి = రెండుచేతులతోఁ బట్టి, ఎత్తెడుతఱిన్ = పైకెత్తునప్పుడు, రాజుతలపైఁ బోయుటకు నెత్తుసమయమున, బాహుమూల = కక్షములయొక్కయు, కుచ = పాలిండ్లయొక్కయుఁ, దీప్తులపైన్ = కాంతులపయి, పతిదృష్టి = భర్తవీక్షణము, పర్వినన్ = అలముకొనఁగా, పొడమిన = పుట్టిన, లజ్జన్=సిగ్గుచేత, పాణియుగమున్ = హస్తద్వయమును, వెసన్ = శీఘ్రము - ఇట శీఘ్రము లజ్జాతిశయమును దెలియఁజేయును. వంచియ = వంచియె, లేనగవు = చిఱునవ్వును, ఱెప్పలన్ = కనుఱెప్పలచేత, అప్పళించుచున్ = మూయుచు, మౌళిమీఁదికిన్ = తలమీఁదికి, పొడువునఁ జల్లెన్ = ఎగఁజిమ్మెను.

ఇందు అవహిత్థ మనునది చెప్పఁబడెను. అవహిత్థమన నాకారమును మఱుగుపఱచుట.

క. "భువిలో నాకృతిగోపన, మవహిత్థ........."

క. "హారములు గరఁగ నరసన్మారమణుని బాడి యొక్కసతి పులకలుమై
నీరికలెత్తిన దాచును, సారెకు హారంబుజనితశైత్యం బనుచున్."

(నరసభూపాలీయము. తృతీ.)

తా. మనోరమ తలఁబ్రాలు పోయుటకు ముత్తెపుసేసలు రెండుచేతులతోఁ బట్టి మీఁది కెత్తఁబోవ స్వరోచి పెండ్లికుమార్తెకక్షములపైఁ బాలిండ్లపై దృష్టినిలుపుట మనోరమ తెలిసికొని చేతులు మీఁదికెత్తకయే పెనిమిటి శిరమునఁ బడునట్లు లెగఁజిమ్మెను.

క. సకలక్ష్మాపతి యిడఁ గొ
మ్మకచంబులనుండి రాలె మౌక్తికములు సా

త్త్వికజనితగండఘర్మాం
బుకదంబాసారగరిమఁ బునరుక్తము లై. 86

టీ. సకలక్ష్మాపతి = సర్వప్రపంచమునకు భర్తయగు స్వరోచి, ఇడన్ = తలఁబ్రాలు పోయఁగా, కొమ్మకచంబులనుండి = మనోరమకొప్పునుండి, మౌక్తికములు = ముత్తెములు, సాత్త్విక = సాత్త్వికభావమున, జనిత = కలిగిన, గండ = చెక్కులయందలి, ఘర్మాంబు = స్వేదజలముయొక్క, కదంబ = సందోహముయొక్క, ఆసార = విధివిరామములేక వర్షించు వర్షముయొక్క, గరిమన్ = విశేషముచేత, పునరుక్తములై = రెట్టించినవై, రాలెన్ = జలజల రాలెను.

స్వేదము సాత్వికలక్షణము లెనిమిదింటిలో నొకటి.

"సాత్త్వికా ఇతి జానంతి భరతాద్యా మహర్షయః,
తే స్తంభస్వేదరోమాంచ స్వరభేదాశ్చ వేపథుః,
వైవర్ణ్యమశ్రుప్రళయావిత్యష్టౌ పరికీర్తితాః."

(సింగభూపాలీయము.)

ఇట స్వేదము హర్షాతిశయముచే జనించెను. స్వేదకారణము లిటుల నాలంకారికులచే నిర్ణయింపఁబడెను.—

"నిదాఘహర్షవ్యాయామశ్రమక్రోధభయాదిభిః స్వేదస్సంజాయతే;
రోమాంచో విస్మయోత్సాహ హర్షాద్యైః"

తా. స్వరోచి తలఁబ్రాలు పోయ మనోరమశరీరమునఁ జెమ్మటఁబట్టి యాస్వేదబిందువులును తలఁబ్రాల ముత్తెములును గలిసి రెట్టింపయి మేఘము వలె నున్నశిరోజములనుండి వానకురిసినరీతిని రాలెను. అలం-ఉపమ.

క. పతి సతిపై నిడుముక్తా
వితతి బడన్ దొడఁగె వడి భవిష్యత్పురుషా
యితనిర్దయరతిరభస
చ్యుతసితకబరీప్రసూనసూచక మగుచున్. 87

టీ. పతి = భర్తయగుస్వరోచి, సతిపైన్ = భార్యయగు మనోరమ మీఁద, ఇడు=పోయుచున్న, ముక్తావితతి = ముత్యములసముదాయము, భవిష్యత్ = ముందరికాలమునందలి, పురుషాయిత = పురుషునివలెఁ జేయునట్టి, నిర్దయ = దయలేని, రతి = సంభోగముయొక్క, గాఢమయిన పురుషాయిత రతియొక్క-పురుషాయితమునందుఁ బురుషునికంటె స్త్రీకె శ్రమ బలీయము గాన నిర్దయ మని చెప్పఁబడెను. రభస = తొట్రుపాటుచేత, చ్యుత=జారునట్టి, సిత = ధవళిమగల, కబరీ = తురుమునందలి, ప్రసూన = పుష్పములను, సూచకము = తెలియఁజేయునది, అగుచున్ = అయి, వడిన్ = వేగముతో, పడం ద్రొఁగెన్ = రాలసాగెను.

పురుషాయితమునందుఁ బెన్నెఱినుండి పూవులు రాలుట సహజము. ఇటు లనుటకు.

"మేఘో వర్షతి మీనకేతువిశిఖానభ్రం సముత్కంపతే"

(బిల్హణీయము.)

పురుషాయితసౌఖ్యము సౌభాగ్యాతిశయము గలపురుషులకె లభించును గాన స్వరోచి భాగ్యాతిశయ మనన్యసాధ్యము.

"వల్గత్కుచం వ్యాకులకేశపాశం స్విద్యన్ముఖం స్వీకృతమందభాసం
పుణ్యాతిరేకాత్పురుషా లభంతే పుంభావమంభోరుహలోచనానామ్."

(శార్ఙ్గధరపద్ధతి)

తా. స్వరోచి మనోరమతలపైఁ దలఁబ్రాలు పోయనాముత్యంపు సేసలు తలనుండి పడుట యెట్లుండె నన ముందు మనోరమ చేయఁబోవు సంభోగసమయమందు శిరోజములనుండి పడు తెల్లనిపుష్పము లిట్లే యుండు నని చూపించుచున్నదో యనున ట్లున్నది. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

శా. కట్టెన్ మంగళసూత్రమున్ శరధిశంఖశ్రీలకున్ బొమ్మలన్
గట్టెన్ జాలెడుకంఠపీఠి నిఖిలక్ష్మాభర్త శోణద్యుతుల్

దట్టంబై నఖకోరకోత్కరము తద్గ్రైవేయహైమస్ఫుర
త్పట్టస్థాపితపద్మరాగములపంతంబుల్ విడంబింపఁగాన్. 88

టీ. నిఖిలక్ష్మాభర్త = చక్రవర్తియగు స్వరోచి, శోణద్యుతుల్ = రక్త కాంతులు, దట్టంబై, నఖ=గోళ్లనెడి, కోరక=మొగ్గలయొక్క, ఉత్కరము= సముదాయము, తత్ = ఆమనోరమయొక్క, గ్రైవేయ = కంఠభూషణమైన, హైమ = స్వర్ణపుదైన, స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న, పట్ట = పట్టెడయందు, స్థాపిత=కూర్పఁబడిన, పద్మరాగముల=పద్మరాగమణులయొక్క, పంతంబుల్ = కాంతులయతిశయములు, విడంబింపఁగాన్ = అతిశయింపఁగా, శరధి = కడలి యందలి, శంఖ=శంఖములయొక్క, శ్రీలకున్=సంపత్తులకు, బొమ్మలంగట్టన్= గెలుచుకొని తదాకారములు చెక్కిన బిరుదుల ధరింపఁగా, గెలిచినవా రోడినవారియాకారాదులను గండపెండేరములయందో తమ్మపడిగెలందో చెక్కించుట ప్రసిద్ధము. చాలెడు = చాలినట్టి, కంఠపీఠిన్ = కుత్తుకయందు, మంగళసూత్రమున్ = తాలిబొట్టును, కట్టెన్ = కట్టినవాఁడాయెను.

పద్మరాగము మానవులకు లభ్యముగాదు. వేల్పుచెలువ గావున మనోరమకు లభించెను.

క. "పెక్కుతెఱంగులఁ గడుఁ బెం
పెక్కినయామానికముల కెల్లను మొదలై
చొక్కమగు పద్మరాగము
లెక్కింప నమూల్య మది నిలింపుల కమరున్." (రత్నపరీక్ష.)

తా. ఎఱ్ఱగా నఖములు పద్మరాగమణులవలెఁ బ్రకాశించుచుండఁగా స్వరోచి శంఖమును మీఱి వెలుఁగుచున్న మనోరమకంఠమందు మంగళ సూత్రముం గట్టెను. అలం-ఉపమ.

క. అట్టియెడఁ బెండ్లిపనులన్
దిట్టలగు పురంధ్రు లచట నిలిపిరి పచ్చిన్

బెట్టిరి మణిపీఠి సురీ
పట్టము పై బఱచి రందుఁ బతియును సతియున్. 89

టీ. అట్టియెడన్ = ఆమంగళసూత్రము గట్టుసమయమునందు, పెండ్లి పనులన్ = పెండిలికార్యములను, దిట్టలు=తగినవారు, అగు, పురంధ్రులు=పతివ్రత లగు పేరఁటాండ్రు, అచటన్ = ఆ పెండ్లియరుగుసమీపమునందు, వహ్నిన్ = అగ్నిహోత్రమును, నిలిపిరి = ఉంచిరి. మణిపీఠిన్ = రతనంపుఁ బీఁటను, పెట్టిరి=వేసిరి. పైన్=పీఁటమీఁద, సురీ=సురీ (సూరత్) దేశసంబంధమయిన, పట్టము = పట్టుసేలువును, పఱచిరి = పఱపుగాఁ గప్పిరి. అందున్ = ఆటులఁ బట్టుతాపితా గప్పిన పెండ్లిపీటయందు, పతియున్ = స్వరోచియును, సతియున్ = మనోరమయును. ముందరి కన్వయము.

తా. మంగళసూత్రధారణము కాఁగానే పేరఁటాండ్రు కళ్యాణవేదికయందుఁ బెండ్లిపీఁట వైచి యాపీఁటమీఁద సూరతుపట్టుసేలును బఱచి దానికిముందు హోమమునకై యగ్నిఁదెచ్చి యుంచఁగాఁ బెండ్లికుమారుఁడును పెండ్లికూతురును నాపీఁటమీఁదఁ గూర్చుండిరి.

క. ఆశుద్విజహుతహారితశ
మీశాఖాశకలనినదమేదురవిశదా
భీశుజ్వాలాజాలహు
తాశక్రోడమున వేల్చి రాహుతు లెలమిన్. 90

టీ. ఆశుశీఘ్రముగా, ద్విజవిప్రులచేత, హుత = హోమముచేయఁబడిన, హారిత = పసుపురంగుగల, శమీశాఖాశకల = జమ్మిపుడకలయొక్క – జమ్మిసమిధలయొక్క యనుట, నినద = చిటపటమనుధ్వనులతో, మేదుర = దట్టముగా నున్న (జమ్మిసమిధ లనుటకంటె జమ్మిచివుళ్లనుటయె సమంజసము. శాఖాశకలములు = కొమ్ములతునుకలు రెమ్మలు అని చెప్పనగును. "పరిమళజ్జాజనపశమీపల్లవాగ్రహుతహుతాశనజిహ్వాసముత్థము" శృంగారనైషధము

ఆ. ౬-ప. ౧౦౩.) విశద = నిర్మలమయిన, అభీశు = కాంతిగల, జ్వాలా = జ్వాలలయొక్క, జాల=సముదాయముగల, హుతాశ = అగ్నిహోత్రుని యొక్క, క్రోడమునన్ = మధ్యను, ఎలమిన్, ఆహుతులు = హోమద్రవ్యములను - నేయిమొదలగుహోమవస్తువులను, వేల్చిరి = హోమముచేసిరి.

తా. అప్పుడు బ్రాహ్మణులు జమ్మిపుడకలతో జ్వాల గావించి యగ్నిహోత్రమునందు మంత్రసహితముగా నేయిమొదలగు హోమద్రవ్యములతో హోమము చేసిరి.

తే. తోయజామోద లాజలు దోయిలించి
ప్రమదమున వేల్వ నొకకొన్ని చెమట నంట
వ్రేళ్లు గనుపట్టెఁ గెంజాయ వీతిహోత్రు
నాలుకలు సాటి రాకున్న నవ్వె ననఁగ. 91

టీ. తోయజామోద = తామరపూవులతావివంటి మేనితావిగల మనోరమ, లాజలు=పేలాలు, దోయిలించి = రెండుచేతులఁ బట్టి, ప్రమదమునన్ = కుతుకముతో, వేల్వన్=హోమమొనర్పఁగా, ఒకకొన్ని, చెమటన్=స్వేదముచేత, అంటన్=చేతికంటుకొనఁగా, వ్రేళ్లు=మనోరమచేతివ్రేళ్లు, కెంజాయన్=రక్తవర్ణముచేత, వీతిహోత్రు = అగ్నియొక్క, నాలుకలు=మంటలు, సాటి రాకున్నన్=ఈడు రాకుండఁగా, నవ్వెన్ = అగ్నిజ్వాలలను నెత్తురుదనములో మాతో సరిగా రని నవ్వెను, అనఁగన్=అనునట్లు, కనుపట్టెన్=అగపడియెను. పేలాలకును నవ్వునకును ధవళకాంతి సమానధర్మము. ఎఱ్ఱనివ్రేళ్లకును అగ్నిజ్వాలలకును రక్తకాంతి సమానధర్మము. భర్తకు దీర్ఘాయుఃప్రాప్తికై భార్యచే వివాహమునందు లాజాహోమము జేయించెదరు.

మంత్రము.—"దీర్ఘాయురస్తు మే పతి ర్జీవాతుశ్శరదశ్శతం."

తా. మనోరమ లాజహోమమప్పుడు రెండుచేతులను జోడించి పట్టిన కొన్నిలాజలు చెమ్మటచే నంగుళముల నంటుకొనన నవి శ్వేతవర్ణముచే నిప్పు

మంటలు రక్తవర్ణము గలవి యగుటచేఁ దమకు సరిపోలవని ప్రేల్లి నవ్వుచున్నవో యన్నట్లుండెను. అలం-ఉత్ప్రేక్ష.

తే. స్తనగుళుచ్ఛవధూదేహదాడిమీల
తామతల్లికపై హోమధూమ మడరె
భర్త కభిమతరతిమహాఫలవిపాక
మగుటఁ గోరి ఘటించుదోహద మనంగ. 92

టీ. స్తన = పాలిండ్లనెడు, గుళుచ్ఛ = పుష్పగుచ్ఛములతోడి, వధూదేహ = పెండ్లి కూఁతురుయొక్క దేహమనెడు, దాడిమీలతామతల్లికపైన్ = శ్రేష్ఠమగుదానిమ్మకొమ్మమీఁద, హోమధూమము = హోమపుంబొగ, భర్తకున్ = వరునకు, అభిమత=మిక్కిలి యిష్టమయిన, రతి = సంగమమనియెడు, మహాఫల=గొప్పఫలము, విపాకము + అగుటన్ = మిగులఁబండుటను, కోరి = అపేక్షించి, ఘటించు దోహదము = కూర్చునట్టి దోహదమో (అనఁగా వృక్షములను బూచునట్లు చేయుయత్నమో), అనంగన్, అడరెన్=ఒప్పెను-వ్యాపించెను.

దోహద మన తరుగుల్మలతాదులకు అకాలమున ఫలపుష్పప్రాప్తి కొఱకుఁ జేయుం క్రియావిశేషము. అందుల కుపయోగించు ద్రవ్యముకూడ.

"తరుగుల్మలతాదీనామకాలే కుశలైః కృతం,
పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియా."

దాడిమకు ధూమదోహదము ఫలమునొసంగు ననుట ప్రసిద్ధము. ఇందులకు.—

"అథ ధూమాభితామ్రాక్షం వృక్షశాఖావలంబినం,
దదర్శ కంచిదైక్ష్వాక స్తపస్యన్తమధోముఖమ్."

(రఘువం. స. ౧౫.)

"మేషామిషాంబుసంసేక స్తత్కాశామిషధూపనం,
శ్రేయానయం ప్రయోగః స్యాద్దాడిమీఫలవృద్ధయే.

లేపితా ధూపితా సూతే ఫలం తాళీవ దాడిమీ
అవిక్వాథేన సంసిక్తా ధూపితా తత్తరోమభిః
ఫలాని దాడిమీ సూతే సుబహూని పృథూని చ."

తా. పుష్పించిన దానిమ్మవలె నున్న మనోరమయొడలిపై హోమ ధూమము పడి దానిమ్మకొమ్మయందు రతిరూప మగు పండు పండుటకై చేయఁ దోహదక్రియవలెఁ గన్పట్టె ననుట. దానిమ్మపైఁ బొగఁ బ్రసరింపఁజేయుట దోహదవిశేషము. అలం. రూపకము, ఉత్ప్రేక్ష.

మ. జగతీనాథవతంస మానతశిరస్సమ్మేళనన్ నెయ్యపుం
జగడంబుల్ ప్రియ మొప్పమాన్పెడుతఱిన్ జంచత్కిరీటాగ్రర
త్నగణస్పర్శసహంబు గావలసియో నాఁ గోర్కి దైవాఱ న
మ్మగువన్ బాదతలంబు వట్టి సనెకల్ మట్టించె మోదంబునన్.

టీ. జగతీనాథవతంసము = భూపతులమిన్న యగుస్వరోచి, ఆనత = వంపఁబడిన, శిరః = శిరస్సుయొక్క, సమ్మేళనన్ = కూడికతో, నెయ్యపుం జగడంబుల్ = ప్రణయకలహములు, ప్రియము = అనురాగము, ఒప్పన్, మాన్పెడుతఱిన్ = ఉడిగించునపుడు, చంచత్ = ఒప్పుచున్న, కిరీటాగ్ర = బొమిడికమునందలి, రత్నగణ = రత్నసముదాయముయొక్క, స్పర్శ=స్పర్శ మును, సహంబు = సైఁచుట, కావలసియో=కోరియో- ముందవసర మగుట నపేక్షించియేమో, నాన్=అనునట్లుగా, కోర్కి = కోరికి, దైవాఱన్ = మిక్కుటము కాఁగా, మోదంబునన్ = కుతూహలముతో, అమ్మగువన్ = ఆమనోరమను, పాదతలంబు = అఱకాలు, పట్టి, సనెకల్ = సన్నెకల్లును, మట్టించెన్ = త్రొక్కించెను.

లకారసహితలువర్ణమునకు ఉత్వలోపము విభాష నగు ననుటకు "లకార యుక్తస్య లోశ్చోకారస్య వా లుక్స్యాత్. పందిళ్వేసి, అంబల్గాచి, పందిళ్లు వేసి, అంబళ్లుగాచి ఇత్యాది. నీరుకోళ్లు-లకోలమంచు. అముక్తమాల్యద."
(అహోబలపండితీయము.)

తా. స్వరోచి శిరస్సు వంచి వధువుపాదము పట్టుకొని సన్నెకల్లు మట్టించెను. అది యిటుపై జరుగునట్టి ప్రణయకోపముచే బోఁగొట్ట నమస్కరించుతఱి కిరీటమందుఁ గూర్చఁబడినమణులుగూడ శిలలే కావున వాని యొక్క రాపిడిని సహించుట కభ్యాసము చేయునిమిత్త మామె కాళ్లు తగులు నట్లు శిరస్సువంచి సన్నెకల్లు మట్టించెనేమో యనున ట్లుండెను. అలం-ఉత్ప్రేక్ష.

క. కడు నవ్వించుచుఁ జెఱఁగులు
ముడివెట్టఁ బేరఁటాండ్రు ముదిత కనుబొమల్
ముడివెట్టె నాలిసిగ్గున
ముడివెట్టెఁ నారి చెఱఁగుమోసున మఱఁదున్. 95

టీ. పేరఁటాండ్రు = పేరంటము చేయుటకు వచ్చినసువాసినులు, కడున్ = విశేషముగా, నవ్వించుచున్ = నవ్వునటులఁజేయుచు, చెఱఁగులు= కొంగులు, ముడివెట్టన్ = ముడివేయఁగా ముదిత = మనోరమ, నాలిసిగ్గునన్ = చిఱులజ్జచేత, కనుబొమల్ముడివెట్టెన్ = (ఆ ప్రసంగమునం దిష్టము లేనిదానివలె) మొగము చిట్లించి బొమముడివైచెను. మఱఁదున్ = మాఱఁదును, చెఱఁగు మోసునన్ = చెఱఁగుమొక్కయొక్క వింటియందు, నారి=అల్లెత్రాటిని, ముడివెట్టెన్ = ముడివేసెను - నారిని సంధించెను.

తా. వధూవరులచీరచెఱఁగులు ముత్తైదువలు నవ్వులాటగా ముడివెట్ట మనోరమ లజ్జచేఁ గోపపడినట్లు కనుబొమలు ముడివైచె ననియుం వెంటనే పెండ్లికుమారునకుఁ బెండ్లికూఁతునకు నన్యోన్యానురాగము కలిగె ననియుం దాత్పర్యము. అలం - ఆవృత్తిదీపకము.

సీ. పరిణమించిరి ధరామరపురంధ్రీహస్త
ఘటితచేలాంచలగ్రంథికలనఁ

పరిపూర్ణనిష్ఠఁ గొల్చిరి ప్రదక్షిణపూర్వ
వినతి నాలుకలార్చు వేఁడివేల్పు
వీక్షించి రుడువీథి నక్షీణసుస్థితి
స్థాయిఁ దోషితరమాధవుని ధ్రువునిఁ
బరిణయప్రాప్తసప్తర్షిప్రియాప్రేక్ష్య
సాక్షాదరుంధతీసతి గేరఁగిరి
తే. సకలసంయమిగణనమస్కారణకృత్య
మాచరించి తదీయహస్తాభిమంత్రి
తాక్షతలు మౌళిఁ దాల్చిరత్యాదరమున
దంపతులు బంధుకోటి కుత్సవ మెలర్ప. 95

టీ. దంపతులు=వధూవరులు, బంధుకోటికిన్=చుట్టములకు, ఉత్సవము=సంతోషము, ఎలర్పన్ = అతిశయింపఁగా, ధరామరపురంధ్రీ = పాఱుతలయిన పేరఁటాండ్రయొక్క-హస్త = కరములచే - ఘటిత = చక్కఁజేయఁబడిన - చేలాంచలగ్రంథికలన్ = చెఱఁగులయొక్క ముళ్లకలయికచే, పరిణమించిరి = కౌతుకపడిరి. నాలుకలార్చువేఁడివేల్పున్ = జిహ్వాలు కదలించుచున్న వీతిహోత్రుని - జ్వాలలచేఁ బ్రకాశించు నగ్నిహోత్రుని, ప్రదక్షిణపూర్వవినతిన్ = ప్రదక్షిణపూర్వకమగు మ్రొక్కుచేత - ముందుఁ బ్రదక్షిణమును నావల నమస్కారమును గావించి యనుట. పరిపూర్ణనిష్ఠన్ = ఎక్కువ నీమముతో, కొల్చిరి. వధూవరు లగ్నిహోత్రునిచుట్టుఁ బ్రదక్షిణముగా నేడడుగులు దిరుగుట సప్తపది. "సఖ్యం సాప్తపదీనం స్యాత్" అను ధర్మానుసారముగా నగ్నిచుట్టును సఖ్యార్థులై దంపతులు దిరిగిరి. ఉడువీథిన్=తారాపథమందు, అక్షీణసుస్థితిస్థాయిన్=క్షీణముగాని నివాసముతో నుండెడివానిని, తోషిత = సంతోషపఱుపఁబడిన, రమాధవునిన్=శ్రీనాథుఁడు గలయాతనిని, ధ్రువునిన్=ఉత్తానపాదునికుమారుని, వీక్షించిరి=(ఆయుర్వృద్ధికై) కాంచిరి.

ధ్రువునివలెఁ దమదాంపత్యము స్థిరముగా నుంటకై ధ్రువనక్షత్రమును సందర్శించిరి. పరిణయ = వివాహమునకు, ప్రాప్త=ఏతెంచిన, సప్తర్షిప్రియా=సప్తమహామునులకుటుంబినులలో, ప్రేక్ష్య = వీక్షింపఁదగినది యగు, సాక్షాత్ = ప్రసన్నమయిన, అరుంధతీసతికిన్ = సాధ్వీమణి యగునరుంధతికి, ఎరఁగిరి = నమస్కరించిరి. సప్తర్షిమండలములో వసిష్ఠనక్షత్రముచెంత మినుకుమినుకు మనుచుఁ గానఁబడునదియె అరుంధతీనక్షత్రము; దానిని గాంచుట దీర్ఘసువాసినీత్వమును పాతివ్రత్యము నర్థించి. సకల=సమస్తమగు, సంయమిగణ = మునిసముదాయమునకు, నమస్కరణకృత్యము=వందనము చేయుట యనుపనిని, ఆచరించి=ఒనర్చి, తదీయ=వారిసంబంధమయిన, హస్త=కరములవలని, అభిమంత్రిత =మంత్రములచేఁ బూతములుగా నొనర్పఁబడిన, అక్షతలు=సేసఁబ్రాలు, అత్యాదరమునన్=ఎక్కువప్రేమతో, మౌళిన్=శిరస్సునందు, తాల్చిరి.

తా. వధూవరులు బంధువులు సంతసింప విప్రముత్తయిదువలు వైచిన చెఱఁగుముళ్లు కానందించి, అగ్నికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కృతు లొసగ్చి, ధ్రువుని నరుంధతీదేవినిఁ జూచి నమస్కరించి, వివాహమహోత్సవముం దిలకింప నేతెంచినమునివర్గమునకు మ్రొక్కి, వారిచే నొసంగఁబడిన దీవనాక్షతలు శిరస్సుల వైచుకొనిరి. (వధూవస్త్రాంతముతో వరునివస్త్రాంతము ముడివేయుట చేలాంచలగ్రంథికలన. పరస్పరము ఎడబాటు కలుగకుండుటకై యాక్రియ జరుపుదురు.)

ఉ. కూరిమిమంత్రితోడ నలకూబరుఁ డేకతమాడి పెద్దబం
గారపుఁగోరఁ గల్పవనికాజనికాంతము లైనచీరలున్
హారవిభూషణావళియు నమ్మిథునంబునకున్ బ్రియంబుతో
నారదమౌనిచేత నదనన్ జదివించెఁ గుబేరుపేరుగాన్. 96

టీ. నలకూబరుఁడు, కూరిమిమంత్రితోడన్ = ప్రియసచివునితో, ఏకతమాడి = రహస్యాలోచనచేసి, పెద్దబంగారపుఁగోరన్=గొప్ప కనకంపుఁ

ణ్యమునందు, కల్పవనికా = ఈగి ప్రాంకులతోఁటయందు, జని = పుట్టినా
ంటచేత, కాంతములు = హృదయానందములు, ఐనచీరలున్ = అయినబట్ట
ను, హారవిభూషణావళియుఁన్ = ముత్యాలహారములు మొదలగునగల సందో
యమును, ప్రియంబుతోన్ = ప్రేమతో, ఆమ్మిథునంబునకున్ = అవధూవరులకు,
ారదమౌనిచేత, అదనన్ = సమయమందు, కుబేరుపేరుగాన్ = తండ్రి
ఏగుకుబేరుని పేరిట, చదివించెన్ = ఆశీర్వదింపఁజేసెను.

తా. ఆశీర్వచనముఁ జేయునప్పుడు తనమంత్రితో, గర్తవ్యము
లోజించి వధూవరులకు నలకూబరుఁడు తన జనకుఁడైన కుబేరునిపేరిటఁ
కల్పవృక్షజన్యము లగుపుట్టములను నలంకారములను నారదమహామునిచేఁ
జదివింపఁజేసెను.

క. కలిమి మెఱయంగ మఱియున్
గలబాంధవు లొసఁగి రపుడు కాంచనమణిభూ
షలుఁ జీరలు నరపతికిన్
బోలఁతికి నుడుగరలు ముదము పొదలఁగ నంతన్. 97

టీ. అపుడు = కట్నములొసంగు నాసమయమునందు, మఱియున్ =
నలకూబరుఁడు చదివించినపిమ్మట, కలబాంధవులు=ఉన్నబంధువులు, కలిమి =
సంపద, మెఱయంగన్ = ప్రకాశింపఁగ, కాంచనమణిభూషలున్ = రత్న
మయసువర్ణాలంకారములును, చీరలును, ముదము = ఆనందము, పొదలఁగన్ =
వృద్ధిపొందఁగా, నరపతికిన్ = రాజైన స్వరోచికిని, పోలఁతికిన్ = మనోరమ
కును, ఉడుగరలు = కానుకలుగా, ఒసఁగిరి = అర్పించిరి. అంతన్, ముందరి
కన్వయము.

ఉడుగర యనఁ గానుక యనుటకు.—

తే. "కడఁక రాసింగమున కుడుగర యొసంగె."

(అచ్చతెనుఁగురామాయణము. యు. కాం.)

తా. నలకూబరుఁడు కట్నములు చదివించిన తరువాతఁ దక్కినబంధువు లందఱును దమతమకుఁగల కొలఁదిఁగా బంగారునగలు, చీరలు, పెండ్లికొమరునకును పెండ్లికూఁతునకును గానుకలు చదివించిరి.

సీ. పొగడపూవంటికంపులమదాంబువులును
మధువర్ణదంతశేంబములు మెఱయ
భీకరస్వరచారుబృంహితంబులు ఘనాం
గారకగ్రహకాంతికన్ను లమర
నిలఁ జుట్టువడు తొండముల మించుపూర్వాంగ
మెత్తరం బై పిఱుం దత్తమిల్లఁ
గటము లుత్కటము లై నిటలముల్ బటువు లై
సిబ్బెంపుమొగముల నుబ్బు మీఱ
తే. స్వర్ణకక్ష్యాంకుశప్రాసశరధిశార్ఙ్గ
ఖేటకుథఘంటికాద్యలంకృతులఁ జెలువ
మెసఁగు గంభీరవేదిభద్రేభశతము
నల్లునకు నిచ్చె గంధర్వవల్లభుండు. 98

టీ. పొగడపూవంటి = వకుళపుష్పసువాసనవంటి, కంపుల = సౌరభము గల, మదాంబువులును = మదోదకములును, మధువర్ణ = తేనెరంగుగల, దంత శేంబములు=వజ్రాయుధసదృశము లగుదంతములును, మెఱయన్ = ప్రకాశిం పఁగా; తేనె రక్తవర్ణగణములోనిది, కాన నేనుఁగుదంతము లెఱ్ఱగా నుండె నని చెప్పఁబడెను. శ్లో. "హింగులం మధురక్తాని, స్ఫులింగావా స్తిబిందవః." భీకర= భయంకరములగు, స్వర = కంఠధ్వనితోడి, చారు = మనోహరము లయిన, బృంహితంబులు = ఘీంకారములును, ఘన = గొప్పదియగు, అంగారకగ్రహ= అంగారకగ్రహముయొక్క, కాంతి=ప్రకాశమువంటిప్రకాశముగల,కన్నులు= నయనములు, అమరన్ = ఒప్పఁగా, ఇలన్ = పుడమియందు, చుట్టువడు=

చుట్టిగా చుట్టఁబడుచున్న-మిక్కిలిపొడవులైన, తొండములన్ = తొండముల చేతను,మించుపూర్వాంగము=అతిశయించు ముందటిభాగపుశరీరము,ఎత్తరంబై= పొడవై,పిఱుంద=వెనుకప్రక్కశరీరము, అత్తమిల్లన్=తక్కువయైయుండఁగా, కటములు = గండభాగములు, ఉత్కటములై = విపులములై, నిటలముల్= నుదుళ్లు, బటువులై=గుండ్రమైనవై, సిబ్బెంపుమొగములన్ = మచ్చలుగల మోములయందు, ఉబ్బ=ఉబుకు, మీఱన్ = విశేషింపఁగా, స్వర్ణ = బంగరు మొలామగల, కక్ష్య = నడికట్టుపట్ట, అంకుశ = అంకుశము, ప్రాస=ఈఁటె, శరధి=బాణములపొది (తూణీరము), శార్ఙ్గ=శిరములవిల్లు, ఖేట = డాలువాలు, కుథ=పైనఁబఱచుకంబళి, ఘంటికా=గంట, ఆది = మున్నగువానిచేనైన, అలంకృతులన్ = అలంకారములచేతను, చెలువము = చక్కఁదనము, ఎసఁగు = వృద్ధియగునట్టి, గంభీరవేది = తెంపులేని మదముతోఁ గూడిన వైన, భద్రేభ శతమున్ = నూఱుభద్రగజములను, గంధర్వవల్లభుండు = ఇందీవరాక్షుఁడు, అల్లునకున్ = అల్లుఁడగుస్వరోచికి, ఇచ్చెన్ = ఒసంగెను.

శ్లో. "త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్య చ్యవనాదపి,
ఆత్మానం యో న జానాతి స స్యాద్గంభీరవేదికః."

అని గంభీరవేదిగజలక్షణము.

మేనిపైని చర్మ మూడిపోయినను రక్తము గారుచున్నను మాంసము పడుచున్నను తన్నుతా నెఱుంగక యుద్ధములోఁ బాటువడు మత్తుటేనుంగును గంభీరవేది యని యందురు. ఇది మృగచర్మీయగ్రంథకర్తమతము. రాజపుత్రీయమునం దీయంశమె,

శ్లో. "చిరకాలేన యో వేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి,
గంభీరవేదిర్విజ్ఞేయస్స గజో గజవేదిభిః."

గమనాదిశిక్షలు బహుకాలమునకు గ్రహించుగజమును గంభీరవేది యని యందురు.

తా. అవయవసౌష్ఠవము గలవియు,బహువిధాలంకారశోభితములునగు నూఱు భద్రజాతియేనుంగులను గంధర్వరాజయిన యిందీవరాక్షుఁడు అల్లుఁడగుస్వరోచికి అరణముగా నిచ్చెను. అలం. స్వభావోక్తి-ఉదాత్తము.

శా. ఉర్వీజానికి మామ యిచ్చె శిఖిపింఛోద్భాసివర్ణంబుచే
నర్వాచీనఘనాళి రోహితసహస్రాకీర్ణగా మింటఁ బూ
షార్వస్తోమముఁ జిత్రయానముల నూటాడించు గాంధర్వగం
ధర్వవ్యూహము దీప్తిచండమణికాండస్వర్ణసన్నాహమున్.

టీ. మామ = మామ యైనయిందీవరాక్షుఁడు, ఉర్వీజానికిన్ = భూభర్తయగుస్వరోచికి, శిఖిపింఛోద్భాసివర్ణంబుచేన్ = మాయూరపింఛవర్ణము రీతిఁ బ్రకాశించు రంగుచేత, అర్వాచీనఘనాళి = భూమికి దిగిన మేఘసముదాయము, రోహిత = కుటిలత లేని యింద్రధనువులయొక్క, సహస్ర = వేయింటిచేత, ఆకీర్ణగాన్ = ప్రసరించిన దగునట్టుగా, దీప్తి= ప్రకాశముచేత, చండ = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న-తీక్ష్ణముగా నొప్పుచున్న, మణికాండ = మణిసముదాయములు సమకూర్చిన, స్వర్ణసన్నాహమున్ = స్వర్ణకవచము గలవానిని, మింటన్ = ఆకసమునందు, పూషార్వస్తోమమున్ = సూర్యాశ్వసమూహమును, చిత్రయానములన్ = చిత్రగమనముచేత, ఊటాడించు = ఉట్టూఁతలూఁగించునట్టి - అతిశయించుచున్నయనుట, గాంధర్వ = గంధర్వులదయిన, గంధర్వవ్యూహమున్ = అశ్వసమూహమును, ఇచ్చెన్.

తా. మామ యల్లునికి నెమిలిపురివంటి కాంతిగలిగి వంకరలులేని వెక్కిం(డ్రధనువులతోఁ గూడి భూమికి దిగివచ్చిన మబ్బులో యనునట్లు మిగులఁ బ్రకాశించుచుండు మణులు గూర్చినపక్కెరలు వైచినవానిని, నభమునఁ బరువిడు సూర్యహయములను నీసడింపఁజాలిన విచిత్రగమనములు గలవానిని, తండోపతండము లగుహయములను గానుకగా నొసంగెను. అలం. ఉపమ - ఉత్ప్రేక్ష.

క. తళతళనితరణిమెఱుంగులఁ
తలతల మనుమణుల మెఱసి తలఁచినచోటన్
నిలుచువిమానము ఖేచర
కులతిలకుఁడు కూర్మిపెండ్లికొడుకున కొసఁగెన్. 100

టీ. ఖేచరకులతిలకుఁడు=గంధర్వరాజైన యిందీవరాక్షుఁడు, తళతళని తరణిమెఱుంగులన్ = తళతళమని ప్రకాశించు సూర్యకాంతులను, తలతలము= తప్పుకొనుము-తొలఁగుము తొలఁగుము, అనుమణులన్ = అనునట్టి రతనముల చేత, మెఱసి = వెలిఁగి, తలఁచినచోటన్=తలఁచుకొనిన ప్రదేశమందు, నిలుచువిమానమున్ = నిలుచునట్టియాకాశమునఁబోవు తేరును, కూర్మి పెండ్లి కొడుకునకున్ = ప్రేమగలయల్లునికి, ఒసఁగెన్.

ఇందీవరాక్షుఁ డాకాశగమనశక్తి గలవాఁడుగాన ఖేచరకులతిలకుఁడు- కూరిమి పెండిలికొమారున కపూర్వవస్తు వరణముగా నొసంగవలయుఁగాన రత్న స్థగితమును అనుకొన్నచోట నాగునదియు నగువిమానరాజము నొసంగెను. అపూర్వానర్ఘ్యమణిస్థగిత మనుటకు సూర్యప్రకాశమును గాదనుటయే తార్కాణము.

తా. ఇందీవరాక్షుఁడు ప్రేమాస్పదుఁ డైనయల్లుఁ డగుస్వరోచికి సూర్యకాంతిని దిరస్కరించునట్టి రత్నములచేఁ బ్రకాశించుచు నాఁగుమనిన తావున నాఁగునట్టి విమానమును కానుకగా నిచ్చెను.

వ. మఱియు రజతమహారజతశయ్యాసనభాజనడోలాకలాచికా ఘటకటాహావీటికాపేటికాదిగృహోపకరణంబులును, మరకత కురువిందపుష్యరత్నపురందరమణిమౌక్తికాదిమహా రత్నఘటితకటకతులాకోటి కంఠికాంగదైకావళీకాంచి కోర్మికాదికలాపకలాపంబులును; విచిత్రనేత్రపేశలకౌశేయ చీనాంశుకధట్టంబులం బెట్టినట్టిపెట్టియలును, అమూల్యా

గరుమృగమద సంకుమదకుంకుమపటీర కర్పూరహిమాంబు పూరంబులు దట్టుపునుంగు నగరుసత్తును మంచిగంద వొడి చాఁ దుదయభాస్కరంబు లోనుగాఁ గలపరిమళ ద్రవ్యసంభారపరంపరలును, జవ్వనంపుఁగ్రొవ్వున నివ్వటిల్లి మవ్వంపువాతెఱలు విచ్చ నవ్వునునుసోగవెన్నెలలం గలిసి పిసాళించు చంచల దృగంచల ప్రభలఁ బచారించి, మెఱుం గుఁజన్నులఁ గన్నెతమ్మిమొగ్గలవన్నె నటమటించి, పెన్నె ఱుల మెఱుంగుఁదుమ్మెదవన్నెఁ దటమటించి, నెన్నడుముల విన్ను వెన్నుదన్ని, బటువు మిగిలి విటనికాయంబు రాయిం డిం బడి పుటపుటనైన కూలంకషచాటువుల మాటకారి తనంబు మెఱసి నాగరికపుఁబనులగరగరికలగళరవచ్ఛలా లాపాచరణంబుల మిసమిసలఁ బస గలిగి మేలిమైనకులుకుల రసికజనంబులమనంబుల మరులు కొలుపఁ జాలి సురుచిరాభ రణభూషితం బగు పరిచారికాసహస్రంబును గూఁతునకు నరణంబుగా నిచ్చి మఱియును 101

టీ. మఱియుఁ = ఇంతియెగాక-ఇటుల విమానాదికముల నొసంగు టయేగాక, కూఁతునకుఁ = కూఁతురగుమనోరమకును, రజత = వెండివియు, మహారజత = బంగారువియు నగు శయ్యా = శయ్యలు, ఆసన=పీఠములు, భాజన = పళ్లెరములు, డోలా = ఉయ్యేలమంచములు, కలాచికా = తమ్మ పడిగములు, ఘట = బిందెలు, కటాహ = బరిణెలు, వీటికాపేటికా = పాందానులు - తాంబూలము వేసికొనుటకు ఆకులు వక్కలు నుంచికొను పెట్టెలు, ఆది = మున్నగు, గృహోపకరణంబులును = ఇంటిపనిముట్లును, మరకత = పచ్చలు, కురువింద = కెంపులు, పురుషరత్న = రవ్వలు, వీనిని మగతాలనిగూడ యందురు. పురందరమణి = ఇంద్రనీలములు, మౌక్తిక =

ముత్తెములు, ఆది = మున్నగు, మహారత్న = ఘనమణులచేత, ఘటిత = కూర్పఁబడిన, కటక = కడియములు, తులాకోటి = అందెలు, కంఠికా = కంటెలు, అంగద = భుజకీర్తులు, ఏకావళీ = ఒక్కపేటగల రత్నహారములు, కాంచికా = మొలత్రాళ్లు, ఊర్మికా = ఉంగరములు, ఆది = మొదలయిన, కలాప = భూషణములయొక్క, కలాపంబులు = సముదాయములును, విచిత్ర=మిక్కిలి చిత్రములయిన, పేశల=మృదువులైన, కౌశేయ=పట్టుతో నేసిన, చీనాంశుక = చీనదేశపువస్త్రములయొక్క, ధట్టంబులన్ = సముదాయములను, పెట్టిపెట్టి పెట్టియలును=ఉంచినట్టి పేటికలును, అమూల్య = విలువలేని, అగరు = చేవగందపుఁజెక్కలు, మృగమద = కస్తూరి, సంకుమద = జవ్వాజి, కుంకుమ = కుంకుమపూవు, పటీర = మంచిగందము, కర్పూర= పచ్చకప్పురము, హిమాంబుపూరంబులు=పన్నీటిప్రవాహములు, పూర మనుటచే వలసినంతపన్నీ రనుట, పూవులందురాలిన మంచుచినుకులనుండి తీయుం నదిగావున పన్నీటిని హిమాంబు వందురు, "నీ మోహోపదేశత మోముద్రితములైన కనుల హిమాంబువు లునుపరాదు." (వసుచరిత్రము.) తట్టుపునుంగు=గడ్డకట్టినపునుఁగు, అగరుసత్తును = అగరుగంధధృతియును, సర్వకాలము నగరు లభింపదేని వాడుకొనుటకై యగరునుండితీసిన యత్తరువును, మంచిగంధవాడి = మంచిగందపుపొట్టును, చాఁదు=అరుగఁదీసిబొట్టు పెట్టుకొనునగరును, అగరులో నింక నల్లఁగ నుండి జిగటగ నుండుదానిని తిలకమున కుపయోగింతురు. అగరునే చాఁ దని యందు రనుటకు "ఉ. సంకుమదంబునుం బునుఁగు చాఁదును గస్తురియుం ఘటంబులం బంకముచేసి"- ధూర్జటి కాళహస్తిమాహాత్మ్యము. ఉదయభాస్కరంబు = ఉదయభాస్కరమను రంజక విశేషము, లోనుగాన్ = మున్నుగా, కల = ఉన్న, పరిమళ = సువాసనగల, ద్రవ్య = పదార్థములయొక్క, సంభార = సముదాయములయొక్క, పరంపరలును = వరుసలును, జవ్వనంపుఁ గ్రొవ్వునన్ = వయోమదముచేతను- జవ్వనపునిబ్బరముచేత ననుట, నివ్వటిల్లి = వృద్ధిపొంది, మవ్వంపువాతెఱలు=

మృదులమగునోష్ఠములు, యౌవనోదయమునఁ బెదవికిఁ గావి యతిశయించును. కావిచాయచే మోవి మిగుల మృదువుగా నున్నటులఁ దనరు ననుట. వివ్వన్ = వికసించునట్లు, నవ్వు = నగవులనెడు, నును = లేఁతయయిన, సోగ = సోగలుగా సాగుచున్న, వెన్నెలలన్ = చంద్రప్రకాశములను, కలిసి = కూడి, పిసాళించు = వెలుంగుచున్న, చంచల = కదలికగల, దృగంచల = కన్నుఁగొనలయొక్క, ప్రభలన్ = కాంతులను, పచారించి = వ్యాపింపఁజేసి, మెఱుంగుఁజన్నులన్ = మెఱుఁగులుదేఱు పాలిండ్లచేత, క్రన్నె = పరువముగల, తమ్మిమొగ్గల = పద్మముకుళములయొక్క, వన్నె = ఆధిక్యమును, అటమటించి = ధిక్కరించి, మెఱుంగుచన్నులనుటచే జవ్వనపుబింకముచే నుబ్బియుండె ననుట. ఉభయబాహుమూలములంటి మీటిన విచ్చుగుబ్బచన్నులనుండి కాంతి ప్రసరించును గాన నిటఁ జనుగవకాంతి చెప్పఁబడెను. ఇట్లనుటకు.—"ఉ. క్రిక్కిఱి చన్నుదోయియిరుక్రేవలగాంతియుఁ బంచబాణుక్రొవ్వెక్కఁగఁజేయ" (శృం. నై. ఆ 7.) పెన్నెఱులన్ = గొప్పశిరోజములచేత, మెఱుంగుఁ దుమ్మెదవన్నెన్ = ప్రకాశించుచున్న తేఁటులయొక్కరంగును, తటమటించి = హీనముచేసి, సెన్నడుములన్ = చక్కనినడుములచేత, విన్ను = ఆకసమును, వెన్నుదన్ని = వశపఱచుకొని, బటువు = గట్టితనము, మిగిలి = అతిశయించి, విటనికాయంబు రాయిడిన్ = విటకాంద్ర సముదాయముయొక్క రాపిడిని, పడి, పుటపుటనైన = నేర్పుఁజెందిన, పలువురు విటులతోఁ గలయికలనొందుటచే పూర్ణాంతకారిమాటలందు నారితేరనుట, కూలంకష = ఒడ్డును తాఁకునట్టి - సమగ్రములై భావపూరితములైన యనుట. చాటువులన్ = చమత్కారవాక్యములచేత, మాటకారితనంబు = వాచాలతను, మెఱసి = వెలుంగఁజేసి, నాగరికపుఁబనుల గరగరికలన్ = చక్కనిపనులయందలి మనోహారత్వములచేత, గళరవ = సంగమసమయగళనినాదముంబోలు ధ్వనులయొక్కయు, ఛలాలాప = భావగర్భితముగా మాటలాడుటయొక్కయు, ఆచరణంబులన్ = పనులు జరపుటచేతను, రవణంబుల మిసమిసలన్ = అలంకారశోభలచేతను, పసగలిగి = గట్టితనము

గలిగి, మేలిమైనకులుకులన్ = శృంగారచేష్టావికారమునఁ గదల్చు నవయవ చలనము చే, రసికజనంబులమనంబులన్ = రసికు లయిన పురుషులయొక్క చిత్తములను, మరులు కొలుపన్ = మోహముగలుగఁజేయుటకు, చాలి = తగి, సురుచిర = ఎక్కువగాఁ బ్రకాశించునట్టి, ఆభరణ = భూషణములచేత భూషితంబు = అలంకరింపఁబడినది, అగు, పరిచారికాసహస్రంబున్ = వేయి మంది దాసీజనమును, అరణంబుగాన్ = మనోరమకు స్త్రీధనముగా, ఇచ్చి = ఒసంగి, మఱియును = ఇంతియగాక. ముందఱికన్వయము.

తా. తండ్రి మనోరమకు వెండిబంగారపువస్తువులను పలువిధము లయిన గృహోపకరణములగు వింతపనిముట్టులును రతనములుచెక్కిన విభూషణములును చిత్రవిచిత్రము లగువస్త్రములును, వస్తుసమూహమును దాఁచికొనుట కనుకూలములగు మిగులవిలువగల చక్కని పెట్టెలును, అగరు మొదలయిన సుగంధద్రవ్యములును, పనిపాటలయందు నేరుపు గలిగి చక్కఁదనపుఁ బెంపున నలరారి నాగరకముగా సంచరింపఁగల చక్కనిజవ్వనపు టొప్పుచేఁ దనరు చాల మంది పనికత్తె లగుదాసీజనమును అరణ మిచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. అవనతాంగుష్ఠాగ్రహార్యనిర్యద్రత్న
ఖనిఘనాంతరితశృంగాటకములు
మదముదావహదివ్యమైరేయధారేయ
గోత్రభిద్విటపినిష్కుటయుతములు
మహిళాకదంబడింభగ్రాహ్యగృహచర
న్మృగనాభిసౌరభ్యనిర్భరములు
ప్రఖరాఖునఖరధారావిదీర్ణోదీర్ణ
సౌవర్ణమృత్కీర్ణజాంగలములు
తే. కోకకలహంసముఖరితాబ్జాకరములు
సిద్ధచారణగంధర్వసేవితములు

మందరద్రోణిం గొన్ని గ్రామములు గూర్చి
తనయుపసుపున నొసంగె గంధర్వవిభుఁడు. 102

టీ. గంధర్వవిభుఁడు=గంధర్వరాజగు నాయిందీవరాక్షుఁడు, ఆవనత=వంపఁబడిన, అంగుష్ఠ = కాలిబొటనవ్రేలియొక్క, అగ్ర = చివరచేతను, హార్య = హరింపఁదగినవై, నిర్యత్ = వెడలుచున్న, రత్న = రతనముల యొక్క, ఖని = గనులచేత, ఘన = ఎక్కువగా, అంతరిత = ఆవరింపఁబడిన, శృంగాటకములు = చదుకములున్నవియు - గ్రామములందు రతనములు పైకిఁ గానవచ్చుగనులు పెక్కులుగాఁ గల వనుట. మద = మత్తతను, ముద=ఆనందమును, ఆవహ = పుట్టించునట్టి, దివ్య = ఉత్తమమయిన, మైరేయ = ఇక్షురసమద్యమునకు, ధౌరేయ = భారవాహులైన, గోత్రభిత్ = దేవేంద్రునివైన, విటపి = కల్పకములతో నొప్పిన, నిష్కుట = ఉపవనముల తోడ, యుతములు = కూడినవియును, దివ్యమైరేయ = దేవతాయోగ్యమైన మద్యమును అని యొకరు వ్రాసియున్నారు. మద్యము నొసంగునవి కల్పవృక్షములుగాన, దివ్య = స్వర్గసంబంధమగు ననుట యెంతయు నొప్పియున్నది. గ్రామములందుఁగల వృక్షములు నాయికానాయకుల కానందకరములగు మైరేయాదు లొసంగుచున్న వనుట. మహిళా = ఉవిదలయొక్క, కదంబ = సముదాయముచేతను, డింభ = నిసువులచేతను, గ్రాహ్యా = తెలిసికొనఁదగిన, గృహ = గేహములయందు, చరత్ = సంచరించుచున్న, మృగ = మృగములయొక్క, నాభి = బొడ్డువలనఁబుట్టినకస్తురియొక్క, సౌరభ్య = సువాసనలచేత, నిర్భరములు = పూర్ణముగా నిండినవియు, కస్తూరిమృగములు కలసిమెలసి తిరుగుచుంటచే స్త్రీలు శిశువులు గూడ నవి కస్తూరి విడిచినసంగతి గుర్తించుచుండిరిగాన నొసంగఁబడిన గ్రామములు కస్తూరిగంధబంధురములుగా నొప్పుచున్న వని భావము. ప్రఖర = ఎక్కువతీక్ష్ణములైన, ఆఖు = మూషకములయొక్క, నఖరధారా = గోటికొనలచేత, విదీర్ణ = త్రవ్వఁబడుటచేత, ఉద్గీర్ణ = ఉప్పతిల్లిన, సౌవర్ణమృత్ =బంగరుమట్టి, కీర్ణ =

వ్యాప్తమయిన, జాంగలములు = మెట్టనేలలు గలిగినవియు, మెరకనేలలందు బంగారురేణువులు విశేషముగ నుండేగాన నెలుకలు త్రవ్వినంతన యందలి సువర్ణము బయలుపడుచుండు గ్రామము లనుట. కోక=చక్రవాకములచేతను, కలహంస = రాయంచలచేతను, ముఖరిత = చప్పుడు చేయఁబడిన, అబ్జాకరములు=పద్మసరస్సులు గలిగినవియు, సిద్ధచారణ గంధర్వసేవితములు = సిద్ధుల చేతను చారణులచేతను గంధర్వులచేతను సేవింపఁబడునవియు నగు, మందరద్రోణిక = మందరాద్రియొక్క లోయలోనివైన, కొన్ని గ్రామములు = పూర్వవిశేషములతో నలరారునట్టి యూళ్లుకొన్ని, కూర్మితనయ=తనప్రియపుత్రికయగుమనోరమయొక్క, పసుపునకుక = పసుపుకుంకుమకుగాను, ఒసఁగెక = వివాహసమయమునం దొసంగెను.

తా. ఇందీవరాక్షుఁడు కుమార్తెకుఁ బసుపుకుంకుమలకొఱకై మందరాద్రియొక్క లోయలలోనివియుఁ గాలితోఁ దాఁకినంతన రత్నములు బయలువడు మేలైన రతనపుగనులుగలవియు నగుకొన్ని చదుకములతోడను, పూఁదేనెలతోడను, కల్పవృక్షములతోడను, కస్తూరిమృగములతోడను, బంగరుమట్టిగల ప్రదేశములతోడను. సరస్సులతోడను, సిద్ధచారణగంధర్వ సంచారయోగ్యస్థానములతోడను దనరారి, దర్శనీయముగా మనోహరముగాఁ బ్రకాశించులోకోత్తరసౌభాగ్యములచే నలరారునవియు నగుకొన్ని గ్రామములను వివాహసమయమునం దరణముగా నిచ్చెను. అలం - ఉదాత్తము.

తే. పౌరయాత్రికసురసిద్ధచారణాహి
యక్షగంధర్వసాధ్యవిద్యాధరులను
నిజపురంబుల కనిచె నిందీవరాక్షుఁ
డుడుగర లొసంగి విభవంబు గడలుకొనఁగ. 103

టీ. ఇందీవరాక్షుఁడు, పౌరయాత్రిక=తమతమపట్టణములకుఁ బయనమైన, సుర = బృందారకులు, సిద్ధ = సిద్ధులు, చారణ = చారణులు, అహి = ఉరగులు, యక్ష=యక్షులు, గంధర్వ=గంధర్వులు, సాధ్య=సాధ్యులు, విద్యా

ధరులను=విద్యాధరులు నగు పెండ్లికై యేతెంచినవారిని, విభవంబు = వైభవము, కడలుకొనఁగన్ = వృద్ధిపొందఁగా, ఉడుగరలు = కానుకలు, ఒసంగి, నిజ పురంబులకున్ = ఎవరి గ్రామములకువారిని, అనిచెన్ = పంపించెను.

తా. ఇందీవరాక్షుఁడు పెండ్లికి వచ్చినదేవతలు, సిద్ధులు, చారణులు, ఉరగులు, యక్షులు మొదలయినవారి నందఱినిఁ దగురీతిఁ గట్నములఁ గాను కలను సత్కరించి వారివారి గ్రామములకుఁ బంపించెను.

వ. అనిన విని జైమినిమునీంద్రుండు మీఁదటివృత్తాంతం బాన తీయవలయు నని యడుగుటయును. 104

టీ. అనినన్=ఇట్లు పక్షులు పలుకఁగా, విని, జైమినిమునీంద్రుండు, మీఁదటివృత్తాంతంబు = తరువాతికథను, ఆనతీయవలయున్ = నుడువవల యును, అని, అడుగుటయున్ = అడుగఁగా, ముందఱియాశ్వాసములోని రెండవవచనములోని 'బాదరాయణాంతేవాసి కిట్లనియె' నను వచనముతో నన్వయము.

మ. అతులక్షాంతిగభీర భీరహితచిత్తాంభోజ భోజక్షమా
పతివిద్యాపరిపాక పాకరిపుశుంభద్భోగ భోగాశిప
త్రితరస్ఫూర్త్యనుభావ భావభరితశ్రీకాంత కాంతారపా
తితకాళింగకులేశ లేశతరవృత్తిక్షీణవైరివ్రజా. 105

టీ. అతుల = సమానరహితమైన, క్షాంతి = క్షమచేత, గభీర=లోఁత యినవాఁడా, ఇతరులు గ్రహింపజాలనియంతటి యోరిమిగలవాఁడా. యనుట. భీరహిత=నిర్భయమైన, చిత్తాంభోజ = హృదయపద్మముగలవాఁడా, వెఱపును గలనైన నెఱుఁగనివీరాధివీరాయనుట, భోజక్షమాపతి = భోజమహారాజు యొక్క, విద్యాపరిపాక = విద్యాపరిపాకమువంటి విద్యాపరిపాకముగల వాఁడా, భోజునివలె సమస్తవిద్యలయందు సంపూర్ణపరిచయముగలవాఁడా యనుట, పాకరిపు=దేవేంద్రునిదైన, శుంభత్ = ప్రకాశించుచున్న, భోగ=

సౌఖ్యమువంటి సౌఖ్యముగలవాఁడా, దేవేంద్రునిమించిన సుఖానుభవము గలవాఁడా యనుట. భోగాశిపత్త్రి = గరుడునియొక్క, తరః = వేగమువంటి వేగముయొక్క, స్ఫూర్తి=వెలుఁగుయొక్క, అనుభావ = మహాత్మ్యగలవాఁడా, భోగాశిపత్త్రియన పాములు ఆహారముగాఁగలపక్షి గరుత్మంతుఁ డనుట, భావ= చిత్తమునందు, భరిత = ఉంచఁబడిన, శ్రీకాంత = లక్ష్మీనాథుఁడయిన నారాయణుఁడుకలవాఁడా, ఎల్లప్పుడు శ్రీమహావిష్ణునియందు భక్తిశ్రద్ధలు గలవాఁడా యనుట, కాంతార = ఘోరారణ్యములయందు, పాతిత = పాఱ వేయఁబడిన, కాళింగకులేశ = కళింగాధిపతికలవాఁడా, కళింగరాజులగు గజ పతులను జయించి యడవులపాలు గావించినవాఁడా యనుట, లేశతర = మిక్కిలి న్యూనమగునట్టుగా, వృత్తి=వర్తనము, క్షీణ=నశించిన, వైరివ్రజా= శత్రువర్గముగలవాఁడా, విరోధులవృత్తులను సంపదలనుగొని వారల దరిద్రు లుగాఁ జేసినవాఁడాయనుట. భోగియన సర్పశరీరమునకు ఫణమునకు నర్థముగాన తద్విశిష్టమైన సర్పమును భుజించువాఁ డని గరుఁడపర్యాయార్థము చెప్ప వలెను. "భోగస్సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణికాయయోః." అమరము. అని బ్రౌనుదొరవారి వ్యాఖ్యాప్రతి.

తా. ఓర్పును, భయములేమియు, విద్యాసంపదలును, మహేంద్ర వైభవమును, విష్ణుభక్తియు, శత్రునాశసామర్థ్యమును గలవాఁడా. అలం - నిదర్శనము. ముక్తపదగ్రస్త మను శబ్దాలంకారమును.

క. నాగాంబాసుత జితకద
నాగతమదనాగసంగమానూపగ్రహా
భోగా భోగపురందర
భోగీంద్రశయానపురుషపూజాప్రవణా. 106

టీ. నాగాంబాసుత = నాగమ్మకొమారుఁడా, జిత = జయింపఁబడిన, కదన=పోరులవలన, ఆగత=వచ్చిన, మదనాగ = మత్తగజములయొక్క, సం

గమ=కలయికచేత, అనూప=ఉదకముతో నిండిన ప్రదేశమైన, గృహ=గృహము యొక్క, ఆభోగ = సంపూర్ణతకలవాఁడా. "జలప్రాయమనూపం స్యాత్" అనియు, "ఆభోగః పరిపూర్ణతా" యనియు నమరము. మదపుటేనుంగులు గాన వానిమదధారలచే గృహమంతయు జలమయముగా నుండి చిదచిదలాడు చుండెనని భావము. భోగపురందర=భోగమం దింద్రునివంటివాఁడా, భోగీంద్ర= శేషుఁడే, శయాన = శయ్యగాఁగల, పురుష = పురుషుఁడగు నారాయణుని యొక్క, పూజా=పూజయందు, ప్రవణా=ఇష్టముకలవాఁడా.

తా. యుద్ధములలో జయముం గాంచి తీసికొనివచ్చిన మత్తగజముల యొక్క మదధారాజలములచే, జవజవలాడు నేలఁగా నయినపట్టణమందు శేషశాయి యగు నారాయణునిఁ బూజించుచుండువాఁడా. అలం-సిదర్శము.

మాలిని. సరభసజయధాటీచండవేదండకోటీ
కరవమథుహిమానీకంపితాశావధూటీ
పరమహితహసంతీభావభాగ్భూరితేజః
పరుషదహనకీలాప్రస్ఫురచ్చక్రవాళా. 107

టీ. సరభస=తొందరతోఁగూడిన, జయధాటీ=దిగ్విజయార్థమగుయుద్ధయాత్రయొక్క, చండ = భీతినిఁగలుగఁజేయునదియైన, వేదండ = గజముల యొక్క, కోటీ = సమూహముయొక్క, కర = తొండములవలని, వమథు= తుంపురులను, హిమానీ = ఇవముచేత, కంపిత=కదలింపఁబడిన, ఆశావధూటీ= దిక్కులనువిదలకు, పరమహిత = మిగులనొప్పుచున్న, హసంతీభావభాక్ = కుంపటివలె నాచరింపఁబడుచున్న, భూరి=విస్తారమయిన, తేజః=ప్రతాపమను, పరుష=కఠినమయిన, దహన = పీతిహోత్రునియొక్క, కీలా = జ్వాలలచేత, ప్రస్ఫురత్ = మిక్కిలి వెలుఁగుచున్న, చక్రవాళా = చక్రవాళపర్వతము గలవాఁడా.

హసంతి యనఁ గుంపటియనుటకు "అంగారధానికాంగార శకట్యపి హసంత్యపి" అని యమరము.

తా॥ సంగరరంగమున ముందునడుచు నేనుంగులు నీయుగ్రోలి విడచుటచే నివమెక్కి వణఁకుచున్న దిక్కాంతలయొక్క చలిపోఁగొట్టఁదగిన లోకాలోక వ్యాప్తిగల పరాక్రమాగ్ని గలవాఁడా, కృష్ణరాయా. అలం. నిదర్శము. ఇన్ని యన్ని యని చెప్ప నలవి గానియేనుంగులదండు గలిగి ప్రపంచ మంతయును వ్యాపించిన కీర్తిప్రతాపములచే నొప్పినవాఁడా! అలం - రూపకము.

గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిరనందవరపురవంశో త్తంస శఠకోపతాపసప్రసాదసమాసాదిత చతుర్విధకవితామ తల్లికాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్త్ర పెద్దనార్యప్రణీతం బైన స్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము. 108

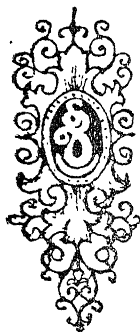
టీ. శ్రీమ...ప్రణీతంబు-శ్రీమత్=విద్వత్తాసంపదగల, ఆంధ్రకవితా పితామహ=ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతటవ్యాప్తి గల, అంక=బిరుదుగల్గినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణునియొక్క, పాదాంబుజ= పాదపద్మములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిందిర = మన స్సనెడు తుమ్మెద గలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస=నందవర మనెడియూరివారి వంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁడగునట్టియు, శఠకోపతాపస = శఠకోప యతి యొక్క, ప్రసాద=కృపచే, ఆసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాల్గువిధ ములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవనములు), కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠ కవిత్వముగలట్టియు, అల్లసానిచొక్కయామాత్యపుత్త్ర=అల్లసాని చొక్కయ మంత్రికిఁ గుమారుఁడగునట్టియు, పెద్దనార్య=పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁబడిన, మహాప్రబంధంబునందుక్ = మహాకావ్యమున, పంచ మాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనాసమాసాదితాఖండసాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండును వావిళ్ల వంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగురామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగువ్యాఖ్యానంబునందుఁ బంచమాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

మనుచరిత్రము.

స టీ క ము.

ష ష్ఠా శ్వా స ము.

కృష్ణరాయమనుజేం
ద్రా కాంతాపంచబాణ నరసింహాధరి
త్రీకాంతగర్భవార్నిధి
రాకాహిమధామ కర్పరదళవిరామా. 1

టీ. కృష్ణరాయమనుజేంద్రా=కృష్ణదేవరాయ లను నామధేయముగల రాజోత్తమా! కాంతాపంచబాణ=స్త్రీలకు మన్మథుఁడా! రమణులను మోహింపఁజేయుటయందు మన్మథునివంటివాఁడా, నరసింహ = నరసింహదేవరాయలను, ధరిత్రీకాంత = భూపతియొక్క, గర్భ = కడుపనెడి, వార్నిధి=సముద్రమునకు, రాకాహిమధామ = పూర్ణిమనాఁటిచందమామా! కర్పర=ధూర్తులయిన తురుష్కులయొక్క, దళ=సేనయొక్క, విరామా = నశింపుఁజేసిన వాఁడా!

కర్పరదళ మనుటకుఁ బ్రౌనుదొరవారు వ్రాయించినటీకలో ధూర్తులయొక్కసేన యనియె గలదు. కర్పరపదము దుండగులయెడ వర్తించును గాన దుండగులసేన యనుటయె సముచితమైనను బ్రకృతమునుబట్టి గజపతుల

రయొక్కగాని తురుష్కులయొక్కగాని సైన్యమున కీ కర్పరపదమును విశే షణముగాఁ గొనవచ్చును.

తా. మదనాకారుఁడ వై స్త్రీజనముల మోహింపఁజేసినవాఁడును నరసింహదేవరాయని కుమారుఁడును, దుర్మార్గులయిన తురుష్కులను గొట్టిన వాఁడును నైనవాఁడా. అని కృష్ణదేవరాయల సంబోధనము. అలం. రూపకము.

వ. అవధరింపుము శకుంతంబు లబ్బాదరాయణాంతేవాసి కిట్ల నియె; నంత నొక్కనాఁడు. 2

టీ. అవధరింపుము = ఆలకింపుము, శకుంతంబులు = పక్షులు-కథను దెలుపుచున్న ధర్మపక్షులు, అబ్బాదరాయణాంతేవాసికిన్ =ఆవ్యాసశిష్యుఁ డైన జైమినితో, ఇట్లనియెన్ =ఇట్లని చెప్పెను. అంతన్ =వివాహమహోత్సవ మయినపిమ్మట, ఒక్కనాఁడు=ఒకానొక దినమునందు.

సీ. పాండురప్రభఁ గ్రిందువడినచీఁకటివోలె
జిగి నొప్పునీలంపుజగతి మెఱసి
యౌన్నత్యమున మ్రింగినట్టినిందులు గ్రక్కు
కరణి ధూపము గవాక్షముల వెడల
ధారుణీసతి సుగంధద్రవ్యములు దాఁచు
నరలపేటికవోలెఁ బరిమళముల
నెలవులై చెలువారునిలువుల విలసిల్లి
కొణిగఁ బారావతకులము వదరఁ

తే. బసిఁడినీట లిఖించినప్రతిమ లమర
నీఁగ వాలిన నందంద యొలుఁగు లొసఁగు
నట్టిసకినలమంచము లాది గాఁగ
మెఱయుపరికరముల నొప్పుమేడమీఁద. 3

టీ. పాండురప్రభఁ = తెల్లని కాంతిచేత, క్రిందుపడిన చీఁకటి పోలెఁ = అడుగుఁబట్టిన యంధకారమో యనునట్లు, జిగిఁ = తళతళల చేతను, ఒప్పునీలంపుజగతిఁ=తగినట్టి యింద్రనీలరత్నములఁ జెక్కిన నేలచేత, మెఱసి=వెలింగి, ఔన్నత్యమునఁ=ఉన్నతిచేత, మ్రింగినట్టినింగులు=లోనణఁచి కొన్న యాకసములను, క్రక్కుకరణిఁ = వెడలక్రక్కునట్లు, ధూపము = అగురుపొగ, గవాక్షములఁ=కిటికీలనుండి, వెడలఁ=బయలుదేరుచుండఁగా, ధారుణీసతి=పుడమి యను నిల్లాలు, సుగంధద్రవ్యములు=సౌరభద్రవ్యములను, దాఁచునరలపేటికపోలెఁ = దాఁచియుంచిన గదుల పెట్టెరీతి, పరిమళముల నెలవులై=సువాసనలకాకరములై, చెలువారునిలువులఁ=శోభించుచున్న యంతస్తులచేత, విలసిల్లి=తగి, కొణిగఁ=ముందఱిచూరునందు, పారావతకులము= పావురముల సముదాయము, నదరఁ = అఱచుచుండఁగా, పసిఁడినీటఁ= స్వర్ణజలముచేత, లిఖించినప్రతిమలు=వ్రాసినచిత్తరువులు, అమరఁ=ఒప్పఁగా, ఈఁగవాలినఁ=పయిని యీఁగవచ్చి వాలినను, అందంద = అప్పటికప్పుడే, ఎలుఁగులు=ధ్వానములు, ఒసఁగునట్టి సకినలమంచములు = ఇచ్చుకృత్రిమపుఁ బిట్టలు కీచుబిల్లలు మొదలయినవిగల పందిరి పట్టెమంచములు, ఆదిగాఁగఁ= మున్నుగా, మెఱయుపరికరములఁ = వెలుంగుచున్న సామానులతో, ఒప్పు మేడమీఁదఁ=ఒప్పుచున్న యుప్పరిగమీఁద, ముందఱికన్వయము.

నిలువు లన యంతస్తు లనుటకుఁ బూర్వకవి ప్రయోగములు పెక్కులు గలవు.

క. "కూడిగ్రహంబులుదిరుగఁగ, మేడలతుది నిలువులందు మెలఁగెడిబాలల్
క్రీడింపరు పురుషులతో, వ్రీడం దద్వేళలందు వినుమావీటన్."

(భాగ-దశ-పూ. ప. 1600)

సీ. "పొలుచు చతుర్దశభువనముల్ తనకీర్తి
యాడెడి నిలువుల మేడ గాఁగ" (నిర్వచనోత్తరరా-)

తా. క్రిందిభాగమున నీలమణులు కూర్చినతిన్నెలు ప్రకాశింపఁగా నాకసము నంటుపొడవు గలిగి గవాక్షములనుండి యగరుధూమములు బయలు దేరఁగా సువాసనలచే నిండినయంతరువు లొప్పఁగా సువర్ణోదకములతోఁ జిత్రములు వ్రాయఁబడి కీచుబిళ్లలు మున్నగువానితోఁ గూర్పఁబడిన పట్టె మంచము మొదలగువానితోఁ బ్రకాశించు మేఁడమీదను. అలం. ఉత్ప్రేక్షయు, అతిశయోక్తియును.

క. రమణునికడ కనుప మనో
　రమకుఁ మజ్జనము దీర్చి రవరవకచపిం
　ఛమునకుఁ గాలాగురుధూ
　పము వెట్టి జవాదినంటు వాపి నిపుణతన్.　　4

టీ. రమణునికడకుఁ = ప్రియునివద్దకు, అనుపన్=పంపుటకు, మనోరమకుఁ=పెండ్లికుమారితయగు మనోరమకు, మజ్జనము = అభ్యంగస్నానము, తీర్చి = ఒనర్చి, రవరవ=తళతళలాడుచున్న, కచపింఛమునకుఁ = మయూర బర్హమువంటి శిరోజములసముదాయమునకు, కాలాగురుధూపము = నీలాగురు ధూపమును, పెట్టి, జవాదిన్=జవ్వాజి నూనియచే, అంటు = తలవెండ్రుకల చిక్కు, వాపి = పోఁగొట్టి, నిపుణతన్ = నేర్పున, ముందఱికన్వయము.

రవరవ యన గుప్పుగుప్పున అని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. తేమ శైత్యముచేయుం నని త్వరగా ధూపమువేసి రనుట కీయర్థ మెంతయుం నొప్పి యున్నది. రవరవయన = గరగరలాడునటుల నని కొందఱు వ్రాసిరి. శబ్దరత్నాకరము రవరవపదమునకుఁ గాంతివిశేష మను నర్థముచెప్పుటచే నాధునిక వ్యాఖ్యాత లదియె గ్రహించిరి.

తా. మనోరమను భర్తకడకుఁ బంపుటకై దాసీజనము స్నానము చేయించి నెమిలిపింఛమువంటి లెఁ దళతళలాడుశిరోజముల కగురుధూమము వైచి యార్చి జవ్వాజినూనెతోఁ దల దువ్వె. అలం. రూపకము.

సీ. చెంగల్వపూదండ సేర్చి పెందుఱుముపై
ఘనసారమున సూసకము ఘటించి
పన్నీటితోఁ గదంబము సేసి మృగనాభిఁ
బూసి కుంకుమ సేసబొట్టు తీర్చి
విశదముక్తాదామరశనఁ జందురకావి
వలిపపువలువపై నలవరించి
యతుల వెన్నెలగాయుహార మొక్కటివెట్టి
మణులసొమ్ములు మేన మట్టుపఱిచి
తే. కన్నుఁగవ గెల్చి డాకాలఁ గట్టె నసఁగ
ఘల్లుఘల్లునఁ బెండెంబుగండుమీలు
గదల నల్లన నడిపించి పొదివి తెచ్చె
నెచ్చెలులపిండు యువతి నానృపతికడకు. 5

టీ. నెచ్చెలులపిండు = మిగులస్నేహాతిశయముగల నేస్తకత్తెలసము దాయము, చెంగల్వపూదండ = ఎఱ్ఱగలువపూవులదండను, చేర్చి=కొప్పునందుఁ దుఱిమి, పెందుఱుముపైన్ =పెద్దదియగు నాకొప్పుమీఁద, ఘనసారమునన్ = పచ్చకర్పూరముతో, సూసకము = పూవుటెత్తులుకూర్చి యొనర్చినకొప్పువలను, ఘటించి = కూర్చి, సూసక మన రాగిడిబిళ్లవంటి భూషణవిశేష మని కొంద ఱందురు. ఘనసార మన గొప్ప స్థిరాంశముగాన నట్టి స్థిరాంశముగల జడబిళ్ల యని కొందఱు కేవలపుష్పములు కొప్పున నుంచినఁ ద్వరలో వాడును గావునఁ బచ్చకర్పూరముతోఁ బుష్పమాలికలు రచించి వానిచేఁ గొప్పు దలనమర్చి రనియుం నదియ సూసక మనియుం కొందఱును వ్రాసియున్నారు. ఇదియె యొప్పి యున్నది. పన్నీటితోన్ = హిమాంబువుతో, కదంబముచేసి = మిశ్రముచేసి, మృగనాభిన్ = కస్తూరిని, పూసి = దేహమునిండఁబూసి, కుంకుమన్ = కుంకుమపూవుతో, సేసబొట్టు = అక్షతలతిలకము, తీర్చి = నొసటనందముగా

దిద్ది, విశద = స్ఫుటమయిన, ముక్తాదామ = ముత్యముల మాలలచేఁ జేసిన, రశనన్ = మొలత్రాడును, చందురుకావి = కుసుమపుష్పవర్ణముగల, వలిపపు = పలుచని, వలువపైన్ = వస్త్రముమీఁద, అలవరించి = సమకూర్చి, అఱుతన్ = మెడలో ,వెన్నెల గాయుంహారము = వెన్నెలవలెఁ దెల్లఁగాఁ ప్రకాశించు వజ్రములదండ, ఒక్కటిపెట్టి = ఒకదాని నలంకరించి, మణుల సొమ్ములు = రత్నాభరణములను, మేనన్ = శరీరమందు, మట్టుపఱిచి = బిగువుగా నుంచి, కన్నుఁగవన్=కన్నులజంటచేత, గెల్చి = జయించి-విజయము నొంది, డాకాలన్ = ఎడమకాలియందు, కట్టెన్ = బంధించివేసెనోయేమో, అనన్ = అనునటుల, ఘల్లుఘల్లునన్ = ఘల్లుఘల్లుమను మ్రోతపుట్టునట్టుల, పెండెంబుగండుమీలు = పాదనూపురములయందుఁ గూర్పఁబడిన బంగరు గండుచేఁపల ఆకారములు, కదలన్ = కదలఁగా, యువతిన్ = జవరాలయినమనోరమను, అల్లనన్ = నెమ్మదిగా, నడిపించి, అన్నృపతికడకున్ = పెండ్లికుమారుఁడైన స్వరోచియొద్దకు, పొదివి=చుట్టుకొని, తెచ్చెన్ = తీసికొనివచ్చెను.

తా. చెలికత్తెలు మనోరమకుఁ దల దువ్వి కొప్పు వెట్టి తుఱుమునిండ రక్తోత్పలమాలిక లమర్చి, దానిమీఁదఁ బచ్చకర్పూరపు పూవులవలను బెట్టి, చెందిరకావిరంగుకోకను గట్టి ముత్యాలమొలనూలు నడుమునఁ గట్టి, కస్తూరి పన్నీరు గలిపినసుగంధమును మేన నలఁది, కుంకుమపువ్వు నరుగఁదీసి బొట్టు పెట్టి, యొంటిపేటముత్యాలహారము నఱుత వేసి, బిగువుగా రత్నాలంకారములను దొడిగి, యందెలు ఘల్లుఘల్లున మ్రోఁగఁగా మనోరమను నెమ్మదిగా నడిపించుకొనుచు స్వరోచికడకుఁ దీసికొనివచ్చిరి. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. స్వభావోక్తి.

క. తెచ్చుటయుఁ గేలిభవనముఁ
జొచ్చెనొ [illegible] యనంగ సుదతులనీడన్

జొచ్చి పయిం గొప్పు దోఁపఁగ
నచ్చేడియ తలుపుదండ నల్లన నిలిచెన్. 6

టీ. తెచ్చుటయుంన్=చెలిమికత్తియలందఱటులఁ జుట్టును పొదివి తీసి కొనిరాఁగా, అచ్చేడియ = ఆమనోరమ, కేళిభవనమున్ = క్రీడాగారమును, చొచ్చెనో = ప్రవేశించెనో, చొరదో = ప్రవేశింపలేదో, అనంగన్ = అని తలంచునటుల, సుదతులనీడన్ = నేస్తకత్తెలనీడయందు, చొచ్చి = మెల్లఁగాఁ బ్రవేశించి, పయిన్ = పైభాగము, కొప్పుదోఁపఁగన్ = కొప్పొక్కటియే కాన్పించఁగా, తలుపుదండన్ = కవాటమువెంబడిని, అల్లనన్ = నెమ్మదిగా, నిలిచెన్.

తా. నేస్తకత్తెలు పిలుచుకొనిరాఁగా మనోరమ తనజాడ తెలియకుండు రీతిని నేస్తకత్తెలచాటువఁ గేళీగృహము తలుపుచాటున నిలిచియుండెను.

క. తదనంతరంబ బోటులు
చదురుల నగవులను బ్రొద్దు జరిగినఁ గేళీ
సదనము నొక్కొకపని నెప
మొదవఁగ వెడలుటయుఁ జిత్త ముద్విఘ్నూరన్. 7

టీ. తదనంతరంబ = ఇటుల మనోరమ తలుపుచెంత నిలుపఁబడిన యంతనే, చదురులన్ = చెలాకోళములచేతను, నగవులన్ = హాస్యముల చేతను, ప్రొద్దు = కొంతపడి, జరిగినన్=జరుగఁగా, బోటులు=చెలికత్తెలు ఒక్కొకపనినెపము=ఒక్కొకపనియున్న దనుమిష, ఒదవఁగన్ = కలుగఁగా లేనిపోని పనియొకదానిని కలుగఁజేసికొని, కేళీసదనము = క్రీడాగృహమును, వెడలుటయున్ = బయలుదేఱివెళ్లఁగా, చిత్తము = స్వరోచిచిత్తము, ఉద్విఘ్నూరన్ = తొట్రుపాటుఁజెందఁగా. ముందఱికన్వయము.

తా. తరువాత చెలికత్తెలు వేళాకోళములచేతను నవ్వులచేతను కొంత ప్రొద్దు జరపి తమ కేదియో పని యున్న దను నెపముతో నొక్కొక్కరె

బయటికి వెడలి పోఁగా స్వరోచిహృదయ మువ్విళ్లూరఁగా. అలం. పర్యా యోక్తము.

సీ. దట్టంబు నీకట్టినట్టి చెంగావికి
బాగు గా దని కేలఁ బయఁట నిమిరె
గోరంటొ గోళ్లనిక్కువపుఁగెంపో యని
చెయిపట్టి నయమున సెజ్జ సేర్చె
నగురుధూపముచేత నయ్యో తనూవల్లి
సెక సోఁకె నని యొదఁ జెయ్యి వెచ్చె
మృగనాభికాముకరికలఁగ ప్రము మించె
నని మూరుకొనుచుఁ జుంబన మొనర్చె

తే. హారమణులిటు సూపు నాయఱుత నున్న
హారమణులకుఁ గాంతి నీ డౌనొ కావొ
యనుచు నక్కునఁ గదియించు నానెపమునఁ
గంపమును బొందుసతి మేను గౌఁగిలించె. 89

టీ. దట్టంబు = పావడ, నీకట్టినట్టిచెంగావికిన్ = నీవు ధరించిన చెంది రపురంగుచీరకు, బాగు = చక్కఁదనము, కాదని = కానేరదని, కేలన్ = హస్తముతో, పయఁట = పైఁటను, నిమిరెన్ = తడవెను. పయ్యంటకుఁ దగిన పావడ గాదని పలుకుచు వల్లెవలువను బట్టుకొని దానిమేలిమి కానం దించునటుల నటించి గుబ్బలపైనిఁ జేయిఁజేర్చెను. గోరంటొ = గోరంటాకు వలననైనరయెుఖిపో, గోళ్ల = నఖములయొక్క, నిక్కువపు = సత్యమయిన, కెంపో = రక్తిమయో, అని = అని పలుకుచు, చెయిపట్టి = ప్రియురాలి హస్తమును బట్టుకొని, నయమునన్ = చక్కఁగా, సెజ్జ = శయ్యను, చేర్చెన్, హస్తముపట్టుకొనిగదా సెజ్జకుఁ జేర్పవలసినది. సుందరీమణి యగు నామె కెంగేలును గోరంటయెుఖపా సహజరక్తవర్ణమా యిది యని యడుగునటులఁ

బట్టుకొని మెలఁకువమై సెజ్జపైకిఁ జేర్చికొనెను. అగురుధూపముచేతన్ = అగురుపొగచేత, తనూవల్లి = లతవంటి దగునీశరీరము, సెకసోఁకెన్ = కాఁక తాఁకెను. అయ్యో యని, ఎదన్ =వక్షమునందు, చెయ్యివెట్టెన్ = చేయివెట్టి యంటిచూచెను. గుబ్బలపైని గేలుంచఁగల్గెనెగాని బిగ్గనొక్క పీ లిదివఱకుఁ గలుగదయ్యెను. ధూపముసెకచే మేను గందెఁగదా యని యోర్చునటుల నటించి ఱొమ్ముపైఁ గేలుంచెను. మృగనాభికా=కస్తూరిచే వ్రాయఁబడిన, మకరికలన్ = మకరికాపత్రములందు, కప్రము = పచ్చకర్పూరము, మించెన్ =అతిశయించెను. అని, మూరుకొనుచున్ = వాసనచూచుచు, చుంబనమొనర్చెన్ = ముద్దిడుకొనెను. మకరికాపత్రములందలి విస్తార మగు పచ్చకప్పురపుఁదావి మూర్కొనునటుల నటించి చుంబనక్రియలచే నానందించెను. హారమణులు= తారహారమునందలి పూసలను, ఇటుసూపు, నాయఱుతన్ = నాకుత్తుక యందు, ఉన్న, హారమణులకున్ = హారములలోని పూసలకు, కాంతిన్ = ప్రకాశముచేత, ఈడు = తుల్యము, ఔనో = అగునో, కావో = కాక పోవునో, అనుచున్ = అనిపలుకుచు, అక్కునన్ = వక్షమునందు, కదియించు నానెపమునన్ = అనించిచూచు నెపమున, కంపమును బొందుసతి మేను=వణఁకుచున్న మనోరమశరీరమును, కౌఁగిలించెన్ = ఆలింగనముఁ జేసి కొనెను. చుంబనాదికములచే లజ్జించి దూర మేఁగుచుండు మనోరమను లోఁ బఱచికొనుటకు హారములోని రత్నముల తారతమ్యమును జూచు మిషచేఁ గౌఁగిలించికొనెను.

తా. స్వరోచి మనోరమచేరువకుఁ జేరి నీవు ధరించిన చెంగావి చీరకుఁ దగినది కాదని పయ్యెదను ముట్టి, వ్రేళ్లనఖముల గోరంటాకు రంగును బెట్టికొంటివా యేమి యని యడిగి హస్తమును పట్టుకొని శయ్యకు దిగిచి, ధూపము వేసికొనుటచే నీమేనునకు సెకసోఁకెగదా యని యెదపైని గేలు గీలించి, మకరికాపత్రాదులయందుఁ బచ్చకప్పుర మెక్కుడయ్యె నని తావుల మూర్కొనునటుల నటించి ముద్దులఁగొని, ముత్యముల హారమణుల

సరిచూచుక్త్రైనెపమున పక్షమును పక్షముతోఁ జేర్చి యాలింగన మొనర్చెను.
అలం-పర్యాయోక్తము.

వ. అట్లు కవియం దమకించి త్రస్తరులఁ గుస్తరింప నింపుగలిగియుఁ మునుమున్న మనంబునం బొడమి యుండునడ లప్పుడు తలంపునం బాఱిన సముద్ధుం డగునతనిచే నది తీర్పించుకొనం గలయదియై నవోఢ గావున మాటలం దేటపడం జెప్పశంకించి స్త్రీస్వభావంబునం దొరఁగుకన్నీరు కంకణక్రేంకృతులు మీఱ గోరఁ బాఱ మీటుచు నూరక యున్నం గనుంగొని యవనిపతిపుంగవుం డంతరంగంబునం జెంగలించుకౌతుకాంకురంబు కరఁగుపడ వెఱఁగుపడి యుద్వేగసమన్వితుండై సంభ్రమించుచుఁ జెక్కుటద్దంబులు నొక్కి కురులు చక్కం ద్రోయుచుం దోయజాక్షీ యక్షయానందసంధాయకం బగునిట్టి క్రీడాసమయంబున వగపునకుం గారణం బేమి నాయెడం గల్ల యేమేనియుం బాటిల్లదు గదా యెవ్వరే మప్రియంబు గావించి రెఱంగింపు వారిం దండించెద నేమి సాధింప వలయుఁ జెప్పు మది వేధచే నున్న సాధించెద మదీయంబు లగునర్థజీవితంబులు భవదధీనంబు లుమ్మలిక యింత యేటికనుటయు నబ్బోటి గ్రేటుచు నిట్లనియె. 9

టీ. అట్లు = అవిధముగా, కవియన్ = తన్నుఁ జేరుటకు, తమకించి = తత్తరపడి, త్రస్తరులన్ = పేళాకోళపుమాటలతో, కుస్తరింపన్ = ఇష్టపఱుపఁగా - సమాధానపఱుపఁగా ననుట. ఇంపుగలిగియున్ = ఇష్టముగలిగినదయ్యును, మునుమున్న = ప్రారంభమందే, మనంబునన్ = చిత్తమునందు, పొడమియుండునడలు = పుట్టినదుఃఖము, అప్పుడు=స్వరోచి యావిధముగానుపలాలించి కేళికి నొప్పించు సమయమునందు, తలంపునన్ బాఱినన్ =

చిత్తమునఁ బ్రసరింపఁగా—జ్ఞాపకమునకురాఁగా, సమర్థుండు = తగినవాఁడు
అగు నతనిచేన్ = ఐన యాస్వారోచిచేత, అది=ఆదుఃఖమును, తీర్పించుకొనఁ
గలదియై=పోగొట్టుకొనఁ దలఁచినదై, నవోఢ = నూత్నవధువు, కావునన్ =
కాఁబట్టి, మాటలన్ = సిగ్గువిడిచి మాటలాడుటచేత, తేటపడన్ = విశదముగ
నట్టు, చెప్పన్ = కల రూపు ప్రియునితోఁ జెప్పుటకు, శంకించి=సందియపడి
స్త్రీస్వభావంబునన్=ఆఁడుది యగుటచే, తొరఁగుకన్నీరు = ప్రవహించుచున్న
కన్నీటిని, కంకణక్రేంకృతులు = గాజులయొక్క చప్పుడులు, మీఱన్ =
అతిశయింపఁగా, గోరన్ = నఖముతో, పాఱమీటుచున్ = పోఁజల్లుచు
ఊరకయున్నన్ = మాటలాడక యూరకుండఁగా, కనుంగొని = మనోరమను
జూచి, అవనిపతిపుంగవుండు = స్వారోచి, అంతరంగంబునన్ = హృదయ
మందు, చెంగలించు కౌతుకాంకురంబు = వృద్ధిపొందునట్టి అనురాగపు మొలక
కరఁగుపడన్ = క్షీణింపఁగా, వెఱఁగుపడి=అబ్బురపడి, ఉద్వేగసమన్వితుండై=
తొట్రుపాటుగలవాఁడై, సంభ్రమించుచున్=చంచలత్వమునొందుచు, చెక్కు
టద్దంబులు = దర్పణములఁబోలు మనోరమ గండ ఫలకమును, నొక్కి = దం
ములతో నించుక నొక్కి, కురులు=శిరోజములను, చక్కందోయుచున్=స
రించుచు, తోయజాక్షి = పద్మములవంటి నేత్రములుగల మనోనాయిక
అక్షయ=క్షయముకాని, ఆనంద=కౌతుకమును, సంధాయకంబు = సమకూరు
నది, అగునట్టి, క్రీడాసమయంబునన్ = రతికాలమందు, ఈ ప్రథమసంగ
సమయమునం దనుట. ప్రథమసంభోగము నాయికానాయకుల కత్యానం
కరము. వగపునన్ = దుఃఖమునకు, కారణంబు = హేతువు, ఏమి=ఏ
నాయెడన్ = నాయందు, కల్ల = నేరమి, ఏమేనియున్ = ఎద్దియుఁ
పాటిల్లదుగదా = సంభవించదుగదా, ఎవ్వరు=పరులెవ్వరు, ఏమప్రియంబు
ఏమి నేరము, కావించిరి=ఒనర్చిరి, ఎఱింగింపు = పలుకుము, వారిన్=అప్రి
కరులగు నాదుండగులను, దండించెదన్ = శిక్షగావించెదను, ఏమి = దేని
సాధింపవలయున్ = కావలయును, చెప్పుము, అది=కావలసినవస్తువు, వేధ

సున్నన్ = విధాత హస్తమం దున్నను, సాధించెదన్ = తెచ్చెదను, మదీయం బులు=నాయవి, అగు నర్థజీవితంబులు=అయిన ధన ప్రాణములును, భవదధీనం బులు=నీయవి, ఉమ్మలిక = విచారము, ఇంతయేటికిన్ = ఇంతగాఁబొందనేల? అనుటయున్ = అని స్వరోచి చెప్పఁగా, అబ్బోటి = ఆమనోరమ, క్రేటుచున్ = కుత్తుక సవరించుకొనుచు, ఇట్లనియెన్ = ఈవిధముగాఁ బలికెను.

ఉ. అక్కట నాయెడన్ మిగుల నక్కఱ గల్గి చరించునెచ్చెలుల్
చిక్కి మునీంద్రశాపహతిఁ జెందినదుర్దమరోగబాధలన్
బొక్కుచునున్నవారు వనభూములఁ దద్దశ మాన్పవేని నా
కెక్కడిసౌఖ్య మన్నఁ దరళేక్షణఁ జూచి స్వరోచి యిట్లనున్.

టీ. అక్కట = అయ్యో! నాయెడన్ = నాయందు, మిగులన్ = మిక్కిలి, అక్కఱ = అపేక్షను, కల్గి = ఉన్నవారై, చరించునెచ్చెలుల్ = సంచరించు నేస్తకత్తెలు, మునీంద్రశాపహతిన్ = ఒకముని శాపమువలన, చెందిన = పొందిన, దుర్దమ = పోఁగొట్టరాని, రోగబాధలన్ = వ్యాధిబాధలతో, చిక్కి = తగులుకొని, పొక్కుచున్=కష్టపడుచు, వనభూములన్ = అరణ్యప్రదేశములయందు, ఉన్నవారు = ఉండియున్నారు. తద్దశ = వారి దుర్దశను, మాన్పవేనిన్ = పోఁగొట్టనియెడల, నాకున్, ఎక్కడిసౌఖ్యము = సుఖములేదు, అన్నన్ = అని పలుకఁగా, తరళేక్షణన్ = చంచలదృష్టులు గలమనోరమను, చూచి = తిలకించి, స్వరోచి, ఇట్లనున్ = ఈమీఁదఁ జెప్పెడిరీతిగాఁ బలికెను. ముందటికన్వయము.

శాప మొసంగినవాఁడు మునీంద్రుఁ డని చెప్పుటచేతను శాపసంభూత మగురోగబాధ దుర్దమ మనుటచేతను, ఋషి మహాప్రభావసంపన్నుఁ డనియు. రోగ మసాధ్య మనియుం భావము. అసాధ్యవ్యాధి గావ ననన్యగతిక లగుచెలిమికత్తె లడవులలోఁ జింతనొందు చున్నా రనుట.

తా. నాయెడ నెక్కుడు ప్రేమ గలనేస్తకత్తె లొకముని శాపమున విస్తారము రోగపీడితలై యడవులయం దిడుములు గుడుచుచున్నవారు.

వారిరోగమును బోఁగొట్టు వెరవు గానక పరితపించుచుంటిం గావున నీవయ్యాది పోఁగొట్టెదవేని నాకు సౌఖ్యము గలుగును గాని లేకున్న నాకేటి సౌఖ్యమని పలుకఁగా స్వరోచి యి ట్లనెను.

క. పరితాప మింక నేటికి
హరిణాక్షి మదీయసంచితాయుర్వేద
స్ఫురణమునఁ బరిహరించెద
నరు దనఁగ భవత్సఖీజనామయభరమున్. 11

టీ. హరిణాక్షి = లేఁడిచూపులవంటి చూపులుగల ప్రియురాలా! ఇంకన్ = ఇఁకమీఁదను, పరితాపము = విచారమువలనఁ గలిగిన తొట్రు పాటు, ఏటికిన్ = ఎందుకు? మదీయ = నాసంబంధమైన, సంచిత=ఆర్జింపఁ బడిన, ఆయుర్వేద = వైద్యశాస్త్రముయొక్క, స్ఫురణమునన్ = శక్తి చేత-సామర్థ్యముచేత ననుట, భవత్సఖీజన = నీనేస్తకత్తెలయొక్క, ఆమయ భరమున్ = రోగభారమును, అరుదు = ఇది అబ్బురము, అనఁగన్ = అని ప్రశంసించునటుల, పరిహరించెదన్ = పోఁగొట్టెదను.

తా. ఓప్రియాంగనా! యెందులకై విచారించెదవు? నేను నేర్చి కొనిన వైద్యశాస్త్రము నుపయోగించి నీచెలికత్తెలరోగబాధ నందఱు నబ్బు పడునట్లు మాన్పెదను.

క. నావెనుక రమ్ము నీసఖు
లేవనమున నున్నవార లిపుడ చికిత్సన్
గావింతు ననుచు రయమున
నావనితయుఁ దాను నచటి కరిగి యొకయెడన్. 1

టీ. నీసఖులు = నీనేస్తకత్తెలు, ఏవనమునన్ = ఏకాననమునంద ఉన్నవారలు = నివసించుచున్నారు, ఇపుడ = ఇపుడే, చికిత్సన్=వైద్యమును కావింతున్ = ఒనర్చెదను. నావెనుకన్=నాతో, రమ్ము=వా రెట నుండిరి

చూపుటకు రమ్ము, అనుచున్ = అని పలుకుచు, ఆవనితయున్=ఆమనోరమ యును, తానును= ఆస్వరోచియు, రయమునన్ = శీఘ్రముగా, అచటికిన్= ఆమనోరమ చెలికత్తె లున్న ప్రదేశమునకు, అరిగి=వెళ్లి, ఒకయెడన్=ఒకచోట, ముందఱి కన్వయము.

తా. నీచెలికత్తె లేవనములో నుండిరి? వైద్యమును చేసెదను. అక్కడికి నాతోఁగూడరమ్మని యామనోరమయుఁ దానును వెంటనే యచ్చటికి వెళ్లి.

ఉ. ఆరజనీశబింబరుచిరాస్యలఁ గాంచి తదామయవ్యథా
భారముమాన్పఁగాఁదమిన్నృపాలుఁడుతత్కులధాతగోత్రకాం
తారపదంబునం దుపచితం బగుమందును దత్క్రియోచితా
హారము నెమ్మి నిచ్చుచు ననామయధన్యలఁ జేసె వన్నెగాన్.

టీ. ఆరజనీశబింబరుచిరాస్యలన్ = శశిబింబములంబోలి ప్రకాశించు మొగములుగల మనోరమ చెలికత్తియ లగు జవ్వనులను, కాంచి = చూచి, నృపాలుఁడు=స్వరోచి, తదామయవ్యథాభారమున్ = వారియొక్క రోగాతిశయముచేఁ గలిగిన బాధాతిశయమును, మాన్పఁగాన్ = మాన్పుటకు, తమిన్=ఆసక్తితో, తత్కులధాత గోత్ర = ఆరజతాద్రియొక్క, కాంతార పదంబునందున్ = వనప్రదేశమందు, ఉపచితంబు = వృద్ధిపొందినది, అగుమందున్ = అయినట్టియౌషధమును, తత్క్రియోచితాహారమున్ = ఆ యౌషధక్రియ కనుకూల మగు నౌషధమును, నెమ్మిన్=ప్రేమతో, ఇచ్చుచు, వన్నెగాన్ = ప్రభాయుక్త లగునట్లుగా, అనామయధన్యలన్ = రోగము లేకుండుటచేత ధన్యురాండ్రనుగా, చేసెన్ = ఒనర్చెను.

తా. రోగపీడితలయినప్రియురాలి నేస్తకత్తెలం గాంచి స్వరోచి వారిరోగము నివారణ యగునౌషధము లారజతాద్రివిపినములయందే సంగ్రహించి వారి కిచ్చి యారోగమునకుఁ దగినయనుపానమును భక్ష్యము నిడి రోగము నిర్మూల మగునట్లు చేసి వారిని ధన్యురాండ్రనుగా నొనర్చెను.

౬. ఆదివ్యౌషధరాజిచేఁ దమమహావ్యాధివ్యథల్ దీఱినన్
మోదంబంది లతాంగు లంబుజకులంబుల్ నవ్వఁగందోయితో
సౌదామిన్యభిరామదేహరుచితో సంపూర్ణచంద్రానన
శ్రీదర్పోన్నతితోఁ జెలంగి సురనారీసూనుఁ గీర్తించుచున్.

టీ. లతాంగులు = తీఁగెవంటి మేను గలవారగు మనోరమ నేస్తకత్తెలు,
దివ్యౌషధరాజిచేత = అరజతాద్రియందు సంగ్రహించి యొసంగిన దేవ
సంబంధము లగు మందులసమూహముచేత, తమమహావ్యాధివ్యథల్ = తమ
గొప్పవగు రోగపీడలు, తీఱినన్ = పోఁగా, మోదంబు = ఆనందమును,
అంది = పొంది, అంబుజకులంబుల్ = పద్మసముదాయమును, నవ్వఁగందో
యితోన్ = పరిహాసముచేయుం లోచనద్వయముతోను, సౌదామినీ = శంపాలత
వలె, అభిరామ = మనోహరమైన, దేహరుచితోన్ = శరీరకాంతితోను,
సంపూర్ణచంద్ర = పూర్ణచంద్రునివంటి, ఆనన = మోముయొక్క, శ్రీ =
శోభాసంపదయొక్క, దర్ప = గరువముయొక్క, ఉన్నతితోన్ = అతి
శయముతోను, చెలంగి = ప్రకాశించి, సురనారీసూనున్ = దేవతాంగనా
పుత్త్రుఁడయిన స్వరోచిని, కీర్తించుచున్ = స్తోత్రముచేయుచు, మందటి
యన్వయము.

మహావ్యాధిగావున సామాన్యౌషధములతో నివారణము గాఁజాలదు.
ఆయుర్వేత్త యగు స్వరోచి దివ్యౌషధసమూహము నొసంగి వ్యాధిని నివా
రించెను. రోగలక్షణములచే సొంపు చెడియున్న కనులు మోము మేను
పూర్ణారోగ్యభాసురము లయ్యెను. కృతజ్ఞతాసూచకముగ స్వరోచిని
వారు స్తుతించిరి.

తా. మనోరమ నేస్తకత్తె లాదివ్యౌషధమాహాత్మ్యముచేఁ దమరోగ
పీడఁ గా సంతోషించి పద్మసమానము లగు నేత్రములతో మెఱుపువలెఁ
ప్రకాశించు శరీరకాంతితోఁ బూర్ణచంద్రునివంటి ముఖకాంతిసంపద
యొక్క గర్వోన్నతితో నొప్పి స్వరోచిని స్తోత్రముచేయుచు. అలం. ఉపమ.

క. మా కుపకార మొనర్చితి
నీకుఁ బ్రతిసేయ నెట్లు నేరుతు మైనన్
లోకోత్తర మావలనను
చేకొను కార్యములుఁ గలవు చెప్పెద మెలమిన్. 15

టీ. లోకోత్తర= ప్రపంచమునం దుత్తముఁ డయినవాఁడా, మాకున్, ఉపకారము=రోగనివారణము గావించుటచే మేలును, ఒనర్చితి = చేసితివి. నీకున్, ప్రతిసేయన్ = ప్రత్యుపకారము సేయుంటకు, ఎట్లు నేరుతుము = ఏవిధముగా సమర్థురాండ్రము కాఁగలము. ప్రత్యుపకారముగావించి కృతజ్ఞత దెలుపుకొనఁ దగినంతశక్తి మాకు లేదు. ఐనన్ = ప్రత్యుపకారము చేయఁ జాలనివార మైనను, మావలనను = మావలననుగూడ, చేకొనుకార్యములున్ = తీసికొనఁ దగిన కార్యములును, కలవు, ఎలమిన్=ఆనందమున, చెప్పెదము = ఆకార్యముల నివేదించెదము (చిత్తగింపుము.)

తా. రాజా! మాకు నీవు మహోపకార మొనర్చితివి. దానికిం బ్రత్యుపకారము మేము సేయఁ జాల కున్నను మావలనఁగూడ నీకు సంపాదింపఁ దగినవి గొన్ని యున్నవి. వానిని నుడివెద మాలకింపుము.

క. మును మాదగువృత్తాంతము
వినిపింపఁగ వలయు నీకు విశ్రుతముగ భూ
వినుత విను మనుచు నం దొక
వనజేక్షణ పలికె మధురవాగ్జితశుకి యై. 16

టీ. భూవినుత = పుడమియందుఁ బొగడ్తఁ గన్నవాఁడా! మును = ముందు, మాదగువృత్తాంతము = మాదగుసమాచారమును, విశ్రుతముగన్ = బాగుగఁ దెలియునట్లు, నీకున్, వినిపింపఁగవలయున్ = చెప్పవలయును, వినుము= ఆలకింపుము, అనుచున్ = అని తెలుపుచు, అం దొకవనజేక్షణ = వారిలో నొకయువిద, మధురవాగ్జితశుకియై = తియ్యని పలుకులచేత జయింపఁబడిన

స్త్రీశుకములు కలదై, చిలుకపలుకులను మించిన మధురములగు మాటలతో నను. పలికెన్ = ఈ విధముగా వాకొనెను.

తా. ఆమనోరమ నేస్తకత్తెలలో నొకచిన్నది ప్రథమమున మాసం గతి కొంత చెప్పెద మాలకింపు మని మధురములగు వాక్యములతోఁ బలుక మొదలుపెట్టెను. అలం. ఉపమ.

తే. అనఘ మందారవిద్యాధరాత్మభవను
నను విభావసి యండ్రు గంధర్వవరులు
తెలిసియుండుదు నిమ్మహీతలమునందుఁ
బరఁగు మృగపక్షిజాతులభాష లెల్ల. 17

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడా ! (నేను), మందార = మందారుఁడను నామముగల, విద్యాధర = విద్యాధరునియొక్క, ఆత్మభవను=కొమరితెను, ననున్, గంధర్వవరులు = గంధర్వోత్తములు, విభావసి, అండ్రు = అని పిలిచెదరు. ఇమ్మహీతలమునందున్ = ఈభూమియందు, పరఁగు = ఒప్పునట్టి. మృగ...భాషలు-మృగపక్షిజాతుల = మృగజాతులయొక్కయు పక్షిజాతుల యొక్కయుం, భాషలు=పలుకులు, ఎల్లన్=సమస్తమును, తెలిసియుండుదున్ = తెలిసికొనియుంటిని.

తా. ఓరాజా! నేను మందారుఁ డనువిద్యాధరునికుమార్తెను. నా పేరు విభావసి భూమిమీఁదఁ గలమృగములయొక్కయుఁ, బక్షులయొక్కయు మాటలన్నింటి యర్థము నెఱుంగుదును.

క. అమ్మేటివిద్య నాచే
నిమ్ముగ నంతయు నెఱింగి నృప నన్ను వివా
హ మ్మగు మనవుఁడు రెండవ
కొమ్మ మదిం బ్రేమ గడలుకొన ని ట్లనియెన్. 18

టీ. నృప = రాజా! అష్మేటివిద్య = అగోప్పదియగుపశుపక్షిభాషా గ్రహణవిద్యను, నాచేక్ =నాచేతను, ఇమ్ముగక్ = చక్కఁగా, అంతయుక్ = సంపూర్ణముగా, ఎఱింగి = తెలిసికొని, నన్నుక్, వివాహమ్మగుము = పెండ్లిచేసికొనుము. అనవుడుక్ = అనఁగా, రెండవకొమ్మ = మఱియొకచిన్నది, మదిక్ = చిత్తమునందు, ప్రేమ = అనురాగము, కడలుకొనంగక్ = వృద్ధిపొందఁగా, ఇట్లనియెక్ = ఇటులఁ బలికెను.

తా. రాజా! అగోప్పవిద్యను నావలన సర్వమును గ్రహించి నన్నుఁ బెండ్లియాడు మని చెప్పఁగా, రెండవచిన్నది యనురాగాతిశయముచే నిట్లని స్వరోచితోఁ దనవృత్తాంతము దెలిపెను.

ఆ. పారుఁ డనఁగఁ బరఁగు బ్రహ్మర్షి మాతండ్రి
యతఁడు విద్య లెల్ల నభ్యసించి
తపము నిచ్చఁ జేయఁ దలపోసి కీరభృం
గాలిరమ్య మైనయాశ్రమమున. 19

టీ. మాతండ్రి, పారుఁ డనఁగక్ =పారుఁ డనునామముచేత, పరఁగు బ్రహ్మర్షి = ఒప్పుచున్న బ్రహ్మఋషి, అతఁడు = అజ్ఞానియగునాతండ్రి, విద్య లెల్లక్ = సర్వవిద్యలను, అభ్యసించి = అభ్యాసముచేసి, ఇచ్చక్ = చిత్తమునందు, తపముక్ = తపస్సును, చేయక్ = ఒనర్చునట్లు, తలపోసి = ఆలోచించి, కీరభృంగాలిక్ = శుకములయొక్కయుఁ దేఁటులయొక్కయుం వరుసలచేత, రమ్యము = హృదయాహ్లాదము, ఐన, ఆశ్రమమునక్ = తపోవనస్థలమందు, ముందఱి కన్వయము.

తా. నాతండ్రి యగుపారుఁ డనుబ్రహ్మర్షి సర్వవిద్యల నభ్యసించి తపస్సుఁ జేయఁ జిత్తమునందుఁ దలంచి చిలుకలచేఁ దుమ్మెదలచే మనోహరమయినతపోవనంబున.

మ. ఫలమూలచ్ఛదనాంబుభుక్తిఁ బవనాభ్యాసక్రియాయుక్తిని
ర్దళితాంతర్గతశాత్రవప్రకరజాగ్రద్గర్వసర్వస్వుఁ డై

చలికిన్ వానకు నెండకున్ మన మనుత్సాహంబు గానీక కం
దళితానందమునన్ ముకుందచరణధ్యానావధానంబునన్. 20

టీ. ఫల = ఫలములయొక్కయు, మూల=వ్రేళ్లయొక్కయు, ఛదన= పత్రములయొక్కయు, అంబు = జలముయొక్కయు, భుక్తిన్ = భుజించుటచేతను, పవనాభ్యాసక్రియాయుక్తిన్ = గాలిని ధరించు నలవాటు చేయు పనియొక్క కలయికచేతను - వాయువును ధారణము చేయు నలవాటుచేత, నిర్దళిత = ఛేదింపఁబడిన, అంతర్గత = లోపలనుండు కామాదులగు, శాత్రవ = విరోధులయొక్క, ప్రకర = సముదాయముయొక్క, జాగ్రత్ = వృద్ధి పొందిన, గర్వసర్వస్వుఁడై = పూర్ణగర్వముగలవాఁడై - కామక్రోధలోభ మోహమదమాత్సర్యము లను నరిషడ్వర్గములను నణఁచివైచి, చలికిన్ = శీత బాధకును, వానకున్ = వర్షబాధకును, ఎండకున్=ఆతపబాధకును. మనము = చిత్తము, అనుత్సాహంబు= యత్నము విడిచినది, కానీక = కానియ్యక - శీత వర్షాతపబాధలకు సహించి, కందళితానందమునన్ = పుట్టుచున్నయానంద ముతో, ముకుంద = నారాయణమూర్తియొక్క, చరణ = కాళ్లయొక్క, ధ్యాన = తలంచుటయందలి, అవధానంబునన్ = సావధానముగా, ముందటి కన్వయము.

తా. కందమూలఫలపర్ణాదు లాహారముగాఁ బవనధారణ చేసి కామ క్రోధాదుల జయించి శీతవర్షాతపముల బాధవలన మనస్సును గదలనీయక నిశ్చలముగా నుంచుకొని యానందముతో నారాయణపదధ్యానమందు మరపు లేనివాఁడై పొరుఁ డనుమహర్షిసత్తముఁడు.

క. అంగుష్ఠము నిల మోపి ప
తంగునిపైఁ జూపు సాఁచి ధగధగ లర్చి
స్తుంగత నింగులు నాకెడు
నింగలములు నాల్గుదెసల నిడుకొని కడఁకన్.

టీ. అంగుష్ఠము = పాదముయొక్క పెద్దవ్రేలిని, ఇలన్ = పుడమి యందు, మోపి, పతంగునిపైన్ = భాస్కరునిమీఁద, చూపు, చాఁచి = వ్యాపింపఁజేసి, ధగధగలు = ధగధగ మను జ్వాలలప్రకాశములు, అర్చిస్తుంగతన్ = జ్వాలలయొక్క యౌన్నత్యముచేత, నింగులు = గగనమును (అధికార్థమందు బహువచనప్రయోగము), నాకెడు నింగలములు = తాఁకుచున్న వహ్నులను, నాల్గు దెసలన్ =నలువైపులను, ఇడుకొని=పెట్టుకొని, కడఁకన్ = స్థైర్యముతో, ముందఱికన్వయము.

తా. పాదాంగుష్ఠము భూమిపై మోపి సూర్యదేవుం గాంచుచు నాకసము నంటుచున్నవహ్నుల నలుదెసల నిండుకొని పట్టుదలతో. అలం. అతిశయోక్తి.

క. సురగరుడయక్షరాక్షస
నరకిన్నరసిద్ధసాధ్యనాగోత్కర మి
ట్లరు దనఁగఁ దప మొనర్చెన్
బురుహూతుఁడు దాన నాత్మఁ బొడమినభీతిన్. 22

టీ. సుర...త్కరము = దేవతలు, గరుడులు, యక్షులు, రాక్షసులు, నరులు, కిన్నరులు, సిద్ధులు, సాధ్యులు, నాగులు మొదలగువారియొక్క, ఉత్కరము = సముదాయము, ఇట్లు = ఈరీతినిఁ దపముచేయుట, అరుదు = దుర్ఘటము, అనఁగన్ = అని ప్రశంసించుచుండ, తపము = తపస్సును, ఒనర్చెన్ = చేసెను, దానన్ = ఆవిధముగాఁ దపముచేయుటవలన, పురుహూతుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఆత్మన్ = చిత్తమునందు, పొడమినఁభీతిన్ = జనించిన భయముతో, ముందఱికన్వయము.

ఇంద్రునకు భయముగలిగినకారణము త్రిభువనాధిపత్యమును గోరి తపముగావించుచున్నాఁడేమో యని. ఇంద్రుఁడు పరతపస్సునకు వెఱచుననుట ప్రసిద్ధము.

తా. దేవతలు మొదలగువారికన్న నెక్కుడుగాఁ దపస్సు చేయుటచే దేవేంద్రుఁడు మనస్సునఁ బుట్టినభయముతో.

క. తనయొద్దఁ బుంజికస్థల
యనునచ్చరలేమ యున్న నమ్మునికడకున్
జను మని యనిపినఁ బతిశా
సనమున వని కేఁగుదెంచె సంభ్రమలీలన్. 23

టీ. తనయొద్దన్ = తనకడ, పుంజికస్థల, అనునచ్చరలేమ = అను నామముగల యప్సరస్త్రీ, ఉన్నన్, అమ్మునికడకున్ = ఆతపముఁజేయుం చున్న మౌనియొద్దకు, చనుము = వెళ్లుము, అని యనిపినన్ = అని పంపఁగా, పతిశాసనమునన్ = ప్రభువానతిచే, సంభ్రమలీలన్ = త్వరతోఁ గూడిన విలాసముతో, వనికిన్ = అడవికి, ఏఁగుదెంచెన్ = వచ్చెను.

తా. తనయొద్ద నున్నపుంజికస్థలయనునప్సరసను జూచి దేవేంద్రుఁడు తపస్సు చేయుచున్న మునియొద్ద కేఁగు మని చెప్పఁగాఁ బ్రభువునానతిచేఁ దొందరగా నలంకరించుకొని యడవి కేఁగెను.

చ. చిలుకలు ముద్దుఁబల్కులకుఁ జేరఁగ రా నెఱివేణికాంతికిన్
మలయుచుఁ బైపయిన్ మధుపమాలిక వాయక సంచరింపఁగా
నలసవిలాసయానమున నమ్మునిపాలికి వచ్చె వేల్పుఁదొ
య్యలినునుసానఁబట్టినయనంగునిమోహనబాణమో యనన్.

టీ. వేల్పుఁదొయ్యలి = పుంజికస్థల, ముద్దుఁబల్కులకున్ = అంద మయినపలుకులకు, చిలుకలు, చేరఁగరాన్ = సమీపమునకుఁ జేరఁగా, పుంజికస్థలపలుకులు చిలుకపలుకులవలె నుంట సజాతీయ మగు చిలుకయని చిలుకల గుంపు డాసెనని భావము. నెఱివేణికాంతికిన్ = చక్కనిజడయొక్కకాంతికి, మధుపమాలిక = తేఁటిమొత్తము, పైపయిన్, మలయుచున్ = వ్యాపించుచు, వాయక=విడువక, సంచరింపఁగాన్=మెలఁగంగా, తుమ్మెదలవలె నల్లఁగానున్న జడను గాంచి తుమ్మెదలగుంపు సజాతీయముఁగు తుమ్మెదచాలని భ్రమనొంది యాపరించి సంచరించుచుండెనని భావము. అలస = నెమ్మదియగు, విలాస =

శృంగారచేష్టతోడి, యానమునన్ = గమనముతో, నును = మృదువైన-సానఁబట్టిన, అనంగుని = మదనునియొక్క, మోహనబాణమో = మమత గలిగించు మోహన మను తూఁపో యేమో, అనన్, అమ్మునిపాలికిన్ = ఆఋషియొద్దకు, వచ్చెను.

తా. శుకవాక్యములవంటి హృదయానందకరము లయినపలుకులును, తేఁటిచాలును బోలువేణియును, విలాసములలోఁ గూడిన నెమ్మది యగుగమనమును బ్రకాశింపఁగా మదనుని మోహనబాణమురీతి మోహముం గలిగించునదియై యప్సరస తప మొనరించుచున్నమునియొద్దకు వచ్చెను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష. ఉపమ. భ్రాంతిమంతము.

వ. ఆసమయంబున. 25

చ. అనువగుసుళ్లనొప్పుమలయానిలవాహము నెక్కి తేంట్లన
ల్లిననిడువాఁగెఁ బూని లవలీనవవల్లిక లెమ్మెసొమ్ములై, పను
పడఁజెట్లుపట్టి మనుప్రాఁతదళమ్ములతోడఁ దోలెనా,మనిదొర
మంచురాజు మడిమంచగఁ గోయిలగంట మ్రోయుచుఁగన్. 26

టీ. ఈపద్యమునందు వసంతర్తువును గవీశ్వరుఁడు పగవానిపై దండెత్తు రాజుగా నిరూపించి యీవిధముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—ఆమనిదొర=వసంత ఋతువనురాజు, అనువు=మంచి, అగుసుళ్లన్=అయినట్టిసుడులచే, చక్రాకారమగుభ్రమణముచే నని వాయుపరముగను దేవమణిలోనగు నావర్తములచే నని యశ్వపరముగను గ్రాహ్యము. ఒప్పు = ఒప్పుచున్న, మలయానిల-వాహమున్ = మలయపర్వతమునుండి వచ్చుగాలి యనునశ్వమును, ఎక్కి = అధిష్ఠించి, తేంట్లన్=తుమ్మెదలను, అల్లిన=పేనిన, నిడువాగెన్ =పొడవగు కళ్లెపుంద్రాటిని, పూని=పట్టుకొని, లవలీనవవల్లికలు = క్రొత్తవెన్నెలలతలు, ఎమ్మెసొమ్ములై = అందమగు నలంకారములై, పనుపడన్ = కుదురఁగా, చెట్లు పట్టి=చెట్లను బట్టుకొని, మనుప్రాఁతదళమ్ముతోడన్ = మెలఁగునట్టి పండుటాకు

లనెడి బ్రదుకుసట్టి పూర్వసేవకుల దండుతో, మంచురాజు = హిమవత్కాల మను విరోధిరాజు, మడిమంచఁగన్ = బలహీనుఁడు కాఁగా, కోయిలగంట= పరభృతనాద మను జయఘంట, మ్రోయఁగన్ = మ్రోఁగుచుండఁగా, గణ గణ మ్రోఁగుచుండఁగా ననుట, తోలెన్ = తఱిమెను.

వసంతఋతువు దరియఁగా దక్షిణపు వలిగాలి వీచెను. తేంట్లు బాఱు లుగా సంచరింప నారంభించెను. వెన్నెలతీఁగలు చివుళ్లతో నలరి నలు గడల నల్లుకొన సాగెను. మంచుకాలము గడచుట పండుటాకులు రాలె నని ఫలితార్థము.

తా. చుట్టుకొని చుట్టుకొని వీచుచున్న శీతముతోను, బఱ్ఱలు దీరి ధ్వనిఁజేయుం తేంట్లతోడను, వెన్నెల లతలయున్నతితోను, వసంత ఋతువు మంచిసుదుల గలయశ్వము నెక్కి కళ్లెంపుద్రాటిని లాగి పట్టి యందములగు భూషణములం దాల్చి యేతెంచు గొప్పరాజురీతి నేతెంచి వృద్ధి యడఁగిన హిమవత్కాల మనువిరోధినృపాలుని చెట్లయందలి పండిన పత్త్రములను పూర్వ సేవకుల దండులతోఁ బాఱఁదోలి పరభృతారావములను జయమును దెలుపు గంటను మొరయించెను. అలం. రూపకము.

సీ. సౌన దేఱి ఘటిక్ష్మురించి నెఱె వాసినయట్టి
యాకురాలుపుగండ్లయందుఁ దొఱఁగి
యతిబాలకీరచ్ఛదాంకురాకృతిఁ బొల్చి
కరవీరకోరకగతిఁ గ్రమమున
నరుణంపుమొగ్గలై యరవిచ్చి పికిలియీఁ
కలదండలట్లు గుంపులయి పిదప
రేఖ లేర్పడఁగ వర్ధిలి వెడల్పయి రెమ్మ
పసరువాఱుచు నిక్కఁ బసరు కప్పు

తే. పూఁటపూఁటకు నెక్కఁ గప్పునకుఁ దగిన
మెఱుఁగు నానాఁటికిని మీఁద గిఱికొనంగ

సోగయై యాకువాలంగ జొంప మగుచుఁ
జిగురు దళుకొత్తెఁ దరులతాశ్రేణులందు. 27

టీ. సోన = ద్రవము, తేఱి=నిర్మలముగా నగపడి-చెమ్మగంటులనుండి పైకుబికి, పొటమరించి = అంకురమెత్తి, బొబ్బవలె నించుక యుబ్బుగాఁ గని పించి యని కొందఱు. పొటమరయన బొబ్బ. ఉ. "పొటమర్లు కెంపులపోల్కి నమరె." మొల్ల. రా. సెఱ=సందు, వాసినయట్టి=విడినటువంటి, ఆకురాలుపు గండ్లయందుఁ = పత్రములు డుల్లినపల్లములనుండి, తొఱఁగి = వెడలి, అతి= ఎక్కువగు, బాలర= శుకశాబకములయొక్క, ఛదాంకుర = పక్షాంకురముల యొక్క, మొలకలవలె మొలచు ఱెక్కలయొక్క యనుట. ఆకృతిఁ=రూపముతో, పొల్చి = తగి, క్రమమునఁ = వరుసతో, కరవీరకోరకగతిఁ = ఎఱ్ఱగన్నేరు మొగడలరీతి, అరుణంపుమొగ్గలై=ఎఱ్ఱనిమొగ్గలై, అరవిచ్చి = సగమువిడి, పికిలియీఁకలదండులట్లు = పికిలిపిట్టలవెండ్రుకలతోఁ జేసినదండల వలె, గుంపులయి = గుబురులయి, పికిలిపిట్ట పృష్ఠభాగమున నుండు సెఱ్ఱని మృదువులగు నీఁకలఁదీసి దండలుగాఁ గట్టుదురు. ఆదండలవలెఁ జివురులాకు గంటులనుండి కనిపించుచుండె నని భావము. పిదపఁ = అటుపిమ్మట, రేఖలు= ఈనెచారలు, ఏర్పడఁగఁ = ఏర్పడునట్లు, వర్ధిలి = పెరిగి, వెడల్పయి = విరివియై, రెమ్మ = చిన్నకొమ్మ, పసరువాఱుచుఁ = పచ్చఁబడుచు, నిక్కఁ= నిగుడఁగా, పసరు = పసరుఁదనము, పూఁటపూఁటకుఁ = ఒకొక్క పూఁటగడచినకొలంది, కప్పు = నలుపు-నీలిరంగు, ఎక్కఁ = అతిశయము కాఁగా, కప్పునకుఁ = ఆనీలిమకు, తగినమెఱుఁగు = తగినకాంతి, మీఁదఁ= మీఁదిప్రదేశమందు, నానాఁటికిఁ = ఒకనాఁటికన్న నొకనాఁటికి, గిఱి కొనంగఁ=చుట్టుకొనఁగా, సోగయై=పొడవై, ఆకు, వాలంగఁ=వ్రేలాడఁగా, జొంపము = గుబురుకొనినది, అగుచుఁ, తరులతాశ్రేణులందుఁ = చెట్ల యొక్కయుం లతలయొక్కయుం పఙ్క్తులయందు, చిగురు, తళుకొత్తెఁ = వెలుఁగొందెను - ప్రకాశించెను.

రేఖలేర్పడ వర్ధిలి యను పాఠమునకు ఈనెలు స్పష్టముగాఁ గానిపింపక పెరిగి యని యర్థము. ఈపాఠ మంత సమంజసముగా లేదు.

తా. వసంతకాలము రాఁగా చెట్లు, లతలు మున్నగువానియందలి పండుటాకులు రాలఁగా నాపత్త్రములు రాలినస్థలములోఁ దేమ గలిగి మోసులెత్తి గ్రుడ్డునుండి బయలువెడలిన శుకకిశోరములపక్షాంకురములవలెఁ గాన్పించి తరువాత నెఱ్ఱగన్నేరురంగుముకుళములై పిదప నామొగడలు విడి పికిలిపిట్టవెండ్రుకలవలె నేర్పడి పిదప నీనెలు బలసి పసరురంగు గలిగి యా పచ్చఁదనము నలువెక్కి దానికిఁ దగుకాంతితోఁ బొడవై పత్త్రము వ్రాలఁగా నుజ్జ్వలమైన పల్లవము వెలుఁగొందెను. అలం-స్వభావోక్తి.

క. హిందోళంబునఁ బాడిరి
బృందారకసతులు విరహిబృందార్తిగఁ ద్రేఁ
చెం దేఁటులు వాసంతిక
విందునఁ బికశిశువు దాది వెడలం దోలెన్. 28

టీ. బృందారకసతులు = దేవతాంగనలు, విరహిబృందార్తిగన్ = ప్రియుల నెడబాసిన ప్రియురాండ్రయొక్కయుఁ బ్రియురాండ్ర నెడబాసిన ప్రియులయొక్కయు సముదాయమునకు బాధ కలుగునట్లుగా, హిందోళంబునన్ = హిందోళ మను రాగముతో, పాడిరి = గానముచేసిరి. తేఁటులు = తుమ్మెదలు, వాసంతికవిందునన్ = బండిగురివెందపూఁదేనె ద్రావుట యను నిష్టభోజనముచే, త్రేఁచెన్ = త్రేపును వదలెను. పికశిశున్ = కోవెలపిల్లలను, దాది = పెంపుడుజనని యగుకాకి, వెడలందోలెన్ = వెడలఁగొట్టెను.

వసంతఋతువునందుఁ గోయిలలు మనోహరముగాఁ గూయుట ప్రసిద్ధము. కూఁత వినినంతన కోకిలలని గుర్తించి కాకులు గోయిలలను బారదోలుచుండెను. కోకిలశిశువులం గాకి తనబిడ్డలని బెంచుచుగాన దాది యని చెప్పఁబడెను. శ్లో. "శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకః" యని గ్రంథాంత

కేమునందుఁ గావున వసంతారంభమునఁ దుమ్మెదలు హిందోళరాగమున గానము చేసెను. వసంతర్తువునందు హిందోళరాగము పాడఁదగిన దనుటకు.—

మ. “అరిగా పంచమ మేవగించి నవలా లవ్వేళ హిందోళవై
ఖరిఁజూపం బికజాతమాత్తరవభంగవ్యాకులంబై వనీ
ధర నాలంబితపల్లవవ్రతవిధుల్ తాల్పం దదీయధ్వనిన్
సరిగాఁ గైకొనియెన్ వసంతము మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.”

(వసుచరిత్రము. ఆ ౧-ప. ౧౭౯.)

తా. వసంతకాలము వచ్చినతోడనే పరభృతము కూయుంటయుం సాహూంత యాలకించి కాకము కోవెలను తన గూటినుండి వెడలఁగొట్టెను.

సీ. చలిగాలి బొండుమల్లెలపరాగము రేఁచి
నిబిడంబు సేసె వెన్నెలరసంబు
వెన్నెలరస ముబ్బి వెడలించె దీర్ఘికా
మందసౌగంధికమధునదంబు
మధునదం బెగఁబోసె మాకందమాలికా
క్రీడానుషంగిభృంగీరవంబు
భృంగీరవం బహంకృతిఁ దీఁగెసాగించెఁ
బ్రోషితభర్తృకారోదనముల
తే. విపినవీథుల వీతెంచెఁ గుపితమదన
సమదభుజనతసుమధనుష్టాంకృతములు
సరసమధుపాననిధువనోత్సవవిలీన
యువతియువకోటికోరికల్ చివురులొత్త. 29

టీ. చలిగాలి=చల్లనిగాలి, బొండుమల్లెలపరాగమున్ = బొండుమల్లె పూవులపరాగమును, రేఁచి = రేఁగించి, వెన్నెలరసంబున్ = చంద్రకాంతి యొక్కజలమును, నిబిడంబుసేసెన్ = పూర్ణమగునట్టుచేసెను. వెన్నెలరసము=

చంద్రికాద్రవము, ఉబ్బి = ఉబికి-పయికిఁబొంగి, దీర్ఘికా = దిగుడుబావుల యందలి, అమంద = విస్తారమయిన, సౌగంధిక=ఎక్కువసువాసనగల యెఱ్ఱకలువవలని, మధు = తేనెయొక్క, నదంబుల్ = ఏటిని, వెడలించెన్ = ప్రవహింపఁజేసెను. వెన్నెలరసము ఎఱ్ఱగలువపూవులలోని తేనియతోఁ గలిసి యేఱువలెఁ బ్రవహించె నని భావము. మధునదంబు = ఆ పుష్పమరందనదము మాకంద=రసాలములయొక్క, మాలికా=పఙ్క్తులయందలి, క్రీడా=ఆటల తోను, అనుషంగి = కూడుకొనిన, భృంగీ = ఆఁడతేంట్లయొక్క, రవంబు = ధ్వానమును, ఎగఁబోసెన్=విజృంభించునట్లు చేసెను. ఆఁడుతుమ్మెదలపాటలను టచేఁ గంఠరవమునందలి మనోహరత సూచితము. మగతుమ్మెదలపాటలకంటె, నాఁడుతుమ్మెదలపాటలె మనోహరముగా నుండు ననుటకు—"సుమచరదళినీ గానముక్రందై" అని వసుచరిత్రమునందును, సీ. "తీఁగెయుయ్యాల లెక్కి తూఁగియాడుచుఁ గూడి పాడెదు మత్తాళిబాలికలును" అని నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందును గలయంశము లనుసంధించునది. భృంగీరవంబు = ఆఁడు తేంట్లయొక్క ధ్వని, అహంకృతిన్=గరువముచేత, ప్రోషితభర్తృకారోదనముల్ = పెనిమిటి యితరదేశమందుండుటచే విచారమునొందిన యువి దలయొక్క ఏడ్పులను, తీఁగె సాగించెను = వృద్ధిచేసెను. తేటులపాట లాలించి కామోద్రేకపరవశలై వియోగినులు విచారము నొందుచుండి రనుట. కుపిత = కోపించిన, మదన = మన్మథునియొక్క, సమద = మత్తతతోఁ గూడిన, భుజ=భుజములచేత, నత = వంపఁబడిన, సుమధనుః=పుష్పబాణము యొక్క, టాంకృతములు = టంకారధ్వానములు, సరస = రసముతోఁగూడు కొనిన, మధుపాన=మద్యపానముచేసి, నిధువన = రతిక్రీడజరుపుటయొక్క, ఉత్సవ=వేడుకయందు, విలీన = కలిసియున్న, యువతి=యౌవనాంగనల యొక్కయు, యువ = యౌవనపురుషులయొక్కయు. కోటి=సముదాయము యొక్కయు, కోరికలు = అభీష్టములు, చివురులొత్తన్=చిగిరింపఁగా, విపిన వీథులన్ = ఉద్యానవనములందు, పిఁతెంచెన్ = వ్యాపించెను.

పుష్పరసము గ్రోలుటవలనఁ దుమ్మెదలకు మృదుమధుర మగు కంఠరవము కలుగు ననుట సుప్రసిద్ధము. ప్రోషితభర్తృకలకు విచారదాయకముగా నుండె ననుటచేఁ దేఁటులపాటలు మఱింత శ్రావ్యముగా నుండె ననుట. మకరందపానముచేఁ దుమ్మెదల కంఠస్వరమునందు శ్రావ్య మతిశయించుటకు—

శ్లో. "రతిపతిప్రహితేవ కృతక్రుధః, ప్రియతమేషు వధూరనునాయికాః
బకుళపుష్పరసాసవపేశల, ధ్వనిరగాన్నిరగాస్మధుపాళినః.
మధురయా మధుబోధితమాధవీ, మధుసమృద్ధిసమేధితమేధయా
మధుకరాంగనయా ముహురున్మద, ధ్వనిభృతా ముహురున్మదముజ్జగే."

(మాఘకావ్యము.)

మద్యపానము కామోద్దీప మనుట ప్రసిద్ధము.

"దేశాంతరగతే కాన్తే ఖిన్నా ప్రోషితభర్తృకా" యని ప్రోషితభర్తృకాలక్షణము.

తా. వసంతకాలమందుఁ జల్లనిమారుతముచే నెగసిన మల్లికాపుష్పపరాగముచేత, చంద్రికవలన స్రవించుచున్నజలము చిక్కఁబడెను. వెన్నెలనీటి ముంపువలన బొడ్డనబావులయందలి యెఱ్ఱకలువలవలని పూఁదేనె నదములై ప్రవహించెను. ఆపుష్పమరందముయొక్క కాలువచేతఁ దియ్యమామిడిచెట్లలోఁ దిరుగుచున్న మధుకరములధ్వని హెచ్చెను. వానిచే దేశాంతరమందున్న భర్తలంగూర్చి యేడ్చు స్త్రీలవిచారములు వృద్ధిపొందెను. వానిచే మదనుని పుష్పబాణముల మ్రోఁతలు విహారవనములం దలముకొనెను. ఆబాణధ్వనులు వ్యాప్తముకాఁగా మధురము లయినమద్యములం ద్రావి యాడుచున్న స్త్రీపురుషులకాంక్షలు తీఱెను. అలం కావ్యలింగము. కారణమాల.

క. అత్తఱి ముఱిపపునడఁ జెలి
కత్తియగమి గొలువ మృదులకలభాషలఁ ద
ళ్కొత్తెడు వెడనగవులతోఁ
జిత్తభవుం డార్వ నలు చిదుము నెపమునన్. 30

టీ. అత్తఱిఁ = ఆ సమయమందు, మురిపపునడఁ = యౌవన మదముచే మైనగమనముతో, చెలికత్తియగమి=నేస్తకత్తెలగుంపు, కొలువఁ= పరిచర్యసేయఁగా, మృదులకలభాషలఁ = మృదువగునుచ్చారణగల పలుకులతోను, తళ్కొత్తెడు పెడనగవులతోఁ = వెలుఁగుచున్న చిఱునగవులతోను, చిత్తభవుండు = మారుఁడు, ఆర్వఁ = అఱవఁగా, ననలు = పుష్పములు, చిదుము నెపమునఁ = త్రెంపుట యనుమిషచేత. ముందఱికన్వయము.

ఆర్వఁగాఁ = సింహనాదముచేయఁగా నని కొందఱు, విచారముతో విలపింపఁగా నని కొందఱు వ్రాసిరి. తనములుకు లగుపూలఁ గోయం యువతులఁ గోపించునటు లఱచుచుండె ననుట సమంజసముగా నున్నది.

తా. ఆ వసంతకాలమందు యౌవనగర్వపునడకలతోఁ జెలికత్తెలు సేవించుచుండ మార్దవముగల పలుకులతోడను, చక్కని చిఱునవ్వులతోడను మదనుఁడు కేకలువెట్టునట్లు పుష్పములు గోయుంట యను నెపమున.

చ. అలకనిజీబులోఁ గుసుమ మద్దినపావడ దోఁపఁ గొప్పుచెం
గలువలవల్పుఁ జన్నుఁగవకస్తురితావియుఁ ద్రస్తరింప నం
దెలరొద మీఱఁ బెన్నిధిగటీఁ ప్రతికింబొడకట్టె వేల్పుఁదో
య్యలిచిఱుసానఁబట్టినయనంగునిమోహనబాణమో యనన్.

టీ. వేల్పుఁ దొయ్యలి = పుంజికస్థల, అలకనిజీబులోఁ = పలుచని చీరలో, కుసుమము = రక్తవర్ణము - కుసుంబారంగు, అద్దిన = వేసిన, పావడ = కుచ్చెకోక, తోఁపఁ = మీఁదికిఁ గాన్పింపఁగా, కొప్పు=తురుము నందుఁ దుఱిమిన, చెంగలువల = రక్తోత్పలములయొక్క, వల్పుఁ = సౌరభమును, చన్నుఁగవ = కుచద్వంద్వమునందుఁ బూయఁబడిన, కస్తురి = మృగనాభియొక్క, తావియుఁ = సౌరభమును, త్రస్తరింపఁ = నలువైపులకుఁ బ్రసరింపఁగా, తచ్చనలాడగా నని యొక వ్యాఖ్యాత. అందెలరొద=అందెల

యొక్క చప్పుడు, మీఱన్ = అధికము కాఁగా, పెన్నిధిగలిన్ = పెద్దనిక్షేపము రీతి, చిఱుసానన్ = చిన్నమెఱుఁగుసానయందు, పట్టిన = నూఱిన అనంగుని = మదనునిదైన, మోహన బాణమో = మోహమును గలిగించు పుష్పబాణమేమో, అనన్, వ్రతికిన్ = ఆ మునీశ్వరునకు, పొడకట్టెన్ = తెలిసెను.

మరునిబాణము లైదింటిలో నొకటి మోహకరము. పుంజికస్థల చిఱుసానపట్టిన మరుని సమ్మోహనబాణ మనుటచేఁ జూచినంతన వలపుగొలుపు ననుట. మరునిబాణములలో నొకటి సమ్మోహకర మనుటకు—

"ఉన్మాదనస్తాపనశ్చ శోషణ స్తంభన స్తథా,
సమ్మోహనశ్చ కామస్య పంచబాణాః ప్రకీర్తితాః."

తా. పుంజికస్థల యనునప్సరస్త్రీ రక్తవర్ణముగల గాగరా ధరించి దానిమీఁద సన్నపాఁటిపైఁట వైచుకొని సౌరభమును వెదఁజల్లురక్తోత్పలములను గొప్పునఁ బెట్టుకొని స్తనద్వయమున కస్తూరిగంధము నలందుకొని మదనునియొక్క మోహనబాణమో యనునట్లు కాలియందెలు ధ్వనిసేయ నొయ్యారముగా నడచుచు నామునియెడకుఁ జని నిలువంబడెను.

తే. అత్తెఱంగున నదిరిపా టారజంపు
వన్నెఁ బొడకట్టి తాఁ బాడుసన్నరవళి
పాట లళిఝుంకృతిశ్రుతిఁ బాడుకొనఁగఁ
జూడకయ చూచుచూపుతో సుడియుటయును. 32

టీ. అత్తెఱంగునన్ = అట్లు, అదిరిపాటు = హఠాత్తుగా, ఉన్నటులుండి, ఆరజంపువన్నెన్ = అందమగువేసముతో, పొడకట్టి = కాన్పించి, తాన్ = ఆ పుంజికస్థల, పాడు = పాడుచున్నట్టి, సన్నరవళి = సన్ననిధ్వనితోడిపాటలు, అళిఝుంకృతిశ్రుతిన్ = తేఁటులనాద యను శ్రుతియందు, పాడుకొనఁగన్ = నెలకొనఁగా-లయింపఁగా ననుట, చూడకయ = వీక్షించ

నట్లే, చూచుచూపుతోన్ = వీక్షించునట్టి కడగంటిచూపులతో-చూడనటుల నటించి చూచునోరచూపులతో, సుడియుటయును=చుట్టుకొని సంచరింపఁగా.

తా. అట్లకస్మాత్తుగా నందమయినవేసముతో సామానికిఁ గాన్పించి. తేంట్లఝుంకారములతోఁ గలియునట్లు సన్ననిధ్వనితో సంగీతముఁ బాడుచు నోరచూపులతో సామానిం జూచుచుఁ జుట్టి చుట్టి సంచరించుచుండఁగా.

చ. తలకొని దానితమ్ములపుఁదావియు మోవియుఁ గౌను మేనున
గ్గలపు మెఱుంగులీను తెలిగన్నులుఁ జన్నులు భృంగమాలికన్
గెలిచిన యారుతీరుఁ దగు నెన్నడలున్ దొడలున్ వివేకముం
గలఁపఁగఁ గాంచి పంచశరకాండవిఖండితధైర్యసారుఁడై. 33

టీ. దానితమ్ములపుఁ దావియున్ = ఆపుంజికస్థలయొక్క తాంబూలపు సౌరభమును, మోవియున్ = అధరోష్ఠమును, కౌనున్ = నడుమును, మేనున్ = శరీరమును, అగ్గలపు మెఱుంగులు = అధికమగు ప్రకాశములను, ఈను తెలిగన్నులున్=జనింపఁజేయు తెల్లని నేత్రములును, చన్నులున్ = స్తనములును, భృంగమాలికన్ = తేంట్లమొత్తమును, గెలిచిన యారుతీరున్ = జయించిననూగారుయొక్కయందమును, తగు నెన్నడలున్ = తగినగమనములును, తొడలున్ = ఊరువులును, వెనుకటిపద్యమునందుఁ బుంజికస్థల చూచియుఁ జూడనటుల నోరచూపులతో మునినిఁ దిలకించెను. క్రేఁగంటితోఁ గాంచుతఱి కనుపాపకొలకుల కేఁగుటచేఁ గన్నంతయుఁ దెల్లఁగాఁ గాన్పించుగాన కవి యిటఁ దెలికన్నులని ప్రయోగించెను. పెద్దన చూపులఁ దెలుపుగ వర్ణించును. రెండవయాశ్వాసమున—"విలోకనప్రభావీచికలం దదీయపదవీకలశాంబుధి" "చంద్రికల్ దనుకంజూచె, కన్నుఁగవధవళరుచుల్." అని చూపుల శుక్లవర్ణములుగనె వ్రాసెను. కవిసమయమునందుఁ జూపులను తెల్లనివిగ నల్లనివిగ నుభయములుగా వర్ణించుట గలదు. తలకొని=వహించి, వివేకమున్ = తెలివినిఁ, కలఁపఁగన్=కలఁతపరుపఁగా, కాంచి = పుంజికస్థలను వీక్షించి, పంచశర =

మదనునియొక్క, కాండ=శరములచేత, విఖండిత = బాగుగా ఖండింపఁబడిన ధైర్యసారుఁడై = ధైర్యబలము గలవాఁడై, ముందటి కన్వయము.

తా. పుంజికస్థలయొక్క తమ్ములపుసౌరభమును, దానియంగములయందమును, దానివీక్షణములసొబగును, దానిగమనపుచక్కఁదనమును గనుఁగొని యాపారుఁ డనుమౌని ధైర్యము దూలి మదనవేదన గలవాఁడై. అలం. ఉపమ-కావ్యలింగము.

క. మేను గరుపాఱఁ దమి న
మ్మౌని జపముఁ దపముఁ దన్నుఁ మఱచి యనంగ
గ్లానిఁ బడి కదిసి వడఁకుచు
హీనస్వర మెసఁగఁ బ్రోవవే నన్ననుచున్. 34

టీ. అమ్మౌని=ఆముని, మేను=శరీరము, గరుపాఱన్=పులకరింపఁగా, తమిన్=కోరికచేత, జపమున్=మంత్రావృత్తిని, తపమున్=నియమవంతమగు నిశ్చలదీక్షను, తన్నున్ = తనతపోనిష్ఠాదికమును, మఱచి = మఱచిపోయి, అనంగగ్లానిన్=మదనవేదనను, పడి=అనుభవించి, కదిసి = పుంజికస్థలను సమీపించి, వడఁకుచున్ = సాత్త్వికభావజనితమగు కంపము నొందుచు, హీనస్వరము=ధ్వనితగ్గుట, ఎసఁగన్=విశేషముకాఁగా, నన్నున్, ప్రోవవే = రక్షింపవే, అనుచున్=అని ప్రార్థించుచు, ముందటి కన్వయము.

తా. ఒడలు గగుర్పొడువ నాముని కోరికతో జపతపములను దన్నును మఱచి మదనవేదనం బొంది దానిం జేరి హీనస్వరముతో నన్ను రక్షింపుము రక్షింపు మని మిగులదైన్యముగాఁ బలుకుచు.

తే. చెయ్యిపట్టినమాత్రాన శిరసు వంచి
యవశచందానఁ బైవ్రాలునవ్వధూటిఁ
బర్ణశాలాంతరముఁ జేర్చి బ్రాహ్మణుండు
కెరలుకోర్కులఁ గందర్పకేళిఁ దేలె. 35

టీ. చెయ్యిపట్టినమాత్రానన్ = హస్తము గ్రహించినమాత్రముచేతనే, శిరసు = శిరస్సును, వంచి, అవశచందానన్ = మోహమున మునిఁగినదానివలె, వైవ్రాలునవ్వధూటికన్=మీఁదఁబడినయాయప్సరసను, పర్ణశాలాంతరమున్ = పర్ణగృహమునకు, చేర్చి, బ్రాహ్మణుండు=పాఱుఁడు-బ్రహ్మర్షియగునా మునీంద్రుఁడు, కెరలుఁగోర్కులన్ = వృద్ధిపొందుచున్నకాంక్షలతో, కందర్పకేళిన్ = మదనకేళియందు, తేలెన్ = సౌఖ్యము ననుభవించెను.

తా. చేయి పట్టుకొనఁగానే తలవంచి మోహముఁ జెందినదానివలెఁ బుంజికస్థల మీఁది కొఱఁగఁగాఁ బర్ణశాలలోనికిఁ దీసికొనిపోయి మిక్కుటమగు కాంక్షలతో బ్రహ్మర్షి యగుపాఱుఁడు రతిసౌఖ్యము ననుభవించెను.

క. *తపమంతయుఁ బొలివోవఁగ
నపు డన్నియు నుజ్జగించి యయ్యంగనతోఁ
దపసి మనోజక్రీడా
విపులైశ్వర్యంబు ననుభవించుచునుండెన్. 36

టీ. తపసి = ముని, తపమంతయున్ = తానొనర్చిన తపస్సంతయును, పొలివోవఁగన్ = వృథాయగునట్లు, అపుడు, అన్నియున్=జపము తపము మొదలయిన వన్నియును, ఉజ్జగించి=విడిచి,అయ్యంగనతోన్ = పుంజికస్థలతో, మనోజక్రీడా = రతివలని, విపుల = విస్తారమయిన, ఐశ్వర్యంబులు = సుఖసంపత్తులను, అనుభవించుచుండెన్ = పొందుచుండెను.

తా. ఆముని తపస్సు పాడగునట్లు జపము మొదలగునవివిడిచి యాదేవతాంగనతో రతిసౌఖ్య మనుభవించుచుండెను.

---

* పాఠాంతరము.

క. తపనోదయాస్తమయము
లిపు డని కాలప్రమాణ మెఱుఁగనితమి న
చ్చపలాక్షిఁ గూడి రతిసుఖ
విపులైశ్వర్యంబు ననుభవించుచు నుండెన్.

క. ఈరీతిఁ గొంత కాలం
బారామమహామహీధరారణ్యములం
దారామవలలఁ దగిలి వి
హారము సలుపంగ గర్భమై తఱి యగుడున్. 37

టీ. ఈరీతిన్ = ఈవిధముగా-ఇటుల సంభోగసౌఖ్యముల ననుభవించుచు, కొంతకాలము = స్వల్పకాలము - కొన్నిదివసములు, ఆరామవలలన్ = ఆయప్సరసయొక్క వలపనుజాలమందు, తగిలి = చిక్కి, ఆరామ=ఉద్యానము లందును, మహామహీధర = ఘనపర్వతములయందును, అరణ్యములన్=విపినము లందును, విహారము=కేళిసంచారము, సలుపంగన్=ఒనర్పఁగా, గర్భమై = అది గర్భిణియై, తఱియగుడున్ = ప్రసవసమయము రాఁగా.

తా. అతఁ డవ్విధమున నప్సరసతోఁ గొంతకాల ముద్యానవనముల యందును, గొప్పపర్వతములయందును, అడవులయందును రతివిహారము సలు పఁగా నది చూలు దాల్చి ప్రసవసమయము తటస్థింపఁగా.

టీ. ఇపుడు = ఈసమయమునందు, తపనోదయాస్తమయములు = ప్రొద్దువొడుచుట క్రుంకుట, అని, కాలప్రమాణము = కాలపరిమితి, ఎఱుఁ గనితమిన్ = తెలియనిమమతతో, అచ్ఛపలాక్షిన్ =అయ్యప్సరసను, కూడి = కలసి, రతిసుఖవిపులైశ్వర్యంబులు = రతిసుఖమువలని యెక్కువగుసంపదలను, అనుభవించుచుండెన్ = పొందుచుండెను,

తా. ప్రొద్దు పొడుచుటయుఁ గ్రుంకుటయునను కాలపరిమాణ మెఱుఁ గనితమితో ముని యయ్యప్సరసం గూడి యెక్కుడురతిసౌఖ్యము ననుభవించు చుండెను.

ఈపద్యము కొన్నిప్రతులందె గానవచ్చుచున్నదిగాన నిది ప్రక్షిప్తమని తలంచి బ్రౌనుదొరవారు వ్రాయించినటీకయందు అర్థము వ్రాయఁబడదయ్యెను, ఈపద్యముకంటెఁ బైనిజేర్చినపద్యమె రసవత్తరముగనుంటచే నిది ప్రక్షిప్తము కానోపు.

క. అంత ననుఁ గాంచి యుదిదివిపి
నాంతరమునఁ బాఱవైచి యరిగెఁ గృపార్ద్రి
స్వాంతుఁడగుసంయమీంద్రుఁడుఁ
జింతింపక పోయె నేమి చెప్పుదు నధిపా. 38

టీ. అధిపా = రాజా, అంతన్ = ప్రసవమైనయనంతరము, అది = అపుంజికస్థలయను నప్సరస, ననున్ = నన్ను, కాంచి = కని, విపినాంతరమునన్ = వనమధ్యమున, పాఱవైచి = విసరి పడవైచి, అరిగెన్ = పోయెను. కృపార్ద్రిస్వాంతుఁడు = దయచే కరఁగినచిత్తముగలవాఁడు, అగుసంయమీంద్రుఁడున్ = అగునట్టిమునీంద్రుఁడును - సర్వభూత సమదర్శి యగు మునీంద్రుఁడునుగూడ ననుట. చింతింపకపోయెన్ = నన్ను గనుఁగొనక పోయెను. ఏమి చెప్పుదున్ = ఇఁక నే మని వచింతును?

తా. కడుపారఁ గన్నజనని నిర్దయాస్వాంతురాలై యడవిలోఁ బాఱవైచి తనత్రోవను దాను వెడలిపోయెను. దయాస్వభావుఁడు సర్వసమదర్శి యగు మునియుం నాగతి నించుకేని విచారింపఁడాయెను. అపుడు నాపాట్లేమయ్యె నని చెప్పవచ్చును?

వ. అట్లు వైచి చనుటయు నాఁకటం గటకటంబడుచుండి తీండ్రించుశశిమండలంబున వెడలు. శిశిరకిరణప్రణాళికామిళదమృతరసగ్రాసంబునంజేసి కొన్నిపూఁటలం బుటపుటనైన నన్నుం గనుంగొని మునీంద్రుండు ప్రియంబంది నిజాశ్రమంబునకుం గొనిచని శశికళాసంవర్ధిత నగుటం జేసి నాకుం గళావతి యనునామం బిడి పెనుచుచుండ నేనును జనకసేవాపరతం బ్రవర్తిల్లుచుండునంత. 39

టీ. అట్లు = ఆవిధముగా, వైచిచనుటయున్ = పాఱవేసిపోఁగా, ఆఁకటన్ = ఆఁకలిచే, కటకటంబడుచుండి = బాధచేఁ బడియుండి, తీండ్రించు శశిమండలంబునన్ = మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న చంద్రబింబమునుండి,

వెడలు = పుట్టుచున్న, శిశిరకిరణ = చల్లనికిరణములయొక్క, ప్రణాళికా = సమూహములతోడ, మిళత్ = కలసికొనుచున్న, అమృతరస = సుధారసము యొక్క, గ్రాసంబునం జేసి = తిండిచేత, కొన్నిప్రొద్దులన్ = కొద్దిదినములలో, పుటపుటన = వృద్ధిపొందుట కలదానను, ఐననన్నున్ = అయియున్న నన్ను, కనుంగొని = చూచి, మునీంద్రుండు = పాఱుఁడు, ప్రియంబు = దయను, అంది = పూని, నిజాశ్రమంబునకున్ = తనయాశ్రమమునకు, కొనిచని = తీసికొనివెళ్లి, శశికళాసంవర్ధితన్ = చంద్రకళలచే వృద్ధిఁబొందిన దానను, అగుటం జేసి=అగుటచే, నాకున్, కళావతి, అనునామంబు=అనునట్టి పేరు, ఇడి = ఉంచి, పెనుచుచుండఁగ = పెంచుచుండఁగా, నేనును, జనక సేవాపరతన్ = తండ్రిని భజించుటయందలియనురాగముచేత, ప్రవర్తిల్లుచుండునంతన్ = సంచరించుచుండఁగా, ముందఱి కన్యయము.

తా. అట్లు తల్లి కనఁగానే యడవిలో విడిచి పోఁగాఁ జంద్రకిరణములనుండి స్రవించునమృతధారలం గ్రోలి క్షుత్తు దీర్చికొని కొన్ని దినములు పెరుఁగుచుండఁ దరువాత నాజనకుం డగుపాఱుండు ననుం గని కనికరంబునఁ దనయాశ్రమమునకుం గొంపోయి నాకుఁ గళావతి యనునామ మిడి పెంచుచుండ నేనును నాజనకుని సేవించుచుంటిని.

పైవచనమునందలియర్థమే చెప్పంబడుటచే నీ క్రిందిరెండుపద్యములు ప్రక్షిప్తము లని బ్రౌనుదొరవారిటీకలో విడిచిపెట్టఁబడినవి. రెండు ప్రతులయందె యాపద్యములు చూపట్టుచున్న వనియుం వచనమె పెద్దనకవి దని యావ్యాఖ్యాతతలంపు.

ఉ. ఆసమయంబునం బొగులు చాఁకటిపెల్లున నంతకంతకున్
గాసిలి పైపయిన్ వదనగహ్వరమెండఁగ నేడ్చియేడ్చి యే
మాసయుఁగానకంతఁ దుహినాంశుఁడుదోఁచినఁదత్కళారస
గ్రాసవిధిన్ శరీర మమరంగ భజించితి దైవికంబునన్. 40

టీ. ఆసమయంబునన్=తల్లిపాఱవైచివెళ్లినప్పుడు, ఆఁకటిపెల్లునన్ = ఎక్కువగా నున్నక్షుత్తుచే, పొగులుచున్ = దుఃఖించుచు, అంతకంతకున్ =

అప్పటికప్పటికి, గాసిలి = కష్టపడి, పైపయిన్ = మీఁదమీఁద, వదనగహ్వరము = గుహావలెఁ దెఱవఁబడియున్ననోరు, ఎండఁగన్ = ఆఱునట్లు, ఏడ్చియేడ్చి = విలపించి విలపించి, ఏమూసయున్ = ఎట్టియాశయు, కానక = పొందక, అంతన్ = తరువాత, దైవికంబునన్ = దైవసహాయముచే, తుహినాంశుఁడు = సోముఁడు, తోఁచినన్ = ఉదయము కాఁగా, తత్కళారసగ్రాసవిధిన్ = ఆచంద్రకళాద్రవమును దిండిగాఁబెట్టుకొనుటచేత, శరీరము = దేహమును, అమరంగన్ = ఒప్పఁగా, భజించితిన్ = కాచుకొంటిని.

తా. తల్లి యట్లు కని పాఱవైచినప్పుడు క్షుద్బాధచే దుఃఖించుచు శ్రమఁజెంది నోరెండున ట్లేడ్చి యేడ్చి యాశ యేమియు లేక దైవసహాయమువలనఁ గలిగిన చంద్రకిరణములు ప్రసరింపఁగాఁ దద్రసపానమువలన శరీరమును గాపాడుకొంటిని.

సీ. ఏ నవ్విధంబున మేను పెంచుచు నుండ
        నాచంద మంతయు నాత్మ నెఱిఁగి
కడుసంభ్రమమున నక్కడకు నే తెంచి యిం
        పెసఁగ మైనిండినకసటు దుడిచి
తనయురంబునఁ జేర్చుకొనిపోయి యాశ్రమ
        స్థలమున నిజపర్ణశాల నుంచి
విధుకళాంశాహారవిధి పసించితిఁ గాన
        నాకుఁ గళావతీనామ మొసఁగి
తే. నయముమీఱంగఁ బెనుప నానాఁటఁ బెరిగి
శైశవము మాని యౌవనోత్సవముఁ జెంది
జనకు నేమైన నడుగుచు సంతతంబు
నోపి శుశ్రూష చేయుచు నున్నచోట. 41

టీ. ఏను=నేను, అవ్విధంబునన్=ఆరీతిని, మేన్=శరీరము, పెంచుచు నుండన్ = పోషించుకొనుచుండఁగా, ఆచందము = ఆవిధము, అంతయును,

ఆత్మన్ = చిత్తమునందు, ఎఱిఁగి = తెలిసికొని, కడుసంభ్రమమునన్ = మిక్కిలి తొందరతో, అక్కడకున్ = నేనున్నస్థలమునకు, ఏతెంచి = వచ్చి, ఇంపు = ఆనందము, ఎసఁగన్ = వృద్ధిపొందఁగా, మైన్ = నాశరీరమునందు, నిండిన కసటు = నిండుకొనినబురదను, తుడిచి, తనయురంబునన్ = తనవక్షమునందు, చేర్చుకొనిపోయి = అంటఁబట్టి యెత్తుకొని పోయి, ఆశ్రమస్థలమునన్ = తపోవనప్రదేశమందు, నిజపర్ణశాలన్ = తన యాకుటింటియందు, ఉంచి, విధుకళాంశాహారవిధిన్ = చంద్రకళాంశముల నాహారముగాఁ దీసికొనుట చేత, వసించితిన్ = ఉంటిని, కాన్ = కాఁబట్టి, నాకు, కళావతీనామము = కళావతి యనుపేరు, ఒసఁగి = పెట్టి, నయము = సుకుమారత్వము, మీఱంగన్ = అతిశయించునట్లు, పెనుపన్ = వృద్ధిఁబొందించఁగా, నానాఁటన్ = దినదినక్రమముగా, పెరిఁగి, శైశవము = పసితనము, మాని = విడిచి, యౌవనోత్సవమున్ = పరువపుగరువమును, చెంది, జనకున్ = జనకుని, ఏమైన నడుగుచున్ = ఏదియేని నడుగుచు, సంతతంబు = ఎల్లకాలము, ఓపి = ఓర్చి, శుశ్రూష = పరిచర్య, చేయుచునున్న చోటన్ = ఒనర్చుచుండునప్పుడు.

తా. ఆవిధముగా నేను శరీమును బెంచుచుండఁగా నది తెలిసికొని మిక్కిలి తొట్రుపాటుతో నేనున్నచోటున కేతెంచి సంతోషముతో నాశరీరమున నిండియున్నబురదం దుడిచివైచి తనవక్షమునందిడుకొని యాశ్రమమునకుఁ దీసికొనిపోయి పర్ణకుటీరమందుంచి చంద్రకళాద్రవమును నాహారముగాఁ జేసికొనుటచే నివసించి యుంటిం గాన నాకుఁ గళావతి యను నామకరణము సేసి చక్కఁగాఁ బెంచుచుండ దినక్రమమునఁ బెరిఁగి పెద్దదాననై తండ్రినన్నియు నడుగుచు నెల్లకాలము నోపికతో సేవచేయుచుండఁగా.

క. ఎవ్వరు చూచినఁ జూపులఁ
జివ్వకుఁ బద నడఁగి నడచుసిగ్గున నొఱపై
రవ్వకు మొదలగుపాపపు
జవ్వన మెదిరించె జిగి యెసఁగ నామేనన్. 42

టీ. ఎవ్వరుచూచినన్ = ఎవ్వరు నన్నుఁ దిలకించినను, చూపులన్ = తిరిగివారిని వీక్షించుటచేత, చివ్వకున్ = ఎదుర్కొనుటకు, చూపుల జగడమునకు, పదను = వాఁడి, అడఁగి=తగ్గి, నడచుసిగ్గునన్ = వ్యాపించునట్టి సిగ్గుచేత, ఒఱపై = అందమై, రవ్వకున్ = ఆడిపోసికొనుటకు, మొదలు = హేతువు, అగుపాపపుజవ్వనము = అగునట్టిపాపపుయౌవనము, నామేనన్ = నాశరీరమందు, జిగి =నిగనిగ యను ప్రకాశము, ఎసఁగన్ = వృద్ధికాఁగా, ఎదిరించెన్ =సంభవించెను.

తా. నన్ను వీక్షించినవారినిఁ దిరుగ వీక్షించుటకు సందేహమును బుట్టించునట్టిపాపపుసిగ్గు వృద్ధికాఁగా నీచిన్నది యిట్లున్నది యట్లున్నది యని యందఱును నాడిపోసికొనుటకు వీలయిన యౌవనము నాకు సంభవించెను.

శా. ఆవేళన్ బొడగాంచి ఖేచరుఁ డొకం డాసక్తి దేవాపిసం
జ్ఞావంతుండు సబాంధవుండగుచు నిశ్శంకన్ ననున్ వేఁడువాఁ
డై వాచంయముఁ డగ్నికార్యనిరతుండై యున్నచోఁ బర్ణశా
లావాసంబున కేఁగుదెంచి నిజభావాకాంక్షఁ సూచించినన్.

టీ. ఆవేళన్ = ఆయౌవనకాలమందు, ఖేచరుఁడొకండు=గంధర్వుఁ డొక్కండు, దేవాపిసంజ్ఞావంతుండు = దేవాపి యను నామముగలవాఁడు, పొడగాంచి = నను వీక్షించి, ఆసక్తిన్ = (నన్ను వివాహమాడవలె నను) కాంక్షతో, సబాంధవుండు = బంధువులతోఁగూడినవాఁడు, అగుచున్, నిశ్శంకన్ =జంకక, ననున్, వేఁడువాఁడై = కోరునట్టివాఁడై, వాచంయముఁడు = నాతండ్రియైనపారుఁడు, అగ్నికార్యనిరతుండు = హోమకార్యమునం దిష్టము కలవాఁడు, ఐయున్నచోన్ =అయియున్నపుడు; పర్ణశాలావాసంబునకున్ = ఆకుటిల్లయిన నివాసమునకు, ఏఁగుదెంచి = ఏతెంచి, నిజభావాకాంక్షన్ =తన హృదయమునం గలకోరికను, సూచించినన్ = తెలియఁజేయఁగా.

తా. అట్లు నేను వయోవంతురాలనై యుండఁగా దేవాపి యను నొక గంధర్వుఁడు నను గాంచి కామించి బంధువులతోఁ గూడ నాతండ్రి

తపోవనమునఁ కేతెంచి యాతండు హోమవిధి సలుపుచుండఁగాఁ బర్ణశాలఁ బ్రవేశించి నాతండ్రిని నన్నిమ్మని కోరుట యెట్లని జడియక హృదయమునం గల కోరిక తెలియఁబలుకఁగా.

సీ. శిఖిపింఛదళపరిష్కృతములై సేమంతి
విరులతీరగుశిరోవేష్టనములు
నెఱిగంటిచూడ్కిఁ దాయెతులబాహులు వంచి
నారాజు లల్లార్చునారజములుఁ
గాదంబరీగంధగర్భంబులై వల్చు
ఘనసారమిళితాస్యగంధములును
దరహాసములఁ దోఁచుతాంబూలసేవాంధ
కారితాధరరదక్షతులయొఱపుఁ

తే. జిటులుగందంపుఁబూతలు జిహ్వికలకు
ననుపు నెఱవాదిబంటుపంతపుఁబదరులు
ఘన మగుజాగుప్స వెనుప నజ్జనముఁ జూచి
ఋషి మనంబునఁ గడు నసహ్యించుకొనుచు. 44.

టీ. శిఖిపింఛ = నెమలిపింఛములయందలి, దళ = ఱెక్కలచేత-నెమిలి కన్నులచేత ననుట, పరిష్కృతములై = అలంకరింపఁబడినవై, సేమంతివిరుల తీరు = చేమంతిపుష్పముల విధముగలిగినవి, అగు, శిరోవేష్టనములును = తలపాగాలును, చేమంతిపూలవలె బల్లపఱుపుగాఁ దలగుడ్డలఁ జుట్టి నెమిలి యీఁక లందుఁ జెక్కికొనిరి, ఎఱగంటిచూడ్కిన్ =(మద్యపానముచే) నెఱ్ఱఁ బడిననేత్రదృష్టితో, తాయెతులబాహులు = సందిటితాయెతులుగల హస్తములను, వంచి, నారాజులు = కత్తులను, అల్లార్చు నారజములున్ = త్రిప్పెడు సౌందర్యములును, కనులు కెంపువారియుండెను. పలుమాఱు కత్తులను ద్రిప్పుచుండి రనుట. కాదంబరీ = మద్యముయొక్క, గంధ = పరిమళము, గర్భంబులై = గర్భమం దున్నవై, వల్చు = వాసనకొట్టునట్టి, ఘనసార=పచ్చకప్పుర

ముతోఁ, మిళత్ = కలిసిన, ఆస్యగంధములును = నోటిపరిమళములును ఎన్ని సుగంధద్రవ్యముల నుపయోగించినను మద్యగంధము విరివిగా వచ్చుచుండెననుటచే విశేషముగాఁ బానముచేసి రని భావము. దరహాసములన్ = మొలకనవ్వుతోడ, తోఁచు = కాన్పించుచున్న, తాంబూలసేవా = తమ్ములము వేయుటచేత, అంధకారిత = కాన్పింపనివిగా నొనర్పఁబడిన, అధర = ఓష్ఠములయందలి, రదక్షతుల = దంతక్షతములయొక్క, ఒఱపును = అందమును, దంతక్షతములకతన భోగపరాయణు లని తెలియును. చిటులుగందంపుబూఁతలును=బీటలువాఱుచున్న మంచి గందపుఁబూఁతలును, జిహ్వికలకున్ = నాలుకలకు, ననుపు = అలవాటయిన, నెఱవాది = చతురతగల, బంటుపంతపు = శూరులయొక్క ప్రజ్ఞలతోడి, పదరులును = తొట్రుపాటుపలుకులును, ఘనము=ఎక్కువ, అగుజుగుప్స = అయినయసహ్యతను, పెనుపన్ = పెంపఁగా, అజ్జనమున్ = ఆగంధర్వుల సముదాయమును, ఋషి = మౌని, చూచి, మనంబునన్ = చిత్తమునందు, కడున్, అసహ్యించుకొనుచున్ = అనిష్టమును సూచించుచు. ముందఱి కన్వయము. ముని శాంతవ్రతుఁ డగుటచేతను, ఆగతు లగు ఖేచరులు భోగపరాయణులుగాఁ గన్పించుచుంటచేతను, నిష్కామకర్ముఁడగు నామునికి వీరితీరు లేమియు రుచింపలేదని భావము.

తా. మాతండ్రి నన్నడుగుటకై తన గృహమున కేతెంచినగంధర్వులు మయూరబర్హములతలపాగలును, మద్యపానముచే రక్తవర్ణములు గలకన్నులును, సందిటిదండలతోఁ ద్రిప్పఁబడుచున్నకత్తులు చేతులయందును, మద్యపానమువలనఁ గలిగినవాసన పోవుటకై వేసికొనిన తాంబూలమువలననోటివాసనలును, చిఱునగవులును, దంతక్షతములు కాన్పించకుండున ట్లొంటింపఁబడిన తాంబూలరక్తిమతోఁ గలిసినపెదవులును, బీటలువాఱుచున్న చందనపుఁబూఁతలును, నేర్పుతోఁ గూడినతొట్రుపాటుపలుకులును గలిగి చిత్తమునకసహ్యము గలుగఁజేయఁగా వీక్షించి యసహ్యపడుచు. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. ఆహా ధన్యుఁడ నైతి మద్విమలవంశాచారవిద్యాతప
శ్శ్రీహోమాదులు నేఁడుగా తుది ఫలించెన్ నాగవాసంబున

ద్గేహక్షోణికి బిడ్డ వేఁడుటకు నేతేఁగాంచుటన్ బ్రాహ్మ్యమిం
కోహోచాలుఁబో కాలిపోయెదరో పోరో నోటిక్రొవ్వేటికిన్.

టీ. ఆహా! నాగవాసంబు = భోగపుమేళము, మద్గేహక్షోణికిన్ = నాగృహమునకు, బిడ్డన్ = చిన్నదానిని, వేఁడుటకున్ = కోరుటకు, ఏతేఁ గాంచుటన్ = వచ్చునంతటిభాగ్యమును గాంచుటచేత, ధన్యుఁడనైతిన్ = కృతార్థుఁడనైతిని, మత్ = నాయొక్క, విమల = నిర్మలమైన, వంశ = కులము, ఆచార = యోగ్యవర్తనము, విద్యా = చదువు, తపః = తపస్సుయొక్క, శ్రీ = సంపద, హోమ = హోమములు, ఆది = మున్నగునవన్నియు, నేఁడుగా = ఇప్పుడుగదా, తుది = చివరగా, ఫలించెన్ = ఫలము నొందెను, ఓహో = బళిరా, ఇఁకన్ = ఇంకను, బ్రాహ్మ్యము = విప్రత్వము, చాలును, నోటి క్రొవ్వు = నోటియొక్క క్రొవ్వు, ఏటికిన్ = ఎందుకు, పో కాలిపోయెదరో = వెళ్లిపోయెదరా, పోరో = పోకయుండెదరా.

నాగవాస మన భోగము మేళమునకు భోగమువారలకును జెప్పవచ్చును. సీ. "నాగవాసం బన నామమా వేశ్యల మేళంబునకు" అని సాంబనిఘంటువు నందును, గీ. "నాగవాస మనఁగ నామమా వేశ్యాజనంబునకును." అని ఆంధ్ర నామసంగ్రహమునందును భోగపుమేళముపరముగ నాగవాసము జెప్పఁబడెను. సీ. "నాగవాసమున ఘంటాప్రతీశమునకు వేశ్యల కగుఁ బేరు విశ్వనాథ" యని యాంధ్రనామసంగ్రహ నానార్థవర్గునందును, సీ. "ననుపుకాఁడై వేల్పునాగవాసముగూడి" యని యిందును నాగవాసపదము వేశ్యాపర్యాయ పదముగాఁ జెప్పఁబడెనుగాన భోగము మేళ మనుటకు బదులుగ భోగమువారను టయుం సమంజసమె.

తా. ఔరా! భోగము మేళము నాకుమార్తెనిమ్మనియడుగ వచ్చునంతటి భాగ్యము గలిగెను. ధన్యుఁడనైతిని, నాకులాచారములకుఁ బవిత్రత గలిగెను. నాజపతప ఆదివిద్యలన్నియుఁ ఫలమునకు వచ్చెను. నా బ్రాహ్మణత్వము గణుతిం గాంచినది. ఏటి కీవృథాప్రలాపములు మాని వెళ్లెదరా లేక వెళ్లరా చెప్పుఁడు. అలం. వ్యాజస్తుతి - విషమము.

క. మీఁతరము వార లేతఱి
నేతరితనమునఁ దపస్విగృహకన్యకలన్
వీతభయవృత్తి వేఁడిరొ
కో తముఁ దర్కింప కౌర క్రొవ్వు లటంచున్. 46

టీ. మీఁతరమువారలు = మీవంటినీచులు - వేశ్యాకులమునందు జనించిన నిన్నుఁబోలిన నీచు లనుట. ఏతఱిన్=ఎప్పుడయినను, ఏతరితనమునన్= దుడుకుఁదనముతో, తపస్విగృహకన్యలన్ = తపము చేసికొను విప్రులయింటి చిన్నదానిని, వీతభయవృత్తిన్ = భయము లేక-మహామునులగు వీరల నడిగిన నేమిశపింతురో వారెక్కడ మనమెక్కడ అనుభయము లేక యనుట. తముజ్=తమమంచితనమును, తర్కింపక=ఆలోచింపక, వేఁడిరొకో = ఇమ్మనినవారు కారుకదా, ఔర! క్రొవ్వులు = ఏటి మదములు, అటంచున్=అని పలుకుచు. ముందఱి కన్వయము.

తా. ఇంతకుముం దెన్నఁడును మీవంటి నీచజాతివారు తమసంగతిని విచారించుకొనక తపస్సుచేసికొనునట్టి మాయట్టి సద్బ్రాహ్మణులపిల్లలను దమకొసంగవలసిన దని కోరియుండలేదు. ఇపుడు మీ రడుగుట యాలోచింపఁగా మదించిన మీవంటిమూర్ఖులు మీరే కాని పరులు కారని తెలియవచ్చుచున్న దని చెప్పుచు.

క. వసుధేశ ముక్కు డుస్సిన
పసరముక్రియఁ గెరలి తిట్టెఁ బక్కన ఋషి వా
రుసుగు మని వెడలిపోయిరి
ముసలి గదా పుట్టినిల్లు ముఖ్యోక్షతకున్. 47

టీ. వసుధేశ=ఓరాజా, ఋషి=నాజనకుఁడగుముని, ముక్కు డుస్సిన= ముక్కుఁద్రాడు వదలిపోయిన, పసరముక్రియన్=వృషభమువలె, ముకుఁద్రాడు పట్టు వదలినంతన వృషభ మేఁగునటుల, కెరలి=విజృంభించి, పక్కనన్=హఠా

త్తుగా, వెనుకముందు లాలోచింపక, తిట్టెక్ = దూషించెను, వారు = ఆగంధ ర్వులు, ఉసురుమని = ఆశలేనివారై - నిరాశచేఁ గలిగిన విచారముగలవారై, వెడలిపోయిరి=బయలుదేఱిపోయిరి. ముఖ్యోష్ణతకున్ = కోపస్వభావమునకు, ప్రధానమగు తీక్ష్ణభావమునకు, పుట్టినిల్లు = జన్మస్థానము, ముసలిగదా=ముసలి వాఁడేకదా. అలం. ఉపమ, అర్థాంతరన్యాసము.

తా. ముదుసలితనమేగదా కోపమున కాటపట్టు! ముదిమి హెచ్చు చున్న కొలఁది కోపము హెచ్చుచుండును గాన నావృద్ధమునీశ్వరుఁడు కోపము పెరిఁగి దూషింపఁగా నన్నుఁ గోరివచ్చిన గంధర్వులెందులకై యాతనిఁ గన్య నడుగవచ్చితి మనుహృదయవేదనతో వెడలిరి.

వ. అట్టియెడం దనమనోరథంబు విఫలం బగుటకుఁ గ్రోధాంధుం డై నన్నభిలషించుగంధర్వుం డిట్లనియె. 43

టీ. అట్టియెడన్=ఆసమయమునందు, నన్నభిలషించు గంధర్వుండు= నన్నుఁ గోరిన యాగంధర్వకుమారుఁడు, తనమనోరథంబు = తనయిచ్ఛ, విఫలంబు=కానిది, అగుటకున్=అయినందులకు, క్రోధాంధుండై=క్రోధముచేఁ గనుగాననివాఁడై, ఇట్లనియెన్.

శా. నీవైశిష్ట్యము తిట్టులన్ మెఱయునే నీకంటె నేఁ దక్కువే
యీవే కన్యక నీవుగాక మఱి మద్వృత్తాన్వయాచారముల్
నీవా పేర్కొనుపాటివాఁడ విలఁ గానీ నిల్తుగాకేమి పో
పో విప్రాధమ నిన్నుఁ బోల నిఁక నల్పుల్ లేరు దంభవ్రతా.

టీ. నీవైశిష్ట్యము = నీశిష్టత్వము, నీ సదాచారసంపన్నత యంతయుం తిట్టులన్ = దూషణలచేత, మెఱయునే = వెలుఁగొందునా-పదిమందినిఁ దిట్టి నంతన నీ వాచారవంతుఁడవను ప్రఖ్యాతినిఁ గాంచఁ గలుగుదువా? నీకంటెను, నేన్ = నేను, తక్కువే = తక్కువవాఁడనా- నే నెందును నీకుఁ దీసి పోవువాఁడఁ గా ననుట. నీవు, కన్యకన్ = చిన్నదానిని, ఈవే గాక = ఈయ

కున్న మానితివిగాని, మఱి, మత్ = నాసంబంధమయిన, వృత్త = నడవడికయు, అన్వయ = కులమును, ఆచారముల్ = స్వభావమును, పేర్కొను పాటివాఁడవు = ఇటువంటిది యటువంటిదని చెప్పనంతటి మంచితనముగలవాఁడవు, నీవా, ఇలన్ = పుడమియందు, నిల్తుగా కేమి =నిలిచియుందువులే, కానీ, విప్రాధమ = హీనబ్రాహ్మణుఁడా, పోపో = లేచి పొమ్ము పొమ్ము, దంభవ్రతా = కుత్సితవ్రత నిష్ఠలుగలవాఁడా, ఇఁకన్, నిన్నుఁబోలన్ = నీయట్టి, అల్పులు = హీనులు, లేరు.

తా. ఓదుర్మార్గుఁడ వగుబ్రాహ్మణుఁడా! శాపములచేతనా నీయాచార సంపద వెలుఁగొందును? నేను నీకన్నం దక్కువవాఁడనా? నీవు మాకుఁగన్య నీయకున్న నీయకుందువుగాక! మదన్వయాదులఁ దలపోయఁదగునా! ప్రాణములతో నిఁక భూమిపై నుండెదవుగా! పరుల మోసగించుటకు ముని వేసమును దాలిచి తిట్టులచేఁ దపస్తత్వమును వెల్లడించుకొను నీకంటె నీచు లెవరును లేరు.

తే. అనుచుఁ బగచాటి పోయి నాఁ డర్ధరాత్ర
సమయమున శస్త్రనిహతి మజ్జనకుఁ జంపె
నట్ల యగుఁగాక పుడమిఁ గామాంధచిత్తుఁ
డెవ్వరి వధింపఁ డెటు సేయఁ డేమి గాఁడు.

టీ. అనుచున్ =అట్లుపలుకుచు, పగచాటి = విరోధమును బ్రకటించి పోయి, నాఁడు = అదినము, అర్ధరాత్రసమయమునన్ = నడమురాత్రియందు, శస్త్రనిహతిన్ = కత్తిదెబ్బచే, మజ్జనకున్ = నాతండ్రిని, చంపెను, అట్ల యగుఁగాక=అట్లెయగుంగాని, అటుల జరుగుట సహజమెగాన, పుడమిన్ = ధరలో, కామాంధచిత్తుఁడు = కోరికవలనఁ గన్నుఁగానని హృదయముగలవాఁడు, ఎవ్వరిన్ = ఏరిని, వధింపఁడు = చంపఁడు. ఎట్లు సేయఁడు = ఏదుర్మార్గము చేయకుండును. ఏమిగాఁడు=ఎంతదుష్టుఁడు గాఁడు.

తా. అని యీ ప్రకార మాగంధర్వుఁడు పగను వెలువరించి యానాఁటియర్ధరాత్రంబున నాతండ్రిం గత్తితో నఱికి చంపెను. కోరికలు గలవాఁ డవ్విధి నొనర్చుట యొకవింతలోనిది కాదు. ఎంతెంతఘోరకార్యములఁ జేయుటకైనను సంకోచింపఁడు. అలం-అర్థాంతరన్యాసము.

తే. అపుడు మెడగోయఁ: ముని రోఁజు టాలకించి
మేలుకొని దివ్వె యిడి సంభ్రమించి యేడ్చు
నన్నుఁ బొదివిరి పొరుగిండ్ల నున్నతపసు
లాదురాచారుఁడును బాఱె నటకు మునుప. 51

టీ. అపుడు=ఆసమయమునందు, మెడగోయన్=కుత్తుక నఱుకఁగా, ముని=మునియగు నాతండ్రి, రోఁజుట=రొప్పుట, ఆలకించి = విని, మేలుకొని = లేచి, దివ్వెయిడి = దీపము పెట్టి, సంభ్రమించి = తొట్రుపడి, ఏడ్చు నన్నున్ = రోదనముచేయుచున్న నన్ను, పొరుగిండ్ల = ప్రక్కయిండ్లయందు, ఉన్నతపసులు = ఉండినమునీశ్వరులు, పొదివిరి = చుట్టుకొనిరి. అటకు మునుప=అంతకుముందే, ఆదురాచారుఁడును = ఆదుర్మార్గుఁడగు గంధర్వుఁడును, పాఱెన్ = పాఱిపోయెను.

తా. దుర్మార్గుఁ డగుగంధర్వుఁడు మెడగోయ నాతండ్రి యొగి రోఁజుచుండు నాధ్వని యాలకించి నేను లేచి దీపముఁబెట్టి చూచి విచారించి తొట్రుపాటు నొందుచుండఁగాఁ జుట్టుప్రక్కల నున్న మునీశ్వరు లందఱు వచ్చి క్రమ్ముకొనిరి. ఈసందడి గమనించి గంధర్వుఁ డెందేని యంతకు మున్న పాఱిపోయెను.

వ. అంతన్ తెలతెలవేగుటయుఁ బ్రభాతసమయంబున. 52

టీ. అంతన్, తెలతెలవేగుటయున్ = బాగుగఁ దెల్లవాఱఁగా, ప్రభాతసమయంబునన్ = ఉదయకాలమున.

క. ధారాళక్షతజోక్షిత
ఘోరజరాధవళితోరుకూర్చముగఁ గరా

చూరిని మెడ దెగి యుటజా
గారంబునఁ బడినమూఁడుగాళ్ల ముసలికిన్. 53

టీ. ధారాళ = తెంపులేక యొకేవిధముగాఁ గారుచున్న, క్షతజ = రక్తముచేత, ఉక్షిత = తడుపఁబడిన, ఘోర = భీతికరమగు, జరా=ముదిమిచేత, ధవళిత=తెల్లఁబడిన-నరసిన, ఉరు=పెద్దదియగు, కూర్చముగన్=గడ్డము మీసము గలుగునట్టుగా, కరాచూరిన్ = పదనైనకత్తిచేత, మెడతెగి, ఉటజాగారంబునన్ = పర్ణశాలయందు, పడినమూఁడుగాళ్లముసలికిన్ = పడియుండినవృద్ధునకు.

స్వసహాయముతో నడువఁజాలక కఱ్ఱ నాధారము చేసికొని నడచువానిని మూఁడుకాళ్లముసలి యందురు. సీ. "తల్లి మదేకపుత్రక పెద్ద కన్నులుగాన దివ్వాడు మూఁడుకాళ్లముసలి." (శృంగారనైషధము.)

కూర్చ మన గడ్డమనుటకుఁ బ్రమాణప్రయోగములు మృగ్య మని శ్రీనుదొరవారివ్యాఖ్యయందుఁ గలదు. కూర్చ మన గడ్డమునకు మీసములకెం(డ్రు?)కలకుఁ జెప్ప నగునని సర్వశబ్దసంబోధినియందుఁ గలదు.

తా. వాఁడియైనకత్తిచే నఱుకఁబడి నెత్తుటిచేఁ దడిసినమీసములుగడ్డము గలిగి భయంకరముగాఁ బర్ణశాలయందుఁ బడియున్న ముసలివానికి.

ఆ. అగ్ని యిచ్చి: యకట యాబాల్యముగ నన్నుఁ
బెనిచెఁ దల్లి వైచి చనినపిదపఁ
దానె తల్లి మాఱు నై నెమ్మి నట్టిమ
జ్జనకుఁ డీల్గె నేటి మనికి యనుచు. 54

టీ. అగ్నియిచ్చి=దహనముచేసి - అగ్నిసంస్కార మొనరించి, అకటా= అయ్యో, తల్లి=నన్నుఁ గన్నతల్లి (దయాశూన్యురాలై) వైచి చనినపిదపన్ = పాఱవైచి పోయినతరువాత, ఆబాల్యముగన్ = చిన్నతనమునుండి, తానె, తల్లి

మాఱునై=బదులుతల్లియై, నెమ్మిన్=ప్రేమతో, నన్నున్, పెనిచెన్=పెంచెను. అట్టిమజ్జనకుఁడు = అటువంటి మాతండ్రి, ఈల్గెన్ = మృతినొందెను. ఏటి మనికి=ఇఁక నేమి బ్రదుకు, అనుచున్ = అనుకొనుచు.

తా. తరువాత నగ్నిసంస్కారము మున్నగు కార్యములు నెఱవేర్చి, 'యయ్యో! నాతల్లి నన్నుఁ గని పాఱవైచినది మొదలుగాఁ దానే తల్లియై కాపాడి పెంచెను. అట్టినాతండ్రి మృతినొందఁగా నేను బ్రతికి యున్న నేమి ప్రయోజన' మని చింతించి.

క. వందురి వగలన్ దేహము
పొందెడలఁగఁ జూచు నన్నుఁ బొడగని దివిఁ దా
నెందుల కేఁగుచునో గిరి
నందన దిగివచ్చి కరుణ నా కిట్లనియెన్. 55

టీ. వగలన్ = దుఃఖములచేత, వందురి = పరితపించి, దేహము పొందు = శరీరసంబంధమును, ఎడలఁగన్ = వీడుటకై, చూచుచున్నన్= ఆలోచించుచున్న, నన్నున్, గిరినందన=పార్వతీదేవి, తాన్= తాను, దివిన్= గగనమార్గమందు, ఎందులకేఁగుచునో = ఎచ్చటికో వెళ్లుచు, పొడగని = చూచి, దిగివచ్చి = భూమిపైకి దిగి నాకడ కేతెంచి, కరుణన్=ప్రేమతో, నాకిట్లనియెన్ = నాతో నిట్లు చెప్పెను.

తా. తల్లిదండ్రులు లేనిదాననై యీనిరాధార మగుబ్రదుకు బ్రదికి యుండుటకన్నఁ బ్రాణత్యాగము చేసికొనుట మే లని యోజించుచుండఁగా నాకాశవీథిని నెచ్చటికో వెళ్లుచున్న పార్వతీదేవి నాయత్నముం గాంచి క్రిందికి వచ్చి కరుణతో నాకు నిట్లుగాఁ జెప్పెను.

మ. అతిసౌందర్యనిశాంత మీతను వలభ్యం బిట్లు శోకాతురా
న్వితవై దీనిఁ దొఱంగఁగాఁ దగునె తన్వీ చాలు నీసాహసం
బతిలోకుండు స్వరోచి నీకుఁ బతియౌ నారాజుఁ జేపట్టియ
ప్రతిమశ్రీవిభవంబుఁ గాంచెదవు నాపల్కొండుగా నేర్చునే.

టీ. తన్వీ = చిన్నదానా, ఈతనువు = ఈశరీరము, అతిసౌందర్య నిశాంతము = మిక్కిలి చక్కఁదనమునకు స్థానమైనది, అలభ్యంబు = (ఇట్టి దేహము) ప్రాప్తించుట కష్టము, ఇట్లు, శోకాతురాన్వితవై = దుఃఖముచే బాధింపఁబడినదానవై, దీనిన్ = ఇట్టి చక్కనిదేహమును, తొలఁగన్ = వదలుట, తగునె = ఒప్పునా, ఈసాహసంబు = ఈతెంపు, చాలున్, అతి లోకుండు=లోకాతీతుఁడు, స్వరోచి, నీకున్, పతి = భర్త, ఔన్=అగును ఆరాజున్ = ఆస్వరోచిని, చేపట్టి = పాణిగ్రహణముచేసికొని, అప్రతిమ = ఈడులేని, శ్రీ = ఐశ్వర్యముయొక్క, విభవంబున్ = వైభవమును కాంచెదవు=పొందెదవు. నాపల్కు, ఒండు=మఱియొకవిధము, కానేర్చునే అగునా.

లోకాతిశాయి సౌందర్యరాజిత మగు నీమేన పూర్వసుకృతాతిశయ చేతనే సిద్ధించినది. దీనిని విచారమును గారణముగాఁ జేసి వీడుట వెట్టి. భ శుభము స్వరోచియంతవాఁడు భర్త యగుటయే. సందియపడి యింక ను మించి చావఁజూచెదేమో! లోకపావని నగునాపలుకు వేఱు గా నీవెఱుంగుదువు గదా!

తా. ఓసుందరీమణి ! యింతచక్కని శరీరమును బొందుట బః దుర్ఘటము. ఎక్కువవిచారముచే మంచిచెడ్డల నాలోచింపక యిట్టిశ మును వదలుటకై తలపోసి యుంటివి. ఇది చాలతెంపైనపని. ఇట్టియూ తగదు. నీకు మహారాజగుస్వరోచి పెనిమిటి కాఁగలఁడు. అతనిం యమై సకలసౌఖ్యముల ననుభవించెదవు. నాపలు కాలకించి యీశరీరవ గాపాడుకొను మనియెను. అలం. కావ్యలింగము.

క. వినుమదియుఁగాక పద్మిని
యనఁ బరఁగినవిద్య నేఁ బ్రియంబున నిత్తున్

గొను నీవు తత్ప్రసాదం
బున నీకు నభీష్టసౌఖ్యములు సిద్ధించున్. 57

టీ. వినుము. అదియుంగాక = అట్టిమహారాజు నీకు భర్త యగుటయే గాక, నేన్ = నేను, ప్రియంబునన్ = అనురాగముతో, పద్మిని, అనం బరంగిన విద్యన్ = అని పిలువఁబడు విద్యను, ఇత్తున్ = ఒసంగెదను. నీవు, కొను = గ్రహింపుము. తత్ప్రసాదంబునన్ = ఆవిద్యయొక్క యనుగ్రహముచే, నీకు, అభీష్టసౌఖ్యములు = కాంక్షించిన సుఖములు, సిద్ధించున్ = దొరకును.

తా. నీ విటువై స్వరోచిం బెండ్లియాడునట్టిభాగ్యము ప్రాప్తించుటయే కాక, యీ వెంటనే నీవు కోరినసౌఖ్యములఁ జేకూర్చునట్టి పద్మిని యను విద్య నుపదేశముచేసెద దానిం గైకొనుము.

వ. అని రహస్యంబుగా నవ్విద్య నాకు నుపదేశించి ముక్కంటి వాల్గంటి మింటిచొప్పునం జనియె నేనును దద్వచనామృతాస్వాదనంబ యూఁతగాఁ బ్రాణంబులు వట్టుకొని యున్నదాన నాస్వరోచి నీవ కాఁ దలంచెద వంచనాలాపంబు లుడిగి యప్పద్మినీవిద్యారత్నంబుతోఁ గూడ నన్నుం బరిగ్రహింపుమనిన నంగీకరించి యమ్మహీవిభుండు. 58

టీ. అని = ఇటు లానతిచ్చి, రహస్యంబుగాన్ = మిగులగోప్యముగా, అవ్విద్య = ఆ పద్మిని యనువిద్యను, నాకున్, ఉపదేశించి=చెప్పి, ముక్కంటి వాల్గంటి = ఈశ్వరి, మింటిచొప్పునన్ = గగనమార్గమున, చనియెన్ = పోయెను. నేనును, తద్వచనామృతాస్వాదనంబ = ఆయమనుడువు లను నమృతమును గ్రోలుటయే-అమృతమువలెఁ దీయఁగా నున్నమాటల నాసక్తితో నాలించి యనుట. ఊఁతగాన్ = ఆధారముగా, ప్రాణంబులు = జీవనములను, పట్టుకొని = విడువక, ఉన్నదానను, అమృతపానమునఁ బ్రాణము

పోవనటుల గిరిజావాక్యామృతము గ్రోలుటచే మరణింపఁజాలక యెటులో బ్రదికియుంటిని. ఆస్వరోచి, నీవ కాక = నీవే యని, తలంచెదక =ఊహించెదను. వంచనాలాపంబులు=మాయమాటలు, తనంత వలచి వచ్చె నని తలంచి పరిహాసములతోఁ గాలయాపనము గావించెదవేమో ! వానిని, ఉడిగి = విడిచి, అప్పద్మినీవిద్యారత్నంబుతోఁగూడక =చక్కనియాపద్మినీవిద్యతోడ, నన్నుక = నన్ను, పరిగ్రహింపుము = చేకొనుము. అనినక, అంగీకరించి=ఇష్టపడినవాఁడై, అమ్మహీవిభుండు = ఆస్వరోచి. ముందఱికన్వయము.

క. ఏకాగ్రత నవ్విద్యలు
   గైకొని పుణ్యాహపూర్వకంబుగ గుణర
   త్నాకరుఁ డయ్యిద్దఱ న
   స్తోకోన్నతిఁ బెండ్లి యయ్యె సుముహూర్తంబునన్. 59

టీ. గుణరత్నాకరుఁడు=గుణము లనురత్నముల కునికిప ట్టయినస్వరోచి, ఏకాగ్రతక = నిశ్చలచిత్తముతో, అవ్విద్యలు = మృగపక్షిభాషలు తెలియఁ నట్టిదియు, పద్మిని యనునదియు నగు నారెండు విద్యలను, కైకొని=గ్రహించి పుణ్యాహపూర్వకంబుగక = పుణ్యాహవాచనవిధానముతో, సుము... మునక = మంచిలగ్నమున, అస్తోకోన్నతిక = అధికగౌరవముతో, అయ్యిద్దఱక = విభావసి కళావతి యనునిరువురుకన్నెకలను, పెండ్లియయ్యెక = వివాహము చేసికొనెను.

తా. ఆస్వరోచి యాయిద్దఱవలనను రెండువిద్యలను నేర్చికొని యొక సుముహూర్తమునఁ బుణ్యాహవాచనము చేసికొని మిగులవైభవముతో నయ్యిరువురం బెండ్లియాడెను.

ఉ. ఆసమయంబునక మొరసె నభ్రపథంబున దేవదుందుభుల్
   నేసలు చల్లి రచ్చరలు సిద్ధనికాయము చేరి సన్నుతుల్
   సేసెఁ బ్రసూనవృష్టి గురిసెక జనరంజనకారివాసనో
   ల్లాసము లై చెలంగె శుభలక్షణదక్షిణగంధవాహముల్.

టీ. ఆసమయంబునన్ = ఆ పెండ్లిజరిగినకాలమందు, అభ్రపథంబునన్ = గగనంబునందు, దేవదుందుభులు = దేవతలభేరీవాద్యములు, మొరసెన్ = ధ్వనిచేసెను. అచ్చరలు = అప్సరస్త్రీలు, సేసలు = మంగళాక్షతలు, చల్లిరి. సిద్ధనికాయము = సిద్ధులయొక్క సముదాయము, చేరి = సమీపించి, సన్నుతు ల్సేసెన్ = స్తోత్రముచేసెను. ప్రసూనవృష్టి = పుష్పవర్షము, కురిసెన్, జన రంజనకారి = ప్రజలకానందముఁ బుట్టించునట్టి, వాసన = సౌరభముచేత, ఉల్లాసములు = తగినవి, ఐ, శుభ = శుభమైన, లక్షణ = చిహ్నములుగల, దక్షిణగంధవాహములు = మలయమారుతములు, చెలంగెన్ = వ్యాపించెను.

దక్షిణగంధవాయువులు వీచుట శుభసూచకము. కాళిదాస మహా కవియుం మేఘసందేశమునందు శుభశకునములు జెప్పుచు—"మందంమందం నుదతి పవనః"అని దక్షిణవాయువును శుభప్రదముగాఁ జెప్పెను. ఉత్తరదిశకు మేఘుఁ డేఁగుట కనుకూలముగా గాలివీచుచున్న దను కాళిదాసునిభావము ప్రకృతమున కనుకూలముగ నున్నది.

తా. ఆ పెండ్లి జరిగినసమయమందు, గగనమున దేవదుందుభులు మ్రోఁగెను. అప్సరసలు శుభాక్షతలు చల్లిరి. సిద్ధులు పొగడిరి. పుష్పవర్షము కురి సెను. ప్రజల కానందమును గలుగఁజేయునట్టి పరిమళముచే నొప్పునవి యై మంచి చిహ్నములు గలవి యైన మలయమారుతములు వీచెను.

క. ఈవిధమున నుద్వాహం
బై వేలుపువెలఁదిపట్టి యంచితమతి న
ప్పూవుంబోఁడులు మూవుర
తో వివిధవిహారసంగతులఁ దత్పరుఁ డై. 61

టీ. వేలుపువెలఁదిపట్టి = స్వరోచి, ఈవిధమునన్ = ఈప్రకార ముగా, ఉద్వాహంబై = విభావసిని కళావతినిఁ బెండ్లియాడి, అంచితమతిన్ = మంచిబుద్ధితో, అప్పూవుంబోడులు మూవురతోన్ = అముగ్గురుసతులతో

వివిధ విహారసంగతులన్ = అనేక విధము లయిన వేడుకలఁ దిరుగునట్టి వర్తనములయందు, తత్పరుఁడై = ఇష్టముకలవాఁడై, ముందఱికన్వయము.

తా. స్వరోచి యిట్లాయిద్దఱిం బెండ్లియాడి మంచిబుద్ధితోఁ దనము గ్గురు భార్యలంగూడి నానావిధవిలాసప్రవర్తనములయం దాసక్తిగలవాఁడై.

సీ. గంగాతరంగిణీరంగత్తరంగశీ
కరశీతసైకతోత్కరములందు
మందారమాకందమకరందతుందిలేం
దిందిరానందకృన్నందనములఁ
గాంతనిశాకాంతకాంతవితర్దికా
క్రాంతభూభృద్బృందకందరముల
మసృణబిసాహారమాంసలహంసికా
సంసదాసారకాసారతటులఁ

తే. దమక తమక ప్రియుం డని తమక మెసఁగఁ
బడఁతు లుప్పొంగఁ గ్రీడించెఁ బద్మినీప్ర
భావఘటితాన్నపానభూషావిశేష
మాల్యవస్త్రానులేపసామగ్రిఁ జెంది. 62

టీ. గంగాతరంగిణీ=గంగానదియందు, రంగత్=ఆడుచున్న, తరంగ = కెరటములయొక్క, శీకర = తుంపురులచేత, శీత = చల్లఁదనముగల, సైకత = ఇసుకదిబ్బలయొక్క, ఉత్కరములందున్ = సముదాయములందును మందార = మందారపుఁ జెట్లయొక్కయు, మాకంద = తియ్యమామిడిచెట్ల యొక్కయు, మకరంద= పూవుఁదేనెలచేత, తుందిల = మదించిన, ఇందిందిర= తేంట్లకు, ఆనందకృత్ = ఆనందమును గలుగఁజేయుచున్న, నందనములన్ = ఉద్యానవనములందును, కాంత = హృదయానందము లయిన, నిశాకాంత కాంత = చంద్రకాంతమణులచేఁ గూర్పఁబడిన, వితర్దికా = తిన్నెలచేత

ఆక్రాంత = చుట్టుకొనఁబడిన, భూభృద్బృంద = పర్వతసముదాయముయొక్క, కందరములన్ = గహ్వరములయందును, మసృణ = మృదువైన, బిస = తామర తూండ్లయొక్క, ఆహార = భక్షణములచేత, మాంసల = బలిసిన, హంసికా = హంసాంగనలయొక్క, సంసత్ = ప్రోగులయొక్క, ఆసార = సర్వవ్యాపకములు గల, కాసార = చెరువులయొక్క, తటులన్ = ఒడ్డులయందును, పతిఁతులు = ముగ్గురుసతులును, తమకతమక = తమ కేతమ కే (ఎవరియంతటవారే,) ప్రియుండు = ఇష్టముకలవాఁడు, ఎవరికి వారు నాయందె స్వరోచి మక్కువగా నుండె నని, ఉప్పొంగన్ = ఆనందింపఁగా, పద్మినీ = పద్మిని యనువిద్యయొక్క, ప్రభావ = మహత్తుచేత, ఘటిత = సంఘటింపఁబడిన, అన్న = అన్నము, పాన = త్రాగునట్టి తేనె, పాలు, నీరు మొదలయినవి, భూషావిశేష = అలంకార విశేషములు, మాల్య = పుష్పమాలికలు, వస్త్ర = వస్త్రములు, అనులేప మంచి గంధము మున్నగుపూఁతలు, సామగ్రిన్ = వీనియొక్క సంపూర్ణతను, చెంది, క్రీడించెన్.

మొదటిపాదమునందు నదీతీరవిహారము, రెండవపాదమున వనవిహారము, మూఁడవపాదమున శైలవిహారము, నాలుగవపాదమున సరోవరవిహారమును గావించి రని చెప్పఁబడెను.

తా. స్వరోచి ముప్వురు భార్యలు వెంటనంటిరాఁ బద్మినీవిద్యామహిమచే నన్నపానీయములకును వస్త్రాలంకారములకును గంధపుష్పములకును లోప మెంతమాత్రమును లేక పోఁగా నదీ సైకతప్రదేశములందును, మకరంద భరితమై తేంట్లరొదలఁ బొదలు విహారవనములయందును, చంద్రకాంతశిలా వేదికలచే నింపుమిగులు పర్వతగహ్వరములయందును, తామరతూండ్లు మెసవి చియ్యపట్టిన హంసలు వేనవేలు సంచరించుచున్న సరస్తీరములందును సంచరించుచుఁ గ్రీడ గావించెను. అలం. ఉదాత్తము.

మ. అరవిందాక్షులుఁదాను నిట్లభిమతవ్యాపారముల్ సల్పుచున్
ధరణీశుండొకచోటఁగాంచె లఘుశీతస్వచ్ఛవాఃపూరమున్

వరకీరవ్రజచంచుపాటితతటవ్యాకీర్ణమందారకే
సరమాకందవినిస్సరత్ఫలరసాసారంబుఁ గాసారమున్. 6[illegible]

టీ. ఇట్లు=ఈవిధముగా, ధరణీశుండు = స్వరోచి, అరవిందాక్షులున్ = తామరరేకులవంటి విశాలము లగు కన్నులుగల యాముగ్గురు భార్యలును, తానును, అభిమత వ్యాపారములు = కాంక్షించిన విహారంపుఁ బనులను, సల్పుచున్ = ఒనర్చుచు, ఒకచోటన్=ఒకానొక ప్రదేశమునందు, లఘు = తేలికయైన, శీత = చల్లనయిన, స్వచ్ఛ = విమలమైన, వాఃపూరమున్ = జలముచే నిండినదియు, వర=ఉత్తమమయిన, కీర = శుకముయొక్క, వ్రజ=సముదాయముయొక్క, చంచు=ముక్కులచేత, పాటిత=బ్రద్దలు చేయఁబడిన వయి, తట=ఒడ్డులయందు, వ్యాకీర్ణ=నిండుకొనిన, మందార = మందారవృక్షములవలనను, కేసర = వకుళవృక్షములవలనను, మాకంద = తియ్యమామిడిచెట్లవలనను, వినిస్సరత్ = ఎక్కువగాఁ గాఱుచున్న, ఫలరస = పండ్లరసములయొక్క, ఆసారంబున్ = అడ్డులేని జడివాన గలదియు నగు, కాసారమున్ = సరస్సును, కాంచెన్ = వీక్షించెను.

ఫలవృక్షములు ఒడ్డులయందు నిండుకొని యున్నవనుటచేఁ జిలుకలు నొక్కినఫలరస మంతయుఁ బడుట కనుకూలముగా నుండె ననుట. కీరములు వ్రజమనుటచే నసంఖ్యాకముగ నుండెననుట. కావుననే వానిచే నొక్కఁబడిన ఫలరసము జడివానవలెఁ గాఱుట. లఘుత, శీతత, స్వచ్ఛత, జలప్రశస్తిం దెలుపును.

తా. సతులతో నిట్లు యథేష్టముగాఁ గ్రీడ సలుపుచు నొక ప్రదేశమునఁ దేలికయై చల్లఁగా నున్న నిర్మలోదకముతో నిండియున్నదియు, నొడ్డులయందలి చెట్లనుండి చిలుకముక్కులచేఁ బగులఁ గొట్టఁబడిన ఫలములనుండి స్రవించుచున్న మధురరసముతోఁ గూడినదియు, నగు నొకానొకసరస్సును గాంచెను.

క. కని తత్తటస్థలంబున
ననుమతి విహరించె సవిధహరిహయవరనం
దననందనహరిచందన
వనపవనార్భకవినోదవశగతుఁ డగుచున్. 64

టీ. కని = సరస్సును వీక్షించి, తత్తటంబునన్ = ఆసరస్తీరమున, సవిధ = చేరువ నున్న, హరిహయ = దేవేంద్రునియొక్క, వర = ఉత్తమ మయిన, నందన = నందనోద్యానవనసంబంధమయిన, (హరిహయవరనందన = జయంతునియొక్క, నందన = నందనోద్యానవనమున నున్న, అని యర్థాంతరముగూడఁ గలదు.) నందన = స్వీయోద్యానవనమునందలి, హరిచందన = హరిచందన మను సురభూజములయొక్క, వన = తోఁటనుండి వీచునట్టి, పవనార్భక = పిల్లతెమ్మెరలచేత, వినోద = క్రీడించుటకు, వశగతుఁడు = ఆయత్తమైనవాఁడు, అగుచున్, అనుమతిన్ = ఇచ్ఛతో, విహరించెన్ = సంచరించెను.

తా. స్వరోచి యాసరస్సుం గాంచి దానిసమీపమున నందనవనము రీతిని దేవతరులతోఁటలుగల తనశృంగారారామమునుండి వీచునట్టి మలయమారుతముచే నానందింప నిచ్ఛగలవాఁడై కోరికతో నాసరస్తీరమునఁ గొంత తడవు విహారము సల్పెను.

ఉ. అందొకయంచలేమ గహనానిలసంచలదూర్మిమాలికా
మందవిహారసౌఖ్యమున మత్తిలి దవ్వుల నున్న చక్రవా
కిం దగఁ జేరఁ బిల్చి పరికించి తెయెంతతపం బొనర్చి రీ
యిందునిభాస్యలుం బతియు నేకమతిన్నవగూడియుండఁగాన్.

టీ. అందున్ = ఆసరస్సునందు, ఒక యంచలేమ = ఒక హంసాంగన, గహన = ఉద్యానవనమునుండి యేతెంచుచున్న, అనిల = వాయువుచేత, సంచలత్ = చక్కఁగా నాడుచున్న, ఊర్మి = కెరటములయొక్క,

టీ. అని, పలుకు నమ్మరాళలోలనయన పలుకులు = పలుకునట్టి యా హంసాంగన పలుకులు, అలంబుచేసి = ఒప్పుకొనక, చక్రవాకి = ఆఁడు జక్కవ, ఇట్టనియెన్ = ఈవిధముగా బదులు చెప్పెను.

చ. ముదమునయిమ్మహీశుఁడొకముద్దియచూడఁగనొక్కకాంతతో
సదమదమై కడంగి రతి సల్పుట తెల్లమిగా నెఱింగియున్
మది వివరించి రోయ కభిమానము దక్కినవీరికూరుముల్
వదలక పెద్ద సేసెదవు వందిగతిన్ దగ వీవిచారముల్. 69

టీ. ముదమునన్ = కుతుకముతో, ఇమ్మహీశుఁడు = ఈరాజు, ఒక ముద్దియ=ఒక్కసుందరి, చూడఁగన్=చూచుచుండఁగా, ఒక్కకాంతతోన్ = మఱియొకసుందరితో, సదమదమై=పెనఁగి, కడంగి = ప్రయత్నించి, రతి = సంగమము, సల్పుట=ఒనర్చుట, తెల్లమిగాన్=విస్పష్టముగా, ఎఱింగియున్ = తెలిసికొనియు, మదిన్=హృదయమునందు, వివరించి = (ఇతం డన్యసుందరీ ప్రియుం డని) యాలోచించి, రోయక=అసహ్యాతను జెందక, అభిమానము= గౌరవమును, తక్కిన వీరికూరుముల్ = మిగిలినయీసుదతుల ప్రేమలు, వదలక=విడువక, వందిగతిన్=బట్టువలె, పెద్దచేసెదవు=ఘనముగా స్తోత్రము చేసెదవు, ఈవిచారముల్=ఈయూహలు, తగవు=పనికి రావు.

తా. ఈరాజు ఒకస్త్రీతో సంభోగించుచుండుటఁ దెలిసికొనియుఁ దక్కిన సుదతులు అసహ్యించుకొనక యభిమానము చెడియున్న వీరల కూరుముల గోరంతలు కొండంతలు చేసి బట్టువలె నీవు పొగడుచున్నావు. ఇట్టి కృత్రిమప్రేమను బ్రశంసించుట తగదు. అలం-ఉపమ.

చ. పలువురయందునొక్కనికిబ్రాఁతియునొక్కనియందుఁజూడ న
గ్గలమగుప్రేమ పల్వురకుఁ గల్గుట యద్భుత మట్లు గాన ని
వ్వెలదులయందుఁ గూర్మి పస వీనికి నేమియు లేదు వీనియం
దలవడఁ గల్గ దీజలరుహాక్షులకున్ బ్రియ మెవ్విధంబునన్.

టీ. చూడన్=ఆలోచించి చూడఁగా, పలువురయందున్=అనేకసుందరులందు, ఒక్కనికిన్ = ఒకపురుషునకు, బ్రాఁతియున్ = ప్రియమును, ఒక్కనియందున్=ఒకపురుషునియందు, పల్వురకున్=అనేకసుందరులకు, అగ్గలము=ఎక్కువ, అగు ప్రేమ = ఐనయట్టి యనురాగము, కల్గుట = కలిగియుండుట, అద్భుతము=చిత్రము, అట్లు, కానన్=కావున, ఇవ్వెలఁదులయందున్=ఈసుందరులయందు, వీనికిన్ = ఈపురుషునకు, మార్మిపస=ప్రేమాతిశయము, ఏమియున్ లేదు=కొంచెముగూడ లేదు. వీనియందున్ = ఈపురుషునియందు, ఈజలరుహాక్షులకున్ = ఈసుందరులకు, ప్రియము = అనురాగము, ఎవ్విధంబునన్ = ఏప్రకారముచేతను, అలవడన్ = పనుపడుట, కల్గదు = కలుగఁజాలదు.

"ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్ తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపి వా,
యోషితాం బహుసక్తిశ్చ రసాభాసస్త్రిధా స్మృతః."

అనునది యిట ననుసంధించుకొననగును.

తా. ఒకనికిఁ జాలమంది సుందరులయందును, జాలమంది సుందరుల కొక్కపురుషునియందును బ్రేమ యుండుట కష్టము. కావున వీనియం దీసుదతులకుఁగాని యీ సుదతులయం దీతనికిఁగాని యెంతమాత్రముఁ బ్రేమ యుండదు.

క. మనుజేశుఁడు కొలిచినపరి
జనములతో నిష్టగోష్ఠి సలిపెడిచో నె
ట్లనురాగ మట్ల కూరిమి
వనితలు పెక్కండ్రయం దవశ్యము పతికిన్. 71

టీ. మనుజేశుఁడు = నృపాలుఁడు, కొలిచినపరిజనములతోన్=తన్ను సేవించునట్టి పరివారముతో, ఇష్టగోష్ఠి=ప్రియాలాపము, సలిపెడిచోన్ = చేయునప్పుడు, అనురాగము=ప్రేమ, ఎట్లు=ఎట్లో, అట్ల = అట్లులనే, వని

తలు=సుందరులు, పెక్కంద్రయందుఁ = పలువురయందు, పతికిఁ = పెని మిటికి, కూరిమి=అనురాగము, అవశ్యము = ముఖ్యముగా కలుగు నని యిట నర్థ్యాహార్యము.

తా. నృపాలునకు సేవకులయందువలెఁ బురుషునకుఁ బలువురు సుద తులయందుఁ బ్రేమ యుండునేకాని యొక్కభార్యయందువలె గాఢాను రాగము కలిగియుండదు. అలం-ఉపమ.

క. ఈనెలఁత లీమహీశు న
హీనగతిఁ దగిలిరేని నితఁ డొకలేమన్
దా నెలమిఁ గూడునెడ నే
మానిని ప్రాణేశుమీఁదిమమత మెలంగున్. 7

టీ. ఈనెలఁతలు = ఈవనితలు, ఈమహీశున్ = ఈరాజును, అహీ గతిన్ = కొఅంతలేని హృదయములతో - ఎట్టిలోపమును హృదయమున దుంచుకొనక, తగిలిరేనిన్ = వలచియున్నయెడల, ఇతఁడు = ఈరాజు తాను, ఒకలేమన్=ఒకచిన్నదానిని, ఎలమిన్ = ప్రేమతో, కూడునెడన్ రతి సలుపునప్పుడు, ఏమానిని = వీరిలో నేచిన్నది, ప్రాణేశుమీఁదిమమతన్ భర్తయందలిప్రేమతో, మెలంగున్ = వర్తించును. ఏసతితో రాజు గల యుండునో యాసతి యనురాగవతివలెఁ గనిపించునుగాని యందఱకు సమ నానురాగము గలుగఁ జాల దనుట.

తా. ఈచెలువలందఱును రాజునెడనే వలపుగలవారలై యుండిరి రాజు వేఱొకచెలితో సంభోగసౌఖ్యము ననుభవించునపుడు మిగిలినచెలువ కెవరికేని వల్లభునిమీఁదఁ గొంచెమేని ప్రేమయుండునా !

క. కావున దాసీనికరము
కైవసమై సంచరించుక్రమమున విద్యా

ప్రావీణ్యవైభవోన్నతి
చే వచ్చినవారి వీరిఁ జెప్పకు మింకన్. 73

టీ. కావునన్ = అట్లుకావున, దాసీనికరము= ఊడిగంపుస్త్రీల సముదాయము, కైవసమై = స్వాధీనమై, సంచరించు క్రమమునన్ = తిరుగునట్టి పోలికను, విద్యా = విద్యలయందలి, ప్రావీణ్య=నేర్పుయొక్క, వైభవ = సంపదవలని, ఉన్నతిచేన్ = గౌరవముచేత, వచ్చినవారిన్ = దొరకిన వారిని, వీరిన్ = ఈసుందరులను, ఇంకన్ = ఇంకమీఁద, చెప్పకుము = పొగ్చుగాఁ బ్రశంసింపకుము.

తా. కావున దాసీజనము చాలమంది యొకనిస్వాధీనములో సంచరించురీతిని విద్యాసంపదచే నీతనికి దొరకిన యీసుందరులవిషయమై గొప్పలు చెప్ప నొప్పదు.

ఆ. తగులు నెవ్వఁ డొక్కతరుణికి నొకనికి
మెలఁత వలచునదియ మే లనంగ
వచ్చుఁ గాని పెక్కువనితలపైఁ గూర్మి
గలుగు ననుట బొంకు గాదె తరుణి. 74

టీ. తరుణి=ఓ సుందరీ! ఎవ్వఁడు=ఏపురుషుఁడు, ఒక్కతరుణికిన్ = ఒక్కయువతియెడ, తగులున్ = మోహించునో, మెలఁత = ఒకజవరాలు, ఒకనికిన్ = ఒక్కనియెడ, వలచున్ = మోహించునో, అదియ = ఆమోహామే, మేలు = శ్రేష్ఠమైనది, అనంగవచ్చున్ = అని ప్రశంస గావింపవచ్చును. పెక్కువనితలపైన్ = అనేకస్త్రీలమీఁద, కూర్మి = ప్రేమ, కలుగును = ఒకనికి గలిగియుండును అనుట, బొంకు = అబద్ధము, కాదే=కాదా.

రసగంగాధరమునందు-"తత్ర స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యాలంబనః ప్రేమాఖ్యశ్చిత్తవృత్తివిశేషో రతిః స్థాయిభావః"-అని వ్రాయఁబడెను. స్త్రీలకును బురుషులకును బరస్పరాలంబనమైన ప్రేమ మనెడి చిత్తవృత్తివిశేషమే రతి యను నాలంకారికధర్మ మిట గ్రాహ్యము.

తా. ఓ నెచ్చెలీ! ఒక్క మగవాని కొక యాఁడుదాని పయిని, ఒక యాఁడుదాని కొక మగవానిమీఁదను బ్రేమయుండెడి నన్న నవచ్చుంగాని పలువురుసుందరులయం దొకమగవానికిఁ బూర్తి యున్న దనుట కల్ల.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి భాగ్యసమన్విత నేన మద్విభుం
డిలఁ గలధన్యుఁ డంచు నెలుఁగెత్తి వరూథినిపట్టిముందటన్
బలుకురథాంగమానవతిపల్కు లతం డిల జంతుమండలీ
విలసదశేషభాషలఁ బ్రవీణుఁడు గాన నెఱింగి సిగ్గునన్. 75

టీ. పలుకులు = మాటలు, వేయున్ = పెక్కులు, ఏమిటికిన్ = ఎందుకు, భాగ్యసమన్వితను = భాగ్యవంతురాలను, నేన = నేనే, ఇలన్ = ధాత్రియందు, కలధన్యుఁడు = కలిగినభాగ్యవంతుఁడు, మద్విభుండు = నా పెనిమిటి, అంచున్ = అని, వరూథినిపట్టిముందటన్ = స్వరోచియెదుట, ఎలుఁగెత్తి = కంఠమెత్తి, పలుకురథాంగమానవతిపల్కులు = చెప్పుచున్న చక్రవాకాంగనయొక్క పలుకులు, ఇలన్ = పుడమియం దుండెడు, జంతుమండలీ = జీవనసముదాయములయొక్క, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న - ఒప్పుచున్న, అశేష = ఎల్ల, భాషలన్ = పలుకులయందు, ప్రవీణుఁడు = తెలిసినవాఁడు, కానన్ = కాఁబట్టి, ఎఱింగి = తెలిసికొని, సిగ్గునన్ = లజ్జచేత, ముందఱికన్వయము.

తా. పలుపలుకు లేల? నేనే యదృష్టము గలదానను. నాభర్తయే భాగ్యవంతుఁ డని ముందఱ బాగుగా వినఁబడునట్లు గొంతెత్తి మాటలాడుచున్న యాచక్రవాకాంగనపలుకు లాలించి సకలజంతుభాషల నెఱింగినవాఁడు గావున నాపక్షివాక్యములయర్థమును గ్రహించి లజ్జతో.

క. తల వాంచి యుస్సురని మదిఁ
దలపోయుచు మానశాలితమకంబున నా
నెలఁతలతో నూఱేఁడులు
విలసితగతి సౌఖ్య మనుభవించుచు నెలమిన్. 76

టీ. తలవాంచి = శిరస్సు వంచుకొని, ఉస్సు రని=నిట్టూర్పుతో నుస్సు రని, మదిఁ = చిత్తమునందు, తలపోయుచుఁ = విచారించుచు, మానరాని తమకంబునఁ = విడువఁగూడని యనురాగముచేత, ఆనెలఁతలతోఁ = ఆ ముగ్గురు సుందరులతోను, విలసితగతిఁ = చిత్తానందమైనరీతితో, నూఱేఁడులు=నూఱువత్సరములు, ఎలమిఁ=ప్రేమతో, సౌఖ్యము, అనుభవించుచుఁ = కాంచుచు. ముందటి కన్వయము.

తా. తలవంచికొని యుస్సురని నిట్టూర్పు పుచ్చుచు హృదయమునందు పీడరాని ప్రేమచేత ముగ్గురుభార్యలతోను హృదయానందకరముగా నూఱు సంవత్సరములు ప్రీతితో సుఖ మనుభవించుచు.

శా. కాంచెఁ భూవిభుఁడొక్కనాఁడుకనకాఖర్వప్రభామంజులా
స్యాంచన్మేచకరత్నవిభ్రమసనాథానూనదృగ్రోచులన్
మించుంబ్రాయపులేటిపిండు తనుఁ గూర్మిం జుట్టిరాఁ దద్వనో
దంచద్భూమిఁజరించు నొక్కహరిణోత్తంసంబునింపారఁగాన్.

టీ. భూవిభుఁడు = స్వరోచి, ఒక్కనాఁడు = ఒకానొకదినమునందు, కనక = సువర్ణముయొక్క, అఖర్వ = ఎక్కువయిన, ప్రభా = కాంతులచేత, మంజుల=ఆనందదాయకము లయిన, ఆస్య=మోమునందు, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, మేచకరత్న = ఇంద్రనీలమణులయొక్క, విభ్రమ = విలాసము వంటి విలాసముతో, సనాథ=కూడిన, అనూన=హీనముకాని, దృగ్రోచులన్ = వీక్షణముల ప్రకాశముచేత, మించుంబ్రాయపు = ప్రకాశించుచున్న జవ్వనము గల, లేటిపిండు=ఆఁడులేళ్ల సముదాయము, తన్నుఁ, కూర్మిఁ = ప్రేమతో, చుట్టిరాఁ = చుట్టుకొనిరాఁగా, తద్వనోదంచద్భూమిఁ=ప్రకాశించుచున్న యయ్యరణ్యప్రదేశమందు, చరించు = సంచరించుచున్న, ఒక్కహరిణోత్తంసంబుఁ = ఒక మంచిలేడిని, ఇంపారఁగాఁ = సంతోషము వృద్ధికాఁగా, కాంచెఁ.

లేడిచూపులు మిగుల నల్లగా నుంట సహజము; గాన కృష్ణగణముగ జెప్పుట ప్రసిద్ధము. చంపూభారతమునందును, లేడిచూపు లిటులె నల్లనివి వర్ణింపఁబడెను.—

శ్లో. "క్షోణీపతౌ మదకలం ప్రతికృష్ణసారం
తూణీముఖే పతితపాణినఖాంకురేఽస్మిన్,
ఏణీకులాని తరసైర్యమునాజలానాం
వేణీమివాక్షివలసైర్వ్యపినే వితేనుః."

(ప్రథమ స్తబకము శ్లో-౨౧.

తా. స్వరోచి యొకదినమునఁ గేళికావనమునందు స్వర్ణచ్ఛాయ గల ముఖములును, నీలమణిప్రభలవంటి ప్రభలుగల వీక్షణములు గల హరిణములతోఁగూడి సంచరించు నొక యుత్తమ మగు నిఱ్ఱిని గాంచెను. అలం. నిదర్శన.

క. కని సతులకుఁ జూపెడుతఱి
ఘనముగఁ దమచెవుల వాలుఁగన్నులు సోఁకన్
మొనసెలవి యెత్తి ప్రియునా
ననముఁ మూర్కొనుచు నఱ్ఱు నాకెడు వేళన్. 78

టీ. కని, సతులకున్ = భార్యలకు, చూపెడుతఱిన్ = చూపునప్పుడు, ఘనముగన్ = ఎక్కువగా, తమచెవులన్ = తమకర్ణములయందు, వాలుఁగన్నులు=దీర్ఘములయిన నేత్రములు, సోఁకన్ = వ్రాలఁబడఁగా, మొనసెలవి = ముందటిపెదవియొక్క మొదలు, ఎత్తి=మీఁదికెత్తి, ప్రియునాననమున్=తమభర్త యగు జింకయొక్క మోమును, మూర్కొనుచున్ = వాసనఁ జూచుచు, అఱ్ఱునాకెడు వేళన్=మెడను నాకుసమయమందు. ముందటికన్వయము.

తా. అట్లు సంచరించుచున్న లేడిని స్వరోచి భార్యలకుఁ జూపించునప్పుడు దానిజత యగునాఁడులేళ్లు తమ పెద్దకన్నులు కర్ణములవఱకు వ్యాపించి

ప్రకాశింపఁగా నట్టులెత్తి యాలేడిమోమును వాసనఁ జూచుచు నట్టు నాడు చున్నవేళయందు. అలం-స్వభావోక్తి.

శా. హుంకారం బొనరించి వే తలఁగుఁడో హో నేను స్వారోచినే
పంకేజాక్షులతోడ నెల్లపుడు దర్పస్ఫూర్తిఁ గ్రీడింప ల
జ్జాంకూరం బడఁగించినారు తలపోయన్ నాకురోఁతయ్యె మీ
రింకన్ బోయివరింపుఁడొక్కరునిభోగేచ్ఛన్ నివారించితిన్.

టీ. పూర్వోక్తమృగము పెంటిమృగములఁ జూచి యిట్లు చెప్పు చున్నది.—హుంకారంబు = క్రోధమును దెలియఁజేయు హుమ్మను శ్రుతి కటువైన ధ్వనిని, ఒనరించి = చేసి, ఓహో = ఓసుందరులారా! వే = వేగ ముగా, తలఁగుఁడు=ఒత్తిగిలిపొండు, ఎల్లపుడున్ = అన్ని సమయములందును, దర్పస్ఫూర్తిన్ = మదోన్నతిచేత, పంకేజాక్షులతోడన్ = పద్మాక్షులగు సుందరులతో, క్రీడింపన్=క్రీడింపను, నేను, స్వారోచినే=స్వరోచియను రాజునా, లజ్జాంకూరంబు = మొలకసిగ్గును, అడఁగించినారు=పోఁగొట్టినారు. మీరు సిగ్గు విడిచి సంచరించుచుంటి రనుట. తలపోయన్ = (మీసిగ్గుమాలిన తనమును) ఆలోచింపఁగా, నాకున్, రోఁతయ్యెన్=అసహ్యమాయెను. మీరు= మీరందఱును, ఇంకన్ = ఇఁకమీఁద, పోయి = నన్ను వదలి వెడలిపోయి, ఒక్కరునిన్=ఇంకొకమగవానిని, వరింపుఁడు=వేఁడుకొనుఁడు. భోగేచ్ఛన్ = రతిసౌఖ్యమునందలికోరికను, స్త్రీసుఖమునందలి వాంఛ ననుట. నివారించితిన్= మానితిని=నిలిపివేసితిని, ఇంద్రియచాపల్యము నడంచికొంటి నని భావము.

తా. ఆలేడి యాఁడులేళ్లపైఁ గోపించి కలకాలము స్త్రీలతోఁ గలిసి రమించుటకు నేను స్వరోచిని గాను. మీరు లజ్జఁ ద్యజించి విహరించు చున్నారు. మీవర్తనములు గాంచిన నా కసహ్య మగుచున్నది. కాఁబట్టి మీతోడి సౌఖ్యమునకు సంతసింపను. కావలసినచో మీరు మఱియొక మగ వానినిఁ గోరుకొనుఁడు వెళ్లుఁ డనియెను.

చ. బరు వనకింతులం దనకుఁ బల్వురఁ గూర్చుటభోగవాంఛఁగా
కరయఁగ నొండు గాదు ధన మన్న ధ్రువంబుగనంగనాజనో
త్కరసముపార్జితం బటులుగావున వీనికి లే దిహంబునుం
బరమును నన్ను నట్ల పఱుపం బనిలే దిది చెప్ప నేటికిన్.

టీ. బరువు=భారము-కష్టము, అనక=అని తలంపక, తనకున్=తనకై, ఇంతులన్=సుందరులను, కూర్చుట=కూర్చుకొనుట, భోగవాంఛన్ = సౌఖ్యానుభవమందలి కోరికచేతనే, కాక, అరయఁగన్ = ఆలోచింపఁగా, ఒండు గాదు=మఱియొకటి కాదు. ధనము=ద్రవ్యమో, అన్నన్=అనినను, ధ్రువంబుగన్ = నిశ్చయముగా, అంగనాజన = సుదతీజనముయొక్క, ఉత్కర = సముదాయముచేత, సముపార్జితంబు = ఆర్జింపఁబడినది, అటులు గావునన్ = అటులగుటచేత, వీనికిన్ = ఈస్వరోచికి, ఇహంబునున్ = ఈలోకమందలి మేలును, పరమునున్=పరలోకమందలి మేలును, లేదు. నన్నును, అట్ల=అట్లే, పఱుపన్ = పాటుపడఁజేయుట, పనిలేదు = అవసరములేదు. ఇది=ఈసౌఖ్యమును, చెప్పన్=ఇట్టిది యని వచించుట, ఏటికిన్=ఎందుకు ? పలువుర భోగించుటచేఁ గామ మారదు. ద్రవ్యము స్త్రీజనార్జితమ్ముగాన "స్త్రీవిత్త మధమాధమం" అనున్యాయముచే నదియుఁ గర్హ్యము. ఇట్టియెడ నిహపరములకుఁదా వెక్కడిది ?

తా. మగవాఁడు తనకుఁగలిగినకష్టము నాలోచింపక యూఁడువాండ్రను జేర్చుకొనుట రతికాంక్షచేతనేగాని యింకొకదానిచేఁ గాదు. వీనిభాగ్యసంపద యాసుందరులవలననే యార్జింపఁబడినది. ఇది నిశ్చయ మయినపలుకు. ఆలోచింప నింతకన్న మఱేమియుఁ గానరాదు. కావున నీనృపాలునకు నిహపరములయందు మేలు లేదు. ఈతనిరీతినే నన్నుఁగూడ నెందులకుం బనికిరానివానిగాఁ దలంపరాదు. ఈవిషయ మిట్టి దని యేర్పరింప నవసరము లేదు.

క. వీనివిధంబున వనితా
ధీనుఁడ నై పెంపు దక్కి తిరుగుచు నుండం

గా నే వెఱ్ఱినె తమకము
మాని చనుం డన్న నవియు మసలక చనియెన్. 81

టీ. ఈనివిధంబునన్ = ఈస్వరోచిరీతిని, వనితాధీనుఁడనై = స్త్రీలకు స్వాధీనమయినవాఁడ నై, పెంపు=అతిశయము, తక్కి=పోయి, తిరుగుచున్ = ప్రవర్తించుచు, ఉండంగాన్ = ఉండుటకు, నేన్ = నేను, వెఱ్ఱినె = వెఱ్ఱివాఁడనా, తమకము=అనురాగము-మోహము, మాని=విడిచిపెట్టి, చనుండు=పొండు, అనన్=అని మగలేడి పలుకఁగా, అవియున్ = ఆయాఁడులేళ్లును, మసలక = తడవుసేయక, చనియెన్ = వెడలిపోయెను.

తా. ఈస్వరోచివిధముగా స్త్రీలకు లోనై తిరుగుటకు నేను పిచ్చివాఁడను గాను. నాయందుఁ గలప్రేమను వీడి మరలిపొం డన నాయాఁడులేళ్లాలస్యము సేయక బయలుదేఱి పోయినవి.

క. ఈకరణి దూఱనాడిన
యాకృష్ణమృగంబుపల్కు లటమున్నుగ న
శోకసతి యన్నమాటలు
నేకంబై తనమనంబు నెరియం జేయన్. 82

టీ. ఈకరణిన్ = ఈతెఱఁగున, దూఱన్ = నిందించుటగా, ఆడిన = పలికిన, ఆకృష్ణమృగంబుపల్కులు = ఆనల్లలేడియొక్క పలుకులును, అటమున్నగన్ = అంతకుఁబూర్వము, అశోకసతి = ఆచక్రవాకాంగన, అన్నమాటలును, ఏకంబై=ఒకటియయి, తనమనంబునన్ = తనచిత్తమును, ఎరియం జేయన్ = దహింపఁ జేయఁగా. ముందఱి కన్వయము.

తా. ఈప్రకారము నిందఁగాఁబలికిన యానల్లలేడిమాటలను, అంతకుఁ బూర్వము చక్రవాకాంగనపలికినపలుకులును గలసి తనచిత్తమును వేధింపఁగా.

ఉ. ఆరయ నిట్టిరోఁతలకు నాలయముల్ జలజాక్షు లేటికిన్
వీరలతోడిసంగ మిఁక వీడెద నంచుఁ దలంచి తోన దు

ర్వారము లైనకోరికలవంక వివేకముచొప్పు దక్కియిం
పారఁగ నాఱునూఱుసురహాయనముల్చరియించెఁ గ్రమ్మఱన్.

టీ. అరయన్ = ఆలోచింపఁగా, ఇట్టిరోఁతలకున్ = ఇట్టియసహ్యాములకు, ఆలయముల్ = నివాసస్థానములు, జలజాక్షులు = సుదతులు, వీరలతోడిసంగము = ఇట్టిసుందరులతోడి మైత్రి, ఏటికిన్ = ఎందుకు? ఇఁకన్ = ఇఁకమీఁద, వీడెదన్ = వదలెదను: అంచున్ = అని, తలంచి = తనహృదయమున నుద్దేశించి, తోన = తోడుతనే, దుర్వారములు = వారింపవీలులేనివి, ఐనకోరికలవంకన్ = అయినకాంక్షలపలన, వివేకముచొప్పు = తెలివియొక్కదారిని, తక్కి = విడిచి, క్రమ్మఱన్ = తిరుగ, ఇంపారఁగన్ = సంతోష మతిశయింపఁగా, ఆఱునూఱుసురహాయనముల్ = ఆఱువందల దేవమానపుసంవత్సరములు, చరియించెన్ = స్త్రీలతో సంచరించెను.

తా. స్వరోచి చిత్తమున నాలోచింపఁగా నిటువంటి యసహ్యాములకన్నింటికి నివాసస్థానములు సుందరులు కావున నీసుందరులతోడి మైత్రిని విడిచి గౌరవముం గాంచవలె నని యెంచి వెంటనే వివేకము పోయి పూర్వమువలె ముప్వురుపత్నులతోఁ గలసి దేవమానమునం దాఱువందల సంవత్సరములు సంచరించెను.

వ. తదనంతరంబ క్రమక్రమంబున మనోరమయందు విజయుండును విభావసియందు మేరునందనుండును గళావతియందు విభావసుండును ననునందనులం గాంచి పద్మినీవిద్యాప్రభావంబునం బాకశాసనదిశాముఖంబున విజయునకు విజయాఖ్యపురంబును గిన్నరేశ్వరహరిదంతంబున మేరునందనునకు గంధవతి యనుపుటభేదనంబును దక్షిణంబున విభావసునకు ధారాహ్వయోదారమహానగరంబునుం గల్పించి యనల్పవిభవంబున నక్కుమారుల నప్పట్టణంబులకుఁ బట్టంబు గట్టి కృతార్థుండై యొక్కనాఁడు. 84

టీ. తదనంతరంబ = తోడనే, క్రమక్రమంబునన్ = క్రమప్రకారము, మనోరమయందు విజయుండును = మనోరమయను పత్నియందు విజయుం డనువాఁడును, విభావసియందు మేరునందనుండును=విభావసియను పత్నియందు మేరునందనుఁ డనువాఁడును, కళావతియందు విభావసుండును =కళావతి యనుపత్నియందు విభావసుఁ డనువాఁడును, అనునందనులన్ = అనుకుమారులను, కాంచి=కని, పద్మినీవిద్యాప్రభావంబునన్= పద్మిని యనువిద్యయొక్క మహత్త్వచేత, పాకశాసన దిశాముఖంబునన్ = తూర్పుదిక్కు మొదలను, విజయునకున్, విజయాఖ్యపురంబును=విజయమనునామముగలపురమును, కిన్నరేశ్వరహరిదంతరంబునన్ = కుబేరసంబంధమగు నుత్తరదిక్కు మొదలను, మేరునందనునకున్, గంధవతియనుపుటభేదనంబును= గంధవతి యనునామముగల పురంబును, దక్షిణంబునన్ = దక్షిణదిశయందు, విభావసునకున్, ధారాహ్వయోదారమహానగరంబును = ధార యనునామమున గౌరవింపఁబడుగొప్పపురమును,కల్పించి=ఏర్పాటుచేసి, అనల్పవిభవంబునన్=ఘనమైనవైభవముతో, ఆకుమారులన్ = ఆపుత్త్రత్రయమును, అప్పట్టణంబులకున్ = ఆపురములు మూఁడింటికిని, పట్టంబు గట్టి=పట్టాభిషిక్తులనుగాఁ జేసి, కృతార్థుండై = కోరికలు సర్వముం దీర్చుకొనినవాఁడై, ఒక్కనాఁడు. ముందఱి కన్వయము.

ఉ. శాసితశత్రుఁ డానృపతిచంద్రుఁడు తూణధరుండు సజ్యబా
ణాసనపాణిపంకజుఁడు నై మృగసంఘము లెల్లఁ బెల్లుసం
త్రాసమునొందఁ గ్రూరతనరణ్యమునన్మృగయాకుతూహలో
ల్లాసమునన్ జరించెఁ జలలక్ష్యవిభేదవిధావధానుఁ డై. ౮౫

టీ. శాసితశత్రుఁడు = శిక్షింపఁబడినవిరోధులుగలవాఁడగు, ఆనృపతిచంద్రుఁడు=ఆరాజోత్తముఁడు, తూణధరుండు = బాణములపొదులు ధరించినవాఁడును, సజ్య = ఎక్కిడిన, బాణాసన=ధనుస్సుతోఁగూడిన, పాణిపంకజుఁడునై = కరపద్మములు గలవాఁడునై, మృగసంఘములు=జంతుసముదాయములు, ఎల్లన్ = సర్వమును, పెల్లుసంత్రాసమున్ = మిగులభీతిని, ఒందన్ =

పొందఁగా, క్రూరతన్ = క్రూరత్వముతో, మృగయా = వేఁటయందలి, కుతూహల = ఆసక్తిచేతనైన, ఉల్లాసమునన్ = ఉత్సాహముతో, అరణ్యమునన్=వనమునందు, చల = కదలునట్టి, లక్ష్య = గుఱియగుజంతువులయొక్క, విభేద=బాగుగాభేదించుటయను, విధా = పనియందు, అవధానుఁడై=ఎచ్చరికగలవాఁడయి, చరించెన్ = ప్రవర్తించెను.

తా. విరోధుల నందఱిని జయించి పేరుఁగాంచినస్వరోచి వేఁటాడఁదలంచి ధనుర్బాణములం దాల్చి వనమున కేఁగి యందున్నజంతుజాలము తన్నుం గాంచి భయపడి పాఱుచుండఁగా బాణములు గుఱిమీఱ విడిచి వేఁటాడుచుఁ దిరిగెను.

వ. ఆసమయంబున. 86

టీ. ఆసమయంబునన్ = అట్లు వేఁటాడుచున్న వేళయందు.

క. *కుటిలకృశసాంధ్యరజనీ
విటకోరకకోమలచ్ఛవిస్ఫుటదంష్ట్రో
ద్భటపోత్రఖనిత్రాగ్ర
స్ఫుటితవనీధాత్రి నొక్కపోత్రిం గనియెన్. 87

టీ. కుటిల=వక్రమై, కృశ=సన్నగిలిన, సాంధ్య = సంజవేళ, రజనీవిటకోరక = బాలశశిరేఖరీతి, కోమలచ్ఛవిన్ = మృదువగు ప్రకాశముచేత, స్ఫుట = లేటగా వెలుఁగుచున్న, దంష్ట్రా = కోఱలచేత, ఉద్భట = నిగిడిన, పోత్ర=ముట్టెయను, ఖనిత్ర=త్రవ్వుగోలయొక్క, అగ్ర=కొనచేత, స్ఫుటిత=భేదింపఁబడిన, వనీధాత్రిన్ = అడవిప్రదేశము గలదానిని, ఒక్కపోత్రిన్=ఒక వనసూకరమును, కనియెన్.

తా. సంధ్యాకాలమందలి చంద్రరేఖవలెఁ బ్రకాశించుచున్న కోఱ

---

* ఇది ప్రక్షిప్తముగా నున్నదని బ్రౌన్ దొరవారివలన నుదాహరింపఁబడిన యాక్రిందిపద్యమును పైపద్యార్థమునే కలిగియున్నది.

లతో వనప్రదేశమునంతను గ్రమ్మినట్టి యడవిపందిం గాంచెను. అలం. నిదర్శనము. రూపకము.

సీ. జంభారిభిదురసంరంభంబు వీక్షించి
జరుగునంజనమహాశైల మనఁగ
ఝంఝాప్రభంజనాస్ఫాలనంబున నుల్కి
యరుగుసంవర్తకాలాభ్ర మనఁగఁ
గఠినకంఠేకాలకంఠమూలము వాసి
వెస వచ్చునుజ్జ్వలక్ష్వేళ మనఁగఁ
గలుషధూర్వహఖలోత్కరముపైఁ బఱతెంచు
దండధరక్రూరదండ మనఁగఁ
తే. ఘుర్ఘురారావసంఘాతఘూర్ణమాన
సప్తపాథోధిపాథగప్రచండనక్ర
తిమితిమింగిల మగుచు నభ్రమును మహియుఁ
గ్రమ్ముకొని వచ్చునొకయేకలమ్ముఁ గనియె. 88

టీ. జంభారిభిదురసంరంభంబున్ = దేవేంద్రుని వజ్రాయుధము యొక్క యట్టహాసమును, వీక్షించి=కని, జరుగుచంజనమహాశైలము=తొలఁగి చనునట్టి పెద్ద కాటుకకొండయో, అనఁగన్, ఝంఝా ప్రభంజన=వర్షముతోఁ గలసిన పెద్దవాయువుయొక్క, ఆస్ఫాలనంబునకున్ = చఱుపునకు, ఉల్కి= భీతినొంది, అరుగు=వెళ్లునట్టి, సంవర్త=ప్రళయవేళయందలి, కాలాభ్రము = నల్లనిమబ్బో, అనఁగన్, కఠిన = కఠినమైన, కంఠేకాల = ఈశ్వరునియొక్క, కంఠమూలమున్=అట్టుక్రింది ప్రక్కను, పాసి=వదలి, వెసన్ = శీఘ్రముతో, వచ్చునుజ్జ్వలక్ష్వేళము = వచ్చునట్టి ప్రకాశించుచున్న గరళమో, అనఁగను, కలుషధూర్వహ = పాపముయొక్క బరువును వహించునట్టి, ఖలోత్కరముపైన్ = దుష్టులసముదాయముమీఁద, పఱతెంచు = వేగముతో

వచ్చునట్టి, దండధర = జమునియొక్క, క్రూరదండము = కఠినదండాయుధమో, అనఁగను, ఘుర్ఘుర = గురగురయను, ఆరావ = ధ్వానముయొక్క, ఘాత = పెద్దదెబ్బచేత, ఘూర్ణమాన = తొట్రుపడుచున్న, సప్తపాథోధి = సప్తసముద్రములయొక్క, పాథః = ఉదకమునుండి బయలుదేఱిన, ప్రచండ= భయంకరమైన, నక్ర = మొసళ్లు, తిమి = తిము లను పెద్దజాతి చేఁపలు, తిమింగిలము = తిములను మ్రింగు పెద్దచేఁపలును గలిగినది, అగుచున్, అభ్రమును=గగనమును, మహీయున్ = ధాత్రియును, క్రమ్ముకొని=చుట్టుకొని, వచ్చునొకయేకలమ్మున్ = వచ్చుచున్న యొకపందిని, కనియెన్.

తా. దేవేంద్రునివజ్రహతికి భయపడి పరుగులెత్తు కాటుకకొండ విధముగను, మహావాయువశమునఁ బాఱు గొప్పమేఘమురీతిగను, శివుని కంఠప్రదేశమునుండి శీఘ్రముగా వచ్చు విషమువలెను, బాపులను శిక్షింపఁ బఱతెంచు యమునిదండమురీతిగను నుండి గుర్గురుధ్వనులచే సముద్రమునందలి జలజంతువులను గూడఁ గలఁతపెట్టుచు భూమియంతయుం నాక్రమించుకొను తనూవిస్తృతియుం నాకాశమంటునంతటి యెత్తునుగల యొకవరాహమును రాజు చూచెను. అలం. ఉపమ - అతిశయోక్తి.

మ. కని మౌర్వీనినదంబు సేయుచు భుజంగక్రూరనారాచమున్
దనదోర్దండకృతాంతదండనిభకోదండంబునం గూర్చి బో
రన నేయన్ దమకించుచుండ నొకసారంగాంగనారత్న మ
జ్జననాథాగ్రణిఁ జేరి పంచజనభాషాప్రౌఢిమై నిట్లనున్. 89

టీ. కని = సూకరముం జూచి, మౌర్వీనినదంబు = ధనుర్గుణధ్వనిని, చేయుచున్, భుజంగక్రూరనారాచమున్ = సర్పమువలెఁ గ్రూరమయిన బాణమును, తన=తనదైన, 'దోర్దండ = దండమువంటిహస్తములోని, కృతాంత దండ = యమదండముతోడ, నిభ = సమానమయిన, కోదండంబునన్ = ధనస్సునందు, కూర్చి, బోరనన్ = వేగముగా, ఏయన్ = విడుచుటకు, తమకించుచుండన్ = తొందరపడుచుండగా, ఒకసారంగాంగనారత్నము = ఒక

మంచియాఁడులేడి, అజ్ఞనాథాగ్రణిక్ = ఆనృపాలోత్తముని, పంచజన భాషాప్రౌఢిమైక్ = మనుజులపలుకువంటి పలుకులయందలి నిపుణతతో, ఇట్లనుక్.

తా. స్వరోచి యాసూకరముం గాంచి ధనుర్గుణమును మ్రోఁగఁజేసి తీక్ష్ణమగునొకబాణమును ధనుస్సునఁ జేర్చి విడువ నూహించుచుండఁగా నొక యాఁడులేడి నృపాలుం గాంచి మనుజభాషణములతో నిట్లు చెప్పెను.

క. నృప యీ క్రోడము నీకే
యపకారము సేసె దీని కలుగఁగ నేలా
కృప మదిఁ జొనుపక నాపై
నిపు డీశర మేసి నిగ్రహించుట యొప్పున్. 90

టీ. నృప=రాజా! ఈక్రోడము=ఈసూకరము, నీకుక్, ఏయపకారము సేసెక్=ఏమ కీడుచేసినది? దీనికిక్ = ఈసూకరమునందు, కృప = ప్రేమను, మదిక్=చిత్తమునందు, చొనుపక=పెట్టుకొనక, అలుగఁగక్ = కోపించుట, ఏలా=ఎందులకు? ఇపుడు=ఈసమయమునందు, ఈశరముక్=ఈబాణమును, నాపైక్ = నామీఁద, ఏసి = విడిచి, నిగ్రహించుట = మృతి నొందించుట, ఒప్పుక్ = తగును.

తా. రాజా! యీసూకరము నీ కేమియుఁ నపకారము చేయలేదు. గదా! దీనిమీఁదఁ గోపించి చంపఁ బూనుట యెందుకు? ఇప్పుడు దానిం దయచేసి వదలి నాపై నాశరమును విడిచి నన్నుం జంపిన బాగుగా నుండును.

క. అని పలుక నతఁడు నీ వీ
తనువుపయిక్ రోయ నేల తద్దయుఁ గృశమై
యునికియుఁ గాదు గదా చెపు
మనవుడు నాహారిణి వల్కె నవనీపతికిన్. 91

టీ. అనిపలుకక్ = లేడి తననే వధింపు మని రాజుతో వాకొనఁగా, అతఁడు=ఆస్వరోచి, నీవు, ఈతనువుపైక్ = ఈ శరీరముమీఁద, రోయనేల=

అసహ్యపడ నేటికి, తద్దయుఁ = మిగుల, కృశమై = కృశించి, ఉనికియుఁ ఉండుటయు, కాదుగదా, చెపుమ = నాతోఁ జెప్పుము. ఆహారాదికము ల పక జీవనము కష్టముగా నున్న మరణింపవచ్చునుగాని సుఖముగా నుండి చా గోరనేల? అనవుడుఁ = అని పలుకఁగా, అవనీపతికిఁ = స్వరోచిక ఆహరిణి = ఆయాఁడు లేడి, పల్కెఁ.

తా. స్వరోచి తనతోఁ బలికినజింకం గాంచి నినుం గాంచిన సౌఖ వంతురాలవుగాఁ గాన్పించుచుంటివే! ఇట్లు చావునకుం బూనుట యేల? అ నది చెప్పఁదొడఁగెను.

ఆ. అన్యసతులయిందు నాస క్తుఁ డగువానిఁ
దమక మొదవి కూడఁ దలఁచుకంటె
మరణ మైన మేలు మది వితర్కింపంగ
ననుచుఁ బలుకుటయును నవనివిభుఁడు. 92

టీ. అన్యసతులయందుఁ = పరాంగనలయందు, ఆసక్తుఁడు = ప్రేమ కలవాఁడు, అగువానిఁ = ఐనపురుషుని, తమకము = ప్రేమ, ఒదవి = పుట్టి, కూడఁ = సంగమ మొనర్చుటకు, తలఁచుకంటెఁ = ఊహించుటకన్నను, మదిఁ = చిత్తమునందు, వితర్కింపంగఁ = ఆలోచింపఁగా, మరణమైనను = మృతినొందినను, మేలు = శుభము, అనుచుఁ = ఇటు లని, పలుకుటయుఁ = వచింపఁగా, అవనివిభుఁడు = రాజు. ముందఱి కన్వయము.

తా. పరాంగనలయం దిష్టము గలపురుషునిఁ బ్రేమించి కూడఁగోరుట కన్నఁ జచ్చినను మే లని పలుకఁగానే స్వరోచి యేమో చెప్పఁ దలఁచెను.

క. తావకహృదయం బెవ్వని
పై వదలక నిలిచె నీదుభావము దెలియం
గా వలయుఁ జెప్పుమన్న ధ
రావల్లభుతోడ హరిణి క్రమ్మఱ ననియెన్. 93

టీ. తావకహృదయంబు = నీచిత్తము, ఎవ్వనిపైన్ = ఏమగవానిపై, వదలక=మానక-నిలుకడగా, నిలిచెన్=పొందెను. నీదుభావము = నీయూహ, తెలియంగావలయున్ = నే నెఱుంగవలయును. చెప్పుము = వాకొనుము, అన్నన్ = అని పలుకఁగా, హరిణీ = ఆఁడు లేడి, ధరాపల్లభుతోడన్ = భూభర్తయగు స్వరోచితో, క్రమ్మఱన్=తిరుగ, అనియెన్=ఇటు లనెను.

తా. నీచిత్త మెవ్వనియందు నిలిచియున్నదో నేను తెలిసికొనవలసియున్నది. కావునఁ జెప్పుమన నాయాఁడులేడి స్వరోచితో మరల నిట్టుపలికెను.

చ. చెదరక నామనంబు నృపశేఖర నీయెడ నిల్చి మన్మథ
ప్రదరపరంపరానిహతిపాల్పడి వ్రేఁగెడు నట్లు గాన నా
యద టడఁగింపు మన్న హరిణాంగన నీవు నరుండ నే ముదం
బొదవఁగ నీకు నాకు మిథునోచితకృత్యము లెట్లు చేకుఱున్.

టీ. నృపశేఖర = రాజోత్తమా! నామనంబు = నాహృదయము, నీయెడన్=నీయందు, చెదరక = చలనము నొందక, నిల్చి=నిలిచియున్నదై, మన్మథ=మదనునిదైన, ప్రదర = శరములయొక్క, పరంపరా = లెక్కలేని పఙ్క్తులయొక్క, నిహతి=దెబ్బలకు, పాల్పడి=స్వాధీనమై, వ్రేఁగెడున్= తాపము నొందుచున్నది. అట్లుగానన్ = కాఁబట్టి, నాయదటు = నాదగు మన్మథోద్రేకమును - శరపరంపరచే నే నొందుదురవస్థను, అడఁగింపుము = అణఁచివేయుము. అన్నన్=అని పలుకఁగా, ఈవు=నీవు, హరిణాంగనవు = ఆఁడులేడివి, నేన్ = నేను, నరుండన్ = మనుజుఁడను, నీకున్ నాకున్= నీకును నాకును, ముదంబు = కౌతుకము, ఒదవఁగన్ = పుట్టునట్లు, మిథునోచితకృత్యములు = భార్యాభర్తల రతిక్రీడలకుఁ దగినవ్యాపారములు, ఎట్లు =ఏవిధముగా, చేకుఱున్=కలుగును,

తా. రాజోత్తమా! నాహృదయము నీయందే తగుల్కొని మదనబాధచేఁ దాపము నొందుచున్నది. నీవు ననుం గూడి యీబాధం బోఁగొట్టు

మనః స్వరోచి నీవు మృగాంగనవు నేను నరుండను నీకును నాకును సంఘటన యెట్లు కాఁగల దనియెను.

క. నావుడు నను నాలింగన
మీ వనురాగమునఁ జేయు మింతియ చాలున్
భూవర యన్నఁ గృపార్ద్రుఁడు
గావున నానృపతి హరిణిఁ గౌఁగిటఁ జేర్చెన్. 95

టీ. నావుడున్=అని, స్వరోచి పలుకఁగానే, భూవర=నృపాలా! ఈవు=నీవు, ననున్, అనురాగమునన్ = దయతో, ఆలింగనము=పరిష్వంగ మును, చేయుము. ఇంతియ = ఈకౌఁగిలించుటయే, చాలును. అన్నన్ = అనఁగా, ఆనృపతి = ఆస్వరోచి, కృపార్ద్రుఁడు=ప్రేమచే మెత్తఁబడినవాఁడు, కావునన్, హరిణిన్ = హరిణాంగనను, కౌఁగిటఁ జేర్చెన్ = కౌఁగిలించెను.

తా. స్వరోచి యట్లనినతోడనే స్త్రీయాయాఁడులేడి, 'రాజా! నీవు నన్ను బ్రేమతోఁ గౌఁగిలించుకొనుము. అదియే చాలు' నన స్వరోచి దయగల వాఁడు గనుక నాయాఁడుజింకను గౌఁగిలించుకొనెను.

సీ. వల్లీమతల్లిలావణ్యసర్వస్వంబు
విమలాంగరేఖ నావిర్భవింపఁ
మంజులమంజరీమహితసౌభాగ్యంబు
పరివృత్తకుచవృత్తిఁ బరిణమింపఁ
బల్లవచ్ఛదచారుభావానుభావంబు
మృదుహస్తలీల మూర్తిభవింప
రమణీయముకుళవిభ్రమభాగధేయంబు
కరరుహాస్ఫూర్తి సాక్షాత్కరింపఁ
తే. జేసి మృగియై వహించుసతీద్వయంబు
భాసురంబుగఁ దనయంకపాళిలోన

మించు క్రొమ్మించు నుపమించు మెలఁత యగుచు
నిలుచునవ్వనదేవత నృపతి సూచి. 96

టీ. వల్లీమతల్లి = శ్రేష్ఠమయిన తీవియలయొక్క, లావణ్యా=ప్రభాతిశయముయొక్క, సర్వస్వంబు = సర్వసౌందర్యమును, విమలాంగరేఖన్ = స్వచ్ఛమయిన యవయవసౌష్ఠవముతో, ఆవిర్భవింపన్ = జన్మింపఁగా - తీవియ చక్కఁదనమంతయు నవయవములుగా మాఱఁగా ననుట. మంజుల = అందమయిన, మంజరీ = పుష్పగుచ్ఛములయొక్క, మహిత = మహిమగల, సౌభాగ్యంబు=సౌందర్యము, పరిష్కృతకుచవృత్తిన్ = గుండ్రనిపయోధరప్రవర్తనముతో, పరిణమింపన్ = ఏర్పడఁగా - పూలగుత్తుల చక్కఁదనమంతయుఁ జన్నుఁదోయిగా మాఱఁగా ననుట. పల్లవచ్ఛద = లేఁజొంపములయొక్క, చారుభావ=అందముయొక్క, అనుభావంబు = ఘనత, మృదుహస్తలీలన్ = మృదు వగు కరప్రకారముచేత, మూర్తీభవింపన్ = రూపమును జెందినది కాఁగా - చిరుజొంపములయందము కేలుదోయిగా మాఱఁగా ననుట. రమణీయ = మనోహరమయిన, ముకుళ = పువ్వుమొగడలయొక్క, విభ్రమ = సౌందర్యముయొక్క, భాగధేయంబు = ఐశ్వర్యము, కరరుహస్ఫూర్తిన్ = నఖములయొక్క తెలుపుచే - మొగ్గలు పూవులు శ్వేతగణములోనివిగాన మొగ్గలు గోళ్లుగా మాఱఁగా ననుట. సాక్షాత్కరింపన్ = ప్రసన్నము కాఁగా, చేసి=కావించి, (కర్త-వనదేవత). మృగియై=హరిణాంగనయై, వహించునక్షిద్వయంబు = ధరించిన నేత్రద్వయము, భాసురంబుగన్ = వెలుఁగఁగా, తన యంకపాళిలోనన్ = తన పరిష్వంగమందు, మించు క్రొమ్మించున్ = ప్రకాశించుచున్న నూతనపు మెఱుపును, ఉపమించు మెలఁత = పోలునట్టిసుందరి, అగుచున్, నిలుచు నవ్వనదేవతన్ = నిలిచియున్న యావనదేవతను, చూచి, నృపతి=స్వరోచి, ముందఱి కన్వయము.

తా. హరిణాంగనాకారముతో నుండినదేవత యరణ్యములో నున్న లతలే దేహమును, పుష్పగుచ్ఛములే పాలిండ్లును, జొంపములే కరములును,

పుష్పముకుళములే నఖములును, లేడికన్నులే కన్నులుగా నయి వెలుఁగొందఁగా శంపాలతవలె నారాజుకౌఁగిట నొక మనుజాంగనవలెఁ గాన్పింప నామెం జూచి స్వరోచి. అలం. ఉపమ.

క. పూనిన విస్మయరసమున
మానిని మృగివై చరించి మఱి యంగన వై
కానంబడితివి చిత్రం
బే నెన్నఁడు నెఱుఁగఁ జెప్పవే తెలియంగన్. 97

టీ. పూనిన = వహించిన, విస్మయరసమునన్ = అద్భుతరసముతో - ఆశ్చర్యమును బొంది, మానిని=ఓసుందరీ, మృగివై=ఆఁడులేడివై, చరించి = మసలి, మఱి=తరువాత, అంగనవై = మర్త్యస్త్రీవై, కానంబడితివి=కనవచ్చితివి, చిత్రంబు=ఇది చిత్రముగా నున్నది. ఏన్ = నేను, ఎన్నఁడున్=ఏనాఁడును, ఎఱుఁగన్=(ఇట్టివింతను) జూచి యెఱుంగను. తెలియంగన్=ఇటుకాఁగారణమేమో నాకుఁ దెలియురీతిని, చెప్పవే = నా కెఱింగింపుము.

తా. అప్పుడామెం జూచి రాజు, ఓసుందరీ నీవు మొదట హరిణాంగనవై యుండి తరువాత మనుజాంగనవై కాన్పించుచుంటివి. ఇయ్యది చిత్రముగా నున్నది. ఇట్లగుటకు హేతు వేమో నా కెఱింగింపుము అనెను.

సీ. నావుడు నమరకాంతాతనూభవుఁ జూచి
యువ్వానదేవత నే నరేంద్ర
సకలభూభువనరక్షాదక్షు మనువర్యు
నీయందుఁ బడయు నెన్నిక సమస్త
దివిజులు నన్నుఁ బ్రార్థించిన వచ్చితి
ననురాగవతినైన నను వరించి
పడయుము నాయందు నపత్యంబు దీన నీ
కగుఁ బుణ్యలోకసంప్రాప్తి యనిన

తే. నట్లకా కని యయ్యంబుజాయతాక్షి
నేకచిత్తంబుతోడ నంగీకరించె
బాల యిట్లు సుఖాంబుధిఁ దేలుచుండి
యంత గర్భిణి యై శుభం బగుదినమున. 98

టీ. నావుడున్ = అనఁగా, అమరకాంతాతనూభవున్ = దేవతాంగనా పుత్త్రుఁ డగు స్వరోచిని, చూచి, నరేంద్ర = రాజా! ఏన్ = నేను, ఇవ్వన దేవతన్ = ఈకాననమున కధిష్ఠానదేవతను, సకల = సకలమైన, భూభువన = భూలోకముయొక్క, రక్షా = సంరక్షించుటకు, దక్షున్ = తగినవానిని, మనువర్యున్ = ఉత్తమమనువును, నీయందున్ = నీమూలమున, పడయం జాల్నికన్ = కనవలెననెడి యూహతో, నన్నున్, సమస్తదివిజులు = సర్వ దేవతలును, ప్రార్థించినన్ = కోరఁగా, వచ్చితిన్ = అరుదెంచితిని. అను రాగవతిని=ప్రేమగలదానను, ఐన ననున్, వరించి=గ్రహించి, నాయందున్, ఆపత్యంబు=సంతానమును, పడయుము = పొందుము. దీనన్ = ఈ సంతానముచేత, నీకున్, పుణ్యలోకసంప్రాప్తి=పుణ్యలోకముయొక్కలాభము, అగున్ = కలుగును. అనినన్ = అని పలుకఁగా, అట్లకాక = అటులనే కానిమ్ము, అని, అయ్యంబుజాయతాక్షిన్ = పద్మములవలె విశాలములయిన నేత్రములుగల యావనదేవతను, ఏకచిత్తంబుతోడన్ = ఇతరచింతలేక, అంగీకరించెన్ = పరిగ్రహించెను. బాల=ఆచిన్నది, ఇట్లు, సుఖాంబుధిన్ = సౌఖ్యసాగరమున, తేలుచున్ = ఈఁదులాడుచు, ఉండి, అంతన్ = తరు వాత, గర్భిణియై = చూలాలై, శుభంబు = మంచిది, అగుదినమునన్, ముందఱి కన్వయము.

తా. స్వరోచి తనసంగతినిఁ జెప్పు మని యడుగ నాచిన్నది నే నీవన దేవతను. నీవలన నొకమనువుం గనవలె నని దేవతలు కోరఁగా నీకడ కేతెంచి తిని. నన్నుం గలసి పుత్త్రుం గాంచుము. అతనివలన నీకుఁ బుణ్యలోకములు

కలుగు నని చెప్పఁగా దాని కొడంబడి యావనదేవతం బరిగ్రహించి సౌఖ్య మునం దేలుచుండ నామె గర్భముం దాల్చి మంచిదినమందు.

శా. కాంచెన్ బుత్త్రు విశాలనేత్త్రుఁ బృథువక్షఃపీఠవిభ్రాజితున్
బంచాస్యోద్భటశౌర్యధుర్యఘనశుంభద్బాహుఁ దేజోనిధిం
బంచాస్త్రప్రతిమానుమానఘనుసామ్రాజ్యైకహేతుప్రభూ
తాంచల్లక్షణలక్షితున్ సుగుణరత్నానీకరత్నాకరున్. 99

టీ. విశాలనేత్త్రున్ = వెడల్పగు నేత్త్రములుకలవానిని, పృథు = విస్తృత మయిన, వక్షః పీఠ = పీఁటవంటివక్షముచేత, విభ్రాజితున్ = వెలుంగు వానిని, (విశాలము లగు కనులు వెడఁదయురము ఇవి సాముద్రికశాస్త్రమును బట్టి చూడ శుభైశ్వర్యసామ్రాజ్యాధిపత్యసూచకములు.) పంచాస్య = సింగముయొక్క, ఉద్భట = విస్తారమయిన, శౌర్య = శూరత్వముంబోలిన శూరత్వమునకు, ధుర్య = భారమును వహించుసమర్థమైన, ఘన = గొప్పవైన, శుంభద్బాహున్ = ప్రకాశించుభుజములు గలవానిని, తేజోనిధిన్ = తేజమున కునికియైనవానిని, పంచాస్త్రప్రతిమానున్ = మదనునివంటి సౌందర్యము గలవానిని, మానఘనున్ = గొప్పమనస్సు కలవానిని, సామ్రాజ్య = మహా మండలాధిపత్యమే, ఏక = ముఖ్యమయిన, హేతు = హేతువుగాఁగల, ప్రభూత = గొప్పవయిన, అంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, లక్షణ=సాముద్రిక లక్షణములచేత, లక్షితున్ = చూడఁబడినవానిని, సుగుణ = సద్గుణము లను, రత్న = మణులయొక్క, అనీక = సముదాయమునకు, రత్నాకరున్ = సముద్రుఁడైనవానిని, పుత్త్రున్ = కుమారుని, కాంచెన్.

తా. విశాలనయనములును వెడఁదఱొమ్మును సింహపరాక్రమమును గొప్పప్రతాపమును మన్మథు నతిశయించిన సౌందర్యమును సార్వభౌమలక్షణములును సద్గుణములును గలిగిన యభిమానధనుఁ డగు నొక కుమారుం గాంచెను. అలం. రూపకము.

క. వేడుక నయ్యవసరమున
నాడిరి సురసతులు కిన్నరాంగన లర్థిం
బాడిరి గంధర్వులు గొని
యాడిరి సురతూర్యనినద మగ్గల మయ్యెన్. 110

టీ. అయ్యవసరమునన్ = అపుత్రోత్సవవేళ, వేడుకన్ = సంతోషముతో, సురసతులు = దేవతాంగనలు, ఆడిరి = నాట్యములు గావించిరి. అర్థిన్ = ప్రేమతో, కిన్నరాంగనలు = కిన్నరస్త్రీలు, పాడిరి = గానము చేసిరి. గంధర్వులు = దేవగాయకులగు గంధర్వులనువారు, గొనియాడిరి = పొగడిరి. సురతూర్యనినదము=దేవవాద్యధ్వానము, అగ్గల మయ్యెన్ = విస్తారమయ్యెను.

తా. పుత్త్రుఁడు జన్మించినప్పుడు సంతోషమున నప్సరస లాడిరి. కిన్నరాంగనలు పాడిరి. గంధర్వులు పొగడిరి. దేవదుందుభిధ్వానము లధికమయ్యెను.

తే. అట్లు జనియించి స్వారోచిషాఖ్య నతఁడు
శాంతిదాంతిదయాసత్యశౌచనిరతుఁ
డై యకామతఁ జిరతపం బాచరించె
నచ్యుతునిఁగూర్చి యంతఁ గృపార్ద్రుఁ డగుచు. 101

టీ. అట్లు, జనియించి = పుట్టి, అతఁడు = ఆపుత్త్రుఁడు, స్వారోచిషాఖ్యన్ = స్వారోచిషుఁ డనునామముతో, శాంతి = శమమునందును, దాంతి = దమమునందును (అంతరింద్రియ బహిరింద్రియ నిగ్రహములయందనుట), దయా = ప్రేమయందును, సత్య=సూనృతమందును, శౌచ=శుద్ధతయందును, నిరతుఁడై=ఇచ్ఛగలవాఁడై, అకామతన్=కాంక్షలు లేనితనముతో, అచ్యుతునిఁగూర్చి = విష్ణుదేవు నుద్దేశించి, చిరతపంబు = బహుకాలము జరపునట్టి తపస్సును, ఆచరించెన్ = ఒనర్చెను. అంతన్ = అటుతర్వాతను, కృపార్ద్రుఁ డగుచున్ = దయగలవాఁ డగుచు, ముందటి కన్వయము.

ప్రతిఫలాపేక్షతోఁ జేయుకర్మమునకంటె నిష్కామకర్మమె ఫలప్రదమని భగవద్గీతాదులయందుఁ గలదు. అకామకర్మము కృష్ణభగవానుఁ డిటులఁ జెప్పియున్నాఁడు.—

శ్లో. "యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబంధనః,
తదర్థం కర్మ కౌంతేయ ముక్తసంగః సమాచర." (అధ్యా-3.౯.)

తా. అట్లు పుట్టి యాతండు స్వారోచిషుఁ డనునామముతో నంతరింద్రియ బహిరింద్రియ నిగ్రహము కలవాఁడై, ప్రేమయందును సత్యమందును శుచిత్వమునను నిచ్ఛగలవాఁ డయి విషయేచ్ఛలు లేనివాఁడై విష్ణుదేవుం గూర్చి బహుకాలము తపము సేయఁ బిదప నారాయణుండు దయగలవాఁ డగుచు. (కర్త ముందటిపద్యమునందలి లక్ష్మీశ్వరుఁడు)

సీ. నీలమేఘముడాలు డీలుసేయఁగఁజాలు
మెఱుఁగుఁజామనచాయ మేనితోడ
నరవిందములకచ్చు లడఁగించుజిగిహెచ్చు
నాయతం బగుకన్నుదోయితోడఁ
బులుఁగురాయనిచట్టుపలవన్నె నొరపెట్టు
హొంబట్టు జిలుఁగుగెంజెంబుతోడ
నుదయార్కబింబంబునో యనువిడంబంబు
దొరలంగ నాడుకౌస్తుభముతోడ
తే. జయజయధ్వని మౌళి నంజలులు సేయు
శర్వశతధృతిశతమన్యుశమనశరధి
పాలకైలబిలాదిదేవాలితోడ
నెదుటఁ బ్రత్యక్షమయ్యె లక్ష్మీశ్వరుండు. 102

టీ. లక్ష్మీశ్వరుండు=విష్ణుమూర్తి-లక్ష్మీదేవికి హృదయవల్లభుఁడు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి, నీలమేఘముడాలు=నల్లనిమబ్బుకాంతిని,డీలుసేయఁగన్=జయించుటకు, చాలు=తగిన, మెఱుఁగు=ప్రకాశించుచున్న, చామనచాయ=

శ్యామవర్ణముతోఁగూడిన, మేనితోడన్=శరీరముతోను, అరవిందముల కచ్చులు=పద్మములయొక్క యతిశయములను-కచ్చు లనునెడ రేకులని చెప్పుటయే సమంజసము. కచ్చుపదము రేకు లనునెడ రూఢము. చూ.

ఉ. "పంచశిలీముఖుండు తుదబాణమునం జగమెల్ల గెల్చి య
భ్యంచితపుష్పవృష్టి మరుదావళి నింపఁగ నివ్వ డల్గ ము
ద్రించిననాఁడు దెల్పె సుదతీ మధుపంబు పరిచ్ఛదచ్ఛటా
కంచుకితోత్పలంబు తుది కచ్చునఁ జిక్కి యచంచలాకృతిన్."

(వసు. ఆ-౪. ౧౩౩)

అడఁగించుజిగిన్ = పోఁగొట్టునట్టి ప్రకాశముచేత, పెొచ్చునాయతంబు = ఎక్కువ విస్తృతమైనది, అగుకన్నుఁదోయితోడన్=అయినట్టి నేత్రద్వయముతోను, పులుఁగురాయని = పక్షిరా జగుగరుడునియొక్క, చట్టుపలవన్నెన్ = పక్షములరంగును, ఒరపెట్టు = సమానమయిన, పొంబట్టు = బంగరు రంగుపట్టయిన, (ప్రాఁతాదులగు పొన్నుపదమునకుఁ బరుషాదియగు పట్టు పర మగుటచే పొంబట్టుపదము సిద్ధించెను. కన్నడమున పవర్ణమునకు మాఱు హావర్ణ ముచ్చరింతురుగాన "హొంబట్టు"అని పెద్దన ప్రయోగించెను.) జిలుఁగు=సన్నపాటి, గెంటెంబుతోడన్ = జమిలినేఁతబట్టతోడను, (పా. రెంటెమ్ము = జమిలి నేఁతపట్టుబట్ట) ఉదయ = పుట్టునప్పటి, అర్కబింబంబు = రవిబింబము యొక్క, ఒఱపు = చక్కఁదనముయొక్క, విడంబంబు = ఉపమను, తొరలంగనాడు = పోఁగొట్టునట్టి, కౌస్తుభముతోడన్ = కౌస్తుభమాణిక్యముతో, జయజయధ్వనిన్ = జయజయ యనుధ్వానముతో, మౌళిన్ = శిరస్సునందు, అంజలులు = దోసిలులు, చేర్చు = ఉంచుకొనునట్టి, శర్వ = ఈశ్వరుఁడు, శతధృతి = బ్రహ్మదేవుఁడు, శతమన్యు = దేవేంద్రుఁడు, శమన = యమధర్మరాజు, శరధిపాలక = వరుణదేవుఁడు, ఐలబిల = కుబేరుఁడు, ఆది = మున్నుగాఁ గల, దేవాలితోడన్ = దేవతాసమూహముతోను, ఎదుటన్ = ఆ స్వారోచిషునిముందఱ, ప్రత్యక్షమయ్యెన్ = ప్రసన్నుఁడాయెను.

కౌస్తుభము రక్తవర్ణ మనుటకు.—

శ్లో. "కౌస్తుభాఖ్యమభూ ద్రత్నం పద్మరాగో మహోదధేః,
తస్మిన్ హరిః స్పృహాం చక్రే వక్షోలంకరణే మణౌ." (భాగ.)

శ్లో "జయంతి జగతాం మాతుః స్తనకుంకుమబిందవః,
ముకుందాశ్లేషసంక్రాంతకౌస్తుభశ్రీవిడంబినః." (వసంతతిలక.)

సీ. "కమలాప్త కమనీయ కౌస్తుభరత్నంబు గృహదీపకళిక సుశ్రీవహింప"

సీ. "కౌస్తుభరత్నంబు గాంచి బింబ మటంచు
మోహించిచేరిన ముద్దుచిలుక." (దశావతారచరిత్ర. ఆ - 2.)

తా. నీలమేఘవర్ణుఁడును, బద్మాక్షుఁడును, బంగారుచేలములం దాల్చువాఁడును, కౌస్తుభాలంకారుఁడును, బ్రహ్మరుద్రేంద్రయమవరుణకుబేరాది దేవబృందసేవితుండును నగు నాదినారాయణుండు స్వారోచిషునకుఁ బ్రసన్నుఁ డయ్యెను. అలం. ఉపమ. ఉదాత్తము.

క. ఈ తెఱఁగునఁ దోఁచినహరి
కాతఁడు సాష్టాంగ మెరఁగి యంగము పులకా
న్వితంబుగ హర్షాశ్రువు
లే తేరఁగఁ జూచి భక్తి నిట్లని పొగడెన్. 103

టీ. అతఁడు = ఆస్వారోచిషుఁడు, ఈ తెఱఁగునన్ = ఈప్రకారముగా, తోఁచినహరికిన్ = ప్రసన్నుఁడయిన నారాయణునకు, సాష్టాంగము=అష్టాంగములతోఁ గూడినట్లు చాఁగిలఁబడి, ఎరఁగి = నమస్కారము చేసి, అంగము = శరీరము, పులకాన్వితంబుగన్ = గగుర్పాటు నొందఁగా, హర్షాశ్రువులు = సంతోషబాష్పములు, ఏ తేరఁగన్ = జనించఁగా, చూచి, భక్తిన్ = భక్తితో, ఇట్లని, పొగడెన్ = స్తోత్రముచేసెను.

తా. ఆస్వరోచిషుఁ డివ్విధముగాఁ బ్రసన్నుఁ డయినహరికిఁ జాఁగిలఁబడి మ్రొక్కి శరీరము పులకరింప నానందబాష్పములు వెడలి భక్తితో నిటుని స్తోత్రము చేసెను.

కవిరాజవిరాజితము.—

జయజయ దానవదారణకారణశార్ఙ్గరథాంగగదాసిధరా
జయజయ చంద్రదినేంద్రశతాయుతసాంద్రశరీరమహః ప్రసరా
జయజయ తామరసోదరసోదరచారుపదోజ్ఝితగాంగఝరా
జయజయ కేశవ కేశినిషూదన శౌరి హరీ దురితాపహరా. 104

టీ. దానవ = దనుజులయొక్క, దారణ = భేదమునకు, కారణ = హేతువులైన, శార్ఙ్గ = సింగిణీవిల్లు, రథాంగ = చక్రము, గదా = గుదియ, అసి = కత్తి, ధరా = తాల్చినవాఁడా! జయజయ = జయించుము - సమస్త విరోధులను జయించి సర్వదా జయశీలివై వెలుంగు మనుట. చంద్ర = చందురులయొక్క, దినేంద్ర=ఆదిత్యులయొక్క, శతాయుత = పదిలక్షలయొక్క, సాంద్ర విస్తారమయిన, శరీరమహః = శరీరకాంతివంటి శరీరకాంతియొక్క, ప్రసరా = వ్యాప్తిగలిగినవాఁడా! జయజయ, తామరసఉదర = పద్మముల యొక్క లోపలితట్టునకు - తామరపూవులలోనిభాగ మెఱ్ఱగా నుండును గాన నట్టి యెఱుపునకు, సోదర = సమాన మయిన, చారు = మనోహరమయిన, పద=పాదములవలన, ఉజ్ఝిత = వదలఁబడిన, గాంగ = గంగానదీ సంబంధ మయిన, ఝరా=ప్రవాహముకలవాఁడా! జయజయ, కేశవ = బ్రహ్మరుద్రులకు పుట్టుకచోటు గలవాఁడా-లేక మంచి శిరోజములు గలవాఁడా! కేశవపదమునకు "శోభనాః కేశాః యస్య సః" అను వ్యుత్పత్తిచే మంచి కేశములు గలవాఁ డని చెప్పనగును. లేదా "క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోహం సర్వదేహినాం, ఆవాం తవాంగే సంభూతౌ తస్మా కేశవ నామవాన్." హరివంశే. "కశ్చ ఈశశ్చ తావస్మిన్ స్త ఇతివా." అను వ్యుత్పత్తిచే బ్రహ్మరుద్రులకు జననభూత మైనవాఁ డని చెప్పవచ్చును. కేశినిషూదన=కేశి యను రక్కసునిఁ జంపినవాఁడా! శౌరి=శూరవంశోద్భవుఁడా! హరీ = హరి.

యను నామాంతరముగలవాఁడా! దురితాపహారా = వృజినము లణఁచివేయువాఁడా! జయజయ.

తా. చక్రగదాఖడ్గశార్ఙ్గములం దాల్చిరక్కసులం జంపినవాఁడవును, అనేకసూర్యచంద్రులఁ బోలిన దేహప్రభ గలవాఁడవును, గంగకు జన్మస్థాన మగు చరణపద్మములు గలవాఁడవును, బ్రహ్మరుద్రులకు జన్మస్థానమైనవాఁడవును, కేశి యను దానవుని వధించినవాఁడవును, శూరవంశోద్భవుఁడును, పాపములను బోఁగొట్టువాఁడవు నైన యోవిష్ణుమూర్తీ! శత్రువుల నందఱిని జయించి యంనఱియందును గొప్పవాఁడవై సంచరింపుము. అలం - ఉపమ.

సీ. అవ్యయానంత విశ్వాత్మక విశ్వేశ
బ్రహ్మవు నీవ కపర్ది నీవ
యింద్రుండ నీవ వహ్ని వి యనిలుఁడ నీవ
వరుణుండ నీవ భాస్కరుఁడ నీవ
యముఁడ నీవ వషట్కారము నీవ రుద్రులు
నీవ యాదిత్యులు నీవ విశ్వు
లీవ మరుత్తులు నీవ మాత్రములు నోం
కృతి వషట్కృతి శ్రుతిస్మృతులు నీవ
తే. వేద్య మీవ యీఁబచ్చినవిబుధగణము
సర్వమును నీవ యెట్లన్న సర్వగతుఁడ
వగుట మఱి నీవు గానివాఁ డనఁగ నెవ్వఁ
డరయఁగను శేషభూతసమస్త శేషి. 105

టీ. అవ్యయ = శుభాకారుఁడా, అనంత=అంతము లేనివాఁడా, విశ్వాత్మక=సకలస్వరూపుఁడవైనవాఁడా, విశ్వేశ = సమస్తలోకములకుఁ బ్రభువా, బ్రహ్మవు=సృష్టికర్త యగు నలుమోముల వేలుపవు, నీవ=నీవే, కపర్దివి=సంహార

కర్త యగుమహేశ్వరుఁడవు, ఈవ=నీవే. ఇంద్రుండవు, ఈవ=నీవే, వహ్నివి= ప్రత్యక్షదైవతమవు-అష్టదిక్పాలకులం దొకఁడవు నగు నగ్నిహోత్రుఁడవు, అనిలుఁడవు = దిక్పాలకులం దొకఁడును ప్రాణస్వరూపుఁడు నగువాయు రూపుఁడవు, ఈవ. వరుణుండవు = పశ్చిమదిక్పాలకుఁ డగు వరుణదేవుఁడవు, ఈవ. భాస్కరుఁడవు = ప్రభాకరుఁడవు - సమస్తలోకములకుఁ బ్రకాశమును బ్రసాదించు సూర్యభగవానుఁడవు, ఈవ. యముఁడవు = పాపుల శిక్షించుట యందు ధర్మము తొలఁగనివాఁడవు - దక్షిణదిక్కు పాలించువాఁడవు నగు యముఁడవు, ఈవ. వసూత్కరముఁ = వసువుల సమూహమును - అష్టవసువులును, ఈవ. రుద్రులుఁ=ఏకాదశరుద్రులును, ఈవ. ఆదిత్యులుఁ=ద్వాదశాదిత్యులును, ఈవ. విశ్వులు=పదునలుగురు విశ్వదేవతలు, ఈవ. మరుత్తులుఁ= నలువదితొమ్మిదిమంది వాయువులు ఈవ. మంత్రములు=గాయత్రి మొదలగు మంత్రములును, ఓంకృతి = ఓంకారమును, వషట్కృతి = యజ్ఞాదులయందలి వషట్కారమును, శ్రుతి = వేదములును, స్మృతులుఁ=ధర్మశాస్త్రములును, ఈవ. వేద్యము = తెలిసికొనఁదగిన ముఖ్యవస్తువును, ఈవ. ఈవచ్చిన విబుధగణము = ఇక్కడి కిప్పుడు వచ్చియున్న దేవతాసమూహము, సర్వమును=ఎల్లయును, ఈవ. ఎట్లన్నఁ = అది యెట్లనఁ, సర్వగతుఁడవు=అంతట నిండియున్నవాఁడవు-సర్వభూతాంతర్యామివి, అగుటఁ = అగుటచేత, మఱి = మఱియును, అరయఁగను=ఆలోచింపఁగా, నీవు కానివాఁడు= నీవుగాకుండువాఁడు, అనఁగఁ = అనఁగా, ఎవ్వఁడు=ఎవ్వఁ డున్నాఁడు, శేషభూతసమస్త= అప్రసక్తమయిన సర్వజీవములు గలవాఁడా - లోఁబడిన ప్రవృత్తులుగల సమస్తప్రాణులు గలవాఁడా, శేషి= విధేయ మగు సర్వలోకమునకును ముఖ్యమయినవాఁడా-సర్వప్రపంచమునకు స్వామియైన వాఁడా యనుట.

మ. పరతత్త్వం బగునీకు మోడ్పుఁగరముల్ పద్మాక్షకీర్తించెదన్
బురుషార్థస్థితి నొప్పునిన్నుఁ గరుణాంభోధిన్ భవార్తుల్ జ
డున్, శరణార్థిన్ ననుఁ గానఁగాఁ దగుఁ బ్రధానవ్యక్తకాలా.

త్మ యీశ్వర భూతంబుల కీవె కర్తవును బ్రోవఁ భర్తవున్
హర్తవున్ 106

టీ. పద్మాక్ష=పద్మములవంటి నేత్రములు గలవాఁడా! పరతత్త్వంబు=పరబ్రహ్మము, అగునీకున్ = అయి యొప్పారుచున్న నీకు, మోడ్పుఁగరములన్ = వందనము, పురుషార్థస్థితిన్ = నాలుగు పురుషార్థముల యునికిచే-ధర్మార్థకామమోక్షము లను నాలుగువిధముల పురుషార్థముల యునికిచేత, ఒప్పునిన్నున్ = అమరియున్న నిన్ను, కరుణాంభోధిన్ = దయాసముద్రుఁడయినవానిని, కీర్తించెదన్ = పొగడెదను. భవార్తున్ = సంసారమువలన బాధితుఁడ నగువానిని, జడున్= మూఢుఁ డనగువానిని, శరణార్థిన్ = శరణు గోరినవానిని, ననున్, కావఁగాఁ దగున్ = రక్షింపఁదగును. ప్రధానవ్యక్త= సర్వశేషి యనఁ దెలియఁబడుచుండువాఁడా, కాలాత్మ = (భూతభవిష్యత్తు) కాలస్వరూపుఁడా, ఈశ్వర=సకలనియామకుఁడా, భూతంబులకున్ = జీవములకు, కర్తవున్ = సృష్టికర్తవును, ప్రోవన్ = రక్షించుటకు, భర్తవున్ = భారమును వహించినవాఁడవును, హర్తవున్ = నాశనముచేయువాఁడవును, ఈవె = నీవె.

తా. ఓనారాయణమూర్తీ! పరబ్రహ్మమవగు నీకు నమస్కరించెదను. ఎక్కువ భూతదయ గలవాఁడవును, నాల్గు పురుషార్థములను నెక్కొలుపువాఁడవు నగునిన్ను స్తోత్రము చేసెద. సర్వశేషివై తగువాఁడవును కాలస్వరూపుఁడవును సర్వనియామకుఁడవు నైననీవు సర్వజీవముల సృష్టిస్థితి సంహారము లొనర్తువు గావున సంసారబద్ధుఁడనై యేమియు నెఱుంగనివాఁడ శరణువేఁడిన నన్ను రక్షింపుము.

దశావతార స్తవము.

చ. విలయతమిస్ర వేళ నతివేలమహాంబుధి నూర్ధ్వలోకవా, సులు
నతులై కనుంగొనెడుచూడ్కులకౌర్వహుతాశనక్రియా, కలి

తగతిఁ వెలుంగుఘనకాయవిజృంభణఁ జోఁజమీనవై, కల
యఁగఁ బ్రకాలునీవెడఁదకన్నులు ప్రోచు మముఁ మురాంతకా.

టీ. మురాంతకా = మురాసురుని జంపినహరీ, విలయతమిస్ర వేళన్ = ప్రళయకాలపు నిశాసమయమందు, అతివేల మహాంబుధిన్ = ఒడ్డును దాఁటి సమస్తప్రపంచమును వ్యాపించిన మహాసముద్రమునందు, ఊర్ధ్వలోక వాసులు = స్వర్గము మొదలుకొని పయిలోకములయం దున్నవారలు, నతులై = నమస్కరించుచున్నవారై, కనుంగొనెడు చూడ్కులకున్ = వీక్షించునట్టి వీక్షణములకు, ఔర్వహుతాశన = బడబానలముయొక్క, క్రియా = పని తోడ, కలిత = ఒప్పుచున్న, గతిన్ = ప్రకారముచేత, వెలుంగు = వెలుఁగు చున్న, ఘన = పెద్దదియయిన, కాయ = శరీరముయొక్క, విజృంభణన్ = శరీరస్ఫూర్తిచేత, చోఁజమీనవై = చోఁజచేఁపవై, కలయఁగన్ = సర్వత్ర, ప్రకాలునీవెడఁదకన్నులు = వెలుఁగుచున్న నీపెద్దకన్నులు, మమున్, ప్రోచున్ = కాపాడునుగాక.

విలయతమిస్ర మావరించుటచే లోకమంతయుం జలమయమై యంధకార బంధురముగా నుండెను. అందున్న మీనము దేహ మభివృద్ధి నొందిన కొలఁది కనులు మిగుల వృద్ధినొంది బడబాగ్నులవలెఁ దోఁచెను. విలయ తమిస్రముగా మీననేత్రములు కలయఁ బ్రకాశించెను. కనులు వెడఁదలు గాన కను వెలుఁగులు బడబాగ్నులవలెఁ దోఁచెను.

తా. మురాసురునిం జంపిన నారాయణమూర్తీ! ప్రళయకాలపు నిశయందు ప్రపంచమును ముంచివైచిన మహాసముద్రములోఁ బయిలోకములనుండి చూచుచు నతులు సల్పువారినేత్రములకు బడబానలమో యనఁ బ్రకాశించుచున్న పెద్దశరీరము గలచోఁజచేఁప వైన నీలోచనములు మముం గాపాడుఁగాక. అలం-రూపకము.

చ. చటులకృపీటసంస్థితరసాస్థలి ప్రీలక యుండ గార యు
చ్చుటకునుబోలె శంఖమణిశుక్తికదంబము నుగ్గుగా విళం

కటచరమాంగమంథగిరిఘట్టనఁ జేసి ఘురట్టమై కృపా
పటిమ జగంబుఁ బ్రోచునలప్రాక్కమఠంబు నినుఁ భజించెదన్.

టీ. చటుల = కదలుచున్న, కృపీట = జలమునందు, సంస్థిత=ఉండు నట్టి, రసాస్థలి = ధరణీతలము, ప్రీలకయుండక = పగులకుండుటకై, గార యిచ్చుటకనుబోలెన్ = సున్నపుగచ్చుచేయుట కేమో యనునట్లు, శంఖ = చిందములయొక్కయు, మణి = మణులయొక్కయు, శుక్తి = ముత్యపుఁ జిప్పలయొక్కయుం, కదంబము = సముదాయము, నుగ్గుగాన్ = పొడి యగు టకు, వికంకట = విపులమయిన, చరమాంగ = వెన్ను చిప్పయొక్కయుం, మంథగిరి = మందరాద్రియొక్కయు, ఘట్టనఁజేసి= రాపిడివలన, ఘురట్టమై = తిరుగలియై, కృపాపటిమన్ = దయాతిశయముచే, జగంబున్ = ప్రపంచ మును, ప్రోచు నలప్రాక్కమఠంబున్ = రక్షించునట్టి శ్రేష్ఠమయిన ప్రాఁత కూర్మమును, నినున్, భజించెదన్ = సేవింతును.

సముద్రమథన సమయమున మందరగిరి మునిఁగిపోవ శ్రీవిష్ణువు ఆది కూర్మరూపమును ధరించి శైలమును మూఁపుపై వహించె ననుభాగవతకథ నిట ననుసంధించునది. నీరు కదలుట మందరగిరి యెడతెగక కవ్వమువలెఁ జిలుకు చుండుటచేత నీటితాకిడిచే బ్రహ్మాండభాండము పగిలి నెరియవిచ్చుకుంటకుఁ బైన గారపూయుట ప్రసిద్ధము. కూర్మముమూపుపై తిరగటిపైకల్లువలె మందర గిరి తిరుగవలసియున్నదిగానఁ దదనుకూలమునకుఁ గూర్మముమూఁపు వికంకట మని చెప్పఁబడెను. అలంకారము. ఉత్ప్రేక్ష.

పాత్రములు పగులువారి నీరింకకుంటకై గారపూయుఁ బ్రక్రమ మీ పద్యమునందును, పంచమ ఆ. 38 ప. నగచ్చుచేయుంవిధమును జెప్పఁబడెను.

తా. జలముపైఁ దేలియున్న ధరాతలము విరిగిపోకుండుటకై సున్నపు గచ్చు చేయుఁటకేమో యనునట్లు తనవెన్ను చిప్ప యడుగురాయయి మంద రాద్రి పైనుండుశిలయుఁ గాఁగాఁ దాను తిరుగలియై శంఖములయొక్కయుం,

మణులయొక్కయుం, ముత్తెపుఁజిప్పలయొక్కయుం సముదాయ మనుసున్న మును విసరి ప్రపంచమును గాపాడు నాదికమత మైననిన్నుఁ గొల్చెదను.

చ. ఉరుతరవిగ్రహస్ఫురణ నుబ్బినసీరుపరిచ్ఛిదాముఖాం
తరమునఁ దోరమైయెగయుధార నజాండము గాజుకుప్పెతో
సరి యనఁగాఁ దలాతలరసాతలసీమలు సించి ధాత్రి ను
ద్ధరణ మొనర్చినట్టినిను నాదివరాహము నాశ్రయించెదన్.

టీ. ఉరుతర = మిగుల గొప్పదయిన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, స్ఫురణన్ = చలనముచేత, ఉబ్బినసీరు = ఉబికిన యుదకము, ఉపరి = పైభాగముయొక్క, ఛిదా = కోఁతదయిన, ముఖ = ద్వారపు మొగదల యొక్క, అంతరమునన్ = వెలిటినుండి, తోరమై=విస్తారమై, ఎగయుధారన్ = మీఁది కెగురుధారచేత, అజాండము = బ్రహ్మాండము, గాజుకుప్పెతోన్ = కాచసంబంధ మగు బుడ్డితో, సరి = తుల్యము, అనఁగాన్, తలాతలరసాతల సీమలు = తలాతలాది క్రిందిప్రపంచములను, సించి = చీరికలుగాఁ జేసి, ధాత్రిన్ = పుడమిని, ఉద్ధరణము = ఎత్తుటను, ఒనర్చినట్టినినున్ = చేసిన నిన్ను, ఆదివరాహమున్ = మొదటి వరాహమును, ఆశ్రయించెదన్ = సేవించెదను.

తా. మిక్కిలి గొప్ప దగు నాదివరాహమూర్తి బ్రహ్మాండమునంతయుం నిండియున్న మహాజలమునందుఁ జొరఁగా విస్తృత మగు నాదేహసమృద్ధిచే నామహాజలము విశేషముగాఁ బొంగి బ్రహ్మాండమునందు గండియేర్పడి దానిమీఁదికి ధారగా నెగసి బ్రహ్మాండముపైనంతటను వ్యాపింపఁగా జలవ్యాప్త మగు బ్రహ్మాండము గాజుకుప్పెవలెను బైకెగయుజలధార సోగమెడవలెను నుంటచే గాజుకుప్పెవలెఁ దోఁపఁ జేయుచుండఁ గ్రింది ప్రపంచముల నన్నిఁటిని భేదించి పుడమిని మీఁదికెత్తిన యజ్ఞవరాహవిగ్రహుండ వగు నిన్నాశ్రయింతును. అలం, ఉపమ.

మ. కరుణించున్ మమ్ము నట్టిసీదుభుజయుగ్మం బెద్దిపూనెన్ నభోం
తరసీమన్ దితిజాంత్రసక్తనఖసంతానంబుతో నోన్నృకే

సరి రాత్రించరభీతికై త్రిభువనాస్థానీయవీథిఀ విక
స్వరశోణస్రగలంకృతక్రకచభాస్వత్తోరణస్తంభతన్. 110

టీ. ఓ నృకేసరి = ఓ నృసింహామూర్తీ! ఎద్ది = ఏభుజద్వంద్వము, నభోంతరసీమఀ = గగనమధ్యప్రదేశమందు, దితిజ = హిరణ్యకశిపునియొక్క, అంత్ర = ప్రేవులతోడ, సక్త = కలసిన, నఖసంతానంబుతోఀ = గోళ్ల సముదాయముతో, రాత్రించరభీతికై = రక్కసులవలని భయమునకై, త్రిభువనాస్థానీయవీథిఀ = స్వర్గముయొక్క కొలువుకూటముయొక్క దారియందు, వికస్వర = వికసించిన, శోణ = రక్తవర్ణముగల, స్రక్ = పువ్వుమాలికలచేత, అలంకృత = ధరింపఁబడిన, క్రకచ = అంపములచేత, భాస్వత్ = వెలుంగుచున్న, తోరణస్తంభతఀ = గోపురద్వారమందలి రాటలగుటను, పూనెఀ =పూనెనో, అట్టి నీదుభుజయుగ్మంబు = అట్టి నీదోర్యుగము, మముఀ, కరుణించుఀ = దయఁ జూచును.

హిరణ్యాక్షుఁడు స్వర్గము నేలుచుండ సభామధ్యమున నృసింహమూర్తిచేఁ జంపఁబడె ననుపురాణకథ ఇట ననుసంధించునది, ఇందు హిరణ్యకశిపుని ప్రేవులు ఎఱ్ఱనిపూలదండలుగను గోళ్లు అంపములుగను భుజములు తోరణస్తంభములుగను వర్ణింపఁబడెను.

తా. ఓనృసింహామూర్తీ ! నీవు హస్తనఖములయందు హిరణ్యకశిపుని పొట్టం గలప్రేవులు వ్రేలాడఁగా చేతు లెత్తి స్వర్గసభాద్వారదేశంబున నిలిచియున్నతఱి నీ హస్తములు దానవులకు భయము గలిగించుటకై రక్తపుష్పమాలికలచే నలంకారము చేయఁబడిన అంపములుగట్టి నిలిపిన గోపురద్వారపురాటలఁబోలె నుండె, నట్టి నీహస్తద్వయము మముం గాపాడుంగాక

అలం. నిదర్శనము.

చ. దనుజకులేంద్రదత్తకరతామరసస్థితదానధారచే
ననిమిషదైన్యదుగ్ఖితమహామునిమండలదృశ్యకశ్యపాం
గననయనాంబువుల్ గడిగి కంజభవాండము మోవ లీలమైఁ
బెనిచినదంభవామను నుపేంద్రుని నిన్ను సమాశ్రయించెదన్.

టీ. దనుజకులేంద్ర = రాక్షసవంశోత్తమునిచేత (బలిచక్రవర్తిచేత), దత్త = ఒసఁగఁబడిన, కరతామరస = కరపద్మములందు, స్థిత = ఉన్న, దానధారచేన్ = త్యాగజలధారలచేత, అనిమిష = సురలయొక్క, దైన్య = బీదతనముచేత, దుగణిత = విచారమును బొందిన, మహామునిమండలదృశ్య = సప్తర్షిసముదాయమునందు వీక్షింపఁ దగిన, కశ్యపాంగన = కశ్యపప్రజాపతి భార్యయగు నదితియొక్క, నయనాంబువుల్ = నేత్రజలములు, కడిగి, కంజభవాండము = బ్రహ్మాండము, మోవన్ = తగులునట్లు, లీలన్ = సులభముగా, మైన్ = శరీరమును, పెంచినదంభవామనున్ = ఎదుగున ట్లొనర్చిన కపటవామనుని, ఉపేంద్రునిన్ = ఇంద్రసోదరుఁడైనవానిని, నిన్నున్, సమాశ్రయించెదన్ = బాగుగా నాశ్రయించెదను.

మునిమండల దృశ్యకశ్యపాంగన యనుటచే దానధార గైకొన్నంతన సప్తర్షిమండలమువఱకుఁ బెరిఁగి మాతృశోకము వారించె నని భావము. ఇటు లనుటచేఁ బెరుఁగుటయొక్క వేగాతిశయము సూచితము. ఆముక్తమాల్యద యందు నిటులే పెరుఁగుటయందలి వేగాతిశయము "గ్రక్కున న్నెగయునుద్యత్తన్మహాచ్ఛాయ" యను వామనవర్ణనభాగముచే సూచింపఁబడినది. దంభవామనుఁడు గాన నే కంజభవాండము నంటునటులఁ దన మేను లీలమై పెంపఁజాలెను.

తా. బలిచక్రవర్తిచేఁ బుడమిని మూఁడడుగులు దానముగాఁ గొని బ్రహ్మాండ మంతయు నిండిన కపటవామనరూపుని నుపేంద్రుని నిన్ను నేను బాగుగ నాశ్రయించెదను. అలం. పర్యాయోక్తము.

చ. తన దగుసంతతిన్ గనలి తానె వధించినపాపముల్ చెడన్
మునిఁగెడునాగుణోగ్రకిణముల్ మొనయంగ శమంతపంచక
మ్మునఁ బితృతర్పణచ్ఛలన ముక్కలువెట్టుభవద్భుజాయుగం
బున కిదె వందనంబు భృగుపుంగవరూప విహంగవాహనా.

టీ. భృగుపుంగవరూప = భార్గవోత్తముని యాకారముగల, విహంగవాహనా = గరుడవాహనుఁడా, తనది = తనవలననైనది, అగుసంతతిన్ =

అయిన యపత్యమును, క్షత్త్రియజాతిని, భగవంతుఁడగు విష్ణుని బాహువులు నుండి క్షత్త్రియజాతి జనించినటుల శ్రుతులు చెప్పుచున్నవి గావున విష్ణుని యవతారమగు పరశురామునిభుజములనుండి క్షత్త్రియజాతి జనించె ననుటకుఁ దనసంతతి యని చెప్పఁబడెను. కనలి = కోపపడి, తానె = కాంచినతాన, వధించిన పాపముల్ = మరణము నొందించిన వృజినమును, చెడన్ = పోవుటకు, మునిఁగెడునాన్ = మునిఁగిపోవుచున్నదో యనునట్లు, గుణోగ్రకిణముల్ = అల్లెత్రాడువలనఁ గలిగిన భయమును బుట్టించుకాయలు, మొనయంగన్ = మ్రొగ్గఁగా, శమంతపంచకమ్మునన్ = క్షత్త్రియులనెత్తుటఁ బంచహ్రదములుగాఁ జేసిన పుణ్యజలమునందు, పితృతర్పణచ్ఛలనన్ = పితృతర్పణ మొనర్చుట యను నెపముచేత, మున్కలువెట్టు = స్నానమాడునట్టి, భవత్ = నీదగు, భుజాయుగంబునకున్ = రెండు భుజములకు, ఇదిగో, వందనంబు = నమస్కృతి.

భగవంతునిభుజములనుండి క్షత్త్రియజాతి జనించె ననుటకుఁ బ్రమాణము.—"బాహూ రాజన్యః కృతః" అని శ్రుతి.

ఈ పద్యభావమె శృంగారనైషధమున నిటులం జెప్పఁబడెను.—

తే. "క్షత్త్రజాతికి నీచేయి కారణంబు
దత్క్షయంబున కదియ నిదానమయ్యె." (ఆశ్వా. ౮. ప. ౧౩౭).

విష్ణ్వవతారమగు పరశురాముఁ డిరువదియొక్కమాఱు భూలోకమును నిఃక్షత్త్రియము గావించినకథ ప్రసిద్ధము.

తా. పరశురామావతారుఁడ వగు నో విష్ణుమూర్తీ! క్షత్త్రియులు నీహస్తములవలనఁ బుట్టినవా రగుటం జేసి బాహుజు లైరి. అటులఁ దమపిల్లలయిన క్షత్త్రియులను దామే చంపినవృజినము హరించుటకై పితృతర్పణ మొనర్చుట యను నెపమున ధనుర్గుణమువలన నైనకాయలు మ్రొగ్గఁగా క్షత్త్రియులనెత్తుట నైదుహ్రదము లయి శమంతపంచక మను నామమున నొప్పు పుణ్యజలమున స్నానము చేయుచున్న నీ హస్తద్వయమున కిదిగో నమస్కరించుచున్నాను. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

మ. పవిధారాపతనంబు ద్రైకొనని యప్పౌలస్త్యుమైసప్తధా
తువులన్ దూఱు పరిశ్రమంబునకు నుద్యోగించెనా సప్తసా
లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీలన్ జన్న యుష్మన్మరు
జ్జవనాస్త్రం బొసఁగున్ సిరుల్ రఘుకులస్వామీ రమావల్లభా.

టీ. రఘుకులస్వామీ = శ్రీరామా, రమావల్లభా=లక్ష్మీనాథా, పవిధారాపతనంబు = వజ్రాయుధముయొక్క దెబ్బను, 'భిదురం కులిశం పవిః' అమ. ద్రైకొనని=లెక్కసేయని, అప్పౌలస్త్యు=ప్రసిద్ధుఁడగు నా రావణునియొక్క, మైన్ = శరీరమందుఁగల, సప్తధాతువులన్ = వస మొదలగు నేడుధాతువులందును, దూఱు పరిశ్రమంబునకున్ ప్రవేశించునట్టి యలవాటునకు, ఉద్యోగించెన్ = యత్నమొనర్చెనో, నాన్ = అనువిధమున, సప్తసాల = ఏడు ఏపె చెట్లయొక్క, (సప్తతాల = ఏడు తాళవృక్షములయొక్క యని పాఠాంతరము.) విభేదంబు = తెగఁగొట్టుటను, ఒనరించి, నిల్వక = అంతతో నాఁగక, సలీలన్=అనాయాసముగా, చన్న=ధాత్రిలోనికిఁ దూఱిపోయిన, యుష్మత్ = నీదయిన, మరుజ్జవన = పవన వేగమువంటివేగముగల, అస్త్రంబు= శరము, సిరుల్ = భాగ్యములు, ఒసఁగున్ = ఇచ్చునుగాక.

సప్తధాతువులన రోమములు, త్వక్కు, మాంసము, అస్థి, స్నాయువు, మజ్జ, ప్రాణములు అని కొందఱును, మఱికొందఱు వస, అసృక్కు, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్లము అనియుఁ జెప్పుచున్నారు. ఈపద్యమే ఆముక్తమాల్యదయందును ఆ. ౪-ప ౭౫ గ నున్నది. "నిల్వక సలీలన్ జన్న" అనుటకు "నిల్వక వెసం జన్నట్టి" యనుపాఠమందుఁ గలదు. అర్థము స్పష్టము.

తా. రఘురామావతార మెత్తినయో లక్ష్మీనాథా! వజ్రాయుధమునకు లెక్కసేయని రావణుని శరీరమునం బ్రవేశించి వస మొదలయిన సప్తధాతువులను నఱుకుట యలవాటు చేసికొనుటకో యన సప్తసాలవిభేదనముం జేసి దానితో నాఁగక పుడమిలోఁ దూఱిపోయిన వేగముగల నీశరము నాకు సిరుల నొసంగుఁగాక. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

క. పెరుఁగు ప్రలంబునివీఁపునఁ
గరిపై హరివోలె విశదకాంతి నిలిచి త
త్కరణం బారాటముగాఁ
బరిమార్చిననీదుబలిమిఁ బ్రణుతింతు హరీ. 114

టీ. హరీ = నారాయణుఁడా, పెరుఁగు ప్రలంబునివీఁపునన్ = పొడవుగా నెదుగుచున్న ప్రలంబాసురుని వెన్నునందు, కరిపైన్ = గజముమీఁద, హరివోలెన్ = సింగమురీతిని, విశదకాంతిన్ = స్వచ్ఛమగు ప్రకాశముతో, నిలిచి, తత్కరణంబు = వానిదేహము, ఆరాటము = సంతాపముఁ జెందినది, కాన్ = కాఁగా, పరిమార్చిన నీదుబలిమిన్ = చంపిననీశక్తిని, ప్రణుతింతున్ = పొగడెదను.

శ్రీకృష్ణుఁడు బలరామాదులు భాండీరవటప్రాంతమునందు క్రీడించుతఱిఁ బ్రలంబుఁ డనుదానవుఁడు గోపకుమారులలో నొకఁడై కలిసియుండి క్రీడానియమము ప్రకారము బలరాముని తనపై నెక్కించికొని యాకారము పెంచి నిజరూపముదాల్చి చంప నెంచ బలరాముఁడు వానిని ముష్టిహతిచేఁ జంపినకథ యిట ననుసంధేయము. ఈకథాంశము హరివంశమునందుఁ గలదు. సింగము తెల్లగ నుండునుగాన నిటఁ దెల్లనివాఁ డగు బలరాముఁడు సింగముగను, పృథుశరీరుఁడు నీలాంగుఁడు నగు ప్రలంబుఁడు కరిగను నుపమింపఁబడిరి.

తా. బలరామావతారమెత్తి ప్రలంబుఁ డనురాక్షసునిఁ జంపిన విష్ణుదేవుఁడా! నిన్నుస్తోత్ర మొనర్చెదను. అలం. ఉపమ.

తే. కొలుతుఁ దాదృగ్భవద్బాహుకులిశయష్టి
నెద్ది గిరివోలెఁ గడుపులో వృద్ధిఁబొందఁ
బగిలి రాకాసి దేహంబు మొగపుముత్యా
మయ్యె ముంగామురారిరంగై మురారి. 115

టీ. మురారి = మురాసురవిరోధివైన కృష్ణమూర్తీ, ఎద్ది=ఏహస్తము, కడుపులోన్ = కుక్షియందు, వృద్ధిఁబొందన్ = ఎదుగఁగా, రాకాసిదేహంబు =

కేశియను రక్కసిదేహము, గిరివోలెన్ = పర్వతమువలెనే, పగిలి, ముంగాము రారిరంగై = ముంజేతికంకణముతీరై, (పా-ముంగైమురారి) మొగపుముత్య మయ్యెన్ = ముఖప్రదేశమందలి ముత్తెము అయ్యెనో, తాదృక్ = అట్టి, భవత్ = నీదగు, బాహు=హస్తమను, కులిశయష్టిన్ = వజ్రాయుధమును, కొలుతున్ = సేవించెదను.

ఇందు బుద్ధావతారమభివర్ణితము.

తా. పర్వతమువంటి కేశి యనుదైత్యునినోట హస్తముఁ బెట్టి కుక్షిలో బాగుగాఁ జొనిపి పెద్దని చేసి వానిపొట్ట చీల్చి మృతినొందించితివి. ఆ ప్రకారము వానికుక్షిలో వృద్ధిఁబొంది వానిపొట్టఁ జించినవజ్రాయుధముం బోలిన నీహస్తమును నేను సేవించెదను. అలం. రూపకము.

క. కృతయుగ మేతేర నలం
కృతికై కాశ్మీరపంక మిడి యలుకు క్రియన్
క్షితియెల్ల మ్లేచ్ఛరక్త
ప్లుతముగఁ గావించురౌతుఁ బొగడెద నిన్నున్. 116

టీ. కృతయుగము, ఏతేరన్ = రాఁగా, అలంకృతికై = పుడమి యొక్క యలంకారమునకై, శుభోదయసూచనమునకు సంతోషము దెలుపు నటుల భూమియంతయుఁ నలంకరించుకొనుటకు, కాశ్మీరపంకము = కుంకుమ పువ్వుఁజేర్చిన పలుచనిగంధజలము, ఇడి = పెట్టి, అలుకుక్రియన్ = అలుకు విధమున, క్షితియెల్లన్ = పుడమియంతయుం, మ్లేచ్ఛరక్తప్లుతముగన్ = నీచ జాతిజనులయొక్క రక్తముచేఁ దడిసినది యగునట్లు, కావించురౌతున్ = చేయునట్టి యశ్వము నెక్కి పోరొనరుప్పబంటవయిన, నిన్నున్, పొగడెదన్ = కొనియాడెదను.

భగవంతుఁడు కల్క్యవతారమున మ్లేచ్ఛనాశనముగా వింప దొరకొనును. మ్లేచ్ఛులనఁ జాతుర్వర్ణ్యములకుఁ గలవ్యవస్థలలో నేదియుంలేని ఆర్యావర్తమున కావలి ప్రదేశమున నున్న యొకయనాగరకజాతి మ్లేచ్ఛదేశమును

మనశాస్త్రము లిటులఁ జెప్పుచున్నవి.—"చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానం యస్మిన్ దేశేన విద్యతే, మ్లేచ్ఛదేశః స విజ్ఞేయః ఆర్యావర్తస్తతః పరమ్." అముక్త మాల్యదాదులందు కీకటజాతి చెప్పఁబడెను. "దేశభేదే చ కీకటః." అమ. మ్లేచ్ఛుల ననార్యు లని గ్రాహ్యము.

తా. కృతయుగము వచ్చుసమయమున నలంకృతికై కుంకుమపూవుకలిపిన చందనపునీటిచే నలికినరీతిఁ గల్కిరూపముతో దుర్మార్గు లగుమ్లేచ్ఛుల నెల్లఁ జంపి భూమిని వారిరక్తముచేతఁ దడుపఁ గలయశ్వపురాతపసునోహరీ ! నిన్ను స్తోత్రము చేసెదను. అలం. ఉపమ.

వ. అని ప్రస్తుతించినం బ్రసన్నుండయి పాంచజన్యధరుండు వా
త్సల్యంబున, వత్సా! వరంబు వేఁడు, మనుటయుం బ్రసాదం
బని స్వారోచిషుం డిట్లనియె. 117

టీ. అని, ప్రస్తుతించినన్=స్తోత్రముసేయఁగా, పాంచజన్యధరుండు= పాంచజన్య మను చిందమును దాల్చిన విష్ణుమూర్తి, ప్రసన్నుండై=సాక్షాత్కరించినవాఁడై, వాత్సల్యంబునన్ = ప్రీతితో, వత్సా=కుమారా, వరంబు వేఁడుము = నీకుఁ గావలసిన వరము గోరుము. అనుటయున్, ప్రసాదంబు = మీదయ, అని = ఇటు లని, స్వారోచిషుండు = స్వరోచికుమారుఁ డగు స్వారోచిమనునువు, ఇట్లనియెన్ = ఈ విధముగాఁ బలికెను.

క. దేవ భవద్దాస్యసుఖం
బే వేఁడెద దయకుఁ దగుదు నే సాలోక్యం
బీవే యితరము లొల్లన్
నావుడు నాతనికిఁ బద్మనాభుం డనియెన్. 118

టీ. దేవ = ఓదేవా, భవద్దాస్యసుఖంబు = నీదాస్యమువలని సుఖము; ఏన్ = నేను, వేఁడెదన్, దయకున్ = నీదయకు, తగుదు నేన్ = తగిన వాఁడయినయెడల, సాలోక్యంబు=నీసమీపవర్తనము - నీలోకమున నీచేరువనే

యందునదృష్టము, ఈవే = ఈయుమయ్యా, ఇతరములు = ఇంతకన్న వేఱు కోరికలు, ఒల్లన్ = కోరను. నావుడున్ = అనఁగా, ఆతనికిన్ = ఆ స్వారోచిషునకు, పద్మనాభుండు=హరి, అనియెన్ = ఇట్లు చెప్పెను.

తా. స్వామీ! నీసేవవలనిసుఖము నేను గాంక్షించెదను. నీదయకు నేను బాత్రుఁడ నగుదు నేని నీ సమీపమున సంచరించువృత్తి నిమ్ము. నాకింత కన్న వేఱుకోరికలు లే వనఁగా నాస్వారోచిషునకు హరి యిట్లనియె.

క. సాలోక్యముఁ దుది నిచ్చెద
నేలు మిల ద్వితీయమనువ వీవై నయధ
ర్మాలోలబుద్ధిఁ దిరముగ
వేలుపులకుఁ దపసులకును విధికిఁ బ్రియముగాన్. 119

టీ. సాలోక్యము = నాసమానలోకత్వమును, తుదిన్=చివర, ఇచ్చెదన్. ఈవు = నీవు, ద్వితీయమనువవై = రెండవమనువవై, నయ = నీతియందును, ధర్మ = ధర్మమందును, ఆలోల = ప్రియమయిన, బుద్ధిన్=చిత్తములో, తిరముగన్ = స్థిమితముగా, వేలుపులకున్ = సురలకును, తపసులకున్ = మునీశ్వరులకును, విధికిన్ = విధాతకును, ప్రియముగాన్ = సంతోషముగా, ఇలన్ = పుడమిని, ఏలుము = కాపాడుము.

తా. నీవు రెండవమనువవై నీతిని ధర్మమును వృద్ధిపఱచి చక్కఁగాఁ బుడమిం బాలింపుము. పిమ్మట నీకు సాలోక్యపదవి నిచ్చెదను.

చ. అని మహిమన్ మనుత్వమున కాతనిఁ బట్టముగట్టి పద్మలో
చనుఁడు విరించి శర్వముఖసర్వసుపర్వులతో నదృశ్యుఁడై
చనియె నిజాలయంబునకు శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తిదండపా
లనముల నవ్విభుండు ప్రజలన్ బ్రజలట్లరసెన్ గృపామతిన్.

టీ. అని=ఇటులఁ బలికి, పద్మలోచనుఁడు=విష్ణుమూర్తి, మహిమన్ = మహాత్తుతో, మనుత్వమునకున్ = మనువుయొక్కపదమునకు, ఆతనిన్ =

ఆ స్వారోచిషుని, పట్టముగట్టి = పట్టాభిషిక్తుని నొనరించి, విరించి=విధాత, శర్వ = శంకరుఁడు, ముఖ = మున్నుగాఁగల, సర్వ = సకలమయిన, సుపర్వలతోఁ = సురలతోడను, అదృశ్యుఁడై = మాయమయి, నిజాలయంబు నకుఁ = వైకుంఠమునకు, చనియెన్. అవ్విభుండును = ఆస్వారోచిషమనువును, శాస్త్రవినిశ్చయయుక్తిన్ = శాస్త్రప్రకారము, దండపాలనములన్ = దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణములచేతను, ప్రజలన్ = మనుజులను, ప్రజలట్లు = తన బిడ్డలవలెనే, ("పుత్రసూనురపత్యం చ తుక్తోకం చాత్మజః ప్రజ" ధనంజయ నిఘంటువు.) కృపానులిన్ = కరుణతోఁ గూడినచిత్తముతో, అరసెన్ = పాలించెను.

తా. అని స్వారోచిషుని మనుపదంబునకుఁ పట్టాభిషిక్తుం గావించి సర్వసురలతో హరి యంతర్ధానము కాఁగా స్వారోచిషుఁడును మనుత్వముం బూని శాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి దుష్టులను శిక్షించుచు శిష్టులను రక్షించుచ మనుజులయందుఁ దయగలవాఁడై ధరణిం బాలించెను.

సీ. వానలు సరవితో వర్షించె సస్యముల్
వేళ్లఁ గొల్చుగ విఱ్ఱవీఁగి పండె
నారోగ్యపుత్రపౌత్రైశ్వర్యవంతులై
బ్రదికిరి నూఱేండ్లుఁ బంచజనులు
పూవుఁబోఁడులు పతిదేవతలై రగ్ని
భయతస్కరవ్యాధిభయము లడఁగె
ఫలపయఃకుసుమాదిబహుపదార్థంబులు
రసగంధసామగ్రి నెసక మెసఁగె
తే. నీత్యుపద్రవమృత్యురాహిత్యయుక్తి
ధరఁ బ్రజావృద్ధి తామరతంప మయ్యె

న్యాయపథమున స్వారోచిషాఖ్యమనువు
శ్రీలఁ బెంపొంది పాలించు కాలమునను. 121

టీ. స్వారోచిషాఖ్యమనువు = స్వారోచిషుఁ డను నామముగల రెండవమనువు, శ్రీలన్ = సిరులచేత, పెంపొంది = వృద్ధిఁబొంది, న్యాయపథమునన్ = న్యాయమార్గము చేత, పాలించు కాలమునన్ = పరిపాలించు సమయమందు, ధరన్=పుడమియందు, వానలు, సరవితోన్ = క్రమప్రకారము, వర్షించెన్ = కురిసెను, సస్యములు, వేళ్లన్ = వేళ్లయందుఁగూడ, కొల్చుగన్ = ధాన్యము గలవిగా, విఱ్ఱవీఁగి = మిక్కిలి పొడవుగా నెదిగి, పండెన్=ఫలించెను. "కొలుచు" అన ధాన్యమనుటకు—సీ. "వాన, కారు పొలంబునఁ గల్గెనేనియుఁ గొల్చుఁ గావింపనేర్చు నేకలవిధమున." పంచజనులు=మనుజులు, ఆరోగ్య=వ్యాధి లేమియు, పుత్ర=కుమారులు, పౌత్ర = మనుమలు, ఐశ్వర్యవంతులై = భాగ్యము కలవారై, నూఱేండ్లును = నూఱు వత్సరములును, బ్రదికిరి. పూవుఁబోఁడులు = సుందరులు, పతిదేవతలైరి=పతివ్రతలుగాఁ జరించిరి. అగ్నిభయ=వహ్నివలన భీతియు, తస్కర = చోరుల వలనివియు, వ్యాధి = వ్యాధులవలనివియు నయిన, భయములు, అడఁగెన్. ఫల=ఫలములు, పయః=క్షీరములు, కుసుమ=పుష్పములు, ఆది = మున్నగాఁగల, బహుపదార్థంబులు = అనేకవస్తువులు, రస=షడ్రసములయొక్కయు, తీపి వగరు లోనగు నాఱురుచులయొక్క యనుట. గంధ = సౌరభముల యొక్కయుఁ, సామగ్రిన్ = సంపూర్ణతచేత, ఎసక మెసఁగెన్ = మిగుల వృద్ధినొందెను. ఈతి=అతివృష్టిమున్నగు, ఉపద్రవ = బాధలును, మృత్యు = అకాలమరణములును, రాహిత్య = లేకపోవుటతోడి, యుక్తిన్ = కలయికచేత, ప్రజావృద్ధి = ప్రజలయొక్క యభివృద్ధి, తామరతంపము = తామరయల్లుకొనినట్లు, (పా-తామరతంపర.) అల్లుకొనునది, అయ్యెన్=ఆయెను.

ఈతిబాధలు ఆఱు. అవి—

శ్లో. "అతివృష్టి రనావృష్టి ర్మూషకాః శలభాశ్శుకాః,

అత్యాసన్నాశ్చ రాజానః షడేతా ఈతయః స్మృతాః."

ఇందుఁ బ్రశస్తి యను నిర్వహణసంధ్యంగము "నృపదేశాదిశాన్తిస్తు ప్రశస్తిరభిధీయతే" అను నాలంకారికనిబంధనానుసారముగ శ్రవ్యప్రబంధరీతి కనుకూలముగఁ జెప్పఁబడెను. ఇటులె వసుచరిత్రమునందును—సీ. "ఆ రాజువిమలవిఖ్యాతి" అ. 6. ప. 99. యందుఁ జెప్పఁబడుట యూరదయుంసది.

తా. స్వారోచిషమనువు పుడమిం బాలించునప్పుడు సమయమునకు వర్షములు కురియుచుండెను. పంటలు బాగుగాఁ బండెను. ప్రజలు సంతానవంతులై భాగ్యసంపదలచే నూతేండ్లు బ్రదుకుచుండిరి. అగ్నివలనను చోరులవలనను భయము లేకుండెను. వ్యాధు లడంగెను. పండ్లు పాలు సౌరభద్రవ్యములు పుష్పములు సమృద్ధిగా నుండెను. ఈతిబాధలు అకాలమరణములును లేక తామర యలముకొనినరీతిని చుట్టఱికములచే నలముకొని మనుజులు వృద్ధి నొందిరి.

క. కోరిక నీస్వారోచిషు
చారిత్రము వినిన వ్రాయఁ జదివిన ధనధా
న్యారోగ్యపుత్త్రవంతులు
నై రూఢిగఁ గంద్రు పిదప నమరత్వంబున్. 122

టీ. ఈ స్వారోచిషుచారిత్రమున్ = ఈ స్వారోచిషమనువుయొక్క కథను, కోరికన్ = వాంఛతో, వినినన్, వ్రాయన్ = వ్రాసినను, చదివినన్, ధన = ధనము, ధాన్య = ధాన్యము (కొలుచు), ఆరోగ్య = రోగము లేమియు, పుత్త్రవంతులునునై = కుమారులుం గలవారై, పిదపన్ = పిమ్మట, రూఢిగన్ = సత్యముగా, అమరత్వంబున్ = దేవత్వమును, కంద్రు = పొందెదరు.

తా. ఈ స్వారోచిషుని చరిత్రమును గోరికతో వినినను వ్రాసినను జదివినను ధనధాన్యారోగ్యములు కలిగి పుత్త్రవంతులై పిదప నిశ్చయముగా దేవత్వముం గాంచెదరు.

తే. అనిమృకండుతనూభవుఁ డనుఁగుశిష్యుఁ
డైన క్రోష్టికి వినిపించినట్టియాక

ధాసుధాధార నించిరి దయదలిర్ప
జైమిని శ్రుతిపుటముల శకునివరులు.　　123

టీ. అని, మృకండుతనూభవుఁడు = మార్కండేయుఁడు, అనుఁగు శిష్యుఁడు=ప్రియశిష్యుఁడు, ఐన క్రోష్టికిన్=అయినట్టి క్రోష్టి యను వాతనికి, వినిపించినట్టి = చెప్పినట్టి, ఈకథాసుధాధారన్=అమృతధారంబోలె సంతోషమును గలిగించు నీ కథను, శకునివరులు = పక్షిశ్రేష్ఠులు, దయదలిర్పన్=దయ యెక్కువ కాఁగా, జైమిని శ్రుతిపుటములన్=జైమినిమునీశ్వరుని శ్రుతిగోళములయందును, నించిరి = నిండించిరి.

తా. పూర్వము మార్కండేయుఁడు ప్రియశిష్యుఁ డైన క్రోష్టి యను మునికిఁ జెప్పిన యీ పుణ్యచరిత్రమును బక్షులు జైమినికిఁ జెప్పినవి.

శా. వ్యాయామస్థిరసంధిబంధ కటకాధ్యక్షానుగక్షోణిభృ
త్కాయగ్రావభిదావిధాభిదురదోఃఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల
జ్యాయఃకీర్తిభరప్రపంచ వరపంచారామరామామణీ
గేయామేయజయాంక పంకజదృగంగీకారధీరాకృతీ.　　124

టీ. వ్యాయామ = సామువలన, స్థిర = నిలుకడనొందిన, సంధిబంధ = కీళ్లయొక్క చేరికగలవాఁడా, కటక = కటక మను పురముయొక్క, అధ్యక్ష = అధ్యక్షుఁ డయిన గజపతిరాజును, అనుగ = అనుసరించి తిరుగువారైన, క్షోణిభృత్ = నృపాలురయొక్క, కాయ = శరీరము లనెడి, గ్రావ = పర్వతములయొక్క, భిదా = భేదనాకారమైన, విధా = వ్యాపారమందు, భిదుర = వజ్రాయుధమైన, దోఃఖడ్గాగ్ర = చేతికత్తి మొనగలవాఁడా, గజపతియొక్క యంగరక్షక బలము నంతయుఁ జెండాడినవాఁడా యనుట. ఉగ్రాచల = కైలాసపర్వతముకంటెను, జ్యాయః = మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన, కీర్తిభర=ఎక్కువ కీర్తితోఁగూడిన, ప్రపంచ = జగత్తుగలవాఁడా, లోకమునం దంతటను వ్యాప్తినొందిన నిర్మల మగు కీర్తిగలవాఁడా యనుట. వర = ఉత్తమమయిన, పంచారామ = అమరారామ, సోమరారామ, భీమారామ, క్షీరారామ, దాక్షా

రామము లను నై దారామములతోఁ గూడిన దేశమునందలి, రామామణీ = సుందరీమణులచేత, గేయ = పొగడఁదగిన, అమేయ=హద్దులేని,జయాంక = జయచిహ్నములు గలవాఁడా, పంచారామ పరీవృత మగుదేశము నాక్రమించు కొని యచట యున్నమిన్నలచేఁ బొగడికఁ గొన్నవాఁడా యనుట, పంకజ దృక్ = పద్మదళములవంటి నేత్రములు గల సుందరులయొక్క, అంగీకార = అనుమతిగల, ధీర = స్వతంత్రమైన, ఆకృతీ=రూపముగలవాఁడా! యువతీజన సమ్మోహనకరమైన సుందరాకారము గలవాఁడా శ్రీకృష్ణదేవరాయా యని సంబోధనము.

తా. అంగముయొక్క యవకాశములన్నియుం దృఢపడునట్లు సాము చేసినట్టివాఁడవును గజపతిరాజుతోఁ గూడియున్న విరోధినృపాలు శరీరము లనెడి పర్వతములను గొట్ట వజ్రాయుధ మనుకత్తిని కరంబున ధరించినవాఁడవును, రజతాద్రింబోలెఁ బ్రకాశించు యశస్సు ప్రపంచమునం దంతటను నలముకొనఁగాఁ బ్రవర్తించువాఁడవును, పంచారామదేశంబును జయించి వశపఱుచుకొని యాదేశసుందరులచేఁ బొగడఁబడినవాఁడవును, రమణీమణుల కానందమయిన సౌందర్యము గలవాఁడవు నయిన కృష్ణదేవరాయా! అలం - రూపకము.

క. కాంతాలతాంతశర యే
కాంతికభక్తిప్రతోషితాంభోధిసుతా
కాంతా ప్రతాపరవిశశి
కాంతాయితవిమతనృపతికాంతాహృదయా. 125

టీ. కాంతా=సుందరీమణులకు, లతాంతశర=మదనుఁడా, ఏకాంతిక = నిరభిమానమగు, భక్తి = భక్తిచేత, ప్రతోషిత = మిక్కిలి యానందింపఁ జేయఁబడిన, అంభోధిసుతాకాంతా=లక్ష్మీనాథుఁడగు విష్ణుమూర్తిగలవాఁడా! ప్రతాప = కాంతియనెడి, రవి = భాస్కరునిచేత, శశికాంతాయిత = చంద్రకాంత రత్నములవలె నగుచున్న, విమతనృపతి = విరోధినృపాలుర యొక్క, కాంతా=సుందరులయొక్క, హృదయ = చిత్తములుగలవాఁడా.

తా. రమణీమణులకుఁ బ్రేమఁ గలిగించుటయందు మదనుఁడవును, విష్ణుమూర్తి నానందపెట్టుటయందు మంచి సేవకుఁడవును, చంద్రకాంత మణులను గాంతిహీనములుగా నొనర్చునట్టి సూర్యునివిధమున విరోధిరాజుల భార్యలయొక్క మనోవికాసము నడఁచివేయం బ్రతాపముగల కృష్ణదేవరాయా. అలం-రూపకము.

ఘనమయూరము—

రాజపరమేశ ఫణిరాజబల ఫుల్లాం
భోజముఖ భూపముఖభూపవిపులాంసో
త్తేజితధరాభరణదీక్షితభుజా ని
ర్వ్యాజభయదాజివిజితారినృపరాజీ. 128

టీ. రాజపరమేశ = రాజపరమేశ్వరుఁ డను బిరుద చిహ్నములుగల వాఁడా. ఫణిరాజబల = ఆదిశేషునిశౌర్యము గలవాఁడా, ఫుల్లాంభోజ ముఖ=వికసించిన పద్మముం బోలిన మోముగలవాఁడా, భోజముఖ=భోజరాజు మున్నగు, భూప=నృపాలురయొక్క, విపుల=విస్తృతములైన, అంస=భుజముల చేత, ఉత్తేజిత=మెఱుఁగిడఁబడిన, ధరా=పుడమిని, భరణ = భరించుటయందు, దీక్షిత=వ్రతముం బూనిన, భుజా=బాహువులుగలవాఁడా,నిర్వ్యాజ=హేతువు లేని, భయద=భీతినొసంగునట్టి, ఆజి = పోరులయందు, విజిత = గెలువఁబడిన, అరినృప=విరోధి నృపాలురయొక్క, రాజీ = సమూహము కలవాఁడా!

తా. రాజపరమేశ్వర బిరుద చిహ్నము గలవాఁడవును, ఆదిశేషుని వంటి బలము గలవాఁడవును, వికసించిన పద్మమువలె నాహ్లాదకరమగు వికాసపు మోముగలవాఁడవును, భోజరాజు మున్నగు రాజులచేఁ బాలింపఁబడినజగతీ మండలముం బాలించువాఁడవును, భయము గలుగఁజేయు యుద్ధముల విరోధులను గెలిచి వాసిఁ గాంచినవాఁడవు నైన కృష్ణదేవరాయా!

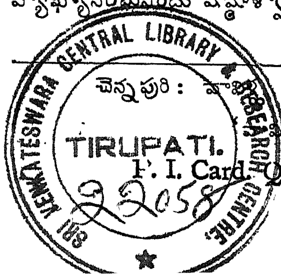
గద్యము. ఇది శ్రీమదాంధ్రకవితాపితామహసర్వతోముఖాంక
పంకజాక్షపాదాంబుజాధీనమానసేందిందిర నందవరపురవం

శోత్తంస శఠకోపతాపసప్రసాదసమాసాదిత చతుర్విధకవితామతల్లికాల్లసాని చొక్కయామాత్యపుత్ర పెద్దనార్య ప్రణీతం బయినస్వారోచిషమనుసంభవం బనుమహాప్రబంధంబునందు సర్వంబును షష్ఠాశ్వాసము.

టీ. శ్రీమ... ప్రణీతంబు - శ్రీమత్ = విద్వత్తాసంపద గల, ఆంధ్ర కవితా పితామహ = ఆంధ్రకవిత్వమునకు బ్రహ్మయును, సర్వతోముఖ = అంతట వ్యాప్తి కల, అంక = బిరుదు గలిగినట్టియును, పంకజాక్ష = విష్ణుని యొక్క, పాదాంబుజ=పాదపద్మములకు, అధీన=వశమైన, మానసేందిందిర = మనస్సనెడు తుమ్మెదగలట్టియును, నందవరపురవంశోత్తంస = నందవరమనెడి యూరివారి వంశమున (నందవరీకకులమున) శ్రేష్ఠుఁడగు నట్టియు, శఠకోప తాపస=శఠకోపయతియొక్క, ప్రసాద=కృపచే, సమాసాదిత = పొందఁబడిన, చతుర్విధ = నాలుగువిధములగు (బంధ, చిత్ర, గర్భ, ఆశు కవనములు.) కవితామతల్లిక = శ్రేష్ఠకవిత్వముగలట్టియు, అల్లసాని చొక్కయామాత్య పుత్ర = అల్లసాని చొక్కయమంత్రికిఁ గుమారుఁ డగు నట్టియు, పెద్ద నార్య = పెద్దనార్యునిచే, ప్రణీతంబు = రచియింపఁ బడినది, మహాప్రబంధంబునందుక్ = మహాకావ్యమున, షష్ఠాశ్వాసము.

ఇది శ్రీదక్షిణామూర్తిమంత్రోపాసనా సమాసాదితాఖండ సాహితీధురీణుండు నాత్రేయగోత్రపవిత్రుండు వావిళ్లవంశపయోరాశిరాకాసుధాకరుండు నగు రామస్వామిశాస్త్రిచేత ననేకపూర్వవ్యాఖ్యానాభిప్రాయంబులఁ బర్యాలోచించి రచింపఁబడిన రుచిసమాఖ్యానం బగు ప్రతిపదార్థరూపం బగు వ్యాఖ్యానంబునందు షష్ఠాశ్వాసము.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.

వైదిక గ్రంథములు

		ప్రతి 1-కి రు.	అ.
అమావాస్యాతర్పణము	...	0	2
ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రములు	...	0	3
ఆంధ్రద్రావిడసంధ్యావందనము	...	0	3
ఋగ్వేదదేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	3
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	...	2	8
ఋగ్వేదశ్రాద్ధప్రయోగము, చిన్నసైజు	...	0	4
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, సటీక	...	0	3
తిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	...	0	2
దేవతార్చన, చిన్నసైజు	...	0	2
పంచసూక్తములు, సస్వరము	...	0	3
పంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము, సస్వరము	...	0	12
పంచోపనిషత్తులు, బ్రహ్మమేధసహితము	...	0	6
పితృతర్పణము, చిన్నసైజు	...	0	2
బ్రహ్మయజ్ఞము, సస్వరము	...	0	3
మహాన్యాసము, సస్వరము, చిన్నసైజు	...	0	12
మంత్రప్రశ్నములు, మూలము	...	0	3
డిటో సస్వరము (ఏకాగ్నికాండ)	...	0	6
తైత్తిరీయ ఆరణ్యకోపనిషత్తులు, పితృమేధము, మంత్రప్రశ్నములు సహా, సస్వరము	...	3	0
మంత్రపుష్పము, సటీక	...	0	2
యజుర్వేదసంధ్యావందనము, మూలము, సస్వరము	...	0	3
డిటో పురుషసూక్తము, శ్రీసూక్తము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యము	...	0	6
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యము	...	0	12

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, సస్వరము	...	2	8
డిటో ఆబ్దికమంత్రములు	...	0	8
శ్రీవైష్ణవాహ్నికము, చిన్నసైజు	...	0	6
శ్రీవైష్ణవశ్రాద్ధప్రయోగము	...	0	6
రుద్రము—నమకము, చమకము, సస్వరము, చిన్నసైజు	...	0	3
రుద్రాధ్యాయము, సటీక	...	1	8
సూర్యనమస్కారము, చిన్నసైజు	...	0	2

జ్యోతిష గ్రంథములు.

అఱువది (గత) సంవత్సరముల పంచాంగము (1867-1926)	...	10	0
అష్టకవర్గు, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	4
ఆరూఢరత్నసిద్ధాంజనము	...	0	12
కాలామృతము, మేలుప్రతి	...	2	0
కృష్ణవాస్తుశాస్త్రము, అను వాస్తుసారసంగ్రహము	...	1	0
కేరళప్రశ్నము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	4
గౌళిశాస్త్రము, తెనుఁగు	...	0	3
ఛప్పన్నము, ప్రశ్నశాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము	...	0	6
జలార్గళశాస్త్రము, ఆంధ్రటీకాసహితము	...	0	6
జాతకచంద్రిక, గోపాలరత్నాకరము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	12
జ్యోతిషార్ణవనవనీతము	...	2	0
నక్షత్రచూడామణి, చక్కనిప్రతి	...	0	6
పుష్పబంధము, సాధారణప్రతి	...	0	8
బృహద్యోగరత్నాకరము, తెనుగువచనము	...	0	12